Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sebîlürreşâd

Mecmuası

آبونه شرائطی

ممالك عثمانیه‌ده سنه‌لکی (٦٥) ، الق
آیلغی (٣٥) غروشدر .
ممالك اجنبیه‌ده سنه‌لکی (١٧) ، الق
آیلغی (٩) فرانقدر .

اداره خانه

باب‌عالی جاده‌سنده ورخان پلك خانینده
نومرو ٢٣—٢٦

اخطارات

آبونه پدلی پشیندر .

§

مسلکه موافق آثار مع‌المنونیه قبول
اولنور . درج ایدیلمه‌یین یازیلر
اعاده اولونماز .

اخطارات

رساله‌مزدن آلندیغی کوسترلمك شرطیله
یتون یازیلر هرهانکی برغزته طرفندن
اقتباس اولونه بیلیر .

§

مکتوبلرك ، امضالرك واضح و
اوقوناقلی اولمسی و آبونه صره
نومروسنی محتوی بولونمسی لازمدر .

§

ممالك اجنبیه ایچون آبونه اولانلرك
آدرسلرینك فرانسزجه‌سی‌ده یازلمسی
رجا اولنور .

§

اون آبونه قید ایدن ذاته بر آبونه
مجاناً تقدیم اولنور .

السبيل والرشاد

١٣٣٠ ، ١٠

دین ، علمی ، ادبی ، سیاسی هفته‌لق مجموعهٔ اسلامیه‌در

والله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم

اتبعون اهدکم سبیل الرشاد

صاحب ومدیر مسئول : ع . اشرف ادیب

Sebîlürreşâd

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

Cilt 10

Sayı 235-260

13 Mart 1913 - 04 Eylül 1913

Proje Yürütücüsü

M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 10
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/10
http://www.bagcilar.bel.tr/kategori/1137/6/siratimustakim.aspx

ISBN
978-605-9478-05-2 (10. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
İskender TÜRE - Numan YEKELER - Nedim PAKIRDAĞ
Yılmaz KARACA - Fuat RECEP – Osman USLU - Mehmet TAŞTAN - Nevzat SAĞLAM

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

AĞUSTOS 2017 - Bağcılar / İstanbul

SEBÎLÜRREŞÂD
Cilt 10

İÇİNDEKİLER

235. Sayı
05 Rebîülâhir 1331 **- 13 Mart 1913 -** 28 Şubat 1328

Sebîlürreşâd Bu Nüshasıyla Onuncu Cildine Başlıyor,
[Sebîlürreşâd] 3
Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyyenin Esâsları 12,
Ahmed Naim 5
İslâm'da Fen ve Felsefe: Beşinci Asr-ı Hicrîde Endülüs,
M. Şemseddin 7
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 10
Edebiyât: Münâcât 3, *Şiir*,
Ahmed Necmeddin 11
Niçin, *Şiir*,
Abdüllatif Nevzad 11
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 24, Irak'da Hissiyât,
S[sin]. M. Tevfik (Muhâbir-i Mahsûs, Bağdad) 12
Bismillâhirrahmânirrahîm: İntibâh-ı İslâm,
Ali Sâhib Takī Han (Haydarâbâdlı) 12
Târîh-i İslâm'a Altın Sahîfeler: Vatan Derdi, Evlâd Acısından Mukaddemdir,
Hadîce (Yüzbaşı Haremi, Balıkesir) 14
Şuûn:
Kebsud Nâhiyesi Ahâlîsinin Hamiyeti 14
Islav Cinâyetlerinden: Rumeli'de Toplanan İslâm Kızları Rusya'ya Hediye Gönderiliyor 14
Mısır:
Silsile-i Belâyâdan 15
Rusya:
Rusya Müslümanlarında Teşebbüsât-ı İktisâdiyye 15
Rusya Müslümanlarında Maârif-perverlik 15
Kafkasya:
Bir İslâm Milyonerinin Hayrâtı 15
Moskof Adâleti! 15
Türkistan:
Müslümanlar Henüz Mektep Açmaya Başlıyor 15
Buhara:
Buhara Medreseleri 15

Hive:
Yemut Türkmenlerinin Kıyâmı 15
Aksâ-yı Şark:
Müslümanlar Her Yerde Hakīr 16
Sebîlürreşâd [Yorum]....16
Çin:
Şeyhülislâm ve Mahkeme-i Şer'iyye....16
Ricâ-yı Mahsûs,
[Sebîlürreşâd] 16

236. Sayı

12 Rebîülâhir 1331 **- 20 Mart 1913 -** 07 Mart 1929

Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyyenin Esâsları 13,
Ahmed Naim....17
İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin....18
İctimâiyât: Tanzîmâtçılık İflâs Etti mi?
M. Şemseddin....20
Terbiye ve Ta'lîm: İ'tirâf ve İşhâd Makālesi Münâsebetiyle,
Halim Sâbit....23
Medreselerin Islâhı Mesâil-i Umûmiyyedendir,
(Bâyezîd Dersiâm Müderrisleri) 24
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 6, İctihâd ve Taklîd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi]....25
Makālât: Ezân Hakkında Ma'lûmât ve Hâlisâne Bazı Temenniyât,
Tâhirü'l-Mevlevî....28
Ne Vazîfem 2,
M. Fahreddin 31
Mekâtîb:
Merkezliler ile Taşralılar Meğer Hem-derd Değil imişler,
Semiz-zâde el-Hâc Mehmed (İnegöl)....32
Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Mustafa (Kāri'lerden, Saraybosna)....32
Şuûn:
Ahvâl-i Harbiyye:
Ordumuzun Harekât-ı Taarruziyyesi, Duâ-yı Zafer ve Muvaffakıyyet....33
Çatalca'da Bütün Hatt-ı Harbde Müsâdeme 33
Kahraman Hamîdiye'nin Son Gazâsı....33
Şeyhülislâmın Pierre Loti'ye Mektûbu....33
Sulh Hakkında Müttefikīnin Şerâiti....33
Yanya'nın Teslîmi Hakkında Teblîğāt-ı Resmiyye....34
Selanik'de Ehl-i Salîb Mezâlimi....34
Sebîlürreşâd [Yorum]....34
Yunan Kralının Katli....34
Tanassura İcbâr....34
Buharalı Gönüllüler 34
Amerika'daki Osmanlılardan İâne....34
Hilâfet-i Aliyye ve Hindistan:
Diyâr-ı Halîfe Ordusundan Hindistan İslâmlarına Selâm 34
Trablusgarb:
İslâm Mücâhidlerinin Muvaffakıyeti....34

Mısır:
Mısır'da Tasfiye-i Lisân....35
Fas:
Fransızlar Aleyhinde....35
İran:
Tebriz'de Konsulato İmâmı....35
İran'da Moskof Şeyhülislâmı....35
Rusya:
Rus Duması Salonuna Tesâvîr Vaz'ı ve İslâm Fırkası....35
Talebe-i Ulûmda İntibâh Emâreleri....35
Sebîlürreşâd [Yorum]....35
Müslümanların Serkeşliği Yalnız Makām-ı Hilâfet'e Karşıdır....35
Kafkasya:
Bakü'de Dârülmuallimât Te'sîsi....36
Buhara ve Rusya:
Buhara Emîrinin Moskof Sarayında Gördüğü İltifât....36
Ta'ziyet....36
Teşekkür....36
Muhâbere-i Aleniyye....36

237. Sayı

19 Rebîülâhir 1331 **- 27 Mart 1913 -** 14 Mart 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif....37
Felsefe: Ahlâk-ı İslâmiyyenin Esâsları 14,
Ahmed Naim....38
İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin....39
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi)....41
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 6, İctihâd ve Taklîd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi]....43
İctimâiyât: Ne Vazîfem 3,
M. Fahreddin....45
"Çelebi Efendi'ye Açık Mektup Münâsebetiyle Hilâl-i Ahmer",
Edhem Nejad....46
Bir Kardeş Hasbihâline Lüzûm Var,
Abdüllatif Nevzad....48
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 25, Mühim Bir Mülâkāt,
S[sin]. M. Tevfik (Muhâbir-i Mahsûs, Bağdad)....50
Osmanlılara Bir Hitâbnâme,
Hâce Kemâleddin (Hind Müslim Cerîdesi Muharriri, Londra)....52
Mekke-i Mükerreme'den: *Sebîlürreşâd* Cerîde-i İslâmiyyesi Müdîriyeti'ne,
Emin (Harem-i Şerîf-i Mekkî Müdîri)....53
Hayât-ı Akvâm-ı İslâmiyye, Dünyada Ne Kadar Müslüman Var?
(Tasvîr-i Efkâr)....53
Matbûât: Ehl-i Salîb'den Başka Milletlerin Hakk-ı Bekāsı Yok mu?....54
Kahraman Kafkasya Üdebâsının Şiirlerinden: Gâfillere, *Şiir*
Genceli-zâde....55

Şuûn:
Muhârebe:
Vaz'iyet-i Harbiyye 55
Düvel-i Muazzama-i Mütevassıtanın Şerâit-ı Sulhiyye Esâslar 55
Trablusgarb:
Vatanperver İslâm Mücâhidleri 55
Bingâzi:
Bingâzi'de Bir Emâret-i İslâmiyye 56
Londra:
Protesto, Beyân-ı Meveddet 56
Buhara ve Rusya:
Bingâzi'de Bir Emâret-i İslâmiyye 56

238. Sayı

26 Rebîülâhir 1331 **- 03 Nisan 1913 -** 21 Mart 1329

Tefsîr-i Şerîf,
M. Fahreddin 57
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin 58
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 62
Terbiye ve Ta'lîm: Medreselerin Islâhı Hakkında, İ'tirâf ve İşhâdcılara!
M. Şemseddin 63
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 7, Vahdet-i İslâmiyye ve İctihâd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 65
Edebiyât: Şehîd Edirne, *Şiir*,
Abdüllatif Nevzad 67
Mensûre: Son Bakışı,
M.V. 67
Makālât: Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye,
Bursalı Mehmed Tâhir 68
Mekâtîb:
Mısır Matbûâtında Osmanlılık, ...68
Fukarâda Hamiyet, Zenginlere Levha-i İbret,
Sîretî (Balıkesir) 69
Şuûn:
Muhârebe:
Edirne'nin Sukūtu 70
Hâl ve Mevki' 70
Trablusgarb:
Trablus Hükûmet-i Müstakıllesi Teşkîlâtı 70
Kafkasya:
Bakü'de Ticâret ve Maârif-i İslâmiyye 70
Buhara ve Rusya:
Emîr Cenâbları İltifât-ı Çârîden Pek Memnûn 71
Vesâik-ı Târîhiyye: Düvel-i Muazzama'nın Tavassut Notası,
Garoni Bompart, Wangenheim Lowther, Gier Pallavicini 71
İctihâd'ın Ta'tîli 71
Sebîlürreşâd 71

239. Sayı

04 Cemâziyelevvel 1331 **- 10 Nisan 1913 -** 28 Mart 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif 72

Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin 73

Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 77

Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 7, Vahdet-i İslâmiyye ve İctihâd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 78

Edebiyât: Münâcât, *Şiir*,
Ahmed Necmeddin 79

Makālât: Osmanlılar Ulûm ve Fünûna Hizmet Etmesin mi?
M. Şemseddin 79

Mekâtîb:

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 26,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 80

Ulemâ-yı Kirâmın Devlet-hânelerinde İstirâhatleri ile Millet Cehâletten Kurtulamaz,
Bir Genç Müslüman (Ankara) 83

Hayât-ı Akvâm-ı İslâmiyye: Dünyada Ne Kadar Müslüman Var?
Ahmed Câvid 84

Şuûn:

Muhârebe:

Vaz'iyet-i Hâzıra-i Hilâfet ve Saltanat 85

Yirminci Asır'da Ehl-i Salîb Mezâlimi 85

Dârülhilâfe:

Bazı Kitap ve Risâlelerin Men'i 85

Cehd'in Ta'tîli 85

İran:

Büyük Bir Müctehidin Beyânnâmesi 85

Hindistan:

Mühim Bir İctimâ' 86

Zekâtın Hilâl-i Ahmer'e İ'tâsı Hakkında Fetvâ 86

Kuveyt:

El-Cem'iyyetü'l-Arabiyye 86

Ummân:

Yeni Bir Cem'iyet-i İslâmiyye 86

Amerika:

Âsâr-ı Hamiyyet ve Beyân-ı Takdîr 86

Filipin:

Vahdet-i İslâmiyye Âsârı 86

Aksâ-yı Şark:

Mançurya'da İslâmların Faâliyeti 87

Çin:

Nanking Müslümanlarının Faâliyeti 87

Vesâik-ı Târîhiyye: Bâbıâlî'nin Cevâbî Notası,
Said Halim 87

Müttefiklerin Cevâbî Notası 88

Sebîlürreşâd İdâre ve Kütübhânesi 88

240. Sayı

11 Cemâziyelevvel 1331 **- 17 Nisan 1912 -** 04 Nisan 1329

Tefsîr-i Şerîf,
Mehmed Fahreddin....89
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin....90
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi)....91
Terbiye ve Ta'lîm: Medâris-i İlmiyye,
Hatib-zâde Ahmed Vasfi (Bandırma)....94
Fenniyât: Sıhhatimizi Düşünelim,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan)....97
İktisâdiyât: Müslümanlara Bir Hitâbe,
Salih Abdullah....98
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 27, Irak-Adem-i Merkeziyyet,
S[sin]. M. Tevfik (Muhâbir-i Mahsûs, Bağdad)....99
Japonya Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Çin'in Hazırlığı,
Ahmed Münir (Tokyo)....101
Şuûn:
Muhârebe:
Vaz'iyetimiz....102
Elvâh-ı İntibâh....103
Sebîlürreşâd [Yorum]....103
Hilâfet ve Hidîviyet:
Edirne'de Tabutlar, Kāhire'de Ser-â-pâ Altın Yaldızlı Gelin Arabaları....103
Kafkasya:
Müftî ve Şeyhülislâmın Duâ Mazbatası....103
Sebîlürreşâd [Yorum]....103
Yemen:
İmâm Yahyâ ile Seyyid İdrîs'in Musâlahası....103
Hindistan:
Ehl-i Salîb İstîlâsına Âlem-i İslâm'da Müttehiden Mukāvemet Cereyânları....104
Hindistan'da Muhtâriyet Talebi....104

241. Sayı

18 Cemâziyelevvel 1331 **- 24 Nisan 1913 -** 11 Nisan 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif....105
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin....106
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi)....107
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 7, Vahdet-i İslâmiyye ve İctihâd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi]....110
İctimâiyât: Hasbihâl, Evvelâ Erkeklerimizi Örtelim,
Abdüllatif Nevzad....111
Fenniyât, Düşman İçimizde,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan)....113
Makālât: Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye,
[Bursalı Mehmed Tâhir]....114

Târîh: Afganistan, Emîr Abdurrahmân Hân,
[Emîr Abdurrahmân Hân] (Terc. Tâhirü'l-Mevlevî) 115
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 28, Irak'ta Arablık-Türklük,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 116
İ'lân,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 117
Stuttgart Muhâbir-i Mahsûsumuzdan, Almanlar Hakikati Anladılar, Fakat Geç,
Mehmed Hayreddin 118
Şuûn:
Irak:
Süddde Ameliyâtı 118
Trablusgarb:
İslâm Mücâhidlerinin Mukāvemeti 119
İtalyanlar Silah Toplamaya Başlamışlar! 119
İran:
Âlem-i İslâm'da İngiltere Nüfûzu 119
Müslümanların İşi Birbiriyle Çarpışmak 119
Rusya:
Müslümanlarda Umûr-ı Hayriyye ve Maârif 119
Duma'da Müslüman Fırkası 119
Müslümanlarda Umûr-ı İktisâdiyye 119
Türkistan:
Türkistan'da Ecnebiler 119
Afganistan:
Afganistan'da Âsâr-ı Terakkī 119
Vesâik-ı Târîhiyye: Mütâreke 120
İ'tizâr 120

242. Sayı

25 Cemâziyelevvel 1331 **- 01 Mayıs 1913 -** 18 Nisan 1329

Ancak El Birliği İle Çalışırsak Kurtuluruz,
[Sebîlürreşâd] 121
Tefsîr-i Şerîf,
Şeyh Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 121
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Mu'tezilîn,
M. Şemseddin 123
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 125
Fıkıh ve Fetâvâ: Muhâvere: Bir Muhakkık ile Mukallid Arasında 7, Vahdet-i İslâmiyye ve İctihâd,
[Reşid Rızâ, Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 127
Fenniyât: Isıtma, Sivrisinekler, Bataklıklar,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan) 129
Terâcim-i Ahvâl, Merhûm Hoca Hâlis Efendi,
Tâhirü'l-Mevlevî 130
Makālât: Beyne'l-İslâm Müşterek Lisân,
Abdüllatif Nevzad 131
Terbiye ve Ta'lîm:
Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:
[Sebîlürreşâd] 133

Hayâtımız Hakkında: Talebe-i Ulûm Arkadaşlarımla Hasbihâl,
Uşşâkī H[ha]. İsmail Hakkı (Talebe-i Ulûmdan) 133
Görmek İstemeyenlerin Nazar-ı İnsâfına,
(Talebe-i Ulûm) 133
Şuûn:
Muhârebe:
Mütârekenin Temdîdi 134
Irak:
İbrâz-ı Sadâkat 134
Mehmed Âkif Bey-Bağdad 134
Trablusgarb:
Mücâhidîn-i İslâmiyyenin Muzafferiyetleri 134
Derne'de 135
İran:
Mahv Oluyor, Yine Nifâk ve Şikākı Terk Etmiyor 135
Rusya:
Kazakların Arâzisini Gasb 135
Cem'iyet-i Hayriyyeye Müdâhale 135
Şiddet-i Teessür 135
Afganistan:
Afgan Kuvâ-yı Harbiyyesi 135
İkāz,
[Sebîlürreşâd] 135

243. Sayı

02 Cemâziyelâhire 1331 **- 08 Mayıs 1913 -** 25 Nisan 1329

Ancak El Birliği İle Çalışırsak Kurtuluruz,
[Sebîlürreşâd] 136
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Müessesât-ı İlmiyyeden Mekâtib ve Medâris,
M. Şemseddin 136
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 138
İktisâdiyât: Müslümanlara İkinci Hitâbe,
Salih Abdullah 140
Terbiye ve Ta'lîm:
Mesâlik-i İlmiyye,
Hatîb-zâde Ahmed Vasfi (Bandırma) 140
Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: İştirâk-ı Efkâr,
Âsitâneli Niyazi ve Arkadaşları [Sultân Ahmed Dershânesi ve Medresesi Nâmına] 144
Artık Sükût Etmeyeceğiz,
Malatyalı Osman Nuri (Talebe-i Ulûmdan) 145
İbret-âmîz Bir Muhâvere!
S. Zeki (Talebe-i Ulûmdan Usturumcalı, Fatih) 146
Edebiyât: Son Ezân,
Abdüllatif Nevzad 146
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 29,
Kavmiyet-Nifâk ve Şikāk Tohumları,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 148

Şuûn:
Arnavudluk Kurbanları:
Hasan Rıza Paşa'nın Şehâdeti....149
Kahraman-ı Hürriyyet Niyazi Bey'in Şehâdeti 149
Hindistan:
Müdâfaa-i Milliyye İ'ânesi....150
Rusya:
Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye....150
Kafkasya:
Kilise Varken Câmi' Yapılamazmış 150
Hive:
Evkāf-ı İslâmiyye Müslümanlara Me'kel Olmuş 150
Çin:
Âsâr-ı İntibâh 150
Cezâyir:
Her Yerde Müslümanları Eziyorlar 150
Vesâik-ı Târîhiyye:
Düvel-i Muazzama Notası 150
Bâbıâlî'nin Cevâbı,
Said Halim 151
Gâyet mühim bir eser: *Zulmetten Nûra*,
[Sebîlürreşâd] 151

244 Sayı

09 Cemâziyelâhire 1331 **- 15 Mayıs 1913 -** 02 Mayıs 1329

İctimâiyât: *Zulmetten Nûra*,
M. Şemseddin 152
Felsefe: Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 153
Edebiyât: Niyâzi, *Şiir*,
Abdüllatif Nevzad 156
Fenniyât: Sivrisinek ve Taksîm-i A'mâl,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan) 156
Terâcim-i Ahvâl: Üstâd-ı Ekrem Hattât Nazîf Bey,
Ahmed Süreyya (Dârülfünûn Me'zûnlarından) 157
Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Zavallıyız, Rûh ve Hayât İstiyoruz:
H. Osman Niyazi (Talebe-i Ulûmdan) 159
Tenkīd ve Takrîz: *Âsâr-ı Bâkıye*,
M. Şemseddin 160
Makālât: Medreseleri Islâh Edecek Eller Nelerle Uğraşıyorlar,
*** 161
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 30, İttihâd-ı Ulemâ-i A'lâm ve Cihâd Hakkındaki Fetvâları,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 164
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-1: Kelimetullâhi Te'âlâ'ya Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 165
Sebîlürreşâd 170

245. Sayı

16 Cemâziyelâhir 1331 **- 22 Mayıs 1913 -** 09 Mayıs 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif 171
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-2: Rûhullâh'a Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 172
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Müessesât-ı İlmiyyeden Kütübhâneler,
M. Şemseddin 177
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ, (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 179
Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Islâh-ı Medâris Talebi Hakkında,
M. Satvet (Talebe-i Ulûmdan, Ödemiş) 181
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 31, Hind Müslümanları - İngilizler,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 182
Tenkīd ve Takrîz: *Zulmetten Nûra*,
Mehmed Âkif 184
Şuûn:
Basra ve Maskat:
Mekâtib-i İslâmiyye Te'sîsi 185
Neşr-i İslâm Cem'iyeti 185
Hindistan:
İâne Komisyonu'nun Mukarrerât-ı Mühimmesi 185
Sebîlürreşâd'ın Anadolu Seyyâr Muhâbiri, ... 186

246. Sayı

23 Cemâziyelâhir 1331 **- 29 Mayıs 1913 -** 16 Mayıs 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir,*
Mehmed Âkif 187
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-3: Hazret-i Âdem'in Cennet'ten Hurûcuna Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 188
Fıkıh ve Fetâvâ: İctihâd Ne Demekdir ve Ne Gibi Ahkâmda İctihâd Olunabilir?
M. Şemseddin 191
Fenniyât: Sivrisinek,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i tıbdan) 193
Terbiye ve Ta'lîm: Dârülfünûn-ı Osmânî,
Hatib-zâde Ahmed Vasfi (Bandırma) 194
Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Talebe-i Ulûmun Feryâdları,
Edhem Rûhi (Talebe-i Ulûmdan) 197
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 32, Bağdad Demiryolu,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 198
Şuûn:
Rusya:
Müslümanlara İctimâ' Memnû'dur 200
Tazyîkāt 200
Fas:
Nâibü's-Sultân! 200
Misyonerlerin Neşriyâtına Aynıyla Mukābele 201

Ancak El Birliğiyle Çalışırsak Kurtuluruz 201
Umûr-ı Maârif Hakkında Tetebbuât 201
Sebîlürreşâd'ın Anadolu Seyyâr Muhâbiri 201
İhtâr 201
Âsâr-ı Bâkıye 201

247. Sayı

30 Cemâziyelâhire 1331 **- 05 Haziran 1913 -** 23 Mayıs 1329

Tefsîr-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif 202
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-3: Hazret-i Âdem'in Cennet'ten Hurûcuna Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 203
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Müessesât-ı İlmiyyeden Rasadhâneler,
M. Şemseddin 206
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi) 208
Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye,
H. Osman Niyazi (Talebe-i Ulûmdan) 211
Mekâtîb:
Anadolu Mektupları: 1 Marmara'ya Doğru,
M. Şemseddin 212
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 33,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 214
Şuûn:
Mısır:
Misyonerler Faâliyette Ulemâ-yı İslâm Rahat Döşeğinde 215
Hindistan:
Uhuvvet ve Hamiyet-i İslâmiyye 215
Hindistan'da İhtilâl 215
Afganistan:
Afganistan'da İntibâh 216
Afganistan Emîrinin Bükâsı 216
Vesâik-ı Târîhiyye: Muâhede-i Sulhiyye İmzalanırken 216

248. Sayı

07 Receb 1331 **- 12 Haziran 1913 -** 30 Mayıs 1329

Hasbihâl,
Mehmed Âkif 218
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-3: Hazret-i Âdem'in Cennet'ten Hurûcuna Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 218
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Müessesât-ı Fenniyyeden Hastahâneler,
M. Şemseddin 221
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 223
Edebiyât: Yâ Rab!, *Şiir*,
İbni Hâzım Naim (Konya) 224
Hutbe ve Mevâiz [Filipin Ahâlî-i İslâmiyyesine mektup],
Mahmud Es'ad Efendi 225

Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye, Dertlerimiz: 1- Cercilik,
Edhem Rûhi (Talebe-i Ulûmdan) 226
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 34, İran Jandarma Teşkîlâtı ve Ahvâl-i İnzibâtiyyesi,
S[sin]. M. Tevfik (Muhâbir-i Mahsûs, Bağdad) 228
İslâmiyet'e Yeni Bir Hücûm,
Ömer Rıza (Kahire) 230
Matbûât: Kaş Yapayım Derken Göz Çıkaranlar Okusun,
[İkdâm] 231
Müslümanlar Dinlerine Sâhib Olmazlarsa Ne Din Kalır, Ne Diyâr,
[Tasvîr-i Efkâr] 231
Ehl-i Sâlîb Mezâlimi,
[Tanin] 232
Hindistan Müslümanlarının Anadolu'da Köyler Te'sîsi 232
Âsâr-ı Münteşire: *Üçüncü Safahât: Hakkın Sesleri* 232
Alenî Teşekkür 232
Ricâ 232

249. Sayı

14 Receb-i Şerîf 1331 **- 19 Haziran 1913 -** 06 Haziran 1329

Hadîs-i Şerîf,
Şeyh Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 233
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-3, Hazret-i Âdem'in Cennet'ten Hurûcuna Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad 234
Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe: Müessesât-ı Fenniyyeden Hastahâneler,
M. Şemseddin 235
Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 237
Makālât: Esbâb-ı Mağlûbiyyetimizden,
Ömer Lütfi 238
Edebiyât: Hitâbe, Farsça,
Mirza Ca'fer Dilmağânî 240
Fenniyât: Kim Ne Derse Desin, Sivriseneklerin Cümlesi Tehlikeli Hayvanlardır...,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan) 241
Mekâtîb:
Anadolu Mektupları: Bursa Yolunda,
M. Şemseddin 242
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 35: Mühim Bir Mülâkāt,
S[sin]. M. Tevfik (Bağdad) 243
"Dînî, Felsefî Musâhabeler" Muharrir-i Muhteremine,
Bekir Şefik (Kayseri) 245
Vesâik-ı Târîhiyye:
Ümmet-i İslâmiyye İçin Büyük Bir Zıyâ' 246
Hükûmetin Beyânnâmesi 246
Beyânnâme-i Askerî 246
Hatt-ı Hümâyûn Sûret-i Münîfesi 247
Hatt-ı Hümâyûn Sûret-i Münîfesi 247
Birinci Beyânnâme 247
İkinci Beyânnâme 247

250. Sayı

21 Receb-i Şerîf 1331 **- 26 Haziran 1913 -** 13 Haziran 1329

Hadîs-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif 248
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-4, Günah Yükü Taşıyan Hakkında Hutbe,
Mahmud Es'ad 249
Felsefe: Akāid-i İslâmiyye,
Reşid Rızâ (Terc. Aksekili Ahmed Hamdi] 251
Tasfiye-i Ahlâk ve İbâdet,
Emin Hasbî 253
Edebiyât: Bir Levha-i İttihâd,
M. V. 254
Terbiye ve Ta'lîm: Ulemâda Hareket-i Fikriyye, Ulemâ-i İslâmiyye ile Hasbihâl,
Aksekili Mustafa Hakkı (Ödemiş) 255
Makālât: Hayât, Sıhhatle Kāimdir,
Fahreddin 256
Islâh-ı Hurûf Mes'elesi,
Milaslı İsmail Hakkı 257
Tenkīd ve Takrîz: *Zulmetten Nûra*,
Abdüllatif Nevzad 258
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 36: Bağdad'dan Amâre'ye,
S[sin]. M. Tevfik (Amâre) 260
Anadolu Seyyâr Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Dârü'l-Hilâfe'den Bursa'ya,
Ömer Fuad 261
Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi Müdîriyeti'ne,
Hâfız İbrahim (Beşiktaşlı Yüzbaşı, Sofya) 262
Şuûn:
Dârülhilâfe:
Umûm Hindistan Hey'etinin Avdeti 262
Romanya:
Köstence Câmi'-i Şerîfi'nin Resm-i Küşâdı 262
Türkistan:
Bir İslâm Zenginin Hamiyeti 262
Kaşgar Cem'iyet-i Hayriyyesi 262
Buhara:
Lüzumsuz İsrâfât 262
Kafkasya:
Avâma Tedrîsât 262
İsviçre:
Terakkī-i İslâm Cem'iyeti 262
Hindistan:
Hindistan Müslümanlarından İngilizlerin Kuşkulanması 263
Tunus:
Tunus'da İslâm Kānûnları Kalkıyor 263
Mühim Bir Teşebbüs-i İktisâdî: İslâm Ticâretgâhları ve Erbâb-ı Sanâyi' Fihristi 263
Nasârâya Karşı Hutbeler 263
Teşekkür 263
Muhâbere-i Aleniyye 263

251. Sayı

28 Receb-i Şerîf 1331 **- 03 Temmuz 1913 -** 20 Haziran 1329

Hadîs-i Şerîf, *Şiir*,
Mehmed Âkif 264
Edebiyât: Oluvermek, Edivermek, *Şiir*
Kemal-zâde Ali Ekrem....265
[Müdâfaât-ı Dîniyye:] Hutbeler-4, Günah Yükü Taşıyan Hakkında Hutbe,
Mahmud Es'ad....266
Fıkıh ve Fetâvâ, [Halim Sâbit Efendi'nin makalelerine devam edeceğine dair açıklama],
[Sebîlürreşâd] 268
Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac 15,
Halim Sâbit....269
Fenniyât: Islâh-ı Irk, Irkımızı Kemiren Derdlerin Def' ve Ref'i,
Ahmed Cevdet (Müntesibîn-i Tıbdan)....270
İktisâdiyât: İslâmları Ne Kurtaracaktır?
A[ayın]. Fahreddin Necib 272
Terbiye ve Ta'lîm: Müderrisînde Hareket-i Fikriyye: Medâris Mes'elesi,
Hâfız Mehmed Hilmi (Bâyezîd Dersiâmlarından Urfalı) 273
Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Elinden İş Gelir Adamlar İsteriz,
A[ayın]. L *(Talebe-i Ulûmdan İstanbullu)*....273
Mekâtîb:
[Arsrabson'dan gelen mektup],
*Arsrabson (*İngiltere'de Mütevellid ve Mısır'da Mutavattın) 274
Müdâfaalar Muharir-i Muhtereminin Cevâbı,
*Mahmud Es'ad (*Mevliden Seydişehrî ve Mavtinen İstanbullu)....274
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hind Yolunda 37,
S[sin]. M. Tevfik (Amâre) 276
Mevâkıf Tercümesi'ni Kim Bastırır?
İsmail Ferid (Dersaâdet'te Soğanağa Mahallesi'nde sakin)....277
Siyâsiyât: İcmâl-i Siyâsî,
Ahmed Agayef....278

252. Sayı

05 Şa'banü'l-Muazzam 1331 **- 10 Temmuz 1913 -** 27 Haziran 1329

Fâtih Kürsüsünde 1, *Şiir,*
Mehmed Âkif 280
Sebîlürreşâd'ın Azîm ve Mühim Bir Teşebbüsü: Avrupa'da Tetebbuât,
Avrupa Ulemâ ve Felâsifesiyle Te'sîs-i Muârefe,
[Sebîlürreşâd] 281
Müdâfaât-ı Dîniyye: Hutbeler-4, Günah Yükü Taşıyan Hakkında Hutbe,
Mahmud Es'ad....282
Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac 16,
Halim Sâbit....284
İktisâdiyât: İslâmları Ne Kurtacaktır?
A[ayın]. Fahreddin Necib 286
Makālât: Arapça,
Abdüllatif Nevzad (Mesarburnu) 286
Orduya Dâir Düşündüklerimizden,
Mehmed Şükrü 289

Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hindistan'a Muvâsalat,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Karaçi) 289
Kafkasya Muhâbir-i Mahsûsumuzdan,
Abdülhak (Bakü) 291
Anadolu Seyyâr Muhâbir-i Mahsûsumuzdan,
Ömer Fuad (Bursa) 293
Şuûn:
Dârü'l-Hilâfe:
Osmanlı-Hind Bankası 293
Bingâzi:
Mücâhidîn-i İslâmiyye'nin Gayret ve Muvaffakiyeti 294
Bulgar Mezâlimi:
Müslümanların Cebren Hıristiyan Edilmesi 294
Rusya:
Rus Misyonerleri Mukarrerâtı 294
Müslüman Kitapları Hakkında Mühim Bir İstatistik 294
Türkistan:
Türkistan'da Yeni Bir Gazete 294
Müslüman Nakliyât Şirketi 294
Türkistan Matbûâtı 294

253. Sayı

12 Şa'banü'l-Muazzam 1331 **- 17 Temmuz 1913 -** 04 Temmuz 1329

Fâtih Kürsüsünde 2, Şiir,
Mehmed Âkif, ... 295
Müdâfaât-ı Dîniyye: *Eşne'u's-Siyer* Sâhibi Eyüb Sabri'ye,
Sebîlürreşâd 296
[Müdâfaât-ı Dîniyye:] Hutbeler 4, Günah Yükü Taşıyan Hakkında Hutbe,
Mahmud Es'ad 302
Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac 17,
Halim Sâbit 304
Edebiyât: Akşam Ezânı, *Şiir*,
İshak Re'fet (Ayntab) 305
Terbiye ve Ta'lîm: Müderrisînde Hareket-i Fikriyye:
Medrese Âleminde İlk Başlayan Sınıf İmtihânları,
Mustafa Hakkı (Ödemiş) 306
Mekâtîb:
Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan: Hindistan'ın İlk Sâhili ve Hudûdu Karaçi Kasabası,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Pufa) 307
Şuûn:
Balkan Muhârebeleri:
Hak Yerini Buluyor 310
Türkistan:
Hokand'da İntişâr-ı Ma'ârif 310
Trablusgarb:
Mücâhidîn-i İslâmiye'nin Muvaffakiyeti 310
Ricâ 310

254. Sayı

19 Şa'bânü'l-Muazzam 1331 **- 24 Temmuz 1913 -** 11 Temmuz 1329

Fâtih Kürsüsünde 3, *Şiir,*
Mehmed Âkif, ...311
Müdâfaât-i Dîniyye: Hutbeler-5: Zebh-i Azîme Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad.....312
Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Islâh-ı Medâris ve Esbâb-ı İnhitâtımız,
Hâşim (Talebe-i ulûmdan, Akşehirli).....314
Mekâtîb: Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:
Avrupa Mektupları: İstanbul-Marsilya,
Ferid.....316
Hindistan Mektupları: Bombay-Küçük Londra,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Bombay).....320
Anadolu Mektupları: Bursa'da Sanâyi' ve Ticâret,
Ömer Fuad (Bursa) 323
Vesâik-ı Târîhiyye:
Hükûmet-i Seniyye'nin Düvel-i Muazzamaya Notası 325
Son İhtâr.....325

255. Sayı

26 Şa'bânü'l-Muazzam 1331 **- 31 Temmuz 1913 -** 18 Temmuz 1329

Fâtih Kürsüsünde 4, *Şiir,*
Mehmed Âkif, ...326
Müdâfaât-i Dîniyye: Hutbeler-5, Zebh-i Azîme Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad.....327
Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac 18,
Halim Sâbit.....328
Felsefe: Tenâsüh Akîdesi: Kadîm Mısrîlere Göre Tenâsüh,
M. Şemseddin.....330
Ferid Vecdi'nin Âsârından: Rûh-ı İnsân: Felsefî, İlmî Bir Bahis,
Ömer Rıza (el-Kahire).....331
Terbiye ve Ta'lîm: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye: Ümîd ve İntizâr İçindeyiz!
Osman Niyazi (Talebe-i Ulûmdan).....332
Makālât: Orduya Dâir Düşündüklerimiz 2,
Mehmed Şükrü 333
Edebiyât: Sonumuz, *Şiir*,
Abdüllatif Nevzad (Mesarburnu).....334
Mekâtîb: Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:
Hindistan Mektupları: Bombay Şehr-i Şehîri,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Bombay).....334
Anadolu Mektupları: Bursa'da Ticâret ve Sanâyi'-i İslâmiyye,
Ömer Fuad (Bursa) 337
Japonya Mektupları: Tokyo'da Mekâtib-i İbtidâiyye,
Ahmed Münir (*Abdürreşid İbrahim oğlu)* 338
Dârü'l-Hilâfe'de *Sebîlürreşâd* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne: Beyne'l-İslâm Ahz [ü] İ'tâ,
Abdülaziz (Mısır).....339
Matbûât: Bosna Müslümanlarında Mevcûdiyet-i Milliyye 339

Şuûn:
Edirne'nin İstirdâdı:
Haber-i Beşâret....340
Mahzûziyet-i Hazret-i Hilâfet-penâhî....340
Edirne'deki Ganâim-i Harbiyye....340
Velîahd Hazretlerinin Edirne'ye Azîmeti....340
Hindistan ve Mısır:
Hilâfeti Yaşatmak İçin....340
Ehl-i Salîb Mezâlimi:
4180 Hâne İslâm Ahâlîsinin Tanassur Ettirilişi....341
Bulgar Vahşetleri....341
Keşan'da Bulgar Vahşeti....341

256. Sayı

04 Ramazân-ı Şerîf 1331 **- 07 Ağustos 1913 -** 25 Temmuz 1329

Müslümanlık'ta Yeis Yoktur,
Şeyh Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif)....342
Müdâfaât-i Dîniyye: Hutbeler-5, Zebh-i Azîme Dâir Hutbe,
Mahmud Es'ad....343
Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac 19, Devr-i Ashâbdan Sonra,
Halim Sâbit....343
Makālât: Vâizler Mes'elesi,
M. Şemseddin....345
Edebiyât: Sahâif-i Tenkīd, Mehmed Âkif,
Ali Ekrem....346
Mekâtîb: Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:
Hindistan Mektupları: Bombay Şehr-i Şehîri,
S[sin]. M. Tevfik (Bombay)....349
Edirne Mektupları: İstanbul-Edirne,
H[ha]....353
Anadolu Mektupları: Bursa-Karacabey,
Ömer Fuad (Karacabey)....354
Şuûn:
Âlem-i İslâm Tezâhürât:
Rangon Müslümanları....356
Bulvar Müslümanları....356
Natal Müslümanları....356
Ehl-i Salîb Mezâlimi:
Dört Bin İslâm Esîrinin Şehâdeti....356
Hicâz:
Medîne Züvvârı....356
Harem-i Şerîf Minâreleri....356
Maskat:
Müslümanlar Çarpışır, Ecnebîler İstifâde Eder....356
Fas:
Mulay Abdülhafîz Hicâz'a gidiyor....356
Türkistan:
Türkistân-ı Rûsî'de Taşkend Müslümanları....356
Ricâ....356

257. Sayı

11 Ramazân-ı Şerîf 1331 **- 14 Ağustos 1913 -** 01 Ağustos 1329

Tefsîr-i Şerîf,
Mehmed Âkif 357
Müdâfaât-i Dîniyye: Hutbeler-5, Günah Yükü Taşıyanlar Hakkında Hutbe,
Mahmud Es'ad 357
Felsefe: Hind ve İrân-ı Kadîm'de Tenâsüh,
M. Şemseddin 359
Terbiye ve Ta'lîm: Bizde Ahlâk, Bizde Terbiye 1,
Abdüllatif Nevzad (Mesarburnu) 361
İktisâdiyât: Müslümanları Ne Kurtaracaktır 3,
A[ayın]. Fahreddin Necib 361
Mekâtîb:
Avrupa Mektupları: Marsilya-Paris,
Ferid (Paris) 362
Hindistan Mektupları: Bombay Şehr-i Şehîri,
S[sin]. M. Tevfik (Bombay) 366
Anadolu Mektupları: Karacabey Kazâsı,
Ömer Fuad (Karacabey) 367
Edirne Mektupları 2,
H[ha] 368
Vesâik-ı Târîhiyye: Bükreş Muâhedesi,
Düvel-i Muazzama'nın Hükûmet-i Seniyye'ye Verdiği Nota 371
Hükûmet-i Seniyye'nin Cevâbî Notası 372

258. Sayı

17 Ramazân-ı Şerîf 1331 **- 21 Ağustos 1913 -** 08 Ağustos 1329

Tefsîr-i Şerîf,
Mehmed Âkif 373
Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden: Hac,
Halim Sâbit 373
Felsefe: Kadîm Yunânîlerle Kurûn-ı Vüstâda Tenâsüh
M. Şemseddin 375
Edebiyât: Sahâif-i Tenkīd, Mehmed Âkif,
Ali Ekrem 377
Makālât: Millet İrşâda Muhtâcdır,
Müftü-zâde M. Es'ad 380
Mekâtîb: Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:
Avrupa Mektupları: 3 Paris, Cenevre, Eviyan, Montrö, Lozan,
Ferid (Lozan) 381
Hindistan Mektupları: Bombay Şehr-i Şehîri,
S[sin]. M. Tevfik (Bombay) 384
Anadolu Mektupları: Karacabey Kazâsı,
Ömer Fuad 386
Şuûn:
Beyrut:
Suriye'de Fransız Pîşdârları 387

Bingâzi:
Mücâhidîn-i İslâmiyyenin Muvaffakıyyâtı 387
Mısır:
Zekât ve Kurbanların İâne-i Harbiyyeye İ'tâsı.....387
Maskat:
Birbirine Karşı Müslümanlar Pek Cesûrdur.....387
Rusya:
Mahmud Es'ad Efendi Hazretlerinin Seyâhati 388
Hindistan:
Devletü'l-Hilâfe ve Hindistan Müslümanları 388
Ricâ 388

259. Sayı

25 Ramazân-ı Şerîf 1331 **- 28 Ağustos 1913 -** 15 Ağustos 1329

Tefsîr-i Şerîf,
Mehmed Âkif 389
Felsefe: Karn-ı Ahîrede Tenâsüh,
M. Şemseddin 390
Terbiye ve Ta'lîm: Bizde Ahlâk, Bizde Terbiye 2,
Abdüllatif Nevzad 392
İktisâdiyât: Ey Müslüman, Artık Uyan,
A[ayın]. Fahreddin Necib (Üsküdar) 393
Terâcim-i Ahvâl: Münşî Mehmed bin Bedreddîn-i Münşî,
Bursalı Mehmed Tâhir.....395
Makālât: Elvâh-ı İntibâh: İslâm Bakıyye-i Memâliki Ahâlisinin Enzâr-ı İbretine,
Müftü-zâde M. Es'ad 395
Mekâtîb: Muhâbir-i Mahsûsamızın Mektupları:
Hindistan Mektupları: Hindistan Hilâl-i Ahmer Hey'eti,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Bombay).....396
Edirne Mektupları 3,
H[ha]. 400
Safahâtlar Muharrir-i Muhteremi Mehmed Âkif Beyefendi'ye,
Erkân-ı Harb Yüzbaşıları ve Hukūk Müşâviri (Dimetoka) 401
Siyâsiyât: İcmâl-i Siyâsî,
Ahmed Agayef.....402
Tenkīd ve Takrîz: *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi*'nin Hatâları,
[Sebîlürreşâd] 403

260. Sayı

02 Şevval 1331 **- 04 Eylül 1913 -** 22 Ağustos 1329

Felsefe: Kadîm İrân'da Din,
M. Şemseddin 404
Makālât: Düşündüklerimden...,
Mehmed Şükrü 406
Mekâtîb:
Avrupa Mektupları: 4 İsviçre'nin Letâfeti, Umrân ve Terakkīsi,
Ferid (Viyana) 407

Hindistan Mektupları: Muvaffakıyât-ı Osmâniyye'nin Hindistan'daki İn'ikâsâtı,
S[sin]. M. Tevfik (Hindistan, Bombay) 409
Anadolu Mektupları: Karacabey Kazâsı,
Ömer Fuad 412
İslâm'ın Hastalığı,
Ebu's-Selmâ (Paris) 413
Siyâsiyât: İcmâl-i Siyâsî,
Ahmed Agayef 413
Tenkīd ve Takrîz: *Üçüncü Amelî İlmihâl* 415
Şuûn:
İngiltere:
İslâm Muhâdeneti 415
Rusya:
Mahmûd Es'ad Efendi Orenburg'da 415
Trakya:
Gümülcine ve Kırcaali Ahâlisi Mukāvemet Edecekler 416
Trablusgarb:
İtalya Kralı Trablusgarb'da 416
Yemen:
Ahkâm-ı Şer'iyyenin Tatbîkı 416
Mısır:
Mısır'da Hizibler 416
Fas:
Mulay Abdülhafîz'in İhsânı 416
Buhara:
Buhara'da Büyük Kilise İnşâsı 416
Hindistan:
Hazîne Tahvîlâtı 416
Maskat:
Maskat'ta İsyân 416
Belûcistan:
Uhuvvet-i İslâmiyye 416

YAZAR İNDEKSİ 417

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَميعًا
وَلَا تَفَرَّقُوا... [1]

وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ
ريحُكُمْ... [2]

كُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا... [3]
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ... [4]

Sebîlürreşâd

Cilt 10

Sâhib ve Müdürü: H. Eşref Edib

HEY'ET-İ TAHRÎRİYYE
Bereket-zâde İsmail Hakkı Bey – Ferid Bey – Fahreddin Efendi –
Ahmed Naim Bey – Fatin Efendi – Mehmed Âkif Bey – M. Şemseddin Bey –
Halim Sâbit Efendi – Mehmed Tâhir Bey – Abdürreşid İbrahim Efendi –
Tâhirü'l-Mevlevî Bey – Midhat Cemal Bey – İbni Hâzım Naim Efendi –
Ispartalı Hakkı Bey – Ali Şeyhü'l-Arab Efendi – Halil Hâlid Bey –
Ahmed Bey Agayef – Abdüllatif Nevzad Bey – Ahmed Hamdi Efendi –
S. M. Tevfik Bey – Resul-zâde Mehmed Emin Bey – H. Eşref Edib

وَاللهُ يَهْدى مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقيمٍ[5]

اِتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبيلَ الرَّشَادِ[6]

---

[1] Âl-i İmrân, 3/103.
[2] Enfâl, 8/46.
[3] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Edeb, 57; Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-Birr, 7.
[4] Hucurât, 49/10.
[5] Bakara, 2/213; Nur, 24/46.
[6] Mü'min, 40/38.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Orhan Bey Hanı'nda Numara 23-26

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

13 Mart 1913 | 5 Rebîülâhir 1331 | Perşembe | 28 Şubat 1328 | Cild: 10 - Aded: 235

SEBÎLÜRREŞÂD BU NÜSHASIYLA ONUNCU CİLDİNE BAŞLIYOR

Muhterem kāri'lerin hâtır-nişânıdır ki, sekizinci ve dokuzuncu cildlerimizin ilk nüshalarında gāye-i âmâlimiz hakkında bir program çizmiş ve bu yolda sarf-ı mesâî edileceği va'dinde bulunmuştuk. Maksad-ı yegânemizin müslümanların tenevvür ve intibâhına, aralarında samîmî ve tezelzül nâ-pezîr bir meveddet u uhuvvet te'sîsine çalışmak olduğu şimdiye kadar intişâr eden nüshaların tedkīkıyle tezâhür eder. Görüyorduk ki, Şark'ı istîlâ eden kâbûs-ı cehâlet kesîf ve ezici sıkletiyle Âlem-i İslâm'ı muttasıl daha derin, daha hevl-nâk vartalara sürüklüyor. Müslümanlar ilmen, serveten, medeniyeten, hattâ maatteessüf ahlâken acınacak bir halde bulunuyorlar. Garb ise her gün daha insafsız, daha hâin bir hücûm-ı hûn-hârâne ile Şark'a yükleniyor, onu yutmak, büsbütün ortadan kaldırmak emelini besliyor. Çünkü İslâmlar terakkıyât-ı ilmiyyeye karşı bîgâne kalmışlar [1](فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ) fermân-ı Yezdânîsi'ni unutmuşlar, cehâlet ve lâ-kaydînin a'mâk-ı müdhişesine gömülmüşler, birbirlerine sarılarak Salîb'in hücûm-ı bî-emânına karşı bir sedd-i âhenîn teşkîl edeceklerine, tefrikalarla bîtâb kalmışlar, ihtirâslar, istirkāblarla zaîf düşmüşler, kal'a-i mevcûdiyyetini yıkmaya müheyyâ olan düşmanların entrikalarına, mefsedetlerine gāfilâne âlet olmuşlar ve oluyorlar. Bir taraftan ümmeti tenvîr ve irşâd, diğer taraftan tehlikeleri tasvîr ve irâe etmek îcâb ediyordu. Vüs'umuz yettiği kadar bu ümniye-i mübeccelenin te'mînine sarf-ı makderetten geri kalmıyorduk. *Sebîlürreşâd*'ın millet-i İslâmiyyeden gördüğü rağbet, mazhar olduğu nevâzişkâr takdîrât, nâil buyurulduğu iltifât-âmîz teşvîkāt rehgüzâr-ı azmine feyyâz u ziyâdâr huzemât-ı teşcî' saçıyor; o da tarîk-ı mesâîsinde daha ziyâde bir itmi'nân ve ümîdle, va'dlerinin îfâsına çalışarak ilerliyordu. Biz uzun asırların bâr-ı sefâleti altında her gün bir sille-i nekbet ü felâket yiyerek inkırâzın zalâm-engîz uçurumuna doğru koşan kitle-i İslâmiyyeye bir nûr-ı intibâh saçmak, hiç olmazsa bir şu'le-i îkāz göstermek ümniye-i peyâmber-pesendiyle –aczimize bakmayarak– fermân-ı Sübhânîye imtisâlen ortaya atılmıştık.

Kat'iyyen kanâat etmiş ve yine ediyoruz ki, müslümanların ma'rûz kaldıkları acı ve dil-hırâş felâketlerin sebeb-i hakīkīsi cehâlet, vazîfe-nâ-şinâslık, yek diğere karşı adem-i emniyyet ü meveddet, istirkāb ve ihtirâsât gibi bir kavmi mevt-i kat'îye sürükleyen secâyâ-yı rezîledir. Cehâlet ve ihtirâs yüzünden değil midir ki, akvâm-ı İslâmiyye arasında müdhiş nifâklar, vehâmet-engîz teşettütler zuhûr etmiş, birbirlerinin kardeşi olan mü'minler yek diğerlerinin hasm-ı cânı kesilmiş, birbirlerini boğazlaya boğazlaya a'dâ-yı dîne taarruz ve istîlâ vesâilini hazırlamışlardır. Fırkalar, iftirâklar yüzünden mahv u nâbûd olmuş hükûmât-ı İslâmiyyeye dâir târîhin köhne ve mensî sahîfelerine gömülmüş birkaç satırlık yazıdan başka bir iz, bir eser kalmış mıdır? Müslümanların cehâleti ve aralarında zuhûr eden tefrika, urûk-ı mevcûdiyyetleri girîvât-ı taassub u kîn ile meşbû' olan milel-i Hıristiyaniyyeye daima bir vesîle-i tecâvüz ihzâr etmiş **[4]** ve onlar da intihâz-ı fırsatta aslâ kusûr

[1] Bakara, 2/194.

etmemişlerdir. Efsûs ki, kesîf bir sehâbe-i cehl altında uyuşan millet-i İslâmiyyeye en müdhiş felâketler bile intibâh-bahş olamamış ve olamıyor. Furkân-ı Hakîm, İslâmiyet'ten başka bir milliyet tanımadığı halde, kalemrev-i hılâfete göz diken a'dâ, son zamanlarda, İslâmlar arasına bir de böyle bir tohm-ı şûriş-engîz attılar; Arnavudluk isyânı hâlinde nemâlanan bu tohum filizlenerek nihâyet, Arnavudluk'la beraber, bütün Rumeli'yi düşmanın mülevves çizmeleri altında çiğnetti. İslâmların tefrikası, fırkaların tehlikeyi göremeyecek kadar ihtirâsât ve gaflete boğulmuş olmaları yüzünden Şark'ın rengîn ve gunûde ufuklarında birden bire bir tûfân-ı kıyâmet-engîz koparak bir seylâbe-i belâ gibi mes'ûd ve âsûde muhîtleri sarstı; ma'mûreleri harâbeye, kâşâneleri vîrâneye, ma'bedleri meyhâneye çevirdi. Bingâzi ve Trablus fecîalarıyla inleyen kalbler, Rumeli ve Adalar'ın arz ettiği menâzır-ı dil-hırâş huzûrunda yeniden iltiyâm-nâ-pezîr yaralara uğradı, ebediyyen parçalandı. Her gün yeni bir fecîa-i hûnîne, her sâat başka bir tecâvüz-i elem-âgîne hedef olan zavallı İslâmların vâveylâ-yı enîn-dârı arş-ı berîni titrettiği halde cihân-ı medeniyyette heyhât ki, bir ma'kes-i ihtisâs bile bulamıyor.

Balkanlar'da seller teşkîl eden müslüman kanları salîbiyyûnun kânûn-ı gayz u taassublarını itfâya kâfî gelemedi. Evler soyuldu, köyler yakıldı, şehirler yıkıldı, ma'mûreler tahrîb edildi, gençler boğazlandı, ihtiyârlar doğrandı, çocuklar boğduruldu, süngülerle karınlar yarılarak tüyü bitmemiş ma'sûmlar didik didik parçalandı, ırzları pây-mâl edilen kadınlara, kızlara meyhânelerde sâkîlik ettirildi de yine kaplandan müfteris, şeytandan hâin, yılandan merhametsiz olan bu mahlûkların nâire-i kîn ü taassubları sönmedi. Görülüyor ki, şimdi de hâin ve cânî nazarlarını başka diyârlara, sevgili yurdumuzun diğer buk'alarına dikmeye başlıyorlar.

Cehlimizden, tefrikamızdan, aramıza saçtıkları kavmiyet tohm-ı felâket-engîzinin semerât-ı meş'ûmesinden istifâde etmek esâslarını ihzâra çalışıyorlar. Bu hâller, bu fâcialar, bizde cây-gîr olan bir kanâati, İslâmlara kendilerinden başka hiç kimseden fâide olamayacağı, onların felâketlerini, hattâ can çekişmelerini medeniyet maskesine bürünmüş cânîlerin müsterîh ve münşerih bir vicdânla lâ-kaydâne temâşâ, belki de fâilleri teşvîk edecekleri hakkındaki kanâati –maatteessüf– fi'liyât ile isbât etmiş oldu.

Bilemeyiz, aramızdaki Avrupa'nın gâfil perestişkârı, zavallı dimâğlar hakîkatin gösterdiği şu çehre-i fecîa-nümâdan mütenebbih oldular mı, olacaklar mı?! Bu müdhiş ve kanlı sukūttan sonra olsun milleti sevk edecek yolu anlayabildiler mi, anlayabilecekler mi?!

Bu fecî' hâlin daha vahîm, daha korkunç safahâta başlangıç olduğunu, inkırâzın âsiyâb-ı bî-emânında öğütülmek, izmihlâl-i kat'înin kanlı dişleri arasında büsbütün kemirilmek ihtimâlinin arttığını hissettiğimiz, bu kahhâr âkıbetin mel'un ve dehhâş vehâmetini titreyerek düşündüğümüz için dokuzuncu cildimizi teşkîl eden nüshalarda milleti îkāz, ümmeti ittifâk ve ittihâda da'vet, mü'minleri cihâd ve fedâkârîye sevk edecek mebâhis ü makālâta ehemmiyet vermek zarûreti karşısında bulunmuş olduğumuzdan evvelce çizilen programa tamâmıyle riâyet edilememişti. Maamâfih programdan büsbütün inhirâf etmemek üzere mebâhis-i ilmiyye, felsefiyye ve ahlâkıyyeye dâir de birçok makāleler derc etmiş olduğumuz muhterem kāri'lerin ma'lûmudur. Muhâbirlerimizin dokuzuncu cildin muhtevî olduğu nüshalarda münderic mektuplarında da Âlem-i İslâm hakkında pek mühim ve intibâh-âmîz birçok ma'lûmât bulunmuş olduğunu burada tekrar söylemeye lüzûm görmüyoruz.

Uğranılan felâket ağır, zâyiât pek müdhiştir. Fakat her ne olursa olsun, halden me'yûs, âtîden nevmîd olmak rûh-ı İslâmiyet'e münâfîdir. Biz emîniz ki, müslümanlar, [1](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) fermân-ı Sübhânîsine istinâd ederek geceyi gündüze katmak sûretiyle çalışırlar, sevişirler, aralarında uhuvvet-i dîniyye îcâbâtını tatbîka gayret ederler, bir kitle-i müşeyyede hâlinde birleşirler, ilim ve ma'rifete sarılırlarsa şu korkunç gecenin bir subh-ı intibâh ile teâkubu me'mûl, toplanmak, zâyiâtı telâfî etmek mümkün, belki de muhakkaktır. [2](قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّه اِلَّا الضَّالُّونَ)

Millet-i İslâmiyye, Allah'ın inâyeti, milletin gayretiyle –inşâallah– şu meş'ûm leyl-i yeldâ-yı mesâib-engîzden yakında kurtulur, infilâk-ı sulh ümîd-bahş bir sûrette hâl-i tabîîyi iâde eder de, biz de programımız dâhilinde ve îcâb ettiği takdîrde daha vâsi' bir mikyâsda sâha-i mesâîmizde ilerleriz. [3](وَمَا تَوْفيقى اِلَّا بِاللهِ)

[1] Necm, 53/39.
[2] Hicr, 15/56.
[3] Hud, 11/88.

[5]

FELSEFE

AHLÂK-I İSLÂMİYYE'NİN ESÂSLARI

– 12 –

Bu münâsebetle Şark hakkında yazılmış bazı âsârda arasıra tesâdüf edilen bir yanlışı tashîh etmeyi kendimize bir vazîfe addederiz. Avrupalıların bir takımı kendileri gibi insan olan bazı mahlûkāta teabbüd mertebesinde edilen ta'zîmât hakkında gördükleri nümûnelere aldanarak biz şarklıların da Peygamberimiz sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e ibâdet ettiğimize kāil oluyorlar. Bundan yanlış bir fikir olamaz. Müslümanlar vazîfe-i ibâdeti ancak Hâlik'larına karşı îfâ ederler. Ve ibâdet-i Mevlâ'ya hiçbir kimseyi teşrîk etmezler. Çünkü bu, onlarca şirk-i mahzır, putperestliğin aynıdır.

Vâkıâ biz müslümanlar Peygamberimiz Efendimiz hazretlerine itâat-i kâmile ile itâati vecâib-i îmândan biliriz. Zât-ı şerîfine karşı olan ta'zîm ve muhabbetimiz de hiçbir mahlûkun diğer mahlûka karşı muhabbetiyle kābil-i kıyâs değildir. Fakat bu itâat, bu ta'zîm, bu muhabbet ile beraber hiçbir zaman, Allahu teâlâ ile aramızda vâsıta-i teblîğ olan Hazret-i Resûl'ün mâ-fevka'l-beşer bir mevcûd olduğu hiçbir müslümanın hâtırına bile gelmez. *Kur'ân-ı Kerîm*'in müteaddid yerlerinde; [1](قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَىَّ) "Onlara de ki: Ben, ancak sizin gibi beşerim; bana vahy olunur." diye vârid olmuştur. Hattâ Esmâ'-i Şerîfe-i Muhammediyye'den biri "Abdullah" yani "Allah'ın kulu"dur. Kelime-i şehâdetin cüz'-i sânîsi de; "Ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resûluhu"dur ki, burada Hazret-i Peygamber'in (sav) abdiyeti risâletinden evvel mezkûrdur. Kemâlât-ı nübüvvette müşâhede eylediği hey'et ve azametin te'sîriyle bütün a'zâsı titremeye başlayan bir A'râbîyi Hazret-i Peygamber sallâllâhu aleyhi ve sellem; [2](هَوِّنْ عَلَيْكَ، فإِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ كانت تَأْكُلُ الْقَدِيدَ) "Kendine gel; ben de kadîd lokmasıyla geçinen bir kadının oğluyum!" sözleriyle teskîn etmişlerdi. Maamâfih bu tevâzu'-ı ulvî-i risâlet-penâhî de onun vâcibü'l-itâa olduğunu, teblîğ ettiği evâmir ü nevâhînin taraf-ı Hakk'tan olduğunu hiçbir müslümanın zihninden çıkarmaz. Zîrâ ümmetin mürşididir, hâdîsidir. Teklîfât-ı ilâhiyyeye itâati mahz-ı hayr i'tikād eden kimse elbette o teklîfâtın vâsıta-i teblîğine de itâati mahz-ı hayr i'tikād eder.

Hazret-i Peygamber'e itâat vücûbunu müş'ir olan âyât ve ehâdîs-i kerîmeye hep bu nazarla bakılmak lâzım geleceğini anlamak için âtîdeki âyât-ı kerîmeyi dikkatle okumak kâfîdir:

(وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا) "Bir de Resûl size her ne getirmiş ise onu alınız; sizi her neden nehy etti ise ondan da vazgeçiniz!" (Sûre-i Haşr, âyet 7)

(قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ.) "Onlara de ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tebeiyet ediniz ki, Allah da sizi sevsin ve günâhlarınızı mağfiret etsin; Allah ise Gafûr ve Rahîm'dir!" Sen onlara de ki: "Allah ve Resûl'e itâat ediniz! Eğer dinlemezseniz, şübhesiz biliniz ki, Allah kâfirleri sevmez!" (Sûre-i Âl-i İmrân, âyet 31-32)[3]

(قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ) "Sen onlara de ki: "Allah'a itâat ediniz! Eğer i'râz ederseniz, Resûl'ün emr-i teblîğde kendisine tahmîl olunan mes'ûliyet ancak kendisine, emr-i itâatte de size tahmîl olunan mes'ûliyet ancak size râci'dir. Maamâfih eğer ona itâat ederseniz, hidâyeti bulursunuz! Resûl ise size karışmaz; onun vazîfesi, yalnız açıkça teblîğ etmekten ibârettir!" (Sûre-i Nûr, âyet 54)[4]

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ) "Ey îmân edenler! Allah'a itâat ediniz; Resûl'e de ve içinizden ulü'l-emr olanlara da itâat ediniz! Bir şey hakkında aranızda nizâ' ve ihtilâf zuhûr ettiği takdîrde eğer Allah'a ve yevm-i âhirete îmânınız varsa, o şey'i, Allah'ın ve Resûl'ünün hükmüne ihâle ediniz!" (Sûre-i Nisâ, âyet 59)[5]

Bu husûsa müteallik akvâl-i nebeviyyeye de mürâcaat ettiğimizde âtîdeki hadîslere tesâdüf ederiz:

[6](إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ رَأْيِي، فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ) "Ben, ancak bir beşerim. Size dininize âid bir şey emr ettiğimde onunla âmil olunuz. Kendi re'yimle de size bir şey emr edersem, benim ancak bir beşer olduğumu biliniz!"

[7](فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، وَإِنَّ الظَّنَّ يُخْطِئُ وَيُصِيبُ، وَلَكِنْ مَا قُلْتُ لَكُمْ: قَالَ اللَّهُ، فَلَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ) "Ben, ancak sizin gibi beşerim. Zanda ise hatâ da olur, savâb da olur. Lâkin size; "Allah şöyle böyle dedi." dedim mi, yalandan Allah'a bir şey isnâd etmekliğime ihtimâl yoktur!"

Ashâb-ı kirâm bu nükteye tamâmen vâkıf oldukları için taraf-ı risâletten kendilerine emr olunan bir iş hakkında; "Acaba taraf-ı Hakk'tan mıdır, yoksa Hazret-i Peygamber'in (sav) re'y ü ictihâdı mıdır?" diye şekke düşüp de kendilerinin de onun hilâfına bir re'yleri olduğu zamanlarda istîzâh ederlerdi. Eğer; "Bu emir Hakk'tandır!" cevâbını alırlarsa, bilâ-tereddüd itâat ve eğer re'y ü ictihâd-ı nebevî olduğu cevâbını alırlarsa kendi re'ylerini beyân ederlerdi. Ve; [8](وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ) "İşde onlarla müşâvere et!" âyet-i kerîmesinin **[6]** mantûk-ı münîfine tebean ba'de'l-müşâvere re'y-i ashâbın tercîh edildiği de vâkı' olurdu. Nitekim Bedir ile Uhud Vak'aları'nda emr-i harbi tedbîr etmek husûsunda Ashâb-ı Kirâm'ın re'yi tercîh buyurulduğu gibi hurma aşısını ta'rîf buyururlarken; "Biz bunu başka türlü yapıyoruz." cevâbı üzerine; [9](أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ) "Siz dünya işlerinizi daha iyi biliyorsunuz!" buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Hazret-i Peygamber'e itâat fikr-i vazîfeyi ihlâl edecek mâhiyette olmadığı gibi, ibâdât u tââtımız da hakîkatte Allah'adır. Peygamber'e itâatimiz bit-tebeiyyedir.

---

[1] Kehf, 18/110.

[2] Benzer şekilde, İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Etime, 30.

[3] Âyet numarası "29" olarak yazılmıştır.

[4] Âyet numarası "53" olarak yazılmıştır.

[5] Âyet numarası "62" olarak yazılmıştır.

[6] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fezâil, 38.

[7] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'r-Ruhûn, 15.

[8] Âl-i İmrân, 3/159.

[9] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 4, s. 60.

Bu, ayniyle vazîfesini îfâya azm etmiş bir ordunun kumandanına itâati gibidir. Nasıl ki kumandanın mes'ûliyeti kendine, bir neferin mes'ûliyeti de kendine âid ise, peygamber ile ümmetin mes'ûliyeti de böyledir. [1](مَنْ أَحَبّني فَقَد أَحَبّ الله ومَنْ أَطَاعَني فَقَد أَطَاع الله) "Beni seven Allah'ı da sevmiş, bana itâat eden Allah'a da itâat etmiş olur!" hadîs-i şerîfindeki ma'nâ da budur. Yoksa Hazret-i Peygamber âmir-i mücbir değildir. Ümmete yalnız hakîkati, vazîfe-i insâniyyesini açıkça teblîğ eder. Onları; "Doğru yol şudur, eğri yol budur!" diye irşâd eder. Ondan sonra mütâbeat ve adem-i mütâbeat, hayr-ı mahzı kabûl edip etmemek îmâna, akîdeye, yani mükellefin aklına mevdû' kalıyor. Nitekim demin zikrettiğimiz hadîs-i şerîfi; [2](مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا) "Resûle kim itâat ederse Allah'a da itâat etmiş olur. Her kim de itâatten rû-gerdân olursa, kendi bilir. Zîrâ Biz, seni onların üzerine nigehbân olarak göndermedik!" (Sûre-i Nisâ, âyet 82) âyet-i kerîmesiyle; (فَذَكِّرْ إِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) "Sen, tezkîr et! Zîrâ müzekkirden başka bir şey değilsin! Sen onların üzerinde musaytır yani âmir-i mücbir değilsin!" (Sûre-i Gāşiye, âyet 21, 22) âyet-i celîlesi ile sarâhaten tefsîr etmektedir.

Vazîfe ve mükellefiyet fikri dîn-i İslâm'da o kadar kavî bir esâsa müsteniddir ki, teklîfden Peygamberimiz (sallâllâhu aleyhi ve sellem) dahi muâf değildir. Hattâ dîn-i İslâm ile, vezâif-i mütenevvia-i dîniyye ile ilk mükellef olan odur. Birinci müslüman, metbû' ve mürşid-i a'zamımız olan Peygamberimiz (sallâllâhu aleyhi ve sellem)dir. Hattâ onun mükellefiyeti ümmetinden ağırdır. Ez-cümle gece yarıları uykudan kalkıp teheccüd namazı kılmak ümmetine vâcib değil iken kendisine vâcib idi. Sadaka almak ümmeti için mubâh iken kendisine değildi. Ümmeti evlâd ü ıyâline mîrâs bırakıp dururken onun velev cüz'î mikdârda olsun bıraktığı mîrâs yine kendisinden rivâyet olunan; [3](نَحْنُ معاشر ٱلأَنْبياء لانورث ماَ تَرَكناه صدقة) "Biz peygamberler zümresinin mîrâsı kimseye kalmaz; bıraktığımız sadakadır!" hadîs-i şerîfine binâen vereseye verilmedi ve beytülmâl-i müslimînde kaldı.

Ümmeti gibi zât-ı risâlet-penâhînin de indallâh mes'ûliyetini mutazammın olan şu âyât-ı kerîme şâyân-ı ibrettir:

فَلِذٰلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ) "İşte sen, bu husûs için da'vette bulun! Hem de, sana nasıl emr olunduysa öylece istikāmet et! Onların arzûlarına tebeiyet etme ve onlara de ki: "Allah'ın inzâl ettiği Kitâb'a ben îmân ettim ve sizin aranızda adâletle muâmele etmeye me'mûr oldum. Sizinle bizim aramızda Allah var! Bizim amellerimiz bize, sizin de amelleriniz sizedir! Sizinle bizim aramızda nizâ' ve husûmete de mahal yok! Zîrâ Allah, bizi bir araya getirecek! Varılacak yer huzûr-ı ilâhîsidir!" (Sûre-i Şûrâ, âyet 15)[4]

قُلْ اِنّى نُهيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَاءَنِىَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبّى وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمينَ) "Sen onlara de ki: "Allah'dan başka ibâdet ettiklerinize ibâdet etmekten ben nehy olundum! Zîrâ Rabbim'den bana beyyinât geldi; kezâlik Rabbü'l-âlemîn'e karşı teslîm ile emr olundum!" (Sûre-i Mü'min, âyet 66)[5]

(وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمينَ) "Bir de ben, müslimînden olmakla emr olundum!" (Sûre-i Yûnus, âyet 72 ve Sûre-i Neml, âyet 91)[6]

قُلْ اِنّى اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّينَ. وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ اَوَّلَ الْمُسْلِمينَ. قُلْ اِنّى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظيمٍ.) "Sen onlara de ki: "Allah'a ibâdetle, O'nun rızâ-yı bârîsi uğrunda dine hiçbir şey karıştırmamakla emr olunduğum gibi müslimlerin birincisi olmakla da me'mûr oldum!" Kezâlik onlara de ki: "Ben Rabbim'e isyân edersem, pek büyük bir günün azâbından korkarım!" (Sûre-i Zümer, âyet 11-13)[7]

(قُلْ اِنّى اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكينَ) "Onlara de ki: Bana; 'İlk müslüman sen ol ve sakın müşriklerden olma!' diye emrolunmuştur!" (Sûre-i En'âm, âyet 14)

قُلْ اِنَّ صَلَاتى وَنُسُكى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمينَ. لَا شَريكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمينَ) "Onlara de ki: Benim salâtım, ibâdetim, yaşamaklığım, ölümüm hep Rabbü'l-âlemîn olan Allahu zü'l-Celâl içindir. Öyle Allah ki, hiçbir şerîki yoktur! İşte ben, bununla emr olundum ve müslümanların birincisi benim!" (Sûre-i En'âm, âyet 162-163)

Vazîfe ve mes'ûliyet fikirleri ne râddeye kadar kulûb-ı ehl-i İslâm'a nakş edilmek istenilmiş ki, Hazret-i Peygamber'in her emr ü nehyi mahz-ı hikmet ve fermâyiş-i Rabb-i İzzet olduğu her müslümanca bir emr-i müberhen ve böyle bir akîde hâsıl olmadıkça bir gayr-i müslim için îmân ve ihtidâya tâlib olmak akla gelmez iken yine Hazret-i Peygamber'e itâatin emr-i bi'l-ma'rûfa kasr edildiğini bir âyet-i kerîmede okuyoruz. İşte âyet-i kerîme:

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَاْتينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرينَهُ بَيْنَ اَيْديهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصينَكَ فى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحيمٌ) **[7]** "Ey Nebiyy-i Mükerrem! Mü'min olmak isteyen kadınlar sana gelip de Allahu teâlâya hiçbir şey'i şerîk tutmamak, sirkat etmemek, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu kendi kocalarına isnâd etmemek, hiçbir iyi işte sana isyân etmemek üzere mubâyaa etmek isterlerse onlarla mubâyaa et ve Allah'dan onlar için mağfiret taleb et! Şübhesiz Allahu teâlâ Gafûr ve Rahîm'dir!" (Sûre-i Mümtehine, âyet 12)

Vazîfe ve mes'ûliyetin ne kadar ağır telakkī edildiği şundan anlaşılır ki; [8](فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ) "Sana nasıl emr olunduysa öylece istikāmet et!" meâlindeki âyet-i kerîmeyi hâvî olan sûre-i şerîfe nâzil olduğu zaman aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz: [9](شَيَّبَتْنِي هُودٌ) "Sûre-i Hûd beni ihtiyarlattı!" bu-

[1] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 2, s. 243.
[2] Âyet numarası "82" olarak yazılmıştır.
[3] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 5, s. 315.
[4] Âyet numarası "14" olarak yazılmıştır.
[5] Âyet numarası "68" olarak yazılmıştır.
[6] Âyet numaraları Yûnus "73", Neml "93" olarak yazılmıştır.
[7] Âyet numaraları Yûnus "14, 15" olarak yazılmıştır.
[8] Hud, 11/112.
[9] Tirmizî, *Sünen,* Tefsîrü'l-*Kur'ân*, Sûretü'l-Vâkı'a.

yurdular. Ve fil-hakîka mübârek sakallarına o târîhde hemen kır düştü. Kezâlik Haccetü'l-Vedâ' ile irtihâl-i âlîlerine karîb son hutbede Hazret-i Peygamber'in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) bütün ümmeti işhâd ederek; [1](أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ) "Söyleyin; teblîğ ettim mi?" diye suâl etmeleri ve; "Evet yâ Resûlallah, teblîğ ettin!" cevâbı üzerine; "Yâ Rab; şâhid ol!" diye bârgâh-ı ahadiyyete karşı tebriye-i nefs yolunda tevcîh-i hitâb etmesi hep vazîfe ve mes'ûliyet fikirlerinin ağırlığını hissetmekten ve ettirmek arzûsundan neş'et ediyordu.

Elhâsıl, dîn-i İslâm iktizâsınca ibâdet ve itâat yalnız Allahu Azîmü'ş-şân'a mahsûstur. Mahlûka itâat ancak Allah'ın rızâsına muvâfık olmak üzere emr-i bi'l-ma'rûfa ve kavânîn-i şer'iyyeyi –ki, bizim ahkâm-ı medeniyyemizdir– tatbîk etmek istediği zamana maksûrdur. Ma'sıyette ise hiçbir kimseye itâat edilmez. Nitekim hadîs-i şerîfde; [2](لاَ طَاعَةَ لِمخْلوق فى معصية الخالق) "Hâlik'a isyân etmek husûsunda hiçbir mahlûka itâat olmaz!" buyurulmuştur. Bunun hilâfındaki zunûn bâtıldır ve sâha-i İslâm mahlûku ma'bûd tanımaktan külliyyen berîdir.

Ahmed Naim

Tashîh – 52'nci [234] adedin 439'uncu [yeni 438] sahîfesinin ikinci sütûnunda:

Satır	Hatâ	Savâb
19 [10]	hasenâtı seyyiâtıdır	hasenâtı mukarrabînin seyyiâtıdır
38 [33]	olan âhiretin	olan ehl-i âhiretin

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

BEŞİNCİ ASR-I HİCRÎ'DE ENDÜLÜS

Beşinci Asr-ı Hicrî Endülüs için bir silsile-i felâketle başlamış ve mütemâdiyen fecî' ve hûnîn vak'âta meşher olmuştur. Şam'dan firâr ve tahammül-güdâz mihen ü meşâkka ma'rûz kalarak nihâyet hafiyyen Endülüs'e girebilmiş olan Abdurrahman, Hicret-i Nebeviyye'nin 139 târîhinde İspanya'da Emeviye Devleti'ni te'sîse muvaffak olmuştu.

İkinci, üçüncü aırlarla dördüncü asrın nısf-ı ahîrine kadar Endülüs irfân ve medeniyet, huzûr ve âsâyiş, debdebe ve şevketin evc-i ulyâsına suûd eylemişti. Endülüs'ün o zamanki şükûh u terakkıyâtına dâir, dördüncü asr-ı hicrîden bahs ederken az-çok tafsîlât vermiştik. Maatteessüf a'sâr-ı müteâkıbe, Abdurrahman-ı Mutavassıt devrini bir daha arz edememiştir. İspanya'nın İslâmlar tarafından istîlâsı hengâmında Vizigot rüesâsı İberik Şibh-i Cezîresi'nin şimâlinde Astropa(?) Cibâli'ne çekilerek ufak ve fakat müstakil bir hükûmet teşkîl etmiş ve Endülüs'ün tekrar zabt u istîlâsına intizâren, oradan mütemâdiyen İslâmların ahvâl ü harekâtını tarassuda koyulmuşlardı.

Endülüs İslâmları saâdet ve medeniyetin merâtib-i bâlâterînine suûd ettikten sonra refâh u servet, ezvâk u tarabla necâbet-i ahlâkıyyelerini gāib ederek eski cündîlik, silâhşörlük, hamâset ü şecâat, adâlet ü fazîlet yerine ten-perverlik, ahlâksızlık, ayş u işret, cebânet ü ihtirâs, zulm ü teaddî gibi melekât-ı rezîle kāim olmuştu.

Abdurrahman-ı Mutavassıt zamanından i'tibâren zâhiren pür-şükûh u şevket olan şekîme-i devlet, için için ahlâksızlık güveleriyle kemirilmeye başlamıştı. Sefâhet derece-i nihâyeye vâsıl olmuş ve bunun netîce-i tabîiyyesi olarak her türlü mezâyâ-yı nebîle unutulmuştu. Saray-ı hükümdârî eski necâbet-i vakūrânesine bedel bir meşheri ezvâk ve sefâhet hâlini almıştı. Makām-ı hükümdârîye nâmzed olan şehzâdeler, tecrübe-dîde, sâhib-i reviyyet ü fazîlet ümerâ vü ulemâdan ciddî ve şâhâne bir tahsîl görerek bâr-ı girân-ı saltanatı yüklenebilecek derecede bir iktidâr u meziyet iktisâbına çalışmaları şöyle dursun, gece gündüz cevârî ve bendegândan teşkîl edilen bezm-i tarab u nûşda imrâr-ı hayat eder ve bu sûretle fıtrî olan kuvve-i dimâğıyyelerini de sefâhetle nâ-bemevsim çürütürlerdi.

Bu gibi hâlât netîcesinde Emeviye hânedânı efrâdı necâbet ü asâlet-i ırkıyyelerini gāib etmiş, idâre-i hükûmeti bâzîçe hâline getirmişlerdi. İdâresizlik yüzünden ötede beride zuhûr eden isyân ve ihtilâl gittikçe kesb-i şiddet ve tevessü' eylemişti. Merkez-i saltanatın hükm ü nüfûzu artık vilâyâta icrâ-yı te'sîr edemiyordu. Ümerâ dâiye-i istiklâle düşerek Endülüs'ü baştan başa bir fitnezâr-ı hûnîne çeviriyorlardı.

Hicret'in 366 senesinde on bir yaşında Kurtuba tahtına geçen Hişâm, kadınların en âkıle ve müdebbiresi olan vâlidesi Sabîha, vezîrlerin en hamiyetli ve en dirâyetlisi bulunan İbni Ebî-Âmir el-Mansûr gibi iki vasînin dirâyet ve hüsn-i idâreleri sâyesinde kemâl-i şân u şevketle yirmi iki sene kadar icrâ-yı hükûmet eylemişti. Fakat 392 târîhinde evvelâ el-Mansûr'un ve müteâkıben vâlidesi Sabîha'nın vefâtları üzerine şîrâze-i hükûmet birden bire bozulmuş, ümerâ isyâna başlamış, her tarafta fesâd ve ihtilâl fırtınaları kopmuştu.

[8] el-Mansûr'un halefleri artık "hâcib" ünvanıyle iktifâ edemeyerek bizzât hükümdârlık sevdâsına düşmüşlerdi. İhtirâsât-ı denâet-kârâne hepsinin gözlerini kör etmiş, ihtilâl, şekāvet, isyân ve hurûb-ı dâhiliyye ile Endülüs yanıp kavrulmaya başlamıştı.

Beşinci asrın başlangıcında yani Hicret'in 400'üncü senesinde Kurtuba'da Hişâm bin Hakem aleyhine hûnîn bir fitne zuhûr etmiş ve ümerâ-yı âsıyyeden Muhammed bin Abdülcebbâr, Hişâm'ı ıskāt ederek hükûmeti gasba muvaffak olmuştu. Fakat Hişâm'ın akrabâsından ve hânedân-ı Emeviyye efrâdından Süleyman bin Hakem, başına topladığı Berberîlerle Muhammed bin Abdülcebbâr üzerine hücûm ederek Kurtuba tahtını kurtarmış ve 403 târîhinde makām-ı saltanata oturmuştu.

Süleyman ayş u nûş içinde perveriş-yâb olmuş idâre-i hükûmetten âciz bir adam olduğundan az bir müddet sonra Kurtuba'da yine bir nâire-i fitne iştiâl etmiş, bu kanlı ihtilâl esnâsında Süleyman maktûl düştüğünden Hişâm bin Hakem ikinci def'a olarak makām-ı hükümdârîye getirilmişti. Hişâm'ın bu def'aki hükûmeti pek az devâm etmiş ve 404 târîhinde zuhûr eden Süleyman Berberî ile vâki' olan muhârebâtta telef ü nâ-bedîd olmuştu.

Emeviye hânedânı Endülüs'de 284 sene kadar hükümrân olmuşlardır. Endülüs Emevîleri târîhen aslâ afv edilmez

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü'l-Hutbe.

[2] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 3889.

bir hatâ-yı siyâsîde bulunmuşlar idi: Hengâme-i istîlâda Astropa(?) Dağları'na çekilmiş olan Vizigotları, şanlı devirlerinde külliyyen istîsâl edeceklerine, bunlara bir eşkıyâ çetesi nâmıyle bakmış ve kendilerine aslâ ehemmiyet vermemişlerdi.

Halbuki bilâhare Endülüs dâhilinde fitne ve fesâd, ihtilâl ü tefrika tûfânı koparak ümerâ-i İslâmiyye birbirlerini boğmaya başlayınca, kemîn-i tarassudda fırsat-cû olan bu dağlı İspanyollar yavaş yavaş dâire-i nüfûzlarını tevsî' ederek Lyon Kırallığı'nı teşkîl ettikleri gibi Navarra ve Aragon taraflarında da diğer iki küçük hükûmet te'sîsine muvaffak olmuşlardı.

Endülüs'de zuhûr eden dâhilî ihtilâller netîcesinde saltanat-ı Emeviyye devrilmiş, memleket inkısâma uğramış, ötede beride bir takım tavâif-i mülûk türemişti.

Bu halden istifâde eden İspanyollar ise yavaş yavaş tevsî'-i mülke başlamışlar, tavâif-i mülûkü birbirleriyle cidâle teşvîk ve bazan bir tarafa muâvenet etmek sûretiyle bunları yek diğerlerine ezdirmiş, kudret ü miknetlerini tezelzüle uğratmışlardı.

Bit-tabi' hurûb u ihtilâlât-ı dâhiliyye bu asırda ulûm u fünûnun terakkıyâtını da sektedâr eylemişti. Kurtuba İhtilâli'nde meşâhîr-i erbâb-ı fenden pekçok zevât da katl-i âmdan kurtulamamışlardı. Meşhûr Ebu'l-Kāsım Zehrâvî'nin de bu sûretle katledilmiş olması ağleb ihtimâldir. Mütemâdî kanlı isyânlar yüzünden beşinci asr-ı hicrîde Endülüs'de hârika-nümâ parlak dehâlar zuhûr edememiş ise de her hâle rağmen ikinci derecede bazı zevât yetişebilmiştir.

Dördüncü asırda muvaffakıyât ve neşriyât-ı ilmiyyesiyle iştihâr eden Mesleme(?) Mektebi'nin tilmîzânı bu asırda da daha az bir parlaklıkla neşriyât-ı fenniyyeye devâm etmiş, ulûm-ı tıbbiyye ve bilhâssa ulûm-ı riyâzıyye tedrîsâtına ehemmiyet vermişlerdir.

Meşâhîr-i etıbbâ ve hukemâdan İbni Vâfid'le târîh-i tabîî ve coğrafya ulemâsından el-Bekrî beşinci asırda Endülüs'e şeref-bahş olan en parlak sîmâları arz ederler. Beşinci asırda Endülüs'de o derece meşhûr ve makbûl müellefât-ı azîme te'lîf edilmiş olduğu görülemiyor. Târîh-i tabîî, riyâzıyât, felsefe ve tabâbete dâir bir takım âsâr te'lîf edilmiş ise de kıymetleri bin-nisbe ikinci derecededir.

Dördüncü Asır'da Emevîler tarafından tarh edilen hadîka-i maârif bu devirde tarâvet-i lâzimesini iktisâb edemeyerek bu şerefi, ilim ve ma'rifet nokta-i nazarından Endülüs'ün en parlak bir devri olan Altıncı Asr'a saklamıştır.

* * *

İbni Vâfid – beşinci asr-ı hicrîde İspanya'da zuhûr eden erbâb-ı fennin en bülend nâsiyelerinden olan İbni Vâfid, Endülüs'ün en asîl ve en kibâr âilelerinden birine mensûb olup Hicret-i Nebeviyye'nin 389'uncu senesinde Tuleytula'da mehd-ârâ-yı âlem-i vücûd olmuştu. Felsefe ve tabâbete son derece merâkı olduğundan gece-gündüz hukemâ-i kadîmeden Calinus ve Aristo gibi zevâtın eserlerini tedkîk ve tetebbu' ederdi. Bu sâyede fenn-i tıbda pek ileri gitmiş ve bilhâssa edviye-i müfrede hakkında eslâf ve muâsırlarına gıbta-bahş olacak bir iktidâr göstermiştir. Bu husûsa dâir te'lîf ettiği *Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müfrede* ünvanlı eserinde etıbbâ-yı kadîmeden Calinus (Galien) ve Dioscorides gibi zevâtın eserlerindeki mebâhis-i mühimmeyi derc ü teşrîh eylemiştir. Emîr-i Tolun tarafından uhdesine rütbe-i vezâret tevcîh olunmuştu. *Kitâbu'l-Hukemâ'* müellifi ile meşhûr Kaziri (Casiri) müşârun-ileyhin târîh-i vefâtını Hicret'in 467'nci senesine musâdif olarak gösteriyorlar. İbni Vâfid tabâbette edviye-i müfrede tertîbi ve bilhâssa usûl-i tedâvîdeki hazâkat ü mahâretiyle iştihâr eylemiştir.

Cemâleddîn, İbni Vâfid'den bahs ederken diyor ki: "Müşârun-ileyh ağır hastaların tedâvîsi husûsunda son derece basît bir usûl ta'kîb eder ve en vahîm emrâzı bile, kemâl-i mahâretle, az bir müddet zarfında tedâvîye muvaffak olurdu. Ağdiye ile tedâvîsi mümkün olan hastalıklarda ilâç isti'mâlinden son derece tevakkī ederdi. Hastaya beheme-hâl ilâç vermek îcâb ederse edviye-i müfredeyi, mümkün mertebe, edviye-i mürekkebeye tercîh ederdi." İbni Vâfid'in meşhûr olarak isimleri ber-vech-i âtî derc edilen beş kadar eseri vardır.

[9] 1- *Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müfrede*, 2- *Kitâbu'l-Visâd*, 3- *Mücerrebât*, 4- *Tedkīku'n-Nazar fi-İleli Hâsseti'l-Basar*, 5- *el-Muğîs*.

Kitâbu'l-Hukemâ' müellifi diyor ki: "İbni Vâfid'in *Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müfrede* ünvanlı eseri beşyüz yapraktan mürekkeb büyük bir kitâbdır. Müşârun-ileyh bu kitâbı te'lîf etmek için yirmi sene çalışmıştır."

Kitâbu'l-Edviye'nin bir kısmı "*Médicamentus Simplicibus*" ünvanı altında Latince'ye tercüme edilmiştir. İbni Vâfi'din *Kitâbu'l-Visâd*'ının Latince'ye tercüme edilmiş bir nüshası İspanya'nın Escorial Kütübhânesi'nde mevcûd ve 828 numarada mahfûzdur.

* * *

Ez-Zehrâvî (Ebu'l-Hasen Ali bin Süleymân) – Beşinci asr-ı hicrîde Endülüs'de iştihâr eden ekâbir-i ulemâdan ve Mesleme'nin(?) telâmîzindendir. Ulûm-ı riyâziyye ve tabîiyyede ve bilhâssa tıbda ma'lûmât-ı kâmilesi vardı. *Kitâbu'l-Erkân* ünvanlı eseri pek meşhûrdur.

Müşârun-ileyh de, meşhûr Ebu'l-Kāsım Zehrâvî gibi, mülûk-i Emeviyyeden Abdurrahman en-Nâsır tarafından Kurtuba'ya altı mil mesâfede vâki' gāyet latîf ve dil-rubâ bir mahalde inşâ edilmiş olan Zehrâ' kasabasında tevellüd etmiş olduğundan bu nâmla iştihâr eylemiştir. Endülüs âsâr-ı edebiyyesi bu kasabanın tasvîr ü medâyihi ile mâl-â-mâldir. Burası meşâhîr-i fudalâ-yı İslâmiyyeden birçok zevâtın maskat-ı re'si olmakla müştehirdir. Eâzım-ı erbâb-ı fenden Ebu'l-Kāsım, Ebu'l-Hasen, Halef bin Abbâs burada doğmuş oldukları gibi *Âdâbu'l-Kâtib* şârihi, edîb-i nezîh Süleyman bin Muhammed el-Kirmânî de Zehrâ' Kasabası'nda tevellüd eylemiştir.

Târîh-i fünûn muharrirlerinden Mösyö de Slan (de Slan) Zehrâvî isminden aldanarak Ebu'l-Hasen Zehrâvî ile Ebu'l-Kāsım Zehrâvî'yi birbirlerine karıştırmak hatâsında bulunmuştur.

* * *

Ebu'l-Hakem Ömer bin Abdurrahman el-Kirmânî – Kurtuba'da tevellüd etmiş meşâhîr-i etıbbâ-yı İslâmiyyedendir. el-Kirmânî Kurtuba'da ulûm-ı riyâziyye, hendese ve

tıbbiyye tahsîl ettikten sonra tevsî'-i ma'lûmât etmek üzere Şark'a azîmet etmiş ve Harrân'da fünûn-ı riyâziyye ve tıbbiyyedeki noksânlarını bil-ikmâl yine vatanına avdet eylemiştir. Endülüs'e geldiği zaman beraberinde *Resâilu İhvânu's-Safâ* kitâb-ı meşhûrunun bir nüshasını da götürmüştü. Kirmânî avdetinde Serkasta'da (Saragosse) ihtiyâr-ı ikâmetle neşriyât-ı ilmiyyeye hasr-ı evkât eylemiştir. Müşârun-ileyh tedrîsâtla beraber bil-fiil tabâbette de bulunurdu. Tabâbetin bilhâssa cerrâhlık kısmında iştihâr eylemişti. *Kitâbu'l-Hukemâ'* müellifinin haber verdiğine göre Kirmânî doksan yaşını mütecâviz olduğu halde Hicret-i Nebeviyye'nin 458 târîhinde vefât eylemiştir.

* * *

Ebû Müslim Ömer bin Ahmed bin Haldûn – Meslem*e*(?) Dâru'l-İrfânı'nda perveriş-yâb-ı kemâl olmuştur. İşbiliyye'nin en necîb ve en mümtâz hânedânlarından birine mensûb ve a'yân-ı memleketten idi. Müverrih-i şehîr İbni Haldûn da bu hânedâna mensûbdur.

Felsefe, riyâziyât, hey'et ve tabâbette iştihâr eylemişti. Hicret'in 449 târîhinde İşbiliyye'de irtihâl eylemiştir. Müşârun-ileyh fezâil-i ahlâkıyye ve necâbet-i tabîiyyesiyle müşârun bi'l-benân idi. İlmen, ahlâken, tabîaten fâzıl ve halûk bir hakîm olduğu terâcim-i ahvâl müelliflerinin beyânât-ı müttefikasındandır.

* * *

Ebû Osman Saîd bin Muhammed bin Bağûniş – Endülüs'de vâki' Tuleytula şehrinde tevellüd etmişti. Bilâhare Kurtuba'ya hicretle Mesleme(?), İbni Abdûn, İbni Cülcül gibi eâzım-ı erbâb-ı fennin derslerine devâm ederek tabâbet, felsefe ve ulûm-ı riyâzıyye tahsîl eylemişti. Kurtuba'da ikmâl-i tahsîl ettikten sonra vatanına avdetle Emîr Zâfir bin İsmâîl bin Mutarraf'a intisâb etmiş ve müşârun-ileyhin en samîmî nüdeması sırasına geçmiştir. Tefsîr, felsefe ve riyâzıyâttaki vukûf ve ihtisâsı husamâsının bile taht-ı i'tirâfında idi. Tabâbeti meşhûr Calinus'un âsârından ta'kîb etmiş ise de ameliyât husûsunda diğer muâsırları kadar hazâkat ve mahâret gösterememiştir. Târîh-i vefâtı Hicret-i Nebeviyyenin 444'üncü senesine tesâdüf eder

* * *

İbnü'n-Nebbâş – İbnü'n-Nebbâş, el-Becâî ismiyle de ma'rûf olup Endülüs'de Mürsiye civârında ikâmet ederdi. Felsefe, tabîiyât ve tabâbette fevkalâde bir iktidâra mâlikti. Tıbbın tatbîkātında hazâkat ü mahâretiyle müştehirdir.

Beşinci asr-ı hicrîde Endülüs'de iştihâr eden ulemâ-i fen arasında Ebu'l-Arab Yûsuf bin Muhammed ile Ebû Muhammed Abdullah el-Azvî ed-Dehevî, fünûn ve edebiyâtta mütehassıs Ebû Ca'fer bin Humeys, Ebu'l-Hasen Abdurrahman bin Hâlif ed-Dârimî, Ebû Bekir Yahyâ bin Ahmed bin el-Hayyât ve *el-Muğnî* müellif-i şehîri el-Kâtib Ebû Ömer Ahmed bin Muhammed bin el-Haccâc gibi zevâtı da ta'dâd edebiliriz.

Bunlardan İbni Hayyât Mesleme(?) Mektebi'nde ulûm-ı riyâziyye tahsîl ettikten sonra ilm-i hey'etle iştigâle başlamış ve bu fenlerde asrının ferîdi olmuştu. Ümerâdan Süleyman bin Hakem bin en-Nâsır'a intisâb ederek müşârun-ileyh tarafından rasadâta me'mûr edilmişti. İbni Hayyât aynı zamanda tabâbetle de iştiğâl ederdi. Kurtuba'da zuhûr eden fitneyi müteâkıb Emîr el-Mansûr bin Yahyâ bin İsmâîl nezdine ilticâ etmiş ve müşârun-ileyh tarafından hüsn-i kabûle mazhar olmuştu. İbni Hayyât, lutf u mürüvvetle muttasıf iltifâtkâr, şefîk bir zât idi.

447 senesinde takrîben seksen yaşına karîb olduğu halde Tuleytula'da vefât etmiştir.

* * *

[10] Ebû Ubeyd Abdullah bin Abdülazîz – Endülüs'ün en asîl bir âilesine mensûb olup Mürsiye'de tevellüd etmiştir. Ulûm-ı tabîiyye ve tabâbette mütehassıs bir zât idi. Edviye-i müfredenin evsâf u havâssına, isimlerine, sûret-i isti'mâllerine, tarz-ı tertîblerine dâir ma'lûmât-ı mükemmelesi vardı. Endülüs'de yetişen nebâtâta dâir *Kitâbu A'yâni'n-Nebâti ve'ş-Şeceriyâti'l-Endülüsiyye* ünvanı altında mükemmel bir nebâtât kitâbı yazmıştır. Kurtuba'da müddet-i medîde ikâmet etmiş olduğu için Kurtubî nâmıyla da yâd edilirdi. Târîh-i irtihâli Hicret'in 487'nci senesine musâdiftir.

el-Bekrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* isminde kıymetdâr bir coğrafya kitâbı meşâhîr-i müsteşrikînden Mösyö de Slane tarafından elsine-i Garbiyyeye nakl ü tercüme edilmiştir.

el-Bekrî'nin bunlardan başka daha birkaç kitâbı vardır. Meşhûr İbni Baytâr, el-Bekrî'den daima bir lisân-ı sitâyiş ü minnet-dârî ile bahs eylemektedir. Müşârun-ileyhin İspanya ve Afrika-yı Şimâlî'nin ahvâl-i coğrâfiyye, ahvâl-i iklîmiyye ve hayvânât u nebâtâtına dâir cem' u te'lîf etmiş olduğu eseri Avrupa'da pek ziyâde meşhûrdur.

* * *

Ebu'l-Fazl Kaşdâî(?) – Endülüs Yahûdîlerinden Kaşdâî(?) bin Şabrut(?) isminde bir adamın hafîdi olup Serkasta'da tevellüd etmişti. Evvelce lisân-ı Arabî'yi sûret-i mükemmelede öğrendikten sonra edebiyât ve belâğat-i Arabiyye ile meşgûl olmuş ve bilâhare ulûm-ı riyâzıyye, hendese, felsefe, hey'et, fizik, mûsikī ve tabâbet tahsîline koyulmuştu. Mantık, fünûn-ı felsefiyye, riyâzıye ve hikemiyâtta asrının ferîdi derecesini bulduktan sonra edyân hakkında tetebbuâtta bulunmuş ve netîcede ahkâm-ı âliyye-i İslâmiyyenin akl ü hikmete muvâfakat-i kat'iyyesine hayrân olarak ihtidâ eylemiştir.

Ebu'l-Fazl bilâhare Serkasta Emîri Ebû Ca'fer Ahmed bin Hûd'un hizmet-i vezâret ve kitâbetine ta'yîn olunmuştur.

* * *

Ebû Âmir Ahmed bin Mervân ibni Şehîd – En-Nâsır Abdurrahman'ın vüzerâsından adl ü tedbîr, sehâ ve kerem, ilm ü edeble müştehir olan Ebû Âmir Ahmed bin Abdilmelik'in ahfâdından olup fünûn ve edebiyâtta şöhret-i şâyiaya mazhar olmuştu. 382 senesinde Kurtuba'da tevellüd etmiş ve 426 târîhinde irtihâl eylemiştir.

Birçok müellefâtı, hutbeleri, manzûm parçaları vardır. Şu kitaplar âsâr-ı meşhûresindendir:

1- *Keşfu'd-Dek ve İzâhu'ş-Şekk*, 2- *Hânûtü Att*âr, 3- *Et-Tevâbi' ve'z-Zevâyi'*.

Müşârun-ileyhin cedd-i ekberi de siyâset ve idâre-i hükûmette gösterdiği iktidâr ve dehâ nisbetinde edebiyât ve fünûnda meleke vü mahâret sâhibi idi. Âsâr-ı edebiyyesi edebiyât-ı Arabiyye müntesibîni arasında gāyetle kıymetdâr

ve makbûldür. Kendisine pekçok nevâdir isnâd edilmektedir. Rivâyete göre Vezîr İbni Şehîd'in ceddi vaktiyle Şam'da baytarlıkla iştiğāl edermiş. Abdurrahman en-Nâsır vüzerâsından "Hımâr" lâkabıyla meşhûr İbni Cehûr ile İbni Şehîd arasında münâfese ve rakābet var imiş. Bir gün İbni Cehûr hasta olmuş ve İbni Şehîd ziyâretine gittiği halde kabûl olunmadığından hem İbni Cehûr'un lâkabına ve hem kendi ecdâdının san'atına telmîhan berây-ı mülâtafe şu kıt'ayı yazarak İbni Cehûr'a göndermiş imiş:

اتيناك لاعن جاجة عرضت لنا — اليك ولاقلب اليك مشوق
ولكننا زرنا بفضل حلو منا — فكيف تلاقى برنا يعقوق

İbni Cehûr ise müşârun-ileyhe şu kıt'a ile cevap vermiştir:

حجبناك لما زرتنا غير نائق — بقلب عدوفى ثياب صديق
وما كان بيطار الشام بموضع — يبا شرفيه برنا بخليق

Ebû Âmir Ahmed bin Ebî-Mervân bin Şehîd de eş'âr-ı râika vü manzûmât-ı rakīkasıyle müştehirdir. Şu kıt'a müşârun-ileyhe isnâd edilmektedir:

كلفت بالحب حتى لودنا اجلى — لما وجدت لطعم الموت من الم
كلا الندى والهوى قد مای ولعت به — وبلى من الحب او ويلى من الكرم

İbnü'l-Heysem – İbnü'l-Heysem, Kurtuba'da tevellüd ve Mîlâd'ın 1063 târîhinde vefât etmiştir. Endülüs'ün meşâhîr-i etıbbâsından ma'dûd olup edviye-i müshile ve mukīte hakkında *el-Kemâl* ve *Et-Temâm* ünvanlı iki kitap yazmıştır.

Müşârun-ileyh beşinci asırda Mısır'da zuhûr eden hemnâmı derecesine suûd edememiş ise de ikinci derecede ta'dâd olunan ulemâ arasında mümtâz bir mevki' işgāline muvaffak olmuştur. Ulûm-ı tabîiyyedeki vukūf u iktidârı husamâsının bile taht-ı i'tirâfında idi. İbni Heysem'in ulûm-ı riyâzıyye ve ilm-i hey'ete de intisâbı varsa da en ziyâde ulûm-ı tabîiyye ve tabâbette iştihâr eylemişti. Âsâr-ı meşhûresi ber-vech-i âtîdir:

1- *el-Kemâl*, 2- *et-Temâm*, 3- *Kitâbu'l-İktisâr ve'l-Îcâd fî-Hatâ İbni'l-Cezzâr fi'l-İ'timâd*, 4- *Kitâbu'l-İktifâ' bi'd-Devâ' min-Havâssı'l-Eşyâ'*, 5- *Kitâbu's-Semâ'*.

Yine Beşinci Asır'da Endülüs'de Abdullah bin Yûnus nâmında bir zâtın da tabâbet ve ulûm-ı riyâzıyyede iştihâr eylemiş olduğu görülüyor.

Abdullah bin Yûnus'un, bilhâssa ilm-i hesâbda pek derin vukūfu vardı. Mîlâd'ın 1037'nci senesinde irtihâl eylemiştir.

M. Şemseddin

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

–beşinci muhâvereden mâba'd–

Muhakkık: Evet; gerek remz ve gerek başka bir sûretle olan şu **[11]** cifirlerde haber verilen şeylerin bazan vâki' olduğu da vardır: Ben de Hazret-i Ali kerremallâhu vechehû ve radıyallâhu anh Efendimiz'e mensûb olan cifirde şunları görmüştüm: (ويل للاسكندرية، من الاساطيل البحرية... ويل للقاهرة، من العاهرة)

Maa-hâzâ, cifir vâsıtasıyle haber verilen şeylerin bazısı doğru çıkmakla cifirin de doğru, esâslı, ilme müstenid olduğunu i'tikād etmek lâzım gelmez. Çünkü bir kimse vukūu muhtemel olan bir çok şeyleri haber verirse hiç şübhe yok ki, haber verdiği şeylerin bir kısmı söylediği gibi çıkar. İşte ahbâr-ı cifriyyenin vâki' olanları da bu kabîldendir. Eğer cifir hak olsaydı, cifir vâsıtasıyle haber verilen şeylerin hepsi mutlak sûrette vâki' olurdu.

Rumûza gelince: Bunda mecâl-i tadlîl daha vâsi', meydân daha geniştir. Zîrâ bu hurûf mevzû' olmadığı birçok şeylere de sâdık, muntabık oluyor. Bunlar mahzâ ümerâyı, mülûkü ve onlar çapında olan daha bazı kimseleri aldatarak onların mallarını kapmak, yanlarında iyi görünmek için vaz' olunmuştur. İbni Haldûn'un *Mukaddime*si'nde Danyal Kıssası ile Bâcerîkī-i Sûfî'nin melhamesinden zikr ettiği şeyi tabîî okudun değil mi? Bundan evvel de sana söylemiştim: Tesâdüfî olarak sâdık olan bir kelime cühelâyı aldatıyor da, onlar da, bu bâbda söylenen şeylerin hepsi sahîh zannediyorlar.

Mukallid: Evet; İbni Haldûn'daki şeyi okudum. Ben de sana "harf ve zâyiçe" ilmini bilen arkadaşım bir şeyhin başından geçen, tıbkı buna benzer bir vak'a haber vereyim. Fakat bu, –hiçbir kimseye söylenmesi câiz olmayan– esrârdan olduğu cihetle benden duyduktan sonra sakın gidip de başka taraflara söylemeyesin! Buna kat'iyyen râzî değilim.

Vak'a şudur: Şark ümerâsından …… ile haremi arasında –tasrîhi gayr-i münâsib– mühim bir mes'eleden dolayı nizâ' vukū' bulur. Yalnız şu kadar söylenebilir ki; emîr, hadd-i şedîdi mûcib olan bir fenâlık irtikâb eder. Bundan dolayı kadın emîri bir cezâya çarptırır. Emîr bunun kim tarafından geldiğini bilmezse de kadından şübhe eder. Bunun üzerine emîr, yukarıda söylediğim şeyhi celb ederek zâyiçe vâsıtasıyle hakîkati keşf etmesini ister. Vaktâ ki şeyh zâyiçeyi yapmazdan evvel icmâlen kıssaya vâkıf olur, o zaman anlar ki, maslahat ve menfaat, emîrin ithâm ettiği şeyden zâten masûn bulunan kadını tebrie etmektedir. Bunun üzerine şeyh zâyiçeyi i'mâl edip hesâb ettikten sonra o iş emîrin kendi tabîatinden gelip kadın tarafından olmadığı zu'munda bulunur ve bir çok mal alarak oradan döner.

Muhakkık: Bu gibi bâtıl, abes şeyleri tervîc eden Şark'ın mülûk ve ümerâsına bak: Onların indinde bu gibi bâtıl şeyler revâc bulduğu içindir ki, her ân izmihlâle, inkırâz vâdîlerine doğru yuvarlanıp gitmektedirler. Hem şu hakîkati iyi bil ki; bu gidişle onların müstakbeli geçen zamanlarından daha fenâdır. Sonra bir de kendilerine ulûm-ı sahîhanın, sünen-i kevniyyenin bahş ettiği ma'lûmât ile istikbâle hazırlanan Avrupa mülûk ve ümerâsına bak! Onlar her dakīka helâk uçurumuna gittiği gibi, bunlar da bilakis günden güne kuvvet, izzet, terakkī cihetinden daima nasıl ileri gittiklerini pekâlâ görürsün.

Mukallid: Remil de zâyiçe ile cifir kabîlinden mi? Çünkü ben seni görüyorum ki, bu eşyâyı tederrüs ediyorsun!

Muhakkık: Zâyiçe, a'mâl-i hesâb ve teksîr-i hurûfdan bir nevi'dir ki, onunla gaybı bilmek, umûr-ı gaybiyyeye dâir ihbârâtta bulunmak kasd olunur. Bunu İbni Haldûn simyânın fürûundan sayıyor. Remil de zâyiçe kabîlindendir. Yine İbni

Haldûn'un beyânına göre remili âmme-i müneccimînden bir kavim istinbât edip –kendisinde amellerini vaz' ettikleri maddeye nisbet ederek– adına hatt-ı remil demişler. Ümîd ederim ki, bunların bâtıl san'atlarının mahsûlü hakkında İbni Haldûn'daki tafsîlâtı okumuşsundur! Oradan anlaşılıyor ki, bunlar bir san'at, hem de bâtıl bir san'attır. Halbuki, san'atla umûr-ı gaybiyyeye muttali' olmak mümkün değildir.

Bu gibi amellerin alâmet-i butlânından biri de, bu amellerin, cehâletin çok olduğu pazarlarda revâc bulup da başka taraflarda kimsenin ehemmiyet vermemesidir.

Bunun için İbni Haldûn bu san'atların ehli hakkında şöyle diyor: "Kasaba ve şehirlerde bir sınıf insan vardır ki, avâmm-ı nâsın umûr-ı gaybiyyeyi bilmeye olan hırs ve teveccühünden bil-istifâde bu gibi amelleri te'mîn-i maîşet için âdetâ bir san'at ittihâz ediyorlar, çarşı-pazarda göze çarpan meşhûr mevki'leri zabt ederek oralarda dükkânlar açıyorlar, sergiler kuruyorlar. Sabah ve akşam o kasabanın kadınları, çocukları, birçok da akıl zaîf erbâbı onların yanına gelerek kesb-i ticâretinde ne kadar kazanacağını, (me'mûriyetinin terfî' edip etmeyeceğini, asker olursa ne zaman terhîs olunup da memlekete gideceğini), muâşeret, adâvet ve daha bunun emsâli birçok şeyleri anlamak için kimisi remilci babaya nokta döktürür, yani "remil" attırır, kimisi de falcı kadına bakla saydırır. Bir kısmı da, ayna ve suya bakarak zu'mlarınca orada müşâhede ettikleri suver-i rûhâniyyeden haber verirler ki, bunlara da "dâribu'l-mendel" derler.

Hâsılı bu deccâllerin hepsi kendisine mahsûs olan san'atla onların metâlibine, şahsına göre cevap verirler; onlar da, bu falcıların sözünü i'tikād edip giderler. Bunların cümlesi şehir ve kasabalarda şüyû' bulan münkerâttan olduğunda hiç şübhe yoktur. Çünkü Şerîat, bunların hepsini zemm ü takbîh eylemiştir. **[12]** Bir de, insanlar gaybı bilmekten mahcûbdur; gaybı ancak Allah celle şânühû bilir!.."

Tabîî okuyup görmüşsündür ki, bu saydıklarımdan başka bir de oyun kâğıdına, el içine bakmak gibi şu zamanlarda daha birçok falcılık meydâna çıkmıştır.

Ebî Ma'şer ve sâirlerinin "*Kitâbu'l-Burûc – Yıldıznâme*"si de bu saydıklarımda dâhildir, birisi bir şey baktıracak olursa, o adamın kendi ismini, anasının, babasının ismini, ebced hesâbıyla hesâb ederek bu mecmû'dan on ikişer on ikişer çıkarıyorlar, en sonra on iki, yahud daha aşağı kaldığı gibi bırakıp kaç aded kaldı ise o adedin muvâfık geldiği bâba –meselâ; sekiz kaldı ise sekizinci bâba, dokuz kaldı ise dokuzuncuya…– bakıp oradan o adamın her şeyine dâir ma'lûmât veriyorlar. İki kimsenin anasıyla babasının ismi bir olursa her ikisinin şuûnu, ne kadar ömrü olacağı, ne felâket geçireceği bir çıkıyor ki, bu gibi ilim ve kitapların fesâdına dâir bundan başka bir delîl aramaya hâcet yoktur. Kitâbın bâblarında ashâb-ı süadâ ve eşkıyâyı, fakîri, ganîyi de müşâhede ediyoruz.

Aman birader; hezeyândan başka bir mâhiyeti hâiz olmayan bu gibi mebhaslere dâir söylediğimiz yetişir! Ricâ ederim bu bahsi kapatalım da bundan sonra da asıl mevzûumuz olan mebhase –ictihâd taklîd bahsine– dâir îrâd-ı kelâm edelim.

(Muhakkıkın bu sözünü şeyh de kabûl ederek gelecek muhâverede –ehemmiyeti derkâr olan– ictihâd ve taklîd mebâhisine dâir müzâkerede bulunacaklarını va'd edip ayrıldılar.)

EDEBİYÂT

MÜNÂCÂT

– 3 –

Günlerce ağladık müteezzî, emel-cüdâ;
Akşamla karşı karşıya hem-derd ü mâtemiz.
Bir zehr-i infiâl ile sızlar hep ukdemiz;
Her yerde duyduk en acı bir sayha-i vedâ'…

Duydukça hep o sayha-i mecrûhu pür-azâb,
Ref' eyledik bu elleri mechûl erîkene;
Feryâd eden ibâdını güldürmedin yine,
Mahzûn duâmız olmadı indinde müstecâb.

Gufrân için açık kalan eller bütün harâb…
Ma'bedlerin meâl-i sükûtunda pür-fütûr;
Boşluklarında bir şeb-i mâtem yatar uyur;
Eyler ümîd, o mahfel-i hâcette iğtirâb.

Olsun Habîb'in ümmeti makhûr-ı iktirâb,
Her yerde hâk-i zillete düşsün hilâl-i şân;
İmdâd için derîçe-i lütfunda ağlaşan
Milyonla kulların yere geçsin… Sen ey türâb,

Koynunda sık ve ez o muazzam ketîbeyi!
Dolsun bütün fecâat ü mâtemle hep zemîn;
Rahm etme sen evet yine, ey Rabbü'l-âlemîn;
Yer inlesin… semâlara vursun bu hutbeyi…

Yırtmak o şanlı râyeti, Rabbim revâ mı hiç?
Kalksın muhîtimizden o kâbûs-ı inhizâm!
Ey Zât-ı Kibriyâ, bizi Sen kılma hasma râm!
Her yerde titresin ol kızıl râyet-i behîc…

Ahmed Necmeddin

NİÇİN?

Beynimde kaynayan, tutuşan, saldıran, yakan,
Bir anda yıktıran küreyi, sonra yaptıran
Bir şübhe, bir "niçin ve nasıl?" var ki; varlığım,
Zevk-ı hayâtı onda bulur… Çok mu yandığım?..

* * *

Bak şimdi "niçin"ler yağıyor arz u semâdan,
Binlerce dimâğlar yanıyor, fışkırıyor cân.
Dün ebkem ü sâmit sanılan hâdiseler bak,
Olmuş bugünün kürsî-i nutkunda muvaffak.
Dün "süslü hayâller" denilen bir sürü efkâr,
Canlandı bugün oldu bizim dâra hükümdâr!

"Rü'yâ görüyorlar…" diyerek uyku çekerken
Dünya uyanıktı… Sana sensin yine rehzen!
Lâkin ne uyandın, ne uyanmak diledin, âh
Bin türlü fecâyi' sana ba's eyledi Allah.
Her fâcia güldürdü seni, mudhike sandın;
Dehrin yüreğinden sırıtan şeytana kandın!

* * *

Ey Rabb-i Müntakım, hayır ey Rabb-i Âlemîn,
Gönlüm Sen'in huzûr-ı Rahîmi'nde: Bir "enîn."
Kavî müslümanların başına tâc-ı intibâh,
Ben anlamam ve anlatamam başka türlü Şâh!

Abdüllatif Nevzad

[13]

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 24 –

Irak'da Hissiyât

Kabinenin tebeddülüyle harbin devâmı üzerine Iraklıların yüzü gülmeye başlamıştır. Her tarafta hayır duâlar, iâneler cem'ine teşebbüs edilmiştir. Bağdad Vâlîsi Zekî Paşa hazretleriyle İâne Komisyonu Reîs-i Âlîsi Dağıstanlı Mehmed Paşa hazretlerinin iânât derci husûsunda gösterdikleri himmet ü gayret şâyân-ı takdîrdir. Mesmûâta nazaran vâlî paşa bizzât bin lira vermiştir. Nakîb efendi de yüz lira vermek sûretiyle kendi semâhat ve sehâvetini meydâna koymuştur. Kerbelâ'da da iânât dercine başlanmıştır. Bu gidişle on bin lira kadar bil-umûm Bağdad Vilâyeti'yle tevâbiinden toplanabilir.

Hıtta-i Irâkıyye kabâilinden Âl-i Fitle(?) Kabîlesi meşâyihinden bazıları diğer kabîle ile müşâcere ve münâzaa töhmetiyle bir müddetten beri Bağdad Hapishânesi'nde mevkūf bulunuyorlardı. Bunlardan biri Şeyh Mübedder ez-Zar'ûn hakīkaten Devlet-i Aliyye'ye, millet-i Osmâniyyeye her sırası düştükçe nakdî muâvenette bulunmaktan geri kalmamıştır. Ahîran bu zâtın akrabâsından Şeyh Müzehher'in sekiz yaşında bulunan "Abdü'l-Abbâs" nâmındaki mahdûmu mâlik ve boynunda hâmil bulunduğu altın gerdanlığını İâne Komisyonu'na takdîm etmesi üzerine, vâlî paşa hazretleri de müteâkıben pederiyle akrabâsının hapishâneden tahliye ve afvları husûsunda teşebbüsât-ı muktezıyyeye tevessül eylemesi üzerine, ma'fuv tutulmalarına dâir irâde-i seniyye şeref-sudûr eyler ve bu vesîle ile hem meşâyih-ı mûmâ-ileyhimin hem de cümlenin meserretini mûcib olur.

Yevm-i vilâdet-i Hazret-i Risâlet-penâhî mülâbesesiyle Bağdad'da A'zamiye Nâhiyesi'nde kâin İmâm-ı A'zam ve Hümâm-ı Akdem hazretlerinin câmi'-i şerîfinde mevlûd ve menkabe-i nebevî tilâvet olunmuştur. Her sene gibi bu sene dahi evkāf müdîri tarafından da'vetnâmeler gönderilip A'zamiye'ye gidenlere et'ıme-i nefîse ve şeker tevzî' kılınmış ve bu vesîle ile asâkir-i Osmâniyyenin zafer ü nusretleri, devlet ve milletin bakā ve teâlîsi duâları ref'-i Bârgâh-ı Ahadiyyet edilmiştir.

Yine bu hafta zarfında Bağdad'daki Mûsevî, Hıristiyan cemâatleri tarafından kendi ma'bedlerinde asâkir-i Osmâniyyenin duâ-yı muzafferiyyetleri ber-âverde-i zebân olunduğu gibi, geçen hafta zarfında da Bağdad'ın Kerh cihetinde kâin Şeyh Ma'rûf el-Kerhî hazretlerinin makām-ı âlîsinde muvahhidîn-i İslâm tarafından ed'ıye-i me'sûre tilâvet edilip Cenâb-ı Hakk'tan zafer ü nusret ihsânı talebinde bulunmuşlardır.

Bağdad Fî 8 Şubat sene 328 Muhâbir-i Mahsûsunuz

S[sin]**. M. Tevfik**

Bismillâhirrahmânirrahîm

İNTİBÂH-I İSLÂM

Bir Salı günü idi; Haydarâbâd şehri her vakitkinden pek başka bir manzara irâe eyliyordu. O sabah bütün Hind'i ihâta eden mihr-i münîr âdetâ siyâh bir şu'le saçıyordu. Her Hindlinin çehresi o kadar me'yûs, o derece gam-nâk idi. Hiç kimse birbirine lâf söyleyemiyor, herkes birbirinden daha fazla bir felâket haberi alacak telehhüfüyle titriyor idi. Câmi'lerden çıkan halk Haydarâbâd'ın "Arsa-i Vesî"ine koşuyordu. Orada bir miting hazırlanmış gibi idi. Bir sâat sonra on iki bini mütecâviz İslâm Arsa-i Vesî'de toplanmış idi. Nısfu'l-leylden bir sâat sonra gelen bir telgraf haberi Mîrzâ Nasîbullâh Han tarafından müctemiîne teblîğ edilmiş idi. *Ajans Dayc*(?) nâmını alan Berlin Telgraf Ajansı Balkan nâmıyle yâd edilen Osmanlı Avrupasında yüz binlerce İslâm kadın ve çocuğun boğazlanmış olduğunu ihbâr ediyordu. Aynı telgraf şu cümle ile nihâyet buluyordu: "Balkan'da dört buçuk milyon İslâm vardır. Onlardan Hıristiyanlık'ı kabûl etmeyenlerin katl-i âmmına kemâl-i şiddetle devâm olunmaktadır."

Bütün ahâlî; "İmdâd Yâ Resûlallah!.. İmdâd!.." diye feryâda başlamışlardı… Artık hiç kimse kendisini zabt edemiyordu.

Naîmullah Han –ki, mekâtib-i İslâmiyye müfettişidir– râkib olduğu fil üzerinde ayağa kalkmış da; "Yâ Mennân! Muhammed ümmetine acı.. Ebu'l-Kāsım Muhammed el-Mustafâ! Yahşî imdâdını yetiştir" diye bir mecnûn gibi ağlaya ağlaya bağırıp dolaşmaya başlamış idi. Arsa-i Vesî''da fevc fevc toplanmış olan muvahhidinin gayr-i irâdî bir sûrette tekbîr almaya başlamış olması pek mehîb bir manzara arz eyliyordu.

Meydânın bir köşesinde eş-Şeyh el-Ganiyyü'l-Mevlâ Han Kādirî dervîşlerini toplamış, zikr eylemeye başlamış idi: "Yâ Kādir! Yâ Kayyûm.." Bu mukaddes elfâz iki bin Kādirî dervîşinin hep birden ağızlarından, kalblerinden çıkıyor ve fezâlarda rûh-ı Muhammed'e mülâkī oluyordu. Öyle ki; biz orada, Balkan mezâlim ü vahşetini görüyor idik. O levha-i hüzn ü elem gözlerimizin önünde, vicdânımızın içinde idi…

Biraz evvel telgrafhânelere çıkmış olan dârülfünûn talebeleri müctemiînin bulunduğu mahalle vâsıl oldular. O gençler kendilerini zabt edemiyor, ağlıyorlar idi. Orada kürsî-i hitâbet yapılmamış idi.. Talebeler Hacı Kāsım'ın fili

üzerine çıkarak titremekte olan elleriyle Lahey'den vârid olan sabah telgraflarını okudular… Telgrafın keşîde edildiği mahal ile telakkī edildiği ihbârât arasında ne kadar bir tezâd mevcûd idi.

"Osmanlı Avrupası'nda katl-i âm devâm ediyor. Geçen Salı gecesi –ki, o gün Salı olduğu için bir hafta evvel imiş– Langaza'da câmi'-i şerîf içine doldurulmuş olan dört yüz on iki İslâm kadın, erkek ve çocuk sabaha karşı petrol sıkılarak câmi'-i şerîfle beraber yakılmıştır. Kalkış Kasabası'nda tek İslâm bırakılmamıştır. Manastır'dan ve Köprülü'den Selanik'e kadar seyâhat eden acentemiz me'mûru şimendüfer güzergâhında yüz binlerce İslâm cenâzelerine tesâdüf eylemiştir. Kadın cenâzelerinin hemân ekserîsi uryân bir halde idi…"

Talebeler artık ilerisini okumadılar, okuyamadılar. Müctemiîn arasında bu haber sür'atle intişâr eylediği bir anda pek çok kişi kendinden geçmiş, kendini unutmuş idi… Kadınlar; "Yâ Fâtımatü'z-Zehrâ! İmdâd şeved!" diye bir çığlık kopardılar. Ağlamayan hiç kimseye tesâdüf edilmiyor. İhbârât-ı telgrafiyyeyi okuyan talebelerden birisi ellerini kaldırarak; "Makām-ı Hilâfet'i, Ravza-i Muhammedî'yi muhâfaza eylemek İslâm'a farzdır!.. Ne için duruyoruz?" diye bağırınca her taraftan bir gulgule başladı. "İmdâd!" sadâları arasında "İntikām!" nidâları daha **[14]** yüksek çıkmaya, Arsa-i Vesî''de dehşetli tarrâkalar husûle getirmeye başlamıştı.

Ye's-i İslâm'ın en mühim kısmını ise mes'elenin istenildiği mertebe açık olmaması teşkîl eyliyor idi: Acaba muhterem Halîfe'mizin diyârında daha ne gibi fecîalar vukūa getiriliyor...

O gün öğleden bir sâat sonra müctemiîn dağıldı. İngiliz me'mûr-ı siyâsîsi Mister Bigger akşama doğru bir beyânnâme neşr ederek katl-i âmmın ve bu husûsdaki şâyiât u ihbârâtın hilâf-ı hakîkat olduğunu söylüyordu. Hangisine inanalım?..

* * *

On bir gün sonra râkib olduğum vapur beni arkadaşımla beraber Bombay karasularından Ummân'ın sîne-i siyâhına doğru çekiyordu. Veyl İslâm'ın başına ki, ne felâketli sâatlerimiz idi. Maksadım hakîkati anlamak ve Makām-ı Hilâfet'i ziyâret eylemek idi. İşte bir cerîde-i mübâreke-i İslâm huzûrunda i'tirâf eyliyorum ki, ben Makām-ı Mukaddes-i Hilâfet'i daha ziyâde hadîd ve gulguledâr görmek ister idim. İlk işim cerâid-i İslâmiyyeyi toplayıp okumak oldu. Ben bir şey arıyor idim. O sahîfelerde neler neler… görmek isterdim. İstediğim gibi göremedim. Haniya Makām-ı Hilâfet'te bu kadar edîb ve şâir var idi; onlar, o muhterem sîmâlar böyle bir günde ne hakk u salâhiyetle ebkem idiler?...

Hind'in ve bütün Âlem-i İslâm'ın tahsîn ve ihtirâmı üzerine olsun ki, Mehmed Âkif'in pâk kalbinden, temiz vicdânından kopan nâle ve feryâd âsmân-ı İslâm'ı titretmeye kifâyet eyliyor.. Allah Âkif'den râzî olsun.. Bugün *Sebîlürreşâd* sahâyif-i mübârekesinin Âlem-i İslâm ve Hind'e ettiği hizmet büyüktür, mübecceldir…

Ben burada pek bî-kes ve yabancıyım… Pek az ulemâ ve ukalâ ile nâil-i şeref-i mülâkāt oldum… Ve istediğim ma'lûmâtı edinerek din kardeşlerimin nazar-ı ıttılâına koydum. *Tanin*'de neşr ettiğim makālemde de bildirdiğim vechile İslâm intibâhı için her hizmete katlanacak idim.

Geçenlerde evrâk-ı havâdis-i İslâm'da İslâm intibâhı hakkında bir makāle musâdif-i nazar-ı dikkatim oldu. Üç gün kadar gezdim. Hiç olmaz ise bu eseri yazan zât ile görüşmek, dertleşmek istedim. Arzumu teşdîd eden bir nokta da işbu eserin bil-cümle lisânlar ile Hind lisânına tercümesine ibtidâr edileceği havâdisi idi. Geçen Cuma günü sâhib-i esere mürâcaat eyledim. Beni o zâtın ikāmetgâhına götüren adam sâhib-i eser hakkında fazla bir ma'lûmât vermemiş idi. Ben karşımda kendi yaşımda bir zât göreceğimi zanneylemekte idim. Biraz sonra ziyâdesiyle esmer renkli genç bir bey yanıma geldi ve doğruca iki elimi de ayrı ayrı öptü… Asabî ve hiddetli bir halde elleri titriyor idi. Gözlerinde ve bakışında fevka'l-gāye bir şiddet beliriyordu. Sebeb-i ziyâretimi iki kelime ile anlattım: "Ben İslâm ve Osmanlı müelliflerinden lâyemût hakîkatlerin sahâyife geçirilmiş olmasını ister idim." Dedim. İşte o sırada o parlak bakışlı genç Osmanlı müellifi cerâid-i İslâmiyyenin neşr edilmiş olduğunu yazmış olduklarını eserini bana verdi. İşte bu eser hakkında arz-ı ma'lûmât eylemek iştiyâkındayım…

Eser "*İslâm Kanından Deryâ-yı Medeniyyet*" ve "*Salîb Karşısında Hilâl*" ser-nâmesi tahtındadır. Eserde mukaddimeye tesâdüf eylemedim. Mukaddime yerine; "Hazret-i Ali ve Hazret-i Sa'd bin Ebî-Vakkās'a ve Bütün Ulemâ-yı İslâm'a İthâftır" diye bir kayd-ı ma'nî-dâr var…

Oturduğum yerde elli dört sahîfesini okudum. Ve sonra sâhibine hitâb ettim: – Sana bin kere ihtirâm.. Tekrar ellerimi öptü. Elli dört sahîfe beni ciddî teessüre gark eylemiş idi.

Bu genç müellif bu ma'nî-dâr ve mühim eserini bir takım sahnelere taksîm eylemiş… Sahne diyorum; çünkü eser âdetâ bir tiyatro hâlindedir… Bu her yerde mevki'-i temâşâya vaz' edilecek, canlı adamlar oynayarak o fecâati temsîl eyleyecekler… İslâm Hilâfeti ve Osmanlı saltanatı nâmına Avrupa medeniyetinin revâ gördüğü haksızlık birer birer olanca hakîkatiyle gösterilecek. Salîb nâmına îkā' edilen fesâd ve zulüm sahnelerde gösterilmiştir. Bu eserin bil-cümle bilâd-ı İslâmiyyede temsîli için bu genç müellif sarf-ı mesâî eylemiş. Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da, Cava ile Mısır'da, hattâ Avrupa'nın bilâdında gösterilecek ve temsîl edilecektir. Hind lisânlarına tercümesini min-gayri haddin ben der-uhde eyledim.

Bu eser Âlem-i İslâm'ı lâyık olduğu mertebede uyandıracaktır. Bu genç müellife tekrar hitâb eyledim: "Îzâhât isterim" dedim.

Müellifin gözlerinde daha ziyâde bir parlaklık belirdi: – Îzâhât… Gāyet basîttir, dedi. Avrupa medeniyeti tarafından irtikâb edilen mezâlimin bir tercümesidir ve bir temsîl-i hakīkattir. Avrupa medeniyet nâmına Şark'ta ve Aksâ-yı Şark'ta yanlışlıkla olsun katl edilen bir seyyâhına, bir misyonerine karşı yüz binlerce lira tazmînât taleb eyliyor ve filolar hâzırlıyor. Bugün o medenî Avrupa yedi yüz bin İslâm na'şı karşısında görüyor musunuz, nasıl ebkemdir? İşte bundan sonra da Avrupa sükût eylesin. Fakat İslâm hiçbir vakitte sükût eylemeyecektir; daima söyleyecektir.."

Müellif-i eser biraz durdu ve sonra daha gür bir sadâ ile;

"Dört yüz milyon İslâm'ın intibâhı Küre-i Arz'da azîm bir âmil-i siyâsî vücûda getirecektir" dedi.

Ben bu sözü Halîfe diyârındaki bir adamın ağzından duymak isterdim. Kalbimde azametle memzûc bir inşirâh hâsıl oldu.. Müsâade taleb eyledim. Müellif ayağa kalktı. Tekrar bir evlâd gibi benim ellerimi öperken: –Âh, dedi. Avrupa İslâm ırz u nâmûsunu bu derece pây-mâl ettirmemeli idi…"

Muhterem Diyâr-ı Halîfe müellifinin gözlerinden akan yaşlar benim de gözlerimden akmaya başladı.

İslâm intibâhı yalnız bir eserle iktifâ etmemelidir…

Ey muhterem Halîfe Diyârı'nın muharrirleri! Biraz harekete geliniz, gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak ma'sûm çehrelerini Makām-ı Hilâfet'e uzatan dört yüz milyon İslâm'a acıyınız ve onları tarîk-ı vahdet ü hakīkate îsâl ediniz… Ve anlatınız ki, dîn-i Muhammedî'yi mahv etmek isteyenler ile medenî Avrupa müttefiktir. İslâm dinine sû'-i kasd var… İslâm ırz u nâmûsu ayaklar altına alınıyor…

Ey İslâm'ın kalem ve hakīkat sâhibleri! Hilâl şimdi sizden bir ümîd bekliyor… İslâm kardeşleriniz sizden ve bu intibâhdan bir "âtî" bekliyor… Onu nûrlandırınız… Ve biz Hindûlar selâmet-i din ve İslâm nâmına bütün mevcûdiyetimizi fedâ ederiz… Yalnız sizlerden nûr isteriz…

Ey İslâm'ın büyük Âkif'i! O kitle-i mübâreke-i muvahhidîn seni unutmayacaktır! Çünkü sen, vicdânının nûrundan onlara hisseler ayırdın, şu'leler bahş eyledin! O büyük hitâblarda devâm et ve biz Hindliler de her yerde, her halde sizler ile beraberiz!.. Eksiğimiz bir ümîd ve bir nûrdur; onu da sizlerin sebât ü metânetinizden, azamet-i milliyyenizden, sâhib-i kudsî-i Hilâfet'imizden bekleriz… İslâm intibâhından Hindûlar da bir "âtî-i" mukaddese muntazırdırlar.

Haydarâbâdlı **Ali Sâhib Takī Han**

Târîh-i İslâm'a Altın Sahîfeler:

VATAN DERDİ, EVLÂD ACISINDAN MUKADDEMDİR!

Dünyada tek bir evlâdım, ciğer-pârem, istinâd-gâh-ı refâh u maîşetim var: Mehmed Bey!.. Bunu hayâtım kadar, hattâ daha ziyâde severim. Onun ufak bir tebessümü bana dünyaları bağışlar! Evlâdımı gāyet azîz ve müreffeh büyütmüştüm; nâz u naîm içinde beslemiştim. Çünkü tek bir evlâdım!.. **[15]** Çünkü merhûm zevcimin, merhûm yüzbaşının yegâne mîrâs-ı hayâtı!..

Bu, bir gün bana gelmiş. Gözlerine baktım ki, "intikām" şerâreleri sıçrıyor! Dedi:

– Vâlidem, beni pek seversin; değil mi? Sana gāyet ağır ve belki sence mâlâ-yutâk bir teklîfde bulunacağım. Biliyorsun "Rumeli"… Âh!.. (Ağlamaya başladı.)!...

Maksadını derhâl anlamıştım! Vaktiyle sallarla Rumeli taraflarına geçerek oralarını feth u teshîr eden ecdâdının hûn-ı hamâsetinden bir katre kan damarlarında dolaşıyor!...

– Anladım, dedim, evlâdım maksadını! Ecdâdının vefâkâr evlâdı olduğunu isbât etmek istiyorsun!

– Allah râzî olsun vâlidem; müsâade buyurursanız, o kanımın bir damlası ile düşmanın katarât-ı hûnunu dökmek, nâmûs-ı İslâm yoluna ölmek istiyorum. Hem de "fedâî" olarak gideceğim! İleride öten bando:

Ey gāzîler…… neşîdesi terennüm ediyor. Tedârik ettiğim yüz sekiz arkadaşımla beraber iki güne kadar da hareket edilecek. Bana şimdiden hakkını helâl et!...

– Rûhum! Nâfia Başkitâbeti'ni, oradan aldığın sekiz yüz guruş maâşı ne yapacaksın?

– Vâlideciğim! Değil kitâbet ve maâş, dünyâyı "nâmûs-ı dîn" nâmına ayaklar altına aldım. Benim maâşım topraklar altında, beyâbân u sahrâlarda yatan dindaşlarıma haklarını helâl ettirmektir!..

– Evlâdım; tek bir evlâdını, bu körpe kuzunu nasıl terk edebileceksin?

– Bunu terk etmeyeceğim. Bunu ve bu gibi ma'sûmîni düşmanın köpekleri ağzından kurtaracağım! Benim dimâğımda yalnız bir his var: İntikām-ı İslâm!... Eğer ben ölürsem, evlâdımı arslan olarak yetiştir, müslüman olarak terbiye et!...

* * *

Bu mâcerâdan sonra vardım, gözlerini öptüm ve dedim:

–Evlâdım! Rûhunu tedkīk ettim. Merhûm babanın aynı!... Bana sen mürâcaat etmezden evvel ben söyleyecektim. Fakat o rûh-ı hamâsetin senden galeyânını görmek isterdim. Çok şükür ki, bugün onu görebildim. Sana yerden göğe kadar hakkım helâl olsun! Din yoluna gāzî değil, şehîd olmak şerefini kazanmanı arzu ederim. Sana pek büyük muhabbet ve şefkatim var. Yüzüne bakmaya kıyamıyorum. Fakat, âh evlâdım; din muhabbeti, vatan sevgisi –gücenme– her şeye galebe ediyor! Bütün vesâyânı îfâyı taahhüd ederim. Buna mukābil benim de bir teklîfim vardır: Allahını, dinini zinhâr unutma!...

Balıkesir Yüzbaşı Haremi
Hadîce

* * *

ŞUÛN

Kebsud Nâhiyesi Ahâlîsinin Hamiyeti – Balıkesir'e merbût küçük, fakīr bir nâhiye olan Kebsud ahâlî-i muteremesi iâne-i milliyye olarak def'aten beş yüz doksan küsûr lira cem' u irsâl ettiği gibi şerâit-ı lâzimeyi hâiz on sekiz nefer de fedâî göndermişlerdir. Muhterem Kebsudluların iâne-i mezkûreyi bin liraya iblâğı taahhüd ettikleri de müstahberdir. Nevâhî-i sâireye kat kat tefevvuk eden dindâr, hamiyetli Kebsudluları tebrîk ve bu bâbdaki müslümanca himmetlerine samîmî sûrette teşekkür ederiz.

Islav Cinâyetlerinden: Rumeli'de Toplanan İslâm Kızları Rusya'ya Hediye Gönderiliyor – Dün Romanya'dan gelmiş olan bir zât idârehânemize uğrayarak kalblerimizi pür-hûn eden bir fecîayı nakl etti ve bize kanlı göz yaşları döktürdü. Bu zât Tuna üzerinde şâhidi olduğu bir vak'ayı şu sûretle anlattı:

"Rusya'dan Bulgaristan'a birçok askerle beraber levâzımât-ı harbiyye gönderildiği ve bunları hâmil olan vapur-

ların Tuna'dan geçeceği şâyi' olmuştu. Biz de birkaç müslüman ve Romanyalılarla beraber görmek üzere Boğazköyü Kasabası'ndaki köprü üzerine gitmiştik. Fakat Rusya'dan Bulgarya'ya vapur geçeceğine Bulgarya'dan Rusya'ya müteveccihen üç vapurun gelmekte olduğunu gördük. Vapurlar köprüye yanaşınca, birinci vapurda elli-altmış kadar İslâm kadın ve kızları bulunduğunu müşâhede ettik. Bu bîçâreler, bizi görünce elleriyle birçok işâretler yaparak istimdâd ve istirhâmâtta bulunmaya başladılar. Fakat vapur me'mûrları bunu hisseder etmez, bîçâreleri içeriye tıktılar, her tarafı kapadılar; artık bir daha görünmediler. İcrâ ettiğimiz tahkīkātta bu bedbaht kadınların Rumeli'den toplanılan İslâm kızları olduğu ve hediye olarak Rusya'ya gönderildikleri anlaşıldı. Evvelce de daha bu gibi birkaç kāfile i'zâm edilmiş olduğuna dâir de kanâat-bahş ma'lûmât verildi. Vak'ayı temâşâ ettiğimiz esnâda yanımızda Romanya'nın Istra-Mangalya Kazâsı dâhilinde Karaömer Kabayası(?) pîrmarı (müdîri) ile daha birkaç Romen de vardı. Bunlar da müşâhede ettikleri şu manzara-i vahşete karşı i'lân-ı nefretten kendilerini alamadılar.

Mısır:

Silsile-i Belâyâdan – Londra'dan vârid olan bir telgrafnâme ile bildirildiğine göre; Kāhire'nin Arablarla meskûn şehir hâricindeki mahallâtından birinde büyük bir harîk zuhûr ederek tamam on sekiz sâat devâm etmiş ve 250 hâne tam'a-ı (tu'me-i) lehîb olmuştur, 120 kişi yanmıştır, 500 kişi de açıkta kalmıştır.

Rusya:

Rusya Müslümanlarında Teşebbüsât-ı İktisâdiyye – Kırım Şibh-i Cezîresi'nde kâin Kerç Kasabası ahâlî-i İslâmiyyesinden İsmâîl Efendi şehr-i mezkûrda bir halı ve kumaş fabrikası te'sîs eylemiştir. Bu fabrikada Türkiye ve Dağistan halıları gibi halılar dokunmakta ve kumaşlar üzerine zarîf ve mâhirâne nakışlar işletmektedir.

§ Çuha ve şayak tüccârından Reşâd Efendi Kazan'da büyük bir şayak fabrikası te'sîsine ibtidâr eylemiştir. Bu fabrika kuvve-i elektrikıyye ile işleyecek ve her nevi' yün kumaş i'mâline sâlih olacaktır. Sibirya'da Simi şehrinde büyük bir makaronya fabrikası te'sîs etmek üzere birkaç müslüman tüccârı yeni bir şirket akd etmişlerdir.

§ Rusya memâlik-i dâhiliyyesinden Samara Cem'iyet-i İslâmiyyesi, müslümanlar **[16]** miyânında sanâyiin terakkīsine hâdim olmak üzere bir "marangoz dâru's-sınâası" te'sîsine karar vermiştir.

§ Mahadiş(?) Kazâsı'ndan *Kupaş*(?) gazetesine muhâbiri tarafından gönderilen bir mektûbda mezkûr kazâ umûr-ı ticâriyyesinin tamâmen müslümanlar eline geçtiği anlatılıyor. 15-20 tüccâr miyânında ancak biri Rustur. Diğer husûsâtta müslümanlarda bir tefevvuk görülmektedir. Meselâ, Mahadiş'de(?) müslümanların idâresi altında üç tane gaz ma'deni işliyor.

Rusya Müslümanlarında Maârif-perverlik – Kazan'da bir müslüman inâs i'dâdîsi te'sîsi için açılan iâne defterine pek az bir müddet zarfında 80 bin ruble iâne kayd u derc edildiği *Riç*(?) gazetesinde okunmuştur.

§ Orski şehrinde sekiz sene evvel açılmış olan İslâm mutâlâahânesinden kitap istiâre etmek sûretiyle sekiz bin kişinin istifâde eylemekte olduğunu Orenburg'da münteşir *Vakit* refîkımız yazıyor.

§ *Kupaş*(?) gazetesinin beyânâtına göre Moskova'da bir İslâm mektebi te'sîsi için petrol ocakları sâhibi Bakü milyonerlerinden meşhûr Şems Esedullahiyef cenâbları tarafından etrâfındaki arsa ile beraber otuz bin ruble (4000 lira) mukābilinde bir binâ iştirâ edilmiştir. Yazın bu bina kaldırılacak ve yerine dört katlı ve medenî memleket dârülfünûnlarındaki tiyatro ve konferans salonları gibi levâzımı hâiz muazzam bir müessese vücûda getirilecektir. Bunun için de Esedullahiyef tarafından 150000 ruble tahsîs olunmuştur. Bu teşebbüsden dolayı muhterem Esedullahiyef cenâbları pek ziyâde lâyık-ı şükrândırlar.

Kafkasya:

Bir İslâm Milyonerinin Hayrâtı – Bakü şehri İslâm milyonerlerinden Aka Mûsâ Nakıyof Efendi bugünlerde birçok hayrâtta bulunmuştur. Evvelâ Bakü Cem'iyet-i İslâmiyyesi'ne mahsûs kendi kîse-i hamiyyetinden 300 bin ruble sarf ederek muhteşem bir binâ inşâ ettirmiş ve Reyyânî Mektebi'nde küçük İslâm etfâline mahsûs bir sınıf küşâdı için 25 bin ruble ihdâ eylemiştir. Bu def'a da Bakü'de yeni bir hastahâne inşâsı için 300000 ruble iâne vermiştir. Hastahâne 250 yataklı olacak ve elli yatağı münhasıran hasta nisvân-ı İslâmiyyeye mahsûs bulunacaktır.

Moskof Adâleti! – Kafkasya'da kâin Barzen(?) Kasabası başkadısının hıristiyanları dîn-i İslâm'a da'vet isnâdıyla taht-ı muhâkemeye alındığı Kafkasya matbûâtında mütâlâa olunmuştur.

Türkistan:

Müslümanlar Henüz Mektep Açmaya Başlıyor – Türkistan kasabalarından Taşkend'de müslüman kızlarına mahsûs bir mekteb-i ibtidâî küşâdına belediyece karar verilmiştir. Taşkend'de açılacak kızlara mahsûs ilk mektep bu olduğu için attıkları bu hatve-i terakkīden dolayı Taşkend ahâlî-i İslâmiyyesini takdîr eder ve emsâlinin tekessürünü temennî eyleriz.

Buhara:

Buhara Medreseleri – *Tercümân* gazetesinin beyânına nazaran Buhara medreselerindeki talebe Buhara Başvekâleti'ne mürâcaat edip medreselerdeki usûl-i tedrîsin iyi olmamasından ve talebenin eline verilen kitapların matlûb derecede te'mîn-i terakkıyyât eylememesinden bahisle şikâyet etmişler ve medreselerde usûl-i tedrîs ve ta'lîmin ıslâhına taraf-ı emâretin himmet eylemesini ricâ eylemişlerdir.

Hîve:

Yemut Türkmenlerinin Kıyâmı – Orenburg'da münteşir *Vakit* gazetesinin istihbârına nazaran Asya-yı Vustâ'daki Hîve Hanlığı dâhilinde sâkin Yemut Türkmenleri bazı esbâbdan dolayı isyân eylemişlerdir. Hîve hükûmeti mikdâr-ı kâfî kuvve-i zâbıtaya mâlik olmadığından Rusya hükûmetinin

muâvenet-i askeriyyesini iltimâs eylemiştir. Rusya hükûmeti bir mikdâr süvârî Kazak askeri sevk eylemiştir.

Yemut Türkmenleri hâlis Türk cinsi olup Asya-yı Vustâ'nın en cengâver ve müdhiş bir kavmidir. Mikdârı yüz binlerce nüfûsa mâlik olan ve erkek ve kadını ser-â-pâ müsellâh olan bu kavmin arasında adem-i hoşnûdî âsârı zuhûru Rusya'yı endîşeye düşürecek bir hâldir. Dünyanın en metîn ve çevik süvârîsi olan Yemutlarda her ferdin lâ-ekal birkaç mavzeri ve dankası(?) vardır. İsyânın esbâbı Türkmenlere âid arâzînin Hîve hükûmeti tarafından mesâha edilmesine ve vergi tarh olunmasına teşebbüs olunmasıdır.

Aksâ-yı Şark:

Müslümanlar Her Yerde Hakîr – Aksâ-yı Şark'ta kâin Vladivostok mevki'-i müstahkeminde on iki binden fazla İslâm askeri bulunmaktadır. Bunların miyânında birçok İslâm ümerâ ve zâbitânı dahi vardır. Rusya İslâmlarının binlerce evlâdı Vladivostok gibi gāyet uzak ve şedâid-i hevâiyyeye ma'rûz bir kalede askerlik ettikleri halde hükûmet İslâmların ihtiyâcât-ı dîniyyesini aslâ nazar-ı i'tibâra almamış ve şimdiye kadar askerler için bir câmi' inşâ ettirmemiştir. Vladivostok İmâmı Ca'fer Efendi İslâm askerlerine mahsûs bir câmi' inşâ edilmesi hakkında kale kumandanına birkaç def'a mürâcaat eylemiş ise de her def'asında cevâb-ı red almıştır. Bu def'a kale kumandanı tebdîl edildiğinden imâm efendi yeni kumandana mürâcaat eylemiştir. Yeni kumandan ilkbahârda birkaç köhne kışlayı hedm ettireceğini ve bunun enkāzıyla bir câmi' yaptıracağını beyân eylemiştir.

***Sebîlürreşâd* –** İşte müslümanların hâli böyle: Kimi yerde câmi' var, cemâat yok, kimi yerde cemâat var, câmi' yok. Mümkün olsaydı buradaki cemâati tamtakır câmi'lerden birini oraya nakl ederdik. Lâkin maatteessüf buradan değil, gökten inse fâide yok. On iki bin askerin bir ibâdetgâh yaptıracak kadar haysiyet ü ehemmiyeti olmadıktan sonra onlara câmi' de fazladır! Câmi'ler, miskîn müslümanlara lâyık değildir!

Çin:

Şeyhülislâm ve Mahkeme-i Şer'iyye – *Vakit* muhâbiri umûr-ı müslimîni rü'yet etmek üzere Pekin'de dâimî bir mahkeme-i şer'iyye vücûda getirmek ve bir şeyhülislâm ta'yîn eylemek üzere bütün müslüman murahhaslarının bir araya toplanarak bir meclis akd ettiklerini yazıyor.

Ricâ-yı Mahsûs

Abonesi hitâm bulan muhterem kāri'lerimizin aboneleri tecdîd edilerek gönderilmeye başlanmıştır. Devâm-ı irsâlâtı arzu edenlerin abone bedelâtını irsâle himmet buyurmaları, devam edemeyecek olanların lütfen bir kart ile beyân-ı ma'lûmât etmeleri; 8-9'uncu cild abone bedelinden veya kitap sipârişinden borcu olanların da sene nihâyeti olmak hasebiyle hesâbâtı kapatmak iktizâ edeceğinden, bugünlerde lütfen tesviye-i hesâbâta himmet buyurmaları bil-hâssa ricâ olunur.

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Orhan Bey Hanı'nda Numara 23-26

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

20 Mart 1913 | 12 Rebîülâhir 1331 | Perşembe | 7 Mart 1329 | Cild: 10 - Aded: 236

FELSEFE

AHLÂK-I İSLÂMİYYENİN ESÂSLARI

–13–

Vazîfe bahsine hitâm vermeden her halde mes'ûliyet-i ahlâkıyyeye, mükellefiyete, akla müstenid olan ve şu kadar ki, bâlâda şerh u tafsîl ettiğimiz üzere iki derece üzere tecellî eden vazîfe tasavvuru hakkındaki mesrûdât-ı sâbıkamızı bir daha hâtıra getirerek şunu da söyleyelim ki, insanlardaki tefâvüt-i terbiyye iktizâsınca derece-i mükellefiyyetleri de mütefâvit olmak îcâb ettiğinden –ehl-i âhiret ile ehlullahdan, demin bahsettiğimiz sırada hafîfçe işâret ettiğimiz üzere– vezâif-i dîniyye-i ahlâkıyyemiz de iki derecelidir. Vezâifin en aşağı derecesi âhara karşı "adl", nefse karşı "ruhsat"tır. Mâ-fevk derecesi ise âhara karşı "ihsân", nefse karşı "azîmet"tir. Bu, müteahhirîn-i felâsifenin vezâifi "vezâif-i muzîka" (devoirs stricts) ile "vezâif-i mûsia" (devoirs larges) diye tasnîf etmelerine pek benzer. Bir müslim mükellef kendisine lâyık gördüğü mertebeye göre teaddîye karşı mukābeleye me'zûn olsa bile daha yüksek bir mertebe-i ahlâkıyye ehlinden ise şerre hayır ile mukābele etmek vazîfesiyle kendisini mükellef addeder.

Ehl-i adl ü ruhsat olanlar âtîdeki âyetlerle âmil olurlar:

(وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) "Ey akıl sâhibleri! Sizin için kısâsda hayat vardır. Bununla beraber umulur ki, Allah'dan ittikā edersiniz!" (Sûre-i Bakara, âyet 179)[1]

(فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ) "Her kim size teaddî ederse, size ettiği teaddinin misliyle ona mukābele ediniz! Lâkin Allah'dan ittikā ediniz ve biliniz ki, Allah müttekīn ile beraberdir" (Sûre-i Bakara, âyet 194)[2]

(وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظّٰالِمِينَ) "Bir seyyienin cezâsı onun gibi bir seyyiedir. Lâkin her kim râh-ı afv u salâhı tutarsa, ecri Allah'a kalır. Şübhesiz Allahu teâlâ zulm edenleri sevmez" (Sûre-i Şûrâ, âyet 40)[3]

Ehl-i ihsân u azîmet ise âtîdeki âyât-ı kerîme ile amel ederler:

(وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى) "Eğer afv ederseniz, takvâya daha muvâfık bir iş yapmış olursunuz" (Sûre-i Bakara, âyet 237)[4]

(وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ) "Bir de onlar afv u safh ile muâmele etsinler. Allah'ın size mağfiret ettiğini istemez misiniz?" (Sûre-i Nûr, âyet 22)

(اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا) "Siz eğer bir hayrı ızhār veyahud bir fenâlığı afv ederseniz, şübhesiz Allahu teâlâ sâhib-i afv-ı cezîldir, sizi afv eder; sâhib-i kudret-i vâsiadır, size mukābele etmeye kādirdir." (Sûre-i Nisâ, âyet 149)[5]

(وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) "Eğer onların düşmanlarına karşı afv ile muâmele eder, mukābele etmezseniz, hatâlarını setr ederseniz, şübhesiz Allahu teâlâ Gafûr u Rahîm'dir." (Sûre-i Tegābun, âyet 14)

(لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) "O müttakīler için ki, yüsr hâllerinde de, usr hâllerinde de infâk ederler, gayzlarını yenerler, halkı **[18]** afv ederler. Allah da zâten böyle muhsinleri sever." (Sûre-i Âl-i İmrân, âyet 133-134)[6]

(فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) "Yâ Muhammed! Sen, onları afv et, fenâlıklarına mukābele etme! Şübhesiz Allah muhsinleri sever" (Sûre-i Mâide, âyet 13)[7]

[1] Âyet numarası "175" olarak yazılmıştır.
[2] Âyet numarası "190" olarak yazılmıştır.
[3] Âyet numarası "38" olarak yazılmıştır.
[4] Âyet numarası "238" olarak yazılmıştır.
[5] Âyet numarası "148" olarak yazılmıştır.
[6] Âyet numarası "128" olarak yazılmıştır.
[7] Âyet numarası "16" olarak yazılmıştır.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ) "Allah'ın rahmeti eseridir ki, sen, onlara karşı mülâyim davranıyorsun. Yoksa, eğer dürüst sözlü, katı kalbli bir kimse olaydın, senin yanından dağılırlardı. O halde sen, onları afv et ve onlar için istiğfâr et" (Sûre-i Âl-i İmrân, âyet 159)[1]

(خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) "Afve sarıl, iyiliği emr et, câhillerden de yüz çevir" (Sûre-i Âl-i İmrân, âyet 199)

Ahmed Naim

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

Mu'tezilîn

Furkān-ı Mübîn ve ehâdîs-i nebeviyyenin ilâhiyât ve hikemiyâta âid olan parçaları Hicret-i Peygamberî'nin daha birinci asrından i'tibâren nazariyât-ı felsefiyye için pek zengin bir mevzû' teşkîl etmeye başlamışlardı. Âsâr-ı felsefiyye-i Yunaniyyenin lisân-ı Arabî'ye naklinden hayli zaman evvel, Âlem-i İslâm'da bir hareket-i felsefiyye tevellüd etmiş olduğu muhakkaktır. Avrupalı târîh-i ulûm müelliflerinden bazı zevâtın cihân-ı İslâmîde fikr-i hikmetin zuhûruna menşe' olarak kütüb-i felsefiyye-i Yunaniyyenin lisân-ı Arabî'ye nakli zamanını göstermeleri yanlış ve hatâ-âlûd bir iddiâdır. Cenâb-ı Haydar'ın hikemiyât-ı ilâhiyye ve ahlâkıyyesinden sarf-ı nazar edilse bile, müşârun-ileyhin devr-i hilâfetinde ilm-i kelâmın esâsları ihzâr edilmeye başlanılmış olduğu şübhesizdir. İslâm'ın kendisine mahsûs bir felsefesi, bir hikmet-i âliyyesi vardır. Felsefe-i İslâmiyyenin menşe' ve menba'ı da *Kur'ân-ı Kerîm* ve ehâdîs-i nebeviyyedir. Yani hikmet-i İslâmiyye prensipleri *Kur'ân-ı Kerîm* ve ehâdîs-i peygamberîde mündemicdir. Âsâr-ı felsefiyye-i Yunaniyye henüz Arapça'ya nakl edilmemiş olduğu bir zamanda sıfât-ı ilâhiyye ve mebâhis-i rûhiyye hakkında mütefekkirîn-i İslâmiyye arasında pek dakīk mübâhesât cereyân etmiş olduğu âsâr-ı eslâfın tedkīkıyle tahkīk ve isbât olunabilir. Bilâhare kütüb-i kadîmenin Arapça'ya nakli sâha-i tedkīkı tevsîa hizmet etmiş ve Âlem-i İslâm'da fünûn-ı riyâzıyye ve tabîiyyenin intişâr ve terakkīsine bir mebde' hazırlamıştır. Bir halde ki, felsefe-i Yunaniyye ve Hindiyyeye kesb-i vukūf eden ulemâ-i İslâmiyye mezâhib-i muhtelife-i felsefiyyeyi tedkīk ve tetebbu' ederek hatâ-âlûd cihetleri meydâna çıkarabilecek bir iktidâr kesb etmişler, muhtâc-ı îzâh olan nikâtı teşrîh ve tafsîle muvaffak olmuşlar, mesâil-i gāmiza arasında bir râbıta-i esâsiyye te'sîsine sarf-ı makderet eylemişlerdir.

Âlem-i İslâm'da harekât-ı fikriyyenin zuhûr ve sûret-i tevessüünün tedkīk ve tetebbuu cidden şâyân-ı ehemmiyyet bir mes'eledir. Âsâr-ı felsefiyyenin tercüme ve intişârı zamanına kadar güzerân eden müddet zarfındaki harekât-ı fikriyye, büsbütün bir sîmâ-yı husûsiyyete mâliktir. Bu devirde zuhûr eden eâzım arasında felsefe nokta-i nazarından en çok şâyân-ı tetebbu' olan zevât ulemâ-i Mu'tezile'dir. Erbâb-ı i'tizâlin birinci derecede tedkīk ettikleri mesâil, sıfât-ı ilâhiyye, irâde-i cüz'iyye, kazâ ve kader gibi mebâhis-i muğlaka olmuştur. Mu'tezilîn münâkaşa ve mübâhaselerini siyâsî bir cihete yani imâmet mes'elesine kadar ilerletmişler ve imâm-ı meşrûun alâmât-ı fârikasının ta'yîni husûsunda birçok mutâlaât serd etmişlerdir.

Mezheb-i İ'tizâl, Âlem-i İslâm'da zuhûr eden mezheblerin en ehemmiyetlilerinden ma'dûd olup ikinci derecede birçok şuabâta inkısâm etmiş vâsi' bir meslek-i i'tikādîdir. Erbâb-ı i'tizâl mutâlaalarını akıl ve mantığa tevfîk etmeye gayret ederek fikirlerini geniş bir sâhada ve oldukça serbestâne bir tarzda cevelân ettirmişlerdir. İslâm'da hayât-ı felsefiyye ulemâ-i i'tizâlin himmetleriyle uyanmış ve bu mezheb felsefe-i İslâmiyyenin zuhûruna kadar efkâr-ı mütefekkirîni işgāl eylemiştir. Hukemâ-i İslâmiyyenin neşr-i âsâra başladıkları zamanlarda bile erbâb-ı i'tizâl mevki'-i felsefîlerini muhâfaza edebilmişlerdir. İbni Sînâ'dan evvel gelmiş olan ulemâ-i i'tizâlin âsârından bize kadar pek az bir şey intikāl etmiş ise de Şehristânî gibi bazı eâzımın müellefâtı ile kütüb-i kelâmiyyede mezâhib ve fırak-ı Mu'tezile hakkında oldukça tafsîlâtlı ma'lûmât derc edilmiştir.

Mebâhis-i kelâmiyye hakkında Âlem-i İslâm'da uyanan harekât-ı fikriyye riyâsetinde Hasan-ı Basrî hazretleri görülüyor.

Hikemiyât-ı Furkāniyyeyi tedkīk ve tefsîr eden, mebâhis-i kelâmiyye hakkında tetebbuât-ı amîka ve mutâlaât-ı dakīkada bulunan ilk ilm-i kelâm âlimi Hasan-ı Basrî hazretleridir. Maamâfih o vakitler henüz ilm-i kelâm bir fenn-i müdevven hâline ifrâğ edilmemiş olduğundan, mebâhis-i kelâmiyye bir usûl ve bir metoda tevfîkan tedrîs edilmiyor, her bahis parça parça, âyât ve ehâdîsin tefsîr ve teşrîhi sırasında îzâh olunuyordu.

Hasan-ı Basrî tedrîsâtını fıkıh, hadîs ve ilm-i kelâma hasr eylemiş idi. İlm-i kelâm münâkaşâtı, bir usûl, bir nizâm dâiresinde ve ilm-i âdâb ve münâzara kavâidine tevfîkan en evvel müşârun-ileyhin telâmîzi arasında zuhûr etmiştir.

Münâkaşât-ı mezkûreye ve bunun netîce-i tabîiyyesi olarak zuhûr eden fırak-ı muhtelife ve mezâhib-i mütenevviaya dâir mücmel ve fakat kat'î ma'lûmâtı Şehristânî'nin âsâr ve müellefâtında bulabiliyoruz.

[19] Fil-hakīka Şehristânî,* Âlem-i İslâm'da uyanan ha rekât-ı fikriyye, zuhûr eden mezâhib-i muhtelife hakkında kanâat-bahş ve şâyân-ı vüsûk ve i'timâd ma'lûmât verebilmiştir.

---

[1] Âyet numarası "153" olarak yazılmıştır.

* Ebu'l-Feth Muhammed bin Ebi'l-Kāsım Abdülkerîm Şehristânî, meşâhîr-i mütekellimîn-i İslâmiyyedendir. Müşârun-ileyhin ilm-i fıkıh ve felsefede ihrâz etmiş olduğu şöhret-i şâyia nisbetinde iktidâr ve dehâsı bulunduğu âsâr ve müellefâtının tedkīkından anlaşılıyor. Müşârun-ileyh Hicret-i Nebeviyye'nin 479 senesinde Horasan mülhakātından Nişabur ile Harezm arasında vâki' Şehristân nâm kasabada tevellüd etmiş olduğu için Şehristânî lâkabıyla iştihâr eylemiştir.
Mevlidine nazaran Şehristânî'nin Türk ırkına mensûb fuzalâdan olduğuna hükm edilebilir. Şehristân, Ebi'l-Kāsım Abdülkerîm iktidârında daha pek çok eâzım-ı hukemâya mehd-i zuhûr olmuştur.

Şerh-i Mevâkıf ve *Şerh-i Makāsıd* gibi ümmehât-ı kütüb-i kelâmiyyede mesâlik-i erbâb-ı i'tizâle dâir müdellel ve esâslı ma'lûmât mündericdir. Fakat bunlar toplu bir sûrette olmayıp mebâhis-i kelâmiyye ta'kīb olunurken bir mes'ele hakkında fırak-ı muhtelife erbâbının re'y ve mutâlaaları ve bu bâbdaki istidlâlleri bil-münâsebe îrâd olunmak sûretiyle teşrîhâta girişilmiş ve Ehl-i Sünnet ulemâsının fırak-ı muhtelife erkânına karşı serd ettikleri i'tirâzât ve edillenin zikriyle iktifâ edilmiştir. Bu gibi kitaplardan matlûb ma'lûmâtı elde edebilmek hem vakte, hem de yorucu bir tetebbu'a muhtâcdır.

Hasan-ı Basrî* i'tikādiyât ve ameliyâtta pâye-i fetvâyı ihrâz etmiş olduğundan herkes her türlü şübhelerini kendisine arz ederlerdi. İlk def'a meydân-ı münâkaşaya atılan kazâ, kader ve sıfâtullah mesâili olmuştur. Hasan-ı Basrî cebr-i mu'tedil usûlünü kabûl ederek telâmîzine de bu akīdeyi ta'lîm ederdi. Devr-i Haydar'da zuhûr eden havâricle gulât-ı Şîa'nın bir sürü safsatadan ibâret olan müddeayât-ı garîbe ve mu'tekadât-ı acîbeleri bir taraf edilirse, mütefekkirîn-i İslâmiyye arasında ilk def'a kurcalanan mesâilin kazâ, kader ve irâde-i cüz'iyye gibi mebâhis-i dakīka olduğu anlaşılır. Bu devrin mütefekkir dimâğları üzerinde felsefe-i Yunaniyyenin hiçbir te'sîri olmamıştır. Çünkü o vakit Âlem-i İslâm'da henüz âsâr-ı kadîme mündericâtına vukūf peydâ edilememişti. Mezheb-i İ'tizâl'in zuhûrundan evvel "kader" mes'elesi münâkaşât-ı mühimmeye yol açmış, ilk def'a Hasan-ı Basrî telâmîzinden Muîd ve Atâ bin Yâsir nâmında iki zât bu bâbda serd-i mutâlaâta kıyâm etmişlerdir. Bunlar kendilerine Kaderiyyûn nâmı vermişler ve insanın hayır ve şerri ihtiyârıyla husûle getirdiği netîcesini çıkarmışlardır. Muîd'in kader hakkındaki neşriyâtı efkâr-ı umûmiyyede pek çok heyecânı mûcib olduğundan merkūm hulefâ-i Emeviyye'den Abdülmelik tarafından Hicret'in sekseninci senesinde salben i'dâm edilmişti. Aynı fikir ve mesleği ta'kīb eden Ebû Mervân-ı Dımışkī ise Hişâm bin Abdülmelik'in emriyle Şam'ın kapısına asılmıştır.

Ebu-Mervân'ın, efkâr ve mülâhazâtını serbestâne i'lândan çekinmez, hiçbir kayda riâyete lüzûm görmez bir şahıs olduğu anlaşılıyor.

Atâ bin Yâsir ki, ümmehât-ı muhteremeden Meymûne hazretlerinin âzâdlı kölesi idi. İrâde mes'elesinde erbâb-ı i'tizâle pîş-rev olmuştur. İnsanın bil-cümle ef'âli kendi ihtiyâr ve irâdesiyle yapmakta olduğunu i'lân edenlere evvelce "Kaderiye" ismi verilmişti. Kaderiyeler insandan sudûr eden iyi, kötü bütün ef'âl ve harekâtın hâlikı yine insanın kendisi olduğunu ta'lîm ederlerdi.

Bunlar zulüm, şer, küfür ve sâir maâsînin takdîr-i ilâhî ile olmadığını serd ve ityânla kaderi külliyyen inkâr etmişlerdir. Erbâb-ı i'tizâl irâde mes'elesinde **[20]** Kaderîlerin fikrini kabûl etmişlerse de; [1](الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسُ هَذِهِ الْأُمَّةِ) "Bu ümmetin mecûsîleri kaderîlerdir." hadîsine mâ-sadak olmaktan ihtirâzen kendilerine "erbâb-ı adl ü tevhîd" ismini vermişlerdir. Mu'tezilîn diyorlardı ki: "İnsan hakkında aslaha murâât etmek, mutî' olan kullara hayır ile mükâfât vermek Cenâb-ı Hakk'a vâcibdir ve bu vücûb muktezâ-yı adâlettir." Bu akīdelerine istinâdendir ki, erbâb-ı i'tizâl kendilerine "ehl-i adl" ünvanını veriyorlardı.

Sıfât-ı ilâhiyyeyi ahkâm-ı zihniyyeden add yani zâtullah ile kāim sıfât-ı kadîmeyi nefy etmek sûretiyle teaddüd-i kudemâ sübûtuna meydan vermedikleri cihetle de "ehlü't-tevhîd" nâmını alıyorlardı.

Mezheb-i İ'tizâl'in müessisi "Vâsıl bin Atâ" nâmında bir zâttır. Vâsıl Hicret'in sekseninci senesinde Medîne'de tevellüd etmiştir. Kendisinin Benî Mahzûm âzâdlılarından olduğu mervîdir. Târîh-i vefâtı 131'inci sene-i Hicriyyesine tesâdüf eder.

Vâsıl, Hasan-ı Basrî'nin telâmîzinden idi. Mürtekib-i kebîrenin îmânı mes'elesinde üstâdının fikrine muhâlif re'y ve mutâlaada bulunduğundan Hasan'dan ayrılmış ve Mezheb-i İ'tizâl'i te'sîs eylemiştir. Şöyle ki: Hasan-ı Basrî tedrîsâtta bu-

Şehristânî o vakitlerde fazîlet-i ilmiyyeleri şöhret-gîr-i âfâk olan Ahmed el-Hânî, Ebû Nasr el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kāsım el-Ensârî gibi zevâttan fıkıh, hadîs, kelâm ve hikmet-i âliyye tahsîl ettikten sonra mevlidini terkle Bağdad'a hicret etmiştir.

Hicret-i Nebeviyye'nin beş yüz on târîhlerinde Şehristânî'yi Bağdad'da tedrîsâtıyla müştehir eâzım-ı ulemâ meyânında görüyoruz.

Bir halde ki meclis-i irfânı ekâbir-i zamanın mülâzemetgâh-ı fezâil-nisârı hâlini almıştı. Şehristânî Eş'ariyyü'l-Mezheb olduğundan Mu'tezile, felâsife ve mezâhib-i sâire erbâbıyla münâkaşât ve mübâhasât-ı dâimede bulunurdu.

Şehristânî ilm-i kelâm ve felsefede Âlem-i İslâm'ın ma'rûf ve şa'şaadâr sîmâlarından sayılır. Hikmet ve felsefe ile şer' ve dini tevhîd husûsunda pek çok mesâî-i Hudâ-pesendânede bulunmuştur. Felsefe ile fart-ı iştigāli, din ile hikmeti tevhîd husûsundaki gayret-i mütebahhirânesi, kûteh-bîn bazı erbâb-ı taassubun urûk-ı cehâletlerini tahrîk eylemiş olduğundan hakkında nâ-becâ ta'rîzlerde bulunmuşlardır. Fakat Şehristânî'nin pâye-i irfânı bu gibi acezenin hedef-i teşnîi olmaktan pek yüksektir.

Esâsen mütearrızîn, müşârun-ileyhin kudret-i ilmiyye ve felsefiyyesi karşısında fekk-i dehâna muktedir olamadıklarından arkadan arkaya ta'rîzâtta bulunmakla teşeffî-i sadra çalışıyorlardı. Kara bulutlar huzemât-ı şemsiyyenin âteşîn te'sîrâtı altında pek çabuk dağıldıkları gibi mütearrızîn de Şehristânî'nin müdellel ve mukni' takrîrâtına karşı huzûrunda ağız açamayarak birer köşeye sıvışıyorlardı. Şehristânî hakkında o zamanlarda revâ görülen teşnîât-ı garaz-kârâne müşârun-ileyhin kadr ü menzilet-i irfânını büsbütün i'lâ eylemiştir.

Şehristânî tedrîsât ve te'lîfâtında Eş'arî Mezhebi'ni müdâfaa etmiş ve şer' ve hikmetin te'lîfine çalışmıştır.

Müşârun-ileyh altmış dokuz yaşında olduğu halde 548 târîhinde irtihâl-i dâr-ı bakā eylemiştir. Ahlâfa bıraktığı âsâr-ı muhallede miyânında: *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*, *Nihâyetü'l-Akdâm fi-İlmi'l-Kelâm*, *El-Menâhic ve'l-Beyân*, *Kitâbu'l-Musâraa*, *Telhîsu'l-Aksâm li-Mezâhibi'l-Enâm* gibi müellefât-ı muazzama, en kıymetdâr kütüb-i ilmiyye sırasında ta'dâd olunabilirler.

Müşârun-ileyhin *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal* ünvanlı eser-i âlîsi evvelce Latince'ye tercüme edilmiş olduğu gibi bilâhare İngiliz, Fransız ve Alman lisânlarına da nakil ve tercüme edilmiştir.

* Hasan-ı Basrî, Ebû Saîd bin Ca'fer künyesiyle meşhûrdur. Müşârun-ileyh Hicret'in yirmi birinci târîhinde tevellüd etmiş ve seksen dokuz yaşında olduğu halde yüz onuncu sene-i Hicriyyesinde irtihâl eylemiştir. Pederi ashâb-ı kirâmdan Zeyd bin Sâbit el-Ensârî'nin kölesi ve vâlidesi de ezvâc-ı tâhirât-ı nebeviyyeden Ümm-i Seleme hazretlerinin câriyesi idi. Kendisinin ashâb-ı kirâmdan birçok zâtın şeref-yâb-ı mülâkātı olduğu muhakkaktır. İttikā ve irfânıyla cihân-ı İslâm'da ebedî bir nâm-ı zî-ihtirâm bırakmıştır.

Fıkıh, hadis, kelam ve hikemiyyât tedrîsâtıyla meşgūl olmuş ve kendisinden ilim ve irfânlarıyla müştehir pek çok eâzım ahz-ı ulûm eylemişlerdir. Hasan-ı Basrî'nin İbni Abbâs hazretlerinden hadis ve tefsîr teallüm eylediği mervîdir.

[1] Ebu Dâvud, *Sünen,* Kitâbü's-Sünne, 17.

lunurken bir şahıs gelerek müşârun-ileyhe hitâben: "Hazret-i üstâd; zamanımızda bir cemâat zuhûr etti ki, günâh-ı kebâir irtikâb edenleri tekfîr ediyorlar.

Diğer bir cemâat de; "Kâfir olan bir şahsın tâât ve ibâdâtı kendisine hiçbir fâide vermediği gibi, îmân ile beraber ölürse, ma'sıyet de muzır değildir." iddiâsında bulunuyorlar. Biz bunların hangisine i'tikād edeceğiz?" suâlini îrâd etmişti.

Hasan-ı Basrî cevap vermeye hazırlandığı esnâda tilmîzânı miyânında bulunan Vâsıl bin Atâ ortaya atılarak: "Günâh-ı kebâir irtikâb eden kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Küfür ile îmân arasında bir menzilededir." cevâbını vermiş ve halka-i tederrüsden kıyâmla mescidin direklerinden birine dayanarak etrâfına toplanan halka bu bâbdaki mutâlaasını anlatmaya başlamıştı. Bu esnâda Hasan-ı Basrî; (قد اعتزل عنا واصل) "Vâsıl bizden ayrıldı" demiş olduğundan Vâsıl ve tarafdârânına ondan sonra "Mu'tezile" nâmı verilmiştir.

Vâsıl*[1] o vakit başına toplanan halka bu bâbdaki fikrini şu sûretle îzâh eylemişti: "Mü'min memdûhdur; fâsık ise medha müstehak olmadığından mü'min olamaz. Fakat fâsık yani günâh-ı kebâir mürtekibi kelime-i şehâdet getirdiği ve a'mâl-i şer'iyyeyi îfâ ettiği cihetle kendisine kâfir de denilemez. Bilâ-tevbe vefât ederse ebediyyen dûzahda kalır. Çünkü yevm-i ukbâda insanlar biri ehl-i cennet, diğeri ehl-i cehennem olmak üzere yalnız iki fırkaya ayrılmışlardır. Aralarında üçüncü bir fırka yoktur. Fakat fâsıkın derekesi kâfirin derekesi fevkında olacağından bit-tabi' fâsıkın azâbı da bin-nisbe hafîf olmak îcâb eder." Vâsıl bilâhare sıfât-ı ilâhiyyeyi de inkâr eylemiştir. Vâsıl; "Vahdâniyet-i Rabbâniyyenin tahakkuku için sıfât-ı Yezdâniyyenin nefyi lâzımdır." diyordu. Sıfât-ı ezeliyye ile muttasıf bir "Allah" tasavvurunu Vâsıl'ın zihni bir türlü kaplayamıyor ve diyordu ki: "Zât-ı Bârî'ye bir sıfat-ı ezeliyye isbât eden kimse iki Allah vücûduna i'tikād etmiş olur."

Vâsıl'ın tilmîzânı bu mes'eleyi teşrîh için ber-vech-i âtî üç delîl îrâd eylemişlerdir:

1- Zât-ı Ulûhiyyet'e zâid olarak bir takım sıfatların bulunduğu kabûl edilirse sıfât-ı mezkûrenin ya hâdis veya kadîm olmaları îcâb eder. Hâdis olurlarsa Zât-ı Ulûhiyyet'in mahall-i havâdis olması iktizâ eder ki, münâfî-i vücûbdur. Kadîm olurlarsa teaddüd-i kudemâ' lâzım gelir. Halbuki Zât-ı İlâhî'den başka kadîm bulunduğuna kanâat küfrü müstelzimdir.

2- Zât-ı Bârî'nin kādiriyet ve âlimiyeti vâcib olduğundan gayra muhtâc olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'a zâtının gayrı sıfât isbâtına hâcet yoktur.

3- Zât-ı Ulûhiyyet'e isbât edilen sıfât sıfât-ı kemâliyye olduğundan Cenâb-ı Hakk'ın zâtına zâ'id olarak bu gibi sıfât ile kıyâmı kabûl edilirse, Cenâb-ı Akdes'in bizâtihî nâkıs olup gayr ile istikmâl ettiğine kāil olmak îcâb eder ki, bunu hiçbir sâhib-i fikr ü iz'ân tervîc edemez. Binâenaleyh Cenâb-ı Bârî gerçi Âlim'dir, Kādir'dir, ilh… fakat kendisinin ilim, kudret, ilh… gibi zâtına zâid olarak sıfatları yoktur. Zât-ı Akdes-i İlâhîsi ma'lûmâta taalluku i'tibârıyle Âlim, makdûrâta taalluku i'tibârıyle de Kādir'dir.

M. Şemseddin

[21]

İCTİMÂİYÂT

TANZÎMÂTÇILIK İFLÂS ETTİ Mİ?

–Yûnus Nâdî Bey'e–

Milletlerin ser-nüvişt-i târîhîleri, îcâbât-ı rûhiyyelerinin netâyic-i kasriyyesinden, bu netâyicin teselsül ve teâkubundan başka bir şey değildir.

Her millet temâyülât-ı rûhiyyesine, îcâbât-ı ırkıyyesine, an'anât-ı irsiyyesine göre idâre edilmek ister. Bu, bir ihtiyâc-ı mübremdir. Esâsât-ı mezkûreden inhirâf gösterildiği anda bünye-i millette fecîa-dâr ihtilâclar, elîm sızılar başgösterir. Hastalık bütün vahâmet-i buhrân-engîziyle vücûd-ı milleti sarsar, zaîf düşürür ve nihâyet onu diğer hastalıklara da müstaid olacak bir zemîn hâline getirir.

Esbâb-ı maraz ta'yîn, hastalık hakkıyla teşhîs edilmeksizin bünyenin isti'dâdıyle pek de uygun olmayan sakīm tedbîrlere mürâcaata, yanlış ilâclarla tedâvîye kalkışılırsa, hastalığın zevâline değil bilakis vehâmet ve şiddet kesb etmesine hizmet edilmiş olur. Her millet kendi zihniyetiyle mütenâsib teşkîlât ister. Milletlerin teşkîlât-ı idâriyye ve ictimâiyyeleri zihniyetlerinin, temâyülât-ı rûhiyyelerinin, an'anât-ı irsiyyelerinin mevlûdu değil midir? Ve öyle olmak îcâb etmez mi? Çünkü aks-i takdîrde o millet için idâme-i sıhhat, belki de muhâfaza-i hayat cidden müşkilât kesb edeceği muhakkaktır. Bu hâl, lâ-yetegayyer bir kānûn-ı tabîîdir. Bir millete başka bir zihniyete, ayrı bir an'aneye mâlik, ahvâl-i rûhiyye, i'tiyâdât-ı kavmiyye, îcâbât-ı ırkıyye ve hattâ tarz-ı maîşetçe büsbütün farklı olan diğer bir milletin teşkîlât-ı idâriyye ve ictimâiyyesini aynen tatbîka kalkışmak kadar tehlikeli bir teşebbüs olur mu? Böyle bir hareket o milletin bünye-i mukāvimesini tehzîl, belki de mahv etmek gibi bir netîce tevlîd etmez mi?

Bu gibi bir teşebbüsün netâyic-i muzırrası takdîr edilemeyecek kadar mahrûm-ı iz'ân olmak îcâb eder ki, âkıbeti bu derece karanlık ve tehlikedâr bir işe, bilâ-tereddüd girişilmek cesâreti gösterilebilsin!

---

* Vâsıl bin Atâ Ebu'l-Huzeyfe künyesiyle meşhûr olup Hicret-i Nebeviyye'nin sekseninci târîhinde Medîne-i Münevvere'de tevellüd etmiştir. Bilâhare Basra'ya giderek Hasan-ı Basrî'nin derslerine mülâzemete başlamıştır. Vâsıl fevkalâde natûk bir zât idi. Şâir-i şehîr Beşşâr bin Berd ile pek çok muârazaları vardır. Vâsıl 131 târîhinde irtihâl eylemiştir. Kendisinin birkaç eseri olduğu rivâyet ediliyor. *Kitâbu Esnâfi'l-Mürcie, Kitâbun fi't-Tevbe, Kitâbu'l-Menzileti Beyne'l-Menzileteyn, Kitâbu Maâni'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Hıtab fi't-Tevhîd ve'l-Adl* ismindeki müellefât bu miyânda ta'dâd olunmaktadır.

Vâsıl, Amr bin Ubeyd nâmındaki âlimle icrâ ettiği mübâhesâtı câmi' olmak üzere *Kitâbu's-Sübül ilâ-Ma'rifeti'l-Hakk*, *kitap fi'd-Da've, Kitâbu Tabakāti Ehli'l-İlmi ve'l-Cehl* ünvanları altında birkaç da risâle yazmıştır. Rivâyete nazaran Vâsıl "ra" harfini "ğayn" gibi telâffuz ettiğinden kendisiyle istihzâ edilmesine meydân vermemek için hitâbe ve nutuklarında ve esnâ-yı tedrîsâtta "ra" harfini hâvî bir kelime telâffuzundan son derece ictinâb edermiş; aynı ma'nâyı ifâde etmek üzere başka kelime ve cümleler îrâdı mecbûriyetinde kaldığından hitâbeleri gāyet uzun olurmuş.

Balçığa saplanmış bir milleti, hüzâle uğramış bir ırkı kurtarmak gibi necîb bir sevdâ ile azim-kârâne ortaya atılan vicdânlar, nevâmîs-i tabîiyyenin îcâbâtından inhirâf etmek ihtimâli karşısında daima titremeli, kavânîn-i fıtratı her vakit göz önünde bulundurmalıdır.

Sahne-i tabîat bir dershâne-i hikmet-âmûzdur. Nâfiz ve basîret-kâr dimâğlar burada, her vakit, bedâyi'-i Samedâniyyenin gûn-â-gûn inceliklerini, lâ-yetegayyer ve şâyân-ı taklîd kānûnlarını bir nazar-ı ibret ve intibâhla tetebbu' edebilirler.

Milletlerin tarz-ı ıslâhât ve tanzîmâtını kayd eden sahâyif-i târîh tedkîk edilince görülüyor ki, bir milletin hayât-ı ictimâî ve siyâsîsini tanzîm, terbiyesini tekeffül, rehberliğini deruhde etmek azmiyle ortaya atılmış olanlar, kavânîn-i tabîiyyeye tevfîk-ı hareket husûsuna ne kadar gayret göstermişlerse mesâîlerinde o derece mazhar-ı muvaffakıyyet olmuşlardır. Aks-i hal ise daima vahîm ihtilâclara, mühlik buhrânlara meydân vermiştir.

Silsile-i uzviyyâtı tetebbu' ettiğimiz zaman müşâhede ediyoruz ki: Her hayvân yaşamak için teneffüse, teneffüs için de bir cihâz-ı mahsûsa muhtâc bulunur. Fakat cihâz-ı teneffüs uzviyâtın kâffesinde aynı tarz ve aynı bünyede tekevvün etmemiş, hayvânın nev'ine, tarz-ı maîşetine, muhîtine göre tahavvülât-ı mühimmeye uğramıştır. İnsanlar rieleri, esmâk galsameleri, haşerât da kasabaları vâsıtasıyla teneffüs ediyorlar.

Bir balık sudan çıkarılınca havasızlıktan derhâl telef oluyor. Çünkü uzviyetiyle uygun olmayan bir muhît dâhiline atılıyor. Halbuki balık su derûnunda teayyüş ettiği için uzv-ı teneffüsü galsame şeklinde tekevvün etmiştir. Cihâz-ı teneffüsün rie sûretinde olmasını îcâb eden başka bir muhîtte yaşayamaz; uzviyeti buna müsâid değildir. Aynıyle bir millet de, mecbûlât-ı ırkıyyesi, an'anât-ı kavmiyyesi, temâyülât-ı rûhiyyesi hulâsa kendi zihniyeti (mentalité) ile uygun olmayan teşkîlât ve tanzîmâta tâbi' tutulmak istenilirse, uzviyetini tevlîd eden muhîtten hârice çıkarılmış balık gibi yaşayamaz.

Latin ırkının zihniyeti, an'anesi, i'tiyâdâtı, temâyülâtı başka Anglosakson ırkının da yine başkadır. Mezheb ihtilâfından sarf-ı nazar, aynı dine, aynı akîdeye merbût olan bu iki ırktan birinin saâdetini te'mîn eden teşkîlât aynen diğerine tatbîk edilecek olursa, ihtimâl ki, onun bâdî-i sefâlet ve inkırâzı olabilir. Fransız teşkîlâtıyla İngiliz teşkîlâtı arasındaki azîm farklar, bu iki milletin zihniyetçe olan ayrılıklarından neş'et ettiği şübhesizdir.

Acaba bu fark Şark ile Garb arasında daha derin, daha uçurumlu değil midir? Dini, an'anesi, âdât ve ahlâkı, temâyülât-ı rûhiyyesi, hattâ derece-i tenevvürü büsbütün başka olan Şark'a, gelişi güzel Garb'ın, Garblılardan da bizimle mücâneset-i rûhiyye ve i'tiyâdâtı İngiliz ve Almanlardan daha az olan Fransızların, her âdetini, her usûlünü, her nevi' teşkîlâtını "aynen" tatbîk etmeye çalışmak, onları ale'l-amyâ taklîde kalkışmak kānûn-ı tabîati hiçe saymaktan başka ne ile tavsîf olunabilir?

Bizim için şâyân-ı ibret değil midir ki; Fransa'da kardinalliğin kürsî-i haşmeti gıcırdarken, Rusya Çarlığı, saltanat-ı şekîme-dârını Ortodoksluk hissiyâtının tehyîciyle tahkîme çalışıyordu. Romanoflar hem sâha-i intibâha atılan Islavların muazzam tâcdârı, hem de Ortodoks kitle-i azîmesinin âlem-şümûl bir hâmî-i efhamı olmakla iftihâr ediyorlar, kitleyi kendi zihniyeti dâhilinde metîn ve sarsılmaz hatvelerle terakkīye, tekâmüle sürüklüyorlardı!

[22] Çünkü Fransızların zihniyeti o yolu, Ruslarınki de bu yolu ta'kīb etmeyi îcâb ediyordu.

Fransa dâhilinde Katolikliği boğmaya çalışan eller, Şark'da, ağır ve kuvvetli pençelerle müfrit ve mutaassıb bir hıristiyan rolü oynamaktan çekinmiyorlardı. Şark'daki menâfiin muhâfazası, Şark'daki nüfûzun devâm ve tevessü'u "rönesans" evlâdlarının hârice karşı dindâr, an'ane-perver bir kisve-i taassuba bürünmelerini iktizâ ediyordu. Hattâ bugün bile "Voltaire"in hafîdleri, "Félix Dantec"in muâsırları, menâfi'-i siyâsiyyenin te'mîni için kanâat-i vicdâniyyelerini çiğnemekten kaçınmıyorlar.

* * *

Şark, senelerce ma'nâsız harbler, fâidesiz şânlar arkasında koşa koşa nihâyet bî-tâb ü tüvân düşmüş, pek tabîî olarak, visâde-i istirâhate dayanmaya mecbûr kalmıştı. Millete ifâza-i rûh etmeleri îcâb eden şâirler hâdim-i ahlâk [ahlâk yıkıcı] gazelleriyle, türüdüler esâtîrî hikâyeleri, atâlet-bahş hurâfeleriyle derhâl zavallı milletin ser-i bâlînine üşüşerek muttasıl ninni söylemeye, onu hâb-ı girân-ı gaflet ve sefâhete daldırmaya çalışıyorlardı. Buna muvaffak da olmuşlardı. Halbuki, bu esnâda Garb, sâha-i terakkī ve faâliyyette alabildiğine ilerliyordu. Nihâyet bir zaman geldi ki, Garb'ın der ü dîvârı, içinde kaynayan seylâbe-i ihtirâsâtı muhâfaza edemeyecek bir hâle ma'rûz kaldı.

Bu seylâbe, Şark'ı istîlâ etmek, Şarklıları boğmak için amansız hücûmlarla bu diyârlara, gāfil, lâ-kayd ve bütün ma'nâsıyla merhametsiz evlâdları tarafından mütemâdiyen hırpalanmak sûretiyle makhûr ve bî-kes inleyen bedbaht yurdumuza teveccüh etmişti.

İlk hamlede bir mâniaya çarptı: Cehâlet altında uyuşmuş, hurâfât arasında boğulmuş, atâlet ve sefâhet içinde küflenmiş, yosun bağlamış olmakla beraber, bu yurt, Arş-ı Hilâfet etrâfında toplanmış, rûhen, vicdânen müttehid bir kitle-i azîmenin kıblegâhı idi. Din uğrunda her fedâkârlığı göze alan, ya şehîd, ya gāzî gülbângıyle ölüme atılmadan ihtirâz etmeyen bu kitle-i müttehide ile çarpışmak tehlikeli görülüyordu. Birkaç tecrübe yapıldı. Bazan muvaffakıyetle netîcelenmekle beraber, bu tecrübeler çoğa mâl olmuştu. Maamâfih yeis getirilmedi, başka yollar arandı. Nihâyet iblîs-pesend hud'alarla bu ittihâdı bozmak, o kitlenin bünyâd-ı metâneti olan akīdeyi sarsmak esbâbına tevessül edildi.

Bu ândan i'tibâren yurdumuza sürü sürü sulh orduları gönderilmeye başlandı. Bunlar, milyonlar sarfından çekinmiyor, nerede bir kalabalık şehir varsa, cerâde-i münteşire gibi, oralara dağılıyorlardı.

Her gittikleri yerde, an'anât ve asabiyet-i ırkıyyemizin, mezâyâ-yı necîbe ve secâyâ-yı kavmiyyemizin tehzîl ve imhâsına mahsûs birer "in"den başka bir kelime ile tavsîf olunamayan o ma'hûd mekteplerini derhâl açtılar. Bir taraftan da en yüksek makāmâta kadar sokularak ekâbir arasına muzır tohumlar saçmaktan geri kalmadılar. Vezîrle-

rimize mahrem-i esrâr, ricâlimize hayır-hâh birer müsteşâr, çocuklarımıza emîn mürebbî, kızlarımıza nâmûskâr birer refîka oldular. Hiç bıkmadılar, yılgınlık göstermediler; geceyi gündüze katarak muttasıl çalıştılar. Nihâyet mesâîlerinin semerâtını, ümîdlerinin kat kat fevkında olmak üzere iktitâf etmiş oldular.

En parlak ve en bâriz eseri, mikrop yuvası olmak üzere, tırnakları uzatmak sûretinde tecellî eden bu meş'ûm terbiye, Garb'ın bütün seyyiât-ı sefâlet-âlûdunu ma'sûm Şarklılara telkîhdan başka bir gāye gözetmiyordu. Garb'ın ilim ve irfânı, san'at ve ticâreti, çalışkanlığı ise, pek yabancı şeyler mesâbesinde kalmıştı. Yine bunların telkînâtı netîcesi olarak an'anât-ı milliyyeye, asabiyet-i kavmiyyeye karşı –bu yolda terbiye alanlar arasında– derin bir nefret uyandı; millet hakīr görüldü, an'anelerle istihzâ edilmeye başlandı; "Türklük", kabalık ve barbarlık gibi kelimât-ı tahkīriyye sırasına geçti.

Hey'et-i mecmûa-i millet arasındaki revâbıt çözüldü. Netîcede memleketin tabaka-i münevvere(!) ve daha doğrusu mütegallibesiyle kitle-i asliyyesi yani millet arasında korkunç uçurumlar açıldı; derinden derine menfûr ayrılıklar, tehlikeli çarpışmalar başgösterdi!..

* * *

Tanzîmâtçılığın; milletin zihniyetini gözetmeksizin, körü körüne Avrupa'yı taklîd etmek gibi bir şekl-i acîb alması işte bu gibi avâmilin taht-ı te'sîrinde vukūa geldi. Garîbdir ki, şâyân-ı imtisâl nevâmîs-i âliyyeden olan; (كما تكونوا يولى عليكم) düstûrunu unutan Garb-perestler, "Les peuples ont le gouvernement qu'ils méritent." kānûnundan da gāfil bulunuyorlardı. Şark'ı ve Şarkīlerin zihniyetini, ahvâl-i rûhiyyesini tefahhus zahmetine katlanmayanlar, belki de böyle bir teşebbüsü abes görenler, maatteessüf, Garb'ın vaz' ettiği kavânîn-i ictimâiyye ve usûl-i idâreden de bî-haber bulunuyorlar; yalnız şeb-pere gözleri kamaştıran cilâ-yı zâhirînin âteşîn bir meftûnu, şûrîde bir mukallidi olmakla iktifâ ediyorlardı. Zannediyorlardı ki, Avrupa'yı körü körüne taklîd etmekle onun suûd etmiş olduğu derece-i bâlâ-terîne irtikā etmek mümkün olacak. Ne vâhî hülyâ!

Tanzîmâtçılar miyânında, hiç şübhe yok, milleti kurtarmak aşkıyla titreyen birçok kalpler de vardı. Bunlar görüyordular ki, Cendereli'nin [Çandarlı'nın] kurmuş olduğu teşkîlât bilâhare memleketin tevessü'u, saltanatın tezâyüd-i şükûh ve satvetiyle mütenâsiben te'yîd ve tahkîm edileceğine maatteessüf büsbütün ihmâl edilmişti.

Daha sonra bilhâssa Selîm-i Sânî devrinden i'tibâren idâre-i hükûmete karışan ecnebî unsurların nüfûz ve tasallutu arttıkça teşkîlât-ı kadîmenin temelleri de oyulmaya başlanmıştı. Zaman geçtikçe tahrîbâtın şiddet **[23]** ve dâiresi de tezâyüd etmişti. Bünyâd-ı saltanat çökmeye hazırlandığı bir zamanda Selîm-i Sâlis yetişmiş, Mahmûd-ı Sânî de taht-ı Hilâfeti kemiren tufeyliyâtı –Hudâ-pesend bir azm ile– temizleyebilmişti. Fakat bununla iş bitmemişti. Müşrif-i harâb olan binâ-yı saltanat ihtiyâcât-ı asriyye ile mütenâsib yeni teşkîlât istiyordu. Tarz-ı kadîmin ta'kīb ve idâmesi sûret-i muhakkakada memleketin inkırâz-ı kat'îsini intâc edecekti.

Çünkü Garb bütün savlet ve dehşetiyle Şark'a yükleniyor, onu boğmak, bel' etmek için kanlı dişlerini biliyordu.

Vatanın semâ-yı sükûnunda dolaşan tehlikeye karşı yeni teşkîlât yapmak, Garblılar gibi kuvvet ve insicâm kesbetmek, ticâret ve sınâatta, ve bilhassa maârifde ilerlemeye çalışmaktan başka çâre yoktur.

Birçok tereddüdden sonra nihâyet bu gāyeye doğru yürümeye karar verildi, ilk adımlar atıldı; fakat titreyerek! Esâslar kuruldu, fakat metânetsiz enkāz ile ve sağlam olmayan bir zemîn üzerine! En evvel zemîni ihzâr etmek, teşkîlâtı muhîtın kabûl edeceği bir şekilde, kitlenin i'timâd ve hürmet ettiği eller vâsıtasıyle kurmak lâzımdı; bu yapılamadı. Rehgüzâr-ı faâliyyette tesâdüf edilecek girdâblar, uçurumlar, bataklıklar evvelce tahmîn olunmadı.

Bu ândan i'tibâren sunûf-ı millet arasında derin derin münâferetler, anlaşılamazlıklar bütün şiddetiyle başgösterdi.

Mektepler açılmış, fakat medreseler unutulmuştu. Halbuki bu iki fabrika memlekete sürü sürü müstehlik yetiştiriyorlardı. Bunlar arasında pek korkunç bir uçurum açıldı. Mektep fabrikasının mahsûlleri ne yapıyorsa medrese fabrikasının mahsûlleri onun aksini telkīn ediyordu. Birinin beyaz dediğine diğeri siyâh sıfatını vermeyi bir vazîfe biliyordu. Çünkü biri çıkıyor, diğeri iniyor; biri mevkiini terk ediyor, diğeri o mevkie nâmzed bulunuyordu. Bu hal pek tabîî olarak arada tehlikeli bir husûmet, için için bir kin ve nefret tevlîd ediyordu. Biri milleti bir tarafa, diğeri aksi cihete sevke başladılar. Biri mâzîden mevrûs nüfûzuna istinâden kitleye hâkim bulunuyor, diğeri de nüfûz-ı hükûmeti eline almaya çalışıyordu. Biri halkın ma'neviyâtına, rûhuna hâkim, diğeri maddiyâtında fermân-fermâ!..

Bu sûretle açılan bâb-ı cidâl, millete muayyen bir terbiye vermeye, tabîatiyle, müdhiş bir mânia teşkîl etti. Arada müttehid bir gāye, bir ideal yoktu. Halk, bir taraftan uyuşukluğa düşüyor, diğer taraftan da an'anâta olan merbûtıyet azalıyordu. Her iki cereyân da müdhiş ve mühlik idi. Netîcesi ise bugünkü hâl-i felâket-iştimâl! Şübhe yok ki, bugün ma'rûz kaldığımız hûnîn ve müdhiş felâketlerin tertîbât ve ihtihzârât-ı hâzıraya âid birçok sebebleri vardır. Fakat en mühim ve en müessir sebebler daha derin ve daha yaşlıdır.

Öteden beri yapılan teşkîlât ve tanzîmât halkın zihniyetiyle uygun bir tarzda te'sîs ve tatbîk edilse, mektepler yapılırken medreseler unutulmasa, bu iki fabrikanın aynı gāyeye müteveccih, aynı tarz-ı ta'lîm ve terbiye görmüş unsur yetiştirmesi te'mîn edilmiş olsaydı, hiç şübhe yok, vatanın şimdi arzettiği manzara büsbütün başka bir şekilde olacaktı.

Bugün muhtelif cereyânlar önünde bocalayan sefîne-i devlet, mâhir kaptanları, uygun mürettebâtıyla mersâ-yı maksûda doğru kemâl-i azm ü metânetle ilerleyecekti. Ne çâre ki, böyle yapılmadı. Bir taraftan evlâd-ı vatandan mühim bir kısmının yosunlu yuvalarda, küflü hurâfelerle sell-i dimâğîye uğramalarına, daha belâlısı, bu maraz-ı mühlikin, memleketin en hücrâ köylerine kadar götürülerek en sâf unsurlara telkīh edilmesine karşı lâ-kaydî gösterilirken diğer taraftan da zengin evlâdlarının ecnebî inlerinde, milliyetlerini, dinlerini unutturacak ve belki muhakkar gösterecek bir terbiye almalarına müsâmaha gösteriliyordu. Bugünkü nesil, yanlış ve taklîdî tanzîmâtçılığın kurbanıdır; bundan şübhe yok! Fakat bu hakīkat tamâmıyla anlaşılarak herkese intibâh

geldi mi? İşte burası şübheli! Çünkü tanzîmâtçılığın târîhçe-i zuhûr ve rağbeti ve bugünkü cereyân gözönüne getirilince insan kendi kendine şu muhakkık suâli îrâd mecbûriyetinden kurtulamıyor. "Acaba tanzîmâtçılık iflâs etti mi? Yoksa daha ziyâde rağbet mi kazandı?.."

M. Şemseddin

TERBİYE VE TA'LÎM

İ'TİRÂF VE İŞHÂD MAKÂLESİ MÜNÂSEBETİYLE

Dersiâmlar, hocalar içinde bir mevki'-i mümtâz ve ihtirâmı hâiz sekiz-on zâtın imzâsıyla *İşhâd ve İ'tirâf* ünvanı altında Âlem-i İslâm'a karşı ciddî, fakat samîmî bir lisân ile yazılan makāleyi Dersaâdet hocalar mahâfilinin bir beyânnâmesi gibi telakkī ederiz. İ'tikādıma göre hocaların böyle i'tirâf ve işhâdı, yalnız bu kadar değil, belki daha başka şeyleri de mutazammın bir beyânnâme neşr etmelerine çoktan bir lüzûm vardı. Çünkü yalnız Osmanlılık muhîtinde değil, belki Âlem-i İslâm'ın her tarafında Dersaâdet hocalarına, ilmiyemize, talebe-i ulûma karşı büyük bir ihtirâmsızlık bulunduğu ma'lûmdur. Hocalarımızın şimdiye gelinceye kadar hep ilimsizlikle, fikirsizlikle, dine ve dünyâya karşı lâkaydî ile, aynı zamanda kör bir taassub ve mahdûdiyetle ithâm oluna geldikleri gözümüzün önündedir. Fakat bütün bunlara karşı hocalarımızda, ilmiyemizde görülen lâkaydî bütün açık fikirli, açık gözlü müslümanları hayretlere ilkā ediyordu. İlmiyemizin, hocalarımızın tefessüh ederek kābil-i **[24]** hitâb olmayan bir zümreden oldukları hakkındaki i'tikād da gittikçe kuvvet buluyordu. Çünkü canlı ve meslek sâhibi olanların kendilerine karşı atılan sihâm-ı taarruz ve edilen tenkīdleri; "Ya, evet…" diyerek kabûl ve i'tirâf, yahud ma'kūl ve mantıkī bir sûrette reddetmeleri lâzım gelecekti. Fakat bunların hiç biri de yapılmıyordu. Buna göre o haklı tenkīdât ve ithâmât da az'âf-ı muzâaf olarak devâm edip gidiyordu. Bu hal böyle devâm ettikçe mes'ele hocalığın sukūtuyla netîceleneceği de şübhesiz idi…

Fakat şimdi hal bir dereceye kadar değişti. *İ'tirâf ve İşhâd Beyânnâmesi*, ilmiye üzerine yağdırılmakta olan ithâmâtı tamâmen değilse bile kısmen tahfîf etse gerek. Çünkü ilmiyemiz bu beyânnâmesiyle i'tirâf-ı kusûr ediyor. Hem de öyle ki, ârifâne bir sûrette…

Beyânnâmede büyük bir cesâret ve itmi'nân ile deniliyor ki:

"… Biz hissemize düşen mevcûdiyet-i ilmiyyeyi gösteremiyoruz. Fakat o ma'lûmâtı istihsâl ederek bu mevcûdiyeti göstermeyi iki yüzü mütecâviz bulunan muâsırlarımızdan hemen hiç biri geri kalmaksızın hepimiz istiyoruz. İkrâr ediyoruz ki; okuyup okuttuğumuz ilimler her nedense kendilerine verilen emeklerle mütenâsib semereler vermediği cihetle milletin şu buhrânlı zamanlarında mühim hizmetlerde bulunamıyoruz."

İşte burada hocalarımız okuyup okuttukları ilimlerin amelî fâideler te'mîn edemediğine i'tikād ettiklerini alenen beyân ediyorlar. Şu hâle göre, bir fâide-i ameliyyesi bulunmayan, yahud emeğine göre bin-nisbe pek az müfîd olan şeyler ile uğraşarak cân ve mâl sarf etmek kat'iyyen doğru olamaz. Binlerce müstaid gençlerin hayâtlarında en kıymetdâr zamanlarını, bir de bunun üzerine milletin canı bahâsına olan nakdini fâidesiz, netîcesiz yolda izâa etmek, ümenâyı ümmet olan ulemâ-yı İslâm için değil, hiçbir mü'min ve hattâ sâhib-i iz'ân kimse için tecvîz edilemez. Bu hal bilerek yapılıyorsa, millete, dine karşı büyük bir hıyânet, müdhiş bir cinâyet irtikâb ediliyor demektir. Yok, bilmeyerek yapılıyorsa, böyle sû'-i isti'mâle meydân verildiğinden dolayı hepimiz bu mes'ûliyetin bâr-ı sakīli altında ezilmeye kesb-i liyâkat ettiğimize kāni' olmalıyız.

Fakat bizim burada ikinciden ziyâde birinci şıkkı ihtiyâr ile bütün bunların bilerek yapılmakta olduğuna inanmaklığımız lâzım. Beyânnâmedeki bütün i'tirâfât bu husûsta haklı olduğumuza delâlet eder. Şu kadar var ki; bundan böyle ikinci şıkkın iktizâ ettiği mes'ûliyeti iki yüz muâsırları ile beraber i'tirâf ve işhâdcılar üzerine yükletmek de doğru olamaz. Çünkü onlar bu azîm vebâli pek haklı sûrette üzerlerinden atıyor ve diyorlar ki:

"… Bu halden müteellim ve mahcûb olmakla beraber mesâîmizin müsmir bir tarza ifrâğ edilmesine de sed çekmiyoruz. Evet; i'tirâf ediyoruz ki, ta'kībine mecbûr tutulduğunu Kurûn-ı Vustâ mahsûlü usûllerle hiçbir vakit müfessirîn-i izâm ve fukahâ-yı kirâm ve sâir ulemâ-yı a'lâmın derecelerine yetişemeyeceğiz."

İşte görülüyor ki, hocalarımız bir mevcûdiyet-i ilmiyye, bir hizmet-i milliyye ibrâz edemediklerinden dolayı müteessir ve müteellim olduklarını alenen söyledikten sonra aynı zamanda her türlü ta'n u teşnî'lere rağmen ıslâhât-ı ciddiyye aleyhinde bulunmadıklarını da pek sarîh bir sûrette i'lân ediyorlar. Hattâ ıslâhât-ı ciddiyye aleyhinde bulunmak değil, bilakis bunu istedikleri, arzu ettikleri halde rızâları hılâfında olarak "Kurûn-ı Vustâ mahsûlü usûller" ta'kībine mecbûr tutulduklarından efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyyeye karşı şikâyette bulunuyorlar. Ve bu şikâyetin de yerden göğe kadar haklı ve musîb olduğu şübhesizdir.

Demek oluyor ki, hocalarımızı, talebe-i ulûmu fâidesiz, semeresiz, netîcesiz olan Kurûn-ı Vustâ mahsûlü usûlü ta'kībe mecbûr eden câhil bir kuvvet vardır. Demek oluyor ki, ilmiyemizin âmâl-i terakkī ve fikr-i ıslâh ta'kīb etmelerine ve binâenaleyh millet ile beraber dünya ve âhirette mes'ûd olmalarına mâni' olacak kadar insâfsız eller var. Demek oluyor ki, İslâmiyet'in, müslümanların terakkī ve teâlîsini arzu etmeyecek kadar küçük mahlûklar var…

Acaba bu câhil kuvvet neden ibâret? Bu insâfsızlar ile küçük mahlûklar kimler?.. Bu suâllerin cevaplarını da yine beyânnâmenin ma'nîdâr cümleleri arasında aramak lâzım. Sözü yine i'tirâf ve işhâdcılara bırakalım. Diyorlar ki:

"Kendimizin de memnûn olmadığımız bu hâller sa'yimizin noksânından, isti'dâdımızın fıkdânından neş'et etmeyip her türlü salâhiyetin, fikr-i teceddüd ve rûh-ı teşebbüsden âzâde uhdelere tefvîz edilmesi yüzünden ellerimiz bağlanarak beslediğimiz âmâl-i terakkī ve ıslâhın her vakit akāmete dûçâr edilmesinden ileri gelmektedir…"

Fikrime göre şu fıkralar beyânnâmenin rûhu mesâbesindedir. Onun için muhterem kāri'lerin burasına ayrıca dikkat buyurmalarını tavsiye ederim. İ'tirâf ve işhâdcılara göre meslek-i ilmîde görülen fetret ve tezebzüb, mukadderât-ı ilmiyyenin nâ-ehil ellere tevdî' edilmekte bulunmasından ileri geliyor. Çünkü umûr-ı ilmiyyenin zimâm-ı idâresi ellerinde olan kimseler fikr-i teceddüdden, rûh-ı teşebbüsden mahrûm, ehilsiz, âciz adamlardır. Onun için gayûr hocaların, müstaid talebe-i ulûmun her türlü teşebbüsât-ı ıslâhat-perverâneleri, âmâl-i hayr-hâhâneleri akīm kalıyor ve kaldırılıyor…

İşte burada ben sormak istiyorum: Fikr-i teceddüd ve rûh-ı teşebbüsden âzâde uhdelerine umûr-ı ilmiyyenin idâresi tefvîz olunan zevât kimlerden ibâret? Bunlar devâir-i resmiyyenin hangisinde ve nerede barınıyorlar?

Cevâbını i'tirâf ve işhâdcılardan isteriz…

Bu zevât kimlerden ibâret olursa olsun, kemâl-i ihtirâmla onlara deriz ki:

– Anlaşıldığına göre siz zümre-i ilmiyyeden olacaksınız. Ben, öyle tahmîn ediyorum. Bir de, sizin mübârek uhde-i mes'ûliyetinize umûr-ı ilmiyyenin zimâm-ı idâresi tefvîz olunmuş imiş… Cevâbını bana değil de, ileride Hazret-i Allah'a, şimdi de vicdânınıza karşı i'tâ etmek üzere, size birkaç suâl îrâd etmekliğime müsâade buyurunuz:

[25] – Mukadderât-ı ilmiyyenin uhde-i aliyyelerinize tevdî' olunacağı zaman, bu işin ehli olup olmadığınıza dâir düşündünüz mü, yahud bu me'mûriyetin tevdîini –meselâ– ni'met-i hayat gibi, bir tevcîh-i ma'sûmâne telakkī buyurdunuz da bu husûsda düşünmeye mi lüzûm görmediniz?

İkinci şıkka zâhib olacağınıza ihtimâl veremem. Şu halde, birinci şıkkı ele alarak derim ki: Bu mühim dînî işin uhdesinden gelebilmek ümîdiyle ehil olduğunuza karar mı verdiniz? Yoksa kendinizde ehliyet mefkūd olmadığını [olduğunu] bildiğiniz halde sırası gelmişken rûhunu çekiyormuş gibi, sırf milletin parasını emmek hayırlı olacağına mı kāil oldunuz?

Hakk-ı âlîlerinde hüsn-i zannım gālibdir; onun için, –âlem ne derse desin– bu ikincisini kabûl edemem. Buna göre işte birinci şık kalıyor ki, bundan her halde düşünce netîcesi olarak sâhib-i ehliyet olduğunuza karar verdiğiniz anlaşılıyor.

Fakat lütfen dikkat buyurunuz, işte işhâd ve i'tirâfçılar beyânnâmelerinde: "Sizin ehliyetsiz olduğunuzu" bütün Âlem-i İslâm'a karşı i'lân ediyorlar…

Acaba siz buna karşı ne diyebileceksiniz? Red mi edeceksiniz; fakat bu, lâf ile yahud matbûâta bir beyânnâme vermekle tamam olmaz; her halde fi'liyât ister. Yok, fi'liyât elinizden gelmiyorsa, artık biz ne diyebiliriz...

Bir de i'tirâf ve işhâdcılar medreselerimizdeki fünûn-ı cedîde dersleri hakkında diyorlar ki:

"Şu bîçâre millet bu zarûretle beraber yalnız İstanbul medreselerinde fünûn-ı hâzıra tahsîli için ayda 40000 guruş vermekten çekinmiyor. Fakat bu paralarla milletin arzusu vechile talebe-i ulûma en müstahsen tarzda ta'lîm-i fünûn mümkün iken, vâ esefâ ki, çâresi bulunamayıp talebe tahsîlinden, millet arzusundan mahrûm bırakılıyor."

Demek ki, bu dersler de iyi gitmiyor. Halbuki, Ders Vekâlet-i Celîlesi'nin bunları hüsn-i idâre etmek üzere yamaklar, çıraklar kullandığını işitmiş idik… Hattâ gûyâ bunların acemîlikle yaptığı yolsuzluklar hakkında tevâlî eden şikâyet mektuplarına da ehemmiyet vermemiş, inanmamış idik. Anlaşılıyor ki, şikâyetçilerin de hakları varmış…

Sözü son def'a olmak üzere yine işhâdcılara verelim:

"Lâkin şurasını iş'âr edelim ki, biz düştüğümüz girdâb-ı akāmetten, şu Kurûn-ı Vustâ programını ta'kîbden bir kere kurtarılalım, o vakit milletin kalbinin en derin köşelerinde ne kadar arzû-yı dindârâne, ne kadar âmâl-i terakkīperverâne var ise, hepsinin istihsâline kudret-i Samedâniyyenin bize bahşettiği kuvvetin müsâid olduğu hudûdun son derecesine kadar çalışırız…"

Oh, ne kadar tatlı emeller, ne kadar güzel va'dler… Ey i'tirâf ve işhâdcılar! Böyle büyük ve mukaddes, millî emeller beslediğinizden dolayı sizi tebrîk etmeyi vazîfe sayarız. Biz de sevgili ulemâmızın böyle yüksek düşündüğünü görünce, Âlem-i İslâm'ın terakkī ve teâlîsinden ümîdvâr olacağını da ilâve edebiliriz…

Fakat heyhât ki, va'dlerinizi bizce muhâl olan şeylere ta'lîk ediyorsunuz, Kurtarılalım... diyorsunuz; acaba sizi bu düştüğümüz girdâb-ı akāmetten kim kurtaracak? Ümîd ediyor musunuz ki, bu husûsda makāmât-ı resmiyyenin yardımı olacak? Yahud –meselâ– Meşîhat'in, Ders Vekâleti'nin fâideleri dokunacak?... Heyhât, yüz bin kere heyhât! Zâten neden ve kimlerden kurtulmak istiyoruz.

Ben sâf ve hâlis bir mü'min sıfatıyla mutmainnâne derim ki: "Kurtarılalım…"ı bırakınız da, yerine; "Kurtulalım…" deyiniz ve diyelim; kendimiz çalışalım, başkasından beklemeyelim...

Halim Sâbit

MEDRESELERİN ISLÂHI MESÂİL-İ UMÛMİYYEDENDİR

Acaba medreselerin cilvegâh-ı ifâzası bulundukları envâr-ı İslâmiyyeden millet-i Osmâniyyenin muhtelif tabakātına mensûb olan efrâddan, velev bir tanesi olsun, az çok nasîbedâr olmaktan hâlî kalabilir mi?

Nedir o rûh-nüvâz te'sîr ki, gecenin memâtı andıran sâmit karanlıklarından sonra âleme yeniden hayatlar müjde eden seher vaktinde azamet-i Lâ-yezâl'e karşı mebhût ve mütevekkil duran âfâkta bir minâreden intişâr eden "es-Salâtü ve's-selâm" nidâsının ihtizâzât-ı latîfesi kalblerde uyandırır; yahud nedir o sekînetle memzûc heybet ve haşyet ki, gündüzün gulgule-i faâliyyetinden sonra tam gurûbu müteâkıb acûl fakat mûciz bir sûrette gûyâ kitâb-ı hayâtımızdan bir sahîfenin daha hitâma erip çevirildiğini ihtâr ile intibâha da'vet eden "Allâhu ekber" sadâsı bizde husûle getirir! Müslümanlar şöyle dursun, hattâ bizle beraber yaşayan yerli, ecnebî sâir insanlar bile buradaki ulviyetten mütehassis olduklarını takdîr etmiyorlar mı?

O zaman ki, Ramazân-ı şerîf gelip câmi'ler zemînden bâlâya kadar, minâreler mükevkeb semâ-yı siyeh-fâm içinde ser-â-pâ nûrlara müstağrak olur, her sınıfdan yüzlerce halk, huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'de kandîllerin mütemevvic fakat mûnis ışıkları altında saflar teşkîl ederek kitle-i vâhide hâlinde

bir lisân ve bir cenân ile bir ilâha karşı ubûdiyet ve münâcât etmek, yahud beşeriyete her dem müteveccih hitâb-ı ilâhî ve binâenaleyh bilmeyiz nasıl ve ne kadar büyük bir rûhun istinzâl ettiği ezelden gelir bir nidâ-yı ebedî gibi tertîl olunan âyât-ı *Kur'âniyyeyi* kemâl-i ihtirâk ve istiğrâk ile dinlemek, veyahud vahy-i celîl-i ulûhiyyetin dekāyık ve ahkâmını sırr-ı verâsetin iktizâ ettiği azîmet ve muvaffakıyetle îzâh ederek vukūa gelen teblîğât-ı dindârâneden tenevvür etmek sûretleriyle ve daha türlü türlü vesîlelerle nâ-mütenâhî füyûzât-ı rûhâniyyeye nâil olurlar. Büyük küçük, erkek kadın hiç birimiz müstesnâ olmamak üzere, hepimizin bu anda zevk-yâb olduğumuz cinnet **[26]** derecesine varan bu neş'eden ecnebîler bile hayret etmiyorlar mı? Bunun menbaı neresidir?

Anadolu'nun en hücrâ köylerinde kûşe-güzîn-i istikrâr olarak her türlü esbâb-ı temeddünden mahrûm ve âdetâ metrûk ve mensî bir halde millete asker, hükûmete vergi yetiştirmeye uğraşan, köylülerimize çocuklukta muallim, büyüklükte sırdaş, saâdette enîs, felâkette tesellî, zarûrette nâsır, lüzûmunda kâtib olan köy hocaları medreselerden yetişmiyorlar mı?

Asırlardan beri binlerce mihnete, meşakkate sabrederek, kurşuna, gülleye göğüs gererek birini savmadan biri daha musallat olan bunca düşmanların tecâvüzâtından din ve devleti korumak için hudûda koşan er oğlu er askerlerimize –bu def'aki muvaffakıyetsizlik zerre kadar merdliklerini ihlâl etmez– güle güle mertebe-i şehâdeti ihrâz edecek kadar fedâkârlık etmeyi kendilerine telkīn edenler medreselerin mahsûl-i ma'rifeti değil midir?

Dâhilde veya hâricde imrâr edilen hayâtın meşrûiyeti anlaşılmış olmak için mensûbiyet-i dîniyyeden sorulduğu zaman bu bâbda anasından, dâyesinden ve sâir akrabâ ve muârefâtından masal gibi toplayıp da nasılsa terbiye-i lâzimeden mahrûm kalmak yüzünden akıl erdiremediği için hazm edemediği ma'lûmât sâyesinde değil midir ki, bu memleketin en mütemerrid dinsiz çocuğu bile kendini bir dine nisbet eder? Bu kadarı bile hîn-i hâcette kendine medâr-ı istinâd olan ve belki bir gün necâtına bâdî olabilecek bulunan bu ma'lûmât onun muhîtına nerelerden akıyor?

Hulâsa, bu millet-i muazzamanın pâdişâhlarından fütûhât ve sâir muvaffakıyât ile, ricâl-i hükûmetinden metânet ve isâbet-i icrâât ile, hâkimlerinden adâlet ve hakkāniyetle, me'mûrlarından vazîfe-şinâslık ve istikāmetle temeyyüz edenler hep esâs-ı fazîletlerini ulûm ve maâlî-i İslâmiyyeye medyûndurlar.

Mâdem ki medreseler mevcûdiyetimizde bu kadar gîrgîn te'sîrler icrâ ederek hayât-ı millîmizin târ u pûdıyla intisâc ediyor ve bu sûretle bünyân-ı vahdetimizin bir rükn-i kavîsini teşkîl ediyor, ve mâdem ki, milletin salâhı bütün sınıflarının ıslâhına tevakkuf ediyor, bu da bazı sınıfların ileri gidip bazılarının geri kalmasıyla mümkün olmuyor; o halde her ferd kendi mesleğinin selâmetinden mes'ûl olduğu kadar arz olunan te'sîrât-ı mütekābile zarûretinden dolayı başka sınıfların saâdetinden de mes'ûl olmak lâzım gelir.

İ'tirâf-ı aczden başka bir değeri olmayan bundan evvelki mutâlaâtımızı mahzâ bir şîme-i nezâket ve insâniyyet sâikasıyla takdîren gerek bizi iltifâtlara gark ederek "hürmetle selâmlamak" ve gerek bulunduğumuz sınıfın "mukaddes" olduğunu ve "milletin en hür fikirli kısm-ı münevveri olması îcâb" edeceğini beyân etmek sûretiyle "me'yûs kalblerde nûşîn bir nefha-i ümmîd" gibi "hâr" yahud "zehirleyen" sözlerle kalem yürüten zî-kudret ve nezîh elleri kemâl-i samîmiyyetle sıkarız. Fakat demin arz ettiğimiz mülâhazât nazar-ı dikkate alınınca, idârî ve siyâsî pek çok sebebler tahtında terakkıyât-ı hâzıradan geri kalan, bununla beraber hâlâ vazîfe-i diyânetini mümkün olduğu kadar îfâya çalışan sınıfımızı, millete bu kadar zaman kanâat ve sebâtla hizmetinden sonra, sâdece herkesten ziyâde ıslâhâttan tevahhuş eden bir hey'ete veyahud bilmeyiz kimlerin "nazar-ı şefkat ve irfânına" mürâcaata ve münâsebât-ı hâzıra-i ictimâiyyemize nazaran fâidesi olmayacak çıkmaz yollara delâletle şu hâl-i esef-nâkinde muâvenetsiz bırakmak efkâr-ı teceddüd ve terakkī ile meşbû' olan sâir sınıflar mütefekkirîni için câiz görülebilir mi?

Her meslekte bulunması vücûb tahtında bulunan efrâd-ı nâkısaya gelince, bunlar hakkında ulüvv-i cenâb ve hüsn-i ahlâkın istediği, bunların da kan veyahud din ve vatan biraderlerimiz ve hiç olmazsa insan bulunmaları i'tibârıyle müstahak oldukları hem-cins muhabbetinin ilhâm edeceği vechile, kendilerini irşâdât-ı ilmiyye ile istikmâle sevk etmektir. Câhillerin ulemâya karşı vazîfesi minnet-dârâne hürmet, ulemânın câhillere karşı vazîfesi terbiyet-kârâne merhametter.

Şunu da ilâve edelim ki; bu makālelerin yazılmasına sebeb olan fıkranın bazı noktalarından arzu edilmeyen ma'nâların yanlışlıkla anlaşılmış olmasından dolayı muharririnin afv-ı âlîlerini istirhâm ederiz. Bu sûretle kendilerinin teessürüne sebebiyet vermiş olduğumuzdan dolayı biz de müteessiriz.

Bâyezîd Dersiâm Müderrislerinden

Eşref Efendi-zâde	İspirli	Kazanlı	Azîziyeli
Şevketî	**İdris Fâik**	**Harrâs Hâmid**	**Ârif**
Ayaşlı	Elmalılı	Gülnarlı	Erzincanlı
Ahmed Hamdi	**Mehmed Fahri**	**Abdüsselâm**	**Hasan**
Arabkirli	Musullu	Fâtih Dersiâmlarından İskilipli	
Mehmed Hazmî	**Abdullah**	**Mehmed Âtıf**	
Nallıhanlı	Bâyezîd Dersiâmlarından Dârendeli	Ispartalı	
Mehmed Nûrî	**Hâlid Yektâ**	**Mehmed Âlim**	

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

– 6 –

İCTİHÂD VE TAKLÎD

İhtiyâr vâiz ile genç muhakkık – Beşinci Muhâvere nihâyetlerinde va'd ettikleri vechile– asıl mevzû'ları olan ictihâd ve taklîde dâir **[27]** mübâhase ve müdâvele-i efkâr için tekrar bir araya gelerek şu sûretle söze başladılar:

Mukallid: – O garîb kelimeyi senden işittiğim günden beri bugün için hazırlıklı bulunmak maksadıyle "usûl" kitaplarının ictihâd bahislerini mutâlaa etmekten bir ân hâlî kalmadım; daima bu bahse dâir tedkīkâtta bulunmaktayım. Garîb kelimeden maksadım da –bit-tabi' senin de hâtırında olması lâzım gelen– Birinci Muhâvere'de söylemiş olduğun şu sözlerdir: "Millet-i İslâmiyyeyi ıslâh edecek, onları düştükleri girdâblardan kurtaracak bir şey varsa, o da mezheb ihtilâflarını kaldırıp "mezâhib"i tevhîd ile müslümanları bir yola sevk etmektir ki, İslâm'ın aslı da budur."

İslâm'ı, ulûm-ı İslâmiyyeyi bi-hakkın anlayan her kimsenin i'tikād ettiği gibi ben de i'tikād ediyorum ki: Eimme-i Erbaa (radıyallâhu anhüm) hazarâtı olmamış olsalardı, bir kere "din" muhakkak sûrette elden giderdi. Binâenaleyh bunlara karşı ilâ-yevmi'l-kıyâm bütün müslümanlar medyûn-ı şükrândırlar. Tevhîd-i mezâhib ile bunların mezhebinden çıkmak, neûzü billâh, "din"i terk etmek, "din"den sıyrılıp çıkmak demektir ki bunu hiçbir müslüman irtikâb etmez.

Muhakkık: – Eimme-i Kirâm (radıyallâhu anhüm) hazarâtının medh u senâsı hakkında seninle münâzaaya girişmeyeceğim gibi, onların fazl u irfânından hiçbir şeyi de inkâr etmem. Çünkü; onların her türlü sitâyişin fevkında olan fazl u irfânlarını ben herkesden ziyâde takdîr edenlerdenim. Lâkin, ben de bu bâbda bir kelime söyleyeceğim ki: Senin söylemiş olduğun o sözlerin bâtıl olduğu onunla tamâmen anlaşılacak.

Biliyorsun ki: İslâmlar, eimme-i kirâm hazerâtının bulundukları zamana nisbetle evvelce daha hayırlı idiler. Eimme-i Erbaa zamanındaki müslümanlar da –ki, o zaman insanlardan şuna yahud buna taklîd edenler pek az bulunuyordu– daha sonra yani insanların imâmları enbiyâ makāmına çıkardıkları zamanlardaki müslümanlardan daha iyi, daha hayırlı idiler. Evvelce eimme-i kirâm hazerâtını kör körüne taklîd edenler pek az olup herkes onların delîlini taharrî ediyordu. Fakat sonrakiler bu yolu ta'kīb etmediler. Bunlar, bilakis, delîli terk ederek imâmları peygamberler kadar yükselttiler. Hattâ bu kadarla da kalmayarak hadîs-i sahîh ile teâruz eden bir müctehidin sözünü hadîse takdîm ve o müctehidin kavliyle amel edip senedinin sıhhatini mu'tekıd oldukları Nebiyy-i Ma'sûm'un kelâmını reddediyorlardı ki, bu fiilleriyle imâmlarını peygamberlerin de üzerine takdîm etmiş oluyorlardı. Sonra yaptıklarında kendilerinin ma'zûr olduklarını göstermek için de; "İhtimâl ki, müctehidin ictihâdına muhâlif olan bu hadîs mensûhdur; ihtimâl ki, imâmımızın indinde bu hadîse muârız başka bir hadîs vardır." gibi ihtimâlât-ı zaîfe ile teallül ediyorlardı.

Lâkin hiç şübhe yok ki: Bu mukallidler, taklîd husûsunda bu kadar gulüv göstermeleriyle, eimme-i kirâm, müctehidîn-i ızâm hazerâtına taklîd etmiş olmuyorlardı. Belki bu fiilleriyle müctehidîne taklîd etmekten de çıkıyorlardı. Çünkü eğer bunlar eimme-i kirâm hazerâtının âdâbını, sîretini, sıhhatinde şübhe etmedikleri sünnet-i seniyyeye olan temessüklerini taklîd etmiş olsalardı, hükümde hatâ etmeleri, hükmü câhil olmaları câiz olan gayr-i ma'sûmun kelâmıyla amel edip de buna karşı Nebiyy-i Ma'sûm'un kelâmını reddetmezlerdi. Halbuki bizzât eimme-i kirâmın kendileri de –hadîse muhâlif geldiği takdîrde– kendi kavillerinin terk olunmasıyla daima emr edip duruyorlardı.

Hattâ diyebilirim ki: Taklîdde bu derece gulüv gösterenler bu amelleriyle bizzât "*Kur'ân*"dan –ki, mütevâtir-i kat'î, imâm-ı mübîn ancak *Kur'ân*'dır– bile yan çiziyorlardı. Bunlardan bazıları ise İslâm'da "babavât" kāidesini yerleştirmeye kadar cür'et gösteriyorlardı ki, o da şudur: "Din"i doğrudan doğruya *Kur'ân*'dan bellemek hiçbir kimse için câiz değildir. Çünkü "din"in racülü olan imâmlardan, fukahâdan başkası *Kur'ân*'ı anlamazlar; onu yalnız imâmlar, müctehidler anlar! Binâenaleyh onların her söylediklerini –*Kur'ân*'a muhâlif olsa bile– almak, onlarla amel etmek vâcibdir; muhâlif geldiği vakit onların kelâmını bırakıp da *Kur'ân* ile amel etmek değil a, dinin ahkâmını *Kur'ân*'dan anlamaya tasaddî etmek bile ale'l-ıtlâk câiz değildir.

Bu gibi sözleri fukahâmızın bazıları bile söylemiştir. Bakınız fukahânın sözlerine: "Hiçbir ferd için şu helâldir, bu harâmdır; çünkü Allah şöyle buyuruyor, Peygamber bu yolda emr ediyor; demek câiz değildir. Belki filân fakīh şöyle demiştir diyerek fukahânın sözüyle ta'lîl etmelidir." İşte gerek fukahânın, gerek diğerlerinin bu gibi sözleri Yehûd ve nasârâ indinde ahkâm-ı *Tevrat*iyye ve *İncil*iyyeye ruhbânlardan başka kimsenin vâkıf olması câiz olmadığı gibi bizde de bir sınıf-ı mahsûsdan başkasının ahkâm-ı *Kur'ân*iyyeye muttali' olması câiz olmadığını gösteriyor. Bu ise Yehûd ve nasârânın bu bâbda isrine ittibâ' etmekten başka bir şey değildir. Halbuki bundan Cenâb-ı Peygamber ümmetini tahzîr etmiştir. Bu gibi hâller Buhârî-i Şerîf'de mezkûr olan; [1](لَتَتْبَعُنَّ سَنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ) kavl-i şerîfinin tamâm-ı mısdâkıdır. Hadîsin âhirinde sahâbe-i kirâm tarafından; "Yâ Resûlallah! Yahûdîlerle nasârâ mı?" demeleri üzerine Cenâb-ı Peygamber tarafından; (فمن) "Başka kim olacak?" istifhâm-ı inkârîsiyle mukābelede bulunulmuştu.

Mukallid: – Yahûdîlerle nasârânın her işledikleri bâtıl değildir ki gittikleri yolda onlara ittibâ' etmek de bâtıl olsun! Maa-hâzâ şurası da muhakkaktır ki; mezmûm olan ittibâ', an-kasdin olan ittibâ'dır. Halbuki müslümanlar hiçbir zaman Yehûd ve nasârânın "babavât" ve emsâli kavâidine ittibâ' etmek kasd etmemişlerdir. Müslümanlar bu bâbda yalnız delîle ittibâ' etmişlerdir. Çünkü ictihâddan âciz olan kimseler üzerine başkalarına **[28]** taklîd ve ittibâ' etmek vâcibdir. İşte müslümanların mukallidleri de taklîdin vücûbuna dâir kendi indlerinde mevcûd olan delîle ittibâ' etmiş oluyorlar. Öyle ya; ictihâddan âciz olan kimsenin kendi fehm-i zaîfiyle hükmetmesi bit-tabi' câiz olmaz; şu halde âcizler için en eslem tarîk, "din"i hakkıyla idrâk eden, kendilerinin anlayışlarına i'timâd edilen sikātın sözleriyle amel etmektir.

Muhakkık: – Hadd-i zâtında mezmûm olan bir fiilin fâili de mutlakā mezmûmdur. Şu kadar var ki; o fiili eğer yalnız kendisine mahsûs olmak üzere ortaya koymuş ise zemm ü takbîh de bit-tabi' yalnız kendisine teveccüh eder. Yok, böyle olmaz da onu bir meslek, bir çığır olarak meydâna kor, sonra başkaları da o mesleğe sülûk eder, o çığırı ta'kībe koyulursa, o zaman iş başkalaşır. Hem o mesleğin, hem de ona tebeiyet eden kimselerin vebâli onun boynuna yüklenir.

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İ'tisâm 14.

Eğer bir de o meslekte esâsen kendisi de mukallid olursa, o zaman daha çürük, daha fenâ olacağından bırakıp atmaya ahrâ ve elyaktır.

Müslümanların birçok yerde kendilerinden evvel geçen milletlerin gittikleri yolu ta'kîb etmeleri hakkında burada sözü uzatacak değilim. Çünkü bu, şimdi bile cevher-i bahisden bizi meşgūl kılmaktadır. Ancak, şimdi sana taklîd bahsine âid birkaç mes'ele arz edeceğim ki; onlar da, vahdet-i İslâmiyye, tevhîd-i mezâhibe dâir takrîrini murâd ettiğimiz asıl ve rûh-ı mes'eleye mukaddemât olacaklardır.

1– Sâika-i ihtiyâc ile vücûd bulan ulûm-ı kesbiyyenin mesâili iki kısma inkısâm eder: Birinci kısmı herkes doğrudan doğruya delîlinden kolayca anlayabilirler. İkinci kısma gelince; bu öyle değildir. Bunu doğrudan doğruya delîlinden istihrâc edip anlamak insanların pek çokları üzerine müteassirdir. Fakat yine her asırda bir takım efrâd-ı mücehidîn bulunarak onlar daima bununla iştigāl, bu ilmi beyân etmekle istiklâl ederler; sonra bu ilme muhtâc olan sâir kimseler de o müctehidîne ittibâ' ederler.

Ulûm-ı hakīkıyyeden hiçbir ilim yoktur ki, kâffe-i mesâili ukūl-i beşerin ekserîsinin idrâkinden yüksek bulunarak o mesâili idrâk etmek husûsunda yalnız bir zamanda gelen efrâd kesb-i istiklâl etsin de sâir efrâd-ı beşer onu anlamaktan âciz olsun. Çünkü bir millette her ne zaman –sâika-i ihtiyâc ile– bir ilim vücûd bulursa muhakkak o ilim tedrîcen neşv ü nemâ bularak tekemmül eder.

Târîh-i beşer iyice tedkīk edilirse görülüyor ki: Bir milleti, kendi aralarında ulûmun terakkīsini tevkīf edecek emrâz-ı ictimâiyye istîlâ etmedikçe, o milletin sonra gelenleri evvelkilerden daha müterakkīdir. Sünnet-i ilâhiyye bunu îcâb ediyor ki, bu da pek tabîîdir. Zîrâ sonrakilerin bidâyeti evvelkilerin nihâyetinden başlıyor.

Şimdi şu hâle bakıp da sakın; sünnet-i ilâhiyye tebeddül ediyor, yahud bâtıldır denemez; çünkü marîzlar hakkında câri olan sünnet-i ilâhiyye ile sağlamlar hakkındaki sünnet-i ilâhiyye bit-tabi' bir olamaz. Zîrâ biz, bir ağaç diker yahud bir çocuk dünyâya getirir de, onların neşv ü nemâ bulması tavrında iken birçok zaman geçtiği halde hâlâ büyümediklerini müşâhede edersek, bununla nebâtâtın, hayvânâtın neşv ü nemâsı hakkındaki kānûn-ı ilâhîyi inkâr üzerine istidlâl etmemiz sahîh olamaz. Belki bu bâbda üzerimize lâzım olan bir şey varsa o da onların neşv ü nemâsını tevkīf eden marazı keşf ederek hâl-i tabîîlerine avdet etmeleri için muâlece tertîb etmektir.

Mukallid: – Yâhu! "İlm-i dîn"e muvâfık olmayan bu kāideyi nereden bulup getiriyorsun? Zîrâ ben, bu kāideyi ne bir kitâbda gördüm, ne de bir şeyhden işittim; bunu yalnız senden işitiyorum. Ben anlıyorum ki, bu kāideyi sen ancak kendiliğinden çıkarıyorsun. Binâenaleyh bu kāide hakkında eğer bir "nakl-i sahîh"in yok ise sana karşı bu kāideyi teslîm etmem.

Muhakkık: – Ben bu kāideyi mevcûdât-ı kevnden, kitâb-ı kâinâttan aldım ki, en büyük muallim, en doğru kitap da odur. Hattâ sen bile ilm-i sahîh ancak mevcûdâtın şâhid olduğu ilimler olabileceğini bundan evvel bana karşı teslîm etmiş idin. Sana söylemiş olduğum bu kāideden "ilm-i elsine" gibi mesâili ma'dûd, delâili mahdûd ilimlerden başkası hâric kalamaz. Yalnız lügat, elsine gibi ilimler bu kāideden istisnâ edilebilir. Zîrâ, bir kavmin lisânının müfredâtı, yahud onun bazısı ta'dâd olunur, onlara dâir istatistik tutulur, bundan sonra da o millet munkarız olursa, görülüyor ki, sonra gelenler için evvelce ta'dâd edilen mikdârın üzerine ziyâde etmek müteazzirdir.

Eğer; "İlm-i dîn" de bu kabîldendir dersen, o zaman, Şâri' sallâllahu aleyhi ve sellemden "din"i nakl etmeye tealluk eden şey hâric olmak sûretiyle, hem evvel gelen ulemâyı, hem de sonra gelen ulemâyı ictihâddan men'ediyorsun demektir. Kezâlik taklîdden de men' etmiş olursun. Zîrâ râvî olan zât, rivâyet ettiği kimsenin mukallididir denemez. Çünkü taklîd, delîline vâkıf olmadığı halde yalnız zâtına karşı olan i'timâd ile başkasının kavlini, yahud re'yini kabûl etmek demektir.

Mukallid: – Ben, "din" mes'elesinin hepsi şâri'den bit-tafsîl mervî olduğuna kāil değilim. Şâri'den bit-tafsîl mervî olanlar yalnız mesâil-i külliyye ile bazı cüz'iyâttır. İctihâd ise, kıyâs yahud başka bir tarîk ile nusûsu anlamakla, kendisiyle ihticâc sahîh olup olmayanı temyîz ile, nusûsun hîn-i teâruzunda vech-i tercîh ve daha –ilm-i usûlde meşrûh olan– buna mümâsil bazı şeylerle cüz'iyât-ı sâireyi istinbât etmektir.

[29] Muhakkık: – Öyle ise yukarıda söylemiş olduğum kāide "ilm-i dîn" hakkında sâdıktır. Çünkü delîli ile fehm etmek herkese kolay olan mesâil yok mu? İşte o mesâil, şâri'den menkūl olanlardır. Bâ-husûs amelen menkūl olan yahud hulâsası amelen beyân olunan mesâil. Bu mesâilin edillesi de şâri'den mervî olmasıdır. Zîrâ, risâleti i'tikād eden her kimsenin, emr-i dinden olarak taraf-ı şâri'den vârid olan mesâilin kâffesini bit-teslîm ahz ü kabûl ederek fazlasını da bu mesâil ve bunda olan hikem ve esrârı ma'rifet sebebiyle fıkıhda hâsıl olacak ahkâmı ârif olan kimselere bırakması vâcibdir. Başlamış olduğum mukaddimeleri beyân ettikten sonra taraf-ı şâri'den beyân buyurulan mesâil-i dîniyyenin mertebesiyle müctehidîn-i kirâm hazerâtının istinbâtından ahz ve kabûl edilen mesâilin mertebesini yakında sana îzâh edeceğim.

Mukallid: – Namaz, oruç ve sâir ibâdâtın keyfiyeti gibi "din"den olduğu şâri'den amelen menkūl olanları bilâ-vâsıta herkesin anlayabilmesi mümkün ise de, amelen menkūl olmayıp da kavlen menkūl olanları ancak müctehid vâsıtasıyle anlayabilirler.

Muhakkık: – Serd ü ityân edeceğimi va'd ettiğim mukaddemâttan birisi de bu sözüne karşı cevap olacaktır. Binâberîn onu da ikinci mukaddime olmak üzere şimdi zikr ediyorum: *Kur'ân*'ı, hadîsi anlamak, fukahânın yazdığı kitapları anlamaktan daha kolaydır. Zîrâ *Kur'ân* ile hadîsin kelâmı açık Arapça olduğu gibi üslûbu da gāyet fasîhdir; kendilerinde acemlik şâibesi yoktur. Binâenaleyh iyi bir Arapça teallüm edip de müfredât ve esâlîb-i Araba vâkıf olanlar *Kur'ân* ile hadîsi anlamakta fukahânın kitaplarını anlamak için çektikleri müşkilâtın onda birine tesâdüf etmezler. Çünkü kütüb-i fukahânın üslûbu muhtelif olması, bir çoklarındaki üslûb ise zâten lügat-i fasîhanın üslûbundan uzak bulunması, ıstılâhât

ve ihtilâfâtın kesreti, ekserîsinin de fehm ü idrâk husûsunda çetin olmaları gibi pek çok esbâb dolayısıyla kütüb-i fıkhiyyeyi anlamakta pek ziyâde müşkilâta tesâdüf olunur.

Hem ne hâcet! Cenâb-ı Allah celle şânühû hazretlerinin kendi "din"ini, kendi "şerîat"ini fukahâdan a'lem; ve a'lem olduğu şerîatini de efsah-ı beyân ile kullarına bildirmek husûsunda onlardan ziyâde kādir olduğunu kim inkâr eder? Kezâlik Resûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'in murâd-ı ilâhîyi mahlûkāt-ı sâireden a'lem olup bildiği şeyleri de herkesden ziyâde beyâna kādir olduğunu, evâmir-i ilâhiyyeyi bi-hakkın teblîğ edip hiçbir şey bırakmadığını inkâr edecek bir kimse bulunur mu? Zannedersem hiçbir müslüman böyle bir küstahlıkta bulunamaz. Zîrâ her müslümanın bilmesi lâzımdır ki, Peygamber, Cenâb-ı Hak tarafından münzel olan şeylerin hepsini ümmetine teblîğ etmiş, hiçbir şey bırakmamıştır. Nasıl teblîğ etmez ki; "Allah" bildirdiği şeylerin cümlesini kullarına teblîğ ve beyân edilmesini, şâyed teblîğ etmeyecek olursa "risâlet"i teblîğ etmemiş olacağını beyân ediyordu. (وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ)[1]

Mukallid: – Müctehidîn, doğrudan doğruya "Allah"ın, "Peygamber"in kelâmını anlamak iktidârını hâiz olmayan insanlara murâd-ı ilâhîyi, murâd-ı peygamberîyi beyân ettiler. Fukahâ ise müctehidînin kelâmını da anlamak isti'dâdında olmayanlara bunların murâdını îzâh ve beyân ettiler.

–mâba'di gelecek haftaya–

MAKĀLÂT

"EZÂN" HAKKINDA MA'LÛMÂT VE HÂLİSÂNE BAZI TEMENNİYÂT

Bir hey'et-i muktedire tarafından *Dâiretü'l-Maârif* nâmıyla bir "Kāmûs-ı Külliyyât" vücûda getirilmekte olduğu, hattâ elli altmış formaya kadar basılmış ve basılmakta bulunduğu belki işitilmiştir. Bu hey'et-i güzîdenin a'zâ-yı fa'âle ve muktediresinden olup Dârüşşafakatü'l-İslâmiyye'nin de erkân-ı tedrîsinden bulunan muallim-i muhterem Mehmed İzzet Beyefendi ile –ders zamanlarımızın lutf-ı tesâdüfünden– haftada iki gün müşerref olurum.

Benim için pek kıymetdâr olan bu zamanlardan birinde müşârun-ileyh, "ezân-ı Muhammedî" hakkında Türkçe'ye mütercem âsâr-ı Şarkıyyede topluca ma'lûmât göremediklerini, halbuki *Encyclopédie de l'Islam* nâmındaki eser-i Garbîde bu husûsda îzâhât-ı mufassala bulduklarını söylemekle beraber ta'bîrât tetebbuu için Türkçe bir me'haz olmamasından dolayı beyân-ı teessür eylediler.

Elimden geldiği kadar tetebbuâtta bulunacağımı ve ezâna dâir bulabildiğim ma'lûmâtı yazıp getireceğimi va'd ettim. Bilâhare, fâzıl-ı muhterem Hacı Zihnî Efendi hazretlerinin *Kitâbu's-Salât*'ı ile Ali bin Burhâneddîn el-Halebî eş-Şâfiî'nin –*Sîretü'l-Halebiyye* diye meşhûr olan– *İnsânü'l-Uyûn fî-Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* ünvanlı eserinden ve Eyyûb Sabri Paşa merhûmun *Mir'âtü'l-Haremeyn*'inden alâ-kaderi'l-istitâa istifâza eylediğim makāle-i âtiyyeyi kendilerine verdiğim gibi *Sebîlürreşâd* ile de neşrini ve bu münâsebetle birkaç söz söylemesini münâsib gördüm.

* * *

Ezân **–** Lügaten bildirmek, ıstılâh-ı şer'îde ise vech-i mahsûs üzere i'lâm demek olup sünen-i seniyye-i müekkede cümlesindendir ve şu kelimât-ı mübârekeden ibârettir: Allahu ekber, Allahu ekber, Allahu ekber, Allahu ekber, eşhedü en lâ-ilâhe illâllâh, eşhedü en lâ-ilâhe illâllâh, eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh, eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh, hayyâ ale's-salâ, hayyâ ale's-salâ (haydi namaza, haydi namaza demektir.) hayyâ ale'l-felâh, hayyâ ale'l-felâh (haydi felâha, haydi felâha ma'nâsınadır.) Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illâllâh.

Sabah namazlarında "hayyâ ale'l-felâh"dan sonra "namaz uykudan hayırlıdır" meâlinde olan "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" cümlesi ilâve olunur. Ezân okumaya "te'zîn" denildiği gibi, okuyana "müezzin", okunan yere (mîm'in kesri, zâ'nın ve nûn'un fethiyle) "mi'zene" ta'bîr edilir. Ezân, namaz vaktinin girdiğini i'lâm için okunduğu cihetle hulûl-i vakitten evvel ve Arapça'dan başka bir lisânla yani ezân kelimâtının tercümesiyle okunmaz. Müezzinin güzel sesli ve dîk sadâlı olması, yüksekçe bir yere çıkıp teressülen, yani fâsılalı ve mahdûd bir sûrette okuması, ref'-i savta medâr olacağı cihetle şehâdet parmaklarının uçlarını kulaklarına idhâl etmesi, yahud ellerini kulaklarının üstüne koyması, asıl mahall-i da'vet olan "hayyâ ale's-salâ" nidâsında yüzünü **[30]** sağa, "hayyâ ale'l-felâh" nidâsında sola çevirmesi, bulunduğu mevki'-i mürtefi'den harîm-i nâsı görebilmesi ihtimâline binâen müezzinin müttakī ve emîn olması, evkāt-ı salâtı bilip ezân okurken âbdestli bulunması müstehabdır. Müezzinin esnâ-yı ezânda lâkırdı etmesi, hattâ selâm alması, serhoşun, fâsıkın, kāim olmayanın, cünüb bulunanın ezân okuması mekrûh olup delinin, sabiyy-i gayr-i mümeyyizin, gayr-i müslimin ezânı sahîh değildir.

Ezân, farz olan namazların edâ ve kazâsı için okunur; bayram, cenâze, vitir, terâvîh, istiskā ve emsâli farz olmayan namazlar için okunmaz.

Vaktinde okunan ezânı işiten kimsenin –velev ki *Kur'ân* okumakta bulunsun– durup dinlemesi ve tekbîrât ile şehâdetinde müezzine aynen ittibâ' ederek "hay'ale" cümlelerinden sonra (لا حول ولا قوة الا بالله) ve sabah namazındaki "es-salâtü hayrun mine'n-nevm"yı müteâkıb (صدقت وبررت) yahud (ماشا الله كان وما لم يشأ لم يكن) demesi lâzımdır.

* * *

Namaz, bidâyet-i İslâm'da mefrûz olup Mekke-i Mükerreme'de bazan cemâatle ve ale'l-ekser münferiden kılındığı halde onun nidâ-yı da'veti bulunan ezân, müşrikînden ihtirâza mebnî belde-i harâmda okunamadı. Hicret'in ilk yahud ikinci senesinde Medîne-i Münevvere'de okunmaya başladı. Daha evvel; "es-salâ, es-salâ" (namaza, namaza) yahud; "es-salâtü câmi'a" (cemâatle namaza) denilerek cemâat-i müslimîn mescid-i şerîfe da'vet olunurdu.

Halbuki bazıları bu da'veti işitemedikleri cihetle cemâate yetişemiyorlardı. Buna bir çâre bulunmak için huzûr-ı Resûlullah'da bir meclis-i meşveret akd edildi. Ashâbdan bazıları;

[1] Nahl, 16/44.

"Nâkūs" (büyük ve küçük iki tahta olup büyüğüne nâkūs, küçüğüne vebîl denilir ve şimdiki çan makāmında hıristiyan ma'bedlerinde darbolunurdu), bazıları "şebbûr" "tennûr" vezninde olup nefîr ta'bîr edilen borudur) çalalım dediler. Bazıları da; "Ateş yakalım, yahud mescidin damına bayrak takalım." Teklîfinde bulundularsa da nâkūs ile şebbûr çalmak nasârâ ile Yehûd'un, ateş yakmak ise mecûsun âdâtından olduğu cihetle şeâir-i İslâmiyye miyânına idhâli taraf-ı Risâlet'ten kerîh görüldü. Bayrak asmak da makbûl-i peygamberî olmadı. Bu müşâverenin gecesi ashâb-ı kirâmdan Abdullah bin Zeyd hazretleri –ki, Ensârî-i Hazrecî olup Gazve-i Bedir ile meşâhid-i seniyyenin kâffesinde bulunmuş ve 32 târîhlerinde 63 yaşlarında olduğu halde irtihâl ederek namazı Hazret-i Osman tarafından kılınmıştır– beyne'n-nevm ve'l-yakaza bir halde iken yeşil ridâ ve izâr bağlamış ve eline nâkūs almış birini görüp:

– Yâ Ubeydallah elindekini satar mısın? diye sordu ve

– Ne yapacaksın? suâline ma'rûz kaldı. Abdullah'ın:

– Cemâati mescide toplamak için namaz vakitlerinde çalacağız, demesi üzerine o zât;

– Ben sana ondan hayırlısını ta'rîf edeyim diyerek mescidin damına çıktı ve kelimât-ı ezânı okudu. Biraz tevakkufla o kelimeleri tekrar etti ve sonuna yakın "kad kāmeti's-salâ" cümlesini ilâve eyledi. Cenâb-ı Abdullah uyanıp sabah namazından evvel nezd-i peygamberîye gitti ve gördüğü rü'yâyı zât-ı risâlet-penâhîye hikâye etti. Resûlullah Efendimiz:

– İnşâallah hak rü'yâdır! İşittiğin kelimâtı Bilâl'e öğret! Onun sesi senden ziyâde olduğu gibi güzeldir de. O elfâz ile îzân etsin! Zâten bu husûsda vahy-i ilâhî de geldi buyurdu.

Bilâl-i Habeşî kelimât-ı ezânı Abdullah bin Zeyd'den öğrendikten sonra mescid-i şerîf civârında ve Benî-Neccâr'dan bir kadının uhdesinde bulunan yüksekçe bir evin damına çıkıp ilk def'a olarak sabah ezânını okudu.

Bilâhare mescid-i şerîfin arka tarafına ezân okunmak için mahall-i mahsûs yapıldı. Bilâl'in okuduğu ezânı işiten Hazret-i Ömer, yalnız izârını kuşanmış olduğu halde ridâsını sürüyerek koşa koşa geldi ve:

– Yâ Resûlallah! Seni peygamber bil-hak olarak ba's eden Allah hakkı için Bilâl'in söylediklerini rü'yâmda gördüm! dedi. Sahâbeden yedi, alâ-kavlin on dört yahud yirmi kişi de gelip aynı rü'yâyı müşâhede eylediğini haber verdi. Resûlullah Efendimiz: (فلله الحمد والمنة وانه لاثبت) buyurdu; ezân okunmak da sünnet-i müekkede hükmünü aldı.

* * *

Ezânların[1] mahall-i tilâveti olan minâre ise ilk def'a olarak 58 târîhinde ve Muâviye tarafından vâlî bulunan Mesleme bin Muhalled el-Ensârî zamanında Amr bin el-Âs Câmi'-i Şerîfi'ne ilâveten inşâ edildi ve bu minâre üzerinde ibtidâ sahâbeden Şurahbîl bin Âmir el-Murâdî ezân okudu.

Mesleme, bazan câmi' dâhilinde i'tikâfa girdiği cihetle gecenin sülüs-i ahîrinden sonra hıristiyanların çaldığı nâkūs sadâsından bî-huzûr oluyordu. Bu husûsda Şurahbîl'e şikâyetle; "Acaba şuna bir çâre bulunmaz mı?" diye sordu. O da nâkūs seslerini bastırmak için nısfu'l-leylden sonra minâreye çıkıp tulû'-ı fecre kadar uzatmak üzere ezân okumaya başladı. (Sene 58) Muahharan yani 254 târîhlerinde ve Ahmed bin Tolun'un Mısır hükûmetinde bulunduğu sırada böyle uzun uzadıya ezân okumak âdeti lağv edildi. Müteaddid müezzin ta'yîn olunup sabaha yakın minârâtta tesbîhât ve tekbîrât getirilmesi ve zühd ü aşka müteallik kasâid okunması ihdâs olundu.

568 târîhinde Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin emriyle zikir ve tesbîh yerine akāid-i Eş'ariyyeyi hâvî kasîdeler inşâdı mer'î olup bu usûl el-hâletü hâzihî Mısır ve Şam câmi'lerinde bâkī kaldı.

* * *

Cuma günleri namazdan evvel ezân okunmak vakt-i saâdette ve Şeyhayn-i Mükerremeyn zamanlarında cârî değildi. Gerek Resûl-i Ekrem gerek Ebû Bekir ve Ömer hazerâtı minbere çıktıkları vakit kırâat olunurdu. Hazret-i Osmân'ın zamân-ı hilâfetinde nâsı îkāz için kable's-salât okunmaya başladı. El-ân Arabistan'da mu'tâd olduğu üzere üç dört kişinin bir ağızdan ezân okuması da Emevîler zamanında îcâd edildi.

"es-salât"a gelince; 700 târîhlerinde Mısır Hükümdârı Melik en-Nâsır Seyfüddîn Kālâvûn'un emriyle Cuma ezânından evvel "salâ verilmek" usûlü vaz' olundu. 791 târîhinde ve Melik Sâlih bin Eşref'in zamanında akşam namazından mâadâ bütün ezânların akîbinde "es-salât" okumak takarrur etti.

* * *

Sabah namazlarında söylenilen "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" cümlesi ise bir sabah Hazret-i Bilâl tarafından hücre-i saâdet pîşgâhında îrâd olunmuş ve emr-i peygamberî ile sabah ezânlarına ilâve edilmiştir. Şu sûretle ki:

Hazret-i Bilâl, sülüs-i ahîrde okuduğu ezândan sonra hücre-i saâdete gelir ve "es-salât" diye seslenirdi. Bir kere kendisine Resûlullah'ın istirâhat etmekte olduğu haber verilmesi üzerine; "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" diye iki def'a haykırdı. Nebiyy-i Ekrem Efendimiz uyanıp bunun da sabah ezânlarına ilâvesini emir buyurdu. Râfiziyyü'l-mezheb olan "Âl-i Büveyh"in mevki'-i iktidâra gelmesine **[31]** kadar bu usûl devâm etti. Onlar "es-salâtü hayrun mine'n-nevm"i kaldırıp "hayyâ alâ hayru'l-amel" dediler. Âl-i Selçuk kesb-i kudret ettiği vakit bu cümle-i muhdese ilgā edilip yine "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" denilmeye başlandı.

Bir de "tesvîb" yani ihtâr usûlü vardır ki; o da ezândan sonra müezzinin namaza teşvîkı hâvî bazı kelimât sarf etmesidir. Bunun sünnet ve bid'at olması muhteliftir.

Sünniyetini söyleyenler Resûlullah'ın râhatsızlığı esnâsında Bilâl'in ezân okuduktan sonra hücre-i saâdete gelip;

[1] İsmâîl Safâ merhûmun:

Giran-hâb-ı gafletsin ey kavm uyan
Uyan, belki bir devr-i ma'kûs olur.
Ezânken şu sesler, uyan, korkarım;
Vatan, bir tanîn-gâh-ı nâkūs olur.

îkāz-ı mukaddemi ile Âkif Beyefendi'nin;

Beyninde öten çanın sesinden
Binlerce minâre ebkem oldu.

ve abd-i âcizin;

Hep kanlı çizmelerle meşhedlere basıldı,
Câ-yı ezâna yer yer Yâ Rabbî! Çan asıldı!

feryâd-ı muahharı ne acı hakîkatlerdir!

(السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ، الصَّلَاةَ يَرْحَمُكَ اللهُ)[1] demesini ve; "Ebû Bekir'e söyle de namazı kıldırsın!" cevâbını almasını işhâd ederler.

Bid'at olduğunu iddiâ edenler ise Hazret-i Ömer'in Mekke'ye vürûdunda Ebû Mahzûra'nın ba'de'l-ezân nezd-i halîfeye gelip; (الصلاة يا امير المؤمنين، حي على الصلاة، حي على الفلاح) deyişine karşı Cenâb-ı Fârûk'un; "Deli misin; okuduğun ezân yetişmiyor mu ki, tekrar geliyorsun?" diye çıkışmasını gösterirler. Halbuki tesvîb usûlü Muâviye'nin ve Ömer bin Abdülazîz hazretlerinin müezzinleri tarafından icrâ olunduğu ve İmâm Ebû Yûsuf'un; "Mesâlih-i müslimîn ile meşgûl olan emîre; (السلام عليك ايها الامير و رحمة الله وبركاته حي على الصلاة، حي على الفلاح) demekte beis yoktur!" dediği mervîdir.

Şu i'tibâr ile müteahhirînce müstahsen görülmüş ve bilâd-ı İslâmiyyenin ekserinde örf-i belde muktezâsınca icrâ edilmekte bulunmuştur ki, bizim câmi'lerde "sâl" çağırılması ve tekkelerde; "namaza yâhû!" diye bağırılması, bazı müslüman çarşılarında ise; "vakt-i salât yâ müslimîn" nidâsıyla dolaşılması tesvîb usûlüdür.

* * *

Vakt-i saâdette ezân okuyanlar Bilâl-i Habeşî, Abdullah bin Ümm-i Mektûm, Ebû Mahzûra Sahra, Sa'd el-Karz hazerâtı idiler ki, Hazret-i Bilâl, ashâb-ı teheccüde uyandırmak için gecenin sülüs-i ahîrinde, Abdullah bin Ümm-i Mektûm ise tulû'-ı fecirde ezân okudu.

Ebû Mahzûra, gâyet güzel sesli olup Huneyn Gazvesi'nden avdet edildiği vakit Mekke-i Mükerreme'ye ta'yîn buyurulmuştu.

Sa'd el-Karz da Ammâr bin Yâsir'in kölesi olup Mescid-i Kubâ müezzinliğine nasb edilmiş ve Bilâl'in Şam taraflarına azîmetinden sonra Mescid-i Nebevî müezzinliğine getirilmişti.

Yeni doğan bir çocuğa ad takılacağı sırada sağ kulağına ezân okuyup sol kulağına ikâmet getirmenin mendûb olduğu da kütüb-i şer'iyyede musarrahdır.

– Cenâze namazında niçin ezân okunmaz? suâline muhâtab olan bir zâtın;

– Onun ezânı doğduğu vakit kulağına okunur! cevâbını verdiği de merviyât-ı zarîfedendir.

* * *

Derme çatma olarak toplayabildiğim şu satırların cem' ve telfîkı için icrâ eylediğim taharrî ve tetebbu' esnâsında gâyet lüzûmlu bir şey'in fıkdânı, ümmet-i merhûmenin ne derece bâis-i husrânı olduğunu anladım. Erbâb-ı fazl ü kemâlin hâtırlarına getirmek lâzımsa arz edeyim ki, o ehemm ü elzem olan şey; İslâm'a âid bil-cümle kelimât ve ta'bîrâtı hurûf-ı hecâ tertîbiyle hâvî olacak ve mufassal sûrette şerh ve îzâh eyleyecek bir "kāmûs-ı dîn", öyle mübrem bir ihtiyâcın hâlâ tehvîn edilmemiş olması da bizim için pek büyük hüsrân-ı mübîndir.

Maârife müteallik her ne aransa nedreti ve bi'n-netîce mefkūdiyet ve ma'dûmiyeti dolayısıyla adem-i sırfı andıran memleketimizde tetebbuât-ı ciddiyyede bulunmak isteyenler, bilhâssa Garb lisânlarına vâkıf olup da aradıkları bahsi o lisânlarla yazılmış kitaplarda kolaylıkla elde edebilen gençler, her işte olduğu gibi dine müteallik mebâhise dâir topluca ma'lûmât bulmak husûsunda da dûçâr-ı müşkilât oluyor; bu müşkilâtı iktihâm edemeyenler, hele Şark lisânlarına vukūfu olmayanlar ise hikemiyât ve maâlî-i İslâmiyyeyi frenk kitaplarından okuyup anlamaya mecbûr kalıyor.

Avrupalı dostlarımız ise, hakāyık-ı İslâmiyyeyi gerek kasden gerek en basît nikâtı bile anlayamadıkları cihetle gayr-i ihtiyârî olarak Müslümanlığı baltalamaktan geri durmuyorlar.

Meselâ: Es'ad Câbir Paşa'nın tercüme ettiği *Hammer Târîhi*'nin 98'inci sahîfesinde şöyle bir ibâre var: "Sultân Osman, Edebâlî'nin nezdinde kaldığı bir gece kemâl-i sabr ile ve ma'şûkasının hayâliyle yatmış idi. Sabır, bir Arab meselince fercin miftâhıdır ve muhabbet de iklîl-i şehâdetin muâdilidir." Avrupa müsteşriklerinin en meşhûrlarından olan Hammer cenâbları, "fâ"nın ve "râ"nın fethiyle "ferah ve sürûr" ma'nâsını ifâde eden "ferec" kelimesini gālibâ "râ"nın sükûnuyla okumuş ve; "Sabır, ferc-i nisâ anahtarıdır" ma'nâsını çıkarmış olmalı ki; "Bunun tercümesine cesâret olunamaz!" diye kāri'lerine i'tizâr edecek kadar nezâhet(!) göstermiş. Senelerce Şark'da oturmuş ve birçok âsâr-ı Şarkıyyeyi tetebbu' ederek bir de Osmanlı Târîhi yazmış bulunan bir frenk, istemeyerek böyle bir münâsebetsizlikte bulunursa isteyerek tahrîfâta kalkışanları, acaba ne türlü cevâhir yumurtlamazlar, sonra da o cevâhirleri(!) –zarûret-i ma'rifet ilcâsıyle– mal bulmuş mağribî gibi kapışanlar, ne kadar derin uçurumlara yuvarlanmazlar mı?!

İhtimâl ki, –şiddetle muhtâcı olduğumuzdan bahs ettiğim– bu eserin lüzûmu kudemâ-yı ulemâca hissedilip Arapça yahud Acemce olarak yazılmış, muahharan Cengiz, Hülâgû, Timur misilli Âlem-i İslâm'ın başına musallat olan ve hûn-rîzlikte Ehl-i Salîb canavarlarını pek mûnis saydıran dâhiyelerin kanlı muhâcemâtı esnâsında –birçok emsâli gibi– mahv edilmiş, yahud –binde bir ihtimâl ile– zamanın dest-i muharribinden kurtulup rutûbetli bir kütübhânenin tozlu bir rafında müebbeden kalebend olmuştur.

Şâyed benim görmediğim ve; "Gördüm!" diyeni işitmediğim böyle bir kitap varsa bile ondan da bugün istifâde edebilmek mahdûd bir sâhaya ve ma'dûd bir takım zevâta münhasır kalır. Çünkü bit-tabi' orada dîn-i celîl-i İslâm, fünûn-ı cedîde nokta-i nazarından tedkîk edilmemiş olacağı gibi Arabî yahud Fârisî ile yazılmış bulunması da o lisânlara âşinâ olmayanları müstefîd edemez. Binâenaleyh ihtiyâc-ı hâzıra göre yeniden bir eser-i mu'teber tasnîfi, fuzalâ-yı asrımızın uhde-i hamiyyetine terettüb eden vazîfedir.

Vâkıâ işin ehemmiyetiyle eserin cesâmeti, onu meydâna çıkarmanın müşkil olacağını hâtıra getirir. Lâkin kal'-ı cibâle bile muktedir olan himmetü'r-ricâle hangi suûbet karşı durabilir?

Fârisî'yi kekeleyerek söyleyen, Arapça'yı heceleyerek anlayan benim gibi bir âciz, ezân hakkında birkaç sütûnluk ma'lûmât tedârikine muktedir olursa, Hacı Zihnî Efendi hazretleri ile Naîm, Ferîd ve Âkif Beyler gibi ve sâir fuzalâ-yı İslâmiyye misilli zevâtın ictimâıyla teşekkül ediverecek bir hey'et-i fâzıla, acaba ne kadar hakāyık ve maâlî bulup sâha-i istifâzaya vaz' eyleyemez? Böyle bir hey'et-i fâzıla teşekkül ederek meselâ "abdest" kelimesinden başlayıp onun

[1] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 3, s. 58.

ne vakit ve ne sûretle farz olduğunu, farzıyeti hakkındaki nassı, nasıl ve ne ile abdest alınacağını, abdestin farzlarını, sünnetlerini, müstehablarını, âdâbını, su bulunmazsa ne yapılacağını, abdestin meâsir-i dîniyye ve menâfi'-i sıhhıyyesini ve sâire ve sâireyi topluca yazıverse, ondan sonra da farazâ "âhiret" lafzını delâil-i muknia ile îzâh eylese, *Sebîlürreşâd* İdâresi de bunların neşr ü ta'mîmine delâlette bulunsa, efrâd-ı ümmetten her birinin ne derece müstefîd olacağını ta'rîfe hâcet yoktur sanırım.

Hemen Cenâb-ı Hakk şu emel-i hâlisin hayâlden hakîkate ve tasavvurdan vukūa gelmesine muvaffakıyet ihsân buyura.

Tâhirü'l-Mevlevî

[32] NE VAZÎFEM!

– 2 –

Vazîfesizlik, vazîfeye karşı mübâlâtsızlık, vücûd içinde meflûc, bî-rûh bir uzviyet demektir ki, yokluğu öyle hâil bir varlıktan ehvendir. Sen bu fecî' hakîkati hissen anlamak istersen meflûc kolunu boynuna bağlayarak taşımakta olan bir bedbahtı gör ve hâl-i felâket-meâlini kendisinden sor! İşte vazîfesiz bir adamın da hey'et-i ictimâiyye arasındaki mevki'-i uzviyyeti aynıyle böyledir. O timsâl-i atâleti, o heykel-i meskeneti vücûd-ı cem'iyyet bir meyyit-i zî-rûh gibi beyhûde yere taşır durur. İnsâniyetin bütün şümûlüyle ma'nâ-yı kemâli, medeniyetin bütün ihtişâm-ı ulviyyetiyle şa'şaa-i nazar-firîb-i cemâli olan İslâmiyet'in bütün vezâif-i hayâtiyyenin rûhu olduğunu söylersem neşr-i envâr-ı vuzûhda güneşten parlak bir hakîkat ifâde etmiş olurum.

Bakınız,*[1] mefharu'l-Ensâr ve'l-Muhâcirîn, yâr-ı gār-ı Peygamberî cenâb-ı Sıddîk-ı A'zam (radıyallâhu teâla anh)ın emâneti ta'zîm, vazîfeyi tefhîm emrindeki ulüvv-i rûhuna, azamet-i vicdânına: Bir gün bir bahçeye girer; ağaçlardan biri üzerinde bir kumru görür.

A'mâk-ı rûhundan kopan dil-hırâş bir âh.. ile kumruya hitâben şu sözleri söyler: (طوبى لك ياطير! تأكل من الشجر وتستظل بالشجر وتصير الى غير حساب. يا ليت ابا بكر مثلك!) "Ne mutlu sana ey kuş! Ağaçtan rızkını yer, onunla gölgelenirsin. Ömrün bitince gideceğin yerde de vezâif-i hayâtiyyenden suâl ve hesâb, ıkāb endîşesini çekmezsin. Keşke Ebû Bekir de senin gibi ef'âlinden gayr-i mes'ûl bir kuş olaydı!" Yine o rûh-ı muazzamdan –endîşe-i vazîfe ile– kopan enînlerden: (وددت انى حضرة تأكلنى الدواب) "İstedim ki, yeşil ot olayım da benimle hayvanlar gıdâlansın!"

Hazret-i Fârûk-ı A'zam'dan da; (يا ليتنى كنت هذه التبنة! يا ليتنى لم اك شيأ! ليت امى لم تلدنى!) "Keşke şu kuru buğday sapı ben olaydım! Keşke hiç bir şey olmasaydım! Keşke anam beni doğurmasaydı!" feryâdları vicdân-ı insâniyyeti titretir. Bu hıred-sûz temennîler, bu cân-şikâf feryâdlar neden? Niçin vücûdlarından peşîmân oluyorlar? Neden varlıklarından şikâyetler ediyorlar? Bunlar da insandı, bunlarda da nefs-i beşeriyyet vardı. İhtirâsât-ı beşeriyye, infiâlât-ı nefsâniyye bunlara da hücûm ediyor, hükmüne râm etmeye, serîr-i bâlâ-yı insâniyyetten bu cihân-ı tabîatin zemîn-i behîmiyyetine sürükleyip götürmeye, otlatmaya bütün kuvvetiyle çalışıyordu.

Fakat bunlarda mâye-i insâniyyet musaffâ, cevher-i akıl tâbdâr, rûh bîdâr idi. Bunlar mahrem-i serâ-perde-i insâniyyet, bunlar vâkıf-ı esrâr-ı hilkat, bunlar birer gencîne-i ma'rifet, birer hazîne-i fazîlet idi. Tehâcümât-ı nefsâniyye bu insân-ı kâmillerin len-yetezelzel azm-i mücâhede-kârâneleri önünde sâhile çarpıp da yüz bin parça olan deniz dalgalarını tanzîr ediyordu.

İşte bu ulvî sîmâların çirk-âb-ı mesâvî, müzahrafât-ı rezâilden masûn kalan nâsıye-i dırahşân-ı insâniyyetleri! Dünyâ insan ile dolu; fakat ârif-i esrâr-ı fıtrat, âşinâ-yı vazîfe-i hilkat o mahşer-i beşeriyyet içinde pek az.

Hazret-i *Kur'ân*-ı Hakîm'in şu; [2](لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فى اَحْسَنِ تَقْويمٍ. ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ) "Şân-ı Azamet ve Kibriyâmız'a kasem ki, biz nev'-i insanı ahsen-i takvîm üzerine yarattık; tâc-ı hilâfetle tebcîl ve tekrîm ettik. Sonra, –hikmet-i ezeliyyemizin muktezâsı olarak– esfel-i sâfilîn-i hayvâniyyeye redd ü inzâl ettik. Efrâd-ı insan o hazîz-ı behîmiyyette şehevât-ı nefsâniyyelerine mahkûm, tûl-i emellerine esîr olarak kaldılar. Yalnız insanlıklarını idrâk, vazîfe-i hilkatlerini takdîr ile uhdelerine vefâ-yı îmân eden, mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i ef'âl ile o hazîz-ı behîmiyyetten serîr-i bâlâ-yı insâniyyete yükselerek müşârun bi'l-benân olanlar müstesnâ." âyât-ı celîlesi bu hakîkati ne güzel tasvîr ediyor!

Sadr-ı İslâm'ı teşkîl eden Kurûn-ı Selâse mâder-i insâniyyetin böyle binlerce evlâd-ı kâmillerine mehd-i vücûd olmakla gerçekten bahtiyârdır. Meselâ sultânü'l-müctehidîn İmâm-ı A'zam hazretleri… O ne ulvî nâsıye-i insâniyyet! O ne dırahşân ruhsâr-ı İslâmiyyet! O ne gencîne-i fazîlet! O ne hazîne-i hikmet!

Usûl-i fıkıh gibi miftâh-ı *Kur'ân* ve sünnet olan hikmet-i hukūk-ı İslâm bu ka'be-i irfânın mîzâb-ı zekâsından hurûşân olarak koca bir deryâ-yı fıkıh vücûda getiriyor. Maîşeti nâmına beytülmâlden bir para almak şöyle dursun almamak vazîfenin ne kadar tahammül-güdâz bir yük olduğunu anlatmak için –ancak kāmet-i irfân-penâha müştâk olan– ridâ'-i kādı'l-kudâtı hayâtı bahâsına reddediyor. Ebû Ca'fer el-Mansûr gibi serîr-i istibdâd ve tecebbürün de fevkıne çıkmağa çalışan bir halîfeye zerre kadar boyun bükmedense dayak altında şehâdeti bir saâdet, bir ni'met biliyor. (Aleyhi sehâibü'r-rahmeti ve'l-gufrân)

İmâm-ı Şâfiî hazretleri Mekke-i Mükerreme'de vicdân-sûz bir zarûret içinde boğulurken bir zenginin hîn-i vefâtında Beytullah'ı etkıyâ-i mücâvirîninden bir münâsibine verilmek üzere vasiyet ettiği cesîm bir meblağı; "Ben müttakī değilim; Allah'dan korkarım. Ehlini bulunuz, veriniz!" diye arş-ı istiğnâsına çekiliyor.

Aman yâ Rabbî! Bu ne ulvî mahviyet! Bu ne zehâdet! Bu ne velâyet!

Libâs-ı takvâ o kāmet-i fazîlete de lâyık görülmezse buna kim liyâkat gösterebilir?

M. Fahreddin

* *Târîhu'l-Hulefâ* li's-Süyûtî

[2] Tîn, 95/4-5.

[33]

MEKÂTÎB

MERKEZLİLER İLE TAŞRALILAR MEĞER HEM-DERD DEĞİL İMİŞLER

Taşrada, hele İnegöl'de, teceddüd-i muhâsamâttan beri ne İttihâdcı, ne İ'tilâfçı, ne de bî-taraf var. Bunlardan lehü'l-hamd hiç birisi yoktur. Yalnız Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Osmâniyye'yi tasallut-ı a'dâdan kurtarmaya mevkūfun-aleyh vesâit ve vesâil ne ise onu iktidâr nisbetinde tedârik ve ikmâle el birliğiyle bezl-i gayret etmeyi kendisine vazîfe edinen bir kitle-i Osmâniyye, ahâlî-i muhtereme vardır. Evet ahalimiz elden geldiği kadar çalışıyor ki, asker kardeşlerimiz için kolsuz entari, çorap, don, gömlek gibi elbiseye müteallik beş bini mütecâviz parça; bulgur, tarhana, fasulye ve sâireden beş bin kıyyeyi mütecâviz mevâdd-ı gıdâiyye; altmış iki bin guruştan fazla nakid; samanla dolu bin kırk dokuz harâr bit-tedârik âid olduğu devâire sevk kılındığı gibi, gönüllülerimiz dahi meydân-ı harbe koştu. Evet; ahalimizde vatan derdi vardır ki, şimdilik kahvehânelerde oyunlar, eğlenceler filânlar terk edildi, hattâ fi'l-i izdivâc bile pek nâdir olarak vukū' buluyor.

İşbu iş'âr-ı kemterânem ne temeddüh, ne minnet, ancak tahdîs-i ni'mettir. Merkezli babalarımız, kardeşlerimiz, ana ve hemşîrelerimiz, velhâsıl merkezin büyüğü küçüğü bütün halkı tahlîs-ı vatan hissiyle mütehassis olup emel-i mukaddese vusûl için bezl-i mâ-hasal gayret ettiklerini gelen evrâk-ı havâdisde okuduk, memnûn ve müteşekkir olduk ve hasbe'l-muktezâ kendilerini rehber ittihâz ettik ve kendimiz pey-rev olmaya çalıştık da mârrü'z-zikr hıdemât husûl buldu. Buldu ama, merkezli rehberlerimize ittibâ' edemeyeceğimiz bir hâlet-i rûhiyyelerini gazeteler biz taşralılara bildirince hemen gevşedik.

Dîde-i gûş-ı teessür olup hayli kesânca inkisâr-ı eşvâkı mûcib olan hal ise ser-âmedân-ı üdebâdan bir zâtın Dersaâdet'e muvâsalatı münâsebetiyle şereflerine Dersaâdet üdebâsı tarafından Beyoğlu'nda verilen zıyâfettir. Ricâ ederim, afv buyurun; bir edîbe, alelhusûs "tâcü'l-üdebâ ve'ş-şuarâ'" vasfına bi-hakkın sezâ bir zâtın şeref-i kudûmu sebebiyle hem-meslekleri tarafından keşîde olunan bir zıyâfeti taşralılıkla beraber çok görecek derecede kadir-şinâs değiliz. Ulemâyı, üdebâyı tebcîl ederiz; mesleklerinin muktezâsında devâm ettikleri müddetçe tebcîl etmek dahi borcumuzdur. Zîrâ mesleklerinin muktezâsı benî-nev'lerinin saâdetini îcâb eden yolları ancak irâe etmektir. Bu zevât-ı muhteremeye yalnız Dersaâdet'in bir kısım ahalisinin değil, belki bütün memleketlinin ibrâz-ı âsâr-ı hürmet etmeleri cümle-i vezâif-i kadr-dânîlerindendir. Fakat herşeyin vakt-i merhûnu ve mahall-i münâsibi vardır. Yoksa vatan ser-â-pâ mâtem içinde bulunduğu, evlâd-ı vatan kanlı yaşlar döktüğü, içinde bulunduğumuz nâire-i tehlikeden rehâ-yâb olmak zımnında pîşvâmız bulunan üdebânın çeşme-i zebân-ı edebden ve hâme-i hikmet-âmûzundan dökülecek âb-ı zülâl-i nasâyiha dîde-dûz-ı intizâr olduğumuz hengâmda esâsen hâvî olduğu her türlü zevk ve sefâhet-hâneler yüzünden öteden beri Dârülhilâfeti'l-Aliyye için leke sayılan Beyoğlu âlemlerinde zıyâfetler keşîde ve ahkâm-ı zevk icrâ edilmesi, şampanyalar içilmesi elbet tahsîn edilir, münâsib görülür ahvâlden değildir. Vatanın bir kısm-ı mühimmi pâ-zede-i huyûl-i a'dâ olmuş, diğer kısmı tehlike ateşlerinde kavruluyor; evlâdının en değerli kısmı ma'rekelerde, muhârebe meydânlarında can versinler, kan döksünler de, diğer kısmı, efkâr-ı münevvere ashâbı ünvanını hâiz zevât zevk u safâlar sürsünler; nasıl olur? İşte bu hal cidden Osmanlılığa, şân-ı celîl-i Osmânîye siyâh lekedir. Buna hiçbir hakīkī Osmanlı nazar-ı hoşnûdî ile bakamaz, hoş göremez. Bundan biz taşralılar müteessiriz. "Bu ziyâfet vesîlesiyle iâne-i harbiyye olarak birkaç para toplanmış, bununla vatana hizmet edilmiş(!) gibi cevaplar nâire-i teessürümüzü söndüremez. Çünkü İstanbullular yalnız halâs-ı vatan kaygısını çekip kâffe-i himemât ve efkârını bu gāyeye hasr ettikleri haberleri taşralara öyle te'sîrât-ı hasene bahş etti ki, her taraf ahalisi alâ-kaderi't-tâka kendilerine imtisâl edip çalıştılar ve o gazetelerde görülen tezâhürât hep o imtisâlin netîce-i mergūbesidir. Şimdiki Beyoğlu âlemleri nümûne-i imtisâlimiz olsun mu? Olursa vatana hizmet edilmiş olur mu? Olmuyorsa ye'sin husûlü tabîî değil mi? Gevşeklik ise ye'sin ilk te'sîridir. Gevşeklik gösterenler mâlen, bedenen, fikren vatana hizmet edemezler!

"el-Bâdî azlem[1], herkes dileğiyle kalsın; onlar öyle, siz de bildiğiniz gibi harekâtta hür ve serbestsiniz; herkes istediği yolda devâm etsin…" kılıklı teklîf bir vechile ma'kūl olamaz! Zîrâ mütehâlif harekât, evlâd-ı vatanın yek diğerine karşı buğz u adâvetini ve bin-netîce bâb-ı husûmeti açar. Halbuki matlûb olan nifâk değil, ebedî vifâktır.

İnegöl — Semiz-zâde el-Hâc **Mehmed**

SEBÎLÜRREŞÂD CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ'NE

Efendim!

Dârülhilâfeti'l-Aliyye'de Müdâfaa-i Milliyye Hey'eti'nin teşekkülü bize pek büyük ümîdler bahşetti. Bu âna değin şu son üç asırlık bir zamanda lâ-kaydâne hayat geçiren İslâmlar, Osmanlılar hayâta kābiliyetleri olduğunu bu sûretle isbât etmiş oldular. Bir taraftan erkeklerin, diğer taraftan kadınların teâtî ettikleri harâretli nutuklar, hele i'tâ-yı iânede ibzâl ettikleri fedâkârlıklar bizi pek mütehassis etti. İslâm milletinde yaşamak isti'dâdı var olduğu anlaşıldı. Biz kulak misâfiri bulunduğumuz bu tebeddüllere uzaktan seyirci kalamazdık. Nihâyet beşinci def'a olarak Saraybosna ahâlî-i İslâmiyyesi Hilâl-i Ahmer İânesi nâmıyle iâneler toplamaya şitâb eylediler. Şimdiye kadar yüz bin krona yakın bir meblağ toplamaya muvaffak oldular. Hâlâ da imkânın müsâadesi nisbetinde bezl-i cehd eylemektedirler. Bosna İslâmları; din kardeşlerinin bir muzafferiyetini işittikleri gibi kalblerinde bir sürûr peydâ olur, onun te'sîriyle cûşa gelirler; i'tâ-yı iâne değil, îsâr-ı cânı bile –din uğrunda– az görürler. İslâmlar; bu hiss-i zafer ile sermest-i şâdân oldukları halde geçenlerde üstâd-ı muhteremimiz Manastırlı merhûmun tullâb-ı irfânından ve Bosna'nın mâ-bihi'l-iftihârı üstâd-ı muhterem Hacı Cemâleddîn Efendi hazretlerinin Hünkâr Câmi'-i Şerîfi'nde cemâat-i kübrâ huzûrunda Cuma günü îrâd eylediği mev'ı-

[1] Metinde (ظلم) şeklinde yazılmıştır.

za şâyân-ı takdîrdir. Onun te'sîr-i ulvîsiyle huzzâr-ı kirâm hep ağladılar. İslâmiyet'in ulviyetine, Hilâfet'in masûnü'z-zevâl olduğunun tebşîrâtına dâir kırâat buyurulan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfeyi tefsîr buyurarak nice nice hakāik-ı İslâmiyyeye kesb-i ıttılâ' edildi. Hele; [1](وَاَنْفِقُوا فى سَبيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ) âyet-i celîlesinin tefsîrinde tehlikenin "tefrika"cılıktan ibâret olduğunu, bütün İslâmların felâketleri hep tefrikacılıktan ileri geldiğini, Hilâfet'in de bu hâle dûçâr olması yine bu sebebden neş'et eylediğini bir lisân-ı sûzişle beyân buyurdular. Bunun üzerine ahâlî-i İslâmiyye daha ziyâde galeyâna gelerek türlü türlü sûretler ile iâne dercine başlanıldı. Kimisi bir fincan alarak çarşıda gezdirir, az müddet zarfında üç bin krondan ziyâde iâne toplanır. Gezdirilen fincanın kıymet-i esnâfiyesi yüz on krona çıkar; teslîm olur. Diğer biri bir kutu, bir ikincisi seccâde, musanna' baston, eski bir para ile sokak sokak dolaşır, yek diğerini müsâbaka edercesine devâm eder gider. Kadınlar da ibrâz-ı hamiyyetten geri durmadılar. En büyük âilelere mensûb hanımefendiler evleri dolaşırlar, Hilâl-i Ahmer için iâne toplarlar. İşte; "Bir felâket bin nasîhatten iyidir!" derler. Ya binlerce felâketin te'sîri nasıldır? İşte biz (Âlem-i İslâm) şimdi bu haldedir. Başımıza bu felâket gelmeden uyanamadık! İnşâallah bundan sonra olsun uyanalım, tefrikacılıktan dûr **[34]** olalım. Maâzallah bu tefrika ile bu son İslâm hükûmeti de inkırâza mahkûm olursa, halimiz pek yaman olur. Allah, Ümmet-i Muhammed'i tefrika belâsından muhâfaza buyurarak daima müttehid ve müttefik bir halde bulundursun! Âmîn!

Saraybosna Kāri'lerinizden

Mustafa

ŞUÛN

Ahvâl-i Harbiyye:

Ordumuzun Harekât-ı Taarruzıyyesi, Duâ-yı Zafer ve Muvaffakıyyet – Gerek resmî raporlardan, gerek ma'lûmât-ı husûsiyyeden Ordu-yı Osmânî'nin bi-tevfîkıhî teâlâ harekât-ı taarruzıyyeye başladığı anlaşılmıştır. Bu münâsebetle bugün Harbiye Nezâreti'nde merâsim-i fevkalâde-i dîniyye ile bir duâ tilâvet edilecektir. Duâda sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmûd Şevket Paşa ile sâir erkân, ümerâ ve me'mûrîn-i askeriyye hâzır bulunacaklardır. Cenâb-ı Hak, selâmet-i mülk ü millete ma'tûf olan duâların cümlesini karîn-i kabûl eylesin; âmîn!

Çatalca'da Bütün Hatt-ı Harbde Müsâdeme – Bu hafta Çatalca'da oldukça mühim ve ciddî muhârebeler vukū' bulmuştur. Bütün hatt-ı harb üzerinde ordumuz bi-avnihî teâlâ şiddetli bir hareket-i taarruzıyyeye başlamıştır. Sağ cenâhda ilerleyen müfrezelerimiz Sivasköy, Kalfaköy ve Akalan şarklarına kadar kademe kademe düşmanı püskürtmüş, düşman siperleri üzerine kahramânâne hücûm ederek siperleri işgāl etmiştir. Merkezden ilerleyen Osmanlı bahadırları Köyceğiz garbındaki fundalıklarda harb ederek düşmanı firâra mecbûr etmiş ve İnceğiz sırtlarını da taht-ı işgāle alınmıştır. Kadıköy civârında gurûb-ı şemsden sonraya kadar kuvvetli musâdemeler vukūa gelmiş, gāyet mühim bir mevki' olan Kadıköy düşmandan istirdâd edilmiştir. İki Osmanlı tayyâresi de uçarak istikşâfât yapmıştır. Bütün cebhe üzerinde tarafeyn kuvvetleri sıkı bir hâl-i temâsdadır.

Kahraman Hamîdiye'nin Son Gazâsı – Harbiye Nezâreti'nden Osmanlı Telgraf Ajansı'na teblîğ edilen rapordur: "Hamidiye Kruvazörü Draç'da Sırp ordugâhını topa tuttuktan sonra Şengin'e azîmetle orasını da topa tutmuştur. Sâhilden ağır toplarla mukābele görmüş ise de bu topların ateşinden kat'iyyen müteessir olmamış ve bilâkis Şengin'de bulunan yedi Yunan vapurundan birini gark ve altısını tahrîb ile karaya oturtmaya mecbûr eylemiştir."

Ba'dehû kahraman İslâm kruvazörü İskenderiye'ye gitmiş, kömür aldıktan sonra yine Bahr-ı Sefîd'de seyâhate çıkmıştır. Muîni Cenâb-ı Hak olsun!

Şeyhülislâmın Pierre Loti'ye Mektûbu – Şeyhülislâm Es'ad Efendi hazretleri Avrupa'da müslümanların müdâfi'-i yegânesi bulunan büyük Fransız edîbi Pierre Loti'ye sûreti âtîde münderic mektûbu göndermiştir:

Mösyö Pierre Loti Cenâblarına!

Asâlet-meâb;

Balkan hükûmât-ı müttefikasının şu yirminci asr-ı medeniyette şeref-i insâniyeti leke-dâr eden mezâlim-i gûn-â-gûnu ta'dâd ve tezkâr ve hakk u hakîkatin müdâfaası sadedinde mevki'-i refî'-i insâniyyetten ref' ve i'lâ buyurduğunuz savt-ı bülend-i necîbâneden dolayı kulûb-ı ehl-i İslâm'ın zât-ı asîlânelerine karşı pek ziyâde mütehassis olduğunun beyân ve iblâğına müsâraat eylerim.

Şeyhülislâm

Es'ad

Sulh Hakkında Müttefikīnin Şerâitı – Bâbıâlî'nin sulh hakkında Düvel-i Muazzama'nın tavassutunu kabûl ettiği ma'lûmdur. Bunun üzerine Düvel-i Muazzama hükûmât-ı müttefikaya arz-ı tavassut etmiş, müttefikler de uzun uzadıya müzâkerelerden sonra tavassutu –Bulgar Telgraf Ajansı'nın teblîğine göre– ancak şerâit-ı âtiyye tahtında kabûl edebileceklerini Düvel-i Muazzama'ya bildirmişlerdir:

1- Müttefikler, müzâkerât-ı sulhiyyeye esâs teşkîl edebilmek için Gelibolu Şibh-i Cezîresi hükûmet-i Osmâniyyede kalmak üzere Malatra ile Tekfurdağı arasında bir hudûd ta'yînini taleb etmektedirler. Edirne ve İşkodra da dâhil olduğu halde bu hattın cihet-i garbiyyesinde kalan arâzînin kâffesi hükûmet-i Osmâniyye tarafından müttefiklere terk edilecektir.

2- Hükûmet-i Osmâniyye Cezâir-i Bahr-i Sefîd Adaları'nı da müttefiklere terk edecektir.

3- Girid'den dahi kat'iyyen kat'-ı alâka edecektir.

4- Bâbıâlî'nin, mikdârı sulh-ı kat'înin teessüsünden evvel ta'yîn edilmek üzere esâs i'tibârıyle bir tazmînât-ı harbiyye ve harbden sonra vukū' bulan husûsî zâyiâta bedel bir meblağ i'tâsına muvâfakat eylemesi meşrûttur. Müttefikler tazmînât-ı harbiyye hakkında cereyân edecek olan müzâkerâta da iştirâk edeceklerdir.

5- Müttefikler hükûmet-i Osmâniyye ile akd olunacak

[1] Bakara, 2/195.

muâhede-i sulhiyyede hükûmet-i Osmâniyye dâhilindeki tebealarıyle umûr-ı ticâriyyeleri ve Ortodoks kiliseleri ve hem-cinsleri olan Osmanlı tebeasına te'mîn olunacak imtiyâzâtın bir esâsa rabtı hakkında müzâkerâtta bulunmak hakkını muhâfaza etmektedirler.

Yanya'nın Teslîmi Hakkında Teblîğāt-ı Resmiyye – Harbiye Nezâreti'nden teblîğ olunmuştur: "Yanya müdâfiîninin şân u şeref-i askerîsi tamâmıyle muhâfaza ve bin-netîce vazîfe-i askeriyyelerini îfâ ettikleri ve teslîmiyetleri âkıbeti müellim ve şeref-i askerîyi muhil bir tarz ve şart dâhilinde vâki' olmayıp bunun hilâfında vukū' bulan işâât ve neşriyâtın asl u esâsdan kat'iyyen ârî olduğu Yanya'da bulunan Es'ad Paşa'dan mevrûd telgrafnâmede beyân olunmuştur."

Selanik'de Ehl-i Salîb Mezâlimi – Selanik'den cerâid-i yevmiyyeye gönderilen bir mektûbda okunmuştur: "Selanik'in müstevlîleri, şımarıklıkla insanlıktan çıkıyorlar; hâlâ şehir içinde katl ettikleri bîçâreleri yakıyorlar… Geçen gece Kule kahveleri civârında Hızırbaba Mahallesi'nde bir hânede ikāmet eden baba, oğul iki bîçâre müslüman, Bulgarlar tarafından katl edildi, bî-rûh cesedleri ateşe verildi. Kātil canavarlar bu cesedden çıkan alevler karşısında şehr-âyîn yaptılar.

Mazlûm şehîdlerin cenâzesi on beş bin müslüman tarafından kaldırıldı. Bîçârelerin cenâze namazını kılacak câmi' bulamadılar. Bu koca çörçöp kitlesi nereye baş urdularsa Ehl-i Salîb vahşîleri tarafından men olunmuşlardır. Nihâyet ma'sûm şehîdler barbarların hakāretleri altında dolaşmaktan ise kara topraklar altına girmekte isti'câl göstermişlerdir.

***Sebîlürreşâd* –** Memleketlerini, dinlerini müdâfaa yolunda ölümden çekinenler günde bin def'a böyle ölüp dirilmeye mahkûmdurlar. [1](اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ)

Yunan Kralının Katli – Yunan kralı Salı günü öğleden sonra Selanik'te Bulgarlar tarafından katl edilmiştir. Bazı haberlere göre de, Yunanlılar ile Bulgarlar arasında katl-i âm başlamıştır. İnşâallah canavarlar birbirini yiyeceklerdir. [2](تَحْسَبُهُمْ جَميعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى)

Tanassura İcbâr – Selanik'ten 13 Mart târîhi ile *Neue Freie Presse* gazetesine iş'âr ediliyor: "Osmâniye, Cum'a-i Bâlâ ve Petriç kazâlarına mensûb on dört nâhiyenin Selanik'e gönderdikleri hey'et-i murahhasa, konsoloslara mürâcaat ederek dinlerinin muhâfaza edilmesini istirhâm etmişlerdir. Bulgarlar, köylerde İslâmları Hıristiyanlık'ı kabûle mecbûr ediyorlar. Aksi takdîrde İslâm ahali katl ü darb ediliyor. Tanassur edilenler, kendi arzuları ile ve bilâ-cebr Hıristiyanlık'ı kabûl ettiklerine dâir bir varaka imzâ etmeye mecbûr ediliyorlar. Kilise çanları çalındığı zaman kiliseye gitmeyen bu kabîl cebrî hıristiyanlar tehdîd ediliyorlar."

[35] Buharalı Gönüllüler – Suriye gazetelerinde okunduğuna göre Şam'da mütemekkin Buharalılardan altmış kişi vâlîye mürâcaat ederek kendilerinin gönüllü sıfatıyle meydân-ı harbe i'zâm olunmalarını ricâ eylemişlerdir.

Amerika'daki Osmanlılardan İâne – Grebene Kazâsı ahalisinden olup ticâret maksadıyle Amerika'nın Levalmaz(?) şehrinde ikāmet etmekte olan altmış kadar İslâm Osmanlılar tarafından üç yüz dolar iâne gönderilmiştir.

Hilâfet-i Aliyye ve Hindistan:

Diyâr-ı Halîfe Ordusundan Hindistan İslâmlarına Selâm – Çatalca Karârgâhı'nda Hindistan Hilâl-i Ahmer Hastahânesi defterine züvvâr tarafından kayd olunan kıymetli hâtıralardan:

"Hindli ihvân-ı dînimizin gönderdiği Hilâl-i Ahmer Hastahâneleri'ni gezdim. Silâh arkadaşlarımın emr-i tedâvîsinde gösterdikleri âsâr-ı hazâkat ve şefkatten bil-cümle teferruât-ı hizmette ta'kīb ettikleri tarîk-ı intizâm ez-her cihet müstelzim-i takdîr ü şükrân oldu. Hastahânenin etıbbâ, me'mûrîn ve müstahdemînine teşekkürât-ı samîmiyyeyi bütün Hindistan'daki ihvân-ı dînime minnet ve selâmımı takdîm ve ithâf eylerim."

Başkumandan Vekîli: **Ahmed İzzet**

"İnşâallah bu harb dolayısıyla birbirini tanıyan kardeşler bundan böyle de birbirini unutmazlar!"

Enver

Trablusgarb:

İslâm Mücâhidlerinin Muvaffakıyeti – Ma'lûmdur ki, Trablus'da İtalyanlara karşı el-ân mukāvemet edilmektedir. Arab kabîleleleri muhârebeye devâm ediyor; postalara, rast getirdikleri yerde İtalyanlara hücûm ediyorlar. Dehîbât'tan 8 Mart târîhiyle Hacı Cemâl Efendi tarafından *Matin*'e çekilen bir telgrafta yeni bir muhârebenin vukū' bulduğu bildirilmektedir. Mezkûr telgraf ber-vech-i âtîdir: "Dün Uceylât'a yeni bir hücûm icrâ ettik. Askerlerimiz şehrin çarşısına kadar girmişlerdir. Düşman birçok zâyiâta dûçâr olmuştur. Askerlerimiz tarafından külliyetli erzâk, mühimmât ve esliha iğtinâm edilmiştir. Bizden 20 kişi şehîd ve 30 kişi mecrûh olmuştur." İnşâallah Afrika İtalya'nın mezârı olacaktır.

§ Trablusgarb'da Bi'ru'l-Ganem Kumandanı Trablusgarblı Şevkī ve Erzâk Me'mûru Hâmid Şâkir Efendiler imzâsıyle Mısır'da çıkan *eş-Şa'b* gazetesine gönderilerek mezkûr gazetede neşr olunan bir mektûbda; "İtalyanların, artık Trablusgarb'da büsbütün iflâs ettiklerini görünce bazı kabâil rüesâsına hediyeler ve sâire göndererek onları kendilerine imâle etmek istedikleri ve bunlardan iğfâlât-ı vâkıaya kapılanlardan bazılarının talebi üzerine İtalyanlar Sirte, Mısrata, Zılleteyn, Azîziye, Uceylât, Zâviye, Terhûne ve Garyân cihetlerine gitmek üzere birer kuvvet yola çıkarmışlar ise de bu kuvvetlerin esnâ-yı tarîkde ve dağlık arâzîde Urbânın muhâcemâtına ma'rûz kalarak bir iki müsâdemeden sonra birçok telefât verip dûçâr-ı inhizâm olmalarından dolayı tedâfüî bir vaz'iyet ahzına mecbûr kaldıkları ve bundan müteessir olan İtalyanlar, bazı yerlileri, kabâilin iknâ'ına me'mûr ederek kendilerini birçok nükūd u hedâyâ ve beyânnâmeleri müstashiben i'zâm eylemişlerse de yolda milis askerlerinin bunları yakalayıp yanlarındaki esliha ile dört bin lira râddesinde nükūdu zabt ve cümlesini tevkīf eyledikleri, Sağkol Kumandanı eş-Şeyh Muhammed Sûk'un iş'ârından, Urbândan birkaç kişinin geceleyin Züvvâra'ya girip sekiz süvârîyi katl ve birçok mevâşî iğtinâm eyledikleri, üç yüz kişiden

[1] Bakara, 2/243.
[2] Haşr, 59/14.

ibâret olan diğer bir Arab kuvvetinin bir İtalyan kāfilesine hücûm ile doksan deve iğtinâm eyledikten sonra Uceylât'a hücûm ile orada yetmiş nefer itlâf ve bir hayli mevâşî ve sâire iğtinâm eyledikleri bildirilmiştir.

Mısır:

Mısır'da Tasfiye-i Lisân – Mısır gazetelerinde okunduğuna göre, Mısır Maârif Nâzırı Haşmet Paşa Kāhire'de mütehassısînden mürekkeb olmak üzere "Istılâhât-ı Arabiyye Encümeni" nâmıyle bir hey'et teşkîl etmiş, bu encümenin mesâîsi mektep kitaplarında şimdiye kadar isti'mâl edilmekte olan ıstılâhât-ı ilmiyye ve fenniyye-i ecnebiyye yerine Arabca ıstılâhât vaz'ına ve ecnebî ism-i hâsların bilâ-tağyîr telaffuzunu te'mîne masrûf olacaktır. Bu hey'et ilk ictimâında işârât-ı tenkītıyyenin hurûf-ı Arabiyye ile daha ziyâde münâsebetdâr bir şeklini kabûl ve ibdâ' için müzâkerâtta bulunmuştur.

Fas:

Fransızlar Aleyhinde – Kazablanka'dan 14 Mart târîhiyle çekilen bir telgrafnâmede bildiriliyor: Cumartesi günü bir resm-i geçit esnâsında Fransız askerî muzıkasına taşlarla taarruzda bulunulmuştur. Muzıkacılardan üçü hafîf sûrette yaralanmıştır. Hâdise bir Alman tüccârının hânesi önünde vukū' bulduğu için hâneye hücûm edilerek tâcirin hizmetindeki yerlilerden iki kişi tevkīf olunmuştur. Tevkīf edilen eşhâs polis merkezine sevk olunmuşlardır. Zâbıta bu bâbda icrâ-yı tahkīkāt ediyor. Alman konsolosu hâdiseden dolayı protesto etmektedir.

İran:

Tebriz'de Konsulato İmâmı – İran'da nüfûzlarının te'sîs ü ta'mîmine son derece bir faâliyetle çalışmakta olan Rusların bugünlerde İran ulemâsını da elde etmek için bazı desâyis-i siyâsiyyeye mürâcaat etmekte oldukları şehrimizde mukīm İrânîlere gelen mektuplardan anlaşılıyor. Nitekim İran'ın irticâ' tarafdârı müctehidlerinden Hacı Mîrzâ Hasan Ağa'nın oğlu Mîrzâ Mes'ûd'un, Tebriz'de mukīm Rusyalı müslümanların umûr ve husûsât-ı dîniyyelerini ru'yet ü temşiyet etmek üzere sûret-i resmiyyede Rus konsoloshânesine imâm ta'yîn edilmiş olması da bu hulûl-i muslihâne teşebbüsâtı cümlesinden imiş. Çünkü şimdiye kadar Rusya konsoloshânelerinde bu tarzda bir me'mûr istihdâm edildiği görülüp işitilmiş şeylerden değildir. Bu me'mûriyetin ihdâsındaki nükte-i siyâsiyye ise iki şıktan hâlî değildir: Ya Kafkasya'da olduğu gibi ulemâ-yı İslâmiyyenin Rusya hükûmeti tarafından ta'yînine İrânîler de alıştırılmak isteniliyor, yahud İran ulemâsının Rusya tarafdârlığını te'mîn edecek yeni bir rekābet zemîni hazırlanıyor.

İran'da Moskof Şeyhülislâmı – Mîrzâ Mes'ûd'un pederi olup İran mürteci'lerinin ser-efrâzânından olan meşhûr Hacı Mîrzâ Hasan Rusların teşvîkı üzerine hükûmet-i mahalliyye tarafından şeyhülislâm i'lân edilmiş, fakat İran'da şeyhülislâmlık gibi bir mesned mevcûd olmadığından sırf Mîrzâ Hasan için böyle bir me'mûriyet ihdâsındaki ma'nâsızlık ve garâbet İran müctehidlerini heyecâna getirmiş, aleyhinde vukū' bulmaya başlayan cereyânlara artık mukāvemet edemeyeceğini anlayan Mîrzâ Hasan da bu yeni rütbe-i ilmiyyeden istifâde tarîkından ferâgatle nihâyet isti'fâsını vermeye mecbûr olmuştur.

Rusya:

Rus Duması Salonuna Tesâvîr Vaz'ı ve İslâm Fırkası – Rusya'nın Duma reîsi, Romanof Hânedânı'nın üç yüzüncü sene-i devriyyesi münâsebetiyle Duma salonuna eızze tesâvîri ta'lîkını teklîf eylemiş ve Duma'da bulunan fırak-ı siyâsiyyenin bu bâbda icrâ edilecek âyîn-i rûhânîye iştirâk edip **[36]** etmeyeceklerini suâl etmiş idi. *Novye Vremya* gazetesinde okunduğuna göre, Duma'daki İslâm fırkası, bu mes'eleyi müzâkere için bir ictimâ' akd ederek Duma Meclisi reîsine âtîdeki mektûbu göndermeye karar vermiştir:

Romanof Hânedânı üç yüzüncü sene-i devriyyesinin bir ehemmiyet-i âliyyeyi hâiz bulunduğunu tasdîk eden Duma İslâm fırkası, meclis salonuna tesâvîr-i rûhâniyye ta'lîkı husûsunda riyâset-i aliyyenizden vukū' bulan teklîfi tasvîb eylemekte ise de müteşebbislerin bu husûsdaki merâsime dînî bir şekil vermek istemeleri üzerine İslâm fırkasının esbâb-ı ma'lûmeden dolayı merâsim-i mezkûreye maatteessüf iştirâk eyleyemeyecekleri beyân olunur.

Talebe-i Ulûmda İntibâh Emâreleri – Ufa'da Medrese-i Âliyye-i Dîniyye'ye müdâvim talebe-i ulûm efendiler programların münâsebetsizliğine, cihân-ı beşeriyyet sâha-i tekâmülde elektrik sür'atiyle ilerlerken medresede hâlâ Kurûn-ı Vustâ usûlünde fikir öldüren hurâfelerle dimâğlarının öldürülmesine, iktidârsız, câhil hocaların safsatalarıyla sâât-i mesâîlerinin heder olmasına artık tahammül edemeyerek derslere ve hocalara karşı fikri açık, tehlikeyi görür seksen kadar talebe grev i'lân etmişler; dersler düzelmedikçe, programlar ıslâh olunmadıkça, câhil hocaların yerine iktidâr ve dirâyetle mümtâz muallimler ta'yîn edilmedikçe medreseye ve derse devâm edemeyeceklerini i'lân etmişlerdir.

Sebîlürreşâd – Büyüklerin uyumasına, mes'ûl dimâğların hây u hûy-ı ihtirâsât peşinde koşmasına, millet-i İslâmiyyenin yürüdüğü müdhiş uçurumun dehşetine karşı bir sadâ-yı intibâh i'lân eden şu genç talebe efendilerin hareketlerini tahsîn etmemek mümkün değildir. Uyumuşların uyanması için sûr-ı İsrâfîl'e intizâr edilirse millet-i İslâmiyyenin başına kopacak kıyâmetin dehşet-i fecâyi'-engîzini görmeye şimdiden hazırlanmalı.

Müslümanların Serkeşliği Yalnız Makām-ı Hilâfet'e Karşıdır – Rusya hükümdâr hânedânının üç yüzüncü sene-i devriyyesi münâsebetiyle Rusya'da icrâ edilen şenliklere ve merâsime Rusya müslümanları da iştirâk etmişlerdir. Orenburg müftîsi ile Zakafkaz şehri reîsü'l-ulemâsı müslümanlara hitâben bu vesîle ile beyânnâmeler neşr eyledikleri gibi Romanof Sülâlesi müteveffâ hükümdârlarının istirâhat-i rûhları için duâlarda bulunmuşlardır. (Elbet Allah da bu mübârek zâtların duâlarını kabûl etmiştir(!)

Rusya'nın nîm-resmî gazetesi olan *Russia* gazetesi, müslümanların gösterdikleri bu hareketlerden bahs ettiği sırada şu yolda idâre-i lisân ediyor: "Rusya tebeasından olan müslümanlar, Rusya'nın Rus olmayan diğer unsurlar arasındaki tebeası içinde en sadâkatli ve en emniyetli halk teşkîl eder-

ler. (Âferîn; işte böyle olmalı; daima efendilerinin muhabbetini kazanmalı!)

Müslümanlar en korkunç günlerde Rusya'dan ayrıldılar, Rus milleti ile beraber vatanın muhâfazasına çalıştılar. Rusya'dan muhâceret eden müslümanların ekserîsi, fırsat elverince yine Rusya'ya dönüyorlar. Bu hal onların Rusya'da mes'ûd olduklarına delîldir. (Müslümanlar yalnız Hilâfet'e tâbi' oldukça mes'ûd olmamışlardır. Ondan yakayı sıyırınca müstağrak-ı saâdet olmuşlardır.)

"Müslümanların, azîz vatanları olan Rusya'ya ve saltanat makāmına olan muhabbet ve sadâkatlerini burada zikr ederek devâmını arzu eyliyoruz."

Kafkasya:

Bakü'de Dârülmuallimât Te'sîsi – *Vakit* refîkımızın istihbârına nazaran Bakü ağniyâ-yı İslâmiyyesinden Hacı Zeynelâbidîn Tagıyef Efendi Bakü'de İslâm kızlarına mahsûs bir dârülmuallimât te'sîsi için 100000 ruble ihdâ eylemiştir. Müşârun-ileyh daha yakınlarda yüz bin ruble sarf ederek İslâm kızlarına mahsûs bir rüşdiye mektebi te'sîs ve inşâ ettirmiş idi. Yeni i'tâ olunan meblağ-ı azîm ile inâs rüşdiyeye iki sınıf ilâve edilecek ve bu sınıflarda bilhâssa usûl-i ta'lîm ve terbiye tedrîs edilecektir. Kafkasya'da İslâm muallimeler yetiştirmeye mahsûs bir müessese-i İslâmiyye bulunmadığından inâs mekâtib-i İslâmiyyesi için kâfî derecede muallime tedârik olunamıyor idi. Zeynelâbidîn Efendi'nin bu himmet-i âliyyesi umûm Kafkasya İslâmları için fevkalâde hâiz-i ehemmiyyettir. Zâten son vakitlerde Kafkasya İslâmları arasında maârife ve bâ-husûs gerek zükûra ve gerek inâsa mahsûs mektepler te'sîsine şedîd bir muhabbet ve heves peydâ olmuştur.

Buhara ve Rusya:

Buhara Emîrinin Moskof Sarayında Gördüğü İltifât – Romanof Hânedân-ı Hükümdârîsi'nin üç yüzüncü sene-i devriyyesi münâsebetiyle Petersburg'a gelen Buhara emîrine Rusya imparatoru tarafından ızhâr olunan fevkalâde âsâr-ı iltifât ve bu münâsebetle neşr edilen beyânnâme-i imparatorî hakkında Orenburg'da intişâr eden *Vakit* refîkımız ma'lûmât-ı âtiyyeyi i'tâ ediyor: Buhara emîri maiyyeti erkânıyle beraber teşrîfât arabaları ile "Çarskoye Selo" Sarayı'na gelip büyük salonda Rusya imparatoruna mülâkī olmuşlardır. Her iki hükümdâr maiyyetleri erkânını yek diğerine takdîm eylemişlerdir. Resm-i takdîmin hitâmında her iki hükümdâr salonlarını ziyâret eylemiş ve imparator emîrin getirdiği hediyeleri gözden geçirmiştir. Mülâkātı müteâkıb sarayda keşîde olunan büyük zıyâfette emîr imparatorun sağ tarafında ahz-i mevki' eylemiş ve zıyâfette başvekîl ile harbiye ve hâriciye nâzırı hâzır bulunmuştur. Emîr aynı merâsim-i fevkalâde ile saraydan avdet eylemiştir. İmparator Buhara hanına "aliyet"(?) ünvanını bahş etmiştir.

Rusya imparatoru Buhara emîrine hatt-ı destiyle yazılmış âtîdeki nâmeyi göndermiştir: "Cenâb-ı âlî(!) pederim Üçüncü Aleksandr'ın isrine ıktifâen Buhara Emâreti'ne karşı münâsebât-ı dostâne ve haseneyi idâme etmek emel-i hâssımdır. Buhara'da emn ü âsâyişin takarruru ve ticâret ve sanâyiin terakkīsi memnûniyetimi bâis oluyor. Buhara Hanlığı sekenesinin ıslâh ve terfîh-i ahvâli husûsunda ibrâz buyurduğunuz âsâr-ı gayret memnûniyetimi mûcib olmuştur. Teveccühüme bir alâmet-i zâhire olmak üzere murassa' çerçeveli bir kıt'a fotoğrafımı ihdâ eyledim. Zir-destânınızın bir kat daha terakkī ve refâhı husûsunda tedâbîr-i hakîmâneye muvaffakıyetinizi eltâf-ı Hudâ'dan temennî ederim."

Hayr-hâh-ı dâimîniz: Nikola

Ta'ziyet – Hey'et-i tahrîriyyemizden Ferîd Beyefendi'nin vâlidesi hanım bu hafta içinde irtihâl-ı dâr-ı bakā eylemiştir. Müşârun-ileyhâ, asîl ve necîb bir âile erkânından ve sâlihât-ı nisvân-ı İslâmiyyeden idi. Memlekete Ferîd Bey gibi bir necl-i fâzıl yetiştirmeye muvaffakıyeti ile'l-ebed hayır ile yâdına vesîle olacaktır. Cenâb-ı Hakk merhûmeyi mazhar-ı gufrân ve Ferîd Beyefendi ile efrâd-ı âilesine de sabr-ı cemîl ihsân buyursun.

Teşekkür

Tesviye-i hesâba ve cerîdenin intişârına himmet buyuran muhterem kāri'lerimize bilhâssa teşekkürler olunur. Kāriîn-i kirâm bu husûsda himmet gösterdikçe *Sebîlürreşâd* da her türlü fedâkârlık ihtiyârından çekinmeyecektir. *Sebîlürreşâd* âile-i fikriyyesine dâhil olan her müslüman o âilenin tevessüüne gayret etmek vazîfe-i vicdâniyyesiyle mükelleftir. *Sebîlürreşâd* bir müessesedir, bir İslâm müessese-i ilmiyyesidir ki, terakkī veya tedennîsi ile bütün müslümanlar alâkadârdır. Bizim gösterdiğimiz fedâkârlığa kāriîn-i kirâmın, müslüman kardeşlerimizin himmetleri de inzımâm ederse Allah'ın inâyetiyle *Sebîlürreşâd*, İslâm'a daha nice hizmetler îfâ edecektir. Allah çalışanlarla beraberdir.

Muhâbere-i Aleniyye

İskenderiye'de iffetli, ismetli Prenses Zîbâ Hasan Hanımefendi hazretlerine.–İslâm'ın teâlîsinden başka bir şey düşünmeyen *Sebîlürreşâd* hakkında lütfen ibzâl buyurulan teveccüh ve muâvenet-i aliyye-i kerîmânelerine samîm-i kalbimizden arz-ı teşekkürât-ı bî-pâyân eyleriz.

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Orhan Bey Hanı'nda Numara 23-26

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

27 Mart 1913 | 19 Rebîülâhir 1331 | Perşembe | 14 Mart 1329 | Cild: 10 - Aded: 237

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلاَ تَيْأَسُوا
مِن رَوْحِ اللهِ إِنَّهُ لاَ يَيْأَسُ مِنْ رَّوْحِ اللهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ [1]

[1] Yûsuf, 12/87.

Tercümesi

"Oğullarım, gidiniz de Yûsuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inâyetinden ümîdinizi kesmeyiniz; zîrâ kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümîdini kesmez."

Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Bilmem ki, ölüm var mıdır ondan daha alçak!
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümle:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! "İki el bir baş içindir"
Davransan a... Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, ne için böyle süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa, ümîdin mi yüreksiz?
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın!
Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa, sağından, ya solundan
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!
Herkes gibi dünyâda henüz hakk-ı hayâtın
Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?
Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar

La'netleme bir ukde-i hâtır ki: Çözülmez...
En korkulu cânî gibi ye'sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'ûn, daha çirkin
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îmân,
Nevmîd olarak rahmet-i mev'ûd-i Hudâ'dan,
Hüsrâna rızâ verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!

Evler tünek olmuş, ötüyor bir sürü baykuş...
Sesler de: "Vatan tehlikedeymiş... Batıyormuş!"
Lâkin, hani, milyonları örten şu yığından,
Tek kol da "Yapışsam..." demiyor bir tarafından!
Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: Telâfî edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
"İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!" deme, yılma.
Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.

Mehmed Âkif

[38]

FELSEFE

AHLÂK-I İSLÂMİYYENİN ESÂSLARI

– 14 –

Bir de şu ehâdîs-i şerîfeyi okuyalım:

[1](العفو أحق ما عمل بِهِ) "Afv, yapılmaya en ziyâde şâyeste olan şeydir."

[2](إِنَّ اللهَ عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ) "Şübhesiz Allah teâlâ Afüvv'dür ve afvı sever."

[3](قَالَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا رَبِّ، مَنْ أَعَزُّ عِبَادِكَ عِنْدَكَ؟ قَالَ: مَنْ إِذَا قَدَرَ غَفَرَ) "Mûsâ bin İmrân: Yâ Rab Sen'in nezdinde kullarının en azîzi kimdir? diye sordu. Muktedir olduğu zaman mağfiret edendir! cevâbını aldı."

[4](من أراد أن يشرف الله له البنيان، وأن يرفع له الدرجات يوم القيامة فليعف عمن ظلمه، وليعط من حرمه، وليصل من قطعه، وليحلم عمن جهل عليه) "Her kim yevm-i kıyâmette Bârî teâlâ tarafından bünyân-ı makāmı i'lâ edildiğini, derecâtı ref' olunduğunu isterse kendisine zulm edeni afv etsin, kendisini mahrûm edene versin, kendisiyle görüşmek istemeyenle görüşsün, kendisine fenâ söz söyleyene hilm ile mukābele etsin."

[5](إِذَا وَقَفَ الْعِبَادُ نادى مُنَاد لِيَقُمْ مَنْ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ فَلْيَدْخُلِ الْجَنَّةَ، قيل مَنْ ذَا الَّذِي أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، قال الْعَافُونَ عَنِ النَّاسِ، فَقَامَ كَذَا وَكَذَا الفاً فَدَخَلُو الجنة بِغَيْرِ حِسَابٍ) "Yevm-i kıyâmette kullar huzûr-ı Bârî'de durduğu zaman bir münâdî; 'Her kimin Allah üzerinde ecri varsa kalksın da cennete girsin!' diye bağıracak. 'Allah üzerinde ecri olanlar kimler imiş?' diye sorulacak ve; 'Nâsı afv edenler!' cevâbı verilecek. Bunun üzerine şu kadar bin kimse kalkacak ve muhâsebeye uğramaksızın cennete girecek."

[6](مَنْ عَفَا عِنْدَ قُدْرَةٍ، عَفَا اللهُ عَنْهُ يَوْمَ الْعُسْرَةِ) "Kudret hâlinde afv eden kimseyi Allahu teâlâ yevm-i usrette yani kıyâmet gününde afv eder."

[7](الْعَفْوُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا، فَاعْفُوا يُعِزَّكُمُ اللَّهُ، وَ التَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رِفْعَةً، فَتَوَاضَعُوا يَرْفَعْكُمُ اللَّهُ، وَإِنَّ الصَّدَقَةَ لَا تَزِيدُ الْمَالَ إِلَّا نَمَاءً، فَتَصَدَّقُوا يَرْحَمْكُمُ اللَّهُ) "Afv kulun izzetini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyle ise afv ediniz ki, Allah sizi azîz etsin. Tevâzu' da kulun rif'atini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyle ise tevâzu' ediniz ki, Allah sizin mertebenizi yükseltsin."

[8](من أتاه أخوه متنصلا فليقبل ذلك منه، محقا كان أو مبطلا، فإن لم يفعل لم يرد علي الحوض) "Her kimin yanına kardeşi i'tizâr ederek gelirse, ister haklı olsun ister haksız, özrünü kabûl etsin; böyle yapmazsa havuz başına gelemez!"

[9](مَنْ اعْتَذَرَ إِلَى أَخِيهِ بِمَعْذِرَةٍ فَلَمْ يَقْبَلْهَا، كَانَ عَلَيْهِ مِثْلُ خَطِيئَةِ صَاحِبِ مَكْسٍ) "Her kim kendisine karşı kardeşi bir özür ile i'tizâr eder de kabûl etmezse haksız vergi tarh eden kimse kadar üzerine günâh almış olur."

Tercüme ettiğimiz âyât-ı kerîmeden vezâif-i adle temâs edenlere dikkatle bakılacak olursa görülür ki, seyyieye mis-liyle mukābele hâlinde de bir insan gördüğü muâmeleden başkasını yapmaya me'zûn değildir. Zîrâ zulm etmiş olur. Bu ruhsat ibzâl edilirken "Umulur ki Allah'dan ittikā edesiniz", "Allah'dan ittikā ediniz ve biliniz ki Allah müstakīmlerle beraberdir" ve "Allahü teâlâ zulmedenleri sevmez" denildiğine bakılırsa bir müslüman Allah'ın sevmediği ve Allah'dan korkmaz kullar zümresine dâhil olmamak için mümkün olduğu kadar azîmet cihetine meyl etmeye kendi vicdânını sevk etmek, vicdânını terbiye etmek iktizâ eder ki, irâdeye tealluk eden bu terbiye-i âliyye, onu nasıl olsa birinci mertebedeki zümre-i mükellefîn miyânına idhâle yol açar. Nitekim muhâsebe-i nefse, ıslâh-ı kalbe, tezkiye-i rûha i'tinâ eden müslümanlar şerre karşı şer ile mukābele şöyle dursun, bir zulüm ve hakāret gördüklerinde işi Allah'a havâle etmeyi tercîh ederler ve zâlime bedduâ etmeyi bile hâtıra getirmezler. Bir malları sirkat olunsa onu ma'lûm bir hadîs-i şerîf-i Nebevîye istinâden sârika sadakaten verilmiş addederek kalblerini onunla meşgūl etmezler. Urafâ-yı İslâm'dan Rebî' bin Haysem namazda iken gözünün önünde yirmi bin dirhem kıymetindeki bir atı çalınmış; ne namazını bozmuş, ne de namazdan sonra aramak zahmetini ihtiyâr etmiş. Sirkati haber alan bir takım kimseler nezdine gelip tesellî vermeye başlayınca; "Ayol, o atı herîf çözerken benim gözüm görüyordu. Fakat ben o zaman daha ziyâde sevdiğim bir şey ile (yani namazla) meşgūl olduğum için koğmadım." demiş. Bunun üzerine bu zâtlar sârika bedduâ etmeye başlamışlar. Rebî' ise; "Bana kimse zulm etmiş değildir." dedikten sonra; "O adam kendi nefsine zulm etti. Zavallının kendine ettiği yetmiyor mu ki ben de ona zulm edeyim." demiş. Selef-i sâlihînden biri nezdinde de bir zât meşhûr Haccâc-ı Zâlim'e zulmünden dolayı sebbetmiş ve şu dersi almış: "Onu söğmekte o kadar ileri gitme! Zîrâ Allahu teâlâ Haccâc'a malına, canına tecâvüz ettiği kimselerden dolayı cezâ tertîb edeceği gibi, Haccâc'dan yana da çıkarak onun haysiyetine tecâvüz edenlere cezâ verir!" Bu zâtın verdiği bu ders-i terbiye şübhesiz âtîdeki hadîs-i şerîfin eser-i bereketidir:

[10](ان العبد ليظلم المظلمة فلا يزال يشتم ظالمه ويسبه حتى يكون بمقدار ماظلمه ثم بيبقى للظالم عليه مطالبة بما زاد عليه يقتص له من المظلوم) "Bir kul zulme uğrar. Derken, zâlime o kadar söğer ki, bu sebbi git gide zâlimin mikdâr-ı zulmüne muâdil gelmekle de kalmaz de, mazlûmun tecâvüz ettiği mikdârdan dolayı, zâlimin ona mutâlebe edilecek hakkı geçer ki, **[39]** bu mikdâr-ı zâid için mazlûm kısâs edilir." Şerîatimizin siyâset-i nüfûsdaki bu kemâlinin başka yerde hâsıl olduğunu bilmiyoruz.

Şerîat-i Muhammediyye'nin bu beyânâtı vâzıhan gösteriyor ki, dinimiz esere (egoisme)yi, hod-kâmlığı kabûl etmemiş ve îsâr (altruisme) esâsını sunûf-ı muhtelife-i beşer arasında neşr ü ta'mîm için en sâlim tarîkı açmıştır. Hod-kâmlığın düşmen-i bî-emânı olduğunu –[11](أعدى عدوك نفسك التي بين جنبيك) "Düşmanlarının en zararlısı iki cânibin arasındaki nefsindir!" hadîs-i şerîfi şübheye mahal bırakmayacak sûrette isbât eder. Lâkin şunu da ihtâr etmek elzemdir ki, hod-kâmlığı reddetmek ve îsârı hadd-i aksâ-yı kemâline îsâl etmekle beraber *İncil*'in; "Biri sağ yanağına tokat atarsa

[1] es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* 8303.

[2] el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* Lübnan, 2003, c. 8, s. 575.

[3] el-Beyhâkî, *Şu'abu'l-İmân,* Bombay, 2003, c. 10, s. 550.

[4] el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* 1981, c. 3, s. 376.

[5] Benzer şekilde bkz. Taberânî, *Mekârimü'l-Ahlâk,* Lübnan, 1989, c. 1, s. 331.

[6] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 8, s. 128.

[7] el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* 1981, c. 3, s. 375.

[8] el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* 1981, c. 3, s. 378.

[9] İbn Mâce, *Sünen,* Ebvâbü'l-Edeb, 23.

[10] Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, c. 4, s. 283.

[11] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 382.

sol yanağını da çevir!" emrini kānûn-ı ahlâk olarak kabûl etmemiştir ve bunda her halde isâbet etmiştir. Zîrâ bu sözün müeddâsı bir kānûn-ı küllî olmak hasâilinden mahrûmdur. Böyle kānûnun evsâf-ı ulviyye ile muttasıf olan nefs-i insânîyi tezlîl etmesinden kat'u'n-nazar –bütün insanlar şehevât ve ihtirâsâttan mütecerrid farz edilmedikçe– nizâm-ı nev'-i beşer için müfîd addedilememesi de zarûrîdir. Akvâm-ı nasrâniyyeden hiç biri tarafından hiçbir zamanda bu kānûnun düstûru'l-amel ittihâz edilmemiş olması zâten kābiliyet-i tatbîkıyyesi olmadığına burhân-ı celîdir. Fil-hakīka insanlar melek değildir. Melek olduklarını farz edersek, o halde de kendilerinden fenâlık sudûru gayr-i mümkün olacağından hayrâta sâik ve şürûrdan sârif bir kānûn-ı ahlâkînin vaz'ı esâsen abes olmuş olur.

Elhâsıl, kānûn-ı ahlâkī insanlar içindir ve insanların bunca şehevât, ihtiyâcât ve ihtirâsât-ı gûn-â-gûn arasında gerek kendilerinin, gerek âharın fıtraten müteveccih oldukları gāye-i kemâlâta reh-zenlik etmeyecek ef'âl ü harekâtın tâbi' olduğu kānûn-ı küllînin bilumûm efrâd-ı nev'-i beşerce makbûl ve şâyân-ı ittibâ' olması her halde cümlesinin fıtrat-ı müşterekesine muvâfık olmasına mütevakkıftır. Bu da şübhesiz esâs-ı aklîye istinâd etmedikçe mümkün olamaz. Dîn-i İslâm kānûn-ı ahlâkīsini bu esâs üzerine binâ etmiş ve fazla olarak bu esâsın bilumûm esnâf-ı beşer arasında taammüm etmesinin, bütün ebnâ-yı Âdem'in samîm-i kalbinde mahkûk olmasının çâresini de ortaya koymuştur.

Ahmed Naim

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Dîn-i Ahmedî'nin en bâriz ve en derin seciyesi, tevhîde vermiş olduğu ehemmiyet-i azîmedir. İslâmiyet, vahdet-i ilâhiyye akīdesi demektir. Furkān-ı Mübîn şirkten mâadâ her türlü maâsînin mazhar-ı afv-ı Samedânî olacağını sarâhaten beyân buyurmuştur. [1](اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ)

Karn-ı Evvel'de zuhûr eden mütefekkirîn-i İslâmiyyenin bilhâssa sıfât-ı ilâhiyye bahsiyle uğraşmış olmaları, vahdet-i ilâhiyyeyi her türlü şevâib-i tekessürden tenzîh etmek endîşesinden neş'et etmiş olduğu şübhesizdir. Erbâb-ı i'tizâlin bu bâbdaki mutâlaâtı mesâil-i sâire için de birer bâb-ı intikād küşâd etmiştir.

Mu'tezile, sıfâtın nefyi husûsundaki da'vâ-yı musırrânelerini erbâb-ı felsefenin tedkīkātına istinâd ettirerek de isbâta çalışmışlardır. Fil-hakīka hukemâ da, erbâb-ı i'tizâl gibi, sıfât, Allah'ın zâtının aynı olduğuna kāil olmuşlar ve sıfât-ı zâideyi nefy etmekle beraber eserlerini isbât mecbûriyetinde bulunmuşlardır.

Hukemâ diyor ki: "Zât-ı Akdes her şey'e âlimdir. Dâire-i ilminden hâric hiçbir şey' yoktur. Fakat ilim sıfatı zât üzerine zâid bir vasıf değildir. Belki ma'lûmât, zâta münkeşiftir. Yani, kâffe-i ma'lûmâtın zât-ı ecell ü a'lâsına münkeşif olması i'tibârıyle âlimdir. O inkişâfa mebde' olması cihetiyle de ilimdir." Hukemâ diğer sıfât hakkında da aynı tarzda beyân-ı mutâlaa eylemişlerdir. Hukemâ, sıfatlar zât üzerine zâid olmamasına şu sûretle istidlâl ediyorlar: Sıfât zât üzerine zâid olurlarsa, mümkünâttan olmaları lâzım gelir. Çünkü mevsûfa muhtâc bulunurlar. Mümkün olan her şey bir illete müftekırdır. Bu illet ya zât-ı vâcib veya zât-ı vâcibin gayrı olur. Eğer zât-ı vâcibin gayrı olursa Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı kemâliyye ile ittisâfında gayra muhtâc bulunması iktizâ eder ki, bunun külliyyen bâtıl olduğu şübhesizdir.

İllet, zât-ı vâcib olursa, vâhid-i hakīkī olan Hudâ-yı Akdes'den umûr-ı mütekessirenin sudûru lâzım gelir. Halbuki vâhid-i hakīkīden ancak vâhid sâdır olabileceği müsbet bir hakīkat olduğundan bu şık da mümkün değildir."*

[40] Bir de bu şık kabûl edilirse, vâhid-i hakīkīnin hem fâil hem kābil olması lâzım gelir ki, bu da, aklen muhâldir. Erbâb-ı i'tizâlin pek büyük bir nüfûz kazanmış oldukları bu devirlerde Ehl-i Sünnet arasında kendilerine aklen, mantıkan mukābelede bulunacak zevât mevcûd değildi. Ulemâ-yı Ehl-i Sünnet bütün bu muhâkemâta karşı naklî edille serdiyle mukābele etmek istiyorlardı.

Ulemâ-yı i'tizâl Yunan felsefesine vukūf peydâ ettikten sonra sâha-i tedkīklerini pek ziyâde tevsî' etmişlerdir. Vâsıl bin Atâ'nın bâdî-i i'tizâli olan mesâil-i mühimmeyi halle çalışmışlar, üstâd-ı mezhebin bir şekl-i mübhemde görülen fikirlerini inkişâf ettirmişlerdir. Mu'tezilenin istihrâc ettikleri netâyic ekser-i nikātta akīde-i Ehl-i Sünnet'le tesâdüm ediyordu. Bu musâdemede, ilk zamanlarda galebe, erbâb-ı i'tizâle teveccüh etmişti. Çünkü mu'tezilîn, iddiâlarını akıl ve mantıkla isbât etmeye çalışıyorlardı. Ulemâ-yı Ehl-i Sünnet ise bunlara karşı akīde-i esâsiyyeyi akıl ve muhâkemeye tevfîkan tenvîr edecekleri yerde nakliyât ve an'anâtle mukā-

[1] Nisâ, 4/48.

* Hukemânın kazâyâ-yı esâsiyyesinden biri de (الواحد الحقيقى لايصدر عنه الا الواحد) cümlesidir. Yani hukemâ diyor ki: Vâhid-i hakīkīden âsâr ve ma'lûlât-ı mütekessire sâdır olamaz. Çünkü bir şey'in (bir ma'lûlün) illet-i mûcidesi o şeyden evvel mevcûd olmak lâzım olduğu gibi o ma'lûl ile kendi arasında da sâir ma'lûllerle kendi arasında mevcûd olmayan bir husûsiyet bulunmalıdır. Ancak bu husûsiyet sâyesinde illet, o ma'lûlü iktizâ edebilir. Husûsiyet olmadığı takdîrde ma'lûlâtın kâffesi o illete karşı aynı halde bulunacaklarından o ma'lûlün illet-i mezkûreden sudûru tasavvur olunamaz.

Şu halde farz edelim ki, vâhid-i hakīkī olan fâilden bir eser sâdır oldu. Eser-i mezkûrun sudûrundan evvel fâil ile eser arasında bulunması iktizâ eden husûsiyet, ancak fâilin zâtı hasebiyle olmuştur. Aynı fâilden diğer bir eserin sudûru daha tasavvur olunursa, husûsiyetin yine zât-ı fâil hasebiyle olması îcâb eder. Çünkü başka ihtimâl yoktur. Bu takdîrde fâilin bu iki eserden her biriyle olan husûsiyeti aynı olacağından, fâil, bu ma'lûllerden hiç biri için de illet olamaz. Çünkü husûsiyetçe bu ma'lûller arasında hiçbir fark yoktur. Ma'lûlât teaddüd ederse beheme-hâl zât-ı fâilde de mugāyeret olmak lâzım gelir. Çünkü mugāyeret olmadıkça vâhid-i hakīkīden iki ma'lûl sudûru için iki husûsiyet tasavvuru mümkün olamaz; ma'lûl iki olunca, illetin de iki olması iktizâ eder. Bu sûrette fâilin her cihetle vâhid olamaması lâzım gelir. Hukemâ bu tarz-ı muhâkemeden bil-istidlâl; vâhid-i hakīkī olan fâilden ma'lûlât-ı kesîre sudûru mümkün değildir hükmünü çıkarmışlardır. Hukemânın şu yoldaki istidlâlâtına mütekellimîn-i İslâmiyye tarafından yine mantıkī cevaplar verilmiştir. *Şerh-i Mevâkıf*'la fuzalâ-yı müteahhirînden Gelenbevî merhûmun Celâleddîn-i Devvânî'nin *Akāid-i Adudiyye Şerhi*'ne yazdığı hâşiyede bu husûsa dâir ma'lûmât-ı mufassalaya dest-res olunabilir.

bele etmek istiyorlardı. Bu hâlin netîce-i tabîiyyesi olarak mu'tezilîn mantığın safsatalarından bil-istifâde ekser fikir ve mutâlaalarını herkese kabûl ettiriyorlardı. Ehl-i Sünnet erbâbı ise bu safsataların butlânını yine mantıkan isbât lâzım gelirken nakliyât ile mukābele etmek istiyorlardı. Bu hâl, Eş'arî'nin zuhûruna kadar devâm etmiştir. Evvelce Mezheb-i İ'tizâl'in en âteşîn tarafdârlarından bulunan Eş'arî, bilâhare bu mezhebin butlânına kāni' olmuş, bütün dehâ-yı ilmîsiyle Ehl-i Sünnet akīdesinin te'yîdine koyulmuştur. Eş'arî bu mücâdelede erbâb-ı i'tizâli akıl ve mantıka tevfîkan yine kendi silâhlarıyle bi-hakkın mağlûb etmeye muvaffak olarak akāyid-i İslâmiyyeyi müdhiş hücûmlardan kurtarabilmiştir.

Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, 260 sene-i Hicriyyesinde kadem-zen-i âlem-i şuhûd olmuştur. Eş'arî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî Mezâhibi'nde bulunanların i'tikādda imâmıdır. Hanefiyyü'l-mezheb olanların i'tikādda imâmı ise Ebû Mansûr Mâtürîdî hazretleridir.*

Mâtürîdî, Semerkand taraflarında Ebû Hanîfe mezhebinin te'yîdine çalıştığı esnâda Irak cihetlerinde de Eş'arî'ye daha büyük ve daha ağır bir vazîfe teveccüh ediyordu. Fil-hakīka Abbâsîlerin edvâr-ı evveliyyelerinde erbâb-ı i'tizâl, Ehl-i Sünnet ulemâsı arasında kendilerine müdâfaa edebilecek hiçbir kimse göremediklerinden, istedikleri gibi atıp tutuyorlar, hulefâ-i Abbâsiyyeden bir çoklarını da tarafdâr kazandıkları cihetle, Ehl-i Sünnet müntesibînini amansızca ezmekten ictinâb etmiyorlardı. Eş'arî erbâb-ı i'tizâlin galebe-i kâmile ihrâz etmiş oldukları böyle bir zamanda metîn ve Hudâ-pesend bir azim ile ortaya atılmış ve hakīkaten şâyân-ı takdîr bir dehâ göstermek sûretiyle akāyid-i esâsiyyeyi kurtarabilmiştir. Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında da kırk kadar mes'elede ihtilâf varsa da, mesâil-i mezkûre fer'iyâta âid olduklarından, her iki mezheb tarafdârânı da yek diğerlerine ızhâr-ı hürmetten geri kalmamışlar, birbirlerinin akīdelerini tezyîf şevâibinden tenezzüh eylemişlerdir. Müteahhirîn-i ulemâ-i İslâmiyyeden Şeyh-zâde Abdurrahîm merhûm, Eş'arîlerle Mâtürîdîler arasında muhtelefün-fîh olan mesâili *Nazmu'l-Ferâid* ünvanlı kitâbında cem' ederek bu bâbda tedkīkāt-ı mühimmede bulunmuştur. Eş'arî kırk sene kadar Mezheb-i İ'tizâl'e intisâb etmiş ve rüesâ-yı Mu'tezile'den Cübbâî'nin hizmetinde bulunarak mezâyâ-yı ilmiyye ve kudret-i nutkıyyesiyle kendisi de eimme-i Mu'tezile derecesine irtikā eylemişti. *Târîh-i Ebi'l-Fidâ*'nın beyânına nazaran müşârun-ileyh 330 târîhinde maskat-ı re'si olan Bağdad'da irtihâl-i dâr-ı bakā ederek Meşreatü'z-Zevâyâ nâm mahalde defn edilmiştir.

Garîbdir ki, Eş'arî ve tarafdârânı akāyid-i Ehl-i Sünnet'i te'yîd için hârika-nümâ bir cesâret ve dehâ ile ortaya atılmış oldukları halde, minnetdârlığa bedel, Bağdad'da bulunan Hanbelîlerin buğz ve husûmetini celb eylemişlerdi. Hattâ Hanbelîlerden mutaassıb ve câhil bazı eşhâs-ı sefîle Eş'arî ve tarafdârânını küfür ile ithâma ve demlerinin mubâh olduğunu i'lâna kadar varmışlardı. Bu derbederler bu kadarla da iktifâ etmeyerek hazret-i şeyhin irtihâlinde kabrini açıp cesedini ihrâk edeceklerini bî-pervâ söylüyorlardı. Bir münâsebetsizliğe meydân bırakmamak için müşârun-ileyhin irtihâlinde etbâ' ve telâmîzi kabrini gizlemişlerdir.

Eş'arî'nin vâlidesi reîsü'l-Mu'tezile Ebû Ali Cübbâî'nin taht-ı nikâhında idi ve Eş'arî Cübbâî'nin dest-i terbiyetinde perveriş-yâb-ı kemâl olmuştu. Eş'arî ile üstâzı arasında cereyân eden bir mübâhase netîcesinde idi ki, müşârun-ileyh Mezheb-i İ'tizâl'den külliyyen rücû' ederek Ehl-i Sünnet Mezhebi'ni iltizâm etmiş ve bakıyye-i hayâtını bu mezhebin te'yîdine hasr eylemişti. Eş'arî ile Cübbâî'nin muhâvereleri şu sûretle cereyân etmişti:

Eş'arî – Biri mutî', diğeri âsî ve üçüncüsü sağîr olarak vefât eden üç birader hakkında ne re'yde bulunursunuz?

Cübbâî – Evvelkisi müsâb, ikincisi dûçâr-ı ıkāb ve üçüncüsü de ne muâkab ve ne de müsâb olur.

[41] Eş'arî – Ya üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'a tezallüm-i hal ederek: "Yâ Rab! Beni ne için hâl-i sıgarımda imâte ettin de büyümeye bırakmadın? Büyümüş olsaydım, ben de belki mü'min ve mutî' bir kulun olurdum da şimdiki gibi fazl u ihsânından, niam-ı cinânından mahrûm kalmazdım!" derse Zât-ı Bârî buna ne cevap verir?

Cübbâî – Sen büyüseydin âsî ve binâenaleyh müstahıkk-ı azâb olacaktın! Bu sebebden senin çocuk iken ölmekliğin hakkında hayırlı olduğundan sıgar-ı sinninde rûhun kabz olundu." der.

Eş'arî – Öyle ise ikincisi de; "Yâ Rab! Mâdâm ki benim de büyüyünce sana âsî olacağımı bilirdin, niçin beni de kardeşim gibi hâl-i sıgarımda imâte etmedin de, şimdi azâba dûçâr ediyorsun?" derse buna ne cevap verilir?

Eş'arî'nin bu son suâli Cübbâî'yi mebhût bırakmıştı. Çünkü Mezheb-i İ'tizâl'e göre bu suâle cevap i'tâsı gayr-i mümkün olduğundan Eş'arî hem üstâzını ve hem Mezheb-i İ'tizâl'i terk ederek bakıyye-i hayâtını bu mezhebin hedmiyle Ehl-i Sünnet akīdesinin i'lâ ve te'yîdine hasr etmiştir. Eş'arî'nin bir çok müellefâtı vardır. Âlem-i İslâm ve bilhâssa Ehl-i Sünnet müntesibîni ebediyyen kendisinin minnetdârıdır.

* * *

Mütefekkirîn-i Mu'tezile usûl i'tibârıyle felsefe-i akliyye (rationalisme) tarafdârı addolunabilir. Maamâfih erbâb-ı i'tizâl arasında aklın hiç de kabûl edemeyeceği garîb akīdelere saplananlar da az değildir.

Meselâ fırak-ı Mu'tezile'den "İskâfiye"ler Zât-ı Bârî'nin ukalâya zulm etmeye kādir olmayıp çocuklara ve mecnûnlara zulm edebileceği i'tikād-ı acîbine kapılmışlardı.

"Hişâmiye"ler ise Hazret-i Osmân'ın ne muhâsara edildiğine ve ne de katl olunduğuna inanmayarak mütevâtiren sâbit olan bir vak'a-i târîhiyyeyi inkâr etmişlerdir.

---

* Ebû Mansûr Mâtürîdî İmâm-ı A'zam hazretlerinin i'tikādiyâttaki mesleğini kabûl ederek bunun ızhâr u te'yîdine çalışmış mütebahhir bir Türk âlimidir. Müşârun-ileyh Semerkand dâhilinde "Mâtürîd" isminde bir karyede tevellüd etmiştir. Târîh-i irtihâline tesâdüf eden Hicret'in 332'inci senesine kadar Türkistan taraflarında akāyid-i Ehl-i Sünnet'i fırak-ı dâlle hücûmlarından sıyânet için çalışmış ve muvaffak olmuştur. Fil-hakīka mezâhib-i dâlle te'sîrâtından en az müteessir olan Türkler olduğu gibi Ehl-i Sünnet Mezhebi'ne en çok ve en samîmî merbût kalmış olanlar da yine Türklerdir. Ebû Mansûr'un "Me'hazü'ş-Şerâyi'" ve "Te'vîlâtü Ehli's-Sünne" gibi bazı âsâr-ı fâzılası vardır.

Yine erbâb-ı i'tizâlden "Sâlihiye"ler ilim, kudret, irâde, sem' ve basar sıfatlarının meyyitle de kāim olabileceği akīde-i mudhikesini ortaya atmışlardır.

"Hâbitıye"ler de; "Âlemin iki ilâhı olup birisi kadîmdir ki, Cenâb-ı Hakk ve diğeri muhdesdir ki, Hazret-i Mesîh'dir." gibi hezeyânlarda bulunmuşlardır.

Fırak-ı Mu'tezile'den "Hadebiye"ler ise tenâsüha kāil oldukları gibi her hayvânın da mükellef bulunduğunu i'tikād ederlerdi. Mezheb-i İ'tizâl sâlikleri arasında bu gibi saçma sapan hezeyânlarda bulunanlar az değildir.

Fakat şurasını da i'tirâf etmelidir ki, Abbâsîlerin edvâr-ı evveliyyesinde erbâb-ı i'tizâlin o derece nüfûz u kudret kesb etmeleri, Ehl-i Sünnet ulemâsının mükemmel ve muntazam bir usûl-i mantıkī ile akīde-i esâsiyyeyi müdâfaaya adem-i iktidârlarından ileri gelmiştir. Ve yine i'tirâf etmelidir ki, erbâb-ı i'tizâl arasında ilmen, fazîleten pek büyük mütefekkirler, pek muktedir müttecirler yetişmiştir. Bu büyük sîmâlar Âlem-i İslâm'ın terakkī-i fikrîsine pek çok hizmet etmiş oldukları gibi Ehl-i Sünnet'i akāid-i esâsiyyenin müdâfaa ve muhâfazası için bezl-i mesâîye mecbûr bırakmışlardır.

Erbâb-ı i'tizâl arasında Zemahşerî derecesinde müfessirîn yetişmiş olduğu gibi hikemiyât ve felsefede pek derin bir dehâ göstermiş olan ekâbirin bir çokları da bu mezhebe tarafdâr bulunmuşlardır.

Mu'tezilîn kazâ ve kader mes'elesinde; "Abd, kendi fiilinin hâlikıdır; küfür, zulüm, şerr ve maâsî Cenâb-ı Hakk'ın takdîriyle değildir." re'yini iltizâm etmişlerdir.

Vâsıl diyordu ki: "Zât-ı Akdes, hakîm ve âdil olduğundan kendisine küfr ve şer izâfesi câiz değildir. Emr ettiği ve ibâdına hükm ettiği şeyin hilâfını irâde etmesi ve bunun üzerine insanları dûçâr-ı mücâzât kılması Zât-ı Ulûhiyyet hakkında tecvîz edilemez. Şu halde hayır ve şerrin, îmân ve küfrün, tâat ve ma'sıyetin fâili insanlardır. Ef'âl-i beşeriyye üzerine cezâ terettübü de bundan nâşîdir." Mu'tezilîn te'yîd-i müddeâ için bu gibi birkaç delîl serd etmişlerdir.

Uzamâ-i Mu'tezile'den Ebu'l-Huseyn ve etbâı; "İnsan, ef'âl-i ihtiyâriyyesinin mûcididir." dedikleri gibi, insanın kendi ef'âlini îcâd etmesinde zarûret bulunduğunu da iddiâ eylemişler ve demişlerdir ki: "Herkes ale'l-âde yürümekte olan bir kimsenin hareketiyle mürte'işin hareketi arasında, kezâlik ihtiyârıyle minâreye çıkan kimse ile kazârâ minâreden sükūt eden kimsenin hareketleri arasında bir fark bulunduğunu anlar. Bunlardan birinci nev' hareketlerin ihtiyâr ve devâîye müstenid olduklarını tasdîk eder. Çünkü ihtiyâr ve devâî olmasaydı, bu hareketlerin zuhûra gelemeyeceğini takdîr edebilir. Halbuki son iki hareket (mürte'işle sâkıtın hareketleri) böyle değildir. Çünkü bu hareketlerde irâde ve devâîden hiçbir şey yoktur.

Ebi'l-Huseyn'den başka diğer mu'tezilîn insanın kendi ef'âlinin hâlikı olduğuna istidlâlen; "Eğer insan ef'âlinin hâlikı olmayıp da ef'âl-i beşeriyye mahlûk-ı ilâhî olsaydı, kāide-i teklîf, medh u zem, sevâb u ıkāb gibi şeylerin kâffesinin bâtıl olmaları lâzım gelirdi." demişlerdir. Çünkü bir insan kendi fiilinin mûcid-i müstakılli olamayınca ona; "Bunu yap, şunu yapma!" tarzında emir ve nehiyde bulunmak aklen sahîh olmaz. Hattâ bi'sete bile lüzûm kalmaz. Ve insanlar fiillerinin hâlikı olmadıklarından kendilerine peygamber göndermekten hiçbir fâide hâsıl olamaz.

Erbâb-ı i'tizâl bu mes'elede te'yîd-i müddeâ için bervech-i bâlâ edille-i akliyyeyi serd etmiş oldukları gibi aynı zamanda nusûs-ı şer'iyyeden de ihticâca kalkmışlardır. Gerek mu'tezilînin istidlâlâtına ve gerek Ehl-i Sünnet tarafından bu istidlâlâta verilen mukni' cevaplara dâir Seyyid Şerîf Cürcânî *Şerhu* **[42]** *Mevâkıf*'da tafsîlât-ı lâzime vermiştir. Erbâb-ı i'tizâl insandan sudûr eden ef'âlin mûcid ve hâlikı kendisi olduğu akīdesini kabûl etmiş olduklarından ihtiyâr ile yapılan bir fiile terettüb eden diğer bir fiili îzâh için "tevlîd" kāidesini vaz' etmek mecbûriyetinde bulunmuşlardır. Mu'tezile diyorlar ki: "Bir fiilin fi'l-i âharın tevassutuna muhtâc olmaksızın fâilden sudûru mübâşeret tarîkıyledir. Fi'l-i âharın tevassutuyla sudûru ise "tevlîd" tarîkıyledir. Çünkü kasda mukārin olmayan fi'l-i mürettebin îzâhı ancak bu sûretle mümkün olabilir."

Tevlîd, bir insanın yaptığı bir işin başka bir işi müstelzim olması demektir. Meselâ elin hareketi anahtarın hareketini tevlîd eylediği gibi. Şu halde Mu'tezile'ye göre "elem" darbdan ve "inkisâr" kesrden tevellüd etmiş oldukları için bunlar mahlûk-ı Hudâ değillerdir. Rüesâ-yı Mu'tezile'den Vâsıl, refâh ve felâket, sıhhat ve maraz, mevt ve hayat gibi ahvâl-i hâriciyyeye âid olan umûrda "kader"i kabûl ediyordu. Ta'bîr-i dîgerle Vâsıl cismânî fatalizme tarafdâr bulunuyordu. Fakat rûhânî ve ahlâkī fatalizmi şedîden red ve inkâr eylemiştir.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

Akāid-i İslâmiyyeye dâir neşr edeceğimiz bu makāleler "*el-Menâr*" mecelle-i İslâmiyyesi sâhibi ulemâ-yı mütebahhirînden Şeyh Reşîd Rızâ Efendi hazretlerinin "*Emâlî-i Dîniyye*" ünvanı altında mezkûr mecellede neşr etmiş olduğu derslerden muktebesdir. Fâzıl-ı müşârun-ileyh bu dersleri Mısır'daki Şemsü'l-İslâm Cem'iyeti'nin verdiği bir karar üzerine mezkûr cem'iyet tarafından haftada bir gün akd edilen ictimâ'-ı umûmîlerde takrîr eylemişti. Bilâhare her taraftan vukū' bulan ricâ üzerine derslerin hulâsası *el-Menâr*'da da neşr edilmiştir. Fâzıl-ı müşârun-ileyh takrîr etmiş olduğu bu derslerde akāid-i İslâmiyyenin esâslarını teşkîl eden en mühim mes'eleleri mevzû'-ı bahs ederek onları âyât-ı *Kur'âniyye* ve berâhîn-i akliyye ile tavzîh u teşrîh eylemiş; "Filân şöyle demiş, diğeri de böyle cevap vermiş." gibi lüzûmsuz kîl ü kāllerden tamâmen ictinâb ile basît bir sûrette akāid-i İslâmiyyeyi anlatmıştır. Üstâd-ı muhterem, takrîr etmiş olduğu bu dersleri mes'ele şekline ifrâğ ederek onları yek diğerine karıştırmaksızın her birisini bir ser-levha altında ayrı ayrı îzâh ve beyân etmiştir. Fevâid-i külliyyeyi mûcib olacağı mülâhazasıyle tercüme ve iktibâsı münâsib görülmüştür.

Birinci Mes'ele:

Din

İslâmların hâl-i hâzırından şikâyeti mutazammın ağızlarda deverân eden sözler herkesin kulaklarını çınlatıyor. Evet,

herkes İslâm'ın bulunduğu şu hâl-i esef-iştimâlden müştekîdir. Bu böyle olduğu gibi mübtelâ olduğumuz belâ-yı mübînin düştüğümüz husrân-ı azîmin ilâcı, eslâf-ı evvelînin âsârına ıktifâ' ederek ahkâm ve teâlîm-i dîniyye ile amel etmek olduğunu da anlamayan hiçbir kimse kalmadı. Herkes diyor ki: "İslâmları bu halden kurtaracak yegâne çâre, her şeyi bırakarak dîn-i İslâm'a iyi sarılmak olacaktır." Öyle ise "din" nedir? Evvelâ bunu anlamak lâzımdır.

Ulemâmız, dini şu sûretle ta'rîf ediyorlar: "Dîn, bir kānûn-ı ilâhîdir ki; ukūl-i selîme erbâbını kendi ihtiyârlarıyle hâl-i hâzırda tekmîl-i havâyic-i zarûriyyelerini, istikbâlde fevz ü necâta, hayât-ı sermedîye nâil olmalarını te'mîn edecek şeylere, onları her zaman saâdet ü selâmete eriştirecek yollara sevk eder." Evet; din öyle bir kānûndur ki; aklı başında olup da kendisine ittibâ' edenleri hem dünyâda hem de âhirette saâdete erdirir.

Pek a'lâ! Şimdi elimizi vicdânımıza koyup da düşünürsek, bu ta'rîf tam ma'nâsıyle bize muvâfık mı? Biz dünyâda mes'ûd, muzaffer bir halde miyiz? Hayır! Bugün biz bütün ümmetlerden, bil-cümle kabîlelerden geride bulunuyoruz! O kadar ki, bir devlet sâhibi olmayan Yahûdîler bile ilim, servet, uhuvvet-i milliyye ile yek diğerine olan irtibâtlarıyla bize fâiktirler. Hattâ Hind'de bulunan vesenî tâifesi bile ulûm u fünûnda, hıref-i sınâyi'de, zimâm-ı idâreyi iyi tutmak husûsunda müslümanları çoktan geçmişlerdir. Halbuki müslümanlar adeden pek az oldukları bir zamanda bile her husûsda onların üzerine seyyid, hâkim idiler. Daha yakın zamana gelinceye kadar da hiçbir vesenî komşuları olan müslümanların vardığı gāyeye vâsıl olmak kudretini hâiz değildi. Bir müslüman çıkıp da yüz vesenîye karşı bir kere şiddetle sayha ettiği vakit o müslümanın ecdâdından tevârüs ettiği âsârdan bâkī kalan bazı mezâyâ sebebiyle o vesenîler koşa koşa firâr etmeye mecbûr olurlardı.

Ne kadar şâyân-ı taaccübdür ki, saâdet ü selâmete erdirmek dinlerinin mefhûmunda dâhil bulunuyorken bugün fevz ü felâha nâil olmuş, yahud saâdet ü selâmet yollarını anlamış, tam ma'nâsıyle istiklâlini muhâfaza etmiş hiçbir İslâm kabîlesi, hiçbir müslüman memleketi görülmüyor. Binâenaleyh dinin ta'rîfinin kendimize muvâfık gelmemesi, kendimizi o ta'rîfin hâricinde görmemiz delâlet ediyor ki; biz dâire-i dinden hâric bulunuyoruz, gittiğimiz yol din yolu değildir! Bu sözümle; bugün müslümanız iddiâsında bulunanların hiç birisi de müslüman değildir! demek istemiyorum. Ben ancak şunu anlatmak isterim: Bugün her tarafta bulunan müslümanların hâli gösteriyor ki, müslümanların hey'et-i mecmûası dinin, evet, tabîatıyle saâdet ü selâmete müeddî, fevz ü felâhı müstelzim olan –nasıl ki dine karşı olan merbûtıyetleriyle bizi sebkat eden ecdâdımızı selâmete eriştirmiştir– dîn-i kavîmin ahkâmından inhirâf etmişler, dinin ta'yîn etmiş olduğu hudûdun hâricine çıkmışlardır.

Dinin ta'rîfi sarâhaten gösteriyor ki: Din, erbâb-ı dîni hem dünyâda hem âhirette saâdete îsâl eder. Binâenaleyh bizim dünyada saâdet ü selâmete adem-i vusûlümüz, saâdet ü selâmetten bil-külliyye mahrûmiyetimiz, öbür saâdete **[43]** –âhiret saâdetine– de vâsıl olamayacağımıza el-iyâzü billâh ondan da mahrûm kalarak dünyâ ve âhirette hüsrân-ı azîm içinde kalacağımıza bir delîldir. Çünkü dinin ta'rîfinde ehl-i dîni saâdete erdireceği tasrîh edildiği halde bugünkü müslümanların dünyâ saâdetinden mahrûm bulunmaları, hiç şübhe yok ki, alâ-vechi's-sahîh dine mütâbeat etmemelerinden, onun gösterdiği yolu gāib etmelerinden ileri gelmiştir. Eslâf-ı izâm ile bizim aramızda yapılacak bir mukāyese bu hakîkati pek açık bir sûrette anlatıyor. Maa-hâzâ ibâdâtın fürûuna, ibâdât içinde mündemic olan hikmetlere –meselâ, ind-i ilâhîde makbûl, rızâ-yı Bârî'ye muvâfık olan salâtın fuhşiyâttan, münkerâttan nehy etmesi lâzım olduğuna; zekâtın fevâid-i ictimâiyyesine– dâir beyânâtta bulunurken bu ciheti daha ziyâde tafsîl edeceğiz.

Dîne muhâlif olarak aramızda şüyû' bulan ahkâm ve akāid-i fâsideden birisi de, gerek avâmm-ı nâsın gerek havâss-ı ümmetten geçinenlerin –kendimizle dinde bize muhâlif olanları kasd ederek– (لهم الدنيا ولنا الآخرة) "Dünya onlar için, âhiret de bizim içindir" diye daima dillerine dolamakta oldukları bâtıl sözlerdir. Halbuki bu i'tikādın ne kadar bâtıl olduğu sarâhat-i *Kur'ân*iyyeye muhâlif olmasından ma'lûmdur. Zîrâ Cenâb-ı Hakk; [1]*(قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِه وَالْطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِىَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ) âyet-i kerîmesiyle zîneti, tayyibât-ı rızkı müstakillen mü'minler için kıldığını gösteriyor. Hattâ (خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ) demeseydi, gayr-i müslimlerin de bu zînetten bir şey'e müstahak olacakları bilinmezdi.

Dînimiz bu yolda emr ediyorken; "Bizi saâdet-i dünyâdan mahrûm bırakan, terakkīmize engel olan dindir!" demek kadar cehâlet olur mu? Ehl-i dinin zühd ü meskenette, *Kur'ân-ı Kerîm*'e muhâlefet etmek husûslarındaki ifrâtlarıyla evâilde bulunan ruhbânların hâline müşâbih bir derekeye rucû' etmelerinden büyük, dine karşı daha ne gibi bir cinâyet tasavvur olunur? Diyânet-i İslâmiyye ile dünyânın izzeti, serveti, sultânı tev'emdirler; her ikisi birlikte irtifâ' ettikleri gibi yine her ikisi bir olarak inhitâta yüz çevirirler. Servet, neşr-i ulûm, saltanat bulunmadıkça dinimizi muhâfaza etmek imkânı kat'iyyen mutasavver değildir. İşte doğrudan doğruya *Kur'ân*'a muhâlif olup da aramızda şüyû' bulan bu gibi akāid-i fâsidedir ki, bizi bulunduğumuz şu vâdî-i hızlâna yuvarlayıp getirmiş, millet-i İslâmiyyeyi hâk-i helâke serivermiştir.

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdî

* * *

* Meâl-i münîfi: "Habîbim, sen de ki: Allah'ın kulları için hazâin-i eltâfından ihrâc eylediği zîneti, tayyibât-ı rızkı kim tahrîm eyledi? Sen de ki: O zînet ile tayyibât-ı rızk hayât-ı dünyâda îmân edenler içindir. Her türlü zînetten, tayyibât-ı rızıktan onlar istifâde edeceklerdir. Yevm-i kıyâmette ise bu gibi ni'metler yalnız mü'minlere mahsûsdur. Kefere, o ni'met-i celîle-i ilâhiyyeden mahrûmdurlar. Ehl-i ilm ü irfâna kâffe-i ahkâmı bu sûretle tafsîl ederiz." (Sûre-i A'râf, âyet 32) [Metinde âyet numarası "31" olarak yazılmıştır.]

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA
– 6 –
İCTİHÂD VE TAKLÎD

–mâba'd–

Muhakkık: Yine vesâiti çoğaltarak daha şimdi söylediğim şeyden gaflet ettin. Ben diyorum ki: "Allah, peygamber kendi murâdlarını efsah-ı lisân ile beyân etmeye başkalarından daha ziyâde kādirdirler. Bir de; "Hazret-i Peygamber'in (sav) beyânâtı ümmete kâfî değildir!" demek; "Allah'ın risâletini, insanlara teblîğ edilmesi için bildirmiş olduğu ahkâmı ümmete bi-hakkın teblîğ etmedi." demektir. Pek a'lâ; şimdi bunu söylemeye kim cür'et edebilir?

Teallüm-i Arabî'ye gelince: Erbâb-ı ukūle göre bu en kolay umûrdandır. Bu bâbda fazla söze ne hâcet! "Din"in dâîleri, mürşidleri; Acemleri tahsîl-i Arabî'ye sevk ettikleri zamanlar Acemlerden Lisân-ı Arabî'de gāyet fasîh, belîğ şâirler, hatîbler zuhûr etmesi bu hakīkati îzâh etmez mi? Binâenaleyh Lisân-ı Arabî ahsen-i lügātten birisi, yahud doğrudan doğruya ahsen-i lugāt; ancak budur!

Biz görüyoruz ki çocuklar; mekteplerde, medreselerde hem tehzîb-i ahlâk, hem selâmet-i zevk, hem de sühûlet-i nutk i'tibârıyle Lisân-ı Arabî'den pek dûn bir mertebede olan bir çok lisânları ta'lîm ediyorlar.

Mukallid: Şimdiki insanların zihinleri, akılları gerek müctehidîn zamanındaki insanların, gerek onlardan sonra bulunan, meselâ Zemahşerî, Şeyh Abdülkāhir-i Cürcânî, Sükâkî ve bunların emsâli zevâtın ezhân u ukūlünden pek ziyâde zaîftir; bunda kat'iyyen şekk ü şübheye mahal yoktur. Bu bâbda delîl pek çok ise de, ben bir tanesini zikr ile iktifâ edeceğim: Gerek İstanbul'un Fâtih Câmi'-i Şerîfi'nde, gerek Mısır'ın Câmi'u'l-Ezheri'nde yirmi sene tahsîl-i Arabî ile uğraştığımız halde kelâm-ı Arabîyi lâyıkı vech ile anlıyamıyoruz. Hocalarımızın kendi hocalarından telakkī edip de bize öğrettikleri şeylerden, daha doğrusu sıra derslerinde ta'kīb edilen kitaplardan başka elimize Arabca bir kitap geçti mi dayanıp kalıyoruz da hâşiye, şerh aramaya, sonra da o hâşiyeyi anlamak için diğer bir hâşiye taharrîsine şitâb ediyoru[z].

Muhakkık: Ricâ ederim; hayâtın hakkıyçün olsun, sözü tekrar etmeye beni mecbûr etme! Sana daha şimdi söylemiştim: Bu gibi hâller ümmete ârız olan bir maraz-ı ictimâîdir ki, buna muâlece tertîb ederek **[44]** ümmeti bundan kurtarmak bizim üzerimize terettüb eden bir vecîbedir. Ne zaman bu maraz-ı müzminin ilâc-ı hakīkīsine isâbet edersek o zamandan i'tibâren bu maraz zâil olup gider de insanların terakkīsi hakkında cârî olan sünnet-i ilâhiyye bizim milletimizde de zâhir olur. Nasıl ki hem lisânlarında, hem de ulûm-ı sâirede ileri giden milel-i sâirede bu sünnet-i ilâhiyye bâhiran görülmektedir, seni kat'î olarak te'mîn ederim ki, bir talebenin, büleğā-yı Arabın her kelâmını anlayacak derecede bir kâtib, bir hatîb olabilmesi için usûl-i ta'lîmi güzel bilen bir kimseden beş sene Arabiyet görmesi kâfîdir.

Lâkin, –maatteessüf– Fâtih Câmi'-i Şerîfi'nde, Mısır'ın o büyük Câmi'u'l-Ezheri'nde dersiâmlık yapanlar bu ûsûlden bî-haber oldukları gibi kendilerinden olmayan ve fakat bu usûlü bilen kimseleri de kabûl etmezler. Eğer benim sözümü tasdîk etmezseniz, tecrübe edin! Hem bu vazîfeyi kendim bizzât îfâ ederim, yahud hakkıyle îfâ edeceğine kendim kadar emîn olduğum bir kimseye sizi delâlet ederim.

Mukallid: Söylemiş olduğun bu şeyleri şimdi ne inkâr edebilirim, ne de teslîm. Söylediğin şeylerin doğru yahud yalan olduğu bence ma'lûm değildir. Binâenaleyh bunları bırakalım da bana diğer mukaddimelerini de söyle! Zîrâ ben seni görüyorum ki, aylarca mutâlâasıyle zihin yorduğum mesâilden büsbütün başka olan bir takım mes'eleler îcâd ediyorsun. Benim mutâlaa ettiğim mes'elelere hiç yanaşmıyorsun bile. Ricâ ederim, netîce-i kelâmda olsun, tedkīk ve mutâlaasıyle meşgūl olduğum mes'eleye bir münâsebet getir de, ona dair müzâkerede bulunalım!

Muhakkık: İşte va'd etmiş olduğum mukaddimelerden üçüncüsünü de arz ediyorum:

3- Eğer insanların ekserîsi Cenâb-ı Peygamber'in (sav) teblîğ etmiş olduğu dîn-i mübîni hâzır yazılmış ve daima aramızda okunan Kitâb-ı İlâhî'den, ma'mûlün-bihâ olan sünnet-i seniyyeden fehm ü istihrâc etmekten âciz olsalardı, Cenâb-ı Allah (celle celâlühû) o Kitap ve Sünnet'teki ahkâm ile insanları teklîf etmezdi.

4- Allah (celle celâlühû) insanlara dinleri husûsunda basîret, uyanık olmalarını emr etti: [1](قُلْ هٰذِه سَبيلى اَدْعُوا اِلَى اللهِ عَلٰى بَصيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنى)

İnsan dinde basîret üzere bulunmak için beheme-hâl akāid-i dîniyyesini berâhîn-i kat'iyye ile almalı; ahkâm u âdâb-ı dîniyyenin kendi maslahatine, milletinin kâffe-i masâlihine muvâfık olduğunu iz'ân etmeli.

5- Cenâb-ı Hak birçok âyât-ı kerîmede taklîdi zem, ehl-i taklîdi ta'yîb ü tevbîh eylemiştir. İşte şu âyetler de bu cümledendir: [2](وَاِذَا قيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ)

Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeler ile muhâtab olanlara, kendilerini tarîk-ı müstakīme hidâyet edecek şeye nazar ve ittibâ' etmeleri vâcib olduğunu, bu bâbda âbâ' vü ecdâda taklîd etmekle ma'zûr görülemeyeceklerini delîl ve burhân ile beyân etmesi mukallidlerin aleyhinedir. Şu halde bu âyet-i kerîmeler delâlet ediyor ki, taklîd ind-i ilâhîde kat'iyyen makbûl değildir; mezmûmdur. Eğer taklîd bir kimse için özür teşkîl edeydi, –hak ile bâtıl beynini temyîz edecek nazara mâlik olmadıkları hüccet gösterilerek– bütün küffârın, müşriklerin "hakk"a ittibâ' etmemek husûsunda ind-i ilâhîde ma'zûr olmaları, binâenaleyh bu cihetten mes'ûl tutulmamaları lâzım gelirdi.

Mukallid: Taklîd, "dîn"in usûl ü akāyidinde özür sayılmazsa da fürû'-ı din böyle değildir; dinin fürûâtında taklîd özür sayılır.

Muhakkık: "Dîn"in fürûunu edillesiyle fehm edip anlamak usûl ü akāyidini burhân ile anlamaktan daha kolaydır. Çünkü fürû'-ı dinin edillesi o fürûun mu'temed bir tarîk ile şâri'den nakl olunmasıdır. Lâkin akāyid böyle değildir;

[1] Yûsuf, 12/108.
[2] Bakara, 2/170.

onda her halde berâhîn-i akliyye lâzımdır. Mâdem ki gāyet suûbetli olan bir şey ile Cenâb-ı Hak bütün insanları teklîf ediyor, onda taklîdi –senin de i'tirâf ettiğin vech ile– özür saymıyor; o halde nasıl olur da kendisinde meşakkat olmayıp herkesin anlayabileceği bir şeyde, fürû'-ı dinde, taklîdi ma'zûr görür? Bu akla, mantığa muvâfık mı?

Evet, kıyâs ve re'y sûretiyle mesâil-i nâdire istinbât etmek akīdeyi burhân ile anlamaktan daha müşkildir; fakat bu gibi mesâil –aşağıda îzâh edileceği vech ile– öyle mes'elelerdir ki, amel etmek husûsunda mürâât etmediği takdîrde o mesâili bilmeyen fukahâ da ma'zûrdur. Sen de biliyorsun ki, ma'rûf olan keyfiyetle namaz, aded-i rekeâtı, oruç, zekât, hac gibi "dîn"den olduğu biz-zarûre ma'lûm olan mesâil-i ameliyyenin hükmü, tıbkı mesâil-i i'tikādiyyenin hükmü gibidir. Bunun hepsi şâri'den amelen tevâtür tarîkıyle menkūl olduğundan anlamak husûsunda hiçbir kimse külfet çekmez. Ancak mevzı'-ı mübâhase mesâil-i şâzze ve nâdiredir.

6- Cenâb-ı Hak, enbiyâ-yı kirâm hazerâtını her söylediklerinde sâdık olup hükümde hatâ etmek ihtimâlleri olmadığını müteaddid âyât-ı kerîme ile te'yîd eyledi. Binâenaleyh onlara ittibâ' edenler daima dinde basîret ü beyyine üzre olurlar. Halbuki müctehidîn böyle bir şey ile te'yîd edilmediğinden söylediklerinde hatâ etmeleri de câizdir. Onun için peygamberlerin kavlini bırakıp da onların kavlini **[45]** ahz edenler basîret üzre olamazlar; her kim böyle olursa, o kimse sebîl-i Resûlün gayrı bir yolda olduğu nassın hükmü ile sâbittir.

7- Cenâb-ı Peygamber tarafından bize beyân olunmayan şeylerden suâl etmekten kat'iyyen nehy olunduk. [1](يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ) *Sahîh-i Müslim*'de de şöyle buyuruluyor: [2](خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ:«أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فَرَضَ اللهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ، فَحُجُّوا» ، فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ لَوَجَبَتْ، وَلَمَا اسْتَطَعْتُمْ «، ثُمَّ قَالَ: «ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ، وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ»)

İbni Hibbân yukarıdaki âyet-i kerîmenin de bu hutbe üzerine nâzil olduğunu beyân etmektedir. Sallâllâhu aleyhi ve sellem diğer bir hadîsde de şöyle buyuruyor: [3](إن الله تعالى قد فرض فرائض فلا تضيعوها، وحد حدوداً فلا تعتدوها، وحرم أشياء فلا تنتهكوها، وسكت عن أشياء رحمة بكم غير نسيان فلا تسألوا عنها» رواه الدار قطني عن ابى ثعلبة الخشنى رضى الله عنه و اورده النووى فى الاربعين وحسنه وصححه ابن الصلاح ورواه آخرون.)

Dikkat ediyor musun? Halbuki bu evâmir ü nevâhînin hepsi din ikmâl olunmazdan, [4](اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ!..) âyet-i kerîmesi nâzil olmazdan evvel idi; din ikmâl olunmazdan evvel bu yolda me'mûr olursak din ikmâl edildikten sonra bu gibi evâmir ile daha müekked bir sûrette me'mûr olmamız evlâ olmaz mı? Lâkin biz bu evâmir ve nevâhînin hepsine imtisâl etmedik de, kendiliğimizden bir takım mesâil farz ederek onların içinde ahkâm ihtirâ' ve bunların üzerine de re'y, kıyâs-ı hafî, kıyâs-ı celî nev'inden bir takım şeyler ile istidlâl etmeye kalkıştık. Hem de garîbi şu ki: Bunlar aklın salâhiyeti dâiresinde olmayan umûr-ı ibâdâta tealluk ediyordu. Binâenaleyh bu sûretle dini tevsî' ederek onu Peygamber'in getirmiş olduğu şey'in az'âf-ı muzâafı kıldık da müslümanları nass-ı *Kur'ân* ile menfiyy olan "harec ve meşakkat" içinde bıraktık. Halbuki, bu yolda hareket etmek için bazı fukahâyı taklîdden başka hiçbir delîlimiz de yoktur. O fukahâ ki, söyledikleri, Allah'ın, Peygamber'in söylediğine sarâhaten muhâlif bile olsa, yine onlara ittibâ' edilmesini üzerimize farz kıldınız!!

Mukallid: Neûzü billâh, neûzü billâh yâhû! Ben seni mezheb-i zâhirîden görüyorum. Sen kıyâsı inkâr ediyorsun. Halbuki kıyâs, burada usûl-i dindendir.[5] Sen öyle zu'm ediyorsun ki, eimme-i kirâm hazerâtı "dîn"e hâricden yani dinden olmayan bir takım şeyler ilâve ettiler; öyle mi?

Muhakkık: Yâhû! Dur bakalım; biraz müsâade et! Ben, bir kere kıyâsı inkâr etmiyorum. Fakat ben de –ulemânın dediği gibi– demek istiyorum ki; umûr-ı teabbüdiyyede kıyâs olmaz! Yine diyorum ki; –akāid gibi– ibâdâtın da hepsi Hazret-i Peygamber zamanında tamam oldu, kemâl buldu. Binâenaleyh dinde akāide müteallik bir şey ziyâde etmek hiçbir ferdin hakk u salâhiyeti olmadığı gibi, ibâdâta müteallik bir şey ziyâde etmek de herkesin salâhiyeti hâricindedir. Çünkü i'tikādât, ibâdât o dindir ki, hakkında [6](اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتى وَرَضيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دينًا) buyurulmuştur. Kıyâs ile Hanefîlerin "istihsân" dedikleri umûra gelince: Lâyık olan bunlar; muâmelât gibi, kazâ gibi zamanın, mekânın ihtilâfıyle tahallüf eden mâddelere mahsûsdur.

Ama, Cenâb-ı Hakk'ın râzî olduğu i'tikād ile ibâdât bit-tabi' zamanın ihtilâfıyle kat'iyyen muhtelif olamaz; onlar Asr-ı Nebevî'de nasıl idi ise, şimdi de öyle olmak lâzımdır. İşte eimme-i kirâma ihtirâm, onların fazlını i'tirâf, sevk ettikleri yola gitmek ile beraber vahdet-i İslâmiyye hakkında beyân edeceğim re'y üzerine takdîm etmek istediğim mukaddimelerin 8'incisi de budur. Şimdi gelelim diğer mukaddimelere:

9- Bizzât eimme-i kirâm hazerâtının kendileri de insanları taklîdden nehy ederek taklîdi harâm kılmışlardır. Bu bâbdaki akvâl-i eimmeyi ileride sana okuyacağım. Netîceye gelince o da!...

Mukallid: (Muhakkıkın kelâmını ağzında bırakarak) Bana müsâade et! Artık zihnim bütün bütüne yorulup ağırlaştı. Bir de bu muhâverede öyle şeyler işittim ki, onlar, hiç kalbime bile hutûr etmemişti. Ricâ ederim bana mühlet ver de delîl makāmında getirdiğin âyetlerin tefsîrine, serd ettiğin hadîslerin şerhlerine mürâcaat edeyim. Gerçi her ne kadar vakit az kaldı ise de, münâzarayı itmâm için kurbân bayramından evvel tekrar gelirim. Çünkü maksad bayram günlerini sahrâda geçirmektir.

Muhakkık: Bunu sen de yapıyor musun? Halbuki ben, bizim ahalinin, bâ-husûs eşrâf-ı beldenin böyle ehl ü ıyâl ile, akrabâ' ve taallukāt ile gülüp oynamak müstehab olan bayram günlerinde evlerini bomboş bırakıp da gitmelerini daima tenkīd ediyorum. Lâkin ehl ü ıyâli memleketin hâricinde olur, kendisi de kasabada bir vazîfe başında olup

[1] Mâide, 5/101.
[2] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 73.
[3] Nevevî, *el-Erbaûn,* Beyrut, 2009, c. 1, s. 94.
[4] Mâide, 5/3.
[5] Metinde "usûl burada dindendir" şeklinde yazılmıştır.
[6] Mâide, 5/3.

onları ziyâret için bu gibi fırsatlara intizâr ederse, o başka. Fakat sizin gibilere bu hâlleri pek münâsib göremiyorum. (Bundan sonra yakında yine birleşmek üzere ayrılıp gittiler.)

İCTİMÂİYÂT

NE VAZÎFEM?

– 3 –

Endülüs –hani o bir zaman milyonlarca İslâm'ı sîne-i şükrân u mahmidetinde tutan, semâdan inmiş bir firdevs-i cinân, bir kişver-i tevhîd, bir cihân-ı umrân u irfân şeklinde, bî-nihâye medârisi, dârülfünûnları, **[46]** üç yüz bin câmi'i, üç yüz bin minberi, üç yüz bin hatîbi ile yaşarken bugün tek bir müslüman görmekten memnû' ve mahrûm bulunan bed-baht Endülüs– meşâhîr-i fuzalâsından asrının şemsü'l-ulemâsı ıtlâkına şâyân, bilhâssa tefsîr ve hadîsde bir deryâ-yı bî-kerân olan Kāsım bin Sâbit bin Hazm: Ebû Muhammed el-Avfî es- Serakustî[1] hazretleri taraf-ı emîrden da'vet olunur, pederiyle birlikte gider. Emîr, müşârun-ileyhe meşîhat-i İslâmiyyeyi teklîf eder; kabûl etmez. Pederinin ilhâh u ibrâmı da fâide vermez. Fakat emîrin nihâyetsiz ısrârını görünce üç gün mühlet ister; gider, secdeye kapanır; (اللهم انى آثرت الموت والوصال اليك على ما اكرهت فاقبضنى) "Allahım! Ben, pek ağır, mes'ûliyeti pek müdhiş bir vazîfe-i mühimmenin kabûlüne icbâr u ikrâh olunuyorum. Buna ölümü, Zât-ı Ahadiyyeti'ne vuslatı tercîh ettim; rûhumu kabz et!" duâsını ref'-i Bârgâh-ı Samedâniyyet eder. Niyâzı derhâl mazhar-ı kabûl olur.* (Aleyhi sehâibu'r-rahme)

Osmanlı târîhinden de nümûne olarak lâ-yemût bir nâsiye-i ulviyyetin, bir sîmâ-yı fazîletin, bir cihân-ı muzafferiyyetin zikri lâzım gelirse ben bilâ-tereddüd "Kanije" fâtih-i ebediyyü'l-iştihârı merhûm Tiryâkî Hasan Paşa hazretlerini gösteririm. En kısa ifâde ile asrının bu Ebû Ubeydetü'l-Cerrâh'ı birkaç bin Osmanlı dilâverleriyle kapandığı "Kanije" Kalesi'ni yüz binlerce Avusturya askerine karşı müdâfaa ve nihâyet o yarım milyonluk koca muhâsır ordusunu başında İmparator Ferdinand ile beraber kahr u muzmahil ederek hâiben ve hâsiren kaçırtır.

Emsâli ancak Sahâbe-i Kirâm'ın devr-i celîl-i fütûhâtında görülen böyle –mâ-fevka'l-beşer denilecek derecede– bir hârika-i muzafferiyyet sâhib-i Haydar-şiyemine siz ne mükâfât lâyık görürsünüz?..

Cenâb-ı gāzî-i a'zama taraf-ı devletten rütbe-i vezâret ile mütetevvic bir menşûr-ı tekrîm gönderilir. İmparator Ferdinand'ın gālib-i kahhârı bu tevcîh-i vecîhden memnûn olur mu sanırsınız? Bilâkis pek mahzûn!.. Hatta pek dil-hûn!!.. Acâib!.. Neden?

Sebebini iyice anlamak için bir dakîka Kanije târîhini gûş-ı vicdân ile dinleyelim:

"Fâizî der ki: "Bir gün paşa merhûma gittim. Çehresinde o derece alâmet-i melâl var idi ki, kendini, o günün onda biri derecesinde mahzûn görmemiş idim. Bu hâlini neûzü billâh Dersaâdet'çe bir vak'a hudûsuna haml ettim. Sebeb-i kederini sordum. Cevâbında; "Daha ne olacak! Kanije'de ettiğimiz cüz'î bir hizmete mukābil bize vezâret vermişler ve hatt-ı hümâyûn göndermişler. Halbuki Kānûnî Sultan Süleyman merhûm Makbûl İbrahim Paşa'yı tefvîz-ı tâm ile vekâlet-i mutlakasına ta'yîn ettiği zaman yedine yalnız bir menşûr i'tâ eylemişti. Piyâle Paşa merhûm Sultan Selîm hazretlerinin dâmâdı bulunduğu ve muhârebât-ı bahriyyede kâffe-i mülûk-i nasârânın donanmalarına galebe etmek ve Sakız fethine nâil olmak gibi bir çok muvaffakıyetleri görüldüğü halde kendisine vezâreti çok görmüşler idi. Halîfe-i İslâm'ın hatt-ı hümâyûnu Kanije muhâsarası gibi hıdemât-ı cüz'iyyeye mükâfât olmaya başladı ve Devlet-i Aliyye'nin vezâreti benim gibi kocamış fertûtlara kaldı. Buna teessüf etmeyeyim de neye acıyayım?" demişti.**

Görüyor musunuz, dünyada pek az kumandanlara nasîb olan böyle bir feth-i mübîne, böyle âlî bir vazîfenin îfâsına muvaffak olan, o şîrâne sayhaları Kanije ufuklarını el-yevm titretmekte bulunan gāzî-i a'zamın ulüvv-i rûhuna! Vazîfeyi takdîr ü takdîs husûsundaki ihtisâsât-ı kemâlât-perverânesine! Sübhânallâh! İnsan bir o muzafferiyetin celâlet ü azametini düşünüyor, bir de bu sözleri işitiyor da, idrâki medîd bir sekte-i hayrete tutuluyor. "Asrının, belki birçok asırların mümtâz ve müstesnâ kahramân-ı şîr-dili Tiryâkî Hasan Paşa acaba insan değildi de insan kıyâfetine girmiş bir melek miydi?" suâli bî-ihtiyâr lisândan dökülüyor!

Eğer İslâmiyet bu derece ulvî bir sûrette mü'min ve mu'tekıdlerine ta'lîm ü tefhîm etmekte olduğu "vazîfe"ye eslâf kadar, hattâ eslâfın onda biri nisbetinde ahlâf da nazar-ı ta'zîm ü tekrîm ile bakmış, yükselmek için derk-i esfel-i hırs u tamaa düşmemiş, herkes kānûn-ı hayâtı bilip kemâl-i inkıyâd ü itâatle bulunduğu mevki'-i uzviyyetinde fa'âlâne, had-şinâsâne çalışmış olaydı, bugün Âlem-i İslâm hemen da umûmî bir esâret, bir mahkûmiyete bedel livâ'ü'l-hamd-i tevhîd ü ittihâd altında yek-pâre bir muhît-ı hâkimiyyet, bir cihân-ı hürriyyet, bir vücûd-ı şevket ü azamet olarak hayât-ı iclâl ü istiklâl içinde yaşardı!

Dîn-i fıtrat olan kānûn-ı İslâmiyyet, [o] düstûr-ı medeniyyet, o mürebbî-i rûh, o mürşid-i vicdân kendisine samîm-i kalbiyle îmân eden insanları mekteb-i irfânında işte böyle terbiye eder, böyle hazîz-ı beşeriyyetten arş-ı insâniyyete çeker çıkarır.

Müslümanlar vazîfe-nâ-şinâs iseler, makbere-i cehâlet ve meskenet içinde ölüleri tanzîr ediyorlarsa, o kusûru İslâmiyet'te değil kendilerinde aramalıdır. Kānûn meydânda; fakat itâat eden kim? Güneş her gün neşr-i envâr ediyor; insanlar yarasa kuşu olur da onun ziyâsından karanlıklara kaçarsa zararını hayâtlarıyla öderler. Güneş, yine o güneş; ziyâ yine o ziyâ!

Zavallı insanlar; bedbaht müslümanlar! [2](اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ) "Siz zanneder misiniz ki, biz sizi hikmetsiz, fâidesiz, vazîfesiz yarattık ve –nihâyet– Biz'e rucû' etmeyeceksiniz?" Sanki mühmel ve metrûk olarak kapıp koyuverilmiş, aranmayacak, çağırılmayacak, ef'âlimiz-

[1] Metinde (السرقطى) şeklinde yazılmıştır.

* *Mevâhib-i Ledünniyye Şerhi,* cild 1, s: 399

** Edîb-i a'zâm hazret-i Nâmık Kemâl'in *Kanije* risâlesi

[2] Mü'minun, 23/115.

den sorulmayacak imişiz gibi, her birimiz ser-â-pâ canlı bir vazîfesizlik, bir atâlet, bir meskenet!...

Bakınız şu hadîs-i şerîfe, şu haber-i sâdıka, şu müdhiş hakîkat-i müstakbeleye: (لو يعلم المرء مَا يَأْتِيهِ بَعْدَ المَوْتِ مَا أَكَلَ أَكْلَةً وَلاَ شَرِبَ شَرْبَةً إلاَّ وَهُوَ يَبْكِي وَيَضْرِبُ على صدره) "İnsan, öldükten sonra başına neler geleceğini, ne şiddetli muhâsebelere, ne hevl-engîz muâtebe ve muâkabelere ma'rûz kalacağını bilse, bir lokma ekmek, bir yudum su boğazından geçmez; illâ ağlayarak, sîne çâk ederek!..." (*Câmi'-i Sağîr, [10329]*)

[47] Sînende bir hazîne-i hayat var; bunu sana kim verdi? Yoksa kendiliğinden mi? Hayır, hayır! Bunu sana veren, ihsân eden var. İşte o Muhsin, bir gün sana o hazînenin nereye sarf ettiğini soracak, mû-şikâfâne hesâbını isteyecek?

İşte sana bir huccet-i kātıa: [1](فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) "Rabb"inin celâl ü kibriyâsına kasem ki, biz, onların hepsini bütün a'mâl ü ef'âllerinden mes'ûl tutacağız!"

İşte bundan daha vâzıh, daha mufassal, daha dehşet-nâk olmak üzere bir daha: [2](وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا) "Ferdâ-yı kıyâmette herkesin defter-i a'mâli eline verilecek. Mücrimler, defterlerinin muhteviyâtından korkarak, elleri zangır zangır titreyerek, halecân-ı kalbler, çarpıntılar, hafakānlar içinde onları alıp göz gezdirecekler. İşte o dakīkada cân-hırâş bir feryâd koparacaklar: 'Vay başımıza gelenler! Eyvâh... Bu nasıl defter!.. Dünyada işlediğimiz şeylerin en küçüğünden en büyüğüne kadar hiç birini kaçırmamış; hepsi yazılı, hepsi mazbût!' Cezâ-yı amellerini de orada hâzır bulacaklar. Hükm-i mücâzât verilmiş, iş bitmiş!. Allah, hiçbir kimseye zulm etmez; herkesin çektiği kendi amelidir."

Âh… Ölüm; sen, o dehşetli günün sâha-i hevl-nâkini görmeden bir türlü inanmak istemeyenler için ne esrâr-engîz, ne cân-güdâz bir hicâbsın! Evet! Görecekler, fakat iş işten geçmiş bulunacak!

M. Fahreddin

"ÇELEBİ EFENDİ'YE AÇIK MEKTUP MÜNÂSEBETİYLE HİLÂL-İ AHMER"

Geçenlerde muhterem *Sebîlürreşâd*'da Hilâl-i Ahmer'e dede efendilerin de muâvenet etmeleriyçün muhterem birâderimiz A. Ferîd Bey tarafından bir açık mektup yazılmıştı. Bu açık mektûbu gāyet mühim ve müdâfaa-i milliyye nokta-i nazarından fevkalâde câlib-i dikkat gördüğümden bu bâbda birkaç söz söylemek ve işin kadr ü kıymetini büyüklerimizin kulağına duyurmak istedim.

Harb, din ü milliyet için lâzım ve farzdır. Refâh u saâdeti istiyorsak, daima harbe hâzır bulunmalıdır. Harbe topçu, piyâde, mitralyöz, süvârî, istihkâm ve deniz kuvvetleriyle hazırlanmak kat'iyyen kâfî değildir. En muvaffakıyetli, zaferli muhârebelerde bile yüzlerce, binlerce yaralı ve şehîd vermek zarûrî, belki gālibiyetin lüzûm-ı mübremindendir. Kuvâ-yı muzaffere ilerlerken daima geriye yaralılarını, zuafâsını terk eder. Mağlûbiyet zamanlarında ise yaralılar ve zuafâ düşmanın bî-rahm elinde ya tedâvî edilir veya edilmez. Şu iki halde de Hilâl-i Ahmer büyük âmil olur.

En büyük ve muvaffakıyetli harblerimizde hastalıktan binlerce insan telef oldu. Bu telefât kurşun yarası te'sîriyle değil, bakılamamak, tedâvî edilememek, irşâd edilememekten mütevellid idi. Hastalık yüzünden büyük ve müdhiş ordular çok kere zaîf ve mütevekkil kalmışlardır. Buna mâni' olmak için de Hilâl-i Ahmer bir teşkîlâttır.

Demek müdâfaa-i milliyye ve dîniyyede Hilâl-i Ahmer'in vazîfesi gāyet ulvî, gāyet mukaddesdir. Bir asker yaralandığı, hastalandığı, zaîf düştüğü zaman canla başla bakılacağına kāni' olursa, harbde daha büyük neş'e ile ilerler, gözünde zafer dumanları daha çok tüter.

Sıhhiye teşkîlâtı mükemmel olan milletlerde hastalık ve emrâz-ı müstevliyye te'sîr ü tahr[î]bini gösteremez; gösterse dahi gāyet çabuk önü alınır. Çünkü Hilâl-i Ahmer daima faâliyetle ordu, alay, fırka, tabur arasında binlerce uzvu ile dolaşır; askere sıhhî nasâyih verir, nezâfet tavsiye eder; ufak bir hastalık, büyümesi me'mûl bir sârîlik görürse, derhâl mahv u ifnâsı çâresine tevessül eyler.

Ordunun teşkîlât ve tertîbât u techîzâtına başlanırken sıhhiye ve Hilâl-i Ahmer teşkîlâtına başlamak lâzımdır. Hükûmet bunu nazar-ı dikkate aldığı içindir ki, tıbbiye mektepleri ve sıhhiye bölükleri teşkîl eyliyor.

Fakat her memlekette olduğu gibi sıhhiye hey'etleri bu husûsda hiçbir vakit kâfî gelemiyor. Husûsî teşkîlât ve te'sîsât îcâb eder; memleketimizde Hilâl-i Ahmer'in teşkîli ve birçok hıdemât-ı nâfia ibrâz eylemesi bu ihtiyâc-ı kat'îden neş'et eder.

Hilâl-i Ahmer ne kadar zengin olsa arzu olunduğu gibi iş göremez; paranın bol olması kâfî gelmez. Çünkü Hilâl-i Ahmer'e paradan ziyâde bedenî muâvenet lâzımdır. İnsan iki günde tabîb ve cerrâh olamaz. Harb zamanlarında hıdemât-ı umûmiyyeye vakf-ı hayat eden etıbbâ da ya imdâda yetişir ya yetişemez; yetişenler kâfî mikdârda olamaz! Gelelim doktordan ziyâde muhtâc olduğumuz hasta bakıcılara: Hasta bakıcılık gāyet ince bir san'attir. La-ale't-ta'yîn sokakta yakalanan bir adamı, yahud bir iki dersle bakıcılığa vâkıf bir efendiyi hasta bakıcı yaparsak, maksada vâsıl olmuş olamayız. Bir ordu nasıl intizâm ve terbiye ile yetiştirilir ise, hasta bakıcılar da aynı ihtimâmla yetiştirilmelidirler.

Hilâl-i Ahmer teşkîlâtı i'tibârıyle dünyâda en geri bir millet olduğumuzu söylersek, canımız sıkılmamalıdır. Mısır ve Hindistan gibi memâlik-i İslâmiyyeden gelen Hilâl-i Ahmer hey'etleri hem bizden daha muntazam, hem adeden daha çoktur. Tâ Hindistan'ın filân beldesinden, Mısır'ın filân yerinden Hilâl-i Ahmer'e hizmet edecek fedâkâr insanlar geldi de, Konya'dan, İzmir'den, Adana'dan, Haleb'den, Diyarbakır'dan gelmedi. Buna da sebeb Hilâl-i Ahmer'in hıdemâtı hakkındaki cehâleti ile bu bâbda evvelden beri hâzır bulunmayışımızdır. Hilâl-i Ahmer hıdemâtını hemen îfâ edecek heyeât-ı müctemialar, **[48]** hey'et-i ictimâiyye içinde kuvvetler arayalım; onları hazırlayıp işbu vezâif-i insâniyyeyi onlara tevdî' eyleyelim.

Memâlik-i hıristiyâniyyede bu vezâifi râhib ve râhibeler

[1] Hicr, 15/92-93.
[2] Kehf, 18/49.

yapıyor. Şu son Balkan Muhârebesi'nde yaralılara, hastalara hizmet eden pek çok Salîb-i Ahmer râhibleri gördüm. Râhibler müşâhede ediyordum ki, asker üzerinde bir te'sîr-i ma'nevî de yapıyor. Asker yaralansa, onun âğūş-ı ihtimâmında tedâvî olunacağını veya onun telkīnât-ı dîniyyesi ve ihtimâmât-ı mukaddesesi ile öleceğini ve kendisine öbür dünyada iyi yerler hazırlanacağını ümîd ediyor. Binâenaleyh râhib ve râhibelerin vücûdu bile harbde Salîb ordularına bir kuvvet, bir ma'neviyet kazandırıyor.

Manastır'da Sırplara âid Salîb-i Ahmer teşkîlâtını tedkīk ettim. Salîb-i Ahmer'e âid gāyet mükemmel sıhhiye arabaları, hasta tezkereleri, eczâhâne arabaları, mutfak arabaları var. Bütün levâzimât çoktan hâzır edilmiş. Bunlara me'mûr papaslar veya bunlara merbût me'mûrlar vazîfelerini bilerek îfâ ediyorlar. Arabaları bile papasa ma'nen merbût bir ihtiyâr köylü koşuyor. İhtiyâr ve mutaassıb köylü arabayı temizliyor, yıkıyor, beygirleri bakıyor, sonra da yaralıları taşımakta kusûr etmiyor.

Daima iyi ve menâfi'-i insâniyyeye hâdim şeyleri kabûlü İslâmiyet emr eder. Bizim birçok tekkelerimiz ve bu tekkelerin bir çok dede ve mürîd ve mensûbları var iken, yani teşkîlâtımız esâsen hâzır iken yaralılarımızın, müdâfaa-i din için canlarını fedâya koşanlarımızın arkasından gitmemekliğimiz maâlî-i İslâmiyyet ile hiç mütenâsib değil zannederim.

A. Ferîd Bey Hilâl-i Ahmer teşkîlâtı için yalnız Çelebi Efendi hazretlerine hitâb ediyor. Ben, daha ileri gidip bütün meşâyih ve turuk-ı aliyyeye hitâb edeceğim. Memleketimizde muhtelif tarîkatler mensûblarından emînim ki, büyük bir Hilâl-i Ahmer ordusu teşkîl olunur.

Manastır'da ve birçok yerlerde ulemâ ve meşâyihdan birçoğu hengâm-ı harbde "ilmiye taburları" teşkîlâtıyle uğraştılar. Ulemâ-yı İslâm tâ eskiden beri harblerde büyük birer âmil-i müessir idiler. Bugün ulemâ ve meşâyih ve dedegân orduya Hilâl-i Ahmer vezâifi îfâ etmek üzere girseler, hem vazîfe-i asliyyelerini îfâ ve hem zafer ü felâh hakkında fikr ü ma'lûmât telkīn ederler. Ben tezâhürât-ı hâzıradan emînim ki, turuk-ı aliyye mensûbîni bu mukaddes ve mühim teklîfi hemen kabûl edip şimdiden işe bütün etrâfı ve şümûlüyle başlarlar.

Şeyh efendiler tekkelerde birer hasta bakıcılık dersleri açmalıdırlar. Bu dersleri mütemâdiyen vermek üzere etıbbâ-yı hâzika-i İslâmiyyeden birçoğu fahriyyen tâlib olacağı gibi zannederim böyle bir teşebbüsü alkışlayacak olan Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tabîbe maâş dahi verecektir. Hasta bakıcılar dersinde liyâkat ve kudret gösterenlerden birkaçı şeyh efendiler, kisve-i ilmiyyesiyle Mekteb-i Tıbbiyye ve sâir hastahâneler ameliyâthânelerine gönderip cerrâhlık ve tımarcılık hakkında amelî mümârese kesb ettirmelidirler. Şeyh efendiler ve tarîkate mensûb ulemâ-yı kirâm dede efendilere sık sık va'z u nasâyih ederek hastalara bakmak, harb meydânlarında mecrûhîne koşmak îcâbât-ı dîniyyeden ve turuk-ı aliyyenin hoş ve lâzım göreceği şeylerden olduğunu iyice anlatmalı; ve onları aşk u şevk ile hasta bakıcısı yapmalıdır.

Şeyh efendiler öksüz çocukları tekkede yatmak ve iâşesi ve tahsîli tekkece te'mîn edilmek üzere terbiye etmeli ve bunları Mekteb-i Tıbbiyye'ye eczâcı ve tabîb olmak üzere sevk eylemelidir. Tekkelerin bu husûsdaki masârıfı hiç olacağı bedîdâr. Bu öksüz çocuk diplomasını aldığı zaman hem tekke hesâbına fakīr ahaliyi meccânen tedâvî eder ve hem kendi hesâbına da tabîblik edebilir. Şu şartla ki, bu tekke tabîbi harb zamanında bilâ-kayd ü şart kisve-i mahsûsa-i ilmiyyesiyle meydân-ı harbe veyâ Hilâl-i Ahmer hastahânelerine gidecektir.

Dede efendiler harb zamanında Hilâl-i Ahmer'in lüzûm gördüğü mahallere koşacaklarından tekkeler boş kalacaktır. Hatt-ı harbe yakın mahallerde tekkeleri de hastahâne hâline sokmak ve oralarda yine şeyh efendiler sâyesinde hastaları güzelce tedâvî eylemek mümkündür.

O vakit turuk-ı aliyye Hilâl-i Ahmer ordusunun: Mevlevî alayı, Rufâî alayı, Nakşıbendî alayı, Kādirî alayı ve ilh… isminde muhtelif alayları veya fırka veya taburları olacaktır. Her alay, her tabur mükemmel eczâ arabaları, hasta nakliye araba ve tezkereleri veya otomobilleri, kisve-i ilmiyyeyi lâbis doktorları, eczâ[cı]ları, cerrâhları, hasta bakıcıları ile meydân-ı harbde isbât-ı vücûd eyleyeceklerdir. O vakit yaralılar ortada kalmayacak, hemen tedâvîsiyçün müşfik ve hâr bir diyânet-perverin âğūşunu bulacak, gözü arkada kalmayacak; o vakit bu vâkıf hoca ve dede efendilerin nasâyihı te'sîriyle askerler arasında sârî emrâz yaşayamayacaktır.

"Turuk-ı Aliyye Hilâl-i Ahmer" ordusu masârıfâtını Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti vâsıtasıyle te'mîn eder. Bundan başka, tarîkat meşayih-ı kirâmı mürîdlerinden ve mensûblarından daima Hilâl-i Ahmer iânesi toplamak için müşkil değil pek müsâid mevki'dedirler. Hilâl-i Ahmer iânesini toplamak ve muhâfaza eylemek ve Vezne-i Umûmî'ye teslîm eylemek üzere her tekkede "iâne hey'eti" teşkîl olunur.

"Turuk-ı Aliyye Hilâl-i Ahmer" hey'etleri, sârî ve mühlik hastalıklar bir şehir veya havâlîde te'sîrini göstermeye başladığı zaman vücûdunu ihsâs edebilir. Meselâ Çankırı ve Bolu'da pek mühlik tahrîbât icrâ eden frenginin önünü ancak dede efendiler, hoca efendiler alabilirler. Hakīkaten mütedeyyin İslâm olan mahâll-i mezkûre halkı hoca efendileri âlim-i tıb olan bir doktordan daha iyi dinlerler.

"Turuk-ı Aliyye Hilâl-i Ahmer"i büyük yangın, hareket-i arz gibi **[49]** mesâibde de felâket-zedegâna dest-i muâvenetlerini uzatır, onların hasta ve yaralılarını tedâvî eylerler. Marmara Hareket-i Arzı'nda nitekim onların hıdemâtına pek çok lüzûm göründü. Avrupa'dan Salîb-i Ahmer'e mensûb papaslar hıristiyan ve İslâm ahâlînin imdâdına koşarken, bizden hiçbir hoca efendi meydânlarda yoktu. O vakit oralarda seyâhat eden bizler, yalnız Hilâl-i Ahmer'imizin ufak bir teşebbüsü karşısında mahcûb olmuş, mahkûm mevki'inde kalmış ve bu memleketi idâre edenler ve bu vatana hâkim olanlar biz değil olduğumuza kanâat getirecek kadar ezilmiş idim.

İslâmiyet bize sa'y ve mütemâdî faâliyeti emr ediyor. Cenâb-ı Hak çalışanı seviyor. Cenâb-ı Hak daima zamana ve ihtiyâca göre tedâbîr ittihâz etmemizi emir buyuruyor. Biz buna mukābil maatteessüf ellerimiz koltuğumuz altında, bağdaş kurmuş, kuru lâfla oturuyoruz. Bizim duâ ve niyâzlarımız da Cenâb-ı Hak indinde makbûl olamaz. Çünkü esbâb-ı zâhirî olmadıkça duâ ile iş görülemeyeceğini Şerîat-i

Ahmediyyemiz bize söylüyor. Vatanı selâmete çıkarmak, dini pâ-yı a'dâdan masûn bulundurmak için her sınıf halk uhdesine düşen vazîfeyi îfâ ederken tarîkat-i aliyye-i muhtelife mensûbînine de bil-fi'l müdâfaa-i din ü vatan için akdem-i vezâif bu mâdde oluyor.

İslâmiyet, Osmanlılık ve insâniyet âleminde büyük ve âlî bir mevki' kazanan Veled Çelebi Efendi hazretlerinin ilk evvel bu teşebbüs-i mühimle cihân-ı İslâm'ı vâye-dâr edeceğini ümîd eder ve diğer meşâyih-ı kirâm hazerâtının teşebbüslerini müşâhede eylemek isteriz.

* * *

Maârif Nezâreti'yle Evkāf ve sâir nezâretlere mensûb ibtidâî, rüşdî, i'dâdî ve hattâ âlî mekâtib büyük talebe ve muallimleri de –hizmet-i askeriyye[den] müstesnâ tutulduklarına bedel– harb zamanında Hilâl-i Ahmer'e sevk edilmelidir. Muallimleri Hilâl-i Ahmer hizmetlerine hazırlamak için ta'tîl zamanlarında husûsî dersler açılmalıdır. Maârif Nezâreti böyle bir kānûn neşr eylemekle müdâfaa-i milliyye için muhkem ve esâslı bir istinâd hazırlamış olur. Şunların Maârif Nezâreti'nce nazar-ı dikkate alınmasını bütün hiss-i insânîm ile ricâ ederim.

Edhem Nejad

BİR KARDEŞ HASBİHÂLİNE LÜZÛM VAR

–Mehmed Ali Tevfik Bey'e–

Gayretli *Tanîn*'in 1543 numaralı 5 Mart nüshasında "Turanlının Defteri", hepimizce mübârek olan müslüman, Türk, Şarklı mâhiyetlerini, şimdiye kadar tesâdüfün benden esirgediği bir rûşenî-i samîmiyyet ile tavzîha çalışıyor. Tekrarlamaya lüzûm var: Ben şimdiye kadar bu mevzû'lar etrâfında o kadar rûşen-dilâne, o kadar mûciz, o kadar nasfet-kârâne bir vaz'-ı nezîh ile dolaşan kalemlere değil, kaleme rast gelmedim azîzim! Söyleyenler belki lüzûmundan fazla oldu; fakat hep o yazılarda, yazıcılarının da ne demek istediklerini anlamadıklarına delâlet eden bir nişâne-i iğlâk ve teşvîş vardı. Yürekleriyle sözleri arasındaki hayt-ı ittisâlin pamuk ipliğinden de çürük olduğuna delâlet edebilecek "âyet"ler, alâmetler vardı. Ve nihâyet, bütün bunların vâlide veya zâde-i bî-insâfı olan bir edâ-yı tesallüf, bir tavr-ı bulhevesâne vardı. İşte bu yüzden birçok yüzler ekşidi, birçok yürekler titredi, birçok safvetler bulandı… "Bâbil Kulesi" yeni bir lisân daha kazanmak bahtsızlığına uğradı. Bu tebelbül-i hevl-âmîze karışmak emeli; anlaşamazlığa, Bâbil lügatine bir kelime daha ilâve etmiş olmak korkusuyla meşbû' idi; sustuk, zaman geçti… Maalesef, bizim söylediklerimizi, bir de son hâilenin ağzından işittikten sonra bazı mahâfilde uzaktan uzağa bir tenebbüh ışığı görmedik değil; fakat pek kifâyetsiz. Sizin defterinizde gördüğüm safha-i rûşende belki hâdisât-ı ahîrenin bir hisse-i îkāzı vardır. Eğer varsa kardeşim, bu da medâr-ı imtiyâzı olacak fevârık cümlesinden sayılır. İşte bununçün Turanlının Defteri ile anlaşmak istedim. Bu dilekten pek ümîdliyim; sebebi de tekrar edip durduğum vasf-ı müşahhası, "rûşen-dilliği"dir.

* * *

Evvelâ müsâadenizle fikirlerinizi telhîs ve tasnîf edeceğim. Diyorsunuz ki:

a- Biz son zamanlarda büyük bir ma'nevî hazîne gāib ettik: Müslümanlık mefkûresi (aksa'l-ğāyâtı) yakın zamana kadar Türkler, Arnavudlar, Arablar, Çerkesler, Kürdler bütün ma'nâsıyle bir millet-i İslâmiyye teşkîl ediyorken tabîatin râm olmayan kānûnu nihâyet galebe etti, lisân ayırıcı mâhiyeti gösterdi.

b- Fakat bu kānûna ilk râm olan Türklerin gayrı müslüman unsurlar idi. Türkler bu hâli görünce şaşırdılar kaldılar.

c- Nihâyet milliyet mefkûresi (aksa'l-ğāyâtı) onlarda da doğdu. Binâenaleyh Türklük, Müslümanlık için bir i'tizâl ise buna sebeb olan Türk değildir. O, bu işte en sona kaldı.

d- Fakat Türklük'te diğer milletlere karşı bir tecâvüz ma'nâsı anlamaya sebeb yoktur. Mâdem ki milliyetin tadını onlar da tattılar; öbür dindaşlarının işlerine karışmazlar, onlara hürmet ederler.

e- Türk sıfatına lâyık her ferd, Müslümanlık'a zevâl bulmaz bir râbıta ile merbûttur. Dindârlar, tabîî böyle olacak. "Nâsûtî"lere (laiklere) gelince; Müslümanlık'ta onları da kendilerine bend edecek âlî esâslar vardır. Bu nevi' Türkler de kavî ve irtidâd etmez bir müslümandır.

f- Müslümanlık'a bir kuvvet-i ma'neviyye ve siyâsiyye olarak bağlanmak bahsi benim mevzû'umun hâricindedir. Ben, hassâsiyetin samîmî, harâretli ve sâf cihetlerini muâyene ediyorum.

g- Nihâyet ben müslüman olduğum kadar Türk, Türk olduğum kadar müslümanım ve aynı zamanda Şarklıyım. Türk vatan-perverliği, gayret-i İslâmiyye ile beraber bir de Şark hamiyeti taşıyorum. Fakat bana; "Türklük, Müslümanlık, Şarklılık… Bunlardan en evvel hangisi için çalışır, can verirsin" diye sorarlarsa, **[50]** bilâ-tereddüd; "Türklük için" derim. Bu tercîhin sebebi de aşk-ı milliyyet değil, hiss-i merhamettir: Türkler, müslümanların en bîçâresidir.

Irkdaşlarım, fikr-i milliyyeti, müslümanlık ve teâvün ü tesânüdü için muzır bir şekilde kullanmamalıdırlar. Bu, hüviyetimizin muktezâsı, hakîkat-i eşyânın ifâdesi, menfaatimizin îcâbıdır.

h– Türklük, Müslümanlık, Şarklılık hamiyet ve mefkûrelerinin siyâsî ma'nâlarını, "Avrupa ve Balkan vatan-perverliği" nükteleri îzâh edebilir.

Şimdi kardeşim; evvelâ her bend-i fikrî üzerinde bir müddet tevakkuf edeceğim. Sonra bu fikrî zümreler arasında ittisâl ü infisâl var mı, yok mu; o ciheti yoklayacağım. Ve nihâyet bir muhassala ta'yînine çalışarak onun üzerine "hüsn-i tefâhüm" binâsını kurmak için uğraşacağım:

a- Acaba Müslümanlık mefkûresini tamâmen gāib ettik mi? Bu felâket ile karşı karşıya geldiğimizi isbât edecek vesâik, kâfî derecede midir? Çünkü ben, "el-Müntede'l-Edebî", "Arnavud", "Çerkes" kulüplerinin teessüsünü değil, Arnavudluk'ta görülen tezâhürât-ı ahîreyi, Suriye'de esen bazı muhâlif rûzgârları bile o mukaddes kusvânın tamâmen elden çıkmış olduğuna delîl-i kâfî olarak kabûl edemeyeceğim. Kulüplerin teessüsünde hiçbir fevkalâdelik görmek istemem. İstanbul'un yüzlerce kulüpleri arasında bir de "el-Müntede'l-Edebî" veya Çerkes Kulübü'nün bulunması,

bizde bir hiss-i tahassür ü istirkāb değil, bir meyl-i teşvîk u terğîb uyandırmalı idi. Bunlarda bir ma'nâ-yı kûşe-gîrî bulmak, Müslümanlık kusvâsının alâim-i inhizâlinden sayılacak bir mâhiyet görmek doğru olamaz fikrindeyim.

Bizim bildiğimiz ve gördüğümüze göre bugün hakīkī Türkler, hakīkī Arablar, hakīkī Kürdler… ilh. yine bir "millet-i İslâmiyye" teşkîl ediyorlar. Bu mes'elede tabîatin râm olmayacak bir kānûnu yoktur. Lisânın, ırkın, hissiyât-ı kavmiyyenin bir "millet-i İslâmiyye" kusvâsına (idéal) mâni' ve muzâd olacak hiçbir isti'dâdı yoktur. Bunlar, senelerden beri nasıl hâl-i muvâneset ü muâlefette iseler bugün de öyle olabilirler. Tabîatin bu emele muhâlif bir kānûnu var idiyse, niçin asırlardan beri râm oldu durdu? Siz; "Lisân ayırıcı mâhiyeti gösterdi." diyorsunuz. Ben, lisânı; diğer bütün fevârık-ı müşahhasanın da ilâvesiyle takviye ve tahkîm ederek yine "ayırıcı bir mâhiyette" görmüyorum.

b- Bu bend, birincinin bir istitâle-i tabîiyyesidir. O halde şübhesiz aralarında ittisâl var. Türklerin gayrı müslümanlarda bir hareket-i fevkalâde görüldüğünü kabûl etsek bile Türklerin anâsır-ı İslâmiyye arasındaki mevki'-i dakīkını derpîş etmemiz lâzım gelir. Bu nükteye –kemâ hiye hakkuhâ– nüfûz edince artık bazı tezâhürât karşısında şaşırıp kalmış olmalarına ma'nâ verilemez. Türk, müteahhid bulunduğu nâzik vazîfeyi elinde tuttukça bütün müslüman kitleleri arasında bir vâsıta-i iltisâk, bir "zamk" olduğunu da kabûl etmeye ve bunun ilcââtını yüklenmeye mecbûrdur.

c- Burada istitâle-i fikriyye ber-devâm. Bizim fikrimize göre Türk; Türklüğünü yeni öğrenmiyor. Bu yenilik, İstanbul için sâdık olabilir. Fil-hakīka yakın zamanlara kadar, belki de hâlâ İstanbul "Türk"ten yabancı bir ma'nâ anlardı. Fakat "Anadolu", Türklüğünü Osman Gāzî'den beri hiç unutmamıştır. Lâkin o, Türklüğünü, Müslümanlığa vakf etmiştir. Binâenaleyh biz bu nokta-i nazara göre Türklük'te Müslümanlık için bir i'tizâl göremeyiz… Lâkin, bizim anladığımız ve bu anlayışta beraber olmaya çalıştığımız Türklük'te…

d- Yine bizim anladığımız Türklük'te diğer müslüman milletler için bir ma'nâ-yı tecâvüz değil, bir rûh-ı müzâheret vardır. Arablar, Türkler… ilh. bütün müslümanlar, milliyeti yeni tatmıyorlar. Yalnız, "kevser-i dîn"deki lezzeti, hiçbir meşrûb-ı millîde bulamadılar.

Bu kanâatimiz, bize Türklük ile diğer bir milliyet-i müslime arasında ma'nâ-yı tecâvüz bulunmamasını hâtıra getirmeyi bile lüzûmsuz gösterir.

e- "Türk sıfatına lâyık her ferd, Müslümanlığa zevâl bulmaz bir râbıta ile merbûttur."

Bu hakīkate îmân eden, bu akīde-i kudsiyyeyi i'lân eden kalb ve kalem, şâyân-ı tebcîldir kardeşim… Yalnız, "dîndârlık" ile "nâsûtî"liği ayırırken her halde düşündüğünüzü istediğiniz gibi anlatamadığınızı sizin de hissetmiş olmanıza kāni' olmak isterim. Müslümanlık hakkındaki ta'rîfât ve tavsîfâtınız, pek zinde. Şu kadar ki; Müslümanlığın ma'lûm ve metbû' olan akāidi, efkâr ve tahassüsât-ı âliyyesi ile dindârların da, sizin "laik" ile anlatmak istediklerinizin de anlayamayacakları bir "mâhiyet-i esrâr-engîz" olmadığını ilâveye lüzûm görürüm.

Türklerin hiçbir vakit irtidâd etmeyeceklerine ise sizin gibi kuvvetli bir îmânım vardır.

f- Bu bendde "Müslümanlığa bir kuvvet-i ma'neviyye ve siyâsiyye olarak bağlanmak bahsini" mevzû'unuzun hâricine çıkararak bu hareketinizi "Ben, hassâsiyetin samîmî, harâretli ve sâf cihetlerini muâyene ediyorum." yolunda pek az anlayıcısı bulunan bir tavr-ı dakīk-beyân ile ta'lîl eder etmez zümerât-ı fikriyye arasındaki ittisâli ânî ve elîm bir sûrette kırmış oluyorsunuz. Azîzim; bu cihete nazar-ı sâibinizi kemâl-i ehemmiyyetle celb ederim.

g- "Türk sıfatına lâyık her ferd, Müslümanlığa zevâl bulmaz bir râbıta ile merbûttur." düstûrunu bilâ-münâkaşa kabûl ettikten sonra, yine Türk sıfatına liyâkatin zarûriyâtından olarak, "müslüman olduğumuz kadar Türk" olduğumuzu düşünmeye meydân kalmaz. Yukarıki düstûrda "Türk" kelimesinin yerine birer İslâm unsuruna delâlet eden mefhûmları koyabiliriz: Arab, Arnavud, Kürd, Laz,… ilh. O halde, "zevâl bulmaz bir İslâm râbıtası" ile merbût olan bu muhtelif urûkun "zevâl bulmaz milliyeti" ancak "milliyet-i İslâmiyye" olabilir. Bundan fazla olarak bir de Şark hamiyeti **[51]** taşımak re'yine gelince, bu da, Müslümanlığı bir nazar-ı muhît ile anladığınıza delâlet eder ve o "mebde'-i (principe)" azîze ircâ' olunur.

Sizinki ile araları pek çok açık olmayan nokta-i nazarıma göre: Bilâ-tereddüd vereceğiniz; "Türklük için…" cevâbını; "Yine Müslümanlık için demektir. Çünkü Türklük, Müslümanlık mütelâsık mefhûmlardır. Müslümanların içinde düşkün olanların imdâdına yetişmek şîme-i İslâmiyet'tir. Eğer Arab kardeşlerimiz Türkler kadar muhtâc-ı muâvenet olsaydı ve onlara yardım etmek vesâit ve vesâiline sâhib bulunsa idim, onlara arz-ı hizmet etmeyi milliyet-i İslâmiyye muktezâsı görürdüm." sûretinde tefsîr imkânına kāil olduğunuz müddetçe, ben de tasdîk ederim. Bu tarz tefsîre mütemâyil olduğunuza; "Bu tercîhin sebebi de aşk-ı milliyyet değil, hiss-i merhamettir. Türkler, müslümanların en bîçâresidir." ifâdesi, kuvvetli bir karînedir.

Irkdaşlarımıza milliyet fikrini Müslümanlık teâvün ü tesânüdüne muârız bir şekilde kullanmamalarını tavsiye ve bu lüzûmu; "hüviyetimizin muktezâsı, hakīkat-i eşyânın ifâdesi, menfaatimizin îcâbı" olmakla ta'lîl ediyorsunuz.

Azîzim! "Türk milliyeti" fikri "milliyet-i İslâmiyye" fikrinin tâbi'i bulunmadıkça, "milliyet-i İslâmiyye" fikrinin metbûiyeti bir "akīde-i râsiha" mâhiyetinde gösterilmedikçe bütün ta'lîlleriniz, ne kadar kuvvetli ve vâkı'a mutâbık olursa olsun, hederdir. Filhakīka tavsiyenizi ta'kīb eden ta'lîlât, polad metânetini hâiz delîllerdir. Fakat bu çelik burhânlar; mücevher, elmas da'vâlar ister.

Sonuncu bend, siyâsiyyâta müntehî oluyor ve bu tabîîdir. İctimâiyât, siyâsiyâtın kademeleridir. Şu kadar ki; mes'ele buraya dayanır dayanmaz, benim sâha-i beyânıma sığamaz oluyor: Her türlü ma'nâsıyle mesleğim, o vâdîde yürümemi bi-hakkın men' eder. Yalnız; "Müslümanlık, Türklük, Şarklılık" mefkûre ve vatan-perverliğinin "Avrupa ve Balkan vatan-perverliği" ile gayr-i kābil-i mukāyese ve îzâh olduğuna kāil bulunduğumu söylemekle iktifâ edeyim. Bu anda da, herkesten ziyâde isâbet-i re'yine i'timâd olunabilecek olan Kemâl Bey merhûm, bu husûsda da bize pek hayır-hâh bir mürşiddir. Mağfûru bir dinleyelim:

"İstikbâlimiz emîndir. Çünkü İslâmiyet, vahdet-i kelimeyi emr eder. Cinsiyet ve lisân gibi avârız-ı dünyeviyyeyi vesîle-i ihtilâf etmeye kat'iyyen mâni'dir. Binâenaleyh her türlü mevhûmâta vücûd vererek mevcûdâtı vehm içinde bırakmayı burhân-ı dirâyet addeden bazı mütesalliflerin zannı gibi buralarda Lazlık, Arnavudluk, Kürdlük, Arablık devâîsinin zuhûru muhâl hükmündedir.

"İstikbâlimiz emîndir. Çünkü şimdilik serd ettiğimiz mukaddemâtın istilzâmıyle müslümanlar, bu âlem-i terakkîde elbette bir gün kelime-i vâhide üzerine ictimâ' edecektir. Bu halde mâdem ki kuvvette, nisbette, mevki'in kābiliyetinde, halkın isti'dâdında, zamanımızın vatan-ı medeniyyeti olan Avrupa'ya kurbiyette ve hattâ servette, ma'rifette burası memâlik-i İslâmiyyenin kâffesine mukaddemdir. Bahs ettiğimiz ictimâ'ın elbette merkezi burası olacaktır."

Biliyorum; Kemâl Bey'in bu düşüncelerini bugün için pek sâf-derûnâne bulacak bir çokları vardır. Fakat ben, merhûmun bugünkü şerâit dâhilinde de isâbet-i efkârına kāni'im.

Hâsılı kardeşim; ufak-tefek, muhtâc-ı ta'dîl bazı inhırâflarla beraber "Türklük" hakkındaki düşüncenizin rûh-ı İslâmiyyet'i pek ziyâde rencîde edecek ifrâtlardan âzâde olduğu anlaşılıyor. O halde anlaşmamız pek kolay olacaktır. Ben, herşeyden evvel koyu bir müslümanım, İslâm milletindenim. Siyâseten Osmanlıyım. Hâlis Türk olduğum için müslüman milletinin, müslüman küllünün bir cüz'üne hizmet niyetiyle kavmimin terakkıyât-ı fikriyye ve ictimâiyyesine elimden geldiği kadar çalışırım. Fakat dinimin lisânı olan Arabca'ya vukūfum olduğu için, lüzûm görür görmez Arab milletdaşlarıma da hizmetkâr olurum. Kürd, Laz, Tatar, Hindli, Acem, Çerkes, Arnavud… müslümanlar da benden müslüman hizmeti, hayr-hâhlığı bekleyebilirler. Bu, onların bir hakk-ı sarîhi ve benim bir vazîfe-i necîbemdir. İşte benim düşüncem de bu yolda… Aramızda gayr-i kābil-i nüfûz bir hark olmamalıdır, zannederim müslüman kardeş…

Abdüllatif Nevzad

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 25 –

MÜHİM BİR MÜLÂKĀT

Hindistan'ın Lucknow eyâleti ulemâsından olup Hıtta-i Irâkıyye'deki emâkin-i mukaddeseyi ziyâret etmek üzere Bağdad'a gelen Mulay Seyyid Necmüddîn Hasan hazretleriyle görüşmek ve netîce-i mülâkātımı yazmak için Bağdad'ın yedi kilometre uzaklığında bulunan Kâzımiye kazâsına bil-iltizâm gittim. Fâzıl-ı müşârun-ileyh Hindistan ulemâsı içinde pek ziyâde kesb-i iştihâr etmiş ve sadâ-yı fazîleti bütün Hindistan'ı baştan başa kaplamıştır. Müşârun-ileyh tarafından te'lîf olunan âsâr yüzlerce cild teşkîl eylediği halde, el-ân dinç ve faâliyet-i bedeniyyeye mâlik bulunuyorlar. Hindistan ahâlî-i İslâmiyyesinin terakkī ve teâlîleriyle tenevvür-i efkârına vesîle olan bu gibi ulemâ-yı müteyakkızanın gerek Osmanlılık, gerek İslâmiyet hakkında besledikleri fikri anlamayı ve bu fikirlerini bil-cümle Osmanlılara bildirmeyi büyük bir vazîfe bildiğim için âlim-i müşârun-ileyhle uzun uzadıya konuştum. Verdikleri cevâbı dahi aynen zabt etmeye son derece gayret ettim.

S - Hindistan'daki müslüman kardeşlerimizin bize karşı olan hissiyâtı ne merkezdedir?

C - Daima iyi, hayr-hâhâne, samîmânedir. Hind müslümanlarıyla beraber sâir Hindistan'ın gayr-i müslim unsurlarının da hissiyâtı sizin lehinizdedir. Vesîle düştükçe Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye'ye karşı hissiyât-ı sâdıkānelerini ibrâz etmekte kusûr eylememişlerdir. Ellerinde olsa, siyâsî mâni'ler haylûlet etmese canlarını bile hükûmet-i Osmâniyyeye fedâ etmeye âmâde ve müheyyâ bulunuyorlar. Bu hissiyâtlarını **[52]** Osmanlı–Rus, Osmanlı–Yunan, Osmanlı–İtalya, Osmanlı–Balkan Muhârebeleri'nde gereği gibi isbât ettiler. Hele Hicâz Demiryolu iânâtının kısm-ı a'zamını Hindliler tarafından verildiği muhakkaktır. İngiltere hükûmetinin Hindistan'da tatbîk etmekte olduğu siyâset-i şedîde Afgan'da Hind müslümanlarının böylece Osmanlılara karşı uhuvvet-kârâne bir muâmelede bulunmaları, kendileri için, şimdi değilse bilâhare az-çok mûcib-i felâket olacağı kendilerince ma'lûm ve müberhen olduğu halde, yine her türlü mâddî ve ma'nevî muâvenette bulunmaktan çekinmediler. Osmanlılar ise Hind müslümanlarının hissiyât-ı uhuvvet-kârânelerini takdîr edecek hiçbir muâmelede bulunmadılar. Ma'lûm-ı âlînizdir ki, bu gibi muâmelât ve hissiyât daima mütekābilen vukū' bulur, değil mi? Meselâ, Hindistan'ın her tarafında rûnümâ olan kaht u galâ esnâsında Osmanlılar tarafından bize muâvenet nâmına hiçbir şey yapılmadığı gibi, tâûn esnâsında da fakīru'l-hâl ve bî-vâye kalan Hind müslümanlarının çoluk çocuklarına infâk u tevzî' edilmek üzere Osmanlı kardeşlerimiz tarafından bir para gönderilmedi. Bununla beraber el-ân biz Hindistan müslümanları vazîfe-i hamiyyet ve İslâmiyyetimizi îfâ etmekte tereddüd göstermiyoruz.

S - Kendi nüfûzunu te'mîn ve tervîc etmek için Devlet-i Aliyye tarafından Hindistan'da ne gibi vesâil ittihâz olunmuştur?

C - Bu suâlinize ben nasıl cevap verebilirim? Esâsen ben siyâsî bir adam olmadığım gibi, bu meslek dâhilinde cereyân eden avâmil ve müessirâta dâir vukūfum da yoktur. Yalnız cevap olmak üzere şunu arz edebilirim ki; Osmanlıların Hindistan'daki nüfûzları siyâsî değil, dînîdir. Çünkü sizin nüfûz-ı siyâsînizi te'mîn edecek zekî, fa'âl, muktedir ve lisân-âşinâ me'mûrlarınız (konsoloslar) olmadıktan mâadâ Hindistan'da da imtiyâzât-ı ecnebiyye nâmına İngiltere hükûmeti tarafından gerek size ve gerek sâir devletlere bir şey bahş olunmamıştır. Hattâ diyebilirim ki; Osmanlı toprağında bulunan İngiliz me'mûrîn-i siyâsiyyesine o kadar çok imtiyâzât i'tâ olunmuştur ki, hiçbir memlekette bu kadar hak te'mînine muvaffak olmamışlardır. Zâten Osmanlılığın Hindistan'daki nüfûzunu daha ileriye götürmek için devlet ve milletinizce hiçbir teşebbüs icrâ edilmemiştir. Bir kere koca Hindistan'da, Osmanlı me'mûru nâmına yalnız Bom-

bay şehrinde bir şehbenderiniz olup Hindistan'ın sâir merâkiz-i vilâyât-ı mühimmesinde bütün devletlerin me'mûrîn-i siyâsiyyesi bulunduğu halde Devlet-i Osmâniyye'nin bir tek me'mûru yoktur. Bu gibi yerlere fahrî şehbender ta'yîni dahi doğru bir iş değildir. Zîrâ menfaat yerine mazarratı muhakkaktır. Bana kalırsa Devlet-i Aliyye, Hindistan'ın mühim noktalarını teşkîl eden Dehli, Lucknow, Allahâbâd, Medâris, Haydarâbâd, Lahor, Karaçi, Bombay, Kalküta şehirlerine birer muvazzaf şehbender ta'yîn etmeli ve ta'yîn olunan şehbenderlerin Arabî, Fârisî, Urdu, İngilizce lisânlarına vâkıf olmalarına dikkat eylemelidir. Aynı zamanda bu şehbenderlerin hissiyât-ı dîniyye ve İslâmiyyeleri metîn, rasîn olmalıdır. Başlarında şapka ve serhoş kimseler olmamalıdırlar. Bu şehbenderlere kâfî, vâfî maâş ve tahsîsât verilmelidir ki, ancak bu sâyede kendi devlet-i metbûalarının şân u şerefini enzâr-ı umûmiyyede muhâfaza edebilirler.

Buna benzer sâir teşebbüsâttan da geri kalınmamalıdır. Meselâ bugün Hind müslümanlarının en birinci dârülfünûnlarından ma'dûd olan Aligarh[1] müessese-i ilmiyyesinde Türkçe lisânı tedrîs edildiği halde el-yevm –mesmûâtıma nazaran– İstanbul'da mekâtib-i âliyyenin hiç birinde Urdu lisânı tedrîs edilmemektedir. Osmanlılarla Hindlilerin mukadderâtı âtiyen gāyet mühim bir şekil ve mâhiyet alacağına kāni' olursak, her halde şimdiden Osmanlılar Urdu lisânını öğrenmek mecbûriyetinde bulunuyorlar. Bu noktayı biz Hind İslâmları lâyikıyle takdîr ettiğimiz için işte Türkçe lisânını gençlerimize öğretmeye başladık. Bu ma'rûzâtım eğer doğru değilse, nokta-i nazarımı tashîh buyurabilirsiniz.

Bana kalırsa devlet ve millet-i Osmâniyye Hicâz, Irâk noktalarını şimdiki gibi ehemmiyetsiz bırakmamalıdır. Bu iki noktada kendi nüfûzlarını Hind müslümanlarına kolaylıkla kabûl ettirebilirler. Fakat hâl-i hâzırda ise bu iki noktaya berây-ı hacc ve ziyâret gelen müslümanlar, bâ-husûs Hind İslâmları, memleketlerine avdet ettikleri zaman hükûmet-i Osmâniyyenin medâyihini ta'dâd edecekleri yerde bilakis sû'-i siyâset ü kiyâsetlerinden bahs etmeye mecbûrdurlar. Kendi toprağında bu kadar idâresizliklere mâlik olan Devlet-i Osmâniyye artık Hindistan'da te'mîn-i nüfûz edebilir mi? Her sene Hicâz'a, Kerbelâ'ya, Necef'e, Bağdad'a milyonlarca ehl-i İslâm âmed-şüd eder. Bu müslümanlar içinde birçok Hindli bulunur. İngiltere hükûmetiyle me'mûrlarının –zâhiren– muâmelât-ı muntazamalarına alışan bir Hindli Hicâz'da veyahud Irâk'da me'mûrîn-i Osmâniyye tarafından dûçâr olduğu envâ'-ı felâket ve suûbâtı ne yolda telakkī etsin? Bîçâre huccâc ve züvvâr adımlarını Osmanlı toprağına basar basmaz gümrükçülerden, tezkire me'mûrlarından o kadar fenâ muâmelâta mazhar oluyorlar ki, hemen memleketlerine avdet etmeyi tercîh ederler. Mekke'de ve Cidde'deki hâne sâhiblerinden, sucular (sakkālar)dan, devecilerden, mutavvifler (tavâf verenler)den, esnâ-yı râhda zavallı hüccâcı soyan bedevî Urbânın elinden çektikleri ezâ ve cefânın hadd ü hesâbı yoktur. Halbuki bu emâkin-i mübâreke başka bir hükûmet elinde olsaydı, hüccâc ve züvvârın ayakları altına çuha döşemek sûretiyle taltîf-i hâtırlarına çalışacaktı. Gerek Hicâz'da, gerekse Irâk'da hükûmet-i Osmâniyye tarafından Urdu Lisânı'na vâkıf ve hüccâc ve züvvârla dâimî temâsda bulunan bir me'mûr bile bulunmuyor.

Bunlara jandarma terfîk edilmiyor. Geçen gün daha Necef kazâsının kapısında on Hindliyi Urbân soydu. Buna hükûmet-i mahalliyye ne yapabildi? İranlılarla Hindliler her sene buralara akın akın gelip külliyetli paralar sarf eyledikleri halde el-ân istirâhatleri hükûmet-i mahalliyye tarafından te'mîn olunmamış ve hatve be-hatve mazhar-ı ezâ ve tahkīr oluyorlar. Hasta olan hacılarla züvvârı tedâvî için bir hastahâne olmadığı gibi, fakīru'l-hâl olup da vefât eden züvvâr ve hüccâcın tedfîn ü tekfînine de bakılmıyor.

Hâsılı, bu inceliklere hükûmet ve millet-i Osmâniyye bakmalıdır. Bu vesîlelerle kendisini sâir müslümanlara sevdirmeye çalışmalıdır. Bu husûsâta dâir hiç olmazsa, zât-ı âlîniz, hükûmete bir rapor takdîm ediniz. Hal böyle devâm ederse, Allah göstermesin, günün birinde bu emâkin-i mukaddeseyi kendi elimizle düvel-i mesîhiyyeye teslîm etmeye mecbûr olacağız!

S - Hindistan'da, İngilizlerin muâmelâtından müslümanlar memnûn mudurlar?

C - Ben bu suâlinize cevap veremem. Çünkü ben Hindistan'da sâhib-i nüfûz bir adamım; açıktan açığa İngilizler hakkında nokta-i nazarımı söyleyemem. Fakat şunu arz edeyim ki; keşke hükûmet-i Osmâniyye dahi zâhiren İngiltere hükûmeti kadar bir meslek ta'kīb etse de, me'mûrlarının harekât ve sekenâtını –kānûn dâiresinde– tahdîd etse ve kendi menviyât-ı kalbiyyelerini ketm etmeye muvaffak olsalar. Hindistan'a teşrîf ettiğinizde bu ma'rûzâtımın hakīkatini lâyikıyle anlayacaksınız. Açıktan açığa İngilizlerin bir kusûrunu görmeyeceksiniz. Çünkü gözünüze intizâm ve mükemmeliyet âsârından başka hiçbir şey ma'rûz olmayacaktır. Fakat kavânîn-i mahalliyyeyi, muâmelât-ı hükûmeti, muâmelât ve mevâdd-ı iktisâdiyyeyi, müslümanların, putperestlerin ahvâl-i rûhiyyelerini inceden inceye tedkīk edecek olursanız, o zaman İngiltere hükûmetinin Hindistan'da ta'kīb ettiği tarz-ı siyâsetine hakkıyle vâkıf olursunuz.

Bugün yalnız Bombay şehrindeki kaldırımlar üzerine gece vakti beş bin müslüman maa-âile yatmaktadırlar. Bu zavallılar âile teşkîlinden mahrûmdurlar. Çünkü fakr u sefâlet yüzünden sokakta doğmuş ve sokaklarda bir gün ölmeye mahkûmdurlar. Filhakīka Hindistan'da milyoner ve milyarderler vardır. Fakat günde yirmi para ile geçinenlerin de adedi milyonlara bâliğdir. Hıtta-i Irâkıyye ve tebea-i Osmâniyye bol ni'met içerisinde yuvarlandıkları halde, hükûmetin elinden, vergilerin çokluğundan inliyorlar. Bir Hindli zürrâ'ın yüzde yetmiş beş nisbetinde vergi verdiğini **[53]** bilmiyorlar. Böyle iken Hindistan fukarâsı bile Devlet-i Aliyye ile millet-i Osmâniyyenin felâket-i hâzırasını kāle alarak kendi tırnağından arttırdığı on parayı iâne verdikleri halde el-yevm Hıtta-i Irâkıyye zenginleri tarafından matlûb derecede bir himmet eseri görülmüyor. Zannederim ki; bunlar isteseler devlete bir milyon askerle beş milyon lira nakdî ve bedenî muâvenette bulunabilirler.

S - Hindistan müslümanları arasında ihtilâf var mıdır?

C - Yakın zamanlara kadar vardı. Fakat ahîran birbirimizle ittihâd ü ittifâk etmeye karar verdik. Hattâ bugün Hindistan'ın her tarafında Şîîler, Sünnîlerle beraber bir yerde

[1] Metinde (علیکده) şeklinde yazılmıştır.

namaz kılarlar. Sünnî, Şîî imâmına, Şîî ise Sünnî imâmına namazda iktidâ eder. Buna hiç mâni' yoktur. Çünkü esâsât-ı dîniyyede hep biriz. Böyle yapmakla uhuvvet ve ittihâdın husûlüne muvaffak olduk. Hattâ İngiltere hükûmeti de bizi kuvvetli gördüğü için, siyâsetini evvelce aleyhimizde iken ahîran lehimize çevirmiştir. Ekser nüfûsu müslüman olan Dehli şehrini İngiliz kıralı Hindistan'a makarr ittihâz ederek makarr-ı hükûmeti putperestlerin merkezi olan Kalküta'dan oraya nakl etti.

S - "Hind müslümanlarında yeni bir cereyân-ı efkâr hâsıl olmuştur." diye işitiyoruz. Bunun mâhiyet-i asliyye ve hakîkıyyesi hakkında bir iki söz sarf buyurur musunuz?

C - Azîzim! Bu bâbda size etrâfıyle bir fikir veremeyeceğim. Çünkü uzun uzadıya görüşmek lâzımdır. Yalnız sizi te'mîn ederim ki; hâl-i hâzırda Hindistan'da büyük bir cereyân vardır. Bu cereyân ise İngiltere aleyhindedir. Fakat biz müslümanlar mecbûr olmadıkça bu cereyânlara karışmıyoruz. Bu cereyânı Hind putperestleri ihzâr etmiş ve bu sûretle İngilizleri beyhûde yere gücendirmişlerdir. Esâs-ı mes'eleye dâir müslümanlarla Hind putperestleri arasında bir ittifâk var ise de, fürûâta dâir büyük bir ihtilâf vardır. Aynı zamanda putperestlerle beraber tevhîd-i mesâî etmek Hind müslümanlarının menâfi'ine uymaz. Elbette zemîn ü zaman günün birinde İngilizleri Hindistan'dan çıkmaya –çıkarmaya– mecbûr edecektir. İngiltere ricâl-i siyâsiyyesinin büyük bir zühûl ve hatâda bulundukları câ-yı tereddüd bile değildir. Çünkü İran işlerinde Rusya'nın hîle ve desâyisine koca İran'ı bir vîrâne hâline çevirinceye kadar Sir Edward çalıştı. Rusya eğer Mâverâ-yı İran Şimendüfer Hattı'nı temdîdle Hindistan'a kadar ulaştıracak olursa, kemâl-i sühûletle kuvve-i askeriyyesini İran'dan Hindistan'a günün birinde dökecektir. İhtimâldir ki, Almanlarla da bir gün tevhîd-i mesâî etsinler.

İngiliz ricâlinden bazıları da bu ince mes'eleye vâkıf olup tehlike ve fenâlığın nereden geleceğini takdîr ettikleri cihetle, hâl-i hâzırdaki İngiliz kabinesiyle çarpışmaktadırlar. Berikiler ihrâz-ı tefevvuk edecek olurlarsa muhâfızlardan yeni bir kabine teşekkül edeceğine şübhe yoktur. O zaman bit-tabi' Şark ve İslâm tarafdârı olan İngiliz ricâli iş başına gelirler. İhtimâl ki, böyle bir tebeddül netîcesinde Osmanlı-İran işleri düzelsin ve müslümanlar râhatça bir nefes almaya muvaffak olsunlar. Biz Hindliler ise daima İngilizlerin bu hatâlarını yüzlerine çarpıyoruz. Bütün Hindistan matbûâtı bu bâbda binlerce makāleler neşr etmişlerdir. Her halde müslümanların sözü meydâna çıkacak ve sadâkatleri İngilizlerce de takdîr olunacaktır.

İngilizlerin za'fı, Hindistan'da günden güne hissolunmaktadır. İngilizlerde en ziyâde sâdık kalanlar ise Hindistan müslümanlarıdır. Fakat İngiltere Devlet-i Aliyye'ye, İran'a karşı vaz'iyet-i hâzırasını ta'dîl edip de daha sağlam ve samîmî bir siyâset ta'kîb etmeyecek olursa, âtiyyen Hind müslümanlarının da sadâkat ve teveccühlerini gāib edeceğine söz yoktur. Bunu pek yakîndan idrâk eden Hindistan'daki İngiliz me'mûrları, mufassal raporlarla kendi devlet-i metbû'alarına bildirmişlerdir. Zannedersem, Hindistan'da başka bir tarz-ı siyâset ta'kîbine İngiltere devleti mecbûr olacaktır."

Muhâtabımın sözü burada hitâm bulunca, daha ziyâde kendisini tasdî' etmeyi muhâlif-i nezâket bildiğimden, aldığım ma'lûmâta kanâat ederek elini sıkıp yanından ayrıldım.

Seyyid Necmüddîn Hasan hazretleri, Hindistan Şîîleri üzerine azîm bir nüfûza mâliktir. Her sene Hindistan Şîîleri tarafından akd olunan kongreye riyâset ediyor. Bu zât âlim ve fâzıl bulunmakla beraber gāyet müttakī ve zâhid ve son derece mütefekkir ve münevver bir zâttır. Kendi vatandaşlarına hıdemât-ı ciddiyye ve müfîdede bulunmakla cümlenin hürmet ü muhabbetini kazanmıştır.

Bağdad Muhâbir-i Mahsûsunuz

S[sin]**. M. Tevfik**

OSMANLILARA BİR HİTÂBNÂME

Londra'da İngiliz Lisânı'yla münteşir *Hind Müslim* cerîde-i İslâmiyyesi muharriri Hâce Kemâleddîn Efendi hazretleri, bu muhterem Hindli müslüman kardeşimiz tarafından gönderilen İngilizce matbû' bir hitâbnâmenin tercümesidir:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Müslüman kardeşler! Cenâb-ı Hakk'ın avn ü selâmeti üzerlerinize olsun. Rabb-i Müteâl sizleri hayâtın en şedîd mihnetlerine giriftâr etmeyi irâde buyurmuş. Fakat mutmain olunuz, Nebiyy-i Muhterem aleyhi salevâtullâh hazretleri; (يوم الابتلاء يوم الاصطفاء) buyurdular. "Eyyâm-ı imtihân, eyyâm-ı sa'd ü ıstıfâdır."

Hak teâlâya tazarru'dan fâriğ olmayın, şu dakīka-i hevl-nâkde Allah'ın, Peygamber'in ve âlemde bütün müslümanların sizden istediği şeyleri yapın ve unutmayın ki; [1](نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ) "Nusret Hak'tandır, muvaffakıyet ise yakındır." Hâl-i hâzır sizin eser-i sun'unuz değildir; belki Avrupa ye'cûc ve me'cûcünün netîce-i kârıdır. Onlar ayaklarınızı dolaştırmak için ağ kurmuşlardır. Diyorlar ki: "İşiniz bitiktir; sukūtunuzu men' edecek ilâc yoktur." Fakat siz Cenâb-ı Rabb-i Hakîm'in yapacağı işlere muntazır olun. "Hezekiel"in dediği gibi: "Son günler gelmiştir. Ye'cûc ü me'cûca bazı şeyler hutûr ediyor ve onlar redî' bir tasavvur kuruyorlar."

Ey din kardeşleri! Hıristiyanlara hoş görünmek için elinizden gelen hiçbir şeyi dirîğ etmediniz; fakat onlar yine râzî olmadılar. Dîn-i hakkı yeryüzünden silip süpürmek istiyorlar. Nazarlarında en büyük cinâyetiniz bu dine sülûkünüzden başka bir şey değildir.

Libya'yı, Etyopya'yı (Trablusgarb ve Bingâzi, Habeşistan), İran'ı çiğnediler; şimdi de gûyâ ki "Hezekiel" lisânından "sûrsuz şehirler iklîmine müsterîhu'l-bâl olan, emn içinde yaşayanların memleketlerine gideceklerini" söyler gibi duruyorlar. "Sûrsuz şehirler", "müsterîhu'l-bâl" ve "emn içinde" ibârâtı "emîn beldeler" ta'bîrini pek câlib-i nazar-ı hakîkat bir sûrette îmâ ediyor. Filhakîka *Kur'ân-ı Kerîm* Mekke-i Mükerreme'yi bu vasıf ile tavsîf etmiştir (beledü'l-emîn).

Evet; ye'cûc ve me'cûc Mekke'yi, Medîne'yi havze-i[2] nüfûzları içine sokmak istiyorlar. Halbuki sizler, Beyt-i Atîk'ın muhâfızlarısınız. Onlar müslümanlar için hayır dilemiyorlar. Halbuki sizin menâfi'iniz menâfi'-i İslâm ile birdir. Yine

[1] Saf, 61/13.

[2] Metinde (جوزة) şeklindedir.

mu'cize-i mebhûsün-anhâya göre Hezekiel'in "Meshech ve Tubal"ın başprens[i] diye tavsîf ettiği Moskof şimâldeki yerinden "zî-haşmet ordusunu" gönderdi. Bulgar onun elinde ancak bir âlettir. Şu vakâyi' mâdem ki resûl-i Benî-İsrâîl'in kelimât-ı mu'cize-kârîsini müeyyiddir, birâderler, emîn olun ki, ye'cûc ve me'cûcun âkıbeti de uzak değildir.

Ey din kardeşleri! Ümîdden, îmândan munkatı' olmayın. Mâdem ki silâha sarılmakta muztar kaldınız, elbet Allah'ın nusreti tecellî edecektir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: [1](أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِير... وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) [54] "Dûçâr-ı zulm ü hakāret oldukları için silâha ve kıtâle sarılanlara izin verildi. Allah muhakkak onlara nusret etmeye Kādir'dir. Ancak; Rabbimiz Allah'dır dediklerinden dolayı yurtlarından bi-gayri hakkın ihrâc edilenler… ve Allah'a îmân edenlere Allah muhakkak nusret eder. Allah Kavî'dir, Azîz'dir… Kendilerine yeryüzünde mekân verdiğimizde namaz kılan, zekât veren, ma'rûf ile emr, münkerden nehy edenler… ve âkıbet-i umûr, Allahu teâlâ hazretlerinindir."

Arnavudluk'ta, Türkiye'de, Makedonya'da binlerce erkek kadın mücerred; "Rabbimiz Allah'dır" dediklerinden dolayı evlerinden koğuldu. Fakat kardeşler; unutmayınız ki; "Allah ancak, evâmirine riâyet edenlere yardım eder." Avrupa'nın sahte medeniyeti size pek dil-rubâ göründü. Bir memleket-i İseviyyede kalıverince hemen Avrupa âdâb-ı muâşeretine şâkird-i mütehâlik oluverdiniz ve binâ-berîn şimdiki hıristiyanlar gibi hamiyet-i dîniyyenin yüksek rûhunu zâyi' ettiniz. Halbuki o rûh-ı hamiyyet eyyâm-ı güzeştede sizin için bir sırr-ı muzafferiyyet idi.

Zikr ettiğimiz âyet-i kerîmenin işâret buyurduğu vechile Kavî ve Azîz olan Allah'dan isticlâb-ı nusretin şerâit-i mühimmesinden olan namaz kılmayı, zekât vermeyi, ma'rûfla emr etmeyi, münkerden nehy etmeyi çoğunuz bıraktı. İşte bugünkü sukūtunuzun sebeb-i hakīkīsi budur. Fakat kardeşler; telâfî-i mâ-fât zamanı geçmiş değildir. Rabbimiz Tevvâbu'r-Rahîm'dir; ızhâr-ı nedâmetle tevbe eden canlara ra'fet ü rahmetle mukābele eder. Müslüman olursanız, nusret sizindir. Siz, ey İslâm orduları! Müsterîh olunuz; zafer ve şöhret tâcları sizi bekliyor. Önünüzde necîb bir hizmet var; dininizi müdâfaa edeceksiniz. İslâmiyet tehlikede! Hilâl eksiliyor! Bu son cihâdınızdır! Hak yolunda can vermeye azm edin; toprak olun da, yine teslîm-i nefsi aklınızdan geçirmeyin! Cenâb-ı Hak sizinle beraber olsun ve sizi ebedî muzafferiyât ile mes'ûd etsin!

Londra *Hind Müslim* Cerîde-i İslâmiyyesi Muharriri
Nâşir-i Dîn-i İslâm
Hâce Kemaleddin

Mekke-i Mükerreme'den:

SEBÎLÜRREŞÂD CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ MÜDİRİYETİ'NE

Azîzim, efendim hazretleri

İrsâline inâyet buyurulan kitaplar kâmilen vâsıl oldu; bilhâssa teşekkürler ederim. *Sebîlürreşâd*'ın baş sahîfesindeki Mehmed Âkif Efendi hazretlerinin mev'izaları, burada gözden geçirenleri hayrette bıraktı. Hattâ emîr-i Mekke hazretleri de gözden geçirip fevkalâde takdîrâtta bulundular. Arabca'ya bit-tercüme *Hicâz* gazetesiyle ta'mîm olunmasını arzû buyurdular. Her tarafa irsâl olunacaktır. Hind'e, Çin'deki müslümanlara kadar gönderiliyor ve bu gibi eserlerin Âlem-i İslâm üzerlerinde pek azîm hüsn-i te'sîri görülüyor. Evvelki sene hacca gelen Hindistan reîsü'l-ulemâsı bende-hânenizde misâfir olmuşlardı. Fâzıl-ı müşârun-ileyhin pederleriyle hukūkum kadîmdir. Bu fâzıl sekiz yüz senelik bir âile-i kadîme ve necîbeden olmakla beraber Lucknow şehrinde ikāmet ederler. Bu kere de harb iânesi ile İngiltere'yi protesto mes'elesinde pek büyük hizmetleri görülmüştür. Fâzıl-ı âlî daima bura ile muhâbere eder. Geçen sene emîr-i Mekke hazretleriyle de müşerref olmuşlardı. Onlara söylenecekler de söylenmişti. Afganistan'a da Hilâfet-i Kübrâ'nın uğramakta olduğu gaddârâne tecâvüzât pek müessir bir sûrette îcâb edenlere yazdırıldı. Hiçbir şeyden geri durulmadı, durulmuyor. "Allah devletimizin muîn ü zahîri olsun. Cenâb-ı Hak bu ümmet-i İslâma merhamet buyursun, muzaffer ve muvaffak buyursun." duâsından başka ne denir. Mekkemiz'de hâlâ iâne-i harbiyye vergisiyle iâne-i sâire devâm eyliyor. Emîr-i Mekke hazretleri esâslı ve dâimî bir vâridât bularak donanma ve iâne-i harbiyyeye karşılık gösterdiler. Senevî vâridâtı mühim bir yekûn tutmaktadır. Bâkī gözlerini takbîl ederek size huzûr-ı Ka'betullah'da duâcıyım. Fazîletli Âkif Efendi hazretlerinin ellerini takbîl ederek takdîm-i ta'zîmât ederim efendim hazretleri.

Harem-i Şerîf-i Mekkî Müdîri
Emin

HAYÂT-I AKVÂM-I İSLÂMİYYE

DÜNYADA NE KADAR MÜSLÜMAN VAR?

Almanca mühim bir risâle-i musavvereden *Tasvîr-i Efkâr* refîkımız tarafından tercüme olunan âtîdeki makāleyi ehemmiyetine mebnî ber-vech-i zîr aynen nakl ediyoruz:

"Balkan fecâyi'inin âteşîn alâimi arasından Salîb'in parlamakta olduğu görülmektedir. Balkanlar'daki hıristiyan hükûmetleri Hilâl'e ve bütün İslâmların halîfesi olan Osmanlı pâdişâhına karşı bir din muhârebesi açtılar.

Bu muhârebede her bir intizâr ve tahmînin fevkında olarak tarafeyn-i muhâsımeyn miyânında Osmanlılar, İslâmiyet şân ve asâletini muhâfaza etti. Çünkü Osmanlılar hâl-i galeyânda olan efkâr-ı milliyyelerine bir de taassub-ı dînîlerini karıştırmaktan tevakkî eylediler.

Fakat zannetmeyiniz ki, hissiyât-ı dîniyyeleriyle yek diğerine kaviyyen merbût bulunan İslâmlar hâbîdedirler. Son seneler zarfında ma'rûz kaldıkları tazyîkāt onları biribirlerine daha ciddî bir sûrette rabt etmiş ve Asya ile Afrika'da Türk ve Arab unsurları arasındaki tefrikayı tamâmıyle izâle eylemiştir. Abdülhamîd'in ta'kîb ettiği fikr-i siyâset, Dersaâdet'te Hilâfet'in tarsîn ve takviyesine lüzûm gösteren bir devirde

[1] Hac, 22/39, 41.

bulunduğunu anlamış ve "İttihâd-ı İslâm" nazariyesini te'sîs eylemiş idi. Hicâz Hattı ecnebî parasından on para bile ilâve olunmadan sırf İslâmlar arasında cem' edilen iâneler ile inşâ olunmuştu. Bunun üzerine Genç Osmanlılar inkılâbı, Abdülhamid'in sukūtu, münâkaşât-ı dâhiliyye, fırka münâzaâtı yek diğerini vely etti. Bunun netîcesinde Dersaâdet İslâmiyet'in nokta-i merkeziyyesi i'tibârını gāib etti. Ancak Balkan Muhârebesi İslâmları yine ittihâda sevk eyledi. Düşmen-i müşterekin Muhammediyyûnu tekrar birleştirdiği gibi kendileri ile gayr-i mü'minler arasında da yeniden bir nifâk vücûda getirdi.

Birçok kimseler tarafından sû-i isti'mâle uğrayan ittihâd-ı İslâm fikri yavaş yavaş kesb-i hakîkat etmeye başladı.

Dûçâr-ı tecâvüz olan dindaşları için bütün dünyâdaki İslâmlar hâl-i galeyândadır ve halîfe-i Resûl-i Ekrem olan Osmanlı pâdişâhını buhrânlı bir mevki'de gördüklerinden dolayı cümlesi dil-hûn olmaktadırlar.

Medeniyet-i Garbiyyenin esâsını teşkîl eden din ile hayat arasındaki farkı Şark bilmez. Onun için din hayat ve hayat da din demektir. Bir Şarklı hayât-ı yevmiyyesindeki en ehemmiyetsiz bir fi'lini bile hakāyık-ı *Kur'ân*'da arar ve ittihâz eylediği her bir kararı *Kur'ân*'ın menâbi'ine istinâd ettirir: İslâmiyet'i teşkîl eden kitle-i azîmenin en küçük bir uzvu mesâbesinde olan Avrupa'daki İslâmların tâli' ve istikbâlinde bütün mü'minlerin alâkadâr olması bundan ileri geliyor. Asya'da ve Avrupa'da yalnız aynı usûl üzere duâ edilmekle geçilmeyip mehdden lahde kadar geçen safahât bütün İslâmiyet üzerine mübtenî bulunuyor.

Büyük mikdârda tebea-i İslâmiyyeye mâlik bulunan Düvel-i Muazzama'nın ne büyük bir tehâlük ile tevâzün-i kuvâya çalıştıkları görülüyor. Günden güne tezâyüd eden ittihâd-ı İslâm fikri, onları şimdiden endîşeye düşürüyor. Balkan devletlerinin arzû ettikleri vechile Devlet-i Osmâniyye tamâmıyle munkarız olduğu anda zuhûr edecek bir harîk-ı hâilin şerârelerini dünyanın her tarafına dağıtacağını her gün müşâhede **[55]** edilen ahvâl ve vukū'a gelen hâdisât pek güzel isbât ediyor. Daha şimdiden birçok yerlerde İslâmlar arasında hareketler nümâyân olmaktadır. Hindistan'da Şarkī Bengal ve Pencâb ahâlî-i İslâmiyyesi mitingler akd etmekte, protestolar yağdırmakta ve imparatorları olan İngiltere kıralından Hilâfet'in himâyesini taleb eylemektedirler. İhtimâl, büyük bir müstemleke-i İslâmiyye sâhibi bulunan Fransa devleti dahi yakında bu gibi hâdisât karşısında kalacaktır. Arabistan'da ve husûsiyle Yemen'de Osmanlı–İtalyan Muhârebesi'nden beri Türklere en ziyâde düşman olan şeyhler bile terk-i adâvet ederek din düşmanına karşı muhârebeye âmâde olduklarını bildirmişlerdir. Aynı hal Trablus'da vâki' oldu. Bir zaman bu hal Arnavudluk'ta da görüldü. Osmanlı pâdişâhının cismânî sıfat-ı hükümdârîsinden mâadâ bir de sıfat-ı Hilâfet'i hâiz bulunduğu ve bu sıfatı gāib etmemek için menâfi'-i devletten mâadâ, her şeyden evvel, menâfi'-i din ü îmânı da sıyânete mecbûr olduğu hâtırdan çıkarılmamalıdır. İslâmiyet'in cesîm dâire-i hayâtiyyesi etrâfında cismânî değil, rûhânî bir râbıta mevcûddur.

Bugün Âlem-i İslâm'ın kısm-ı a'zamı hâkimiyet-i ecnebiyye tahtında bulunmaktadır. Balkan Muhârebesi netîcesindeki tebeddülâtı bile nazar-ı dikkate almasak Devlet-i Osmâniyye en büyük İslâm devleti olmayıp İngiltere, Fransa, Çin, Felemenk ve Rusya en çok İslâm tebeaya mâliktirler. Almanya dahi Şimâlî Kongo, Şimâlî Kamerun ve Şarkī Afrika sâhilinde iki milyon İslâm tebeaya mâliktir.

Pek tahmînî olan mikdârlarının kayd-ı ihtiyât ile telakkī edilmesi şartıyle âtîdeki liste Âlem-i İslâm'ın Âlem-i Garb ile Avrupa teşkîlât-ı düveliyyesi arasındaki münâsebâtını pek güzel irâe etmektedir:

Hıristiyan devletlerin taht-ı tâbi'iyyetinde bulunan İslâmlar: İngiltere'nin Afrika'da (?7.926.330) ve Asya'da (63.633.783), cem'an (81.554.103) tebeası; Fransa'nın Afrika'da (3?,?49.580), Asya'da (1.450.238), cem'an (3?,904,118) tebeası; Almanya'nın Afrika'da (?2.???.???) tebeası; İtalya, Portekiz ve İspanya'nın Afrika'da (2.572.500) tebeası, Şimâlî Amerika Hükûmât-ı Müttehidesi'nin Asya'da yani Filipin Cezâyiri'nde (200.000), Felemenk'in Asya'da (35.261.017) tebeası; Rusya'nın Avrupa ve Asya'da (1?.819.420) tebeası; Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Karadağ ve sâire gibi devletlerin (126.402) İslâm tebeaları ve Okyanusya ile Amerika'da (68.000) İslâm ahali vardır ki, bunların mecmû'u (173.910.870) nüfûsa bâliğ olur.

Düvel-i sâirenin taht-ı tâbi'iyetinde bulunan İslâmlar:

Afrika'da (?2.950.000), Çin'de (?30.000,???) Siyam'da (1.000.000), Formoza Adası'nda (?2?.???) nüfûs olup mecmû'u (?23.976.000) İslâmdır.

Tâbi'iyet-i Osmâniyyede bulunan İslâmların Balkan Muhârebesi'nden evvelki mikdârı Avrupa'da (??.?00.000) ve Asya'da (?02.228.100) olmak üzere cem'an (?14.218.100) nüfûs idi.[1]

Bundan başka diğer düvel-i İslâmiyye kalır ki, bunlar da, Umman, Necid ve sâire gibi hükûmetler olup tebeaları (3.500.000) kişidir. Sonra Afganistan'da (4.500.000) nüfûsa mâliktir. İran'ın (8.800.000) nüfûs ile beraber hepsinin mecmû'u (16.800.000) nüfûsa bâliğ olur. Bu hesâbdan bütün dünyâdaki İslâmların tahmînen iki yüz otuz dokuz milyon nüfûsdan ibâret oldukları anlaşılıyor.

MATBÛÂT

EHL-İ SALÎBDEN BAŞKA MİLLETLERİN HAKK-I BEKĀSI YOK MU?

Kâbil'de münteşir *Sirâcu'l-Ahbâr* refîkımizin bir makālesinden:

"Gazetelerin verdiği ma'lûmâttan öyle anlaşılıyor ki; eski Ehl-i Salîb muhâcemâtı, daha çirkin ve hûnîn bir şekil ile tekrar ediliyor. Dünyânın en mütemeddin zannedilen milletlerinde kasablık hissiyâtı da terakkıyât-ı maddiyyeleri nisbetinde artıyor. Bundan dolayıdır ki, altı devlet-i muazzama mezhebdaşları olduğu için dört hükûmet-i sağîrenin Avrupa'da istedikleri gibi icrâ-yı mezâlim etmesine ses çıkarmıyorlar.

[1] "?" işaretleri silik çıkmış rakamları göstermektedir.

Şu zamanda Balkanlar'ın irâe ettiği manzara insana eski Roma devirlerinde kanlı sahneleri hâtırlatıyor. Bu kanlı tiyatronun aktörleri ise Avrupa ricâl-i siyâsiyyesidir. Diyorlar ki; müslümanlar Avrupa siyâsetini anlayamıyorlar. Mes'ele pek âşikâr olmasaydı bu iddiâ kabûl edilebilirdi. Fakat artık örtüler düşmüş ve serâir-i siyâsiyye bütün üryânlığı ile meydâna çıkmıştır. Niçin devletlerden bir ikisi Osmanlı tarafdârı olmuyor? Ale'l-husûs bütün azamet ü şevketini memâlik-i Şarkıyye ve bilhâssa Hindistan yüzünden te'mîn etmiş olan İngiltere hükûmeti Osmanlılara dest-i muâvenetini uzatmamalı mı idi? Halbuki Devlet-i Osmâniyye'nin zaîf düşmesi Boğazlar'ın açılmasını, Boğazlar'ın açılması ise İngiltere menâfi'inin hasârını mûcib olacağı o kadar vâzıhdır ki, bunu inkâr ihtimâli yoktur.

Fakat ne çâre! Avrupa siyâsetini idâre edenler herşeyden evvel müstakil bir Şark ve müstakil bir İslâm memleketi bırakmamak politikasını tutmuşlar. Ehl-i Salîb münferid olmak istiyor. Fakat zihî hayâl-i hâm!.. Ehl-i Salîb'den başka bir milletin yeryüzünde hakk-ı bakâsı yok mudur? Küre-i Arz'ın mecmû'-ı nüfûsu bir buçuk milyara karîbdir ki, bunun ancak 548 milyonu hıristiyandır. Diğer kısm-ı mühimmi ise hıristiyan olmayan milletler teşkîl ediyor. Böyle bir aded-i gayr-i mütenâsib arasında teferrüd iddiâsına kalkışmak ma'kūl bir hareket olabilir mi?"

Kahraman Kafkasya Üdebâsının Şiirlerinden:

GĀFİLLERE

Şecâat mi olubdur bizlere bu âh u efgānlar?
Nedir, burhân-ı te'sîrâtımız mı çeşm-i giryânlar?
Neden biz her zaman, her lahza lezzet-yâb-ı vahşânî;
Vatan uğrunda lîkin cân-sipâr olmakda ihvânlar?
Nedir ihvân-ı dîne yok meded bir nâleden gayri;
Kapanmış mı cehâletle ilâhî akl ü im'ânlar?
Açıp pâ-yı rakībâna vatan bir sadr-ı merdâne
Akar deşt-i sitemde zulm ile bin çeşme al kanlar!
Cihân merdâna himmetten evet, lerzân olur her dem;
Utanmaz mı mübârizgâhdan bu kalb-i sûzânlar?
Yakīn-i cânbâz olan millet alır âgūşa âmâlin
Ne hasret bahrine, Allah, dalıp âhir müslümanlar;
[56] *Hani mescidde ağlarken deyen; "Yâ leytenî küntü",*[1]
Açılmış arzû erbâbına bak işte meydânlar?
Eğer mahv olsa Türkiyet, batar bi'l-merre,
Velî vermez semer hergiz o demde âh harmanlar!
Evet, bir müstakıl saydız bugün dâm-ı felâkette
Bulubdur vakt-i fursat cehlimizden işte udvânlar!
Nedir âhir kelâm "mü'minûna ihve"den maksad?
Okur la'net bize her lahzada âyât-ı Kur'ânlar!
Vatan âhir nefes-i cân vermede, bilmem ne gaflettir,
Yatıp toprakda ey efsûs âlem-gîr sultânlar!...

Bakû: *Sadâ-yı Hak* **Genceli-zâde**

[1] Metinde (كنتى) şeklinde yazılmıştır.

ŞUÛN

Muhârebe:

Vaz'iyet-i Harbiyye – Bu hafta Edirne'de hafîf bombardımanlar devâm etmiş, topçu muhârebeleri yapılmıştır. Bolayır'da muhâfaza-i sükûnet edilmiştir. Çatalca'da ilerlemeye başlayan kıtaât-ı Osmâniyye musâdemelerle, bazen ehemmiyetlice muhârebelerle Edirne yolundan yirmi kilometre kadar mesâfe tayyine muvaffak olmuştur. Kuvâ-yı Osmâniyyenin iz'âc u tehâcümâtı nihâyet Bulgarları hücûma mecbûr etmiş, haftanın sonuna doğru düşman üç fırkalık kuvâ-yı külliyyesiyle tecâvüz etmek istemiş, fakat kıtaâtımız tarafından dilîrâne mukābele olunarak düşman telefât-ı külliyyeye dûçâr ve ric'ate icbâr edilmiş, müteâkıben kuvâ-yı mühimme-i Osmâniyye harekete başlamıştır. Önümüzdeki hafta zarfında meydân muhârebesinin vukū'u me'mûldür. Cenâb-ı Hak ordumuza nusret ve zafer ihsân buyursun.

Düvel-i Muazzama-i Mütevassıtanın Şerâit-ı Sulhiyye Esâslar – Osmanlı Telgraf Ajansı'nın ihbârâtına nazaran düvel-i mütevassıtanın şerâit-i sulhiyye esâsları olmak üzere ihzâr ve hükûmât-ı müttefikaya teblîğ etmiş oldukları mukābil teklîfât ber-vech-i âtîdir:

1- Türkiye hudûdunun "Midye-İnöz" hattı ile tahdîdi.

2- O hatt-ı hudûdun garbına tesâdüf eden bil-cümle arâzînin müttefiklere terki.

Bu arâziden yalnız Arnavudluk müstesnâdır ki, bu kıt'anın hudûdu Düvel-i Muazzama tarafından tahdîd edilecektir.

3- Türkiye'nin Girid Adası'ndan ferâğat etmesi ve Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd mukadderât-ı âtiyyesinin ta'yînini Düvel-i Muazzama'ya terk ü tevdî' eylemesi.

4- Düvel-i Muazzama'ca kabûl edilemeyeceği için, hükûmât-ı müttefikanın tazmînât-ı harbiyye iddiâsında bulunmaması. Düyûn-ı umûmiyyenin munsıfâne bir sûrette tevzî' ve taksîmi, diğer mesâil-i mâliyyenin tanzîm ü tesviyesi husâsâtıyle meşgûl olmak üzere Paris'de in'ikād edecek olan mâliye konferansı müzâkerâtına, Balkan hükûmetlerinin murahhasları dahi kabûl edilecektir.

Sofya hükûmetine vâki' olan teblîğâtta bu şartların kabûlünü müteâkıb muhâsamâta nihâyet verilmesi kaydı da mündericdir.

Trablusgarb:

Vatanperver İslâm Mücâhidleri – Trablusgarb'da Züvâra cihetinde bulunan Arab ordugâhından İskenderiye tüccârlarından bazılarına yazılıp *eş-Şa'b* gazetesinde hulâsası münderic olan bir mektûbda Trablusgarb ahvâli şu sûretle tasvîr ediliyor:

Meydân-ı muhârebede din ve vatanlarını müdâfaa ile iştiğāl etmekte olan mücâhidlerin Neş'et Bey'in zamanından beri başladıkları tertîbât-ı harbiyye günden güne mühim muvaffakıyetlere iktirân ediyor. Trablusgarb Sahrâsı'ndan meydân-ı muhârebeye fevc fevc ehl-i İslâm gelip ordugâhlara iltihâk etmektedirler. Senûsî sâdâtının dâire-i nüfûzları şarktan garba bütün sahrâ ile Berka'ya kadar imtidâd etti. Bil-umûm mücâhidler yek-dil ü yek-zebân olarak vatanı

müdâfaada devâm etmeye ez-ser-i nev ahd ü mîsâk ettiler. Vaktiyle İtalyanların eline geçen Arablardan altı yüz kişi eslihalarıyla beraber avdet ettiler. Yakında İtalyanların nezdinde bulunan bütün Arabların avdetlerine intizâr ediliyor. İtalyanlar istihkâmlarından çıkmaya cesâret edemiyorlar. Baş gösteren tefrika ve ihtilâf günden güne tezâyüd ediyor. İtalyanlar geçende Mislata cihetine altı alay piyâde ve üç alay süvârîden mürekkeb büyük bir kuvvet göndermişler ise de Arablar bu kuvveti her taraftan ihâta ederek münhezimen ric'at ettirmişlerdir. İtalyanların bu vak'ada verdikleri telefâtın mikdârı çoktur. Urfele ve Terhûne musâdemelerinde Arabların sâhile kadar ta'kîb ettikleri İtalyanlara verdikleri zâyiât da az değildir.

Bingâzi:

Bingâzi'de Bir Emâret-i İslâmiyye – *el-Ehrâm* gazetesinin beyânına göre Berka Kumandanı Azîz Bey İtalyanlar ile harbde devâm eylemeye azm etmiştir. Azîz Bey umûr-ı hükûmeti eline aldığı günden beri teşkîl ettiği İslâm Emâreti nâmına vâridât te'mîn etmek maksadıyle birçok iktisâdî işlere çalışmaktadır.

Azîz Bey Bingâzi Ordugâhı'nda ahîren büyük bir binâ yaptırarak orasını dâire-i hükûmet ittihâz eylemiştir. Yine ordugâhın yakınında tüccâra mahsûs yüz elli kadar mağaza inşâ ettirmiştir. Bingâzi tüccârı bu mağazaları o bilâdın ahvâl-i mâliyyesine nisbeten pek fazla ücretler ile istîcâr etmişlerdir.

Azîz Bey, Sellûm'dan Bingâzi'ye kadar temdîd ettiği telefon hattının ikmâli ve askerî karârgâhların birbirine rabtı için bütün büyük merkezlerde telgraf müesseseleri inşâ ettirmek üzere sarf-ı himmet ediyor. Bu maksada binâen Mısır telgraf mütehassıslarından birkaç kişiyi Bingâzi'ye da'vet etmiştir. Mûmâ-ileyh bunlara işin bidâyetinde ayda sekiz lira maâş vereceğini va'd eylemiştir. Berka Muhârebesi'nden sonra bütün Arablar lâ-yetezelzel bir irtibâtla ittifâk etmişlerdir.

Londra:

Protesto, Beyân-ı Meveddet – Londra'dan 18 Mart târîhiyle çekilen bir telgrafta: "Uhuvvet-i İslâmiyye Cem'iyeti" tarafından Cookstown Hall'da(?) akd edilen bir ictimâ'da, müttefik hükûmetlerin Balkanlar'daki İslâmlar aleyhindeki teaddiyâtından dolayı protesto ve Türkiye hakkında beyân-ı meveddeti mutazammın bir karârnâme kabûl olunduğu bildiriliyor.

Protesto, beyân-ı meveddet!.. Kuru laflar… Te'sîri olmadıktan sonra beyhûde zahmet!..

Buhara ve Rusya:

Rus Çarı'nın Buhara Emîri'ne Hediyesi – *Novye Vremya* gazetesinde okunduğuna göre, Romanof Hânedânı'nın üç yüzüncü sene-i devriyyesi şenlikleri münâsebetiyle Petersburg Kışlık Sarayı'nda misâfir bulunan Buhara emîrine Rusya çarı tarafından iki atlı bir araba ihdâ olunmuştur.

Buhara Emîri hazretleri Çar cenâblarının bu iltifâtlarından, teveccühlerinden dolayı pek bahtiyâr olsalar gerektir!

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Orhan Bey Hanı'nda Numara 23-26

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

3 Nisan 1913 | 26 Rebîülâhir 1331 | Perşembe | 21 Mart 1329 | Cild: 10 - Aded: 238

TEFSÎR-İ ŞERÎF

هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فى سَبيلِ اللهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّما يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه وَاللهُ الْغَنِىُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ[1]

Türkçe Meâl-i Hakîmi

İşte siz o müslümanlarsınız, ki Allah yolunda cihâda sarf olunmak üzere malınızı infâka da'vet olunuyorsunuz. Sizden bir kısmınız buhl ediyor. Her kim buhl ederse ancak kendi nefsinden buhl etmiş olur. Allah Ganî'dir. Siz ise fakîrsiniz. Siz, Allah'ın emrine arka çevirirseniz O sizi kahr eder; yerinize başka bir kavim getirir; sonra onlar sizin gibi hasîs olmaz.

* * *

Görüyor muyuz, bu âyet-i celîle ne diyor? Kimlere hitâb ediyor? Bu andaki hitâbı, bu dakīkadaki itâbı bize. Biz, a'dâ-yı tevhîd ile hâl-i harbde bulunuyoruz. Yirminci asr-ı medeniyyetin kurûn-ı ûlâ vahşetiyle üzerimize saldıran Salîbiyyûn ile harb etmekteyiz. Taşlıca'dan Çatalca'ya kadar imtidâd eden bin kilometre tûlündeki o koca mülk-i *Kur'ân,* İslâm kanı içinde yüzüyor. Yakılan İslâm hânümânının alevleri içinde tabakāt-ı cahîmi tanzîr ediyor.

Ciğer-pâreleri, nûr-ı dîdeleriyle engizisyon işkenceleri içinde öldürülen, parçalanan din kardeşlerimiz, nikāb-ı iffet ve nâmûsları tüyleri ürpertecek bir vahşet-i hayvâniyye ile pâ-mâl-i şehvet eden mazlûme hemşîrelerimizin feryâdları Arş-ı A'lâ'yı sarsıyor. Allah celle şânuhû malımızı, canımızı fedâ ederek bunların, bu bedbaht, bu zavallı, bu bîçâre mazlûmların imdâdına koşmaklığımızı, intikāmını almaklığımızı kemâl-i ehemmiyyetle emr ü fermân buyuruyor. İçimizdeki hasîs zenginleri de gösteriyor. Emrine arka çevirdiğimiz halde bizi kahr ederek yerimize başka bir kavim getireceğini, sonra onların bizden ibret alarak buhl ü hıssette bize emsâl olmayacaklarını haber veriyor. Sanki bugün hikmet-efzâ-yı nüzûl olmuş, değil mi?

[1] Muhammed, 47/38.

Bir de şu; [2](اَلَّذينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا اٰتيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهينًا) "Hasîslik edenler, husûsiyle âlemde buhl ü hıssetle emr edenler, Allah'ın hazîne-i fazl ü kereminden ihsân buyurduğu serveti gizleyenler, her türlü kahr u gazaba müs[te]haktırlar. Biz küfrân-ı ni'met edenler için elem-efrûz bir azâb-i hâil i'dâd ve ihzâr ettik." âyet-i kerîmesini im'ân-ı nazarla okuyalım.

Bu misillü azgın zenginler Allah'ın her türlü kahr u celâline avuç açmışlar, belâlarını bekliyorlar. Fakat musîbet gelince yalnız onlara münhasır kalmaz. Yangın bir evden çıkar, söndürülmezse bir mahalleyi yakar, bir şehri hâkistere çevirir. Cenâb-ı *Kur'ân* işte şu; [3](وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصيبَنَّ الَّذينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَديدُ الْعِقَابِ) "Fitneden kaçınınız. Zîra o, yalnız zâlimlere isâbet etmekle kalmaz! O ateş, zâlim gayr-i zâlim dinlemez; hepsini siler süpürür. Bilmiş olunuz ki, Allah'ın **[58]** ıkābı şiddetlidir." Âyet-i celîle bu hakīkati ne dehşetli bir lisân-ı kahr u celâl ile beyân ediyor!

Hasîslik, bir hey'et-i ictimâiyye içinde emrâz-ı ahlâkıyyenin âdetâ veremidir. Verem nasıl ciğere yapışır, kendini hissettirmeksizin ciğerden ciğere sıçrarsa, işte hasîslik de böyle sârî bir maraz-ı rûhîdir. Bakınız; (وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ) cümle-i celîlesi bu fecî' sirâyet-i marazı ne kadar nükte-ver, ne kadar ma'nî-dâr bir lisân-ı belâğatle anlatıyor! Hasîs, yalnız hıssiyetle kalmıyor, âlemi de kendine benzetmek, fazîlet-i cûd ü sehâyı öldürmeye bütün hırs-ı buhlüyle çalışıyor. Cârullâh Zemahşerî bu âyet-i kerîmenin tefsîri münâsebetiyle, eshıyâdan birinin bezl-i nükūd ettiği kendine söylenen bir müfrit hasîsin –gûyâ kendi hazînesi yağma edilmiş gibi!– gözleri patlamak derecesinde fırladığını, tepesine yıldırımlar inmişe döndüğünü, o anda insandan başka bir mahlûka benzediğini hayretle gördüğünü söylüyor.

Lisân-ı hikmet-beyân-ı Rahmeten-li'l-âlemîn (aleyhi's-

[2] Nisâ, 4/37.
[3] Enfâl, 8/25.

salâtü ve's-selâm)dan şeref-sudûr etmiş olan şu; [1](إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِالشُّحِّ، أَمَرَهُمْ بِالْبُخْلِ فَبَخِلُوا، وَأَمَرَهُمْ بِالْقَطِيعَةِ فَقَطَعُوا، وَأَمَرَهُمْ بِالْفُجُورِ فَفَجَرُوا) "Sakınınız hasîslikten! Çünkü sizden evvelki insanlar hasîslik yüzünden helâk oldular. Şeytan onlara musallat oldu, buhl ü hıssetle emr etti, itâat ettiler. Akraba ve eviddâlarından kat'-ı münâsebeti emretti, başeğdiler. Mesâvî-i ef'âli, mefâsid-i a'mâli emr etti; o levsiyât-ı hayvâniyyeye daldılar gittiler. *Sahîhayn* ve gayruhümâ" Hadîs-i şerîf bahsimizi bir kat daha tenvîr eden şümûs-i hakāyık-ı Muhammediyyedendir. Hakîkat! Hasîslik kadar emrâz-ı ahlâkıyye içinde hayât-ı ictimâiyyeyi tehdîd eden bir hastalık yoktur. İnsanı akrabâsından, hattâ ebeveyninden bile ayırır; cem'iyet içinde vahdete, vahşete mahkûm eder. Bu müdhiş verem de bit-tabi' zenginlerin vicdânına musallat olur. Zenginden zengine sirâyet eder durur. Bir memleketin bütün zenginleri bu mülevves, bu mühlik marazın pençesine düştü mü, artık o memleketten el çek! O muhît-ı hıssetin saâdetinden değil, hayâtından bile ümîdi kes!

Nitekim, işte biz! Yarım milyon müslüman düşman kılıcına uğradı, doğrandı. Birkaç hükûmet, birkaç saltanat vücûda getirecek derecede vesî'u'l-enhâ Rumelimiz elden gitti de bizim hasîs zenginlerimizin bir kılı bile oynamadı. Sanki yürek değil taş, kalb değil âhen!

Onlar; milyonlarını bankaya yatırmak, düşman İstanbul'a girerse, ecnebî tâbiiyetine girmekle meşgûl. Sîne-i şefkatinde doğduğu milletini, südüyle, ni'metiyle büyüdüğü vatanını bu derece soğuk kanlılıkla tahkîr edenleri tâbiiyetine kabûl edecek bir ecnebî düşünüyorum da bulamıyorum. Çünkü ecnebîlerden hiç birini milletsiz, vatansız görmüyorum. Bunları defter-i tâbiiyyete kabûl edecek ancak yine kendileri gibi vatansız, milletsiz olmak lâzım gelir, i'tikādındayım.

Hele hazînelerini, tevdî' ettikleri bankalarda emîn görmelerine hayret etmemek kābil değildir. Zavallılar! O emniyet ancak bu hükûmet, bu millet, bu hayat sâyesinde yaşar. Maâzallâh bu hükûmet gider, bu millet biter, bu hayat sönerse, sizin de ümîdiniz mahv olur. Zanneder misiniz ki, düşman o bankaların mahfûziyetine hükûmet-i İslâmiyye gibi riâyet eder? İlk yağma edeceği işte o bankalardır. Veliyyü'n-ni'metleri bu yağmayı tahsîn bile eder.

ا ترجو حيياً ان تجئ صغارها
بخير وقد اعيا عليك كبارها
اذا النجم وافى مغرب الشمس اجحرت
مقارى حُيَيّ واشتكى الغدر جارها

Ne kadar doğru! Bir cem'iyetin yalnız fukarâsı meydân-ı hamiyyete gelir de ağniyâsı yan çizer, kendi mahâfil-i sefâhet-perestânelerinde vur patlasın, çal oynasın âlemlerinde gezerler, kimi de hazînesini böyle cem'iyetin hayat ve memât günlerinde bankalara götürmek sûretiyle milletinden kaçırırsa, artık ne beklersin?

Yazık; koca bir mülk, mücerred ağniyânın buhl ü hıssetleri sâyesinde bâd-ı hevâ elden çıktı; serîr-i Hilâfet-i İslâmiyye'nin bir pâyesi daha kırıldı; nâsıye-i İslâmiyyet'e dört milyon müslüman kanından bir leke daha sürüldü. Bizim kendimize ettiğimiz cinâyeti irili-ufaklı düşmanlarımız bir olup da yüz sene çalışsalardı, yine yapamazlardı. Âferîn biz müntehirlere, sad âferîn!

M. Fahreddin

[1] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'z-Zekât, 46.

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Vâsıl bin Atâ'nın muâsırlarından ve rüesâ-yı Mu'tezile'den bulunan Amr bin Ubeyd, Vâsıl ile aynı zamanda Hasen-i Basrî'nin halka-i tedrîsinden i'tizâl eylemişti. Amr, ahvâl ve ahlâkça şâyân-ı tedkîk sîmâlardandır. Amr, Ebû Osman künyesiyle ma'rûfdur. Ceddi, Afgān muhârebâtında esîr olarak eyâdî-i İslâma düşmüştü. Kendisinin de Benî-Temîm âzâdlılarından olduğu mervîdir. Müverrih-i şehîr Mes'ûdî, Amr bin Ubeyd hakkında sitâyiş-kârâne bir lisân isti'mâl ederek mûmâ-ileyhi rüesâ-yı Mu'tezile miyânında ta'dâd etmektedir. Târîh-i vefâtı Hicret'in 144-145 senesine musâdifdir. Mes'ûdî Amr'dan bahs ederken diyor ki: "Amr bin Ubeyd zamanındaki mu'tezilîlerin en ma'rûf sîmâsı idi. Kendinden sonra gelen zevât arasında Amr'ı husûfa uğratacak **[59]** hiçbir kimse görülemiyor. Kader, irâde-i cüz'iyye ve tevhîd-i Bârî'ye dâir birçok kitaplar yazmıştır."

Amr bin Ubeyd ile Halîfe-i Abbâsî el-Mansûr arasında samîmî bir meveddet vardı. Ebu'l-Hasen Alî el-Mes'ûdî *Ahbâru'z-Zamân* ünvanlı eserinde bu husûsda birçok menâkıb-ı latîfe zikr ediyor.

Mes'ûdî, Amr bin Ubeyd'in Halîfe el-Mansûr huzûrunda inşâ[d] etmiş olduğu kasîde-i hikemiyyenin bir parçasını *Mürûcü'z-Zeheb ve Maâdinü'l-Cevâhir* nâmındaki târîh-i meşhûrunda derc eylemiştir. Derin bir fikr-i hikmeti muhtevî olan bu parçayı ber-vech-i âtî derc ediyoruz:

يا ايهذا الذى قد غره الامل ودون ما يأمل التنغيص والاجل
الا ترى انما الدنيا وزهرتها كمثل ركب احلو ثمت ارتحلو
والنفس هاربة والموت يرصدها وكل عثرة رجل عندها زلل
والمرء يسعى بما يسعى لوارثه والقبر وارث ما يسعى له الرجل

Amr bin Ubeyd'in yüksek ve parlak fikirlerle meşbû' âsâr-ı şi'riyyesi ve tevhîde dâir birçok kasâid-i müfîde ve makāleleri vardır. Mes'ûdî, *Kitâbün fi'l-Makālât fî-Usûli'd-Diyânât* ünvanlı eserinde Amr bin Ubeyd'in münâzarât-ı kelâmiyye ve münâkaşât-ı hikemiyyesine dâir tafsîlât vermiş olduğunu *Mürûcü'z-Zeheb*'de beyân ediyor.

Amr bin Ubeyd, el-Mansûr huzûrunda başka bir def'a da şu meâlde bir kıt'a inşâd eylemiştir:

"Eyvâh! Dünya câzibe-i muğfilânesiyle muvakkat misâfirlerine ebediyet fikri vererek bîçâreleri oyalıyor! Halbuki zavallı yolcular düşünmüyorlar ki, kondukları bu misâfirhâneden az bir müddet sonra yine göç edeceklerdir! Unutmayalım ki, acûze-i dehrin kemînleri mühlik, ezvâkı zehr-âlûd-

dur! Dünyada sükûnet ve huzûr keşmekeşin, hükûmet ve saltanat ihtilâl ve tecâvüzün kâbûs-ı tehdîdi karşısında daima titrer! Pek muvakkat olan dem-i âsûdegîyi figānlar, vâveylâlar ta'kīb eder. İster halîm ve lütufkâr ol, ister şedîd ve gaddâr ol, ne olursan ol, hiçbir zaman seylâbe-i şuûnât önünde sürüklenmekten kurtuluş yoktur. İnsan dünyada felâket ve âlâmın refîkı, pençe-i bî-emân-ı ecelin hedefi, benât-ı idbâr-nümâ-yı dehrin bir oyuncağıdır!"

Şu parçalar gösteriyor ki Amr bin Ubeyd, Schopenhauer kadar değilse de, Ömer Hayyâm derecesinde bed-bîndir.

Amr bin Ubeyd'in şöhret-i şâyiasına rağmen mezheb ve mesleği hakkında verilen ma'lûmât pek azdır. Şehristânî, Amr'ın usûl-i mezhebiyyesini Vâsıl mezhebinin aynı olarak gösteriyor. Yalnız "Vâsıliyye" Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali vak'alarında yalnız ahad-i ferîkayni lâ-bi-aynihî fıska nisbet ettikleri halde "Amriyye"ler tefsîkı her iki fırkaya da teşmîl eylemişlerdir.

* * *

Zamânen birinci tabakada bulunan erbâb-ı i'tizâli müteâkıb kütüb-i felsefiyye-i Yunâniyye Arabca'ya tercüme edilmeye başlanmıştı. Mu'tezilîn bu kitapları derin bir vukūfla mütâlaa ve tedkīk eylemiş olduklarından bu zamandan i'tibâren fikr ü beyânlarında daha ziyâde felsefî incelikler görülmeye başlamıştır. Bu sâyede pek az bir müddet sonra her tarafta Mezheb-i İ'tizâl'e tarafdâr olanların adedleri günden güne çoğalmakta devâm eylemiştir. Bu esnâlarda fırka-i Mu'tezile riyâsetinde Ebu'l-Huzeyl bin Hamdân el-Allâfe'yi görüyoruz. Ebu'l-Huzeyl Hicret'in 135'inci senesinde tevellüd eylemişti. Felsefeyi Bağdad'da Vâsıl'ın telâmîzinden Osman bin Hâlid et-Tavîl nâmında bir zâttan teallüm eylemiştir. Kendisinin Benî-Abdülkays âzâdlılarından olduğu rivâyet olunuyor. Ebu'l-Huzeyl'in birçok âsâr te'lîf etmiş olduğu muhakkaktır. Me'mûn zamanında Bağdad ulemâsı arasında zuhûr eden ilm-i kelâm münâkaşalarında Ebu'l-Huzeyl daima taraf-ı gālib riyâsetinde görülüyor. Şehristânî'nin ifâdesine nazaran müşârun-ileyh yüz yaşında olduğu halde 235 senesinde irtihâl eylemiştir. Ebu'l-Huzeyl mütekaddimîn-i erbâb-ı i'tizâlin sıfât-ı ilâhiyyenin inkârı hakkındaki fikirlerini aynen kabûl etmemiştir. O, sıfâtı tezâhürât-ı zâtiyyenin bir şekli gibi kabûl ederek demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bir ilim ile Âlim'dir ki, o ilim, kendi zâtıdır; bir kudretle Kādir'[dir] ki, o kudret, kendi zâtıdır; bir hayâtla Hayy'dır ki, o hayat kendi zâtıdır."

Şu halde Ebu'l-Huzeyl'in fikrine göre "sıfât", büsbütün menfî bir ma'nâyı yahud daha doğrusu yalnız zât mefhûmunu ifâde ediyor demektir. Mütekaddimîn-i Mu'tezile; (الله عالم بذاته لايعلم) "Cenâb-ı Hakk zâtıyle Âlim'dir, yoksa ayrıca bir ilim sıfatıyle değil" diyorlardı. Ebu'l-Huzeyl ise; (الله عالم يعلم هو ذاته) "Zât-ı Bârî bir ilim ile Âlim'dir ki, o ilim, kendi zâtıdır" iddiâsında bulunmuştur.

Zâhiren şu iki ifâde arasında bir başkalık yok zannolunabilir. Fakat dikkat edilirse aralarında gāyet dakīk bir fark bulunduğu anlaşılır. Filhakīka Vâsıl ve tarafdârânının sözleri külliyyen sıfâtın inkârını müş'irdir. Halbuki Ebu'l-Huzeyl yukarıkı ifâdesiyle bir zât isbât etmiştir ki; bi-aynihâ sıfattır veya bir sıfat isbât etmiştir ki, bi-aynihâ zâttır. İşte Ebu'l-Huzeyl'in kudemâ-i Mu'tezile ile aralarında olan fark da bu tarz-ı ifâdeden neş'et etmiştir.

Ebu'l-Huzeyl felsefesinin diğer aksâmı da tahlîl edilecek olursa, bu derece şâyân-ı dikkat incelikler görülebilir.

Ebu'l-Huzeyl'in sıfât-ı Bârî hakkındaki re'yinin efkâr-ı felâsifeden mülhem bulunduğu şübhesizdir. Filhakīka hukemâ-i kadîme; "Cenâb-ı Hak cemî'-i cihâttan Vâhid'dir. O'nda aslâ teaddüd yoktur. Sıfât ve zât, ikisi birdir. Sıfât, zât-ı zâttır. Yani, sıfât zât ile kāim-i maânî değildir." demişlerdi. Şu iki beyânât arasındaki tevâfuk, nazardan gizlenemeyecek kadar âşikârdır. Ebu'l-Huzeyl'in irâde-i ilâhiyye ve irâde-i insâniyye hakkındaki nazariyesi de şâyân-ı dikkattir. Ona göre irâde-i ilâhiyye ilmin bir şeklidir. Filhakīka Ebu'l-Huzeyl demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bir irade-i hâdise ile mürîddir ki, onun mahalli yoktur ve kelâmullâhın iki nev'i vardır. Birinciler için **[60]** mahal tasavvur olunamaz. Meselâ hilkat-i eşyâ "Kün" kelimesiyle vâki' olduğundan bunun için mahal tasavvur olunamaz. Kelâmullahın diğer nev'i, te'sîrlerini hâsıl etmek için bir mahalde vâki' olmaları îcâb eder. Emir, nehiy, istihbâr bu nev'e dâhildir.

Ebu'l-Huzeyl'e göre istitâat bir arazdır. Bu araz, sıhhat ü selâmet-i bedenden ayrı bir şeydir. Ef'âl-i kalbiyye ile ef'âl-i cevârih arasında istitâat nokta-i nazarından bir fark vardır. İnsanda irâdât ve ef'âl-i kalbiyye biz-zarûre serbesttir. Ebu'l-Huzeyl'in hilkat-i âlem hakkındaki nazariyesi de oldukça nazar-ı dikkati câlibdir. Müşârun-ileyh hilkat mes'elesinde felâsife-i kadîmenin ebediyet-i âlem hakkındaki sözlerini ahkâm-ı *Kur'ân*iyyeye tevfîka çalışmıştır. Ebu'l-Huzeyl mebde' ve müntehâsız bir hareket-i nâ-mütenâhiyyenin vücûduna kāil olamadığından hilkati, âlemin harekete ilkāsıyle ve kıyâm-ı kıyâmeti de, hareket-i mezkûrenin sükûnete inkılâbıyle tefsîr eylemiş ve demiştir ki: "Ben harekât-ı gayr-i mütenâhiyyenin vücûduna kāil değilim. Harekât-ı mevcûde elbette bir nihâyet ve sükûna müntehî olur. Şu halde madde mine'l-ezel hâl-i sükûnette bulunduğu gibi, ba'de'l-kıyâme ile'l-ebed de hâl-i sükûnette kalacaktır. Hâl-i hareketi ise hilkatten ibârettir." Ebu'l-Huzeyl insanın ancak dünyada iken irâde ve ihtiyâra mâlik olduğunu iddiâ ederek demiştir ki: "Âhirette; ister ehl-i Cennet olsunlar, isterse ehl-i Cehennem'den bulunsunlar, insanların vâki' olacak ef'âl ve harekâtı ıztırârî ve gayr-i ihtiyârî yani mahlûk-ı Hudâ'dır. Zîrâ fi'illeri dünyadaki gibi kendi kesb ü ihtiyârlarıyle olsaydı, insanların Cennet ve Cehennem'de de mükellef olmaları iktizâ ederdi. Halbuki âhirette teklîf yoktur. Maamâfîh ehl-i Cennet ve Cehennem'in fiil ve hareketleri ile'l-ebed devâm etmeyecek ve bir müddet sonra munkatı' olacaktır. Bu ândan i'tibâren kendilerine bir nev' baygınlık ârız olarak humûd hâlinde kalacaklardır. Fakat bu hâlette de yine ehl-i Cennet mütelezziz ve ehl-i Cehennem müteellim ve muazzeb olacaklardır."

Ebu'l-Huzeyl'in şu mutâlâası Eflatun nazariyesine karîbdir. Müşârun-ileyh nâmûs-ı fıtrî hakkında daha ziyâde hâiz-i ehemmiyyet bir fikir serd ederek demiştir ki: "Şerâyi' vürûd etmemiş olsaydı bile hâlik-ı kâinâtı ve hüsn ü kubhu delîle istinâden bilmek insanların üzerine vâcib olurdu. Binâenaleyh bu husûsda tecvîz-i terâhî ve tekâsül müstelzim-i mü-

câzât olacağından, insanların mehâsine ikdâm ve kabâyihden ictinâb etmeleri sûret-i kat'iyyede tahakkuk eder."

Ebu'l-Huzeyl'in iştihâr ettiği asırda Mezheb-i İ'tizâl rüesâsından İbrahim b. Seyyâr b. Hânî en-Nazzâm da büyük bir mevki' ihrâz etmişti. Nazzâm, Me'mûn devrinde parlayan ekâbir-i Mu'tezile'dendir. Me'mûn, Ebu'l-Huzeyl ve Nazzâm gibi rüesâ-yı Mu'tezile'yi huzûruna celb ederek mübâhase ettirir ve bunların münâkaşalarını istimâ'la telezzüz ederdi. Nazzâm, felsefe-i Yunâniyyeden bâhis kitapları pek çok mütâlaa etmiş ve Mezheb-i İ'tizâl'e akvâl-i hukemâdan hayli şeyler karıştırmıştır.

Nazzâm ilm-i kelâm ve ilâhiyâtta Ebu'l-Huzeyl derecesine suûd edememiş ise de, ulûm-ı tabîiyye ve hikemiyyede onun kat kat fevkına çıkmıştır. Nazzâm'ı şuabât-ı fünûnun kâffesine vâkıf ansiklopedistler sırasında ta'dâd etmek daha doğru olur. Nazzâm felsefenin derin ve muğlak mebâhisini karıştırmış, mesâil-i ğāmızanın ta'mîkıyla uğraşmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ı şürûr ve kabâyıhdan tenzîh maksadıyle kudret-i Sübhâniyyeyi tahdîd edecek derecede ileri gitmiştir. Nazzâm, Zât-ı Akdes'in kemâl-i lâ-yetenâhîsi ve lütf-ı bî-pâyânı esâsına istinâden kudret-i Bârî'nin kabâyiha taalluk edemeyeceğini iddiâ eylemiştir. Nazzâm'ın bu fikri İstihsâniyye (Optimisme) meslek-i felsefîsine pek yakîndır.*[1]

---

* İstihsâniyye (Optimisme) meslek-i felsefîsi Allah'ın kemâl-i lâ-yetenâhîsi akîdesi üzerine müesses olduğundan sun'-ı ilâhî olan kâinâta da mümkün olabilen en yüksek bir kemâl isnâd eder.

İstihsânîler, âlemde herşeyin hasen ve hayır olduğunu veya hiç olmazsa iyilikler mecmû'unun şerre ve fenâlıklara gālib bulunduğunu iddiâ ederler. İstihsânî, hey'et-i umûmiyye-i kâinâta nisbetle herşeyi hayır ve hasen telakkī eder. İstihsâniyye mesleği vehle-i ûlâda vukū'ât-ı hâriciyyeye mugāyir gibi görülür. Filhakîka, bu kadar fenâlıklar ortada iken; "Âlemde herşey hayır ve hasendir!" yolunda bir hüküm vermek, tabîî pek garîb görülür. Fakat İstihsâniyye tarafdârânı, mezheblerini Zât-ı Bârî'nin mahz-ı hayr olan lütf-ı Sübhânî ve hikmet-i Samedâniyyesi esâsına istinâd ettirdiklerinden zâhiren fenâ görülen şeylerin de iyi netîce vereceklerine kāildirler.

Hikmet-i nazariyye (méthaphysique) ve ilâhiyât (théologie) ulemâsının ekserîsi, ekmeliyet ve ahseniyetin ma'nâsında ittifâk edememekle beraber, cihânın ekmel ve ahsen olduğuna kanâat ediyorlar. Optimizm, az çok muhtelif tarzda tefsîre uğramış, az-çok tevsî' edilmiş olduğu halde, hukemâ-i kadîmeden kısm-ı a'zamının rûh-ı felsefîsine girmiştir.

Akademie'de, Portik'de (Portique), İskenderiye Mekteb-i Felsefîsi'nde Saint Thomas'ın beyânâtı arasında optimizm fikrinin derin izleri gizlidir.

Fakat İstihsâniyye mesleği revâc ve inkişâfını a'sâr-ı ahîreye ve bilhâssa Descartes ve Leibniz devirlerine medyûndur.

Descartes, hürriyet-i gayr-i mukayyedeye tarafdâr olmakla beraber, iyice tedkīk edilirse, eserlerinde İstihsâniyye felsefesinin bâriz teressümâtı müşâhede olunabilir. Descartes "*La Quatrième Mèditation*"-da diyor ki: "Şübhe yok ki Cenâb-ı Hak, daima ekmel ve ahseni irâde buyurur. Kâinâtın ekmeliyetini anlayabilmek için **[61]** mevcûdât-ı hâriciyyeyi ayrı ayrı değil, hey'et-i mecmûası i'tibârıyle tetebbu' etmelidir. Meşâhîr-i felâsifeden Malebranche de İstihsâniyye mezhebine az çok tarafdâr olmuştur. Fakat Malebranche; "Kâinât, vahdet-i vücûd fikriyle tetebbu' edilmedikçe, ekmeliyet tecellî edemez" diyor.

A'sâr-ı ahîrede Optimizm Felsefesi'ne en şedîd hücûmlarda bulunan sîmâlar miyânında Fransa'da Voltaire ve Almanya'da Schopenhauer görülüyor. Voltaire İstihsâniyye mesleğinin bî-amân bir düşmanıdır. Mu'tâdı vechile İstihsânîlere karşı bazan kapalı istihzâlar, bazan da açıktan açığa alaylı hücûmlar savurmuştur.

Optimizm, bazılarının zan ve tefsîr ettikleri tarz-ı âmiyânede kabûl edilirse Voltaire'e hücûmlarında hak vermemek kābil değildir. Zevâhir ve tecâribe zıd olan böyle bir şekl-i acîb hiçbir zaman hedef-i istihzâ olmaktan kurtulamaz.

Fakat Optimizm, tefsîr-i âmiyânesinden kurtarılır, bu dar sâhadan çıkarılırsa, cidden şâyân-ı tedkīk ve tetebbu' bir meslek-i felsefî olarak tecellî eder. Optimizm, enzâr-ı tetebbu'unu, ferdlerin, şahısların, cins ve nev'lerin, beşeriyetin, hattâ sâkin olduğumuz kürenin mâ-fevk ve mâ-verâsına tevcîh etmedikçe âmmîlikten ve hedef-i istihzâ olmaktan kurtulamaz.

Felâsife, üdebâ ve tabîiyyûndan bazıları Optimizm'i bu dar ve âmmî sâhada tatbîk etmek istediklerinden Voltairelerin, Schopenhauerların lisân-ı ta'rîz ve tehekkümünden kurtulamamışlardır.

İskenderiye Mekteb-i Felsefîsi'nin müessisi olan şâir-i hakîm Plotin, beşeriyeti kahr u tahrîb eden muhârebe ve emrâz-ı sâriyyede bile bir "hayır" görecek kadar âmmî Optimizm'in meshûru olmuştur.

Plotin, muhârebât ve sârî hastalıkların kesret-i nüfûs ve izdihâm-ı nâsdan tevellüd ettiklerini ileri sürerek bunları efrâd ve nev'-i beşer için fâide-dâr görüyor. Çünkü muhârebeler, sârî hastalıklar, eşhâsı, ânî ve serî' bir ölümle, ihtiyârlığın masâib ü âlâmından, alîl ü sakat inlemekten kurtarıyorlarmış!..

İngiliz şâir-i şehîri Pope de âmmî Optimizm'in bir müdâfi'-i âteş-zebânıdır. Voltaire, Pope'un bu derece ileri gitmesini Leibniz'in kitaplarına atf ediyor. Eğer böyle ise Pope'un da, Voltaire gibi Leibniz'i hakkıyle anlayamamış olduğuna hükmetmek îcâb eder.

Pope, şiirleriyle, manzûmeleriyle âlemde herşeyin "hayır" olduğu fikrini neşr u ta'mîme çalışmıştır. Pope, her yerde şerrin hayır ile mükâfât gördüğünü, hayır ile mübâdele edildiğini iddiâ ediyor.

Pope diyor ki: Fakr u sefâletine rağmen fakîr yine bahtiyârdır ve kendisini bahtiyâr addeder. Buharat-ı küûliyye arasında dilenci kendisini kıral tahayyül eder, a'mâ dans etmeye yeltenir, kanbur nağme-serâ olur, ahmak kendi hâlinden memnûn görünür.

Pope bu acîb Optimizm'de daha ileri giderek insanların nekāyis ve kabâyihını bile "hayır" addediyor. Çünkü bunlar cem'iyetin menâfi'ine hâdim imişler!..

Pope, iyiler ve hayr-ı mahz ile mâlî bir âlem tasavvur edilse, bu âlemin iyi ve fenâlarla, hayır ve şer ile karışık olan şu âlemden daha hayırlı olabileceğine ihtimâl vermiyor. Çünkü bu iyi şahıslar birbirleriyle anlaşamazlar, uyuşamazlarmış?.. Optimizm'in zaîf ve hattâ gülünç cihetlerini görebilmek için Pope'un manzûmelerini okumalıdır.

Tabîiyyûndan, âmmî Optimizm'in mürevvici olanlar da Voltaire'in iğneleyici tehekkümlerinden kurtulamamışlardır. İngiltere meşâhîr-i tabîiyyûnundan William Buckland ilâhiyât-ı tabîiyye ile olan münâsebetlerine göre *İlmü'l-arz ve İlmü'l-maâdin*" (*De La Géologie et de la Minéralogie Dans Leurs Rapports Avec la Théologie Naturelle*) ünvanlı eser-i ma'rûfunda sath-ı arz üzerinde yaşayan zî-hayât anâsıra göre herşeyin hayır (mieuxs) olduğunu isbâta çalışmıştır.

Voltaire'in istihzâları, âteşîn hücûmları, *Candide* romanındaki tehekküm-âmîz mutâlaât-ı felsefiyyesi, Lizbon Hareket-i Arzıyyesi'ne dâir yazdığı manzûmede mürâcaat ettiği lisân-ı istihfâf, hep bu nevi' âmmî Optimizm'e âiddir.

Halbuki Leibniz, Optimizm'e pek âlî, pek vâsi' bir ma'nâ veriyor ve diyor ki: "Mezheb-i İstihsâniyye (Optimisme) bir çok kimselerin zannettiği gibi âlemde şer ve fenâlığın vücûdunu inkâr esâsına mübtenî değildir. Optimizm, mevcûd olan şu âlemin, avâlim-i mümkineye nisbetle en iyi, en hayırlı olduğunu kabûl ve ta'lîm eder bir meslektir." Meşhûr bir nîk-bîn diyor ki: "Bu âlemde, hiçbir kimsenin vücûdunu sûret-i kat'iyyede isbât edemeyeceği şerre (le mal) rağmen herşey hayır (le bien) görülebilir." Öyle ya! Mâdem ki Cenâb-ı Hakk hikmet-i âliyye ve mehâsin-i kemâliyye ile muttasıf ve kâinât masnû'-ı Hudâ'dır, Zât-ı Bârî'nin âlem-i hayrı intihâb ve ihtiyâr etmiş olacağında şübhe edilebilir mi?

Leibniz, kâinâtta "hayır"ın gālib olduğunu anlayabilmek için eşhâsı, nev'-i insânîyi, küremizi, hattâ âlem-i şemsîmizi değil, hey'et-i umûmiyyesiyle bütün kâinâtı tetebbu' etmeyi tavsiye ediyor. Leibniz'e göre ancak böyle bir tetebbu', avâlim-i mevcûdenin ekmeliyet-i

mümkineyi hâiz olduğuna dâir insana bir fikr-i kat'î verirmiş.
Leibniz, zavâhir-bîn bazı zevâtın; "Nasıl, nasıl felâket ve âlâm ile mâl-â-mâl olan bu âlem hakkında; (ليس فى المكان ابدع مما كان) hükmü mü verilecek? Bu sefâlethâneye avâlim-i mümkinenin ekmeli mi denilecek? Bizim zaîf zekâmız bile şerrin daha az olabileceği bir âlem tasavvur edebildiği halde Zât-ı Bârî'nin ilm-i lâ-yetenâhîsi böyle bir şeyi düşünemiyor ve yapmaya kādir olamıyor mu?" yolundaki i'tirâzlarına cevâben diyor ki:
Evet; hiç şübhe yok, Cenâb-ı Hak beşeriyet-i hâzıraya nisbeten daha iyi, daha ziyâde hayırlı diğer bir âlem-i beşeri halk edibilirdi.
Fakat böyle bir âlemin âheng-i umûmî-i kâinâtı ihlâl etmeyeceği ne ma'lûm? Beşeriyet, âlemden bir cüz'-i asgardır. Yalnız bu cüz'ün lehine göre yaratılacak bir âlem hey'et-i mecmûanın âhengini bozacağından yine ahyer-i avâlim olamazdı!
Aksâm ve eczâ-i kâinât birbirlerine sımsıkı merbût ve müselsel bir hey'et-i mecmûadır. Bu hey'et arasında beşeriyetin menâfi'i için bir şey değişecek olursa âheng-i intizâma halel târî olur. Fezâ-yı bî-pâyânı dolduran nâ-mütenâhî cihânlar arasında bizim pek büyük bir âlem addettiğimiz arzımızın bir zerre kadar bile ehemmiyeti yoktur. Bütün bu cihânların saâdet ve kemâli karşısında bizim noksân ve sefâletlerimiz bir hiçtir. Kemâl-i umûmî yanında noksân-ı cüz'îye ehemmiyet verilir mi?
Görülüyor ki, Leibniz, Optimizm'e yüksek bir nazarla bakıyor ve beşeriyetin âlâm ve nakāyısını ortaya atarak Optimizm'i baltalamak isteyenlerin i'tirâzâtına meydân bırakmıyor.
Leibniz daha ileri giderek diyor ki: "Hakîkī İstihsâniyye, yalnız mevcûdâtın hey'et-i hâzırasına şâmil olmakla da kalmaz, mevcûdâtın lâ-yetenâhî silsile-i tekâmülünü de havza-i şümûlüne alır.
Ebed-i âlem (le monde le meilleur) ile hâl-i hâzırdaki cihânı veya yarınki âlemi değil, teâlî ve inkişâfının bî-nihâye edvâr-ı terakkīsinde lâ-yenkatı' tekâmül eden âlemi kasd etmelidir.
Leibniz "*Essais de Théodicée*" ünvanlı kitâb-ı lâ-yemûtunda felsefe-i İstihsâniyye'ye dâir pek derin mutâlaât serd eylemiştir.
Leibniz'in Optimizm hakkındaki fikri şu cümlelerle hulâsa olunabilir: "Cenâb-ı Hak ahsen ve ebda'ı (le meilleur) yapmaya kādir değildir. Şu halde masnû'-ı ilâhî olan cihânın avâlim-i mümkinenin ebda'ı ve ahseni ve en hayırlısı olduğuna hükm edilmelidir.
Fakat "ahyeriyet" ve "ebda'iyet" efrâd ve eczâ-yı âleme nisbetle değil, hey'et-i **[62]** mecmûaya ve bütün kâinâta nisbetledir. Ebda'iyet ve ahyeriyet eşhâs ve envâ' u ecnâsda aranılırsa, i'tirâzât ve intikādâttan masûn kalınamaz. Âlem, ebda' ve ahyerdir. Fakat hilkat-i hâzırasına göre değil, belki lâ-yenkatı' iktisâb ettiği ve edeceği hâle, cürsûmesini hâiz bulunduğu terakkıyât-ı nâ-mütenâhiyyeye nazaran. Yoksa hiçbir derece-i terakkī ve tekâmül, hiçbir derece-i zaman ve mekân ile mahdûd ve mukayyed olmayan sâbit ve muayyen hayr-ı mahz, yalnız Allah'a mahsûsdur.
İstihsâniyye (Optimisme) meslek-i felsefîsi hakkında ma'lûmât-ı vâsia alabilmek için âtîdeki kitaplara mürâcaat edilmelidir:

1- *Les Entretiens Métaphysiques de Malebranche*,
2- *Les Essais de Théodicée de Leibniz,*
3- *La Théologie Naturelle de Wolf,*
4- *La Lettre de Rousseau à Voltaire*.

Meslek-i İstihsâniyye'ye (Optimisme) mukābil olarak bir de İstikbâhiyye (Pessimisme) mezhebi vardır. Elsine-i nâsda bed-bînî ve Pesimizm, herşeyi karanlık görmek ma'nâsında isti'mâl edilmekte ise de bu kelime lisân-ı felsefede Optimizm'e mukābil olarak bir meslek-i felsefî[yi] iş'âr eder.
İstikbâhiyye mesleği, kabûl ettiği esâslardan, hayâtın nâ-kābil-i tedâvî bir sûrette ma'lûl olduğu netîcesini çıkarıyor; güzâriş ve âlâm-ı hayâtın ıslâh ve ta'dîli için sarf edilen her türlü mesâînin fenâlığı, şerri ve âlâm ve ıztırâbâtı muhâfaza ve belki tezyîd etmekten başka bir şeye yaramayacağını iddiâ ederek şu netîceye vâsıl oluyor: Mâdem ki mesâib-i hayâtiyyenin ta'dîl ve izâlesi mümkün değildir, o halde, insanın vazîfe-i asliyyesi beşeriyetin inkırâzını teshîle ma'tûf olmalıdır. Bu gāyeye vusûl için Pesimizm, intihârı, teehhül etmemeyi, ve izdivâc aleyhdârlığını tavsiye ediyor. Alman filozoflarından

Diğer erbâb-ı i'tizâl ise; "Zât-ı Akdes, şürûr ve kabâyıha kudretle vasf olunabilirse de, bunları halk ile tavsîf olunamaz ve ef'âl-i mezkûre kula isnâd edilir." fikrinde bulunmeşhûr Schopenhauer, bu mesleğin en ziyâde göze çarpan mürevvicleri miyânında gösterilebilir.
Schopenhauer, meslek-i felsefîsini, hırs ve arzu (la volonté) esâsı üzerine ibtinâ eylemiştir. Schopenhauer nazarında insan kâinâtın bir timsâlidir. Bütün kâinât, meyil ve arzudan ibârettir. Fikir (le pansée) ise hayvânât-ı âliyyede tecellî eden bir hâdise (accident)den başka bir şey değildir.
Nev'-i beşerde esâs (le fond) hırs ve arzu olduğu gibi bütün kâinâtta da esâs yine hırs ve arzudan ibârettir. Kâinât, müessir arzulardan, fa'âl hırslardan mürekkebdir. Mevcûdâtın kâffesi, gāye ve maksadlarını te'mîn edecek uzuvlara mâlik arzular gibi telakkī olunabilir. Arslanın pençesi, filin hortumu, hayvânât miyânında müdâfaa-i nefs nokta-i nazarından en ziyâde silâhsız olan insanın da zekâsı, mevcûd olmak arzusunun, yaşamak hırsının mevlûdüdür. A'mânın fevkalâde ferâsete mâlik olması, kuvve-i şâmme ve lâmisesinin pek ziyâde kuvvet ve hassâsiyet kesb etmesi de yine mevcûd olmak ve yaşamak hırsından neş'et eder. Nebâtât sâklarıyle ziyâya, cezirleriyle rutûbete doğru teveccüh etmeye cehd ederler. Bir tohum, tenebbüt etmek, zemîne doğru kök, semâya müteveccih dal salabilmek için, kemâle gelince yere sukūt eder. Hattâ cemâdâtta gördüğümüz temâyülât-ı mukaddime (tendance constante) bile kör körüne bir arzudan ibârettir.
Bizim siklet, seyyâliyet, adem-i tenâfüz, elektrikıyet, alâka-i kimyeviyye nâmları altında yâd ettiğimiz kuvvetler, tabîî arzulardan, gayr-i müdrek hırs ve meyillerden başka bir şey değillerdir. Birbirlerine muğāyir olan bu muhtelif arzular mütemâdiyen yek diğerleriyle çarpışarak âlemi bir cedelgâh hâline koymaktadırlar. Âlemde her şey, her mevcûd hâl-i mücâdelededir. Cihân baştan başa bir sahne-i vegā, bir melhame-i ceng ü cidâldir. Şu halde arzu, hırs, her fenâlığın, her şerrin menşe'idir. Arzu ve hırs bu sûretle fenâlıkların menba'ı olduğundan kendisi de "şerr"dir. Mes'ûd olmak için arzuyu, hırsı öldürmek, mevcûd olmak ve yaşamak meylini mahv etmek lâzımdır."
Schopenhauer, yukarıya derc ettiğimiz silsile-i muhâkemâtından "arzu ve hırsı öldürmek" netîcesini çıkarıyor. Fakat bütün arzularından tecerrüd, bütün hırslarını mahv etmiş olan bir insan ölmüş demek değil midir? Zâten Schopenhauer da bunu tavsiye ediyor. Çünkü Schopenhauer nazarında hayat bir işkenceden ibâret olduğundan bu işkenceye hitâm veren mevt, intihâr bir saâdet gibi telakkī edilmek îcâb ediyor. Schopenhauer'a göre hayât, şayân-ı nefrettir. Âlem, avâlim-i mümkinenin en fenâsı, en ziyâde şer ile âlûde olanıdır. Yaşamak, var olmak, arzu etmek, bunlar meşakkat ü ıztırâb, âlâm u felâket gibi ma'nâları, acıklı ve korkunç bir hayâtı iş'âr eder kelimelerdir.
Schopenhauer'in hürmetkâr fakat müstakıl ve itâatsiz bir şâkirdi olan Nietzsche de üstâdının "arzu" esâsını kabûl etmiş ise de netîcede Schopenhauer'den büsbütün ayrılmıştır. Nietzsche diyor ki: "Evet, bütün kâinât "var olmak" arzusundan, "mevcûd olmak" hırsından ibârettir. Fakat bu, böyle olmakla, hırs ve arzularımızla mücâdele etmek, onları mahva çalışmak neden îcâb etsin? Arzu ile mücâdele değil, ne kadar uzağa götürürse götürsün, onu ta'kīb etmek îcâb eder. Şübhe yok ki, arzularımız bizi daima felâket ve ıztırâbâta sürüklüyor. Fakat bu meşakkatlerde, bu ıztırâblarda bir mestî-i âlâm vardır ki, bu da, bir nevi' lezzet olduğundan her halde bir iyilik, bir "hayır" addolunabilir. Bu ıztırâblar, "arzu"dan ve "mevcûd olmak" faâliyetinden ibâret olan tabîatimizin bizi sevk ettiği bir gāyedir. O halde tabîatin icâbâtına tevfîk-ı hareket etmek, hem akıllılık ve hem saâdettir. İnsanın saâdet ve dirâyeti arzu ve irâdeye munkād bulunmasıdır." Nietzsche'nin bu garîb felsefesi bir buhrân-ı ahlâkī tevlîd etmiş, arzuya munkād olmak fikri ahlâkı alt-üst edecek gāyelere teveccüh eylemiştir. Görülüyor ki, gerek Schopenhauer ve gerek Nietzsche aynı mebâdîden başladıkları halde netîcede birbirlerinden pek farklı gāyelere vâsıl olmuşlardır. (M. Ş.)

muşlardır. Halbuki Nazzâm kudreti de selb eylemiştir. Hattâ daha ileri giderek, Cenâb-ı Hakk'ın dünyada insanlara salâhiyetleri olmayan şeyi işletmeye ve âhirette ehl-i Cennet ve Nâr'ın sevâb ve ıkâbını tezyîd veya tenkîs etmeye kādir olmadığını iddiâdan çekinmemiştir.

Nazzâm diyor ki: Cenâb-ı Bârî hakīkatte irâde sıfatıyle muttasıf değildir. Kendi ef'âlinde irâde ile vasf edilirse ef'âl-i mezkûreyi ilmine mutâbık halk eylemek ma'nâsı anlaşılmalıdır. Allah'ın fi'il-i abdi mürîd olması ise o fi'ilin âmiri bulunmasından ibârettir.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

İkinci Mes'ele – Ta'lîm:

Din, ancak ta'lîm ile elde edilir. Sahâbe-i Kirâm dini, Cenâb-ı Peygamber'den bu tarîk ile öğrendikleri gibi Cenâb-ı Peygamber de "Rûhu'l-Emîn"den bu yolda telakkī eylemiştir. Bir vakitler ta'lîm kavl ile, amel ile oluyordu. Fakat sonraları ta'lîm de bir san'at oldu. San'at ise umrânın, medeniyetin terakkī etmesiyle kuvvet bulduğu gibi, inhitâta yüz çevirmesiyle de dûçâr-ı za'f olur. Bunun içindir ki; bizde bir vakitten beri umrân ve medeniyetin günden güne dûçâr-ı za'f olmasıyla ta'lîm de o kadar zaîfledi, o derece fenâ bir cereyân aldı ki, o ta'lîm ile dini anlamak, ahkâm-ı dîniyyeyi ihâta etmek bile pek ziyâde güçleşti, âdetâ müteazzir oldu.

Hiç şübhe yoktur ki, dîn-i İslâm dîn-i fıtrattır; ahkâmını taakkul, onu ihâta ve idrâk etmek i'tibârıyle eshel-i edyândır; nüfûs-ı beşeriyyeye en muvâfık, en yakın bir dindir. İşte Cenâb-ı Fahr-i Kâinât Efendimiz'in; [1](بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ لَيْلِهَا كَنَهَارِهَا) buyurması da böyle olduğuna en büyük bir şâhid-i belîğdır. Bu bâbda fazla söze ne hâcet! Asr-ı nübüvvette bir A'râbî gelip de yalnız bir celsede, bir oturuşta ahkâm-ı dîniyyesini sâhib-i dinden öğrenip gitmez mi idi?

[63] Halbuki bugün biz, Câmi'u'l-Ezher'de yirmi sene okuduktan sonra ruûs –dersiâmlık– imtihânı için ortaya atılan kimselerin ekserîsini akāidde, fıkıhda, tefsîrde bî-behre olarak çıktıklarını görüyoruz. Zavallılar, Câmi'u'l-Ezher'de yirmi sene –gûyâ din dersi ile– vakit geçiriyorlar da, yine dini anlamadan çıkıyorlar.

Eğer ta'lîm, Ezher'deki usûle hasr edilirse, müslümanlar arasında nasıl ta'mîm edilecek, bu ta'lîm ile müslümanların dinlerini anlamaları nasıl mümkün olacak?

Her gün, birçok kimselerin dîn-i İslâm ile müşerref olduklarını gazetelerde görüyoruz. Şübhe yok ki bunların İslâmiyet'i kabûl etmelerinin sebebi dîn-i İslâm'ın sühûleti, akāid ve ahkâmını kolayca taakkul etmeleridir. Bunda hem cerâid-i Avrupiyye hem de cerâid-i İslâmiyye ittifâk ediyorlar.

Bu böyle! Bir de şimdi dîn-i İslâm sâfiyet-i evveliyyesini gāib etmiştir. Çünkü ahkâm-ı İslâmiyye millette hâdis olan mesâil-i fünûn ile karıştırıldı, kütüb-i İslâmiyye dinden olmayan şeylerle dolduruldu. Eğer kâinâtın yek diğeriyle ittisâl ve münâsebeti arttığı şu zamanda din ile onun tâbi'leri sâfiyet-i evveliyyesinde bildiğimiz hal üzre olsalardı ne hârikalar zuhûr etmezdi.

* * *

3- Dinde Basîret:

Din ile mütedeyyin olanlar daima dinde basîret üzre olmadıkça din onları yukarıda söylediğimiz iki gāyeye –saâdet-i dünya, saâdet-i uhrâ– eriştirmez. Çünkü Cenâb-ı Hak peygamberine hitâben; [2](قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوا اِلَى اللهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي) buyuruyor. Halbuki insan, akāidini delâil-i sâtıa, berâhîn-i kātıa ile– âbâ' vü ecdâda taklîd ile değil –belleyerek onun doğruluğunu ancak o berâhînin verdiği kanâat ile îkān, ahkâm ve âdâb-ı dîniyyenin hem kendi maslahatine, hem de milletinin kâffe-i mesâlihine muvâfık olduğunu iz'ân etmedikçe kat'iyyen dinde basîret üzre bulunuyor sayılamaz. Hem de; [3](اَفَمَنْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ) nazm-ı celîli sâdık olacak nisbette iz'ân ve îkān etmeli.

Dinin akāid ve ahkâmını bu sûretle belleyenler [4](فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللهِ اُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) nass-ı *Kur'ân*îsi ile işâret edilen veylden, azâbdan yakayı kurtarabilirler.

Kavim ve kabîlesinin, âbâ' vü ecdâdının i'tikād ettiğinden dolayı i'tikād, onların amel ettiği gibi amel eden ehl-i taklîdin, "dîn"i bu derece kat'î burhân ile bilmekten nasîbi yoktur. Onlar, yalnız âbâ' vü ecdâda, üstâz ve meşâyiha tâbi' oldukları cihetle metîn, gayr-i mütezelzil bir i'tikāda mâlik değillerdir.

Onun içindir ki, Cenâb-ı Hak, ehl-i taklîdi *Kur'ân-ı Kerîm*'in pek çok yerlerinde ta'yîb ve tevbîh eylemiştir. İhtimâl ki, şu yolda bir i'tirâz vârid-i hâtır olabilir: Senin bu fikrine göre her ferdin –velev ki ümmî bile olsa– dinini, ahkâm-ı İslâmiyyesini, delîl ile, burhân ile bilmesi lâzımdır. Halbuki, bunu yalnız ulûm-ı dîniyye tahsîli için ayrılan kimseler yapabilirler. Dini senin dediğin vech ile belleyebilmek onların –hem de pek azlarının– işidir. Binâenaleyh nasıl olur da senin ta'kīb etmek istediğin usûl-i ta'lîm ile –sanâyi' ve zirâat de berâber olduğu halde– îkān ve iz'ân etmek nisbetinde din öğrenilir?

Cevâben derim ki: Ulûm-ı dîniyye tahsîli için ayrılanlar, dini öyle kitaplardan bellemek istiyorlar ki, o kitapları anlamak, pek çok ulûm ve fünûnu, hem de esâlîb-i ta'lîmin gāyet fenâ olması cihetiyle onlardan pek az kimselerin fehm ü îkān edebileceği ulûm u fünûnu, bi-hakkın fehm ü iz'ân etmeye mütevakkıftır. Belki bu zavallılar, bu sûretle uğraşırlar iken diğer taraftan da tefsîr, hadîs, ahlâk, ilmü'n-nefs, ilmü'l-ictimâ' gibi ehemm-i ulûmu ihmâl ediyorlar, ilmin mevcûdât-ı hâriciyyeye tatbîkını bırakıyorlar. Evet; ben de size takrîr edeceğim akāidi burhân-ı mantıkıyye ile okutacak olursam, hiç şübhe yok ki, bundan pek az kimse istifâde edebilir.

Lâkin ben, kıyâs-ı iktirânî, kıyâs-ı istisnâî, burhân-ı tatbîk, hulf gibi şeyler ile uğraşmayacağım. Ben, arzu ediyorum ki, takrîr ve beyân edeceğim mesâili her işitenin anlayacağı

[1] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 22291.

[2] Yûsuf, 12/108.

[3] Zümer, 39/22.

[4] Zümer, 39/22.

bir ibâre ile şerh ve onları ukūl-i beşerin kabûl edebileceği, kulûb-ı insâniyyenin mutmain olacağı delâil-i vâzıha ile isbât edeyim; hem de getireceğim delâil o kadar v[â]zıh, o nisbette kat'î olsun ki, onlara i'tisâm edip tutunanlar, daima nûr-ı ilâhî üzre bulunsunlar; kâinât oradan rucû' etse bile yine onlar oradan yüz çevirmesinler.

İşte, basîretsiz, başkasının kavliyle amel etmekten ibâret olan taklîd-i mezmûmdan kurtulmak için bu kadarı kâfîdir.

* * *

4- Dinin Kavâidi:

Cenâb-ı Hakk, dini, tashîh-i akāid, tehzîb-i ahlâk, ıslâh-ı a'mâl için meşrû' kılmıştır. Binâenaleyh ulûm-ı dîniyyenin maksadı, gāyesi üçtür. Bunların içinden ilm-i akāid mebâhisini de ulemâ üç kısma ayırmışlardır.

1) Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd hakkında i'tikād edilmesi lâzım olan.

2) Enbiyâ-yı kirâm, rusül-i izâm hakkında i'tikādı lâzım olan.

3) Âlem-i gayb, yani melâikenin, şeyâtîn ve cinnin, Cennet ve Cehennem'in… vücûdu gibi bilinmesi yalnız sem'a mütevakkıf olan ahbâr-ı dîniyye hakkında tafsîlen i'tikādı lâzım olan.

Sonra Cenâb-ı Peygamber'in haber verip de dinde olması biz-zarûre **[64]** ma'lûm olan namazın, zekâtın… vücûbu; zinâ, hamr, kibir, hasedin de harâm olması gibi kendilerinde ihtilâf olmayan şeylerin hepsine i'tikād etmek vâcibdir. Binâenaleyh bu eşyâyı i'tikād etmeyenler müslüman değildirler. Ulemânın ilm-i akāidi yalnız bu üç kāide üzerine kasr etmelerinin esbâbı, i'tikādı vâcib olan sâir şeylerin –kendilerine mahsûs olan ahkâ[mı] bit-tafsîl beyân edilen –ulûmda bahs edileceğinden içindir. Bunların hepsi inşâallâh mahallinde gelecektir. Vallâhü'l-hâdî ilâ-sevâ'i's-sebîl"

Mütercimi

Aksekili Ahmed Hamdi

TERBİYE VE TA'LÎM

MEDRESELERİN ISLÂHI HAKKINDA

İ'tirâf ve İşhâdcılara!

Saltanat-ı Osmâniyye'nin târîh-i teessüsünden i'tibâren medreselerin hayât-ı millî ve fikrîmiz üzerinde ne kadar hâkim ve nâfiz bir mevki' işgāl etmiş olduğu inkâr edilemeyecek hakāyıkdandır. Denilebilir ki; devletin izdiyâd-ı şevketine, teâlî-i satvetine rehber olan müterakkī medreseler olduğu gibi inkırâz ve felâketini intâc eden de yine müteredddî medreseler olmuştur.

Muhteşem Kānûnî'nin şanlı orduları Macaristan ovalarında cevelân ederken, İstanbul sûrları içinde birer gencîne-i irfân olan dâru't-tıb, dâru'l-hadîs ve daha bilmem hangi medreselerden doğan mevcât-ı esîriyye, ulûm-ı tıbbiyye, riyâzıyye, hikemiyye, usûl-i fıkıh, hadîs ve tefsîr gibi o asrın ihtiyâcât-ı fikriyye ve medeniyyesini te'mîn edecek ulûm-ı âliyye ve fünûn-ı mütenevvia huzmelerini Irâk bâdiyelerine, Anadolu yaylalarına kadar neşr ediyorlardı. Mehâfil-i medâris "dad" gavgālarıyle pâyitahtın huzûr ve ârâmını ihlâl ile uğraştığı devirler ise Osmanlıların arkalarını Avrupa'ya, yüzlerini Asya'ya çevirdikleri asr-ı felâkete musâdiftir.

Medârisin rûh-ı millete olan te'sîrâtını pek güzel takdîr eden Köprülüler bir taraftan bünyâd-ı saltanatı tarsîne çalıştıkları gibi diğer taraftan da seviye-i fikriyyeyi yükseltecek kütüb-i âliyyeyi o meşhûr kütübhâneye toplayarak enzâr-ı tetebbu'a arz ediyorlardı.

Medreseler hakīkī birer dârü'l-irfân mevki'-i zî-şerefini muhâfaza ettikleri müddetçe memleketin i'tilâsına hâdim sunûf-ı mütefekkireye menşe' olmuşlar, bu ünvana istihkākı gāib ettikleri günden i'tibâren de bünyâd-ı mevcûdiyyeti sarsan muzlim dimâğların türemesine mahsûs birer atâlet-gede derekesine sukūt etmişlerdir.

Bir vakitler ricâl-i ilmiyye arasından makām-ı vekâlete irtikā eden bir kādîasker, bir Köprülü-zâde, devletin en dirâyetli bir vezîri, en büyük bir sadr-ı a'zamı oluyordu. Fakat yine bir vakitler geldi ki, zarîf bir zât tarafından söylenilen [1](النار فاكهة الشتاء) cümlesine cevâben; "Evet, evet; en iyisi Trablusşâmda çıkar!" yolunda mukābele edecek kādîaskerler, bu cümleyi işittiği zaman âyet zannıyle; "sadakallâhülazîm" bastıran kara câhil şeyhülislâmlar türedi.

Hakīkati bilâ-tereddüd söylemek lâzım gelirse, i'tirâf etmelidir ki; üç-dört asırdan beri Osmanlı müslümanlarını, hattâ aktâr-ı cihâna dağılmış bütün millet-i İslâmiyyeyi elîm sefâletlere, fecî' inkırâzlara sürükleyen eşhâsdan bir kısmı hiç okumadıkları halde medreseye intisâb da'vâsında bulunmuşlar, kisve-i ilmiyyeye bürünerek efkâr-ı nâsa cehâlet ve felâket tohumları neşr etmişlerdir.

Medrese Isâm ve Abdülgafûr gavgāları içinde pûyân ve ser-gerdân; "Arab niçin "hümâ" dedi de "hüm" demedi?" gibi beyhûde şeylerle dimâğları öldürürken, kürsî-i nasâyiha suûd eden, dinden, ahkâm-ı âliyye-i dîniyyeden bî-haber bir takım türüdüler; "Dünya mü'mine zindândır! Dünya için çalışmak ne lâzım! Müslümana bir hırka bir lokma kâfî!.." yolunda telkīnâtla halka atâlet ve sefâlet mikropları zerk ederken, Avrupa dârülfünûnları eâzım-ı ulemâ-i İslâmiyyenin âsâr-ı ilmiyye, hikemiyye ve fenniyyelerini tercüme, tedrîs ve tevsî' ile uğraşıyor, nevâmîs-i fıtratı tetebbu' ediyor, ilim ve fende, san'at ve ticârette terakkī yollarını arıyor, gösteriyor; hulâsa, [2](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) fermânına her ma'nâsıyle inkıyâd ediyordu.

Memâlik-i İslâmiyyeye hücûm eden misyonerler ise, muhâkemesiz ve câhil zihinlerde İslâmiyet'in te'mîn-i saâdete hâdim bir din olmadığı hakkında kanâat tevlîd edebilmek için, delîl olarak, İslâmların sefâletini, hıristiyanların refâh ve saâdetini ileri sürüyorlar ve ekseriyâ muvaffak da oluyorlardı.

Bu hâli gören, ta'kīb edilen yolda devâm edildiği takdîrde bir gün gelip korkunç bir uçuruma sukūt edileceğini hisseden her müslümanın vicdân-ı îmânîsi, şübhe yok ki, elîm halecânlarla titrer ve haykırmaktan çekinmez! Bazı müzmin

[1] "Nar kış meyvesidir."

[2] Necm, 53/39.

hastalıkların tedâvîsi zehirli ilâclara ihtiyâc gösterdiği gibi, münevver ve zinde dimâğlarda uyanan meyl-i fa'âliyyet ve intibâhı teşcî' ve takviye için de bazan "zehirleyen" sözlere lüzûm vardır, i'tikādındayız!

* * *

"Medreselerin ıslâhı mesâil-i umûmiyyedendir." sözünü ortaya atan müderrisîn-i kirâm hazerâtıyle hem-fikir bulunuyoruz. Bu kanâati perverde ettiğimiz içindir ki, "*İ'tirâf ve İşhâd*" makālesini imzâlayan muhterem sîmâları selâmlamış ve bu mes'eleye karışmıştık.

Medârisde Kurûn-ı Vustâ usûlleriyle söndürülen binlerce dimâğların âtîsini düşünmemek, memlekete en nâfi' birer unsur-ı mütefekkir olarak yetişmeleri îcâb eden çalışkan bir kitle-i ma'sûmenin âtıl kalmasına karşı göz kapamak, iktisâb-ı ma'rifet arzusuyle medârisin zîr-i **[65]** sakfına koşan bu vatan evlâdlarının heder olmalarını lâkaydâne temâşâ etmek mümkün müdür? Böyle bir lâkaydî en büyük bir cinâyet-i vicdâniyye olmaz mı?!

Biz o kanâatteyiz ki, sakīm usûllerle çarpışarak, her türlü mânialara rağmen mücerred gayret ve faâliyet-i şahsiyyeleri sâyesinde, bugün, ilmiyye sınıfı arasında birer necm-i ümîd gibi parlayan *İ'tirâf ve İşhâd*cılara menşe' olan medreseler ıslâh edilir, ma'kūl usûller, ihtiyâc-ı asra muvâfık ilimlerle techîz olunurlarsa, çalışmaktan yılmayan talebe, az zaman zarfında liyâkatlerini gösterirler ve medreseler de hakīkī bir dâru'l-irfân hâlini alırlar.

Talebe-i ulûm arasında –her sınıfda olduğu gibi– medârisi barınacak bir mesken addeden birkaç kimse bulunsa bile, biz emîniz ki, ekseriyet-i azîme, bir zamanlar der ü dîvârından huzemât-ı irfân inşiâ' eden medreseleri hakīkī bir menba'-ı feyz telakkī ederek buralara ancak iktisâb-ı kemâlât emel-i âlîsiyle şitâb ediyorlar.

Medârisde ta'kīb edilen akīm usûllerle şimdiye kadar heder edilen zengin dimâğlara acıyalım ve mütenebbih olalım. Çünkü lâkaydîde devâm ederek bunlara günden güne yenilerinin inzımâm etmesine meydân bırakmak hakīkaten afv olunmaz bir cinâyet olur. Artık sakīm usûller bırakılmalı, müstaidd-i teâlî âteşîn zekâların sönmesine rızâ gösterilmemelidir!

Düşünmelidir ki; tahsîl-i ilim maksadıyle medârise koşan gençler de bu vatanın pek ma'sûm öz evlâdlarıdır. Bunların terakkī veya tereddîlerinden umûm millet alâkadârdır. Talebe-i ulûm için bir şâh-râh-ı feyyâz küşâdı zamanı daha ziyâde teahhur edemez. Bütün şiddet ve harâretiyle mahsûs olan bu ihtiyâc bir ân evvel tatmîn edilmelidir.

Bu gāye-i mübecceleye vusûl için, müderris efendilerin rûhen, fi'len bir bünyân-ı mersûs hâlinde ümniye-i mübecceleye müteveccih olmaları kâfîdir. El-yevm iki yüzü mütecâviz olan Dersaâdet müderrislerinin *İ'tirâf ve İşhâd*cılarla hem-fikir oldukları kanâatini sarsacak ortada bir emâre yoktur. Dersiâm efendiler arasında medârisin ıslâhını arzu etmeyecek, şimdiye kadar ta'kīb edilen yolların sekāmetini anlayamayacak bazı zevâtın bulunacağı ihtimâlini der-hâtır etmek bile –zannımızca– pek haksız bir düşünce olur.

Görülüyor ki, müderris efendiler ıslâhât lüzûmuna kāni', talebe bu ihtiyâcla çırpınmakta, muhît-ı ictimâî medârisin hâl-i hâzırından şiddetle müştekî, memleketin sunûf-ı mütefekkiresi ıslâh arzusunu her vesîleden istifâde ederek ızhârdan çekinmiyor! Şu halde medreseler niçin hâlâ ıslâh edilmiyor ve edilemiyor.

Bu hâle karşı, biz de Halîm Sâbit Efendi'yle beraber şu suâli sormakta haklı değil miyiz?: Fikr-i teceddüd ve rûh-ı teşebbüsden âzâde oldukları halde umûr-ı ilmiyyenin idâresini der-uhde eden zevât acaba kimlerden ibârettir? Niçin ve ne gibi bir emele tebean medârisin ıslâhına bir mânia teşkîl ediyorlar? Bunlar ıslâhât icrâsına ehil iseler niçin teşebbüs etmiyorlar; değilseler ne fikre mebnî [1](اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا) fermânına imtisâlen mevki'lerini ehil olanlara terk ederek mes'ûliyet-i vicdâniyye ve itâb-ı Rabbâniyyeden kurtulmak istemiyorlar? Yoksa bu lüzûm hâlâ his ve takdîr edilemiyor mu?

* * *

Medreselerin ıslâhı mesâil-i umûmiyyeden olmakla beraber vazîfe-i ıslâh ve tensîkın mensûbîn-i ilmiyyeye âid olduğu âzâde-i iştibâhdır.

Bir millet ordusunun ıslâhı da mesâil-i umûmiyyedendir. Fakat ordunun ıslâhı hiçbir vakit bir mühendise, bir tabîbe veya bir din âlimine tevdî' edilemez. Bu vazîfeyi îfâ edecekler ordunun erkân-ı harbiyyesidir.

Bir memleketin urûk-ı hayâtiyyesi demek olan yollar ve şimendüferlerin inşâsı husûsu da yine mesâil-i umûmiyyedendir. Fakat yapılacak yolların harîtalarını yapmak vazîfesi hiçbir vakit bir edîbe veya bir zâbıta me'mûruna havâle olunamaz. Bunu yapacak o işin ehli olan turuk ve maâbir mühendislerinden başka kimse değildir.

Umûma âid olan bir mes'elede her ferd, o işin memleketin saâdet ve selâmetini te'mîn edecek bir tarzda yapılmasını istemek salâhiyetini hâizdir ve bu husûsda pek haklı olarak şikâyet eder ve bağırabilir. Fakat o işin yapılması erbâbına âid bir vazîfedir.

Medârisin ıslâhını, programların tanzîmini, derslerin tensîkını, îcâb eden kitapların intihâb ve te'lîfini bir mühendis, bir tabîb, bir avukat, bir muharrir, bir edîb hattâ bir kahveci, bir hammâl isteyebilir ve istemek hakkıdır fakat, medârisde okunacak ilm-i kelâm dersinin ıslâhını bir mühendisden, hadîs kitâbının intihâbını bir tabîbden, tefsîr yazılmasını bir edîbden, ders programlarının tertîbini de bir mi'mârdan beklemek pek tuhaf olmaz mı?

Bir milleti teşkîl eden her ferd "kendi mesleğinin selâmetinden mes'ûl olduğu kadar te'sîrât-ı mütekābile zarûretinden dolayı başka sınıfların saâdetinden de mes'ûl" olduğu içindir ki, umûma âid olan husûsâtta herkes o işin iyi olmasını, iyi yapılmasını ister ve bu maksadla bağırır, çağırır. Fakat o işi yapmak, o işle meşgūl olanlara âid olduğunu da hiçbir zaman unutmaz!

Umûmî işlerde herkesin yapacağı şey, gāye-i kemâli gözeterek bu yolda ileri gidilmesini musırran taleb etmek, hey'et-i ictimâiyye arasında o işin îfâsını der-uhde etmiş olanlara ma'nen ve mâddeten muâvenet-i lâzimede bulunmaktan ictinâb etmemektir.

Fakat, yine tekrar edelim ki; işi görecek salâhiyetdâr eller-

[1] Nisâ, 4/58.

dir. Millet, medâris-i ilmiyye için az-çok mühim bir tahsîsât vermek sûretiyle muâvenet-i mâddiyyede bulunuyor. Her sınıf mensûbunu da müderrislerin ıslâhı **[66]** arzusunu ızhâr sûretiyle muâvenet-i ma'neviyye tecelliyâtını gösteriyor. Şu halde bir ân evvel teşebbüsât-ı ıslâhıyyeye mübâşeret de, salâhıyetdâr başların en mübrem ve en mukaddes vezâifini teşkîl etmez mi?

Her türlü salâhiyetin fikr-i teceddüd ve rûh-ı teşebbüsden âzâde uhdelere tefvîz edilmesi yüzünden elleri bağlanarak beslemekte oldukları âmâl-i terakkī ve ıslâhın dûçâr-ı akāmet edildiğinden müştekî olan müderrisîn-i kirâm, ne yapalım, onlar yapmıyor ve yapmak isteyenleri de dinlemiyorlar demekle kendilerini tamâmen kurtarmış olurlar mı?

Islâh-ı medâris yolunda hâlâ metîn ve esâslı bir hatve atılamamasından mütevellid mes'ûliyet, salâhıyetdâr makāmâta âid olmakla beraber bundan müderris efendilere de bir hisse düşmüyor mu?

Biz evvelki iddiâmızda ısrâr ederek diyoruz ki: Müderris efendiler kendi hisselerine isâbet eden mes'ûliyetten kurtulmak için müttehiden bir program tanzîm ederek dersleri tensîk, kitapları intihâb ve keyfiyeti esbâb-ı mûcibeli bir lâyiha-i mufassala ile makām-ı âidine arz ve matbûât vâsıtasıyle de milleti teşebbüslerinden haberdâr ederlerse, ancak o vakit tebrie-i zimmet etmiş ve mes'ûliyetten kurtulmuş olurlar.

Müderris efendiler tarafından fikr-i teceddüd ve rûh-ı teşebbüsden mahrûm oldukları iddiâ olunan makāmât da bil-mukābele; "Biz teceddüd ve terakkī tarafdârıyız ve bu husûsda bir şeyler yapmak için hayli uğraştık. Fakat dersiâm efendiler bize yâr olmuyorlar; ıslâhât nâmına yapılan şeylerin tatbîkına çalışmıyorlar." tarzında müdâfaâtla kendilerine atf edilen mes'ûliyetten teberrî etmek isterlerse ne denilecek! ve bunları ilzâm için ne gibi delâile istinâd edilebilecek? Bâ-husûs ki, müderrislerden bir kısmının ıslâhâta tarafdâr olmadıkları rivâyeti de te'yîd ediliyor. Hattâ ıslâh-ı medâris teşebbüsâtının akīm kalmasına sebeb de Kurûn-ı Vustâ usûlleri arasında yuvarlanmaktan zevk-yâb olan bu gibi adamlar olduğu söyleniyor! Fakat, biz müderrisîn-i kirâm arasında bu ayârda insanlar bulunacağına inanmak istemediğimizden, felâket-i umûmiyyeden, her ferde mevki'-i ictimâîsi nisbetinde bir hisse-i mes'ûliyyet terettüb (metinde tertîb yazılmış!!!) edeceği hakkındaki kanâatimize ilâveten deriz ki: Mâdâmki iki yüzü mütecâviz olan muâsır dersiâm efendiler, hiç biri geri kalmaksızın medârisde bir inkılâb-ı ilmî husûlüne tarafdâr bulunuyorlar ve okuyup okuttukları ilimlerin hiçbir semere veremediğini i'tirâf edecek kadar necâbet-i fikriyye gösteriyorlar, şu halde, el birliğiyle bu gāyenin te'mînine niçin sarf-ı mesâî edilmiyor?

Müderrisîn-i kirâm peyâm-berî bir azm ile ıslâh-ı medâris arzusunu ızhâr ederlerse, her sınıfa mensûb tabaka-i münevvere erbâbının kendilerine zahîr olacakları şübhesizdir. Dersiâm efendiler bu ağır vazîfeden kendi hisselerine isâbet eden kısmını îfâya himmet ederler ve yine makām-ı âidi bir eser-i hayat göstermeyerek lâkaydî-i sâbıkında devâm ederse, bit-tabi' o makāmın ezici mes'ûliyeti katmerleşir.

Emîn olmalıdır ki; ne kadar metîn olursa olsun, titremeyerek, sarsılmayarak bu kadar ağır mes'ûliyeti yüklenmek cesâreti hiçbir makāmda bulunamaz. Neyyir-i hakîkat, en kesîf sehâbe-i zulmânîyi bile dağıtır; seylâbe-i efkâr karşısında köhne bünyâdlar mukāvemet gösteremez, er-geç bir gün yıkılır gider.

M. Şemseddin

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

– 7 –

VAHDET-İ İSLÂMİYYE VE İCTİHÂD

Geçen muhâverede genç muhakkık tarafından serd edilen kelâmlar ihtiyâr vâizi merâka daldırmış idi. Çünkü ihtiyâr, bahsin bu kadar dağılarak hâtır ve hayâle gelmeyen mebâhise yol açacağını zannetmiyordu. Onun için yalnız bir gün ortadan gāib olup o bir gün zarfında –evvelki muhâverede mukaddemâtını istidlâl makāmında– genç muhakkık tarafından serd edilen âyât ve ehâdîse mürâcaat ederek hemân ikinci günün akşamı yine muhâvereye avdet eyledi. Fakat bu def'a ihtiyâr vâizin pek hiddetli olduğu yüzünde müşâhede edilen eser-i gazabdan anlaşılıyordu. Bunun üzerine söze şu sûretle başladı:

Mukallid: Artık bu def'a yakayı ele vereceksin. Zîrâ; "İslâmlar arasında tahaddüs eden mezheb ihtilâfları millet-i İslâmiyyenin sebeb-i za'fı olmuştur." yolundaki re'yini ibtâl edecek delâile dest-res oldum ki, o da şudur: İslâmlar arasında mezâhib-i muhtelifenin hüküm-fermâ olduğu zamanlar millet-i İslâmiyyenin tam ma'nâsına genç olduğu bir zamana, en kuvvetli olduğu asırlara tesâdüf ediyordu. İslâmlar o zaman daha kuvvetli idiler. Demek ki İslâmların mezâhib-i muhtelifeye ayrılmaları onların dûçâr-ı za'f olmalarına sebeb olmuyor. Bir de Avrupa milletleri din, mezheb i'tibârıyle muhtelif, müteferrik oldukları halde bugün onları en kuvvetli bir millet olarak görüyoruz. Şimdi şu delîller ile senin re'yin bâtıl olunca bit-tabi' onun netîcesi olan –kendi re'yine göre– vahdet fi'd-dîn, tevhîd-i mezâhib, fikri de bâtıl olur gider. Öyle olunca bizim gerek bu mes'ele –tevhîd-i mezâhib– hakkında, gerek bunun tevâbiinden olup da tatvîle, kāl u kīle müeddî olan bâb-ı ictihâdı açmak mes'elesine dâir tedkīkāta girişmemiz fâidesiz bir şey olarak kalıyor. Geçen meclisde isbât-ı müddeâ için zikr etmiş olduğun âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfeye de mürâcaat ettim. İddiâ etmekte olduğun fikri isbât için onlar da kâfî değildir. Çünkü onlarda, senin murâdına delâlet etmeleri husûsunda **[67]** nizâa yol açacak vücûh-ı adîde zuhûr etti. Sonradan hâtırıma bir takım şeyler geldi ki, o âyetler ile hadîsler müddeânı isbât etmiyorlar. Haydi bakalım! Şimdi buna da cevap vermek, bu i'tirâz kapısını da kapamak elinden gelecek mi?

Muhakkık: Zâten marazın âdetindendir ki, daima sıhhat zamanlarında ârız olur. Ne kadar maraz vardır ki, onun tohumları daha gençlik zamanında iken doğar. Lâkin kuvve-i mizâciyyenin ona gālib gelerek bir zamana kadar onu def' ve tenkîl etmesi, o marazın neşv ü nemâ bularak meydâ-

na çıkmasına mâni' olur. Fakat bilâhare başka bir tavırda o maraz, ya bizzât kendisi yahud başka bir marazın tohumları ile birleşerek kuvve-i mizâciyyeye gālib gelir, yapacağı tahrîbâtı yapar. Bu kâide, ulemâ-i tıbba göre eşhâsda, ulemâ-i ictimâiyyûna göre de milletlerde müşâhede olunmaktadır. Eğer ister isen bu bâbda daha ziyâde tafsîlâta âmâdeyim. Sen târîhe muttali' olsaydın, bu kadarla iktifâ ederek beni fazla söze mecbûr etmezdin. Zîrâ, Tatarların kıyâmının –ki, şevket-i İslâmiyyeyi tezelzüle uğratan en şiddetli sadme budur– başlıca sebebi Şâfiîler ile Hanefîlerin taassubundan başka bir şey değildir.

Avrupalıların dînen, mezheben muhtelif oldukları halde kuvvetçe herkesin fevkında olmalarına gelince: Onlar, dinde, mezhebde ihtilâf ve tefrikaya düşmek yüzünden hâsıl olan za'f ve izmihlâlden nasîblerini daha evvel –dinin siyâset üzerinde icrâ-yı tahakküm eylediği zamanlar– aldılar. Fakat onlar din, mezheb ihtilâfı yüzünden dûçâr oldukları bu za'fın ilâcını da din ile siyâseti ayırmak sûretiyle tertîb ettiklerinden el-yevm gerek siyâsetlerinde, gerek ahkâm-ı sâirede din, bir mâhiyeti hâiz değildir. Onlarca erbâb-ı din, Şark'ta, Afrika'da müsta'mereler kazanmaya bir âletten başka bir şey değildir; görmüyor musun? Avrupa ricâl-i siyâsiyyesi, daima ricâl-i dîni papasları memleket hâricine tard ve ihrâc ediyorlar. Son zamanlarda İspanya, Fransa ve sâir memleketlerde papaslara yapılan şeyleri gazetelerde okumadın mı?

Pek a'lâ! Şimdi bu bâbda hükûmât-ı İslâmiyyenin de tamâmen Avrupalıların isrine ıktifâ etmeleri senin nazarında iyi bir şey midir? Lâkin şurası muhakkaktır ki; sizin gibi ricâl-i dîn, sünen-i şerîatin sünnet-i tabîat üzerine seyrini, onların daima yan yana yürümelerini te'mîn edecek derecede bir ıslâh-ı dînîye mübâderet etmedikçe –velevki bir zaman sonra olsun– her halde hükûmât-ı İslâmiyye de, din ile siyâseti ayırmaya mecbûr olacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak kavânîn-i tabîiyyeyi mecbûriyyü'l-kabûl olarak ikāme etti; kavânîn-i şer'iyyenin ikāmesini de kendi ihtiyârımıza bırakdı. Binâenaleyh kendi ihtiyârımızla şu iki sünnetin –sünen-i tabîat, sünen-i şerîat– beynini tevfîk etmediğimiz takdîrde ıztırârî olan kalır, ihtiyârî olan gider.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ. مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ[1]

İşte bizim sizden istemiş olduğumuz ıslâh-ı dînînin en mühim erkânı şu âyet-i kerîmede beyân edilmektedir. Geçen muhâverede söylemiş olduğum mukaddimeler hakkında münâkaşa etmek için –o meclisden kalktıktan sonra– senin hâtırına nasıl bir takım vecihler geldi ise, benim de aklıma daha bazı mesâil ve mukaddimeler geldi. Eğer müsâade ederseniz sana onları da arz edeyim.

Mukallid: Artık şimdiye kadar serd etmiş olduğun mukaddime, onların her birisi hakkında ileri geri cereyân eden münâkaşalar cidden sabrı tüketti. Ben her şeyden evvel senin maksadına vâkıf olmak arzu ediyorum. Binâenaleyh bana evvelâ maksadını söyle de arz etmek istediğin mesâil ve mukaddimât-ı sâire için de münâsebet bekle! Onları da münâsebet düştükçe söyle!

Muhakkık: Efendim, şimdi biz münâzara ediyoruz. Herşey bir usûl tahtında olduğu gibi münâzaranın da bir usûlü vardır ki, ona riâyete mecbûruz. İlm-i münâzara ulemâsı diyorlar ki: Esnâ-yı münâzarada serd edeceği delîlin mukaddimelerini terk etmek asıl bahsin dağılmasını, ta'kīb olunan gāyeden başka bir cereyân almasını istilzâm eder. Hattâ bu onlarca mustalah bile olmuştur ki, pek tabîî bir şeydir. Binâenaleyh geçen meclisde hâtırıma gelmeyen ve fakat söylenmesi her halde lâzım olan iki mukaddime daha var ki, bunları da zikr etmeye müsâade etmenizi arzu ediyorum. İşte mukaddimeler ber-vech-i âtîdir: Şübhe yok ki, "Şâri'" ahkâm-ı dîniyyeyi beyân ederken felsefe ve ulemâyı nazarın mesleğine sülûk etmedi. Onlar kendi ilimlerindeki mesâil için efrâdını câmi', ağyârını mâni' bir takım hudûd vaz' ettiler. Fakat "Şâri'" böyle yapmadı. O, ahkâm-ı ameliyyeyi amelen beyân ettiği gibi, kavlen beyân ettiği ahkâmı da muhâtablarının anlamasına, örf ve âdetlerine terk etti. [2](الحَلاَلُ بَيِّنٌ، وَالحَرَامُ بَيِّنٌ) buyurması da bunun bir delîlidir. Sonra –hâl-i seferde istikbâl-i kıble gibi– kendisiyle amel olunmak re'y ve ictihâda muhtâc olan mesâili de muhâtabının re'y ve ictihâdına bıraktı. İşte Sahâbe-i Kirâm, tâbiîn-i izâm hazerâtı daima bu yolu ta'kīb edip gelmişlerdi. Bilâhare mezâhib-i muhtelife hudûs edince müctehidinin bazısı bir kısım ahkâm hakkında Şâri' tarafından söylenen şeyleri ale'l-ıtlâk kabûl ederek diğer bazı ahkâm için hudûd ve ta'rîfât-ı mantıkıyye vaz' ettiler. Hem bu ta'rîf ve tahdîd, mezheb husûsunda vukū' bulan hılâfın en büyük sebeblerinden idi. Lâkin yine eimme-i kirâm hazerâtından hiç birisi vaz' etmiş olduğu hudûd ve ta'rîfi kabûl etmeleri için insanları ilzâm etmedikleri gibi, kendilerine muhâlefet edenlerin hatâ ettiklerini de hükm etmiyorlardı. Çünkü eimme-i kirâm hazerâtı bilir**[68]**lerdi ki; Şâri', evâmiri insanların anlamalarına tefvîz ederek bu husûsda pek ziyâde tevsî' etmişti.

Bir de Şâri' ahkâm-ı dîniyyeyi beyân etmek husûsunda felâsifenin meslek-i tahdîdine sülûk etmiş olsaydı, insanları harec ve meşakkat içinde bırakırdı; dininin dîn-i fıtrî, dîn-i umûmî olması, ümmî bir milletin içinde zuhûr etmesi, şerîatin "hanîfiyyetü's-semha" ile tavsîf olunması sahîh olmazdı. Belki o zaman onun dini, felsefe-i nazariyye ehlinden bir tâifeye mahsûs bir din olurdu.

Dinin şimdiki şekl-i hâzırı ise sadr-ı evvelden sonra gelen ulemânın ortaya koyduğu bir şeydir. O zamana gelinceye kadar din, hâl-i besâtatini, safvet-i evveliyyesini muhâfaza edip geldiği halde ondan sonra iş başkalaştı. Tevhîd-i ilâhîye dâir idâre-i kelâm ederken "kem-i muttasıl, kem-i munfasıl, cevher, araz, devir ve teselsül" gibi birçok şeyleri, ahkâm-ı sâireden bahs ederken de efrâdını câmi', ağyârını mâni' bir takım hudûd ve ta'rîfât zikr ediyorlardı. Bu sûretle taksîmâtı çoğaltarak vukū' bulmak ihtimâli olmayan bir takım aksâm-ı farazıyye îcâd, belki muhâl olan şeyleri bile zikr ediyorlardı.

Dinin safvet-i evveliyyesini ne kadar gāib ettiğini anlamak için ulemâ-yı hanefiyyenin bazıları tarafından söylenen şu sözler kâfîdir: "Bir kimse Mezheb-i Hanefî'ye mensûb bir

[1] Rûm, 30/30-32.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İman, 37.

fakîh olmak için en aşağıdan yirmi sene yalnız fıkıh okuması lâzımdır.” Halbuki senin de bildiğin vech ile esâsen müddet-i teşrî’ bile bu kadar bir müddetten ibârettir. Dinin tekmîli, akāide, ahlâka, âdâba, siyâsete, idâreye, ahkâma taalluk eden erkân ve kavâidin hey’et-i mecmûası yirmi sene zarfında nâzil olup bitmişti. Binâenaleyh bugün fıkıh nâmı verdikleri ahkâm-ı zâhireyi beyân etmek için bu yirmi sene müddetin hepsi değil, onda biri bile sarf edilmemiştir.

Cenâb-ı Peygaber’in, a’mâl-i şahsiyyelerine taalluk eden husûsât hakkında vârid olan nusûsun ıtlâkını anlamakta ihtilâf eden kimselere icâzet vermesi, her birisini anladığı gibi bırakması bu kāidenin sübûtuna bir şâhid-i belîğdir. Bakınız! Târık’tan naklen İmâm-ı Neseî şöyle rivâyet ediyor: “Bir racül cünüb olmuştu. Bunun üzerine namaz kılmadı. Bilâhare Cenâb-ı Peygamber (sav) geldiği gibi bunu söyledi. Peygamber (sav) de; “İyi yaptın!” buyurdu. Daha sonra diğer birisi de cünüb olmuş. Fakat o, teyemmüm ederek namazını edâ etti. Peygamber (sav) geldiği zaman bu da yaptığı şeyin doğru olup olmadığını sordu. Cenâb-ı Fahr-i Kâinât Efendimiz buna da; “İyi yaptın!” cevâbını verdi.”

İmâm-ı Buhârî’nin rivâyetine göre İmrân bin Husayn, cemâatten ayrılıp da namaz kılmayan bir kimseye karşı; “Yâ fülân! Niçin namaz kılmıyorsun?” demiş. O da cevâben; “Cünüb oldum; bununla beraber su da yok!” deyince; “Cenâbetten kurtulmak için toprak kâfîdir!” cevâbını vermiştir. Amr bin el-Âs da; [1](وَلَا تُلْقُوا بِاَيْديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ) nazm-ı celîli ile istidlâl ederek; “Cünüb olan kimse nefsi üzerine soğuktan korktuğu vakit teyemmüm etmek câizdir.” diye izin vermiştir.

Halbuki Ömer, İbni Ömer, İbni Mes’ûd’dan rivâyet olunduğuna göre cünüb olan kimse teyemmüm edemezdi. Çünkü bu zevât-ı kirâm, [2](اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ) nazm-ı celîlinden “el ile yapışmak” ma’nâsını anlıyorlardı. Sahâbe, tâbiîn, müctehidîn (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazerâtından bu husûsda vârid olan âsâr pek çoktur.

İmâm-ı Mâlik kan alındığı zaman abdestin adem-i lüzûmunu ictihâd eylediği cihetle Hârûn Reşîd’e bu yolda fetvâ vermişti. Bunun üzerine bir gün Hârûn Reşîd hazretleri kan aldırdıktan sonra tekrar abdest almayarak namaza durmuş, İmâm Yûsuf da bunun arkasında namaz kılmıştı. Fakat bilâhare İmâm Yûsuf bundan haberdâr edildiği halde namazı iâdeye lüzûm görmemişti. Yine bir gün Ebû Yûsuf hazretleri hamâma gidip gusl eder, ba’dehû Cuma namazını kılar. Cuma namazını ba’de’l-edâ, gusl ettiği hamâmın kazganında bir fare ölüsü olduğunu haber verirlerse de Ebû Yûsuf; “Ehl-i Medîne’den olan ihvânımızın kavliyle amel etmiş oluruz” diyerek iâde-i gusle lüzûm görmemişti. Çünkü ehl-i Medîne’nin ictihâdına göre “kulleteyn”e bâliğ olan su necis sayılmaz”dı.

Fukahâ-yı müteahhirîn de bunları; “Ba’de’l-vukū’ taklîd câizdir” sûretinde intizâ’(?) ettikleri kāidelerine ircâ’ ediyorlar. Bu fukahâdan bir kısmı da bunları –velevki bir sâat olsun– tagayyür-i ictihâd ile te’vîl ediyorlar. “İmâmın re’yine mi, yoksa me’mûmun re’yine mi” i’tibâr olunacağında fukahânın ihtilâf etmesi de bu kabîldendir. Sen bunları tafsîlen biliyorsun. Binâenaleyh bu bâbda itâle-i kelâma hâcet yoktur.

–mâba’di gelecek hafta–

[1] Bakara, 2/195.

[2] Nisâ, 4/43.

EDEBİYÂT

ŞEHÎD EDİRNE

Ey Edirne!
Ehl-i İslâma bir yürektin sen,
Nasıl oldun da durdun erkenden?
Doğruluk haykıran minârelerin
Ya nasıl şimdi kizbe boyun eğsin!
Kubbelerden doğan güneş, tevhîd,
Bî-hesâb ahterân-ı va’d ü vaîd;
Sönüvermiş mi bağteten, evyâh
Görme yâ Rabbî; sakla ey Allâh!

* * *

[69] *Zulüm zalâm ile yek-dest olup Edirne’mize*
Atıldı. Bir avuç arslan da nûr u nâra karîn
Olan yüreklerinin savlet-i şehîdesine
Dayandı… Beyza-i İslâm’ı eyledi tatmîn!
Senin Edirneli rûhunda ey şehîd-i saîd,
Doğan ziyâ-yı mukaddes, benim menârımdır!
Senin menâbi’-i hûnunda kaynayan tevhîd
Menâzil-i ebediyyette çeşme-sârımdır!
Ölüm, celâl-i akīdenle ser-nigûn oldu;
Hayâta koş ebedî durma ey muazzam rûh,
Ne varsa hâil olan vasla hep zebûn oldu
Şehîdi arş-ı berîninde bekliyor Sübbûh!

* * *

Baykuşların elinde kalan ey güzel yuvam!
Umk-ı dilimde inliyor âvâz-ı intikām!
Âlemle hem-hayât olacak kinlerim benim
Ben mü’minim, cihâna mezelletle gelmedim!
Bir gün Edirne, sen koğacaksın da çanları,
Allah’dan isteyip bulacaksın ezanları!
Allah’a “en büyük” diyenin en büyük sözü:
“Bil ey Edirne! Müslümanın sendedir gözü!”
Günlerle, haftalarla, asırlarla çarpışan
Canlar yetiştirir, bilirim, müslümanda kan!
Ey Rabb-i Müsteân!
Ehl-i İslâm’da yok mu bir îmân?
–Yoksa… her şey, demek sarîh ve ayân–
Varsa ey Rabb-i Kādir ü Mennân!
Müslümanlar, neden hakīr-i cihân?!..

Abdüllatif Nevzad

Mensûre:

SON BAKIŞI

Gidecekler; analarının, babalarının mezârını bırakacaklar, evlerini, tarlalarını terk edecekler, Anadolu’nun müşfik âğūşuna sığınacaklar idi. Uzaktan mecrûhların iniltisini an-

dıran top sesleri olanlara ihtâr ediyor, haykırıyordu: Gidiniz... Gidiniz...

Çiçekleri kan kokusu veren bedbaht Rumeli, çocuklarından ebediyyen ayrılıyor. Artık bu ülkede müslüman yaşayamayacak! İslâmların ölümden başka bir hakkı yok! Hıristiyan canavarları müslümanları aç kurd gibi parçalıyor; kadın, çocuk, ihtiyâr… hepsi kesiliyor; Salîb susamış, kan içmek istiyordu.

Köyden ayrıldıkları zaman meydân-ı siyâsete götürülen ölüme mahkûm kimseler gibi mütevekkil, sâmit gidiyorlar idi. Yurd ayrılığı öyle bir acıdır ki, onu göz yaşları silmez, zaman unutturmaz. İstikbâl, kim bilir bu tâli'sizlerin başına daha neler getirecekti?.. Teessür ve heyecân içinde yürüdüler. Sersem, dermânsız bir halde yokuşu çıkıp tepeye vardıkları zaman, müebbeden ayrıldıkları, bir daha göremeyecekleri köye son def'a olarak baktılar.

Bu akşam gurûb pek latîf idi. Top sadâlarının geldiği yerde sanki dökülen kanların kırmızılığı aks etmiş gibi, semâ kıpkızıl bir renk bağlamış güneşi, bu kan deryâsı içinde yuvarlak, âteşîn bir gülle gibi ağır ağır iniyor, yuvasına çekiliyordu…

Hazîn bir sükût… Kuşlar susmuş… Bu sessizlik içinde köyün harâb evleri, yalnız kalmış olan zavallı câmi', yaprakları sararmış hasta ağaçlar… Bunların hepsi boynunu bükmüş yetîm bir kız gibi ne kadar mahzûn duruyordu! İçinde büyüdükleri evler, onları besleyen tarlalar, namaz kıldıkları câmi', hele mezârlıkta ölülerin kefenlerine sarınıp ayağa kalkmasına benzeyen beyâz mezâr taşları, Fâtiha isteyen ölüler… Bütün bunlar düşman ayakları altında çiğnenecekti. Bu güzel tarlalar, zemîne ferş olunmuş yeşil bir kadîfeye benzeyen kıymetli vâdî, köyün kenârından gümüş bir yol gibi ovaya doğru uzayıp giden dere, uzaktaki lâciverd dağlar, sevimli tepeler… Hiç bu mübârek yurd bırakılır mıydı?.. Yarın düşman, köyü aldığı zaman herşey yakılacak, yıkılacak; ev, câmi'… hepsi mahv olacak, bitecekti. Ne acı felâket!..

Güneş gurûb etmiş, esmer bir sis vâdîye, dağlara yayılarak yeryüzüne siyâh bir peçe örtmüştü. Sanki tabîat bu güzel toprağı onların gözlerinden bile esirgiyordu. Hiss-i gurbetle mağmûm, müteessir, anasından ayrılmış öksüz çocuklar gibi göz yaşları dökerek akşamın sisleri içinde tâli'in sürüklediği mechûl ufuklara doğru yola koyuldukları zaman, köyün mezârlığından bir baykuş hazîn mâtemler sadâsıyle arkalarından acı acı haykırıyor, ağlıyor, onların kederlerine, mâtemlerine iştirâk ediyor idi…

M. V.

MAKĀLÂT

SİYÂSETE MÜTEALLİK ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

–mâba'd–

69- *Kitâbu's-Sultân min-Kitâbi Uyûni'l-Ahbâr* (Arabca), Müellifi: İbni Kuteybe, Mısır'da matbû'dur.

70- *Minhâcü'l-Mülûki ve's-Selâtîn ve Miftâhu Saâdeti'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (Arabca), İbni Yâkūt, yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

71- *Kitâb-ı Müstetâb* (Türkçe), yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

72- *Es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye fî-Ahkâmi's-Sultâni ale'r-Ra'ıyye* (Arabca), Şeyh Doğan-ı Mısrî, yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

73- *Tercüme-i Tezkire-i Hereviyye* (Türkçe), Sultân Mahmûd-ı Sânî zamanı müderrislerinden İstanbulî Mehmed Ârif Hilmî Efendi, yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

74- *Tercüme-i Risâle-i Dercü'd-Dürer(?)* (Türkçe), İzzet Bey, İstanbul'da matbû'dur.

75- *Kemâlü'l-Kiyâse fî-Keşfi's-Siyâse* (Türkçe), İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl Bey, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

76- *Nasâyih-i Mülûk* (Türkçe), Tezkireci Peçevî Ca'fer Efendi, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

[70] 77- *Tercüme-i Siyâset-i Şer'iyye* (Türkçe), Bursalı Mehmed Sebzî Efendi, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

78- *Nizâmu'l-Atîk fî-Bahri'l-Amîk* (Türkçe), Ömer Fâik Efendi, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

79- *Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir* (Türkçe), Canikli Hacı Ali Paşa, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

80- *Hadîkatü'l-Vüzerâ'* (Türkçe), Muhsin-zâde Abdullâh Paşa birâderi Mehmed Paşa, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

81- *Nizâm ve İntizâm* (Türkçe), Sultân Bâyezîd-i Sânî mukarreblerinden Hacı Mustafa Efendi, yazma, sâhib-i eserin kütübhâne-i husûsîsinde.

82- *Nasâyihu'l-Mühimme li'l-Mülûk ve'l-E'imme* (Arabca), Şeyh Ulvân bin Atıyye, yazma, Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

83- *Tercüme-i Düstûru'l-Vüzerâ'* (Türkçe), Şîrvânî Mehmed Rüşdî Paşa, yazma, Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

84- *Tercüme-i Siyâsetnâme-i İskenderî* (Türkçe), Sultân Ahmed Hâfız-ı Kütübü Efendi Kütübhâne-i Umûmî'de, yazma.

85- *Edebü'd-Dâreyn* (Arabca), Mübârek el-Ermevvî, Kütübhâne-i Umûmî'de, yazma.

86- *Et-Tarîku's-Sülûk fî-Siyâseti'l-Mülûk* (Arabca), yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

87- *Sîretü'l-Mülûk* (Farsça), İmâm-ı Gazzâlî, Ayasofya Kütübhânesi'nde.

88- *Dürerü'l-Meslûk fî-Siyâseti'l-Mülûk* (Arabca), Ebi'l-Hasen Ali bin Habîb-i Mâverdî, Ayasofya Kütübhânesi'nde.

–mâba'di var–

Bursalı

Mehmed Tâhir

MEKÂTÎB

MISIR MATBÛÂTINDA OSMANLILIK

Mısır'dan gönderilen Arabca bir mektûbdan mütercemdir:

Mısır matbûât-ı yevmiyyesi ikiye münkasemdir: Frenkçe

ve Arabca. Frenkçe gazeteler içinde "*Nil*" Cerîdesi istisnâ edilirse, kâffesi de Osmanlı düşmanıdırlar. "*Progrès*", "*Journal Caire*", "*Bourse Egyptienne*" muttasıl Yunan borazanlığı ederler ve mesâib-i Osmâniyyeye müteallik hâlâtı aykırıca mübâlağa eyledikten başka yalancı telgraf ajanslarının yalan havâdislerini halka yutturmaya çalışırlar. Çünkü bu yalanları, mübâlağaları halka yutturmak için bu gazeteler İstiklâl-i İslâm'ın, vahdet-i Osmâniyyenin düşmanlarından hayli yutmuşlardır. Müslümanlar arasında bu frenkçeleri okuyanlar Mısır paşa-zâdelerinden asliyeti gāib etmiş olan takımdır. Şarklılığı unutmuş, Garblılara benzemek istemiş olan bu takım mezkûr frenkçelerin tezvîrnâmeleri üzerine binâ-yı fikr-i siyâset ederler. İngilizce ve Fransızca çıkan ve "*L'Égypte*" nâmında olan gazetenin sâhibi Mısır ağniyâsından olan ve Mısır'da Mason locaları reîsi bulunan İdrîs Râgıb Bey'dir. Bu zât mezkûr gazete için senede beş bin lira kadar masraf ediyormuş. Geçende birisi İdrîs Râgıb Bey'e "Niçin İslâmiyet ve Devlet-i Osmâniyye'ye muzır makālât ve havâdis yazıldığını" sormuş. O da; "Öyle şeyler yazıldığını görürseniz bana haber veriniz de tenbîh edeyim, yazmasınlar" demiş. Demek ki, sâhib-i cerîde, gazetesinin müslüman ve Osmanlı düşmanları tarafından yazıldığının farkında değil!

Mısır'da pek münteşir olan Rum unsuru için de bazı gazeteler var ise de, bu Rumcaların Yunan hevâdârlığındaki gayretlerini tafsîle hâcet yoktur.

Cerâid-i Arabiyyenin mühimlerinden olan *el-Mukattam* eskisi gibi şiddet-i sadâkatle İngiliz hâdimidir. Mısır'da mutavattın Suriyeli gayr-i müslim zevât tarafından idâre olunur. Altı ay kadar mukaddem alevlendirilen "lâ-merkeziyye" usûlünün, daha doğrusu, Devlet-i Osmâniyye'den nâm-ı mezkûr altında iftirâk emelinin en şevkli mürevvicelerindendir. *el-Ehrâm* dahi Suriyeli gayr-i müslim zevât tarafından çıkarılır. Bu gazete dahi i'tidâl-i kadîmini gāib etmiş ve "lâ-merkeziyye"cilikte hayli ileri gitmiştir. *el-Cerîde* Mısırlı Ahmed Lütfî es-Seyyid nâmında bir zâtındır. Gûyâ bu zât "Mısır, Mısırlılarındır" fikrine zâhib olanlardan imiş ise de, hakīkatte; "Mısır, İngilizlerindir" düstûr-ı menfaat-cûyânesine sâliktir." diyorlar. Kendisi müslüman ve fakat gazetesini yazanlar Suriyeli gayr-i müslimler imiş. Bu gazete umûr-ı Osmâniyyeyi bir ecnebî gibi tenkīd ediyor.

el-Müeyyed gazetesi İslâm hâdimi olmak üzere zuhûr eylemişti. Esâsen *Müeyyed*'i te'sîs etmiş olan hamiyetli ve müslüman Mısırlılar idi. Muharrirliğe başlayıp gazeteye tamâmıyle sâhib olmuş olan Şeyh Ali Yûsuf bilâhare meslekten mesleğe girmiş ve dört seneden beri Yeni Osmanlılık'a etmedik teşnîât bırakmamıştır. Menâfi'-i hakīkıyye-i İslâmiyyeden çok dem vuran bu gazete kadar beyne'l-müslimîn tohum-ı nifâk saçan bir gazete daha bulunmasa gerektir. Şeyh Yûsuf'un aslı Kıbtî imiş. Kendisinin mi, pederinin mi şeref-i ihtidâya mazhar olduğunu bilemiyorum. Maamâfîh şeyh cenâbları bir müddetten beri "es-seyyid" lâfz-ı muhteremini nâmına ilâve eylemektedir. Çünkü kendisine resmen siyâdet tevcîh buyurulmuştur. İşte siyâdetin de rütbe tarzında verilebildiğine bir misâl. *el-Müeyyed*'in Şamlı Ahmed İzzet Paşa el-Âbid'e veya Saray-ı Âlî-i Hıdîvî'ye mürevvic-i efkâr olduğunu söylüyorlar. Kim bilir, daha nerelerin mürevvic-i efkârıdır. Sâhib-i *Müeyyed*'in Mısır'daki halîfecilerin ser-âmedânından olduğu dahi mervîdir. El-hâsıl, Yeni Osmanlılık kendisine be-gāyet bed-hâhâne taarruzâtta bulunan *Müeyyed*cilere karşı kalblerinde bir hiss-i mukābele besleseler gerektir.

Zavallı *eş-Şa'b* gazetesini de zikr edelim. Mısır'da cidden hayr-hâh-ı Osmâniyyet olan bu müslüman gazetesi cem'iyetleri dağıtılan Hizbü'l-Vatanî efrâdına mürevvic-i efkâr zannolunduğu için sıkı murâkabe altındadır. Biraz serbestî kesb eylese, ta'tîli muhakkaktır.

[71] FUKARÂDA HAMİYET, ZENGİNLERE LEVHA-İ İBRET

Kânûnisânî'nin yirmisekizinci Pazartesi günü idi ki, Balıkesir'in müttehid ve hamiyetkâr nâhiyelerinden olan Kebsud'a gitmiştim. Maksadım, orada teşkîlât-ı milliyye icrâ etmek ve iâne derc eylemekti. Muvâsalatım akşamı Reşâdiye Mekteb-i İbtidâîsi'ne ulemâ, eşrâf, hamiyet-mendân-ı ahâlî büyük bir şevk ve harâretle toplandılar. Bit-tabi' ahvâl-i hâzıranın îcâb ettirdiği fedâkârlıkların dînen vücûb ve lüzûmu kendilerine îzâh edildi. Müctemiînde hâsıl olan "galeyân-ı dînî", bizi hemen o akşamdan i'tibâren îfâ-yı vazîfeye mübâşerete mecbûr ettiğinden müzâkerât-ı samîmâneye bil-ibtidâr evvel-emirde hamiyet-i dîniyyenin tecellîgâh-ı kadîmi olan köy ağalarının tezkirelerle da'vet olunması takarrur etti ve derhâl tezkireler yazıldı. Kol kol çıkarılan adamlar, merkez-i nâhiyeye gelmeden vehâmet-i zamanı anlayan köylülerimiz, o hâlis müslümanlarımız, o hakīkī Osmanlılarımız fevc fevc dökülmeye başladılar. Evvel-emirde şurasını arz edeyim ki, ben fakr u zarûretini pek yakından bildiğim "Kebsud"dan nihâyet nihâyet "beşyüz lira" kadar bir meblağ yapabileceğimi tahmîn ve Müdâfaa-i Milliyye Balıkesir Şu'besi'ne de o yolda i'tâ-yı te'mînât etmiştim. Kebsud'da gördüğüm tezâhürât, bu tahmînimin isâbetsizliğini gösterdi ve bana şu kanâati de verdi: "Hamiyet, servet ü sâmân nisbetinde değil, vüs'at-i îmân derecesindedir!" Komisyona mürâcaat eden köylülere ahvâl, îcâbât-ı zaman muhtasaran anlatıldı ve dînen iâneye mecbûr olduğunu da söylendi. Hadd ü pâyânı olmayan köylünün hamiyeti artık galeyâna geldikçe geldi. Biz, iâne vermek için tehâcüm eden müslüman kitlesinin gösterdiği birçok menâzır-ı hamiyyet karşısında gâh ağlamaktan, gâh âtî-i vatanın her halde emîn olacağını ümîd etmekten ayrılamıyorduk.

1- Meydâna perîşân, ak sakallı, zaîf bir köylü geldi. Bu, Îsâalanı karyesinden Süleymân Ağa idi. Göğsündeki nûr-ı îmân, pâk ve dırahşân cebhesine aks etmiş olan bu köylü şu yolda kısa bir nutuk îrâd etti:

– "Efendiler! Görüyorsunuz ki, ihtiyârım, alîlim, perîşânım. Bunlara zamîmeten bir de fakr u zarûretim var. Hattâ yiyecek mahsûle, servet nâmına da bir şeye mâlik değilim. Fedâî gitmek istesem, kabûl etmeyeceksiniz. Din ü devlet uğrunda –bütün mâ-melekim olan– bir öküzümle bir keçimi rızâen lillâh hebâ [hibe!] ediyorum ve yarın bunları kemâl-i hürmetle ve âdem-i mahsûsla göndereceğim!"

Meclisi derin bir sükût kaplamış ve herkes için için ağla-

maya başlamıştı. Süleymân Ağa'yı lâyık olduğu mertebede tebcîl ettik. Filhakîka Süleymân'ın öküzü, keçisi de ferdâsı günü geldi.

2- Servet Karyesi'nin orta halli olanlarını da'vet etmiştik. Derhâl icâbet ettiler. Adı "Servet" olan ve fakat son derece fakîr bulunan bu karye med'uvları, masa üzerine ödünç almış oldukları liraları saydılar, döktüler. İş bu kadarda kalmadı. Ferdâsı günü yine o karyeden gelen bir sürü halk da komisyona mürâcaatle bizi muâhazeye başladılar:

– Biz müslüman, Osmanlı değil miyiz? Bizi niçin da'vet etmediniz? Fakrımız varsa, elhamdülillâh dinimiz de var!

İşte sonradan gelen bu zevât da evvelkiler nisbetinde para verdiler ve bizi hüngür hüngür ağlattılar.

Dışarıdan bir feryâd gelmeye başladı:

– Benim de koynumda bir sâatim var; Allah aşkına alınız!

Sâat konuldu, kabûl olundu!

Bunu veren kim idi? Gāyet perîşân ve fakîr bir Rumeli muhâciri!.. Hem de yeni gelmiş!..

3- On iki hâneden ibâret olan Karacaören Karyesi fukarâsı –hiç teklîf edilmeksizin– tam "elli yedi" lira iâne verdiler. Altındaki onbeş liralık beygirini çekenler, koyun sürülerini kemâl-i hâhişle iâne edenler, öküz, sığır hayvânâtını verenler de az değil…

Fakîr fakat müslüman köylüleri ikmâl ettik; sıra kasabaya geldi. O kasabaya ki, bütün esnâfı dükkânlarını bırakarak, işlerini güçlerini terk ederek gerek komisyonda, gerek hâricde icrâ-yı faâliyet ve hamiyyet etmişti. Bunların ileri gelenlerini gece da'vet ettik. Tabîî muhtasar bir hitâbe verildi. Herkes cûş u hurûşa geldi. O sırada bütün serveti otuz liralık manda ve arabasından ibâret olan Rençber Bostanoğlu Hacı Ali Ağa derhâl ayağa kalkarak bu otuz liralık mandalarını ve arabasını iâneye verdi. Bunu diğer erbâb-ı hamiyyet de ta'kîb etti. Hulâsa, öteden beri lehü'l-hamd ve'l-minne ittihâd ve ittifākıyle tanınmış ve kat'iyyen tefrika ve teşettüt girememiş olan Kebsud kasabası da hamiyetini ızhâr eyledi. 590 küsûr liraya bâliğ olan ilk taksît Balıkesir'e gönderildiği gibi aradan birkaç gün geçtikten sonra bu para sekizyüz liraya iblâğ olundu ve bu kere de binyüz lirayı buldu. İânece nevâhî içinde şimdilik birinciliği kazanan bu nâhiye, erbâb-ı hamiyyet ve gayretten Hacı Bekir Ağa'nın –ki bu zât, elli-altmış lira kadar bir iâne de vermişti– ve diğer zevât-ı muhteremenin himmetiyle evsâf-ı matlûbeyi hâiz onsekiz nefer de fedâî göndermiş ve saman, çorap, eldiven, hırka… gibi eşyâ ve levâzim-i askeriyyenin mikdârı ise bunlardan hâric tutulmuştur.

Nâmlarını hürmetle yâd ettiğim Kebsud ahâlî-i muhteremesinden başka müdîr-i muhterem Emîn Beyefendi'yi de burada zikre mecbûrum. Çünkü bu zât-ı muhterem –ki, hâlis müslüman, yorulmak bilmez bir müdîr-i fa'âl ve muktedirdir– de komisyonun başında bulunarak gece ve gündüz çalışmış ve târîh-i İslâm'a rengîn sahîfeler ilâve edecek olan birçok fedâkârlıklarda bulunmuştur. Fakr u zarûretlerinin, sefâletlerinin derecesini burada tasvîr etmekten hayâ ettiğim Kebsud köylüleri, kasabalıları evliyâ-yı umûrdan yalnız bir şey bekliyorlar: Metânet!

Balıkesir – Sîretî

ŞUÛN

Muhârebe:

Edirne'nin Sukūtu – Asırlarca Hilâfet ve Saltanat-ı İsâmiyye'ye pâyitaht olan bir İslâm memleketi daha Salîb'in eline düştü. İslâm için yine bir kara gün! Aylarca çenber-i küfür içinde kalan Sultân Selîm minârelerinden sabah akşam müslümanlar felâha da'vet edildi. Fakat, vâ esefâ ki, cihân-ı İslâm ölmüş… O da'vetler, o sadâlar semâ-yı İslâm'ın boşluklarında bir ma'kes bulamadı. Bağıra bağıra müezzinin sesi kısılmaya, topların tarrâkası kesilmeye, mahsûrînin kudret-i beşeriyyeleri tükenmeye başladı. Son günlerde ise müezzinin boğuk boğuk nâleleri cihân-ı melekûtu bile sarstı. Artık tevhîdin nefha-i Cennet'i çekiliyor, Salîb'in enfâs-ı Cahîm'i ortalığı kaplıyordu. Nihâyet Rebîülâhir'in 17'nci Çarşamba günü müezzin son sabah ezânını okudu. Selîm'in yüksek minârelerinden fezâlarda "Allâhü Ekber!" ile vedâ'laşarak şafakların sîne-i hazînine uzandı. Kalb-i Hilâfet, şeh-bâl-i hayâtından haber bekliyordu… Boşluklarda Selîm'in minârelerini arıyordu: "Edirne?.. Edirne?.." Cevâb yok; semâlar hâmûş… "Edirne?.. Neredesin ey tâc-ı İslâm?.." Cevâb yok; cihânlar hâmûş… Şimdi ezânlar susmuş, çanlar âfâkı inletiyordu…

Hâl ve Mevki' – Bu haftanın ibtidâsı Çatalca'da mühim muhârebelerle geçti. Düşmanın nâgehânî hücûmu üzerine istihkâmlara çekilen kuvâ-yı Osmâniyye Ehl-i Salîb'in hücûmlarını kırdıktan sonra bir müddet ta'kîb ederek düşmanı müdhiş zâyiâta **[72]** dûçâr eylediği gibi, bir hayli silâh ve mühimmât da iğtinâm eylemiştir. Çatalca ilerilerinde düşman kuvâ-yı külliyyesine tesâdüfü ve Düvel-i Muazzama'nın tavassut notasının Bâbıâlî'ye i'tâsı üzerine ordu-yı Osmânî tevkīf-i harekât eylemiştir. Notanın muhteviyâtı Bâbıâlî'ce kabûl edildiğinden, ahvâl-i fevka'l-âde zuhûr etmediği takdîrde sulhün in'ikādı me'mûldür.

Trablusgarb:

Trablus Hükûmet-i Müstakıllesi Teşkîlâtı – Trablusgarb'dan *Tanin*'e gönderilen bir mektûbda beyân olunduğuna göre, Trablus hükûmet-i müstakıllesi teşkîlâtı merkezi Cebel-i Garbî olmak üzere dört mutasarrıflığa taksîm edilmiştir: Cebel-i Garbî, Sevâhil, Kıble, Fizân. Jandarma teşkîlâtı ikmâl olunarak iki bin mevcûdlu bir jandarma alayı teşkîl edilmiştir. Muhterem mücâhidler, Afrika'da yeni teşekkül eden bu İslâm hükûmetini İtalya'nın hiç bir zaman ezemeyeceğini avn-i Hakk'a müsteniden te'mîn ediyorlar. (إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ)[1]

Kafkasya:

Bakü'de Ticâret ve Maârif-i İslâmiyye – Bakü'den Şimâlî Rusya'da münteşir Türkçe bir gazeteye gönderilen bir mektûbda Bakü İslâmlarının ahvâl-i ictimâiyye ve siyâsiyyelerinden bahs olunarak deniliyor ki:

"Bakü'nün kısm-ı mühimmi İslâmlar ile meskûndur. Zâten şehir, aslen bir İslâm kasabası olup en işlek caddeler ve çarşılar İslâm mağazaları ile ma'mûr ve müzeyyendir. Bu

[1] Muhammed, 47/7.

mağazaların kapılarında Türkçe iri harflerle yazılmış levhalar vardır. Hattâ şehrin en mu'teber bir caddesinin tarafeynini tamâmıyle İslâm ticâretgâhları işgāl etmektedir. Bakü'nün, denilebilir ki, üçte biri İslâm kardeşlerimizin taht-ı tasarruf ve idâresindedir. Bakü İslâmlarının ticâret âleminde gösterdikleri âsâr-ı terakkī cidden şâyân-ı tebrîk ve iftihârdır. On onbeş sene evvel İran'dan amelelikle gelen İranîler miyânında teşebbüsât-ı şahsiyyeleri sâyesinde mühim servetler iddihârına muvaffak olanlar da pek çoktur. İslâmlar arasında birkaç petrol menba'ına mâlik milyonerler de eksik değildir.

Maârif cihetine gelince; son senelerde buna fevkalâde bir inhimâk ve rağbet gösterilmektedir. Bakü'de i'dâdî ve rüşdî derecesinde bir çok Rus mektepleri olmakla beraber pey-der-pey küşâd edilmekte olan İslâm mekâtibin adedi de onlardan aşağı kalmıyor. Birçok müslüman gençleri Rus mekteplerinde ikmâl-i tahsîl ediyorlar. İslâm mekâtibin içinde en ehemmiyetlisi Mekteb-i Saâdet'tir. Bu mektepte dînî ve ictimâî dersler verilmekte olduğu gibi Rusça'nın tedrîsine de i'tinâ ediliyor.

§ Yine Rusya İslâm matbûâtının beyânâtına göre; Bakü âlem-i ticâretinde büyük bir faâliyet ibrâz etmekte olan İslâm sermâyedârânı gittikçe mesâîlerinin semerâtını iktitâf etmekte ve Rus, Ermeni müessesât-ı iktisâdiyyesiyle bi-hakkın rekābet eylemektedirler. Meselâ Şimâlî Kafkasya'daki en büyük dakīk fabrikaları tedrîcî bir sûrette Kafkasya milyonerlerinden Bakülü Ağa Palakliyof'un taht-ı tasarruf ve idâresine intikāl etmektedir.

Petersburg, Moskova, Novorasisk gibi Dâhilî Rusya'nın un ticâretiyle meşhûr olan en mühim bilâdında Kaliyof ile boy ölçüşecek bir rakîbe tesâdüf edilemiyor. Şimdiki halde Kaliyof'un İstavropol'da iki, Kyorkofki'de[?] bir, Bakü'de dahi bir olmak üzere cem'an dört büyük un fabrikası ile daha birçok dârü's-sınâaları olduğu gibi Bahr-ı Hazar'da dahi bir hayli sefâin-i ticâriyyesi bulunmaktadır. Ahîren mûmâ-ileyh bütün Kafkasya şimendüferleri istasyonlarında sevk edeceği zehâirin muhâfazasına mahsûs olarak birer depo dahi inşâ eylemiştir. Kaliyof ile rekābet icrâsı mümkün olamayacağını hisseden bazı Rus tüccârı muâmele-i ticâriyyelerini ta'tîl etmişlerdir.

Buhara ve Rusya:

Emîr Cenâbları İltifât-ı Çârîden Pek Memnûn – Çar tarafından Petersburg'da bulunan Buhara emîri cenâblarına iki atlı bir araba hediye edilmesi üzerine mukābeleten emîr hazretleri de Rus mekteplerine tevzî' olunmak üzere külliyetli bir mikdârda iânede bulunduğu gibi, kendisinin Kafkasya'da Jeleznovodsk'da kâin sayfiyyesini de, vâlide-i imparatorînin taht-ı himâyesindeki müessesât-ı hayriyyeye tahsîs ve teberru' etmiştir.

Vesâik-ı Târîhiyye:

DÜVEL-İ MUAZZAMA'NIN TAVASSUT NOTASI

18 Mart 329 Pazartesi günü Düvel-i Muazzama süferâsı tarafından hükûmet-i seniyyeye tevdî' edilen nota metninin sûret-i mütercemesidir:

Zîrde vâzı'u'l-imzâ Avusturya Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya sefîrleri, tavassutu kabûl etmiş olan hükûmet-i seniyyeye beyân ile kesb-i şeref ederler ki: Düvel-i Muazzama, zîrde hulâsa edilen mukaddemât-ı sulhiyye esâslarını düvel-i muhâribeyne teklîfe mutâbık kalmışlardır:

Evvelen – Saltanat-ı Seniyye'nin Avrupa'daki hudûdu İnöz'den Midye'ye mümted bir hatt-ı müstakīm ile ta'yîn edilecektir. Hudûdu ve usûl-i idâresi devletlerce ta'yîn edilecek olan Arnavudluk'dan mâadâ hatt-ı mezkûrun garbında kâin arâzî Türkiye tarafından hükûmât-ı müttefikaya terk edilecektir.

Sâniyen – Adalar Denizi'ndeki Adalar Mes'elesi'nin keyfiyet-i halli devletlerin kararına mevdû' olacaktır.

Sâlisen – Türkiye Girid'den kat'iyyen ferâgat edecektir.

Râbian – Devletler, tazmînât-ı harbiyye talebinde müsâadekâr bulunamazlar ve hükûmât-ı müttefikanın düyûn-ı Osmâniyyeye ve uhdelerine terk edilecek arâzînin taahhüdât-ı mâliyyesine iştirâkleri husûsunun nasfet dâiresinde tesviyesi için muhâribeynin Paris'deki beynelmilel komisyon müzâkerâtında hâzır bulunmalarını kabûl ederler.

Sâlifü'z-zikr mukaddemât-ı sulhiyye esâslarının kabûlü ânında muhâsamâtın hitâm bulması iktizâ eder.

31 Mart 1913

Garoni	Wangenheim	Gier
Bompard	Lowther	Pallavicini

***İctihâd'ın* Ta'tîli –** İstanbul Muhâfızlığı'ndan: "*İctihâd* Risâlesi bilâ-müddet ta'tîl edilmiştir. *Softalığa İ'lân-ı Harb* makālesinden dolayı mezkûr makālenin muharriri hakkında ta'kībât-ı kānûniyye icrâsı der-desttir."

***Sebîlürreşâd* –** Şu buhrânlı zamanda sükûna ne kadar muhtâc olduğumuzu takdîr etmeyecek kimse yoktur zannında idik. Meğer bu bed-baht iklîmde memleketin bir kısım halkını düşman addederek diğer kısmı onlarla harbe da'vet edecek kadar vatansızlar da varmış! Vatan evlâdlarının hepsi birbirlerinin kardeşidir; bilenler, bilmeyenlere öğretmekle mükelleftir. Medreseleri yıkmak değil, yapmak lâzımdır. Ortalığa zehirler saçmak, şerâreler sıçratmak, hakāretler savurmak –vatanı, menâfi'-i vatanı düşünmeyenler için– pek kolaydır. Fakat insanın bir de hâkime-i vicdânı vardır. Onun huzûrunda olsun biraz titremelidir. "Softalar" ta'bîriyle tahkīr edilenler de bu vatanın öz evlâdlarıdır. Memleketin menâfi'i düşünülüyorsa, talebe-i ulûma acımalı, medreselerin ıslâhına çalışmalıdır. Yoksa bî-pervâ şütûm ve tahkīrât ile ortalığa fesâd tohumları neşr etmek aslâ hüsn-i niyyet alâiminden sayılamaz.

Talebe-i ulûmun telâş etmesine ve bu gibi sözlere ehemmiyet vermesine mahal yoktur. Memlekette fesâd îkā'ına çalışanlara karşı "tedâbîr-i mânia ve kāhire" ittihâzından çekinmeyeceğini i'lân eden hükûmet, elbette vazîfesini îfâ edecektir.

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde
dâire-i mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

10 Nisan 1913 | 4 Cemâziyelevvel 1331 Perşembe | 28 Mart 1329 | Cild: 10 - Aded: 239

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا... [1]

Tercümesi

"İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım?"

[1] A'raf, 7/155.

Yâ Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı!
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
"Yandık!" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
Esmezse eğer bir ezelî nefha yakında,
Yâ Rab, o cehennemle bu tûfân arasında,
Toprak kesilip, kum kesilip âlem-i İslâm;
Hep fışkıracak yerlerin altındaki esnâm!
Bîzâr edecek, korkuyorum, Cedd-i Hüseyn'i,
En sonra, Salîb ormanı görmek Haremeyn'i!
Bin üç yüz otuz beş senedir, arz-ı Hicâz'ın,
Âteşli muhîtindeki sûzişli niyâzın
Emvâcı hurûş-âver olurken melekûta;
Çan sesleri boğsun da, gömülsün mü sükûta!
Sönsün de, İlâhî, şu yanan meş'al-i vahdet;
Teslîs ile çöksün mü bütün âleme zulmet?
Üç yüz bu kadar milyonu canlandıran îman
Olsun mu beş on sersemin ilhâdına kurban?
Enfâs-ı habîsiyle beş on rûh-i leîmin,
Solsun mu o parlak yüzü Kur'ân-ı Hakîm'in?
İslâm ayak altında sürünsün mü nihâyet?
Yâ Rab, bu ne hüsrandır, İlâhî, bu ne zillet!
Mazlûmu nedir ezmede, ezdirmede ma'nâ?
Zâlimleri adlin, hani, öldürmedi hâlâ!
Cânî geziyor dipdiri... Can vermede ma'sûm!
Suç başkasınındır da niçin başkası mahkûm?
Lâ-yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurban;
İnsan bu muammâlara dehşetle nigeh-ban!
Eyvâh! Beş on kâfirin îmânına kandık;
Bir uykuya daldık ki: Cehennemde uyandık!
Mâdâm ki, ey adl-i İlâhî, yakacaktın...
Yaksaydın a mel'ûnları... Tuttun bizi yaktın!
Küfrün o mülevves eli âyâtını sildi:
Binlerle cevâmi' yıkılıp hâke serildi!
Kalmışsa eğer bir iki ma'bed, o da mürted:
Göğsündeki Haç küfrüne fetvâ-yı müeyyed!
Dul kaldı kadınlar; babasız kaldı çocuklar;
Bir giryede bin âilenin mâtemi çağlar!
En kanlı şenâ'atle kovulmuş vatanından,
Milyonla hayâtın yüreğinden gidiyor kan!
İslâm'ı elinden tutacak, kaldıracak yok...
Nâ-hak yere feryâd ediyor: Âcize hak yok!
Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhî?
Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlâhî!

Mehmed Âkif

[74]

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Rüesâ-yı İ'tizâl arasında cevdet-i irfân ve vüs'at-i tetebbu'la şöhret-yâb olan Nazzâm, felâsife-i kadîmenin eserlerini derin bir vukūfla tedkīk eylemiştir.

İnsan hakkında yürüttüğü mutâlaâtta tamâmıyle Yunan feylesoflarının efkârına kapılarak diyor ki: İnsan hakīkatte rûhdan ibâret olup beden rûhun kâlıb ve âleti olmaktan başka bir şey değildir. Görülüyor ki, Nazzâm'ın bu fikri, felâsifeden tabîiyyûnun ârâsına daha ziyâde mütemâyildir.

Nazzâm'ın, "Rûh bir cism-i latîfdir ki, gül suyunun güle, tereyağının süte, susam yağının susama sereyânı gibi tekmîl bedene sârîdir." sözlerinden kendisinin rûhu gāyet rakīk ve bedenin bil-cümle aksâmına sârî bir mâdde gibi kabûl ettiği anlaşılıyor.

Nazzâm'ın hilkat mes'elesindeki fikri de az-çok garâbetten ârî değildir. Müşârun-ileyhin şu sözlerini okuyalım: "Cenâb-ı Hakk bil-cümle mahlûkātı el-ân bulundukları hâlet üzere def'a-i vâhidede halk ve îcâd eylemiştir. Fakat bunları hâl-i hafâda bırakarak sâha-i kâinâtta tedrîcen ızhâr eylemektedir. Yani, mahlûkāt arasında görülen takaddüm ve taahhur zamanı vücûd ve hudûsda olmayıp belki mevcûdâtın kemmûndan zuhûr etmelerindedir. Tenâsül de bu zuhûrdan başka bir şey değildir.

"Hakīkat-i halde ebu'l-beşer ile bil-cümle ensâli yevm-i hilkatten beri mevcûddurlar. Çünkü kâinâtta hilkat ancak bir def'a vâki' olmuştur. Ondan sonra diğer bir hilkat vukū'u mümkün değildir."

Ta'mîk-ı fikr edilirse Nazzâm'ın hilkat hakkındaki bu mezhebi, cismânî bir determinizme müncer olduğu anlaşılır.*[1] Filhakīka Nazzâm'a göre tabîatte irâdî yalnız bir te'sîr vardır ki, o da, insanın te'sîridir. Bundan başka âlemde görülen her şey, her hâdise bir lüzûm, bir sebeb netîcesinde zu[h]ûra gelir. Havaya atılan bir taş bir müddet kendisini fırlatan elin verdiği te'sîre tâbi' olarak hareket eder. Fakat taşı def' eden kuvvetin te'sîri her ân tenâkus ederek nihâyet onu ileri götüremeyecek bir hâle gelir ve o vakit taş kendisinden gayr-i kābil-i infikâk olan kuvve-i tabîiyyenin (siklet ve câzibenin) te'sîriyle yine arza sukūt eder.

Nazzâm aynı zamanda ecsâmın ilâ-gayri'n-nihâye inkısâmı mes'elesiyle de uğraşmış ve netîcede –cumhûr-ı mütekellimîn tarafından kabûl edilen– cüz'-i lâ-yetecezzâyı inkâr etmiştir.

Nazzâm, elvân, tuûm, revâyih ve bunların emsâli arazların cisim olduğunu iddiâ etmiş ve cevherin (maddenin) a'râz-ı müctemiadan mürekkeb olduğu fikrini ortaya sürmüştür.**[2] Nazzâm'ın iştiğāl ettiği mesâilin muğlakıyetine bakılırsa kendisinin vüs'at-i irfân ve cesâretini i'tirâf etmemek mümkün olamaz. Nazzâm bir mütefekkir olduğu kadar da bir mütebahhir, bir hakîm idi. Hikmet-i tabîiyyedeki tedkīkātı vukūf-ı felsefîsine geniş bir sâha-i tefekkür açmıştır. Nazzâm fünûn-ı mütenevviada ve bilhâssa ulûm-ı tabîiyyede derin ve vâsi' bir iktidâra mâlik olduğunu göstermiştir. Müşârun-ileyh aded-i muhbirîn lâ-yuhsâ dahi olsa, tevâtürün yine kizbe ihtimâli olacağı re'yinde bulunmuştur. Nazzâm Şîa'ya mütemâyildir. Hazret-i Ali'nin imâmeti hakkında taraf-ı Risâlet'ten teblîğāt vukū' bulduğu halde, bilâhare bunun ketm edilmiş olduğunu iddiâ eylemektedir. Fakat, Nazzâm'ın bu iddiâsı mukārin-i hakīkat addedilemez. Çünkü taraf-ı Risâlet'ten açıktan açığa böyle bir nass ve teblîğ şeref-vârid olsaydı, Cenâb-ı Haydar'ın bununla ihticâc etmesi îcâb **[75]** ederdi ve Sahâbe-i Kirâm'ın da teblîğ-i nebevîye göre amel edecekleri şübhesizdi.

* * *

Fırak-ı İ'tizâliyye hakkında daha esâslı ve daha vâsi' bir ma'lûmât edinebilmek için sâha-i tedkīkı biraz daha tevsî' ederek en ma'rûf rüesâdan olan Ebu'l-Huzeyl ve Nazzâm'la beraber diğer ekâbir-i Mu'tezile'nin efkâr ve mütâlaalarını da tetebbu' etmek îcâb eder. Ulemâ-i i'tizâl arasında Nazzâm ve Ebu'l-Huzeyl derecesinde şöhret-i ilmiyyeye mâlik

* Determinizm (Déterminisme) insanda bir şeye karşı hâsıl olan meyle kendisinin şahsî bir te'sîri olduğunu inkâr ederek bunu kâmilen esbâbın kuvvetine isnâd eden ta'bîr-i dîğerle ahvâl ve hâdisâtı ancak illiyet prensibi ile îzâha çalışan bir meslek-i felsefîdir. Bu meslek tarafdârânına determinist (déterministe) nâmı verilir. Deterministler bil-cümle hâdisâtın bir takım ilel ve esbâb ilcâātıyle zuhûra geldiklerini kabûl ederler. Bunlara göre her hâdise, kendinden evvel zuhûr eden diğer bir hâdisenin mevlûdudur. Determinizm'i Fatalizm (Cebriye Mesleği) ile karıştırmamalıdır. Filhakīka Fatalistler bil-cümle ef'âl ve hâdisâtın zuhûrunu mâ-fevka't-tabîa bir kudrete yani Zât-ı Ulûhiyyet'e isnâd ederler. Fatalistlerin i'tikādınca tabîat, mukadderât-ı ezeliyyenin mahkûmudur ve hâdisâtın zuhûrunu îcâb eden lüzûm (la nécessité), tabîatin fevkında (transcendant)dir. Halbuki deterministler, bu lüzûmun bizzât tabîatin kendisinde olduğuna kāni'dirler. Determinizm, kavânîn-i tabîiyyenin şümûl ve ittırâdı esâsına müstenid olduğundan, bu meslek erbâbı tesâdüf ve ahvâl-i hârikayı inkâr ederek kavânîn-i tabîiyye hilâfında veya sebeb-i tabîî olmaksızın hiçbir hâdise zuhûr edemeyeceğini iddiâ ederler Binâenaleyh Deterministlere göre tabîatte bir sebeb-i evvel, bir mebde'-i mutlak yoktur. Determinizm'in esâsı da işte bu hükümde mündemicdir. Determinizm, ef'âl-i psikolociyâî silsilesinde yalnız irâdeyi (libre arbitre) bu hükümden hâric tutmaktadır. Her ne kadar Determinizm'i bir mevcûd-ı müdrekin veya daha ziyâde ta'mîm ederek bir mevcûd-ı zî-hayâtın bazı harekât-ı kasriyyesiyle (spontanéité) te'lîf edebilmek mümkün ise de, bu gibi harekât ve ef'âle irâde ve ihtiyâr nâmını vermek bu kelimeleri mevzû'larından başka bir ma'nâda isti'mâl etmek demek olur. Her halde "irâde" esâsı ile Determinizm te'lîf edilemez. Çünkü "irâde"yi hâdisâtın teâkubunda adem-i taayyün, karârsızlık ve tesâdüf gibi bir ma'nâ-yı menfîde alacak olursak, Determinizm'i inkâr etmiş oluruz. "İrâde"ye bizâtihî cezm ve ta'yîne kudret gibi müsbet bir ma'nâ verecek olursak, bu sûrette de irâde bir sebeb-i evvel (cause première), fi'ili de bir mebde'-i mutlak (commencement absolu) olmak lâzım gelir. Bu ise Determinizm'e muhâliftir. Çünkü Determinizm, sebeb ve mebde'-i mutlak prensibini kabûl etmemektedir.

** Nazzâm'ın şu fikriyle asr-ı hâzır hikmet-i tabîiyye müelliflerinin keşfiyât-ı ahîreleri arasındaki mukārenet şâyân-ı dikkattir. Filhakīka hikmet-şinâsân-ı hâzıra radyoaktif cisimlere bakarak maddeyi kuvâ-yı mütekâsifeden ibâret addettikleri gibi teşa'şu' tarîkıyle maddenin de sûret-i dâimede maddiyetten çıkarak kuvvete munkalib olduğunu iddiâ ediyorlar. "Fennin En Son Keşfiyâtından" ünvanlı kitâbımda hikmet-i tab[î]iyye ulemâsının bu bâbdaki tecârib ve mutâlaalarına dâir ma'lûmât-ı kâfiyye mündericdir.

zevât az değildir. Filhakīka ulemâ-i Mu'tezile, bin-nisbe pek az bir zaman zarfında, mesâil-i mütenevvia hakkındaki taharriyât ve tedkīkātlarını pek ileri götürmüşler ve Âlem-i İslâm'da tekâmül-i felsefî esâslarının ihzârına çalışmışlardır. Bunlardan Bişr bin el-Mu'temer vüs'at-i irfân, selâset-i beyân, rasânet-i muhâkeme ile iştihâr etmiş efâzıldandır. Felsefe ve hikemiyâtta derin ve vüs'atli bir kudret-i muhâkemeye mâlikti. Tevellüd Nazariyesi'ni ilk evvel meydâna çıkaran Bişr'dir. Bişr'in Tevellüd Nazariyesi müteahhirîn-i Mu'tezile arasında pek çok münâkaşât zuhûruna sebeb olduğu gibi ilm-i ahlâk ulemâsını da haylice işğāl eylemiştir.

En ziyâde bâdî-i münâkaşa olan cihet, esbâb-ı hâriciyyenin bir fâil-i mürîd ve muhtârın fiil ve hareketini ne sûretle ta'dîl edebileceği ve mes'ûliyetini ne yolda azaltacağı mes'elesinin halli olmuştur.

Bişr, Tevellüd Nazariyesi'yle beraber ortaya, ilm-i kelâmda hâiz-i ehemmiyyet olan diğer iki mes'ele-i muazzama daha atmıştır. Bu iki mes'eleden biri hâl-i tufûliyyette vefât eden çocuklara âhirette ne yolda muâmele edileceği ve diğeri de şerâyi'a vukūfu olmayan insanlar hakkında eltâf-ı ilâhiyyenin ne sûretle tecellî edeceği mes'eleleridir.

Bişr birinci mes'ele hakkında demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk tıfl-ı nâ-bâliğı ta'zîbe kādirdir. Maamâfîh onu ta'zîb edeydi, zâlim olurdu. Fakat hakk-ı Bârî'de böyle söylemek müstahsen olmadığından demelidir ki eğer Zât-ı Akdes o çocuğa azâb ederse, demek oluyor ki, o çocuk büyüdüğü zaman azâba müstahak olacak a'mâl-i seyyie işleyecekti de, onun için Hudâ-yı Müteâl kendisini ta'zîb eyledi."

İkinci mes'elede Bişr Mezheb-i İ'tizâl'de kabûl edilmiş olan İstihsâniyye Mesleği'nden (Optimisme) uzaklaşmıştır.

Filhakīka Bişr demiştir ki: Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu vardır ki, eğer onu ızhār edeydi, rû-yı arzda bulunan insanların cümlesi îmâna gelirdi. Fakat bu lütfun ızhârı Zât-ı Bârî üzerine vâcib olmadığı gibi ibâdına aslah olana riâyet etmek de vâcib değildir.*[1] Cenâb-ı Hakk'a vâcib olan, kula kudret ve istitâat vermek, irsâl-i rusül ve îfâ-yı da'vetle ileli izâle eylemektir. Bişr'in mezhebi Huzeliyye ve Nazzâmiyye Mezhebleri'ne nisbetle daha az metîn ve daha az yüksektir.

Ma'mer bin Abbâd es-Sülemî nâmındaki zâtla Mezheb-i İ'tizâl garîb bir şekil almış ve Panteizm (Panthéisme) Mesleği'ne yaklaşmıştır.**[2]

* Cenâb-ı Hakk'ın kullara aslah olanı irâde ve halk eylemesi mes'elesinde Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasında ihtilâf olduğu gibi, Mu'tezile-i Bağdad ve Basra arasında da ihtilâf vardır.

Mu'tezilîn-i Bağdad: İnsanların din ve dünyalarında hüküm ve tedbîre aslah ve evfak olana riâyet etmek Allah'a vâcibdir. re'yinde bulunmuşlardı. Mu'tezilîn-i Basra ise; yalnız dinde evfak olana riâyet vâcibdir demişlerdir. Mu'tezile iddiâlarını te'yîd için diyorlar ki: Kul için aslah olan Allah üzerine vâcib olmazsa Cenâb-ı Bârî hakkında buhl-i zulmî sâbit olmak lâzım gelir. Halbuki Bârî Teâlâ her türlü zulümden münezzehtir.

Ehl-i Sünnet ulemâsı ise: Kul için aslah olana riâyet etmek Zât-ı Bârî üzerine vâcib değildir re'yinde bulunduklarından erbâb-ı İ'tizâl'in; "Allah'a buhl isnâdı lâzım gelir." yolundaki i'tirâzlarına cevâben: Men'-i aslah buhl değil belki adl ü hikmettir. Zât-ı Akdes hakkında hiçbir şey vâcib olamaz. Çünkü vücûb ubûdiyete mahsûs olduğundan ulûhiyete münâfîdir. Esâsen vücûb ahkâmdan bulunduğu cihetle bir hâkime ihtiyâc messettirir. Bu hâkim ise ya Zât-ı Bârî veya Zât-ı Bârî'nin gayrı olabilir. Halbuki her iki ihtimâl de ulûhiyyete münâfî olduğundan Cenâb-ı Hakk üzerine vücûbla hüküm olunmamak iktizâ eder." demişlerdir.

** Panteizm (Panthéisme) kökleri pek derinde, menşe'i asırlarca ileride bir mezheb-i felsefîdir. Hind'in, budistlerinden Avrupa'nın İspinozalarına, Şark'ın Muhyiddîn ve Hallâc-ı Mansûrlarına kadar derin düşünen bir çok mütefekkirler Panteizm ile uğraşmışlar, maamâfîh hiç birisi de bu mesleği sûret-i vâzıha ve kat'iyyede meydâna koyamamışlardır. Son asırlarda, Avrupa'da Panteizm Mesleği daha ziyâde bir kat'iyetle tedkīk edilmiştir.

[76] Vahdet-i vücûd diye tercüme edebileceğimiz Panteizm'in neden ibâret olduğunu araştıralım:

Panteizm, hâlikla mahlûkun ittihâdına kāil olanların mezheb-i felsefîsi demektir. Panteizm tarafdârânı şu ittihâdı birbirlerine zıd iki sûretle tefsîr eylemişlerdir. Bir kısmı diyor ki: Panteizm, Cenâb-ı Hakk'ı rûh-ı kâinât ve âlemi de bunun tezâhürâtı gibi i'tikād yani Zât-ı Bârî'nin tabîatda indimâcını ve her şey'in Allâh'dan ibâret olduğunu kabûl etmekten ibârettir. Nâ-mütenâhînin mütenâhîde indimâcını iddiâ eden bu fırka "Allâh her şeydir" (Dieu est tout) akīdesini beslerler. Derince düşünülünce bu nevi' Panteizm'in ilhâda (Athéisme) müncerr olduğu anlaşılır.

Filhakīka yalnız mevcûdâtın tahakkukuna kāil olarak ulûhiyeti bir ma'nâ-yı mücerrede hasr etmek, ilhâddan başka bir şey değildir. Bu fırkanın reîsi meşhûr İspinoza'dır. Bu sebebdendir ki, İspinoza, zamanında ilhâdla ithâm edilmiş ve bugünkü münekkıdlerin ekserîsi İspinoza'nın kitaplarını âsâr-ı ilhâdiyye miyânına idhâl etmişlerdir.

Diğer fırka ise Panteizm'e büsbütün mukābil bir ma'nâ vermişlerdir. Bunlar bil-cümle mevcûdât-ı tabîiyyenin vücûd-ı Bârî'den başka bir hakīkate mâlik olmadığını ve tabîatin Cenâb-ı Hakk'da fânî olduğunu, yani mütenâhînin nâ-mütenâhîde indimâcını i'tikād ederler. Bu fırka netîce-i akīdelerini: "Her şey Allah'dır" (Tout est Dieu) cümlesiyle hulâsa ediyorlar.

Bu tefsîre göre de Panteizm, Tasavvuf (Mysticisme) ile karışmış oluyor. Mutasavvıfîn-i İslâmiyyenin vahdet-i vücûd hakkındaki kanâatleriyle bu sınıf panteistlerin akīdeleri arasında pek dakīk farklar, pek ince nükteler vardır.

Acaba bu iki tarz tefsîrden hangisi felâsifenin Panteizm'den kasd ettikleri ma'nâ-yı aslîye daha yakındır: Şübhe yok ki Panteizm, aynı zamanda birbirlerine muhâlif bulunan İlhâd-ı Mutlak (l'Athéisme absolu) ile, ale'l-ıtlâk Cenâb-ı Hakk'ın isbâtından (absolu théisme) ibâret olan mugāyir iki ma'nâya birden şâmil olamaz. Halbuki, Plotin'in Panteizm mesleği, Tasavvuf'tan (Mysticisme) pek de farklı değildir. Hegel ve Spinoza'nın mesleklerinde ise ilhâd cürsûmeleri görülüyor.

Bunun sebebi ne? Ma'lûmdur ki, zihn-i beşer mevcûdâtı hey'et-i mecmûasıyle dâire-i tefekküre alırsa, mütenâhî ve nâ-mütenâhî fikirleri gibi birbirine mukābil iki prensip karşısında bulunur. İşte Panteizm mücâdelâtı nâ-mütenâhî ile mütenâhî mes'elelerinin halli demektir. Ve ihtilâf da buradan neş'et ediyor!

Panteizm hakkıyle anlaşılmak için evvelâ hukemâ-i kadîmeden revâkıyyûn (stoïciens) ile İskenderiye Mekteb-i Felsefîsi'nin sistemleri sonra da İspinoza ve Hegel'in meslekleri tetebbu' edilmelidir:

Revâkıyye Mektebi mütenâhî (le fini) ve mâddeyi (la matière) inkâr husûsuna pek az mütemâyildir. Hattâ zâhir-i hâle bakılırsa bunlar Mâddiyyûn Mesleği'ne tarafdâr bile addolunabilirler. Çünkü Revâkīlere göre mevcûd olan her şey, cismânîdir. Fakat Revâkīlerin; mevcûd olan her şey cismânîdir düstûrunu ne sûretle îzâh etmiş oldukları tedkīk edilirse bunların da ideal (idéal) ve nâ-mütenâhî (l'infini) hislerine yabancı olmadıkları anlaşılır.

Revâkīler nazarında her şey, havâsse göre mâddî, akla nazaran ma'nevî (spirituel) yani aynı zamanda fa'âl (actif) ve münfail (passif), mer'î (visible) ve gayr-i mer'î (invisible) olmak üzere zü'l-vecheyndir. Kâinât, mer'î ve münfail bir cisim ile (corps) bu cismi idâre eden, ona hayat veren gayr-i mer'î ve fa'âl bir rûhdan (âme) müte-

şekkil bir uzviyet-i vâsiadır.
Bu rûh, hayâtın bu umûmî mebde'i (principe universel) bütün mevcûdâtın menba'ıdır. Sîne-i kâinâtta devr ve her şeye nüfûz eder, her şeyde hükümrân olur, her şey bu menba'dan gelir ve yine bu menba'a rucû' eder.
Revâkıyyûnun, mütenâhî hakkındaki fikirleri işte bundan ibârettir. Görülüyor ki, bunlar, mütenâhîyi revâbıt-ı gayr-i münfekke ile nâ-mütenâhî ile birleştiriyorlar. İskenderiye Mektebi'nin hareket-i fikriyyesine mebde' ise vahdet-i mutlaka (unité absolu)dır. Fakat, İskenderiye feylesofları, vahdet-i mutlaka prensibinde bir kānûn-ı inkişâf bulunduğunu da kabûl ediyorlar. Bunlara göre: Vahdet (unité), teslîsde (trinité) fenâ-yâb oluyor. Sîne-i teslîsden mevcûdât zuhûr ediyor. Mevcûdât-ı mezkûre teslîsin secâyâsını hâiz olduğundan onlar da kendi başlarına yeniden bir takım mevcûdâta menşe'-i zuhûr oluyorlar ve bu hal ilâ-gayri'n-nihâye devâm ediyor. Şu satırlar gösteriyor ki:
İskenderiye Mekteb-i Felsefîsi'ne göre de mütenâhî ve nâ-mütenâhî mefhûmları, vahdet (unité) ve kesret (la multiplicité) fikirleri bir nisbet-i lâzimede birleşiyorlar ve bunlar yalnız bir mevcûdun iki unsuru gibi telakkī ediliyorlar.
İspinoza ve Hegel'in sistemlerinde de aynı hal müşâhede olunmaktadır: İspinoza'nın mâdde (substance) dediğine Hegel fikir (idée) nâmını veriyor.
İspinoza, Amsterdamlı bu meşhûr filozof mâddenin, nâ-mütenâhî bir silsile-i sıfât ve sûret-i kevniyyeye göre, inkişâf-ı zarûrîsinden ne kasd ediyorsa Berlinli Hegel de, fikrin tevâlî-i ezeliyyesinden (le processue étérnel de l'idée), fikrin yek-tarz bir kānûn-ı umûmîye göre hareketinden yine aynı ma'nâyı murâd ediyor.
Her ne kadar bu iki filozof nikāt-ı sâirede birbirlerinden ayrılıyorlarsa da mütenâhî ve gayr-i mütenâhîyi kabûlde, bunları revâbıt-ı lâzime ile birbirleriyle birleştirmekte hulâsa, mütenâhî ile gayr-i mütenâhî arasında bir kānûn-ı inkişâf-ı ezelî kabûl ederek bu kānûnun lâ-yenkatı' nâ-mütenâhîden mütenâhîyi çıkardığını ve bilâhare yine ona iâde ettiğini i'tirâfda birleşmişlerdir.
Garb'da Panteizm şu şekillerde arz-ı vücûd ettiği gibi Şark'da da hemen hemen buna yakın bir manzara iktisâb etmiştir. Şark Panteizmi sözüyle kadîm Hindistan'daki mesâlik-i felsefiyyeye telmîh etmek istiyoruz. Hindistan'da en meşhûr ve en ziyâde ma'lûm olan başlıca meslekler Vedanta (Vèedànta), Sanhiya (Sankhya), Veizeshika (Veiseshika) ve Niyaya (Nyaya) Mezhebleri'nden ibârettir.
Bu sistemlerden Vedanta ve Sanhya Meslekleri, mâ-fevka't-tabîiyye mesâilinin kâffesini dâire-i şümûllerine almış olduklarından bu iki sistemi mezâhib-i umûmiyyeden addedebiliriz. Bunlarda Panteizm'in rûhu gizlenmiştir. Halbuki Veizeshika ve Niyaya Meslekleri, Panteizm'den başka bir şey değillerdir. Maamâfîh bu mezhebler de nâ-mütenâhî ve mütenâhî mes'elesinin halli ile uğraşmışlardır.
Söylediğimiz vechile gerek Şark'da ve gerek Garb'da, efkârı en ziyâde **[77]** işgāl etmiş bir meslek varsa, o da Panteizm'dir. Avrupa filozofları arasında Panteizm'in en ma'rûf müdâfi'i olarak hakîm-i şehîr İspinoza gösterilebilir:
İspinoza Portekiz Yahûdîlerinden bir zâtın mahdûmu olup 1632 senesinde Amsterdam'da tevellüd eylemiştir. İspinoza *Tevrat*'ın Allah'ın rûhâniyeti (spiritualité), rûhun ebediyeti esâslarını ta'lîm etmediği iddiâsında bulunmuş olduğundan, sinagog tarafından rafz ile ithâm edilmişti. Bu vak'a üzerine İspinoza Lahey'e çekilmiş ve orada ismini de tebdîl ederek münzeviyâne ve âzâde-i ihtirâs bir hayât-ı fakīrâne geçirmeye mecbûr kalmıştır.
İspinoza hakīkī bir revâkī (stoïcien) idi. Müddet-i hayâtı, zîk-ı maîşetin cân-şikâf ve acıklı sefâletiyle mâl-â-mâldir. Hür yaşamak, istiklâl-i fikrîsini muhâfaza etmek için kendisine tevcîh edilen me'mûriyetleri kabûlden istinkâf etmiş, hattâ Heidelberg Dârülfünûnu Felsefe Muallimliği'ni bile reddeylemişti. İspinoza, maîşetini, âlât-ı rasadiyye adeseleri i'mâliyle te'mîn ediyordu. Ne çâre ki, veremin insâfsız pençesine yakalanmıştı. Müdhiş hastalığın ıztırâbât-ı elîmesi altında aslâ şikâyet etmeksizin, için için inleyerek, nihâyet 1677 senesinde henüz kırkbeş yaşında iken cihâna vedâ' eyledi.
İspinoza, pek çok olan mektuplarından başka, kütübhâne-i cihâna başlıca şu eserleri ithâf eylemiştir:
1– *Le Traité Théologico-politique*
2– *L'éthique*
3– *Le Traité Politique*
İspinoza, efkâr-ı felsefiyyesini Descartes'e medyûndur. Descartes usûl-i felsefîsine tevfîkan bedâhet mebâdîsine (principe de l'évidence) vusûl için bütün ma'lûmât ve kanâatlerini bir tarafa atmış, hepsini muvakkaten unutmuş ve gûyâ hiçbir şey bilmiyormuş gibi yeniden istidlâlâta başlamıştır. İspinoza'nın rûh-ı felsefîsi cevher fikridir. İspinoza, cevhere vücûd-ı nâ-mütenâhî nâmını veriyor ve diyor ki: Mevcûd-ı hakīkī yalnız cevher yani Cenâb-ı Hakk'dır. Allah her şeydir. Kendisinin nâ-mütenâhî sıfatları (attributs) yani tecelliyât-ı vücûdiyyesi (manière d'être) ve suver-i tekvîniyyesi (modifications) vardır.
İspinoza bunu bir temsîl ile îzâh ederek diyor ki: Meselâ güneşin yuvarlaklığı, rengi, harâreti kendisinin tecelliyât-ı vücûdiyyesinden; şuââtı ile harâret-i arzıyye, ziyâ'-i münteşir ve ziyâ'-i müntesir de suver-i tekvîniyyesindendir.
İspinoza, Descartes gibi insanların sıfât-ı ilâhiyyeden yalnız ikisini yani fikir (la pensée) ve imtidâd (l'étendue) sıfatlarını anlayabildiklerine kāildir. İspinoza'ya göre fikrin suver-i kevniyyesi ervâh, imtidâdın suver-i kevniyyesi de eşbâhdır.
Gördüğümüz, tuttuğumuz, hissettiğimiz şeylerin kâffesi tecelliyât-ı vücûdiyyeden başka bir şey değillerdir. Rûh-ı beşer de sıfât-ı ilâhiyyeden biri olup hür ve mürîd değildir. Çünkü Allâh'dan gelen her şey, ilâhî olan her mevcûd Zât-ı Ulûhiyyet'in tecelliyât-ı zarûriyyesindendir. İspinoza bu fikrini te'yîden diyor ki: Cihânda vücûd ve ademi müsâvî (contingent), yani olup olmaması imkân dâhilinde olan hiçbir şey yoktur. Her şey tabîat-i Sübhâniyye (la nature divine)'nin muktezıyâtına göre muayyen ve mukarrerdir. Yani her mevcûdun vücûdu zarûrîdir; o zarûret dâiresinde mevcûd olur ve ta'yîn edilen tarzda hareket eder. Şu halde nefs-i nâtıka (l'âme) aslâ hür değildir; yani irâdeden mahrûmdur. Nefs-i nâtıka, muayyen bir sebeb ilcâsıyle bu veya o şeyi istemeye mecbûr ve muztardır. Fakat unutmamalı ki, bu sebeb de diğer bir sebeble ve o da daha başka bir sebeble… ilh. ta'yîn ve tahdîd edilmişlerdir.
Maamâfîh biz kendimizi hür ve sâhib-i irâde zannederiz ve bedâhet mebâdîsine (le principe de l'évidence) göre biz hürüz. Çünkü nazarımızda kendi hürriyetimizden daha bedîhî hiçbir şey yoktur. Biz, hür olduğumuza, varlığımıza îmânımız kadar kanâat-i samîmiyye besleriz. Descartes "Ben varım!" diye bağırmış olduğu gibi, biz de haykırarak hür olduğumuzu iddiâ ediyoruz. "Ben varım" "Ben hürüm" cümleleri, insanın şübhe edemeyeceği iki kanâattir. Fakat ne çâre ki bu kanâat bir hayâl (illusion), hem de kendisini bir netîce gibi değil bir sebeb gibi zanneden bir mevcûdun hayâlidir. İnsan bu husûsda bir bilardo yuvarlağına benzetilebilir. Oyuncu tarafından itilen bu yuvarlak istikāmetinde bulunan diğer bir yuvarlağa çarpınca bit-tabi' o da hareket eder. Şimdi birinci yuvarlağın, ikinci yuvarlağa nazaran kendisini muharrik-i hakīkī addetmesi doğru olarak kabûl edilirse, bizim de hürriyet-i ef'âl ve irâdeye mâlik olduğumuza inanılabilir. İspinoza, bu sûretle irâde-i insâniyyeyi sûret-i kat'iyyede inkâr ettikten sonra diyor ki: Tasmîm ve karar (décision) dediğimiz şey, diğerlerinden daha ziyâde kuvvetli olduğu için, bize hâkim olan bir fikirdir. Müzâkere (délibération) ise müsâvî kuvvette iki veya üç fikir arasında muvakkat bir tereddüd (hésitation)dan ibârettir. İrâdet (volition) nâmı altında yâd ettiğimiz şey bir fikirdir. İrâde (la volonté) ise vukūâta tevcîh edilmiş şuûr (entendement)den başka bir şey değildir.
İspinoza, *Etik* (*Éthique*) ünvanlı eserinde Allah'ın vücûdunu bervech-i âtî isbâta çalışarak diyor ki:
"İnsan herhangi bir şeyin niçin mevcûd olduğuna veya niçin mev-

cûd olmadığına dâir bir sebeb (cause), bir illet (raison) gösterebilir. Meselâ bir müselles mevcûd ise, bunun bir sebeb-i vücûdu olmak îcâb eder. Mevcûd değilse, yine vücûduna mâni' bir illet veya onu izâle eden bir sebeb olmalıdır. Bu illet ve sebeb de ya eşyânın tabîatinde veya onun hâricinde bulunur. Bil-farz murabba' bir dâirenin mevcûd olamayacağının illeti bizzât bunun kendi tabîatinde dâhildir. Çünkü murabba' dâirenin vücûdu mübâyenet ve tenâkuzu müstelzimdir. Aynıyle, eğer cevher mevcûd ise, bu ancak kendi tabîatinin netîcesidir. Bilakis bir dâire veya bir müsellesin vücûd veya adem-i vücûdlarının illeti bunların kendi tabîatlerinde dâhil olmayıp belki tabîat-i cismiyyenin (nature corporelle) hey'et-i mecmûası sırasında bulunur. Çünkü bu hey'et-i mecmûadan ya müsellesin biz-zarûre vücûdu veyahud vücûdunun adem-i imkânı istintâc olunabilir. Kazâyâ-yı bedîhiyyeden ma'dûd olan şu prensiplerden; bir şeyin vücûduna mâni' bir illet ve sebeb olmadıkça o şey biz-zarûre mevcûd olur, netîcesi istihsâl olunabilir. Şu halde mâdem ki Cenâb-ı Hakk'ın vücûdunu mâni' veya hâdim bir sebeb veya illet ikâmesi mümkün değildir, bu takdîrde Allah'ın zarûriyyü'l-vücûd olduğunu kabûl etmek îcâb eder. Böyle bir sebeb ve illetin imkânı, ya dâire farzında olduğu gibi mübâyenet ve tenâkuzdan (contradiction) veyahud müsellesin adem-i vücûdu tasavvurunda gösterildiği üzere hâricde ve başka bir tabîatte diğer bir mevcûddan ileri gelir. Çünkü illet-i mezkûreyi tab'an müttehid bir cevherde tasavvur etmek vücûd-ı Bârî'yi tasdîk etmek demektir.

Cenâb-ı Hakk'dan büsbütün ayrı bir mâhiyet ve tabîatte (nature) diğer bir cevher (substance) farz edilse, cevher-i mezkûr ne Allah'ın vücûduna illet olur ne de imhâsına sebeb!

Mâdem ki tabîat-i Sübhâniyye (la nature divine) hâricinde onun vücûdunu mâni' bir illet yoktur, illet-i mezkûre olsa olsa tabîat-i Sübhâniyye'nin kendisinde bulunabilir.

Bu ikinci ihtimâl ise nazariyemize göre mübâyenet ve tenâkuzu (contradiction) istilzâm eder. Nâ-mütenâhî ve ekmel olan bir mevcûdda mübâyenet ve tenâkuz bulunacağını düşünmek hamâkatten başka bir şey olmaz.

Muhâkemât-ı sâbıkadan anlaşıldığı üzere ne Zât-ı İlâhî'de ve ne de hâricde vücûd-ı Bârî'yi imhâ edecek hiçbir illet bulunabilmek mümkün olmadığı cihetle Cenâb-ı Hakk'ın zarûriyyü'l-vücûd olduğu netîcesi sûret-i kat'iyyede tahakkuk eder."

[78] İspinoza'nın Panteizmi, kendisini ilhâda sürüklediği halde, Amsterdamlı filozofun diğer taraftan da isbât-ı vâcib ile uğraşması biraz garîb görünür. Fakat İspinoza hiçbir vakit ilhâd-ı mahza düşmemiştir. Eserlerinin tedkîkı bu kanâati te'yîd ediyor. İspinoza nâmı, felsefe pâyidâr oldukça her asırda şâyân-ı tetebbu' bir sîmâ hatırlatacaktır. Çünkü bu meşhûr feylesofun mesleği, fikr-i beşerin varabileceği gâyelerin ne kadar derin olduğunu gösterdiği gibi, nazariyât-ı mücerredenin insanları ne derece hatâ-âlûd cihetlere sürükleyeceğini de ihtâr etmektedir.

Panteizm meslek-i felsefîsi hakkında esâslı ma'lûmât verebilmek, kitaplar doldurmaya mütevakkıftır. Âlem-i İslâm'ı da vahdet-i vücûdun tarz-ı telakkîsini anlamak için Ferîd Beyefendi'nin *Sırâtımüstakīm*'deki *Vahdet-i Vücûd* makāleleriyle hikmet-i tasavvufa dâir yazılmış olan âsâr-ı âtiyyeyi mütâlâa etmelidir:

Fütûhât-ı Mekkiyye: Muhyiddîn ibni Arabî

Füsûsu'l-Hıkem: Muhyiddîn ibni Arabî

El-Bahru'l-Mevrûd fi'l-Mevâsîk ve'l-Uhûd: Abdülvahhâb bin Ahmed eş-Şa'rânî

Hallü'r-Rumûz ve Mefâtîhu'l-Künûz: Şihâbüddîn Ahmed bin Gānim el-Makdisî

Sırru'r-Rûh: Burhâneddîn el-Bikā'î

Avârifu'l-Maârif fi't-Tasavvuf: Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî

Makāmâtü'l-Ârifîn: Muhammed bin Ahmed el-Kastalânî

El-Mevâkıf fi't-Tasavvuf: Muhammed bin Abdülcebbâr-ı Sûfî

Şerhu Hikmeti'l-İşrâkıyye: Kutbüddîn Mahmûd bin Mes'ûd eş-Şîrâzî

Kütüb-i mezkûre Dersaâdet'te Köprülü Kütübhânesi'nde mevcûddur. Bunlardan başka *Mesnevî* şerhlerinde de vahdet-i vücûda dâir müteferrik bazı ma'lûmât ve îzâhâta dest-res olunabilir.

Panteizm'in Avrupa'daki sûret-i telakkīsine dâir de zîrdeki kitaplarda ma'lûmât-ı vâsia mündericdir:

Du Panthéisme: Abbé Goscher

Des Doctrines Qui Tendent Au Panthéisme: Jannel

Cours de Droit Naturel: Jouffroy

Introduction Aux Ceuvres de Spinaza: E. Saisset

Görülüyor ki Panteizm gerek Avrupa'da ve gerek Şark'da pek çok münâzaâta zemîn teşkîl etmiş, pek vâsi' dimâğları uğraştırmış bir meslek-i mahsûsdur. M. Ş.

Ma'mer demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk yalnız ecsâmı halk eylemiştir. Zât-ı Bârî ecsâmdan başka bir şeyi halk etmez. A'râzı da ecsâm ihtirâ' eder. Bu, ihtirâ' ya tab'an olur, ateş ve güneş gibi ki, biri ihtirâkı ve diğeri harâreti ihdâs eder veya ihtiyâren vukūa gelir, hayvan gibi ki, hareket ve sükûnu, ictimâ' ve iftirâkı kendi ihtiyârıyle ihdâs eyler." Ma'mer'e göre "vücûd" ve "adem" dahi a'râzdan ibârettir. Şu halde vücûd ve ademin de doğrudan doğruya mahlûk-ı ilâhî olmaması lâzım gelir.

Ma'mer'e o kadar garîb nazariyât serd etmiştir ki, bunların bazılarına saçma sapan sözler nâmını vermekte tereddüd edilemez. Meselâ Ma'mer'e sıfât-ı ilâhiyyeyi külliyyen inkâr ettikten mâadâ diğer erbâb-ı İ'tizâl'e muhâlif olarak Cenâb-ı Hakk'ın kendi nefsini bilmediğine de hükm etmiş ve demiştir ki: Cenâb-ı Hakk kendi nefsini bilmiş olsa, âlimle ma'lûm arasında bir fark bulunmak îcâb edeceğinden, Zât-ı İlâhî'ye senâiyet[?] istinâd edilmiş olur. Ta'bîr-i diğerle Cenâb-ı Hak kendi nefsini bilse âlimle ma'lûmun ittihâdı lâzım gelir; bu ise mümteni'dir.

Yine Ma'mer diyor ki: İnsanın gerek mübâşeret cihetinden ve gerek tevlîd tarîkıyle irâdeden gayrı bir fi'ili yoktur. Hareket ve sükûn, hayır ve şer olarak insandan sâdır olan her fi'il, irâde-i ihtiyâriyyesine müsteniddir ve bu istinâd mübâşeret tarîkıyle olup tevlîd tarîkıyle değildir. Ma'mer şu mutâlaayı felâsife-i kadîmenin **[76]** efkârından istinbât ettiği netâyice ibtinâ' eylemiştir. Filhakîka felsefe-i kadîme erbâbı hakîkat-i insâniyye hakkında muhtelif mütâlaât serd eylemişlerdir. Bazıları demiştir ki: Hakîkat-i insan cesed değildir; belki cesedin gayrı bir cevherdir ve nefsiyle kāimdir. Mütehayyiz ve mütemekkin değildir; lâkin cesedin müdebbiridir ve onun cesed ile alâkası tedbîr ve tasarruf alâkasından başka bir şey değildir.

Görülüyor ki, felâsifenin; insanın cesedle alâkası tedbîr ve tasarruf alâkasından ibârettir yolundaki hükümleriyle Ma'mer'in insanın irâdeden gayrı fi'ili yoktur hükmü arasında pek açık bir karâbet vardır.

Ma'mer, Cenâb-ı Hakk'ın kıdem ile vasf olunamayacağı fikrinde bulunduğundan diyor ki: Cenâb-ı Hakk'a kadîm denilemez. Çünkü "kıdem" takaddüm-i zamânîye delâlet eder; Vücûd-ı Bârî ise zamânî değildir.

M. Şemseddin

[78] AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

5- Din ve Akıl:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
الر تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ. اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *

Din, insanlar için ilâhî bir nûr olduğu gibi, akıl da o nûrun ziyâsıdır. O nûru parlatacak, onu lemeân ettirecek olan da ancak akıldır. İmâna gelince; o da, şâri', Cenâb-ı Peygamber tarafından haber verilen şeylerin hepsinin hak olduğunu aklın tasdîk etmesidir. Binâenaleyh dîn-i İslâm ile akıl tev'emdir, kardeştir. Eimme-i kirâm hazerâtı da dîn-i İslâm'da muhâlif-i akl, aklın muhâl gördüğü hiçbir şey bulunmadığında ictimâ' etmişlerdir. Yine eimme-i kirâmca kabûl edilen kāideye göre, zâhiren akla muhâlif olarak bulunması muhtemel olan nukūl-i sahîhanın her halde te'vîl edilerek aklın kabûl edebileceği bir vech-i sahîh üzere tahrîc edilmesi lâzımdır. Eğer böyle olmasaydı, akıl ile îmânın bir arada bulunması müstahîl olurdu.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün hitâbâtı, bâhusûs kazâyâ-yı îmânda, –zann-ı râcih olsa bile kat'iyyen ehemmiyeti olmayarak her halde ilim taleb edilen– mesâil-i i'tikādiyyedeki hitâbları yalnız akladır. Evet; *Kur'ân-ı Kerîm*, daima erbâb-ı ukūle hitâb ediyor. İşte bunun içindir ki, müşrikleri, zanna temessük ettiklerinden dolayı *Kur'ân* şu sûretle ta'yîb ediyor: **(اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى...), ***(وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا...)

Sonra îmânın sâdık, doğru olmasını da burhân getirilmesine ta'lîk ediyor; burhân getirilmedikçe yalnız îmânın, lisânen söylenen şeylerin ehemmiyeti olmadığını i'lân ediyor: ****(قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ...) Dinin akla ta'lîk edildiğini, aklı olmayanın dîni de olmayacağını gösteren âyât-ı kerîme, ehâdîs-i nebeviyye o kadar çoktur ki, burada onları ta'dâd etmek bile bizim için imkân hâricindedir. Zâten bu gibi âyetler her gün okunur yahud işitiliyor. İşte ben de sözü bu bâbda vârid olan âyetlerden başlıyorum:

(اِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ)*****، (وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ)******، (وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ)******* **[79]**

(اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ)********، (اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ)*********، (اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِى مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى)**********، (اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِى تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ)**********

---

* Meâl-i münîfi: "Bu sûrede vâki' olan âyetler yok mu? İşte onlar, herkesi âciz bırakan, hak ile bâtıl beynini tefrîk eden *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyâtındandır. Biz, o kitâb-ı celîli *Kur'ân*-ı Arabî olarak gönderdik ki, onda olan evâmir ve nevâhîyi, hikem ve esrârı taakkul edip düşünesiniz!" (Sûre-i Yûsuf, âyet: 1-2)

** "Asnâm u evsâna "Allâh" diyenler, onlara tapanlar bu husûsda ancak zann u evhâma, nefislerinin arzû ettiği şeylere ittibâ' ediyorlar. Babalarının gittiği yolu hak zannederek onlara taklîd ediyorlar. Halbuki Cenâb-ı Hakk tarafından gelen peygamberler, kitaplar gittikleri yolun doğru olmadığını onlara bildirdi." (Sûre-i Necm, âyet: 23)

*** "Müşrikînin ba'sü ba'de'l-mevti inkâr etmesi, melâike-i kirâma "Allah'ın kızlarıdır." demeleri, ilm ü huccet netîcesi değildir. Onların bu husûsda istinâdgâhları yalnız zandır; zanlarına tebean bu sözleri söylüyorlar. Halbuki bir şeyin hakîkatini bilmek için zan kâfî değildir. O, ancak ilim ile, teyakkun ile bilinir." (Sûre-i Necm, âyet: 28)

**** "Habîbim! Onlara de ki: "Eğer iddiâ ettiğiniz şeyde sâdık iseniz, da'vânızı burhân ile isbât ediniz!" (Sûre-i Bakara [âyet 111])

***** "İnd-i ilâhîde yeryüzündeki mahlûkātın kötüsü, hakkı işitecek kulağa, görecek göze mâlik olmayan akılsızlardır." (Sûre-i Enfâl, âyet: 22)

****** "Muhakkaktır ki, şeytân, sizde[n] bir çoğunuzu yoldan saptırdı; siz onları taakkul edip düşünmüyor musunuz?" (Sûre-i Yâsîn, âyet: 62) [Metinde âyet numarası "60" yazılmıştır.]

******* "Ömrünü uzun kıldığımız kimseleri hilkat husûsunda taklîb ederiz (yani, zamân-ı şebâvetin aksi olarak ömrü ziyâdeleştikçe kuvveti, aklı, fehmi, ilmi noksânlaşır). Onlar taakkul etmiyor mu ki, bunu yapan başkalarını da yapar?" (Sûre-i Yâsîn, âyet: 68) [Metinde âyet numarası "66" yazılmıştır.]

******** "Cenâb-ı Hakk, kendisinin yed-i tasarrufunda olup da istediği gibi tedvîr ettiği geceyi, gündüzü, güneşi, kameri, yıldızları size musahhar, size münkād kıldı. Akl-ı selîm sâhibi olup da düşünenler için bunda ne kadar âyetler, ibretler vardır!" (Sûre-i Nahl, âyet: 13) [Metinde âyet numarası "12" yazılmıştır.]

********* "Göklerin, yerlerin yaratılışında, gece ile gündüzün ihtilâf edip durmasında erbâb-ı ukūl için –vahdâniyet-i ilâhiyyeye delâlet eden– ne kadar vâzıh delîller vardır!" (Sûre-i Âl-i İmrân, âyet: 190) [Metinde âyet numarası "185" yazılmıştır.]

********** "Kendilerinden evvel ne kadar milletler[i] hâk-i helâke serdiğimizi *Kur'ân* onlara haber verip anlatmadı mı? Şimdi onlar, helâk ettiğimiz kimselerin yurtlarında gezip âsâr-ı helâklerini müşâhede ediyorlar. Bunda erbâb-ı ukūl için şâyân-ı tefekkür ne kadar alâmetler vardır!" (Sûre-i Tâhâ, âyet: 128) [Metinde âyet numarası "127" yazılmıştır.]

********** "Semâvât u arzın –ukūl-i beşeri fehm-i esrârından âciz bırakacak bir tarzda– halk ve îcâdında, gece ile gündüzün ihtilâf ve taâkubunda, nâsa menâfi'-i azîmesi olarak deryâda, denizde cereyân edip gezen gemilerde, semâdan Zât-ı Ecell ü A'lâ hazretleri yağmur inzâl ederek yeri, öldükten, kuruduktan sonra ihyâ, onun kuvvetini tecdîd ile her türlü hayvânât ve nebâtât ile tezyîn etmesinde, rû-yı zemînde her nev' mahlûku bess ü neşr eylemesinde, rûzgârları cihât-ı muhtelifeden estirmekte, yer ile gök arasında fermân-ı ilâhîye müsahhar ve münkād olan bulutları iktizâ eden mahallere sevk eylemesinde, taakkul edip düşünen kavim için –vahdâniyet-i ilâhiyyeye delâlet eden– ne büyük alâmetler, nişâneler vardır!" (Sûre-i Bakara, âyet: 164) [Metinde âyet numarası "165" yazılmıştır.]

Bu meâlde vârid olan âyât-ı kerîme pek çok olduğu gibi, bunların ekserisi de, âlem-i tabîatte zâhir olan kudret-i Fâtır'a, orada tecellî eden hikem ve esrâr vasf edildikten, ümem ve akvâmın ahvâli beyân olunduktan sonra getirilmiştir.

Şurası da zâhirdir ki *Kur'ân*'da vârid olan "elbâb"dan, "nühâ"dan maksad da akıldır. Kezâlik bu gibi mevzı'larda ilim, tefekkür de pek çok zikr edilmektedir. Halbuki ben, milel-i sâireye mahsûs olan kütüb-i mukaddeseyi de nazar-ı tedkîk ve mutâlaadan geçirdim. Fakat onlarda bu gibi âyetlere hiç tesâdüf etmedim. Bir millet ki, onun kitâbı bu gibi ahkâm-ı âliyyeyi hâvî, dininin aslı bu ulvî hakîkatler ile mâlîdir, o milletin evhâm ve hurâfâttan en uzak bir millet olması, hakāyıka en ziyâde mütemessik bulunması lâzımdır. Çünkü dini, kitâbı bu gibi ahkâm ile memlû olan millet, kendisince yakîn hâsıl olup kanâat gelmedikçe hiçbir şeyi kabûl etmez, hakkında berâhîn-i kātıa ikāme edilmeyen şeylere kat'iyyen rû-yı iltifât göstermez. İşte bunun içindir ki: Müslümanlık sâfiyet-i evveliyyesini muhâfaza ettiği zamanlar müslümanlar da böyle idi. Lâkin vaktâ ki usûl-i ta'lîm bozuldu, fesâda yüz tuttu, cehâlet galebe etti, *Kur'ân* yalnız tegannî için, mûsikī dinler gibi dinlemek için okunur oldu, onda olan maânî-i dakīkayı hiç kimse tedebbür etmemeye, hiçbir mütefekkir nazar-ı i'tibâra almamaya başladı, o zamandan i'tibâren –kendilerine komşu olduğumuz, kendileriyle ihtilât ettiğimiz ümmetlerde yerleşip de onların mahv ü helâkini tesrî' eden– evhâm ve hurâfât orduları üzerimize hücûm ettiler. Bu evhâm ve hurâfât, bizden evvel geçenleri nasıl mahv u harâb etti, onları vâdî-i hızlâna çekip getirdi ise, bizi de öylece helâk uçurumlarına doğru sürükleyip getirdi. Onların aklına nasıl te'sîr etti ise, bizim de ukūl ve medârikimizi mevki'-i bâlâ-terînden dereke-i pestîye indirdi, aklın olanca meziyetini mahv ve ifnâ etti. Bunun netîcesi olarak nazarlar zaîfledi, efkârdaki nizâm ve intizâm muhtell oldu, umrân ve medeniyetimiz sukūt edip gitti.

Ne kadar şâyân-ı teessüf ki: bize sonradan sirâyet eden bu maraz-ı müzminin, bu mikrop ordularının asıl sâhibleri bu maraz-ı mühlikten şifâ-yâb olup yakayı kurtardıkları halde biz hâlâ tahlîs-i girîbâna muvaffak olamadık, onların umrân ve medeniyeti alabildiğine terakkī ederek intizâma girdiği halde biz hiçbir şeyimizi ıslâh ederek bir devre-i intizâma giremedik.

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdi

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

– 7 –

VAHDET-İ İSLÂMİYYE VE İCTİHÂD

–muhakkıkın sözünün mâba'di–

12)[1] "Dîn"in usûl-i esâsiyyesi, akāid-i sahîha, tehzîb-i ahlâk ve edebü'n-nefs, rızâ-yı Bârî'ye muvâfık düşecek tarzda –Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği– ibâdât ile hıfz-ı dimâ', hıfz-ı a'râz, hıfz-ı emvâl gibi beyne'n-nâs cereyân edecek olan muâmelâta taalluk eden kavâid-i umûmiyyeden ibârettir. Halbuki, bu usûl ve kavâidin hepsi, zamân-ı Peygamber'de (sav) ikmâl edilmişti. Bunun içindir ki, Haccetü'l-Vedâ'da; اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ[2] (دينًا) âyet-i kerîmesi nâzil oldu.

Hele akāid ile ibâdât kat'iyyen ziyâde ve noksân kabûl etmeyecek derecede itmâm edildiğinden her kim bu husûsda bir şey ziyâde, yahud noksân ederse, o kimseye; Müslümanlığı tağyîr ederek başka bir din ihdâs ediyor nazarıyle bakılır.

[80] Ahkâm-ı muâmelâta gelince: Bu da, daha o zamandan i'tibâren tamam olmuştu. Çünkü ahkâmda adâletin, hukūkta müsâvâtın vücûbu, bağy ü i'tidânın, ğışş u hıyânetin tahrîmi, bazı cerâyim için de lâzım gelen hudûdun ta'yîni, kavâid-i meşveretin vaz'ı gibi fezâil-i usûlün kâffesi Şârî' tarafından takrîr edilerek umûr-ı cüz'iyyedeki şeylerde ülü'l-emre –ki muktezâ-yı zamân ümmete aslah olan şeyi bil-müşâvere takrîr eden ehl-i ilm, ehl-i adlden olmaları şer'an vâcib olan ulemâ, rüesâ, hükkâmdan ibârettir– tefvîz edilmişti. Sahâbe-i Kirâm (ra) hazerâtı bu gibi ahkâmı Cenâb-ı Peygamber tarafından hakkında hiç nas vâki' olmaksızın anlıyorlardı.

Nasıl ki hadîs-i Muâz da bunu te'yîd etmektedir. Ma'lûmdur ki, Muâz bin Cebel Yemen'e gönderilir iken Hazret-i Fahr-i Kâinât (sav) tarafından; "Orada ne ile hükm edeceksin?" diye vukū' bulan suâle; "*Kur'ân*'a, hadîse bakarım; onlarda bulamadığım takdîrde kendi re'yim ile hükm ederim!" cevâbını vermiş, aleyhis's-salâtü ve's-selâm Efendimiz de bunu tahsîn eylemişti. İşte hadîs-i Muâz şudur: [3](أَنه عَلَيْهِ السلام لَمَّا بعثه إِلَى الْيَمَنِ قَالَ له بم تَقْضِي قَالَ بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ اقضى بسنة رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِيهِا قَالَ أَجْتَهِدُ رَأْيِي فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُول رَسُوله بما يرضى به رسوله)

Hattâ nakl olunuyor ki; Sahâbe-i Kirâm bir şeyde ümmetin maslahat ve menfaatini gördükleri vakit hemen onunla –velevki sünnet-i müttebaaya muhâlif bile olsa– hükm ederlermiş. Sahâbenin bu sûretle hareket etmelerinden anlaşılıyor ki, asl olan, ahkâmın cüz'iyât ve furû'u ile amel etmek değil, belki kendisinde maslahat ve menfaat bulunan şey ile amel etmektir. Sahâbe-i Kirâm bunu bildikleri için o yolda hareket etmişlerdir.

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Hâkim, Beyhakī İbni Abbâs'dan naklen şöyle rivâyet ediyorlar: Hazret-i Peygamber ile Ebû Bekir'in, iki sene de Ömer'in hilâfeti zamanında talâk-ı selâse bir talâk hükmünde idi. Halbuki Hazret-i Ömer; [4](إِنَّ النَّاسَ قَدِ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرٍ قَدْ كَانَتْ لَهُمْ فِيهِ أَنَاةٌ، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضَاهُ) buyurarak bunun hilâfını iltizâm eylemiş, yani üç talâk saymıştı. Bunun hilâfına olarak Hazret-i Peygamber'den (sav) sâdır olan hüküm de şu sûretle beyân ediliyor: "Beyhakī'nin ihrâcına göre İbni Abbâs diyor ki: "Rükâne zevcesini bir meclisde üç def'a tatlîk eyleyip bunun üzerine pek ziyâde mahzûn olmuştu. Rükâne'ye Peygamber sordu:

[1] 237. sayıda 9. madde numarası bulunmaktadır. 10 ve 11. madde numaraları 238. sayıda atlanmış olmalıdır.

[2] Mâide, 5/3.

[3] Benzer şekilde, Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Akdiye, 11.

[4] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü't-Talak, 2.

"Nasıl tatlîk ettin?" "Üç def'a!" "Bir meclisde mi?" "Evet!" "Öyle ise bir kere tatlîk etmişsin, demektir. Binâenaleyh istersen rücû' edebilirsin!" Bunun üzerine Rükâne tekrar rucû' etti." Bu bâbda zikr edilecek şevâhid pek çoktur.

İşte Hanefîler bunları mülâhaza ederek kıyâs-ı celîyi haber-i vâhide takdîm ettiler. Hanefîlerin istihsân nâmı verdikleri re'y de kendi indlerinde kıyâsa mukaddemdir. Zâten istihsân, kendisinde ümmetin maslahat ve menfaati sâbit olan şey demektir. Ben böyle anlıyorum. Maahâzâ fukahâ-yı Hanefiyyenin müteahhirleri buna "kıyâs-ı hafî" ünvanı veriyorlar ki, bundan maksadları, gerek muhaddisîn, gerek ulemâyı sâire tarafından; "Kendinizden dine bir asıl, bir rükün ziyâde ettiniz; re'yi sünnete takdîm ettiniz!" diye aleyhlerinde vukū' bulan ta'n u teşnî'den kurtulmaktır; yoksa, hakīkaten kıyâs olduğu için değildir. Eğer hakīkaten kıyâs olsaydı, muhaddisîn, ulemâ bunların üzerine re'y ile teşnî' etmezlerdi. Halbuki ulemâ ve muhaddisîn tarafından; "Kendi re'y-i hodunuzu sünne[t]e takdîm ediyorsunuz!" diye Hanefîlere karşı pek çok ta'n u teşnî' yağdırılmıştır. Bir de hafî olan bir şeyi kıyâs-ı celî üzerine takdîm etmek sahîh olmazdı.

Maahâzâ ta'n u teşnî'den kurtulmak için böyle kaçamak yolu arayacaklarına Hazret-i Ömer'in ameli, sahâbenin de icâzeti ile ihticâc etseler daha iyi olurdu.

(Mukallid tarafından verilen cevap gelecek hafta)

Edebiyat

MÜNÂCÂT

Akşam… Gelir ufuklara hep sünbül-niyâz(?);
Mahzûn bakışlı zâhideler, hepsi ordadır.
Irmaklı yaylalardan akan ye's-i nağme-sâz,
Hâcât eden dudakların üstünde toplanır.

Köy yollarında gaşy eden âvâre bir huzûr
İhsâs eder melâlini, ağlar leb-i hayât;
Göklerde şâm ilâhesi bir hoş duâ okur,
Dinler pür-ihtizâr onu akşâm ve kâinât.

Koynunda mâlikâne-i âlâmı söyleyen
Ufkun şikeste gülleri nâ-gâh olur tebâh.
Hep serpilir muhîte o güldeste-i hüzün.
Giryân bakışlarında yanar penbe bir günâh..

Vâdîlerin hayâl ile dolmuş füsûnunu
Göllerde nûş eden kuğular mest ü nâ-tüvân.
Kurmuş şeb-i elem göğe tâk-ı sükûnunu,
Altında gölgeler hep o, akşamlı kârvân.

Mâî dudaklarında terennümler, ağlayan,
Râkid sular sevâhil-i hâcette lâl ü mest.
Dökmüş kebûd vechini emvâca âsumân,
Son şu'leler kamışların altında hep şikest.

Diz üstüyüz, bak işte bu dergâh-ı sâyede,
El açtık arş u ferşine gufrân u rahm için;
Her şey niyâz eder bu hazîn vakt-i giryede;
Aç Bârgâh-ı afvını ey Rabb-ı hakk u dîn!

Dağlar rükû' eder sana, göller niyâz eder;
Gür zemzemâtı, çeşmelerin eyler ibtihâl.
Billûr yanaklarında akan sâf şelâleler,
Gufrân yolunda göklere bir nağme-i melâl.

Gel dinle kâinâtını her akşam üstü Sen;
Ey Rabb-i Zü'l-celâl-i avâlim, büyük ilâh;
Duymaz mısın erîkene birden kopup esen
Feryâd-ı pür-tazarru'u, ey Hâlik-ı felâh.

Sensin bu hasta âleme bir melce'-i ümîd!
Mihrâb-ı rahmetinde niyâz eyleyenlere
Dök Kevser-i şarâbını, ağlatma nâ-ümîd.
Ver şâh-bâl-i hışmını, çıksın o göklere;

Dînin livâ-yı haşmeti, gülsün o âşinâ,
Onsuz cihân-ı hüsn ü maâbid yetîm olur;
Çıksın semâlarında o, yüksek diyârına;
Çıksın, yeter, değil mi bu mâtem, büyük Gafûr?

Ahmed Necmeddin

* * *

[81]

MAKĀLÂT

OSMANLILAR ULÛM U FÜNÛNA HİZMET ETMESİN Mİ?

Bursa Meb'ûs-ı Sâbıkı Tâhir Beyefendi'ye

Geçenlerde sevk-ı tesâdüfle elime Fransızca bir kitap geçmişti. Kitap Şark'dan, medeniyet-i İslâmiyyeden bahs ediyordu. Şöyle bir karıştırdım: Müellif kitâbında, cihân-ı medeniyyete ithâf ettikleri muhalled ve lâ-yemût eserleriyle beşeriyet-i mütekâmileyi ebediyyen minnetdâr bırakan mütefekkirîn-i İslâmiyyeden bir lisân-ı nezâhet ve sitâyişle bahs etmiş, Livâ-i Muhammedî altında ittihâd eden akvâm-ı muhtelifenin yetiştirebildiği yüksek sîmâları tahlîl ederek her kavmin medeniyet-i İslâmiyyeden ne nisbette hissedâr olduklarına dâir mühim tedkīkātta bulunmuş. Kitâbı büyük ve meraklı bir i'tinâ ile okumak lüzûmunu hissettim. Mukaddimede, Emevîler'e, Abbâsîler'e, Büveyhîler'e, Selçukīler'e, Fâtımîler'e velhâsıl bil-cümle hükûmât-ı İslâmiyyeye bir nazar-ı serî' atf edilerek bunlardan her birinin maârif ve medeniyet-i İslâmiyyeye olan hizmetleri vecîz birkaç satırla

teşrîh ve müddeayât, her birinde yetişen büyük müelliflerin ebed-nümûn eserlerinin işhâdıyle te'yîd edilmiş. Hüviyet-i vicdâniyyemde derin bir hiss-i gurûr ve iftihâr uyandıran bu sahîfeyi minnetdâr nazarlarla süzdüm. Fakat birkaç satır aşağıda gözüme çarpan yazılar, bir ân evvel duyduğum gurûr ve iftihârı dağıttıktan başka sanki okuduğum kelimelerin her harfi kızgın birer çivi olmuş da beynime saplanmış gibi yakıcı bir acı hissettim ve elîm sızılar altında kıvrandım.

Kitâbın bu zehr-nâk satırları bizden, Osmanlılardan bahs ediyordu. Müellif akvâm-ı İslâmiyye arasında ulûm ve fünûna en az hizmet eden kavmin Osmanlılar olduğunu söylüyor ve te'yîd-i müddeâ için de Osmanlı müelliflerinin ancak birkaç zâttan ibâret olduğunu ortaya sürüyordu.

Acaba bu adam haklı mı idi? Şübhe yok ki, hayır! Fakat zihnime hücûm eden bu suâle kalben hayır cevâbını vermek istediğim halde vicdânıma itmi'nân-bahş olacak şevâhid bulamıyorum. Evet, ben emînim ki, Osmanlı maârifi de zann u iddiâ edildiği kadar züğürt değildir. Bu diyâr-ı târ u mârın çorak ve unutulmuş muhîtinde Bedreddîn Simâvîler gibi sosyolog hakîmler gelmiş, bu tâli'siz yurt Ali Kuşçular ve Gelenbevîler gibi birçok efâzıla me'men-i inkişâf olmuştur. Bir hârika-i dehâ ve fazîlet olan Bedreddîn, satıh-bîn müverrihlerimizin yanlış ithâmâtıyle istihâle etmiş bir sîmâ-yı bülenddir. Bugünkü nesil ise, bir vakitler milletimiz arasında muvakkaten parıldayıp ebediyyen ufûl eden bu gibi âlî zekâların vücûdundan bî-haber bulunuyor. Eslâfının âsârına karşı bizim kadar lâkayd kalmış bir millet yoktur, zannederim.

Ecdâdı miyânındaki mütefekkir dimâğları unutan, eslâfının mevrûsât-ı ilmiyyesini metrûk ve mühmel bırakan bir millet, istikbâle emîn ve ümîd-vâr nazarlar fırlatmak hakkından mahrûmdur. Acaba iddiâ edildiği vechile Osmanlı diyârı hakîkaten ilim ve ma'rifet husûsunda o kadar çorak mı geçmiş? Metrûk ve mensî kütübhânelerde ecdâdımız tarafından bizim gibi lâkayd evlâdların pîşgâh-ı tetebbu' ve gayretine ithâf edilmiş kıymetdâr eserler yok mu?

İstanbul ve İzmir kütübhânelerinde icrâ ettiğiniz tetebbuâtın semerâtını işhâd ederek bu suâllere yüzümüzü kızartmayacak bir cevap vermek mümkündür. Fakat hazâin-i eslâf yalnız İstanbul ve İzmir'de mi medfûndur? Anadolu'nun küflü ve yosunlu köşelerinde ihmâl edilmiş, matmûre-i nisyân kim bilir daha ne kadar eserler var? Ahlâfın kadir-nâ-şinâslığı yüzünden taşı düşmüş, duvarı yıkılmış makberelerde cesedleri gibi hüviyet-i ilmiyyeleri de adem karanlıklarına karışmış ne kadar büyük efâzıl yatıyor?

Bunları tanımamak, bulmamak bugünkü nesl-i mütefekkire ebedî bir şeyn, [yüz] kızartıcı bir âr olmaz mı? Fakat bunları kim arayacak, kıymet-i ilmiyyelerini takdîr ederek bize kim tanıttıracak? Târîhimizi, milletimizi bu ağır ve ezici ithâmlardan kim kurtaracak?

Ma'lûm-ı fâzılâneleridir ki, bibliyografi ayrıca bir ilimdir. Her ilimde olduğu gibi bibliyografya ilminde de ihtisâs lâzımdır. Böyle bir ihtisâs da, ancak, o ilme karşı derin ve zevâl-nâ-pezîr bir aşk perverde edilmek ve o sûretle çalışmakla müyesser olur.

Âsâr-ı münteşireniz, yediyüz târîhinden beri mülk-i Osmânîde yetişen eâzım-ı müellifîn hakkındaki tetebbuât-ı amîkanızın şâhidi, henüz intişâr etmeyen müellefâtınız da Osmanlı bibliyografisine olan vukūf ve ihtisâsınızın lâ-yemût delîlleridir.

Fakat sâha-i mesâînizin İstanbul ve civârı mevâki'e hasrı, maksadı tamâmıyle te'mîn edebilir mi? Anadolu içerilerinde de husûsî, umûmî pek çok kütübhâneler vardır. Buralarda da kim bilir ne kadar kıymetdâr eserler medfûn bulunuyor. Anadolu'da vukūf-kâr bir dimâğın icrâ edeceği tetebbuât, eslâf-ı kirâmdan bize şimdiye kadar isimlerini bile duymadığımız kim bilir ne kadar büyük ve mensî dehâlar tanıttıracak?

Bugünlerde Evkāf Nezâreti'nin İstanbul kütübhâneleri hakkında şâyân-ı takdîr mühim bir teşebbüsde bulunduğu evrâk-ı havâdisde görülüyor. Payitaht kütübhâneleri hakkındaki bu tasavvur-ı musîb, daha farklı bir sûrette, vilâyât kütübhânelerine de teşmîl edilirse, Evkāf Nezâreti'nin sütûn-ı muvaffakıyâtına bir levha-i iftihâr daha ilâve edilmiş olacağı şübhesizdir.

Fakat iklîm-i Osmânînin menâtık-ı muhtelifesinde matmûre-i nisyân olan âsâr-ı İslâm'ın ihyâsı, şimdiye kadar isimlerini bile duymadığımız mütefekkirîn-i ecdâdın ahlâfa tanıttırılması, Osmanlıların zannedildiği gibi ulûm ve fünûna bîgâne kalmamış olduklarının yâr u ağyâr nazarında isbâtı, zât-ı âlîleri gibi bu husûsda bi-hakkın mütehassıs olan zevâtın himmetine mütevakkıf değil midir? Bu yolda **[82]** bir seyâhat-i tetebbu'iyye icrâsı için vazîfe-i resmiyyeniz tabîî bir mânia teşkîl ederse de bütün târîh-i ilmîsine bir milletin şeref ve haysiyetine âid bir hizmet-i mübeccele için –ne kadar büyük olursa olsun– şahsî fedâkârlıktan çekinmeyeceğinize emînim. Bu emniyet ve kanâattir ki, râkım-ı hurûfa tekâüdlüğünüzün talebiyle bu işe hasr-ı himmet buyurmanız gibi bir ricâda bulunmak cesâretini bahş ediyor.

Maârif ve haysiyet-i milliyye nâmına vukū' bulan şu temennîde, memleketin bütün sunûf-ı mütefekkiresi de benimle hem-kalb ü hem-lisân olduğunu kanâatle arz edebilirim.

Efrâd-ı millet arasında vazîfe-i resmiyyenizi îfâ edebilecek zevât pek çoktur. Fakat ihtisâsa mütevakkıf olan bu işin hüsn-i sûretle netîce-pezîr olması ancak sizin himmetinize mütevakkıftır.

Daima rehber-i harekâtınız olan;

بهر جمعیت دلهاست پریشانئ ما

Mısrâ'ını bilmem bu vesîle ile de tekrar edelim mi?

M. Şemseddin

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 26 –

Hindistan'da Hissiyât:

Osmanlılar muhârebeye tekrar karar vermeleri üzerine bütün Hindistan İslâmlarının teveccühlerini kazanmaya

muvaffak olmuşlardır. Hattâ Haydarâbâd Dekken Eyâlet-i Müstakıllesi'nde menfaati iâne-i harbiyyeye verilmek üzere bir fil yarışı ora hâkim-i müstakılli Nüvvâb Osman Ali Han –Nizâmülmülk Âsaf Cenk Bahadır lâkabıyle mülâkkab ve Hazret-i Ebû Bekir Efendimiz'in sülâlesindendir– hazretlerinin riyâset-i âlîleri altında teşekkül etmiştir. Yarışa iştirâk etmek için Hindistan'ın her tarafından a'yân ve ümerâ Haydarâbâd şehrine gelmişlerdir. Mezkûr yarıştan hâsıl olan temettu'-ı sâfî yirmi iki bin İngiliz lirası râddesinde bir meblağ olduğunu da "*Müşîr-i Deken*" –Haydarâbâd'da yevmî olarak intişâr eden bir gazetedir– gazetesi beyân ediyor.

Hindistan'ın Tepeyale[?] eyâletinde de bir müsâmere-i fevkalâde eyâlet-i mezkûrenin müstakil Hindû hâkimi tarafından tertîb edilmiş ve orada satılan yemek içmek ve sâirenin sâfî hâsılâtı Osmanlı iâne-i harbiyyesine terk olunmuştur. Tepeyale[?] hâkimesi bizzât huzzâra meyve satmaya tenezzül ettiğinden, yalnız müşârun-ileyhânın sattığı eşyânın kıymeti bin beş yüz İngiliz lirası kadar bir meblağ teşkîl etmiştir.

Buna mümâsil iâne vesâilinin Hindistan'da hesâbı yoktur. Vesâil ve vesâit-i şettâ ile bize iâne vermekten aslâ çekinmiyorlar. Bombay İslâm tâcirleriyle alış verişçileri Avrupa ile memâlik-i sâireden celb ettikleri emvâl-i ticâriyyelerinin tahta sandıklarıyla çuvallarını bundan sonra muntazaman iâne-i harbiyyeye terke karar verdiklerini Lahor'da münteşir *Pise Ahbâr* gazetesi yazıyor.

Hepsinden ziyâde hâiz-i ehemmiyet ve i'tinâ olan âtîdeki karar olsa gerektir. Bu teşebbüse ön ayak olanlar ise Hindistan'ın Aligarh Dârülfünûnu talebeleridir. Mezkûr kasabada nefs-i dârülfünûnda tab' ve intişâr olunan *Aligarh* gazetesinin beyânına nazaran umûm Hindistan müslümanlarına hitâben Urdu lisânıyle pek mufassal bir beyânnâme dârülfünûn-ı mezkûr muallimîn ve müteallimleri tarafından kaleme alınıp muntazam bir iâne-i harbiyyenin verilmesi teklîf edilmiştir. Mezkûr iâne derci için ayrıca bir nizâmnâme tahrîr ve tertîb edilerek iânâta her tabakanın iştirâk edebilmesi taht-ı te'mîne alınmıştır.

İçki, tütün ve bu gibi mükeyyifât isti'mâl olunanlara da ihtiyârî bir cezâ ta'yîn kılınmış ve mezkûr cezâların da iâne komisyonuna verilmesi şart ittihâz kılınmıştır. Her şeyden evvel fukarâ ve müstahıkkına verilecek olan sadakātın da Osmanlı Balkan Muhârebesi devâm ettikçe mezkûr iâne sandığına verilmesi ricâ olunmuştur. Hâsılı bu nizâmnâmenin ihtivâ ettiği mevâd altmış dört mâddeden ibâret olup Hindistan'da yaşayan bilcümle anâsır ve tabakāt-ı İslâmiyyeye bir harb vergisi –iânesi– tarh edilmiştir.

Mezkûr gazetenin beyânâtına bakılırsa, mezkûr projenin tatbîk ve ta'kîbi yüzünden bir sene zarfında on beş milyon İngiliz lirası kadar bir meblağın cem'i kābil imiş. Arz olunan projenin Hind müslümanlarınca kabûl olunacağını ve istenilen nükūdun cem'ine kemâl-i hâhişle teşebbüs edileceğini *Aligarh* gazetesi beyân ediyor.

Keşki bizde de böyle teklîfler, projeler, cem'iyetler teşekkül etse de muntazam bir iâne-i harbiyyeyi milletimize kabûl ettirmeye muvaffak olsalar. Osmanlı millet-i necîbesi bu husûsda Hindistan müslümanlarına iktidâ ve ıktifâ eylemeyi –kendi menfaat ve bakāları için– mukaddes ve lâzimü'l-ittibâ' bir vazîfe-i nazîfe bilmelidirler. Çünkü ancak bu sûretle devletimizin şerefini, milletimizin nâmûsunu vikāye edebiliriz. Fransızlar vaktiyle Almanları sevgili Parisleri'nden ancak böyle bir himmet ve hamiyet sâyesinde çıkarabildiler. Esâsen cüz'î ve tedrîcî –ve fakat muntazam bir vergi sûretiyle cem' ve cibâyet olunmak şartıyle– verilecek olan iâne-i harbiyyeye millet kemâl-i arzû ile iştirâk eder zannındayım. Bu vergi on beş sene kadar milletin her ferdinden alınıp âlât ve edevât-ı harbiyye ile donanma mübâyaasına hasr u tahsîs olunmalıdır. Az bir müddet sonra, teklîfsiz, zahmetsiz milyonlarca lira biriktirmeye ve biriktirilen mebâliğ ile gitgide kuvvetli bir donanmaya, metîn ve mücehhez ordulara mâlik olarak pek müsâlemet-kârâne bir halde isbât-ı mevcûdiyyete muktedir olacağız. İhtimâl ki, bizim bu teşebbüs-i vatan-perverânemiz sâir aktâr ve memâlik-i İslâmiyyede bulunan İslâm kardeşlerimiz üzerine hüsn-i te'sîr icrâ eder de, onlar da bizim imdâd ve muâvenetimize koşarlar. Hakan-ı sâbık "Hamîdiye Hicâz Demiryolu"nu böyle bir himmet ve teşebbüs sâyesinde meydâna getirip nâfi' ve müfîd bir eser meydâna getirmedi mi?

* * *

Hindistan matbûâtını bu sırada en ziyâde işgāl eden mesâil-i mühimmeden biri de Suriye'de hâsıl olan cereyândır. Suriyelilerin bu husûsda pek ileri gitmekte olduklarını munsihâne bir lisân ile beyân ediyorlar. Evet Hind matbûâtı bu bâbda pek bî-tarafâne ve sâdıkāne bir sûrette nokta-i nazarlarını dermiyân etmekte ve bil-umûm Osmanlıların menfaat ve terakkīlerini arzu etmektedirler.

Ahîren Suriye'de hüküm-fermâ olan cereyân sâir Memâlik-i Osmâniyye'ye fenâ sûretle sirâyet etmeye başlamıştır. İhtimâl ki, yarın öbür gün bu cereyân Hıtta-i Irâkıyye'ye de sirâyet eder. Esâsen bu cereyânı buralarda da kabûl ve terakkī ettirmek için müteaddid avâmil ve müessirât dahi vardır. Fakat netîce i'tibârıyle ben bunu iyi bir şey görmüyorum. Zîrâ maksad ıslâhât talebinden ibâret olsa ben bu teşebbüsü bütün kuvvetimle alkışlarım. Fakat maatteessüf iş o kadarla kalmayacaktır. Birden bire perde-i hafâ arkasında me'mûl etmediğimiz daha başka şeylerin arz-ı endâm etmeyeceğini bize kim te'mîn edibilir?

* * *

[83] <u>Bağdad Ahvâli:</u>

Efkâr-ı umûmiyye burada mefkūd bir halde, âdetâ a'yân ve eşrâfın arzusuyla kāimdir. Hükûmetin hâl-i hâzırı (aristocracy) bir tarzda devâm edip duruyor. "Democracy" olsaydı, o zaman hem efkâr-ı umûmiyyenin husûlü, hem de umûm zuafâ ve fukarâ-yı milletin arzusu yerini bulurdu. Avâm takımında aslâ efkâr-ı siyâsiyye yoktur. Onlar yalnız meşrûtiyetin göze çarpacak sûrette fâidesini görmek istiyorlar. Meşrûtiyeti de adâletten ve fukarâ-perverlikten başka bir şey bilmiyorlar. Hükûmet bunların arzu ve emellerini pek sühûletle meydâna getirebilir ve her türlü tegallüb ve teferru'unun da önünü almaya muktedir olur. Nâzım Paşa merhûm ile hayru'l-halefi Cemal Beyefendi pek az bir zamanda Bağdadlılarla Hıtta-i Irâkıyye ahâlîsini memnûn edebildiler.

İhtimâl ki, vâlî-i lâhık Zekî Paşa hazretleri de buralarda bir muvaffakıyet te'mîn edebilsin. Şimdiye kadar ise müşârun-ileyh şöyle göze çarpacak bir şey yapmamışlardır. Bunun sebebi tabîîdir ki, devletin, milletin bu sıralarda muhârebâtla pek meşgūl olduklarından neş'et etmiştir. Kābil-i inkâr değildir ki, hâl-i silmde yapılan şeylerle hâl-i harbde görülen işler beyninde büyük bir fark vardır. Yalnız hâl-i harbde bulunuyoruz diye büsbütün iş görmemek de doğru değildir. Halbuki müşârun-ileyhe verilen salâhiyete bakılırsa pek azîm işler te'mînine kolaylıkla muvaffak olurdu.

Bugün Hindiye Süddesi ameliyâtı muattal bir halde devâm ediyor ki, bu gidişle gelecek seneye kadar da Hille'ye su isâle edilemeyecek ve zavallı ahali büsbütün mahv ü perîşân olacaklardır. Zâten şimdi de Hille ahalisi fakr u zarûret yüzünden dilenmeye başlamışlardır. Senede bin lira kadar bir vâridâta mâlik olup da hânesi daima gelen geçenlere açık bulunan zevât bu sene susuzluk yüzünden arâzîlerinden beş lira bile kazanamadıklarından dolayı evleri barkları yıkılıp perîşân oldular.

Aynı zamanda Hıtta-i Irâkıyye aşâyiri de, bir ikisi de müstesnâ olmak üzere, hükûmet-i mahalliyyeden pek hoşnûd değildirler. Bunun sebebi ise kendilerinden fazla tahsîl ve cibâyet olunan vergilerden münbaisdir. Bu arz eylediğim şeyler Vâlî Zekî Paşa'ya âid değil ise de, her halde ref' ve izâlesi esbâbının istikmâline mecbûrdur.

Meselâ "*ez-Zühûr*" –Bağdad'da haftada üç def'a Arabca-Türkçe lisânlarıyle intişâr eden bir cerîdedir– gazetesinin beyânâtına bakılırsa henüz muhârebe iânesiyçün teşekkül eden komisyondan bir fâide hâsıl olmamıştır. Bunun mes'ûliyeti vâlîye tahmîl edilmek isteniliyor. Komisyon evvelce vâlî paşa hazretlerinin riyâset-i âlîleri altında teşekkül etmişken ahîran müşârun-ileyh komisyonun Dağıstanlı Muhammed Fâzıl Paşa hazretlerinin riyâsetleri tahtında teşekkül etmesini tensîb buyurmuşlardır. Fâzıl Paşa şahsen ihtiyâr olmakla beraber pek fa'âl, gayûr, nâmûslu, vatanperver bir zât ise de, maatteessüf komisyondaki sâir arkadaşlarında kendisi kadar faâliyet eseri mevcûd bulunmadığı cihetle bu âna kadar bu iâne komisyonundan beklenilen muhassenât hâsıl olmamıştır.

Hıtta-i Irâkıyye azîm ıslâhâta muhtâcdır. Hattâ diyebilirim ki, ıslâhât değil, teşkîlâta eşedd-i ihtiyâcı vardır. Burada herşey hâl-i ibtidâî ve tabîîde kalmıştır. Alman şimendüferi de eski hızını gāib etmiştir. Mühendislerinden birkaçı bu arada Berlin'e ve Avrupa'ya gittiler. Bağdad'ın Kerh cihetinde te'sîs ettikleri istasyonda muvakkat dekovil hattını temdîd ile ucunu Şatt – Dicle kenârına kadar îsâl etmişlerdir. Şimendüfere lâzım olan âlât ve edevât vapur ve mavnalar vâsıtasıyle bu noktaya getirilerek cerr-i eskāle mahsûs "vinç" âleti vâsıtasıyle sâhilde arabalar derûnuna vaz' edilir ve o sûretle îcâb eden mahallere, anbarlara konulur.

Bu âna kadar kumpanya altmış bin liralık kadar arâzî istimlâk etmiş ve daha da edecektir. Fakat şu son günlerde ahali ile şirketin murahhası Meissner Paşa arasında emlâk fiyâtından dolayı ihtilâf hâsıl olmuştur. Ahali, arâzîlerini fâhiş bir fiyâtla satmak istedikleri halde, kumpanya aşırı fiyât vermek istemiyor. Yalnız arâzîyi değerinden iki kat fiyâtla istimlâk etmek tarafdârıdır. Ahîran ahaliye önayak olan bir zâtın gevşemesi üzerine hükûmet tarafından ihtilâfât-ı mezkûrenin halli ve arâzî-i mezkûrenin muâyenesiyle değerlerinin takdîri için bir komisyon teşkîl etmiştir. Şimendüfer kumpanyası tarafından istasyon ittihâz olunacak yerde şimdilik Alman tarzında müteaddid anbar, depo, idârehâne, ikāmetgâh ve sâire inşâ edilmektedir. Aynı zamanda ameliyâta nezâret edenlere mahsûs ebniye-i mezkûre civârında saz ve kamıştan ma'mûl muvakkat barakalar, çadırlar da kurulmuştur.

Tesviye-i türâbiyye ameliyâtı yirmi beş kilometreye kadar ileri götürülmüştür ve bir iki aydan sonra rayları tefrîş olunacaktır.

Bana kalırsa bu batâetle üç seneye kadar şimendüfer hattı Haleb'e yetişemeyecektir.

* * *

İran Ahvâli:

İran ile burası hem-hudûd vâki' olduğundan daima İran ahvâli hakkında herkesin ağzında ya havâdis veya beyân-ı mütâlaât dolaşıp durmaktadır. Fakat mevsûk olan havâdise bakılırsa, Kirmanşâh Eyâleti'ne Tahran'dan beş yüz kişilik bir jandarma kuvveti i'zâm edildiğinden oralarda şimdilik âsâyiş hüküm-fermâdır.

Kirmanşâh hâkimi olan Prens Fermân-fermâ cebr ü şiddet siyâseti ta'kīb etmekle zavallı ahaliye oldukça râhat yüzü göstermeye muvaffak olmuştur.

Yâr Muhammed Han'ın kurşunla itlâfından sonra, Sâlâruddevle o havâlîyi terk ile İran'ın nikāt-ı şimâliyyesine göçmüştür. Sâlâr'ın maiyyetinde evvelce olduğu kadar bir izdihâm ve kalabalık yoktur.

İran hükûmeti Sâlâr'ın borçlarını ödemeye, kendisine de ayrıca her sene iki bin beş yüz lira bir tahsîsât vermeye, İran'daki emlâkini de hacizden çıkarıp vekîline teslîm etmeye âmâde olduğunu Sâlâr'a tefhîm ve kendisinin her türlü şerâret ve bağāvetten vazgeçip Avrupa'ya gitmesini teklîf etmiş ise de, henüz bu gibi hayr-hâhâne ve munsıhâne sözlerin o gibi kafalara te'sîr edecek zamanı gelmemiş olmalıdır ki, el-ân Sâlâruddevle Esterâbâd hudûdunda âsî bir halde evkāt-güzâr olmaktadır. Rusya hükûmeti kendi menfaatini te'mîn için boş beyinli Sâlâr'ı keyfe mâ-yeşâ' evirip çevirmektedir. Mesmûâta nazaran İran hükûmet-i hâzırası gerek Rusları ve gerek İngilizleri itmâ' edebilmek için ötekine "Kafkas–Culfa", berikine de "Hürmüz–Hürremâbâd" şimendüfer imtiyâzlarını vermiştir.

Hürmüz'de bir de iyi bir neftyağı ma'deni vardır ki, Rusya'nın gazyağına min-haysü'n-nefâse kat kat fâiktır. Bu ma'den ise İngilizler tarafından birkaç sene evvel imtiyâzı İran'dan istihsâl edilmiş ve bu sıralarda sandıklar derûnuna vaz'la satılmak üzere buralara sevk ve îsâl olunmakta ve Bağdad–Kirmanşâh tarîkıyle de İran'a gönderilmektedir.

Ziyâ ve fiyât noktasından bu yeni ma'den Ruslarınkine tamâmıyle rekābet eylemektedir ve ihtimâl ki, ileride de Rusya'nın ticâretine sekte îrâs edecektir.

Bağdad

S[sin]**. M. Tevfik**

[84] ULEMÂ-YI KİRÂMIN DEVLET-HÂNELERİNDE İSTİRÂHATLERİ İLE MİLLET CEHÂLETTEN KURTULAMAZ

İslâmiyet'in tekâmül ve teâlîsine hizmet eden "*Sebîlürreşâd*" gibi bir mecmûa-i dîniyyeyi maatteessüf burada mütâlaa eden pek az bulunuyor. Bura ahalisi bilmem ki neden, hep uykudayız. İ'lân-ı harbden beri millet-i İslâmiyyeyi tenvîre çalışanlar pek az. Buraca ilim ve fazîletleri müsellem olan müderrisîn-i kirâmdan yalnız Hacı Süleymân Efendi ve İsmâîl Efendi nâmında iki zât-ı muhterem Cuma günleri câmi'lerde va'z u nasîhat ediyorlar ve tehzîb-i ahlâk için cidden çalışıyorlar. Diğer ulemâ ise maatteessüf hep sükût ediyorlar. Cevâmi'in cümlesinde birer vâiz bulunsa her günden sarf-ı nazar, Cuma günleri birer sâat bil-umûm cevâmi'de va'z u nasîhat etseler ve bu da bir âdet hükmünü alsa fenâ mı olur? Bu iki zâtın nasâyihı da bir kulağımızdan girip diğer kulağımızdan çıkıyor. İstifâde edenlerimiz pek ender. Meselâ; "Hâl-i harbdeyiz; Allah'a yalvaralım, tevbe ve istiğfâr edelim, askerlerimizin muvaffakıyetleri için duâ edelim!" diye bar bar bağırıyorlar da, hiç birimiz dinlemiyor. Câmi'den çıkınca hemen kahvelere koşuyor, lu'biyâttan ve sâireden vazgeçmiyoruz. Allah bize akıl ve insâf versin. Bir vilâyet ahalisi böyle yaparsak, başka yerlerde neler yapmazlar? Maamâfîh arz ettiğim vechile bil-umûm cevâmi'de ulemâmız va'z u nasîhat eder ve bu da Cumaları âdet hükmüne girerse, sefâhetlerin yüzde seksen derecede önü alınmış olur, fikrindeyim.

Sebîlürreşâd'da i'lân edilen seyyâh-ı şehîr Abdürreşîd İbrahim Efendi hazretlerinin *Âlem-i İslâm* nâmındaki eserini okudum. Âlem-i İslâm'ın, hele Çin dâhilindeki müslümanların ahvâline o derece müteessir oldum ki, şu teessürü kalemim ta'rîfden âcizdir. Şu teessüre bir de vatanın ahvâl-i müessifesi inzimâm edince, insanın çıldıracağı geliyor. Bizim yani Anadolu İslâmlarının ekseriyeti köylülerimiz teşkîl ettiği gibi bu ekseriyetin ahvâli de Çin İslâmlarının ahvâlinin aynıdır; ulûm-ı dîniyyeden bî-behre. Eğer bir istatistik tutulması îcâb etse, cehâlet yüzde doksan dokuzu bulur. İşte şu cehâletin izâlesini yalnız hükûmetimizden bekliyoruz. Her şeyi hükûmetten beklemek bir tabîat hükmünü almış.

Maamâfîh hükûmetin maârife olan hizmetini de cehâletimiz eseri olarak beğenmiyor, tenkîd ediyoruz. Meselâ, hükûmet burada dârulmuallimîn, sanâyi', zirâat mektepleri küşâd etti. Ahalimizden hangisine sorarsanız bu mekteplerin lüzûmsuz olduğunu, hükûmetin beyhûde masraf etmekte bulunduğunu söylemekten çekinmezler.

Biz, ilim ve ma'rifetin tekâmül ettiği şu zamanda acaba ne vakit aklımızı başımıza alıp da cehâletimizi izâle edeceğiz? Acaba ne vakit Japonlar gibi millet mektepleri yaparak evlâd-ı vatanı ta'lîm ve terbiye edeceğiz? Bu husûsda ulemâmızın bir kısmı hattâ ekserîsi indallâh mes'ûldür. Ulemâ-i kirâm köylerimizi, kasabalarımızı dolaşsalar, köylülerimizi îkāz etseler, her köyde hiç olmazsa iki köyde bir millet mektebi için ahaliyi teşvîk etseler ve hükûmetten yalnız muallimini isteseler mümkün değil midir? Evet bence mümkündür. İlmin saâdeti, cehlin felâketi tevlîd edeceğini anlayan bir köylü elbette çocuğunun ta'lîm ve terbiyesi için her fedâkârlığı icrâ edecektir ve çocuğu olmayan bir köylü, millet mekteplerine iânede bulunanların dâreynde ne gibi mükâfâta nâil olacağını anlarsa, elbette bir fedâkârlıkta bulunur. (Meselâ; yüz elli hâneli bir köyün mutlakā yüz fakîr çocuğu bulunur. Beher çocuk için senevî harman bir lira nakid veya ona mukābil hınta verilmesi lâzım gelse, senede yüz lira mektep iânesi toplanabilir ki, o mektebin biri beş yüz diğeri üç yüz guruş maâşla iki muallimin masârıfını te'mîn eder.) İşte beher karyede veyahud iki karyede bir böyle millet mektepleri küşâd etmek ve hükûmete de; biz vâridâtını te'mîn ediyoruz; siz de iki muallim gönderin demek mümkündür. Fakat bunu dâire-i imkâna getirmek için ulemâ-yı kirâmda gayret, faâliyet ister. Ulemâ-yı kirâmın devlet-hânelerinde istirâhat etmeleriyle millet cehâletten kurtulamaz! Hükûmet de bütün evkātını maârife hasr edemez!

Soruyorum: Acaba bizim hâlimiz ne olacak? İnsâf edilse de (Koca Rumeli elden gitti!) Anadolu ahalisi cehâletten kurtarılsa! Garîb bir vak'a arz edeyim: Burada İttihâd Kulübü'nün küşâdı sırasında bir de İttihâd Mektebi açılmış ve muallim masrafı kulübün a'zâsı tarafından te'mîn edilmiş idi. mektep üç sene kadar devâm ettiği halde hükûmet-i sâbıka zamanında kulüpler kapanınca zavallı mektep de kapandı. Çünkü masârıfını te'mîn eden olmadı. Kulüp kapandı ve fakat erbâb-ı hamiyyetin kesesi de mi kapanmalı idi? Cem'iyete dâhil olmak bir cürüm ise, mektebe iâne vermek de mi bir cürüm idi? Eğer buradaki ulemâ biraz gayret ve erbâb-ı hamiyyete mürâcaat etselerdi, şu mektep kapanmaz ve zavallı evlâd-ı vatan da tahsîl-i ilimden mahrûm kalmazdı.

İşte bir mecmûa-i dîniyye sâhib ve müdîri olmak üzere zât-ı fâzılânelerine mürâcaat ve bil-umûm ulemâ-yı kirâma hitâb ediyorum:

Ey ulemâ-yı kirâm! Milleti îkāz edin! Milletin cehâlet ve atâletini izâle için bir cem'iyet teşkîl edin! İçinizden intihâb edeceğiniz vâiz ve nâsihleri (masârıfını cem'iyet vermek şartıyle) köylere, kasabalara göndererek milletimizi cehâletten kurtarın! Millet mektepleri te'sîs için ahaliyi teşvîk ve tergīb edin! Teşkîl edeceğiniz cem'iyet-i hayriyyeye nakden muâvenet ve fedâkârlıkta bulunacak erbâb-ı hamiyyet bulunur!

Ey ulemâ-yı dîn! Her türlü müşkilâta göğüs gererek seyâhat edin! Anadolu'nun en hücrâ köşelerine kadar gidin! Yalnız hükûmete, Maârif Nezâreti'ne gözlerinizi dikmeyin; onları vazîfelerine bırakın! Sizin bu sûretle yapacağınız fedâkârlığın elbette mükâfâtını görürsünüz! İsimleriniz târîh-i İslâm'ın sahîfelerinde altın yazılarla tezyîn olunur. Eğer milletimiz câhil kalmasa idi veyahud şimdiye kadar cehâletin yüzde altmışı izâle edilmiş olsa idi, kıtaât-ı ecnebiyyedeki, ale'l-husûs Çin'deki İslâm kardeşlerimiz için yine size karşı feryâd ve onlar için sizden istimdâd edecektim! Ne çâre ki, biz câhiliz!

Ey müdîr-i muhterem! Şu ma'rûzâtımı ulemâya ismâ' ettirir ve bir cem'iyet-i hayriyye te'sîsine muvaffak olursanız, milletin cehâletini düşündükçe kan ağlayan benim gibi bî-çâreleri pek mesrûr etmiş olursunuz!

Ankara: **Bir Genç Müslüman**

HAYÂT-I AKVÂM-I İSLÂMİYYE

DÜNYADA NE KADAR İSLÂM VAR?

237 numaralı ve 14 Mart 329 târîhli muhterem *Sebîlürreşâd*'da *Tasvîr-i Efkâr*'dan ve onun tarafından da bir Alman risâlesinden menkūl "*Dünyâda Ne Kadar İslâm Var?*" ünvanlı şâyân-ı dikkat bir bend vardı. Bu bendi herkes gibi ben de kemâl-i ehemmiyyetle okudum.

Mezkûr makāle dünyâdaki ehl-i İslâmın umûmu, mecmû'u iki yüz yetmiş dokuz milyon olarak gösteriliyor. Yek nazarda bu hatânın ne kadar bi'z-zarûre ihtiyâr edilmiş kizblerle mâlî olduğu görülür. Bil-umûm ehl-i İslâmın nüfûsu her halde bu mikdârdan pek fazladır.

1312 senesinde Paris'de intişâr eden *Revue de l'İslam* ünvanlı **[85]** mecmûa nüfûs-ı umûmî-i ehl-i İslâmı 300 milyon göstermiş ise de bu da doğru addedilemez. Harîta-i âleme bir göz gezdirmek, kıtaât-ı muhtelifedeki edyân erbâbını kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkate almak, bize ehl-i Dîn-i Mübînin mikdârının 400 milyondan her halde noksân olmadığını gösterir. Bütün Afrika'yı, Asya'yı, sonra Avrupa ve Avustralya adalarını kavrayan İslâmiyet'in mensûbîni bundan aşağı olamaz; ben bu husûsda bütün varlığımla iddiâ ederim.

Cihânda nüfûs-ı İslâmiyyenin noksânlığını cân ve gönülle isteyenler az değildir. Hattâ pek çok Avrupa muharrirleri İslâmların kemmiyet ve keyfiyet i'tibârıyle kadrini ıskāt etmeye bil-iltizâm ve muttariden çalışmaktadırlar. Bu sa'y, bir gayret-i mutaassıbânedir. Garb ne kadar medeniyet diye bağırsa onun rûhsuz, kokmuş kalbi yine Şark'a karşı kin duyar. Fart-ı taassub her şeyi emr eder. Binâenaleyh biz hiçbir vakit Avrupa ulemâsından, muharrirlerinden nüfûs-ı İslâmiyyeyi öğrenmeye sâî olmayalım. Çünkü bu husûsdaki bütün ma'lûmâtlar hep yanlış, hep noksândır.

Esâsen dünyâda nüfûs-ı İslâmiyyeyi Garb'dan, hıristiyanlık âlimlerinden öğrenmeye kalkmak kadar düşkünlük tasavvur edilemez. Biz "kendimizi filândan öğrendiğimize göre" demeye cesâretten maatteessüf sıkılmıyoruz. Senelerin terâküm ve tefessüh ettirdiği atâlet, bizi kendimize sâhib etmekten, kendimizi kendimize tanıttırmaktan men' etmiştir.

Biz İslâmiyet Âlemi'nin kalbi vazîfesini görüyoruz. İslâmların en mazhar-ı terakkī ve tekâmül olanı biziz. Bundan başka, Merkez-i Celîl-i Hilâfet'te sırf umûr-ı İslâmiyye ile müştagıl bir Makām-ı Meşîhat-i İslamiyye var. Buna rağmen, her husûsda olduğu gibi, İslâm nüfûs ve mevcûdiyetine de alâkadâr olamadık. Nüfûs-ı İslâmiyyeye dâir Meşîhat'in tahkīkātına müstenid elde mufassal, sahîh vesîkaların mevcûd olmaması kayıdsızlığımızın pek bâlâ, fakat çok acı burhânıdır.*[1]

İstiyoruz ki, nüfûs-ı İslâmiyyeyi yine İslâmlar tahkīk ve tahrîr eylesinler. Bâb-ı Meşîhat bu iş ile her şeyden ziyâde alâkadârdır. Bana kalır ise Meşîhat-i Celîle her şeye tercîhan böyle esâslar üzerine mesâîsini tanzîm eylese daha muvâfık olur. "İstatistik fenn-i siyâsettir." diyorlardı. Halbuki bana kalır ise istatistik her şeydir. Elde istatistik olmadan hareket etmek karanlıkta her şeyi görmeye benzer.

Bâb-ı Meşîhat bu husûs için erbâb-ı vukūftan bir komisyon ta'yîn etmelidir. Bâb-ı Meşîhat me'mûrlarından bu bâbda erbâb-ı vukūf yoksa, sivillerden, askerlerden serîan erbâbını toplayıp işe başlamalıdır. Bu fa'âl komisyon bütün fedâkârlık, kudret-i cevvâliyyeti ile hareket eylemelidir. Sakınmalı ki, adem-i intizâm, adem-i ıttırâd-ı sa'y, atâlet, uyku burada da kendini göstermesin.

Komisyon yalnız nüfûs-ı İslâmiyyeyi öğrenmeyip aynı zamanda onların ahvâl-i etnoğrafyaları, vatanları, lisânları, din ve mezhebleri, vaz'iyet-i iktisâdiyyeleri hakkında ma'lûmât almalıdır. Müstakil olanların eşkâl ve idâre-i hükûmâtı, serveti, kudreti, vüs'at-i arâzîleri, müstakil olmayanların hangi hükûmete tâbi' olduğu, ne vechile ecnebî zîr-i idâresine düştüğü, tebea olduğu halde servet ve mevki'-i ictimâîsi, imtiyâzı ne idiği hakkında ma'lûmât istihsâl eylemelidir.

İslâmlar ile meskûn şehirlerin ahvâli, teşkîlâtı, havâss-ı medeniyyesi, kudret-i iktisâdiyyesi ve bil-umûm İslâmların kudret-i maârif ve vukūf-ı dînîleri ve mezâhibi nazar-ı dikkate almalıdır.

Bâb-ı Meşîhat'te müteşekkil gāyet fa'âl komisyon bu ma'lûmâtı vesâit-ı muhtelife ile elde eder:

1- Sefîrlerimiz ve şehbenderlerimiz vâsıtasıyle. Memâlik-i İslâmiyyede bulunan şehbenderlerimiz gāyet emîn tahkīkāt yapacak bir mevki'dedirler. Sefîrler de nezdlerindeki hükûmet istatistiklerinden istifâde ederler. Sefîrlerin bu istatistikleri elde bir rehber olur.

2- Memâlik-i İslâmiyyedeki münevver zevât, muharrirîn ve ulemâdan. El-hâletü hâzihî Âlem-i İslâm'da bir teyakkuz-ı vecîd, bir âsâr-ı hayat rû-nümâ olduğundan bu vechile arz-ı hizmet edeceklerin adedi az olmasa gerektir.

3- Îfâ-yı farîza-i hac zımnında her sene binlerce hüccâc ve bunlar miyânında dünyânın her tarafından pek çok ulemâyı İslâm Mekke-i Mükerreme'ye geliyor. Onlar vâsıtasıyle de ehl-i din hakkında iktitâf-ı ma'lûmât eyleyebiliriz.

4- Bizzât komisyonun seyâhat ve tedkīkāt-ı ameliyye sâyesindeki tarz-ı medîd-i sa'yden.

5- Nihâyet Avrupa'nın bî-taraf ve erbâb-ı vukūfdan seyyâh ve muharrirînin âsârına, rehber ittihâz edilmek ve muhtâc-ı te'yîd nikātı tedkīk ve tahkīk olunmak üzere mürâcaat olunmalıdır.

Makām-ı Muallâ-yı Meşîhat, böyle mühim bir eser vücûda getirmekle hakīkaten büyük bir işin ilk adımını atmış olur. Biz bugün ne yapmak istiyorsak bilemiyoruz. Şimdiki vukūfsuz ve yavan hâlimizle bilerek bir şey yapmamızın da imkânı yoktur. Adımlarımızı emîn ve metîn atmak istiyor, bir çukura, uçuruma yuvarlanmadan bütün yolları bilerek yürümek emelinde isek, bu kıymetli eseri hemen vücûda getirmelidir.

Nüfûs ve ahvâl-i İslâmiyyeyi pek doğru ve emîn olarak hulâsa eden bu kıymetli eser pek azîm rağbetlere mazhar olacaktır. Elsine-i İslâmiyyeye tercüme olunarak kitap gibi tab' edilip fürûht olunsa yüz binlerce nüshası sarf olunacaktır ki, hâsılâtı donanmaya ve evlâd-ı müslimînin **[86]** terbi-

---

* Bâb-ı Meşîhat kendi dâiresine mensûb ne kadar adam var acaba biliyor mu? Değil başka memleketlerdeki nüfûs-ı İslâmiyyeyi, yalnız memâlik-i İslâmiyyede bulunan medâris ile oraya devâm eden talebenin mikdârını gösterir bir cedvel acaba neşr edebilir mi? *(Sebîlürreşâd)*

ye ve ta'lîmine hasr olunur. Bu vechile de umûr-ı millet ve hükûmete ve umûr-ı hayriyyeye hizmet edilmiş olur.

Arz ettiğim teşebbüsün kadri gāyet bâlâ-ter olup bu eser zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî'nin kütübhânesinin en kıymetli, en nâdir ve elzem bir kitâb-ı mu'teberi olmalıdır.

Bunun başında yüksek ve müstesnâ sîmâlar görünmek ister. Zât-ı akdes-i Hazret-i Hilâfet-penâhî efendimiz ve Şeyhülislâm Efendi hazretleri şu teşebbüs-i hayrı pek muvâfık görerek lütuf ve muâvenetlerini hiçbir vakit dirîğ buyurmayacaklarına hiçbir müslim şübhe etmez.

Ahmed Câvid

Hâşiye: Hakāyık ve maâlî-i İslâmiyyeye dâir ulemâ-yı din ile Şark ve Garb'ın muharrirîn-i meşhûresi tarafından yazılan âsâr ve makālât-ı muhtelifeyi yirmi seneden beri cem' ve telfîk ederek "*Müntehabât-ı Hakāyık ve Hikemiyyât-ı İslâmiyye*" ünvanı verdiğim ve iki bin seksen üç sahîfe teşkîl eden bu eseri yukarıdan beri bast ve temhîd kılındığı vechile çalışılacak olursa onların hizmetine tevdî' ederim.

A. C.

ŞUÛN

Muhârebe:

Vaz'iyet-i Hâzıra-i Hilâfet ve Saltanat – Edirne'nin sukūtu üzerine Rumeli'nin istihlâsından kat'-ı ümmîd eden Bâbıâlî artık emr-i vâki'i kabûl etmek mecbûriyetinde kaldığını anlayarak harbe nihâyet vermek isteyen Düvel-i Muazzama'nın tavassut teklîfâtını bilâ-tereddüd aynen kabûl etti. Müttefikīn Ehl-i Salîb ise bütün Rumeli'yi istîlâ ederek icrâ ettiği bu kadar mezâlim-i vahşiyâne ile, akıttığı İslâm kanları ile kanmayarak İslâm'ın ebedî büyük düşmanlarıyla beraber bütün bütün nûr-ı İslâm'ı söndürmeye azm ettiklerinden düvel-i mutavassıtanın teklîfâtına bâlâ-pervâzâne şerâit der-miyânıyle cevap verdiler. Âlem-i İslâm'da başlayan harekât-ı intibâhkârâneden âtî için endîşeye düşen İngilizler Afrika'da, Avrupa'da devletü'l-hilâfeye ve dolayısıyla Âlem-i İslâm'a indirdiği darbe ile müslümanların faâliyet ve ümîdlerini inkisâra uğratmak istedikten sonra, bu def'a baş gösteren diğer bir tehlikeyi, Islav istîlâsını da durdurmak üzere öteden beri müdhiş rakîbi olan Almanya ile i'tilâf ederek bu kadar felâketlere dûçâr ettiği devletü'l-hilâfeyi şimdi himâyeye mecbûr oldu. Öteden cihânın diğer bir kutb-ı azîmi olan Almanya da yine aynı tehlikeye karşı kendi bakā-yı hayat ve menfaati nâmına Osmanlılığı müdâfaaya azm etti. Netîce-i ahvâlin ise yakında anlaşılacağı tabîîdir.

İşte üç yüz küsûr milyon kitle-i İslâmiyyeye merkez olan Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Osmâniyye bugün şu iki devletin, karalar ve denizler hâkimi Almanya ve İngiltere'nin i'tilâfından hayat bekliyor, yaşamak ümîd ediyor.

Ey büyük peygamberin küçük ümmeti, sayısız efrâdı! Hâlini düşün; utan, yerlere geç! İslâm'ı zilletten kurtarmadıkça, onun şân-ı bülendini iâde etmedikçe yaşamak sana harâmdır!

Yirminci Asır'da Ehl-i Salîb Mezâlimi – *Traveler Uncayger*[?] gazetesinde münderic, 21 Mart-ı Efrencî târîhiyle Üsküp'ten yazılmış husûsî bir mektûbdan müstahrecdir: "… Şimdilik size doğru bir tahmîn ile söyleyebilmekliğim gayr-i kābildir. Yalnız şu kadar diyebilirim ki, sâde Kosova'da 4.000'i kadın ve çocuk olmak üzere 30.000 Arnavud katl edilmiştir. Geylân kazasında 9, Üsküp'te 12, Debre'de 24, Prizrin'de ve Loma'da tamam 32 köy ihrâk veya suver-i sâire ile tahrîb olunmuştur. Aynı ahvâl Yakova, İpek, Verizoviç, Priştine, Kosova ve Kumanova'da da vukū' bulmuştur. Bütün bu hâller her türlü takdîr ve tasvîrin fevkinde, inanılmayacak bir derecededir!.. Bu zulümleri görmekten ise görmemeyi, ölmeyi tercîh ederim. Keşki ben de öleydim de görmez olaydım!

Arnavud rûhânîlerinden biri başına gelen felâketleri anlatıyor. Zavallının hânesi hakîkī bir yetîmhâne olmuş. Bu zât, sâde Sırp ve Karadağlılar'ın irtikâb ettikleri vahşetleri anlata anlata bitiremiyor. Kefal'da, Malti'de, Poka'da, Zadrina'da ve daha sâir mahallerde iki yüzü mütecâviz âile kâmilen mahv u ifnâ edilmiştir. Bu zavallıların her biri de ayrı ayrı birer sûretle âkıbet-i fecîaya ma'rûz kalmıştır. Kimisi kurşuna dizilmiş, kimisi tîğ-ı helâkten geçirilmiş, bazısı asılmış, altına ateşler yakılarak diri diri alevler içinde can verdirilmiştir. Zavallı bir kadıncağız da kazığa bağlanarak kızgın ateşler üzerinde mahv edilmiştir."

Dârülhilâfe:

Bazı kitap ve Risâlelerin Men'i – *Rahmet-i İlâhiyye Burhânları*, *İnsanların Akîde-i İlâhiyyelerine Bir Nazar*, *Uzun Günlerde Rûze*, *Kavâid-i Fıkhiyye* nâmlarıyla intişâr eden dört risâlenin mündericâtı usûl-i İslâmiyyeye külliyyen muğāyir ve nusûs-ı kātıaya muhâlif olarak târîh-i edyân mürevviclerinin İslâmiyet aleyhine sarf ettiği efkâr-ı sehîfeyi te'yîd ve tervîc yollu bir takım küfriyyât ve ebâtîlden ibâret olduğu gibi eimme-i din ile ulemâ-i müfessirîn hazerâtına erbâb-ı inkârın ağızlarına yakışır ta'n u teşnî'i muhtevî bulunduğundan ve müelliflerinin bu sûretle ehl-i İslâm'ı iğfâle tasaddî ettikleri anlaşılmakla resâil-i mezkûrenin her nerede varsa toplanılması Makām-ı Meşîhat'ten Dâhiliye Nezâreti'ne iş'âr edilmiştir.

***Cehd*'in Ta'tîli –** "Hissiyât-ı İslâmiyyeyi rencîde edecek makālâtı hâvî olduğundan mukaddemâ hükûmet-i askeriyyece ta'tîl edilmiş olan *İctihâd* gazetesinin yerine hakk-ı kānûnîden bil-istifâde neşr edilen *Cehd* gazetesi dahi tesettür-i nisvân hakkında emr-i şer'î bulunmadığını îmâ eder bir tarzda beyânâtı mündemic bulunmasına mebnî bilâ-müddet hükûmet-i askeriyyece ta'tîl ve müessisi Abdullah Cevdet Bey'in de bilâ-istîzân tekrar risâle çıkardığı takdîrde idâre-i örfiyye hâricine tard ve teb'îdi takarrur ettiği" İstanbul Muhâfızlığı'ndan Makām-ı Meşîhat'e bildirilmiştir.

İran:

Büyük Bir Müctehidin Beyânnâmesi – Şîîlik âleminde büyük bir nüfûz **[87]** sâhibi olup İran harekât-ı ahrârânesinde pîşvâ-yı erbâb-ı hamiyyet olan müctehidînden merhûm Molla Muhammed Kâzım-ı Horasanî ile Abdullâh-ı Mâzen-

derânî'nin el-yevm makāmını işgāl etmekte bulunan Akay Hacı Muhammed Seyyid Mustafâ Kâşânî, Âlem-i İslâm'ın geçirmekte olduğu buhrân-ı hâzır dolayısıyla *Hablü'l-Metîn* gazetesiyle bir beyânnâme neşr eylemiştir. Bir hiss-i âlî-i dîn-dârâne ve hamiyyet-mendânenin tercümân-ı beyânı olan bu fetvâyı ehemmiyetine binâen ber-vech-i âtî aynen nakl eyliyoruz:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ...رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ[1]

"Bil-cümle ihvân-ı dinin nazargâh-ı dikkatine:

Düvel-i hıristiyâniyyenin rûh-ı Peygamber-i Zîşân'ı müteessir edecek sûrette merâkiz ve bilâd-ı İslâmiyyeye karşı icrâ eylemekte oldukları muhâcemât-ı mütevâliyyeden erbâb-ı dinin yüreklerinden kanlar sızdığı böyle bir sırada sükûtu, der-uhde etmiş bulunduğumuz vazîfe-i şer'iyye ve mes'ûliyet-i dîniyye ile gayr-i kābil-i te'lîf gördüğümüzden [2](فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ) hükm-i âlîsince ihvân-ı dînimize hitâb ediyoruz.

Rusların İran'da ve İtalyanların Trablusgarb'da yaptıkları fecâyi' ile abede-i Salîb'in mâ-fi'z-zamîrleri artık tamâmıyle anlaşıldı. Bu cihetle bugün müslümanlara karşı haykırarak kendilerini beyza-i İslâm'ı müdâfaaya da'vetle hem dil-i mecrûh-ı müşterekimize bir reşâşe-i tesliyyet vermek, hem de âsâr-ı teheyyüc ve teyakkuzlarını tezyîd etmek istiyoruz.

Tâ ki, onların himmet ve hamiyetleri sâyesinde İslâm'ın şu cism-i mutahher-i zahm-dârı biraz ifâkat bulsun, bir deryâ-yı hurûşân içinde çabalamakta olan şu keştî-i zaîf bir sâhil-i necâta yanaşabilsin!

Evet, fırak-ı İslâmiyye arasında senelerden beri hüküm-fermâ olan ihtilâf ve tenâfür maatteessüf beynlerindeki o kırılmak bilmez ilâhî râbıtayı bozdu ve bundan dolayı hepsi de perîşân olarak düşmanlarının taht-ı esâretine düştüler. Re's-i kâr ve idârede bulunan zevâtın asırlardan beri muhâfaza-i vatan ve din husûsunda meşhûd olan tekâsül ve müsâmahaları netîcesinde ise birçok memleketlerimiz, mukaddesâtımız eyâdî-i a'dâya intikāl eyledi.

Endülüs, Cezâir, Tunus, Fas, İran ve sâir memâlik-i İslâmiyyenin uğradığı bu felâketler a'dâ-yı dîne o kadar cesâret verdi ki, bugün de Âlem-i İslâm'ın en büyük bir hükûmeti olan Osmanlıların pâyitahtını tehdîd ediyorlar. Biraz kendimize gelelim: Seyyiât-ı mâzıyyenin netâyic-i mü'limesinden olan hâl-i hâzırdaki mehâliki nazar-ı ibret ve intibâh ile görelim; el ele vererek memâlik-i İslâmiyyenin bakıyyetü's-süyûfunu olsun müdâfaaya azm edelim. Artık hamiyet-i İslâmiyyemizi ızhâr edecek zamandır. İslâm'ın en âlî hilâlini (el-ıyâzü billâh!) Salîb'e çiğnetmemek istiyorsak, Devlet-i Osmâniyye'nin mâlen ve bedenen muâvenetine şitâb etmeliyiz." [3](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ)

Hindistan:

Mühim Bir İctimâ' – Lucknow'da Hindistan Cem'iyet-i Hayriyyesi tarafından geçenlerde umûmî bir ictimâ' akd edilmiştir. Hindistan'ın âtîsi nokta-i nazarından bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olan bu ictimâ'da birçok mübâhesât ve müzâkerât cereyân etmiş, bilhâssa Reîs-i Cem'iyyet Şâfî, Hind müslümanlarının sâha-i siyâsiyâtta gayr-i müslim Hindlilerle teşrîk-i mesâî etmeleri lüzûmundan bahseylemiştir. Mûmâ-ileyh îrâd eylediği nutukta; "İngiltere'nin taht-ı himâyesinde ve meşrûtiyet esâsâtına mübtenî bir Hind hükûmet-i mümtâzesi husûlüne çalışmak bütün Hindlilerce bir gāye-i emel olmalıdır." demiş ve yakın zamanlarda Hindistan'da şâyân-ı dikkat bazı harekât ve hâdisât-ı siyâsiyye vücûda geleceğini îmâ etmiştir. İctimâ'a, Hind müslümanlarının Makām-ı Hilâfet-i Celîle'ye olan merbûtiyet-i ma'neviyyelerinden ve İngiltere'nin muhârebe-i hâzırada ta'kīb ettiği mesleğin Hind müslümanlarının hissiyâtını rencîde eylediğinden bahisle ve daha buna mümâsil tezâhürât-ı uhuvvet-kârâne ile nihâyet verilmiştir.

Zekâtın Hilâl-i Ahmer'e İ'tâsı Hakkında Fetvâ – Hind ulemâ-yı İslâmiyyesi tarafından zekât-ı mefrûza ve sadakāt-ı sâirenin hâl-i harbde Devletü'l-hilâfe'ye iâne tarîkıyle i'tâsı câiz olacağına dâir bir fetvâ-yı şerîf-i şer'î ısdâr edilmiş ve işbu fetvânın beyne'l-müslimîn te'sîrât-ı fevka'l-âdesi görülmüştür. Fetvâ-yı şerîf-i mezkûr ber-vech-i âtîdir: "Her kimin zimmetinde zekât veya sadaka olup da bunları Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti'ne i'tâ eylerse, zimmeti berî ve üzerinden vâcib sâkıt olur."

Kuveyt:

El-Cem'iyyetü'l-Arabiyye – Kuveyt'te umûr-ı hayriyyeye hasr-ı mesâî eylemek üzere Kuveyt Emîri Şeyh Mübârek es-Sabâh'ın mahdûmu Emîr Nâsır'ın riyâseti altında ezkiyâ-yı şübbândan mürekkeb "el-Cem'iyyetü'l-Arabiyye" nâmında bir cem'iyet teşkîl edildiği ve cem'iyetin ahali tarafından fevkalâde bir sûrette mazhar-ı teveccüh olarak az bir müddet zarfında cem'iyet sandığına giren teberruâtın 2300 rupyeye bâliğ olduğu *el-Mısbâh* gazetesinde okunmuştur.

Ummân:

Yeni Bir Cem'iyet-i İslâmiyye – Maskat'ta münteşir *el-Alem Mecmûası* Sâhibi es-Seyyid Muhammed Ali eş-Şehristânî'nin mesâî ve teşvîkātıyle mahall-i mezkûrda "Cem'iyyetü'l-İttifâk" nâmı altında bir cem'iyet-i hayriyye-i İslâmiyye teşkîl olunmuştur. Mezkûr cem'iyetin yirmi iki mâdde üzerine müretteb programının ahâlî-i İslâmiyyenin terakkī ve terbiyye-i zihniyyesine hizmet edecek sûrette tanzîm edilmiş olduğunu Bağdad'da münteşir *el-Mısbâh* refîkımız yazıyor.

Amerika:

Âsâr-ı Hamiyyet ve Beyân-ı Takdîr – Brezilya'da mukīm tebea-i Osmâniyyeden bazıları ve bilhâssa *el-Cedîd* gazetesi sâhibleri Necîb Tarrâd ve Fâris Necîb Efendiler tarafından cem'-i iânât husûsunda fevkalâde ibrâz-ı gayret edilmekte olduğu haber alınması üzerine bu kere Maliye Nezâreti'nce Brezilya Şehbenderliği vâsıtasıyle kendilerine beyân-ı takdîrât olunmuştur.

Filipin:

Vahdet-i İslâmiyye Âsârı – Filipin ahâlî-i İslâmiyyesinin Makām-ı Akdes-i Hilâfet-i Uzmâ'ya karşı olan merbû-

[1] Yûnus, 10/85. Metinde son kısım (للقوم الذين ظلموا) şeklindedir.

[2] Zâriyat, 51/55. Metinde son kelime (الْمُؤْمِنِينَ) şeklindedir.

[3] Muhammed, 47/7.

tıyet-i dîniyyeleri hasebiyle kendilerine i'tikādât ve ibâdât ve ahlâk-ı İslâmiyyeyi ta'lîm etmek üzere bir muallim i'zâmı hakkında ahâlî-i mezkûre nâmına vekîl-i mutlakları Macor John B. Phil[?] tarafından vukū' bulan mürâcaat Meşîhat-i Celîle'ce şâyân-ı is'âf görülerek erbâb-ı fazl u kifâyetten ve me'mûrîn-i ilmiyyeden Geylânî-zâde Seyyid Muhammed Vecîh Zeyd Efendi'nin muallimliğe intihâbı tensîb edilmiştir.

Aksâ-yı Şark:

Mançurya'da İslâmların Faâliyeti – Çin'den ayrıldığı zamandan beri Mançuri Kıt'ası'nda bir hayli âsâr-ı terakkī müşâhede olunuyor. Ebvâb-ı ticâreti ecnebî sermâyedârânına küşâde bulunan bu kıt'ada Alman ve İngiliz tüccârı büyük büyük müesseseler vücûda getirdikleri gibi, bit-tabi' Rus tâcirleri de bu yolda gayretten geri kalmamaktadırlar. *Vakit* gazetesinin son posta ile gelen nüshalarında Moskof erbâb-ı ticâretiyle beraber Mançurya'ya bir çok İslâm müteşebbislerinin de gitmiş olduklarından bahs olunarak bunların faâliyet ve netîce-i mesâîleri hakkında şâyân-ı dikkat ve memnûniyyet bazı ma'lûmât veriliyor. Mançurya'da müslüman tüccâr az zaman zarfında Ruslarla **[88]** ve hattâ sâir Avrupalılarla rekābete başlamışlar ve bir çok mağazalar, depolar vücûda getirmişlerdir. Mançuri'de bugün manifatura ve hâzır elbisecilik ticâreti tamâmıyle müslümanların eline geçmiş olduğu gibi Harbin'de en işlek ve zengin caddelerin tarafeynini de müessesât-ı İslâmiyye işgāl etmektedir.

Harbin'de bulunan müslüman âilelerin mikdârı seksen kadar olup kendilerine mahsûs kütübhâneleri ve sâir müessesât-ı dîniyye ve medeniyyeleri de vardır. Tutulan istatistiklere nazaran Harbin İslâm Kütübhânesi'nden geçen sene sekiz bin kişi istifâde etmiştir. Bu kütübhânede Rusça ve Tatarca olarak iki bin cildi mütecâviz üç bin ruble kıymetinde kitap mevcûddur. Geçen sene mezkûr kütübhâne menfaatine tertîb olunan bir müsâmerede dahi bin ruble iâne derc edilmiş olduğundan muhteviyâtı günden güne zenginleşmektedir. Mezkûr kütübhâne yirmi beş gazeteye de abone olup bunlar miyânında *Novoye Vremya* ve *Russkaya Slava*[?] gazeteleri de bulunmakta iken muhârebe-i hâzırada bu Rus gazetelerinin hissiyât-ı İslâmiyyeyi rencîde edecek tarzda neşriyâtta bulunmaları hasebiyle gelecek seneden i'tibâren onların abonelerinin kat'ına ve yerlerine başka gazete getirtilmesine karar verilmiştir.

Çin:

Nanking Müslümanlarının Faâliyeti – Âlem-i İslâm'a dâir bir çok şâyân-ı i'tibâr ve müfîd havâdisler veren Arabca rufekāmızdan birinin müstahberâtına nazaran Nanking İslâmları Çin müslümanlarının ale'l-ıtlâk en müterakkī bir zümresini teşkîl etmektedirler. Bunlar Nanking'in ahâlî-i sâiresine nisbetle dahi ilmen ve fikren daha âlî bir seviyede bulunduklarından hükûmet-i mahalliyye devâiri müstahdemîni ve mekâtib muallimîni miyânında ekseriyeti ihrâz ediyormuş. Yalnız şehr-i mezkûrun sâir merâkiz-i İslâmiyyeden bu'diyeti hasebiyle kısm-ı a'zamının dîn-i mübîne âid ma'lûmâtları pek noksân imiş. Lâkin bu hâli nazar-ı dikkatten dûr tutmayan kısm-ı münevver, bilhâssa son Çin inkılâbından sonra "Neşr-i İslâm ve Maârif Cem'iyeti" nâmıyle bir cem'iyet teşkîl etmişlerdir ki, bu cem'iyetin hedef ve mesleği evlâd-ı müslimîne rûh-ı İslâmiyyet'e muvâfık bir terbiye vermektir. Cem'iyet-i mezkûrenin el-yevm nefs-i Nanking'de on bini mütecâviz a'zâsı ve Hankou ve Shanghai ve Sichuan vilâyetlerinde de şuabât-ı mahsûsası bulunmaktadır. Bundan başka cem'iyet cihât-ı sâirede dahi ibrâz-ı fa'âliyyet edebilmek için mu'teberân-ı İslâm ile teâtî-i efkâr eylemektedir. Cem'iyet-i mezkûrenin programını şöylece icmâl etmek mümkündür.

1- Çin müslümanlarına cumhûriyetin tefhîm-i mâhiyyeti ve bundan istifâde yollarının irâesi zımnında Çin lisânıyle muharrer bazı resâil-i matbûanın şehir ve köylerde ahâlî-i İslâmiyyeye tevzî'i ve ictimâ'gâhlarda işbu maksadın hitâbelerle îzâhı ve her şeyden evvel Nanking Vilâyeti meb'ûslarının maslahat ve menâfi'-i İslâmiyyeyi tervîc edecek zevâttan intihâbı vesâilinin istikmâli.

2- Müslüman mahallelerinde mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye küşâdı, Arabca'nın ta'mîmiyle ahaliye hakîkat-i İslâmiyyenin beyânı ve hakīkī müslümanların teksîri.

3- Müslümanların ticâret ve sanâyi' ile iştigāle sevki ile dûçâr oldukları zarûretlerinden tahlîsi ve müfrit bir taassubla me'lûf bulundukları bazı âdât ve ahlâk-ı seyyienin mahvı.

4- Mesâcid-i şerîfe imâmetlerine ulemâdan ve erbâb-ı kifâyetten olanların intihâbı.

Bu makāsıd-ı âliyyenin husûlüne kemâl-i dikkatle çalışılmakta ve âsâr-ı fi'liyyesi de zuhûr etmekte olmasına nazaran Çin müslümanlarının az müddet zarfında mazhar-ı terakkī olacakları me'mûldür.

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

BÂBIÂLÎ'NİN CEVÂBÎ NOTASI

1 Nisan 1913 târîhinde Dersaâdet'te bulunan Düvel-i Muazzama süferâsının kıdemlisi olan Marki Pallavicini cenâblarına tevdî' edilen cevâbî notanın tercümesidir:

"Zât-ı şevket-simât-ı Hazret-i Pâdişâhî'nin zîrde vâzı'u'l-imzâ Hâriciye nâzırı, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya sefîr-i kebîrleri hazerâtının tevdî' etmiş oldukları 31 Mart 913 târîhli müşterek nota mündericâtına kesb-i ıttılâ' eylemiştir.

Hükûmet-i seniyye-i Osmâniyye sulhün fevâid ve menâfiin takdîr eylediğinden süferâ-yı müşârun-ileyhimin mensûb oldukları Düvel-i Muazzama cânibinden hükûmet-i Osmâniyye ile Balkan devletleri arasında mevcûd olan harbe nihâyet vermek üzere icrâ edilen tavassut-ı dostâneyi kabûlde tereddüd etmemiş idi. Hükûmet-i seniyye-i Osmâniyye aynı temâyülât-ı sulh-perverâne ile mezkûr notada teklîf olunan esâsât-ı ibtidâiyyeyi hey'et-i mecmûasıyle kabûl eder ve sulhun iâde-i teessüsü emrini Düvel-i Muazzama'ya havâle eyler."

Said Halim

* * *

MÜTTEFİKLERİN CEVÂBÎ NOTASI

Bulgar Telgraf Ajansı Sofya'dan teblîğine göre, müttefikler tarafından 22 Mart târîhinde vâki' olan teşebbüs-i düvelîye 5 Nisan'da i'tâ edilen cevâbî notadır:

Sulhun akdini te'mîn ve devletlerin teşebbüsâtını teshîl zımnında hükûmât-ı müttefika, teklîf edilen şerâit-ı sulhiyyeyi kuyûd-ı âtiyye ile kabûl ederler:

1- Trakya hudûdu hakkında irâe edilen şart, hakīkī hatt-ı hudûd gibi telakkī edilmeyerek yalnız müzâkerât-ı sulhiyyeye esâs teşkîl edecektir.

2- Adalar Türkiye tarafından müttefiklere terk edilecektir.

3- Müttefikler, Londra'da vâki' olan teklîflerine muvâfık olmadığını ümîd etmekle beraber Arnavudluk hudûdu hakkındaki tasavvurâtı şimdiden bilmek isterler.

4- Tazmînât-ı harbiyye i'tâsı esâs i'tibârıyle kabûl edilecek, teferruâta âid nikāt, mesâil-i mâliyyeyi halletmek üzere teşekkül edip müttefiklerin de iştirâk eyleyeceği hey'et tarafından tedkīk olunacaktır.

5- Müttefikler, bâlâdaki şerâitin hüsn-i sûretle kabûlü takdîrinde muhâsamâtın terkine muvâfakat ederler."

SEBÎLÜRREŞÂD İDÂRE VE KÜTÜBHÂNESİ

Sebîlürreşâd İdârehânesi Bâbıâlî Caddesi'nde Kütübhâne-i Askerî karşısındaki dâire-i mahsûsaya nakl olunmuştur. *Sebîlürreşâd*, kāri'lerinin her nevi' kitap sipârişlerini kabûl ve sür'at-i mümkine ile göndermek üzere bir de kütübhâne şu'besi açmıştır. Sebîlürreşâd Kütübhânesi bir tarafdan âsâr-ı mühimme-i nâfia neşrine devâm edeceği gibi, diğer tarafdan da kütüb-i nâfia-i münteşirenin beyne'l-müslimîn neşr ü ta'mîmine vesâtat edecektir. Binâenaleyh bil-umûm müslüman kardeşlerimiz İstanbul'ca kitap ve risâleye âid her nevi' sipârişlerini Sebîlürreşâd Kütübhânesi vâsıtasıyle yapabilirler. İstenilen kitap ve risâlenin posta ücretiyle beraber bedel-i mukarreri nakden veya posta pulu olarak gönderildiği takdîrde sipâriş hemân îfâ olunur.

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde
dâire-i mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد *Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir* والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

17 Nisan 1913 | 11 Cemâziyelevvel 1331 Perşembe | 4 Nisan 1329 | Cild: 10 - Aded: 240

TEFSÎR-İ ŞERÎF

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ[1]

Türkçe Meâl-i Hakîmi

Rabbin'in şân-ı adâlet ve merhametine hiç de lâyık değildir, ki ahalisi el birliğiyle hayât-ı cem'iyyetlerini ıslâha çalışırken mücerred şirkleri sebebiyle yurdlarını mahv u perîşân etsin.

* * *

Sünnet-i ilâhiyyenin –hayât-ı beşer nâmına– len-yetegayyer bir düstûr-ı ezelî ve ebedîsi olan bu nazm-ı kerîmi pîş-i im'ân ve ibtisârına alan her nazar-ı hakîm, tenâhî şânından olmayan azamet ve kibriyâ-yı Hakk'ın istiğnâ-yı tevhîd ile beraber hayât-ı beşeri bu kadar ma'deletkârâne, bu derece merhamet-güsterâne himâye ve sıyânetine bakar da engüşt ber-dehân-ı hayret olur.

İnsanlar, hukūk ve vezâif-i ictimâiyye ve medeniyyelerine riâyetkâr oldukça, insanca birbirlerine merbût olarak muslihâne, fa'âlâne, müterakkıyâne yaşadıkça, müşrik de olsalar, yine Cenâb-ı Hak o mülevves i'tikādlarını yüzlerine çarpmaya, intikām almaya kat'iyyen tenezzül etmez; onlara lütfen müsâmaha ve müsâhele buyurur. İşte bu ulvî, bu âlihâne hakīkate bir şâhid-i diğer: [2](وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى…) "Eğer Cenâb-ı Hak insanları şirkleri sebebiyle muâhazeye tenezzül etse, yeryüzünde gezer hiçbir canlı mahlûk bırakmazdı. Lâkin bundan şânı münezzeh ve müteâlî olduğu cihetle onların bu azîm cinâyetlerini ecel-i müsemmâsına, vakt-i muayyenine kadar te'hîr buyurur."

Eğer şirk ve küfr insanlar için bâis-i ihlâk olaydı, silsile-i hayât-ı beşer sâika-i kahr-ı ilâhî ile daha ilk halkasında kopar giderdi.

Eğer şirk ve küfr mûcib-i kahr u dimâr olaydı, yeryüzünde îmândan başka bir şey yaşamaz, cihân daima mihr-i îmân ile gündüz olur, zalâm-ı küfrün vücûdu kalmazdı. Fakat ona da îmân denmez, belki ikrâh tesmiye olunurdu.

Hukūk-ı ilâhiyyenin mebnâsı imhâl ve istiğnâdır. Çünkü o hukūku sâhib-i kāhirinden nez' edebilecek hiçbir kuvvet yoktur; vakt-i muayyeni gelince o hukūkun istîfâsı muktezâ-yı meşiyet-i ilâhiyyedir.

Hukūk-ı ibâdın ise nezd-i Hak'da zerre kadar müsâmaha ve imhâl mevki'i yoktur. İnsanlar muâmelelerinde isâet ve hıyânete, yek diğerine ezâya, zulme, adâvete, husûmete, hukūk-ı cem'iyyet ve uhuvvetlerini ayaklar altına almaya başladı mı tepelerine kahr-ı ilâhî iner; onların ne lafzî İslâmları, ne de ma'nâsız îmânları intikām-ı ilâhîye karşı siper olamaz.

Hayat, insanlar için bir metâ'-ı müsteârdır. Bu metâ'ı muhâfaza etmek insanların hakkıdır. Bu hakkın sübûtu ise şerâit-ı lâzimesinin vücûduna mütevakkıftır. Şart olmazsa meşrût da olmaz. Binâenaleyh hayat da kalmaz. Mâdem ki insanlar için hayât-ı infirâd muhâldir, mâdem ki cem'iyetle yaşamaya mecbûrdular, mâdem ki cem'iyet demek yığınlar, sürüler demek değildir, o halde, cem'iyetin şerâit-i ictimâiyye ve kavâid-i medeniyyesi olmak lâ-büddür.

İşte o şerâit, cem'iyetin kavânîn-i ıslâhıyye ve desâtîr-i hayâtiyyesidir. Hayât-ı cem'iyyet daima teceddüdden, daima istikbâlden, daima terakkī ve tekâmülden ibâret olduğuna nazaran o kavânîn-i ıslâhıyye de daima teceddüd ve tebeddüle ma'rûzdur. Bunu uzun uzadıya tafsîl etmekten ise nümûne olarak karşımıza **[90]** dikilmiş olan Avrupa medeniyet-i hâzırasını göstermek kâfîdir. Memleketlerinin ıslâhına, vatanlarının i'mâr ve ihyâsına bütün kuvvetleriyle, bütün mevcûdiyetleriyle çalışmakta olan Avrupalılar üç asırdan beri bizi Viyana burçları üzerinden indirerek Macaristan'dan Sırbistan'dan, Bulgaristan'dan, nihâyet işte işte bütün Rumeli'den kovalaya kovalaya İstanbul sûrları altına kadar getirdiler. Cenâb-ı Hak buna ses çıkarmadı; bizim İslâmiyet da'vâmızı nazar-ı i'tibâra almadı. Çünkü Zât-ı Ecell ü A'lâsı bize ihsân buyurduğu *Kur'ân-ı Kerîm* gibi bir ekmel-i

[1] Hud, 11/117.
[2] Nahl, 16/61.

kavânîn-i insâniyyeti, bir ecmel-i desâtîr-i medeniyyeti biz ihmâl ettik. O Kitâb-ı Mecîd, bize bütün şümûl-i ma'nâsıyle ma'rifeti emr ederken biz cehâleti; o faâliyeti tavsiye ederken biz atâlet ve sek[î]neti, o serîr-i izzet ve şevketi gösterir, bizi o Arş-ı Muallâ'ya çıkarmaya çalışırken biz derk-i esfel-i zillet ve ihtikârı tercîh ettik.

İnsanları bu hayât-ı fânîde müsâvî olarak yaratan Allah (celle şânühû) emirlerine bu mertebe tesâmî eden hayâtlarından usanmış, ölüme doğru koşmakta yek diğerine rekâbet eden biz lafzı-murad müslümanları, salâhı bir felâket, fesâdı mahz-ı saâdet i'tikâd eden biz garîb mahlûkları hâlimize bırakır, düşmanlarımızın ellerini bağlamazsa elbette haklıdır, muktezâ-yı adâletidir. Şu "muslihûn" nazm-ı ezelîsine mâ-sadak olacak ahlâkan, irfânen ve ef'âlen ne gibi bir şâhid-i salâhımız var?

Mevcûdiyetimize gayr-i reşîd bir sabâvet-i milliyye ünvanı verilse yeri yok mudur? Bütün ihtiyâcât-ı hayâtiyyemizi Avrupa fabrikaları te'mîn eder, tepemizden tırnağımıza kadar bizi giydirir, kuşatır, yedirir, içirir, techîz ve teslîm eder. Şimendüferlerimizi yapar, ma'denlerimizi işletirken biz de onları min-tarafillâh hıdemât-ı şâkkamıza tahsîs olunmuş bendegânımız sanırken, yine onların zulm ü gadrinden, cevr ü kahrından memleketlerimizi istîlâlarından şikâyetimiz ne kadar garîbdir, değil mi?

Onların yoklukları bizim yokluğumuz, vücûdları ise yine bizim ademimiz… Ne fâci' tenâkuz!

Avrupa sizin köhne hânenizi en bedî' bir tarz-ı mi'mârî üzerine yapsın, döşetsin, dayatsın, sizi en nefîs kumaşlarıyla giydirip kuşatsın, sadr-ı azamete oturtup önünüze bir de mükemmel sofra kursun, sonra karşınızda el pençe dîvân dursun!.. Bunu mu istiyorsunuz? Haydi siz Avrupa'nın yerinde olunuz da yapınız bakayım!?..

İşte görüyorsunuz ki, *Kur'ân*-ı Hakîm'e sarılarak el birliğiyle ıslâh-ı cem'iyete, ihyâ-yı milliyete, i'mâr-ı memlekete çalışmadıktan sonra sizin lafzî İslâmiyetiniz hiç de para etmiyor; ne kadar şikâyet etseniz Bârgâh-ı Ulûhiyyet'e yetişemiyor; sünnet-i ilâhiyye icrâ-yı ahkâmında zerre kadar bile inhirâf göstermiyor; sizin enîn-i istimdâdlarınıza lisân-ı ezel; "Ne yaptın? [1](لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) vardı!" cevâbını veriyor.

Mehmed Fahreddin

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Ma'mer'in panteistlere olan temâyülâtı ekâbir-i Mu'tezile'den Semâme bin Eşreş en-Nemîrî tarafından ikmâl edilmiştir. Müverrihîn arasında pek ziyâde ma'rûf olan Semâme, hulefâ-i Abbâsiyyeden Me'mûn'un pek ziyâde mazhar-ı iltifâtı olduğu halde Me'mûn'un halefinin gazabına dûçâr olmuş ve Hicret'in 186'ncı senesinde müşârun-ileyhin emriyle habs olunmuştu.

Semâme Hicret-i Nebeviyye'nin 213'üncü senesinde irtihâl eylemiştir. Mes'ûdî'nin rivâyetine göre Semâme fıtraten fekâhe-gû ve müstehzî bir zât imiş.

Semâme hilkat mes'elesinde diyor ki: Âlem, tab'an Cenâb-ı Hakk'ın fi'lidir. Yani âlem Hâlik'ın fi'l-i ihtiyârîsinin eseri olmayıp belki Hâlik'tan bil-ıztırâr sâdır olmuştur" Semâme'nin bu sözü felâsifenin; Cenâb-ı Hakk mûcib bizzâttır, mûcib bil-ihtiyâr değildir yolundaki kavillerinin aynıdır. Semâme hukemâ gibi kıdem-i âleme kāildir. Filhakîka Zât-ı Bârî mûcib bizzât olursa, âlemin de kendi zâtı gibi kadîm olması îcâb eder.

Semâme, ef'âl-i mütevellidenin fâili olmadığına kāildir. Bu husûsdaki mutâlaası ber-vech-i âtîdir: Ef'âl-i mütevellideyi sebebinin fâiline isnâd etmek mümkün değildir. Çünkü bu isnâd, bazan bir fi'ilin meyyite isnâdını müstelzim olur. Meselâ bir adam diğer bir şahsa bir ok atsa ve ok şahs-ı mezkûra vâsıl olmadan evvel oku atan adam birden bire vefât etse ve ok bu adam öldükten sonra hedef olan şahsa vâsıl olsa fi'ili sebebinin fâiline isnâd, meyyite isnâd olmuş olur. Yani şahs-ı mezkûru itlâf eden kimsenin bir meyyit olması îcâb eder. Halbuki ölen bir şahıs diğer birini telef edemez.

Semâme bu gibi daha bir çok efkâr serd eylemiştir. Meselâ demiştir ki: Ma'rifet nazardan mütevelliddir ve ma'rifet de sâir mütevellidât gibi fâilsiz bir fi'ildir. Ma'rifet vücûd-ı şer'den mukaddem vâcibdir.

Semâme istitâat bahsini de karıştırmış ve; "İstitâat, âletin âfâttan selâmeti ve cevârihin sıhhati demek olup kable'l-fi'ildir." re'yinde bulunmuştur.

Mezheb-i İ'tizâl'e tenâsüh nazariyyesi, Nazzâmiyye müntesiblerinden Muhammed bin Hâit ile Fazl-ı Hadebî nâmında iki derbeder tarafından idhâl edilmiştir.

Bu herîfler felâsife-i kadîmeden bazılarının ortaya atmış oldukları tenâsüh nazariyyesini pek kaba bir sûrette tasvîr ve Âlem-i İslâm'a idhâl gayretinde bulunmuşlardır. Fırak-ı Mu'tezile müntesibleri arasında "Hâitıyye" **[91]** ve "Hadebiyye"ler kadar saçmalayan, hakîkat-i İslâmiyyeden büsbütün uzaklaşan bir fırka yoktur. Bunların beyânât ve i'tikādları akıl ve mantık ilhâmâtı, Şer'-i Mübîn telkînâtı olmaktan ziyâde milel-i kadîme esâtîr ve hurâfâtına müstenid bulunduğu görülüyor. Meselâ hâitın biri kadîm ve diğeri hâdis olmak üzere iki ilâh bulunduğu hakkındaki küfriyyâtı İran-ı kadîm dininin Hürmüz ve Ahrimanlarını hatırlatmaktadır.*

Bunların hayvânâtın da mükellef oldukları hakkındaki akīdeleri nazariyye-i tenâsühün o kadar kaba bir taklîdidir ki, garâbetine karşı gülmemek kābil değildir. Meselâ Muhammed bin Hâit ve Fazl-ı Hadebî demişlerdir ki: "Cenâb-ı Hakk mahlûkātı bugün bulundukları dünyâdan başka bir âlemde âkıl, bâliğ, sahîh ve sâlim olarak halk eylemiş ve onlarda kendi ma'rifetini ve kendiye ilmi yaratmış ve kendilerine verdiği her gûnâ ni'ama mazhar etmişti. Bilâhare bu mahlûkātın kâffesini kendilerine verdiği ni'metlere karşı

[1] Necm, 53/39.

* İran-ı kadîmin Zerdüşt dîni hakkında ayrıca ma'lûmât-ı mufassala verilecektir.

şükür ile mükellef kıldı. Bazıları emr edilen şeylerin cümlesini îfâ eylediler. Bazıları da hiç birini îfâ etmediler. Bir kısmı da bazılarını îfâ ve bazılarında tecvîz-i kusûr ettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk bunlardan evâmirine mutî' olanları bulundukları dâr-ı naîmde ibkā eyledi; büsbütün isyân edenleri nâr-ı cahîme gönderdi. Evâmirin bazısına itâat ve bazısına isyân edenleri ise dünyâya çıkararak kendilerine –derece-i isyânlarına göre– hayvan veya insan sûretinde birer cism-i kesîf giydirdi. Yeryüzündeki hayvan ve insanların şekillerindeki ihtilâf günâhlarının mikdârıyle mütenâsibdir. Ma'sıyetleri az, tâatleri çok olanların sûretleri güzel, elemleri ekall olur. Bilakis ma'sıyetleri çok olanların da sûretleri çirkin bulunur. Hayvan günâhkâr kaldığı müddetçe dünyada bir sûretten diğer sûrete inkılâb ve tenâsühdan hâlî kalmaz.*

İbni Hâit ve Fazl'ın fikir ve hikmet, akıl ve şerîatle kābil-i tevfîk olamayan hezeyânları mütefekkirîn-i erbâb-ı İ'tizâl'in de hedef-i teşnî' ve takbîhi olmuştur. Hâitıyye ve Hadebiyyeler dalâletle mahkûm olmuşlardır. İbni Hâit rü'yetullâh bahsinde hem ehl-i İ'tizâl'den, hem de Ehl-i Sünnet'ten ayrılmıştır. Bu mes'ele hakkında diyor ki: "Rü'yete dâir vârid olan haberler akl-ı evvelin rü'yetine haml edilmelidir. Akl-ı evvel, bil-cümle mübdeât ve mevcûdâtın evvelidir. Kıyâmette görülecek de akl-ı evveldir. Yoksa vâhibü'l-akl olan Zât-ı Bârî'nin rü'yeti muhâldir. Akl-ı evvel suver-i zâttan ifâza olunur. Hazret-i Peygamber'in; [1](اوّلُ مَا خَلَقَ اللهُ العقلَ فقاله له اقبِل فاقبِل ثم قاله له ادبِر فادبر فقاله عزتی و جلالی ما خلقت خلقاً احسن منك بك اعز وبك اذل وبك اعطی وبك امنع) hadîs-i şerîfinde vâki' olan akıldan murâd da akl-ı evveldir."

İbni Hâit ve Fazl'ın akīdelerinde diğer erbâb-ı İ'tizâl'in mutâlaalarında görülen rasânetten eser bile yoktur.

Hicret-i Nebeviyye'nin 621 târîhinde irtihâl etmiş olan eâzım-ı ulemâ-i Şâfiîden Seyfüddîn Âmedî Hâitıyyeleri küfür ile ithâm eylemiştir. Filhakîka Hâitıyyeler; "Âlemin iki ilâhı vardır." yolundaki hezeyânlarıyle şirke düşmüşlerdir.

Bu herîflerin efkârı esâtîr-i kadîme ile meşbû' olup hurâfât-ı mezkûreyi az çok ta'dîlâtla İslâmiyet'e idhâl etmeye yeltenmişlerdir. Binâenaleyh bunların mütâlaâtında akıl ve mantık aramak zulmette nûr taharrîsi kadar abesdir.

Sâlifü'z-zikr Bişr'in telâmîzinden Ebû Mûsa Îsâ bin Subh el-Mezdâr nâmında bir zât da bazı mesâilde üstâzına muhâlefetle "Mezdâriyye" fırka-i İ'tizâliyyesini te'sîs eylemiştir.

Ebû Mûsâ zühd ve ibâdetle meşgūl olduğundan kendisine "Râhibü'l-Mu'tezile" ismi verilmişti. Ebû Mûsâ ber-vech-i âtî üç mes'elede üstâzından ayrılmıştır:

1- Bir fi'ilin mübâşeret tarîkıyle değil fakat tevellüd cihetiyle iki fâilden vukū'u câizdir.

2- Ef'âl-i ibâd, Hudâ'nın mahlûkudur i'tikādında bulunan ve rü'yet-i Bârî'ye kāil olan kâfirdir.

3- İnsanlar nazmen ve belâğaten *Kur'ân*'ın mislini ve belki ondan ahsenini ityâna kādirdirler.

Nazzâm'ın telâmîzinden Esvâr nâmında bir zât da birkaç mes'elede Nazzâm'a muhâlefetle "Esvâriyye" fırka-i İ'tizâliyyesini te'sîs eylemiştir. Esvâr'ın muhâlefet ettiği en mühim mesâil ber-vech-i âtîdir:

1- Cenâb-ı Hakk'ın ademiyle haber verdiği veyahud ademini bildiği şeye kudreti taalluk etmez.

2- İnsanın kudreti ale's-seviyye zıddına sâlihdir. Mâdem ki insan ahad-i zıddeyne kādirdir, zıdd-ı âhara da kādir olur.

Ebû Ca'fer el-İskâf tarafından te'sîs edilen mezheb tarafdârânı da; Cenâb-ı Hakk ukalâya zulm etmeye kādir değildir; lâkin sıbyân ve mecânîne zulm edebilir diyorlar. İskâfiyelerin şu türrehâtlarında bir hikmet, bir esâs aramak abesdir. Buna hezeyândan başka bir nâm verilemez. Bâhusûs [2](وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) nass-ı Furkânîsine de tamâmıyle muhâliftir.

İskâfiyye Fırkası erkânından Ca'fer bin Mübeşşir ve Ca'fer bin Harb nâmında iki kimse; "Hadd-i şürb üzerine icmâ'-ı ümmet hatâdır. Zîrâ hudûd-ı şer'iyyede mu'teber olan nasdır." sözleriyle İskâf'dan ayrılmışlar ve "Ca'feriyye" fırkasını te'sîs eylemişlerdir.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

6- Taklîd ve İctihâd:

Geçen makālelerde dinde basîret üzre bulunmanın lüzûmundan, basîret fi'd-dinin de usûl-i İslâmiyyeden olduğundan, dinde basîret üzre olmadıkça, **[92]** din insanları kendisinden maksûd olan iki gāyeye –dünyâ ve âhirette mes'ûd olmak gāyesi– îsâl edemeyeceğinden bahs etmiştik. Sonra kitâb-ı azîzin taklîd ve ehl-i taklîdi nasıl zem ve takbîh eylediğini de anlattık. Şimdi de mes'eleyi daha ziyâde îzâh edeceğiz ki, taklîddeki hatar-ı azîmi bilmeyenler onun mazarratını anlasın da dinini fehm ve idrâk husûsundaki meserreti ziyâdeleşsin. Bir de bazı kitaplarda mukallid müctehidden efdal olduğunu gördüğü zu'm-ı fâsidinde bulunan ihvânımız nazarında da hak ve hakīkat tamâmıyle tebeyyün etsin.

Maamâfîh söyledikleri şâyân-ı kabûl olan ulemâdan biri çıkıp da bu kelimeyi –mukallidin müctehidden efdal olduğunu– sarf edeceğini zannetmem. Öyle ya; eğer bu söz sahîh olsaydı, cerâd-ı münteşire gibi dağılmış olan bu muhtelit insanların –ki, hepsi mukalliddir– eimme-i müctehidînden efdal olması lâzım gelirdi. Hayır, hayır! Bu kavlin sıhhati şöyle dursun, sahîh olmadığı gibi ne akla, ne de nakle hiç birisine muvâfık değil; onlar ile âdetâ çarpışıyor. İlmi tahkīr, cehli tafdîl ediyor.

Baksanız a! Ulemâ, mukallidin îmânında bile ihtilâfa düştüler: Ekser-i muhakkıkīn, bilhâssa mütekaddimîn, mukallidin îmânı sahîh ve şâyân-ı kabûl olmadığına kāildirler. Hattâ bazı ulemâ bu kavil üzerine icmâ' bile nakl ederek bunu da pek çok âyât-ı *Kur'ân*iyye ile istidlâl ettiler: [**](فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ...) [3](اِلَّا اللهُ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنى مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا...) (Yani; bâb-ı i'tikād gibi

---

* Tenâsüh mezhebine dâir de makālât-ı âtiyede ma'lûmât verilecektir.

[1] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 8, s. 283.

[2] Fussilet, 41/46.

[**] "İyi biliniz ki; Cenâb-ı Allâh'dan başka ma'bûd bil-hak yoktur." (Sûre-i Muhammed, âyet: 17) [Metinde âyet numarası "18" olarak yazılmıştır.]

[3] Yûnus, 10/36.

ilim matlûb olan yerlerde zan kâfî değildir.) [1](قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ, (اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ...وبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُون)* Kādî Beydâvî merhûmun beyânına göre îkān; nazar ve istidlâl ile şek ve şübheyi nefy ederek muhkem, sâbit, lâ-yetezelzel bir ilim hâsıl olmaktır. Halbuki mukallidin bundan nasîbi yoktur. Onun bildiği şeyler de itkān olmadığı için daima mütezelzeldir.

Sonra ulemâ, mukallidin îmânının adem-i sıhhati hakkındaki müddeâlarını doğrudan doğruya nazar ve istidlâl ile emr eden şu âyetle de istidlâl ediyorlar: **(اَفَلَمْ يَنْظُرُوا اِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ) Bir de mukallidleri tevbîh ma'razında zikr edilen şu âyet-i kerîmeler ile istidlâl olunuyor:

(بَلْ قَالُوا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ)***، (وَكَذٰلِكَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ. قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَاءَكُمْ قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِه كَافِرُون)****، (وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ)*****

Bu nev' âyetler pek çoktur; *Kur'ân-ı Kerîm*'in akla hitâb ederek dini de akla ta'lîk ettiğine dâir yukarıda söylemiş olduğum âyetler de bu cümledendir.

İşte; *Kur'ân-ı Kerîm*'in bize göstermiş olduğu hakīkatler budur.

Eğer yüzümüzü biraz imtihân ve tecrübe tarafına doğru tevcîh edecek olursak görürüz ki; mukallidin îmânı daima tezelzül ve ıztırâba, belki de zevâl ve inkılâba ma'rûzdur. Sihir ile mu'cize beynini tefrîk ederek ancak burhân ve delîlin verdiği kanâat netîcesinde –âbâ vü ecdâda yahud başka bir kimseye taklîd ile değil– Hazret-i Mûsâ'ya îmân eden seharayı görmüyor musunuz? Onları Firavun azâb-ı şedîd ile, ölümle tehdîd ettiği zaman ne cevap verdiler:

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى. قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِى فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا اَنْتَ قَاضٍ اِنَّمَا تَقْضِى هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا******

Bakınız ki; Hazret-i Mûsâ'ya delîl, burhân netîcesi olarak îmân ettikleri için Firavun tarafından gelmesi melhûz, belki de **[93]** muhakkak olan azâb-ı şedîde nasıl mukābele ediyorlar; kendi nefisleri müdhiş bir azâba ma'rûz oluyor da, yine îmânları kat'iyyen muztarib olmuyor; ölüme râzî oluyorlar, fakat i'tikādlarından dönmüyorlar.

Sonra bir de Hazret-i Mûsâ'nın getirdiği şerîati, gösterdiği mu'cizeleri anlamaksızın mahzâ kendi milletlerinden olduğu, kendilerini azâbdan –esâretten– kurtardığı için kör körüne Hazret-i Mûsâ'ya îmân eden Benî İsrâîl'e bakınız!

وَجَاوَزْنَا بِبَنِى اِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰى اَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ*******

İşte, delîl ve burhânın verdiği kanâat netîcesindeki îmân ile mukallidin îmânı arasındaki fark! Bu iki îmân arasındaki farkı biraz teemmül etmek mukallidlik mertebesinin ne olduğunu pek vâzıh bir sûrette gösterir.

Bir suâl: Biz avâmm-ı nâsı görüyoruz ki, her ne kadar onların zihinlerine şekk ü şübhe ilkā edilse yine onlar i'tikād ve îmân ettikleri dinden kat'iyyen rucû' etmiyorlar, onları i'tikād ettikleri şeylerden vazgeçirmek kābil olmuyor.

Cevâb: Avâmm-ı nâs dinden olmak üzere i'tikād edip de öylece amel ettiği bir şey hakkında –velev ki o şey bâtıl olup din ile hiçbir sûretle alâkası olmasa bile– kendi akrân ve emsâlinin kelâmını, telkīnâtını kabûl etmez. Lâkin kendisini şek ve irtiyâba düşüren akrân ve emsâli olmaz da ilmini, salâh-ı hâlini mu'tekıd olduğu bir kimse olur ise, o zaman hiç şek ve irtiyâbda vâki' olmayarak hemen onun sözünü kabûl ediverir.

Diğer bir suâl: Bütün ulemâ ve sulehâ bir araya gelse yine vücûd-ı ilâhî hakkında avâmm-ı nâsı şek ve şübheye düşüremezler.

Cevâb: Allah'ın vücûdunu i'tikād etmek insanda fıtrî bir

---

[1] Bakara, 2/111.

* "Âhireti de ancak, senden evvel ve sana inzâl buyurulanlara îmân edenler cezm ve îkān ederler." (Sûre-i Bakara, âyet: 4)

** "Onlar, başlarının üzerindeki semâvâta, göklere bakmıyorlar mı? Onu her türlü mesâib ve nakāyisden sâlim olarak nasıl binâ edip, nasıl tezyîn ettiğimizi düşünmüyorlar mı?" (Sûre-i Kâf, âyet: 6)

*** "Onlar, sülûk ettikleri tarîk-ı bâtıla bir hüccet, bir delîl netîcesinde değil, belki; "Babalarımızı bu dîn, bu tarîk üzre bulduk; biz de onların isrine iktifâ ettik." diyerek onları delîlsiz, burhânsız taklîd ettiler." (Sûre-i Zuhruf, âyet 22)

**** "Bunun gibi, senden evvel birçok memleketlere peygamberler gönderdik. Onların büyükleri, cebbârları; "Biz, babalarımızı bu din ve tarîk üzre bulduk; biz de onların isrine iktifâ ediyoruz." dediler. Gönderdiğimiz peygamberlerin; "Ben size babanızın i'tikād edip tapındığı dinden daha iyi, sizin için daha ziyâde bâis-i hidâyet olan bir din gösterirsem!" demelerine de; "Biz, sizin göstereceğiniz şeyi inkâr ederiz" cevâbında bulundular!!" (Sûre-i Zuhruf, âyet 23-24)

***** "Hem onlara; "Allâh ne göndermiş ise ona uyunuz" dendiği zaman; "Biz, daha iyi atalarımızı müdâvim bulduğumuz şeylere uyarız" derler. Pek a'lâ! Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş, doğru yolu seçememiş ise, yine mi uyacaklar?" (Sûre-i Bakara [170])

****** "–Mu'cizeyi gördükten sonra Hazret-i Mûsâ'ya îmân eden seharaya– Firavun dedi ki: "Benden izin almaksızın gidip de sizin büyüğünüz, sihirbazlıkta sizin üstâdınız olmaktan başka bir mâhiyeti hâiz olmayan kimseye (Hazret-i Mûsâ'ya) îmân ettiniz; (kendinizce de ma'lûm olan şeyleri mu'cize diye tasdîk ettiniz); öyle mi?! Şurasını kat'î olarak biliniz ki; –size cezâ olmak üzere –ben de sizin ellerinizi, ayaklarınızı hılâfından (sağ ve sol olmak üzere) kesip sizi hurma ağaçlarına asacağım. İşte o zaman, (kendisine îmân etmeyenlere) Mûsâ'nın Allahı'nın yapacağı azâb ile benim tertîb edeceğim azâbın hangisi daha şiddetli, daha dâim olduğunu yakînen anlarsınız!" Onlar dediler ki: "Biz, kat'iyyen Hazret-i Mûsâ'dan gördüğümüz âyât ve mu'cizâta ve bizi halk eden Cenâb-ı Allah üzerine seni ihtiyâr edip de sana ibâdet etmeyiz! Binâenaleyh istediğini yap, elinden geleni bırakma! Lâkin şurasını da bil ki; senin hükmün ancak dünyadadır. (Sûre-i Tâhâ, âyet: 71-72)

******* "Biz, Benî İsrâîl'i denizden geçirip de Firavun'un elinden kurtardığımız gibi onlar sanemlere tapan bir kavme rast geldiler. O vakit Hazret-i Mûsâ'ya dediler ki: "Onların ibâdet edecek nasıl Allahları varsa, biz de senden öylece –altından, gümüşten ma'mûl– Allah isteriz!" Hazret-i Mûsâ cevap verdi: "Siz, hakîkaten câhil, azamet-i ilâhiyyeyi taakkul etmez bir kavimsiniz" (Sûre-i A'râf, âyet; 138) [Metinde âyet numarası "120" yazılmıştır.]

ilhâmdır; hattâ bazı ulemâ mevcûdiyet-i ilâhiyye üzerine mutlakā istidlâle ihtiyâc bile olmadığına kāildirler. Lâkin, hangi bir avâm olursa olsun, sulahâdan yahud ulemâdan bir zât tarafından kendisine bir akīde-i fâside ilkā edildiği zaman, onu kabûlde hiç tereddüd bile göstermez; bâhusûs o akīde için şimdiye kadar müslümanlar arasında şuyû' bulan bir şübhe de olursa… Meselâ; sulahâ yahud ulemâdan biri çıkıp da avâma; "Allah, filân nebîyi yahud filân velîyi yeryüzünde kendisinin vekîli, mahlûkātı üzerine mutasarrıfı kıldı." Onun irâdeleri, Allah'ın irâdesi gibidir: [1](اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) yahud; "Allâh filân kimseye hulûl etti!" yahud; "…üzerinde oturuyor." "Peygamber Allah'ı bizim yek diğerimizi görüp konuştuğumuz gibi gördü, konuştu; kelâm-ı ilâhîyi savt ve hurûf ile işitti" yahud; "Allah, kâinât halk edilmezden binlerce sene evvel mevcûd olmuş idi." gibi şeyler telkīn ederse, avâm-ı nâs bunların hepsini olduğu gibi i'tikād ederek bunlarda kat'iyyen şek ve şübhe etmez. Ne hâcet! Ben bunu bizzât avâm-ı nâs arasında tecrübe ettim.

Vaktâ ki müslümanlar arasında cehâlet pek ziyâde taammüm etti: O zaman ulemâ-yı müteahhirîn îmân husûsunda mukallidin küfrüyle hükm etmek müslümanların azîm bir kısmının tekfîrini bâdî olacağını nazar-ı dikkate alarak mukallidin îmânının sıhhati ile fetvâ verdiler. Fakat, onlar da ale'l-ıtlâk; "Mukallidin îmânı sahîhdir." demediler. Belki akāidini bi-hakkın belleyerek o akīde hakkında kendisini ne kadar teşkîl etseler yine şek ve şübheye düşmeyecek, kendi taklîd ettiği kimse de dâhil olduğu halde bütün âlem o i'tikāddan rucû' etseler kendisinin çevirilmek ihtimâli olmayacak bir sûrette o i'tikādın hak, doğru olduğunu cezm etmek şartıyle îmânının sıhhatine hükm ettiler.

اذ كل من قلد فى التوحيد ايمانه لم يخل من ترديد
ففيه بعض القوم يحكى الخفا وبعضهم حقق فيه لكشفا
فقال ان يجزم بقول الغير كفى والالم نزل فى الضير

Cevhere

Lâkin şurası da hafî olmasın ki; nazar ve istidlâle kādir olanlar üzerine nazar ve istidlâlin vücûbunda, kudreti var iken onu terk ederek taklîd ile iktifâ edenlerin de âsî olduğunda ulemânın ittifâkı vardır. Binâenaleyh hulâsa olarak diyebiliriz ki: Mukallid ikiden hâlî değildir: Ya kâfir, yahud nazar ve istidlâli terk ettiğinden dolayı âsîdir. Meğer ki, nazar ve istidlâle hiç kādir olmayacak derecede zaîfu'l-akl, baîdü'l-fehm ola.

İslâm'a intisâb edenler dört kısma ayrılırlar:

1- Müctehidîn: Bunlar o zevât-ı kirâmdır ki: Mesâil-i i'tikādiyyeden her bir mes'eleyi delâil ve berâhîn-i kātıa ile isbât etmeye kādir oldukları gibi akīdeye, yahud delîl ve mukaddemâtı üzerine vârid olan her şübheyi de reddederler. Bu red ve isbâtın, ehl-i nazarın tarîkati, mesleği üzerine olması şart da değildir.

2- Akāidi, mesâil-i i'tikādiyyeyi delâil ve berâhîni ile beraber taallüm eden ve fakat kendilerinden delîl ikāme edemeyen ulemâ-yı kirâm. Bunlar, kalbleri mutmain olacak, reyb ve şübheden uzak bulunacak derecede delîli fehm ve idrâk ederlerse de, bizzât o mesâil üzerine ikāme-i burhâna kādir değillerdir. Binâenaleyh bunlar hem delîlde hem de medlûlde **[94]** mukalliddirler. Bunlar, şek ve şübhe dalgalarının mecrâlarından, kendilerini şübheye düşürecek vâdîlerden uzak bulundukça her türlü şükûkdan emîndirler. Maamâfîh bu gibi şeylere ma'rûz kaldıkları zaman da, maûnet-i ilâhiyye ile müeyyed olanlardan başkası sâhil-i selâmete çıkamazlar.

3- Mukallidler: Bunlar, akāid-i sahîhayı, o husûsda sâhib-i yed olan zevât-ı kirâmdan öğrenenlerdir. Şu kadar var ki; öğrendikleri şeyleri, delîl yahud burhân ile değil, yalnız iknâ' tarîkı ile, mesâili kolayca anlayıp idrâk etmeye vesîle olan emsile ve şevâhid-i zâhire ile öğrenirler. Mesâil-i i'tikādiyyenin –hepsine değil belki– bazısı üzerine ikāme edilen delâili icmâlen fehm edenler de bu zümredendir. İşte bu sınıfın îmânı başkalarına tâbi'dir. Bununla beraber eğer gāyet sağlam bir akīdeye mâlik olurlar da taklîd etmiş oldukları kimse o i'tikāddan rucû' etse bile kendilerinin rücû' etmeleri ihtimâli olmaz, zihinlerine şübhe ilkā edildiği zaman kat'iyyen şek ve şübheye düşmezlerse, bu kimseler, inde'l-müteahhirîn râcih olan kavle göre mü'mindirler.

4- Yalnız içlerinde doğup terbiye olundukları kimselerden gördükleri, işittikleri zavâhirden, akvâl ve ef'âlden başka İslâmiyet hakkında hiçbir şey bilmeyenlerdir. Bunlar, akāidi ulemâ-yı ârifînden almadıkları, onlardan belleyip öğrenmedikleri cihetle daima müşekkikînin şükûküne ma'rûzdurlar. Bir de, bunlar mü'min de değildirler. Bu sözümle, gözlerini bürüyen kesîf bir perde-i cehâletle ilim meclislerini göremeyen bu avâm sürüsünün hepsi kâfirdir. Onlara müslüman muâmelesi yapılmaz demek istemiyorum. Belki ben, –te'vîl edilmeyecek derecede sarâhaten i'tikād-ı sahîha muhâlif kelâm sarf ettiğini görüp işitmedikçe– bi-husûsihî hiçbir ferdi bile tekfîr etmem. Lâkin ben, imtihân ve tecrübe ile, vicdân ile, nakl-i sahîh ile biliyorum ki; şek ifâde eden bir kelime ile onların bin dânesine i'tikādlarından suâl etmiş olsam, hiç birisi de sahîh bir cevap bulup da söyleyemezler. Bunun sebebi ise lisânlarında za'f olduğu için değil, belki kalblerinde temerküz eden bir marazın netîcesidir ki, o da maraz-ı cehldir.

Şunu da hâtırımızdan çıkarmayalım ki; bu cehâlet, kadınlarda erkeklerden daha ziyâde, daha şiddetlidir. Çünkü kadınlarda –başkalarına ahkâm-ı dîniyyeyi ta'lîm edip öğretecek nisbette– din âlimeleri bulunmuyor. Fakat erkekler, bunlar kadar değildir. Onların müteallim sıfatıyle câmi'lere, medreselere, mekteplere müdâvemet etmeyenleri bile yine kadınlar kadar câhil değildirler. Bunlar hiç olmazsa ulemâ meclislerine, muhâvere ve müsâmere olan yerlere devâm ederek onlardan dine, ahkâm-ı İslâmiyyeye âid bir şeyler öğrenebiliyorlar. Hattâ bu gibi yerlere çokça devâm edenler mesâil-i dîniyyeden başka daha bir çok mes'eleler de öğrendikleri vardır. Lâkin kadınlar ahkâm-ı İslâmiyyeyi büsbütün câhildirler.

Biz, kadınlarımızın mesâil-i ictimâiyyeyi bilmediklerinden şikâyet edip duruyoruz da, usûl-i İslâmiyye, mesâil-i dîniyyeyi câhil olmalarından gaflet ediyoruz. Hiç birimiz kadınların mesâil-i dîniyyedeki cehâletlerini nazar-ı i'tibâra bile almıyoruz. Halbuki, kadınların usûl-i dîniyye, erkân-ı İslâmiyyeyi bilmemeleri yüzünden pek büyük mahzûrlar te-

[1] Yâsin, 36/82.

vellüd etmektedir. Bir kere sağlam bir sûrette akîdesini bilmeyen kadının nikâhı sahîh değildir. Pek a'lâ! Nikâhı sahîh olmayınca onunla olan muâmele de zinâ olur; ondan olan çocuk da bit-tabi' veled-i zinâ, harâm-zâde olur. Bunun içindir ki, *Kur'ân*, bu mefâsid-i azîmeden şiddetle nehy ediyor: (يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْليكُمْ نَاراً...)*

İşte bu bir emr-i ilâhîdir ki; ona itâat etmek herkesin üzerine vâcibdir. İmâm-ı Gazzâlî de *İhyâu'l-Ulûm*'da şöyle diyor: "Yevm-i kıyâmette düşman olarak erkeğe yapışacak olanların en birincisi bizzât kendi kadını ile kendi evlâdı olacaktır. Bunlar derler ki: "Yâ Rab! Sen bundan bizim hakkımızı al! Zîra bu, bize harâm yediriyor, bilmediğimizi ise hiç öğretmiyordu!"

Fukahâmız da diyor ki: "Kadının muhtâc olduğu umûr ve mesâil-i dîniyyeyi öğretmek, erkeğin üzerine vâcibdir. Eğer erkeğin kendisi de bundan âciz olursa, –o mesâili sorup öğrenmesi için– kadını ulemânın, o mesâili bilenlerin yanlarına göndermesi vâcib olduğu gibi, bunun aksine hareket –kadını gitmekten men' etmek– de harâmdır."

Eğer biz, kadınların nâmûsunu, iffetini, kemâlini, ev işleri ve hey'et-i ictimâiyyeye karşı olan vazîfelerini hakkıyle îfâ etmelerini istersek, onlara dini ta'lîm etmemiz, onlara İslâm terbiyesi vermemiz, va'z u nasîhatle onların kalblerine havf-ı ilâhîyi yerleştirmemiz lâzımdır. Başka bir sûretle bu ümniye-i mübecceleye nâil olmak mümkün değildir.

Binâenaleyh her ferdin üzerine vâcib olan bir şey vardır ki, o da: Kadına pek büyük bir ehemmiyet vererek hemen bugünden i'tibâren onları okutmaya bed' etmek, herkes bildiği şeyleri ehl ü ıyâline öğretmek, bu sûretle kadınlara da akāid-i İslâmiyyeyi belletmektir.

Bir gün esnâ-yı musâhabede, hiçbir dine i'tikādı olmayan bazı hıristiyan gençleri dediler ki: "Biz dinsiz olduğumuz cihetle daima erbâb-ı dîni yahud dinin bazı ahkâm ve kazâyâsını tenkīd eder dururuz. Fakat biz gençler, bir meclisde toplanıp da böyle din yahud ricâl-i din aleyhinde, idâre-i kelâm ederken o meclise kadınlarımız da gelecek olursa, o zaman –onların i'tikādını da ifsâd etmemek için– hemen sükûta mecbûr oluruz. Gerek din, gerek erbâb-ı din aleyhinde kat'iyyen söz söylemeyiz. Zîrâ kadının i'tikādı bozulduğu gibi nâmûs ve iffeti de **[95]** kalmaz. Sonra muhâfaza-i iffet için üzerine bin perde çekilse yine fâide vermez. Onların nâmûs ve iffetini muhâfaza edecek perde ancak dindir, i'tikādât-ı dîniyyedir!"

İşte kadınların dini, mesâil-i i'tikādiyyeyi bilmemeleri yüzünden tevellüd edecek mehâzîr! Şu halde kadınlara da ta'lîm ve terbiye ile dini, ahkâm-ı İslâmiyye ve mesâil-i i'tikādiyyeyi telkīn edip onları da cehâletten kurtarmak üzerimize farzdır. **(وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللهِ فَقَدْ هُدِىَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقيمٍ)

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdi

* "Ey ehl-i îmân! Kendi nefsinizi, evlâd ü ıyâlinizi –ahkâm-ı şer'iyyeyi öğrenip onunla âmil olmakla– ateşten muhâfaza ediniz!.." (Sûre-i Tahrîm, âyet: 6)

** "Her kim habl-i ilâhîye, *Kur'ân-ı Kerîm*'e sımsıkı tutunursa, hiç şübhe yok ki, i'vicâcdan, hatar u mehâlikten sâlim yolu bulmuştur." (Sûre-i Âl-i İmrân [101])

TERBİYE VE TA'LÎM

MEDÂRİS-İ İLMİYYE

İnkılâb-ı kebîr-i Osmânîden beri ara sıra alışılmış bir terâne gibi tekrar edile gelen ve felâket-i ahîre dolayısıyla ıslâhât-ı umûmiyye ihtiyâcâtı miyânında şiddetle hâtıra gelen meslek-i ilmiyyenin tezebzübât-ı hâzırası hakkında âlem-i matbûâtta bir müddetten beri şâyân-ı arzû olmayacak şekil ve keyfiyette cârî mübâhesât-ı nâ-lâyika meslek-i mezkûrun muhiblerini dil-hûn, aduvlarını perde-bîrûn ettiği için ictihâdât-ı mütebâyine ashâbı arasındaki açıklık az zamanda derin ve mühlik bir uçurum hâlini aldı. Bu hal yek diğerin hâline adem-i vukūf ile zavâhirden istihrâc-ı ahkâm eylemek sevdâsından veyahud ahlâk-ı âtılânemizde mütemerkiz lâf ile dünyâya nizâmât vermek ibtilâsından neş'et ettiğini yazılan yazıların zımnında münderic hâlât-ı rûhiyyeyi anlayanlar pek a'lâ bilirler.

Bu abd-i âciz medâris hayât-ı husûsıyyesine bil-fi'il iştirâkimle bu meslek hakkında efkâr-ı müstahsalemi serde kendimi sâhib-i salâhıyyet addederek mübâhasât-ı câriyyeye bir lâhıka ilâve etmek niyetindeyim.

Âlem-i İslâm'ın hükûmet-i ahîresi olarak İklîm-i Rûm'da teessüs eden Osmanlı Devleti hükûmet-i sâbıka-i İslâmiyyenin isrine iktifâen maârif-i umûmiyyesini mecrâ-yı medârise tevdî' ettiği vakit o müesseseler bugünkü gibi yalnız ulûm-ı İslâmiyye tahsîline münhasır değil, kâffe-i fünûnun yegâne dârü't-teallümü olmakla maârif-i umûmiyyeyi bi-hakkın temsîl ediyordu. El-yevm hâl-i harâbîsiyle ma'mûriyet-i sâbıkasına mersiye-hân olan medâris derûnundaki kütübhâneler mündericâtının tedkīkinden de müstebân olacağı vechile o zamanlar medârisde ulûm-ı şer'iyye dürûs-i müdevveneden bir şu'be olup fünûn-ı sâireye de aynı derecede ehemmiyet verilir ve mesleğinde mütehassıs tabîbler, riyâzîler, hey'et-şinâslar yetişerek maârif, milleti müessesât-ı sâireden müstağnî kılardı. Bilâhare fünûn-ı tabîiyye ve riyâzıyye memâlik-i Garbiyyede keşfiyât-ı cedîde ile tevessü' ettiği halde medâris-i İslâmiyye bu terakkıyâta bîgâne kalmış olduğundan bir çok zaman sonra hissolunan ihtiyâc-ı teceddüd mekâtib küşâdına bâdî olmuş ve işte ancak bu sebebledir ki, maârif-i Osmâniyye şîrâzesinden çıkarak bir daha da tarîk-ı sâlime dâhil olamamıştır. Medâris-i İslâmiyye terakkıyât-ı asriyyeyi ta'kīb ve teceddüdât-ı tedrîciyye ile beraber yaşasa idi, şübhesiz teceddüde ihtiyâc görülmeyecek ve bugün memleketimizde yek diğerine "hükm-i i'dâm" vermek derecesinde âmâl ve ahlâk-ı mütebâyine perverde eden o iki unsur-ı irfân karşılaşmayacak idi.

Mekteplerin küşâdından sonra fünûn-ı cedîde ünvanı verilen tabîiyât ve riyâziyât medâris talebesinin dâire-i tedrrüsâtından tayy ü ihrâc edilerek kendilerine yalnız ulûm-ı şer'iyye bırakıldığı halde garîbdir ki, "hikmet" nâmıyle hikmet-i tabîiyye ve hey'etin nazariyât-ı sâbıkasını hâvî garâbet mecmûalarının tedrîsi fünûn-ı müdevvene-i atîkanın bir âbide-i sermediyyü'l-karârı olmak üzere ibkā edilmiş idi. İşte bu ve bunun gibi terbiye-i fikriyye ihtilâfâtı memlekette açılmış

olan iki nevi' bâb-ı tedrîsi yek diğeriyle anlaşamayacak bir hâle getirdi.

Bugün memlekette üç aded maârif idâresi görüyoruz: Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, Ders Vekâleti, Tedrîsât-ı Askeriyye İdâresi. Bunlardan hükûmetin en az nâil-i himâyesi olan, Ders Vekâleti İdâresi tahtındaki meslek-i ilmiyye tâlibîni olduğu kābil-i inkâr değildir. Milletin mürebbî-i ma'neviyâtı olan bu meslek müntesibîni her türlü esbâb-ı istirâhate mâlik, hükûmetin ihtirâmına nâil, istikbâlinden emîn olması iktizâ ettiği halde, istirâhat yerine azâb, ihtirâm makāmına hakāret, istikbâl olarak sefâlet-i ebediyye içerisinde pûyân olurken, bunlardan millet için hizmet beklemek hem insâfsızlık, hem de abes olur.

Medârise intisâb eden talebenin hemân kâffesi taşralıdır. Bu bîçâreler taşralarda maârif nâmına ne varsa ve onlardan ne kadar hisse-mend olabildilerse, onunla İstanbul'a geliyorlar. Geldikleri zaman yaşlarının pek küçük, yahud pek büyük olmasından, yahud ma'lûmât-ı ibtidâiyyelerinin noksânından, bazısı medârisdeki hemşehrîlerinin cereyânına tebean, hemân kısm-ı küllîsi fakr u sefâletten nâşî bir hemşehrînin, yahud medrese müderrislerinin tensîb ettiği bir sâhib-i hücrenin yanına "çömez" giriyor. "Oda hocası" munsıf ise mollayı muktedir bir efendinin dersine oturtmakla beraber derslerini de muntazaman müzâkere ediyor. İnsâflı değilse talebeyi kendi hemşehrîlerinden veyahud cemâat-i kesîre meftûnlarından bir ahbâbının dersine devâm ettirerek hocanın iktidârı, tâlibin istifâdesi hâtıra bile gelmiyor. Hangi sûrette olursa olsun, talebe oda hocasının yemeğini pişirmeye, mangalını yakmaya, hattâ çamaşırını yıkamaya mecbûr olduğu gibi odaya gelecek misâfirlere **[96]** dâmen der-miyân-ı hizmet olmak, sabah akşam semâver yakıp çay demlendirmek gibi hıdemât da talebenin vazâif-i rûz-merresinden ma'dûd bulunuyor.

Şurasını da hâtırdan çıkarmamalı ki, ahîren imâretlerin lağvından mukaddem vâkıf tarafından imârete merbût medrese ahâlîsi kuvvet-i dimâğ için lâzım gelen gıdâlarını imâretin yağsız çorbasıyla hamur fodlasından istihsâl eder ve bu halden ancak memleketten parası gelenlerle şuhûr-ı selâsede terâküm ettirdiği akçeyi sarf edenlerden bazısı istinkâf eylerdi.

Talebenin senesi sene-i kameriyye ve ta'tîli de –hangi mevsime rast gelirse gelsin– şuhûr-ı selâsedir. Ta'tîlin şuhûr-ı selâseye tesâdüfü talebenin kurâ ve kasabâta dağılarak mukābele, kırâat ve mev'iza icrâsıyle ahâlî-i İslâmiyyenin sadaka-i fıtır ve zekât olarak verecekleri parayı toplamak ve ta'bîr-i mahsûsuyle "cerretmek" hikmetine mebnî olduğu ma'lûmdur. Ahîren lağv edilen kurbân ve mevlûd ta'tîllerinin haddinden fazla uzun olması da yine bu sebebe binâen idi.

Talebe kazâ nâibinden aldığı "tavsiyenâme" ile köyün birine mâşiyyen gidecek, kâğıdı muhtâra verirken istiskāl görmemek ve isticlâb-ı merhamet etmek için boynunu büküp tavr-ı tezellül irâe edecek, muhtâr talebenin kıyâfetine baktıktan sonra; "Bizim hocamız da vardı ama, hele bir ağalarla konuşalım" diye lütfen rû-yı kabûl gösterecek, mektep odasına misâfir olan talebeye kim bilir hangi hastalıktan ölen bir yeni gelinin yahud öksürüklü bir ihtiyârın vakıf yatağı getirilecek, her iftârda bir âileye misâfir olup karnı sıcak yemek gördüğü için âilenin mâzîsine, hâline duâ ile vazîfe-i şükrânı îfâ eyleyecek, evkāt-ı hamsede câmi'-i şerîfin müezzinliğini, imâmlığını, vâizliğini îfâ etmesine mukābil Kadir gününden bayram sabahına kadar gelecek olan sadaka-i fıtır ve zekâtlara avuç açacak, yani, köyde ise odada veya câmi' önünde bekleyecek, kasabada ise "fıtra pazarı" olarak müteâref olan meydân veya büyük caddenin bir kısmında –elleri cebinde olmamak şartıyle– gezinecek, avucuna kıstırılan paraları "Tekabbelallâh!" ile takdîs edecek, bazı göreneksizlerin kahvehâne ortasında; "Hoca; üç guruşun varsa bir çeyrek vereyim!" gibi pazarlıklı tasadduklarına derûnu "lâ-havle"ler çekerek kızarmamaya gayret edecek, yani bütün cer âleminde olduğu gibi pişkinlik gösterecek, cemâat-i müslimîn tarafından hocanın talebeliğine hürmeten(!) verilen paraları der-ceb ile bir müddet mâşiyyen gidecek, sonra vapurun anbarında yahud şimendüferin üçüncü mevki'inde uşaklar, hammâllar, ameleler, ayak satıcıları gibi avâmın en pes perdesiyle omuz omuza seyâhat edecek, cek… cek… de orta hâlli bir adama bir ay kifâyet etmeyecek olan para ile bir sene idâre olmaya çalışarak tahsîl-i ilm eyleyecek…

Bunlara mukābil memâlik-i Garbiyyede medâris-i dîniyye talebesinin istirâhatine edilen i'tinâ ile her sene memlekette icrâ ettikleri seyâhat esnâsında gördükleri hürmet göz önüne getirilirse ulemâ-yı dinin izzet-i nefsine, vakār ve haysiyetine ne derece i'tinâ edilmek lâzım geldiği halde nasıl şâyân-ı telehhüf vâdîlere saptığımızı maatteessüf anlarız. Bizde sarığın meskenet ve sefâletle kuvvet-i imtizâcını anlamalı ki, tese'üle çıkan bir fakîr evvelen başına bir sarık sarmayı ihmâl etmiyor. O şâyân-ı hürmet, şâyeste-i tebcîl kisvenin enzâr-ı umûmiyyede bu derekeye tenezzülüne bâis olan yegâne âmil hükûmetin himâyesine adem-i nâiliyyet değil midir? Leylî mekteplerimiz var ki, talebeye maâş veriyor, medâris-i dîniyyemiz var ki, sadaka-i millete avuç açıyor!!...

Bütün bu fecâyi'-i hayâtiyyeye rağmen mesleğinde bi-hakkın mütehassıs ulemânın yetiştiğini görmek de bizim için ayrıca mûcib-i mahcûbiyyet olsa gerektir. El-yevm tabakāt-ı âliyâtı işgāl eden efâzıl-ı ulemâdan birçoğunun hayât-ı mâziyyesi tahkîk olunsa meydâna nice şâyân-ı ibret sergüzeştler çıkar.

Medârisin hâl-i hâzırıyle ıslâhı mes'elesine gelince; bu fikirde olanlara soracağımız bir-iki şey var: Bugün medrese denilen binâlar acaba nedir?.. Medrese mi? Hayır! Çünkü içerisinde tedrîsât yok. mektep mi? Yine hayır! Bir nevi' talebe pansiyonu mu? Belki!.. Bu müesseselere medrese nâmı verilmesi içerisinde ders okunduğu zamanlardan kalma galat bir ünvandır. Müntesiblerine de –yalnız ulûm-ı şer'iyye okudukları halde– talebe-i ulûm nâm-ı umûmîsi verildiği gibi. El-yevm medrese müderrisleri kendi hânelerinde ikāmet ettikleri halde medresenin inzibâtından mes'ûl olmak gibi garîb bir vazîfe ile mükellef olup ders ile kat'iyyen alâkaları yoktur. Hattâ "müderris"lik rüteb-i ilmiyyeden bir rütbedir ki, îcâb edenlere tevcîh olunur. Devr-i Hamîdî'de beşikteki hattâ rahm-ı mâderdeki çocuklara müderrislik tevcîh olunduğu vaki' idi.

Acaba medrese binâları talebe ikâmetgâhı olmak i'tibârıyle şerâit-ı mahsûsayı hâiz midir?

Evvelen: Bunlar vaktiyle İstanbul'un en hevâdâr ve en tenhâ mahallerine yapıldığı halde bugün en kalabalık ve gürültülü mevki'lerde kalmışlardır.

Sâniyen: Hücreler kâmilen tahtânî ve altları bodrum olduğundan rutûbetten hâlî değildir.

Sâlisen: Yarım arşın arzında râtıb taş duvar ve mukassî kubbeler altında ziyâdan hâlî hücrelerin üzerine icrâ edeceği sû'-i te'sîr bir talebe için iki üç misli tezâuf eder.

Medreselerdeki feyz-ı tahsîle gelince; eyyâm-ı mâziyyemizi tahatturla bunu biz de i'tirâf ederiz. Fakat bu hal oradaki esbâb-ı istirâhatin mükemmeliyetinden değil, bilakis medrese hücrelerinin birer çilehâne mâhiyetini hâiz olmasındandır. Kâinâttan tecerrüd edercesine böyle muzlim yerlere sokulmak sâfiyet-i zihn için iyi çâre ise de buradan çıkan erbâb-ı ilmin mübâreze-i **[97]** hayâtiyyede ne dereceye kadar faâliyet gösterebildikleri ef'âl-i maddiyyeleriyle sâbittir.

Medâris ıslâhâtını ulemânın kendisinden beklemek lâzım geldiği, zîrâ mesleğin inkılâbını o mesleğin büyükleri yaptığı fikri dermiyân ediliyor. Ortaya bu fikir atılmazdan beş sene mukaddem Ders Vekâleti ıslâh-ı medâris kaziyyesini zâten düşünmüş ve fi'liyâtına da teşebbüs etmiş idi. Evvelen Harbiye Nezâreti'yle bil-müzâkere birçok zaman evvel lağv edilmiş bulunan kur'a imtihânı iâde edildi. Islâhâta imtihândan başlamak gibi aksü'l-amelleri tevlîd edici bu icrâât hakkında fazla söz söylemeyi münâsib görmüyorum. Kur'a imtihânı bütün şiddetiyle tatbîk edildiği sırada medreselere "ulûm-ı cedîde" idhâl edilmesi, zîrâ bir zamanlar olduğu gibi medârisden şimdi dahi mütefennin zevât yetişmesi müsteb'ad olmadığı düşünüldü ve çok vakitten beri sukût-ı ebedîye mahkûm olan medâris-i azîme derûnundaki dershâneler bu fi'l-i hayra zemîn ittihâd edildi. Medreseler semt i'tibârıyle dershânelere rabt olunarak "ulûm-ı cedîde" tedrîsi için bir program tertîb olundu ve ekâbir-i ricâlin huzûruyle mutantan bir resm-i küşâd icrâ edildi. Bu resm-i küşâdda söylenen nutukları istimâ' edenler medârisde cidden bir hayât-ı nev başladığına inandılar.

Dershânelere küçük büyük her talebe devâm edebildiği halde devâm etmeyenler için bir kuvve-i cebriyye isti'mâl edilmiyordu. Ders olarak hesâbdan a'mâl-i erbaa gösterildiği halde hendeseye beraber başlanıyor, coğrafya okutulup târîh hâtıra gelmiyor, Arabî'den bir hayli ders görmüş efendilere kavâid-i Osmâniyye ve Fârisî'den gaflet ediliyordu. Bu dershânelere bütçede tahsîsât olmadığı için tanzîmât-ı dâhiliyyesi adîmü'l-imkân kalıyor, talebe kuru hasır üzerine iki büklüm oturuyor, muallim tebeşiri cebinde getiriyordu. Vehle-i ûlâda muallimîne maâş vermek mümkün olmadığından hamiyyeten devâm edecek fahrî muallimler ta'yîn, daha doğrusu tedârik olunuyor; meselâ fahriyyen devâma rızâ gösterdiği için on sekiz yaşında bir efendi yirmi sekiz yaşında talebesi bulunan dershâneye muallim kabûl olunuyordu.

Hendese dersiyle kat'iyyen alâkası olmayan bir dersiâm efendi o dersin muallimi oluyor, Lisân-ı Arab üzerine yazılmış kadîm hendese kitaplarını mütûn, şurûh ve havâşîsiyle dershâneye getirip onların münâkaşasına başlıyor. Meselâ "zâviye" veya "hatt-ı müzevvâ" ta'bîrlerinden hangisinin isti'mâli muktezâ-yı hâle mutâbık olacağı, hatt-ı müzevvâ ile hatt-ı münkesirin fark edilip edilemeyeceği, zâviye kelimesi ma'nâ-yı mutâbıkîde mi, yoksa ma'nâ-yı mecâzîde mi isti'mâl edilirse bu şekle alem olacağı gibi mebâhis dersin hutût-ı esâsiyyesini teşkîl ediyordu.

(Medresede ikâmetim esnâsında bir oda komşusunun coğrafya dersini müzâkere ediyordum. Kitâbda; "…Yunan Denizi, Venedik Körfezi,... ilh." ibâresi vardı. Dürûs-ı Arabiyye'yi münâkaşa ile okumaya alışan ve fünûn-ı cedîdenin o yolda okunduğunu gören zavallı talebe, "Venedik" kelimesinin evvelindeki "vav"a ilişti. İki ism-i hâss arasında "vâv-ı âtıfe"nin lüzûmunu, binâenaleyh buradaki "vav"ın "âtıfe" olup bu körfezin olsa olsa "Nedik" Körfezi olması îcâb edeceğini bir sûret-i ciddiyânede iddiâ etmişti de hayli zaman miyânemizde bâdî-i mülâtafe olmuştu.)

Ertesi seneler alınan tahsîsât ile dershânelerde tanzîmât, muallimînde tensîkāt yapılmaya çalışıldığı gibi ikinci, üçüncü sınıflar da teşkîl olundu. Talebe devâma mecbûr edilip mubassır vazîfesiyle muvazzaf, fakat müfettiş lakabıyle mülakkab me'mûrlar ta'yin kılındı. Bununla beraber mümeyyiz olarak imtihânları teşrîf eden zevât, Allah için söylesinler, imtihân ettikleri talebede ne eser gördüler?!

Arabca derslerinin tensîkı nâmına müddet-i tedrîsiyye tahdîd, kitapların ismi ta'yîn, "Arabî sınıf imtihânı" nâmıyle bir imtihân ihdâs olundu. Tefsîr, hadîs dersleri resmen ilâve ve "hikmet" olarak "Kādî Mîr" yerine diğer bir köhne kitap vaz' edildi.

Sınıf imtihânıyle kur'a imtihânının aynı talebeye tatbîkındaki hikmeti kimse anlayamadı. Talebe-i ulûm tahsîl-i âlî müntesibi i'tibâr edilerek mükellefiyet-i askeriyyesi te'cîl edildiği ve sınıf imtihânında iki üç sene muvaffak olamayınca terkîn-i kayd edilerek asker olacağı tabîî iken eskiden kalma kur'a imtihânının –hem de müddet-i nizâmiyye-i askeriyye üç seneye tenezzül ettiği halde altı sene müddetle– tatbîk edilmesi gibi akla, mantığa sığmayan bir keyfiyeti anlamak isteyen bulunsa da biz anlamamakta ısrâr ederiz.

Islâhâta Ders Vekâleti teşebbüs etti de ulemâ-yı sâire seyirci kaldı zannolunmasın. Fâtih Câmi'-i Şerîfi'nde akd olunan birkaç ictimâ', Direklerarası'nda ihtiyâcât-ı asra vâkıf zevâtın iştirâkiyle tertîb olunan bir konferans, kezâlik Şehzâdebaşı İttihâd ve Terakkī Klübü'nde talebe-i ulûma mahsûs müteselsil konferanslar, Cem'iyet-i İlmiyye'nin *Beyânü'l-Hak*'a aks eden efkâr-ı âliyyesi, teşkîl edilen "Islâh-ı Medâris Encümeni"nin müctehid yetiştirmekten bâhis bâlâ-pervâzâne beyânnâmesi gibi belîğ fakat gayr-i maddî teşebbüsât da, ulemânın hissesine düşmüştü. Âmâl-i hayr-hâhânenin vâsıta-i ifhâmı olan bu sözler bile serâb gibi bir hâdise-i hevâiyye olarak geldi geçti!.. Zavallı meslek-i ilmiyye gördüğü tatlı rü'yânın bile neş'esine doyamamıştı!..

İşte; ıslâhâtı kendisinden beklediğimiz tarîk-ı ilmiyyenin yaptığı teceddüd! Bu hey'et-i muhteremeden bundan fazla icrâât ümîd edilebilir mi, bilmem! Yalnız şurası muhakkaktır ki: Dârülhilâfe'deki Arabî tedrîsâtı bir asırdan beri elîm bir sukūta mahkûm olup kur'a imtihânının birinci def'a lağvıyle

ikinci def'a iâdesi meslek-i mezkûru şiddetle sarsmış **[98]** ve bugün maa'l-hüzün ve'l-esef alâmât-ı inkırâz arasında çırpınmakta bulunmuştur.

Fâtih, Bâyezîd, Süleymâniye Câmi'-i Şerîfleri'ndeki tedrîsâtın otuz kırk sene evvelki hâlini bilenler, bugün cevâmi'-i mezkûreyi gezerken ağlıyorlar; nasıl ki biz de sekiz on sene evvelini idrâk etmekle dil-hûn olmaktan kendimizi alamıyoruz. Vaktiyle hücresine, daha doğrusu çilehânesine kapanan bir talebe, okumaya niyeti varsa, yalnız bir şey düşünüyordu: Tahsîl-i ulûm-ı şer'iyye. Bugün ise kur'a imtihânı, dershâne imtihânı, Arabî'nin sınıf imtihânı gibi sıralı sırasız, vakitli vakitsiz imtihânlara hazırlanmak arasında pür-halecân bir hayât-ı derbederâne geçiriyor.

Biz meslek-i celîl-i ilmiyyenin sukūtunu ber-vech-i bâlâ mesrûdât-ı müteselsilemiz dâiresinde anladık. Başka türlü anlayan varsa, îzâh edilsin de hakîkat-i hâli biz de öğrenelim!

Bandırma Hatîb-zâde
Ahmed Vasfî

FENNİYÂT

SIHHATİMİZİ DÜŞÜNELİM

Bir milletin hayâtı zirâat ile ticârete merbûttur. Ticâret zirâate, zirâat de adama muhtâcdır. Bizim memleketimizin çiftçi yatağı olduğu düşünülürse zirâati hakîr görmemek îcâb eder. Ekip biçmenin de adam ile, derece-i sâniyyede hayvâna muhtâc olduğu şübhesizdir. Son muhârebeye kadar var yok zirâate ehemmiyet verilmek istenildi. Fakat bir nokta düşünülmedi ki; o da, kuvvetli, kanlı canlı insanlar büyütmek, çiftçiler yetiştirmek idi. Anlaşılmadı ki; ısıtma, frengi milleti mahv etmeye devâm ettikçe gün olur ki, sabanı sürecek, pulluğu kullanacak, tohum atacak, ekin biçecek kollar, hattâ insanlar aranılır. Denilmedi ki: Kavî müslüman ırkı bu derdlerin boyunduruğu altında kaldıkça zaîfler ve Garb'daki bazı kavimlerin hâline düşer.

Emîn olalım; bizi mahv etmek için kapımıza kadar gelen bir hâricî düşman varsa, ondan daha müdhiş, daha tehlikeli ısıtma ve frengi gibi dâhilî düşmanlarımız da mevcûddur. Hâricî düşmanı berbâd etmek, dâhildeki düşmanları öldürmekle olur.

Muhârebe meydânına, düşman-ı hâricî karşısına frengiden a'zâsı dökülmüş, ısıtmadan benzi solmuş, karnı şişmiş cılız asker göndermek hârice karşı ayıb ise, dînen de günâhdır. Tâb u tüvânı daha trene binmeden kesilmiş bir askerden, gözlerinde fer kalmamış sıska bir neferden ne beklenir!?

Babasına, köyüne vedâ' ederken fersiz gözünden sarı benzine dökülen derin birkaç damla yaş, ısıtma harâretinden çatlamış dudaklarını ıslatıyor da, bîçâre delikanlı, uçuk renkli dudaklarını henüz kurumamış zann ediyor, o ümîd ile koşup geliyor.

Âh! Zavallı genç; hastahâneye gönderilecek yerde cihâd meydânına sevk olunuyor, râhat döşeğinde yatacak yerde ayakta sürükleniyor. Omuzundaki mavzer kendisine büyük bir yük oluyorken koca bir milletin hayâtı sırtına yükletiliyor. İnce boynu kafasının ağırlığına tahammül edemeyip zâten bir tarafa meyl etmiş, şimdi omuzunun biri de aşağıya sarkıyor.

İstanbul'un murdâr merkezlerinden toplanıp Anadolu'nun o mukaddes ve ma'sûm yurdun tâ en hücrâ noktalarına kadar sevk olunan frengi ırkımızı mahva çalışıyor da, biz onu mahva yeltenemiyoruz. Daha hâlâ "yel"dir diye ehemmiyet verilmeyen bu derd, babadan oğula geçe geçe çoğalıyor da, henüz; "Bu köyün havasının te'sîridir" deyip geçiriyoruz. Frenkler, bu derdin ocağı kendi memleketleri olduğu halde, bu hakîkati inkâra çalışırlar. Biz ise, derdi sonradan kazandığımız halde güzel mülkümüzü frengi ocağı mı yapmak istiyoruz? Bugün de uyanmaz, derdimizi anlamak istemezsek, yarın vakit geçmiş olacaktır.

Anadolumuz'un, o mübârek İslâm yurdunun hemen her yerinde bütün kuvvetiyle ırkımızı sarsan ısıtma için Avrupalılar: Medeniyet düşmanıdır diyor. Kendi medeniyetlerinin neden ibâret olduğunu şu son muhârebede pek güzel anladık. Hiç olmazsa şimden sonra hak sâhibi olmak, hak kazanmak için kuvvet iddihâr edelim; sağlam asker, kavî çiftçi yetiştirelim. "Islâh-ı nesl-i feres" için koşular tertîb olunuyor da, "ıslâh-ı ırk-ı beşer" için neden teşebbüsde bulunulmuyor? Her memleket, şehir, kazâ, köy ahalisi neden böyle koşular, yarışlar tertîb edip toplanan para ile kendilerini dört taraftan kuşatan bataklıkları kapamaya çalışmıyor? Onların da kapanmasını hükûmete terk edersek, böyle buhrânlı zamanda kârımız değil, zararımız olur.

Bu sırada bununla meşgûl olmaktansa, hükûmete iânede bulunmak, düşman karşısındaki askerimize muâvenet etmek efdaldir, denilecek olursa, cevâben diyebiliriz ki: Şu sırada edilecek teşebbüslerin birisi akîm kalmaz. Zîrâ millet hakkında nâfi' bir iş görmek için her ferd galeyândadır. Hep yürekler aynı his ile çarpıyor. Maksad, vatanın hayâtını kurtarmak değil mi? Bugünkünü asker kurtarıyorsa, yarınkini kurtarmak da ahaliye düşer.

Düşmanlarımızın aza kanmadıklarını, az şeyle doymadıklarını bize pek yakın komşu oldukları için anladık. Bu gözleri doymaz, iştihâları kapanmaz haydûdların yarın elimizde kalanı almak için hücûm etmeyecekleri ne ma'lûm!

İşte o kara gün için, o en son hücûma karşı koyabilmek **[99]** için hâzır hâl-i galeyânda iken çalışalım. Çünkü uyku devri geldi mi, zâten uykuya müştâkız; uyur kalırız da, yine çanların bizi uyandırmak için en yüksek yerlerde harekete geldiğini görürüz. Uyanırız, fakat çi fâide.. Birkaç gün için…

Demiri sıcak iken döğmek, fidanı yaş iken eğmek kâr-ı âkıldır. Demir soğuduktan sonra çekiç ve örs bir iş göremez; fidan büyüyüp ağaç olduktan sonra sıra baltaya gelir.

Yazılarımı herkesin anlaması için oldukça sâdeleştirdim. Onlar süs için değil, anlaşılmak için okunmalıdır ki, maksad hâsıl olsun. Muhterem kāri'lere ısıtma ve frengiyi, bunlara karşı kullanılacak en te'sîrli devâ ve tedbîrleri de başka makālelerle bildiririm. Tevfîk Allah'dan, teblîğ bizden, sa'y-i belîğ de bütün milletten beklenilir.

Müntesibîn-i Tıbdan
Ahmed Cevdet

İKTİSÂDİYÂT

MÜSLÜMANLARA BİR HİTÂBE

> Yunanlılar diyor ki: "Bulgarlar Rumeli'den İstanbul'a gidemediler; fakat biz, İzmir tarîkıyle Ayasofya'ya Haç'ı asacağız!"

Bunu, bilmem, zavallı vatandaşlarım işittiniz mi? Bu öyle bir fecâat ki, zikri bile insanı dehşetinden boğuyor, dimâğı yırtıyor ve tırmalıyor… Yunanlılar İzmir yoluyla İstanbul'a girecekler ve muazzam câmi'imize Salîb'i takacaklarmış!..

Fakat ne kadar acı olsa da, hakîkati i'tirâf etmek yine bir büyüklüktür: Bu gidişle pek muvaffak olmayacaklar da değil!.. Kim ümîd ederdi ki; bir Bulgar, bir Yunan Edirne ve Selanik'i alsın.. Selîmiye ve Kāsımiye'nin minârelerinde şimdi hilâl yerine Salîb hüküm-fermâ olsun.. Biz bu kadar felâketten sonra biraz olsun mütenebbih olabildik mi? Ne gezer! Millet, tam ma'nâsıyle, zenginiyle fakîriyle fedâkârlığını maddeten ve ma'nen yaptı mı? Kat'iyyen hayır! O halde, ölü gibi bî-hiss ü bî-fikr duran bu milletin göğsüne basarak İstanbul'a girmek o kadar güç bir şey mi? Elbette değil...

Bugün otuz milyonluk bir İslâm saltanatı üç buçuk Yunana bahren esîr ve münkād… Bir Averof bir zamanlar İslâmlığın, ecdâdımızın şehnâme-i azamet ve iclâlini beyâz ve nihâyetsiz sînesinde yumuşak dalgalarıyla, semen-fâm köpükleriyle yazan Akdeniz, şimdi Yunanlıların kabza-i hükm ü teshîrinde Homeros'un neşîdelerini terennüm ediyor, Venizelos'un Bizans emellerini Anadolu'nun ma'sûm ve bâkir sâhillerine fısıldıyor…

Bu niçin, biliyor musunuz, zavallı vatandaşlar? Sâdece, evvelâ, gayret ve taassub-ı millîleri; sâniyen, bizim vatanımızda, müslüman yurdunda bile her gün, her vesîle ile yüzümüze fırlattıkları gayz ve kin oklarıyla isbât ve i'lân eyledikleri servet ve iktisâdiyâttaki hâkimiyetleriyle oluyor.

Neden küçücük bir Yunanistan'ın ehemmiyetsiz bir donanması bu muazzam devleti taht-ı tegallübünde inletsin? Bunun sebebi pek âşikârdır: Bizde o küçücük Yunanistan kadar gayret-i milliyye ve vataniyyenin bulunmaması ve yine onun kadar servet ve iktisâdiyâta sâhib olmamamız… Fakat işin en acı, hattâ en kanlı ve giryeli ciheti nedir, biliyor musunuz, benim bedbaht vatandaşlarım? Onların iktisâdiyâtlarını bizim vücûda getirmemizdir. Evet; onlara o servet ve iktisâdı, binâenaleyh o kuvvet ve kudreti biz veriyoruz: Bütün müslüman paraları, servetleri, münhasıran Yunan, Bulgar ve sâir ecnebî ellerine gidiyor; hem niçin? Bizim aleyhimizde top, tüfenk ve zırhlı sipârişi için… Bizim bu hâlimiz, kendisini öldürmek için kendi silâhını veren zavallı adamın hâline pek benzer…

Bunun için vatandaşlar bu fenâlığa bir nihâyet vermek lâzım. Buna hem dînen, hem millet ve vatan nâmına mecbûruz… Çünkü vatandaşlar, dindaşlar anlayınız ki, İslâm parasıyla, İslâm servetiyle Müslümanlık yıkılıyor ve çiğneniyor… Eğer Yunanlılara paramızı kaptırmazsak, onlarla hiçbir zaman alış veriş etmezsek paramız her zaman müslüman keselerinde devir ve tedâvül ederse, o vakit yüzde yüz emîn olun ki, vatandaşlar, vatanımızdaki Eleniyetlerin hepsi iflâs eder, asıl Yunanın da kuvvet-i iktisâdiyyesi sıfıra iner…

Bugün artık anlamalıyız ki; bir müslümanın on parasında bile bütün müslümanlığın, bütün millet ve vatanın bir hakk-ı meşrû'u var… Çünkü o para Müslümanlık'ın hâricine çıkmazsa, müslüman elinden başka bir ele gitmezse, yani bütün sarf edilen ve toplanılan paralar İslâm ellerinde bulunursa, Müslümanlık'ın beytülmâli o kadar zenginleşecek ve milletin umûmî müesseseleri, mektepleri, medreseleri, dârülfünûnları, fabrikaları, orduları ve donanmaları o kadar kuvvetlenecek, terakkī ve tekâmül edecek ve o zaman Müslümanlık o kadar başını yukarılara yükseklere kaldırmış olacak… Bilakis bir müslüman, elindeki en hakīr parayı bile Müslümanlık'tan hârice kaçırırsa, fırlatırsa, atarsa, emîn olsun ki, o parayı, Müslümanlık'ın beytülmâlinden, o meşrû' ve millî hazîneden çalmış kadar, gasb etmiş kadar büyük ve alçak bir günâh, bir harâm işlemiş olacaktır… Zîrâ o para, artık ebediyyen Müslümanlık'tan çıkmış ve bütün hakk-ı meşrû'unu, beytülmâlin servetinin bir parçasını başka ellere, ecnebî diyârlara, hem de kendi aleyhine kullanılmak için verilmiş bulunacaktır… Buna ise dînen ve şer'an kat'iyyen cevâz olmadığı gibi, kimsenin de, hiçbir müslümanın da hakkı yoktur. Bilakis herkes, bütün millet, mütemâdî çalışmalarıyla beytülmâlin hazînesini çoğaltmakla mükelleftir.. Yoksa ondan **[100]** çalıp, ona vereceği yerde onun hakkını başkalarına vermekle değil…

Bunun için milletinin, dindaşlarının mes'ûd ve müreffeh olmasını, zenginleşmesini ve vatanının hıristiyan memleketleri kadar hattâ onlardan daha ma'mûr ve muazzam, daha kuvvetli ve hâkim olmasını, bu zavallı, kimsesiz, metrûk ve yetîm İslâm diyârının da, Müslümanlık'ın ulviyet ve kudsiyetiyle, yükseklik ve mübârekliğiyle, azamet ve şevketiyle, Allah'ın kendisindeki haklılığı ve şer'îliğiyle mütenâsib ve müterâdif bulunmasını ve bu kadar büyüklüklere yakışacak sûrette İslâm medreselerine, dârülfünûnlarına, mekteplerine, fabrikalarına, ordu ve donanmalarına, umrân, nâfi'a ve medeniyetlerine mâlik ve sâhib olmasını isteyen büyük vicdânlı, yüksek ve münevver fikirli, müsbet ve hakīkī ilimli, Müslümanlık'ın şu bedbaht ve acıklı, âdetâ ölüm kadar fecî' ve hazîn olan hâl-i perîşânîsine ağlayan kalbli âlimlerimiz, hocalarımız herşeyden evvel halka bunu anlatmalıdırlar… Câmi'lerdeki vaazlar, bilhâssa bu sırada, hemen münhasıran buna, beytülmâlin meşrû' haklarının gasb edilmemesine, İslâm servetinin her zaman müslüman ellerinde bulunmasına dâir olmalıdır. Ve bu mes'ele, Müslümanlık'ın fakr u sefâletten, kuvvet ve kudretsizlikten, cehl ve umrânsızlıktan inkırâz bulmak derecelerine geldiği şu zamanda emîn olunuz ki, milletin bütün münevverlerine ve bilhâssa cihet-i ilmiyyeye, hoca efendilere savm u salât kadar farz-ı ayndır… Bunu yapmayan bir âlim, dinî, millî ve vatanî bir harâm işlemiş demektir.*[1] Çünkü din ve milleti bu cehilden, bu körlükten, bu inkırâz tehlikesinden ancak medreseler, mektep-

---

* Fâtih hocaları bu harâmları her gün o kadar çok irtikâb ediyorlar ki, isteyen her zaman cürm-i meşhûd hâlinde herhangi birini tutabilir. Fâtih'de müslüman eliyle, besmele ile temiz, hem de fevkalâde nefîs ekmek yapan müslüman ekmekçiler dururken, onlardan almayıp da besmelesiz kimselerden alış veriş etmek, bâ-husûs başlarında sarık bulunan mükellef ulemâ ve talebe-i ulûm için hem ayıb hem günâhdır. *(Sebîlürreşâd)*

ler, fabrikalar, donanmalar kurtaracaktır… Bu ise herşeyden evvel millî iktisâdiyâtla, millî istihsâl ve istihlâk ile te'mîn edilecektir. Parasız, medrese, mekteb, donanma olur mu? Medreselerimiz neden böyle bedbaht ve perîşân? Mekteplerimiz neden böyle metrûk ve vîrân? Ordu ve donanmamız neden böyle pür-acz ü nâlân? Hep parasızlıktan değil mi?

O halde bunda düşünülecek daha ne var?.. Herşeyden evvel dindaşlar, milletdaşlar arasında millî bir iktisâd ve servet te'sîsi, millî bir istihlâk ve istihsâl, millî bir ahz ü i'tâ teşkîli bugün taht-ı vücûbdadır… Eğer bundan sonra da yine Müslümanlık beytülmâlinin, millet servetinin hukūk-ı meşrûasını İslâm ellerinden hârice atarsak, yuh olsun bizim dinî, millî ve vatanî vicdânımıza ve rûhumuza!.. Harâm olsun o ecnebî düşman metâ'larına sarf edilen müslüman paraları!..

Aynı zamanda şunu da düşünelim ki, bizim bütün ihtiyâcâtımızı te'mîn edecek, hattâ kadın ve erkek moda ihtiyâclarını bile tesviye edecek İslâm ticârethânelerimiz var… Hiç olmazsa Avrupa malları satan İslâmlardan o ecnebî metâ'larını da alalım ki, Avrupa iki katlı ticâret etmesin… Çünkü biz, hem Avrupa malı alıyoruz, hem de ecnebî ticârethânelere, İslâmın gayrı ellere para veriyoruz… Bunun için evvelâ kābil olduğu kadar müslüman malı istihlâk edelim, yine müslüman istihsâlâtına çalışalım ve İslâm'dan gayrı ellere paralarımızı kaptırmayalım…

Bu mes'ele-i dîniyye, milliyye ve vataniyye husûsunda muhterem *Sebîlürreşâd*'ın, cihet-i ilmiyyemizin, hoca efendilerin halkı, dindaşları ve milletdaşları tenvîr etmeleri için bilhâssa nazar-ı dikkatlerini celb ederim…

Salih Abdullah

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 27 –

IRÂK–ADEM-İ MERKEZİYYET

Bugünlerde Bağdad'da yeni bir cereyân hâsıl olmuş gibi görünüyor. Cereyân-ı mezkûrun Sûriye'den gelmiş olduğuna şübhe yoktur. Suriye ve Dımaşk gazeteleri başta *el-Müfîd*, *el-Muktebes* oldukları halde bu fikri tervîc (*el-Belâğ*, *er-Re'yu'l-Âm* ve daha bir iki gazete müstesnâ olarak adem-i merkeziyyeti takbîh ediyorlar.) ve ıslâhât nâmı altında adem-i merkeziyyetin bi'l-ehass Suriye'de tatbîkını taleb etmek sûretiyle, bu cereyânın bütün Memâlik-i Osmâniyye'de, umûmiyetle Cezîretü'l-Arab'da neşv ü nemâsına çalışıyorlar.

Beş altı ay evvel Suriye ve Dımaşk matbûâtı hakkında Beyrut'tan geçerken pek derin bir tetebbu' netîcesinde nokta-i nazarımı mufassal bir makāle ile *Sebîlürreşâd*'a bildirmiştim. Mezkûr makāleyi mutâlaa edenler, şübhesiz Suriye matbûâtının maksad ve mi'yârlarıyle hangi cem'iyetlere hizmet ettiklerini kolaylıkla anlamışlardır ki, burada tekrarına hâcet yoktur.

Ben, hiçbir fırka ve cem'iyete mensûb değilim, yalnız Osmanlıyım. Herşeyi bî-tarafâne tedkîk ediyorum. Binâenaleyh hiçbir cereyâna kapılmayarak *Sebîlürreşâd* cerîde-i İslâmiyyesinin meslek ve mişvârıyle muvâfık bir sûrette icâle-i kalem etmeyi bir vazîfe bilirim. *Sebîlürreşâd*'ın büyük fedâkârlığına karşı tedkīk ve tetebbu' ettiğim hakāyık-ı ahvâli neşr etmek sûretiyle her Osmanlının, her müslümanın fikrini tenvîre mecbûrum. Bu mukaddimeden maksadım şu ki: Bu makāle-i âcizânemi mutâlaa edenler, beni hissiyâtına kapılmış ve her şeyden bî-haber bir kimse zannetmesinler. Ben öyle hakāyıka vâkıfım ki, bildiklerimi kâğıd üzerine koyacak olursam, gerek Suriye'de ve gerek Irak'da ıslâhât bahânesiyle ortalığı velveleye verip her gün yeni âvâze ve gürültülerin husûlüne yardım ve hizmet edenlerin mâhiyetleri anlaşılır, kolaylıkla foyaları meydâna çıkar. Fakat ne çâre ki, mes'elenin bu kadar vuzûhla teşrîhine zaman müsâid değil. Bunun için şimdiki makālemi pek mu'tedilâne bir kalem ile tahrîr ve bildiklerimin cümlesini –dallarıyla budaklarıyla– ortaya dökmemeye gayret ediyorum. Zevk ve ferâset-i sahîhaya mâlik olan erbâb-ı vicdân benim ne demek istediğimi pek güzel anlayacaklardır. Vaktiyle "Dreyfus" mes'elesinde Émile Zola "*İtthâm Ederim*" ser-levhası altında mezkûr mes'elenin bütün eşkâl-i mübheme, **[101]** mâhiyyât-ı mestûre ve hakīkıyyesini meydâna koyduğu misilli, ben de bu cereyânın ince hutûtunu, muzlim noktalarını kāriîn-i kirâma tavzîh ve teşrîh etmek istiyor isem de, hayfâ ki, hâl-i hâzırımız bu gibi gavāmız ve esrârın inkişâfına mâni' olduğundan, tartılı söz söylemeyi umûmun menfaatine daha muvâfık buluyorum.

Suriye ve Irak'ın esâslı ve mühim ıslâhâta muhtâc olduğu şübhesizdir. Zâten hükûmet-i Osmâniyye bu âna kadar buralarda bir mevcûdiyet göstermemiş ve böylece Memâlik-i Osmâniyye'yi sâhibsiz bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki, el-yevm Rumeli'nin başına gelen felâketin, bir gün sâir memâlikte rû-nümâ olmasından endîşe eden kıtaât-ı sâire ahalisi şimdiden kendilerini sıyânet ve muhâfaza için lâzım gelen vesâil ve esbâbın ihzârına çalışmak istiyorlar. Fakat ne yolda bu istedikleri şeyi elde etmeyi bilmiyorlar. Bilakis ittihâz eyledikleri vesâil, ahîran yerlerini yurtlarını ecnebî istîlâsına ma'rûz kılacak ve en sonra evdeki pirinci de gāib etmiş olduklarını bir gün bütün vuzûhuyle göreceklerdir. Islâhâtı, herkes taleb edebilir. Fakat, memleketi anarşiye sevk edecek ve nüfûz-ı ecânibi tezyîde, vatanın parçalanmasına hizmet eden avâmil ve müessirâttan tevakkī ve mücânebet etmek de aynı zamanda lâzımdır.

el-Müfîd ve *el-Muktebes* gazetelerinde madde madde neşr olunan bazı Suriyelilerin matâlibini okuyanlar, güzelce anlamışlardır ki, bu mevâdd-ı münderice ile ıslâhât değil, ancak istiklâl talebinde bulunuyorlar. Hükûmet-i merkeziyye veyahud bi-ibâretin uhrâ Bâbıâlî'nin salâhiyeti son derece tahdîd edildiği gibi, zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'ye de yalnız bir hakk-ı hâkimiyyet-i mahdûde ve cüz'iyye terk edilmek istenilmiştir. Daha açığı şu ki, Suriye ile Mısır beyninde hiçbir fark ve tefâvüt bırakılmamaya yeltenilmiştir.

Bugün emînim ki, Suriyelilerin bütün bu metâlibleri hükûmet-i Osmâniyye tarafından is'âf edilecek olursa, ileride Suriye'nin Memâlik-i Osmâniyye eczâsından infikâkine

ve en ufak bir gürültü netîcesinde bu mukaddes toprağın Fransa devletinin eline geçmesine yardım edilmiş olacaktır. Hükûmet-i Osmâniyye gerek Suriyelilerin, gerek bil-cümle Osmanlıların metâlib-i meşrûalarını kāle almalı ve saâdet-i ebediyyelerini teşkîl edecek sûrette "tevsî'-i me'zûniyyet" usûlünün o muhîtlerde bi-hakkın tatbîkına himmet etmelidir.

Ta'mîk netîcesinde Suriye'de en münevver bir tabaka varsa, hıristiyan unsuru olduğuna şübhe edilemez. Bu vatandaşlarımız ise, hep terbiye-i ahlâkıyye ve diniyyelerini Fransa, Rusya, Amerika ve sâir Avrupa devletleriyle misyonerleri tarafından –vaktiyle bizim gaflet ve cehâletimizden istifâde ederek– te'sîs olunan mekâtibde ikmâl eylemişlerdir. Bunlar, sâika-i tabîatle daima ecnebîleri muazzam ve muntazam görmekle alışıp hissiyâtları buna mütemâyil olmuştur. Suriye müslümanları ise, kābil-i inkâr değildir ki, hıristiyanlar derecesinde müterakkī ve mütekâmil bir halde bulunmadıklarından, bit-tabi' onlara karşı te'mîn-i hüvviyet ve mevcûdiyyet edemeyeceklerdir. Daha şimdiden Fransa'nın nüfûz-ı mâddî ve siyâsîsi pek mahsûs bir sûrette tecellî eden bir yerde, adem-i merkeziyyet usûlünün tatbîkinden sonra nüfûz-ı mezkûrun hadd-i kusvâyı bulamayacağını kim iddiâ edebilir? Mısır'daki İngiltere hükûmetinin vaz'iyetini görüp orada ânen fe-ânen ta'kīb eylemekte oldukları siyâset ile Mısır ve Sudan'ı İngiltere müstemlekâtına zamm ü ilhâk fikrinde bulunduklarını açıktan açığa müşâhede eden Suriyeliler acaba bu âna kadar ders-i ibret alamadılar mı?!

Marakeş'in Fransa'ya, İran'ın Rusya ve İngiltere pençelerine ne vesîle ile iliştiğini gören Suriyeliler, Suriye'nin cism-i devletten infikâkine kāil olurlar mı?!

İngiltere'nin hıtta-i Irâkıyye'de günden güne te'mîn-i mevki' ve nüfûz etmesine karşı Irak ahalisi seviye-i mahdûde-i hâliyyeleriyle birkaç gün sonra bu hâle mâni' olabilecekler mi?! Hıtta-i Irâkıyye'nin her tarafında münteşir bulunan kabâil ve aşâire vesâil-i müteaddide ile vaktiyle paralı parasız silâh tevzî' eden İngiltere, ahîren Trablusgarb ahâlî ve kabâilinin İtalya'ya karşı vukū' bulan mukāvemetlerinden endîşe-nâk olmuş ve o tarîhden i'tibâren vaktiyle dağıttığı silâhları para ile tekrar mubâyaa ve istirdâda kalkışmıştır ki, İngiltere'nin bu hareketini açıktan açığa tetebbu' ve müşâhede edenlerce, ta'kīb eylediği meslek-i nâ-hemvârın ne olduğu ahîren anlaşılmıştır.

İki sene evvel *Times* gazetesinde Kuveyt hakkında neşr olunan bir başmakālenin mazmûnu el-ân müfekkiremde mahfûzdur. Makāle muharriri –ki, İngiltere siyâsiyyûnunun başında sayılmazsa, her halde idâdındadır– diyor ki: "Hıtta-i Irâkıyye ileride Hindistan'dan ziyâde İngiltere için hâiz-i ehemmiyyettir. "Mezopotamya–Irak" öyle müstesnâ ve girân-bahâ bir mücevhere benziyor ki, hûrî kadar güzel tasavvur olunan İngiltere müstemlekâtının kulağına küpe olmaya şâyândır. İngiltere devleti her devletten evvel Irak'ta konsulato te'sîs ederek buraya masârıf-ı fevkalâde ihtiyârıyle me'mûrîn-i siyâsiyye ta'yîn etmiştir. Bunca mâddî ve ma'nevî fedâkârlıktan sonra İngiltere devleti hıtta-i Irâkıyye'deki nüfûzunun mahv u izâlesi tasavvuruna karşı lâkayd kalamayacaktır" Merhûm Nâzım Paşa zamanında bu makāle *Times*'a geçmişti. Unutmamış olsam, zannederim ki, Nâzım Paşa'nın azline sebebiyet veren en birinci avâmil sırasında İngiltere sefîrinin sık sık protestoları da dâhil idi. Cemâl Bey ise Nâzım Paşa'nın isrine tamâmıyle bu husûsda ıktifâ etmiş ve hattâ ondan ziyâde Bağdad'daki nüfûz-ı ecânibe bir engel olmuştu.

Bu sözlerden yegâne maksadım bu ki; el-yevm hıtta-i Irâkıyye'de tahaddüs eden bu yeni cereyânların hey'et-i mecmûasından ahali için bir fâide terettüb etmez. Yalnız ıslâhât-ı hakīkıyye talebinde bulunmak ve hükûmetlerinden tevsî'-i me'zûniyyet kavâidinin te'sîsini istemekte Irak ahalisini ma'zûr görüyorum. Evet; hıtta-i Irâkıyye ahalisi beyninde bugün Mısır'da olduğu kadar bir tenevvür-i efkâr, bir mevcûdiyet-i maddiyye ve ma'neviyye hüküm-fermâ bulunsaydı, ihtimâl ki, ileride kendilerini idâre etmeye muktedir olurlardı. Yoksa hâlet-i hâzıralarıyla iddiâları arasında büyük bir fark ve mübâyenet olduğu kendi munsıflarının bile taht-ı i'tirâf ve tasdîkındadır. Binâenaleyh Bağdad'da neşr olunan kasîdler, –ki bir nüshasını aynen gönderiyorum– beyânnâmelerin neşri hiç de münâsib değildir. Bilakis ahali ile hükûmet arasında ihtilâf husûlüne yardım eder. Zavallı avâmm-ı nâsı kendi efkâr ve ağrâz-ı şahsıyyelerine kurbân etmek isteyenlerde azıcık vicdân olsaydı, bu gibi şakşaka ve safsatalardan tebâud ederlerdi.

el-Misbâh –Bağdad'da intişâr eden üsbûî küçük bir gazetedir– gazetesinde okunduğuna göre Basra a'yân ve eşrâfıyle ileri gelenlerinden üç yüz kişi Basra Meb'ûsu Seyyid Tâlib Bey'in konağında tecemmu' edip hükûmet-i mahalliyyeye ıslâhât talebini mutazammın üç yüz imzâlı bir telgraf göndermişler imiş. Bu havâdisin sekam ve sıhhatine vâkıf olmamakla beraber Basra ahâlî ve eşrâf-ı mahalliyyesinin hüsn-i niyyetlerinden emînim. Seyyid Tâlib Beyefendi öteden beri vazâif-i mühimme-i resmiyyede bulunup sinîn-i vefîre esnâsında fevkalâde tecrübe görmüş dûr-endîş bir zâttır. Devlet ve millete mazarratı dokunacak ve ecnebîlerin âmâlini tervîc edecek bir şeyi elbette hükûmet-i metbûasından istemez, istemeyeceğine de kāni'im. Müşârun-ileyhin taleb ettiği ve edeceği bir şey varsa, her halde mantıkī ve meşrû'dur. Müşârun-ileyh Basra'yı ve hattâ bütün hıtta-i Irakıyye'yi Memâlik-i Osmâniyye eczâsından, cism-i devletten fekkettirecek adem-i merkeziyyeti taleb eylemediğine kanâatim vardır. Fakat ihtimâl ki Bağdadlılar, Tâlib Beyefendi hazretlerinin talebinde bulunduğu nesnenin mâhiyetine, künhüne lâyıkıyle vâkıf olmayarak habbeyi kubbe göstermek istemişlerdir. Mesmûât-ı mevsûkama nazaran Bağdad Vâlîsi ve Dördüncü Ordu Müfettişi Müşîr Mehmed Zekî Paşa hazretleri şu yakınlarda her türlü sû'-i tefehhümleri büsbütün ref' ve izâle etmek için Basra'ya kadar kısa bir seyâhat icrâsını tasavvur ediyorlar. Bu seyâhat netîcesinde herşey vuzûhıyle taayyün eder ve me'mûl ederim ki, bu vesîle ile Bağdad kahvehânelerinin peykelerinden mütehassıl olan ve kafa patlatmaktan başka bir fâide bahş etmeyen laklakıyâta da nihâyet verilir.

Suriye müfsidlerinden olup ötede beride serseriyâne ve sefîlâne imrâr-ı **[102]** hayat eden Reşîd Matrân nâmında bir sefîl, ikide birde Cezîretü'l-Arab ahalisini istiklâl talebin-

de bulunmak için teşvîk ve terğîbi muhtevî beyânnâmeler göndermek sûretiyle herkesin fikrini zehirlemek istiyor ki, bu sözlerin ukalâ-yı millet ve kavm üzerine zerre kadar bir te'sîri hâiz değildir. Bu makūle beyânnâmelerden Bağdad'a da gönderilmiş ve merkūmun hem-pâları idâdında bulunanlar tarafından da alkışlandığı söylenmektedir. Her ne esbâba mebnî ise devlet ve milletimizin böyle buhrânlı ve düşmanla pençeleştiği bir sırada Vâlî Zekî Paşa cebr ve şiddet siyâsetini ta'kîb etmeyi münâsib görmediğinden, bu gibi işâât ve tervîcâtta bulunanların hadlerini tefhîm eylemeyi vakt-i merhûnuna ta'lîk eylemişler ise de, maatteessüf bu nezâketten hisse almak istemeyen bazı arsızlar gittikçe mel'anetlerinde devâm eylemektedirler.

Bu fikirlerin, bu sadâların merkezi, menşe'i Mısır'dır. Gāyât-ı şahsıyye ta'kîb edenlerin cümlesi orada toplanarak hafî bir komite teşkîline teşebbüs ederek her vesîle ile bilâd-ı Arabiyyeye beyânnâmeler, risâleler, manzûm ve mensûr ve fakat heyecân-âmîz bir takım kasîdeleri göndermekle iştigāl eyliyorlar.

Ahîran buraya bu gibi beyânnâmelerden birçok nüshalar gönderilmiştir ki, her nasılsa birini bir ahbâbımın nezdinde görüp son fıkralarını aynen istinsâh ettim. Bu beyânnâmeyi gönderenlerin maksadları Cezîretü'l-Arab'da büyük bir fesâd ocağını iş'âl ile sulh ve müsâlemet içinde yaşamakta olan bîçâre ahali, kabâil ve aşâiri fenâlık ve ifsâdâta sevk etmektir. Bu sözlerini bazan gāyet gizli ve îmâlı sûrette ara sıra da açıktan açığa meydâna fırlatmışlardır. Git gide maâzallâh Türklerle Arablar arasındaki muhâdenet ve meveddet ref' ve zâil olacağından, günün birinde dehşetli ve gürültülü bir sûrette azîm ve gayr-i müterakkab bir hâdise-i ihtilâliyye kopacağından korkuyorum.

Mezkûr beyânnâmeden başka bir de mevâdd-ı müteaddideyi muhtevî olan küçük bir risâlenin de Mısır'dan gönderildiğini muhibbim bana haber verip risâleyi de okutturdu. Risâlenin mevzû'u nizâmnâmeden başka bir şey değildir. Ancak bu nizâmnâmenin mevâddını ta'kîb ettiğim vakit ıslâhât talebi için kaleme alınmayıp bilakis bir hükûmet-i müstakıllenin teşkîline elzem olan mündericâtı hâvî olduğunu anladım. Adresleri ise (Kāhire Posta Sandığı, Numara 798) olup kendileriyle muhâbere etmek isteyenlerin ise buraya mürâcaat ve mektup yollamaları beyân edilmiştir. Risâlenin kabına da (اللجنة العليا لحزب اللامر كزبة الادارية العثمانى) ve bu ibârenin altında da (بيان الحزب وبرنامجه السياسى) ibâreleri yazılmıştır. Beyânnâmenin kabında ise (دعوة زعماء العرب الكرام الى الأتفاق والأعتصام لحفظ البلاد وخدمة الأسلام) ibâresi muntabı'dır ki, son fıkraları ber-vech-i âtîdir:

ايها العرب الكرام: ان اخوانكم الذين يخاطبونكم بهذا الكتاب ليسوا اشد منكم غيرةً على الأسلام وعلى بيت الله الحرام رسوله عليه الصلاة والسلام ولكنهم يرون من اسباب الخطر مالاترون ويسمعون منه افواه الأعدآء مالاتسمعون ويقرؤن فى صحفهم وكتبهم مالاتقرؤن ويصرفون منه كيدهم ودسائسهم مالاتعرفون وانما جاؤكم منذرين ومذكرين قال عز وجل (وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ).[1]

Bâlâdaki cümleleri dikkatle okuyanlarca artık Mısır'da teşekkül eden bu hafî cem'iyetin, komitenin fikri lâyıkıyle anlaşılmıştır. Şimdilik bu cem'iyeti teşkîl edenlerden bahs etmek doğru değildir. Çünkü eşhâs ile şahsıyyâta girişmek cerîdemizin mesleğine muhâliftir. Bununla bu cem'iyet-i hafiyyeye mensûb eşhâsın, Mısır'da, Suriye'de ve hattâ Irak'ta kimler olduklarını benim gibi herkes bilir.

Evet işte bu vâhî bahânelerle Cezîretü'l-Arab içinde âteş-i şikāk u nifâkı tutuşturmak arzusundadırlar. Kendilerine gelince, tâ Mısır'dan vakāyi'-i ahvâle seyirci ve nigerân kalmak istiyorlar. Vaktiyle A'râbî Paşa ile tarafdârları da Mısır'da aynıyle böylece Arablık – Türklük mes'elesiyle uğraşıp koca Mısır Kıt'ası'nı baştan başa ihtilâle çevirip en sonra İngilizlerin müdâhaleleriyle İskenderiye şehrinin bombardımanına sebebiyet verdiler. Ahvâl kesb-i sükûnet edince İngilizler A'râbî Paşa hem-pâlarını Seylan Adası'na nefy ve teb'îd ettikten sonra toplarıyla askerlerini Kāhire'nin en mürtefi' bir noktası bulunan kaleye çıkardılar. Islâhâtı pek güzel bahâne ittihâz ederek yirmi seneden beri Mısır'da bulunmaktadırlar. Hâl-i hâzırda değil ise âtiyen Mısır ile Sudan'ı kendi müstemlekâtına zamm u ilhâk edeceğine şübhe yoktur.

Bana kalırsa, bütün bu gürültü ve patırtıların arkasında mutlakā bir ecnebî parmağı dönse gerektir. Zâten biz müslümanlar para ve câh düşkünü olduğumuz için değil memleketimizi, dünyâyı bile satmaya âmâdeyiz. Bunun aksi sâbit oluncaya kadar ben bu fikrimde sebât edeceğim. Bağdad'da münteşir *ez-Zühûr* gazetesi de benim müddeayâtımı te'yîd etmiştir ki, bu fıkrayı muhtevî olan nüshasını idâreye gönderiyorum.

Bağdad

S[sin]**. M. Tevfik**

Japonya Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

ÇİN'İN HAZIRLIĞI

Son zamanlarda bu taraflarda ittihâd-ı Şark fikri büyük muvaffakıyetlerle ilerliyor. Her nerede buna âid söz çıkarsa herkes onu büyük bir ehemmiyet ile dinliyor, herkes onu kuvveden bir fiile îsâl için sarf-ı gayret ediyor, herkes kendi isti'dâdı dâhilinde bir şey ilâve etmek istiyor. Talebeler arasında "Asya İttihâdı" nâmında mahfî ve son derece de mühim bir programı muhtevî bir cem'iyet vücûda geldi. Tüccârlar ticârî münâsebât te'sîsi için ricâlarda bulunuyorlar, muharrirîn mecmûalara buna âid makālât-ı mühimmeyi neşr ediyorlar. Avrupa diplomatlarından mütenevvi' zevâtın evrâk-ı mahfiyyesi neşr olunuyor. Husûsan Çin Mes'elesi, Moğolistan İhtilâfı burada büyük bir ihtimâm ile ta'kîb olunuyor. Rusya ve Çin beyninde harbin yakında başlayacağını bile söylüyorlar. İşittiğime göre Çin Talebeleri Cem'iyeti (el-ân on bir bin a'zâsı vardır) tarafından burada bulunan Çinlilere bir intibâhnâme tevzî' olunarak cümlesinin vatanın emrine hâzır bulunmalarını emr eylemiştir. Aynı zamanda Japon ümerâ-yı askeriyyesinden pek çokları harbin başlanmasıyla oraya hareket etmeye söz vermişlerdir. Zâten şimdi de **[103]** Çin ordusunda 1200 kadar muhtelif sınıflara mensûb ümerâ-yı askeriyye istihdâm olunmaktadır. Bunlar kendi arzuları ile oralara kadar sefer etmişlerdir. Bunların

[1] Zâriyât, 51/55.

cümlesi Rus–Japon Harbi'ne iştirâk etmiş, orada da büyük işler görmüşlerdir.

Aynı zamanda "Asyagıkay" Cem'iyeti bu son vakitlerde büyük büyük işler görüyor. Japonları intibâha da'vet emrinde âdetâ büyük fedâkârlıklar gösteriyor. Türlü perdeler altından dehşetli propagandacılık ediyorlar. El-hâsıl bizim izmihlâlimiz, son iki senelik kara târîhimiz Japonları ve Çinlileri dehşetli uyandırmıştır.

Çinliler artık; "Biz sizi kurtaracağız" diyorlar. Bundan iki sene evvel Şark'ın meşrûtî ikinci imparatorluğu biz iken, o zaman ihtilâl, inkılâb kanlarına boğulmuş bî-dermân gördüğümüz Çin bugün bizi kurtaracağından bahs ederse hâlimize acınır.

Görünüz işte bu Çinliler neler yapıyorlar. Biz mukaddemât-ı hukūk-ı tabîiyyeyi bile anlamadan cildlerle kānûnlar yazıp tercümeler edip odamız içinde tanzîm-i âlem ile zihin yorarken, onlar fi'liyyât ile bizi geçip gidiyorlar. Tuhaftır ki, bizde her kabine riyâset-i umûra geldikçe bir sürü kānûn lâyihaları hazırlar, onların fi'liyyâta çıkmasından evvel kendisini gāib eder. Diğer kabine de hâkezâ. Bu vechile memlekette kānûn çok, lâkin hiç biri ile iş görülemiyor. Zannederim biz de artık Çinlilerden ibret alırız. Koca 440 milyonluk yeni cumhûriyetin şâyân-ı imtisâl şeylerini görmeliyiz. Şimdiki Çin Cumhûriyeti'nin kānûnları son derece vâzıh ve muhtasardır. Ekserîsi eski Çin kānûnlarından ibârettir. Kānûnculuk Japonya'da da gāyet muhtasar ve iyidir. Muhâkemât ekseriyetle âdât ve ahkâm-ı tabîiyyeye istinâden icrâ olunur.

Hükkâmın hukūk-şinâslığını değil, hak-şinâslığını nazar-ı i'tibâra alıp iş görürler. Hükkâm, gāyet muhterem zevâttırlar. Bizde de biraz şu usûlü kabûl etseler, biraz eski kānûnların meydânda mevcûd desâtîrin de tatbîk edilmesine gayret etseler, zannederim, daha fi'lî ve daha müsmir iş görmüş olurlardı.

Sadedimden hârice çıkıyorum… Vatandaş ve dindaşlarıma bu son günlerde bura matbûâtında Çin ahvâli hakkında gördüğüm bazı şeyleri nakl etmek isterim: Artık Çin–Rus harbi her gün beklenilecek bir hâle geldi. Çinlilerin harbe hazırlanmaları artık herkesin gözü önündedir. Bu harb iki devletin harbi olmayıp Rusya ile Vasatî Asya milletlerinin harbi hâline girmesi ihtimâldir. Çünkü Çin vâizleri yalnız Çin şehir ve köylerini dolaşıp va'z etmekle iktifâ etmiyorlar; milel-i sâirenin ekseriyetle bulunduğu vilâyetlerde de ızhâr-ı mevcûdiyyet ediyorlar; onları da Çinliler ile müttehiden istibdâd altından kurtulmaya, esâretin menhûs tırnaklarını kırmaya da'vet ediyorlar. Vâizlerin bu tarz va'zları her ne kadar Rusya Moğolistan'ı taht-ı himâyesine aldığından beri devâm ediyorduysa da, şimdi hâd bir şekil kesb etmiştir. Çinliler gālib geleceklerine şimdiden emîn bulunuyorlar. Evvelâ Rusya'nın Aksâ-yı Şark'da hâzırlıksız bulunmasından, sâniyen Balkan mesâil-i cârriyyesinin gidişinden, sâlisen Rus ahrârının hâzırlıklarından, râbian Rus mevâki'-i müstahkemesini Ruslardan daha a'lâ tanıdıklarından Rusya'nın bu def'a Japonlara mağlûb olduğundan daha fenâ bir sûrette mağlûbiyete dûçâr olacağını ümîd ediyorlar. Rus malı her tarafta boykot olunuyor. Rusya ve Çin arasında mevcûd çay ve tütün gibi en büyük ticâretler hep sekteye uğramıştır. Amele ve tüccâr galeyândadır. Memleketeyn hudûdundaki şehirlerin ticâreti artık tezelzül içindedir. Bilâd-ı mezkûrede herkes Japonya'nın Çin'le müttefikan hareket edeceğini zannediyorlar. Rusların her nevi' nevâkısından istifâde etmek için millet hazırlanıyor. Bütün Çin şehirleri her gün millî harekât ile teşvîk olunmakta, hükûmet ve fırkaların cümlesi müttefikan milleti îkāza sarf-ı gayret etmektedirler. Bütün Çin şimdi elektrikli bir zil gibidir. Bütün Çin'i harekete getirmek için düğmeye basmak kalmıştır. Tâ mektep çocuklarından âdî hammâllara kadar cümlesi harb türküsü çağırıyor. Çin'in her tarafı harbî faâliyettedir. Şehirlerde, köylerde sabahdan akşama kadar gönüllü alayların boru sesleri, tüfenk ta'lîmleri işitilmektedir. Küçük köylere varıncaya kadar her yerde harb kulüpleri nâmında millete harekât-ı harbiyyeyi ta'lîm için kulüpler, jimnastik cem'iyetleri te'sîs olunmuştur. Mezkûr kulüp ve cem'iyetlerin hedefi harb için milis askeri ihzâr etmek, memleket dâhilinde vâsi' mikyâsda fünûn-ı harbi ta'mîm etmek, istikbâlde Almanya gibi harbi tanır ve bilir bir nesil yetiştirmektedir. Haberlere göre şimdi Şimâlî Mançurya'da yüz bin neferden mürekkeb bir ordu hükûmetin her emrine âmâde bir haldedir. Bu kadar da gönüllü neferâtı yine Mançurya'da bulunmaktadır. Mezkûr gönüllü harekette şöyle bir şarkı tegannî ettiklerini söylüyorlar: "Al kılıcı eline; yürü ecnebî gāsıbların üzerine. Mahv et şeyâtîn-i mel'ûneyi; işte o zaman vatanının eski şa'şaasını yeniden görebilirsin"

Bu satırları burada İngilizce münteşir *Japan Advertiser* gazetesinin 22 Mart târîhli adedinde münteşir başmakālesinden iktibâs ediyorum. Görünüz ne kadar faâliyet! Bizimkiler ise mevcûd ordularımızı mahv ettikten sonra, esâret bârını da yüklendikten sonra bir de utanmadan, kızarmadan Arnavudluk tahtına nâmzedliklerini bile i'lân ediyorlar. (Sâbık Selanik Kumandanı Tahsîn Paşa ve sâire)

El-hasıl, böyle acıları, böyle ibret-âmîz şeyleri gördükçe gözümün yaşı kuruyor. Hele İstanbul'dan aldığım ve gençlerimizin hâlini musavvir mektuplar bütün bütün beni üzüyor. Ben zannediyordum ki, şimdi çekmekte olduğumuz felâketler bizi uyandırır; halbuki, maatteessüf bizim adam olacağımız yok!..

24 Mart 1913 Tokyo

Ahmed Münir

ŞUÛN

Muhârebe:

Vaz'iyetimiz – Sulha muntazırız. Bulgarların artık hiçbir taraftan hücûm etmeyeceklerini *Tanîn* gazetesi istitlâât-ı mahsûsasına istinâden te'mîn ve birkaç güne kadar mütâreke akd olunacağını da ümîd ediyor. Zâten biz müslümanlar sulh-perveriz; Düvel-i Müttefika gibi harb-cû, âsâyiş-i cihânı ihlâl eder gayr-i medenî bir millet değiliz. Vâkıâ istesek bankalardaki kırk elli milyon liramızı alır, İslâm ve Hilâfet için fedâ ederiz. Birkaç gün içinde eli silâh tutar, güçlü kuvvetli yüz binlerce asker toplanır; bütün cihânı dehşet içinde bıra-

kabiliriz. Fakat biz sulh-perveriz, âsâyiş-i cihânı ihlâl etmeyiz. Bu kadar sulh-perver bir millet elbet Avrupa düvel-i muazzama-i nasârâsının teveccüh ve sıyânetine mazhar olacaktır! Onun için sulhun akdini kemâl-i itmi'nân ile ümîd edebiliriz. Yalnız istediğimiz "şerefli bir sulh"dur! Sulh-perverlikte bu kadar fedâkârlığımıza karşı Avrupa bunu nazar-ı dikkate almaz mı? Elbet almağa mecbûrdur!..

Elvâh-ı İntibâh – *Tanîn*'in istihbârına göre, me'mûriyetlerinde ibkā edilen Yanya müftîsi ile belediye reîsi Yunan askerinin duhûllerinden beş gün sonra Prens Kostantin ile maiyyetindeki ümerâyı şehrin namazgâh câmi'ine da'vet etmişler, **[104]** câmi'i Yunan bayraklarıyla tezyîn etmişler ve Prens Kostantin'e câmi'in mahfeli yanında bir mevki' tahsîs ederek orada Yunan asâkirinin nusret ve muzafferiyeti ve Yunan kralının âfiyeti için duâ etmişlerdir. Bu zevât rast geldikleri müslümanları da bu merâsime da'vet etmişlerdir. Prens Kostantin kendisine edilen bu tabasbusa rağmen teşekkür makāmında hiçbir söz sarf etmemiş ve hitâm-ı merâsimde çekilip gitmiştir.

***Sebîlürreşâd* –** Yâ Rabbî! Bu hâller nedir? İslâmiyet bitiyor mu? Yoksa tasfiye mi ediyorsun? Yâ Rabbî; yeryüzünde adedimiz üç dört yüz milyon olmasın, üç dört yüz kişi olsun; yalnız kalblerinde nûr-ı îmân, muhabbet-i İslâm bulunsun.

Hilâfet ve Hidîviyet:

Edirne'de Tabutlar, Kāhire'de Ser-â-pâ Altın Yaldızlı Gelin Arabaları – Bütün İslâmla beraber Edirne'nin can çekiştiği, İslâm ve Hilâfet'in makhûr ve giryân olduğu bir zamanda, Edirne'nin ferdâ-yı sukūtunda Kāhire'de mutantan, muhteşem bir düğün icrâ olundu. Hidîv-i Mısır hazretlerinin kerîmeleriyle Sadr-ı esbak A'yân Reîsi Ferîd Paşa hazretlerinin mahdûmları Celâleddîn Paşa'nın on yedi bin altın mehr-i müeccel ve üç bin altın mehr-i muaccel ile merâsim-i izdivâciyyesi icrâ olundu. Târîh-i İslâm'da Hidîviyet-i Mısriyye ile a'yân reîsi için düğünün azamet ve tantanası nisbetinde ebedî bir şeyn olacak bu muhteşem izdivâc merâsimi hakkında Kāhire gazetelerinde görülen ber-vech-i âtî tafsîlât müslümanların nazar-ı intibâhına, târîhin sîne-i ibretine tevdî' olunur:

"Merâsim-i izdivâciyye Mart'ın 14'üncü günü Kāhire'de icrâ olunmuştur. İzdivâc mukāvelenâmesi Hidîv Abbâs Hilmî Paşa, nâzırlar, âile-i hidîvîye mensûb prensler ve Saray-ı Hidîvî erkânı hâzır olduğu halde Mısır kadısı efendi tarafından bizzât tanzîm edilmiş ve merâsimin hitâmında civâr kalelerden yirmi bir pâre top endâht olunmuştur. Müteâkiben Hidîv nezdindeki zevât ile beraber Kubbe Sarayı'ndan mufârakatle Âbidîn Sarayı'na azîmet etmiş, orada zifâf alayının vürûduna muntazır olmuştur. Zifâf alayı mukāvelenin imzâlanmasından bir müddet sonra Kubbe Sarayı'ndan hareket etmiştir. Gerek Kāhire ahalisinden bir çoğu ve gerek İskenderiye gibi bilâddan gelen züvvâr güzergâhda hınc-âhınc denilecek sûrette bir kalabalık teşkîl etmekte idi. Güzergâhın bütün nikātında asker bir vaz'-ı ihtirâm almıştı. Birçok yerlerde mûsîka terennüm-sâz oluyordu. Gelini hâmil olan araba ser-â-pâ altın yaldızlar içine müstağrak olup altı cins Fransız kadanası tarafından cerr olunmakta idi. Arabanın içinde gelin ve Prenses Atıyyetullâh Hanımefendi'nin yanında vâlideleri ve hemşîreleri, Prenses Fethiye ve Lütfiye Hanımlar ahz-ı mevki' etmişlerdi. İkişer atlı diğer üç müzeyyen saray arabasıyla beş landoda dâmâdın hemşîreleriyle Saray-ı Hıdîvî'ye mensûb nisvân bulunuyordu. Gelin alayı kemâl-i debdebe ve tantana ile nihâyet Âbidînî Meydânı'na vâsıl olmuştur. Meydân mükemmelen tezyîn olunmuştu. Gelin arabasının vürûdunu müteâkıb asker selâm vaz'iyeti almış, mûzîka terennüme başlamış ve arabalar sarayın büyük kapısından içeriye dâhil olmuştur. Geceleyin yapılan tenevvürât pek parlak olmuş ve bir cemm-i gafîr tarafından temâşâ edilmiştir. Saray-ı Hıdîvî'nin bütün cebhesi, bazı hutût-ı mi'mâriyye teşkîl etmek üzere tertîb edilen elektrik lambalarıyla münevver idi. Âbidîn Meydânı'nın müntehâsında Hidîv'in isminin ilk harfleri elektrik ziyâsıyla tersîm edilmiş ve bunların etrâfına binlerce elektrik lambasından mürekkeb dil-firîb tezyînât ilâve olunmuştu."

Kafkasya:

Müftî ve Şeyhülislâmın Duâ Mazbatası – Ahîren Kafkasya vâlî-i umûmîsinin hastalanması, bunun üzerine Tiflis İnâs ve Kafkas Cem'iyet-i hayriyyeleri a'zâlarının teşebbüsâtıyla Şâh Abbâs Mescidi'nde müftî, şeyhülislâm hâzır bulundukları halde Moskof vâlî-i umûmîsi cenâblarının iâde-i sıhhatleri hakkında duâlar tilâvet edilmiş ve bu husûs vâlî-i umûmîye iblâğ edilmiştir. Vâlî de bütün müslümanlara samîmî teşekkürâtını ızhâr eylediğini telgrafla teblîğ eylemiştir.

***Sebîlürreşâd* –** Moskof vâlîsi artık hiç merak etmesin. Mâdem ki kendisinin iâde-i sıhhati hakkında müftînin, şeyhülislâmın mazbata-i duâiyyesi huzûr-ı ilâhîye takdîm olunmuştur; "mûcebince" irâdesi çıkacağı tabîîdir!

Yemen:

İmâm Yahyâ ile Seyyid İdrîs'in Musâlahası – *el-Ehrâm* gazetesinde mutâlaa olunduğuna göre Yemen'de Seyyid İdrîs'in vâki' olan taleb ve mürâcaatı üzerine İmâm Yahyâ ile Seyyid arasında akd-i musâlaha olunarak tarafeyn beyninde cârî muhârebâta nihâyet verilmiştir. Musâlaha Cîzân kasabasında İmâm Yahyâ ile Seyyid İdrîs'in murahhasları tarafından vâki' olan müzâkere netîcesinde akd olunmuş ve üç mâddeden ibâret şerâitı her iki tarafça kabûl edilmiştir. Şerâit-ı mezkûre ber-vech-i âtîdir: 1– Seyyid İdrîs'in "Ezd", "Meşîret(?), "Nazîr", "Alkam", ve "Gafîr" kabâilini İmâm Yahyâ'ya terk etmesi; 2– Seyyid İdrîs'in "Eflah" ve "Hamnîsîn" kıt'aları'ndan külliyyen ferâgat eylemesi; 3–Seyyid İdrîs'in, bundan sonra mezkûr kabâil ve kıtaâttan nezdine ilticâ edecek veyahud zekât vermek üzere gelecek ahalinin derhâl tardını taahhüd eylemesidir.

Seyyid İdrîs ile mülâkāt etmek üzere San'a'dan hareket eden Vâlî-i Vilâyet Mahmûd Nedîm Bey Turûa'ya(?) muvâsalet ederek önlerinde mûsîka bandosu bulunduğu halde asâkir-i Osmâniyye tarafından istikbâl olunmuş ve oradan Asîr'e müteveccihen hareket eylemiştir.

Hindistan:

Ehl-i Salîb İstîlâsına Âlem-i İslâm'da Müttehiden Mukāvemet Cereyânları – Petersburg'da münteşir *Müslüman* gazetesinin Kalküta muhâbir-i mahsûsunun iş'ârına göre; son günlerde Kalküta'da Hind müslümanlarının akd eyledikleri büyük bir ictimâ'da hükûmet-i Osmâniyyenin mahvına kadar yürümek isteyen Balkan müttefiklerinin talebleri aleyhinde şiddetli nutuklar îrâd olunarak protestolar yapılmıştır. Hindistan'ın muhtelif mevâki'inde vâki' olan ictimâ'lara Devletü'l-Hilâfe'nin hâl-i hâzırına karşı indirilmekte olan darbenin, bütün müslümanlar üzerinde icrâ-yı te'sîr edeceği cihetle bil-cümle Âlem-i İslâm'ın buna karşı müttehiden mukāvemet eylemeleri hakkında şedîd ve müheyyic nutuklar îrâd edilmiştir.

Hindistan'da Muhtâriyet Talebi – Orenburg'da münteşir *Vakit* gazetesinde okunmuştur: "Hindistan müslümanlarının ittifâk-ı umûmîsi İngiltere efkâr-ı umûmiyyesinde me'mûl edildiği gibi büyük bir nâ-hoşnûdî ile karşılanmıştır. Hind müslümanları, Hindistan için muhtâriyet-i idâre talebine başlamışlardır. Balkan hâdiseleri münâsebetiyle İngiltere'nin, ızhârından mücânebet eylemesi lâzım gelen siyâseti bilakis ta'kîbde musır davranması İngiltere'yi mehlekeye doğru götürmüştür. Hind müslümanları taleb etmekte oldukları muhtâriyet-i idâreyi te'mîn etmek için her sûretle teşebbüsâtta bulunacaklardır."

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

واتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

24 Nisan 1913 | 18 Cemâziyelevvel 1331 Perşembe | 11 Nisan 1329 | Cild: 10 - Aded: 241

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ[1]

Tercümesi

"Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

[1] Zümer, 39/9.

Olmaz ya... Tabî'î... Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse, «cehâlet» denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.
Kâfî mi değil, yoksa, bu son ders-i felâket!
Son ders-i felâket neye mâl oldu? Düşünsen:
Beynin eriyip yaş gibi damlardı gözünden!
«Son ders-i felâket» ne demektir? Şu demektir:
Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!
Zîrâ, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;
Zîrâ, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz!

Coşkun, koca bir sel gibi, dâim, beşeriyyet,
Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.
Dağlar, uçurumlar ona yol vermemek ister...
Lâkin, o, ne yüksek, ne de alçak demez örter!
Akvâm o büyük nehre katılmış birer ırmak...
Elbet katılır... Hangisi ister geri kalmak?
Bizler ki bu müdhiş, bu muazzam cereyanla
Uğraşmadayız... Bak, ne kadar çılgınız, anla!
Uğraş bakalım, yoksa işin, hey gidi şaşkın!
Kurşun gibi sür'atli, denizler gibi taşkın
Bir çağlayanın menba'-ı dehhâşına doğru,
Tırmanmaya benzer, yüzerek! Başka değil bu.

Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun
Âhengine uymazsan, emîn ol, boğulursun!

Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhîtindeki zulmetleri hep yık!
Bir baksan a: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünyâ uyanıkken uyumak maskaralıktır!
Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey devr-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı, ne nâmûs!
Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbûs,
Ey hasm-ı hakīkī, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!

Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm'ı da «batsın!» diye tutmuş, yediyorsun!
Allah'tan utan: Bâri bırak dîni elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!
Lâkin, ne demek bizleri Allah ile iskât?
*Allah'tan utanmak da olur ilm ile... Heyhât!!**

Mehmed Âkif

* Esteîzübillâh: (اِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا) "Allah'ın kullarından ancak âlim olanları Allah'dan korkar." [Fâtır, 35/28].

FELSEFE

İSLAMDA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Rüesâ-yı Mu'tezile arasında iştihâr eden eâzımdan birisi de Amr bin Bahr el-Câhız nâm zâttır. Câhız, fesâhat ve belâğatte mümtâz, hikmet ve felsefede mütebahhir bir zât olduğundan sihr-i beyânıyla her rûhu teshîr edecek bir iktidâr ve meziyeti hâ'iz idi. Hulefâ-i Abbâsiyye'den Mu'tasım ve Mütevekkil zamanlarında Basra'da iştihâr eden fudalâ miyânında Câhız bir sîmâ-yı husûsiyyete mazhar olmuştu.

Ekâbîr-i ulemâ-i Mu'tezile'den Nazzâm'ın hizmetinde perverişyâb olduğu cihetle mezheb-i İ'tizâl'i ondan ta'allüm eylemişti. Câhız'ın birçok müellefâtı olduğu mervîdir. *Kitâbü'l-Emsâr* ünvanlı eseriyle *Kitâbü'l-Hayavân* nâmındaki eserleri meşhûrdur. Câhız'ın kitaplarından bazıları Avrupa lisânlarına nakil ve tercüme edilmiştir. *Kitâbü'l-Hayavân*'ın bir nüshası Almanya'nın Hamburg şehri kütübhânesinde mahfûz olduğu gibi bir nüshası da İspanya'nın İskoryal Kütübhânesinde mevcûddur. Van Vloten 1899 târîhinde Câhız'ın *Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyîn* ünvanlı bir eserini Leid'de tab' ve neşr eylemiştir.

Câhız bütün manâsıyla bir ansiklopedist câmi'u'l-ma'ârif addolunabilir. Her şeyden, her ilimden az çok bahsetmiştir: Edebiyât, ilm-i beyân, felsefe, ilm-i kelâm, coğrafya ve târîh-i tabîî gibi fünûna dâir birçok âsâr ve resâil te'lîf eylemiştir. Müellefâtında zamanının hayât-ı edebî, hayât-ı dînî ve hayât-ı ictimâ'îsine dâir pek esâslı ma'lûmât vermiştir. Müşârun-ileyhin edebiyâttaki vukûf ve melekesi sezâvâr-ı takdîrdir. Manzûmelerinde fikr-i hikmetle meşbû' bir selâset-i beyân, bir cezâlet-i ifâde görülüyor. Şu parça Câhız'a isnâd ediliyor:

يطيب العيش ان تلقى حكيماً غذاه العلم والفهم الصيب
فيكشف عنك حيرة كل جهل وفضل العلم يعرفه اللبيب
سقام الحرص ليس له شفاء وداء الجهل ليس له طبيب

Müverrih-i şehîr Mes'ûdî Câhız'dan bir lisân-ı sitâyişle bahs ederek diyor ki: Zamanındaki fudalâ-yı mü'ellifîn arasında Câhız kâ'bında diğer bir zât görülemiyor. Mü'ellefâtı, kāriin rûhunu tenşît, fikrini teshîr edecek bir selâmet ve nezâheti câmi'dir. Âsâr-ı Câhız, mü'ellifine ebedî bir nâm kazandıracak bir dehâ-yı san'atkârâne ile tahrîr ve uslûb-i edebiyyenin en bedî' hutûtuyla tezyîn edilmişlerdir.

Câhız asrında görülen nühüf[t]e-i fikriyye üzerinde pek derîn ve şâyân-ı dikkat te'sîrât bırakmıştır. Kendi zamanında ve müteâkib asırlarda birçok mü'ellifîn Câhız'ın âsâr ve efkârının tenkîd ve teşrîhiyle uğraşmışlardır.

Bunların tedkīkātından istihrâc olunabilen netâyice nazaran, Câhız'ın oldukça nâfiz ve rakīk bir fikre, müdakkık ve şâmil bir nazara mâlik olduğuna hükmedilebilir. Câhız'ın sâir erbâb-ı İ'tizâl'den ayrılmış olduğu başlıca nikāt şu sözlerden istihrâc olunabilir: Câhız diyor ki: "İlmin kâffesi zarûrîdir. Hiçbiri ef'âl-i ibâddan ma'dûd olamaz. İlim bir lüzûm-ı tabîîden tevellüd eder. Bizim hiç birimizde irâde yokdur. Bizim fi'ilimizi irâde etmemiz, adem-i sehvden yani o fi'ilimize âlim ve gayr-ı sâhî olmamızdan ibârettir. Gayrın fi'ilini irâde etmemiz ise nefsin ona meyelânı demekdir. İrâde bir nevi' olup a'râz makūlesindendir. Ecsâm kuvâ-yı asliyyelerinden nebe'ân eden bir tâkım temâyülâta mâlikdirler, ecsâmın tabâyi'-i muhtelife ve âsâr-ı mahsūsası vardır. Cevherin in'idâm ve fenâ-yâb olması mümteni'dir. Mütebeddil olan ancak a'râzdır. Halbuki cevâhir hâli üzere bâkī olup aslâ fenâ-yâb olmazlar."

Câhız'ın şu sözleri iyice tahlîl edilirse felâsife-i meşhûreden Laypniç'in (Leibniu), Monad (Monade) usûl-i felsefiyyesine yani kâffe-i mevcûdâtın terkîbinde fa'âl ve gayr-ı fânî bir cevher-i basît dâhil olduğu hakkındaki nazariyeye pek ziyâde karîb olduğu anlaşılır.

Câhız ehl-i nâr hakkında ortaya pek garîb bir akīde atarak demiştir ki: "Ehl-i nâr, ebediyyen cehennemde mu'azzeb olmazlar. Belki tabî'at-ı nâra münkalib olurlar. Âteş ehlini kendisine cezb eder. Yoksa ehl-i nârı Cenâb-ı Hak cehenneme idhâl edecek değildir." Câhız'ın efkâr ve mülâhazâtı felâsife-i tabî'iyyeye pek yakındır. Câhız, kemâl-i galebe ve şöhretle mezâhib-i İ'tizâl'i ta'lîm ettiği asırda (Câhız Hicret'in 255'nci senesinde irtihâl etmiştir) el-Kindî de felsefe-i İslâmiyye esâslarını atmakla uğraşıyordu.

Yine bu asırda Bağdad'da uzamâ-yı Mu'tezile'den Ebi'l-Hüseyin bin Ebî Ömer ve el-Hayyât'ın da pek ziyâde iştihâr etmiş olduğu görülüyor. Hayyât, oldukça bir şahsiyeti hâiz enfüsî (subjectif) bir nazariye te'sîsine çalışmıştır. Ebu'l-Hüseyin demiştir ki: "Ma'dûma hâl-i ademinde –sâbit ve mütakarrir ma'nâsına olarak- şey' ıtlâk olunabilir. Zevât-ı ma'dûme-i sâbite, hâl-i ademlerinde sıfât-ı ecnâs ile muttasıfdırlar. Binâenaleyh cevher ve araza hâl-i ademlerinde cevher ve araz ıtlâk olunabilir.

"Vücûd", şey'e zâid bir vasıf olduğundan zulmet, ademde bile zulmettir demek câiz olur."

Câhız irâde-i Bârî hakkında şu fikirde bulunmuştur: "İrâde-i ilâhiyye zât-ı Bârî ile kāim sıfat değildir. İrâde-i Sübhânî, Cenâb-ı Hakk'ın gayr-ı mükrih ve gayr-ı kârih olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kendi ef'âlinde irâdesi onları ber-vefk-ı murâd halk etmesidir. Ef'âl-i ibâd hakkında irâdesi ise onlar ile emr etmesi demekdir."

Sıfât-ı ilâhiyyeye dâir Câhız mütâla'a-i âtiyyeyi serd etmiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın semî' ve basîr olması, sem' ve basarın müte'allaklarına yani mesmû'ât **[107]** ve mubassarâta âlim olması demek olup kendisinde sem' ve basar sıfatları bulunur demek değildir."

Câhız, "Hayır ve şer'; kâffe-i ef'âl; mahlûk-ı beşerdir" hükmüyle insanın kendi ef'âlinin hâlikı bulunduğu i'tikādında olduğunu anlatmıştır.

Câhız'ın *Kitâbü'l-Hayavân*'ı garâib ve nevâdir ile mâlâmâldir. Müşârun-ileyh fezâil-i irfân ile mütehallî meşâhîr-i üdebâ ve ulemâdan olmakla beraber gāyet çirkin ve kerîhü'l-manzar imiş. Esâsen Câhız lakabını almasına sebeb de lokma göz olmasıdır. Çirkinliği münâsebetiyle hakkında garîb fekâheler rivâyet ediliyor. *Tabakātü'l-Etibbâ*'da Yuhanna bin Masiveyh'in tercüme-i hâlinde şu satırlar görülüyor:

Câhız, Tabîb Yuhanna ile beraber bir gün vüzerâdan birisinin mâidesine da'vet olunurlar. Esnâ-yı taâmda sofraya balıkla süt getirilir. Tabîb bunları birbiri arkasına yemekden tevakkī eder. Câhız der ki: "Balığın tab'ı sütün tab'ına ya muzâd veyâ muvâfıkdır. Muzâd ise devâ olması mukarrerdir. Muvâfıksa farz ederiz ki yediğimiz bir nevi' gıdâ imiş, o halde ne mazarrat terettüb eder?" Tabîb Câhız'a hitâben: "Ben seninle mantıkda cedel yürütmeye muktedir değilim. Benim tıbbım, bunları birbiri arkasında yemekden men' ediyor. Binâenaleyh yiyemeyeceğim." Câhız ise mantığına tebe'an balıkla sütü ekl etmiş. Ertesi sabah Câhız'a felc gelmiş! Zavallı âhir-i ömrüne kadar "Bu felc kıyâs-ı fâsidimizin bir netîcesidir" diye izhâr-ı telehhüf edermiş.

Câhız, son zamanlarında felcle beraber mesâne hastalığına da uğramıştı. Ziyâret edenlere karşı ekseriyâ şu kıt'ayı inşâd edermiş:

ا ترجو ان تكون ونت شيخ كما قد كنت ايام الشباب
لقد كذبتك نفسك لبس ثوب دريس كالجديد من الثياب

Şu kıt'a da Câhız'ındır:

لئن قدمت قبلى رجال فطالما مشيت على رسلى فكنت المقدما
ولكن هذا الدهر تأتى صروفه فتبرم منقوضا وتنقض مبرما

* * *

Mezheb-i İ'tizâl Basra'da iki ma'rûf sîmâ ile bir seciye-i mahsûsa iktisâb etmiştir. Bu iki zâttan biri Hicret'in 303'ncü senesinde vefât eden Muhammed bin Abdülvehhâb el-Cübbâ'î diğeri de bunun oğlu ve şâkirdi Ebû Hâşim Abdüsselâm'dır.

Ayrı ayrı birer fırka müessisleri olan Cübbâ'î ile mahdûmu arasında sıfât-ı ilâhiyyeye dâir zuhûr eden münâkaşât gāyetle dakīk mübâhasâta yol açmıştır. Mezheb-i İ'tizâl'in en ma'rûf erkânından olan Ebu'l-Hüzeyl; "Allah bir ilimle âlimdir ki o ilim kendi zâtıdır" diyerek sıfât-ı ilâhiyyenin zâtının aynı olduğunu anlatmak istemişti. Halbuki Ebû Hâşim bu mütâla'ayı biraz vâhî bularak sıfât-ı ilâhiyyeyi zâtının hâlât-ı muhtelifesi gibi telakkī etmekdedir.

Fakat Ebû Hâşim'e göre bu hâlât yani sıfât kendi kendilerine ne mevcûddur ne de ma'lûmdur. Bunlar ancak zât-ı Bârî ile beraber mevcûd ve ma'lûm olabilirler. Şu halde Ebû Hâşim nazarında sıfâtın zât-ı Bârî'yi bilen için bir vücûd-ı enfüsîye (sübjectif) mâlik bir nevi' hâlâttan ibâret olmaları îcâb eder. Cübbâ'î bu mes'elede oğluna muhâlefette bulunarak demiştir ki: "Cenâb-ı Hak ne sıfat-ı ilmin îcâbıyla ve ne de âlimiyeti iktizâ eden bir hâletle değil mücerred zâtıyla âlimdir. Cenâb-ı Hakk'ın semî' ve basîr olmasının ma'nâsı zât-ı Bârî Hayy'dir, kendisinde âfet yokdur demekdir."

Cübbâ'î'yi fırak-ı Mu'tezile'den temâyüz ettiren başlıca mesâil ber-vech-i âtîdir:

1- İrâde-i ilâhiyye hâdisdir. Muhallede değildir. Cenâb-ı Hak bu irâde-i hâdise ile mürîddir ve onunla mevsûfdur.

2- Cenâb-ı Hak fenâ-yı âlemi irâde ettiği vakit âlem muhallede olmayan bir fenâ ile fânî olur.

3- Zât-ı Bârî hurûf ve esvâttan mürekkeb bir kelâm ile mütekellimdir ki onu cisimde halk eder. O kelâmın mütekellimi onu fâ'il ve hâlik olandır, sıfat-ı kelâm kendiyle kāim olan ve kendiye hulûl eyleyen değildir.

4- Hak te'âlâ âhirette görülemez.

5- Kul fi'ilinin hâlikıdır.

6- Mürtekib-i kebîre ne mü'min ve ne de kâfirdir. Tevbesiz vefât ederse muhalled fi'n-nâr olur.

7- Mükellefin aklını ikmâl ve onun için esâb-ı teklîfi tehyi'e ve istihzâr etmek yani mükellefe lütuf ve ona eslah olan şey'e ri'âyet etmek Cenâb-ı Hakk'a [v]âcibdir.

Evvelce arz edilmiş olduğu üzere Cübbâ'î'nin telâmîzinden Eş'arî hazretlerinin üstâzına muhâlefetle mezheb-i ehl-i sünneti i'lâya kıyâmı zamanına kadar erbâb-ı İ'tizâl meydân-ı mücâdeleyi boş bulmuş ve istedikleri gibi atıp tutmuşlardı.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

7- Din tevhîddir

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ. رَعَ لَكُمْ مِنَ الدّينِ مَا وَصّى بِهِ نُوحًا وَالَّذى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰى اَنْ اَقِيمُوا [108] الدّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ اَللهُ يَجْتَبى اِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدى اِلَيْهِ مَنْ يُنيبُ* [1]

Dîn-i ilâhî birdir. Onda teferruk ve ihtilâf aslâ câiz değildir. Çünkü din, beşeriyeti mes'ûd kılmak için vaz' olunmuştur. Sa'âdet ise ancak ictimâ'da, vahdettedir. Tefrikda, dağılmakda değildir. Her kim insanın manasını anlar, kâinâttaki tasarrufunu müşâhede ederse yakīnen bilir ki insan münferid, muhtelif değil, belki müctemi', mü'telif bir sûrette yaşamak, ma'îşet-i insâniyyesini o yolda te'mîn etmek için halk olunmuştur. İşte "insan tab'an medenîdir" kelâm-ı meşhûrunun manası da ancak budur. Demek ki kavânîn-i tabî'iyyenin îcâbâtı olarak beşeriyetin sa'âdet ve selâmeti ictimâ'da, vahdette görülüyor. Binâenaleyh din, eğer fıtratın muktezâsına muhâlif olarak gelse idi o zaman sa'âdet değil şakāvet, ni'met değil mihnet olurdu. Pekala! Şimdi dîn-i ilâhîyi böyle bir nakīsa ile ithâma cür'et edecek kadar bir câhil tasavvur olunur mu?

Beşeriyetin birinci derecedeki ictimâ'ı âile ictimâ'ından ibârettir ki ceddimiz Âdem ile Havvâ (aleyhime's-selâm) ve bunların evlâdlarından teşekkül etmiştir. Hazret-i Âdem hiç şübhe yok ki bir nebî-i zî-şân idi. Bu cihetle bu ufak cem'iyeti idâre, bunların ihtiyâcını te'mîn etmek için lâzım gelen dini; ahkâm-ı dîniyyeyi, Cenâb-ı Hak'dan telakkī ve onları idâre ediyordu. Hazret-i Âdem'in evlâdlarından bazısı ise fısk u fücûra meyl ile pederinin göstermiş olduğu doğru yoldan saparak kardeşini öldürdü. Bunun netîcesi olarak bit-tabi'

* Meâl-i hakîmi: "Ey Ümmet-i Muhammed, Allah'ın sizin için ihtiyâr ettiği dîn; Nûh, Muhammed, İbrahim, Musa, İsa (salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecma'în) gibi ûlu'l-azm peygamberân-ı izâmın lisanıyla bildirmiş olduğu hakīkatü'l-hakāyıkdır ki: Ahkâm-ı ilâhiyyeyi tasdîk ve muktezâsıyla amel etmek, dinde; esâsât-ı dîniyyede; ihtilâf ve tefrikaya düşmemekdir. Fakat kendilerini da'vet ettiğiniz tarîk-ı tevhîd, müşrikîne ağır geldi. Allah o dîn-i hakka –ki tarîk-ı tevhîddir- istediği kimseleri ihtiyâr edip çağırır. Onu kabûl edenleri tevfîkāt-ı Samedâniyyesiyle hidâyet eder" Sûre-i Şûrâ [âyet 13].

cem'iyette olan vahdet de bozuldu. İşte o vak'a üzerinedir ki dine muhâlefet, dinin gösterdiği tarîk-ı vahdetten inhirâf etmek insanlarda- ilâ mâşâallah- bir çığır, bir âdet olup kaldı.

Bundan sonra beşeriyette ictimâ'ın dâiresi gitgide tevessü' ederek şu'beler, kabîleler, kavimler, mi[lle]tler hâline geldi. Bit-tabi' her kavme Cenâb-ı Hak nebîler gönderiyor, onlar da kabîlelerine emr-i ilâhî olan tevhîdi ta'lîm, nizâm-ı ictimâ' kendisiyle tamam olan tehzîb ve te'dîbe onları da'vet ediyorlardı: *(وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فيهَا نَذيرٌ...)

Tarîk-ı sa'âdet olmak üzere Cenâb-ı Hakk'ın kullarına beyân edip gösterdiği dinde ehl-i dinin ihtilâf ve tefrikaya düşerek mezâhib-i müte'addideye ayrılmaları, bu sûretle her mezheb erbâbı mezheb-i âhara ittibâ' etmeyi küfür ve dalâlet sayarak –velev ki te'vîl ve tahrîf ile olsun– kendi mezheblerine nusret, onu tervîce çalışmaları da bütün edyânın âfeti, sebeb-i za'afı olmuştur. Çünkü bu gibi hâller erbâb-ı dîni şakāvete hizy ve hüsrâna sevk ederek dinin izmihlâli, bi'l-külliyye fâidesinin gitmesiyle nihâyet buluyordu.

Vaktâ ki –kānûn-ı irtikā muktezâsınca– nev'-i insanı bütün insanların, tekmîl kabîlelerin ictimâ' ederek bazısı bazısıyla ittisâl ve münâsebet peydâ etmesine kesb-i isti'dâd eyledi, o zaman Cenâb-ı Hak bu kitle-i azîmenin nizâm ve intizâmını irşâd edecek, onlara tarîk-ı sa'âdeti gösterecek ahkâmı hâvî olan dîn-i ahîri; dîn-i İslâmı –lütf-i ilâhî olarak– bahşetti.

Dîn-i İslâm'ın yegâne maksadı beşeriyetin sa'âdet ve selâmeti kendisinde mündemic olan tevhîd idi. Bunun içindir ki İslâm'ın kitâbı olan *Kur'ân*, insanları dinde –ümem-i sâlifenin cem'iyetlerini mahv u perîşân ederek onları sonra gelenlere mesel ve ibret kılan– ihtilâf ve tefrikaya düşmekden pek şiddetli bir sûrette nehy ediyordu. Bu makālenin baş tarafındaki âyet-i kerîmeye elbette dikkat edilmiştir. Görülüyor ki enbiyâların cümlesinin lisanıyla gönderilen dîn-i ilâhî bir olup onda ihtilâf ve tefrika câiz olmadığını âyet-i kerîme pek kat'î bir sûrette tasrîh etmekdedir.

Evet, sarâhat-ı *Kur'ân*iyye'den anlaşılıyor ki; dinin usulünde, îmân, tehzîb, tevhîd-i gāye, a'mâl-i şahsiyyenin mihver-i menâfi'-i şahsiyye, mu'âmelâtın da mihver-i mesâlih-i umûmiyye üzerine deverân etmesi husûsundaki kavâ'id-i umûmiyyesinde ihtilâf ve tefrikaya düşmek aslâ câiz değildir.

Ama **(لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) nazm-ı celîline gelince: Bu vâkı'ı beyân içindir. Hem bu, ezmine ve emkine i'tibârıyle tegayyür eden, mesâlih ve menâfi'in ihtilâfıyla muhtelif olan fürû'-ı ahkâma mahsûsdur. Belki bu gibi ahkâm zaman ve mekânın tegayyürü, menâfi' ve mesâlihin ihtilâfı gibi esbâb bulunduğu zaman şerî'at-i vâhidede bile tegayyür eder. İşte bunun içindir ki öteden beri nâsın örf ve âdetleri olan şeyleri tahkîm etmek şerî'at-i İslâmiyyenin usûlünden olmuştur. Binâenaleyh bu gibi fürû'âttaki şeyler ihtilâf ve tefrikadan ma'dûd değildir. Çünkü bu sûrette, arazda olan bir tagayyürdür, yoksa hakîkat ve cevherde değildir. Evet, sûret ber-tağayyür olsa da hakîkat ve manada celb-i menfa'at, def'-i mazarrat üzerine ittifâk vardır ki: Zâten dinin ruhu da budur. Bununla muhabbet ziyadeleşir, ülfet tenemmüv eder, ehl-i din şiya'-i muhtelifeden kurtularak cism-i vâhid olur.

[109] Cenâb-ı Hakk'ın insanları nehy etmiş olduğu şey teferruk-ı hakīkīdir. O teferruk-i hakīkī ki; bir dine mensûb olan insanları muhtelif fırkalara ayırarak nefislerinde yek-diğerlerine karşı buğz u adâvet hisleri uyandırır, onlar da bu hissin netîcesi olarak yek-diğerini tel'îne, mukāteleye kadar varırlar, sonra da bu amelleriyle dine nusret ediyoruz zu'munda bulunurlar. Bilmezler ki dîn-i ilâhî bunların hepsinden berîdir. *Kur'ân*, bu teferruku o kadar zemm ü takbîh eyledi ki hakkında ***(اِنَّ الَّذينَ فَرَّقُوا دينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فى شَىْءٍ...) nass-ı ezelîsi vârid oldu. Hem bu bâbda başka delîle ne hâcet! Cenâb-ı Hakk'ın bu gibi teferruka düşenlerden her husûsda nebiyy-i zî-şânını tebri'e etmesi bunların dinden, rızâ-yı Bârî'den ne kadar uzak olduklarına en vâzıh bir delîl değil mi: ****(وَلَا تَكُونُوا كَالَّذينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظيمٌ)

Hulefâ-yı Râşidîn, ulemâ-yı sahâbe, e'imme-i selefin ekâbiri râbıta-i dîniyyeyi hilâf ve şikāk ile çözülüp dağılmakdan şiddetle muhâfaza, vahdet-i İslâmiyyenin temezhüb ile, iftirâk ile parçalanmasından son derece hazer ediyorlardı. Bunun içindir ki; bir bid'at zuhûr ettiğini gördükleri gibi onu hemen dibinden keserler, fitne uyandıracak bir şey sivrilip çıkınca kökünden kal' ederlerdi.

E'imme-i kirâm hazerâtı da müteşâbihâttan, te'vîl-i *Kur'ân*'dan suâl eden kimselere daima kelâm-i galîz ile zecr ile cevap verirlerdi. Lâkin fiten ve fesâdın menâbi'i, mihen ve meşakkatin bürkânı olan hilâfet fitneleri ile İslâmiyet'in başına birçok musîbet geldi. Hulefâ ve ulemânın, mülûk ve ümerânın belâları her tarafa ta'ammüm etti. Müslümanlar mezâhib-i muhtelifeye inkısâm ederek [1](اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذيقَ بَعْضَكُمْ بَاْسَ بَعْضٍ) nass-ı celîlinin te'vîli onlarda zuhûr etti.

Bunlardan bazıları o kadar ileri gittiler ki müşrikîn-i sâireden ziyâde dinden ahkâm-ı *Kur'ân*iyyeden uzaklaştılar. Bu cihetle aralarında nâire-i harb alevlenerek kanlarını emmek, bünyân-ı mevcûdiyetlerini hedm etmek, şevket ve sultânlarını za'îf düşürmek isteyen düşmanlarına kendileri mu'în ve zahîr oldular, kendi elleriyle felâketlerini hazırladılar. Bu bâbda misâl olarak iki fırka-i azîme –Ehl-i Sünnet ile Şî'a– yı tahsîs bi'z-zikr ediyorum. Kendisinde gayret-i İslâmiyye olan, dinin hakīkatini ârif bulunan her hangi bir ferd bu iki fırkanın târîhini nazar-ı mütâla'adan geçirdikçe kalbi parça parça olmamak, gözlerinden kan ile karışık su akmamak kābil midir?

Çünkü aralarında hilâfa sebeb olan şey vakti geçmiş, kendisinde savâb zuhûr etmesinden kat'iyyen bir fâide me'mûl değil, tenâzu' ve tekātu'a hiç değeri yok bir takım mes'ele-i fer'iyyeden ibarettir. Eğer her iki fırka insâf edip

---

* "Hiçbir ümmet yokdur ki kendilerine teblîğ-ı ahkâm edecek nebîler gönderilmesin" Sûre-i Fâtır [âyet 24]

** "Ey nâs! Sizden her millet için bir şerî'at, bir tarîk-ı vâzıh kıldık" Sûre-i Mâide [âyet 48].

*** "O kimseler ki dinlerinde ihtilâf ederek fırka fırka oldular sen hiçbir şeyde onlardan değilsin" Sûre-i En'âm [âyet 159].

**** "Sakın; kendilerine (hak yolu bildiren) hücec-i kat'iyye geldikden sonra ihtilâfa düşerek tarîk-ı hakdan ayrılanlar gibi olmayınız! Bu sûretle hareket edenler yok mu? İşte onlar için en büyük azâb vardır." Sûre-i Âl-i İmrân [âyet 105].

[1] En'am, 6/65

de *Kur'ân-ı kerîm*'in üzerlerine farz kıldığı –ki bunu her iki fırka da iz'ân ediyor– mu'âmele-i uhuvveti yek-diğerlerine karşı îfâ etselerdi o zaman her fırka diğerine karşı kalkışmak, mudârabe ve mücâdeleye girişmek husûsunda pek de isti'câl göstermezlerdi. Eğer bunlar *Kur'ân*'ın gösterdiği tarîka sülûk etselerdi hiç şübhesiz hak ve hakîkat açık bir sûrette meydâna çıkardı.

Allah, nebiyy-i zî-şânına –müşrikîn ile münâkaşa ederken– şu yolda hüccet getirmesini emr ediyor: *(قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ. قُلْ لَا تُسْئَلُونَ عَمَّا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ)

Bakınız! Cenâb-ı Peygamber bu emr-i ilâhîye istinâd ederek müşrikîne karşı kendi nefsini, mü'minleri suçlu, onların gittikleri yolun da doğru olmamak ihtimâli olduğunu söylüyor. Bu emr-i ilâhî muktezâsınca müşrikîni tarîk-ı hakka da'vet ederken gâyet mülâyemet gösteriyor. Hakkı işitmekden onları tenfîr etmemek için müşrikînin şirkine amel tesmiye ediyor, onu zemmi müş'ir bir kelime ile tavsîf bile etmiyor. Bununla da iktifâ etmeyerek kendisiyle mü'minlerin işlediği şeyleri de zenbe nisbet ediyor. Şimdi müşrikîni hakka da'vet etmek husûsunda gösterilen şu mülâyemet ile müslümanların din kardeşleri ile yapdıkları mu'âmeleler, mezheb nizâ'ları yüzünden yek-diğerine karşı savurdukları çirkin kelâmlar arasında –düşünülecek olursa– ne kadar azîm fark vardır.

Müslümanlardan biri diğerinin söylediği şeyde bir hatâ görecek olursa onun üzerine dünyâlar dolusu ta'n ve teşnî' yağdırır, onu reddetmek, onu tadlîl ve tekfîr etmek için birçok kitaplar te'lîf eder. Bilâhare öbürüsü de mukābele bi'l-misle mecbûr olur da bu sûretle her birisi hakîkatten te'âmî ederek arada hakîkat zâyi' olup gider. Sonra iki tarafın da yardımcıları zuhûr ederek fitne büyür, musîbet ta'ammüm ediyor. Bugüne gelinceye kadar müslümanlar arasında bu hal devâm edip geldiği gibi hâlâ da devam etmekdedir. (Bundan sonra olsun bize tevfîk ihsân et! Yek-diğerimizle boğuşmakdan ziyâde hakîkati görecek bir kalb ver, Allahım!)

Cenâb-ı Hak, ehl-i kitâbı da tarîk-ı hakka şu yolda da'vet etmesini peygamberine emr etmişti: **(قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ [**110**] بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ) Kezâlik şu sûretle onlara mülâtafe ve mülâyemet göstermesini de emr ediyordu:

***(اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) Hatta bu kadarla da kalmayarak onlara büyük büyük va'adlerde, te'mînâtta bulundu: İslâmiyet'i kabûl ettikleri takdîrde kendilerine iki misli ecir verileceğini, kabûl etmeyip de kendi dinlerinde kalırlarsa, yine onlara bir fenalık olmayacağını, bizim menâfi'imize olan onların da menâfi'ine, mazarratımız için olan onların da mazarratına olacağını onların canlarını, mallarını, ırzlarını, namuslarını da kendimizin gibi muhâfaza edeceğimizi va'ad etti.

Şimdi hakka'l-insâf düşünürsek Allah ****(وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ… deyip dururken, bu dine mensûb olan kimselerin yek-diğeriyle en fenâ bir sûrette mücâdele etmeleri, yek-diğerini tekfîr ve tadlîl eylemeleri sahîh olur mu? Hakk'a yemîn ederim ki: Eğer bizim kavmimiz bida' ve hur[â]fâtı parçalayıp dağıtmak husûsunda *Kur'ân*'ın ta'rîf ettiği nehc ü tarîkat üzerinde dolaşsalardı fenalık elbette tevessü' etmezdi. Fakat –maa't-teessüf– böyle yapmadılar. Mübâhaseyi; mücâdeleye, mudârabe ve mukāteleye vardırdılar o mücâdelelerin netîcesi olarak da bütün âlem-i İslâmın başına iltiyâm nâ-pezîr yaralar açtılar.

Biz, hâlâ yek-diğerimizle bir mu'ârefe hâsıl edemedik, îmân-ı sahîhin îcâb ettiği uhuvvet-i hakīkiyyeyi taleb edip bulmadık! Zâten şimdiye kadar ta'kīb etmekde olduğumuz usûl-i ta'lîm ile müslümanlar beyninde hakīkī bir kardeşlik te'sîs etmek de kābil olamazdı. Şübhe yok ki bu uhuvveti, şimdi ta'kīb etmek istediğimiz ta'lîmi ta'mîm etmekle elde edebileceğiz şurasını bilmek lâzımdır ki: Bu ta'lîm, İslâmiyet temezhübün zıddı olduğunu, mûcib-i tefrika her şeyin İslâmiyet'te yeri olmadığını tefhîm etmek esâsına mebnî olacakdır. Çünkü İslâmiyet, milletleri cem' etmek, onları bir araya toplamak için gelmiştir. Halbuki temezhüb toplu olarak yaşamakda olan milleti fırkalara ayırarak onları mahv u perîşân etmekden başka bir şeye yaramaz.

Sonra bizim ta'lîm etmek istediğimiz i'tikāda gelince: O da İslâmiyetlerine i'timâd olunan, Müslümanlık tam manasıyla kendilerinde tecellî eden zevât-ı kirâmın icmâ' ettikleri şeylerden başka bir şey değildir. Bu zevât-ı kirâmın ihtilâf ettiği ne kadar mes'ele var ise onların hepsi de İslâmiyet'in mevkūfün-aleyhi olmayan mesâilden ibârettir. Bu cihetle o mes'elelerdeki ihtilâf sâir mesâil-i ilmiyyede olan ihtilâf gibi olmak vâcibdir. Fitne ve fesâd uyandırmak sûretiyle mücâdeleye, mudârabeye sebeb olmadığı gibi mezheb de ihdâs etmez.

Meselâ: Müslümanlar, Cenâb-ı Allah'ın âlim olup yerde, gökde olan zerrâttan hiçbir şeyin ilm-i ilâhîden hâric olmadığında, ilm-i ilâhî bütün kâinâtı muhît olduğunda icmâ' etmişlerdir. Bu husûsda herkes müttefikdir. Fakat bu ilim, zât-ı ilâhî üzerine zâid bir sıfat-ı vücûdiyye mi? Yoksa zâtının aynı mı? Yahud aynı da değil, gayrı da değil mi? İşte burada ihtilâf etmişlerdir.

---

* "Habîbim müşriklere de ki: Göklerden, yerlerden size rızık veren kimdir? Onlara söyle: O rızkı veren Allah'dır. Biz yahud siz (yani fırka-i muvahhidîn ile fırka-i müşrikînden birisi) hiç şübhe yok ki yâ hidâyeti bulduk yahud dalâl-i mübîn içinde kaldık. Habîbim! Yine de ki: Siz bizim günâhımızdan suâl olunmazsınız, biz de sizin işinizden mes'ûl olmayız." Sûre-i Seb'e [âyet 24-25].

** "Habîbim de ki: Ey ehl-i kitâb! Hepimizce bir olan (kendisinde peygamberlerin, kitapların ihtilâf etmediği) kelimeye geliniz: Biz Allah'dan başkasına ibâdet etmeyelim, ona hiçbir şeyi arkadaş kılmayalım, Allah'ı bırakıp da bazı kimseleri ma'bûd ittihâz etmeyelim. Eğer bundan yüz çevirecek olurlarsa onlara söyleyin: Siz i'tirâf edin ki muvahhid, müslüman ancak biziz." Sûre-i Âl-i İmrân [âyet 64].

*** Hulâsa-i meâl-i münîfi: "Vahdâniyet-i ilâhiyyeye, yevm-i âhirete îmân edip de amel-i sâlih işledikçe mü'min, Yahudi, nasârâ, sâbiîn beyninde fark yokdur. Bunların hepsi için de Rablerinin yanında ecir vardır. Bunlar için korku, hüzün de yokdur." Sûre-i Bakara [âyet 62].

**** "Siz, ehl-i kitâba ahsen-i turukdan başkasıyla mücâdele etmeyin!" Sûre-i Ankebût [âyet 46].

Halbuki hakka'l-insâf düşünülecek olursa bu bahis dinden ziyâde felsefeye yakın, felsefeye âid olduğunda tereddüd etmeye bile mahal yokdur. Zîrâ bu mes'eleye dâir ne *Kur'ân*'da, ne hadîsde hiçbir şey zikr edilmediği gibi selef-i sâlihînin âsârında da böyle bir şey vârid olmamıştır. Şu halde bu gibi esâsa ta'alluk etmeyen bir mes'elede vukū' bulan ihtilâfı mücâdele, mukāteleye kadar vardırmakda hiç mana yokdur.

Sonra hilâfet mes'elesi: Müslümanlarda görülen inhirâf ve zelelin hepsine illetü'l-ilel olan, müslümanları parça parça edip yek-diğerine düşman-ı bî-emân kılan ancak bu mes'ele olduğu halde bu da –yukarıda da söylediğimiz vechile– dinin usûl ve erkânından değildir. Binâenaleyh bu mes'elenin de ihtilâf etmeye, sonra buradaki ihtilâfı da mukāteleye kadar vardırmaya hiç değeri yokdur.

Ben bu makālelerimde –müttefekun-aleyh olan mesâili anlamak kendisine mütevakkıf olmadıkça– mesâil-i hilâfiyyeyi kat'iyyen zikr etmeyeceğim gibi mübtedi'anın şübhelerine de dalmayacağım. Çünkü bunlar ezhân-ı za'îfede takılıp kalır da sonra onları ifsâd ve imâte eder. Bizden evvel bu gibi şeyleri karıştırıp ortaya çıkaranlara ne yapdığını şübhe yok ki anladık. Halbuki onlar, ilim, amel cihetinden bizden daha ileri idiler. O kadar ki cemâ'atimizi onların cemâ'atine, kadınlarımızı onların kadınlarına kıyâs etmek değil, ekseriyâ ulemâmız bile onların avâmı ile kıyâs olunmaz derecede bizden ileri idiler. Yine öyle iken mütebeddi'înin şübhelerine dalmak onları çıkmaz yollara sevk etti. Belki ihtilâf tefrikaya sebeb olan bu ekāvîli, tarîk-ı müstakīmden sapıtan bu şübheleri âmmeye serd ve ityân etmek hiçbir kimse için câiz bile değildir. Her **[111]** kim mesâil-i hilâfa vâkıf olmak isterse onun üzerine vâcib olan –eğer nazar ve istidlâl erbâbından olursa– delîlin kavîsine ittibâ' etmekdir. Yok bu iktidâra mâlik olmaz, nazar ve istidlâl ile delîlin kavîsini za'îfinden temyîze kādir bulunmazsa o zaman cumhûra taklîd etmesi, bununla beraber i'tikād ettiği şeyde kendisine muhâlif olanları tekfîr etmemesi, arada olan hilâfı uhuvvet-i îmâniyyeye mâni' kılmaması lâzımdır. Bu husûsu müzâkere yahud mükâtebe eylediği vakit de mesâlih ve menâfi'lerini müzâkeredeki kardeşlik mesleklerine sülûk etmesi lâzımdır.

Sünnî, Şîî, Mu'tezilî, Vehhâbî…! Bunların hepsi de müslümandır. Hepsinin imâmı *Kur'ân*, peygamberleri Muhammed (aleyhisselâm)dır. Binâenaleyh cümlesinin bir kardeş gibi olmaları vâcibdir. Her kim bu kardeşlikden ayrılırsa, onu lînetle, güzel mu'âmele ile o muhîte cezb etmek, ona karşı fenâ, bârid mu'âmelelerde bulunarak kardeşlik muhîtinden tenfîr etmemek de vâcibdir. İşte Müslümanlığın, mü'minlerin yolu budur.

Biz bu yolu ta'kīb etmeye başladığımız gibi necât bulmamız muhakkakdır. Nasıl ki ta'kīb ettiğimiz zamanlar necât bulup selâmete ermiştik. Eğer bu yolu ta'kīb etmezsek felâket günden güne ziyâdeleşerek mahv u helâkimizi daha serî' bir sûrette hazırlamış olacağımıza da kat'iyyen şübhe edilmesin! [1](ولا نجد من دون الله انصارا)

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdi

[1] (فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْصَارًا) şeklindeki Nûh Sûresi 25. âyete telmih vardır.

FIKIH VE FETÂVÂ

Muhâvere:

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

– 7 –

VAHDET-İ İSLÂMİYYE VE İCTİHÂD

–mâba'd–

Mukallid: Artık, bunun üzerine daha ziyâde ihtiyâr-ı sükût etmek elimden gelmez. Çünkü sen bu husûsda pek ileri gittin. Kendi fikrini Hazret-i Ömer'in sözüyle istidlâle kıyâm ediyorsun. Halbuki fukahâ-yı izâm, Hazret-i Ömer'in kelâmını te'vîl ve ondan müte'addid cevaplar veriyorlar. Hattâ Allâme Sübkî de bu zümrede dâhildir. Allâme Sübkî diyor ki: "En güzel cevâb, Hazret-i Ömer'in kelâmı aynı lafzı tekrar eden kimseler hakkındadır. Zîrâ evvelce bir ağızda söylenen talakāt-ı selâse ile her üçü de îkā' ediliyor saymıyorlardı. Belki böyle yapan kimsenin bundan maksadı te'kîd olduğunu tasdîk ediyorlardı. Bilâhare bu yüzden pek çok fesâd zuhûr ettiğinden maslahat, te'kîd olduğunu tasdîk etmeyerek üçünü de îkā'ı îcâb ettiği cihetle o sûretle hareket edildi."

İbni Hacer ve diğerleri de diyor ki: "Ahsen olan, Hazret-i Ömer Cenâb-ı Peygamber'in söylediği hadîsi nesh edecek bir şeye destres olmuştur."

Muhakkık: Sübkî'nin cevâbını söylüyorsun da İbni Hacer'in Sübkî'yi reddettiğini niçin zikr etmiyorsun? Sübkî'nin cevâbını gördüğün gibi bit-tabi' İbni Hacer'in Sübkî'yi ne sûretle reddettiğini de görmüşsündür! Yoksa, birçok te'vîl ile beni aldatmak mı istiyorsun?! "Onların mezhebleri te'kîd iddiâ edenleri hemen tasdîk etmekdir. Velev ki fıskda, fesâdda haddini tecâvüz etse bile yine onlar bu iddiâda bulunanları tasdîk ederler" diye Sübkî'yi reddetmiyorlar mı?

İhtimâl ki Hazret-i Ömer o hadîsi nesh edecek bir şeye destres olmuştur kavillerine gelince: (فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ) lafzı bu ihtimâle münâfîdir. Çünkü bu lafız sarâhaten gösteriyor ki Hazret-i Ömer'in o ameli re'y ve ictihâd netîcesi idi. Nasıl ki hadîsin evvelindeki İbni Abbâs'ın (على ان الحكم الاول كان سنةً متبعةً او اجماعاً لاخلاف فيه) kavli de buna delâlet ediyor. Bu bâbda bundan daha sarîh bir şey var ki o da Ebû Dâvud ile Beyhakī'nin ber-vech-i âtî tahrîc etmiş oldukları hadîs-i Tâvûs'dur: "Ebu's-Sahbâ' denilen bir racül vardı. Bu zât İbni Abbâs'a pek çok şeyler sorar dururdu. Yine bir gün dedi ki: Biliyor musun? Hazret-i Peygamber (sa) ile Ebûbekr'in zamanlarında bir de Hazret-i Ömer'in evâil-i hilâfetinde bir kimse medhûlün-bihâ olmayan zevcesini üç def'a tatlîk ederdi de onu bir talâk kılarlardı. İbni Abbâs cevap verdi: Evet, bir kimse medhûlün-bihâ olmayan zevcesini üç def'a tatlîk ettiği halde onu bir talâk hükmünde kılıyorlardı… Fakat vaktâ ki Hazret-i Ömer insanların bu husûsda dâimî bir şerde vâki' olduklarını, bu yüzden büyük büyük fesâdlar zuhûr ettiğini gördü, (أجيزوهن –ای الثلاث– عليهم) kavliyle böyle yapan kimselere talâk-ı selâsin vukū'uyla hükmetti."

İbni Abbâs ile Sahbâ'nın "ce'alûhâ=bir talâk hükmünde kılarlardı" ta'bîrleri şübhe yok ki bunun icmâ' olduğuna delîldir. Hazret-i Ömer'in (أجيزوهن) kavli ise talâk-ı selâsenin vukū'uyla hükmetmek kendi ictihâdı olduğunu ifâde ediyor.

Nasıl ki Sübkî'nin ibâresi de buna delâlet etmekdedir. İbni Abbâs ile Sahbâ'nın kelâmlarında gayr-ı medhûlün-bihâ ile takyîd olunmasına da bakılmaz. Zîrâ suâlin bu sûretle cereyân eden bir vak'a için olması da câizdir. İşte medhûlün-bihâ hakkındaki hadîs-i Rükâne, bir de hadîs-i sahîhin mutlak bırakılması buna delâlet ediyor.

Bazıları hadîs-i Tâvûs talâk-ı selâsi bir talâk hükmünde kılan Peygamber (sav) olduğuna delâlet etmez, ihtimâl ki bu yalnız etrâf-ı ba'îdede vukū' bulduğu halde ulemâdan olanlar bu mes'ele hakkında bu sûretle **[112]** ictihâd etmişlerdir, zu'munda bulunuyorlarsa da bu bir zu'm-ı sehîf, ihtimâl-i za'îfden başka bir şey değildir. Çünkü lafız, bunu kabûlden men' ettiği gibi hadîs-i Rükâne de bunun usûl ve erkânını hedm ediyor. Onların indinde da'vâ-yı icmâ'da bundan daha zâhir bir lafız olamaz.

Bakınız! İbni Kayyım el-Cevzî ne diyor: "Asr-ı sa'âdette, asr-ı Sıddîk'da, asr-ı Fârûk'un evvellerinde bir ağızda söylenen talakāt-ı selâse talâk-ı vâhid kılınmış idi. Çünkü insanlar bu asırda talâk husûsunda Allah'dan ittikā ederler idi, vaktâ ki takvâ'llâhı terk edip Kitâbullâh ile telâ'uba kalkıştılar, gayr-ı meşrû' sûrette talâkda bulunmaya başladılar; artık onların iltizâm ettiklerine karşı ukūbet ilzâm olundu, emr-i talâkı tahfîf edenler daha ağır cezâ ile cezâlandılar. Buna mebnî Hazret-i Ömer talâk-ı vâhidde gördüğü mefsedeti terk etmiş ve li-ecli'l-maslahati talakāt-ı selâse addetmiştir…"

Mukallid: (Hadîd ve gazûb bir tavır ile) Hazret-i Ömer kendi re'y ve ictihâdını sünnet ve icmâ'a takdîm etti diyecek kadar bir cesâreti sana kendi ictihâdın mı verdi?! Yemîn ederim ki: Vicdânım, muhakkak sûrette seninle muhâvereyi kat' etmemi arzu ediyor. Lâkin ben her halde perde altında gizlemek istediğin şeyleri anlamak, kalbinde beslediğin emellerin hepsini istihrâc etmek, müslümanların fikirlerini tevhîd, dinde ıslâhât diye tahayyül ettiğin şeyin hakīkatine vâkıf olmak istiyorum. Hem ben öyle görüyorum ki: dinde ıslâhât diye diline dolayıp durduğun şey, pek yakın bir zamanda küre-i arzda fiten ve fesâd îkā'ına bâdî olacak, müslümanları birbirine düşürecek cehennemî bir âteşten başka bir şey değildir.

Muhakkık: (Kemâl-i hilm ve sükûnetle) Nefsine tevfîkāt iste! Kalbinden fetvâ al! Te'vîlât ile uğraşan mukallidleri kendi hâllerine bırak, onlara yaklaşma! Gözlerini de aç! O zaman me'mûldür ki tarîk-ı hidâyete irşâd edecek bir hâdîye tesâdüf edersin de nârdan kurtulursun! Hem şu hakīkati de iyi bilmen lâzımdır ki: Ben kat'iyyen kendiliğimden "Hazret-i Ömer şöyle söylüyor" demedim. Ancak benim söylediğim şeyler rivâyetinin sıhhati müsellem olduğu cihetle e'imme-i erba'a ve sâirleri tarafından rivâyeti daima ahz olunan İbni Abbâs (ra) hazretlerinin kavlidir. Fukahânın te'vîl etmelerine gelince: Bunun sebebi de şudur: Ma'lûmdur ki fukahâ bir takım usûl ve kavâ'id vaz' ederek bunları imamlarına isnâd ve bu usûl ve kavâ'idin gûyâ onların usûlünün fer'leri olduğunu da isbâta çalıştılar.

Halbuki ben bunun hilâfını iddiâ ediyorum. Benim indimde böyle olduğu gibi e'imme-i kirâm (rahimehümu'llâh) indinde de böyledir. Bu usûlün ekserîsi usûliyyûnun; kendi imâmlarının kavillerinden istinbât edip de kendi mezheblerine tatbîk ettikleri kavâ'id-i nazariyeden başka bir şey değildir. Ancak, usûlün vâzı'-ı evveli olan İmâm Şâfi'î'den menkūl olan şey bit-tabi' bunlardan hâricdir. Benim en ziyâde ta'accüb ettiğim şey de Allâme Veliyyullâh-ı Dihlevî'nin bu makāmdaki söylemiş olduğu sözlerdir.

Mukallid: Dihlevî'nin söylediği eğer kısa bir şey ise bana da söyle. Yok uzun ise o sözleri hâvî olan kitâbı bana ta'rîf et!

Muhakkık: Dihlevî'nin beyânâtı kısadır. (Kitaplarının içinden bir risâle çıkarıp okudu ki hulâsası ber-vech-i âtîdir)

(Risâleden okuduğu şeyler ve yedinci muhâverenin sonu gelecek hafta.)

İCTİMÂİYÂT

Hasbihâl

EVVELÂ ERKEKLERİMİZİ ÖRTELİM…

Osmanlı Avrupası'nda feverân eden fecâyi' ve fezâyihin en âkıle-fezâ bir tecellîgâhında epeyce müddet yanıp kavruldukdan sonra Dersaâdet dediğimiz mübârek pâyitahtımıza kavuştuğum zaman yine bu sütûnlarda "*Niçin bütün sokaklarımız çıkmaz olmuş?*" ünvanıyla intişâr eden bir hasbihalde demiştim ki:

"Evet, bunda kimsenin şübhesi kalmadı: Bu memleket, topdan, tüfekden her şeyden evvel irfân ister. Biz, Avrupa'nın satvet-i ilmiyyesi karşısında böyle pest-pâye kaldıkça dünyanın kuvâ-yı maddiyyesi elimize teslîm olunsa yine onlarla boy ölçüşemeyeceğiz, boğulup kalacağız. Hamden li'llâh memleketimiz, bu hakīkatin pîşgâhında olsun ihtilâfa düşmedi, bir ittifâk-ı tâm ile "câhiliz, öğrenmeye ihtiyâcımız var" dedi. Lâkin bundan ilerisi için binlerce başlı ejder-i ihtilâf, boynunu uzattı: Kimi "Şunu öğrenelim, şöyle olalım." Diyor; kimi "Hayır o öğrenilecek şey değildir. Zamanı geçti. Necât öbür tarafdadır" da'vâsını müdâfaa ediyor, kimi "İkinizde de isâbet yok, kurtulmak isterseniz bizim sözümüzü tutunuz" diye haykırıyor ve bu silsile-i ihtilâfât teselsül vâdîlerine sürükleniyor, nihâyet bu nizâ'-ı kīl ü kāl-âmîz hiçbir semere-i hilâf doğuramayarak akāmet-i mutlakaya mahkûm oluyor.

"Cism-i vatanın muhtelif cihetlerine muhtelif istikāmetlerde saplanan bu da'vâlar iki muhassala-i kuvâya ircâ' olunabilir: İfrât ve tefrît. Bu iki kuvvet, aynı derece-i te'sîrde olmak üzere muhtelif cihetlerde, fakat aynı istikāmette memleketin rûh-ı terakkīsi üzerine musallat olmuştur. Musallat olmuştur diyorum; çünkü mevlûd-i mihânîkîsi; bir atâletten, bir adem-i hareketten ibârettir. Biraz daha açık söyleyelim: Bu iki kuvvetten biri "dîn" nâmına ref'-i livâ etmiştir. Eğer müdâfaasını deruhde ettiği mâhiyet-i mukaddeseyi iyi anlamış olsaydı karşısındaki mukāvemete galebe edecek ve atâlet harekete münkalib olacakdır. Bizde bu "fıkdân-ı idrâk" ve bu "ifrât"; "ta'assub" ile ifâde olunuyor.

"İkinci kuvvet, bütün bütün serbâz ve mu'anniddir. "Te-

ceddüd" nâmına birinciye mu'âkis bir veche-i te'sîr tutmuş gidiyor. Fakat derece-i zindegîsi ötekinden fazla olmadığından –bereket versin– müvellid-i hareket olmuyor. Bu hareket i'tikādımızca birinciden az zararlı (menfî) olmayacakdır. Bizim nokta-i nazarımıza göre müsbet ve sâlim bir hareket ancak bu kuvvetlerin mütevâzî, yek-cihet icrâ-yı te'sîr etmeleriyle tekevvün edebilecektir. Ne zaman "dîn" nâmına icrâ-yı te'sîr edenlerle bir "âmil-i teceddüd" olarak işe sarılanlar birbirlerine mûnis bir "hadd-i i'tidâl"e yaklaşırlar ve müştereken îfâ-yı amel ederlerse o zaman müstakīm bir hareket **[113]** başlayacak ve cism-i vatan, şeh-râh-ı necâta doğru ilerleyecekdir. Ve işte o zaman bütün bugünkü çıkmaz sokaklar, çıkar olacakdır ve illâ felâ."

Evet, bugün de bütün kuvvet-i îmânımla tekrar ediyorum: Ve illâ felâ; bu te'âküs-i bî-hûşâne devâm ettikçe bir tezâmün-i zî-şû'ûra terk-i kuvvet etmedikçe kâinâtın seyr-i umûmîsine isyân etmiş bir derbeder hüviyetinde, âtıl ve bâtıl sürüneceğiz!

* * *

Memlekette âdilâne düşünenlerin ümîd-bahş bir kemiyette, yeis-şiken bir keyfiyette bulunmalarına rağmen ehil, nâ-ehil her tezâhüre karşı "mutâvi' bir vaz'iyet" ahz etmiş olmaları; yukarda ta'rîf ettiğim her iki kuvveti kendi mişvâr-ı nâ-hemvârında serbest bırakıyor. Her iki butlân, alabildiğine coşuyor, coşuyor. Bu coşkunluk devam ede ede bir gün hiçbir ma'sûm tanımayarak hepimizi boğacak. Tanımayacak; çünkü: Mutâva'at-ı sâkinâne, ismet ve sadâkate münâkızdır! "Bütün bütün serbâz ve mu'annid" dediğim "teceddüd emeli" pek büyük pek vâzıh bir kuvvet-i inzâriyyesi olan son zamanlardan kendine de bir hisse-i ibret ve i'tidâl çıkarabilmeli, şu vatanın bi-hakkın hayırhâhı olduğunu isbât edecek selâmet, emânet, dirâyet eserleri gösterebilmelidir. Maatteessüf kuvvet-i basar ve basîreti muhtelif seviyelerde bulunan birçok zevi'l-ukūla danışıyoruz. Hiç biri tutulan haşîn ve buğz-efzâ yolun bir âkibet-i mes'ûdeye nâmzed olduğuna vicdânını işhâd edemiyor. Hiç biri hâlisâne ve li-vechi'llâh neşr-i envâr eden bir menba'-ı "ictihâd" ile karşı karşıya bulunduğuna kāil olamıyor! Çünkü bu azîz vatanda "izzet-i dîn"; "izzet-i nefs" mes'elesidir. Onunla pek çocukcasına oynandığını görenler, pek çabuk yaralanır, i'timâd ve emniyet hislerini pek çabuk gāib ediverirler.

İzdivâc, tesettür, medrese, mollalık, hocalık… Bu mes'eleler, bir teşrîh-i cismânî görmekde olan vatanımızın hitâm-ı ameliyâtta evcâ' ve âlâmının imtidâdına, yeni yeni teşrîhlere muhtâc olmasına meydân bırakmamak için şimdiden icrâ olunan, hazırlanan "rûhânî teşrîhler" gibi telakkī olunabilir: Şübhesiz bu telakkī, bu istihzâr, gāyet doğrudur, şâyân-ı takdîrdir. Fakat ma'nevî teşhîsler, teşrîhler; bir ehliyet-i kâmile ister. Biz müşerrihîn-i cismâniyyemizden olsun ibret alamayacak mıyız? Onlar, bizi ne kadar iyi tanıyorlar, ne kadar hakîmâne bir minhâc-i hulûl ile ciğerlerimize kadar sokuluyorlar. Osmanlı Avrupası'nı elimizden alan son Balkanlar Harbi değil, senelerin mücâhedât-ı mütekâsifesidir!

Ötekileri bırakalım da licâm-ı Hamîdî; ağızları serbest bırakır bırakmaz cevf-i mi'demizden kemâl-i tehâlükle köpürerek ilk gaseyân-ı mekrûh hâlinde ortaya saçılan şu "ref'-i tesettür" mes'elesini biraz mevzû'-ı merâm edelim:

Ben, bu arzunun illet-i aksâsını; memleketimizin her şeyini müdâfaaya müekkil olan kuvvete mensûb bir uzv-ı zî-şu'ûrdan şöyle dinledim:

– Sokakda giderken dikkat ediyorum; mülkiyesi, askeri, hocası, hacısı, genci, ihtiyârı; bir kadın gördüler mi ona temâs etmek için bir inhinâ-yı şehevî ile istikāmet-i hareketlerini gāib ediveriyorlar. Efendim bir milletin ki aklı, belinden aşağı olur ondan ne hayır umulur?!

İşte tesettür aleyhâdlığının ser-i inkişâfını burada aramalı. Bizim aklımız, belimizden aşağıya düşeli çok zaman geçti. Bu derdimizi saklayacak hiçbir yerimiz yok. Zâten saklamak inkâr etmek; devamına kāil olmak demekdir. Tesettür aleyhdârlığının; bu meyelân-ı hayvânînin derece-i ifrâtta bulunduğu yerlerde bi'l-hâssa zevk-i âileden mahrûm şahsiyetlerde mazhar-ı kabûl ve inkişâf olduğuna bakılırsa o aleyhdârlık ile bu ifrât ve mahrûmiyet arasında büyük bir alâka bulunduğuna kāil olmak imkânı kolaylaşır.

Hem buna başka bir sebeb de bulunamıyor. Tesettür-i şer'î; müslüman kadınlarının hangi nevi' tekâmülüne mâni' olmuştur? Okumalarına yazmalarına mı, terbiyelerine mi, ahlâklarına mı, sa'âdetlerine mi, vazîfelerine, hukūklarına mı, nelerine?... Her şeyden evvel bu gösterilmelidir. Tesettür-i meşrû' İslâmiyet'in her zamanında her mekânında icrâ-yı hükm etti. Fakat yine birçok fâzılât-ı nisvânın yetişmesine de mâni' olmadı. Kadınlığın "urza-i tecâvüz-i ricâl" olmasına mâni' oldu, vakār-ı nisevîyi kemâl-i metânetle muhâfaza etti ve nihâyet her müslümana, sıhhat-i nesebine kanâat fazîleti verdi!

Kadınlarımızı tesettürden kurtaracağız diye uğraşan işsiz efendiler bu gayretlerini birkaç inâs ibtidâî mektebi küşâdına tahsîs etselerdi gāye-i aksâları olan arzû-yı "ta'ayyün"e daha kesdirme, daha müstakīm bir yoldan gitmiş olurlardı.

Müslüman kadınlığının bugünkü inhitât-ı ictimâ'îsini görenlerin saff-ı evvelinde biz de bulunuyoruz. Fakat bu inhitât ile tesettür arasında hiçbir alâka göremiyoruz. En kuvvetli delîlimiz de târîh-i İslâm'dır, tecrübe ve hâdisâttır. İşte bunun için tesettür aleyhdârlarının erbâb-ı ukūldan bulunduğuna kāil olunca, her halde bu aleyhdârlıkdan başka bir gāye beklendiğine kanâat ıztırârında kalıyoruz.

Bize diyebilirler ki: Avrupalılar, tesettür aleyhindedir. Onlar aklı başında adamlardır. Biz onların re'yine tâbi'iz.

Bu tarz-ı ictihâda diyeceğimiz yok. Müctehidleri Avrupa'yı âmiyâne taklîdin cezâsını biraz daha görsünler. Fakat memleketin ma'sûm ehl-i İslâm'ın huzûr-ı îmânını ihlâl etmekden çekinsinler. Yok, mutlaka bütün müslüman kadınlarının küşâde-likā sokaklara dökülmesini istiyorlar ise evvelâ kendileri ve kendi hem-meşrebleri başlarını örtsünler. Evet, bu en ma'kūl ve vâkı'a mutâbık bir tarz-ı tesviyedir. Kadınlarımızı açalım fakat erkeklerimizi örtelim.

Abdüllatif Nevzad

* * *

[114]

FENNİYÂT

DÜŞMAN İÇİMİZDE

لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ، فَإِذَا أَصَبْتَ دَوَاءَ الدَّاءِ، بَرَأَ بِإِذْنِ اللهِ[1]

"Her hastalığın bir devâsı vardır. Hastalığın ilâcı ele geçince Allah'ın izniyle şifâ bulur." Hadîs-i şerîf.

Uzakdaki acıklı felâket levhalarını, musibet sahnelerini görmek için dûr-bîn lazımdı. Şimdi pertevsıza bile hâcet kalmadı. İşte düşman çizmeleri altında uzanıp yatan Rumeli'nin, o mazlûm İslâm diyârının, en derin köşelerinden kopup gelen boğuk sesler, bize Anadolu'nun da bu tenbelliğe kurban olacağını anlatmak istiyor. Hiç şübhe yok ki düşman askeri ordumuzu nasıl mağlûb ettiyse me'mûrları da me'mûrlarımızı, doktorları da doktorlarımızı öylece alt etti demekdir. Dört seneden beri anladık ki herkes aynı iş ile uğraşırsa hiçbir şey meydana gelmiyor. Fakat her kişi kendi işini bilir ve başarırsa vatan kurtuluyor. Ehli olmadığı işe sarılmak, doktor iken politika ile uğraşmak, politikacı iken doktorluğa yeltenmek hevesi mülkümüzde türeyeliden beri çekmediğimiz sıkıntı, görmediğimiz hakāret kalmadı. Sel gibi akan kanlar içinde yüzdüğümüz, binlerce vatandaşın süngüler altında inlediğini kıvrandığını duyup gördüğümüz zaman da gözümüzü dört açmazsak yaşamaya hakkımız kalır mı? Kendi dilimizle, yüreğimizle cevap verelim: Kalmaz ve kalamaz, düşmanlarımızın Rumeli sınırımızı Midye ile İnöz arasında çizmek istediklerini işitince canımız sıkılır. Frengi bize "koca bir Osmanlı mezârlığı" taslağını çizer, hazırlarken yüzümüzde azıcık olsun korku eseri gözükmüyor. Hükûmet, asker düşmanlarımızla uğraşıyor. Onları kendi hâllerine bırakalım da biz de içeriden çabalayalım.

Evvelâ: Anadolu'ya mektep kadar hastahâne, muallim kadar doktor lâzımdır. Çünkü orası hastadır. Hasta vücûdda sağlam beyin bulunmaz. Derdli adam derdsiz kafa taşımaz. Derdlinin beyni vücûdu kadar çürük olur. Bunu bilmeyenlerimiz öğrensin, bilenlerimiz öğretsin, duymayanlarımız duysun ve duyursun bilelim öğrenelim.

Bakınız ben evbâş düşmanı her karış toprağında sayısız şehîd yatan şirin memleketimizden gidermek, savmak, koğmak için ne çareler biliyor ve düşünüyorum:

1- Trabzon, Kastamonu, Hüdâvendigâr, Biga, İzmir, Konya, Adana, Sivas, Musul, Bağdad, Basra, Haleb, Beyrut, Kudüs, Zor, Şam, Bitlis, Van, Diyarbekir, Yemen, Harput, Erzurum, Ankara gibi büyük yerleri dâire dâire ayırarak her dâirenin ortasında dört doktorluk birer depo (anbar) (binâyı satın almak veya kiralamak şartıyla) bulundurmalıdır. Bu anbarda frengiye karşı 606 veya 914 ilâclarının hangisi te'sîrli ise ondan sandıklarla getirtip birikdirilir. Bu dâire yediye parçalanır. Hafta yedi gün olduğu için hergün birer tarafa ilâc göndermek hem kolay hem de vakitli olur. Yedi parçadan her biri içinde elbet birçok küçük şehirler, köyler, büyük şehirler bulunur. Küçüklere anbar hizmetini görmek için en büyükçe şehirde bir küçük ve üç doktorluk anbar bulunur. Sonra gelecek küçük şehirde biri gezici, birisi bekleyici olmak şartıyla iki doktorluk, bir mu'âyene ve aşı yeri açılır.

Bundan sonra da istenilen yere doktor gönderilsin ona biz karışmayız. Bu depolar arasında gidiş geliş sâatlik yollarda araba, günlük yollarda en âdî cinsden otomobil ile te'mîn olunur vapur veya şimendüfer bulunursa elbet iş yeğinleşir. Bu yapılırsa dediğimiz depolarda birkaç sene sonra kuşpalazı, çiçek aşısı şu'beleri açılır. Daha ileride her şu'beye baytar da ilâve olunabilir. Hastahâneler ilâve etmek de paralı olduğumuz zamana bırakılır.

2- Bu kābil olmaz ise en büyük şehirlerin askerî hastahânelerinde frengili hastalar için birer koğuş bırakılır. Belediye doktorları burada bulunacak hastaları ilaçlar. Şehire komşu küçük şehirlerle köylerin ahâlîsinden yakalananlar köy muhtarları, müdürler, kāimmakām ve mutasarrıflar ma'rifetiyle hemen hastahânelere gönderilir yahud bir gezici doktor hastaları şeçip şehire gönderir.

3- Bu da işe uygun gelmezse en büyük şehirlerde zenginlerden birisi en aşağıdan 40 hasta alacak bir evini vatan için hükûmete terk eder. Oraya doktorlar gönde[r]ilir, ilâc da birikdirilir. Yine hastalığından şübhe olunanlar veya edenler hastahânelere derdi savıncaya kadar yatmak üzere gelirler.

4- Bu da mümkün değil ise dört frengi doktoru ile birkaç belediye doktorlarının birleşmesiyle elde edilecek dört beş hey'et ilâclarıyla, âletleriyle beraber Anadolu'da gezdirilir. Hey'etlere lâzım gelirse jandarma, daha çok lâzım olursa asker de verilir. Gidecekleri şehir ve köylerde eğer doktor var ise ondan yoksa müdîr, muhtâr gibi başta olanlardan hastaları sorup soruşturur, burada hastaların çok olduğuna göre birkaç gün hafta veya ay kalırlar, az ise bir doktoru orada bırakarak kendileri yakın şehir ve köylere gider. Orada da işlerini bitirirler, diğer hey'etler de başka yerlerde iş görürler. Daha intizâmlı olmak için her hey'ete gezecekleri yerler bildirilir. Bu hey'etlerin her birine her sene doktor mektebi son senesi talebesinden arzu eden birkaç efendi de gönderilir. Hey'etlerin yanında altı ay çalışanlar frengi hastahâneye yardımcı alınır. Bir sene bulunanlar hey'et a'zâsı **[115]** ta'yîn olunurlar. Bu hey'etlerin cümlesi İstanbul'da bir büyük cem'iyete bağlı bulunurlar. O cem'iyet hey'etlerin her birisinden alacağı haberleri, hastaların adedini, ilaçlatıp şifâ bulanların sayılarını gündelik gazetelerle veya frengi illetini savacak komisyon menfa'atine haftalık çıkaracakları bir gazete ile i'lân eder. İlâc getirterek lâzım gelen yerlere gönderir. Pek büyük hizmeti görülen doktor veya talebe efendiler Avrupa'ya da gönderilerek hastahâne mu'âyene me'mûrları yetiştirilir ve [2](اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ) = "İlmi, Çin'de bile olsa arayıp öğreniniz" buyuruğu yerine getirilir. Bundan büyük Peyamberimizin de rûhu şâd olur. Ulu Tanrımız da uyandığımızı görerek belâyı başımızdan def' eyler.

5- Bundan başka resmen bu işe memûr doktorlarımızın da vazifelerinde dikkat etmeleri, bu söylediğim dört çareden hangisi yapılırsa yapılsın hastaların da vatanını sevdiğini, milletine hizmet etmek istediğini göstermek ve hem kendileri derdden kurtulmak hem memleketi kurtarmak için dakīka

[1] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü't-Talak, 2.

[2] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 14597.

geçirmeyip doktorlara koşmaları lâzımdır. Ummam ki bunlardan çekinecek bir yürek Osmanlı sînesinde çarpsın. Böyle bir yüreği Osmanlılar göğüslerinde değil, mendillerinde bilen taşımakdan sakınır, çekinir ve utanırlar sanırım.

Müntesibîn-i tıbdan
Ahmed Cevdet

MAKĀLÂT

SİYÂSETE MÜTEALLİK ÂSÂR-I İSLÂMİYYE

–mâba'd–

89- *Tuhfetü'l-Vüzerâ* (Arabca) İbnü'l-Kasım Ahmed bin Ubeydullah el-Belhî. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

90- *Kitâbü's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse* (Arabca) Ahmed el-Yemenî. Ayasofya Kütübhânesi'nde

91- *Tuhfetü'l-Vezâre* (Farsca) Abdullah-ı Ensârî. İstanbul'da matbû'dur.

92- *Kitâbü'l-Vezâre* (Arabca) İstanbul'da matbû'dur.

93- *Âdâbü'l-Mülûk* (Arabca) Câhız. Yazma Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

94- *Âdâbü Sıhhati'l-Mülûk* (Arabca) Câhız. Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

95- *Tuhfetü'l-Mülûk ve Umdetü'l-Mülûk* (Arabca) Melik-i Mısır Kayıtbay nâmına mü'ellefdir. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

96- *Füsûlu'l-ârâ' fi Şâni'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ* (Türkçe) Es'ad Efendizâde Mehmed Şerîf Efendi. Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

97- *Hırzü'l-Mülûk* (Türkçe) Sultân Murâd-ı Râbi''e takdîm olunmuştur. Beşiktaş'da Yahya Efendi Kütübhânesi'nde. Yazma.

98- *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (Türkçe) Abdülaziz Efendi. Yazma, Fâtih Kütübhânesi'nde.

99- *Düstûru'l-Vüzerâ* (Farsca) Mahmud bin Muhammed-i İsfahânî. Yazma. Fâtih Kütübhânesi'nde.

100- *Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Selâtîn* (Farsca) Ali bin Ahmed-i Şîrâz. Yazma. Fâtih Kütübhânesi'nde.

101- *Es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye* (Arabca) İbni Nüceym, Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

102- *Nasîhatü'l-Mülûk* (Arabca) İmâm-ı Gazzâlî tercemesi. Köprülü Kütübhânesi'nde.

103- *Nesâyihu'l-Mülûk* (Türkçe) Sâlihî.

104- *Nesâyihu'l-Mülûk* (Türkçe) Şeyhü'l-İslâm Feyzullah Efendi

105- *Letâifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr*. Kādî Hüseyin Efendi devr-i Kānûnî vüzerâsından İbrahim Paşa nâmına mü'ellefdir.

106- *Kānûnü'l-Vezâret* (Arabca) İmâm-ı Mâverdî. Yazma.

107- *Füstâtu'l-Adâle fi Kavâ'idi's-Saltanat* (Farsca) Muhammed bin Mahmud el-Hatîb

108- *Gıyâsü'l-Ümem fi'l-İmâmet*. İmâmü'l-Haremeyn (Arabca) Yazma.

109- *Umdetü fi Usûli's-Siyâseti* (Arabca) Muvaffaküddin Abdülkādir-i Bağdadî. Yazma.

110- *Umdetü's-Sâlik fi Siyâseti'l-Memâlik* (Arabca) Necmüddîn-i Mancınıkī. Yazma.

111- *Ikdü'l-Ferîd li'l-Mülki's-Sa'îd* (Arabca) Vezîr Ebî Sâlim bin Talha. Mısır'da matbû'dur.

112- *Siyerü'l-Mülûk* (Farsca) Ali Şîr Nevâî, Yazma.

113- *Lutfü't-Tedbîr fi Siyâseti'l-Mülûk* (Arabca) Hatîb İskâfî. Yazma.

114- *Telhîsu'l-Hikem* (Türkçe) Osmanzâde Tâib Efendi. Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

115- *Âdâbü'l-Hükkâm* (Türkçe) Muhteşem Efendi. Yazma.

116- *Tedbîru'l-Memâlik ve'l-Cihâd* (Türkçe) Şânîzâde Atâullah Efendi. Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

117- *Tercüme-i Cevâhiri'l-Mudî'e fi's-Siyâseti'ş-Şer'iyye* (Türkçe) Allâme Bosnevî Mehmed Efendi. Yazma. Sultân Murâd-ı Râbi''a takdîm edilmiştir.

118- *Siyeru'l-Mülûk li-Nizâmi'l-Mülk* (Arabca) Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

119- *Âdâbü'l-Mülûk ve Nesâyihu's-Selâtîn* (Arabca) Kemal bin Hâcı İlyas. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

120- *İrşâdü'l-Mülûk li-Sedâdi's-Sülûk* (Arabca) İbrahim bin Ebî Zeyd el-Hindî. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

121- *Menhecü's-Sülûk fi Sîreti'l-Mülûk* (Arabca) Doğan Şeyh Eşrefî. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

122- *Kitâbü's-Siyâse fi Tedbîri'r-Riyâse ve'l-Firâse* (Arabca) İbni Ebî el-Eş'as. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

123- *Minhâcü'l-vüzerâ* (Arabca) Ahmed bin Mahmud-ı Hablî. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

124- *Mirât-ı Umûr*. Mehmed bin Mevlânâ Pîr Mehmed. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

125- *Takvîmü's-Siyâseti'l-Mülûkiyye* (Arabca) Fârâbî. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

126- *Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm* (Arabca) Ebu'l-Hasan Muhammed es-Suhreverdî el-Bağdadî. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

127- *Seyfü'l-Mülûk ve'l-Hükkâm* (Arabca) Muhyiddîn-i Kâfîci. Yazma. Ayasofya Kütübhânesi'nde.

128- *Meslekü's-Selâtîn* (Arabca) Aydınlı Şeyh Yahya Efendi. Sultân Murâd-ı Sâlis'e takdîm olunmuştur. Yazma. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

129- *Enîsü'l-Mülûk* (Türkçe) Tahir Efendi Sultân Ahmed nâmına mü'ellefdir.

130- *Et-Teberu'l-Münsebik fi Tedbîri'l-Melik* (Arabca) Ebu'l-Hasan Ali el-Ahvazî. Sultân Ahmed nâmına mü'ellefdir.

131- *Tedbîru'n-Neş'eteyn ve Islâhu'n-Nüshateyn* (Türkçe) Yazma. Şehîd Ali Paşa Kütübhânesi'nde.

132- *Cevâmi'u's-Siyâse* (Arabca) Fârâbî. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

133- *Esâsü's-Siyâse* (Arabca) Vezîr Fakîh Cemaleddîn-i Kaftî. Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde. **[116]**

134- *Ahkâmü's-Selâtîn* (Farsca) Kādî-i Bağdad Abdüllatif Kıvâmüddîn

135- *Terceme-i Sırru'l-esrâr* (Türkçe) Gevrekzâde Hasan Efendi. Kütübhâne-i Umûmî'de.

136- *Îzâhu's-Sülûk ve Nüzhetü'l-Mülûk* (Arabca) Hâlis Efendi Kütübhânesi'nde.

137- *Tabsıratü'l-Mülûk ve Tezkiretü's-Selâtîn* (Farsca) Muzaffer bin Mehmed.

138- *Nefâisü'l-Anâsır*. (Arabca) İbni Talha Salâhaddîn-i Eyyûbî nâmına mü'ellefdir.

139- *Kitâbü's-Siyâse* (Arabca) İbni Sînâ. Yazma.

140- *el-İşrâf alâ Gavâmızi'l-Hükûmât* (Arabca) Ebî Sa'îd-i Herevî. Yazma.

141- *Behcetü'l-Vüzerâ*. Mü'ellifi Şeyh-i Câmi'u'l-Ezher Abdullah. (Arabca) Hekîmoğlu Ali Paşa nâmına 1145 târîhinde te'lîf olunmuştur.

TÂRÎH

AFGANİSTAN

EMİR ABDURRAHMAN HÂN

–mâba'd–

Kâbil'den Kandehar'a azîmetim esnâsında Türkistan'dan Herat'a gitmesi için Serdâr Abdülkuddûs Hân'a emir vermiştim. Çünkü: Muhammed Eyüb Hân'ın Herat'ı lüzûmu derecesinde mahfûz bırakmadığını biliyordum. Abdülkuddûs Hân, dört yüz nizâmiye süvarisi, dört yüz piyade ve iki cebel topu ile Herat'a yürüdü.

Şehrin muhâfızı askerimin önünü kesmek için ufak bir müfreze i'zâm eylediyse de bu müfreze müsâdeme esnâsında bozulduğundan Abdülkuddûs Hân Herat pîşgâhına vâsıl oldu.

Muhâfız, şehirden çıkıp harb etmeye cür'et gösteremediğinden muhâcimlere karşı durmak için her gün bir müfreze asker gönderiyor, gelen asker de Abdülkuddûs Hân'ın ma'iyetine iltihâk eyliyordu.

1298 Şa'bân'ı ibtidâlarında Abdülkuddûs Hân, şiddetli bir hücûm ederek Herat Kal'ası'nı tasarrufuna aldı.

(Abdülkuddûs Hân, Emir Dost Muhammed Hân'ın büyük birâderi Sultân Muhammed Hân'ın mahdûmudur. İngilizlerin Kâbil'de bulunduğu sırada müşârun-ileyh Taşkend'e gelmiş ve benim yanımda ikāmet ve mu'ahharan Semerkand'a azîmet eylemişti. Kâbil'e gideceğim esnâda bir mektup yazmış vürûduma muntazır olmasını bildirmiştim. Başka bir yerde de bildirildiği üzere mu'ahharan müşârun-ileyhi Serdâr Muhammed Server Hân ve Serdâr Muhammed İshak Hân ile Türkistan hükûmetine ta'yîn etmiştim. Hâlâ Serdâr Abdülkuddûs Hân, sâdık ve mu'temed adamlarımdandır.)

* * *

Abdülkuddûs Hân'ın Herat'ı aldığı, hâl-i firârda bulunan Eyüb Hân'a haber verilince müşârun-ileyh Horasan tarafına firâr ederek Meşhed'e gitti. Ferâmurz Hân'ı süvari, piyade, topçu kumandanlığına ta'yîn eyleyerek Herat'a gönderdim. Kendim de Kandahar'da teheyyü'ât-ı lâzımede bulunduktan sonra Kâbil'e azîmet ettim.

Ahund Abdürrahîm isminde bir molla vaktiyle beni tekfir etmiş, şimdi de korkusundan Hırka-i Şerîf'de tahassun eylemişti. Öyle murdâr köpeğin böyle mübârek bir yerde kalması lâyık olmadığından tahassungâhından çıkarttım ve kendi elimle öldürdüm.

* * *

Kandahar'dan Kâbil'e avdetimde sâdık me'mûrum Pervâne Hân ile oğlum Habibullah Hân'ın –hâlâ emîr-i Afgan hazretleri– gıyâbımda ettikleri hizmetlerden memnûn oldum. Vâkı'a oğlum henüz küçükdü. Lâkin sinninden büyük işler yapmıştı. Meselâ: Askerin arasına girip çekinmeksizin benim tarafımdan nutuklar îrâd etmiş, her husûsda Pervane ve Mirza Abdülhamid hanlar ve sâir müşâvirîn-i mahsûsa ile bi'l-istişâre ittihâz olunan mukarrerât mûcebince hareket eylemiş, Kâbil'de bulunmayışımı ganîmet bilerek iğtişâş çıkarmak isteyenlerin mesâ'îsini bî-sûd bırakmıştı.

Muhammed Eyüb Hân'ın hezimetiyle Herat'ın zabtından sonra peder ve ecdâdımın hükûmetine tamâmıyla nâil olmuştum. Fakat kendimi Afganistan hükümdâr-ı müstakilli bilmek için yapılacak daha bazı işler vardı.

Evvelce de bildirildiği üzere her ahund, her molla ve her kal'a sergerdesi kendisini bir pâdişâh farz ediyordu. İki yüz seneden beri gelip geçen Afgan hükümdârları da bunlara karşı lâ-kayd davranmışlardı. Çünkü Türkistan ve Hezâre beyleriyle Galcâî sergerdeleri Afganistan ümerâsından kuvvetli idiler. Bu mütegallibler mevcûd oldukça hiçbir pâdişâh memleketinde icrâ-yı adâlet edemez idi.

Zulüm ve te'addî o dereceye varmıştı ki kesilmiş kadın ve erkek başları kızgın saclar üzerine konulup âteşin te'sîriyle sıçradıklarını temâşâ etmekle eğlenilirdi. Bundan daha vahşetkârâne mu'âmelât varsa da kāri'înin teneffürünü mûcib olmamak için yazmadım.

Her sergerdenin, her me'mûrun, her şehzâdenin hatta bi'z-zât Afgan hükümdârının ma'iyetinde tüfenkle müsellah hırsız ve kātil çeteleri müstahdem idi ki bu çeteler yolcuların, tâcirlerin, zenginlerin mallarını yağma ederler, sonra da efendileriyle aralarında paylaşırlardı.

Fasl-ı âtîde beyân olunacağı üzere bu husûsda fevka'l-âde himmet sarf ettim ve Sadu ve Dadu nâmında iki çete reisinin tenkîli için birçok zahmet çekdim. Hattâ birkaç def'a askerimi bozmuşlardı. Bunlardan birini tuttukdan sonra demir kafese koydurup Letebend Dağı'nın tepesine habs ettirdim.

Mollaların çoğu, din ve mezhebe sığmayacak ilkāâtta bulunur ve bu akāid-i sehîfe ile millet-i İslâmiyyenin inkırâzına çalışırdı. Meselâ derlerdi ki: İnsân, çalışıp çabalamamalı, başkalarıyla harb ederek ellerindeki mâlı almalı!

İşte bu gibi ahvâl ilcâsıyla bu hırsız başlarının bu çete reîslerinin, bu sâhte pâdişâhların bu yalancı peygamberlerin vücûdunu ortadan kaldırmak lâzım geliyordu. Fakat izâle-i vücûdları da pek kolay olmayacakdı. Zîrâ on beş senelik harb ve darb netîcesinde bana itâat ettiler.

Aşağıki fasılda bu dâhilî muhârebâtı anlattıkdan sonra vekāyi'-i sâireyi tafsîl eyleyeceğim!

İbtidâ-yı emirde adâlet, hürriyet, temeddün, terakkī düşmanı bulunan bazı herifleri ortadan kaldırmak lâzım geliyordu. Bunu yapdığım için de ekser cühelâ ve garazkârân

beni takbîha başladılar. Hâlâ da devam ediyorlar. Fakat harekâtım, cabbârâne olsa da zarûrî idi.. Sâir memâlik-i mütemeddinede de bunun gibi pek çok hâller vukū' bulmuş, oraların hükümdârları, memleketlerinin ahâlîsiyle uğraşmış, durmuştur. İngiltere'de bile Karigerler iğtişâş çıkarmakda, hükûmet de onları basdırmakda yüz sene kadar vakit geçirmiştir.

Memleketimin ahâlîsi, az müddet içinde o kadar medeniyet kesb etti ve o derece terakkī gösterdi ki birçok zenginler, gerek gündüz, gerek gece kalem-rev-i hükûmetin her tarafında serbest serbest gezip dolaşabilmekdedir. Bundan dolayı cidden iftihâr ederim. Halbuki İngiltere'nin taht-ı idâresinde bulunup Afganistan ile hem-hudûd olan memâlikde bir kimse yanına epeyce muhâfız almadıkça henüz bir adım atamıyor.

Mütercimi
Tâhirü'l-Mevlevî

* * *

[117] **MEKÂTÎB**

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA
– 28 –
IRAK'DA ARABLIK-TÜRKLÜK

Adem-i merkeziyet, tevsî'-i me'zûniyet metâlibi altında burada yavaş yavaş bir de Arablık-Türklük mes'elesi arz-ı endâm etmekdedir. Bu cereyânın menba'ı, menşe'i Mısır ve Suriye'dir. Zâten bu yeni bir şey değildir. Yirmi seneden evvel esâsı kurulmuş ve her yere dal-budak salmış bir keyfiyettir. Bir hilâfet ve saltanat-ı Arabiyye teşkîli arzusu ilk önce Mısır'da ve Mısır'dakilerde hâsıl olmuşidi. Vaktiyle bu maksadın husûlü için büyük zahmetler, külfet ve meşakkatler ihtiyâr olunduğu bu gibi vekāyi'i ta'kīb edenlerce ma'lûmdur.

Evet, Mısır'da büyük bir zâtın riyâseti altında vâsi' ve a'zâları oldukça mühim ve sâhib-i şöhret kimselerden mürekkeb olmak üzere bir cem'iyet-i hafiyye teşekkül etmiş ve cem'iyet-i mezkûre için Cezîretü'l-Arab'ın hemen her tarafında şu'beler te'sîs olunmuşidi. Yemen'e, Hicaz'a, Suriye ve Irak'a hattâ İbnü'r-Reşîd ile bi'l-cümle kabâil-i Arabiyyeye maksadı tefhîm için hey'etler i'zâm, matbû' beyânnâmeler tevzî' edildi. Bu uğurda binlerce lira sarf olundu. Ecnebî bir hükûmet tarafından da bu hey'etlere mu'âvenet olunup Yemen'e kolaylıkla âmed-şüd etmeleri için de Aden –Bahr-i Ahmer'de kâin bir mevki'dir– bir merkez ittihâz ve ta'yîn edilmişidi.

Birçok kabâil ve aşâir rüesâlarına husûsî ve mufassal mektuplarla hedâyâ-yı semîne ve nefîse dahi takdîm edildiği derece-i sübût ve bedâhete vardı. Fakat o zaman Hükûmet-i Hamîdiyye pek uyanık ve tetik bulunduğundan bu gibi cereyânların önünü almak için daima müsta'idd ü müheyyâ olduklarından, cem'iyet-i mezkûre pek az bir zamanda sönüp mesâ'îleri büsbütün netîcesiz kaldı.

Hiç unutmam, Mısır'da "*es-Sâ'îka*'" –ki Türkçesi yıldırım demekdir– gazetesi sâhibi Mısırlı Ahmed Fuad Efendi vaktiyle bu cem'iyetin pek nüfûzlu a'zâlarını tanımış ve bu vesîle ile reîslerinin kim olduğunu da keşfe muvaffak olmuş ve en sonra günün birinde bir kasîde-i hicviyye neşr etmek sûretiyle foyalarını meydana koymuşidi.

Kasîde-i mezkûre tam Mısır hidîvinin cülûsu gününde Kahire'de tevzî' edildiğini müteâkib, nâşiri zannolunan Ahmed Fuad Efendi derhal me'mûrîn-i zâbıta tarafından taht-ı tevkîfe alınarak evrâk-ı istintâkiyyesi cihet-i adliyyeye teslîm olunmuş ve bir buçuk senelik habse mahkûm edilmiştir.

Kasîdenin matla'ı olan (قدوم ولكن لا اقول سيعد – وملك وان
طال المدى سيبيد – اعباس تهوى ان تكون خليفة – كمارام آباء وود جدود) Şu iki beyitten hidîv hazretlerinin hiciv ve tahkīrini mutazammın olduğunu Mısır müdde'î-i umûmîsi –o esnâda bu vazîfeyi Hamdullah Paşa nâmında birisi işgāl ediyordu– bir takrîr ile Adliye Nezâret ve Riyâseti'ne bildirip, mezkûr kasîdenin nâşiri hakkında ta'kībât-ı kānûniyye icrâsını taleb eyledi.

Zavallı Ahmed Fuâd müddet-i mahkûmiyetini bitirdikden sonra çıkdı. Fakat kendisini serbest olarak bu dünyâda artık yaşatamayacaklarını pek yakından idrâk eylemesi üzerine günün birinde ansızın vapura binip soluğunu Dersaâdet'de ve Zabtiye kapısında aldı. O vakit Zabtiye Nâzırı Şefik Paşa idi. Ahmed Fuâd keyfiyeti baştan aşağı tafsîlâtıyla, an'anâtıyla ayrı bir arîza ile hakan-ı sâbıka nâzır vâsıtasıyla bildirdi. Netîce-i irâdeye kadar Fuâd Efendi Zabtiye kapısında bir müddet taht-ı tarassudda bulunduruldu ise de en sonra ihtilâttan memnû' bir halde Sultanahmed'de kâin Mehterhâne'nin mer'iyyü'l-hâtır dâiresine gönderilip habsine irâde çıkdı. Bu âdem şimdilik Kahire'de aynı nâm ile mevsûm olan gazetesini çıkarıyor. Fakat kendisine bir lutf-i mahsûs ve bi-ibâretin uhrâ hakk-ı sükût olmak üzere Hidîviyet-i Mısriyye tarafından bir mikdâr tahsîsât verilmekdedir.

Fuâd'ın yazmış olduğu takrîr ihtimâl ki bugün hakan-ı mahlû'un jurnal sandıkları içinde bulunmakdadır. Çıkarılıp bi'l-etrâf tedkīk edilse işbu cinâyâtın hakīkati derhal anlaşılır. Bu hikâyeyi benimle beraber o esnâlarda aynı dâirede mevkūf bulunan Ahmed Fuâd anlatmışidi.

Binâenaleyh halîfe olmak isteyenin kim olduğu anlaşıldıktan sonra, buna yardım edenlerin kimler olduklarını da biraz tavzîh etmekliğim îcâb etti. Başlıca bu cereyânı Lord Cromer'le Mısır Hükümeti'nde müstahdem olup daima İngilizlerin âmâlini tervîc etmeği mukaddes bir vazîfe telakkī eden Suriye hıristiyanları hazırlamışlardı. Bu sûretle bütün Cezîretü'l-Arab'da fesâd ve nifâk tohumlarını saçmak istiyorlardı ki ancak bu bahâne ile orasını Fransa ve İngiltere nüfûzu altına sokmak istiyorlardı. Mezkûr cem'iyete şu'arâ, hutabâ, vu'âz, muharrirîn ve erbâb-ı matbû'âttan bir kısmı intisâb etmişlerdi. Bunlar var kuvvetleriyle icrâ-yı mefsedet ve mel'anetten geri kalmıyorlardı. Bu cereyândan bi'l-etrâf haber alan Abdülhamid eşhâs-ı vak'ayı az bir müddet içinde bildiği cihetle, mesâ'îlerini boşa çıkartmak için İbnü'r-Reşîd ile o gibi azîm nüfûza mâlik olan rüesâ-yı aşâire hedâyâ ve nişânlar –hattâ câriyeler– ihdâ eylemekle emellerine hâtime çekdi.

Vaktâ ki Meşrûtiyet i'lân olundu, derhal an'anât-ı kavmiyye ta'kībi bahânesiyle kendi makāsıd-ı nâ-meşrû'alarını

tervîc etmek isteyenler, İstanbul'da, Beyoğlu'nda Cem'iyetü'l-Âhâ'i'l-Arabî ünvanıyla bir Arab cem'iyeti teşkîl eylediler. Bu cem'iyete Şefik el-Müeyyed Bey'le emsâlinin intisâbını herkes bildiği cihetle Arablar tarafından ihmâl edildi. Bu cem'iyetle, ona mensûb olanların efkâr-ı gayr-ı müstakīmeleri az vakit içinde anlaşıldığı cihetle tabî'atıyla zevâ'l-pezîr olarak kulübleri kapandı.

İki sene evvel ise tekrar bu cem'iyet Kahire'de İzzet Paşa ile kumpanyasının himmetiyle dirildi. Beyrut'da kendileri için bir şu'be te'sîsiyle bir de mahallî gazetelerden *el-Müfi*d'i mürevvic-i efkâr ve lisân-ı hal ittihâz eylediler. Bu cem'iyet gizli olarak şunun bunun fikrini tesmîm ile uğraşıp durdular. Bu kadarla da iktifâ etmeyerek en sonra Paris'de ve Avrupa'nın bazı pâyitahtlarında propagandada bulunmaya başlayarak tahsîl için oralara giden gençleri kendi fikirlerine iştirâke bezl-i gayret eylediler.

Mısır'daki *el-Müeyyed*, *el-Mukattam*, *el-Umrân* ve buna benzer sâhib-i imtiyâzları ale'l-ekser İngiliz-perest ve hidîv tarafdârı bulunan gazetelerde bu fikri tervîc ile bu ana kadar iştigāl edip durdular.

Şu son zamanlarda bu fikri gereği gibi tervîc için bi'l-hâssa Suriye'den Bağdad'a bazı kimseler i'zâm olundu. Gönderilenler hıtta-i Irakiyye'nin köylerini, kabâilini dolaşıp herkesin fikrini zehirlediler. Bazı yerlerde rû-yı kabûl göremeyerek koğuldular.

Bu ifsâdât ve telkīnât-ı seyyi'e netîcesi olarak bazı beyânnâmeler açıkdan açığa tevzî' edildi. Gizlice kırmızı mürekkeble basılıp öteye beriye atılan tehdîd-âmîz bazı varak-pârelerde; Arablar Türkler aleyhine kıyâma tergīb olunduğu halde, hükûmetçe bu hâllerle bu cereyânların teskîni için hiçbir teşebbüs icrâ edilmeyerek, bi'l-aks erkân-ı hükûmet seyirci sıfatı takınmışlardır ki cidden bence pek garîb görünmekdedir.

Bu beyânnâmenin sûretini âtiyen neşr etmekle kāri'în-i kirâmın fikrini tenvîr için oldukça hizmet edecekdir.

İ'LÂN

من جمعية الثورة العربية

[**118**] قد اسسنا جمعية عربية ثورية تنقسم الى اربعة (عصابات) كاملة السلاح وقد استحضرت ايضاً قدراً كافياً من قنابل الدنيا ميت وذلك لأجل قتل المأمورين وخياط الجيش الأتراك وبعض من نتيمى اليهم من اراذل البغدادين واحراق بعض دوائر حكومة الرسمية وذلك اذا لم تمنح هذه الحكومة التركية الجاهلة لولايات العراق اللامركزية الأدارية الواسعة وتدعو الى اجتماع المجلس العمومى العراقى الكبير اما هى اذا احرت على رفض ذلك وتشبثت بشئٍ من قبيل المقاومة لمبدأ الجمعية فاننا ايضاً نقاومها بجميع قوتنا دفعة واحدة وتهاجم مواقعها داخلاً وخارجاً فى يوم واحد ولانبقى تركياً يمشى على ارض العراق وذلك بعد مرور مدت المهلة الكافية الى المحكومة.

(imzâ ve mühür yeri)

Kāidü'l-Isâbeti'l-Hamrâ'

Bu beyânnâmeyi okuyanlar, hıtta-i Irakiyye'de saçılan şikāk tohumlarının netîce-i mahsûl ve semerinin ne olacağını anlarlar. Bu zehirler hep Suriye ve Mısır'da teşekkül eden cem'iyât-ı fesâdiyye tarafından buralara yaldızlı kâğıtlara sarılı bulunduğu halde gönderilmiş ve tervîcine de fesâd-ı ahlâka mâlik ve bütün dünyâda bir dikili ağaca mâlik bulunmayan herifler ta'yîn olunmuştur. Bunlar sellemehü's-selâm kabâil ve aşâir beyninde bu fenâlık tohumlarını serpip gidiyorlar. Hamd olsun Bağdad mütefekkirleriyle vatanperver gençleri üzerine bu telkīnât aslâ icrâ-yı te'sîr etmemiştir. Bu vatan evlâdları, bu telkīnâtın netâyic-i meş'ûmesini bilirler, İran'da, Fas'da, sâir memâlik-i İslâmiyyede şu son zamanlarda ne sûretle ecânib nüfûzunun revâc bulduğunu basîret gözüyle müşâhede ettikleri için bu gibi tesvîlât-ı şeytâniyyeye kapılmamaya karar vermişlerdir.

Dîn-i mübîn-i İslâm, İslâmiyet, Türklük, Arablık tanımaz, bütün akvâm ve anâsır-ı İslâmiyyenin hukukunu te'mîn ve tevhîd eylemiştir. Câmi'a-i İslâmiyet'te ihtilâf-ı kelime yokdur. Abd-i Habeşî ile seyyid-i Kureyşî diyânet ve İslâmiyet gözünde hukukları müsâvîdir. Ben, bazı eblehlere, sâde ve basit fikirlilere acıyorum. Çünkü desâis-i ecnebiyyeye kurbân olmakdan tehâşî etmiyorlar. Bu gibi ifsâdâtta bulunanlara Hükûmet-i Meşrûta-i Osmaniyye tarafından birçok iyilikler yapıldığına da emînim. Fakat bu nankörler, meşrû' bir ni'metle iktifâ etmiyorlar. Koca bir memleketi, ülkeyi menâfi'-i hasîselerine fedâ etmek istiyorlar ki bu hâllere dayanmak gayr-ı kābildir.

Rusların geçen sene Tebrizlilere, Horasanlılara, Fransızların zavallı istiklâllerini muhâfazaya kalkışan Faslılara, İtalyanların Trabluslulara neler ettiklerini kendi gözleriyle görüp kulaklarıyla işiten Arab kardeşlerim acaba el-ân bir ders-i ibret alamadılar mı? Eyvâh yazık!!!

Vallâhi, billâhi, dinime, îmânıma, vicdânıma, namusuma yemîn ederim ki bu şakşakalar arkasında ecnebî eli oynuyor. Bu telkīnâtın cümlesi ecnebîlerin mahsûl-i mesâ'îleridir. Bulanık suda balık avlamak isteyen ecânib, Hudâ-ne-kerde memâlik-i vesî'amızı istîlâ ettikden sonra biz müslümanlara merhamet etmeyeceklerdir. Büyüklerimize, kadınlarımıza, ciğer-pârelerimize acımayacaklar, bizi yakıp kavuracaklardır. Câmi'lerimizi, ma'âbid ve mesâcidimizi, emâkin-i mukaddesemizi kilise hâline ifrâğ eyleyeceklerdir. İşte Rumeli'de cereyân eden vekāyi'-i meş'ûme akvâlime, nesâyihime bir şâhid-i âdildir. Vâ esefâ ki garazkârlar, bed-hâhlar, hissiyât-ı İslâmiyyeden mahrûm olan menfa'at-perestler bu hâlleri görmek istemiyorlar. Bi'l-aks o gibi vekāyi'-i mühimmeyi vatandaşlarımıza göstermek, sem'ine îsâl etmek arzusunda değildirler.

Halbuki hükûmetçe tevsî'-i me'zûniyet usûlünün tatbîki taht-ı karara alınmış ve verilen kararın bir kısmının mevki'-i icrâya konulmasına dâir de vilâyâta lâzım gelen evâmir Bâbıâlî tarafından verilmiştir. Memleketin te'âlî ve terakkīsini arzu edenler mecâlis-i umûmiyyeye fa'âl ve münevverü'l-fikr, fâzıl ve genç a'zâlar intihabına çalışmaları lâzım gelir ki bu sûretle arzu ettikleri ıslâhâtın projesini hazırlayabilsinler. Islâhât talebinde bulunanlar acaba bu kadarla iktifâ edecekler mi?

كوش اكر كوش تو وناله اكر نالهٔ من،
آنكه البته بجايى نرسد فرياد است!

Bağdad: **S**[sin]**. M. Tevfik**

Stuttgart Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

ALMANLAR HAKİKATİ ANLADILAR, FAKAT GEÇ!

Geçenlerde Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in *Tanîn* gazetesinde Almanlar lehinde yazmış olduğu makāleyi bura gazetelerinde bugün okudum. Yani Almanya'nın her tarafında tercümesi neşr olundu. Hem de büyük bir alkışla telakkī olundu. Osmanlıların lehinde yazılan makāleler bizim nasıl mahzûziyetimizi mûcib oluyor ise Almanlar lehinde yazılan makāleler de tabîî Almanları mûcib-i mahzûziyeti oluyor. Bu gibi neşriyâtlarla Almanların hissiyâtını okşamak bizim için mûcib-i memnûniyet olacağına şübhe etmemelidir. Bugün Almanlar etmiş oldukları hatâyı gereği gibi tanıdılar. Bize yalnız Osmanlı-İslâm dostumuz demekle işin bitmeyeceğini, fi'liyâtla menfa'atlerini muhâfaza edebileceklerini iyice anladıklarından tedrîcen ve fi'ilen lehimize çalışmaya başladılar. Panislavizm tehlikesini bu derece telakkī etmeyen Alman ve Avusturyalılar şimdiye kadar ta'kīb ettikleri politikanın doğru olmadığını ancak Osmanlı ve İslâm kavimleriyle el ele vererek her iki tarafın menfa'at ve bekāsını kâfil bir politika ta'kīb olunacak olur ise râh-ı selâmete vâsıl olunacağını anladılar. Eyvâh ki geç anladılar. Elden kaçırılanı tekrar elde etmek için bundan böyle lehimize olarak politikalarını çevirmeye mecbûr kaldılar. Vâkı'a ber-vech-i peşîn kendi menfa'atlerini düşünerek fi'liyâta başladılar ise de bundan bizim de pek müstefîd olacağımıza şübhe etmemelidir. Bizim için elzem olan bir şey var ise o da Almanları okşamalıdır. Demiri tavında dövmelidir, derler. Asıl şimdi sulh mes'elesi devrinde bunların bize epeyce yardımı olur.

Bu muhârebeden ders-i intibâh alarak kendimizi tahlîsa uğraşacağımızı bunlara neşriyâtımızla anlatmalı. Fransa Dârülfünûnu'nda vukū' bulan vak'a bunların pek hoşuna gitti. Osmanlı-İslâmlar bundan böyle yüzlerini Fransızlardan çevirecekler, Almanlarla iştirâk edecekler, diye sevindiler. Almanya'da hiçbir Osmanlı yokdur ki en büyük meclisde bile hüsn-i kabûl görmesin. Vâkı'a beş parmak bir değildir. Hakkımızda fenâ fikir taşıyanlar da varsa da bunlar pek mahdûddur, hem de cühelâ takımıdır.

Meselâ evvelisi gün bir hatîb tarafından bir konferans verildi. Gitmek arzusunda idim. Lâkin her nasılsa bir mâni' zuhûr ederek kendim gidemedimse de diğer birini gönderdim. Avdetinde: "İyi olmuş ki gitmedin. Çünkü mutlaka herifle boğaz boğaza gavga ederdin. Tekmîl İslâm Osmanlılar aleyhinde söylemediği fenâlık kalmadı. Hem de o derece ki esnâ-yı nutukda Almanlardan bile bazıları salonu terk ederek gittiler. Söylediğini bir amele bile söylemez. Çünkü amelenin ma'lûmâtı ondan ziyâdedir." dedi. Yani diyeceğim bu gibi adamlar dahi varsa da mikdârı **[119]** pek azdır. Ve'l-hâsıl fikirleri hemen umûmiyetle denecek derecede lehimizdedir.

Bugün Biterfeld'de Parsavan Balonu bir Osmanlı komisyonu tarafından tecrübe ve kabûl olunduğunu bura gazetelerinde okuduk. Almanların sevincini görseniz… Çünkü İngilizler de almak istemişlerdi. Lâkin hükûmet râzı olmamış idi. Şimdi diyorlar ki: "İngilizler milyonlar verseler değil bir balon hattâ onda birini bile vermeyiz. Lâkin Osmanlılar istedikleri kadar, hattâ zeplin dahi istemiş olsalar onu da veririz." Hatta vaktiyle tetebbu'ât komisyonu burada iken Kont Jepelin İstanbul'da bir jepelin balonu tersânesi inşâ etmesini nutkunda söylemiş idi. Belki hükûmet bura hükûmetine mürâcaat edecek olsa Frederikshafı'nda bulunan tersâneye tevsî'-i ma'lûmât etmek üzere birkaç talebe kabûl ettirebilir ki ileride bizim için fâideden hâlî değildir. Çünkü bundan böyle balon muhârebelerde büyük bir rol oynayacakdır. Bizim de şimdiden işe mübâşeret eyleyerek balon i'mâl etmek için adam yetiştirmekliğimiz lâzımdır.

Selanik'de mevcûd İslâm muhâcirîn için burada büyük bir faâliyetle i'âne toplanmakdadır. İştirâk eden pek çokdur. Bendeniz de elimden gelen teşvîkātta kusûr etmiyorum.

* * *

Naîm Bey'in *Ahlâk-ı İslâmiyye'nin Esâsları* makālesinden birincisini Almancaya tercüme ettim. Doktor Çodi Bey mükemmel buldu. Ve Almanca cümlelerinin tanzîminde mu'âvenetini dirîğ etmeyeceklerini va'ad ettiler. Yalnız neşr olunması müşkilâtı var. Bakalım neye karar vereceğiz.

"*Asya Tehlikede*" ünvanlı gönderilen risâle aslı ile beraber vâsıl oldu. Almancaya tercüme ettim. Bura gazetelerinde veya risâle şeklinde neşr olunacakdır. Bu bâbda bura gazeteleri muhbirlerinden biriyle görüştüm. İttihâd-ı ırk-ı asfer tabîî Asya akvâmı için menâfi'i intâc eder bir mâdde ise de Avrupalılar bunun meydana çıkmak imkânı olmadığını, çünkü Asya akvâmı henüz böyle bir fikr-i kemâle mâlik olmadıklarını beyân etti. Bir de dedi ki: "Asyalılar her neye teşebbüs ederler ise hakīkī bir ateşle başlarlar. Lâkin bu alev bir barut alevi gibi olup çabuk söner. Bundan mâ'adâ Asyalılar her şeyi büyültmeye alışmış olduklarından böyle bir ittihâd-ı ırk-ı asfer teşebbüsünün bir semeresi görülünceye kadar Avrupalılara karşı bir gözdağı olduğu i'tikādından kurtulamayacaklardır. Maamâfîh her hangi bir işde sebât edilecek olursa hüsn-i netîceye îsâl olunur. Lâkin Asyalıların sebâtı yokdur."

Bize bi'l-fi'il bunun aksini isbât etmek, sebâtkâr olduğumuzu göstermek düşer.

Stuttgart: **Mehmed Hayreddin**

ŞUÛN

Irak:

Hindistan muhâbir-i mahsûsumuz Tevfik Bey Bağdad'dan iş'âr ediyor:

Süddе Ameliyâtı – Bağdad Vilâyeti defterdârı birkaç gün evvel her mes'ûliyeti uhdesine alarak Süddе ameliyâtını deruhde eden İngiliz kumpanyasına beş bin lira vermek sûretiyle hem mezkûr ameliyâtın bir an evvel ikmâline, hem de bu hareketleriyle devlet ve milletimizin şân ve şeref-i iktisâdî ve umrânîsini muhâfaza etmeye muvaffak olmuşlardır.

– Âsâyiş ve sükûn bu esnâda gereği gibi hüküm-fermâdır. Cehâletten mütehassıl bazı dedikodulara –ki Bağdad kahvehânelerinin mahsûlüdür– nihâyet verilmiştir.

– Vali Muâvini Ömer Lütfü Beyle Bağdad Jandarma Müfettişi Cemal Paşa bazı tedkīkāt ve tahkīkātta bulunmak üzere Basra'ya kadar bir seyâhat icrâ etmişlerdir.

– Vakt ü zamanında yağmurların yağmamasından dolayı zürrâ'ın yüzü gülmemekde ve bu yüzden memâlik-i ecnebiyyeye ticâret için hubûbât ihrâcâtında devam eden muhtekir tâcirler zehâyir-i mevcûdeyi anbarlarına kapatıp zahîre fiyatının yükselmesine sebebiyet vermişlerdir. Zavallı ahâlî ise bu mu'âmeleden son derece mutazarrır olduklarından Vâlî Zeki Paşa'ya hâllerini arz ve şikâyet etmeleri üzerine, dâhildeki zehâyirin ehven fiyatla satılmasıyla şimdiden civâr mahallerden zahîre celbi esbâbına hükûmetçe tevessül edilmiştir.

– Berây-ı ziyâret atebâta azîmet eden Peştkûh Valisi Emir Ceng Bağdad'a mu'âvedet ederek âmed-şüd esnâsında kendisine hükûmet-i mahalliye cânibinden hürmet-i fevka'l-âde ibrâz olunmuştur.

Trablusgarb:

İslâm Mücâhidlerinin Mukāvemeti – Kahire'de çıkan *el-Cerîde*'nin Trablusgarb mücâhidleri miyânında bulunan muhâbiri Bukbuk nâm mevki'den mezkûr gazeteye Efrencî Nisan'ın on üçünde şu telgrafı çekmiştir:

"Dün sabah bizim pîşdârlarımızın mevki'lerini İtalyanlar dört tayyâre ile teftîş ettiler. Bu tayyârelerin nüzûlünden yarım sâat sonra muhtelif alaylardan mürekkeb olmak üzere bir İtalyan kuvveti hurûc hareketine başladı. Bunlar henüz beş yüz metre ilerlememiş idiler ki bizim tarafımızdan mukābele olundu. Dört sâat devam eden şiddetli bir muhârebeden sonra İtalyanlar âdet-i me'lûfeleri üzere kaçmaya başladılar ve kaçarken arabalara mecrûh yüklediyorlardı ki bu arabaların mikdârı on beş idi. Bizim mücâhidlerden ikisi şehîd oldu ve beşi hafif sûrette yaralandı. Bir fotoğraf makinesi ile kırk lira, beş tüfenk ve küllî mikdârda fişenk iğtinâm ettik."

İtalyanlar Silah Toplamaya Başlamışlar! – 21 Nisan târîhiyle Roma'dan vârid olan bir telgrafnâmede: "Merg ahâlîsinin silâhlarının toplattırılmasına başlandığı, bedevîlerden birçoğu erzâk ve mühimmâtını terk ile firâr eyledikleri, Merg ve Tomlata kabâili rüesasından birçoğu İtalya hükûmetine arz-ı teslîmiyet eyledikleri, mezkûr iki şehir arasında telgraf muhâberâtı te'mîn olunduğu" bildirilmekdedir.

İran:

Âlem-i İslâm'da İngiltere Nüfûzu – Tahran'dan Rus gazetelerine çekilen **[120]** bir telgrafnâmeye nazaran nîm resmî bir gazete olan *Âftâb* muhâfaza-i istiklâl için İngilizlerle i'tilâf politikasının İran siyâset-i hâriciyyesinde esâs ittihâz edilmesini tervîc etmekde imiş.

Müslümanların Işi Birbiriyle Çarpışmak – Geçenlerde bir İngiliz yüzbaşısını katl ettiklerinden dolayı te'dîblerine teşebbüs edilen Boyer Ahmed Kabîlesi ile Bahtiyârîlerden mürekkeb olan hükûmet müfrezesi arasında bir müsâdeme vukū' bulmuş ve Bahtiyârîlerin mağlûbiyetiyle netîcelenmiştir.

Rusya:

Müslümanlarda Umûr-ı Hayriyye ve Maârif – Ural vâdîlerinde mütemekkin olan akvâm-ı İslâmiyye arasında terakkī ve temeddün emellerinin yürümeye başladığı bazı âsârından istidlâl olunmakdadır. Ez-cümle şimdiye kadar oralarda göçebe hâlinde imrâr-ı hayat etmekde olan İslâm kabîlelerinden bazılarının hükûmete mürâcaatla iskânlarını taleb eylediklerini Şimâlî Rusya matbûâtı haber veriyor. Kırgızlarda okuyup yazmak için büyük bir hareket meşhûd olmakda, muallimler vâsıtasıyla birçok gazete ve risâleler celb etmekdedirler.

- Kazan civârında ibtidâî mektepler te'sîs ve küşâdına çalışmak üzere Kazan erbâb-ı hamiyyeti "Neşr-i Maârif" nâmıyla bir cem'iyet teşkîl eylemiştir. Bu cem'iyetin tertîb edilmiş olan nizâmnâmesi berây-ı tasdîk Rusya hükûmetine tevdî' olunmuştur.

-Kazan'da çocuklara mahsûs olarak "*Akyol*" nâmında bir gazete neşrine başlanmıştır.

Duma'da Müslüman Fırkası – Duma'da İntihâb Kānûnu'nun müzâkeresi esnâsında Müslüman fırkası nâmına îrâd-ı nutk eden Muhammed Mirzâ Efendi Duma a'zâsının nazar-ı dikkatini bi'l-hâssa âtîdeki mevâdda celb etmiştir: 1) Kırgız Ovası, Türkistan ve Maverâ-yı Hazar vilâyâtı gibi Türklerle meskûn olan mahaller tamamıyla hakk-ı intihâbdan mahrûm bırakılmıştır. Bunun için buralardaki ahâlî kendi ihtiyâcât ve mütâlebâtını Duma'ya arz edecek vâsıtaya mâlik bulunmuyorlar. 2) İntihâb Kānûn-ı hâzırı Kafkasya müslümanlarının hukūk-ı intihâbiyyesini o kadar tahdîd etmiştir ki koca Kafkasya kıt'ası bu kānûn mûcebince ancak iki İslâm meb'ûs çıkarabilmekdedir. 3) Havâlî-i dâhiliyyede, Rus olmayan milletler tefrîk olunarak müstakil birer dâire-i intihâbiyye vücûda getirildiğinden onların da hukuku dûçâr-ı ziyâ' oluyor ve bu hal arzu ettiği takdîrde İslâmlardan bir kişiyi bile meb'ûs çıkartmayacak sûrette Dâhiliye nâzırına vâsi' salâhiyet ve vesîleler bahşediyor.

Müslümanlarda Umûr-ı Iktisâdiyye – Bakü'de Babayef ve Şerifoflar, neft ve su boruları vaz'ı için "Diyânet" nâmında bir şirket teşkîl etmişlerdir. Bu şirkette birçok Müslüman hânımları da a'zâ bulunacakdır.

Türkistan:

Türkistan'da Ecnebiler – Yakın zamanlara kadar Rusya Hükûmeti hiçbir ecnebinin Türkistan'a duhûlüne müsâ'ade etmez idi. Son senelerde bu memnû'iyet kısmen kaldırılarak ecnebi erbâb-ı ticâret ve sanâyiinin oralara gitmesine me'zûniyet verilmiştir. Bundan bi'l-istifâde iki Fransız tâciri Türkistan'da bir müessese-i ticâriyye açmışlar ve bir hayli arâzi iştirâsına koyulmuşlardır.

Afganistan:

Afganistan'da Âsâr-ı Terakkī – Rusya'daki müslüman gazetelerinin beyânına göre: Afganistan'ın hayât-i siyâsiyye ve ictimâ'iyyesinde şâyân-ı dikkat ve takdîr bazı harekât-ı terakkī-perverâne görülmekdedir. Birkaç seneden beri nisbî bir esâs üzerine vergi tarh ve tahsîline i'tinâ edilmekde olduğundan bu sâyede Afganistan'ın vâridâtı da pek ziyâde

tezâyüd eylemiştir. Mu'âmelât-ı rusûmiyye oldukça taht-ı intizâma alındığı gibi posta münâkalâtı da ıslâh olunarak küçük kasabalara kadar temdîd ve tevsî' edilmiştir. Büyük şehirler arasında telgraf hutûtu temdîd edilmiş olduğundan merâkiz-i mühimmenin hepsi Kâbil şehriyle telgraf te'âtî ediyor. Kâbil'de aynı zamanda İngiliz hutût-ı telgrafiyyesi de bulunmakdadır. Usûl-i idâre-i siyâsiyye ve ictimâ'iyyede de bazı tahavvülât vücûda getirilmiştir. Evvelce memûrîne maâşât verilmeyerek bunlar ancak ahâlîden alacakları âidât ile te'mîn-i ma'îşet ederken şimdi her me'mûra mu'ayyen mikdârda maâş i'tâ olunmakdadır. San'at ve ticâretin millileştirilmesi hakkında da bazı tedâbîre tevessül olunuyor. Millî sanâyi'in inkişâfını gösterecek en büyük eser Kâbil'deki top ve tüfenk i'mâlâthânesidir. Bu fabrika haftada iki top ve 175 tüfenk ve bunlara yetişecek kadar mermiyât ihzâr edecek kābiliyettedir. Hiref ve sanâyi'in tekemmülü için her sene birçok san'atkârlar İngiltere dârussınâ'alarına gidiyorlar. Maârif ve husûsât-ı sâirede dahi bazı âsâr-ı teceddüd gösterilmekde olduğu gibi Afganistan Hükûmeti şimendüferler temdîdi mes'elesiyle de uğraşmakdadır.

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

MÜTÂREKE

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın resmen i'lânına göre Osmanlı ve Bulgar orduları arasında şifâhen takarrur eden şerâit-i âtiyye dâhilinde ta'tîl-i muhâsemât edilmiştir:

1- Çatalca'da ve Bolayır'da muhâsemât Nisan-ı Rûmî'nin onuncu gününe kadar ta'tîl edilmiştir.

2- Bu müddet zarfında müzâkerât-ı sulhiyye netîcelenmez ise müddet-i mezkûre bi'l-müzâkere temdîd olunabilecekdir.

3- Tarafeynden ta'yîn olunacak bir komisyon vâsıtasıyla her iki ordu beyninde bir mıntıka-i bî-tarafî te'sîs olunacakdır.

4- Tekrar muhâsemâta ibtidâr olunacak olur ise tarafeyn yek-diğerini 48 sâat evvel haberdâr edecek ve bu müddet haberin diğer tarafa îsâl edildiği günün akşamı sâat sekizden i'tibâr olunacakdır.

5- Ta'tîl-i muhâsemâtın devam ettiği müddet zarfında Bulgar Ordusu'na Maârız Körfezi ile Karadeniz sâhilinden erzâk ve me'kûlât getirilmesine Osmanlı Donanması tarafından mümâna'at olunmayacakdır.

İ'TİZÂR

Geçenki nüshamızın şuûn kısmında münderic bazı fıkarât nasılsa hey'et-i idâre ve tahrîriyyenin nazar-ı tasvîbinden geçmeden derc edilmiş bulunduğu cihetle beyân-ı i'tizâr olunur.

Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

1 Mayıs 1913 | 25 Cemâziyelevvel 1331 Perşembe | 18 Nisan 1329 | Cild: 10 - Aded: 242

ANCAK EL BİRLİĞİ İLE ÇALIŞIRSAK KURTULURUZ.

Bugün vatanın ne acıklı bir mevki'de bulunduğunu söylemeye hâcet görmüyoruz. Hiçbir müslüman yoktur ki meydandaki felâketlerden yüreği yanmasın! Fakat felâket karşısında apışıp kalmak, ye'se düşmek âtîden ümîdi kesmek bu acılardan daha büyük bir felâkettir. Hem öyle bir felâket ki bakıyye-i vatanı düşman ayakları altına, milleti adem çukuruna sürükleyecek! Felâketlerimizin başlıca sebebleri ilmen, ahlâken, iktisâden, san'aten tedennîmizle hayât-ı ictimâîmizin çığırından çıkmış olmasıdır. Bu yaraların tedâvîsi memleketin kâbûs-ı cehâletten kurtarılması, milletin ticâreten, san'aten, ahlâken tekâmül ve terakkīsi için muhterem kāri'lerimiz ne düşünmekte iseler nihâyet üç hafta zarfında mektupla bildirsinler. Bunu kendilerinden istirhâm ederiz. Siyâsetle aslâ alâkadar olmamak üzere memlekette ilmî, iktisâdî, ictimâî bir subh-ı felâhın doğmasına mütehassir bulunan zevâtın da isimlerini tahrîren cerîdemize bildirmeleri ayrıca niyâz olunur.

TEFSÎR-İ ŞERÎF

وَاَطيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ريحُكُمْ[1]

Tercümesi

Allah'a, Allah'ın peygamberine itâat ediniz; bir de sakın birbirinize düşmeyiniz; sonra korkak kesilirsiniz, şevketiniz de elinizden gider.

* * *

Hükûmet-i İslâmiyye bir zamanlar tûlen tâ mağrib-i aksâdan Çin hudûdundaki Tongin eyâletine, arzan şimâldeki Kazan'dan başlayarak Hatt-ı İstivâ'nın altındaki Serendib'e kadar imtidâd eden koca bir âlemi sâye-i himâyesine almış idi. Bu vâsi' hudûdun dâhilindeki kaleler, memleketler bütün müslümanlarla meskûn idi. Müslümanların buralarda her türlü tegallübden âsûde bir saltanatları, bir şevketleri vardı. Hükûmetin başına büyük büyük pâdişâhlar geçerek, az bir parçası istisnâ edilmek şartıyla, bütün Küre-i Arz'ı istedikleri gibi idâre ederlerdi. Askerleri hiç bir zaman hezîmet yüzü görmez, sancakları hiç bir yerde toprağa serilmez, sözleri hiç bir kimse tarafından geri çevrilmezdi. Metîn kaleleri, müstahkem burcları müselsel dağlar gibi omuz omuza vermiş gider; ovalar, tepeler müslümanların eliyle yetişen her **[122]** türlü ekinlerle, ağaçlarla, ormanlarla, otlarla örtülmüş bulunurdu. En metîn kavâ'id-i umrân üzerine kurulmuş, son derecede ma'mûr, son derecede muntazam olan şehirleri ahâlîsinin sanâyi'iyle, bedâyi'iyle, yetiştirdiği ulemâsıyla, hukemâsıyla bütün dünyâya karşı i'lân-ı mübâhât ederdi.

İşte Şark'da İbni Sînâ, Fârâbî, Râzî kâ'bında, Garb'da İbni Bâcce, İbni Rüşd, İbni Tufeyl ayârında birçok hukemâ yetiştiği gibi bu iki müntehâ arasındaki kıt'alarda hikmet, tıb, hey'et, hendese ve sâir ulûm-ı akliyyede tebahhur etmiş, rüsûh kazanmış erbâb-ı fenden geçilmezdi. Ulûm-ı şer'iyyeyi kāle almıyoruz; çünkü o milletin bütün tabakātında te'ammüm etmiş idi.

Bir Abbâsî halîfenin sözüne karşı Çin'in en büyük fağfûru boyun eğer, Avrupa'nın en büyük imparatoru titrerdi. Kurûn-ı Vustâ'da Mahmûd-ı Gaznevî, Melikşâh-ı Selçûkî, Salâhaddîn-i Eyyûbî, Şark'da Timurlenk, Garb'da Fâtih Sultan Mehmed, Sultan Selîm, Sultan Süleymân gibi pâdişahlar yetişmiştir ki, bugün bu adamlar mâzîye karışmış olmakla beraber zaman ebediyyen onların hâtırasını, onların âsârını mahvedemeyecekdir.

Müslüman donanmasının Akdeniz'de, Bahr-i Ahmer'de, Bahr-i Muhît-i Hindî'de her türlü rekābetten masûn bir satveti vardı ki, yakın zamanlara kadar devâm etmişti. Dînen kendilerine muhâlefette bulunanlar kuvvetlerine karşı münkād oldukları gibi huzûr-ı fazîletlerinde de hürmete mecbûr idi.

Bugünkü müslümanlar yine o müslümanlardır, oturduk-

[1] Enfâl, 8/46.

ları memleketler babalarından kalan yine o memleketlerdir. Adedleri üç yüz milyondan aşağı değil. Bu milletin efrâdı kalblerinde kökleşmiş olan akā'id-i dîniyyeleri îcâbınca mücâvir bulundukları akvâmdan daha şecî', ölüme karşı gitmek husûsunda daha serî' oldukdan başka hayâtı istihfâf etmek, hayâtın bâtıl bir yığın âlâyişine ehemmiyet vermemek gibi meziyetlerde herkesden ileridedir.

Ellerindeki *Kur'ân* akā'idi bürhân mukābilinde kabûl etmek için muhkem birçok âyât ile âmir olduğu gibi zünûna kapılanları, evhâma tebe'iyyet edenleri tezyîf eylemekde, bütün milleti fezâ'il-i ahlâka, sıfât-ı kerîmeye da'vet etmekdedir. Binâ'enaleyh müslümanlar dinlerindeki metîn esâslar i'tibârıyle en münevverü'l-fikr, en uyanık, kemâlât-ı insâniyyeye en müsta'id, istikāmet-i ahlâka en karîb bir millettir. Sonra nefislerinde şân ve şerefe bir ihtisâs gördüklerinden ve bütün âlemin fevkında bir makām-ı refî'a yükselecekleri ellerindeki Kitâb-ı Mübîn'in mevâ'id-i sâdıkāsından olduğundan başkalarının nüfûzu altına girmeye kat'iyyen râzı olamazlar. Böyle bir nüfûz-ı ecnebîye inkıyâd etmek hiç birinin hayâlinden geçmez; isterse o nüfûz son derece şedîd yahud son derece de hafîf olsun. Bundan başka akā'id bağı bütün müslümanları bir uhuvvet dâhilinde sımsıkı birleştirdiği için her ferd kendi milletine mensûb bir tâ'ifenin ecânibin boyunduruğu altına geçmesini kendi için bir sukūt, kendi için bir esâret sûretinde telâkkī eder.

Din sâyesinde nâ'il oldukları ma'ârifin nefislerinde rüsûh bulması, şân ve şevketlerinin zamân-ı şebâbında ulûm u fünûndan nasîbleri gâyet yüksek olması sebebiyle müslümanlar kendilerini kābiliyet-i ilm husûsunda bütün akvâmdan ileride görürler.

Lâkin bütün bu hakāyıka rağmen müslümanlar tevakkuf ettiler. Daha doğrusu bir zamanlar âlemin üstâdı iken bugün ma'ârifde, sanâyi'de bütün akvâmdan geri kaldılar. Memleketleri parçalanmaya, ecnebîlerin eline düşmeye başladı. Halbuki kendilerine muhâlif olan akvâmın nüfûzuna arz-ı inkıyâd etmemek dinleri muktezâsı, daha doğrusu ecânibin esâretini silkip atmak, bu husûsda her satvete, her şevkete karşı durmak dinlerinin en büyük rüknü idi. (Dünyâda mevcûd ümmetlerin, devletlerin hepsi ister ki, bütün âlem dinde, cinsiyette kendine tâbi' olsun. Biz böyle bir harekette bulunmuyoruz. Avrupalılar hem bu maksadı ta'kīb ediyorlar, hem de sonra bunu ta'assub sayarak bize isnâd ediyorlar. Halbuki mezmûm olan bir ta'assub varsa o da muhâlif dinde bulunanların hukūkunu pâymâl etmek, yahud onlara ezâda bulunmak, yahud onları tebdîl-i dîne icbâr eylemekdir. Müslümanlık bunların kâffesini men etmiştir.)

Acaba müslümanlar ibâd-ı sâlihînin Arz'a vâris olacağı hakkındaki va'd-i ilâhîyi mi unuttular? Yahud şuûn-ı İslâmiyyenin günün birinde bütün şuûn-ı âleme gâlib olacağından gâfil mi oldular? Yahud Cenâb-ı Hakk'ın i'lâ-yı kelimesi uğrunda Cennet'e mukābil mallarını, canlarını sattıklarından zühûl mü ettiler? Hayır, hayır! Akā'id-i İslâmiyye kulûb-i müslimîne hâlâ temellük etmekde, hâlâ irâdâta hâkim olmakdadır. Akā'id-i dîniyye ve fezâ'il-i şer'iyye nazarından avâm da, havâs da hâlâ birdir. Evet, ulûm u fünûna karşı bu taksîr, iktisâb-ı kuvvet husûsundaki bu fütûr bir takım esbâbdan neş'et ediyor ki, en büyüğü hükûmete tâlib olanlar arasındaki ihtilâfdır.

Bid-defe'ât söylemiş idik ki, müslümanlarda dinden başka cinsiyet yokdur. Binâenaleyh müslümanlara hâkim olan eşhâsın te'addüdü bir kabîledeki reîslerin, bir kavimdeki sultânların te'addüdü demekdir. Her birinin maksadı her birinin gâye-i hareketi başka başka olan bu reîsler, bu sultanlar zîr-i idârelerinde bulunan halkı birbirine hasım göstererek sonra birbirine galebe çalmak için vesâ'il hazırlamakla meşgûl ederler. Bir kısım diğerini makhûr eder. Münâza'ât-ı dâhiliyyeye pek benzeyen bu muhârebeler ulûm u fünûnun terakkīsi şöyle dursun, müslümanların vaktiyle ihrâz ettikleri nasîbe-i irfândan bile zühûlünü îcâb eder. Nihâyet şu meydândaki zarûretler, ihtiyâclar hâdis olur. Daha sonra kuvvete za'af, intizâma halel gelir, vahdet tefrikaya giriftâr olur. Ümerâ bir tarafdan, [**123**] âhâd diğer tarafdan birbiriyle uğraşırlarken yabancıların ta'arruzundan kimsenin haberi bile olmaz.

İşte muhârebe meydânlarını kesip almış, karşılarına duracak hiç bir rakīb bırakmamış oldukları bir zamanda müslüman ümerâsının yüzünden millet böyle zararlara uğradı. Sonraları bu ümerânın kalblerinde hırs, tama' iyice kökleştiği için artık hevâ ve heves adamları oldular, asîl bir gâye-i mecd ü şerefe doğru giden yolları büsbütün bırakarak emâretin yalnız ismiyle, saltanatın yalnız elkābıyla kanâ'at etmeye ve bu beyhûde ünvanların îcâb ettiği sathî nümâyişler, israflar, nâz u na'îmler içinde yaşamaya başladılar. Bununla da kalmayarak ellerindeki fersûde metâ'ın, bekāsız ni'metin devâmı için diyânet, cinsiyet husûsunda muhâlifleri bulunan ecnebîlere dehâlet ettiler de onları kendi milletlerine karşı silâh gibi kullanmaya kalkıştılar.

İşte Endülüs müslümanlarını mahveden, Timurlenk'in Hind'deki saltanatını kökünden yıkarak o enkāz üzerine İngilizlere binâ-yı hükûmet kurduran bunlardır. Bütün memâlik-i İslâmiyye bir yığın sefîhin hevesâtına bâzîçe oldu, onların bir sürü bâtıl emelleri koca bir âlemi za'f, meskenet uçurumlarına doğru sürükledi. Bunların yapmış oldukları fenâlık ne büyükdür!

Yalnız nefsânî ezvâkını düşünen, yalnız hevesâtıyle meşgûl olan bu sefîhler milletin râbıta-i câmi'asını kırarak cem'iyeti tefrikalara düşürdüler; ulûm ve fünûnun seyrini tevkîf ettiler; sınâ'at, ticâret, zirâ'at gibi umûr-ı nâfi'ada fetret husûle getirdiler. Lâkin Allah dünyâya hırsın, menâfi'-i hasîseye tehâlükün belâsını versin! Bu hırsın, bu tehâlükün ne büyük zararlarını çekmekde, ne yaman âkıbetlerini görmekdeyiz!

Herifler Kelâmullâh'ı arkaya attılar; en büyük ferâ'izden olan bir farzı inkâr ettiler; düşman memleketlerinin kapısında bekleyip dururken kendi aralarında ihtilâfa başladılar. Halbuki el birliğiyle o müşterek düşmanı def' etmek için aralarındaki her türlü esbâb-ı nizâ'ı bırakarak ittihâd eylemeleri îcâb ediyordu.

Acaba hırs u tama'da bu kadar ileri gitmeleri, bir takım umûr-ı hasîsede birbiriyle müsâbakaya kalkışmaları kendileri için ne fâ'ideyi mûcib oldu? Evet, olanca fâ'ide dünyâda

bulundukça ömür süren bir hasretten, öldükden sonra da ebedî bir hüsrân ile sermedî bir nedâmetten, bir de arkada kalarak hiç bir zaman sahîfe-i eyyâmdan silinmeyecek bir sû'-i şöhretten ibâret!

Hakk'ın izzetine, adlin azametine yemîn ederim ki, müslümanlar kendi hâline bırakılsa vahdete sâ'ik olan akā'id-i sahîhalarıyla içlerindeki ulemâ-yı âmilînin irşâdâtı sâyesinde rûhları az zaman zarfında birbirine kaynar, âhâd-ı millet pek çabuk dâire-i i'tilâfa girer. Lâkin yazıklar olsun ki, içlerine bütün sa'âdeti emîr yahud melik ünvanında arayan bu müfsidler girdi. Evet, herifler emîr yahud melik nâmını alsınlar da isterse emr u nehyin mahall-i tatbîkı olmayan bir köye emîr olsunlar…

İşte müslümanların yüzünü ma'kûs bir kıbleye çeviren, mülûke, hulefâya karşı hurûc eden bu süfehâ-yı ümmettir ki milleti bu hâle getirdi; kimse kimseyi tanımaz, üç kişi aynı gâyete tevcîh-i hareket edemez oldu.

Daima ittifâk üzere bulunmak, hükûmet-i İslâmiyyeyi te'yîd için te'âvünden ayrılmamak diyânet-i Muhammediyyenin en metîn rüknüdür, bu akîde müslümanlarca o akā'id-i evveliyye cümlesindendir ki, herkes bilir; kimse ne bir hocadan sormaya, ne bir kitâbdan aramaya hâcet görmez.

Millet-i İslâmiyyenin bugünkü hâli erbâb-ı hamiyyete kan ağladıyor. Arada evsâfını saydığımız süfehâ-yı ümerâ olmasaydı, şarkdaki müslüman garbdaki dindaşıyla, şimâldeki cenûbdaki ile birleşerek umûmu birden aynı nidâ-yı da'vete; "Lebbeyk!" der koşardı.

Müslümanlar hukūklarını sıyânet için intibâhdan başka bir şey'e muhtâc değildir. Evet, efkâr uyanmalı ki, herkes milletin hukūku nasıl müdâfaa olunacağını bilsin; bu maksadı te'mîn için îcâbında ihvân-ı dîniyle birlikde kıyâm etsin; milletin başına gelen felâketlerin tefrikadan, teşettütten olduğunu iyice anlasın da râbıta-i kadîmi te'yîde ona göre çalışsın.

Zaman artık tefrika zamanı değildir; ittifâk zamanıdır, vahdet zamanıdır. Elinize geçen fırsatları fevtetmeyiniz, iğtinâm ediniz. Mâtem ölüyü diriltmez; esef geçmişi geri getirmez; keder musîbeti def' etmez. Selâmetin miftâhı varsa yoksa iştir. Hülâsa, yükselmek için doğrulukdan, hüsn-i niyetten başka merdiven yokdur. Korku helâki ta'cîlden başka bir işe yaramaz. Ye's, himmetsizlik esbâb-ı helâkdendir.

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ[1] (اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ)[2] Sakın (الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) hitâbına muhâtab olmayınız![3] (رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ) fırkasına girmekden sakınınız.

Kur'ân ölmemiştir, ebedî bir hayâta mazhardır. O'na mürâca'at edin, O'nu hakem ittihâz eyleyin. Me'mûldür ki, ümerâ-yı müslimîn kendilerinden evvel geçenlerin hâlinden ibret alır da çâreler büsbütün münkatı' olmadan mâ-fâtı telâfîye çalışır. Me'mûldür ki, bu cihân-ı tefrikayı vahdete sevkedecek sayha en şevketli, en kuvvetli kıt'anın sîne-i gayretinden feverân eder.

Şübhe etmeyiz ki, böyle mukaddes, böyle mübârek bir işde ulemâ-yı âmilînin pek büyük mu'âveneti, pek büyük himmeti olur. (وَاللهُ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ)[4], (لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ)[5]

Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

[1] Tevbe, 9/105. Metinde (وَسَتُرَدُّونَ) ibaresi yerine benzer âyet olan 94. âyetteki (ثُمَّ تُرَدُّونَ) ibaresi yazılmıştır.

[2] Tevbe, 9/46.

[3] Tevbe, 9/87.

[4] Bakara, 2/213; Nûr, 24/46.

[5] Rûm, 30/4.

[124]

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MU'TEZİLÎN

Ulemâ-yı Mu'tezilîn birçok nikātta yek-diğerlerine muhâlefette bulunarak ber-vech-i âtî yirmi kadar fırkaya ayrılmışlardır:

1- Vâsıliyye fırkasıdır ki müessisi Vâsıl bin Atâ'dır.

2- Hüze[y]liyye fırkasıdır ki müessisi Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'dır.

3- Nazzâmiyye fırkasıdır ki müessisi İbrahim bin Seyyâr bin Hânî en-Nazzâm'dır.

4- Hâitiyye fırkasıdır ki müessisi Muhammed bin Hâit'dir.

5- Bişriyye fırkasıdır ki müessisi Bişr el-Mu'temir'dir.

6- Ma'meriyye* fırkasıdır ki müessisi Muhammed bin Abbâd es-Sülemî'dir.

7- Muzdâriyye fırkasıdır ki müessisi Ebû Musa İsa bin Sabîh el-Muzdâr'dır.

8- Sümâmiyye fırkasıdır ki müessisi Sümâme bin Eşreş en-Nümeyrî'dir.

9- Hişâmiyye fırkasıdır ki müessisi Hişam bin Amr el-Fuvatî'dir.

10- Câhıziyye fırkasıdır ki müessisi Amr bin Bahr el-Câhız'dır.

11- Hayyâtiyye fırkasıdır ki müessisi Ebi'l-Hasan bin Ebî Amr el-Hayyât'dır.

12- Kâ'biyye fırkasıdır ki müessisi Ebu'l-Kasım bin Muhammed el-Kâ'bî'dir.

13- Cübbâ'iyye fırkasıdır ki müessisi Ebû Ali Muhammed bin Abdülvehhâb el-Cübbâ'î'dir.

14- Behşemiyye fırkasıdır ki müessisi Ebû Hâşim Abdüsselâm'dır.

15- Amriyye fırkasıdır ki müessisi Amr bin Ubeyd'dir.

16- Esvâriyye fırkasıdır ki müessisi [Ali el]-Esvâr'dır.

17- İskâfiyye fırkasıdır ki müessisi Ebû Ca'fer el-İskâf'dır.

18- Ca'feriyye fırkasıdır ki müessisi Ca'fer bin Mübeşşir'dir.

19- Sâlihiyye fırkasıdır ki müessisi Salih'dir.

20- Hadebiyye fırkasıdır ki müessisi Fazl-ı Hadebî'dir.

Mezheb-i İ'tizâl birçok nikātta mesâlik-i felsefiyyeye yak-

* Muammeriyye olarak da bilinmektedir.

laşmıştır. Ulemâ-i Mu'tezile'nin sıfât-ı ilâhiyyeyi inkâr etmelerine mukābil (Sıfâtiyyûn) nâmı altında diğer bir mezheb zuhûr etmiştir ki bunlar sıfât-ı ilâhiyyenin zâtının gayrı olduklarını iddiâ eylemişlerdir. Sıfâtiyyûnun bazı gulâtı bu husûsda merdüm-perestîye (anthropomorphisme) düşecek kadar ileriye gitmişlerdir. Bunlara Müşebbihe nâmı verilir.

Müşebbihe, zât-ı Bârî'yi (hâşâ) mahlûkāta teşbîh ve hâdisâta temsîl eylemişler ve birçok fırkalara ayrılmışlardır. Fırak-ı mezkûreden (Müşebbihe-i Kerrâmiyye) mezhebinin müessisi olan Muhammed bin Kerrâm Sicistan taraflarından zuhûr ederek Suriye'ye gelmiş ve mezhebini oralarda neşr ü ta'mîm eylemiştir. Mûmâ-ileyh hicret-i nebeviyyenin 265'nci senesinde vefât etmiş ve Kudüs'de defn olunmuştur.

Mu'tezile'nin kader ve irâde hakkındaki akīdelerinin büsbütün zıddını kabûl eden diğer bir mezheb daha zuhûr etmiştir ki bu mezheb erbâbına da Kaderiyyûn mukābili olarak Cebriyyûn ismi verilmiştir.

Cebriyye mezhebi erkânının en meşhûr sîmâsı Cehm bin Safvan nâmında bir İranî'dir. Cehm mezhebini ilk evvel Tirmiz şehrinde neşr ü i'lâna başlamış ve bilâhare her tarafda kendisine birçok tarafdârlar bulmuştur. Müessis-i mezheb Cehm bin Safvan Emevîler zamanında Sâlim bin Ahvez el-Mâzenî tarafından katledilmiştir.

Cehm demiştir ki: "İnsan hiçbir şeye kādir değildir ve istitâ'at ile vasf olunamaz. Yani abd ef'âlinde mecbûr olup aslâ kudret, irâdet ve ihtiyârı yokdur. Cenâb-ı Hak sâir cemâdâtta ef'âli nasıl halk ederse insanda da o sûretle halk eder. İnsanın iyi, kötü her türlü ef'âli ıztırârîdir. Bu ef'âl üzerine terettüb eden mükâfât ve mücâzât da bu ef'âl-ı ıztırâriyyenin netâyic-i ıztırâriyyesinden ibârettir."

Görülüyor ki Safvan ve tarafdârlarının fikrine göre insan ef'âl ve harekâtında bilâ-ihtiyâr işleyen kurulmuş bir makineden başka bir şey değildir. Bu makine bir def'a kurulunca kuran zâtın takdîr ettiği zamana kadar; ta'yîn edilen sûrette bilâ-ihtiyâr hareket eder ve buna mecbûrdur. Cebriyyûn insanı âdetâ cemâdât derekesine indirmişler ve insandan sudûr eden bi'l-cümle ef'âl ve harekâtın ıztırârî ve kasrî olduğuna kāni' olmuşlardır. Cebriyyûn insanın hüküm ve takdîr-i ezelîye göre ef'âl-i hasene veya kabîha icrâsına mecbûr olduğu fikrinde bulunduklarından zımnen fatalizm mesleğine sukūt etmişlerdir.*[1]

[125] Cebriyye'nin pek bayağı olan mütâla'aları Mu'tezile'nin tahlîlât-ı dakīkalarıyla kābil-i kıyâs bile değildir.

Fırak-ı İ'tizâliyye tedkīk edilirse mütefekkirîn-i Mu'tezilenin başlıca şu beş mes'elede Ehl-i Sünnet'e muhâlefet etmiş oldukları anlaşılır:

1- Sıfât-ı ilâhiyyenin inkârı sûretiyle vahdet-i mutlaka isbâtı;

2- Bi'l-cümle ef'âl-i beşeriyyenin kudret ve irâde-i insâniyye ile olduğu ve insanlarda hürriyet-i kâmile bulunduğu;

3- Hak ve hakāyıkı bilmek için aklın kifâyeti yani irsâl-i

---

* Fatalizm (fatalisme): Bi'l-cümle ef'âl ve hâdisâtın kable'l-vukū' mâfevka't-tabî'a bir sebeb tarafından sûret-i kat'iyyede tesbît ve ta'yîn edilmiş olduğunu kabûl eder bir meslek-i felsefîdir. Fatalistler cebr-i mutlak tarafdârânı, her şeyin mukadder ve muayyen olduğunu; binâenaleyh insan ne kadar çabalarsa çabalasın ne gibi esbâba teşebbüs ederse etsin evvelce ne takdîr edilmiş ise be-heme-hâl o sûret zuhûr edeceğini iddiâ ederler.

Fatalistlere göre vukū' bulan her hâdise, evvelden mukadderdir. Hiçbir sûretle bunun önüne geçmek mümkün olamaz. Mukadder ne ise be-heme-hâl o sûret zuhûr eder. Hiçbir kuvvet mukadder olan şeyin olmamasını veya mukadder olmayan şeyin vücûd bulmasını te'mîn edemez.

Fatalizm mesleği, cebriyye-i dîniyye (fatalisme) cebriye-i kadîme (f. Antique), cebriye-i revâkiyye (f.staieiene) nâmlarıyla üç şu'beye ayrılmışdır. Vahdet-i vücûd, vahdet-i mevcûd diye tercüme edebileceğimiz, panteizm (panteisme) meslek-i felsefîsi de ta'mîk edilirse min cihetin fatalizme yaklaşmış olduğu anlaşılır. Panteizmin en ma'rûf müdâfi'lerinden feylesof-ı şehîr İspinoza aynı zamanda hem fatalist, hem determinist idi.

Yalnız ahlâk ve ma'neviyâta –moral itesspinoza- âid olan fatalizme kadar (f. Theologique) ve kazâ (predeterminisme) nâmı verilmekdedir.

Bir de determinizm mesleği; ezelde sa'îd olmaları mukadder olan kimselerin sa'îd, şakī olmaları mukadder olan kimmselerin de şakī olacağı akīdesini kabûl edenlerin mezhebi demekdir. Bunlar diyorlar ki: Mâdem ki her şey kudret-i rabbâniyyede dâhil ve her şey zât-ı akdes tarafından ezelde takdîr edilmişdir, ol halde insanların bi'l-cümle ef'âli kazâ ve takdîr-i ilâhîye merbût olmak lâzım gelir.

Avrupalılar İslâmiyet'i cebriye-i dîniyye (predestinations) ile ithâm ederler. Fatalizmden bâhis hiçbir kitap bulunmaz ki bu mesleği İslâmiyet'e istinâd etmiş olmasın! Gerçi İslâmlar arasında "Cebriyyûn" diye fatalizm mesleğini kabûl eden bir sınıf halk türemiş ise de buna mukābil cebri büsbütün inkâr eden Mu'tezilîn fırkası da zuhûr etmişdir. Her iki fırka da te'yîd-i müdde'â için e[di]lle-i-i nakliyyeye mürâcaat etmişlerdi. Eğer İslâmiyet; Avrupalıların zu'm ettiği gibi cebr-i mutlak ta'lîm etmiş olsaydı, içlerinde pek çok mütebahhir ulemâ bulunan erbâb-ı i'tizâl, açıkdan açığa hükm-i *Kur'ân*'a muhâlif bir meslek ta'kīb edemezlerdi.

İslâmiyet'in "irâde" bahsindeki hükmünü anlamak için Cebriyye fırkasının değil İslâmiyet-i hakīkiyyeyi temsîl eden Ehl-i Sünnet'in akīdesini tedkīk etmelidir.

Ehl-i Sünnet e'âzım-ı mütefekkirîni ahkâm-ı *Kur'âni*yyeye istinâdendir ki irâde-i cüz'iyyeyi kabûl etmişler ve insanın kendi ef'âlinde şahsî ve irâdî bir te'sîri olduğu fikrini tervîce çalışmışlardır. Ehl-i Sünnet uleması bu husûsda (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) = "Sen onlara de ki: Hakkı bildirmek Allah'dandır. İsteyen îmân eder, arzu eden küfre düşer" [Kehf, 18/29] gibi birçok âyât-ı furkaniyyeye istinâd etmişlerdir. Furkān-ı mübîn ve ehâdîs-i nebeviyyede bu âyete mümâsil pek çok beyyinât-ı kat'iyye vardır. Bunlar meydanda dururken; Cebriyyûnun safsatalarına bakarak İslâmiyet'i fatalizm ile ithâm etmek, hakīkat-i İslâmiyyeye adem-i vukūfdan başka ne olabilir?

Ehl-i Sünnet erbâbı hayır ve şerrin hâlikı Allah olduğuna inanmakla beraber; insanların tarîk-ı şekāvet ve sa'âdete sülûkleri kendi ihtiyârları, kendi irâde-i cüz'iyyeleri ile olacağına îmân ederler. İslâmiyet insanın işlediği her fiilden mes'ûl olacağını ve yevm-i muhâsebede buna göre mükâfât ve mücâzât göreceğini i'lân etmekdedir. Furkān-ı mübîn (وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ) = "Her kim bir zerre mikdârı hayır işlerse onu bulur, her kim bir zerre mikdârı şer irtikâb ederse onu bulur." [Zilzâl, 99/7-8] âyet-i celîlesiyle bu hakīkati tasrîh etmişdir. Bu gibi âyât-ı Furkāniyye göz önünde iken ne sûretle İslâmiyet fatalizm akīdesini ta'lîm ediyor, yolunda bir hüküm verilebilir? İrâde-i cüz'iyye olmazsa insana mes'ûliyet teveccüh eder mi? Mükreh ve muztarrın bi'l-mecbûriyye işlediği ef'âlden mes'ûl tutulması adl ü hikmetle kābil-i tevfîk midir? Bütün bu hakīkatler pek âşikâr iken (لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) = "İnsan ancak çalışdığı şeyi bulur" [Necm, 53/39] üssünü ta'lîm eden bir dîni fatalizm ve cebr-ı mutlakla ithâm etmek bilinmez? Ne derece haksızlık, ne derîn vukūfsuzluk olur!..

rüsül olmasa bile insanların akıl ve istidlâl tarîkiyle hâlık-ı kâinâtın vücûduna kāni' olabilecekleri;

4- Rü'yet-i Bârî'nin adem-i imkânı;

5- *Kur'ân-ı Kerîm*'in mahlûk olduğu iddiâsı;

Mezheb-i İ'tizâlin tarîhçe-i zuhûr ve tekâmülünün mütâla'a ve tedkīkinden netâyic-i âtiyyeye destres olunabilir: Tabaka-i ûlâyı teşkîl eden erbâb-ı İ'tizâl mücâdele ve münâkaşalarını sırf dînî ve kelâmî bir şekilde yürütmüşler ve müdde'âlarını isbât için ekseriya edille-i nakliyyeye mürâcaat eylemişlerdir. Bu tabakada bulunanlar sügūr-ı şer'iyyeyi zâhiren tecâvüz etmemeye mütemâyil görünmüşlerdir.

Felâsife-i kadîme-i Yunaniyye'nin âsârı Arabca'ya tercüme edildikden sonra ortaya atılan ekâbir-i Mu'tezile bu mezhebe bir şekl-i felsefî vermek istemişler ve (zât-ı mutlak), (vahdet-i mutlaka) fikirlerine saplanarak Cenâb-ı Bârî'yi tenzîh edeceğiz mütâla'asıyla nusûsa mugāyir girîvelere düşmüşlerdir. Bu tabakada bulunanlar felâsife-i akliyyûn sınıfına idhâl olunabilirler.

Mu'tezile arasında üçüncü bir tabaka daha türemiştir ki bunları akliyyûn sınıfına ilhâk etmek mümkün olamadığı gibi tabaka-i ûlâ erbâbı miyânında ta'dâd etmek de pek muvâfık olamaz. Bunlar Mu'tezile'nin basît fikirli ve dine ri'âyetleri mefkūd efrâdından müteşekkildi. Gulât Şîa, Hulûliyye ve Müşebbihe gibi bunları da kaba fikirli, esâtîr-perest, hurâfe-gû bir sınıf-ı mahsûs gibi kabûl edebiliriz. Şurasını munsifâne i'tirâf etmelidir ki mezheb-i İ'tizâl erbâbı arasında cidden âlim ve mütebahhir pek çok mütefekkirler yetişmiştir. Bunlar sâyesindedir ki İlm-i Kelâm teessüs etti. Yine bunlar sâyesindedir ki Eş'arîler gibi e'âzım yetişerek akīde-i Ehl-i Sünnet'i edille-i akliyye ve mantıkıyye ile te'yîde muvaffak oldular. Bunların kat'î ve metîn mantıkları olmasaydı Cebriyyûn âlem-i İslâm'ı daha o vakitlerde baştan başa bir atâlet-gedeye, bir sefâlethâneye çevireceklerdi. Nasıl ki Ehl-i Sünnet mezhebinin Kaderiyye ile Cebriyye arasında bulmuş olduğu hadd-i i'tidâli tamâmıyla idrâk ve ihâta edemeyen bir takım derbeder câhil türüdülerin kader hakkındaki yanlış ve muzır telkīnâtları a'sâr-ı ahîrede müslümanlardaki rûh-ı faâliyet ve mesâ'îyi, fikr-i vazîfe ve tedbîri esâsından çürütmüş, onları âtıl, sefâlet-zede, fikr-i teşebbüs ve tedbîrden mahrûm bir sürü cemâdât derekesine indirmiştir. Cebriyye mezhebi mes'ûliyet-i ibâdı kaldırdığı gibi fazîlet, hubb-ı sa'y gibi şeyleri de kadere rabt etmiş ve ilm-i ahlâk esâslarını büsbütün sarsmıştır. Fil-hakīka bu mezhebe göre mâdem ki insan ef'âl ve harekâtında mecbûrdur. Mukadder olan ne ise be-hemehâl o olacakdır ve abd öyle yapmak mecbûriyetindedir. Aksini icrâya kudreti ta'alluk edemez. Şu halde insanın işlediği ef'âlden nâşî azâb ve itâba dûçâr olması zulm-i sarîh olacağından üzerine aslâ mes'ûliyet teveccüh etmemek îcâb eder. Çünkü kendinden sâdır olan ef'âli bi'l-ıztırâr yapmıştır. Ef'âlinde mükreh ve muztar olan bir şahsı fazîlet-i hulkiyyesinin noksân veyâ fıkdânından nâşî ithâm etmek haksızlık olur.

Mâdem ki insan neye teşebbüs ederse etsin ne kadar sa'y ve gayrette bulunursa bulunsun mukadderât ne ise öyle olacakdır. Bî-hûde yere çalışmak ne lâzım! Arka üstü yatıp kaderin tecelliyâtına intizâr etmek daha doğru bir hareket olmaz mı?!...

İşte Cebriyyûn âlem-i İslâm'ı tefrîtkârâne fikir ve mütâla'alarıyla bu müdhiş **[126]** vartaya doğru sürüklerken erbâb-ı İ'tizâl de bi'l-mukābele müfritâne bir meslek ta'kīb ederek insanın kendi ef'âlinin fâil-i mutlakı olduğunu iddiâ ediyorlardı.

Eş'arî gibi e'âzım, akīde-i Ehl-i Sünnet'i şu ifrât ve tefrîtten kurtararak hadd-i i'tidâl ve tarîk-i sâlimi bulmamış olsalardı muhtelif cereyânların vehâmet-engîz safahât tevlîd edecek bir renk iktisâb etmesi muhtemeldi. Maamâfîh Cebriyyûn akīdesinin bugünkü müslümanların kısm-ı a'zamında hâkim-i yegâne olduğunu; âlem-i İslâm'ın arz ettiği fecî'a-nümâ manzara-i sefâlete bakarak i'tirâf ve kabûl etmemek kābil olamaz.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

8- "Akıl"ın hükümleri:

Demiştik ki: Îmân, aklın ahkâm ve kazâyâ-yı dîniyyeyi tasdîk etmesinden ibârettir. Ama bu tasdîk bazısında cezm, bazısında da zan tarîkiyle olur. Yine bundan evvelki makālelerimizde söylemiştik ki: Akıl, envâr-ı dînin ziyâsıdır. Dinde aklın muhâl gördüğü mümteni' addettiği hiçbir şey bulunmamak vâcibdir.

Zâten câmi'lerde, medreselerde, mekteplerde tedrîs edilmekde olan tevhîd kitaplarının ekserîsi akīde-i İslâmiyyenin ber-vech-i âtî şu üç esâsı bilmekden ibâret olması üzerine binâ edilmiştir. Binâenaleyh kütüb-i tevhîdde daima bu üç esâsdan bahs edilegelmiştir.

1- Cenâb-ı Allah (celle celâluhû) hakkında vâcib, müstahîl, câiz olan şeyleri bilmek.

2- Rüsül-i izâm hakkında vâcib, müstahîl, câiz olan şeyleri bilmek.

3- Aklen câiz olan âlem-i gaybın ahvâli, melâike-i kirâmın vücûdu gibi sem' ile sâbit olan şeyleri bilmek.

Îmânı kendisiyle tefsîr ettiğimiz tasdîk de aklın ahkâmından bir hüküm olduğu gibi şimdi işâret ettiğimiz kütüb-i akāidin mebnî-aleyhleri olan vücûb, istihâle, cevâz da hükm-i aklînin nevi'leridir ki cüz'iyyâtın kâffesi bunlara rücû' eder.

Bunun içindir ki beyân edeceğim mesâil-i dîniyyeyi ıstılâhât-ı ilmiyye ile mukayyed olmayarak îzâh edeceğimi ahd ettiğim halde bu makālede aklın hükümlerini beyân etmeye mecbûr oluyorum.

İmâmü'l-Haremeyn diyor ki: "Hükm-i aklînin envâ'ını bilip onların beynini tefrîk etmeyen kimse âkil değildir." Ben şu üç kelimenin –vâcib, müstahîl, cevâz– mefhûmunu her işidenin anlayabileceği bir tarzda gāyet sehîl bir ibâre ile beyân ve bunda da Senûsî'nin mesleğine sülûk edeceğim. Bazı ulemâ bunları ma'lûmun kısımları yapmışlar ise de Senûsî hükm-i aklînin aksâmından saymıştır.

Üstâz-ı muazzam Şeyh Muhammed Abduh'un *Tevhîd* risâlesindeki tahkīkātına göre müstahîlin hakīkati yokdur, ona ma'lûm denilmesi mecâzdır. Bunun için biz de bedîhîden başlayarak onu misâller ile îzâh edeceğiz.

9- Vücûb, Vâcib:

Hiç şübhe yok ki insan mekânsız bir cisim tasavvur etmeye kādir değildir. Yani her cisim mutlaka fezâ-yı mevhûmdan kendi mikdârı kadar bir yer işgāl etmekdedir. Binâenaleyh ben elime bir cisim alırsam elimde olan meselâ o cismin bir mekânda bulunduğunu aklın hükm etmesi, câzim, kat'î bir hükümdür ki kat'iyyen intifâyı kabûl etmez. İşte hükm-i aklînin bu nev'ine vücûb-ı aklî denildiği gibi mahkûmün-bih olan şeye de vâcib deniyor. Öyle ise her cisim için bir mekân bulunması aklen vâcibdir. İntifâsı, mekânın bulunmaması mümkün olmadığı gibi akılda ademi de mutasavver değildir.

10- İstihâle, Müstahîl:

Bir cisim, ân-ı vâhidde hem hareket ediyor, hem de duruyor denilse hiç şübhe yok ki bunu işidenlerin kâffesinin aklı bu da'vânın yalan olup li-zâtihî gayr-ı kābil-i sübût olduğunu birden bire hükm eder. Çünkü akıl, ân-ı vâhidde bir cismin hem var hem yok olmasını tasavvura kādir olmadığı gibi bir anda bir cismin hem müteharrik hem sâkin olmasını da tasavvura kādir değildir. İşte hükmün bu nev'ine istihâle tesmiye olunur. Üzerine istihâle ile hükm olunan şeye de –meselâ: burada bir cismin ân-ı vâhidde hem müteharrik hem sâkin olması– müstahîl ve muhâl-i aklî denir.

11- İmkân, Mümkün:

Ben desem ki cebimde şimdi bir elma var; şübhesiz âkıl olan her ferd hükm eder ki bu kavlin mefhûmu sâbit ve mütehakkık olmak câiz olduğu gibi asıl ve esâsı olmayan bir söz olması da câizdir. Evet, herkesin aklı hükm eder ki bu sözün doğru olması da câizdir, yalan olması da! İşte bu hükme de imkân nâmı veriliyor, binâenaleyh benim cebimde elmanın vücûdu kat'an mümkündür.

12- Bedîhî, Nazarî:

Gerek ahmak, gerek zekî şurada zikr etmiş olduğumuz misâllerde kat'iyyen şek ve irtiyâb da vâki' olmaz. Çünkü bizim îrâd etmiş olduğumuz misâller bedîhîdir. Onları anlamak husûsunda nazar ve istidlâle hâcet yokdur. Yalnız nazar-ı aklî ve istidâl ile ma'lûm olup da başka bir sûretle bilinemeyen şeylerde bu ahkâmda dâhildir. Lâkin delîl-i sahîh için her halde **[127]** bi'z-zarûre ma'lûm olan bedâhete intihâ etmek lâzımdır. Bu ister az bir i'mâl-i fikr netîcesinde olsun isterse pek çok i'mâl-i fikre tevakkuf etsin! Pek çok i'mâl-i fikre muhtâc olmayıp da aklın bir kere iltifât etmesiyle hemen istihâlesine hükm edeceği şeye misâl olmak üzere de "tercîh bilâ-müreccih"i gösterebiliriz.

13- Tercîh bilâ-müreccih:

"Tercîh bilâ-müreccih" kelimesi, Cenâb-ı Allah'ın vücûdunu hudûsdan, muhdesâta müşâbehetten münezzeh olduğunu istidlâl makāmında daima elsine-i mütekellimînde deverân etmekdedir.*[1] Mütekellimîn, bu kaziyyeyi akliyyâtta da müstahîlât-ı bedîhiyyeden sayıyorlar. Nasıl ki hissiyâtta da böyledir. Çünkü terâzinin iki tarafı da ağırlıkda, vezinde bilâ-fark mütesâvî geldiği zaman –bir tarafına bir cismin vukū'u, yahud havanın tahrîki gibi bir müreccih bulundıkça– bir tarafı diğer taraf üzerine tercîh etmek mümkün değildir. Kendisinde her halde pek çok i'mâl-i fikr edilmesi lâzım olanın misâli de yine "tercîh bilâ-müreccih"den gelir. İşte biz de buna misâl olmak üzere âlemin hudûsünü getiriyoruz.

14- Âlemin Hudûsü:

Hayvânâtın, nebâtâtın şahısları gibi hudûsünü, sonradan var olduğunu bi'z-zât gözlerimizle müşâhede etmekde olduğumuz yahud hudûsünü müşâhede edemediğimiz şeylerin hepsi de cümle-i avâlimdendir. Çünkü biz âlemi, akıl kendisine mahsûs olan ahkâm-ı selâseden birisiyle üzerine hükm etsin diye akla terk ediyoruz. Bit-tabi', kâinât hakkında akıl istihâle ile hükm edemez. Âlemin vücûdu müstahîldir diyemez. Zîrâ müstahîl demek vücûdu mutasavver olmayan bir şey demekdir. Halbuki âlem kat'iyyen mevcûddur. Sonra bu âlem üzerine aklın vücûb ile hükm etmesine; bu âlemin vücûdu vâcibdir demesine de hiçbir tarîk yokdur. Çünkü vâcib demek akıl kendisinin yok olmasını tasavvur edemez demekdir. Halbuki bu âlemde hiçbir mevcûd yokdur ki akıl onun yok olmasını kabûl etmesin! Akıl görmüş olduğumuz bu avâlimin yok olmasını da kabûl eder. Onun için âlemin ademini kabûl etmeye bir mâni' yokdur. Nazar-ı akılda vücûd ve ademi mütesâvî olan her şey ise mümkündür. Binâenaleyh âlem de mümkündür.

Mümkün olan bir şey bulunduğu zaman her halde onun vücûdunu ademi –ki mümkine nisbetle bunların her ikisi de müsâvîdir– üzerine tercîh eden bir müreccihin de lüzûmu zarûrîdir. Zîrâ biz isbât ettik ki mümküne nisbetle vücûd ile adem mütesâvîdir. Bir müreccih bulunmadıkça ehadühümâyı âhara tercîh etmek ise tesâvîyi nefy edip kaldırmakdır. Bu sûrette vücûd ile ademin ân-ı vâhidde hem mütesâvî, hem gayr-ı mütesâvî olmaları lâzım gelir. Bu ise tenâkuz-ı muhâldan başka bir şey değildir. Binâenaleyh âlemin vücûdunu

* Mütekellimîn diyorlar ki: Hâdis olan her şey için mutlaka bir muhdis lâzımdır. Çünkü muhdis olmaksızın bir hâdisin vücûdu farz olunsa "tercîh bilâ-müreccih" lâzım gelir. Halbuki tercîh bilâ-müreccih kaziyyesi müstahîlât-ı bedîhiyyedendir. Zîrâ bir terâzinin iki gözü de ağırlıkda bilâ-fark mütesâvî, yahud iki gözünden biri bir sebeb dolayısıyla aşağıya doğru meyl edip yere yaklaşmış olduğu bir sırada kuvve-i hayvâniyye, yahud müsâdeme-i hevâiyye veyahud başka bir cismin gözlerden birine düşmesi veya çıkması gibi –hiçbir sebeb bulunmaksızın mütesâvî olan gözlerden birinin diğerine nisbetle ağırlaşması. Yahud aşağıya temâyül ederek yere yaklaşmış olan tarafın nihayet derecede yukarıya doğru kalkıp yukarıdaki tarafın bi'l-aks aşağıya inmesi gibi bir tağayyürün vukū'u müstahîlât-ı bedîhiyyedendir. Terâzinin her iki gözündeki müsâvâtı yahud temâyül ve irtifâ'ı tağyîr ve tebdîle sâlih bir sebeb bulunmadıkça sebebsiz böyle bir tağyîr hiç şübhe yok ki müstahîldir. Böyle bir tağyîr vukū' bulduğunu gördüğümüz gibi her halde bunun bir sebeb tahtında vukū'a geldiğini hükm etmemiz lâzımdır. Hiçbir sebeb yok iken böyle bir tebeddülün vukū'unu ahmak olanlardan başka hiçbir sâhib-i akl kabûl ve tasdîk edemez. Binâenaleyh "tercîh bilâ-müreccih"e kāil olan bulunursa şübhe yok ki humakādan ma'dûddur. Hem bu misâl yalnız hissiyâta münhasır da değildir.
Çünkü gerek hissiyât, gerek akliyyâta müte'allik tasavvur olunabilecek kâffe-i hakāyık arasında hiç fark yokdur. Akliyyâtda da "tercîh bilâ-müreccih" kaziyyesi müstahîl olduğu bedîhî bir hakîkatdir. Şu halde muhdis olmaksızın bir hâdisin vücûdu müstahîldir. Çünkü hâdisât, mümkinât cümlesinden olup mümkinât ise ademi, vücûdu bilâ-fark mütesâvî olduğu cihetle onun vücûdunu ademine tercîh edecek bir muhdisin vücûdu her halde lâzımdır!..."

A[elif]. H[ha].

ademine tercîh eden bir müreccihin lüzûmu her halde muhakkakdır. Tercîh ile mesbûk olan her şey, bilâ-şübhe hâdis ve belki hudûsün bundan başka ma'nâsı bile yokdur. Öyle ise âlem de hâdisdir. Şöyle de denilebilir: Tercîh bir fi'ildir. Fi'il ise ancak hâdis olarak ta'akkul edilir. Bir fi'il ki hâdisdir. Onun mef'ûlü de hâdis olacağında hiç şübhe yokdur. Binâenaleyh âlem de bilâ-şübhe hâdisdir. Hudûs-i âlem üzerine daha başka tarîkler ile de istidlâl edilirse de burada onlardan bahs etmeye hâcet yokdur.

15- <u>Vâcib ile Müstahîlin hükmü:</u>

Vâcib-i aklî ile müstahîl-i aklî her ikisine de kudret-i ilâhiyyenin ta'alluk etmemesi husûsunda müşterekdirler. Evet, bunun her ikisine de kudretullah ta'alluk etmez. Çünkü kudretin vazîfesi îcâd ve i'dâmdır. Halbuki vâcibin vücûdu li-zâtihîdir. Bu ise kadîmdir. Kadîm olan bir şeyin ademi de muhâldir.

Müstahîl de li-zâtihî müntefî olan şeydir. Eğer bulunması mümkün olaydı zâten müstahîl olmazdı öyle ise Cenâb-ı Hak kendi zâtı gibi li-zâtihî vâcibin i'dâmına yahud ân-ı vâhidde bir şeyi hem var hem yok hem sâkin, hem müteharrik kılmak gibi bir muhâlin îcâdına kādirdir denemez. **[128]** Böyle denemediği gibi "kādir değildir" de denemez. Çünkü bu kudretin vazîfesinden değildir ki bu gibi şeyler kudrete isbât yahud ondan nefy edilsin.

Celâleddîn-i Süyûtî gibi bazı zevât kudretin ma'nâsından gaflet ettikleri cihetle [1](وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ) nass-ı şerîfini şu yolda tevcîh etmeye çalışıyorlar:

"Külli şey'in mefhûmunun umûmundan zât-ı ilâhî aklen hâricdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak zâtı gibi bir Allah halk etmeye kādir değildir" Halbuki Celâl-i Süyûtî düşünmüyor ki bu te'vîle esâsen ihtiyâc bile yokdur. Zîrâ "külli şey'in"deki umûm, kudretin ta'alluk edeceği kadardır. Zât-ı ilâhî onda dâhil değildir.

Meselâ ben şu odanın içinde olan her şeyi görüyorum, dediğim vakit bu sözümün umûmunda esvât ile revâyih dâhil değildir. Çünkü görülmek onların şânından değildir ki görülebilsinler. Maamâfîh gözümüzün esvât ile revâyihi adem-i idrâki onun hakkında nasıl noksân değilse kendi gibi bir Allah'ı halka kādir olmaması da kudret-i ilâhiyyeye bir nakīsa îrâs edemez.*

16- <u>Muhâl-i aklî, Muhâl-i âdî:</u>

İnsânlardan birçokları muhâl-i âdî ile muhâl-i aklîde iştibâh ederek bunları yek-diğerinden tefrîk ve temyîz edemiyorlar. Bununla beraber de ulûm-ı akliyyeyi itkān derecesinde tederrüs edenlerden başkası kolay kolay iştibâhdan yakayı da kurtaramıyorlar.

[1] Mâide, 5/120 ve muhtelif âyetlerde.

* Evet, aşağıda daha ziyâde izah edileceği vechile kudret yalnız mümkinâta ta'alluk eder. Vâcib ve müstahîle kudret ta'alluk etmez. Çünkü kudretin vazîfesi îcâd ve i'dâm etmekdir. Bu ise yalnız mümkinâtda mutasavverdir. Zîrâ vâcibe kudret ta'alluk etse vâcibin i'dâm yahud îcâdı lâzım gelir. Halbuki vâcibin vücûdu li-zâtihî olup ademi kabûl etmediği cihetle i'dâm etmek mümkün olmaz. Kezâlik îcâd etmek de mümkün değildir. Zîrâ vücûdu zâtının muktezâsı olduğu için tahsîlü'l-hâsıl lâzım gelir. Kezâlik müstahîle de ta'alluk etmez. Zîrâ müstahîl demek bulunmaması zâtının muktezâsı demekdir. Binâenaleyh buna da kudret ta'alluk etmez. A[elif]. H[ha].

Meselâ: Farz ediniz ki ortaya şöyle bir suâl atıldı: "Hurma ağacının elma vermesi aklen câiz mi yoksa muhâl mi?" Şübhe yok ki bir kısım insanlar derhal muhâldir cevâbını vermekde tereddüd göstermezler. Halbuki akıl hurma ağacından "belh=hurma koruğu" denilen meyvenin zuhûrunu tasavvur ettiği gibi elma denilen meyvenin zuhûrunu da tasavvur eder. Buna aklen hiçbir mâni' yokdur. Lâkin bu âdeten vâki' değildir. Binâenaleyh elmanın hurma ağacından zuhûru aklen değil, ancak âdeten mümteni'dir.

Sonra Cenâb-ı Hak hurma ağacından elma çıkarmaya kādir mi? Denildiği zaman: Evet, kādir (Lâkin âdetullah o yolda câri değil)dir diye cevap veriliyor. Fakat hurma ağacını ân-ı vâhidde hem var hem de yok etmeye kādir mi? Denildiği zaman hayır! Cevâbı veriliyor. Binâenaleyh muhâl-i aklî ile muhâl-i âdî arasındaki fark pek vâzıhdır. Şu mesrûdâttan anlaşılıyor ki bir şeyin istihâlesi bedîhî olmadıkça yahud istihâlesine dâir cem' beyne'n-nakīzayn gibi bedâhete intihâ eden bir delîl bulunmadıkça o şeyin muhâl olmasına dâir aklen hükmetmek doğru olamaz. Bunlardan mâ'adâ olup da vücûduna âdet cereyân etmeyenler ise ikiden hâlî değildir. Vücûdunu iktizâ eden illetin mefkūd olması yahud sünen-i kevne muhâlif bulunmasıdır. Binâenaleyh onlar nefsinde mümkün âdeten muhâldir.

İnsânlar, ma'rûf olan tarîk ile bir ağaca kendi fasîlesinden diğer bir ağacın meyvesi gibi meyve verdirecek esbâba destres oldukları gibi bir fasîleden olmayan –elma ile hurma gibi– eşcârda da diğer bir esbâb-ı tabî'iyyeye destres olmaları, binâenaleyh bu sûretle hurma ağacından elma zuhûr etmesi câizdir. Hatta bu telgraf denilen âlet vâsıtasıyla bir dakīka kadar bir zaman zarfında Çin'den Amerika'dan haber almakdan dünyânın bir ucundaki insanın öbür ucundaki ile telefon denilen âlet vâsıtasıyla mükâleme etmelerinden daha ziyâde akla yakındır. (Bulunduğumuz zamana nisbetle pek yakın olan bir zamanda etrâf-ı ba'îdede bulunan insanların yek-diğeriyle konuşacakları akla bile gelmez, hatta söyleyen olsa bile hande-i istihfâf ile karşılanacağı muhakkak iken bugün) dünyânın bir ucunda bulunan bir kimsenin öbür ucundaki ile görüşüp konuştuğu görülürse hurma ağacından elmanın zuhûr etmesi aklen niçin câiz olmasın? Buna ne mâni' vardır? Bu bahsi de şimdilik bu kadarla iktifâ ediyoruz.

Mütercimi

Aksekili Ahmed Hamdi

FIKIH VE FETÂVÂ

<u>Muhâvere:</u>

BİR MUHAKKIK İLE MUKALLİD ARASINDA

– 7 –

VAHDET-İ İSLÂMİYYE VE İCTİHÂD

–mâba'd–

(Muhakkık Dehlevî'nin sözünü nakl ediyor): "Benim bulup anladığıma göre fukahânın ekserîsi öyle zu'm ediyorlar ki Ebî Hanîfe ile Şâfii (rahimehüma'llâh) arasındaki hilâfın

mebnâsı *Kitâb-ı Pezdevî* ve emsâlinde mezkûr olan usûl üzeredir. Halbuki ancak hak olan bir şey var ise o da o usûlün ekserîsi fukahânın kavli üzere ihrâc olunmuş bir takım usûlden ibâret olmasıdır.

Sonra hâss mübeyyendir, vâzıhdır. Ona beyân lâhık olmaz. Ziyâde neshdir, âmm da hâss gibi kat'îdir. Kesret-i rüvât mûcib-i tercîh değildir. Gayr-ı fakîhin hadîsi ile –o hadîs sebebiyle bâb-ı re'y **[129]** kapandığı zaman –amel vâcib değildir, şart ile vasfın mefhûmuna aslâ ibret yokdur. Emrin muktezâsı vücûb-ı kat'îdir ve bunların emsâli söylenmekde olan mesâil-i usûliyye yok mu?– İşte bunların hepsi benim indimde e'immenin kelâmı, onların [e]f'âl ve harekâtı üzere ihrâc olunmuş bir takım usûldür.

Bununla beraber bunların Ebî Hanîfe ve sâhiblerinden rivâyeti de sahîh değildir. Bir de Pezdevî ve diğerlerinin yapdığı gibi bunları muhâfaza, bunların aleyhinde vukū' bulan i'tirâzâta cevap vermek tekellüfünde bulunmak –ki mütekaddimînin istinbât husûsundaki san'atlarındandır– bunların hilâfını muhâfaza onların aleyhinde vukū' bulan i'tirâzâttan cevap vermekden daha lâyık daha doğru bir şey değildir. Şimdi şu mesrûdâtımı misâller ile îzâh edeyim.

Meselâ: Fukahâ, hâss kat'îdir ona beyan lâhık olmaz tarzında bir asıl, bir kāide vaz' ettiler. Fukahâ bu yolda vaz' ettikleri aslı [1](ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا) nazm-ı celîli ile [2](لَا تُجْزِئُ صَلَاةُ الرَّجُلِ حَتَّى يُقِيمَ ظَهْرَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ) hadîs-i şerîfindeki fi'il-i mütekaddimînden çıkarmışlardır. Mütekaddimîn rükû' ve sücûdda itmi'nânın farziyyetine kāil olmadıkları için hadîs-i şerîf, âyet-i kerîmeyi beyân ve tefsîr ediyor. Binâenaleyh rükû' ve sücûdda itmi'nân farzdır, dememişlerdir. Fukahâ, mütekaddimînin böyle yapdıklarını görünce "hâss mübeyyendir, ona beyân lâhık olmaz" kāidesini vaz' ettiler. Fukahânın bu kāidesi üzerine yine mütekaddimînin [3](وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ), [4](اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا), [5](وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا) nazm-ı celîllerindeki fi'illeriyle i'tirâz edildi. Çünkü Cenâb-ı Peygamber'in nâsiyesi üzerine mesh etmesini (وَامْسَحُوا ...) âyet-i kerîmesine beyân ve tefsîr kıldıkları gibi diğer âyet-i kerîmelere de beyân lâhık olmuştu. Vaz' ettikleri kavâ'idi bu sûretle vukū' bulan i'tirâzdan sıyânet için –kitaplarında mezkûr olduğu vechile– cevap vermek tekellüfünde bulunuyorlardı.

Sonra fukahâ tarafından mevzû' olan "âmm da hâss gibi kat'îdir" aslına gelince; bunu da mütekaddimînin [6](فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ) âyet-i kerîmesini [7](لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ) hadîs-i şerîfi ile kezâlik [8](فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالعُيُونُ العُشْرُ) hadîs-i şerîfini, [9](لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ) hadîs-i şerîfi ile tahsîs etmediklerinden çıkarmışlardır. Bilâhare fukahânın bu kāideleri üzerine de [10](فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ) âyet-i kerîmesiyle i'tirâz vârid oldu. Çünkü bu âyet-i kerîmedeki "hedy"den maksad ancak şât ile onun mâ-fevki olduğu beyânât-ı peygamberî ile sâbit oluyordu. Bit-tabi' bu bâbda cevap vermek için de tekellüf ediyorlardı. Kezâlik "Gayr-ı fakîhin rivâyet ettiği hadîs ile bâb-ı re'y münsedd olursa onunla amel etmek vâcib değildir." Yolundaki kāide de mütekaddimînin "hadîs-i mısrât"ı terk etmelerinden muhrecdir. Bu kāideyi vaz' ettikden sonra bunların aleyhine "Kahka hadîsi, bir de nâsiyen yemek savmı ifsâd etmeyeceği hakkındaki hadîs ile i'tirâz vârid olunca kavâ'id-i mevzû'alarını muhâfaza için cevap vermek tekellüfünde bulunuyorlardı. Yukarıdan beri zikrettiklerim gibi daha pek çok şeyler vardır ki erbâb-ı tetebbu'a hafî değildir. Mütetebbi' olmayanlara ise işâret değil tafsîlât bile kâfî gelmez…!"

Şurası hafî değildir ki bu kavâ'idin ekserisi e'immenin kelâmını tashîh, muhâlifleri olan fırak-ı sâireyi red, kitâb, sünnetle amel etmeyi terk etmekden i'tizâr için vaz' olunmuştur. İşte mukallidi olduğun usûl-i fıkıh bundan ibârettir. Şimdi bunun hepsini teslîm etmemiz sahîh olur mu?

Mukallid: Bu racül –Dehlevî– hiç şübhe yok pek dehşetli usûl bilen bir âlimdir. Lâkin mezheb-i Hanefî üzerine pek muta'assıbdır.

Muhakkık: Bu asl-ı mezheb-i Hanefî'dendir. Fakat körkörüne taklîdde durmayarak her sınıfa im'ân-ı nazar ettiğinden kendisine ilim kapısı açıldı da dininde basîr bir âlim-i usûlî oldu. Bu risâlenin ismi *el-İnsâfü fî Esbâbi'l-Hilâf* dır.

Mukallid: Mukaddimelerine dâir mübâhase etmemeye ne kadar azm ettiysem azîmetimi fesh edecek bir takım yeni sözler bulup geliyorsun. Bu sûretle meclis uzayıp gidiyor. Binâenaleyh mâdem ki ilm-i fürû' ile ilm-i usûlü de sikanın ibtâl ettiğini söyledin. Şu halde maksadını beyân, mukaddimâtından hâsıl olan netîceyi izhâr etmezden evvel her ikimizin de îrâd-ı kelâm etmesine müsâ'ade etmiyorum. Çünkü bu sûretle mübâhaseyi uzatmak yukarıda arzu etmediğini söylediğin karışıklığa, bahsin dağılmasına mevâddı olmakdan başka bir işe yaramaz. Ricâ ederim maksadını söyle!

Muhakkık: Ben istiyorum ki bütün müslümanları Hulefâ-i Râşidîn zamanındaki Sadr-ı Evvel müslümanlarının gittikleri yola sevk edelim. Çünkü Cenâb-ı Peygamber kendisiyle Hulefâ-i Râşidîn'in gittikleri yola temessük, onların sîretine gāyet sıkı sarılmamızı, onların gittikleri yola muhâlif olarak dinde ihdâs edilen her şeyi terk etmemizi emretti. [11](وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ)

Akāide gelince: Zâtî *Kur'ân*, hem kendisine hem de onu söyleyen zâtın risâletine bürhândır. Bit-tabi' buna Peygamberin (sa) ahlâk, âdâb, ilim, ameldeki sîreti de muzâf kılınır. (كفاك بالعلم فى الامئ معجزة – فى الجاهلية والتأديب فى ليتم) *Kur'ân*, nübüvvet sâbit olunca biz de akāidimizi felsefe ile karıştırmayarak *Kur'ân*'dan alır ve bunun üzerine de *Kur'ân*'ın istidlâl husûsunda sülûk ettiği tarîk ile istidlâl ederiz.

Çünkü felâsife-i Yunaniyye gibi Allah'ı yalnız akıl ile bilmek isteyenler şübhesiz ayakları kayıp dalâlette kalmışlardır. İşte bununla İslâm'ın dîn-i fıtrî olduğunun ma'nâsını, ahkâmının ahkâm-ı hilkate, süneni[ni]n sünen-i tabi'ate muhâlif **[130]** olmasının adem-i imkânını anlarız. Zîrâ bunların

[1] Hac, 22/77. Metinde (واسجدوا واركعوا) şeklinde yazılmıştır.
[2] Ebu Dâvud, *Sünen,* 855.
[3] Mâide, 5/6.
[4] Nûr, 24/2.
[5] Mâide, 5/38.
[6] Müzemmil, 73/20.
[7] Ebu Dâvud, *Sünen,* 820. Metinde (بِقِرَاءَةِ) kelimesi yoktur.
[8] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'z-Zekât, 14. Metinde (السَّمَاءُ) kelimesi yoktur.
[9] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'z-Zekât, 32.
[10] Bakara, 2/196.
[11] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'l-İlm, 16.

hepsi –âyet-i sâbıkanın işâreti vechile– Cenâb-ı Hak tarafındandır. Sâhibinin kâfir olduğuna rücû' edinceye kadar müslüman sayılmayacağına dâir icmâ' olmayan mesâilde bize muhâlefet edenleri de ma'zûr görürüz.

Ahlâk ve âdâb husûsunda da kitap ile sünnetteki kāide-i i'tidâl üzerine mebnî olan şeyler bize kâfîdir. Bazı mutasavvıfenin rûhâniyyâtta düştükleri tefrîte; zühd ve takvâ, tevâzu', cûd ve sehâ husûsunda, tenbellliği, zillet ve meskeneti, nefse ihânet ve ta'zîbi, elinde avucunda bulunan her şeyi infâk ile isrâfı ve bunların emsâlini intâc edecek derecede ileri gitmelerine kat'iyyen iltifât göstermeyiz. Çünkü *Kur'ân* gāyet vâzıh bir lisân-ı Arabî ile nidâ ediyor: Çalışmakla nefsin azîz ve kerîm olmasıyla iktisâd ile emrediyor.

Rûhâniyyât husûsunda bu kadar ileri giden mutasavvıfeye iltifât etmediğimiz gibi ilimlerinde rûha mahsûs bir nasîb ayırmayan ekser mütefakkihenin düştükleri tefrîte de bakmayız.

İbâdâta gelince; sünnet-i ameliyye ile beyân olunup bu sûretle halefin selefinden bi'l-ittifâk nakletmeleriyle dinden olduğu bi'z-zarûre ma'lûm olan şeyler ile bütün müslümanların amel etmeleri vâcibdir. Besmeleyi cehr etmek yahud okumak, vakt-i rükû'da, rükû'dan doğrulurken ellerini kaldırmak yahud bunların aksini iltizâm etmek, kezâlik bayram tekbîrleri gibi muhtelefün-fîh olan ile bütün müslümanların amel etmesi vâcib değildir. Her ne kadar bunların bazısını fukahâ vâcib saymışsa da muhayyerlik vardır. Binâenaleyh bir kimse delîl ile yahud kendi hâline muvâfık gelmesiyle bir şeyin rüchânına kāil olursa onunla amel eder. Onun üzerine vücûh-ı tercîhden bahs vâcib değildir. Çünkü onunla amel husûsunda müslümanların ihtilâf etmeleri o mes'elenin zarûriyât ve ferâiz-i dîniyyeden olmadığına delâlet eder. Bu bâbda kendisine muhâlif olanları ta'yîb etmeye de hakkı yokdur. Zîrâ amel olunup olunmamasında herkes muhayyer bırakılmıştır. Salât-ı îd, vitr gibi yerlerde evlâ olan –hilâf bulunduğu cihetle her ne kadar bir mescidde bir vakitte e'imme ta'addüd etmezse de– me'mûm imâma ittibâ' etmelidir.

Hulâsa: Onlardan fi'ili sâbit olanları işler, terki sâbit olanları terk, kendisinde nakil muhtelif olanları da ihtiyât, hevâ ve hevesâtımızla meyl etmemekle beraber muhayyer kalırız. Onların sükût ettikleri şeylerden biz de sükût ederek onlar hakkında kıyâs icrâ etmez, orada kendi re'y-i hodumuzla amel etmeyiz. Mâdem ki onlar hıyâr-ı ümmettir, onların söyledikleri şeyler üzerine nasıl ziyâde edebiliriz?

İmâm Mâlik kendi zamanında ehl-i Medîne'nin ameli ile ihticâc etmesinde şübhesiz hem isâbet etti hem de bu ameli gāyet iyi yapdı. Bunun gibi herkes de kendisince sahîh olan ehâdîs-i kavliyye ile amel eder, hem bu hilâf fi'd-dîne alâmet kılınmaz. Çünkü muhayyerun-fih olan kısımdandır. Eğer vâcib olsaydı sahâbe, tâbi'în onunla ameli terk etmezlerdi. Eğer sahâbe ile tâbi'în amel etmiş olsalardı o zaman bi'l-amel sâbit olurdu ki bunun da hükmü yukarıda geçti.

Mukallid: Refîklerden birisine bir tarafda bulunmak va'ad etmiştim. Va'ad ettiğim zaman hulûl etmek üzeredir. Binâenaleyh şimdi gitmek istiyorum. İnşâallah yarın tekrâr avdet ederim. (Bunun üzerine her ikisi de ayrılıp gittiler.)

Fenniyât:

ISITMA, SİVRİSİNEKLER, BATAKLIKLAR

Isıtma pek eski zamandan beri bilinir bir hastalıkdır. Hele bizde ısıtma çekmeyen yok gibidir. İnsanı dünyaya geldiğine bin kere pişmân eden bu hastalığı cümlemiz biliriz, çekeriz. Fakat ehemmiyet vermeyiz. Hepimiz ısıtmanın bataklık yerlerde çok olduğunu duyar ve söyleriz. Lâkin bunun aslı ne olduğunu hiç birimiz düşünmeyiz. Bereket versin ki birkaç sene evvel İtalyanların ısıtmadan canları yandı da bunun aslını, astarını arayıp taradılar. İnce eleyip sık dokudular. Nihayet görünüşte birbirine yabancı olan "ısıtma, sivrisinek ve bataklık"ları birleştirdiler. Bu birleştirmenin sebebini dilimizin döndüğü kadar biz de anlatalım:

Bütün hastalıklar nasıl sebebsiz olmaz ise ısıtma da öylece sebebsiz hâsıl olmaz. Onun da kendine mahsûs tohumu vardır ki insanın kanında yaşar. Bu tohum kandan dışarı kābil değil çıkamaz. Öyle ise elbet onu vücûdumuzdan alıp başka yerlere götürmek için ortada bir taşıyıcı lâzımdır. Ulu armud ağaçlarına küçük kuşlar yüksük otu tohumunu getirip nasıl bırakıyorlarsa sivrisinekler de bizden alacakları tohumları götürüp başkasının kanına öylece bırakırlar. Karınlarını doyurmak için kanımızı emerler. Elbet tohumlar seçilip kalmaz. Onlar da karınlarına dolar. Bir başkasının kanını emmek için dolaşırlar. Bizden kalkıp komşumuzun üstüne konarlar. Tohumu da onun kanına bırakırlar. Isıtma ile sivrisinek burada birleşti.

Şimdi de bataklığın bunların arasına neden karıştığını söyleyelim:

Sivrisinekler, bataklıklar: –Etrafı sazlık, bodur çok yapraklı ağaçlık olan yosunlu durgun sular, havuzlar içerisinde su toplanmış yalaklar sivrisinekler için en güzel beşik, en râhat döşek olurlar.

Ana sinekler yumurtalarını durgun sular içerisine bırakıp günü bodur ağaç yapraklarının altına sinerek geçirirler. Kendilerini yağmur, fırtına ve rüzgârdan saklayacak, koruyacak ağaçlar, sivrisineklerin bulunduğu yerlerde toprağın yaşlığından, havanın hoşluğundan **[131]** pek ziyâde yetişirler. Gece oldu mu dişiler hemen bataklığa yakın olan evlere, pencerelerden kapılardan ateşsiz ocak bacalarından girer ve tohum dağıtmağa, mikrop üleştirmeye başlarlar. Dişiler dedim, çünkü erkek sinekler çiçek emmekle geçinirler. Zâten çiftleştikden sonra pek az zaman yaşar, arkalarında bir bölük insan düşmanı bırakarak ölür giderler.

Sivrisineklerin epeyce yetişmeleri tohum dağıtacak, üleştirecek mikrobu bir yerden bir yere taşıyacak hâle gelmeleri için birkaç şart vardır:

1- Bataklık ovada bulunacak, şehirde bataklıkdan yüksek olmayacakdır. Yüksek yerlerde az çok rüzgâr eser, sinekler uçup gezmeye muvaffak olamazlar.

2- Bataklık az çok sık ağaçlık veya büsbütün sazlık yerlerde bulunacakdır. Su durgun olacak, rüzgârların değmeyeceği yerlerde birikecekdir. Su birikintilerinin büyük veya küçük olması sivrisinekler için zararlı değildir.

3- Su birikintisi hiç hareket etmeyecek ve içerisinde

balık ve bunun gibi sinek yavrusu yiyen hayvanlar bulunmayacaktır.

Şu üç şart da şuradan çıkıyor ki: Yüksek yerlerde oturanlarda ısıtma pek az görüldüğü halde ovalarda, rüzgar almayan eteklerde hastalık bütün kuvvetiyle yüz gösteriyor. Hattâ evin yüksek katında yatanlarda ısıtma görülmüyor. Alt kattakiler ateş içinde bulunuyor.

Ağaçlarla, sazlarla kuşatılmayan bataklıklar ne kadar olsa rüzgâr alacağından yine sivrileri barındırmıyor. Akar sularda ise yavruları değil anaları bile dikiş tutturamıyor. Suyun, birinkintinin büyük küçük olmasına gelince; sivrisinekler koca bir bataklıkda nasıl çoğalırlarsa, bir havuzda hatta bir araba tekerleğinin açtığı olukda bir bardak suda öylece barınır ve çoğalırlar. Sonra balıkların bulunması da sivrisinekler için elbet tehlikelidir.

Sineklerin çoğalmasına gelince; bir dişi sivrisinek yazın 10 veya 12 def'a yumurtuyor. Her yumurtlayışta 40 veya yüz yavru çıkarıyor. Senede 400 veya 480 yahud 1200 sivri yetiştiriyor. Bu hesâbca bir bardak suya on sivrisinek yumurtlasa 4.000, 4.800 veya 12.000 yavru meydana geliyor. Bir araba tekerleğinin açtığı oluğa 20 dişi yumurtlarsa 8.000, 9.600 veya 24.000; bir havuza 50 dişi yumurtlarsa 20.000, 21.000 veya 60.000; bir bataklığa 100 dişi yumurtlarsa 2.000.000 veya 2.100.000 yahud 6.000.000 sivri sinek hâsıl olur. Bir de düşünelim koca bir bataklığa kaç yüz veya bin sivrisinek dişisi yumurtlar. Böyle düşünceye yorgunluk, akla durgunluk verecek kadar sayısı çok olan sivrisineklerin bini bir bataklığa yumurtlasa 6.000.000.000 yavru meydana çıkar. Şimdi bir de memleketimize göz gezdirelim. Böyle bin değil birkaç bin veya milyon sivrisinek barındırıp büyütecek kaç bin bataklık görürüz.

Müntesibîn-i tıbdan

Ahmed Cevdet

TERÂCİM-İ AHVÂL

MERHÛM HOCA HÂLİS EFENDİ

Mülkü târâc eyleyip hüsrân hüsrân üstüne,
Millete îrâs eder noksân noksân üstüne.
Bir tarafdan memleket, nâmus u irfân gitmede,
Bir tarafdan gelmede fıkdân fıkdân üstüne.
Îd-i adhâdan da hûnîn oldu Yâ Rab! Devrimiz,
Mülk ü millet vermede kurbân kurbân üstüne.

A'zâ-yı vücûdu olan âlemlerin ve eczâ-yı dimâğı bulunan âlimlerin derd-i zıyâ'ıyla –bit-tahsîs altı, yedi aydan beri– firâş-ı ihtizâra serilen zavallı vatan, birkaç hafta evvel de Hâlis Efendi merhûm gibi bir cihân-ı fazîlet, bir müfekkire-i ma'rifet gayb etti, yani marîz ciğerlerinde kanayan kühûf-ı te'ellüme ilâveten yeni bir dâğ-ı teessür açıldı ve mağz-ı mütemeyyi'indeki hücerât-ı idrâkin biri daha kapandı!

Mart'ın 22'nci Pazar günü sabahı idi ki okuduğum bir gazete ders vekîl-i sâbıkı Hâlis Efendi'nin dün vefât ettiği cihetle bugün Fâtih Câmi'i'nde namazı ba'de'l-edâ türbe-i şerîfesine defn olunacağını haber veriyordu.

Bu kara haber, pîş-i nazarımda tekâsüf ederek mâtemî bir sütre şeklini aldı. Etrâfımı karanlık görmeye başladım. Çünkü ilim ve ma'rifet güneşi ebediyyen gurûb etmişti. Yetîm çocuklar gibi boynum bükülüp bilâ-ihtiyâr gözyaşlarım döküldü. Zîrâ kemâl ve fazîlet babası sermedî bir gurbete çıkıp gitmişti.

O hâl-i melâl içinde iken bir gece evvel görüp de ta'bîr ve te'vîl edemediğim bir rüyâ hatırıma geldi. Âlem-i menâmda mektebin müdüriyet odasında oturmuş ve merhûmun derslerine vekâlet eden Hoca Tahsin Efendi hazretlerinin okuduğu [1] يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ. اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً. فَادْخُلِى فِى عِبَادِى. وَادْخُلِى جَنَّتِى.) nazm-ı kerîmini dinlemiştim. Meğerse râziye ve marziyye olarak ibâd-ı rahmân ve ravza-i rıdvâna duhûlü emr olunan nefs-i mutma'inne Üstâd Hâlisu'l-cenânın rûh-ı itmînânı imiş.

Kalkdım, merhûmun da müessis ve muallimlerinden bulunduğu Dârüşşafaka'ya **[132]** gittim. Oradaki hazîn çehrelerden hazretin na'aşını ihtivâ eden tabutun erkence –hatta mektebe ma'lûmât verilmeden– kaldırılıp seng-i musallâya bırakıldığını anladım.

Biraz sonra Dârüşşafaka hey'et-i idâre ve ta'lîmiyyesiyle sekizinciden beşinciye kadar olan sınıfların talebesi Fâtih Câmi'i'ne doğru yürüyorduk. Yolda gördüğümüz hüzün-engîz ve ibret-âmîz bir levha, bizi hem bütün bütün teessüre hem de ekâbir-i İslâm'ın kadir-şinâslığı husûsunda azîm bir tehayyüre düşürdü.

Bir asırlık bâr-ı hayâtın dûş-i tahammülüne yüklenmesinden râki'âne bir tavır almış ve beyâz sarığı ile ak sakalının birleşmesinden sîmâ-yı fazîleti nûrânî bir dâire içinde kalmış olan Üstâd-ı muhterem Tikveşli Yusuf Efendi hazretleri, bir eliyle şemsiyesine, diğeriyle hizmetçisine istinâd ettiği halde zâde-i irfânının yani mücâz-ı mümtâzı bulunan Hâlis Efendi merhûmun cenâze namazını kılmaya gidiyordu.

Hürmet o üstâd-ı kâmile, gıbta o şâkird-i fâzıla!

Öyle namazını kıldıktan sonra câmi'-i şerîfden çıkdık.

Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkī!
Durup el bağlayalar karşına yârân saf saf

Tasvîrini indirir sûrette –na'aşın mahmûl bulunduğu– seng-i musallâ pîşgâhına dizildik.

Tabutun üstüne ve Ka'be-i Mükerreme pûşîdesinin altına (Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye)nin kırmızı atlasdan ma'mûl sancağı –mu'ahharan– örtülüp o mahmil-i mükerrem –evvelki sâdeliğine nisbeten– biraz tezyîn edilmişti. Ya dünyanın her tarafında münâsebetsizlik eksik olmuyor. Yahud münhasıran bizim memleket münâsebetsizlerden kurtulamıyor! Tamam cenâze namazına durulacağı sırada zühd-i huşk erbâbından olduğu gılzet-i vechiyyesinden anlaşılan ve herze-vekîlliği gündeliğe kullanan birisi etrâfındakilere işittirecek sûrette:

- Bu kırmızı örtü de ne oluyor, bu da nereden çıkdı!

Diye söylenmeye kalkıştı.

[1] Fecr, 89/27-30.

– Efendim! Şurada bir yetîm mektebi var, adına Dârüşşafaka derler. Vaktiyle bir cem'iyet-i hayriyye teessüs ederek o mektebi vücûda getirmiş Hoca Efendi merhûm da cem'iyet a'zâsından ve mektep müessislerinden olduğu için hizmetinin şükrânesi olmak üzere o cem'iyet-i hayriyyenin bayrağı tabutunun üstüne örtüldü, dedim.

Ne ise namaz edâ ve tezkiye ve du'â îfâ edildi. Merhûmun eytâm-ı irfânı olan mektep çocukları muhterem hocalarının tabutunu omuzlarına değil başları üstüne kaldırdılar. O bâr-ı kıymettârı biraz fazla taşımak emeliyle türbe-i şerîfenin Karadeniz kapısından girmek üzere şâdırvân avlusunun dışından dolaştılar.

Kıymet-i ilmi takdîr ile mahfâza-i fazîleti başlarında götüren bu hazîn kāfileye hoca-i merhûmun gerek müstefîz-i tedrîsâtı gerek müstefîd-i musâhebâtı olan zevât-ı muhlisa da iltihâk ediyor ve –ta'bîr câizse– tabutun kolları kapanın elinde kalıyordu.

Sûretâ mûcib-i te'essüf, hakîkaten bâdî-i teşekkür olan bir şey varsa o da: Cenâze alayını teşkîl eden zevâtın para koparmak maksadıyla ihtiyârî gelmiş, yahud nümâyiş olmak üzere ıztırârî gönderilmiş kimselerden değil, hasbeten li'llâh gelen ve ilim ve fazîlet ne demek olduğunu bilenlerden ibâret bulunması idi. Nihâyet:

Deste-i gül gibi tâbûtu gidip elden ele
Oldu mevdû'-ı yed-i mağfiret-i Sübhânî

Evet, Fâtih Türbesi hazîresine girildi, senelerce rahle-i tedrîs ve kürsî-i mevâ'iz üzerlerinde nâtık bi'l-hak olan o vücûd-ı muhterem, makām-ı vâpesînine indirilip [1](اَلَا لِلّٰهِ الدِّيْنُ الْخَالِصُ) bedî'a-i Rabbâniyyesini inzâl eyleyen Rabb-i rahîmin merhamet-i gufrân-penâhına tevdî' edildi.

Rûhu çarh-ı aşka pervâz eyledi
Cismine gerçi mezâr oldu zemîn
Yerde yattıkça vücûd-ı kudsü,
Rûhu olsun âsmânda kâm-bîn

رحمة الله عليه وبركاته مادام ذكر الله وتليت آياته

* * *

Hâlis Efendi merhûm; ihâta-i ilmiyyesi i'tibârıyla fezâyı fezâil, hele edebiyât-ı Arabiyyede allâme-i bî-muâdil idi. Nısf asra yakın bir müddet zarfında gerek cevâmi'de, gerek mekâtibde neşr-i ulûm ederek birçok şâkird yetiştirmiş ve şâkirdlerinin üstâzîye irtikā eylediklerini görmekle iftihâr etmişti.

Tedrîsâtı ne kadar muhakkıkāne ise muhâdarâtı da o nisbette mülâtıfâne idi. İktidâr-ı ilmîsine rağmen son derece mütevâzı' davranır, muhâtabı velev ki bir âciz olsun onunla müzâkerede bulunurdu. Hatta bir def'a abd-i âcizden bir mes'ele istîzâhına tenezzül göstermiş, Hicaz'da putperestliği neşreden Amr bin Luhay'ın ismini sormuştu.

Bahr-i vesî' ma'lûmâtından birer katre olabilecek bazı âsâr bırakmışsa da en mühim ve en nâfi' eseri: Medârisin ıslâhıyla talebe-i umûma [ulûma!] fünûn-ı cedîde tedrîsi hakkındaki teşebbüsü idi.

Vâ esefâ ki ders vekâleti esnâsında başlanılıp intizâma konulamayan bu teşebbüs, merhûmun tekāüdünden sonra büsbütün acîb bir şekil aldı ve –merci'-i âlîsinin afvına iğtirâren söylemeye cesâret edeceğim ki– emr-i tedrîsât çoluk çocuk elinde kaldı.

Keşki merhûm sağ olsa ve tekāüd edilmemiş bulunsaydı da başladığı hayırlı işi hüsn-i netîceye îsâl etseydi.

Sadedden çıkmayalım.

[133] Üstâd-ı merhûmun tercüme-i hâli, Dârüşşafakaca yazılmak takarrur etmiştir. İhtisâs-ı ilmîsi hakkında ise hem-mesleği olan ulemâ-yı kirâmdan, bi'l-hâssa ders şerîki bulunan Tırnovalı Mehmed Efendi hazretlerinden ma'lûmât-ı kâfiyye beklenir.

Meslekdaşları arasında hasbe'l-beşeriyye kendisinden hoşlanmayanlar varsa bile Allah rızâsı için îfâ-yı şehâdetten geri durulmamalıdır ki büyüklerin hayât-ı ilmîsine dâir verilecek ma'lûmât, iktisâb-ı irfân husûsunda küçükler için şevk ve gayret uyandırır ve ulemânın tekessürüyle ilmin terakkīsine bâdî olur.

Ben, şu perîşân, lâkin samîm-i rûhumdan hurûşân olan sözlerle hisseme düşen vazîfeyi îfâya çalıştım. Daha fazlası daha salâhiyetdâr olan zevât-ı fâzılanın himmet ve gayretinden intizâr olunur.

Bâkī Cenâb-ı Hak, medfen-i müşârun-ileyhi envâr-ı gufrân ile mâlî ve hayru'l-halefi olacak urefâ-yı İslâmiyyeyi teksîr ile dîn-i mübîni âlî eyleye.

Tâhirü'l-Mevlevî

MAKĀLÂT

BEYNE'L-İSLÂM MÜŞTEREK LİSÂN

İslâm'ın kara günlerinde yüzünü ağartan efâzıl ve asfiyâsından Şeyh Abdülaziz Çaviş Efendi hazretlerinin Dârülhilâfe'de ba's-i hakāyıka başlayan "*el-Hidâye*"lerinin ikinci nüsha "*Es'ile ve Ecvibe*" faslından bana fazla bir meyl-i tevakkuf ve endîşe veren şu mühim mes'eleyi evvelâ cevâbıyla beraber tercüme edeyim:

"Suâl: Türk memleketlerinde, Çin'de ve bu gibi yerlerde Cuma günleri hutbe Arabca okunuyor; halbuki dinleyenlerin çoğu yahud hepsi Arabcayı anlayamıyorlar. Hutbeden garaz ise müslümanları ma'rûf, hayırlı işlere teşvîk ve tergīb etmek, onlara dünyâ ve âhiret sa'âdetini ihzâr edecek en doğru, en kesdirme yolu göstermekdir. O halde Cuma hutbesi; memâlik-i gayr-i Arabiyyede niçin Arabca'nın gayrı bir lisân ile, lisân-ı mahallî ile okunup da sâmi'lerin istifâdesi te'mîn olunmuyor? Bundan başka her müslime ahkâm-ı dinin esrârına tamâmıyla ıttılâ' hâsıl edip Müslümanlığını mahz-ı taklîd olmakdan kurtarmak için Arabca'yı güzelce öğrenmek derece-i vücûbda mıdır?"

Cevâb- Ne *Kur'ân-ı Kerîm*'de ne de ehâdîs-i sahîhada hutbenin Arabca olmasını îcâb eden bir şey yokdur. Hattâ İmâm-ı a'zam "Ebû Hanîfe" hazretleri namazda bile –velev Arabcasını bilmiş olsun– *Kur'ân-ı Kerîm*'i Arabca'dan başka bir lisân ile tilâvete bir aralık cevâz bile vermişti. O halde hutbeye hiç söz yokdur.

[1] Zümer, 39/3.

Fikrimize gelince: Arabın gayrı akvâmda Arabca okunan hutbelerden fâide yokdur. Çünkü bu hâl, Cuma hutbesinin sebeb-i farziyeti olan gāyeyi ortadan kaldırıyor. Şu kadar ki bugün müslümanların ahvâlini amîk bir nazar-ı im'ân ile tedkîk edenler asırlardan beri aralarındaki münâsebât-ı birâderânenin inkıtâ'ını görüp de –kemâl-i intibâh ile– buna bir sebeb arayanlar; ehl-i İslâm arasında anlaşmaya medâr olacak bir lisân bulunmamasını, bugünkü hâlet-i fecî'anın menşe'i olarak kabûl ederler. Eğer müslümanlar *Kur'ân*-ı hakîm'in lisânını öğrenmeye çalışmış olsalar, hiç olmazsa az çok onunla meşgūl olmuş bulunsalardı bugünkü perîşânlığa dûçâr olmazlardı. Çok def'alar gördük: Bir Mısırlı, bir İranlı yahud bir Türk ile bir Afganlı, bir Hindli bir Cavalı, yahud bir Arab ile bir araya geldiler mi Allah'ın "Dîn-i İslâm" ile birbirlerine kardeş yapdığı bu âdemler müşterek bir lisân ile mütekellim olamamak yüzünden yek-diğerlerine yabancı ve uzak bir vaz'iyette kalıveriyorlar. Görüyoruz: Bunların içinden, memleketlerine müstevlî olan hıristiyan milletlerinin revâ gördükleri mezâlim ve âlâm ile dolu olan yüreklerini din kardeşine açmak, ona derdini dökmek için ateşlenip durup da bu arzuya imkân-ı husûl bulamayan, dilini oynatamayan hep müslüman kardeşlerdir. Fukahâdan bazılarının: "Namaz, ancak Arabca *Kur'ân*la kılınabilir. Hutbe de ancak ibâre-i Arabiyye ile sahîh olabilir." sûretinde verdikleri fetvâların hikmeti, işte bu mes'ele olmalıdır.

Bugün [â]mâl-i nasrâniyyenin taht-ı hükm ve nüfûzunda bulunan müslümanların ahvâline ıttılâ'-ı kâmili bulunanlar ehl-i îmânı birbiriyle anlaştıracak, tanıştıracak bir lisâna pek ziyâde muhtâc olduğumuzu bilirler. Ehl-i İslâm, tenâsur ve te'âvün ile me'mûr ve buna ihtiyâcı pek çok iken lisânlar arasındaki tebâyün, değil te'âvüne, hattâ mübâdele-i ârâ ve efkâra derdleşmeye bile mâni' oluyor.

Biz gördük: Fransa hükûmeti müslümanları sâir din kardeşlerinden ayırmak için Arabcayı o havâlîden kaldırmak istiyor ve onun yerine İslâmiyet'in bir çok asırlar evvel adem-i lüzûmuna mebnî üzerine bir hicâb-ı lağv çekdiği Berberiye lisânını ikāme etmek için elinden geldiği kadar çalışıyor. Bu lisânı öğretmek için her türlü masârıfa katlanıyor. Fransa bu gayretlerine mukābil Arabca'ya açtığı harbde muzaffer de oldu: Artık Cezâir lehçesi, Arabca'dan, Fransızca'dan, Berberiye lisânından mürekkeb bir halîta hâline gelmiştir. Bazı yerlerde de Arabca'ya hemen hemen tesâdüf olunamaz.

Binâenaleyh bugün müslümanlar lisân-ı *Kur'ân*ı, birbirleriyle sarmaşmak, anlaşmak için bir vâsıta-i mukaddese-i iltisâk tanıyarak aralarındaki ferdî ve ictimâ'î alâkaları tevsîk ve te'yîd etmeye son derece çalışmalıdırlar. Bu onlara en büyük bir farîza-i hayâtiyye olarak teveccüh eder. Şimdi biz bu kadar zarûretler karşısında Cuma hutbesinin Arabca'dan gayrı lisânlarla okunmasını ibâha edersek müslümanların tanışmak, anlaşmak için ellerinde yegâne bir âletleri olan onları bir noktaya toplamak için pek mühim bir kuvvet i'dâd eden "müşterek lisân" mes'elesini ihmâl etmiş oluruz ve bu sûretle bütün bu ulvî gāyeler elden çıkar.

Maamâfih fikrimizce hatîb hutbesini Arabca okuduktan sonra muhâtabı olan halkın lisânına tercüme etmelidir. Tâ ki fâide ta'ammüm etsin, gāye te'mîn olunsun. Bi'l-hâssa mi-lel-i gayr-ı Arabiyye'nin Arabca'ya vâkıf olmadıkları böyle bir zamanda bu tercüme pek ziyâde şâyân-ı i'tinâdır. Ancak bütün müslüman hükûmet ve ümmetlerinin de lisân-ı şerîf-i *Kur'ân*'ın ta'mîmini bir farîza bilerek ona göre çalışmaları lâzımdır.

Bir sa'y-i sebâtkâr sâyesinde nihayet bir zaman gelir ki bütün müslümanlar Arabca öğrenmiş olurlar. Sadr-ı İslâmda hal böyle idi. Artık bu gāye hâsıl olunca gerek *Kur'ân*-ı *Kerîm*, gerek hutbeler yalnız Arabca okunmakla iktifâ edilir."

Bir tarafdan Şeyh hazretlerinin bu sâ'ib ve neffâz cevaplarını mütâla'a ve tedebbür ederken diğer tarafdan son günlerde bazı ciddî kalemlerin de bu tarz-ı tefekkür ile az çok hem-cereyân görünen efkâr ve mülâhazâta masdar olduğunu hatırladım. Bir zamanlar kavvâl olmakdan ziyâde fa'âl olmak isteyen ve bunun için bir hırs-ı istıtlâ' ile her tarafa başvuran zümreye mensûb olanlarımızı, İsviçre'den gönderdiği ciddî, hayâtî mektuplarıyla tatyîb ve irzâ eden *İkdâm* sâhibi Ahmed Cevdet Bey; bu sefer de Viyana'dan şöyle bir nidâ-yı irşâd ile isbât-ı rüşd ve sedâd ediyor:

[134] "Mütefekkirîn-i İslâm arasında vâsıta olacak lisân, bence Arabca'dır. Her müslüman memleketinde bu vâsıtaya mürâcaat kolaydır. Fakat Urduca ve Türkçe böyle değildir. Cava'daki bir müslüman Arabca'yı tahsîl etmek çâresini bulabilir. Türkçe'yi bulamaz. Cezâyir'deki bir müslümana da Urduca'yı öğretemezsiniz. Binâenaleyh müslüman mütefekkirînin Avrupa'daki üç büyük lisândan biriyle Arabca'yı mükemmelen tahsîl etmesi lâzım gelir.

Mütefekkirîn-i İslâm arasında müşterek bir lisâna ihtiyâc vardır. Ötede beride görülen memâlik-i sâire müslümanlarıyla konuşmak pek güç oluyor. Onun bildiği bir lisân-ı ecnebîyi siz de bilirseniz a'lâ, fakat bunun tesâdüf etmediği de çok vâki'dir."

Bu satırlarla Şeyh hazretlerinin efkâr ve mülâhazâtı arasındaki mukārenet pek vâzıhdır. Arabca'nın umûmiyet ve husûsiyet tahsîli mes'elesinde görülen fark, ikinci derecede ve ehemmiyetsiz bir mes'eledir. Rûh, anlaşmak ve tanışmak için bir lisân-ı müştereke olan ihtiyâcdadır.

Türk Yurdu'nda bazı kaygısız ifrâtcılara nümûne-i i'tidâl olan muhterem Gökalp Bey de lisân bahsinde:

"… Maamâfih İslâm lisânları ıstılâhlarını Arabî yahud Fârisî'den almakla beyne'l-milel vazîfelerini îfâ etmiş olmazlar. Bu ıstılâhlar, her lisânda başka cezrlerden teşkîl olunursa matlûb olan vahdet hâsıl olmayacağı için lisânın beyne'l-mileliyyeti eksik kalır. Bundan dolayıdır ki diğer İslâm lisânlarının kabûl etmiş olduğu yahud kabûl edebileceği ta'bîrleri arayıp bulmak sûretiyle ıstılâh vaz' etmemiz lâzım gelir. Bu maksadı te'mîn için her lisânda ıstılâh vaz'ıyla meşgūl cem'iyetler teşekkül etmeli ve bu cem'iyetler mu'ayyen zamanlarda beyne'l-milel ıstılâh mu'temerleri sûretinde toplanmalıdırlar."

Yolunda mütâla'alar yürüterek serî' ve metîn hatvelerle Şeyh hazretlerinin "gāye"lerine doğru ilerliyorlar.

Bundan başka fikirleriyle ihticâc olunabilen bir takım zevât-ı fâzıla ile olan müşâfehâtımızdan da "Arabca"nın lisân-ı müşterek-i İslâm olması gāyesine doğru tevcîh edile-

cek mesâ'înin isâbet ve meşkûriyetine kemâl-i kanâat hâsıl ettim. Şimdi iş, bu mes'elenin de emsâl-i adîdesi gibi yalnız Avrupalı kâğıd ve mürekkeb tüccârına para kazandırmakla kalmamak şartıyla matbûât-ı ciddiyyede kemâl-i ehemmiyetle mevzû'-ı bahs edilerek en sâlim bir tarzda hemen destgâh-ı amele tevdî' olunmasındadır!

Abdüllatif Nevzad

TERBİYE VE TA'LÎM

TALEBE-İ ULÛMDA HAREKET-İ FİKRİYYE:

Geçen hafta zarfında talebe-i ulûm efendiler tarafından idârehânemize bir hayli mektuplar geldi. Muhtelif medreselerden gönderilen bu mektupların meâlinde bir vahdet görülmekdedir. Fecâyi'-i ahîrenin bütün talebe-i ulûm arasında bir eser-i intibâh tevlîd ettiği anlaşılıyor. Bu taşkın, fakat dağınık cereyânları tevhîd etmek için *Sebîlürreşâd* bu ünvan ile bir sütûn tahsîs etmiştir. Talebe-i ulûm efendiler tarafından gerek şimdiye kadar gönderilen mektuplar gerek ba'demâ gönderilecekler tamamıyla bu sütuna derc olunacakdır. Sırası gelince *Sebîlürreşâd* da inşâallah bu husûsda beyân-ı mütâlaâtta bulunacakdır.

Hayâtımız Hakkında

TALEBE-İ ULÛM ARKADAŞLARIMLA HASBİHÂL

Bu sıralarda görüyoruz ki herkes meslek-i mukaddesimizin inhitâtından; biz talebe-i ulûmun seviye ve iktidârsızlığından bahs ederek boğucu bir lisânla sadâ-yı i'tirâzı yükseltiyor. Bilgisizliğimize karşı açıkdan açığa i'lân-ı harb ederek medreselilerin kābiliyet ve isti'dâdsızlığına bilâ-istisnâ hükm ile bir kitle-i asabiyye-i cehliyye olduğunu iddiâ ediyor. Şimdi biz bu gibi dayanılmaz ithâmât-ı muharribeye karşı ne gibi vaz'iyet almalıyız, ne türlü hareket ta'kīb etmeliyiz ve nasıl bir sed çekmeliyiz? İşte bu hakīkati talebe-i ulûm arkadaşlarımla bir hasbihâl yapmak istiyorum.

Biz bu kadar isnâd ve ithâmâtın bâr-ı sakīli altında çiğnenir iken def'i çâresine bakmaz da yine lâ-kaydâne hareket eder bütün gün kıymetli vakitlerimizi kīl ü kāl ile geçirir, medeniyet-i hâzıranın îcâb ettiği fünûn-ı mütenevvi'adan bî-haber olarak imrâr-ı evkāt etmekde musır olacak isek hiç şübhe etmeyelim ki inkırâzımız muhakkakdır.

Arkadaşlarımıza terettüb eden vazîfe gāyet büyük ve mukaddesdir. Dini durduran, yaşatan ancak medreselilerdir. Millet-i İslâmiyye nazarında bir mevki'-i bülend ihrâz eden, şân ve şerefleri eflâke urûc eden eslâf-ı izâmımızı millet-i İslâmiyyenin mâddî, ma'nevî terakkī ve te'âlîsine hizmet ederek şâhâne mes'ûdâne yaşamışlar ve yaşatmak için bir azm-i kavî ile gece gündüz çalışmışlar, sa'y-i mütemâdîde bulunmuşlar. Bu sâyede millet-i İslâmiyyeye unutulmaz hâtıralar bi'l-hâssa ahlâfa âsâr-ı güzîde terk ve teberru' etmek sûretiyle kendilerine minnetdâr bırakmışlardır.

Ricâ ederim biz bu eslâfın ahlâfı olmak i'tibârıyla terakkī nokta-i nazarından nasıl bir derecede olmamız îcâb eder? Daha fazla bilgi, daha ziyâde kemâl ve daha başka âsâr iktizâ etmez mi? Teessüf, sad-hezâr te'essüf ki bu fazlalık şöyle dursun onların âsârını anlamayız ve anladamayız.

Hele şurası şâyân-ı tezkâr ve teessürdür ki: Bizim bu atâletimiz, bu hareketsizliğimiz ma'âzallâh meslek-i ilmînin tamâmıyla sukūtunu intâc ettiği gibi din ve vatanı elîm felâketler kaplayarak millet-i İslâmiyyenin zâten ma'rûz kaldığı fâci'aların teselsülüne meydân vermiş olacak. Bu hal ise Allah muhâfaza eyleye bünye-i devleti temelinden yıkacakdır.

Arkadaşlar! Vatan azîm felâketler geçiriyor, âlem-i İslâm ayaklar altında Salîb'in mülevves çizmesiyle parçalanıyor. Irz ve nâmûs-ı İslâm dünkü âzâdlılarımızın şehevât-ı mel'ûnânesi karşısında ağlaya ağlaya arz-ı endâm **[135]** ediyor. Doğrusu biz bunlardan herkesden ziyâde mes'ûlüz. Çünkü âlem-i İslâm nazarında büyük bir mevki' işgāl eder ve nâfizü'l-kelim bulunan ulemâ-i selefin mahall-i fazîlet ve hikmetinde ârâm-nişîn oluyoruz. Bunun için ahâlî-i İslâmiyye bizim telkīnâtımızla, bizim fikrimizle perverde ve âlûde olmuştur. Bizler ise maatteessüf o bî-çârelerin terakkī ve tekâmülüne medâr olacak, seviye ve irfânlarını yükseltecek bir derecede bulunamadığımızdan lâzım gelen hizmet-i dîniyye ve vataniyyeyi lâyıkıyla îfâ edemedik. San'atın, zirâatin, ticâretin tarîkini, ma'rifet ve bilginin lüzûmunu öğretemedik.

Herkesce müsellemdir ki hocaların telkīnâtını ehl-i İslâm derhal kabûl eder. Sözlerini dinler eğer biz medreseliler ulûm ve fünûnla mücehhez bir ordu olur isek –nitekim vaktiyle olmuştur– vereceğimiz rûhlu fikirlerle pek çabuk bir zamanda felâket-i hâzıra telâfî edilir, şevket-i İslâmiyye pâydâr olur.

Haydi sevimli meslekdârlarım! Kanlı, canlı arkadaşlarım! Hayât gösterelim. Terakkī ve te'âlîmizin esbâbına teşebbüs edelim. Evvelen hoca efendilerimizin ta'kīb edegeldikleri kurûn-ı vüstâ usûlünün lağvı için müttefikan adem-i hoşnûdî izhâr edelim. Artık bu gibi tedrîsâtın fâide-bahş olmadığı ve olamayacağı tamâmen tahakkuk ettiğinden bu husûsda ta'assub ve ta'annüd gösterecek bir arkadaşımı tasavvur edemem. Binâenaleyh görüşelim, tanışalım, anlaşalım…

Talebe-i Ulûmdan

Uşşâkī H[ha]**. İsmail Hakkı**

GÖRMEK İSTEMEYENLERİN NAZAR-I İNSÂFINA!

İnkişâf-ı hakāika hizmet etmek emel-i hâlisânesiyle ıslâh-ı medâris hakkında hayli müddettir bütün matbûâtta ve be-tahsîs "*Sebîlürreşâd*" mecmû'a-i İslâmiyyesinde dûr u dırâz, münâkaşalar edildi, muhâkemeler yürütüldü. Mesleğimiz –hâl-i hâzırda olduğu gibi– âtiyen de bu tezebzübden, bu intizâmsızlıkdan salâha doğru yüz tutmaz, tutması için teşebbüsât-ı ciddiyyede bulunulmazsa selâmet-i din, sa'âdet-i vatan nâmına intizâr edilen semerât-ı nâfi'anın ıktitâf edilemeyeceği ve bugünkü mevcûdiyetimizin er geç ziyâ'a

uğrayacağı bir lisân-ı tâm ile anlaşıldı. Anlaşıldı fakat ne oldu? Netîce neye müncer oldu? Bir hiçe!..

Evet, hiçe diyoruz. Çünkü öyle olmasa idi mâddî, ma'nevî mes'ûliyeti uhdelerine almış bulunanlar üzerinde zerreten-mâ icrâ-yı te'sîr etmiş velev cüz'î olsun hissiyâtlarını tahrîk etmiş bulunsa idi bu ana kadar az çok bir eser-i faâliyet ibrâz etmeleri lâzım gelirdi. Maatteessüf bu böyle olmadı. Şimdi niçin olmadı veya olamadı? diyerek tabîî bir suâlin îrâd edildiğini farz ediyor, mukābeleten yine kendimiz i'tâ-yı cevap etmek istiyor da kemâl-i safvet ve selâmetle deriz ki: Evet, bu vazîfe-i mühimme, en evvel Ders Vekâlet-i Aliyyesi'nin uhdesine muhavveldir. Bu husûsda ne yapmak, ne yapılmak lâzım gelirse bir an evvel îfâ etmeleri kendileri için bir farîzadır.

Acaba iş bu kadar ile bitiyor mu? Yoksa vazîfe başka yere teveccüh ediyor mu? Buna da pek tabîî olarak diyeceğiz ki: Evet, ediyor. Kime ve nereye? Ders-i âm efendilerimize! Onlar ne yapıyorlar? İşte mes'elenin başlıca rûhu burada! Ders-i âm efendilerimizin ne yapdıklarını, ne yapmak istediklerini anlamak için uzun boylu müşkilâta tesâdüf edilemez zannındayız. Çünkü: "Âyînesi iştir kişinin lafa bakılmaz" derler. Binâenaleyh ders-i âm efendilerimizin ef'âl ve harekâtına bakar, ta'kīb ettikleri vâdiyi pîş-i im'ana alırsa, netîcenin neden ibâret olduğunu kolaylıkla elde etmiş oluruz. Doğrusu ya bu hâl-i lâ-kaydîye karşı te'essüf etmemek elden gelmiyor. Ricâ ederiz, fikrimiz sû'-i tefsîre, akıl ve hayâle gelmez te'vîle uğradılmasın, maksadımız tahkīr, tezyîf değildir. Bi'l-aks hakīkati i'lân etmekdir. Hem de öyle bir hakīkat ki: Artık kesb-i kat'iyyet etmiş ve derece-i sübûta vâsıl olmuştur. Binâenaleyh ders-i âm efendilerimizi, gençlik nâmına vazîfelerini îfâya, ta'kīb ettikleri sakīm usûlleri terke da'vet ediyoruz. Yazık değil midir ki: Biz gençler ötede beride bir takım resâil-i gayr-ı mergūbelerde (sahte softa) diyerek tahkīre, tezyîfe ma'rûz kalalım? Doğrusu ya bu tahkīrâtın biz gençlere zerre kadar şümûlü olamayacağını, bu husûsda ma'sûm ve bî-günâh bulunduğumuzu âlem-i İslâmiyet'e karşı i'lân eder, gayr-ı müdrik münekkidlerimizi de insâfa da'vet etmek isteriz. Ve's-selâmü alâ men'ittebe'a'l-hüdâ.

Talebe-i ulûmdan: Usturumcalı Salih Zeki, Uşaklı Şükrü Tevfik, A. Zeki, Kâmil, Ömer Fâruk, Hâşim, Ali Rıza, İzmitli İsmail Hakkı, Tekfurdağlı Mustafa, Ayancıklı Hâfız İsmail Sıdkı, Bursalı Vâsıf Hilmi, Kafkasyalı Abdülhamid, İzmidli Rıza Tahsin, Marmarisli Mehmed, Ispartalı Ali Fevzi, Karahisarlı Mehmed Hâlis, İnegöllü Yusuf Ziya, Abdurrauf, Ahmed Hamdi, İzmirli Ali Âkif, Rizeli Hâfız Abdurrauf, Hâfız Mustafa Nuri, Kirmastili Hasan, Mihaliçli Mustafa Nuri, Adapazarlı İsmail Hakkı, Balıkesirli İbrahim Edhem, Denizlili H. Ali, Manisalı Ahmed Nâil, Denizlili Sadeddin, Ahmed Tâhir, Mustafa Sıdkı, Emrullah, Rizeli A. Necdet, Ispartalı Ahmed Nuri, İnözlü Mehmed Nâil, Ahıshalı Ömer Lütfi, Yozgadlı İlhâmi, Elbistanlı Mustafa Kâmil, Bigalı Rıza, isti'âb etmediğinden yüz elli talebe nâmına Bahr-i Siyâh Başkurşunlu Medresesi Bevvâbı Atinalı Ali Haydar.

ŞUÛN

Muhârebe:

Mütârekenin Temdîdi – Osmanlı Ajansı vâsıtasıyla vâki' olan teblîğ-i resmîye göre: Osmanlı ve Bulgar orduları beyninde evvelce takarrur eden ta'tîl-i muhâsamât, şerâit-i sâbıka dâhilinde olarak mâh-ı hâl-i Rûmî'nin yirmi birinci günü vakt-i zuhruna kadar temdîd edilmiştir.

[136] Irak:

Hindistan muhâbir-i mahsûsumuz Bağdad'dan yazıyor:

İbrâz-ı Sadâkat – Şâmiye'de bulunan Âl-i Fetele Şeyhi Şeyh Meyder Fir'avn hazretleri afv-ı şâhâneye uğradıktan sonra kendi arâzi ve zirâatine avdet edip sâir aşâir ve kabâil rüesâsını nezdine da'vetle kendilerine müessir bir lisân ile bu sırada hükûmete olan vergi borçlarını ödemelerini ve ayrıca da i'ânât-ı harbiyyede bulunmayı da teklîf ettiği gibi dâire-i sadâkatten ayrılmamalarını da tefhîm eylemiş ve bu sûretle hükûmete karşı olan ihlâs ve sadâkatini bi-hakkın isbât eylemiştir.

Mehmed Âkif Bey-Bağdad – Kalemiyle konferanslarıyla, efkâr-ı âliyesiyle *Sebîlürreşâd* cerîdesi vâsıtasıyla bi'l-umûm Osmanlıları daha doğrusu bütün müslümanları hâb-ı girân-ı gafletten uyandırmaya çalışan Mehmed Âkif Beyefendi'nin kavmiyet aleyhindeki meşhûr şi'iri bu kere cerîdemizden bi'l-iktibâs *ez-Zuhûr* gazetesi tarafından ilâve sûretiyle sûret-i mahsûsada tab' ve meccânen tevzî' olunmuştur. Nüshasını gönderiyorum. Bu meşhûr şi'irin nazmen Arabî ve Fârisî'ye tercüme ve tab'ı mutasavverdir.

Trablusgarb:

Mücâhidîn-i İslâmiyyenin Muzafferiyetleri – Trablusgarb'dan "*eş-Şa'b*" gazetesine yazılır: Şehr-i hâlin on beşinci gününden on dokuzuncu gününe kadar muhtelif mevki'lerde urbân ile İtalyanlar arasında mühim müsâdemeler vukū' bularak urbânın muzafferiyetiyle netîcelenmiştir. Zuvara ve Seydi Abdüssamed müsâdemelerinde İtalyanlardan üç zâbit ve iki yüz nefer ve Azîziye ve Uceylat mevki'lerinde vukū' bulan müsâdemât netîcesinde de üç yüzü İtalyan, yüz ellisi Habeşli olmak üzere dört yüz elli nefer telef olmuştur. Arabların merâkiz-i harbiyyesinin teşkîlâtı hitâm bulup kuvâ-yı umûmiyye kumandanlığı eş-Şeyh Süleyman el-Bârûnî Efendi deruhde etmiştir. Merâkiz-i mezkûredeki erzâk ve cebehâne iki seneye kifâyet eder. Ayın yirmi ikisinde mücâhidler sevâhil kumandanının emriyle Uceylat'a hücûm ederek İtalyanlardan altı yüz, Habeşlerden üç yüz ve İtalyanlara iltihâk eden Trabluslulardan iki yüz asker itlâf ve altı yüz çuval un, üç yüz çuval arpa ve yüz elli çuval şeker ile on dört kılıç ve bir hayli esliha ve mühimmât iğtinâm edilmiştir. Arablardan ise yalnız yirmi şehîd ve kırk mecrûh düşmüştür. Bu müsâdeme esnâsında İtalyanların tarafını iltizâm eden Uceylat belediye reîsi katl edilmiştir.

Bu vak'ayı müteâkib İtalyanlar Seydi Abdullah istihkâmâtından büyük bir kuvvet ile çıkarak altı yüz metrelik bir mesâfeye ilerlemişlerse de orada urbânın pek müdhiş kuv-

vetini görmeleriyle hiçbir hareket yapmadan derhâl arkaya dönerek istihkâmâta dâhil olmuşlardır. Telâşlarından beş bin fişenk ile kırk kutu konserve ve bir çok çanta terk etmişlerdir.

Derne'de – Mezkûr gazetenin Derne muhâbiri 13 Nisan-ı Efrencî târîhinde yazıyor: Dün tulû'-ı şems ile beraber Tobruk'da Duryanta cihetlerini istikşâf ederken dört tayyâre görünerek akîbinde İtalyanlardan büyük bir kuvvet istihkâmlarından çıkıp beş yüz metre ileriye gitmişlerse de orada tesâdüf eyledikleri urbân ile icrâ ettikleri müsâdeme netîcesinde münhezimen ric'at eylemişlerdir. Maktûlleri on beş arabaya tahmîl edilmiştir. Urbândan yalnız iki şehîd ve beş mecrûh düştü. Bu müsâdemede Arablar İtalyanlardan bir takım fotoğraf âlât ve edevatıyla kırk liralık banknot ve beş tüfenk ile birçok erzâk iğtinâm eylemişlerdir.

İran:

Mahv Oluyor, Yine Nifâk ve Şikâkı Terk Etmiyor – Tahran'dan bildiriliyor: "Eyâlâttan alınan haberler pek endîşe-bahştır. Salarü'd-Devle Esterâbâd civârında kuvvetli tahşîdât-ı askeriyyede bulunmuştur. Şâh-ı sâbıkın da yakında geleceği bildiriliyor. Rus asâkiri Benderces'e vâsıl olmuştur. Kürdistan-ı İranî'de büyük bir galeyân hüküm-fermâdır. Buradaki Kürdlerin vahîm iğtişâşlar çıkarmalarından korkuluyor. Harbiye Nâzırı Müstevfi'l-Memâlik icrâsı takarrur eden Avrupa seyâhatini te'hîr eylemiştir."

Rusya:

Kazakların Arâzisini Gasb – Rusya Zirâat Nezâreti'nin istatistiklerinden istihrâc olunduğuna göre bu sene İslâm Kazaklara âid arâziden Akmolla, Yedisu, Sir-i derya, Simi ve Özel kazâlarından müfrez 630 bin dönümlük kadar arâziye Rus muhâcirîni iskânı hükûmetçe takarrur etmiştir. Halbuki asıl arâzi sâhibleri olan Kazaklara bırakılan mahallerin mikdârı muhâcirlerin iskânına tahsîs olunan yerlerden daha az olup ancak 400 bin dönümden ibâret bulunmakdadır.

Cem'iyet-i Hayriyyeye Müdâhale – Orenburg valisi İslâm cem'iyât-ı hayriyyesinden birkaçına sûret-i resmiyyede tezkireler göndererek vâridât ve masârıfâtın sûret-i ahz ve sarfını mübeyyin birer rapor tanzîm ve irsâl etmelerini taleb eylemiştir.

Şiddet-i Teessür – Dâhilî Rusya kasabalarından Çirmef'de Hikmetullah Seyyid Battal nâmında sâhib-i hamiyet bir müslüman Edirne'nin sukûtunu haber alınca kemâl-i teessüründen revolverle intihâra tasaddî eylemiş olduğunu Tatarca gazeteler yazıyor. Hikmetullah Efendi'nin cerîhası oldukça ağır ise de hayâtı tehlikede değildir.

Afganistan:

Afgan Kuvâ-yı Harbiyyesi – Matbû'ât-ı ecnebiyyenin ihbârâtına göre: Afgan asâkiri İngiliz usûlünde ta'lîm ve terbiye görmüş olup en son sistem tüfenk, mitralyöz ve serî' atışlı toplarla mücehhezdirler. Kuvâ-yı askeriyyesi vakt-i hazarda beheri 900 neferden müteşekkil 95 piyade taburuyla beheri 700 neferden mürekkeb 26 fırka süvariden ve 400 sahra ve cebel topundan ibârettir. Bunlardan başka Afganistan ordusunda mitralyöz, telgrafçı, istihkâm ve sâire bölükleri de mevcûddur. Hâl-i seferîde 400 bin kadar asker çıkarabilir.

ÎKĀZ

Nâsih ve mensûha dâir hutbe nâmıyla yedi sahîfelik bir risâle dağıldığını gördük. Misyonerlerin eser-i tertîbidir, gaflet olunmaya.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

8 Mayıs 1913 | 2 Cemâziyelâhire 1331 Perşembe | 25 Nisan 1329 | Cild: 10 - Aded: 243

ANCAK ELBİRLİĞİYLE ÇALIŞIRSAK KURTULURUZ

Bu ünvan ile geçen haftaki nüshamızda memleketi düşmüş olduğu elîm ve fecî' mevki'den kurtarmak için îmânıyla, vicdânıyla, bütün mevcûdiyetiyle bu vatana merbût olan zevâtın ne düşünmekde iseler nihâyet üç hafta zarfında mektubla idâremize bildirmelerini ricâ etmiştik. Bunun üzerine bu hafta birçok mühim mektublar almaya başladık. Tasnîf ediyoruz. Bunlar bilâhare teşekkül edecek hey'et-i mütefekkire huzûrunda kırâet ve telfîk edilerek milletin ve hükûmetin enzâr-ı intibâhına arz olunacağı gibi memleketin kâbûs-ı cehâletten kurtarılması, milletin ticâreten, san'aten, ahlâkan tekâmül ve terakkîsi için elbirliğiyle çalışacak hey'et-i tenvîriyyenin de rehber-i mesâ'îsi olacakdır.

Vatanda ilmî, iktisâdî, ictimâ'î bir subh-ı felâhın doğmasına mütehassir bulunan gerek pâyitahtta, gerek taşradaki bi'l-umûm kāri'lerimizin mütâla'alarını göndermeleri, bu uğurda çalışmak azminde bulunanlar da isimlerini bildirmeleri ricâ olunur.

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MÜESSESÂT-I İLMİYYEDEN MEKÂTİB VE MEDÂRİS

İslâmiyet'in mebâdî-i intişârında ta'lîm ve tedrîs, cevâmi'-i şerîfede veya cevâmi' ittisâlinde te'sîs edilen mekteplerde icrâ edilirdi. Tekkeler, imâretler, kârvansarâylar ve hattâ husûsî hâneler bile ekseriya tedrîsât için mevâki'-i münâsibe addolunurdu.

Ulûm-ı tabî'iyye, felsefiyye ve tıbbiyye ise ale'l-ekser bîmâristânlar dâhilinde ta'lîm edilmekde idi. Maamâfîh bîmâristânlar hâricinde de tabâbet ve ulûm-i hikemiyye ve riyâziyye tedrîsi için ayrıca mektepler te'sîs edilmiş olduğu muhakkakdır. Mühezzibüddîn bin ed-Dâhur'un kendi konağını ulûm-ı hikemiyye tedrîsine mahsûs bir mektep olmak üzere vakfeylemiş olduğunu görmüştük. Ekâbir-i ulemânın ikāmetgâhları ulûm ve fünûn ta'allümü için birer dârü'l-feyz hâlinde idiler. Fakat buralara her isteyen giremezdi. Derslerinde hâzır bulunmak için be-heme-hâl sâhib-i hânenin müsâ'adesini istihsâl etmek îcâb ederdi.

[138] Tedrîsât-ı âliyyeye mahsûs büyük medreselerin inşâsına Me'mûn zamanında başlanılmış olması muhtemeldir. Fil-hakîka Me'mûn'un Nisabur'da bir medrese te'sîs ve inşâ eylemiş olduğuna dâir tarihde bir kayıd vardır.

İslâm'da medâris ve mekâtib birkaç şekilde idi: Câmi'ler, kârvansarâylar, tekke ve imâretlerde icrâ edilen tedrîsât ekseriya hadîs, tefsîr, fıkıh ve kelâm gibi sırf ulûm-i dîniyyeye âid bulunurdu. Ulemânın kendi hânelerinde verdikleri dersler ise mütehassıs bulundukları fünûna göre tahavvül ederdi. Büyük medreselerdeki dürûs-ı âliyye bütün şu'abât-ı ulûmu şâmil bulunurdu. Bîmâristânlar dâhilinde te'sîs olunan mektepler ise tedrîsâtını sırf ulûm-ı tabî'iyye, tıbbiyye ve felsefiyyeye hasrederlerdi. Mebânî ve medâris-i âliyye te'sîs edilmeden evvel ulemâ derslerini ya câmi'lerde veya kendi hânelerinde veyahud husûsî dershânelerde i'tâ ederlerdi.

Büyük Türk hekîmi Fârâbî derslerini ekseriya kendi hânesinde okuturdu. Müşârun-ileyhin on bin kadar talebesi bulunduğu mervîdir. Efâhim-i ulemâdan Fahreddîn-i Râzî ise tedrîsâtını câmi'de icrâ ederdi. Talebesi her gün hâne-

sine gider ve müşârun-ileyhi bir hayvana irkâb ederek ders vereceği câmi'e kadar götürürlermiş. Bir haldeki; hazret sokaklardan geçerken sanki askeriyle bir kumandan mürûr ediyormuş gibi yollar kapanır, ortalık hıncahınç insanla dolarmış! Râzî derse gittiği vakit teyemmünen rikâbında beheme-hâl fukahâ ve talebeden iki yüz, üç yüz kadar zevât kendisini teşyî' etmeyi i'tiyâd edinmişlerdi.

Tedrîs ile meşgûl olan ulemânın şöhret ve fazîlet-i ilmiyeleri ne derece şâyi' ise halka-i irfânlarına koşan şâkirdânın mikdârı da o nisbette çok olurdu.

İbni Sînâ, Fârâbî, Gazzâlî ve Râzî gibi e'âzımın talebeleri âdetâ birer ordu teşkîl ederlerdi. Tabîb-i şehîr Ebûbekir Râzî'nin şâkirdlerinin şâkirdleri de kendisiyle beraber aynı zamanda tedrîsâtta bulunurlarmış. *Fihrist* müellifi Mehmed bin İshak'ın beyânına göre Râzî derse başladığı zaman kendi etrâfına müntehî şâkirdân toplanır ve bunların etrâfında müntehî şâkirdândan en müsta'idlerinin talebeleri ictimâ' eder, üçüncü derecedeki şâkirdler de ikinci kısım talebenin en müsta'idleri etrâfına toplanırlarmış. Vukū' bulan bir suâle üçüncü halkada cevap verilemezse ikinci halkaya ve orada da halledilemediği takdirde mes'ele bi'z-zât Râzî'ye arz olunurmuş.

Bu büyük ve meşhûr âlimlerin derslerinde yalnız talebe bulunmazdı. Ekâbir ve ulemâdan birçok zevât da iktibâs-ı feyz için halka-i tedrîse can atarlardı. Hattâ hulefâ ve umerâ bile bu gibi meşâhîrin derslerinde bulunmakla iftihâr ve teberrük ederlerdi.

Ekâbir ve ağniyâ kendi çocuklarına husûsî mu'allimler ta'yîn ederek hânelerinde okuttururlardı. Mu'allimlerden her biri yalnız mütehassıs bulunduğu fenni ta'lîm ederdi. Bu sebebden meşâhîr-i ulemâdan ekserîsinin, şu'abât-ı ilmiyeden herbirini ayrı bir zâttan tederrüs etmiş oldukları görülüyor. Bazen de peder kendi evlâdını okutur ve mütehassıs bulunduğu fende oğlunu kendine halef yapmaya çalışırdı. Pederlerinin halka-i irfânında iktisâb-ı feyz ederek meşâhîr sırasına girmiş pek çok e'âzım tanıyoruz. Sâbit bin Kara âilesiyle, Avrupalılar arasında Avenzoar nâmı altında iştihâr eden İbni Zühr âilesini bu miyânda gösterebiliriz. İslâmın mebnâ-yı esâsîsinden olan farîza-i hac da intişâr-ı ulûma pek çok hizmet ederdi. Îfâ-yı farîza maksadıyla arz-ı Hicaz'a koşan muvahhidîn, Mekke ve Medîne'de âlem-i İslâm'ın her tarafından gelmiş birçok e'âzım-ı ulemâya mülâkī olarak bu vesîleden bi'l-istifâde, iktisâb-ı feyze şitâb ederlerdi. Bu sâyede memâlik-i İslâmiyyenin bir tarafında intişâr eden bir kitaba, keşfedilen bir esere, ertesi sene ekālîm-i İslâmiyyenin her cihetinde kesb-i vukūf edilirdi. Meşâhîrden ekserîsi Hicaz'da bir iki sene ihtiyâr-ı mücâveretle mütehassısı bulundukları şu'be-i ilmin tedrîsine hasr-ı mesâ'î ederlerdi. Her tarafdan ziyâret-i Ka'be maksad-ı peyâmber-pesendânesiyle arz-ı Hicaz'a koşan mütefekkirîn bu derslerde hâzır bulunur, avdetlerinde vatanlarına yeni bir hamûle-i irfân götürürlerdi.

İktisâb-ı feyz ve ma'rifet için ihtiyâr-ı seferden çekinilmezdi. Ekseriya pek çok zevât Endülüs'den veya Asya-yı Ulyâ'dan kalkarak Mısır'a veya Bağdad'a koşar, buralarda iktibâs-ı ma'rifet edebilecek ulemâ ararlardı. Semerkand'da iştihâr eden bir âlimin dersine Endülüs'den şâkirdân gittiği pek çok vâki' olmuştur. Kadı Ebu'l-Kasım, Fahreddîn-i Râzî'nin derslerinde bulunmak üzere Mağrib'den kalkarak Asya-yı Vüstâ'ya kadar ihtiyâr-ı seyâhat eylemişti.

Tahsîl-i ilim ve ma'rifet için sinninin ilerlemiş olması bir mâni'a teşkîl etmezdi. Bir dâhî-i fıtrat olan İbni Sînâ henüz pek genç bir sinde tedrîsâta başladığı zaman şâkirdânı miyânında ak sakallı ve pederi yaşında birçok zevât bulunuyordu.

Bağdad, Kurtuba, Kahire, Nisabur ve Semerkand gibi büyük şehirlerde medâris-i ilmiyyenin te'sîsinden sonra ilmî seyâhatler büsbütün artmış en uzak ve en hücrâ mahallerden binlerce şâkirdân bu dârü'l-irfânların âğūş-ı kemâlât-nisârına şitâb etmişlerdir.

Âlem-i İslâm'da ve bütün cihân-ı ma'rifette ebed-nümûn bir nâm-ı bülend ihrâz etmiş olan Nizâmülmülk altmış bin dînâr sarfıyla Bağdad'a Dicle kenârında meşhûr-ı âlem olan Medrese-i Nizâmiyye'yi Hicret'in 457'inci senesinde te'sîs ve inşâ eylemişti. Nizâm'ın maârif-i İslâmiyye ve terakkiyât-ı ilmiyeye olan hidemât-ı ber-güzîdesini mübeyyin sahâyif-i târîhiyye; birer elvâh-ı muhallede gibi devren ba'de devr mefâhir-i mâziyyeyi enzâr-ı ihtirâmkâr-ı müstakbele nakl ü arz eylemektedir.

[139] Medrese-i Nizâmiyye ikmâl edildikten sonra burada îfâ-yı tedrîsât husûsu meşâhîr-i fuzalâdan Ebû İshak-ı Şirâzî'ye tevdî' edilmişti. Medrese-i Nizâmiyye'nin ilk müderrisi müşârun-ileyhdir. Bilâhare Ebu'l-Kasım, Ebû Hâmid Gazzâlî, Sühreverdî gibi e'âzım da bu dârü'l-irfânda kürsî-i tedrîse şeref-bahş olmuşlardır.

Nizâmülmülk daha evvel Nisabur'da ve yine aynı nâmda diğer bir medrese inşâ etmiş ve müderrisliğini İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî'ye tevcîh eylemişti. Nizâm'ın Şam, Diyârbekir, Irak, Horasan ve Semerkand taraflarında da müte'addid medâris ve imâretler inşâ ve te'sîs eylemiş olduğu muhakkakdır.

Âl-i Sebüktekin'den Nasr bin Sebüktekin tarafından inşâ olunan Medrese-i Sa'îdiyye de birçok seneler neşriyât-ı ilmiyyesiyle iştihâr eylemişti. Ebûbekir Beyhakī'nin taht-ı riyâsetinde bulunmuş olan Medrese-i Beyhakiyye hadîs ve bi'l-hâssa ilm-i tefsîrde pek mümtâz ve pek mütebahhir e'âzıma menşe'-i feyz olmuştur. Ebû İshak İsferâî'nin medrese-i meşhûresi ise binlerce nevvâr ve fâzıl dimâğları âğūş-ı kemâlâtında perverde eylemiştir.

Mülûk-ı Atabegân'dan Nureddin Zengî'nin Şam, Haleb, Hama, Humus ve Ba'albek gibi şehirlerde birçok mekâtib, medâris, dâru'l-hadîs ve imâretler inşâ ve te'sîs eylemiş olduğu târîhen mazbût-ı hakāyık cümlesindendir.

Nureddin maârif ve medeniyet-i İslâmiyyenin te'âlîsine Nizâm kadar hizmet etmiş ve o derece bir şöhret kazanmış olan ekâbirdendir.

Nureddin'in zîr-i cenâh-ı feyzinde perverişyâb-ı kemâl olan Salâhaddîn-i Eyyûbî de neşr-i maârif ve icrâ-yı ma'delette müşârun-ileyhi ta'kīb eylemiştir. Salâhaddîn'in Kahire, Kudüs, İskenderiye ve sâir bilâdda te'sîs etmiş olduğu medreselerde yüz binlerce e'âzım iktibâs-ı feyz ü kemâl etmişlerdir.

Eyyûbîler yalnız Mısır dâhilinde yirmi beş medrese inşâ ve te'sîs eylemişlerdi. Bu medreselerde her türlü ulûm ve fünûn tedrîs olunurdu. Medâris-i mezkûre miyânında Salâhaddîn'in binâ-kerdesi olan Medrese-i Nâsıriyye neşrettiği hidemât-ı ilmiyesiyle hıtta-i Mısriyye'yi senelerce gark-ı envâr eylemiştir.

Dördüncü asr-ı Hicrî evâsıtından zamanımıza kadar şöhret-i ilmiyyesini –az çok ta'dîlâtla– muhâfaza etmiş olan el-Ezher ise Mısır'ın yegâne bir menba'-ı irfân-penâhı olmuştur. Ezher'in âğūş-ı feyz-bârında perverişyâb-ı kemâl olan e'âzım arasında cidden mümtâz ve nâdir zekâlar da yetişmiştir. Meşhûr Makrizî kendi zamanında Mısır kıt'asında yetmiş kadar medrese bulunduğunu söylüyor.

Şöhret-i ilmiyyesiyle iştihâr eden dârü'l-feyzlerden biri de Esterâbâd Medresesi'dir. Bu medrese de bir zamanlar cihân-ı ma'rifete pek büyük e'âzım yetiştirmiştir. Endülüs kıt'asının büyük şehirlerinde ve bi'l-hâssa İşbiliye, Tuleytula, Kurtuba, Gırnata ve Malaka'da müte'addid medâris ve mekâtib te'sîs edilmişti. Yalnız Gırnata'da 137 dârülfünûn bulunduğu mervîdir. Endülüs'ün aksâm-ı sâiresiyle Mağrib-i Aksâ taraflarında ve Asya'nın havza-i İslâmiyâna dâhil bulunan cihetlerindeki medâris-i ilmiyyenin adedi ta'dâd olunamayacak kadar çoktu. Medeniyet-i İslâmiyyenin edvâr-ı şa'şaa-dârında te'sîs edilmiş olan medâris ve mekâtib-i ilmiyyenin yalnız esâmîsi kaydedilecek olsa sütunlar doldurmak îcâb eder. En meşhûr medreselerden birkaçının zikri kāri'e bu husûstaki mesâ'î-i cihân-pesendâneye dâir bir fikir verebileceği cihetle bu kadarla iktifâ ediyoruz.

Müessesât-ı fenniyyeden nebâtât bahçeleri

Fen-şinâsân-ı İslâmiyye ilm-i nebâtâta pek ziyâde ehemmiyet vermişlerdi. Etibbâ-yı İslâmiyye nebâtâtın havâss-ı tıbbiyyelerinin tetebbu'u münâsebetiyle bi'l-fi'il ilm-i nebâtâtla da iştigāl eylemişlerdir. Emînü'd-devle ibni Tilmiz'in edviye-i müfredeye dâir yazmış olduğu meşhûr *Akribâzîne*'si[?] bu husûsda pek güzel bir nümûnedir.

Nebâtiyyûn-ı İslâmiyyeden İbni Cülcül'i birinci tabakada ta'dâd edebiliriz. Müşârun-ileyh Diskoridis'in nebâtât kitabına yazdığı zeyl ile ilm-i nebâtâtta ne derece vâsi' bir iktidâra mâlik olduğunu göstermiştir. İbni Cülcül'in kitâbında nebâtiyyûn-ı kadîmece mechûl olan birçok nebâtât isimleri ve bunlara dâir tafsîlât mündericdir.

Fakat nebâtiyyûn-ı İslâmiyyenin ser-nâme-i mübâhâtı İbni Baytar hazretleridir. İlm-i nebâtâttaki iktidâr-ı fevka'l-âdesine mebnî kendisine Nebâtî ve Aşşâb nâmları verilmiştir. Müşârun-ileyhin lâ-yemût âsârından birini teşkîl eden *el-Câmi'u fi'l-Edviyeti'l-Müfredeti* ünvanlı kitâbı ilm-i nebâtâtta nâdiru'l-emsâl bir eser-i kıymetdârdır.

Eyyûbîlerden Melik Kâmil, fazîlet ve kemâlâtının hayrân ve takdîr-hânı olduğu İbni Baytar'ı Nebâtiyyûn-ı Mısriyye riyâsetine ta'yîn eylemişti. İbni Baytar bu vazîfenin îfâsı esnâsında Mısır'da mükemmel bir nebâtât bahçesi vücûda getirmişti. İbni Usaybi'a *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etibbâ*' ünvanlı eser-i meşhûrunda müşârun-ileyhden bahsederken diyor ki: "İbni Baytar'la birlikte Şam civârında nebâtât toplamaya çıkdığımız zaman müşârun-ileyh ilm-i nebâtâttaki ma'lûmât-ı vâsi'asıyla beni hayrette bırakmıştır. İbni Baytar; taharriyâtımız esnâsında eline geçen her nebâtın Yunanca ve Arabca isimlerini söyler ve her biri hakkında Diskoridis ve Calinos'un ta'rîflerini ve ekser nebâtiyyûnun hatâlarını ve her nebâtın hâssalarını ve nerelerde hâsıl olduğunu ta'dâd ederdi."

Meşâhîr-i etibbâ-yı İslâmiyyeden Reşîdüddîn-i Sûrî de fenn-i nebâtâtta hârika-nümâ bir iktidâr ile mümtâz idi. *Kitâbü'l-Edviyeti'l-Müfredeti* ünvanlı eseri, lâ-yemût müellefât-ı muhallededendir. Müşârun-ileyhin fenn-i nebâtâta son derece merakı olduğundan devre-i hayâtının kısm-ı a'zamını dağlarda nebâtât taharriyât ve tedkīkātıyla imrâr eylemiştir.

Reşîdüddîn 639 tarihinde irtihâl eylemiştir. *Tabakātü'l-Etibbâ*, müşârun-**[140]**ileyhin tercüme-i hâli sadedinde diyor ki: "Reşîdüddîn'in ilm-i nebâtâta son derece vukūfu vardı. Müşârun-ileyh nebâtât taharrîsi için birçok seyâhatlerde bulunmuştur. Ma'iyyetinde her nevi' boyaları hâmil bir ressâm bulunduğu halde Cebel-i Lübnan ve Suriye'de nebâtât taharrîsine çıkmıştı. Bu seyâhatte müşârun-ileyh nebâtı bi'z-zât arar, bulur ve ressâma göstererek ke's, toviç[?] ve etaminlerinin renkleri ve adedleriyle kemâl-i i'tinâ ile resmini yaptırırdı.

Her nebâtın bir def'a hâl-i tarâvette iken, bir def'a da kemâle erdiği zaman ve üçüncü def'a da kuruduğu vakitte olmak üzere üç def'a resmini yaptırır ve bu resimlerin altına nebâtın evsâf ve havâssına dâir ma'lûmât-ı lâzımeyi derc ederdi."

Reşîdüddîn'in envâ-ı nebâtı câmi' mükemmel bir bahçesi vardı.

Kaziri (Casiri) nebâtiyyûn-ı İslâmiyyeden Muhammed bin Ali hakkında izhâr-ı sitâyişten kendini alamamıştır. Fil-hakīka Muhammed bin Ali'nin fenn-i nebâtta ma'lûmât-ı vâsi'ası olduğu gibi tabâbette de ihtisâs-ı tâmmı vardı. Guadix Prensi'nin hizmet-i tabâbetinde bulunurdu.

Kaziri'nin beyânına göre müşârun-ileyh nebât taharrî ve tedkīki maksadıyla birçok memleketler gezmiş, senelerce kırlarda, bayırlarda dolaşarak ikmâl-i tetebbu'ât eylemiştir. Muhammed bin Ali eline geçen nebâtât-ı nâdireyi hıfz ve cem' ederek bunları bi'z-zât yetiştirmeye sa'y ederdi. Bu sûretle Prens'in sarayı ittisâlinde gāyet mükemmel bir nebâtât bahçesi vücûda getirmişti. Mezkûr bahçede her nevi' nebât ve çiçek yetiştirmeye çalışır ve bunların evsâf ve havâssına dâir tedkīkât-ı dâimede bulunurdu.

Âlem-i İslâm'da tedkīkāt-ı nebâtiyye ile iştihâr etmiş daha pek çok e'âzım vardır. Ta'dâd ettiğimiz şu birkaç zât, bu husûsta birer enmûzec olmak üzere zikredilmişlerdir.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

17- <u>Vâcib'in vücûdu:</u>

Geçen makālede vâcib, mümkün, müstahîlin ma'nâlarını îzâh ettik. Sonra bu âlemin de cümle-i mümkinâttan

olduğunu, mümkünün nazar-ı akılda vücûd ve ademi mütesâvî olduğu cihetle bilâ-müreccih bir tarafı tercîh etmek mütesâviyeynden birini diğerine tercîh demek olup bu ise muhâl olduğundan vücûdunu ademine tercîh edecek bir müreccihe her halde muhtâc olduğunu anlatmıştık. Şimdi de diyoruz ki: Mümkinât cümlesinden olan bu âlemin vücûdunu ademine tercîh eden müreccih her halde vâcib olmak lâzımdır. Bunu da îzâh edelim.

Ma'lûmdur ki, mümkün olan bir şeyin vücûdunu tercîh etmek onu îcâd etmek demektir. Bir şeyin mûcidi ise her halde o şeyden başka olmak lâzımdır. Halbuki mümkünden başka bir mevcûd arayacak olursak yalnız vâcibi buluruz. Çünkü müstahîl mevcûd değildir. Binâenaleyh mümkünün vücûdunun müstenid olduğu şeyin ancak vâcib olması ta'ayyün ediyor.

Bir şeyin mûcidi her halde o şeyin gayrısı olmak lâzım diyoruz. Evet, bu pek bedîhî bir mes'eledir. Çünkü bir şey kendi nefsini îcâd edecek olsa, vücûdda o şeyin kendi nefsi üzerine mukaddem olması lâzım gelir. Zîrâ mü'essir eserinden tab'an mukaddemdir. Binâenaleyh bir şeyin mûcidi kendisinin gayrı olmayıp da nefsini kendi îcâd ettiği farz edilecek olursa o şeyin kendi vücûdundan evvel bulunmasını, ta'bîr-i âharla ân-ı vâhidde hem mevcûd hem ma'dûm olmasını kabûl etmek iktizâ eder. Bu ise bi'l-bedâhe muhâldir.

Suâl: Bu dediğiniz şey ancak mümkünün cemî'-i mümkinâta şâmil olan tabî'atına nazaran sahîh olur. Halbuki bizim için başka sûretle mülâhaza etmek de vardır. Mümkinâtın bazısı diğer bazısını îcâd etmiştir. Binâenaleyh mümkünün be-heme-hâl vâcibe istinâd etmesi lâzım gelmez.

Cevâb: Size karşı mümkinâtın hepsi hakkında delîl ikâme etmedik, bizim getirdiğimiz delîl, ancak o mümkinâtın cüz'-i evveli hakkındadır. Mâdem ki mümkinâtın bazısı diğer bir kısmını îcâd etmiştir diyorsunuz o halde oraya nakl-i kelâm ederiz. Bu sûretle gide gide kelâm, cümle-i mümkinâttan olduğu halde en evvel bulunan cüz'e müncer olur. Zîrâ siz de teslîm ediyorsunuz ki mümkün, hâdisdir. Bir şeyin kendi nefsini ihdâs edebilmesi de müstahîldir. Öyle ise sûret-i kat'iyyede ta'ayyün ediyor ki cüz'-i evveli ihdâs eden muhdis her halde vâcibdir. Çünkü biz vâcibden evvel mümkün olamayacağını isbât ettik. Binâenaleyh matlûb da sâbit oldu.*[1]

18- <u>Vücûd-ı Bârî'yi i'tikād fıtrîdir</u>

Ulemâdan bir kısım, kâinâtın hâlık-ı zî-şânı olan vâcib te'âlâ hazretlerinin vücûdunu i'tikād etmek insanlarda fıtrî olduğuna zâhib oldular. Hattâ bir kısmı da yalnız insanda değil bütün hayvanâtta bile bu i'tikādın fıtrî olduğuna kāil oldular. Bunlar diyorlar ki: Vücûd-ı Bârî'yi i'tikād, bütün hayvânâtta fıtrî bir şeydir. Zîrâ bir kedinin arkasından vurulsa yahud her hangi bir hayvan çağrılsa o hayvan mutlaka vurulduğu yahud çağrıldığı tarafa bakacaktır. Bu delâlet ediyor ki; her fi'ilin mutlaka bir fâ'ili, her hâdisin bir muhdisi olacağı onun fıtratında da merkûzdur. Bunu fıtrî olarak bildiği içindir ki bir hâdise zuhûrunda o tarafa iltifât edip bakar.

A'râbî'ye Allah'ın vücûduna delîl var mı? Denildiği zaman, A'râbî **[141]** şu cevâbı veriyor: "Devenin gübresi deveye, ayak izlerinin bırakdığı âsâr da oradan mutlaka bir insanın geçmesine delâlet ediyor. Mâdem ki böyle bir eser daima mü'essirine delâlet etmektedir. O halde idrâk-i beşerin hâricinde olarak bu kadar yıldızlar ile müzeyyen olarak müşâhede etmekte olduğumuz semâvât, her türlü hayvânât ve nebâtât ile tezyîn edilen arz, emvâc ve telâtumu ile insanlara neş'e veren bunca buhâr, denizler, ırmaklar alîm ve habîr olan bir zât-ı ecell ü a'lânın vücûduna delâlet etmez mi?"

Ulemâdan bu mezhebe –vücûd-ı Bârî'yi i'tikādın fıtrî olması mezhebine– sülûk edenler daha ziyâde ta'mîk ederek vücûd-ı Bârî'yi i'tikādın insanlarda fıtrî olduğunu istikrâ'-i târîhî ile de istidlâl ettiler: Zîrâ hiçbir ümmet, hiçbir kabîle yoktur ki kâinât için bir ilâh, âlem için bir mûcid, bir muhdis i'tikād etmesin! Evet, her ümmet, her kabîle bu kâinât için mutlaka bir mûcid olduğunu i'tikād etmiş. Gerek akvâm-ı mütemeddine, gerek milel-i vahşiyye bu i'tikād üzerine hepsi icmâ' etmiştir. Hattâ Afrika zencilerinde, insan eti yiyen Cezâir-i Bahr-i Muhît sekenesinde bile bu i'tikād mevcûddur.**[2]

Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olan şu âyet-i kerime de; ki enbiyâ-yı kirâm tarafından kavimlerine hüccet makāmında söylenilmiştir: Buna delâlet etmektedir. [3]***(اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ فى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِه وَاِنَّا لَفى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ مُريبٍ. قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُريدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا فَاْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبينٍ. قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِه وَمَا كَانَ لَنَا اَنْ نَاْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)

İşte, enbiyâ-yı kirâm hazerâtının: (افى الله شك) = "Allah'ın vücûdunda mı şek var?" kavillerine cevap olarak, ümmetleri tarafından (ان انتم الا بشر مثلنا) "Siz de ancak bizim gibi insansınız" demeleri delâlet ediyor ki: Onlar Allah'ın vücûdunda kat'iyyen şek etmiyorlardı. Belki onların şübheleri yalnız nübüvvette idi. Çünkü bunlar kendileri gibi bir insanın

* Bu bahis hakkında bilâhare tafsîlât-ı lâzıme verilecektir.

** Bilâhare bu mes'ele hakkında da pek mühim tafsîlât verilerek fikr-i ilâhdan hâlî hiçbir millet görülmediği îzâh edilecektir.

*** "Sizden evvelki milletlerin –ki Nuh, Âd, Semûd (aleyhimüsselâm) ın kavimleri ile onlardan sonra gelip de adedleri yalnız Allah'a ma'lûm olan milletlerdir- haberi (ne sûretle helâk oldukları) size vâsıl olmadı mı? Onlara resûlleri gelip de izhâr-ı delâil edince (hayret ve gazablarından nâşî) parmaklarını ısırdılar ve dediler ki: Biz sebeb-i irsâliniz olan şeyi inkâr ederiz. Hem iyi biliniz ki bizi da'vet ettiğiniz şey hakkında biz şek ediyoruz. Resûlleri dedi ki: Allah'da mı şek ediyorsunuz? Allah göklerin, yerlerin halikıdır; o, günahlarınızdan vazgeçmek, sizi son güne te'hîr etmek için sizi îmâna da'vet ediyor. Onlar dediler ki: Siz de ancak bizim gibi insânsınız! Siz istiyorsunuz ki bizi babalarımızın ibâdet ettiği şeyden çeviresiniz!! Eğer peygamber iseniz bize da'vânızı isbât edecek açık, kuvvetli deliller getirin! Resûlleri dedi ki: Evet, biz de ancak sizin gibi insanlarız lâkin Allah kulları içinden istediğini ihtiyâr edip nübüvvetle mümtâz kılar. Maamâfih biz (Allah tarafından nübüvvetle mümtâz kılınmış olmakla beraber) yine izn-i ilâhî olmadıkça size delâil-i vâzıha getirmeye kādir değiliz. Mü'minlerin istinâdgâhı ancak Allah'tır." Sûre-i İbrahim, âyet: 9, 10, 11

Allah ile kulları arasında sefirlik, elçilik ile imtiyâz etmesini istib'âd ediyorlardı. Bunun içindir ki enbiyâlar da o yolda cevap verdiler. Bu mes'elenin daha ziyâde tavzîhi inşâallah aşağıda gelecektir.

Şurası muhakkaktır ki: İlm-i akāidin en mühim mes'elelerinden birisi de Allah ile insanlar arasında vesâtet mes'elesidir. Bu vesâteti yalnız teblîğe kasr etmek iki emri şâmildir. Birisi; bütün ümmetleri helâk eden veseniyet tohumlarını kat' edip koparan tevhîd, diğeri de; insanları zulümâttan nûra ihrâc eden nübüvvettir. Evet, bu vesâtetin yalnız teblîğe maksûr olduğunu söylediğimiz gibi tevhîd ile nübüvveti isbât etmiş oluruz. Allah'ın vücûduna, âlim, kādir… olduğuna gelince: Bunlar da hiçbir âkıl şek ve şübhe bile etmez.

Suâl: İnsanlardan bazıları kâinât için bir sâni'-i hakīkinin vücûdunu inkâr etmektedirler. Şu halde nasıl olur da sâni'-i âlemin vücûdunu i'tikād insanlarda fıtrîdir denilebilir?

Cevâb: Bu ancak bir şirzime-i kalîleden ibârettir. Nasıl ki Allâme-i Taftazânî gibi fuhûl-i ulemâ-yı kirâmımız da: "Bir şirzime-i kalîle istisnâ edildikten sonra bütün insanlar sâni'-i âlemin vücûdunda ittifâk etmişlerdir. O şirzime vücûd-ı sâni'i inkâr ederek kâinâtın vücûdu bir emr-i ittifâkī olduğuna kāil olmuşlardır. Maamâfîh bunun bedîhiyyü'l-butlân olduğunda hiç şübhe yoktur" buyurmuşlardır.

Allâme-i Taftazânî'nin ibâresinin de delâlet ettiği gibi ulemâ-yı kirâm da bu şirzime-i kalîleyi edille-i nazariyye ile reddetmişlerdir. Bu i'tikād, âlemin vücûdunu ademine tercîh edecek bir fâ'ile muhtâc olmayıp tesâdüf ve ittifâk netîcesi mevcûd olmasını müstelzimdir. Bu ise Allâme'nin de söylediği gibi bedîhiyyü'l-butlândır. Bu istilzâm bâtıl olunca bi'z-zarûre bunun melzûmu da bâtıl olur.

İstilzâm lâzım gelir diyoruz. Çünkü ulûm-ı akliyye ile iştigāl edenlerden olup da sâni'-i âlemi münkir olanlar tesâdüfe de kāil değillerdir. Onlar tesâdüfü daha şiddetli bir sûrette inkâr etmektedirler. Her ne kadar onların da bazısı tesâdüfe kāil iseler de hepsi kāil değillerdir.

Sahîh ve daha kuvvetli bir cevap olmak üzere deriz ki: Bu şirzime-i kalîlenin aklına maraz isâbet etmiş de onları –bu akīdelerine nisbetle– mu'tedil olan fıtratın mizâcından çıkarmıştır. Evet, ecsâm maraza mübtelâ **[142]** olduğu gibi, akıl da bazen maraza dûçâr olarak fıtrat-ı mu'tedilenin iktizâ ettiği bir sûrette vezâ'ifini edâ edemez. Görülmüyor mu ki (safrâvî) olan zâta bal acı geliyor! Ahvel bir adedini iki görür. İşte üstâd-ı muazzam merhûm Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh hazretleri de bu sûretle cevap vermişlerdir ki bundan iyi bir cevap tasavvur olunamaz.

Akıl i'tibârıyla insanların en büyüğü olan bazı felâsifenin de vücûd-ı Barî'yi inkâr etmesi bu cevâbı kabûlden kat'iyyen men' etmemelidir. Çünkü kavî olan bir cisme maraz târî olarak a'zâsının bir kısmı vezâ'ifini îfâdan âtıl olup kısm-ı sâiri yine kavî olarak kaldığı gibi akla ârız olan maraz da aklı bu hâle getirir.

Hikmet-i cedîdede sâbit olduğu vechile her nevi' idrâkât için dimâğda kendisine mahsûs bir merkez vardır. Maraz, bazen şu merkezin bir kısmına ârız olduğu halde diğer bir kısmına ârız olmaz. Ulûm-ı tabî'iyye ulemâsı bunu keşfetmeleriyle bu merâkize ârız olan marazı turuk-ı cerrâhiyye ile mu'âleceye muvaffak olmuşlardır.

Bunun içindir ki bazı insanlar vâsıta-i idrâk olan merâkizin kısm-ı dimâgīsine ârız olan tağayyür-i demeviyyeden dolayı erkām-ı hesâbiyyeden bir kısmını unutuyor da mu'âlece-i cerrâhiyye ile mu'âlece edilerek şifâ-yâb oluncaya kadar o erkām-ı hesâbiyyenin bulunduğu mes'ele-i hesâbiyyeyi halletmeye kādir olamıyor. Kezâlik şurası da mertebe-i sübûta vâsıl olmuştur ki bazı insanların dimâğında olan merâkiz-i idrâkin bir kısmı muhtel olduğu halde diğer bir kısmı takavvî ederek idrâk husûsunda a'kal-i ukalâya tefevvuk ediyor.

Sonra bazı mecnûnlar görülüyor ki kendilerinden hesâb ve cebire âid en müşkil bir mes'ele suâl edildiği zaman o mes'eleden bedâhetle cevap veriyorlar. Halbuki o mes'ele en cevvâl en zekî bir riyâzîden suâl edilse onu halletmek için sâatlerce zamana muhtâc oluyor.

Hulâsa-i kelâm: Sâni'-i âlemin vücûdunu i'tikād beşerin garâiz ve fıtratında mevdû' bulunduğu sâbit olmadığı takdîrde bunu berâhîn-i nazariyye ile isbât ederiz. Çünkü sâni'-i âlemin vücûdunu i'tikād, fıtrat ve tabî'at-ı beşerde bulunduğunu isbât edecek berâhîn-i nazariyye pek çoktur. Makālenin baş tarafında îrâd ettiğimiz şeyler de işte bu cümledendir. (اِنَّ فی خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ… لَاٰیٰتٍ لِاُولِی الْاَلْبَابِ)*[1] (وَفِی الْاَرْضِ اٰیَاتٌ لِلْمُوقِنِین. وَفِی اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ)**[2]

Mütercimi

Aksekili Ahmed Hamdi

* * *

İKTİSÂDİYÂT

MÜSLÜMANLARA İKİNCİ HİTÂBE

Geçenki yazımda millî iktisâdiyyâttan bahsetmiştim. Bu defakinde de onun en mühim bir şu'besi olan İslâm arâzi ve emlâkinden, onların lüzûm ve sûret-i hıfz u himâyesinden bahsedeceğim.

Evvelâ, size şunu haber vereyim ki İslâm diyârı dediğimiz şu yetîm ve perîşân yurdun her cüz'ünün müslüman elinden çıkıp hıristiyan ellerine girmesi için her yerde, Anadolu'nun her köşesinde müte'addid cem'iyetler var. Ben bunların icrâātını, *Sebîlürreşâd*'ın sevgili sütunlarında muntazaman derc ederek İslâm arâzi ve emlâkinin hıristiyanlara, ecnebilere nasıl geçmekte olduğunu ve bunun Müslümanlığın hayât ve mevcûdiyeti için nasıl bir tehlike bulunduğunu arz ile bed-baht vatandaşlarımı, dindaşlarımı vazîfe başına çağıracağım.

Bugün emin olunuz, ey benim uykulu milletdaşlarım, Anadolu, Irak ve sâir mütebâkī İslâm ocakları yavaş yavaş hıristiyanların ecnebilerin ellerine geçiyor. Sevgili Anadolu'nun Konya'sında birçok çiftlikler, arâzi Almanların elinde, İzmir'de Rumların ve Yunanlıların kabza-i temellükünde, kıymetli Irak'ın Bağdad ve Basra'sında en güzel ve en münbit ovalar İngilizlerin havze-i hükmünde bulunuyor. Bunlara karşı gözlerinizi açmayacak, elinizdeki arâzi ve emlâki bun-

---

* "Göklerin, yerlerin yaratılışında erbâb-ı ukūl için pek çok alâmetler, nişâneler vardır." [Âl-i İmrân, 3/190]

** "Eh-i îkān için yeryüzünde kudret ve vahdâniyet-i ilâhiyyeyi isbât eder nice delâil vardır, nefsinizde de birçok delâil, âyât-ı beyyinât mevcûddur. Siz bunlara bakmıyor musunuz?" [Zâriyât, 51/20-21.]

lara kaptırmadıktan mâ'adâ, elinizden çıkanları da istirdâda teşebbüs ile muvaffak olmayacak, sonra Müslümanlığın te'âlî ve terakkīsi, servet ve şevketi nâmına bu zavallı İslâm diyârını, birçok yerlerinde hâkim bulunan hıristiyanların elinden kurtarmayacak mısınız? Ne garîbdir ki Müslümanlık kendi yurdunda, kendi ocağında, kendi sînesi üzerinde Hıristiyanlığın zebûn-i mahkûmu bulunsun!.. Evet, benim bedbaht vatandaşlarım, bu bir fâci'a, fakat hakīkat!... Gözlerinizi dört açınız. Kulaklarınızı îkāz ediniz, vicdânınızı dinleyiniz. Müslümanlık, kendi diyârında bile Hıristiyanlığın önünde ric'at ediyor. Hıristiyanlar, müslümanları eziyor. Müslümanlığın sînesinden kaptıkları paralarla, emlâk ile onu çiğniyor ve bütün müslümanları Hıristiyanlığın şevket ve te'âlîsi uğrunda garbdaki hâkimiyetini ve tefevvuk-ı maddîsini şarka da nakl ü teşmîl ederek bu zavallı metrûk ve yetîm İslâm diyârını da büsbütün çiğnemek uğrunda kullanıyor.

Âh, azîz dindaşlar, bu fâci'a dünyanın hiçbir yerinde hiçbir milletinde görülmemiştir. Hiçbir millet hiçbir din kendi mezârını kendi eliyle kazmamış, kendi boynunu kendi itâat ve inkıyâdıyla başkaların boyunduruğuna geçirmemiştir. Bu zillet ve fecâ'at bize mahsûstur. Biz hem milliyetimizi hem dinimizi kendi sefâlet-i rûhiyye ve ahlâkıyyemizle **[143]** kendi izzet-i nefi[s]sizliğimizle kendi dînî ve millî gurursuzluğumuzla başkaların ecnebilerin, hıristiyanların kahhâr ve hâin ayakları altında çiğnetiyoruz.

Hocalarımız, âlimlerimiz, cehâlet ve şîmesizlik dolayısıyla dinlerini, milliyetlerini müdâfaa edemiyor, münevver geçinen gençlerimiz, ecnebilerin, hıristiyanların; müslüman rûh ve ahlâkını, Müslümanlık seciye ve hasletini, ulüvv-i cenâb ve âtıfetini Müslümanlık harekât ve faâliyetlerini ifsâd ve ihlâl etmek, tevkīf ve men' eylemek, inhilâl ve tefessühe uğratmak için kurdukları tuzağa kör ve budala bir ahlâksızlıkla düşüyor.. Bu sûretle her tarafdan Müslümanlık eziliyor, İslâmların ahlâk ve âdâtı, tekâmül ve medeniyeti menfî bir şekil alıyor. Hem din ve milliyet hem de müslümanlar arasındaki beyne'l-mileliyyet mahv olup çürüyor. Ve bu halde de bütün Müslümanlık kendi eliyle kendi ayağıyla Hıristiyanlığın taht-ı hâkimiyetine giriyor. Bu girmenin ahlâkî ve dimâğî cihetleri olduğu gibi ictimâ'î ve iktisâdî sûretleri de var. Ben burada birinci cihetleri başka bir makāleye ta'lîk ederek ikinci şıkkı tahlîl edeceğim ve bütün mes'ûliyetleri meydana fırlatacağım.

Bugün bir fâci'a daha doğrusu bir zillet ve sefâlet var. O da yavaş yavaş Müslümanlığın kendi diyarında bile Hıristiyanlığa zebûn ve mahkûm olması… Bu nasıl oluyor? Şöylece, sessiz ve sadâsız yani ictimâ'î ve iktisâdî olarak… İslâmlar, kendi memleketlerinde servet ve ihtişâm, ticâret ve iktisâd nokta-i nazarından en mühim ve en ziyâde terakkī ve te'âlîye müsta'id yerlerden tedrîcen çekiliyor, harâbelerde yerleşiyor, daha doğrusu tünüyor… Bu sûretle Müslümanlık oralardan ric'at ederek medenî ve iktisâdî mevki'leri Hıristiyanlığa terk ediyor. Oraları müslüman diyarından olduğu halde İslâmlık'tan bir alâmet bulunmuyor. Ve bu sûretle Müslümanlığın servet ve emlâki, arâzi ve emvâli beytü'l-mâl-i Müslimînden eksilerek ecnebilerin, hıristiyanların, kiliselerin kasalarına, hazînelerine akıyor. En nihâyet hıristiyanlar efendi, müslümanlar hizmetçi oluyor…

Efradı sefîl ve perîşân olan her gün her vâsıta ile izzet-i nefisleri, haysiyet-i şahsiyyeleri başkaların ellerinde bulunduğu için çiğnenen, tahkīr edilen bir milletin en azîz hissiyât-ı dînîyyesi, kendisine düşman bir dinin ihtişâm ve hâkimiyeti önünde mütemâdiyen tahkīr edilen sâlikleri olan bir dinin inkırâz ve inhilâlden kurtulmasının imkânı yoktur. Dinler, milliyetler ancak izzet-i nefsle, kendi gururlarıyla, onlara verilen ehemmiyet ve te'âlî ile yaşar. Yoksa kendi din ve milliyetinin gerek bi'l-vâsıta ve gerek bilâ-vâsıta her türlü tahkīrlere, zilletlere, mahkûmiyetlere tahammül eden bir milletin dini elbette tamamen şîmesini, gāyesini, makāsıd ve vezâ'ifini kaybeder.. İşte biz maatteessüf, şimdi bu haldeyiz. İslâmlar sefîl ve perîşân, fakīr ve muhtâc, Müslümanlık da mahkûm ve zebûn.. Dinini, milliyetini yükseltmeyen hey'et-i ictimâ'iyyeler de büsbütün hakīr ve zelîl olurlar. Hıristiyanlığın kuvvet ve şevketi, ihtişâm ve nüfûzu nerede, Müslümanlığın acz ü ihtiyâcı nerede?..

Geçen hitâbemde söylediğim gibi insanların ve milletlerin hüküm ve kudreti para ile olduğu gibi dinlerin, medeniyetlerin de şevket ve te'âlîsi ancak servetle, ticâret ve iktisâd ile olur. Müslümanlar iktisâden hıristiyanlara esîr bulununca Müslümanlık hiçbir zaman Hıristiyanlığın hakāret boyunduruğundan kurtulamaz.. Müslümanlığı iktisâden mağlûbiyetlere uğratan biziz. Bizim evliyâ-yı umûrumuzun, ilmiyemizin, halkımızın cehâlet ve atâletidir. Hükûmet Müslümanlığın menâfi'-i hayâtiyyesini himâye etmiyor. İlmiyyemiz vazîfe-i irşâdiyyesini yapmıyor, halkımız kör gibi hareket ediyor. Netîcede İslâm arâzisi, emlâki elden çıkıyor.

Meselâ İstanbul'un Beyoğlu, Kadıköy, Haydarpaşası, İzmir'in Kordun'u, Frenk mahallesi ve ilh… yerler âdetâ sırf hıristiyan şehri hâline gelmiş gibi… Bunun sebebi, müslümanların hıristiyan seyl-i iktisâdîsi önünde mütemâdiyen ric'at etmesidir.

Fakat düşünmüyor muyuz ki, nasıl bu yerlerde Müslümanlık ortadan çekilerek orada sırf Hıristiyanlık kāim oluyor, aynıyla diğer yerlerde de memleketlerde de Müslümanlık mağlûb olunca oraları yine Hıristiyanlığın eline geçerek Müslümanlık'tan nişâne kalmayacak ve bu hal te'âkub ve tevâlî ede ede nihâyet bu İslâm diyârında müslüman istiklâlinden, müslüman iktisâd ve medeniyetinden eser kalmayacak ve bütün müslümanlar ve Müslümanlık yavaş yavaş ortadan kalkmış bulunacaktır.

Milletler ve dinler, bulundukları yerlerde mâlik oldukları emlâk ve arâzi ile servet ve sermâye ile mütenâsiben kuvvet ve nüfûza sâhib olurlar. Emlâk ve arâzisi elinden çıkmış, servet ve iktisâden iflâs etmiş bir millet ve dinin yaşaması ve bulunduğu yerde kalabilmesi mümkün müdür? Hani Macaristan'daki, Sırbistan'daki, Yunanistan'daki, Romanya'daki ilh… Müslümanlık nerede?... Fakat bizim memleketimizde bu İslâm diyârında Hıristiyanlık pek güzel yaşıyor. Hatta Müslümanlığa hâkim oluyor. Sebebi; iktisâd, emlâk ve arâzi nokta-i nazarından tefevvuktan başka bir şey değildir. Eğer biz böyle gidersek bu yegâne müstakil İslâm devletinin âkıbeti de o zavallı eczâ-yı vatanın felâketinden başka

bir şey olmayacaktır. En nihâyet buraları da Hıristiyanlığın hâkimiyeti altına girerse artık İslâmlığın nefes alacak bir penceresi kalmayacak, yavaş yavaş İslâm şîme ve seciyesi bozularak İslâm ahlâk ve rûhu tefessüh ederek ma'âzallâh ya bütün din ve milliyetimizle beraber edeceğiz yahud Hıristiyanlığa inkılâb eyleyeceğiz.

Bu pek fecî'dir, fakat hakîkattir. Ve bunun başka türlü olmasının da ihtimâli yoktur. İktisâden mahkûm ve mağlûb olan hiçbir millet ve hiçbir din yaşayamaz. Çünkü iktisâdî mağlûbiyeti ictimâ'î, siyâsî ve askerî mağlûbiyetler ta'kîbeder. İşte misâli: Evvelki muhârebelerimiz, Balkan muhâre **[144]** beleri… Çünkü bir milletin ictimâ'î, millî, siyâsî ve askerî, amelî ve medenî kuvvetini ancak ve ancak iktisâdiyâtı teşkîl eder. İktisâdiyâtsız, ictimâiyât, medeniyet, milliyet, din olmaz. Hepsi mahkûm-ı sukūt ve inkırâzdır… İşte bütün müslümanların ve Müslümanlığın hâl-i hâzırı.

Binâenaleyh yegâne çâre: Tehlikenin pek yakında olduğunu görerek hocalarımız, vâ'izlerimiz, köy ve mahalle imâmlarımız ve muhtârlarımız Allah'ını, dinini düşünerek, dindaşlarına acıyarak, Müslümanlığa yapmış bulunacağı cinâyet ve hiyâneti, küfr ü isyânı nazar-ı dikkate alarak dînen ve şer'an mecbûr bulunduğu halkı irşâd ve himâye vazîfesini vicdânında, rûhunda bir güneş gibi hissederek vazîfe başına koşmalı… Câmi'lerde, köylerde, mahallelerde, her yerde fakat kemâl-i sükût ve vakār ile müslümanların ecnebilerle kat'iyyen alış veriş etmemelerine, ecnebilerle ne kadar muhtâc olursa olsun kat'iyyen emlâk ve arâzi satım, terhîn mu'âmelesi yapmamalarına, ecnebilerle her türlü mu'âmelât ve münâsebât-ı iktisâdiyyeyi kat' etmelerine, onları kazandırmaya değil, belki onlardan kazanmalarına, İslâm zenginlerinin müslüman emvâl ve emlâkini, servet ve iktisâdını muhâfaza için her türlü vâsıtalara mürâcaat etmelerine dâir hem hakîkatleri, felâketleri hem de dînî ve vatanî vazîfeleri, hakları, mecbûriyetleri anlatarak va'az ve nasîhatler vermeli, sonra bu işi ta'kîb ederek hiçbir zaman arkasını kesmeyerek, yorulmayarak, yılmayarak aylarca, senelerce uğraşarak İslâmları bu türlü harekete mecbûr etmelidir…

Hitâbe başında söylediğim gibi hıristiyanların İslâm arâzi ve emlâkini almak için aralarındaki cem'iyetlerden, onların yaptıkları işlerin istatistiklerinden ve bütün hıristiyanların bu husûsa dâir ittihâd ve iştirâkinden, hattâ buna dâir yerli ve Osmanlı hıristiyanlardan bazılarıyla ecnebilerin iştirâk ve i'tilâfından, Avrupalıların da bu işte yerlilerle müttehid olduklarından müdellelen vesâikle bahsedeceğim ve bütün hakîkatleri meydana koyarak din ve milliyet vazîfemi yapmaya çalışacağım.. Bu hakîkatlere felâketlere, tehlikelere göz yumup da bu dînî ve vatanî vazîfeleri îfâ etmeyecek hocalarımızı, vâ'izlerimizi, köy ve mahalle imâmlarımızı teşhîr edeceğim.. Hükûmetimizi millî ve düvelî vazîfelerine çağıracağım.. Ve bu husûsta kat'iyyen yılmayacağım ve korkmayacağım.. İşte şimden söylüyorum: Müslümanlığı, ictimâ'an ve medeniyyeten, iktisâden emlâk ve arâzi i'tibârıyla hiç olmazsa kendi diyârında Hıristiyanlığın boyunduruğundan kurtarmayacak büyüklere, zenginlere, hocalara yüz bin teessüf olsun!....

Salih Abdullah

TERBİYE VE TA'LÎM

MESÂLİK-İ İLMİYYE

Evvelki makālemi medâris-i ilmiyye ile müntesiblerinin mahkûm olduğu ahvâl-i esef-iştimâle hasrederek bu husûsta şâyân-ı ibret safhalardan bazılarını arz etmiştim. Bu def'a ise meslek-i ilmiyyenin mevki'-i ictimâ'î ve idârîsine teşmîl-i tedkîkāt ile o vâdîde vücûda getirilen âsâr-ı gafletten bahsetmek istiyorum.

Dîn-i mübîn-i İslâm sa'âdet-i dâreyni kâfil olduğu cihetle ahvâl-i medeniyye ve secâyâ-yı ahlâkıyyemizin nâzım-ı esâsîsi *Kur'ân-ı Kerîm* ile edille-i sâire-i şer'iyye olup millet-i İslâmiyyenin gerek münferiden ve gerek müctemi'an icrâ edecekleri a'mâl-i dünyeviyyeden hiç birisi ahkâm-ı şer'iyyeye karşı îcâbı vechile birer vaz'iyet almaktan hâlî olamaz. Fil-hakîka mezâhib-i sâire ashâbı arasında din bir emr-i vicdânî i'tibâr edilip her şahsın hüviyet-i ma'neviyyesinden hârice çıkamadığı ve ruhban sınıfı ancak riyâset-i rûhâniyye ile vazîfedâr olduğu halde ulemâ-yı İslâmiyyenin uhde-i fazîletinde pek başka vezâ'if takarrur eyleyerek şu'abât-ı hükûmet bile müteşerri'înin mu'âvenetinden vâreste kalamamıştır.

Bu keyfiyet bir hakîkat-ı kat'iyye olduğu halde ulemâya olan ihtiyâcın mâhiyet ve kemiyeti bizde nasıl bir mikyâs ile takdîr edildiği ve bu zümre-i fâzılaya müstahak oldukları mevâki' işgāl ettirilip ettirilmediği kaziyyesi ehemmiyetle şâyân-ı nazar olsa gerektir.

Talebe-i ulûmdan bir efendinin "nasara" dediği gün ile icâzet du'âsına "âmîn-hân" olduğu zaman arasında kendisi için gāye-i hayâl derse çıkıp beyne'l-emsâl temeyyüz ile talebe cem' etmek, ebeveyni için zübde-i âmâl oğulları Fâtih kubbesi altında tahta döğmek, hoca efendi için maksad-ı aksâ dahi kendisine kadar gelmiş olan silsile-i tedrîs talebesi idâme etmekdir ki hayâtın şu muğfil leme'âtına teslîm-i efkâr ederken vücûda gelen ittihâd-ı âmâl medârisi her şeyden evvel bir ders-i âm mahreci hâline getirmiştir. Bir Arabî âliminden pek çok hizmet beklenebildiği halde hâkim olmaya bile tenezzül etmeyen âlimler bidâyet-i İslâm'dan beri görülegelmiştir. Hattâ ruûs imtihânına mükerreren girdiği halde muvaffak olamayıp da kendisini medreseye vakfederek târik-i dünyâ ve ta'bîr-i mahsûsuyla "kudemâ-yı lâ-yüflihûn" zümresine dâhil olanlar bugün bile eksik değildir.

Okumak, okutmak, okurken tefeyyüz, okuturken tekemmül etmek, ilmin zevkini almış kimseler için âdetâ bir gıdâ-yı rûh hükmünde ise de bir ilmin sâlikîni (ikmâl-i nüsah) ettikten sonra umûmiyetle tedrîs sevdâsında olursa ma'lûmât-ı müktesebelerinin tatbîkāt-ı fi'iliyyesi lafzı murâd olmaktan bir hatve ileri geçemez. Muhâtabının istifâdesini te'mîn edebilmek hattâ izhâr-ı fazla muktedir olmak müstesnâ bir isti'dâda vâbestedir ki şu kābiliyetini mesleğiyle tevfîk eyleyenler şübhesiz hayru'l-halef yetiştirmek bahtiyârlığına nâil olurlar. Bi'l-aks müdakkık bir müellif, mütetebbi' bir müftü, âdil bir hâkim, belîğ bir vâ'iz, cevvâl bir avukat olmak gibi mu'allimlikten büsbütün ayrı isti'dâdlara mâlik olanlar vazîfe-i ta'lîme heves ettikleri **[145]** sûrette hem kendilerinin

hem de talebenin hayâtını zehirlemekten başka bir şeye muvaffak olamazlar. İki talebeye icâzet veren nihrîrlere mukābil vasat derece ilim ile birkaç yüz talebe yetiştiren hocalar görülmüştür. Kezâlik sehhâr bir nâtıkaya mâlik oldukları halde talebenin dimâğına hiçbir şey ilkā edemeyenler de nâdir değildir. Kürsî-i tedrîste mahv ü remâd olan bu zekâların mâhiyeti hiç olmazsa makām-ı âidince takdîr edilerek turuk-ı lâzımesine sevk edilse âlem-i irfâna mütahassıs birçok uzuvlar ilâve edilmiş olur zannındayım. Ne çâre ki kimlerden ne beklenmek iktizâ ettiğini takdîr eyleyecek bir devre-i intibâha hâlâ dâhil olmadığımız anlaşılıyor.

Meselâ: Mücâz efendiler için "Medresetü'l-vâ'izîn" nâmıyla bir sınıf küşâd olunuyor. Bu sınıfın küşâdından maksad âlem-i İslâm lisânıyla hizmet edecek zevât yetiştirmek olduğu halde buraya alınan talebede yalnız ehliyet-i ilmiyye aranıp kuvve-i nutkiyye, cerbeze-i ifâde, vüs'at-i karîha gibi şeyler hâtıra gelmiyor. Hattâ içerideki tedrîsâtta bile bu yolda bir emel ta'kīb edilmiyor. Halbuki esnâ-yı kabûlde ufak bir mu'âyene ve programa bazı ilâvât ile şerâ'it-i matlûbeyi hâ'iz talebe yetiştirmek güç bir şey değildir.

Talebeden ruûs imtihânında muvaffak olamayanlarla şöhreti istirâhata fedâ edenlerden kısm-ı küllîsi kendilerini mekteb-i nüvvâba nâmzed addederler. Mekteb-i Nüvvâb; duhûl imtihânının ciddiyeti ve tedrîsâtının mükemmeliyeti i'tibârıyla mekâtib-i âliyyemiz miyânında bir mevki'-i bâlâterîn işgāl eder. Denilebilir ki hiçbir mekteb-i âlîye tahsîl edeceği ders için bu kadar kuvvetli hazırlanmış talebe alınamıyor. Bununla beraber me'zûnîn-ı nüvvâbın işgāline müstahık oldukları mevâki' kendilerine dirîğ edilerek ma'lûmâtlarından istifâde tarîkı gözetilmiyor:

Evvelce teşkîlât-ı adliyye görmeyen kazâlarda mahkeme-i nizâmiyye riyâseti de uhdelerine muhavvel olduğu halde bugün kendilerine yalnız mahkeme-i şer'iyyeyi idâre etmek kalmıştır. Garîbdir ki Adliye Nezâreti (1325) teşkîlâtıyla kuzâta yalnız mahkeme-i şer'iyye hâkimliği bırakırken Mekteb-i Nüvvâb'a (hukūk dersleri) nâmıyla "Kānûn-ı Cezâ" ve "Usûl-i Cezâiyye" gibi mehâkim-i cezâiyyede kāle alınmayacak mu'âmelât, hatta "Hukūk-ı Düvel" ve "İktisâd" gibi mehâkim-i cezâiyye ve hukūkiyyede bile meydân-ı tatbîkata çıkamayan nazariyât-ı ictimâ'iyye dersleri ilâve ediliyordu. Bu derslerin mehâkim-i şer'iyyede zemîn-i tatbîkāt bulamayacağından sarf-ı nazar bunların tedrîsinde ta'kīb edilen tarîk-ı ihtisâr ile tatbîkātına zâten meydan bırakılmayacağı anlaşılıyor. Bununla beraber kuzâtın mehâkim-i şer'iyye dâiresinden hârice çıkmamaları fikrinde olduğumuz zannolunmasın. Kadılar fıkıhtaki vüs'at-i ma'lûmâtlarıyla ve vâkıf oldukları lisân-ı Arab sâyesinde icrâ edebilecekleri dûr u dırâz tetebbu'ât ile –zâten kavâ'id-i fıkhiyyeden müstenbat olan– ahkâm-ı hukūkiyyemizin yegâne mütahassısıdırlar. Mekteb-i Hukūk ile Mekteb-i Nüvvâb'da okunan *Mecelle* dersleri mukâyese edilecek olursa aralarında pek büyük fark görülür. Nüvvâb'da *Mecelle* tedrîs eden mu'allim ahkâm-ı fer'iyyeyi daima usûle ircâ' ile o asla teferru' eden mesâili an'anâtıyla muhâkeme edebildiği halde hukūkta ancak i'dâdîden neş'et etmiş ve fıkhın ma'nâ-yı hakīkīsini *Mecelle*'nin birinci maddesinden öğrenmiş talebe muvâcehesinde *Mecelle* mu'allimlerinin mevki'i cidden müşkil bir vaz'iyet alıyor. "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*" sırf bir kānûn i'tibâr edilse bile evvelce nazariyâtı bilinmeyen bir kānûnun tederrüsünden istifâde beklenemeyeceği tedrîsât-ı hukūkiyyede kesb-i kat'iyyet etmiş mesâildendir. Kānûn-ı Cezâ'dan evvel "Hukūk-ı Cezâiyye", Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kānûnu'ndan evvel "Usûl-i Cezâiyye", Usûl-i Muhâkemât-ı Hukūkiyye Kānûnu'ndan evvel "Usûl-i Hukūkiyye" Kānûn-ı Ticâret'ten evvel "Hukūk-ı Ticâret" okunmak ne kadar lâzım ise *Mecelle*'den mukaddem "Fıkıh" hattâ "Usûl-i Fıkıh" bilmek de o kadar zarûrîdir. Zaten cezâ ve ticâret nazariyâtını görenler onlara dâir kavânîni şerhiyle okuyup ezberlemeye ve ahkâmını tamamen bilmeye mecbûr olmayıp nazariyât ile teşhîs-i mes'ele ettikden sonra kānûnun bu bâbdaki hükmüne mürâcaat ederler. İşte aynıyla fıkıh ve usûl-ı fıkıh da *Mecelle*'ye göre nazariyât mevki'inde kalarak *Mecelle* bu nazariyâtın muhassalası olan kānûn demek oluyor ki bir fıkıh âlimi *Mecelle* mâddelerini bilmese bile bir mes'ele-i hukūkiyyeyi fıkhen hallederek hükm-i *Mecelle*'ye bilâ-müşkilât rabt eyleyebilir.

Bir kānûn için evvelce hazırlanmadan onu meşrûhan okumaya başlamak te'mîn-i maksada hiçbir vechile kifâyet etmeyeceğinden mâ'adâ silsile-i mevâddan ibâret bulunan bir mecmû'ayı pek mükemmel bilenler bile onun âlimi değil, ancak bir hâfızı olurlar. Îcâb-ı zaman ile *Mecelle*'nin bazı mevâddı tağyîr edilerek yerlerine akvâl-i fıkhiyyeden müftâbih diğer kaviller vaz' edilecek olsa o mevâdd-ı cedîde –erbâbı tarafından şerh edilinceye kadar– fıkıha gayr-ı vâkıf hükkâma mübhem kalacaktır.

Bugün Mekteb-i Hukūk'ta usûl-i fıkıh okutuluyor. Edille-i şer'iyyeden istinbât-ı ahkâm eylemek tarîklerini gösteren bu ilmi âyât ve ehâdîsin bir cümlesini anlamaktan âciz talebeye okutmaktaki hikmeti halledemeyenlerden birisi de biziz. Yüz yirmi sahifelik Türkçe bir usûl-i fıkıhı Arabca bilmez bir talebeye okutmaktan bilmeyiz ki ne bekleniyor!

Hulâsa: "Hukūk" ile "cezâ" hâkimleri ayrı birer şu'be gibi menâbi'-i muhtelifeden yetiştirilmedikçe bizde tevzî'-i adâlet kaziyyesi pek nisbî bir mâhiyette kalmaktan kurtulmayacaktır. Hükûmât-ı garbiyyenin kavânîn-i medeniyyesi bizde olduğu gibi nakliyâta değil bi'l-aks akliyâta mübtenî olduğu halde hukūk ve cezâ sınıfları hükkâmının ancak hâ'iz olacakları evsâf ile mesleğin bir şu'besinde ihtisâslarını te'mîn nokta-i nazarından bu iki sınıfın ayrı yetiştirilmesi fikri oldukça meydan almış ve hattâ İtalya'da tatbîkātına başlanmış olduğu halde bizde tabî'at-i maslahatın zâten îcâb ettirdiği bu keyfiyetin ehemmiyeti hâlâ lâyıkıyla takdîr edilemiyor. Tekrâr edelim ki bir hukūk me'zûnu mesâil-i cezâiyyenin müşkilâtını elsine-i ecnebiyyenin i'ânesiyle **[146]** iktihâm etse bile *Mecelle* mevâddına doğrudan doğruya temâs etmeyen mesâil-i hukūkiyyenin hallinde Avrupa (Kānûn-ı Medenî-Code Civil)ları hiç bir vechile imdâdına yetişemez.

Medârisin mahrec olduğu bir mekteb-i âlî de dârülfünûnun "Ulûm-ı 'Âliye-i Dîniyye" şu'besi idi. Geçen sene bu şu'benin de i'dâdî me'zûnlarına hasredildiğini maatta'accüb haber aldık. Bu şu'benin cümle-i tedrîsâtından olan tefsîr,

hadîs, kelâm, usûl gibi dersleri anlamak Arabî'de behre-i kâmile sâhibi olmaya tevakkuf eder zanneylerdik. Bizim bedîhî bildiğimiz bu şey büsbütün ber-aks zuhûr etti. Kelâm ve usûl dersleri Türkçe okunacak imiş, acaba tefsîr ile hadîs hangi lisâna mâl edilecek? Buraya alınan talebe-i ulûmda bazı cihetlerce noksânî-i ma'lûmât görülüyor ise duhûl imtihânında o ma'lûmât taleb edilebilir idi.

* * *

Maârif-i Osmaniyye'nin bir derd-i devâ nâ-pezîr ile ma'lûl bir uzvu zannedilen tarîk-ı ilmiyye hakkında bizim nokta-i nazarımız ıslâhâttan ziyâde te'sîsât cihetine ma'tûftur. Garbın binlerce müessesât-ı irfânı bizim için mâ bihi'l-iktibâs olamayacaksa niçin onlardan daha mükemmelini meydana getiremiyoruz? Garb ulemâ-yı edyânından yüzlerce müsteşrik yetişerek memleketimize sâhib, vicdânımıza hâkim olmak isterken niçin ulemâ-yı İslâmiyyeden müstağribler çıkarak Avrupa'yı bize, bizi Avrupa'ya tanıtmak, Avrupa'nın İslâmiyet hakkındaki efkâr-ı fâsidesini tashîh etmek gibi hidemât ile muvazzaf olmuyorlar? Hattâ niçin Mekteb-i Sultânî'den Fransızca konuşarak çıkanlar garb ile tanışıyorlar da kendi din ve vatan kardeşlerimiz olan Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Mısır ahâlîsiyle anlaşamıyoruz? Ruhbân-ı nasârâ her zaman akdettikleri kongrelerde Hıristiyanlığın tevessü'ü hakkında kim bilir ne gibi mukarrerât ittihâz ederek icrâ-yı fi'iliyâtına da teşebbüs eyledikleri halde Ka'be-i Muazzama etrâfında her sene ictimâ' eden yüz binlerce hüccâc niçin lisân-ı *Kur'ân* ile yek-diğerinin derdini anlayamıyor?!.....

İşte biz bütün bu "niçin"lere te'sîsât ile cevap bekliyoruz.

Maârif-i sâbıkamızın târîh-i mücessemi olan medreseler artık menba'-ı feyzini leylî dârülfünûnlara terk etmelidir. Öyle dârülfünûnlar ki talebe fasîhu'l-lisân Arab hademe ve mubassırlardan Arabca'dan başka bir kelime işitmediği müddetçe tedrîsât da kâmilen Arabca ta'kîb olunarak şimdiki tercüme usûlu kat'iyyen terk edilmelidir. Elsine-i ecnebiyye tedrîsâtında pek doğru olarak takarrur etmiş bir kâidedir ki her lisân yine kendi kelimeleriyle ta'allüm olunup diğer bir lisânın mu'âvenetine muhtâc olmamak iktizâ eder. Binâenaleyh Arabca da yine Arab lisânıyla tedrîs edilecek olursa hem tercüme usûlünde gâib edilen zaman kazanılmış hem de lisânın bütün şive ve husûsâtıyla öğrenilmesi taht-ı te'mîne alınmış olur.

Turuk-ı ilmiyyenin kâffesine lâzım olan sarf, nahiv, edebiyât okunduğu müddetçe fünûn-ı şettâya dâir de hayli ders görülmesi kābil olup bundan sonra ayrılacak şu'belerde hâkim, müftü, vâ'iz, feylesof, müstağrib gibi İslâmiyet'i hem tahkîm ve müdâfaa hem tevsî' edecek zevât-ı muktedire yetiştirmek cihetine bezl-i himmet edilir.

İşte ıslâhât-ı ilmiyyede gözedilecek nikāt-ı umûmiyye bunlardır ki husûsiyât ve teferru'âtın kâffesi bu emellerin etrâfında tecemmu' etmedikçe bu mesleğin tarîk-ı salâha doğru hatve-endâz olduğunu görmek nasîb olamaz.

(Bandırma) **Hatîbzâde Ahmed Vasfi**

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

İŞTİRÂK-I EFKÂR

Geçen haftaki muhterem *Sebîlürreşâd*'ın bu sütunlarında ders-i âm efendilerimizin ta'kîb ettikleri usûl-i sakīm hakkında Uşşâkī H. İsmail Hakkı ve iki yüz imzâyı hâvî münevverü'l-efkâr arkadaşlarımız tarafından serdedilen mütâla'ât manzûrumuz oldu. Doğrusu meslekdaşlarımızın şu hareket-i ikbâl-cûyânelerinden mübâhî ve müftehir olmakla mes'elenin en amîk ve dakīk noktasına kesb-i ıttılâ' etmiş ve mesleğimiz nâmına sa'y u gayrette bulunmuş olduklarından kendilerini alkışlayarak biz Sultân Ahmed Talebe-i Ulûmu ve Dershâne müdâvimîni de bütün mevcûdiyetimizle fikirlerine, azimlerine maaliftihâr iştirâk ettiğimizi yegâne tercümân-ı hissiyâtımız olan *Sebîlürreşâd* mecmû'-i İslâmiyyesi vâsıtasıyla i'lân ederek bu husûsta biz de mütâla'amızı beyâna tasaddî ile deriz ki:

Vaktiyle maârif-i İslâmiyyenin mehd-i zuhûru olan medreselerde bugün ma'rifet nâmına hiçbir şeyler görülmüyor.. Yazık, âlem-i İslâm'ın bu meslek erbâbından daha doğrusu bizlerden şiddetle ümîd ve intizâr ettiği menfa'atler, tatlı gāyeler husûl-pezîr olmamakla beraber biz gençlerin ma'sûm dimâğları, âteşîn zekâları etrâfımızı istîlâ eden dâire-i sekāmetin kīl ü kāl noktasında sönüp gidiyor. Toprak altında kalmış demir parçası gibi çürüyor. Sonra ne millete ne devlete hattâ kendi nefsimize de fâidemiz olmuyor.

Biz teşnegân-ı ma'rifet medresenin sîne-i feyzine atılırken pek tatlı ümidlerin husûlü için ve netîce i'tibârıyla şu tâli'siz milletin nura, irfâna olan ihtiyâcını izâle maksad-ı hayrını ta'kîben menba'u'l-irfân olan medreselere atıldık.. Oh ne kadar tatlı emel.. Ne gonca-i hayâl.. Fakat bu arzularımız vücûd bulmadığından müteessir ve müteessifiz. Lâkin bu fikrimizde sâbit-kademiz, bu emel-i hayrın hayyiz-ârâ-yı husûliyçün her taşa baş uracağız…

Binâenaleyh merci'-i âidimiz ve üstâd-ı kirâmımızdan bir parça insâf dileriz!

Yazık değil midir ki on sene i'lâl ile idgām ile, illetler ile uğraşalım da esâs maksad olan hadîs, tefsîr, usûl-i fıkıh, ilm-i kelâm gibi ulûm-i âliyyeye bî-gâne kalalım. Hâlâ o kurûn-ı vüstânın bitmez tükenmez kīl ü kālinin ihtizâzât-ı meş'ûmesiyle çalkanalım.

İşte sarâhaten ve vâzıhan anlaşılıyor ki tedrîsin sekāmeti yüzünden esâs maksadı gāib ederek semt-i mechûle, vâdî-i râh-ı hevlnâke doğru alabildiğimize gitmişiz de bugünkü dereke-i tedennîye tenezzül etmişiz. Artık bu nazariyâta fâtiha çekmek zamanı çoktan hulûl ettiğinden terakkī ve te'âlîmiz için bir an evvel teşebbüsât-ı ciddiyyede bulunmalarını merci'-i âidimizden dört gözle bekliyoruz…

Biz de bu vatanın evlâdlarıyız! Niçin mahrûm-ı maârif bulunalım? Ve niçin ta'rîz ve takbîh altında inleyelim? Ve yine niçin mezelletle, dıyk-i ma'îşetle rutûbethânelerde **[147]** çürüyelim? Bizler ufak hamûle-i irfânımızla çâre-i necâtımızı üç noktada görüyoruz:

Birincisi: Dersaâdet'te mevcûd olan medârisi başka bir hâle ifrâğ edip vâridâtından hevâdâr bir mevki'e büyük bir müessese vücûda getirmek sûretiyle hayâtımız, sıhhatimiz taht-ı te'mîne alınmalıdır.

Zîrâ hâl-i hâzırdaki medârisin kābil-i süknâ olmadığı belki kuvâyı tahrîb ezhânı teşvîş, dimâğı muhtel eylediği ve bunun netîce-i tabî'iyyesi olmak üzere talebe-i ulûmdan bir çok rutûbet kurbânı gittiği herkesin ma'lûmudur.

İkincisi: Asıl mes'elenin rûhunu teşkîl eden cihettir ki o da: Tedrîs edilmekte olan fünûn-ı Arabiyye'nin her birine âid ayrı ayrı mütehassıs ta'yîn edilmesidir. Meselâ ilm-i sarfa son derece vukūfu olan zevât-ı kirâm kaç sene tedrîsile mükellef ise o müddet-i mu'ayyene zamanında yalnız ilm-i sarf tedrîsiyle meşgūl olmalıdır. Ve fünûn-ı sâire mütehassısları da bu minvâl üzere ta'yîn edilmelidir. Zîrâ iki karpuz bir koltuğa sığamayacağından bu husûsta edille serdine lüzûm görmüyoruz.

Üçüncüsü: Tedrîsât-ı Arabiyye'den maksad şübhesiz ulûm-i âliyeyye kesb-i vukūf etmektir. Bu ise kīl ü kāl ile, şürûh ve havâşiyle hâsıl olmaz. Belki (العلم فی المتون) kaziyesince her fenden birer metin intihâb etmek ve bu metinlerin ibârâtını teshîl ve tavzîh eylemekle kābil olur.

İşte terakkī ve te'âlîmizin esbâb-ı mûcibesinden olduğuna kanâat-i tâmme hâsıl ettiğimizin şerâ'it-i selâseyi merci-i âidimizin nazar-ı basîretine vaz' ederiz.

Sultân Ahmed Dershânesi nâmına
Âsitâneli Niyazi, Akşehirli Mehmed Emin,
Eğinli Mehmed Kasım
Medresesi nâmına
Akşehirli Hâşim, Kirmastılı Mehmed,
Ankaralı Mehmed Said.

ARTIK SÜKÛT ETMEYECEĞİZ...

Âfâk-ı İslâmiyyeyi istîlâ eden kesîf bulutları, zulmetleri dağıtmak mahvetmek acaba mümkün değil midir? Zulümât içinde pûyân olan zavallı millet-i İslâmiyyenin perde-i cehâleti yırtması, kâbûs-i cehâletten tahlîs-i girîbân etmesi muhâl midir?

Evet, bu suâllere şu cevap verilir ki desâtîr-i riyâziyye derecesinde kat'îdir: Millet-i İslâmiyyeye mürşid, mürşidi yetiştirecek dârü'l-irfân lâzımdır. Mürşid kelimesiyle dârü'l-irfân terkîbinin tazammun etttiği ma'ânî-i hakīkiyyeyi biraz tedkīk edecek olursak ne elîm bir maraza, ne müdhiş bir uçurума, ne hevl-engîz bir girdâb-ı felâkete düşmüş olduğumuzu teslîmde gecikmeyiz.

Târîh-i medeniyyet eslâf-ı izâmımızın nasıl çalıştıklarını, şeh-râh-ı terakkīde ne derece muhayyeru'l-ukūl[1] hatve-endâz olduklarını pek ra'nâ gösteriyor. Kurûn-ı vüstâda Avrupalılar "skolastik" batağı içinde yuvarlanırken İslâmlar bir taraftan âyât-ı *Kur'â*niyye ve ehâdîs-i şerîfeden müstenbat kütüb-i dîniyye ve felsefiyyeyi tedvîn ediyorlar, diğer taraftan da ulûm ve fünûn-ı nâfi'a-i ecnebiyyeyi tercüme, millet-i İslâmiyyenin ihtiyâcât-ı maddiyye ve ma'neviyyesini tatmîn edecek âsâr-ı muhallede vücûda getiriyorlardı.

İslâmiyet'teki terakkiyâtın evvelâ tevakkufa sâniyen inhitâta uğramasının sebebi nedir? Şübhesiz ki o terakkiyâtı idâre ve teceddüd ettiren mâhir ellerin fıkdâna yüz tutmasından ileri gelmiştir.

Cezîretü'l-Arab'dan ser-zede-i zuhûr olarak çâr-aktâr-ı cihânı envâr-ı ma'rifet ile tenvîr eden İslâmlar bugün ilim ve fensizlik yüzünden her yerde esârete mahkûm oluyorlar. İhtiyâcât-ı hâzıra ile kābil-i te'lîf olmayan medrese programlarının müfîd bir şekle ifrâğı, talebenin muntazam bir hayâta nâil olması ile şu tedenniyât-ı müdhişe-i ma'neviyyeden kurtulmak mümkün olur. Medreselerin ıslâhı yalnız kurûn-ı vüstâdan kalma programın ta'dîli ile mümkün değildir. Ulûm ve fünûnda terakkiyât-ı fevka'l-âdeye mazhar olmuş olan milletlerin Fransızlar ve Almanların felsefe ve mantıklarını tercüme edilse, hadîs ve tefsîr okutmak için ulemâ-yı fuhûl intihâb olunsa dâhî mu'allimler tarafından riyâziyât-ı âdiyye ve âliyye tedrîs olunsa acaba matlûb olan fâideyi, semereyi iktitâf etmek nasîb olur mu? Hayır, hayır...

Anadolu'nun hücrâ köşelerinden ihtiyâr-ı gurbet eden teşnegân-ı maârif İstanbul medârisindeki usûl-i sakīm ve i'tiyâdât-ı müz'ice karşısında ne elîm sukūt-ı hayâle uğradıklarını derhâl görüyorlar. Anadolu'nun latîf âb ü havâsına alışan bir talebe İstanbul'a geldikte havadan, ziyâdan mahrûm bir medrese, vücûdu yıpratan, dimâğı küflendiren rutûbetli bir oda görüyor. Zavallı talebe memleketinden ebeveynin âğūş-ı şefkatinden ayrılırken perverde ettiği âmâl-i mes'ûdeye muhrib-i hayât olan bir kubbe altında nâil olamayacağını derk ve teyakkun ediyor. Fakat tahammül-fersâ olan bu gibi ahvâle de katlanmak mecbûriyetinde bulunuyor. Çünkü fakr u zarûretten ihtiyâcât-ı ma'neviyyesini başka türlü tatmîn edemiyor.

Bî-çâre milletin kesesini, devletin hazînesini ızrâr etmeden muvafık-ı hıfzu's-sıhha müessesât-ı ilmiyye vücûda getirmek pek kolay olduğu halde maatteessüf alâkadârân düşünmüyor ve yahud düşünmek istemiyor. Her türlü takayyüdât-ı sıhhiyye ve âsâr-ı hayâtiyyeden mahrûm olan yüz yetmiş medreseyi muhâfaza etmekte millet-i İslâmiyye için bir menfa'at tasarruf etmek abesdir. Acaba bu medreselerin bedeliyle İslâmiyet'in şân ve şerefiyle mütenâsib üç dört tane mebânî-i cesîme vücûda getirmek mümkün değil mi? Bugün inşâ edilmekte olan muhteşem dârü'l-mu'allimîn binasının kıymeti zannedersem otuz bin liradan fazla değildir.

Daima muhâfazakâr mevki'inde bulunan zimâmdârân eser-i faâliyet gösterip ni'am-ı celîle-i dîniyye ile millet-i İslâmiyyeyi nasîbedâr etmeyecek mi? Şu dûçâr olduğumuz felâketten mütenebbih olup çâre-i halâs ve necâtımızı te'mîn edecek vesâite mürâcaat etmeyecek mi? Riyâset-i ilmiyyeyi işgāl eden zevât-ı kirâma şu beyitle hitâb etmekten men'-i nefs edemiyorum:

ریاست بدست کسانی خطاست
که از دستشان دستها بر خداست

Ey evliyâ-yı umûr; üstâd-ı muhteremin şu sözlerini tekrâr ederek **[148]** diyorum ki: Ecdâdımızla beraber bütün âlem-i İslâm bize yalvarıyor. Millet-i İslâmiyyeyi cehâletten, esâretten kurtarmayı Cenâb-ı Hak ve Nebiyy-i zî-şân emrediyor.

Tekrar ediyorum şu hâl-i esef-iştimâlden kurtulmak için mükemmel program, muntazam medreselere ihtiyâc var...

[1] Metinde (شهرای ترقیده نه درجه محیر المعقول) şeklindedir.

Bunlardan sonra düşünülecek bir mes'ele var ise o da muktedir mu'allimler intihâb etmek, medreselerin idâresini birer "pedegoji" mütehassısına tevdî' etmektir. İdâre vazîfesini deruhde edenlerin yalnız ulûm-ı Arabiyyede ihtisâsları olması kâfî değildir. Ta'lîm ve terbiye mütehassısı olmaları da lâzıme-i ıslâhâttandır.

Talebi-i ulûmdan:
Malatyalı Osman Nuri

İBRET-ÂMÎZ BİR MUHÂVERE!

–Talebe kardeşlerime ithâf–

Fikren, rûhan yükselmek ihtiyacı bizde ne derece ileri vardığını, felâket-i ahîremiz bütün varlığıyla sâha-i aleniyyete koydu. Bir millet için yaşamak, feyz-yâb olmak, necâta ermek mutlaka ilim ve irfâna hizmet etmekle, etmenin çâresini arayıp bulmakla mümkinü'l-husûl olduğunu bize pek ayân bir sûrette anlattı. Fakat bu hakîkati anladık, idrâk edebildik mi? Bunun da cevâbı menfî değildir. Evet, umûm değilse de ekseriyet i'tibârıyla az çok bir eser-i intibâh, bir fikr-i taharrî husûle geleceği pek tabî'îdir. Çünkü bin dersden ise bir musîbet yeğdir derler. Binâenaleyh nâgehânî bir sûrette ma'rûz kaldığımız şu felâket-i uzmânın netâyic-i meş'ûmesinden ye'se düşerek azmimize halel getirmeyelim. Nevâkısımızı, hatîâtımızı bî-pervâ söylemekten çekinmeyelim. Kemâle, kemâlâta ermenin çâresini arayıp bulalım. Bulmak için de lâ-yenkatı' bir sûrette sa'y edelim, öyle bir halde ki sa'âdet bizi der-âgūş etsin, âheng-i umûm-i millîmizde tam bir cereyân husûle gelsin. Târîh, bizi tevbîh ve takbîh değil, tevkîr ve takdîs etsin.

Bir iki gün mukaddem pek yakından tanıdığım genç, mütefekkir, parlak bir zekâya mâlik bulunan talebe kardeşlerimden birisi hasbe'l-lüzûm hücre-i âcizîye geldi. Beyân-ı hoş-âmedîden sonra rûhumda te'sîrât-ı amîka icrâsından bir ân hâlî kalmayan ıslâh-ı medâris mes'elesini mevzû'-ı bahs ittihâz ederek kendisine dedim ki: –Bugünlerde mesleğimiz hakkında sütûn-ı matbû'âtta yazılan yazıları, edilen münâkaşaları görüyor, mütâla'a ediyor musunuz? Küçük bir vakfe-i teemmülden sonra müteessirâne bir vaz'iyetle: –Tebyîn-i hakîkat zımnında neşredilegelen o gibi makālât-ı mühimmeyi görmek, nazar-ı tedkīk ve tetebbu'dan geçirmek ben ve benim gibi gençlere henüz nasîb olmuş şeylerden değildir. Binâenaleyh bu husûsta beyân-ı fikr etmemekte ma'zûr görüleceğimi ümîd ederim.

Muhtasar fakat körpe bir dimâğdan kopup ortaya atılan şu bir iki cümle musâhabe ve muhâveremizi epeyce bir müddet dûçâr-ı ta'tîl etti. Beni diğer bir istifhâmın îrâdına muztar bıraktı. Çünkü bahsimizin tenevvür ve tavazzuh etmesi daha bir takım hakâikin inkişâfına hizmet edeceği zann-i kavîsini tevlîd ediyordu. Nihâyet sabrım tükenerek dedim ki: –Demek ki sen ve senin gibi gençler, hayât-ı ictimâ'iyyeden mahrûm, felâket-i mütevâliyyeden ise bütün bütün bî-haber olarak yaşıyorsunuz. Şu halde ta'kībine mecbûr tutulduğumuz usûl-i tedrîsin kurûn-ı vüstâ mahsûlü olduğuna dâir henüz ma'lûmâtınız olmadığı anlaşılıyor. Öyle ise bu hafta intişâr eden *Sebîlürreşâd* cerîde-i İslâmiyyesini size takdîm edeyim de hücrenizde mütâla'a eder ve nasıl bir emrâz-ı müdhişenin taht-ı te'sîrinde yaşadığımızı anlamaya gayret edersiniz olmaz mı?.. Bu def'a küçük bir tebessümle cevâbını pek ziyâde ihtisâr ederek yalnız: –Okutturmuyorlar! Kelimesini îrâd etmekle iktifâ eyledi.

Muhâtabım tarafından makām-ı cevâbda îrâd edilen "okutturmuyorlar" kelimesinin mebnî-aleyhi i'tibârıyla rûhumdan hissettiğim ıztırâb ve teessürün netîce-i tabî'iyyesi olarak: – Sizin gibi gençleri teceddüde doğru sevk edecek bu gibi âsâr-ı mühimmeyi mütâla'a etmekten alıkoyan avâmil ve müessirâtı niçin ezip, kırmıyorsunuz?.. Tarzında üçüncü bir istifhâm ile muhâtabımın başını ağrıtmak mecbûriyetinde kaldım.

Teessürümün derece-i şiddetini hisseden genç dimâğ, sözlerine kemâl-i me'yûsiyetle ibtidâr ederek dedi ki: – Ben ve benim gibi gençleri yed-i kahrına almakta hiç de fırsat fevt etmeyen avâmil ve müeessirâtı bir sûret-i münâsibede –yani hukūkumuzu müdâfaa etmek ve hükm-i kānûndan infikâk etmemek şartıyla– ref' ve izâle etmek dâire-i imkândan hâric değildir. Maa-hâzâ daha bir müddet-i muvakkate sabretmek lüzûmunu hissediyorum. Çünkü her ni'meti istihsâl etmede isti'câl göstermemek akıl ve hikmetin kabûl ettiği hakîkatlerdendir. Binâenaleyh son söz olmak üzere söylemeden çekinmeyeceğim ki: Bizdeki avâmil ve müessirâtın, en mühimmini teşkîl eden bir şey var ise o da feyz-yâb olmak, felâha ermek emel-i sâfiyânesiyle akşam, sabah rahle-i tedrîsi etrâfında saf-beste-i ihtirâm olup hürmetle selâmladığımız mürebbîlerimizdir….*[1]

Dedi ve muhâveremiz şu sûretle hitâm-pezîr oldu.

Şimdi muhtasar fakat pek fecî' bir manzarayı irâe eden şu muhâveremiz pek sarîh bir sûrette anlattı ki: Gençlik, hiçbir **[149]** vakit, hiçbir zaman eski dimâğların vereceği terbiye-i ta'assuba karşı ser-fürû etmek tarafdârı değildir. Fakat bu husûsta ibrâz edeceği fedâkârlığın henüz zamanı vürûd etmediğine kāil bulunuyor. Ve sönmüş bir ümid ile makām-ı âidinden lâzım gelen teşebbüsâtın vukū'una intizâr ediyor.

Fâtih: Talebe-i Ulûmdan Usturumcalı
S. Zeki

EDEBİYÂT

SON EZÂN

Mensûre

Bir asra doğru koşan müddet-i hayâtının bütün mezâhim ve âlâmı, bütün huzûz ve şetâreti; ona bir ak sakal, bir de pâk yürek kazandırmıştı… Bu iki mübârek hazînenin nigehbân-ı sît ü şerefi olan gözleri aynı zamanda onlardaki

* Mürebbî lafzıyla tavsîf ettiği hoca efendi hazretlerinin halka-i tedrîsinde bu dakīka yüz, yüz elli kadar şübbân-ı vatan mevcûd ve hâzır bulunmaktadır.

Sebîlürreşâd **-** Halka-i tedrîsine koşan yüz elli kadar şübbân-ı vatanın fikirlerini öldüren, dimâğlarını söndüren bir müderris efendi bulunacağını tasavvur bile edemezdik! Meğerse…. Zavallı meslek-i ilmî!...

felsefe-i kudsiyyeyi muhîte teblîğ eden iki revzen-i şifâkâra benzer idi. Kenârlarından taşan ma'nâ-yı safvet ve hulûsu okuyabilenler bir ân için olsun sa'âdet ve felâketin şi'r-i imtizâcını tecsîm eden bir timsâl-i zinde mevcûd bulunduğuna kāni' olmak isterlerdi.

Onun bütün sa'âdet-i hayâtını iki mukaddes kelimede teksîf etmek pek kābildir. Îmân ve ezân. Îmânındaki kudret ve metâneti anlamak isteyenler büyük yorgunluklara nâmzed olmazlar. O "el-hamdülillâh mü'minim, müslümanım, yüreğimde nûr-ı îmân var!" diye i'lâ-yı kelime-i îmân ederken bütün zalâm-ı şükûk ve evhâmı eriten bir ma'neviyet-i münevvereye bürünür.

Yedi yaşından i'tibâren başladığı ezân idmânları en nihâyet onu murâd-ı selîmine erdirmiş, semâ-peyvest bir minârenin müezzinliğine is'âd etmişti. On beşinci sâl-i hayâtından bed' eden bu meşgale-i nûrâ-nûr o günlerde altmışıncı sene-i devriyesine kavuşmak için hazırlanıyordu. Altmış senelik müezzin! Kendi huzûr-ı vicdânında mazhar-ı tebrîk ve tes'îd olduktan sonra insanlardan beklediği iltifât; yalnız o kadarcık bir şey idi. Evet, ona "Altmış senelik müezzindir. Pek mübârek bir zâttır." diyebilsinler, işte o kadar..

Ak sakalın sırr-ı vücûdunu yalnız sa'âdette mi aramalı, onun reng-i kefenîsinde felâketin de bir hisse-i âmiliyyeti yok mudur? Felâketsiz sa'âdet mi olur, pekala vardır. İhtiyârın bütün mâcerâ-yı mesâibini de şu iki kelimenin sîne-i cehennemîsine defn ediverelim: Zulüm ve küfür…

O, kırk sene kadar evvel Servi'den hicret ederken bu iki ta'bîrin edâ ettiği ma'nâlardaki huşûnet-i akūrayı pek acı bir sûrette tatmış ve ondan sonra hayâtın bütün elemlerini, bütün sükūtlarını onlarla îzâha karar vermiş idi.

* * *

Muhârebe i'lân edilir edilmez gönüllü yazılarak hudûda koşmak istedi. Fakat altmış senelik minâresinden bir türlü ayrılamadı. Onun lâhûtî makāmından semâvîpâyesinden gönüllere sekînetler yağdırmak da bir nevi' gönüllülük olacağını düşündü. Rûh-ı Bilâl'i şâd edecek bir sadâ-yı bülend ile ezânlarında devam etti. Allahü ekber, Allahü ekber…

Şehir muhâsara edildikten sonra "zulüm ve küfr"ün sîle-hâr-ı kadîmi olan ihtiyâr müezzinin hal ve tavrındaki fevka'l-âdelik herkesin nazar-ı dikkatini celbe başlamıştı. Onun ezânlarında cûşân olan ma'nâ-yı sebât ve metânet her vakitkinden ziyâde belîğ ve satvetli idi. Diğer taraftan kaç kereler onun ezân okurken ağladığını görenler bulundu: Metânet-i hazîne..

Günler geçiyor, şehrin etrâfındaki hırs-ı iftirâz gittikçe kuduruyor gittikçe saldırıyordu. Mahsûrîn ezânların sekînetkâr telkînât ve ilhâmâtıyla bütün heyecanlara bütün korkulara galebe çalarak emîn ve vakūr müdâfaa ediyorlardı.

Son günler yaklaştı. Son emeller de çoştu. Muhâsırlar, ümîde kavuşmak için ümîdsizliğin ayağına düşmüşler onun tavsiye ettiği savlet-i mecnûnâne ile bütün bütün kudurmuşlardı. Mahsûrînin âb ü tâb-ı hamiyyet ve himmeti de o nisbette yükselmişti. Cennet ile cehennemin bu tesâdüm-i müdhişi, pek âteşîn ve hûnîn oluyordu. Gök gürlemelerini tanzîr eden top sesleri en soğuk kanlı yüreklerde bile yıldırımlar tekvîn ediyordu!

Son günlerde Edirne'nin cebhe-i kamer-tâbında bir şeyler okumaya başlayan ihtiyâr müezzin; o sabah ber-mu'tâd boyalı değneğini koltuğuna alarak odasından çıktı, minâreye kadar olan mesâfeyi, ezânın mukaddes kelimeleriyle tenvîr ederek kat' edebiliyordu. Ona bugünlerde bir hal gelmişti: Yürürken, otururken, kalkarken, hâsılı her ân ezân okumak istiyordu. Nihâyet minâre kapısına geldi. Yavaş yavaş düşüne düşüne merdivenlerden çıkmaya başladı. Fakat onu yukarıya doğru çeken, ona bir gençlik şitâbı tavsiye eden bir kuvvet vardı. Adımlarını sıklaştırdı, bir heyecân-ı îmân ile yükseliyordu. Nihâyet altmış senelik makām-ı kudsî-fâmına erişti. İhtiyâr gözlerinin bütün nüfûzunu bir araya toplayarak Edirne'yi mütehassirâne, müştâkāne süzdü. Ondan sonra kalbini dinlemeye başladı. Çünkü orada bir feverân, bir kan vardı, bir yangın vardı. Bu yangının ne demek istediğini anlamak için başını göğsüne doğru eğdi. Beyâz sakalı sînesini okşuyor, ondan neler duyduğunu soruyordu:

– Nen var söyle, bu ârâmsızlık neden, bu coşkunluk neden, bu yangın neden?..

– ……

– Söyle diyorum, senin bütün mes'ûdiyetlerini bütün felâketlerini yüklenen ben değil miyim. Aramızda ayrılık var mı? Bu beyâz renk senin kıymetli yâdigârın değil mi?

– …….

– Söyle, lisâna gel, insâfa gel, seni hak yoluna da'vet ediyorum, bu coşkunluk neden?

Kalb, cevâbını gözlere tevdî' etmişti. Hıçkırıkları müteâkib beyâz sakal gözyaşlarıyla ıslandı. En samîmî bir cevâba mazhariyetin verdiği sekînet ile başını kaldırdı:

"Edirne, ey câmi'lerin, türbelerin, sultânların, minârelerin ve minâremin tâc u tahtı olan Edirne! Senden ayrılacak mıyız? Seni bizden gasb edecekler mi? Zulüm ve küfür seni de seni de mi ey harîm-i İslâmiyet, seni de mi solduracak?!.."

Minârenin tâ dibinde patlayan gülleden başka cevap veren olmadı. Kalblerden başka söyleyen yok. İhtiyâr bu menhûs cevâba tel'înkâr bir nazar fırlattı, hitâbesine devam etti:

– "Hazret-i Muhammed öldüyse Tanrısı bâkīdir" diyen, bu dinin e'âzımındandır. Edirne gidiyorsa ezânı bâkīdir:

Allâhu ekber, Allâhu ekber..

"Es-salâtu hayrun mine'n-nevm" diye bağırırken bütün âlem-i İslâmın harhara-i **[150]** menâmını işitir gibi oldu. Biraz durdu, Osmanlı toplarının velvele-i ra'd-pesendi ile gönlü okşandı.. devam etti:

Allâhu ekber, Allâhu ekber, Lâ ilâhe illâ'llâh…

Sonra hemen merdivenlerden koşa koşa indi. Senelerden beri "zulüm ve küfr"e mukābele için odasının bir köşesinde beklettiği dedeler kârı kılıncını kuşandı, süngü süngüye çarpışan kahramanlara iltihâk etti. O ak sakalıyla pâk yüreğiyle yetmiş beş senenin bu iki hızâne-i cihân-kıymetiyle düşmanlarına, zulüm ve küfre saldırırken lisânından da:

– Allâhu ekber, Allâhu ekber…

Kelimeleri coşuyordu!

Abdüllatif Nevzad

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA
– 29 –

KAVMİYET-NİFÂK VE ŞİKÂK TOHUMLARI

İngilizce'de bir darbü'l-mesel var ki, cidden bize bir ders-i ibret verebilir. Bu da "Tefrika tohumunu ek, ikiye ayır, sonra hakem ol!" sözlerinden ibârettir. Diyebilirim ki bir cihân-ı ma'nâyı muhtevî olan bâlâdaki temsîlden biz zerre kadar hisse ve ibret alamamışızdır.

Evvelki makâlelerimin birinde Arablık-Türklük mes'elesinin nereden nebe'ân ettiğini ve bunun esbâb-ı gayr-ı ma'kūlesini, avâmil ve müessirâtını birer birer arz ve beyân etmişidim. Kāri'lerin hâtırlarında olsa gerektir ki bu mes'ele yirmi beş seneden evvel ecnebi bir hükûmetin teşvîkāt ve ilkââtıyla Mısır'da başgöstermiş ve bir hilâfet-i Arabiyye te'sîsi için propagandalar, propagandacılar, beyânnâmeler, sûret-i husûsiyyede hissiyât ve vicdânları, kalemleri, zelâkat-ı lisâniyyeleri para mukābilinde satın alınan adamlar suver-i muhtelife ile isti'mâl olundular. Aden'e Yemen'e, Hicaz'a, Irak'a, İbnü'r-Reşîd'e mahsûs adamlar gönderildi. Sözler, va'adler verildi. Andlar içildi, vesîkalar te'âtî edildi. Fakat o zamanki teşebbüsâtı her nasılsa yine zemîn ve zaman ile müteşebbislerin ihtirâsât ve ahlâksızlıkları akīm bıraktı. Aynı zamanda millet-i necîbe-i Araba mensûb olan dûr-bîn ve hakāyık-şinâs birçok rüesâ-yı kabâil, ulemâ-yı a'lâm, eşrâf-ı kirâm edilen mesâ'îye, söyletilen lakırdılara ehemmiyet verip iştirâk etmediler. Çünkü bu teşebbüslerin altında ecnebi parmağının oynadığını ve o gibi yaldızlara bürünüp şakşaka-i lisâniyyeden başka bir şey olmayan beyânâtın zehr-âlûd bir nesne olduğunu hakkıyla ta'yîn ve teşhîs eylemişlerdi.

İ'lân-ı Meşrûtiyet'ten bir iki sene sonra bu cereyân Şükrü el-Aselî kumpanyasının himmetiyle tekrâr meydan almaya başladı. Gitgide yine iş Mısır'daki fesâdcıların eline düştü. Bu sefer ise evvelkinden daha ziyâde faâliyetle ifsâdâtta bulundular.

Bu sârî illet az müddet sonra Paris'e, İsviçre'ye tahsîl için giden bilâd-ı Arabiyye talebeleri içine –İzzet Holo'nun parası sâyesinde– sirâyet etti. Derhal Arabların hukūk-ı mağsûbesini istihsâl ve mütâlebe için hafî ve alenî komiteler, mezkûr komitelerle cem'iyetlerin âmâl-ı nâ-meşrû'alarını tervîc için Mısır'da ve Suriye'de münteşir ma'lûmü'l-garaz gazeteler mürevvic-i efkâr ittihâz olundu.

Arnavudların kıyâmıyla yeni kabinenin ser-i kâra gelmesi üzerine Hükûmet-i Osmaniyye za'afa dûçâr olunca, bu fikirde bulunanların yüzü gülmüştü. Çünkü bulanık suda balık avlamak isteyenler için bundan daha iyi bir fırsat tasavvur olunamazdı.

Hükûmet, umûm millet düşman-ı bî-emân ile pençeleşmekte iken menfa'at-perest câh-taleb birkaç Suriyeli fırsattan istifâde etmek emeliyle Suriye içinde bir velvele koparıp, çılgınlığın envâ'ını irtikâb eylemekten hayâ eylemediler.

İlk önce ıslâhât, biraz sonra tevsî'-i me'zûniyet, birkaç gün sonra adem-i merkeziyet perdesi altında istiklâl-i idârî ve dâhilî talebinde bulundular. Bunu taleb edenler ukalâ-yı millet olmayıp yalnız hırs ve heves peşinde koşan birkaç serseriden başka değildirler. Esâsen bu hâllere, gürültülere en ziyâde meydan verenler vaktiyle oralarda bulunan valilerdir ki Beyrut Vâlî-i sâbıkı Edhem Bey başlıca ahâlîye teşvîkāt ve tergîbâtta bulunmaktan kendisini men' edemedi. Bereket versin ki şi'âr-ı takvâ ve diyânet-i İslâmiyye ile taban tabana muhâlif olan icrâât-ı ahîresinden ahâlî-i Müslime büsbütün kendisinden yüzçevirmek mecbûriyetinde kaldıklarından azlini mûcib oldu ve kendi rüfekāsına iltihâk için hemen Mısır yolunu ölçtü.

Osmanlı kabinesi ise şu sonuncu inkılâb üzerine Mısır'a intikāl edince Suriye'den ve sâir noktalardan da kendilerine meslekdaş olanların iltihâk eylemesiyle İstiklâl-i Arab Komitesi yeniden kesb-i faâliyet etmeye başladı. El altından bunlara her türlü mu'âvenette bulunan *el-Müeyyed* gazetesi sâhib-i imtiyâz-ı sâbıkı ve hâl-i hâzırda hıdivin lütfuna uğramak sâyesinde Vefâiye Tarîkatı seccâde-nişînliğiyle siyâdet (!) lakabına nâil olan Şeyh Ali Yusuf –ki şimdi es-Seyyid Ali Yusuf olmuştur– ve ona mümâsil mukrazlar, peyderpey beyânnâmeler, kasîdeler, mensûr ve manzûm risâleleri basdırıp bilâd-ı Arabiyyeye göndermekten ferâgat etmediler. Bu kadarla da iktifâ etmeyerek berây-ı vazîfe İstanbul'dan Arabistan'a gönderilen bazı ahlâksızları elde ederek öteye beriye kabâilin çokça bulunan mahallere i'zâm etmeyi unutmadılar.

Fakat hamd olsun, Cenâb-ı Hakk'a şükürler olsun bu yaygaracıların gürültülerinden hiçbir fenâ te'sîr ve mazarrat hâsıl olmamış ve bi'l-aks kendi sû'-i niyyet ve ve tînetlerini meydana koymaktan başka bir şeye muvaffak olmadılar.

Bugün hıtta-i Irakıyye'nin ve hattâ cihân-ı İslâmiyet'in en birinci bir rüknü olan Bağdad nakībü'l-eşrâfı hazretleriyle bütün efrâd-ı âilesi, vücûd-ı zî-cûdlarıyla daima âlem-i İslâmiyet'in iftihâr eylediği hıtta-i Irakıyye ulemâ-yı İslâm ve müctehidîn-i kirâmı, sâdât-ı izâm, rüesâ-yı kabâil ve aşâir-i zevi'l-ihtirâm, daha doğrusu aklı başında bulunup da kendisini tanıyan ahâlî-i sâdıka ve millet-i necîbe tamamıyla bu alçak yaygaracıların teşebbüsât-ı le'îmâne ve müfsidânelerinden berî ve bî-zâr bulunmaktadırlar.

Evet, bu heriflerin dumanlı havada sağlam bir metâ' ve hûlyâ peşinde dolaşmadıklarını her çocuk bile anlamıştır. Nitekim bâlâda arz eylediğim zevât-ı kirâm müfsidlerin efkâr-ı sehîfelerine la'net-hân olduklarından mâ'adâ, aynı zamanda bu sefîllerin rağmına olarak kendi vazîfe-i dîniyye ve milliyyeleri olan vezâ'ifi îfâ etmekten geri kalmadılar.

Şöyle ki bu esnâda hâsıl olan her türlü sû'-i tefehhümlerin izâlesiyle Devlet-i Aliyye ve Millet-i Osmaniyye'ye yardım etmek bütün küre-i arz müslümanları üzerine bu sırada farz ve vâcib olduğuna dâir olan fetâvâ-yı sarîha-i şerîfe hıtta-i Irakıyye'deki nakīb hazretleriyle Sünnî, Şîî ulemâ ve müctehidleri hazerâtı tarafından ısdâr olunmuştur.

Bağdad Valisi Zekî Paşa hazretleri ise fetâvâ-yı mezkû-

renin tab'ıyla meccânen umûm bilâd-ı İslâmiyyeye irsâli lüzûmunu tensîb eylediler. Gelecek hafta postasıyla göndereceğim makāleye leffen mezkûr fetvâların matbû' nüshasını inşâallâh idâreye takdîm edeceğim.

Fetâvâ-yı mezkûrenin istihsâliyle imzâ ve temhîri için hıtta-i Irakıyye vâ'izi Kürdistanlı Şeyh Hasan Efendi'nin de az zahmet ve vazîfe-şinâslığı sebkat etmediği gibi *ez-Zühûr* cerîde-i ferîdesinin sâhibi Şeyh Reşîd Efendi'nin de ma'nevî fedâkârlığı şâyân-ı teşekkürdür.

İşte anlaşılıyor ki bugün Arablık-Türklük münâza'âtından eser bile yoktur. **[151]** Fakat makāsıd-ı şahsiyyelerini umûmun zarar ve ziyânıyla te'mîn etmek isteyen birkaç sefil herif ise âlemi, dünyâyı gürültüye boğmak için ötede beride erbâb-ı nâmûs ve haysiyeti lekelemek ve onları hiç olmazsa bu sûretle kendileriyle birleştirmeye –akl-ı kāsırlarınca– mecbûr edebilmekten çekinmiyorlar.

Şunu da arz edeyim ki bugün hıtta-i Irakıyye'nin hâli –evvelce de mufassal makālelerimde arz eylediğim gibi– şâyân-ı dikkat ve merhamettir. Hakīkaten bu memleket o kadar güzel ve reşk-âver-i cihân olduğu halde devlet tarafından müstahık olduğu nazar-ı teveccühe nâil olmamıştır. Askerlik, mülkiye, zirâat, nâfia, maârif hâsılı her şey burada noksân ve hattâ hâl-i ibtidâîde kalmıştır. Mahrûmiyet ve mahdûdiyet içinde bulunan ve bütün vilâyât ve eyâlât-ı mahrûse-i Osmaniyye'den her husûsta geri kalan hıtta-i Irakiyye –ki Bağdad ve Basra vilâyetleridir– bugün her şeye muhtâcdır. Burada zannıma kalırsa ıslâhât değil, yeniden teşkîlât elzemdir. Hükûmetin, milletin şân ve şerefini ecnebiler nazarında sıyânet edecek, memleketi ecnebilerin âtîdeki tama' ve nüfûzundan tahlîs etmek için ciddî, hakīkī, fevka'l-âde ve ânî ıslâhâtın icrâsı vâcibdir.

Islâhât-ı mezkûre kâğıd üzerinde lâyihalar derûnunda kalmamak şartıyla, kemâl-i sür'at ve faâliyetle hemen kuvveden fi'ile çıkarılmalıdır ki hükûmetin ahâlîye karşı olan hüsn-i niyyetinden herkeste bir emniyet hâsıl olsun. Buralara gönderilecek valilere salâhiyet-i mükemmele ve tevsî'-i me'zûniyet-i hâssa ve kuvvetlerini hükûmet-i merkeziyye bahş eylemeli ve aynı zamanda kendilerini mes'ûl tutmalıdır. Bir de Bağdad'da yetişip hüsn-i ahlâk, tecrübe ve iktidâr sâhibi olan evlâd-ı vatanı emsâllerine tercîhan hizmet-i hükûmetle me'mûriyetlerde kullanmaya hükûmetimiz esirgememelidir. Bundan başka kabâilin emr-i iskânlarıyla zirâat ve felâhatla iştigāllerine büyük himmet sarf olunmalıdır. Tahsîl netîcesinde teşebbüs-i şahsî ve arak-ı cebîn ile tahsîl-i ma'îşet edebilecek sûrette mekâtib-i resmiyye ve milliyyenin te'sîsine valilerimiz çalışmalıdır.

Bana kalırsa buralarda asâkir-i resmiyyeden başka –elyevm Hindistan'da ve Afrika'daki Avrupa müstemlekâtında cârî bulunduğu usûl dâiresinde– müdâfaa-i milliyye alaylarının teşkîline, bu bâbda –millete hükûmetimizin de zahîr olmasına şiddetle ihtiyâc hissetmiştir. Hâsılı elimizde avucumuzda kalan şu birkaç avuç toprağın muhâfaza ve sıyâneti için elimizden gelen iyiliği dirîğ etmeyelim. Binâenaleyh gerek millet ve gerek devlet ma'an çalışmalı tevhîd-i âhenk ve mesâ'î eylemelidir.

Kavmiyet, cinsiyet da'vâsına gelince bu bid'atten başka bir şey değildir. Seyyid-i Kureşî ile abd-i Habeşî İslâmiyet nazarında birdir. [1](سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ) –Selmân-ı Fârisî hakkında– buyuran peygamber-i zî-şânımızın isrine daima ıktifâ etmeliyiz. [2](لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ) ile [3](إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقٰيكُمْ) kelimât-ı beyyinâtı bu gibi vâhî, ma'nâsız cinsiyet, unsur gürültülerine büyük bir mâni' teşkîl etmiyor mu?

Kavmiyet iddiâsı netîcesinde istiklâliyet, lisân zırıltıları akībinde, yerlerini, yurdlarını gāib eden Arnavudlardan azıcık ibret almayalım mı?

İran, Fas, Rumeli zıyâ'ını intâc eden dehşet-engîz mesâib ve felâketlerden biraz ders-i intibâh almaklığımız lâzım gelmiyor mu?

Âh, din, namus, vatan nâmına evlâd ve ahfâdımızın menfa'atine olsun bu incir çekirdeğini dolduramayan beynimizde ayrılık, gayrılık tohumunu ekmekten başka bir şeye hizmet etmeyen bu safsatalardan velev ki muvakkat bir zaman için olsun vazgeçelim. Dinime, îmânıma yemîn ediyorum ki bu sözler, beyânnâmeler, kasîdeler, tantanalar altında ecnebi eli, yabancı parmağı dolaşıyor. Bu memleketi bî-hûde yere yangın yerine çevirmeyiniz. Harâb etmeyiniz. Allah'tan korkunuz. Peygamberden sıkılınız. Nesl-i âtînin la'netine kendinizi ma'rûz bırakmayınız.

على تحت المعانى من معادنها
وما علىّ اذالم تفهم البقر

Bağdad: **S**[sin]**. M. Tevfik**

ŞUÛN

Arnavudluk Kurbanları:

Hasan Rıza Paşa'nın Şehâdeti – İşkodra Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın Kânûnievvel nihâyetlerine doğru bir gece vakti Es'ad Paşa'nın hânesinden çıkarken katledildiği ve bu bâbdaki raporun posta ile takdîm olunduğu ve erkân-ı harbiye kaymakamlarından Mahmud Kâmil Bey'in hayâtta olduğu makām-ı Sadâret-i Uzmâ'ya mevrûd telgrafnâmede iş'âr olunmuş ve Hasan Rıza Paşa gibi değerli bir zâtın bu sûretle vukū'-ı zıyâ'ı Bâbıâlî'de mûcib-i teessür ve teessüf-i azîm olmuştur.

Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Bey'in Şehâdeti – Aylarca mahrûmiyet içinde ve Cavid Paşa kolordusu ile icrâ-yı harekât ettikten sonra nihâyet Avlonya'ya gelen ve oradan İstanbul'a azîmet etmek üzere bulunduğu sırada bazı hâinler bu merd ve kahraman zâbite de kıymış, Avlonya'dan ayrılırken arkasından attıkları kurşunlar ile vatanperver mücâhidi şehîd eylemişlerdir.

Niyazi Bey bu vatanın en sâdık, en namuslu bir sîmâsı idi. Sefîl ellerin menfûr ihtiraslarına kahraman Hasan Rıza Paşa gibi onun da kurban olup gitmesi kalb-i millette unutulmaz yaralar açmıştır. Cânî pençelerin akıttığı gāzî kanları

[1] et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 6, s. 212.
[2] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 23489.
[3] Hucurât, 49/13.

yerde kalmaz. Millet-i İslâmiyyeye altı yüz seneden beri nân ve ni'metiyle perverde oldukları Hükûmet-i Osmaniyye'ye ihânet eden hâinler müstahık oldukları cezâyı Sırp pençeleri, Yunan süngüleri, Karadağ hançerleri altında inleyerek çekiyorlar. Fakat pek yazık ki bu sefîl hâinlerle beraber birçok namuslu ve hakîkī Arnavudlar da yandı gitti.

Hindistan:

Müdâfaa-i Milliyye İ'ânesi – Bombay ahâlî-i İslâmiyyesinin Müdâfaa-i Milliyye için iki yüz bin İngiliz lirası verdikleri ve meblağ-ı mezbûru Mâliye Nezâreti'nin emrine hâzır bulundurdukları nezâret-i mezkûreye iş'âr edildiğini (*Jön Türk*) gazetesi yazıyor.

Rusya:

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye – Ufa Medrese-i Osmaniyyesi şâkirdânı mektep programının ta'dîl ve ıslâhı talebini hâvî hey'et-i idâreye takdîm ettikleri kırk imzâlı bir istid'ânâmedeki arzularının is'âf olunmamasından münfa'ilen otuz beş talebe mektebi terk etmiştir.

Kafkasya:

Kilise Varken Câmi' Yapılamazmış – Kafkasya şehirlerinden Piyasikorsak kasabası ahâlî-i İslâmiyyesi Lermenof caddesi üzerinde bir câmi'-i şerîf inşâsı için hükûmetten ruhsat istemişlerse de belediye reisi başrâhibin mütâla'asını ba'de'l-istifsâr mezkûr caddede Ortodoks kilisesi olduğundan ve kilise kurbünde bir câmi' inşâsı Ortodoksların hissiyât-ı mezhebiyyelerini rencîde edeceğinden bahisle cevâb-ı red vermiştir. Yani Türkçesi kilise olan yerde câmi' inşâ olunamaz demiştir. Zehî medeniyet!

[152] Hive:

Evkāf-ı İslâmiyye Müslümanlara Me'kel Olmuş – Hive'den *Vakit* gazetesine gönderilen bir mektûbta oradaki evkāf-ı İslâmiyyenin ashâb-ı hamiyyeti yeis ve kederinden ağlatacak bir halde olduğu kemâl-i sûzişle tasvîr olunmaktadır. Âidât-ı seneviyyeleri bütün Hive evlâd-ı müslimîninin tahsîl ve terbiyeleri masârıfâtına kifâyet edecek kadar mühim olan bu evkāf-ı İslâmiyye bir takım meşâyihin eyâdî-i istifâdesine intikāl etmiş. Evkāf-ı İslâmiyyeyi yalnız kendilerine birer me'kel tasavvur ve tahayyül etmekte olan bu şeyhler ise bir takım sahte etvâr ve güftâr ile halkın cehâleti[n]den istifâde yollarını da te'mîn eylediklerinden artık bilâ-i'tirâz ve keyfemâ yeşâ bu müessesât-ı hayriyyeye tasarruf ediyorlar. Câmi'lerin, medreseler ve sâir mebânî-i mukaddesenin günden güne harâb olup gitmesini nazar-ı i'tibâra bile almıyorlarmış.

Çin:

Âsâr-ı İntibâh – Çin hükûmeti tarafından Dunkan Vilâyeti ahvâli hakkında tahkīkāt icrâsına me'mûr edilen Çinli müslüman müfettişlerinden (Çik-Yolalik) nâmında bir zât ahîren Mart'ın ikinci günü Urumçe kasabasına muvâsalat etmiş ve orada ahâlî-i İslâmiyyeye hitâben bir nutuk îrâd eylemiştir. Mahallî Türkçesine tercüme edilerek ahâlîye dağıtılan bu nutukta Çin müslümanlarının henüz bir devre-i terakkīye giren Çin hükûmetine müzâheret etmeleri menâfi'-i mahsûsaları muktezâsından olduğu beyân olunduktan sonra İslâmlar arasında lüzûm-ı ittihâda dâir de ber-vech-i âtî idâre-i efkâr edilmektedir. "Biz müslümanlar bir takım cüz'iyyâttan dolayı yek-diğerimizle ihtilâf ediyoruz. Halbuki bu nizâ'lar, ihtilâflar bizi en fâideli şeylerden mahrûm bırakıyor. Dunkan ahâlî-i İslâmiyyesi bugün (Şek-Çu) ve (Lu-Çu) nâmında iki kabîleye ayrılmakla beraber hakīkat-i halde aynı kavimdirler. Hepsi de şerî'at-i vâhide-i İslâmiyyeye sâlikdirler. Bir takım münâfıklardır ki aralarında böyle senlik benlik da'vâlarını uyandırarak onları za'îf düşürmek ve istifâde etmek istemişlerdir. Böyle fitne-engîz ve felâket-âver telkīnâta ehemmiyet vermemeli, elbirliğiyle kendi menâfi'imizi müdâfaaya çalışmalıyız. Şâyed biz ittihâd ve ittifâk edemezsek sonra ecnebiler bizi mağlûb edecek, hepimizi hayvanlar gibi kullanacaklardır."

Cezâyir:

Her Yerde Müslümanları Eziyorlar – Cezâyir ahâlî-i müslimesinin öteden beri hukūk-ı siyâsiyyeden tamamıyla mahrûm oldukları ma'lûmdur. Bu mahrûmiyet hukūk-ı medeniyyede dahi aynıyla cârîdir. Yani Cezâyirliler intihâbât-ı idâriyye ve siyâsiyyede hiçbir dahlleri olmadığı için hem siyâseten hem iktisâden mahkûm bulunuyorlar. Bugün bahsettiğimiz Benî Hâşim kabîlesi oldukça mühim bir kitle teşkîl eder. Vaktiyle yani 1871 harbinde Cezâyir'de hissedildiği iddiâ olunan bazı alâim-i isyâniyye vesîle ittihâz edilerek birçok kabîlelerin arâzîsi zabt ve müsâdere olunmuş idi. Benî Hâşim kabîlesi de bu miyânda dûçâr-ı ukūbet olmuş ve beş yüz bin dönüm mikdârındaki arâzisi zabt ve müsâdere olunarak kendilerine çölde bir mikdâr arâzi tahsîs edilmişti. Müsâdere olunan arâzide hükûmet tarafından müsta'mirler yerleştirilmiş ve fakat i'mârı için lâzım gelen kulları bulabilmek için yine arâzinin eski sâhiblerine mürâcaat ıztırârı hâsıl olmuştur. Benî Hâşimîler da'vet-i vâkı'aya icâbet etmişlerse de onların burada meşgūl oldukları bir sırada ellerindeki arâziye de tecâvüz vukū' bularak mücâvir kabâil eline geçmiştir. Bunun üzerine Benî Hâşimler idâre-i mahalliyyeye bi'l-mürâcaa iâde-i hukūk talebinde bulunmuşlar. Şu kadar var ki sinîn-i vefîreden beri sarf ettikleri mesâ'î şimdiye kadar maatteessüf semere-bahş olamamıştır. Me'vâsız, melce'siz kalan bu bî-çâreler hükûmet-i merkeziyyeye de mürâcaat ettikleri halde ismâ'-ı merâma muvaffak olamıyorlar. Umûr-ı idârede hak ve re'y sâhibi olmayanlar daima böyle hakîr ve zebûn kalırlar.

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

DÜVEL-İ MUAZZAMA NOTASI

Düvel-i muazzama süferâsı nâmına süferâdan en kıdemlisi olan Avusturya ve Macaristan Sefîri Marki Pallaviçini tarafından Perşembe günü zevâlî saat on birde Hâriciye nâzırına tevdî' olunan notanın sûretidir:

"Zîrde vâzı'u'l-imzâ Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya sefirleri; düvel-i muazza-

manın sulh esâsâtını muhtevî olarak düvel-i müttefikaya i'tâ eyledikleri notanın cevâbını almış ve müttefikîn tarafından esâsât-ı mezkûrenin kabûlünü sened ittihâz ederek onları derhal muhâsamâtı terke ve sulh müzâkerâtı için murahhasları ile mahall-i ictimâ'ı ta'yîne da'vet eylemiş olduklarını Hükûmet-i Seniyye'ye ihbâr ile kesb-i şeref ederler ve mensûb bulundukları hükûmetler tarafından Devlet-i Osmaniyye'ye dahi aynı teblîği îfâ ile tavzîf edilmiş olduklarından işbu nota ile vazîfe-i mezkûreyi müştereken îfâ ederler."

BÂBIÂLÎ'NİN CEVÂBI

Osmanlı Ajansı'nın istihbârâtına nazaran Hâriciye Nâzırı Said Halim Paşa'nın Cumartesi günü sâat yedide süferânın kıdemlisi bulunan Avusturya Sefîri Marki Pallaviçini'ye i'tâ ettiği cevâbî notadır:

"Vâzı'-ı imzâ Hükûmet-i Osmaniyye'nin Hâriciye nâzırı, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya süferâsı hazerâtı tarafından 1 Mayıs târîhinde vukū' bulan teblîgât-ı müşterekeye kesb-i ıttılâ' eylemiştir.

Cevâben Hükûmet-i Osmaniyye'nin bu teblîği nazar-ı dikkate alarak devletlerin muhâsamâtı terk ve müzâkerât-ı sulhiyye için murahhas husûslarındaki teklîflerini kabûl eylediğini süferâ hazerâtına beyân ile iftihâr eder. Hükûmet-i Osmaniyye sulh murahhaslarını ta'yîn etmiş olduğu gibi murahhasların mahall-i ictimâ'ı olmak üzere kendi tarafından Londra'yı intihâb eyler."

Said Halim

Gāyet mühim bir eser:

ZULMETTEN NÛRA

Hey'et-i tahrîriyyemiz erkânından güzîde bir zekâya inzimâm eden sebâtkâr bir sa'y ile garbın me'âsir-i fünûnunu şarkın hafâyâ-yı irfânıyla uzlaştıran fâzıl-ı muhterem M. Şemseddin Beyefendi'nin önümüzdeki hafta şu karanlık günlerimizde âtî için bir meş'al-i hüdâ olabilecek derecede revnakdâr ve feyyâz *Zulmetten Nûra* ünvanlı bir eser-i mühimminin intişâr edeceği tebşîr olunur.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

15 Mayıs 1913 — 9 Cemâziyelâhire 1331 Perşembe — 2 Mayıs[1] 1329 — Cild: 10 - Aded: 244

İCTİMÂİYÂT

ZULMETTEN NÛRA

[1]Felâket-i hâzıranın gösterdiği lüzûm ve ihtiyâc üzerine fâzıl-ı muhterem Şemseddin Beyefendi tarafından tahrîr edilip müdakkık ve nâfiz bir nazar, feyyâz bir zekâ ile ictimâ'î ve dînî sukūtlarımızı teşrîh, halâsımız çârelerini taharrî eden *Zulmetten Nûra* ünvanlı ve dört yüz sahîfeye yakın kıymetdâr kitâbın mukaddimesidir:

Fikrî sukūtlarımız, ictimâ'î derdlerimiz o kadar elîm o kadar mütenevvi'dir ki bunları teker teker düşünen bir dimâğın âteşîn buhrânlar içinde yanıp kavrulmaması kābil değildir.

Fil-hakîka şu bed-baht yurdun hangi tarafına bakılsa nazara hûnîn bir sahne-i fecâ'at, sönük bir levha-i sefâlet çarpar. Hangi bucağına gidilse ma'nen, maddeten marîz ve kötürüm bir kitlenin enîn-i cân-hırâşından başka âsâr-ı hayât duyulmaz. Milleti kemiren hangi yaranın üzeri açılmak istenilse musallat olduğu uzvu kangren hâline getirmiş olduğu görülür.

Uzak ve karanlık yılların sürüklediği yığın yığın felâket molozları altında didinen bugünkü tâli'siz neslin seylâbe-i zamanın müdhiş hücûmlarıyla ummân-ı ademe yuvarlandığını gören, hisseden bir rûh ne elîm vicdân sızıları, ne fecî' hüsrân azâbları çeker. O sızılar, bu azâblardır ki felâket-i ebedîye mahkûm edilmiş gibi didindikçe balçığa saplanan, kıvrandıkça gayyâ-yı inkırâza biraz daha gömülen bir kitlenin efrâdı olmak i'tibârıyla bana şu satırları yazdırıyor. Evet; şanlı bir milletin zelîl ve muhakkar evlâdı, dinç ve zinde bir ırkın hasta ve sefîl ahlâfı görülmek istenilirse baştan başa bir feyfâ-yı sefâlet olan bed-baht vatanımızı gezmelidir.

Bugün en şirin, en bâkir parçaları Balkan şakîlerinin kanlı çizmeleri altında sürüklenen yurdun aksâm-ı mütebâkiyesini zavallı Anadolu'yu gezip dolaşacak olursak yüreklerimiz parçalanmadan dönebilir miyiz? Fil-hakîka en büyük şehirlerden en küçük kasabalara en kalabalık beldelerden en izbe köylere varıncaya kadar hiçbir kulübe hiçbir köy hiçbir belde hattâ hiçbir şehir bulunmaz ki orada ilim yoksulluğunun hükümrân olduğuna, ictimâ'î derdlerin buhrân devresine girmiş bulunduğuna kanâat edilmesin! Bu derdler bugün tedâvî edilmez, o yaralar ihtimâmkâr ve mâhir ellerle vaktiyle sarılmazsa hastalık müzmin, yara da büsbütün kangren hâline gelir. Yurdun Avrupa ve Afrika'daki uzuvlarına tatbîk edilen ameliyeler sonra, hem de pek yakın biz zamanda Asya'daki parçaya, kalb-i vatana da tatbîk edilmek istenilir. Kalbi hançerlenen beden ise yaşayamaz!

İctimâ'î derdlerimiz teşrîh edilmeli, ictimâ'î yaralarımız çözülmelidir ki tedâvîleri çâreleri aranılabilsin. Gizlenen bir hastalığın şifâ-yâb olması şöyle dursun mürûr-ı zamanla bütün bütün vehâmet-engîz bir devreye gireceği muhakkaktır!

Mevcûdiyetimizi kemiren, varlığımız bünyâdını sarsan ve nihâyet bizi bugünkü fecî' çukura sürükleyen marazların başlangıçları pek geridedir. Fakat zaman geçtikçe bu fecî'alar artmış, daha korkunç daha elîm safhalar geçirmek sûretiyle muttasıl derinleşe derinleşe bugüne kadar gelip çatmıştır. Maamâfih bütün bu fenâlıkların yegâne bir menba'ı bütün bu hastalıkların tek bir sebebi bütün bu felâketlerin müstakil bir âmili vardır bu menba' kurutulur, o sebeb izâle edilirse hastalıklar da tedrîcen şifâ-yâb olmak isti'dâdını alabilir.

Evet, emrâz-ı ictimâ'iyyemizin yegâne menba'ı cehl, sefâlet-i milliyyemizin **[154]** hakîkī sebebi cehl, bütün felâketlerimizin en müessir âmili yine cehldir. Kitle tenvîr edilmedikçe, halkın fikri açılmadıkça yanlış cereyânların önü alınmadıkça ümîd-i felâh beslemek kadar abes bir şey olamaz!

Cehl sebebiyle değil midir ki: Cihânın en münbit ovalarını, en mahsûldâr obalarını, en feyyâz nehirlerini hâvî olan Anadolu bugün bir harâbezâr-ı sefâlet hâlinde bulunuyor.

Cehl sebebiyle değil midir ki: Ticâret-i bahriyye-i âleme merkez-i ihrâcât olmak isti'dâdını hâ'iz olan limanlarımızda, Osmanlı bayrakları mevcedâr olacağına yer yer ecnebi sefîneleri, ecnebi bayrakları dolaşıyor.

[1] Metinde ay adı sehven "Nisan" olarak yazılmıştır.

Yine bu korkunç düşmanın kâbûs-ı belâsı yüzünden değil midir ki: Anadolu'nun sîne-i metrûkünde kıymetdâr ve mebzûl ma'denler, bî-pâyân ve zengin hazîneler gömülü olduğu halde üzerinde yaşayan sürü sürü mahlûkāt açlıktan telef oluyor!

Yine bu menfûr illet îcâbâtı değil midir ki: Bî-çâre köylülerimiz senelerce didinerek, çırpınarak üzüldükleri halde kût-ı lâ-yemûtlarını bile tedârikden âciz kalıyor, semere-i mesâ'îlerini ecnebilerin muhteris cebleri bel' edip gidiyor!

Yine cehl sâikasıyla değil miydi ki: Bir vakitler umûr-ı devlet ve inân-ı saltanat voyvoda kızı, Şekerpâre gibi işvekâr fettânların dest-i nermîn ü çâlâkinde bir oyuncak olmuştu.

Yine cehl sebebiyle değil miydi ki: Bir Cinci Hoca bütün memleketi kasıp kavuracak bir iktidâr ve nüfûz kazanmış, erâzil-i eşhâsdan bir câmi' kayyımı, Seyyid Mustafa nâmıyla halkı başına toplamış, Orta Câmi'de bir sürü müteseyyid ve şeyhlerin başına geçerek korkunç ve rengârenk bir Ye'cûc ve Me'cûc alayıyla memleketi harâbezâra çevirmişti!..

Yine cehl sebebiyle değil miydi ki: Ayasofya vâ'izliği makāmını gasb eden İspirîzâde gibi câhil ve sefîl bir derbeder taht-ı saltanatı sarsacak kadar bir kudret kazanmış ve devletin mihver-i siyâsetini altüst etmişti!...

Yine cehl yüzünden değil miydi ki: Evbâşân-ı eşkıyâ tarafından İstanbul kadısı intihâb olunan Deli İbrahim nâmında bir serseri millete milyonlarla liraya mâl olan âsâr ve müessesât-ı medeniyyeyi, Sa'dâbâd'ın rengîn ve şükûfedâr hadîkaları ihrâk ve tahrîb için i'lâm-ı şer'î (!) vermiş, halk bu i'lâmı bütün kuvvetleriyle alkışlamış, vaktin pâdişâhı bile –rızâsı hilâfında olarak– dinden bî-haber bir mecnûnun şerî'at nâmına imzâladığı kâğıdın icrâ-yı ahkâmını irâde etmek mecbûriyetinde kalmıştı!

Yine cehl sebebiyle değil miydi ki Vehhâbîler Irak'ta meşhed-i Hüseyin'i, Necef'te merkad-ı Murtazâ'yı, Mekke'de Harem-i Şerîf'i, Medîne'de Ravza-i Mutahhara'yı yağmâ ve tahrîb ederken, hâdim-i Haremeyn sıfatını hâ'iz olan Makām-ı Hilâfet, yeniçerilerin itâatsizliği, ulemânın idrâksizliği, ümerânın iktidârsızlığı yüzünden bu hâilenin def'ine kādir olamamıştı. Memleketin ulûları ve bi'l-hâssa Şeyhü'l-İslâm Topal Atâullah ve Sadâret Kaymakamı Köse Musa gibi le'îm mel'ûnlar, esâsları henüz kurulan ve bu gāileyi ber-taraf edeceği muhakkak bulunan Nizâm-ı Cedîd'i takviye edeceklerine bi'l-aks yıkılması esbâbını araştırmışlar, bu gāyeye vusûl için en alçak mel'anetleri irtikâbdan çekinmemişlerdi. Vehhâbîlerin Haremeyn'i, Rus ve Avusturya ordularının da memleketi istîlâsına başlıca sebeb askerin intizâmsızlığı, halkın cehâleti olduğu halde bir takım serseri derbederler kürsîlerde bî-çâre ahâlîye: "Cenâb-ı Hak tevfîkini bizden aldı, ne olacak! Cünûd-ı Müslimîn Frenk âdetleriyle ta'lîm görürlerse böyle olur. Haremeyn-i Muhteremeyn'i yağmâ ederler!.." yolunda zehirler saçıyorlar, memleketi daha korkunç ve daha vahîm uçurumlara sürüklüyorlar, ışıldamaya başlayan çerâğ-ı ümîdi söndürmeye çalışıyorlardı. Halbuki bu gibi derbederlerin tensîbiyle harbe başlamak için "eşref sâat!" beklenirken düşman orduları muntazam harb planlarına tevfîk-ı hareketle çığırından çıkmış olan intizâmsız ordumuzu târumâr ediyordu!

Cehlin ta'assub nikābına bürünen bu şekli memleketi için için kemire kemire son devre kadar sürükledi. Son asırda ise cehlin bu nev'ine diğer bir şekl-i nevîni de inzimâm etti:

Avrupa'nın envâr-ı medeniyeti karşısında kamaşan gözler, memleketi kurtarmak için dimâğları ilim, elleri san'at ve ticâret hazîneleriyle doldurmak îcâb edeceğinin farkında olmadılar. Memleketi sâhil-i selâmete çıkarmak için Avrupa'nın ilim ve irfânı, san'at ve ticâreti alınacağı yerde bir kısım beyinsizler milliyeti çiğnemek, mukaddesâtı yıkmak, Avrupa şapkası giymekle bu gāyeye vâsıl olunacağını zannettiler. Bu ikinci cereyân da evvelkine inzimâm ederek hareket-i izmihlâliyyenin tesrî'ine sebeb oldu.

Her iki cereyân da cehlin mevlûdu idi. Fakat maatteessüf birisine (dîndârlık!) diğerine de (teceddüd!) nâmı verildi!... Bu cereyânlardan evvelkisi bî-çâre milleti sıklet ve kesâfeti tevâlî-i sinîn ile artan boğucu bir kâbûs altına soktu. Yıllarca asırlarca süren derin bir uykuya daldırdı! Bir halde ki vakit vakit, fakat sık sık zuhûr eden bir Sefîl Davud, bir Topal Receb, bir Kara Çavuş Mustafa, bir Bektaş, bir Kabakçı Mustafa, bir Kandıralı Mehmed… ve nihâyet bir Kıbrıslı Vahdetî, bir Kör Ali kasırgası bu ummân-ı ta'assubu çoşturdu, coşturabildi. Sarp kayalara çarptırarak muttasıl ezdirdi, parçalattı!...

İkinci cereyân da milletin fezâil-i ırkıyyesini, necâbet-i rûhiyyesini, hiss-i fedâkârîsini silip süpürdü. Şaşkın bir hâle, çıkmaz bir yola soktu!.. Sebeb: Yine cehâlet!... Biz bu kitâbda bu cerîhaları deşmek, o yaraları açmak, mûcib oldukları felâketleri teşrîh **[155]** etmek, vatanı bütün bütün batmadan kurtaracak yolları taharrî etmek istedik! İhtimâl bazen yanıldık. Fakat hayâtından kıymetdâr, namusu kadar mu'azzez, dini kadar mukaddes olan vatanının kanlı kefenlere bürünen heyûlâ-yı alîli karşısında yanan bir dimâğın mahsûl-i ihtirâkātı olan fikirlerde remâd-ı hatâ bulunmamak kābil midir?

M. Şemseddin

FELSEFE

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

19-Tenzîh-i Bârî:

Geçen makālelerden anladık ki bu âlem mümkündür. "Mümkün"ün nazar-ı akılda vücûd ve ademi müsâvî demek olduğu cihetle vücûdu zâtının muktezâsı değildir. Binâenaleyh bu "âlem" var olabilmek için be-heme-hâl vücûdunu ademine tercîh edecek bir "müreccih"e muhtâc ve o "müreccih" de her halde vâcibü'l-vücûd olması lâzımdır.

İşte bu sûretle isbât ettiğimiz vâcibü'l-vücûd, mûcid-i kâinâttır ki ona lisân-ı şerî'at "Allâh" (celle celâluhû) nâmı veriyor. İmdi vâcib olduğu sâbit olunca mümkinâtın cümlesine mübâyindir. Cenâb-ı Hak hiçbir husûsta mümkinâta benzemediği gibi cümle-i mümkinâttan ona mümâsil ve

müşâbih olan da yoktur. Zîrâ bir sûretle –meselâ: Hey'ette yahud levnde, yahud mikdârda yahud tahayyüzde yahud herhangi bir sıfatta– mümkinâta benzemiş olsaydı hiç şübhe yok ki zât-ı Bârî de onlar gibi mümkün olurdu. Kat'iyyen vâcib olmazdı. Halbuki berâhîn-i kat'iyye ile sâbit oldu ki zât-ı Bârî vâcibdir. Binâenaleyh bütün mümkinâta mübâyin, hiçbir şeyde onlara müşâbih, mümâsil olmadığı da ta'ayyün etmiş oldu.

لَيْسَ كَمِثْلِه شَىْءٌ وَهُوَ السَّميعُ الْبَصيرُ*[1]

* "Cenâb-ı Hak hiçbir şeye benzemez. Allah işitir, bilir." [Şûrâ, 42/11; metinde (البصير) yerine (العليم) yazılmıştır] Bu âyet-i kerîme tenzîh ile teşbîhi nokta-i hakīkatte cem' eden ve bi'l-cümle edyânın serâir ve hakāikını câmi' olan fikr-i tevhîdi akīde-i İslâmiyyesini lâhûtî bir belâğatla îzâh etmektedir. Çünkü fikr-i ulûhiyyet için idrâk-ı beşerde üçü müsbet, biri menfî olmak üzere ancak dört sûret vardır:

Fikr-i teşbîhî, fikr-i tenzîhî, fikr-i tevhîdî, fikr-i inkârî. Fikr-i teşbîhî, sâni'-i te'âlâyı mahsûsât ve mâddiyâttan bir şeye teşbîh etmek, ona mahsûs ve maddî bir mevcûdiyet, bir mevcûdiyet-i cismiyye atf eylemek demektir. Bu fikre sülûk edenler de iki sınıfa taksîm edilebilir. Âdem-perestî, eşyâ-perestî. Eşyâ-perestî, put-perestlik demektir. Bu sûret-i fikr, akvâm-ı vahşiyye ve ibtidâiyyeye mahsûstur. Bununla beraber bunda hiçbir hikmet de yoktur. Buna sâlik olanların sâikı yalnız havf ve menfa'attir. Âdem-perestî'de ise bir çok hayâlât-ı şâ'irâne görülüyor. Eski Yunanîlerde ve sâir bazı akvâmda görüldüğü gibi. Fikr-i teşbîhî hayâlâttan başladığı halde gitgide başka renk alıyor. Hıristiyanların Hazret-i İsa'nın ulûhiyetine, Nusayrî ve Dürzîlerin hâkim bi-emri'llâh hakkındaki i'tikādât-ı bâtılaya kāil oluşları hep Âdem-perestîlik mahsûlüdür. Fikr-i teşbîhî akāyid-i İslâmiyyece kat'iyyen merdûddur, mahz-ı küfürdür.

Fikr-i tenzîhî, sâni'-i âlemi her türlü teşbîhât ve mahsûsâtın zıddı görmek onu fikr-i beşerdeki teşbîhâtın hepsinden münezzeh tutmaktan ibârettir. Yalnız fikr-i tenzîhî ile Cenâb-ı Hakk'ı ma'rifet mümkün olamaz. Çünkü fikr-i tenzîhî hiçbir şey isbât edemeyip bi'l-aks her şeyi nefy eder. Bu fikir, Cenâb-ı Hak "öyle de değildir, böyle de değildir" diyerek bütün nu'ût-ı vücûdu selb eyler. Hattâ kuvve-i muhâkemeleri noksân olanlara çok kere tenzîh ile ademi şey'-i vâhid gibi gösterir. Bunun içindir ki: Dîn-i İslâm, fikr-i tenzîhîyi kabûl ederek Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd hazretlerini her türlü mahsûsâttan tenzîh etmekle beraber tenzîh ile teşbîhi nokta-i i'tidâl-i hakīkatte cem' eden fikri de dinin erkân-ı asliyesinden saymışdır ki o da "fikr-i tevhîdî"dir. İslâmiyet'in esâs-ı din olmak üzere kabûl ettiği "fikr-i tevhîdî bütün merâtib ve ma'rifeti, bi'l-cümle edyânın esrâr ve hakāyıkını câmi' bir hakîkattir. Fikr-i tevhîdî, "Lâ ilâhe illa'llâh" kelime-i münciyyesinde tamâmen ifâde edildiği gibi (لَيْسَ كَمِثْلِه شَىْءٌ وَهُوَ السَّميعُ الْبَصيرُ) nass-ı ezelîsi de bu hakīkati lâhûtî bir belâğatla îzâh etmektedir. Çünkü (لَيْسَ كَمِثْلِه شَىْءٌ) = Allah hiçbir şeye benzemez" tenzîh-i mutlakı ifâde eder. Eğer vasf-ı ilâhî bu kadarla bırakılsa idi, idrâk-ı beşere hitâb edilmemiş olurdu. Zîrâ "Cenâb-ı Hak hiçbir şeye benzemez" demek idrâk-i beşerdeki suver-i fehîme ve mevcûdenin hepsini ibtâl olur. Böyle bir tavsîfle bir şey bildirilmiş sayılmayacağı gibi bilinmek imkânı da selb edilmiş olur. O halde (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ) "Ben insanları, cinleri ancak beni ma'rifet için halk ettim" [Zâriyât, 51/56; metinde (الْاِنْسَ) kelimesi daha önce yazılmıştır] âyet-i kerîmesi –hâşâ– ma'nâsız kalırdı.

Yalnız (السَّميعُ العليم) = "Allâh işitir, bilir" [ancak âyette (العليم) yerine (البصير) kelimesi bulunmaktadır] kavl-i celîli de teşbîh-i mücerredi ifâde eder, binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak bilâ-tenzîh bu evsâf ile ta'rîf edilseydi, o zaman da Âdem-perestî menzilesine düşülürdü. Hulâsa akāyid-i İslâmiyye fikr-i teşbîhîyi kat'iyyen kabûl etmediği gibi yalnız fikr-i tenzîhî de değildir. Belki bu iki fikrin arasında nokta-i i'tidâl olan "fikr-i tevhîdî"dir. Fikr-i tevhîdî bu iki ciheti nokta-i

20- Kıdem ve Ezeliyet:

Tenzîh-i Bârî'yi icmâlen i'tikād etmek husûsunda şimdi zikretmiş olduğumuz şey kâfîdir. Lâkin ulemâ-yı kirâm bu makāmda icmâl ile iktifâ etmiyorlar. Bu bahsi daha ziyâde tafsîl ediyorlar. Onların sâlik oldukları **[156]** tafsîlâttan bir kısmı da kıdem, bekā, kıyâm bi'n-nefs, muhâlefetün li'l-havâdis, vahdâniyet bahislerini zikretmektir. Senûsî bunları zikrederek bunlara sıfât-ı selbiyye nâmı verdiği gibi ondan sonra gelenler de bu husûsda Senûsî'ye ittibâ' etmişlerdir.

"Muhâlefetün li'l-havâdis" yani Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şeye benzemediğini biz şimdi beyân ettik. "Kıdem" ki ezeliyet yani vücûdunun ibtidâsı olmamak ma'nâsınadır. Bu da Vâcibü'l-vücûd'un levâzımındandır. Çünkü vâcib, vücûdu zâtının muktezâsıdır. Onun gayr-ı mevcûd olması düşünülmez. İşte bunun içindir ki Senûsî, vâcibi (ما لا يتصور فى العقل عدمه)= Gayr-ı mevcûd olması aklen mutasavver değildir" diye ta'rîf ediyor. Binâenaleyh ezeliyet "vâcib"in mefhûmunda dâhildir. Böyle olduğu halde Cenâb-ı Hak hâdistir. Ezelde yok idi denilirse hiç şübhe yok ki bu kavl Cenâb-ı Hak vâcibdir, vâcib değildir, ma'nâsına olur bu ise tenâkuzdur, bi'z-zarûre muhâldir.

21- Bekā ve Ebediyet**[2]

Bekā-i ebedî, yani nihâyeti olmamak ma'nâsının vâcib mefhûmunda dâhil olması kıdem ma'nâsının duhûlünden

hakīkatte cem' ile cilve-nümâ olur. Akāyid-i İslâmiyye "Lâ ilâhe illâ'llâh", (لَيْسَ كَمِثْلِه شَىْءٌ وَهُوَ السَّميعُ الْبَصيرُ) [metinde (البصير) yerine (العليم) kelimesi bulunmaktadır] kelime-i ezelîsinde mündemic olan hakīkatü'l-hakāyıktan ibârettir.

"Lâ ilâhe illa'llâh" kelime-i tevhîdi yek-diğerine zıd ve hakīkatte ikisi şey'-i vâhid olan (lâ) ve (illâ)dan ibârettir. Beşerin fehm ü idrâk ettiği bu iki vahdetten (lâ) ve (illâ)dan hârice çıkamaz. Çünkü ya ikrâr ve inkâr ile bilinir. Bilinmek ise bir mevcûdiyettir. Şu halde bütün suver-i mevcûdiyyet şu kelime-i tayyibede dâhildir. İnsanların bin türlü terâkîb ile bin türlü lisân ile bin şekil ve sûrette gâh inkâr, gâh ikrâr maksadıyla zikr ü tekrârına mahkûm bulundukları kelime budur.

Fikr-i inkârî hemen yok gibidir. İmâm-ı Gazzâlî'nin dediği gibi zâten "dehriyyûn"dan başka Allah'ı inkâr eden yoktur. Maamâfih onlar da ne kadar inkâr etseler yine şu kelime-i tayyibe ile isbât olunan suver-i mevcûdiyetten birini isbât etmiş oluyorlar ki bizim için bu kadar kâfidir.

** "Ebed" *Kāmûs* mütercimi Âsım Efendi'nin beyânına göre "hasr"-dır ki zamân-ı tavîl ve emedd-i memdûddan ibârettir. Bu takdîrce ale'l-ıtlâk uzun müddet demek olmuş olur. Cem'i "âbâd" ve "ubûd" gelir. Râgıb-ı İsfahânî diyor ki: Ebed mütecezzî olmayan zamân-ı mümteddin müddetidir. Yani zaman mütecezzî olur. Ebed mütecezzî olmaz. "Falan zamanda şu, bu vâki' oldu" denilir de "falan ebedde vâki' oldu" denilmez. Kelâm-ı örf-i mütekellimînde ise ebed kelimesi ıtlâk-ı lügavî üzere olmayıp âhiri olmayan zaman ma'nâsına müsta'meldir.

Seyyid Şerîf'in ta'rîfine göre bir müddettir ki fikir ve te'emmül ile intihâsı hiç bir vech ve sûretle tevehhüm olunamaz. Diğer bir ta'rîfine göre de ebed vücûdun cânib-i müstakbelde ezmine-i mukaddere-i gayr-ı mütenâhiyye içinde müstemir olmasıdır ki her iki ta'rîfe göre de ma'nâ bir olmuş olur.

Bu ıstılaha göre "ebed" vücûdun cânib-i mâzîde ezmine-i mukaddere-i gayr-ı mütenâhiyye içinde müstemir olmasından ibâret olan "ezel" mukābilidir. Bunların her ikisi de devâm-ı vücûdu, adem-i intihâyı ifâde eder. Ancak *Külliyât-ı Ebi'l-Bekā*'daki tafsîl üzere ezel

azher olduğu muhakkaktır. Binâenaleyh varlığının âhiri olmamak Bârî te'âlâ hazretleri hakkında vâcib, fenâ ve zevâl mümteni'dir. Şân-ı ilâhîde kıdem zâtının vücûbu ile hudûsün muhâl olması bekā sıfatına delîldir. Çünkü kıdemi sâbit olan şeyin ademi bi'l-bedâhe muhâldir. Mâdem ki ezelde Cenâb-ı Hakk'ın ma'dûm olmasını farz etmek muhâldir. O halde vâcibü'l-vücûd olduğunu cezm ettikten sonra kendisine adem târî olacağını farz etmenin muhâl olduğu bi-tarîkı'l-

–kıdem gibi– evvelinin, ebed –bekā gibi– âhırının nihâyeti olmayan şeydir.

Yine *Külliyât* sâhibinin ifâdesine nazaran "Vâcibü'l-vücûd" ile "müstemir" ve "sermed" ta'bîrleri ezel ile ebed, kıdem ile bekā mefhûmlarını câmi' kelimelerdir. Şu kadar var ki "Vâcibü'l-vücûd" zât-ı akdes-i Bârî'ye, "müstemir" ile "sermed" ise zamana tahsîs edilmiştir. Zîrâ bu iki kelime "mürûr" ile "serd"den müştakdır ki her ikisinde te'âkub ve tevâlî ma'nâsı vardır. Zamanın bekāsı eczâsının yek-diğeri müteâkib mürûr ve bu eczânın tevâlî etmesiyle hâsıl olduğuna nazaran zamana müstemir ve sermed demek câiz olabilir ise de zât-ı Bârî hakkında tevâlî ve te'âkub-ı eczâ muhâl olduğundan ona bu gibi ıtlâkāt sahîh ve câiz olamaz.

Ulemâ-yı mütekellimîn mevcûdu ezeliyet ve ebediyet i'tibârıyla üçe ayırmışlardır: (1) Hem ezelî, hem ebedî: Zât-ı Bârî gibi. (2) Ne ezelî, ne ebedî: Âlem-i dünyâ ve mâ-fîhâ gibi. (3) Ebedî-i gayr-ı ezelî: Âlem-i âhiret gibi. Dördüncü kısım olan ezelî-i gayr-ı ebedî ise muhâldir. Zîrâ kıdemi sâbit olanın ademi de mümteni'dir. (ما ثبت قدمه امتنع عدمه) Zât-ı Bârî te'âlâ ile sıfât-ı hakîkiyye ve i'tibâriyye-i ezeliyyesi ve –mümkün olsun, ma'dûm olsun– ma'dûmât-ı ezeliyye, (ezeliyât) cümlesine dâhildir. Zât-ı Bârî te'âlâ –bâlâdaki tafsîl üzere– hem ezelî, hem ebedî olmakla beraber onun hakkında "ezelde mevcûd idi" demek câiz değildir. Zîrâ bu söz, zât-ı Hakk'ın zamanı olduğunu îhâm eder, bu ise muhâldir. Ezeliyet-i Bârî'ye kāil olmak zamanın ezeliyetini i'tirâf etmeyi îcâb etmez.

Zât-ı Bârî te'âlâya isnâd-ı kıdem ezeliyyet yani vücûdu evvelsiz olmak ma'nâsına sahîhtir. Yoksa tetâvül-i ezmân yani eskilik, üzerinden zaman geçmiş olmak ma'nâsına değildir. Zîrâ tetâvül-i ezmân hâdisin vasf ve şânıdır. Kezâlik ezelî lafzının nisbet ifâde ettiğine bakıp da zât-ı Allah'ın ezel denilen bir şeyde hâsıl olduğunu tevehhüm etmek de kat'iyyen doğru olamaz. Zîrâ bu takdîrce zât-ı Allah bir şeye muhtâc ve müftekır farz edilmiş olur. Bu ise bi'l-bedâhe bâtıldır. Ezelî, hiç evveli olmayan vücûd demektir. Zât-ı Allah'ın lem-yezel olması mâzîde vücûd-ı akdesi mukārin olmadık hiçbir zamân-ı muhakkak veya mukadder geçmemiş olmasıdır ki ezeliyet ile kıdemden maksûd olan budur. Nitekim "lâ-yezâl" olması da müstakbelde vücûd-ı akdesi mukārin olmadık hiçbir zaman geçmeyecek ma'nâsınadır ki ebediyet ve devâmdan kasd olunan da budur.

Bir vücûdun yalnız evkāt içinde müstemir olabileceğine hükmedip de evveli olmayan bir mevcûdu isbât nihâyetsiz evkāt-ı müteâkıbeyi ve bu da evveli olmayan havâdisi isbâta mü'eddî olur diye bir kıyâsta bulunmak da doğru değildir. Zîrâ evkāt dediğimiz şeyler bir mevcûda mukārin diğer mevcûdâttan başka bir şey değildir. Her hangi mevcûd izâfet tarîkiyle diğer mevcûda mukārin addolunursa o diğer mevcûdun vakti o olmuş olur. Nitekim eflâkin harekâtına, gece ile gündüzün te'âkubuna evkāt demeyi âdet edinmişiz. Böyle olunca bir kaziyye-i akliyyede ehadühümâ âhara ta'alluk etmedikçe –ta'bîr-i diğerle beynlerinde telâzüm-ı mantıkī olmadıkça– bir şeyin vücûdu diğer şeyin ona mukārin olmasına vâbeste değildir.

İkincisinin mukāreneti birincisinin şart-ı vücûdu değildir. Zâten her mevcûdu vakta müftekır farz eylemek başka cihetten de muhâli müstelzimdir. Zîrâ vakit de bir mevcûddur. Bu farazı kabûl ettiğimiz takdîrde evkātı da evkāta müftekır addetmek lâzım gelir ki işin nerelere varacağı ednâ te'emmül ile anlaşılır. Binâenaleyh zât-ı Bârî sübhânehû ve te'âlâ kendisine hiçbir hâdis mukārin olmaksızın havâdise hudûsünden evvel kendi vücûduyla, kendi sıfatıyla münferid evvelsiz, âhirsiz vâcibü'l-vücûddur.

ûlâ sâbit olmuş olur. Ademi mutasavver değil diye kat'iyyen cezm etmiş olduğu şeyin ademini tasavvur etmesini akla teklîf etmek, teklîf-i mâ-lâ-yutâktır. Bu âdetâ bir şeyin hâlet-i vâhidede hem ma'dûm hem mevcûd olduğunu tasavvur etmesini akla teklîf etmek gibidir. Bu nasıl bi'l-bedâhe muhâl ise kıdemi farz edilen şeyin ma'dûmiyetini tasavvur etmek de o derece muhâldir, belki akıl, çok kere mümkün üzerine bile adem tasavvur etmekten âciz oluyor.

[157] 22- Kıyâm bi'n-nefs:

Senûsî "kıyâm bi'n-nefs"i "Bir muhassıs ve bir mekâna muhtâc olmayandır" diye tefsîr ediyor ki lâzımı ile tefsîrdir. "Kıyâm bi'n-nefs"in ma'nâ-yı aslîsi "Bi'z-zât sâbit olmaktır" yani vücûdu vâcib olmaktır. Çünkü kıyâm lügatte tahakkuk ve sübût ma'nâsına ıtlâk olunur. Cenâb-ı Hakk'ın vâcibü'l-vücûd olup bir "müreccih"den bi-zâtihî müstağnî olduğuna dâir berâhîn-i kat'iyye geçti. Kadîm olduğuna dâir olan berâhîni de şimdi söyledik. Zâtı kadîm olduğu gibi zâtına vâcib olan sıfâtın hepsi de kadîm olmak her halde vâcibdir. Eğer böyle olmasa intifâ' kabûl etmeyen şeyin –ki vâcibdir– evkāttan bir vakitte müntefî olması lâzım gelirdi. Bu ise muhâldir. Şu îzâhât ile sâbit oldu ki Cenâb-ı Hak zâtında olduğu gibi sıfâtında da hiçbir "müreccih"e, hiçbir "muhassıs"a muhtâc değildir. Bu gibi şeylerden kat'iyyen müstağnîdir.

Cenâb-ı Hakk'ın mekâna muhtâc olmadığını şu sûretle isbât ederiz: Mekân, ancak hâdis olan bir şeydir. Kadîm olan şey ise hâdisden bi'z-zarûre müstağnîdir. Nasıl ki: (كَانَ اللَّهُ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ وَهُوَ الْآنَ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ) buyurulmuştur. Bir de mekânda müstakar olan şeyin mikdâr-ı mahsûs ile mahdûd olması vâcibdir. Mikdâr sâhibi olan bir şey ise hâdis olmak lâzımdır. Çünkü mekādîr için bir nihâyet olmadığı cihetle sâhib-i mikdâr kendi mikdârını mekādîr-i sâireye tercîh edecek –bir "müreccih"e muhtaçtır. Bu da pek zâhir bir şeydir.

Zamana gelince: Şeyh el-Eş'arî'nin kelâmından da anlaşıldığı vech ile bu bir emr-i vehmîden ibâret olduğu için bunu Cenâb-ı Hak'tan nefy etmeye hiç de hâcet yoktur.

23- Vahdet ve Cenâb-ı Hak'tan terkîbi nefy etmek:

Dedik ki: Vâcibü'l-vücûd hazretlerini bir mekân ihâta etmez, o kat'iyyen bir mekân ile mahdûd değildir. Çünkü Allah hakkında tahayyüz muhâldir. Şimdi de diyoruz ki; mâdem ki böyledir Cenâb-ı Hakk'ın eczâdan mürekkeb olmaması da lâzımdır.

Bunun üzerine delîl: Eğer Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd için eczâ farz edilirse o eczâdan her birisi vücûdda zât-ı Bârî üzerine mukaddem olurdu. Çünkü cüz', kül üzerine tab'an mukaddemdir. Böyle olunca zât-ı Bârî'nin mecmû'u hâdis olmak lâzım gelir. Zîrâ eczânın vücûdu ile mesbûk oluyor. Vücûd ile mesbûk ise hâdisden başka bir şey değildir. Bir de vücûdu eczâsının vücûduna tâbi' olurdu. Halbuki vâcibin vücûdu muktezâ-yı zâtı olduğu, kadîm olması her halde lâbüd olduğu yukarıda geçti.

Vâcibin ancak vâhid olacağına gelince; bunun da delîli inşâallah diğer makālelerde beyân edilecektir.

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdi

* * *

Edebiyât:

NİYÂZİ

Geldim huzûr-ı şânına açtım da kalbimi,
Sensin onun da hâzini, gir cennetin gibi.
Gir tâc u taht u şevketin hep ordadır senin;
Sağken matâf-ı izzetin, mevtinde meşhedin.
Al bayrağın, şafak kefenin, nurlu türbene,
Geldim, cihandan isterim, ben şemsi meş'ale!
Yok, yok; bütün nücûm u şümûsuyla âsmân,
Kursun makām-ı rûhuna kudsî bir âşiyân!
Yazsın müebbeden kamerin dest-i hayreti;
Dehrin likā-yı hayfına: (Bir haklı meşhedi!)

Abdüllatif Nevzad

FENNİYÂT

SİVRİSİNEK VE TAKSÎM-İ A'MÂL

Allah'ın büyüklüğünü, kudretini anlamak için en küçük mahlûkātı dikkatle teşrîh etmelidir. İşte o zaman o pek küçük vücûdların isti'âb edemeyeceği esrâr ve hakāyık insanı büht ü hayret içinde bırakır. Koca Fars şâ'iri Sa'dî'nin dediği gibi:

برك درختان سبز در نظر خوشيار
هر ورقی دفتريست معرفت كردكار

Cihân kitâbını okumak, hilkatin inceliklerini öğrenmek, insanın gözü önünde nâ-mütenâhî uzayan ovalardan, onları tahdîd eden yüce dağlardan, okyanuslardan esrâr-ı hilkati takdîr etmek iledir ki Hâlik'ın kudreti, Allah'ın ulviyeti ölçülür. Ben bir tekini anlatayım, siz de başkalarını onunla mukâyese ediniz. Sivrisinek, iki kanadlı sinekler sınıfından, hortumuyla beraber yedi buçuk veya on milimetre uzunluğunda bir hayvandır. Ağzında tam yedi tane iğnesi vardır. Bunların kimisi yalnız deriyi deler, kimisi kanı emer, bir kısmı da bütün bu a'zâyı bir gılâf gibi setre me'mûrdur. Bu yedi parçanın iki tarafında ve gözlerin önünde iki tane de tuğ göze çarpar. Bu tuğlar dişide az erkekde çok tüylü olur. Boyunda üçer parçadan mürekkeb iki aded tükürük torbası mevcûddur ki bunlardan birisi kanı sulandırıcı, yağ eritici, kanın pıhtılaşmasını men' edici bir zehir ifrâz eder. Bunların arasından geçen bir ince boru evvelâ bir anbara girer. O da mide ile birleşir. **[158]** Midenin arkasında "Malpiki boruları" denilen uzuvlar ahz-ı mevki' eder. Bunlar da bizim böbreklerimiz gibi vücûda muzır şeyleri dışarı atmaya me'mûrdur.

Bundan sonra bağırsaklar gelir. Onlar da fetha-i şerciyyede nihâyetlenir. Sivrisineğin kanı, içeri taraftan sırtına yağlı bir damar içinde deverân eder. Nefes alması da her halkasında bulunan deliklerle te'mîn olunur. Tuğlar hiss-i lems ile vazîfedârdır.

* * *

"Hâl böyle giderse yaşamamız kābil değildir" denildiği zaman herbirimiz derin birer göğüs geçirerek: Biz ne yapabiliriz ki, bizim elimizde ne var ki? gibi ma'nâsız cevapları tekrârlarız. İşte bakınız bir sivrisineğin Vücûdunda bile vazîfeler üleştirilmiştir. Ne hâcet zâten ulu Tanrı'mızın her işinde bu taksîm gün kadar âşikârdır. Acaba büyük Yaratan istese bir tek âlet ile bir hayvanı yaşatamaz mı idi? İstese yaşatırdı, dilese onu da yapmak elde idi. Lâkin o âlet yıpranınca ta'mîr edecek yamak bulunmazdı. Ve'l-hâsıl bir âletin çürümesiyle hayvanın da ölmesi lâzım gelirdi. "Allah bir karıncasından bile vazgeçmez"in ma'nâsı bir kenara çekilip miskin miskin bekleyen mahlûka Allâh-ı zu'l-celâl rızık gönderir demek değildir. Tenbellerimiz bunu böyle tefsîr ediyorlar. Bu ise sırf iftirâdır. Sivrisineğin bedeninde bile işlerin paylaştırılması onun çok zaman yaşamasını te'mîn için değil midir? Onun ayrı ayrı a'zâlarını yaratıp dolaşsın, bölsün de öyle yesin, bir çok zaman da ömürler sürsün diye salıvermemiş midir? Eğer rızkını ayağına gönderecek olsaydı bunlara ne lüzûm vardı. Allahu te'âlâ bir karıncasından bile vazgeçmez, ama bu şartla vazgeçmez. Yoksa anlamak istediğimiz gibi tenbel beslemek Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğüne, yüceliğine tenbeller tarafından sürülmek alçaklığında bulunulan kara, sürüleni değil süreni, sürmek isteyeni karartır bir lekedir.

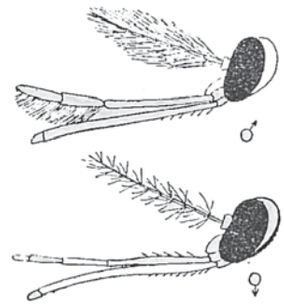

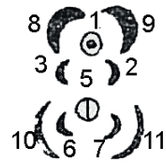

Şekil 2:
Sivrisineğin kıta'ât-ı femhiyyesi.

Şekil 1: Birincisi erkek, ikincisi dişi.

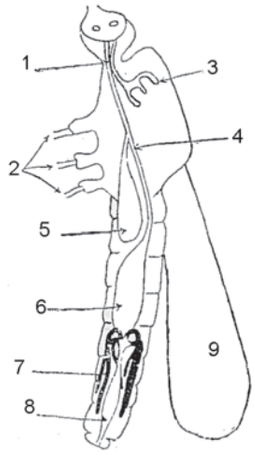

Şekil 3: Sivrisinek teşrîhi: 1: Merî'; 2: Bacak; 3: Gudde-i lu'âbiye; 4: Mer'î; 5: Havsala-i fer'iyye; 6: Havsala-i asliyye veya mi'de; 7: Enâbîb-i malpikiyye; 8: Enbûbe-i müstakīme veyâ mi'â'-i müstakīm; 9: Cenâh (kanad).

Öyle ise kıymetli vaktini kahve peykelerinde yaslanıp uyumakla milletin mâzîsinden, âtîsinden saçma sapan dem vurmakla hebâ eden ey Müslüman genci kalk, davran, uyan, arkadaşını da uyandır! Arabanı koş, ona da çapa kürek yüklet. Gidiniz şu karşı yardan bir araba taş toprak getirip önünüzde çiğneyip geçtiğiniz düşman doğuran, hastalık büyüten bataklığın yosunlu sinesine dökünüz. İşte size işlerin paylaşmasında düşecek pay. Sen bataklığa taş dökmekle câmi' yaptırmış, arkadaşını uyandırmakla da halka

va'az etmiş kadar sevâb kazanacaksın. Hele bütün köylüyü teşvîk edersen en büyük mücâhid, Allah'ın en sevgili kulu olacaksın. Adetin ni'metten kaçmak mıdır ki lâ-kayd bulunuyorsun? Değilse niçin duruyorsun?

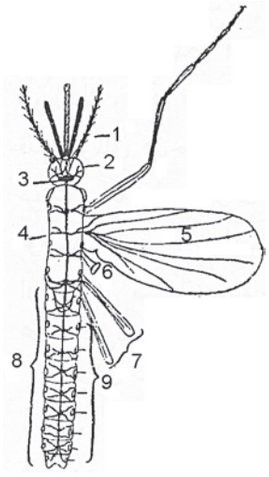

Şekil 4: Sivrisineğin cümle-i tenefessüyye ve asabiyyesi: 1: Tuğ; 2: Uyûn; 3: Ukde-i şibh-i dimâğiyye veyâ dimâğ; 4: Sadr; 5: Cenâh; 6: Nâzım yahud dumûra dûçâr olmuş cenâh-ı süflî; 7: Ayaklar; 8: Batn; 9: Sakabât-ı teneffüsiyye. (Bütün vücûda intişâr eden ince çizgilerde a'sâbdır. Mebde' ve nihâyetleri mersîdir.)

– Yeter! Büyük Allahım yeter. Artık adl-i ilâhîni göster! Küçük bir sivrisineğe, bir insan düşmanına duygu verip de bizim aklımızı duygumuzu elimizden alma! Onun göze görünmez tuğlarına his sokmaya kādirsin. Bizim parmak kalınlığında sinirlerimize de azıcık olsun can ver! Daha ölmedik Allahım! Ölünceye kadar çekdiğimiz sıkıntıyı hissettiğimizi de dilemez misin?

Müntesibîn-i tıbdan
Ahmed Cevdet

"Sâhib-i ilm ü irfân nazarında küçük bir sivrisinek büyük bir cihân, büyük bir âlemdir."

[159] TERÂCİM-İ AHVÂL

ÜSTÂD-I EKREM HATTÂT NAZÎF BEY

Bir millet ne kadar felâkete dûçâr olur ise olsun nazarında dâhî ve muazzam çehreleri hiçbir vechile sönemez. Husûsiyle böyle zamanlardadır ki o sîmâları daha iyi hâtırlar, alkışlar. Nazîf Bey de bu çehrelerden biri olduğundan bu sahîfeler ve burada münderic iki eseri emînim ki onu hiçbir zaman unutturmayacaktır.

Mehmed Nazîf Bey Kırım'dan Rumeli'ye hicret etmiş olan Mustafa Efendi'nin sulbünden 1262 târîhinde tevellüd eyleyerek pederi ile beraber âvân-ı tufûliyyetinde İstanbul'a gelmiştir. O zaman terk-i diyâr edenlere hakîkaten şâyân-ı takdîr bir sûrette bezl olunan cemîleler sırasında küçük Nazîf Efendi Enderûn-ı Hümâyûn'a kabûl olunmuştur. Bir taraftan Nazîf Efendi burada iktisâb-ı ta'lîm eylediği gibi hattatlık mesleğinin ilk çeşnisini de buradan almıştır. Hırka-i Şerîf Dâiresi'nin dehlizinde hocasının rahlesi önünde yazı yazdığı yeri bi'z-zât kendisi bana göstermiş idi. Genç yaşında iken matba'a hattâtlığı ile uğraşmaya başlayarak bu sebebden Enderûn'dan infikâk eylemiştir.

Enderûn'un tarz-ı hayâtı Nazîf Bey'in hayât-ı âdiyyesine değil, hayât-ı san'atkârîsine hulûl ve nüfûz eylemiştir. Enderûn'un teenni, kemâl-i nezâket, zarâfet gibi ahvâli mûmâ-ileyhde görülmez. Fakat âsâr-ı hattı o kadar asîl, zarîf ve o kadar san'atkârânedir. Bununla beraber Enderûn, bu asabî-haslet zâta rıfk ile mu'âmele, küçükle küçük, büyükle büyük olmak gibi insâniyet-perverâne huyları aşılamıştır. Hele Enderûn'un bazı âdâtı kendisinde yer tutmuştu: Sofrada daima acele ile yemek yerdi.

Gerek bir te'sîre tâbi' olsun gerek olmasın Nazîf Bey'in söyleyeceğim huyları bundan ibâret kalmaz. İsrâfı hiç sevmez, birçok ahvâlde cömerd olduğu halde bazen esirger. Maamâfih bu esirgemek tabî'î olmaktan ziyâde ekseriya mahsûl-i tefekkürdür. Nazîf Bey'in sâdeliğe meyli çok idi. En ziyâde beğenilen bir hasleti vardı ki o da dininde dürüst, mesleğinde sebâtkâr ve çalışkan idi. Bir de şu tuhaf huyu vardı ki dediğinde, hükmünde inâdkâr, inâdında sebâtkâr idi.

Nûr-ı zekâvetle parlayan gür kaşlı bir alın ile geniş sakallı mahmûr ve müdevver bir çehreye azîziye kalıblı ve siyah bir fes giyerek buna orta boylu tıknazca bir gövdeyi ilâve eder iseniz Nazîf Bey'in tam bir heykeli hayâlinize çıkmış olacaktır.*[1] Bu çehrenin gözleri ölçer, biçer, her şeyi tartmaya kādirdir. Bu gözler siyahlığı ile değil belki mühendis olmaları i'tibârıyla be-nâmdır. Bu kafa tenâsübü ile değil, aklıyla zekâsıyla büyüktür. Öyle bir zekâ ki yalnız kamışın mahdûd çizgileriyle birçok güzellikleri tatbîk etmeye kādir değil, birçok meçhulleri de keşfe muktedirdir. Bu kafanın sonra destgâhı ne kadar mükemmeldir, muhkemdir. Bu bodur ve çevik iki el bu sîmâyı daima döndürür… Hulâsa bu şahıs bir mahlûk-ı zî-fünûndur.

Bir şahsın gerek mesleğinde, gerekse hayâtında câygîr-i nüfûz olan işbu seciye ve âmilleri nazar-ı dikkate aldıktan sonra müşârun-ileyhin hayât-ı san'atkârîsine devam edelim. Nazif Bey genç yaşında iken "tahminen 1282 târîhlerinde" üstâd-ı şehîr Şefîk Bey merhûmdan sülüs ve nesih "rabbi yessir, elif-be, fe, kaf" yazarak yalnız müşârun-ileyhden bu kadarcık iktitâf-ı san'at eylemiştir.

Mahlûkātın hepsine şâmil olan kānûn-ı tekâmülün Nazîf Bey'de de bulunması tabî'îdir. Evâil yazılarıyla evâsıt yazıları arasında insan dehşetli fark görür. Fakat bu fark dediğim gibi hocasının himmetiyle göreneğin te'sîriyle değil belki müşârun-ileyhde mevcûd olan zekâvet ve kudret-i tersîmin sevkiyle vücûda gelmiştir. Bundan dolayıdır ki mûmâ-ileyhin yazıları bir şekl-i husûsîde ve daima asîl kalmıştır. Bununla beraber matba'alardaki mümârese ve iştigāllerin bir hattâtın eserleri üzerinde terakkī adımlarını tesrî' etmesi de inkâr olunamaz.

Burada Nazif Bey'in birinci devre-i san'atkârânesi, hem de yalnız sülüs ve nesihe münhasır kalmak şartıyla, hitâm bulur. Şimdi ikinci devresine gelelim:

Pederim Hattât Rıza Efendi ile Nazîf Bey mûsika-i hümâyûnda görüşmüşlerdi. O zaman pederim Sami Efendi'den ta'lîk ve tuğrâ müzâkere etmekte olduğundan Nazîf

* Mûmâ-ileyh üstâd-ı muhterem Ahmed Midhat Efendi merhûma pek benzerdi. Yalnız gövdesi o kadar iri değildi.

Bey'i de müşârun-ileyh hattât-ı muhtereme götürmüş ve takdîm eylemiş idi. İşte Nazîf Bey'in ikinci devre-i san'atı bu zamandan i'tibâren başlar. San'atkâr bu zamanda orta yaşında bulunur (40-45). Şâyân-ı dikkat bir sûrette celî yazısını çizmeye ve dekāyıkını anlamaya başlar. Şimdi bakarsanız onda meyl-i taklîd evvelkinden fazladır. Maamâfih şahsiyetini de hiçbir zaman gayb etmez. Öğrendiği bununla kalmaz. Sami Efendi'den "ta'lîk" de yazar "dîvânî" yazılarını görür. "Tuğrâ"nın tarz-ı keşîdesini anlar. Artık san'atkâr çok zenginleşmiştir. Her nevi' çizgilerle kâğıda güzellikleri geçirmeye muktedirdir. Yalnız eli değil, gözleri de iktisâb-ı terbiye eylemiştir. Çünkü onda şekiller, münhanîler, çizgiler artık çoğalmıştır.

Fakat Nazîf Bey bu ikinci devr-i dehhâşı Sami Efendi'ye borçludur. Nazîf Bey'in Sami Efendi'ye yanaştıktan sonra gösterdiği muvaffakiyetlerde bilinsin ki Sami Efendi'nin himmeti te'sîri vardır. Sonra Sami Efendi'nin **[160]** Tecârib-i adîde-i san'atından Nazîf Bey' ne kadar istifâde etmiştir.

Bir gün pederimle beraer ziyâretine gitmiş iken Sami Efendi'nin: – Nazîf bunları hep benden öğrendi– yollu telmîhi haklı görülmek zarûrîdir. Bununla beraber Sami Efendi Nazîf Bey'deki kudret-i san'ata, dehâya hayret ettiğini alenen söylerdi.

Merhûm-ı mûmâ-ileyhin litoğrafideki mahâretinden de bir parça bahsedelim. Matba'a-i âmire'de Hattât İzzet Efendi rik'a yazısına bir şahsiyet-i nevîn verdiği zamanlarda Nazîf Bey de bu mesleği sevmiş ve İzzet Efendi'ye peyrev olmuş idi. Her ne kadar İzzet Efendi kadar rik'ada muvaffak olamamış ise de litoğrafide "taş basması" mûmâ-ileyhle aynı derecede bulunmuş ve harita tahrîrinde Nazîf Bey teferrüd eylemiştir. Bunun içindir ki erkân-ı harbiyye-i umûmiyye haritaları müşârun-ileyhe yazdırılır ve orada bir me'mûriyet-i mahsûsası vardı. Ali Şeref Paşa'nın tersîm ettiği âdî haritalarda Nazîf Bey'in tertîblerine, uzun keşîdelerine bakıp da hayran olmamak elden gelmez.*[1]

San'at-ı hatta bu kadar müteferrid ve muvaffak olan zâtın yazı hakkındaki fikirlerini, mütâla'alarını cem' ve tahlîl etmek lüzûmlu ve fâidelidir. Nazif Bey yazıda kalemin harekât-ı müte'addidesine dikkati tavsiye eder. Ve hurûfâtın, kelimelerin desimilimetre derecesinde ölçü ve biçimlerine vâkıf idi. Bundan başka her zerresini bildiği bu kelimeleri bir ibârede yine öyle zerre hesâbıyla ve ilticâm ve tenâsüb meziyetleriyle tersîm ve tertîb ederdi. Bundan dolayıdır ki Nazif Bey'in yazıları zü'l-vecheyndir. Kusûrsuz güzeldir. Ama bazı yapdığı şeyler beğenilmeyebilir. Buna kimsenin itirâzı olamaz. Esâsen bu bir zevk mes'elesidir.

Nazif Bey yazıyı ta'lîm ederken pek canlı ta'rîf eder ve eşyâ-yı hâriciyyeden tecrîd edilmiş olan harflerimizi yine eşyâ-yı hâriciyye ile temsîl eder idi.

Meselâ: – Ta'lîk yazısında "başta ayın" bir papağan kaflı addedilir, bir "be"nin ucu bir arının gerisine benzetilir. "Cim"in karnı bir yumurta teşkîl eder. Ortada "fe" kapalı bir başta ayın demektir. Hele "mim"in kuyruğu damlamak üzere bulunan bir ince su yoluna ne kadar benzer. Tarîk-ı temsîlin fenn-i terbiyede mevki'-i mühimmi nazar-ı i'tibâra alınırsa Nazîf Bey'in bu ta'rîfleri hakîkaten şâyân-ı takdîrdir. Bâhusûs ki hüsn-i hat gibi güzelliği mücerred eşkâle sıkıştırmak ile vücûda getirilmesi hakîkaten müşkil olan bir san'atta bu sûret-i tedrîs pek nâfi' olur. Eğer tedkīkāt-ı ilmiyyesi müsâ'id olsaydı Nazîf Bey bu husûsta yeni bir çığır açabilirdi.

Bir akşam Nazîf Bey'in evinde hüsn-i hattan bahsediliyordu. **[161]** Sözüm sülüs ile celînin nikāt-ı tefrîkına dâirdi. Nazîf Bey "celî sülüsün aynı olmalıdır" fikrinde olduğunu söyledi. Ben ise zâten söz başım olan Râkım'ın o dâhî-i san'atkârın celîde vaz' ettiği tıknazlık esâsını ve yerine göre yaptığı altı noktalık nûn ve iki buçuk noktalık vavlarını zikrettim. Mûmâ-ileyh fikrinde sâbit olduğunu ve maamâfih Râkım gibi bir mütefennin san'atkârın vaz' eylediği esâsların da vâhî olamayacağını serd ve ityân eylemiş idi.

* Mûmâ-ileyhin zekâsına, becerikliğine bir misâl olmak üzere şu fıkrayı kendisinden naklediyorum: Erkân-ı Harbiyye Matba'ası'nda Nazîf Bey'e isimleri eczâlı yazılmak üzere bir harita vermişler. Nazîf Bey haritayı yazmış, lâkin haritanın çizgileri henüz taşa geçirilmediğinden yazı günlerce kalmış ve yaz olması hasebiyle eczâlı kâğıd çekilmiş. Matba'ada bir türlü yazı ile çizgileri tatbîk edememişler. Nazîf Bey ise bir mukavvâyı çukurlatarak eczâlı kâğıdı iki tarafa yapıştırmış, ateşe tutmuş, mukavvâ ısındıkça eczâlı kâğıdı germiş ve bu sûretle kâğıdı taşa uydurmuştur.

Bundan tahmînen bir sene geçmiş idi bir akşam yine evine gittik. Fakat zavallıyı son zamanlarında serzede-i zuhûr olan göğüs ve kalb ağrıları pek ziyâde muztarib ediyordu. Daha aradan bir buçuk ay geçmedi. Zâten kendisini arasıra yoklayan bâd-ı semûm-ı nüzûlün yine ismiyle sevdiği latîf bir bahâr gününde "evâil-i Şubat 328 Pazar" rûh-ı nezîhi Allah'ına kavuştu. Ve cesed-i mağfiret-nakşı da Yahya Efendi hazîresine medfûn-ı hâk-i ıtır-nâk oldu. Rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi'aten.

Hutût-ı İslâmiyye sâliklerinden ve
Dârülfünûn me'zûnlarından
Ahmed Süreyya

TERBİYE VE TA'LÎM

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

ZAVALLIYIZ, RÛH VE HAYÂT İSTİYORUZ

Bir darb-ı mesel, bir atasözü var: "Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser." Biz de –elhamdü li'llâh– yetîm, öksüz olduğumuzu anlamaya çalışıyor, ağlamaya başlıyoruz. *Sebîlürreşâd* rehber-i necâtımız ma'kes-i efkârımız oluyor. Elimizden tutmaya, bu girdâb-ı felâketten kurtarmaya çabalıyor. Binlerce teşekkür. Temennî edelim ki sa'yimiz temâdî etsin, Allah muvaffakiyet versin.

Evet, hakîkaten öksüz imişiz. Bütün düşünceleri kendi mesleklerinin terakkîsi, te'âlîsi olacak, hiçbir şey esirgemeyerek gece ve gündüz çalışacak, üzerlerine farz-ı ayn olan borcu îfâya kendi şerefleri, kendi namusları, kendi hayâtları için koşacaklar iken –milyonlarca esef– hâlâ, hâlâ bir gün evvel ders kesmek,bir sene evvel izin vermek, –güyâ– yükden kurtulmak, kahve peykelerinde enfiyeler te'âtîsiyle, laf ü güzâf ile evkāt-güzâr olmak. İşte muhterem üstâzlarımızdan bir kısımlarının hâlleri!

Mukdim, mütefennin, mütehassıs olanlar ise gözlerini dışarıya dikmişler. Bir an evvel icâzet verip medreselerle, derslerle kat'-ı alâka etmek. Mekteplerde, fetvâhânede ve sâir resmî dâirelerde mu'allimlikler ile, me'mûriyetler ile sadrnişîn-i ikbâl olmak. İşte bu zevât-ı fâzıla için de en büyük emel, en baş düşünce. Bunları yine kendilerinin afvlarına mağrûren yazıyorum.

– Canım daha ne istiyorsunuz? Maâş, dershâneler, muvazzaf mu'allimler, tedrîsâtı tanzîm için feslilerden de bir komisyon. Bunlara bu ni'metlere karşı ağız açmak nankörlük değil de nedir?

Hâricde olanlara bu yaldızlı hablar, belki de bilâ-tereddüd hükmettirecek, i'tikād ettirecek ki: Kadir nâ-şinâslıkta, küfrân-ı ni'mette bulunuyoruz. Fakat emînim ki bir talebe arkadaşımla görüşecek olanlar, şu bir aylık *Sebîlürreşâd*'ı görenler, bi'l-hâssa 240'ncı sayılarını gözden geçirenler i'tizâra mecbûr olacaklar.

Ez-cümle senenin dokuz ayında, ayda altmış yedi küsur guruş verilen paranın, elbise, ekmek, aş, kitâb… hangisini te'mîn edeceğini düşünür. Bir de mekâtib-i leyliyyeye sarf edilen tahsîsâtı talebe-i mevcûdesine taksîm eder isek acaba yüzümüz kızarmaz mı? Çamaşır yıkamak, yemek pişirmek, çömezlik etmek gibi çekilen çileler caba.

Dört duvar ile muhât bir dershâne tasavvur edelim. Bir tarafa iki **[162]** sandalye ile bir mu'allim kürsüsü, bir tarafa da "grev"lerle meydana gelen saç bir soba vaz' edin. Buna dershâne derler ise siz de inanın bu sene müdür ve mubassır efendiler için bir cam dolab ile dört ayaklı bir masa ilâve edilmiş idi. Bir de talebenin devâmını te'mîn için kocaman defterler.

Büyük müesseseleri değil, beğenmediğimiz kendi mekteplerimizi, dershânelerimizi görür isek bunlara bilmem nasıl dershâne deriz?

Mu'allimlere, derslere gelince; vazîfe-perver mu'allimlerimiz yok değil. Fakat… ilerisini o mu'allim efendilere soralım. Yalnız şu dört senelik tedrîsâttan nümûne olarak bir ders göstereyim. Birinci sene; mebâdî-i hendese, ikinci sene; muhtasar hendese, üçüncü sene; tekrâr muhtasar hendese, dördüncü sene; küçük hendese. Anlıyoruz, istidlâl ediyoruz ki gelecek sene de mini mini hendese okuyacağız. "Benim oğlum binâ okur, döner döner yine okur" bu da atalar sözü değil mi?

Gelelim komisyona; a'zâ-yı muhtereme kendi tahrîr etmek istedikleri kitapları okutmak ve açılan mu'allimlikleri aralarında taksîm etmek. Zannederim rûznâmelerinin mevâdd-ı mahsûsasını bunlar teşkîl ediyor. Meselâ geçen sene ancak sekiz forma kadar çıkmış ve okunmuş bu sene muhârebe vesilesiyle tab'ı belki de tahrîri dûçâr-ı inkıtâ' olmuş bir cenin el-ân programda yer tutuyor. Talebe için istifâde-bahş bir kitap da muntazaman forma forma neşrolunduğu halde –müellefi de komisyonda– her nasılsa kadro hârici kalıyor.

Hukūk ve edebiyattan me'zûn bir mu'allim hıfzu's-sıhha mu'allimliğini de deruhde ediyor. İntihâb-kerdeleri olan bir kitâbın ibâre tashîhâtıyla vakit geçiriyor. Mesâil-i tıbbiyeye, ıstılâhât-ı fenniyyeye külliyen yabancı kalıyor.

Şunları söylemekten maksadım kimseyi incitmek değil, hakîkati sâhibsizliğimizi bildirmek istiyorum.

Ey hâmîsiz zavallı talebe arkadaşlarım! Artık anladık değil mi? Bizi düşünen, iyiliğimiz için cenâh-ı re'fetini açan, der-âğūş eden bulunmadıktan başka hâricden seng-i ta'rîz ve tecâvüz, dâhilden nazar-ı lâ-kaydî ve tesâmüh!... Ne mi yapalım? Medreselerimizin hâl-i hâzırıyla ıslâh olunamayacağına îmân edelim. Onları âsâr-ı atîka muhiblerine bırakalım. İstanbul'un içinden bu dedikodu ocağından bu sefâhet yatağından uzaklaşalım. Meselâ Adalar'da yahud Alemdağı kurbünde her türlü ihtiyâcâtımızı kâfil, asrın terakkiyâtıyla mütenâsib bir medrese-i azîme, bir dâru'l-irfân isteyelim. Teşkîlâtını, idâresini muktedir zevâta tevdî' ettirelim. Tedrîsât için de mütehassıs müderrisler bulduralım. Bunların husûlü neye tevakkuf eder ise kānûn dâiresinde, taşkınlık göstermeyerek fazla gürültü, patırtıya meydan vermeyerek bi'l-hâssa ittifâktan ayrılmayarak kitle-i vâhide hâlinde teşebbüs edelim. Eslâf-ı izâmın biz müştâkkīn-i ilm için terk ettikleri lâ-tuhsâ evkāfı gözlerine sokalım. Sızlanalım, yalvaralım, ağlayalım, bağıralım, çağıralım, ne yapmak mümkün ise elimizden ne gelebilir ise –tekrâr ediyorum kānûn-ı devletten inhirâf etmemek şartıyla– yapalım. Tâ ki o taş yürekler erisin, o hissiz kalbler çarpsın. Desinler ki: Ne istiyorsunuz? Diyelim ki: Rûh, hayât istiyoruz.

Talebe-i Ulûmdan
H. Osman Niyazi

TENKĪD VE TAKRÎZ

"Âsâr-ı Bâkıye"

Buffon, garbın bu âteşîn dimâğı bir eserinde: "Dehâ, medîd bir sa'y, sebâtkâr bir tetebbu'dur" diyor. Ne kadar doğru bir hakīkat! Cihânın en feyyâz dimâğları, en nevvâr zekâları ancak bir sa'y-i medîd, bir tetebbu'-ı ta'b-nâ-pezîr sâyesinde mevki'-i bülend-i dehâya irtikā etmemişler midir?

O mes'ûd milletler ki harîm-i irfânlarında sa'y ü sebâtın fazîletkâr timsâllerini mebzûlen yetiştirirler, şübhe yok ki terakkīden tekâmüle, tekâmülden sa'âdete i'tilâ eder giderler. Esâsen bir milleti yükselten ve yaşatan e'âzımı değil midir?

Âlem-i İslâm'ın edvâr-ı dûrâ-dûr-ı te'âlîsini araştıralım. Garbın huzemât-ı leme'adâr-irfânını tahlîl edelim, göreceğiz ki o devirlerin şân ve şevketi, bu huzmelerin envâr-ı medeniyyeti mu'ayyen ve feyyâz dimâğlarda doğmuş ve oralardan infilâk eylemiştir.

Asırların yığdığı hâkister-i nisyân altında İslâm'ın parlak devirlerini yaşatan İbni Sinalar, İbni Heysemler, İbni Rüşdler, Ebu'l-Vefâlar, Fârâbîler, Bîrûnîler, Tûsîler ve Uluğ Beylerin intıfâ-nâ-pezîr kânûn-ı irfânları değil midir? Siraküze nâmının târîh-i ulûma hakkedilmesine sebeb, Arşimid ismine mukāreneti olmadı mı?

Kurûn-ı vüstâ'nın karanlık zamanlarını aydınlatan Galileler, İngiliz dehâsını yükselten Newtonlar, Alman zekâsını tanıtan Gausslar, Fransız irfanına bir iklîl-i nevîn bahşeden Puankareler değil midir ki mensûb oldukları milletlerin nâmına ebed-nümûn âbideler rekz eylemişlerdir. Şark kurûn-ı mâziyyede bu gibi dehâlar yetiştirmek husûsunda ne kadar semâhat göstermişse garb da a'sâr-ı müteahhirede o derece feyz ibrâz eylemiştir.

Garb, on sekizinci asırdan beri bu zengin zekâlara her gün yenilerini ilâve ettiği halde maatteessüf eski feyz-i velûdunu gāib eden şark pek az semâhat gösterebilmiş, yetiştirdiği sîmâlar ancak birkaç bülend nâsiyeye inhisâr eylemiştir.

Ser-levhamızla oldukça uzak devirlerden beri şarklılarca pek az mûnis olan o medîd sa'yin bir nümûnesine, o sebâtkâr tetebbu'un bir mahsûl-i **[163]** muhalledine karşı hissettiğimiz tebcîl-i minnetdârîyi i'lâ etmek istiyor, maârif-i İslâmiyyeyi ihyâ eden muhalled bir eseri kāri'în-i kirâma tanıtmak emelinde bulunuyoruz! Rûhumun aşk-ı tahsîl ile didindiği bir zamanda yani henüz mektep sıralarını işgāl ettiğim mâzîye karışan senelerin birinde idi ki üstâd-ı muhterem Salih Zeki Beyefendi'nin târîh-i riyâzıyâtın âlem-i İslâm'a âid olan aksâmı hakkında tetebbu'âtta bulunduklarını ve yakında bir eser neşredeceklerini işitmiş, sevincimden muhteris bir genç şevkiyle çırpınmıştım. Zamanlar geçti, seneler mâzîye karıştı, fakat tebşîr edilen kitâbın intişâr ettiği duyulmadı. Tahammül-sûz bir şübhe, zaman zaman içimi kemiriyor, duyduğum haberin sıhhatine dâir zihnimde mübhem bir tereddüd uyandırıyordu. Ben gençliğe mahsûs bir hırs-ı acûlâne ile kitâbın bir an evvel çıkmasını istiyor ve gittikçe sabırsızlanıyordum. Halbuki bu derece mühim bir eserin yazılabilmesi medîd ve ta'b-nâ-pezîr bir hayât-ı sa'y-i tetebbu'a mütevakkıf idi. Ben ise bu husûsu hiç de düşünmüyordum. Nihâyet istibdâdın karanlık ve korkunç günleri ufûl etti. Hây u hûy-ı ihtirâsât tûfânı koptu, didişmek devresi başladı. Ben hâlâ kitâbın intişârına intizâr ediyordum. Fakat zaman geçtikçe bu ümid de mütemâdiyen sönüyor, kuvvetini gāib ediyordu. Öyle yâ! Memleket menfûr ihtirâsların insâfsız pençeleri altında kıvranırken, efrâd-ı millet dûrâ-dûr şahsî emeller peşinde koşarken, medîd bir sa'y, sebâtkâr bir tetebbu'a katlanarak bir kişver-i ilm ü irfân küşâd etmek muhît-i şûriş-dârımızdan beklenilir şey miydi?!

Evet, beklenilirmiş! Evet bir millet arasında, kendisinin dûş-ı mes'ûliyetine yüklenen ve senelerce devâm eden muzlim ve uyuşuk bir devrin seyyi'âtını, sermest ve mahmûl-i heycâ senelerin levsiyât ve ihtirâsâtını nesl-i âtînin mîzân-ı tenkīd ve nefrîninde tahfîf edecek güzîde zekâlar olabilirmiş!..

Şu anda dest-i tekrîmimi işgāl eden *Âsâr-ı Bâkıye* gösteriyor ki üstâd-ı muhterem Paris'te ikmâl-i tahsîl ederek 1302 senesinde vatanına döndüğü târîhten i'tibâren nâfiz bir dehâ, sebâtkâr bir sa'y ile mu'ayyen bir mefkûreye doğru ilerlemiş, İslâmların riyâzıyâta olan hizmetlerini meydana çıkarmaya azmetmiş, devr-i istibdâdın mahmûl-i havf ve esrâr karanlık günlerinde de devr-i hürriyyetin tûfân-ı ihtirâsâtı arasında da muttasıl uğraşmış, çalışmış, bu her iki devrin boş ve mühmel bıraktığı kütübhâne-i millîye muhalled bir silsile-i âsâr hazırlamış imiş! Hürmet bu zekâya, tebcîl o azme!...

Âsâr-ı Bakıye'nin birinci cildini elde ettiğim zaman mektep sıralarından beri beslemekte olduğum bir hırs-ı mütekâsifle okudum ve o zaman üstâd-ı muhteremin bu kıymetdâr eseri meydana getirmek için ne kadar müt'ib ve müz'ic bir hayât-ı sa'ye katlanmış olduklarını düşünerek evvelce göstermiş olduğum sabırsızlıkta ne kadar haksız olduğumu anladım ve Buffon'u, ilmin bu şöhret-gîr sîmâsını bir daha tasdîk ettim: Evet, dehâ medîd bir sa'y, sebâtkâr bir tetebbu'dur!..

Hazret-i üstâd kurûn-ı müstakbelenin enzâr-ı hayret ve tebcîlîne arz ettikleri bu silsile-i muhalledeyi ne sûretle ve ne maksadla meydâna getirmişler? Bunu *Âsâr-ı Bâkıye*'nin mukaddimesinde, kendilerinden dinleyelim:

Riyâzıyûn-ı şarkıyyenin ne yapmış olduğunu takdîr edebilmek için evvel emirde Yunanîlerin bu fenlerde ne raddeye kadar ilerlemiş olduklarını bilmek iktizâ ediyordu. Evet! Arablar ve ale'l-umûm şarklılar Yunânîlerden ne aldılar? Burasını bilmek îcâb ediyor idi ki garblılara ne verdiler? suâline cevap vermek mümkün olsun. İşte bunun üzerine kadîm Yunânîler nezdinde mütedâvil olan riyâzıyâtın târîhini tedkîke başladım; ve bir kaç meşhûr mü'ellifin târîh-i riyâzıyâtını muntazaman okudum. Fakat bu eserlerin hiç biri bana lâzım olan tafsîlâtı i'tâ etmiyordu. Zîrâ bunların münderecâtı bazı târîhler ile kontrando ve muhtıralardan hulâsa edilmiş ma'lûmâttan ibâret idi. Binâenaleyh Paris'de tanıdığım bir iki zâta mürâcaata mecbûr oldum. Bunlar bana riyâzıyât-ı Yunâniyyeye dâir ma'lûmât-ı vesî'asıyla müştehir bir zâtı tavsiye ettiler. Bu zât Paul Henri idi. Mûmâ-ileyh Yunan hey'eti ile Yunun hendesesi üzerine taharriyât-ı amîkada bulunmuş ve bu iki fenne dâir ayrı ayrı birer cild tahrîr eylemiş idi. Gerek bizim Batlamyus dediğimiz "Ptoleme" *Mecisti*'sini, gerek Oklides hendesesini metn-i Yunânîlerinden tedkîk etmiş idi. Bir seneden ziyâde bir vakti bu eserlerin mutâla'a ve tedkîkine ve bugün kat'iyyen defn edilmiş olan hey'et-i kadîmede kesb-i mümâreseye hasr eyledim. Bundan başka medeniyet-i şarkıyyede bir az da Hind çeşnisi olduğu rivâyet edildiğinden Sanskrit lisanı üzere yazılmış kütüb-i riyâzıyyenin de tercümelerini tedkîk etmek iktizâ ediyordu. Hamd olsun! Burada da Mister Karen ve Mösyö Rode ile diğer bazı zevâtın âsârı imdâdıma yetişti. Bu gibi ma'lûmât-ı evveliyyeyi istihsâl ve istihzâr ettikten sonra idi ki 1324 sene-i mâliyesi evâiline doğru kütüphaneleri yeniden ziyârete vâsıl-ı maksûdum olan tedkîkâtı icrâya başladım. Bazı zarûrî fâsılalardan sarf-ı nazarla, üç sene devâm ederek bu tedkîkâtımı muntazaman kayıd ve zabt eylediğim gibi bu sırada benden evvelce riyâzıyâta âid mü'ellefât-ı şarkıyyeye dâir Avrupa erbâb-ı dânişi tarafından yazılmış olan kontrandolar ile muhtırât ve makālâtı da birer birer gözden geçirdim. Şimdi ehibbâmdan pek muhterem bir zâtın ısrârı üzerine bu mazbûtâtımı neşr ediyorum. Fakat öyle müselsel ve muttasıl bir târîh-i riyâzıyât yazacak değilim. Vâkıâ böyle bir târîh zekâ-yı beşerin şarkda riyâzıyât gibi bir şu'be-i mühimmede ta'kîb ettiği tarîk-i terakkīyi göstereceği cihetle pek mühim olursa da bu terakkıyâta vekâyi'-ı medeniyyenin de dahl ü te'sîri olacağına ve o zamanlar bu yolda yazılmış bir târîh-i medeniyet mevcûd olmamasına nazaran yazılacak eserin –emsâli delâletiyle sâbit olduğu üzere– farazıyâttan ve binâ-berîn indî tasavvurât ve muhâkemâttan hâlî olamayacağı şüphesizdir. Bilakis riyâzıyâtın her bir şu'besine dâir muhtelif zamanlarda yazılmış olan ümmühât-ı kütübü esas ittihâz ederek ulemâ-yı şarkıyyenin riyâzıyât-ı kadîme-i Yunâniyye üzerine ne ilâve ettiklerini ve bunları garblılara ne raddede teslîm eylediklerini göstereceğim.

Maksadım tumturaklı ibâreler ile riyâzıyûn-ı şarkıyyenin mefâhirini yazmak ve bu vesîle ile şarklıların hissiyât-ı hod-pesendânelerini okşamak değil. Belki asırlardan beri kütüphanelerde medfûn bulunan kütüb-i riyâzıyyenin muhteviyâtını meydâna koyarak gençlerimizin nazar-ı intibâhlarını açmaktır. İşte bu maksadla yazmış olduğum şu eseri; tab'ında sühûlet olmak üzere; dört cilde taksîm ve hakîm-i riyâzî Ebu'r-Reyhân Bîrûnî'ye ithâfen *Âsâr-ı Bâkıye* tevsîm eyledim. Bugün neşrine muvaffak olduğum cild, müsellesât-ı müsteviyye ve küreviyyeden bâhis olduğu gibi peyderpey neşr edilecek olan diğer cildler de hesâb ve cebire, hey'et ve zîce[1], hendese ve mahrûtıyâta âid olacaktır. Bundan başka **[164]** her cilde o cildde isimleri zikrolunan meşâhîrden herbirinin hayât-ı ilmiyye ve âsâr-ı riyâziyye ve hey'iyyesine dâir en sahîh ve en kat'î ma'lûmât da zeyl edilecektir.

* * *

Âsâr-ı Bâkıye, vaktiyle İslâmların fennin terakkiyâtına olan hizmetlerini riyâzî ve kat'î bir tetebbu'la enzâr-ı ibret ve hayretimize arz ediyor. Mâzînin şanlı günlerini iâde için evvelki İslâmlar gibi derîn bir aşk, lâ-yetezelzel bir sebât ile çalışmaktan başka çare olmadığını gösteriyor! Evet, mâzî-i İslâm'ı ihyâ eden ve ile'l-ebed yaşatacak olan âsâr-ı bâkıye silsilesi bi'l-hâssa ulûm-ı riyâziyye mütehassıslarının ruhunu okşar ve ancak onlarla müşâfehe edebilir. Fakat meşâhîrin hayât-ı ilmiyye ve âsâr-ı riyâziyye ve hey'iyyesine âid zeyle derc olunan ma'lûmâttan herkesin bir nazar-ı ibret ve intibâhla istifâde edeceği de şüphesizdir.

Üstâd-ı muhterem bu kıymetdâr eserleriyle kütübhâne-i millîmizin en derin bir boşluğunu imlâ ettikleri için cihân-ı İslâm ve irfânı dehâ ve irfânlarının minnetdâr-ı ebedîsi bırakmışlardır. Elîm sızılar hissederek i'tirâf etmeye mecbûrum ki bizde maatteessüf lâ-kaydî ile istikbâl edilen bu lâ-yemût eser; Avrupa'da büyük bir şevk ve hürmetle karşılanacak ve müsteşrikler için en doğru ve en feyyâz bir menba'-ı tetebbu' olacaktır.

M. Şemseddin

MAKĀLÂT

MEDRESELERİ ISLÂH EDECEK ELLER NELERLE UĞRAŞIYORLAR

Medreselere bakılmıyor, matlûb olan ıslâhât yapılmıyor, diye her taraftan şikâyet olunuyor. Bu şikâyetin ne kadar nâ-be-câ olduğunu anlatmak, ıslâh-ı medârisi dûş-i inhisâ-

[1] Metinde (نزيجه) şeklinde yazılmıştır.

rına alanların ne kadar faâliyet ve iş-güzârlık gösterdiklerini bildirmek için şimdilik âtîdeki vak'anın nakli münâsib görülmüştür:

Bundan dört beş ay mukaddem dershâne mu'allimlerinden birisi rahatsızlanır. Doktorların tavsiyesi üzerine kendisi için tebdîl-i havâ mecbûriyeti hâsıl olur. Bunun üzerine Ders Vekâleti'ne beyân-ı hal edilerek Ders Vekâleti emriyle bir vekîl ta'yîn olunur. Ders dört beş aydan beri vekîl tarafından muntazaman okutulmakta iken günün birinde dershâne müdüriyetine mu'allim-i mûmâ-ileyh hakkında bir azilnâme gelir. Müdür hayrette kalır, mubassır şaşar. Fakat hikmetinden suâl olunmaz. Mâdem ki Ders Vekâlet-i Aliyyesi'nden azil hakkında tezkire-i mahsûsa var, teblîğ çâresiz, teessürle, mahcûbiyetle azil emr-i celîli teblîğ olunur. Vekîle merak olur, sebebini anlamak ister. Bir gün Ders Vekâleti'ne gider, makamlarında ders vekîli efendi hazretlerini görür, suâl eder:

–Efendim, falan efendiyi azletmişsiniz, sebebini anlayabilir miyiz?

Ders vekîli efendi hazretleri birden bire intikāl edemez:

–Yâ öyle mi? der, evrâkını bulalım…

Çağrılan kâtib efendi evrâkı getirir. Aranır, nihâyet bulunur, mes'ele anlaşılır:

– Evet oğlum, sebebi anlaşıldı: Şu kadar aydan beri ne kendisi ne de vekîli devâm etmemiş. Onun için azli lâzım gelmiş.

– Efendim, bu adem-i devâm nereden anlaşılmış?

– Komisyon (Islâh-ı Medâris Komisyonu, yahud Encümen-i Mu'allimîn) bize gönderdiği takrîrde müfettiş raporuna atfen öyle diyor.

– Efendim, zât-ı âlîniz o raporu gördünüz mü?

– Hayır, komisyondan gönderilen takrîrler miyânında bu azil takrîri de gelmiş, biz de uzun boylu tedkīk etmemişiz, kabûl etmişiz…

– Efendim, bunda bir hatâ olsa gerek.

– İhtimâl…

– Çünkü vekâletin kabûl olunduğu zamandan beri muntazaman derse devâm edildiği bir emr-i muhakkaktır.

– Sizden öyle ümid olunur, her halde bir yanlışlık olmalı, maatteessüf iyice tahkīk etmeden komisyonun sözüne i'timâd etmişiz.

– Olabilir efendim, her şeyi birer birer görmeye vaktiniz müsâ'id olmaz. Elverir ki ma'iyyetiniz mu'temed olsun!.. Maamâfih lütfen tahkīk buyurulsa izhâr-ı hak ve adl nâmına muvâfık olur, zannederim.

– Ne demek? Tahkīk etmeden bırakır mıyım?

Hemen kâtib efendi çağrılır, komisyona gönderilir:

– Komisyona git… efendinin azli hakkında tezkirede beyân ettikleri raporu görmek istediğimi söyle!

Kâtib efendi gider, birkaç dakīka sonra gelir: – Efendim şimdi işleri varmış!...

– Biraz bekle oğlum.

– Peki efendim.

Bir çâr-yek, yarım sâat, üç çâr-yek, bir sâat geçer. Ne gelen var, ne giden.

– Ne oldu efendim?

Kâtib efendi tekrâr çağrılır, ikinci def'a komisyona gönderilir… Birkaç dakīka sonra cevap gelir: – Acelesi yok, dediler. Efendim!...

– ……

Ashâb-ı mesâlihden olan zat bu ahvâl karşısında dûçâr-ı hayret olur, beklemeye vakti müsâ'id olmadığından bu mü-te'azzım komisyonun makām-ı **[165]** âmiriyyete karşı bu derece kayıtsızlık gösterilmesinin ma'nâsını anlayamaz. Ve bu kadar yüksekten atan komisyonu görmeyi merak ettiğinden mahallini sorar. Bi'z-zât kendisi gider. Çifte kapılı odaya girince bir düzüneye yakın zevâtın odayı doldurduğunu görür. İki köşede ve ortalarında üç sarıklı ve sakallı hoca efendiler. Sağ tarafta zihnen meşgūl olan ciddîce bir zâttan başka, soldaki koltuklarda ve arkalarını kapıya vermiş sandalye üzerinde bulunan dört tane delikanlı sivil beyler bir de genç zâbit; cem'an yekûn: 9

Ashâb-ı mesâlihden olan zat yanlış odaya girmemiş olduğunu anlamak için:

– Islâh-ı Medâris Komisyonu burası mıdır? diye sorar.

Sandalyede oturan sivil genç beylerden birisi cevap verir:

– Burasıdır!

Reîs mi desem, a'zâ mı desem, kâtib mi desem… diye mürâcaat eden zât hayrette kalır. Meclis nâmına ilk söze âğāz ettiği için reîs olduğu zannolunur. Hey'etin sinnen en küçüğü bulunduğu cihetle kâtib olması melhûz, halkada bulunduğu için a'zâ olsa da olabilir. Her ne ise sâhib-i kelâm bir zât olduğu anlaşılıyor. O halde sözü bu zâta tevcîh etmek lâzım geldiğini teyakkun eder ve sorar:

– … Efendinin azli hakkında burası bir karar ısdâr etmiş, ne gibi vesîkaya müsteniden bu kararı verdiğini anlamak üzere geldim.

– Ma'lûmâtımız var, fakat bugün işimiz olduğu için şimdi bunu tedkīka vaktimiz yok.

– Bu da iştir ve zannederim ki o kadar tedkīka da ihtiyâcı yoktur. Her gün toplansanız iyi, fakat ehemmiyetsiz bir cevap için tâ gelecek haftaya kadar beklemek ve tekrâr buraya gelmek muvâfık değildir.

– Bil-farz vesîka olmasa sanki ne lâzım gelir?

– Ne lâzım geldiğini kānûn ta'yîn etmiştir. Umûr-ı hükûmet keyfe kalmamıştır.

– Beş aydan beri devâm etmemiş.

– Vekîli devâm etmiş.

– Bizce ke-en-lem-yekün hükmünde.

– Niçin? Ders Vekâleti'nin ta'yîn ettiği vekîl sizce nasıl ke-en-lem-yekün hükmünde olurmuş?

– Ders vekîli bize haber vermeden kendi başına iş yapmış.

– Demek Ders Vekâleti ne yapacaksa size haber vermeye mecbûr?

– Öyle yâ!, O, bizim icrâ me'mûrumuzdur!...(?)

– Acâyib! Bunu bilmiyordum. Öyle ise bu hatâsından dolayı ders vekîlini mes'ûl tutmanız îcâb eder!..

Öteden a'zâdan bir zât: – Mes'ele nedir yâ hu! Ben o gün bulunmadım.

Elbette azil için bir rapor olacaktır. Raporu bulup gösterelim, olsun bitsin.

Yine o gün bulunmayan a'zâdan bir diğeri raporlar dosyasını almak üzere gidecek olur. İlk söze âğāz eden (reîs mi desem, kâtib mi desem, a'zâ mı desem) zât: – Efendim acelesi ne? diye gidecek olan zâta hiddetlice bakar. O zât bir kavis çevirdikten sonra sandalyesine oturur. Gelen zâtın bu hal karşısında büsbütün hayreti artar. A'zâdan bazısı hâlâ mes'eleyi anlayamıyor. İlk söze âğāz eden zat geleni ismiyle, azlolunan mu'allimi de "medreseler hakkında yazdığı makālede bize yamak, çırak diyen" sıfatıyla tanıttırır. Gelen zat ne denilmek istenildiğini anlayarak cevap verir:

– Efendim, muharrir yazdığı makālesinde mütâla'ât-ı umûmiyyede bulunmuş, hiçbir şahıs ta'yîn etmemiştir. Halbuki siz sözü üzerinize almak ferâsetinde bulunmuşsunuz.

Gelen zât azlin esbâb-ı ledünniyyesini ancak o zaman derk eder. Çünkü ilk söze âğāz eden zât Ders Vekâlet-i Aliyyesi'nin kendisinin icrâ me'mûru olduğunu söylememiş miydi. A'zâlara karşı aldığı tavr-ı hâkimiyet-i bâlâ-pervâzlığının ne derece olduğunu göstermemiş miydi? Şu halde Dâire-i Meşîhat'ta şeyhü'l-İslâma kadar çıkmasak bile, her halde müsteşârın fevkinde bir nüfûz sâhibi olduğu fikrini veren bu genç beyin "Ders Vekâleti yamaklığı" ta'bîrinden kuşkulanması pek tabî'î olmak îcâb etmez mi? Artık bu halde kānûn, nizâm araştırmaya ne lüzûm var. Azlediverirsin gider. Ders vekîli veya Ders Vekâleti heyeti itirâz edebilecek değil yâ!

Zihninde bu muhâkemeyi yürüten zâir artık fazla durmaya hâcet görmez. Tekrâr ders vekîli efendi hazretlerine gider, mâ-vaka'ı hikâye eder ve der ki: – Komisyonun Ders Vekâleti'ne gönderdiği takrîrde beyân edilen raporun bugün bulunması îcâb eder.

Ders vekîli efendi hazretleri de tasdîk eder: – Evet, bu işe ben de merak ettim. Her halde bugün neticelendireceğim.

Komisyon da'vet olunur. Hey'etiyle umûmu Ders Vekâleti'ne gelir. Bir taraftan Ders Vekâleti a'zâlarından bir kısmı, diğer taraftan bütün komisyon a'zâları toplanır. Dosyalar ortaya dökülür. Yüzlerce kâğıd birer birer gözden geçirilir. Aranır, aranır, komisyonunun Ders Vekâleti'ne gönderdiği takrîrin beyân ettiği öyle bir rapor yok. Vâkı'a dershâne müdürlerinden gönderilen umûmî cedveller var. O miyânda vekîlin de iki dersde bulunamadığı mezkûr. Fakat diğer bulunmayanlar, hattâ üç dört ders bulunmayanlar hakkında yapılan kısta'l-yevm mu'âmelesi bunun hakkında da yapılmış. Asıl azil takrîrinde beyân edilen rapordan bir alâmetler yok.

Bir saat sonra mu'allim vekîli ders vekîline gözükür: – Ne oldu efendim? **[166]**

– Raporu arıyoruz. Biraz daha bekleseniz…

Bir çeyrek, yarım saat, üç çeyrek geçer. A'zâdan bazıları tek tük gidiyor. Fakat alâkadârân rapor taharrîsiyle meşgūl. Nihâyet saat on bire gelir. Akşam oluyor. Bütün evrâk aranır. Bir şeyler yok. Ümidler münkatı' fakat tabî'î içeride bir şeyler konuşulur. Komisyon a'zâlarının bakiyyesi de somurtarak çıkıp giderler. Ders vekîli ve bir iki a'zâ kalır. Mu'allim vekîli neticeyi anlamak üzere ders vekîlini tekrâr görür:

– Efendim raporu bulabildiniz mi!

– Hayır bulamadık. Fakat boş bir rabtiye buldular. Anlaşılan zâyi' oldu, zannında bulunuluyor.

– Demek ki buradan evrâk da zâyi' olmanın ihtimâli var?

– Hayır, yok. Fakat bir kere soralım, dendi.

– Kime.

– Medâris müfettişi… Efendi'ye onun tarafından böyle bir rapor verildiği zannolunuyor.

– Demek ki raporun mevcûdiyeti zanna kaldı.

– Zarar yok, böyle bir raporun verilmiş bulunmadığı hakkında bana da kanâat geldi. Amma kanâatimi te'yîd için bir kere de müfettiş …. Efendi'den şifâhen tahkīkāt yapayım.

Ferdâsı müfettiş efendi çağrılır. Müfettiş efendi yemin ile, kasem ile öyle bir rapordan adem-i ma'lûmât beyân eder.

Sonra?... Sonrası iş fena. Garazkârlık pek âşikâreleşti. Komisyonda ilk söze âğāz eden (reîs mi desem, kâtib mi desem, a'zâ mı desem) zât telâşta. Şimdi buna bir kulp takmak lâzım. Ne yapmalı, ne yapmalı? Evet, dershanenin müdürlerini çağırmalı, bir def'a daha defteri tedkīk ettirmeli. Belki kenarda köşede birkaç gün daha adem-i devâm çıkabilir.

Müdür efendi da'vet olunur. Fakat müdür efendi iki dersden başka bir adem-i devâm tahattur edemediğini, iki saat adem-i devâmın da li-ma'zeretin olduğunu söyler.

– Hele hele bir daha şu defteri tedkīk et bakalım.

Üç gün sonra evvelki li-ma'zeretin iki nâ-mevcûde defterin ka'r-ı nâyâbından bir nâ-mevcûd daha inzimâm eder. Olur üç. Fakat azil için bu da kâfî değil. Artık uğraşmaktan vazgeçiliyor. Çünkü ne yapılsa bir kulp takılamayacak. Garaz bütün üryânlığıyla tezâhür ediyor. İyisi mi, mes'eleyi tatlılıkla kapamalı.

Büyükler için hatâyı i'tirâf bir şeref olduğu cihetle sulehâ-yı ümmetten olduğu müsellem bulunan ders vekîli efendi hazretleri de i'tirâf-ı hatâda bir beis görmez. Afv u safh da yine büyüklük şânından olduğu için komisyondaki bazın bu cür'etini de zühûl ile tavsîf ederek afv eder. Yalnız hatânın sûret-i tashîhinde müşkilâta dûçâr olunur.

– Evet oğlum, bir hatâ olmuş. Nasılsa komisyon bir zühûlde bulunmuş. Şimdi şu hatâyı tashîh etmek istiyoruz. Lâkin yeniden bir mu'allim de oraya göndermiş bulunduk. Açık bir yer yok ki onu oraya nakledelim de …. Efendi'nin mu'allimliğini iâde edelim. Maamâfih bir haftaya kadar bir çaresine bakarız.

Mu'allim vekîli arkadaşının me'mûriyet aşklısı olmadığını bildiği için:

–Efendi, bir çaresi bulunmasa da olur. Yalnız siz, kimsesiz medreselerin, bî-çâre talebe-i ulûmun zimâm-ı idâresini ötekinin berikinin keyfine terk etmeyin de…

– Oğlum, ne diyeyim… Allah cümlemizi ıslâh eyleye!...

– Âmîn!...

***

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 30 –

İTTİHÂD-I ULEMÂ-İ A'LÂM VE CİHÂD HAKKINDAKİ FETVÂLARI

İtalya ve Balkan muhârebeleri bizim ve umûm yeryüzündeki müslümanlar için bir ders-i intibâh oldu. Bizi kendi hâlimize bırakmayacaklarını ve her gün bir bahâne ile yerlerimizi, yurdlarımızı elimizden almak isteyen Avrupalıların fikrini herkes anladı. O halde biz de düşmanlarımıza karşı maddeten ve ma'nen hâzır ve âmâde bulunmaklığımızın iktizâ ettiği anlaşılmıştır. Avrupa'daki İttifâk ve İ'tilâf kitleleri sâyesinde muvâzenet-i siyâsiyye nasıl ki dâimî bir sûrette masûn ve mahfûz kalmış ve hiçbir Avrupa devleti diğerine tecâvüz edemez bir hâle gelmiştir, müslümanlar –hatta bi'l-umûm hükûmât-ı şarkiyye– için de böyle grupların teşkîli elzem olduğu bedîhiyâttan addolunmaya başlamıştır. Şarkta bir ittihâd esâsının te'sîsi zannolunduğu kadar güç ve müşkil bir iş değildir. Dînen, mezheben müttehid olan müslümanlar siyâset noktasından olmasa bile, her halde dînî ve ahlâkî bir sûrette ittifâk etmeye mecbûrdurlar. Bu mecbûriyet bugün değil, pek çok senelerden evvel hissolunmuşidi. Bu uğurda çalışanların hadd ü hesâbı yoktur. Safevîlerden sonra İran tahtını bir müddet için işgâl eden Nadir Şâh bile bu ihtiyâcı vaktiyle his ve idrâk eylemiş ve Şî'î, Sünnî ulemâsını bir araya getirip mezâhib-i İslâmiyyenin tevhîdini düşünmüş ve tam tasavvurâtını kuvveden fi'ile çıkarmak üzere iken bağteten hayâtına hâtime çekilmişidi. Böylece binlerce mütefekkirler bu ümniyenin husûlüne çalışa çalışa gelip geçmişlerdir. En sonra Seyyid Cemaleddin Afganî bütün memâlik-i İslâmiyyeyi dolaştığı esnâda bu fikri müslümanların beynine sokmaya sa'y ve gayret etmiş ise de bu fikrin akîm kalmasına vaktiyle İngiltere, Fransa, Rusya devletleri tarafından hakkıyla teşebbüs olunmuş ve ahîren Seyyid-i müşârun-ileyhin İstanbul'da kalmasıyla memâlik-i İslâmiyyeye bir daha seyr u sefer etmemesi esbâbı istihzâr olunmuş ve buna da hakan-ı sâbık muvâfakat etmişidi.

[167] Bununla beraber Seyyid-i merhûm İstanbul'da râhat oturmayarak daima tasavvurâtının tahakkuku için kemâl-i faâliyetle uğraşıyordu. O esnâda İran Şâhı Nâsırüddîn kendi mevki'-i şâhîsini tahkîm ve tarsîn için Şî'îlerle Sünnîlerin ittifâk etmesine büyük bir hâil teşkîl etmek istediğinden vücûdunun ref' ve izâlesi husûsu Seyyid tarafından düşünüldüğünden ahîren Seyyid'in ta'lîmâtı üzerine Mîrzâ Rızâ nâmında olan fuzalâ ve ahrâr-ı İraniyye'den biri Dersaâdet'ten hareketle Tahran'a giderek Nâsırüddîn'in hayâtına hâtime vermiş ve bu sûretle koca mâni'i ortadan kaldırdıktan sonra kendi hayâtını da bu uğurda fedâ eylemişidi.

Nâsırüddîn'in vefatıyla ittihâd-ı İslâm yine tekemmül etmedi. Çünkü diğer mevâni' yerinde duruyordu. Bi'l-aks bu husûsta ibrâz-ı faâliyet eden Seyyid-i müşârun-ileyhin zehirlenmesiyle vefâtı ve o fikirde bulunan İran ahrârının da Muzafferüddin Şah tarafından Tebriz'de i'dâmları üzerine mesâ'î-i mezkûrenin cümlesi sönüp gitti.

Çok geçmeden Mısır'da Mısırlı Mustafa Kâmil Paşa ile Mısır müftüsü ve Seyyid'in en birinci tilmîzi Şeyh Muhammed Abduh bu mesleğe sâlik olarak konferanslarıyla makâleleriyle, va'az ve irşâdâtlarıyla ittihâd-ı İslâm için yeni bir çığır açmak istediler. Tabî'îdir ki Mısır'ı taht-ı işgāl-i askerîsinde bulunduran İngiltere Devleti vatan-perver Mısırlıların teşebbüsâtını akîm bırakmak için son derece çalışmayı vazîfe bildi. Hizbü'l-Vatanî nâmıyla Mısır'da teşekkül eden cem'iyetle efrâdına hatve başında müşkilât îkā' etti. Tâ şu son senelere kadar daima gazetelerini ta'tîle, muharrirlerini tevkîfe çalıştı. O kadar ki nutuklarıyla, kalemiyle fevka'l-âde mücâhedâtta bulunan Şeyh Abdülaziz Çavış'ı bile defa'ât-le habs ü tevkîf ettiği halde merâmına nâil olamadığından bilâhare mûmâ-ileyhi terk-i yâr u diyâr etmeye mecbûr eylemişidi. Hâsılı nasyonalistlerin ittihâd-ı İslâm husûsundaki mesâ'î-i cemîlelerini semeresiz bırakıncaya kadar maddî ve ma'nevî teşebbüsâttan zerre kadar geri kalmadı. En sonra Mısır reîs-i nuzzârı olan Kıbtî Butros Gali[1] Paşa'yı, Süveyş Kanalı'nın müddetini temdîd etmek ve bu sûretle İngilizlerin âmâlini tervîc eylemek arzusunda bulunduğunu anlayan vatanperver "Verdânî" kendi hayâtını tehlikeye koymak sûretiyle Butros Paşa'nın katline tasaddî etmeye mecbûr oldu.

Bu vak'adan sonra gerek İngilizlerin ve gerek Mısır hükûmetinin keyfî tazyîkāt ve ta'kîbât-ı mütemâdiyyesinden bîzâr olan Hizbü'l-Vatanî rüesâ ve a'zâları birer birer İstanbul'a, Avrupa'ya muvakkat bir zaman için hicret eylediler.

İstanbul'da *el-Hilâlü'l-Osmanî*'yi çıkarıp da müslümanların tenvîr-i efkârına hizmet etmek isteyen Çaviş'i Kâmil Paşa'nın esnâ-yı sadâretinde İngilizler derdest edip Mısır'a götürünceye kadar uğraştılar.

Hulâsa bunca tevâlî-i felâket ve musîbet akîbinde Mısır'daki mütefekkirînin çekilmeleri üzerine Mısır'da ittihâd-ı İslâm fikri söndü bitti.

Hamd olsun bu fikr-i mukaddes, Avrupa'da kesb-i revnak etmedi ise de ortadan büsbütün de gāib olmadı. Belki Irak'ta tecellî etmeye başlamış ve edvâr-ı sâbıka ve sâlifesinden daha ziyâde bir faâliyet ve ciddiyetle ulemâ-yı a'lâm ve sâdât-ı kirâm ve fuzalâ-yı be-nâm hazerâtını işgāl eylemiştir. Hakîkaten hıtta-i Irakiyye sâir ekālîm ve aktâr-ı İslâmiyyeden ziyâde bu emr-i mühim için elverişli bulunuyor. Buraya her sene yüz binlerce âmed-şüd eden züvvâr-ı İslâmiyyeye mes'elenin mâhiyeti kolaylıkla tefehhüm edilebilir ki avdetlerinde onlar da elde ettikleri fikri vatandaşlarına güzelce anlatacaklardır.

Bizi, ulemâmızı bu fikre sevk eden en birinci âmil ve müessir olsa olsa Balkan hükûmâtının bize karşı ittihâd ve ittifâk edip Rumeli'de, Arnavudluk'ta, Adalar'da beş yüz bine yakın müslümanları katl-i âm etmeleri keyfiyetidir.

Ulemâmız anladılar ki bizim artık ittihâd etmekten başka bir çâremiz kalmamıştır. Zâten müslümanlar beyninde bugün Islav ile Cermen, yahud Ortodoks ile Katolik beyninde olduğu kadar ister ahlâk, ister mezheb noktasından olsun o kadar mübâyenet yoktur. Olsa dahi bizi ittihâd ve uhuvvete,

[1] Metinde (عالی) şeklinde yazılmıştır.

vifâk ve ittifâka da'vet eden Furkān-ı mübîn beynimizdeki cüz'î ihtilâfâtın ref'ine hizmet ve yardım eder.

Sebîlürreşâd cerîde-i İslâmiyyesinin muhterem başmuharriri ve bütün Osmanlıların –daha doğrusu– müslümanların şâ'ir-i şîrîn-zebânı Mehmed Âkif Beyefendi'nin *Sebîlürreşâd*'a derc edilen ve her müslümanın hûn-ı hamiyyet ve hamâsetini tahrîke hizmet eden meşhûr kasîdesi ahîren Bağdad'da haftada üç def'a intişâr eden Türkçe, Arabca *ez-Zühûr* cerîdesine ilâve olmak üzere tab' olunup meccânen tevzî' olunmuştur ki, burada da te'sîrât-ı mükemmele bahş eylemiştir. Şunu demek isterim ki Avrupalılar, Hıristiyanlar bizi tazyîk ettikçe, bizi ittihâd-ı İslâm'a sevk etmeye mecbûr ederler.

Memâlik-i İslâmiyyenin birbirine merbût ve müselsel bir halde bulunmasına bakılırsa, kendi efkârımızı îcâbında birbirimize anlatmayı esâsen teshîl edecek vesâite mâlik bulunduğumuzu isbât eder. Evet, biz mezheb ve ictimâiyât noktasından birleştikten sonra aramızda ihtilâf-ı kelime kalmayacak ve bundan böyle bize karşı sırf âmâl ve ihtirâsları için hücum eden Avrupa hükûmetlerine karşı ancak bu sûretle mukāvemet ve elimizde atalarımızdan mîrâs kalan kendi öz toprağımızı muhâfazaya muktedir olacağız. Vaktiyle vesâit-i mükemmeleye aslâ mâlik olmayan müslümanların ittihâd ve uhuvvetle, hüsn-i ahlâk sâyesinde rub'-ı meskûnu zabt ve istîlâ eylediklerini târîh gösterdiği halde biz o gibi ibret-âmîz vekāyi'den niçin kendimize bir ders ayırmayalım? Demek ki biz de aklımızı başımıza toplayıp, ahlâkımızı tashîhe, dinimize ittibâ'a koyulacak olursak eslâfımız gibi azîz ve şerîf olarak bu dünyâda yaşamaya muvaffak olacağız. Aks-i takdîrde günün birinde –ki o kadar da uzak değildir– istiklâlimize el-vedâ' demekte muztar kalacağız.

Hâsılı ittihâd ve uhuvvet-i İslâmiyyenin te'sîsiyle ona peyrev olmaktan başka bugün bizim için başka bir çâre-i salâh ve necât kalmamıştır. Bu ittihâdı, kendi hukukumuzu muhâfaza için ihtiyâr edeceğiz. Yoksa ecnebilere hücum ve istîlâ için değil.

Bunun da en birinci programı *Kur'ân*-ı mecîd ile ehâdîs-i nebeviyyedir. Zâten bundan daha iyi bir program tasavvur olunmaz. Yalnız Avrupalılaşmak fikri yerine müslüman olmak fikir ve hissini ta'kīb etmeliyiz ki ahlâkımızı ancak bu vesîle ile tashîha muvaffak olabiliriz. Bunun husûl-pezîr olmamasını iddiâ edenlere karşı bu kere hıtta-i Irakiyye'deki Sünnî ve Şî'î ulemâsının lüzûm-ı difâ' ve vücûb-ı mu'âvenet ve cihâd için müttefikan hatt-ı destleriyle tahrîr ve tahtîm eyledikleri fetâvâ-yı şerîfeyi göstermek kâfîdir. Bu fetvâlar sırf ahkâm-ı fıkhiyye ve evâmir-i ilâhiyyeye müsteniden tahrîr olunmuştur ki her müslüman buna gerden-dâde-i itâat ve inkıyâda mecbûrdur.

Bu fetvâların istihsâline en ziyâde sa'y ü gayret edip vazîfe-i mevdû'asını belağan mâ belağ îfâ eden hıtta-i Irakiyye vâ'izi Kürdistanlı Şeyh Hasan Efendi'nin bu bâbdaki teşebbüs ve faâliyeti cidden şâyân-ı teşekkürdür. Bu ünvan ile aynı maâşı alan burada sâir vâ'izler de var ise de maatteessüf bir iğne ucu kadar vazîfelerini îfâ etmedikten başka ahâlî beyninde fitne ve fesâd tohumlarını arasıra saçmaktan başka bir teşebbüste bulunmamışlardır. Bana kalırsa Dâire-i Meşîhatle Evkāf Nezâreti muvakkat bir müddet için tevhîd-i mesâ'î edip bu husûsâtın tanzîf ve tathîriyle beytü'l-mâl-ı müslimînden ve evkāftan şuna buna bâd-ı hevâ para vermemek için bir çâre-i kat'iyye düşünmelidirler. Bir memleketi bir âlim, bir vâ'iz, bir mürşid, bir hatîb îcâbında ihyâ edebilir. Yüzlerce sarıklı serserilere maâş verip Meşrûtiyetimize düşman beslemekte ne ma'nâ vardır?

Fetâvâ-yı mezkûrenin derhal tab'ı için makām-ı celîl-i vilâyetin teşebbüsâtına karşı teşekkür etmemek elden gelmez. Cidden Mehmed Zeki Paşa hazretleri kendi ma'lûmâtları tahtında fetvâları tab' ettirerek tevzî'i için de bi'z-zât nezâret etmek fikrinde bulunmuşlardır ki sâir memâlik ve aktâr-ı İslâmiyyede bulunan en ma'rûf ve meşhûr zevâta gönderilmesini arzu buyurmuşlardır. Fetâvâ-yı mezkûrenin bir nüshasını idârehâneye takdîm ettim. Bit-tab' dercine himmet buyurulacaktır ki hadd-i zâtında şâyân-ı ehemmiyettir.

Bağdad:

S[sin]**. M. Tevfik**

Sebîlürreşâd - Fetvâlar, inşâallah gelecek hafta derc olunacaktır.

* * *

[168] Müdâfaât-ı Dîniyye:

HUTBELER

"KELİMETULLÂHİ TE'ÂLÂ'YA DÂİR HUTBE"

Hindli Rahmetullah Efendi merhûmun beyânına göre İngiltere'nin Hindistan'ı istîlâsından kırk üç sene mürûruna değin ahâlî-i Hindiyye'nin âyîn ve mezheblerine İngiltere râhibleri tarafından itâle-i lisân-ı ta'arruz olunmadığı gibi Protestanlığa da'vet için bir teşebbüs de görülmemiş idi. O vakitten i'tibâren mezheb-i mezkûrun neşr ü ta'mîmine mübâşeret olunmuş ve hattâ dîn-i İslâm aleyhine kütüb ve resâil neşr ü işâ'a ve mecma'-ı nâs olan mahallerde dîn-i İslâm'ın zemm ü kadhine dâir va'az etmeye başlanmıştır.

Mezâhib-i muhtelife-i Nasrâniyyete mensûb misyonerler memâlik-i Osmaniyye'ye dahi pâzen-i duhûl olmaya başlayalı hayli zaman olduğu halde açıktan açığa ehl-i İslâm'ı da'vete cesâret edemeyip yalnız teba'a-i Osmaniyye'den bulunan milel-i muhtelife-i nasârâya ta'lîm-i Nasrâniyet bahânesiyle siyâset-i Osmaniyye'ye muhâlif efkâr telkīn etmek ve memleketin hücrâ mahallerinde de el altından bazı efrâd-ı müslimîni ıdlâle çalışmak ile iktifâ ediyorlardı.

Gerçi cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin İstanbul'u fetih ve Yunanistan'ı tehdîd eylemesi üzerine kuvvet ile mukābelenin imkânsızlığına kanâat hâsıl eden Papa İkinci Piyus (1458-1464) müşârun-ileyhe bir da'vetnâme takdîm etmiş ise de bu bir def'a-i münferideden ibâret kalıp bu yolda cür'et edecek bir papa daha zuhûra gelmemiştir.

Halbuki Meşrûtiyet-i Osmaniyye'nin i'lânından beri daha henüz beş sene mürûr etmeksizin Hey'et-i Ruhbâniyye memleketimizde dahi müslimîni alenen da'vete meydanı müsâ'id görmüş olmalıdır ki "Hutbe" ünvanı altında yerden

mantar biter gibi birden bire bir takım imzâsız da'vetnâmeler dağıtılmaya ve ehl-i İslâm Nasrâniyet'e da'vet edilmeye başlanmıştır.

Gerçi bunların hadd-i zâtında cevaba değer yeri yoktur. Lâkin yine Rahmetullah Efendi'nin beyânından anlaşıldığı üzere Hindistan'da bir müddet avâmm-ı nâs neşredilen resâile ve şifâhen icrâ edilen nesâyihe ehemmiyet vermemiş ve ulemâ tarafından cevaba da tasaddî olunmamış ise de mürûr-ı eyyâm ile hüsn ü kubhu temyîzden âciz olan cehele-i ahâlî üzerinde sû'-i te'sîr hâsıl edeceği mülâhazası müşârun-ileyhi bu yolda cevap i'tâsına ve rehâbîn ile mübâhase icrâsına mecbûr etmiş ve bu bâbda iki mühim cild meydana getirmiştir. Bunlar muhtelif lisanlara tercüme olunup âlemin her tarafına neşredilmiştir.

Bu mülâhaza bizim memleketimiz hakkında dahi vârid olabilir. Gerçi vaktiyle misyonerlerin memâlik-i Osmaniyye'ye duhûlüne müsâ'ade edilmesi üzerine vukū' bulan i'tirâza cevâben e'âzımımızdan birinin dediği gibi "Müslimîn bir Allah'a inanmak için bile bin bir delîl taleb etmekte iken üç olduğuna onları iknâ' etmek nasıl mümkün olur" denilebilir. Lâkin bu söz hakīkī olmaktan ziyâde şâ'irânedir. Çünkü memleketimizin her tarafı pâyitaht ile merâkiz-i vilâyât gibi olmayıp hücrâ mahaller ahâlîsini cehl istîlâ etmiştir. Misyonerlerin nasıl bî-çâre etfâl-i müslimîni toplayıp kendi fikirlerine göre terbiye ve dinlerini telkīn ettiklerini görmek için bir kere Suriye çöllerine gitmek ve nasıl hoca kıyâfetinde karye be-karye dolaşıp Nasrâniyet'i ta'lîme çalıştıklarına muttali' olmak için uzak vilâyetlerimizi dolaşmak kâfidir.

Ale'l-husûs bu def'a neşredilen hutbelerde hep âyât-ı celîleye istinâd edilmekte ve kimin tarafından neşrolunduğu anlaşılmamak için imzâ vaz'ından bile ictinâb olunmakta bulunduğundan oldukça okur yazar kimseler içinde bile bu neşriyâta kanâat edecek âdemler bulunması müstahîl değildir.

Bu bâbda hem hükûmete hem de efrâda müterettib bir takım vezâ'if vardır. Hükûmet misyonerler tarafından imzâsız bir takım risâleler neşredilip bunlarda âyât-ı kerîmeye yanlış ma'nâlar verilerek ahâlî-i İslâmiyyenin iğfâline çalıştığından bahsile umûmun nazar-ı dikkatini celb etmelidir. Bu risâlelerin neşrini resmen men'de onların ta'mîmine hizmetten başka bir fâide tasavvur edemem. Efrâda isâbet eden vazîfe de kendileri erbâb-ı mütâla'adan olmadıkları halde o türlü resâil ellerine geçtikçe ehline mürâcaat ederek butlânını anlamaya çalışmak ve erbâb-ı mütâla'adan iseler Nasrâniyet'e dâir ma'lûmât-ı mükemmele ahzi için bu bâbda yazılan reddiyelere mürâcaat etmektir. Nasrâniyet aleyhine hem bi'z-zât nasârâ mütefekkiri, hem de ehl-i İslâm tarafından elsine-i muhtelifede pek çok reddiyeler yazılmıştır. Bize en ziyâde münâsebeti olanlar Rahmetullah Efendi'nin *İzhâru'l-hak* nâm eseriyle Ahmed Midhat Efendi merhûmun *Müdâfaalar*ıdır. Âcizleri de *Şerî'at-i İslâmiyye ve Mister Carlyle* nâm eserde bir fıkra-i mahsûsa (sahîfe 199-222) derciyle Nasrâniyet'in muhtasaran usûlünü irâeye çalışmış idim. Nasrâniyet'in üssü'l-esâsı olan "insânullâh" fikrinin butlânına dâir de İngilizceden tercüme ettiğim *Dîn-i İslâm* nâm eserde (sahîfe 25-61) bir fıkra vardır.

İşbu makāleye ittihâz ettiğim *Kelimetullâhi Te'âlâya Dâir Hutbe*'nin bir fıkrasında müslimînin nasârâ kitaplarını tedkīk ve mütâla'a etmedikleri makām-ı serzenişte beyân ediliyor.

Ben bu i'tirâzı pek muhık buluyorum. Evet! Tarîk-ı tahsîlimizde en ziyâde muhtâc-ı tashîh olan cihetlerden biri de ilm-i kelâma âid kısımdır. Biz hâlâ bugün bin sene evvel o zamanki mezâhib-i bâtılayı red için yazılmış eserleri ta'kīb ile imrâr-ı hayât ediyoruz da karşımızda en büyük rakībimiz olup memleketimizin hemen her tarafına hulûl etmiş bulunan bir mezhebe aslâ ehemmiyet vermeyerek birkaç kelime ile geçiştiriyoruz. Şurasını da beyân edeyim ki bu bâbda tedkīkāt icrâsını ulemâ-yı kirâma tavsiye edişimiz mücerred "Nasrâniyet" denilen dinin ne gibi safahât-ı târîhiyye geçirerek bugünkü hâle geldiğini ve medeniyetin en yüksek derecesine vâsıl olan ve hemen âlemin her tarafını taht-ı idârelerine almak üzere bulunup beş yüz milyon nüfûsu tecâvüz eden bir halkın ne türlü **[169]** şeylere i'tikād etmekte bulunduklarını nazar-ı ibret ile görmeleri ve avâmm-ı nâsı da tahzîr etmeleri maksadına mebnîdir. Yoksa hutbe-i mezkûrede da'vet olunduğu üzere nasârâ ile bahse girişmek bî-fâidedir. Sadr-ı İslâm'dan bu ana gelinceye kadar bu yolda edilen teşebbüslerden hemen hiçbir fâide istihsâl edilmemiştir. Bunun da sebebi İslâm ile nasrâniyet beyninde bir mikyâs-ı müşterek bulunmamasıdır. Çünkü dîn-i İslâm'da esâs akıldır, ale'l-husûs milel-i gayr-ı müslime ile mübâhasâtı hep edille-i akliyyeye müsteniddir. Ehl-i İslâm [1](اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ) "Tarîk-ı ilâhîye edille-i akliyye ile, mev'iza-i hasene ile da'vet et; muhâliflere de ahsen-i vücûh eyle" âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere istidlâlin merâtib-i selâsesi ile mübâhase ederler.

Nasrâniyet'te ise akıl için bir haz ve nasîb olmayıp her türlü i'tikādât ve mübâhasât nakle müsteniddir. Nasrâniyet sırf i'tikād edilmesi lâzım gelen bir sırdır. Bu halde bir İslâm âlimi ile bir Nasrâniyet müdâfaacısı nasıl mübâhase edebilecektir. Haydi farz ediniz ki bunlar bahse tutuşmuşlar, dince de nasrâniyet müdâfaacısının her türlü ifâdâtı gayr-ı ma'kūl olduğu meydana çıkıp bahsi gāib etmiş, bundan çıkacak Nasrâniyet'in verâ-yı akılda bir şey olduğu, akıl ile idrâk edilemeyecek derecede yüksek bulunduğu ve'l-hâsıl ulviyeti değil mi? Böyle nice bin kere teşebbüs edilerek akīm kalmış bir bahsi tekrâr etmekten ise Resûl-i Ekrem hazretlerinin yaptığı gibi onları ibtihâle da'vet edip işin içinden çıkmak daha evlâdır. (Mübâhele âyetine bakınız)

Biz bu def'a onlarla mübâhasenin bir fâidesi olacağından değil, belki bazı âyât-ı celîleyi kendi hevâlarına uydurmaya kalkışıp yanlış ma'nâ vermelerinden dolayı ifâdeleri merdûd olduğunu makām-ı müdâfaada göstermeye lüzûm hissediyoruz.

Maamâfih sadede şürû'dan evvel Nasrâniyet'in İslâm'a değil nasârânın ehl-i İslâm'a karşı hâ'iz-i rüchân olduklarını maalhicâb i'tirâfa mecbûruz. Onlar ellerinde bulunup hiçbir akl-i selîmin kabûl etmeyeceği bir dini âleme kabûl ettirmek için her türlü fedâkârlığı ihtiyâr ederek a'lâ-yı illiyyîne çıkardıkları halde biz ehl-i İslâm bir dîn-i fıtrat olduğunu Renan gibi husamâ-yı dinin bile teslîm-kerdesi olan bir dîn-i mübî-

[1] Nahl, 16/25.

nin kadrini i'lâ edecek bir halde bulunamıyoruz. İşbu dîn-i celîlin ulviyetiyle mütenâsib bir kavmin eline geçmemiş olması şâyân-ı esef ahvâldendir. Gerçi hakîkat her vakit hakîkat olup hiçbir vakit perde-i gubâr ve nisyân ile setr olunamayacağından dîn-i İslâm'da bulunan nice hakāyık ümem-i mütemeddine tarafından kabûl edilmekte ise de bu sırada onların şekil ve libâsı değiştirilmekte ve İslâm ile hiç alâkaları kalmamaktadır. Renan'ın bir sözünü burada tekrârdan kendimizi alamadık. "Les religions ont a autant de valeur que les peuples qui les profersns sement."

Bu hutbelerde bütün mu'tekadât-ı nasrâniyyeyi âyât-ı *Kur'âniyye* ile isbât etmeye yelteniliyor. Bir kere ulemâsından olmadıkları bir dinin kitâb-ı mukaddesini kendi hevâsıyla tefsîre kalkışmak büyük bir cür'ettir. Gerçi her hangi bir kitâb-ı mukaddes bütün âlemin malı olup hiçbir kavmin veyâ bir kimsenin ona hâssaten temellük iddi'âsına salâhiyeti yoksa da hiç olmazsa o yolda tefsîre kalkışanlarda buna ehliyet bulunmak ve bî-tarafâne hareket etmek lâzım gelir. Bizim hatîbde veyâ hatîblerde ise şartların ikisi de mefkūd olduğu görülüyor. Çünkü âyetlere yanlış ma'nâ vermek ehliyetsizlikten değil ise ihânettir ki daha fenâdır. Sâniyen tarafgîrâne hareket edildiği de kendi işlerine elverdiği zannında bulundukları âyâtı nazar-ı i'tibâra alıp diğerlerini meskûtün-anh bırakmalarından anlaşılıyor. Onların bu hareketi âdetâ namaz kılması ihtâr edilen bir kimsenin [1](لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ) kelimeleriyle istidlâl ederek namazın *Kur'ân-ı Kerîm*'de memnû' olduğunu iddiâ etmesine ve alt tarafını kırâet etmesi teklîf olunduğu halde de "Ben Mekke hâfızı değilim" demesine benzer.

Hatîb-i nasrânî mâdem ki o kadar âyetlerden bahsediyor, her müslimin hiç olmazsa günde beş defa tekrâr ettiği sûre-i celîle-i İhlâs'ı da nazar-ı i'tibâra almalı ve bunda Cenâb-ı Hakk'ın vâlid ve mevlûd olmadığına dâir âyetleri görmeli değil mi idi? O halde nass-ı *Kur'ânî*'ye istinâd ettirdiği bir hutbesinde "Ey ibâdallâh, fil-hakîka kelimetullâh Mesîh'in ibnu'llâh olması mümkündür. Ve îcâdı oğulun vücûdundan evvel pederin vücûdunun bulunmasına mütevakkıf olan tenâsül-i hayvânî ma'nâsında olmazsa bütün (oğulluk) müstahîl değildir" demekden biraz mahcûb olması lâzım gelirdi.

Bir de (Yâd et ol vakti ki Cenâb-ı Hak –Ey Meryem'in oğlu İsa insanlara benimle vâlidemi Allah'dan başka olarak iki ilâh ittihâz ediniz diyen sen misin?– diye hitâb etti. İsa dedi ki: Yâ Rab seni tenzîh ederim. Benim öyle bir şey söylemeye hakkım yoktur. Eğer ben öyle bir şey söylemiş isem sen onu bilirsin. Sen bende olan şeyleri bilirsin, ama ben sende olan şeyleri bilmem. Bütün mugayyebâtı bilmek ancak sana âiddir. Sen bana her ne emretmiş isen ben onlara ondan başka bir şey söylemedim. Sizin ve benim rabbimiz olan Allah'a ibâdet ediniz dedim. Ben onların içinde bulunduğum müddetçe onların harekâtına muttali' idim. Vaktâ ki sen beni teveffâ eyledin sen onlara rakîb ve nâzır oldun. Sen her şeye şâhidsin) meâlindeki âyet-i celîle elbette bizim Hıristiyan dostumuzun nazar-ı dikkatinden kaçmamıştır. Acaba bunu meskûtün-anh bırakmak muvâfık-ı insâf ve bî-tarafî midir?

[1] Nisâ, 4/24.

O halde kendisinin diğer bir hutbesinde pek yanlış olarak ityân eylediği [2](اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ) "Siz kitâbın bir kısmına inanırsınız da diğer kısmını inkâr mı edersiniz" âyetini mukābeleten ityân ederiz.

Bu hutbede hatîbin âlem-i İslâm'a kabûl ettirmek istediği şey İsa'nın ibnullâh, ibnullâhın da bi'z-zât Allah olduğu ve tecessüd ile insan **[170]** kıyâfetine girerek Meryem'den doğduğu husûslarından ibârettir. Bunları isbât için ityânına cür'et ettiği delîl de [3](يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ) âyet-i kerîmesiyle [4](وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ) (عيسى ابْنُ مَرْيَمَ) âyetidir. O kadar çok şeyleri bu âyetin neresinden çıkarıyor? Derseniz "kelime" lafzından istinbât ediyor. Çünkü Mesîh kelime-i ilâhiyye-i ezeliyye imiş, Kelime Allah'ın zâtı imiş, Allah'ın zâtında imiş. Bunun da delîli kelime lafzı müennes olduğu halde birinci âyette ona râci' olan "ismuhû" zamîrinin müzekker olması imiş. Nasıl istidlâli beğendiniz ya. Bundan daha garîbini söyleyeyim: Kelime Hazret-i İsa'ya mahsûs olup başkasına ıtlâk olunmaz imiş. Hattâ hatîb bu fikrini izhâr için: "Ey muvahhidîn, *Kur'ân*'da müfred sîgasında vârid olan kelime lafzının medlûlü Mesîh'e hâs olup gayrıya ıtlâk olunmaz" diyor. Bu kadarla da iktifâ etmeyerek cür'eti o derece ileri götürüyor ki: "Âdem'e yahud semâvâta, yahud arza, yahud onlarda bulunanlara kelimetullah der miyiz? Hiç şübhe yok ki hâşâ ve kellâ diye cevap verirsiniz" deyip bizim vereceğimiz cevaba da karışıyor. Fe-sübhânallâh cür'etin bu derecesi hiçbir yerde görülmüş değildir.

Acaba bizim hatîb-i nasrânî [5](وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ) "Eğer yerde olan bütün ağaçlar kalem ve Bahr-i Muhît mürekkeb olup ona yedi deniz daha imdâda gelse yine kelimetullâh tükenmez" bir de [6](لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا) "Rabbimin kelimelerini yazmak için Bahr-i Muhît mürekkeb olsa rabbimin kelimâtı tükenmeksizin deniz tükenir velev ki bir o kadar daha imdâd getirelim" âyetlerinden gâfil midir? Lehlerine delîl taharrîsi için *Kur'ân*'ın her tarafını karıştıran bir hatîbin bunlardan gâfil olacağını zannetmem. Mücerred sâde-dilânı bu sûretle iğfâl etmek ümidi onlardan iğmâz ettirmiştir.

Amma yalancının mumu yatsıya kadar yanar imiş ve birkaç gün sonra müftereyât-ı vâkı'a eski paçavra gibi atılır imiş. Ne zararı var. Utanacak değil yâ. Bu hatt-ı hareketiyle birkaç kişinin fikrini tahdîş etmek bile bir fâidedir. Çünkü bir senede on kişiyi iğfâl mümkün olsa on senede yüz kişi, yüz senede bin kişi, bin senede on bin kişi iğfâl edilmiş olur. Böylelikle bir gün gelir ki bütün ehl-i İslâm onların fikrine iştirâk eder.

Ey ihvân-ı dîn! Rukabâmızın ne kadar uzun hesâblar düşündüklerini, ne kadar metânetle hareket ettiklerini görüyorsunuz ya! İşte azim ve sebât böyle olur. Bunun binde hattâ milyonda biri bizde bulunsa idi hâlimizde epeyce bir tahavvül husûle gelirdi.

[2] Bakara, 2/85.
[3] Âl-i İmrân, 3/45.
[4] Nisâ, 4/171.
[5] Lukman, 31/27.
[6] Kehf, 18/109.

Şimdi size "kelime" lafzının ıstılâh-ı *Kur'ân*'da ne demek olduğundan bahsedeyim. Kelime ne Allah'tır, ne de İsa'ya mahsûstur. Belki bütün mevcûdât-ı hâriciyyeye kelime denilir. Hatîbin intihâb ettiği âyetlerde müfred getirilmesi kelimât-ı ilâhiyye içinde yalnız kelime-i İsa'nın mevzû'-ı bahs olmasına mebnîdir. Halbuki diğer âyetlerde cemi' sîgasıyla getirilmiş ve kelimâtullâhın hadd ü ihsâda efzûn olduğu beyân buyurulmuştur.

Mevcûdâta "kelime" ıtlâk olunmasının sebebinde vücûh-ı adîde beyân olunmuştur. Birincisi bi'l-cümle mevcûdâtın "kelime-i kün"den hâsıl olması hasebiyle sebebin ismini müsebbibe ıtlâk kabilinden mecâz-ı mürsel olmasıdır. Lâkin bizim hatîb-i nasrânî bu tevcihe râzı olmuyor. Çünkü bu sûrette "kelime-i kün"den hâsıl olan melek, insan, hayvan, cemâd, nebât, hâsılı her şey "kelime" olmak lâzım geliyor. Bu ise onun işine elvermiyor ve bize de fikrini kabûl ettirmek istiyor.

İkinci tevcîh, kelimât-ı lafziyye nasıl ki ma'anî-i akliyyeye delâlet ederse a'yân-ı mevcûdât da mûcidi olan zât-ı ecell ü a'lâ hazretlerine ve esmâ ve sıfâtına bi-hasebi zâtihî ve merâtibihî delâlet eder. Bu münâsebetle kelime lafzı a'yân-ı mevcûdâta ıtlâk olunmuştur. Bilmem bu tevcîhi beğenecek mi? Lâkin burada da kelime lafzı bir ma'nâ-yı âmde kullanıldığından beğenmeyecektir.

Üçüncü tevcîh şudur ki mevcûdât-ı hâriciyye esmâ ve sıfât-ı Sübhâniyyenin mertebe-i butûndan mertebe-i zuhûra hurûcu demek olduğundan "kelime" yâd olunurlar. Çünkü kelime-i lafziyye nefs-i insânînin mehâricden mürûr ve zuhûru sırasında vâki' olan ta'ayyünât-ı lafziyyeden ibârettir. Nefs-i insânî ise sıcak hava ihrâcıyla soğuk hava idhâlinden ibârettir. Derûn-ı insânîde bulunan sıcak hava hurûca tâlib olduğu gibi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye dahi butûndan zuhûra çıkmaya tâlibdir. Onların bu vechile zuhûra gelmesinden de mevcûdât-ı hârice husûle geliyor. Bu müşâbehetten dolayı onlara kelime ıtlâk ediliyor. Zâten ıstılâhât-ı sûfiyyede bu müşâbehete binâen mevcûdât-ı hâriciyyeye "nefsü'r-rahmân" denilmektedir. Elbette bu teşbîhi bizim hatîb hiç beğenmeyecektir. Çünkü ehl-i İslâm'dan olur olmaz kimseler bile bu teveccühün zevkine varamayacaklarından onun hiçbir zevk almaması evlâ bit-tarîktır.

Hatîb-i nasrânî da'vâsını âyât-ı *Kur'âniyye* ile isbât ettiğine kanâat hâsıl eyledikten sonra *İncil* ile de isbâta kalkışıyor. Fakat *İncil*'in ehl-i İslâm nazarında dahi şâyân-ı vüsûk ve i'timâd olduğunu ihtâra lüzûm görerek "*Kur'ân*'ın nûr ve hüdâ ve Allah'tan münzeldir diye hakkında şehâdet ettiği *İncil*-i şerîfde" fıkrasını ityân ile başlıyor. Her ne kadar bu mes'ele herkesin ma'lûmu olup nice bin def'a tekrâr edilmiş ise de onun şu ifâdesine karşı bizim de ma'lûmu i'lâm kabîlinden olarak birkaç kelime söylememiz lâzım geliyor. Evet, biz de tasdîk ederiz ki *Kur'ân*'ın şehâdet ettiği bir *İncil* vardır. Lâkin o kitap vaktiyle zabt olunmadığından dolayı zâyi' olmuştur. Şimdi nasârânın ellerinde mevcûd enâcîl-i erba'adan ise İsa'dan çok vakitler sonra ashâb-ı enâcîl tarafından kenîse târîhi olarak yazılıp adedi üç yüzü tecâvüz eden kitaplar içinde bir cem'iyet-i rûhâniyye tarafından yek-diğere az münâkız olmak üzere intihâb edilmiş dört kitâbdan ve hattâ bunların el-yevm mevcûd olan nüshaları nüsah-ı asliyye olmayıp **[171]** nüsah-ı mütercemeleridir ve onların da en eski nüshaları olmayıp oldukça muahhar zamanlarda yazılmış nüshalarıdır.

"Tashîh-i Enâcîl" Cem'iyeti'nin tahkîkât-ı târîhiyyesine göre bunlara sonradan bazı cümlelerin ilâve edildiği de tahakkuk eylemiştir. Gerçi enâcîl hakkında şu birkaç kelime ile ifâde etmek istediğimiz şeyler kābil-i tafsîl ise de tatvîl-i makāli mûcib olacağı gibi bunlar zâten halledilip kat'iyyet kesb eylemiş mesâil-i târîhiyyeden bulunmakla ve herkesin de ma'lûmu olmakla tafsîline girişilmemiştir.

İşte bunlardan Yuhanna tarafından yazılmış olan *İncil*'de "Kelâm ibtidâda mevcûd idi ve kelâmullâhın nezdinde idi ve kelâmullâh idi" deniliyor. Bir söz her kimden sâdır olursa olsun bizim onu intikāda salâhiyetimiz vardır. "Kelâm ibtidâda mevcûd idi" demekten maksadı ezelî idi demektir. Sonra "Kelâmullâh'ın nezdinde idi" cümlesi kelâmın Allah'dan başka bir şey olduğunu yani kelâm ile Allah beyninde isnîniyyet bulunduğunu ifâde ediyor. Halbuki "Kelâmullâh idi" cümlesi kelâm ile Allah beyninde ittihâd-ı hârici bulunduğunu ve ikisinin şey-i vâhid olduğunu irâe eyliyor. Şu halde ikisi başka başka şeyler idi demek ile ikisi bir şey idi demek beyninde tenâkuz vardır. Elbette mütenâkızayndan birinin sahîh olmaması lâzım gelir.

Biz müslimînin i'tikādına göre kelâm sıfât-ı ilâhiyyedendir ve zâtının gayrı olmadığı gibi aynı da değildir. "Allah mütekellimdir" denilirse de "Allah kelâmdır" denilmez.

Hem de "Kelâm" başka şey, mevzû'-ı bahsimiz olan "kelime" de başka şeydir. Âyât-ı kerîmeden anlaşılan İsa aleyhi's-selâmın kelimâtullâhdan bir kelime olmasıdır. *İncil*'den nakledilen cümleler ise Kelâm olduğu hakkındadır.

Hatîb-i nasrânî yek-diğere mütenâkız olan kelimetullâhın zâtı olduğu, Allah'ın zâtında mevcûd bulunduğu da'vâlarının sâbit olduğuna kāni' olarak ikinci bir da'vâ serdine kıyâm ediyor. "Ba'dehû o, Allah'ın zatından ibrâz ve Meryem'e ilkā olundu ve Meryem'de tecessüd etti ve insan sûretinde aramızda sâkin oldu" diyor.

Biz suâl ederiz: Allah olan kelimenin İsa'da tecessüdü bi'l-külliyye mi, yoksa bi'l-cüz'iyye midir? Eğer bi'l-külliyye ise Allah'ın cesed-i İsa'ya hasr olunması ve eğer bi'l-cüz'iyye ise Allah'ın tecezzîsi lâzım gelir. Allahu te'âlâ ise hasr ve tahdîdden de tecezzîden de münezzehtir. (تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً)

Hazret-i hatîb tecessüd akīdesine bu i'tirâzın vârid olacağını evvelden biliyor ki "kelime-i ezeliyyenin Mesîh'de tecessüdü belki zâtta hasr ve tecezzi diye vehm olunur" diyor ve bu suâl-i mukaddere ne yolda mukābele ediyor biliyor musunuz? "Bu cümle ile beraber her hıristiyan tecessüde hasrsız ta'addüdsüz ve tecezzü'süz i'tikād eder" diyor. Herkes istediği şeye i'tikād edebilir, lâkin bütün hıristiyanların bu yolda i'tikād etmesine rağmen yine bizim suâlimiz vârid olur.

Elbette nasârânın tecessüd akīdesine sâlik olmalarının sebebini ve bu bâbdaki delîllerini de bilmek istersiniz. Bi-

zim hatîb biri naklî diğeri aklî olmak üzere iki delîl getiriyor. delîl-i naklîsi yine Yuhanna *İncili*'nde münderiç "Ve Kelâm ten olup" cümlesidir. Bâlâda verdiğim îzâhâta nazaran bu delîl ehl-i İslâm'a karşı isbât-ı müdde'â edemez. Onun için delîl-i aklîsine nakl-i kelâm edelim.

Delîl-i aklîye işâret için "acâibât işleri ve ölüleri diriltmek gibi garâib gösterdi" diyor. Yani mu'cizât-ı İseviyyeyi delîl getiriyor. Evet! Biz müslimîn Hazret-i İsa'nın bir takım mu'cizât ibrâz buyurduğunu kabûl ve tasdîk ederiz. Lâkin bu mu'cizeler onun Allah değil, belki peygamber olduğunu isbât eder. Eğer Allah olduğunu isbât etse idi Hazret-i Musa gibi yedinden mu'cizeler sâdır olan diğer zevâtın da Allah olması lâzım gelirdi. Hem de Hazret-i Musa'nın asâyı ejdere tahvîl mu'cizesi Hazret-i İsa'nın ihyâ-i meyyit mu'cizesinden daha hâriku'l-âdedir. Çünkü meyyit ile hay beynindeki müşâkele asâ ile ejder beynindeki müşâkeleden daha ziyâdedir. Halbuki Hazret-i Musa'nın Allah olmadığında tarafeyn müttefiktir. Şu halde hatîbin isbât ettiği delîlin takrîbi tam değildir ve hükm-i müdde'âyı ifâdeden kāsırdır.

Hazret-i İsa'nın Allah olduğu hakkında isbât edilen delîllerin butlânından kat'-ı nazar ona ulûhiyet isnâdından bir takım mehâzîr de tevellüd eder ki onlara îmâ etmeden geçemedim. İsa ismiyle müsemmâ olan zât dünyâda yok iken var oldu. Yer, içerdi, tıfl iken büyüdü, şebâb devrini geçirdi, nihâyet nasârâ i'tikādınca Yahudiler yedinde salben katlolundu. Bu sırada kaçıp gizlenecek yer aradı. Hîn-i salbında teessürât-ı şedîde ibrâz etti. (ایلی ایلی لما سبقتانی) "İlâhî ilâhî beni niçin terk ettin" diye tazarru' etti.

Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki İsa hâdis, mümkün ve müteğayyir idi. Halbuki hâdis kadîm olamaz. Mümkün vâcib olamaz. Müteğayyir dâim olamaz. Hem de akvâmın en âcizi olan kavm-i Yahud'un elinde âciz kalıp kendine bir melce' arayan Allah'ın aczine hayretten başka ne denir?

Ve kezâ tarafeynin taht-ı tasdîkinde olduğu üzere Hazret-i İsa çok ibâdet ederdi. Eğer Allah ise nefsine ibâdeti ve zamân-ı salbında tazarru' ve münâcâtı bâtıl olur.

Bundan başka İsa öldükden sonra defn olunmuş, cehenneme inmiş, üç gün sonra ölülerin arasından kalkıp semâvâta çıkmış, kādir-i mutlak babanın sağ tarafında oturmuş olduğuna i'tikād ediliyor. Acaba İsa katlolunduğu vakit bütün kâinât ilâhsız nasıl devâm etti. Halbuki **[172]** Cenâb-ı Hak âlemin hâlıkı olduğu gibi hem de hâfızıdır. Semâvâta çıkdıktan sonra kādir-i mutlak babanın sağ tarafında oturması akīdesine de nazar-ı dikkati celb etmek isterim. Sağ tarafında bulunmak beynlerinde ayrılık gayrılık isbât etmez mi? Şu halde ta'addüd kendiliğinden meydana gelir.

Hatîbimiz meydân-ı münâzarada ityân-ı edille ve berâhîn ile da'vâyı kazanamayacağını elbette biliyor ki yeni bir tarz-ı istidlâle sülûk ediyor. Yukarıdan beri sayıp dökdüğümüz akāid-i nasârânın müteşâbihâttan olduğunu beyân ve müteşâbihâtın te'vîlini ancak Allah'ın bildiği hakkındaki âyet-i celîleyi ityân ve bizi te'vîlden ve mübâhaseden tahzîr ediyor ve nihâyet îmân bi'l-gaybe da'vet eyliyor.

Kur'ân-ı Kerîm'de olan âyât-ı müteşâbihe ile Nasrâniyet'teki esrâr-ı mezhebiyye beyninde fark-ı azîm vardır. Bu bâbda müteşâbihâta dâir tafsîle girişmek tatvîli mûcib olacağından arzu edenler usûl-i fıkıh kitaplarına mürâcaat edebilirler. Âyât-ı müteşâbiheden maksad delîl-i hâricîden kat'-ı nazar ma'nâsı sahîh olduğu halde edille-i hâriciyyeye nazaran akla tevâfuk etmeyen âyetlerdir. Meselâ [1](يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْديهِمْ) âyeti müteşâbihâttan addolunuyor. Delîl-i hâricîden kat'-ı nazar eder isek bunun bir ma'nâ-yı sahîhi vardır ki "Allah'ın yedi onların yedine fâiktir" demektir. Lâkin delîl-i hâricîye bakılırsa "yed" kelimesi el ma'nâsınadır, eğer elden maksad bizim bildiğimiz insan eli gibi el ise Cenâb-ı Hakk'a isnâdı sahîh değildir. Çünkü Allah a'zâ ve cevârihden münezzehtir. Onun için bunun elbette başka bir ma'nâsı bir mahmil-i sahîhi olmak lâzım gelir. O ma'nâyı beyân için şerî'atte bir nas vârid olmadığından hakîkatini bilmiyoruz. Şu halde ben Cenâb-ı Hakk'ın yedi olduğuna i'tikād ederim, fakat o yedin vasfı mechûlümdür.

Mütekaddimîn-i ulemâ bunun böylece kabûlüyle iktifâ etmişler ve fakat müteahhirîn bunlara turuk-ı edâ-i murâda tevfîkan birer ma'nâ vermişlerdir ve meselâ yedden maksad kudrettir demişlerdir. Zâten beyne'l-Arab yed kelimesi alâ tarîki't-tecevvüz kudret ma'nâsında kullanılır.

Acaba esrâr-ı Nasrâniyye denilen şeyler de böyle mi? Mesela Yuhanna'nın *İncili*'nden naklettiğimiz "Kelâm Allah'ın nezdinde idi, Kelâm Allah idi" deniliyor burada iki cümle vardır ki yek-diğere mütenakızdır. Her türlü delîlden kat'-ı nazar etsek, hattâ başka bir dünyaya gitsek yine bunların ictimâ'ı mümkün değildir. Teşâbüh başka, tenâkuz başkadır. İşte o esrâr denilen şeyler hep böyle tenâkuzlardan ibârettir. İsa'yı semâvâtta babanın sağ tarafında oturttuktan sonra bunların bir olduğunu iddiâ etmek dahi tenâkuz değil midir? Sonra Allah'ı yeryüzüne indirip insan kıyâfetine sokmak, âlâm ve ekdâr çekdirmek, nihâyet öldürtmek bunlar hep müteşâbih midir, yoksa bâtıl mıdır?

Maamâfih nasârâ müdâfaacıları müteşâbihât lafzını bir kere öğrendiler ya bundan sonra her nereye gitseniz hep bu sözü işiteceksiniz.

Hatîbimiz âyât-ı müteşâbihâttan isti'âneye kalkıştıktan sonra Allah'ın Hazret-i Musa'ya ateşte ve çalıda ve duman ve tütün direğinde görünmesinden de istimdâda şitâb ediyor. Halbuki nass-ı celîl-i *Kur'ân*îden anlaşıldığına göre Hazret-i Musa Allah'tan görünmesini istemiş ise de [2](لَنْ تَرَينى) cevâbını aldıktan sonra Cebel-i Tûr'a tecellî-i ilâhî vukū' bulunca dağ sıtmaya tutulmuş gibi tir tir titremeye başlamış ve Hazret-i Musa bu hâlin müşâhedesinden kendinden geçmiş. Tecellî başka şey, rü'yetu'llâh da başka şeydir.

Hatîb-i nasrânî da'vâlarının sübût bulduğuna kanâat hâsıl ettikten sonra "Ey Müslimîn!" diye ehl-i İslâma tevcîh-i hitâb ederek "kelime-i ilâhiyye sizi nâr-ı cehenneme ve helâk-ı ebedîye sevk eden şeytânın iştirâkinden tahlîs için tecessüd etmiştir. İmdi sizi tahlîs için gelmiş olan zâtı size bir tökez ve Allah'ın şedîd gazabından kurtulmanıza bir hâil ve engel yapmayınız" diyor ve teslîs-i ekānîme ve kelimenin tecessüdüne îmân bi'l-gayb kabîlinden îmân etmelerini teklîf eyliyor.

---

[1] Fetih, 48/10.

[2] A'râf, 7/143.

Ey hatîb-i nasrânî! Ehl-i İslâm'da size bi'l-mukābele şöyle söylerse gücenmeyiniz: (يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ) "Ey Hıristiyanlar, sizinle beynimizde müşterek olan kelimeye geliniz: Allah'tan başkasına ibâdet etmeyelim, ibâdette ona kimseyi teşrîk eylemeyelim, Allah'ı bırakıp da yek-diğerimizi Rab ittihâz etmeyelim."

Ey Müslimîn! [1](فَاِنْ تَوَلَّوْا) "Eğer nasârâ sizin şu da'vetinize icâbet etmezse" (فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ) "Şâhid olunuz biz müslimiz deyiniz"

Biz bu bâbda söylemesi lâzım gelen şeyleri tamâmen söylememekle beraber makālemizi epeyce tatvîl ettik. Bu bâbda tafsîlât arzu edenler bâlâda beyân ettiğim kitaplara ve daha sâir mufassalâta mürâcaat edebilirler.

Hatîb risâlesinin nihâyetinde tarîk-ı haktan görünerek "Hemen Allah beni ve sizi savâba ve re'y-i sedîde tâbi' olmaya muvaffak etsin" diye duâ ediyor. Onun savâb ve re'y-i sedîdden maksadı ne olduğunu bildiğimiz halde sözünün sarâhatine binâen biz de bu du'âya "âmîn" deriz. Ve's-selâmü alâ meni't-tebe'a'l-hüdâ

Mahmud Es'ad

[1] Âl-i İmrân, 3/64.

SEBÎLÜRREŞÂD

Düstûr-ı harekâtımız olan *Kur'ân*-ı celîl diyor ki: [2](فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ) = "Size tecâvüz edenlere karşı siz de o tecâvüzün aynıyla tecâvüzde bulununuz!" Mâdem ki bugün düşmanlarımız misyoner cem'iyetleri teşkîl ederek i'ânelerle Müslümanlık aleyhinde risâleler tertîb ve meccânen neşrediyorlar; bizim de aynı silâh ile mukābelemiz hem tabîî hem de bir emr-i dînîdir. Biz vüs'ümüzün yettiği kadar neşriyât ile mukābelede kusûr etmiyoruz. Fakat onların yaptığı gibi on binlerce yüz binlerce nüsha basdırarak meccânen dağıtmak kudretimizin fevkindedir. Bu kabîl fedâkârlıklar elbirliğiyle olur. Beş yüz kişi kırkar para verse bu hutbeden on bin nüsha basılır ve meccânen dağıtılır. Kuru teessürden bir şey çıkmaz. Bu hutbeler hakkında birçok mektuplar aldık. Fakat aynıyla mukābelede bulunmak için beş guruş vermek henüz hiçbirimizin aklına gelmedi.

Selânik Matbaası Eşref Edib

[2] Bakara, 2/194.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

22 Mayıs 1913 | 16 Cemâziyelâhir 1331 Perşembe | 9 Mayıs 1329 | Cild: 10 - Aded: 245

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِى الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ

[1] Bakara, 2/11-12

Tercümesi

"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiği zaman; 'Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz' derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsid onlardır; lâkin farkında değiller."

Bir yığın kundakçıdan yangın görenler milleti,
Şimdi inmiş zanneder mutlak şu müdhiş âyeti!
Ey vatansız derbederler, ey denî kundakçılar!
Milletin, az çok, duran bir dîni, bir nâmûsu var.
Şimdi nevbet onların... Yansın da onlar, öyle mi?
Târumâr olsun bütün bir Müslümanlık âlemi!
Ey, hayâ nâmında bir hissin vücûdundan bile
Pek haberdâr olmayan, yüzsüz, hayâsız! Bak hele!
Arkasından taklak attın en denî bir şöhretin;
Düştü takken, çıktı cascavlak o kel mâhiyyetin!
Bir külâh kapmaksa şâyed bunca hırsın gâyesi;
Kendi nâmûsun olur ergeç onun sermâyesi.
Yoksa, nâmûsuyla, vicdânıyla halkın oynama...
Sonra kat kat nâsiyenden sarkacak birçok yama!
Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya, ey cânî, bürün;
Hem bütün dünyâyı ifsâd eyle, hem muslih görün!
Kendi ırzından cömert olmaksa mu'tâdın eğer;
Kendi mâlindir senin, hakkın tasarruf, kim ne der?
Milletin, lâkin, henüz ma'sûm olan evlâdına
Verme bir mel'ûn temâyül mübtezel mu'tâdına!
Biz ki her mevcûdu yıktık, gâyesiz bir fikr ile;
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sâde bir şey: Âile.

Hangi bir bünyânı mahvettik de ıslâh eyledik?
İşte vîrân memleket! Her yer delik, her yer deşik!
Bunların ta'mîri kābil... Olsa ciddiyyet, sebât;
Lâkin, Allah etmesin, bir düşse şâyed âilât,
En kavî kollarla hattâ kalkamaz imkânı yok.
Kim ki kalkar der, onun hayvan kadar iz'ânı yok!
«Âilî bir inkılâb olsun!» diyen me'yûs olur;
Başka hiçbir şey kazanmaz, sâde bir .... olur!
Çünkü çıplak inkılâbâtın rezâlettir sonu...
Ey denî kundakçılar, biz sizde çok gördük onu!
Bir de halkın dîni var sık sık ta'arruzlar gören.
Hâle bak: Millette hissiyyâtı oymuş öldüren!
Dîni kurbân etmeliymiş mülkü kurtarmak için!..
Tut da, hey sersem, bu idrâkinle sen âlim geçin!
Her cemâatten beş on dinsiz zuhûr eyler, bu hâl
Pek tabî'îdir. Fakat ilhâdı bir kavmin muhâl.
Hangi millettir ki efrâdında yoktur hiss-i dîn?
En büyük akvâma bir bak: Dîni her şeyden metîn.
Düşme ey âvâre millet, bunların hızlânına.
Vâkıfız biz hepsinin pek muhtasar irfânına:
Şark'a bakmaz, Garb'ı bilmez, görgüden yok vâyesi;
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermâyesi!

Mehmed Âkif

[174] Müdafaât-ı dîniyye:

HUTBELER

– 2 –[1]

RÛHULLÂH'A DÂİR HUTBE

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ[2]

Zemîn ve âsumânın nûru olan Allahu te'âlâya hamd ü senâ olsun. Ol Allah ki insanı hame'-i mesnûndan yaratmış ve ona kendi rûhundan nefh eylemiştir.

(Ammâ ba'd) Nasârâ rüesâ-yı rûhâniyyesi tarafından ehl-i İslâm'ı da'vet için neşredilen hutbelerden Kelimetullâh'a âid hutbeyi evvelki makālemizde teşrîh ve lâzım gelen îzâhâtı –fakat pek muhtasar sûrette– i'tâ etmiş idik. Bu makālemizde Rûhullâh'a âid hutbe ile meşgūl olacağız ve bit-tabi' bunda da tarîk-ı ihtisârı ihtiyâr edeceğiz.

Hatîb bu makālesinde İsa'nın Allah olduğunu isbât için "Rûhullâh" ünvân-ı celîl-i lâzımü't-tebcîlinden istimdâda kalkışıyor. Şerî'at-i İslâmiyyede enbiyâ-yı kirâm hazerâtından bazılarına ta'zîm makāmında birer ünvan i'tâ olunmuştur. Ez-cümle Âdem Safiyyullâh, Nûh Necîyyullâh, İbrahim Halîlullâh, Musa Kelîmullâh olduğu gibi Hazret-i İsa'ya da Rûhullâh denilir. Bu ünvanlar içinde bir rüteb-i teşrîfiyye araştıracak olur isek hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafa –aleyhi ezke't-tahâyâ– hazretlerine verilen "Habîbullâh" ünvanı cümlesine tefevvuk etmez mi; (لولاك ما خلقت الأفلاك)[3] hadîs-i kudsîsi îcâbınca muhabbet sebeb-i hilkat-i kâinâttır.

Bundan başka "Rûhullâh" ünvanı İsa'nın Allah olduğuna değil olmadığına delâlet eder. Çünkü bu ta'bîr iki kelimeden ibâret bir terkîb-i izâfîdir. İbtidâiyye mektebine devâm eden çocuklar bile takdîr eder ki izâfet iki şey beyninde olan bir nisbeti ifâde eyler.

Hatîb mu'tâdı üzere iddiâsını nass-ı *Kur'ân* ile isbâta kalkışıyor ve yine (إِنَّمَا الْمَسِيحُ ... وَرُوحٌ مِنْهُ)[4] âyet-i celîlesini esâs ittihâz ederek "makām-ı Mesîh'i ve şahsiyetini teşrîh eden bu âyât-ı *Kur'âniyye* ne güzeldir, zîrâ bunlar Mesîh'in Allah'tan sâdır olan bir rûh olduğunu tasrîh ederler" diyor. Biz de hatîbin bu sözlerine tamâmen iştirâk ile beraber ilâve ederek deriz ki: Şu makālemize ünvan ittihâz edilip nezd-i ilâhî-i ma'nevîde insanın hâiz olduğu makām-ı âlîyi teşrîh eden (وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي)[5] âyet-i kerîmesi ne güzeldir. Zîrâ insanın Allah'tan sâdır olan rûh ile mümtâz kılındığını tasrîh ediyor.

Hatîb nazar-ı dikkatinizi bu âyetteki (رُوحٌ مِنْهُ) "Allah'tan sâdır olan rûh" cümlesine da'vet ederim" diyor. Ben de nazar-ı dikkatinizi mezkûr âyet-i celîledeki (مِنْ رُوحِي) "kendi rûhumdan" cümlesine da'vet ederim. Acaba Hazret-i İsa'ya âid âyetteki rûh kelimesi Allah'a râci' olan zamîr-i gāibe muzâf kılındığı halde insana âid âyetteki rûhun zamîr-i mütekellime muzâf kılınmasında gāyet dakīk bir nükte, rakīk bir his ile anlaşılacak bir tercîh yok mudur? Bunun da sebebi derkârdır. Çünkü insanlar içinde Hazret-i İsa gibi nice enbiyâ-yı izâm ve ale'l-husûs sebeb-i vücûd-ı kâinât ve mefhâret-i mevcûdât olan bir Nebiyy-i Zî-şân vardır.

Hatîb-i Nasrânî buradan i'tibâren izhâr-ı garâbete başlıyor:

"Ulemâ-i İslâm bu âyetin medlûlüne vâkıf olunca bu husûsta tereddüd ve tevarruta dûçâr oldularsa da akıl ve zamîrlerine *Kur'ân*'ın –Mesîh rûhullâh'tır– kavlini mülâyimleştiren bir tefsîr istinbât ettirmişler ve aynı vakitte onu insan kılmışlardır" diyor.

Ulemâ-i İslâm'ın tereddüd ve tevarruta düştüklerini hatîbe zannettiren şey âtiyen görüleceği üzere Hazret-i İsa hakkındaki âyetlere hakīkī ve mecâzî bir takım ma'nâlar vermiş olmalarıdır. Halbuki âyât-ı celîle-i *Kur'âniyyeyenin* ibâresinden işâretinden, delâletinden, iktizâsından başka başka ma'nâlar istinbât etmek, turuk-ı edâ-i murâda tevfîkan onlardan müte'addid hükümler çıkarmak müfessirîn-i izâm hazerâtının her yerde mu'tâdıdır. Âyât-ı *Kur'âniyyenin* lafzan vecîz, ma'nen vesî' olduğunu ulûm-ı İslâmiyyede ta'ammuk etmeyen ve hatta bi'l-iltizâm bildiğinin hilâfını iddiâ eyleyen bir hatîb-i nasrânî nasıl takdîr edebilir? Halbuki (وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ)[6] "Hazret-i İsa hakkında dûçâr-ı ihtilâf olup efkâr-ı gûnâ-gûna câhib olanlar yok mu" (لَفِي شَكٍّ مِنْهُ) "İşte asıl dûçâr-ı tereddüd ve tevarrut olan onlardır" (مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ) "Onların hakk-ı âlî-i İsevîde bir ilmi veyâ i'tikād-ı câzimi olmayıp evhâm ve zunûna kapılmaktadırlar."

Hatîb fıkra-i sâbıkasında "aynı vakitte onu insan kılmışlardır" diyerek ulemâ-i İslâm'a ta'rîz etmek istiyorsa da onu insan kılan yalnız ulemâ-i İslâm değildir. *İncil* bile insan kılıyor ve "şimden sonra ibnü'l-insanı kudretin sağında oturmakta… göreceksiniz" diyor. (Matta, Bâb 26-64) Bizzat nasârâ onu insan kılmıyorlar mı? Hatta hatîbe İsa nedir? diye suâl etsek "Tam insandır" demekten çekinmez! Şu kadar ki bu cümleyi yalnız olarak ityân etmeyip "İsâ tam Allah, tam insandır" şeklinde ityân eder ki asıl tereddüd ve tevarrut diye buna derler. Çünkü tam Allah ise kadîm, vâcib, her türlü sıfât-ı kemâliyyeyi câmi' olmak, tam insan ise hâdis, mümkün, birçok ihtiyâcâta ma'rûz bulunmak lâzım gelir ki bunların bir yerde ictimâını elbette akl-ı selîm kabûl etmez.

Hatîb, ulemâ-i İslâmın tereddüdlerinden falandan dem vurduktan sonra "hep ictihâdlarına ve istidlâlât-ı akliyyelerine rağmen bu âyetin netîce-i tabî'iyyesinden kurtulamamış" olduklarını beyân ediyor ki netîce-i tabî'iyyeden maksadı **[175]** bi's-suhûle anlaşılacağı vechile İsa'nın Allah olmasıdır. Müfessirînin bu netîce-i tabî'iyyeden nasıl kurtulamadıklarını siz de anlamak istersiniz değil mi ya? Beyzâvî tefsîrinde rûh kelimesinin Cenâb-ı Hakk'a râci' olan zamîre muzâf kılınmasının sebebini beyân sadedinde hatîbin ta'bîri üzere "Zîrâ onda gerek asılca ve gerek cevherce vasîtın vesâtatı olmaksızın re'sen Allah'tan sudûr eden rûh vardır. Zîrâ emvâtı ve kulûb-ı beşeriyyeyi ihyâ eder" demiştir. Râzî dahi "Çünkü âleme kendi dinlerinde vâhibü'l-hayâttır" demiştir. İşte hatîbin fikrince bu sözler onların varta ve tereddüdlerini tezyîd etmiş imiş. Zîrâ bu sıfatlar hiçbir nebîye veya melâikeye isnâd olunamayıp ancak Allahu te'âlâya verilebilir imiş. Hatîbin sözlerini hatve be-hatve ta'kīb ederek bunun neden böyle olduğunu anlamaya çalışalım.

---

[1] Hutbeler yazısında bulunan sıra numaraları misyonerin yayınladığı hutbelerin numaralarıdır.

[2] Hicr, 15/29.

[3] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2123.

[4] Nisâ, 4/171.

[5] Hicr, 15/29.

[6] Nisâ, 4/157.

Hatîb "bu iki fâzıl âlimin" ifâdesinden ulûhiyet-i İseviyyeye üç delîl istinbât ediyor ki: Evvelâ vasîtın vesâtatı olmaksızın kendisinde re'sen Allah'tan sâdır olan bir rûh bulunması sâniyen emvâtı; sâlisen kulûbü ihyâ etmesidir. Fakat der-akab ölüleri diriltmiş bazı peygamberler bulunduğunu tahattur ederek ihyâ-i emvât hakkındaki delîlinden nükûl etmekle delîlleri ikiye iniyor. Acaba biz diğer delîllerin de İsa'dan başka yerlerde câri olduğunu isbât edersek onlardan da nükûl eder mi? Bir hatîb-i nasrânîde o kadar insâf bulunacağını ümîd etmem. Bununla beraber biz vazîfemizi îfâ etmiş oluruz.

Biz bit-tabi' ifâdâtımızı hatîbimizin isrine tebe'an âyât-ı *Kur'âniyyeye* ve müfessirîn-i izâmın ifâdâtına binâen ve insanın hilkati hakkında iki âyet irâd edeceğiz. (وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ) "Yâd et ol vakti ki: Rabbin meleklere ben kuru balçıktan, müteğayyir kara balçıktan beşer halk edeceğim dedi." (فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فيهِ مِنْ رُوحى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدينَ) "Ey melekler! Ben onun hilkat ve hey'etini ta'dîl ve tesviye ve rûhumdan nefh ettiğim vakit ona secde ediniz" (Sûre-i Hicr, 28, 29)

Beyzâvî (مِنْ رُوحى) terkîbinde "rûh" kelimesinin zamîr-i mütekellime muzâf kılınmasının sebebi sûre-i Nisâ'daki (رُوحٌ مِنْهُ) âyet-i kerîmesinde beyân olunan sebebin aynı olduğunu söylüyor, ki hatîb tarafından bâlâda irâd olunduğu üzere onda bir vasîtın vesâtatı olmaksızın re'sen Allah'tan sâdır olmasından ibârettir. Öyle yâ! [1](اِنَّ مَثَلَ عيسٰى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ) İnd-i ilâhîde İsa'nın babasız halk olunmakta nazîri Hazret-i Âdem'dir. Hazret-i İsa'yı nasıl erkek tavassutu olmaksızın "kün" emriyle halk eylediyse (خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) Hazret-i Âdem'i dahi hiçbir insanın tavassutu olmaksızın öyle bir emir ile türâbdan halk eylemiştir.

İmdi bir vasîtın vesâtatı olmaksızın re'sen Allah'tan sudûr, İsa'nın ulûhiyetini îcâb ederse Âdem'in de ulûhiyetini îcâb etmek lâzım gelir. Eğer Âdem'in ulûhiyetini îcâb etmezse İsa'nın ulûhiyetini de îcâb etmez.

Diğer bir âyet-i celîle daha: [2](اَلَّذى اَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُ) "Ol Allah ki her şeyi hâiz olduğu isti'dâda muvâfık ve hikmet ve maslahata mutâbık olarak ahsen bir sûrette yarattı." (وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طينٍ) "Ve insanın hilkatine çamurdan başladı." [3](ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهينٍ) "Ba'dehû onun zürriyetini bir mâ'-i za'îfden, menîden kıldı." [4](ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فيهِ مِنْ رُوحِه) "Ba'dehû insanın hey'etini ta'dîl ve tesviye ile ona kendi rûhundan nefh etti" (وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَليلًا مَا تَشْكُرُونَ) "Ve size kulak, gözler, kalbler verdi. Siz ise pek az teşekkür edersiniz."

Beyzâvî bunun tefsîrinde de diyor ki: Rûhun nefs-i ilâhîye muzâf kılınması insana şeref vermek içindir. Bir de insanın halkı pek acîb olduğuna ve hazret-i rubûbiyyete bir nevi' münâsebetinden dolayı şânı âlî bulunduğuna işâret içindir. Hatta bu sebebe mebnî "nefsini bilen rabbini de bilmiş olur"

Bunlardan başka [5](اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ) âyet-i celîlesi füyûzât-ı Sübhâniyyenin umûmiyetini irâe ve zemîn ve âsumânın ve belki bütün cihanın nûr-ı ilâhî ile müstenîr olduğunu ifâde eylemektedir.

Hatîb efendi! Nasıl! Bu delîllere bakarak Âdem'in ulûhiyetine mi kāil olacaksınız, yoksa İsa'nın ulûhiyetinden mi vazgeçeceksiniz? Zannımca hiç birini yapamayacaksınız. Çünkü diyânetiniz birincisine, çocukluktan beri aldığınız yanlış bir terbiye-i fikriyye ikincisine mâni'dir.

Hatîb-i nasrânî ulûhiyet-i İseviyye hakkındaki delîllerinin içinde en ziyâde ihyâ-i kulûba ehemmiyet veriyor. "İhyâ-i kulûb her şeye kādir Rûhullâh'a hâstır ve *İncil*'de ona velâdet-i sâniyye ta'bîr olunmuştur…. Rûhullâh'tan, yani Allah'tan başka hiçbir kimse insanın tabî'at-ı beşeriyye-i şerîresini tabî'at-i semâviyye-i sâlihaya tebdîl etmeye muktedir değildir" diyor.

Evet! Biz de tasdîk ederiz ki [6](اِنَّكَ لَا تَهْدى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدى مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدينَ) **"**Sen istediğin kimseyi ihdâ edemezsin; lâkin Allah dilediğini Sırâtımüstakîme ihdâ eyler" âyet-i kerîmesi mûcebince hidâyet ancak Hak'tandır. Şu kadar ki insanlara râh-ı hidâyeti göstermek üzere Hazret-i Musa ve İsa ve Muhammed aleyhimü's-selâm gibi bir takım enbiyâ-yı izâmı ba's kılmış ve insanlardan hidâyet-i Sübhâniyyeye mazhar olanlar doğru yolu kabûl ederek kalbleri tahvîl olunup [7](مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا) sırrına nâil olmuşlardır. [8](وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ رَمٰى) "Attığın vakitte hakîkaten atan sen değil idin, belki Allah atmıştır" âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere bunların kâffesinde enbiyâ-yı izâm hazerâtı bir vâsıta olup muhavvilü'l-kulûb ve'l-ahvâl olan ancak vâcib te'âlâ ve tekaddes hazretleridir. Enbiyâ-yı izâm içinde Hazret-i İsa kendi yedinde zuhûr eden acâib-i ahvâlin hâlik-ı hakīkīsi olsa idi yedindeki asânın mâhiyet-i cemâdiyyesini ejder mâhiyetine kalb ve tahvîlde dahi Hazret-i Musa'nın hâlik-ı hakīkī olması lâzım gelirdi.

[176] Biz o ciheti bir tarafa bırakarak ihyâ-yı kulûba vâsıta olmakta en ziyâde muvaffak olan hangi peygamber olduğunu tedkīk etmek isteriz. Hazret-i İsa'ya yalnız on iki kişi i'tikād edip onlardan biri de kendisine ihânet etmiş (Markos, Bâb 14-44)

Hâtemü'l-enbiyâ hazretleri ise yirmi sene zarfında ashâbının yüz binlere ve hatta milyonlara bâliğ olduğunu görmüş ve haccetü'l-vedâ'da onlardan yüz yirmi bin kişi ile birlikde îfâ-yı hac eylemiştir. Bir de her iki peygamber-i zî-şânın ashâbını tedkīka girişecek olursak tesâdüf edeceğimiz fark insana daha ziyâde hayret verir. Tercüme-i hâlleri Ahmed Midhat Efendi merhûmun *Müdâfaalar*ında yine nasârâ kitaplarından naklen beyân olunan ashâb-ı İsa içinde Ebûbekir, Ömer, Ali, Ebû Ubeyde, Ebû Huzeyfe gibi bir zâta acaba tesâdüf olunabilir mi?

Hazret-i İsa kendi ashâbına "Bu gece cümleniz benim hakkımda sürçeceksiniz" (Matta, Bâb 26-31) diyerek tevkīf

[1] Âl-i İmrân, 3/59.
[2] Secde, 32/7.
[3] Secde, 32/8.
[4] Secde, 32/9.
[5] Nûr, 24/35.
[6] Kasas, 28/56. Metinde âyetin son kısmı sehven (الى صراط مستقيم) şeklinde yazılmıştır. Bu ibâreye ait metindeki anlam "Fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Doğru yola gelecekleri çok iyi bilir." şeklinde olmalıdır.
[7] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2669.
[8] Enfâl, 8/17.

olunacağı gece kendisinden yan çizeceklerini haber vermiş ve fil-hakîka ol gece "cümlesi onu bırakıp kaçmışlardır" (Markos, Bâb 11-14) Kilisenin temel taşı olan Butros mu'allimine "senin ile beraber ölmek lâzım gelse bile seni aslâ inkâr etmem diyerek" (Markos, Bâb 14-31) ekîden söz verdiği halde horos ötmeden onu üç def'a inkâr ve hatta "bu dediğiniz adamı tanımam diyerek bed-du'â ve yemîn eylemiştir." (Markos, Bâb 14-71) Bir bunu düşünmeli, bir de kırk kişi tarafından katline karar verilen Resûl-i ekrem hazretlerinin yatağına yatıp nefsini nefs-i hümâyûn-ı nebevî için fedâ eden Hazret-i Ali gibi zevâtı nazar-ı i'tibâra almalı, inde'l-mukāyese hangi tarafın kendi din ve peygamberlerine daha ziyâde merbûtiyet gösterdiklerini ehl-i insâf elbette takdîr buyururlar.

Bundan sonra hatîb "ey ihvân-ı kirâm" diye ehl-i İslâm'a tevcîh-i hitâb ederek "Eğer Mesîh'in şahıs ve evsâfına dâir söylenmiş olanların cümlesini bi'l-icmâl nazar edecek olursanız hepsini dahi gayr-ı mütenâhî olan zâtın celâl ve rif'atiyle aynı seviyede bulursunuz" diyor.

Biz de deriz ki: Ey sevgili hatîb, niçin bu kadar teğāfülden geliyorsunuz ve niçin muhâtablarınızı bu kadar gāfil addeyliyorsunuz? O gayr-ı mütenâhî olan zâtı [1](لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) "Ona benzer bir şey yoktur" diye tavsîf eden Kur'an-*ı Kerîm*'de onun celâl ve rif'atiyle aynı seviyede olmak üzere hiçbir kimse ve hatta habîb-i muhteremi hakkında bir şey bulmak mümkün müdür? Kur'an-*ı Kerîm*'in tevhîd kitâbı olduğunu sizin gibi muktedir bir zâtın bilmemesine imkân verilemez.

"Ve eğer onun hakkında bir yerde Rûhullâh denilse ve âhar yerde naksa delâlet eden bir sıfat yahud makām isnâd edilmiş olsa idi ulûhiyetini reddetmeye bir sebebiniz olurdu" diyorsunuz. Elbette nakstan maksadınız onun ulûhiyetine mugāyir bir sıfat veyâ makām demek olacak. Şu halde diğer âyât-ı celîleden kat'-ı nazar [2](لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ) "Mesîh Allah'ın kulu olmaktan istinkâf etmez" âyet-i kerîmesine ne diyeceksiniz? Hem neden bizi Kur'an-*ı Kerîm*'de delîl taharrîsine mecbûr ediyorsunuz? Hazret-i İsa'nın veyâ her hangi bir hâdisin Allah olamayacağına bedîhetü'l-akl şâhid değil midir?

Kur'an-*ı Kerîm*'de buna mugāyir bir şey bulunmaz ya! Farazâ bulunsa bile akıl ile naklin te'âruz ettiği yerlerde aklı tercîh ve nakli te'vîl etmek kavâ'id-i esâsiyye-i İslâmiyyeden olduğunu bilmeli değil misiniz?

Sonra "farz edelim ki gayr-ı manzûr olan Rûhullâh nev'-i beşere insan sûretinde görünmeyi ve bir tıfıl gibi doğmayı kasd etmiştir" diyerek faraziyât vâdîsine dalıyorsunuz. Bilmelisiniz rûh bir emr-i ilâhîdir. [3](قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى) kendiliğinden hiçbir şey kasd edemez. Hazret-i İsa'ya rûhundan nefh etmeği kasd eden, Mürîd-i Hakîkī te'âlâ ve tekaddes hazretleridir. Bu mu'âmeleniz muhâli farz kabîlindendir. Gerçi (لولا الفرضيات لبطلت الحكمة) kāidesince bazen bir mes'ele-i hükmiyyeyi istinbât için faraziyât vâdîsine gidilir. Ez-cümle [4](لَوْ كَانَ فيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا) "Eğer arz ve semâda Cenâb-ı Hak'tan başka ilâhlar olsaydı onlar fesâda ma'rûz kalırlardı" âyet-i kerîmesinde bir netîce-i hükmiyye istihsâliyçün bir emr-i bâtılın vücûdu farz edilmiştir. Halbuki sizin bâtıl olan faraziyenizden maksad diğer bir bâtıl netîce istinbât etmekten başka bir şey değildir. Haydi hatırınıza ri'âyeten faraziyenizde sizi ta'kīb edelim "acaba münâsib, belî hatta vâcib değil midir ki onu doğuran kadın insan tohumu olmaksızın ona hâmile kalsın" diyorsunuz. Bâlâda muharrer [5](اَلَّذى اَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُ) âyet-i celîlesinde beyân buyurulduğu üzere Cenâb-ı Hak her şeyi nasıl halk eylediyse elbette enseb ve ekmeli odur. Ama vücûbdan bahsiniz doğru değildir. Zîrâ Allahü te'âlâya hiçbir şey vâcib olmaz. Hatta size haber vereyim ki insan tohumu olarak tevellüd eden efrâdın rûhu dahi Cenâb-ı Hak'tandır. [6](قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى) Eğer dediğiniz cihet vâcib olsaydı bütün insanların anası erkek tohumu olmaksızın hâmil kalmak lâzım gelirdi. Ve yine haber vereyim ki insan tohumu olmaksızın halk edilmek Hazret-i İsa'ya da mahsûs değildir. Elbette siz de biliyorsunuz ki Allah Hazret-i Havvâ'yı insan tohumu olmaksızın yarattığı gibi Hazret-i Âdem'i de hiç yoktan yaratmıştır. [7](خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) Bu ise Cenâb-ı Hakk'a göre zor bir şey değildir. [8](وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ) Acaba İsa'yı babasız yaratmakla İsa'yı anasız yaratmak beyninde bir fark var mıdır? İnsanca düşünülür ise elbette Âdem'i anasız babasız yaratmak onlardan daha hâriku'l-âdedir. Daha ince düşünür isek Âdem'in rahm-i mâder gibi bir mudîk ıztırâbtan yetişmemesi ona bir nevi' rüchâniyet i'tâ etmekdedir.

Ey ihvân-ı dîn! Hatîb-i nasrânî buraya değin İsa'nın ulûhiyeti hakkındaki müdde'ayâtını hep eserden müessire istidlâl tarîkiyle ve delîl sûretiyle yürütmüş idi. Biz de delîllerinin ne kadar çürük şeyler olduğunu **[177]** muhtasaran irâede kusûr etmedik. Hutbesinin alt tarafında müessirden esere intikāl tarîkına ve delîl-i ânî sûretine sülûk ediyor ve burada üç delîl ityân ediyor.

Birinci delîlinde "Rûhullâh olan bu insanın secâyâsı nasıl olması vâcibdir? Her cihetle kuddûs olması vâcib değil midir? İşte Mesîh'inki tam böyle olmuştur" diyor. Yani "Eğer İsa Allah ise kuddûs, her türlü me'âyibden müberrâ olmalıdır. Ve fil-hakîka İsa kuddûstür. Binâenaleyh Allah'tır" demek istiyor. Şurasını ihtâr edeyim ki hatîbin me'âyibden maksadı hudûs, imkân, ihtiyâc gibi ulûhiyete mugāyir ve beşeriyete elzem olan sıfatlar değildir. Çünkü bunların kâffesi Hazret-i İsa'da mevcûd ise de hatîbin nazarında ulûhiyetine mâni' değildir. Bunlar esrâr-ı dîniyyedendir, müteşâbihâttandır. Hâsılı anlaşılmaz bir şeydir. Belki o İsa'nın me'âsîden mukaddes olduğunu kasd ediyor ve evvel-i emirde "Zîrâ evvellerinden ahîrlerine kadar cemî' nev'-i beşer peygamberleri sîret-i hasene sâhibi Allah'a karşı hatâ etmişler ve mütenevvi' kusûr ve günâhlar işlemişlerdir" diyerek bir kere diğer enbiyâ-yı zî-şânı âsî ve günâhkâr addeyliyor. Bu mes'elede ehl-i İslâm ile nasârâ i'tikādı beyninde fark-ı azîm vardır. Ta'mîk etmek isteyenlerin mufassalât-ı kelâmiy-

[1] Şûrâ, 42/11.
[2] Nisâ, 4/172.
[3] İsrâ, 17/85.
[4] Enbiyâ, 21/22.
[5] Secde, 32/7.
[6] İsrâ, 17/85.
[7] Nisâ, 4/1.
[8] İbrahim, 14/20.

yeye mürâcaatı lâzım gelir. Biz de her iki tarafın i'tikādâtını ve bi'l-hâssa nasârânın peygamberân-ı izâm hazerâtına ne gibi me'âsî isnâd ettiklerini bazı âsârımızda göstermiş idik. (*Şerî'at-i İslâmiyye*, sahîfe 118 ve *Târih-i Dîn-i İslâm*, cild-i Mekkî, sahife 91) burada yalnız hatîbi ta'kīb ile iktifâ edeceğiz. Diyor ki: "Ama Mesîh ne fikren ne kavlen ne amelen ve ne de sehven asla günâh ve hatâda bulunmamıştır." Hatîb efendi! Mu'âsırlarının Hazret-i İsa hakkında "hem yer hem içer ve işte boğazına tâbi' ve mebhûr bir âdem" (Luka, Bâb 7-34) dediklerini tasdîk eder misiniz? Bir de yabancı bir kadının "ayaklarını başının saçıyla silip ürek hoş râyihalı yağla yağlaması" (Luka, Bâb 7-38) hakkındaki fikrinizi anlayabilir miyim? Resûl-i ekrem hazretleri ise Mekke'nin fethinden sonra Mekke kadınlarından bi'z-zât bey'at almayıp Hazret-i Ömer'e havâle buyurmuş idi. Bundan sonra "Nitekim lütf u ihsân ve hakk u ta'lîme âid her nevi' a'mâl-i sâlihayı icrâ etmiş" diyorsunuz ki bunu teslîmde kimse tereddüd etmez. Fakat "hepsinden ziyâde âlem fidyeye muhtâc olduğundan onu kendinin kıymetli kanıyla halâs etmek husûsunda te'ehhur etmemiştir" diye işâret ettiğiniz vak'anın bundan dört bin sene mukaddem Hindistan'da meydâna gelen bir akîde olup oradan Nasrâniyet'e fürce-yâb-ı duhûl olmuş bulunduğunu tedkīka niçin iltifât buyurmuyorsunuz? Biz burada makālemizi daha ziyâde uzatmamak için fidye mes'elesinin tedkīkine girişmeyeceğiz. Diğer âsârımızda buna dâir ma'lûmât verdiğimiz gibi ileride îcâb ederse yine tekrârından çekinmeyiz. Bunların hepsi ne ise ne! Lâkin "acaba akl-ı insânî Mesîh'in izhâr ettiği salâh ve kemâl-i kudsiyetten daha ziyâdesini tasavvur edebilir mi?" fıkranıza ne diyelim? Canım hatîb efendi! Siz bütün erbâb-ı ukūlün aklını, mehdden lahda kadar Hazret-i İsa'nın tesâvîr ve heyâkiline karşı zânû-be-zemîn-i ta'abbüd olup "acaba İsa yarım Allah mıdır, yoksa tam Allah mıdır" cümlelerini kendilerine bir fikr-i sâbit (İdee fixe) ittihâz eden kimselerin aklına mı kıyâs ediyorsunuz? Haydi farz edelim ki Cenâb-ı Hakk'ın kudsiyeti hakkında Kur'an-ı *Kerîm*'de mevcûd âyât-ı beyyinâtı ve bi'l-hâssa sûre-i Rahmân'ı okumadınız veya nazar-ı i'tibâra almadınız; Nasrâniyetiniz îcâbınca olsun Hazret-i İsa'nın bir kelâmını niye nazar-ı i'tibâra almadınız? Kendisine "Ey kerîm mu'allim" diye hitâb eden bir reîse "niçin bana kerîm diyorsun? Birden yani Allah'tan gayrı kerîm yoktur" (Luka, Bâb 18-19) diye cevap vermemiş midir? Bu gibi şeylere ne Allah ne de Hazret-i İsa râzı olur.

İkinci delîl-i ânî: "Rûhullâh olan bu insanın kudreti nasıl olmalı? Bu kudretin haddi neye bâliğ olmalıdır? Bu kudret mutlaka bi'n-nefs Allah'ın kudreti misillü gayr-ı mahdûd bir kudret olmalıdır. İşte Mesîh'in kudreti tam böyle idi." diyor. Bizim hatîb burada İsa'nın Allah olduğunu isbât edeceğim derken Allah'ın misli olduğunu isbât ediyor. Muvahhid olduğunu iddiâ eden bir zâtın ağzından çıkan sözleri işitiyor musunuz? Mesîh'in kudreti tam Allah'ın kudretinin misli olduğunu ne ile isbât ediyor biliyor musunuz? Evvelâ ölüleri ihyâ etmekle. Halbuki ölüleri diriltmiş bazı peygamberlerin dünyaya geldiğini üç sahîfe yukarıda kendisi beyân etmiş idi. Böyle mühim bir mes'elede o kadar unutkanlık olur mu? Sâniyen; birçok mu'cizeler icrâ etmekle. Halbuki diğer makālemizde beyân ettiğimiz üzere ve kendisinin de i'tirâf edeceği vechile mu'cizât icrâ eden diğer peygamberler de gelmiştir. Sâlisen kalbleri ihyâ etmekle. Buna dâir lâzım gelen îzâhâtı da yukarıda vermiş idik. Râbi'an Yuhanna *İncili*'nin sarâhatıyla (Bâb 5, âyât 26, 28, 29) "Zîrâ peder kendi zâtında hayâta mâlik olduğu misillü oğula dahi böylece kendi zâtında hayâta mâlik olmayı vermiştir" Mâdem ki hayâta mâlik olmayı peder vermiştir, elbette o hayât kendinden değil, gayrıdandır. Acaba bütün insanlara hayâta mâlik olmağı veren de o değil midir? "Zîrâ vakit geliyor ki kabirde olanların cümlesi onun sadâsını işitecekler ve hayır işleyenler hayât kıyâmetine, şer işleyenler ise mahkûmiyet kıyâmetine çıkacaklar". Fil-hakīka [1](وَنُفِخَ فِى الصُّورِ) âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere Sûr'un sesini işitenler kıyâmete geleceklerdir. Sûr'a nefh eden kimdir? Biz diyoruz ki Hazret-i İsrafil'dir, siz diyorsunuz ki Hazret-i İsa'dır. Kim olursa olsun iş onda değil, o kuvveti, o salâhiyeti kimin verdiğindedir. Hatîb efendi, buna bir cevap verir misiniz? Hem size ricâ ederim, âyât-ı *İncil*iyyeyi ta'dâd ederken niçin 26, 28, 29 diyerek gittiğinizde 27 adedini atladınız. Bilmez misiniz ki adedler birer birer artar. Yoksa o aded işinize gelmedi mi? Sizin işinize gelmediyse bizim işimize geliyor. Çünkü şu suâlime cevap veriyor. [2](اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ) Kitâbınızın bir kısmına inanıyor da diğer kısmına inanmıyor musunuz? Âyât-ı *Kur'ân*iyyede yaptığınız gibi burada da hakīkati **[178]** setr etmek mi istiyorsunuz? Fakat düşünmeli idiniz ki *İncil*'in nüshaları sizin elinizdekilere münhasır değildir. Haydi onu da biz ityân edelim. "Ve Âdem oğlu olduğu için hükmetmeye dahi ona salâhiyet vermiştir" Evet, biz de tasdîk ederiz ki Hazret-i İsa Âdem oğlu olduğu için kendinde bir kuvvet yoktur. (لا حول ولا قوة الا بالله)'dır ve ona mu'cizât icrâsıyçün Allah salâhiyet vermiştir. Eğer vermese idi kendiliğinden bir şey yapamaz idi. Ve eğer yine salâhiyet verirse Sûr'a da nefh eder ve herkes onun sesini işitir ve yine salâhiyet verirse hükmeder, şefâat eyler. Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin (جمله اين آوازها از شه بود – كر چه از حلقوم عبد الله بود) dediği gibi bu sadâlar, bu nidâlar kimin ağzından çıkdığına bakma; o salâhiyeti i'tâ eden zât-ı ecell ü a'lâya bak. Biz sizi evvelki makālemizde [3](تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ...) âyeti mûcebince beynimizde müşterek bu gibi ahkâma da'vet etmiş idik.

"İsa ardıma çekil ey şeytân zîrâ Allah'ın olan rabbe secde kılasın ve yalnız ona ibâdet edesin diye yazılmıştır" demedi mi (Matta, 4-10) Biz de size [4](اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ) diyerek İsa'nın bu sözünü tekrâr ediyoruz ve kezâ *İncil*'de Hazret-i İsa'nın peygamberliği tasdîk olunuyor. "Ve bu iki günden sonra oradan çıkıp Celîle[ye] gitti zîrâ İsa kendisi bir peygamberin kendi vatanında i'tibârı yoktur diye şehâdet etti" deniliyor. Siz de biz müslimîn gibi burada kalsanız ve İsa'yı kendisinin de kabûl etmeyeceği ulûhiyet makāmına çıkarmasanız ve mütedeyyin iki âlem, âlem-i İslâm ile âlem-i Nasrâniyyet beyninde bu ihtilâfı kaldırsanız olmaz mı?

---

[1] Kefh, 18/99; Yâsin, 36/51; Zümer, 39/68.

[2] Bakara, 2/85.

[3] Âl-i İmrân, 64.

[4] Âl-i İmrân, 3/64.

Siz *İncil*'de gördüğünüz peder ve oğul gibi ta'bîrlere ma'nâ-yı hakīkīlerini veriyorsunuz. Siz erbâb-ı enâcîl olduğunuz için sâirlerinden ziyâde bilmeniz lâzım gelir ki bunlarda Cenâb-ı Hakk'a bütün insanların babası ıtlâk olunmuştur. "Pederiniz muhtâc olduğunuz şeyleri siz kendisinden taleb etmezden evvel bilir" (Matta, 6-8) "Ey semâvâtta olan pederimiz ismin mukaddes olsun" (Luka, 2-14) deniliyor. Vâkı'a şerî'at-i İslâmiyyede esmâ-i ilâhiyye tevkīfiyyedir, şerî'atte var olmayan bir isim veyâ sıfat Allah'a isnâd olunamaz. Lâkin *İncil* ıstılâhınca Cenâb-ı Hak babadır yani hâfızdır ve bütün insanlar onun oğlu olmak lâzım gelir. (Yuhanna, 1-13) Şimdi size bir suâl vârid olur. Peder ta'bîrinin diğer insanlar hakkında ma'nâsı mecâz mıdır? O halde İsa hakkında da mecâz olur. Eğer İsa hakkında hakīkat ise –cem' beyne'l-hakīkat ve'l-mecâz lâzım gelmemek için– diğer insanlar hakkında da hakīkat olmak îcâb eder. Hal böyle iken babalığı ve oğulluğu niçin İsa'ya hasr ediyorsunuz ve niçin bunlara hakīkat ma'nâsı vererek hakīkatten inhirâf eyliyorsunuz?

Bu delîlinizin nihâyetinde: "Yevm-i ahîrde ölüleri kıyâm ettirmek ve binlerce senelerden beri etleri çürümüş cesedleri yeniden sâha-i vücûda getirmek Mesîh'in bu kuvvetinin kuvve-i ilâhiyye olduğunun en büyük mezâhiridir" diyorsunuz. Evet! Bu kuvvet gerek İsa'dan gerek İsrafil'den sâdır olsun kuvve-i ilâhiyyenin mezâhiri olduğunda şübhe yoktur. Yalnız bu değil ya her hangi zerreden sâdır olan her kuvvet kuvve-i ilâhiyyenin mazharıdır. Lâkin bununla o mazharların Allah olması lâzım gelmez. [1](هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ) "Acaba akl-ı insânî bundan daha büyük bir kuvvet tasavvur edebilir mi?" diyorsunuz. Evet, tasavvur eder [2](قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ) Hiç yoktan onları yaratmak muahharan ba's ve ihyâdan daha büyük bir kuvvettir.

Üçüncü delîl-i ânî: "Rûhullâh olan bu insanın makāmı nasıl olmalıdır? Her halde bu makām en a'lâ olmalıdır. Mesîh'in makāmı böyle idi" Yani İsa, Allah ise makāmı da en büyük makām olmalıdır. Mesîh'in makāmı ise budur. Binâenaleyh Allah'tır… demek istiyor. Makāmının ulviyetini isbât makāmında "Zîrâ o kendi nefsini âlemin hatâ ve günâhları için keffâret olmak üzere takdîm ettikten sonra üçüncü günde ölülerden kıyâm edip semâya urûc ve arş-ı a'lâ-yı ilâhîye ku'ûd etti" diyor. Biz de ilâve edelim ki "dûçâr-ı âlâm ve ekdâr olduğuna, çarmıha gerilerek öldüğüne ve defnedildiğine" inanılıyor. Bunların kâffesi beşeriyet makāmıdır ki fevkinde çok makāmlar vardır. Semâya urûc etmesi de ona mahsûs olmayıp bu makāma nâil olan diğer peygamberân ve bi'l-hâssa sâhib-i mi'râc aleyhi's-selâm vardır ki "makām-ı mahmûd" sâhibidir. [3](عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا) O makām-ı mahmûd ancak şefâat-i kübrâ sâhibi olan zât-ı hazret-i Muhammedîye mahsûs olup enbiyâ-yı sâire hazerâtı dahi o makām sâhibine dehâlete mecbûrdurlar. Onun ulviyyet-i makāmı hakkında bir fikir edinebilmek için âlemîne rahmet-i âmme olmak üzere meb'ûs olduğunu nazar-ı i'tibâra almalıdır. [4](وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ)

Hatîb Pavlos Resûlün *Felipilolara*[?] risâlesinden naklen "İsa el-Mesîh'de bulunan efkâr hemen sizde dahi bulunsun" diyor. Bunu pek tabî'î buluruz. Elbette bir peygamberin ümmeti onun fikrine mâlik ve isrine sâlik olmalıdır. Keşke ümmet-i İseviyye bu nasîhat ile âmil olaydı. "Ol ki Allah sûretinde bulunduğu halde Allah'a müsâvî olmayı şikâr saymadı" cümlesi câlib-i dikkattir. Dikkat edilecek şey Allah'a sûret isnâdında değildir. Onun için bir te'vîl bulunabilir. Fakat Allah'a müsâvât iddiâsına ne diyelim? Elbette muvahhidlikle iftihâr edenler bunu ma'nâ-yı hakīkīsi ile kabûl edemezler.

Hatîbimiz mu'tekadât-ı Nasrâniyyeyi îzâhtan sonra hutbesinin nihâyetinde "Ey sevgililer" diye ehl-i İslâm'a hitâb ederek "Görüyorsunuz *Kur'ân*'ın Mesîh'e i'tâ ettiği cemî' lakablar, bi'l-cümle fi'l ve ameller onun ulûhiyetine delîl-i kātı'dır" demekten çekinmiyor. Halbuki ifâdât-ı sâbıkamıza nazaran kitâb-ı tevhîd olan *Kur'ân-ı Kerîm*'e böyle bir iftirâda bulunmak büyük bir cür'ettir. Bundan sonra "İmdi ona îmân ediniz ve …. kuvve-i kādiresine tevekkül ediniz" diyor. Biz ehl-i İslâm Hazret-i İsa'ya *Kur'ân* ve *İncil*'de beyân olunduğu üzere bir nebiyy-i zî-şân olmak üzere îmân etmişiz ve fakat [5](مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ) "İzn-i ilâhî olmaksızın nezd-i ma'nevî-i Rabbânîde kim şefâat edebilir" **[179]** âyet-i kerîmesi mûcebince asıl tevekkülümüz Allah'ın kuvve-i kādiresinedir. Size de bu yolda hareket etmenizi tavsiye eyleriz. Ama siz kabûl edip etmemekte muhtârsınız.

Ey sevgili hatîb! Öyle teslîs gibi akıl ve fikre uymayan şeylerden vazgeçseniz olmaz mı? Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudret-i gayr-ı mütenâhiyyesi öyle evlâd-ı Âdem gibi bir mahlûk için kendisini fedâ etmekten Yahudiler gibi insanların en za'îfi ve yedinde dûçâr-ı âlâm ve ekdâr olmaktan, cehenneme gitmekten bâlâ-terdir. Onun kimseye ihtiyâcı yoktur. Cümle mahlûkāt ona arz-ı ihtiyâc ederler, birdir, şerîk ve nazîri yoktur. Çoluğa çocuğa ihtiyâcdan vârestedir.

Allahü te'âlânın şanına nakīsa getiren bu gibi akīdelerden vazgeçerseniz beynimizde imkân-ı i'tilâf hâsıl olur. Biz de size hutbenizin nihâyetinde münderic vesâyâyı tevcîh ederek deriz ki:

Ey sevgililer "kalblerinizi katılaştırmayıp kulaklarınızı sağırlaştırmayınız. Zîrâ bugün önünüzde îmân ve tevbe için fırsat var ise de belki yarın bu fırsatı bulmazsınız. Zîrâ belki hâdimü'l-lezzât ve müferriku'l-cemâ'ât (ölüm) sizi yıkıp yer ile yeksân eder ve siz kendinizi Allah'ın ellerinde ve onun size bu makālenin her tarafını veyahud işitmiş ve okumuş olduğunuz sâir şeyleri sormakta idiğini anlarsınız. Hemen Allah size îmân ve takvâ ihsân eyleye. O her şeye kadîr ve bi'l-icâbet cedîrdir" [6](وَمَا عَلَيْنَا اِلَّا الْبَلَاغُ)

Gedikpaşa, 7 Mayıs **Mahmud Es'ad**

---

[1] Hadîd, 57/3.
[2] Yâsin, 36/79.
[3] İsrâ, 17/79.
[4] Enbiyâ, 21/107.
[5] Bakara, 2/255.
[6] Yâsin, 36/17.

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MÜESSESÂT-I İLMİYYEDEN KÜTÜBHÂNELER

Âlem-i İslâm'da büyük kütübhâneler te'sîsine ikinci asr-ı Hicrî'de başlanılmıştır. Bu devirde yazılan âsârın hemen ekserîsi ahkâm-ı dîniyyeye, vukūât-ı târîhiyyeye, eş'âr ve durûb-ı emsâle âid olup ceylan derileri veyahud âdî deriler veyâ bu gibi şeyler üzerine yazılmışlardı.

İslâmlar arasında zevk-i mütâla'a, cem'-i kütüb merâkının ne derecelerde ileri gitmiş olduğuna, teşkîl olunan kütübhânelerin vüs'at ve zenginliğine dâir bir fikir edinebilmek için müdakkıkīn-i garbiyyeden Etyen Katromer (Etienne quatremer) ile asr-ı hâzır e'âzım-ı fuzalâsından Hindli Süleyman-ı Şiblî hazretlerinin eserleri tedkîk edilmelidir.

Fil-hakîka mütefekkirîn-i İslâmiyye miyânında kütübhâne te'sîsi fikri son derece ta'ammüm etmiş ve hemen her hânede binlerce kitaplardan müteşekkil bir kütübhâne bulunmak ihtiyâcât-ı zarûriyye hükmüne girmişti. Meselâ meşâhîr-i ulemâdan Ebû Amr bin el-Ulâ'nın kitapları, evinin tavanına kadar dayanacak derecede cesîm bir kitle teşkîl ettiği meşhûrdur. Daha Emeviler devrinde Halid bin Yezid el-Câbir ve Cafer Sadık'ın hâneleri kütüb-i fenniyye ile mâlî idi. "*Fihrist*" müellifinin beyanına nazaran Cabir'in yalnız kendi te'lîfâtı olan kitapların adedi iki yüzü mütecâviz bulunuyordu. Bu kitapların birçoğu târîh-i tabî'îye, felsefeye, tabâbet ve kimyaya âid idi. Resmî ve umûmî kütübhânelerin zenginliği ise insana hayret verecek bir derecede idi. Ulûm ve fünûnun bugünkü terakkiyâtına, vesâitin mükemmeliyetine, san'at-ı tıbâ'atin bahşettiği sühûletlere rağmen el-yevm dünyânın en zengin yegâne dârulkütübü olan Paris Kütübhânesi'nde iki milyon sekiz yüz bin kadar kitap mevcûd olduğu halde Ehl-i Salîb barbarları tarafından ihrâk edilen Trablusşam Kütübhânesi'nde üç milyon kitap bulunduğu ecnebi müverrihlerin bile taht-ı i'tirâfındadır. Kahire'de Fâtımîlerin inşâ ettiği kütübhâne 18 büyük salondan ibâret ve iki milyon kadar kitâbı câmi' idi.

Hakîm-i şehir Nasîrüddîn-i Tûsî'nin tavsiyesiyle Hülagu tarafından Merağa'da te'sîs edilen kütübhânede ise dört yüz bin cild kitap bulunduğu muhakkaktır.

Kurtuba'da Hakem Kütübhânesi'nin muhteviyâtı da yine bu mikdâra bâliğ oluyordu. İnsan bu rakamların delâlet ettiği kitapları, bunların nasıl bir azim ve himmetle te'lîf edildiklerini, ne derece masârıf ihtiyârıyla istinsâh ve cem' olunduklarını düşündükçe sâatlerce vakfegîr-i hayret ve takdîr olmaktan kendini alamıyor!

Kütübhânelerin tekessürüyle ve memâlik-i İslâmiyyenin her tarafına intişârı üçüncü asr-ı Hicrî'de başlar, Fil-hakîka bu asırdan i'tibârendir ki bilâd-ı vâsi'a-i İslâmiyyenin her tarafında husûsî ve umûmî birçok kütübhâneler teessüs etmiş olduğu görülüyor.

Üçüncü asrın nısf-ı ahîrinde Müstansır inşâ ettiği mektep ittisâlinde seksen bin cild kitâbı muhtevi bir de kütübhâne te'sîs eylemişti. Bağdad kütübhâneleri hulefâ-i Abbâsiye'nin i'lâ-yı şânını te'mîn eden esbâbdan biri gibi addolunabilir. Harun er-Reşid tarafından te'sîs edilmiş olan Beytü'l-hikme Bağdad kütübhânelerinin anasıdır. Beytü'l-hikme bilâhare Me'mûn zamanında daha ziyâde bir şöhret kazanmış, daha ziyâde zenginlemiştir. Bu kütübhânede âsâr-ı Arabiyyeden mâ'adâ, Rumca, Hindce, Süryanice ve Farsça yazılmış pek çok ve kıymetdâr kitaplar mevcûd idi. Beytü'l-hikme sâde bir kütübhâne değildi. Burası aynı zamanda tercüme, istinsâh, te'lîf ve tedrîs ile meşgūl olan e'âzımın da makarr-ı ictimâ'ı idi. Kitapların mütâla'ası için mürâcaat eden zevât husûsî mütâla'a salonuna girer ve istediği kitâbı alarak mütâla'a ve tedkîk **[180]** edebilirdi. Beytü'l-hikme'ye nezâret husûsu ayrıca bir me'mûr-ı mahsûsa tevdî' edilmişti.

Bu me'mûra "sâhib-i beytü'l-hikme" ünvanı verilirdi. Me'mûn zamanında beytü'l-hikmeye devâm eden e'âzım arasında Musa Biraderler (Muhammed bin Musa el-Harezmî), hey'et-şinâs-ı şehîr Yahya bin Ebî Mansûr-ı Mavsilî ve Fazl bin Nevbaht gibi erbâb-ı fen pek ziyâde iştihâr eylemişlerdi.

Âl-i Büveyh'den Bahâüddevle'nin vezîri, hiss-i maârif-perverîsiyle ma'rûf Sâbûr bin Erdeşir Bağdad'a beytü'l-hikme tarzında ikinci büyük bir kütübhâne daha te'sîs eylemişti.

381 tarihinde te'sîs edilen ve on binden ziyâde kitâbı câmi' olan bu kütübhâne maa't-teessüf Selçukîlerden Ertuğrul'un Bağdad'a girdiği esnâda kazâen muhterik olmuştu. Pek kıymetdâr âsâr-ı nâdire ile mâlî olan bu dârü'l-kütübün mahv ü tebâh olması ulûm ve fünûn için pek müellim zâyi'ât-ı azîmedendir. Bu sûretle mahv olan kütübhâneler daha pek çoktur: Altıncı asr-ı Hicrî'de Nisabur'da zuhûr eden bir ihtilâl esnâsında yüz binlerce âsâr-ı ilmiyye ile mâlî beş kadar kütübhâne kâmilen yanıp mahv olmuştu.

Leon Afriken (Leon Africain) vaktiyle Fas ve Marakeş'te pek çok kütübhâneler bulunduğunu beyân ettiği halde bugün oralarda o derece meşhûr tek bir kütübhâne kalmış olduğu bile meşkûkdür.

Benî Hafs ümerâsının diyâr-ı Mağrib'de otuz altı bin cilden mürekkeb bir kütübhâne teşkîl etmiş olduklarına dâir tarihte bir kayd vardır. Demek ki bu kütübhâne de kanlı ihtilâller, sûzişli muhârebeler esnâsında mahv olup gitmiştir.

Endülüs kütübhâneleri, Bağdad dârü'l-kütübleriyle bihakkın rekābet edebilecek kadar zengin ve kesretli idiler.

Kaziri (Casiri) Endülüs'de kütübhâneleriyle meşhûr birçok şehirler ta'dâd ediyor. Endülüs kıt'asında ilk kütübhâneleri te'sîs eden zât, mülûk-ı Emeviyye'den Hakem bin Nâsır'dır. Hakem'in Kurtuba Sarayı'nda teşkîl etmiş olduğu kütübhâne, müte'addid salonlardan mürekkeb idi. Kitaplar âid oldukları fenlere göre kısım kısım ayrılmış ve sûret-i mükemmelede katalogları tertîb edilmişti. Hakem'in kütübhânesinde bulunan kitapların dört yüz bin cildi mütecâviz olduğu İbni Haldun tarafından beyân edilmekdedir. Yalnız şi'ir ve edebiyâta âid olan kitapların katalogları 44 cild kitap teşkîl ediyordu.

Hakem kütübhânesinin te'sîsini müteâkib bu yolda dâru'l-kütüb teşkîli, Endülüs'ün her tarafında zarûrî bir ihtiyâc hâlini almıştı, yalnız Gırnata'da yetmiş kadar umûmî büyük

kütübhâne te'sîs edilmişti. Husûsî kütübhânelerin mikdârları hakkında da bunlara kıyâsen bir fikir edinmek kābildir.

Mülûk-ı Fâtımiyye'den Aziz Billâh'ın Mısır'da te'sîsine muvaffak olduğu Hızânetü'l-kütüb, hakîkaten bir gencîne-i irfân idi. Bu kütübhânede bir milyonu mütecâviz kitap cem' edilmiş olduğu Makrizî'nin cümle-i rivâyâtındandır. *Terâcimü'l-hükemâ* müellifinin ifâdesine nazaran bu kitaplardan on sekiz bini fünûn ve felsefeye âid olduğu gibi birçok da âlât-ı hendesiyye ve rasadiyye bulunuyormuş!...

Vâ hayfâ ki, birer gencîne-i irfân olan bu ve emsâli kütübhâneler, Mısır'da zuhûr eden ihtilâller netîcesinde kâmilen mahv olmuşlardır. Bu kitaplardan bir kısmı Nil'e atılmış, bir kısmı da cildlerine tama'an çöle götürülerek cildleri sökülüp alınmış ve içleri kumlar içine bırakılmışlardı. Rüzgârlar bu kitap kütleleri üzerine kum yığarak birer tepe hâline getirmiş olduğundan bunlara Tellü'l-kütüb nâmı verilmişti.

Bilâhare Hâkim Biemrillâh Mısır'da dâru'l-hikme nâmı altına daha büyük ve daha mükemmel bir kütübhâne te'sîs eylemiştir. Dâru'l-hikmenin mütâla'a salonlarına kıymetdar halılar ferş edildiği gibi kapı ve pencereleri de müzeyyen perdelerle mükellef bir hâle konulmuştu. Dâru'l-hikmenin bir nâzır ve müte'addid hâfız-ı kütübleri vardı. Bu me'mûrlar kitapların muhâfazasına, dâru'l-hikmenin nezâfetine bakmakla mükellef idiler. Dâru'l-hikme bi'l-cümle erbâb-ı mütâlaaya küşâde bulundurulurdu. Burada kitap istinsâh etmek isteyenlere kâğıd, kalem ve mürekkeb gibi levâzımât kâmilen meccânen verilirdi.

Ekâbir-i ulemânın dâru'l-hikme dâhilinde münâzârât ve mübâhasât-ı ilmiyyede bulunmalarına da mesâğ vardı. Dâru'l-hikmede bulunan kitapların adedi yüz bini mütecâviz olduğu muhakkaktır. Daha sonra Salâhaddin-i Eyyûbî de Mısır'da kütübhâne te'sîs eylemiştir.

Suriye'de büyük ve resmî kütübhâneler teessüsü Nureddin Zengî zamanına müsâdiftir. Müşârunileyh Şam, Haleb, Hama, Humus, Ba'albek ve sâir şehirlerde Hazâin-i Nûriyye nâmı altında birçok kütübhâneler te'sîs eylemişti.

Nureddin'in dershâne-i feyyâzında perverişyâb-ı irfân olan Salâhaddin-i Eyyûbî de bu husûsta müşârun-ileyhin isrine ıktifâ etmiş ve Suriye'de müte'addid kütübhâneler inşâsına muvaffak olmuştur.

Yakut-ı Hamavî'nin *Mu'cemü'l-Buldân* ünvanlı eserinden anlaşıldığına göre Horasan kıt'asında da vaktiyle pek zengin ve müte'addid kütübhâneler mevcûd imiş. Müşârun-ileyh pek çok istifâde etmiş olduğunu kemâl-i minnetle yâd ettiği Mervü'ş-Şâhcan şehrindeki on kadar kütübhâne hakkında dûr u dırâz ma'lûmât vermektedir.

İbni Sina'nın dâru'l-feyzi olmakla müştehir Emir Nuh bin Mansûr'un kütübhânesi de pek kıymetdâr ve pek nâdir âsâr-ı ilmiyye ve fenniyyeyi câmi' bulunduğu hazret-i üstâdın müellefâtındaki beyânâtından anlaşılıyor.

[181] Nâm-ı irfân-ittisâmları âlem-i İslâm'ın şa'şaa-i iftihârına birer huzme-i mübâhât bahşeden e'âzım-ı fuzalânın husûsî kütübhânelerinin zenginliği de cidden mûcib-i hayret bir derecede idi.

Meselâ; İbni Cezle vefât ettiği zaman Kayrevan'da bıraktığı kitaplar yüzlerce deve yükü ağırlığında idiler. Bağdad'a reîsü'l-etibbâ ta'yîn olunan Emînü'd-Devle ibni et-Tilmîz'in kütübhânesi de zenginliği ile iştihâr eylemişti. Eminü'd-Devle'nin husûsî kütübhânesinde yirmi bin cildden ziyâde âsâr bulunduğu mütevâtirdir. Meşâhîr-i ulemâ ve üdebâdan Asma'î'nin hânesinde kitaplardan geçecek mahal bulunamazdı. Beşinci asırda yaşayan Emir Mübeşşir bin Fâtik'in husûsî kütübhânesinde her hangi fenne dâir olursa olsun aranılan kitâbın bulunmaması kābil değildi. Kendisi bütün ömrünü bu kitaplar arasında mütâla'a ile imrâr eylemiştir.

Husûsî kütübhânesiyle müştehir Muvaffak bin Matran kitap istinsâhıyla mükellef üç me'mûr istihdâm ederdi. Bunlar gece gündüz İbni Matran'ın kütübhânesi için âsâr-ı nâdire istinsâhıyla meşgūl olurlardı. İbni Matran vefât ettiği zaman kütübhânesinde bi'z-zât istinsâh ettiği âsârdan mâ'adâ on bin cild kitap bulunmuştu. Ebu'l-Muzaffer bin Mu'arrif de zengin bir kütübhâneye mâlikiyetle iştihâr eylemişti. Müşârun-ileyh bütün kitaplarını gāyet müzeyyen bir sûrette teclîd etmeyi i'tiyâd edinmişti. Kitap cem'i husûsunda en çok masraf ihtiyâr etmiş olan zevât miyânında Gazan Hân vüzerâsından *Mongol Târihi* müellif-i şehîri Reşîdüddîn mümtâz bir mevki' işgāl eder. Müşârun-ileyh kütübhânesine cem' etmiş olduğu kitapların yalnız istinsâh ve teclîdi için altmış bin dinar yani 900.000 frank sarf etmiş olduğu meşhûrdur.

Kıymetdâr ve zengin kütübhâneleriyle iştihâr eden ekâbir miyânında Hicret-i nebeviyyenin 646 tarihinde vefât eden *Terâcimü'l-Hükemâ* müellif-i fâzılı Cemâlüddîn bin el-Kaftî birinci tabakada ta'dâd olunabilir.

Kütübhâne-i irfân-ı beşeriyete *Terâcimü'l-Hükemâ* gibi a'sâr te'âkub ettikçe kıymeti de o nisbette artan bir eser-i muazzam yâdigâr ederek cihân-ı ma'rifeti kendisine ebediyyen minnetdâr bırakmış olan Cemâlüddîn, bütün hayâtını bu kıymetdar kitaplar arasında geçirmiş, mütâla'âtına ve tedkīkât-ı ilmiyesine mâni'a teşkîl eder havfıyla izdivâc bile etmemişti. Vefâtında elli bin dinar kıymetinde tahmîn edilen kütübhânesini Haleb emirine vasiyet ve terk eylemiştir. Cemâlüddîn mülûk-ı Eyyûbiyye devrinde mesned-i vezârete nâil olmuştu. Müşârun-ileyh *Terâcimü'l-Hükemâ*'dan başka Mısır Kıbtîlerinin ve mülûk-ı Selçûkiyyenin de mükemmel birer tarihlerini yazmıştır.

Fihrist müellif-i şehîri Muhammed bin İshak ile "*Uyûnü'l-Enbiyâ fî Tabakāti'l-Etibbâ*" ünvanlı eser-i meşhûr muharriri İbni Ebî Usaybi'a'nın da gāyet zengin birer kütübhâneleri bulunduğunu zan ve tahmîn edebiliriz. Fil-hakīka *Fihrist* ve *Tabakātü'l-Etibbâ* gibi mükemmel eserlerin meydâna konulabilmesi be-heme-hâl gāyet zengin birer kütübhâne sâhibi olmaya mütevakkıftır.

İslâm'ın edvâr-ı şa'şaa-dârında zenginlik ve kesret ve kıymetleriyle iftihâr edilen bu kadar hazâin-i ma'rifetten bugünkü müslümanların elinde kalabilmiş olan mikdâr bi'n-nisbe pek az ve âdetâ hiç mesâbesindedir. Âlem-i İslâm bu gibi cihân-kıymet hazînelerinin ziyâ'ına ebediyyen eşk-rîz-i teessür olsa becâdır. Zengin ve meşhûr kütübhânelerden ekserîsi, ihtilâller, isyânlar, kanlı muhârebeler esnâsında batıp mahv olmuşlar veyahud sırf sâika-i cehl ü ta'assubla yok edilmişlerdir. Trablusşam, Mısır, Endülüs, Bağdad ve Nisa-

bur kütübhâneleri esnâ-yı harb ve cidâlde mahv edilmişlerdi. Hülagu'nun Bağdad'a, Berberilerin Mısır'a hücûmları maârif-i İslâmiyye için nasıl bir felâket kasırgası olmuş ise Ehl-i Salîb derneklerinin Suriye'ye tehâcümleri de o kadar ve belki onlardan daha ziyâde tahrîbât-ı ilmiyye intâc eylemiştir. Hülagu Bağdad'a girdiği zaman kitapların bir kısmını kerpiç makāmında isti'mâl ederek hayvanlarına ahır ve yemlik yaptırmış ve kısm-ı mütebâkīsini de Dicle Nehri'ne doldurmuştu. Ehl-i Salîb ise Trablusşam'ı zabt edince Kont Bertram cihân-ı Hıristiyaniyet'in bu lekeli kahramanı üç milyon kitâbı hâvî olan meşhûr kütübhâneyi kâmilen yaktırmıştır.

Kütübhânelerden bazıları da sırf eser-i kîn ve intikām veya sâika-i cehl ü ta'assubla mahv edilmişlerdir. Yusuf es-Sebtî, altıncı asr-ı Hicrî'nin nihâyetlerine doğru Bağdad'da vâsi' bir meydân dâhilinde sâika-i garaz ve ta'assubla Abdüsselam'ın kitaplarının yakdırıldığını bi'z-zât görmüş olduğunu kemâl-i sûzişle rivâyet ediyor.

Yanan kitaplar arasında İbni Heysem'in ilm-i hey'ete dâir olan müellefât-ı âliyyesi de bulunuyormuş! Aynı felâkete daha ziyâde müdhiş, daha ziyâde amansız olmak üzere Endülüs kütübhâneleri de ma'rûz kalmışlardır. Muvahhidîn'den Yusuf sâika-i cehl ü ta'assubla âsâr-ı fenniyye ve felsefiyyeyi kâmilen mahv etmeyi azmeylemişti. Bir haldeki meşhûr İbni Zühr âilesinden başka hiçbir kimse hânesinde bu gibi kitaplar bulundurmaya cesâret edememişti. İspanyolların Endülüs'ü istîlâları cihân-ı ilm ü irfâna eşk-âbe-i hûnîn dökdürecek fecî'alara, dehhâş felâketlere, ta'mîr ve iâdesi nâ-kābil zâyi'âta sebeb olmuştur. Barbar İspanyollar Endülüs'e girdikleri zaman ellerine geçen kitapları kâmilen yakmış, kütübhâneleri hâk ile yeksân etmiş, âsâr-ı medeniyye nâmına ne gördülerse kâffesini yakıp yıkmış, bir vakitler irfân ve medeniyetin zirve-i kemâline i'tilâ etmiş olan Endülüs, haşyet-engîz bir harâbe-zâr-ı cehl ü ta'assuba çevirmişlerdi.

Avrupa müelliflerinden Kond (Conde)'un i'tirâf ettiği üzere İspanyolların Endülüs'de yalnız umûmî meydânlarda yaktıkları kitapların mikdârı bir milyonu tecâvüz ediyordu. Müverrih Fleşir (Flechir) Kardinal İksimenes (İximenes)'in; gāyetle müzeyyen ve müzehheb **[182]** cildlerine bile acımayarak; kendi eliyle elli binden ziyâde kitap yakmış olduğunu söylüyor?!...

Müdhiş yangınlardan, bî-emân tahrîblerden kurtularak son asıra kadar intikāl edebilen âsâr-ı fenniyye-i İslâmiyye de bugün maa't-teessüf hakīkī vârislerinin ellerinde bulunmuyorlar. Sefîh ve kadir nâ-şinâs vârisler gibi kıymetlerini takdîr ve muhâfaza edemediğimiz yüz binlerce hazâin-i irfan, bugün Avrupa kütübhânelerini tezyîn etmektedir. Fransa'da Paris, İspanya'da İskorpal, Almanya'da Leid, İngiltere'de Oxford, Avusturya'da Viyana kütübhâneleriyle Avrupa'nın sâir bilâdındaki müessesât-ı ilmiyyeler, bu gibi âsâr-ı âliyye-i İslâmiyye bakāyâsıyla mâlâ-mâldir. Şark kütübhânelerinde kalabilmiş olan kıymetdâr kitaplar da yüzlerce liralar fedâ edilmek sûretiyle bulundukları mahallerden aşırılarak Avrupa kütübhânelerine götürülmektedir. Kıymeti takdîr ve muhâfaza edilemeyen mevrûsâtın be-heme-hâl bir gün kadir-şinâs ellere geçmesi umûr-ı tabî'iyyedendir. Munsıfâne düşünülürse bu husûsta şâyân-ı tevbîh ve nefret olan Avrupalılar değil, mîrâslarını hüsn-i muhâfazaya i'tinâ ile onlardan istifâde etmeye çalışmayan şarklılardır!...

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

Muhkem ve müteşâbih:*[1]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَاْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ**[2]

Herhangi bir lisânda vârid olan kelâm iki kısımdır. Bir kısmı nusûsdur, ma'nâsı gāyet açıktır. Kendisinde kat'iyyen icmâl, îhâm yoktur. Hiç îzâh ve tefsîre muhtâc olmaksızın mütekellimin ondan murâdı ne olduğu sehîl bir sûrette anlaşılır. Bir kısım kelâm vardır ki onlar libâs-ı icmâl ve ibhâmı bürünerek gelirler, yahud mecâz ve kinâye tarîkiyle vârid olurlar. Bu cihetle başkalarına da benzediklerinden kendilerinden maksûd olan ma'nâlar gizli kalır da o ma'ânî-i maksûdeyi herkes anlayamaz. Belki o ma'ânî-i maksûdeyi ancak o kelâm-ı müştebih yahud kelâm-ı müteşâbih hangi ilimde gelmiş ise o ilmi ve o kelâm-ı müteşâbihin vârid olduğu lisânın müfredâtını, terâkîbini, esâlîbi rüsûh derecesinde âlim olan zevât anlayabilir. Hatta yalnız o lisânı, o ilmi bilmek de kâfî değildir. Bununla beraber o ilim, o mevzû' için olan ıstılâhât-ı mahsûsayı da bilmelidir ki füru'u usûlüne red, ebnâyı tevellüd ettikleri ümmühâta ilhâk etmek zihnine kolay gelsin.

Şimdi bunu bir misâl ile îzâh edelim. Meselâ: Nahviyyûn indinde "fi'il" lafzının ma'nâsı şudur: (اللفظ الذى يدل على معنى مستقل بالفهم مقترن باحد الازمنة الثلاثة) = Fi'l; üç zamanın birisine mukârin başlıbaşına anlaşılan bir ma'nâya delâlet eden lafızdır. Fi'il lafzı nahviyyûn indinde bu ma'nâya geldiği gibi

[*] Müteşâbihât hakkında selef ve halef mezheblerine dâir lâzım gelen tafsilât-ı mühimme, İmâm-ı Gazzâlî'nin bu bâbdaki tahkikât-ı amîkası gelecek hafta ayrı bir makāle olarak beyân edilecektir.

[**] [Âl-i İmrân, 3/7] Bu âyet-i kerîmede mezkûr olan "ve'r-râsihûn" lafzı selef-i sâlihîne göre ibtidâ-yı kelâmdır. "Allah" lafza-i celâli üzerine ma'tûf değildir. Binâenaleyh selef-i sâlihîne göre âyetin ma'nâsı şudur: "Yâ Muhammed! Allah, o zât-ı ecell ü a'lâdır ki sana kitâb-ı kerîmi inzâl etti, o kitâbın bir takımı âyât-ı muhkemâttır ki onla ümm-i kitâbdır. Bir takımı da müteşâbihâttır. Ama kalblerinde haktan ziyâde bâtıla meyli olanlar, fitne ve te'vîl-i fâsid talebiyle *Kur'ân*'dan (muhkemâtı bırakırlar da) müteşâbih olana [i]ttibâ' ederler. Müteşâbihin te'vîlini ise Allah'dan başkası bilmez. İlimde râsih ve mütemekkin olanlar derler ki: Biz ona iman ettik; *Kur'ân*'da muhkem ve müteşâbih ne varsa hepsi Rabbimiz tarafındandır: Erbâb-ı ukūldan başkası tezekkür ve ta'akkul edemez" Müteahhirîn-i ulemâ "ve'r-râsihûn" lafzını lafza-i celâle üzerine atf ettiklerinden onlara göre meâl-i âyet-i kerîme şöyle olur: "Müteşâbihin te'vîlini Allahü te'âlâ hazretlerinden, bir de ilimde râsih olanlardan başkası bilmez...."

bazen ma'nâ-yı lügavîsi olan "hades" ma'nâsında da ıtlâk olunur. Binâenaleyh bir kimse ıstılâhât-ı nahviyyeyi kezâlik lügati bilmeyecek olursa o lisânda –nahviyyûn lisânında– görmüş olduğu "fi'il" lafzından maksûd ne olduğunu anlamak husûsunda dalâlette kalır. Ondan ne ma'nâ murâd olunduğunu anlayamaz. Fakat o ilimde o lisânda meleke ve rüsûh sâhibi olanlar o kelâmı fennin kavâ'id-i umûmiyyesine muntabık olan şeye sarf ederek o kelâmdan maksûd olan ma'nâyı anlamakta güçlük çekmezler. O husûsta dalâlette kalmazlar.

Bu makālenin bâlâsında zikretmiş olduğumuz âyet-i kerîme gösteriyor ki: *Kur'ân-ı Kerîm*'de bir takım âyât-ı muhkemât var. Onları anlamak husûsunda akıl kat'iyyen şaşmaz, doğrudan doğruya onların ma'nâsını anlar. Onlar kitâb-ı kerîmin, din-i mübînin aslıdır. Müteşâbihât nâmı verilen sâir âyetler de asl-ı din olan muhkemâta rücû' eder, onların üzerine haml olunurlar. İşte *Kur'ân-ı Kerîm*'de vârid olan muhkemâttan birisi zât-ı cenâb-ı akdes hazretlerinin tenzîhi, hiçbir şeye benzemediği hakkında vârid olan [1](لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ), [2](سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ) âyet-i kerîmeleridir. Âtîdeki âyet-i kerîme de muhkem ile müteşâbihin her ikisini câmi' olan âyât (ilâhiyye)dendir. [3](وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ)

[183] Şunlar da âyât-ı müteşâbihâttandır:

[4](اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ)، (بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ)[5]، (يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ)[6]، (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)[7]، (اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى)[8]

Bu gibi müteşâbihâttan olan âyât-ı kerîme *Kur'ân*-ı azîmin bir kısmına inanıp da diğer bir kısmına kâfir olan kimseleri yalnız hevâlarına ittibâ' ederek bilâ-ilm insanları ıdlâl eden ehl-i zeyğ ü te'vîli sapıtıyordu: Bunların bir kısmı tecsîme diğer bir kısmı da hulûl mezhebine zâhib oluyorlar. Cenâb-ı Hakk'ın –hâşâ– cisim, yahud ecsâma hulûl ettiğine kāil oluyorlardı. Bu iddiâ-yı fâsidlerini de müteşâbihât ile isbâta kıyâm ediyorlardı. [9](اِفْتِرَاءً عَلَى اللهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ)

Cehennem hakkında –meselâ– vârid olan âyetler gibi kendileriyle âlem-i gaybdan haber verilen bazı âyetler de müteşâbihâttandır. [10](عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ), [11](اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ. طَعَامُ الْاَثِيمِ. كَالْمُهْلِ يَغْلِى فِى الْبُطُونِ). Bazı ulemâ diyor ki: Cennet, cehennem; bunların eşkâli, içlerinde olan şeyler, kezâlik sâir umûr-ı kıyâmete, melâike, cin ve şeyâtîn, göklerin yedi kat olması, arş, kürsî gibi âlem-i gayba dâir *Kur'ân-ı Kerîm*'de ne kadar âyet vârid olmuş ise bunların hepsi de müteşâbihâttandır. Çünkü bu ve bunların emsâli şeylerin künh ve hakīkatini Allah'tan başka kimse bilmez. Bazen bu gibi şeylerin te'vîlini ilimde rüsûh bulanlar da bilirler.

Kur'ân'da vârid olan müteşâbihât ile pek çok kimseler fitneye düştükleri gibi onları bilâ-ilm te'vîl etmek ile de nâsı fitneye düşürdüler. Hatta o kadar ki: Müteşâbihâtı anlamak husûsunda yoldan çıkarak dalâlette kalanlar sıfât-ı ilâhiyye hakkında vârid olan âyetler ile kendilerini dalâlete düşürenlerden daha çoktur. "Bâtıniyye" tâifesinin tarihine, ale'l-husûs Mısır'daki "Ubeydiyyîn"in bu asırda meydân alan "Bâbiyyîn", "Bahâiyyîn"in du'âtına; propagandacılarına, vâkıf olanlar için bizim burada icmâlen söylediğimiz şeylerin tafsîli pek vâzıh bir sûrette tebeyyün eder,*

25- Selef ve halefin müteşâbihâttaki mezhebleri:

Şimdi zikrettiğimiz şeyden anlaşıldı ki: Müteşâbihât iki kısımdır. Bir kısmı hem insanlara hem de Cenâb-ı Allah'a (celle celâluhû) ıtlâk ve nisbet edilen sıfât, şuûn ve eşyâdır. Evet, insanlara ıtlâk edilen –meselâ: sem', basar, yed, fevk … gibi– bir takım sıfât vardır ki Cenâb-ı Hakk'a da ıtlâk olunuyor. Sonra –mübâya'a, infâk… gibi– yine insanlara nisbet edilen bazı şuûn var ki Cenâb-ı Bârî'ye de nisbet edilmekdedir. İşte müteşâbihâtın bir kısmı bunlardır!

İkinci kısım da "âlem-i gayb"ın ahvâline dâir mezkûr olan şeylerdir ki Cenâb-ı Hak, onların bazısını âlem-i şehâdette gördüğümüz bu âlemde bir nazîri olarak diğer bazısını da hiç nazîr ve şebîhi olmayarak halk etmiştir.

Bu gibi eşyâya îmân edip inanmak, gayba îmân etmektir. Bu ise her "dîn"in esâsı, rükn-i asîlidir. Evet, her dinde bu mi'yâr-ı yakīndır. Şu kadar var ki diyânet-i İslâmiyyede îmân aklın hükmüne münkād olmak şarttır. Binâenaleyh aklın, istihâle ve muhâl olması ile hükmettiği şeye hiçbir ferd îmân ile mükellef değildir. Belki zâhir-i şerî'atten akla muhâlif olarak bulunan şeyleri te'vîl edip onu akla tatbîk ve tefvîk etmek vâcibdir. İslâmiyetleri ile iftihâr olunan müslümanlar, dinin usûl-i esâsiyyesi berâhîn-i akliyye ile müeyyed olup dinde vârid olan sâir şeylerin de o berâhîne reddedileceği-

---

1 Şûrâ, 42/11.
2 Saffât, 37/180.
3 Zümer, 39/67.
4 Fetih, 48/10.
5 Mâide, 5/64.
6 Nahl, 16/50.
7 En'am, 6/18.
8 Tâhâ, 20/5.
9 En'am, 6/140.
10 Müddessir, 74/30.
11 Duhan, 44/43-45.

* Bu asırda beyne'l-müslimîn zuhûr eden bid'atin en büyüğü (Bâbiyye, Bahâiyye) fitneleridir. Çünkü bir takım gāfillerin tevehhüm etdikleri vechile bunlar bir mezheb-i cedîd değil, belki bir dîn-i cedîd ihdâs etmişlerdir. Bunların esâs mezhebleri Bahâüddîn-i İranî'nin semâdan nüzûlüne ehl-i kitâbın muntazır olduğu Mesîh bin Meryem ta'bîr edilen rûh-ı a'zam olduğunu, hatta (هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ) [Bakara, 2/210] âyet-i kerîmesinde de mev'ûdünbih olduğunu i'tikād etmektir. Maamâfih bunların iddiâ etdikleri din, İslâmiyet'ten ziyâde Mesîhiyet'e yakındır. Bu müfsidler icad etdikleri dîn-i cedîdi evvelce gizli olarak propagandalar yapıyorlardı. Bilâhare *ed-Dürrü'l-Behiyye* ünvanıyla kitapları da tab' olundu. Esâs-ı i'tikādlarını teşkîl eden o kitâbda, *Kur'ân*'ın belâgat ve fesâhat cihetinden mu'ciz olduğu inkâr edildiği gibi âyât-ı *Kur'âniyyeyi* de kendi bid'at ve dalâletlerine muntabık olacak sûrette te'vîl etmekdedirler. Bunun müslümanlar üzerine îkā' edeceği fiten ve fesâd bi't-tabi' bir hıristiyan tarafından İslâmiyet aleyhine yazılan müftereyâttan daha ziyâdedir. Çünkü içerisi muharref, mü'evvel birçok âyât-ı *Kur'âniyye* ile memlû olduğu gibi müellifinin ismi de İslâm'dır. Bunların esâs-ı dinlerini teşkîl eden iki kitap daha vardır ki onlar da *el-Beyân* ile *el-Kitâbü'l-Akdes*'tir. Allah ümmet-i İslâmiyyeyi bunların fesadından muhâfaza eylesin! A[elif]. H[ha].

ne her husûsta berâhîn-i akliyye mi'yâr kılacağına icmâ' ve ittifâk etmişlerdir.

Ehl-i tevhîdin elsine ve kitaplarında iştihâr ettiği vechile sıfât-ı ilâhiyyeye dâir vârid olan âyât ve ehâdîs-i müteşâbihe hakkında müslümanlar iki mezhebe ayrılmışlardır. Mezheb-i Selef, Mezheb-i Halef.

1- Selef Mezhebi: Müteşâbihâtın zâhirine îmân ile beraber o zâhirin îhâm ettiği, aklen muhâl olan teşbîhden Cenâb-ı Vâcib-i akdes hazretlerini tenzîh etmek. Bunlar diyor ki: Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilen elden, sağ ve soldan, arş üzerine oturmaktan ve daha bunlara mümâsil olan şeylerden maksûd olan ma'nâyı ancak Cenâb-ı Allah bilir. İşte bu mezhebe –selef mezhebine– ulemâ, mezheb-i tefvîz nâmı veriyor ve eslem olan mezheb de budur diyorlar.

2- Halef Mezhebi: Bu mezhebe sülûk edenler bu bâbda vârid olan kelimâtı esâlîb-i lügatin muktezâsı olan mecâz, kinâye tarîkleriyle te'vîl ederek o kelimâtı kavâ'id-i tenzîhe (tenzîh-i Bârî hakkında vârid olan nukūle) muvâfık olan bir vech, bir sûret üzerine tahrîc ediyorlar. Nakil ile akıl beynini tevfîk ediyorlar. Bunların mezhebine ulemâ, mezheb-i te'vîl nâmı veriyor, a'lem ve ahkem olan da budur diyorlar.*

[184] Kendisinde ihtilâf etmemek vâcib olan bir şey var ki o da: Bu gibi âyât-ı kerîmeler kat'iyyen abes, fâidesiz olarak gönderilmemiştir. Bir de bunlar ukūl-i beşerin fevkinde, onların anlayabilmeleri gayr-ı kābil de değildir. Belki bu âyet-i kerîmeler kelâm-ı Arab'daki uslûb üzerine gelmiştir. Ne hâcet! Bu müşâbehâtın fâidesi olarak hiçbir şey olmasa yalnız şu kâfîdir: Bu âyât-ı kerîme "ervâh" üzerine –onları ricsden tathîr ile âlem-i akdese cezb edecek– haşyet-i ilâhiyye, azamet-i Sübhâniyyeye kuvve-i îmân ifâza ediyor. Selîka-i Arabiyye, akîde-i sahîha-i marziyye sâhibi olan kimseler (وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِه وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ)[1] âyet-i kerîmesini okuyup yahud işittiği gibi azamet-i ilâhiyyenin her tarafı muhît olduğunu, dünyâ ve mâ-fîhâ ona nisbetle zerre kadar bile hâiz-i ehemmiyet olmadığını anlamakta zerre kadar güçlük bile çekmez. İsterse o kimse Allah'ın da (celle celâluhû) bizim elimize müşâbih olmayan bir eli, bir yemîni olduğunu; yer üzerine kabz, semâvâtı tayyedip dermek o elin, o yemînin vazîfesinden olduğunu bilâ-teşbîh ve lâ-temsîl i'tikād etsin. İsterse bu kelâmın azamet-i ilâhiyyeyi temsîl ettiğini o kevnde avâlim-i ulviyye ve süfliyyenin şu'ûnu ile yalnız zât-ı Bârî infirâd ederek başkası için kat'iyyen bir iş, bir kesb, emr, nehy, zarar, menfaat gibi şeyler olmadığını temsîl için geldiğini i'tikād etsin. Bu âyet, âyet-i muhkemeden olan (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)[2] kavl-i şerîfinin ma'nâsındadır.

Ma'nânın libâsı olan ibârâtın ihtilâf etmesiyle ma'nâ-yı vâhidin âsârı da vicdânlarda muhtelif olacağını, te'sîr i'tibârıyla envâ'-ı kelâmın en belîği, ziyâ ve nûr i'tibârıyla en çoğu temsîl tarîkıyla vârid olan kelâm olduğunu hiçbir ferd inkâr edemez.

Lisân-ı Arab'ın zevkine varan, lisânda bu gibi ta'bîrât olduğunu bilen her kimse –hatta sabîler bile– bu gibi âyetleri okudukları zaman, Cenâb-ı Hakk'ı mahlûkātına teşbîh etmek kat'iyyen hâtır ve hayâllerine bile gelmez. Çünkü lisânda bu gibi ta'bîrâtın vukū'u eksik değildir. Meselâ: Şu dâire, bu memleket, yahud falan kabîle filân kimsenin elindedir. Amr, Zeyd'i yüzük gibi parmağına takmış, istediği gibi çeviriyor derler. Bundan bit-tabi' o memleketin, o kabilenin, o dâirenin … hakîkaten o adımın elinde olması lâzım gelmez. Belki bu kelâm adamın azametini, kudretini, nüfûzunu temsîl için söylenir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ehâdîs-i sahîhada vârid olan bu nevi' müteşâbihâttan maksad, nusûs-ı muhkeme ile akıl ile sâbit olan akāidi takrîr olduğunu, celâl ve azamet sıfâtlarını zikretmekle nüfûs-ı beşeriyyeyi şürûr ve kabâyihden alıkoymak, onları sıfât-ı cemâliyye ile açık ve emîn yerlere cezb etmek olduğunu idrâk edenler hiç şübhe yok ki zikr-i ilâhîyi duydukları zaman kalbleri havfullah ile dolan, zikr-i ilâhî ile kalbleri mutma'in olan mü'minler idâdına dâhildir.

Her kim bu hakîkati bilir, mülâhaza ederse hiçbir müteşâbih onu iştibâha düşürmez. İsterse müteşâbihâtı Allah'a tefvîz etsin, isterse te'vîl! Muhakkıkînden birçokları tasrîh ediyorlar ki: Cenâb-ı Hak üzerine ıtlâk olunan sıfât-ı sübûtiyyenin hepsi müteşâbihâttandır. Çünkü bu ancak sem' ile ma'lûm olacak şeye mahsûstur.

İmâm-ı Gazzâlî de tasrîh ediyor ki: "Kudret" lafzı, Cenâb-ı Hakk'ın kendisiyle mümkinâtı îcâd ve i'dâm ettiği sıfat için müste'ardır. Halbuki bu ma'nâ, vâzı'-ı lügātın hatırına gelmekten pek yüksektir. Binânealeyh nerede kaldı ki bu ma'nâya delâlet etmek için lafız vaz' etsin de o lafız da hakîkaten o ma'nâ üzerine delâlet etsin! İmâm-ı Gazzâlî pek doğru söylüyor. Çünkü "kudret" lafzı, insanda olan ma'nâya vaz' olunmuştur. Halbuki insandan ne îcâd sâdır olur, ne de i'dâm. Zîrâ bütün hükemâ ve ukalâ ittifâk ediyorlar ki kudret-i beşer ancak mevcûdda tasarruf eder.

Diğer ma'nâca olan müteşâbihâta gelince; ahkâm akla, şerî'atte mukarrer olan usûle muhâlif olmaz. Bununla beraber o bâbda nusûs da kat'î olursa onun zâhiri üzerine îmân ve tasdîk etmekle mükellefiz. Her halde onu olduğu gibi kabûl etmeye mecbûruz. Buna dâir tafsîlât –inşâallah– sem'iyyât bahsinde gelecektir.

Mütercimi
Aksekili Ahmed Hamdi

TERBİYE VE TA'LÎM

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

ISLÂH-I MEDÂRİS TALEBİ HAKKINDA

Beyne't-talebe tevhîd-i mesâî lüzûmu

–Talebe-i Ulûm Arkadaşlarıma–

Şu son günlerde ma'rûz olduğumuz felâketler, pek fecî' hâletler dolayısıyla derdlerimizi, noksânlarımızı az çok hissetmeye başladık. Bu kadar emrâz-ı mütenevvi'a arasında gāyet mühim olan ıslâh-ı medâris mes'ele-i mu'tenâ-bihâsı

* Müellif, Hikmet-i teşrî' nâmındaki eserinde bu cihete âid mühim îzâhât vermişdir ki bilâhare ondan da bahsedeceğiz.

[1] Zümer, 39/67.

[2] Fâtiha, 1/4.

da tabî'î unutulamaz. Bunun matbûât sütunlarında da mevzû'-ı bahs ve münâkaşa edilmekte bulunduğunu ma'a'l-mesâr görüyoruz. Maa't-teessüf bu öyle bir şey ki vakit vakit zuhûr ediyor. Velveleli sözler, pür-tumturak lafızlar, tantanalı sesler husûle getirdikten sonra yine kûşe-i nisyân ve atâlete çekiliyor. Netîce bir "hiç"ten ibâret kalıyor.

Hattâ geçen sene bu abd-i âciz tarafından yine bu sahifelerde "Medreseler hâlâ bir yoluna konmadı" ser-levhası altında ulemâ-yı İslâma hitâben: "Eğer siz bu medreseleri ıslâh ve i'mâr eylemez, muktedir, mütefennin mu'allimler, **[185]** müderrisler tedârik etmez, zamanımız terakkiyâtıyla mütenâsib dersler ilâve eyleyerek hakîkî bir dârülfünûn hâline koymaz, milletin rehber-i selâmet, pîşvâyân-ı hidâyeti olacak vâ'izler, zavallı ümmet-i İslâmiyyenin pûyân olduğu zulmet-i cehl ü nâ-dânîyi meş'ale-i irfân ve fazîletleriyle tenvîr eyleyecek mürşidler yetiştirmez iseniz emin olunuz ki gittiğimiz yol uçurumdur" diyerek hâlin vehâmetini bu perîşân, fakat samîmî sözlerimle göstermeye çalışmış,bendenizi müteâkib kardeşim "H. Feyzi" Efendi de muktedir kalemiyle sâha-i matbûâta atılarak bu hakîkat-âmîz feryâdıma iştirâk eylemiş idi. Vâ esefâ ki bizim gibi kalbi pür-heyecân, terakkî ve te'âlî ile titreyen teşnegân-ı ilm ü fazîletin a'mâk-ı vicdânından kopup gelen bu feryâdlar, bu ciğer-sûz enînler mes'ûliyeti uhde-i dirâyet ve iktidârlarına alanların kalblerinde ufak bir eser-i ihtizâz ve intibâh hâsıl etmemiştir. Yine olanca fecâat vehâmetiyle görüyoruz ki hey'et-i ilmiyyemiz ictimâ'î ve ahlâkî hastalıklarla ma'lûl, medreselerimiz dest-i gaddâr-ı cehâletin açtığı rahneler ile harâb.

Beş senelik bir zamanda –ki bize bir asır kadar gelmiştir– hiçbir emelimiz, hiçbir matlûbumuz husûl bulmadı. Kemâl-i merâret ve esef ile söyleyelim ki her dâire biraz olsun eser-i faâliyet gösterdiği, Meşrûtiyet'ten hisse-i intifâ' aldığı halde merciimiz bir takım esâssız işlerle meşgûl oldu. Medârisimiz hakîkî ve ciddî teşkîlâta mazhar olamadı. Pek tabî'î sathî bir ta'dîlât ve bir iki şeyin ilâvesiyle medreselerimiz ıslâh edilmiş sayılamaz.

Evet şa'şaa-i irfânını zâyi' eden, şîrâze-i intizâmdan çoktan çıkan bu şûre-zâr-ı âtâlette birden bire eski ihtişâm ve debdebesiyle feyyâz bir hayât-ı ma'rifet vücûda getirmek pek kolay bir şey değildir. Pek ziyâde müşkildir. Fakat hiç olmazsa daha mevcûdiyet ve kıymetini gâib etmemiş iken –maa't-teessüf bu gidişle edecek– bir köşesinde olsun ifâza-i nûr-ı irfân edilmeye başlanılamaz mıydı? Mâzîde olduğu gibi istikbâl ve halde de bir masdar-ı irfân hâline konulamaz mıydı?

Âlem-i İslâm'ın merkezi olan Dârülhilâfe'de intişâr eden bu muhterem cerîde ile bağırdığımız, olanca avazımızla haykırdığımız halde ilmî ve dînî müesseselerimiz hâlâ acı, ve fecâ'at-engîz hâllerini muhâfaza ediyorlar. Bu öyle bir hâldir ki müsebbiblerine eslâf ve ahlâfın tel'înini celb edecektir.

Hâdisât-ı elîme-i ahîrenin esbâb-ı hakîkiyyesini taharrî ile meşgûl kalbleri din ve aşk-ı ilm ile mütehallî mütefekkirîn-i ilmiyye bu bâbda yine gevher-nisâr kalemleriyle ve şiddetli bir lisân ile bahsetmeye başlayınca alâkadârânı belki bu def'a olsun bu silsile-i makālâttan bir hisse-i intibâh alır, azıcık müteessir olur, ümîdiyle biz talebe-i ulûm nâ-şekîbâne intizâra başladık.

Eyvâh! Ne kadar aldanmışız? Bu kıymetdâr yazılar medreseleri artık ıslâh edin diye haykıran bu kalemler urûk-ı faâliyet ve hamiyetlerini tahrîk eylememiş, hiç te'sîr etmemiştir. Görüyoruz ki her şey eski hamam eski tas.

Yazık değil midir: Medârisde kurûn-ı vüstâ usûlleriyle o sakīm tarz-ı tedrîs ile iktisâb-ı feyz-i irfân için medresenin âğūşuna atılan biz gençlerin meş'ale-i hayâtları söndürülsün? İnsâfsız münekkidlerimizin orada burada "câhil, âtıl talebeler" bilmem ne türlü nâmlarla tahkīr, tezyîflerine lâ-kaydâne temâşâ etmek meslek-i âlî-i ilmînin hazîz-i hakārette ihtizârına karşıdan seyirci olmak revâ mıdır?

Ey muhterem meslekdaşlarım! Ey her türlü hakk-ı himâyeden mahrûm zavallı kardeşlerim! Bizler bu kadar acı tahammül-güdâz ithâmât, haksız isnâdât kabûl eder, onun bunun hedef-i dâne-i tahkīrine ma'rûz kalır, kıymetli vakt-i azîzlerimizi hay huy ile tazyî' eder, zamanın îcâb ettirdiği ulûm ve fünûndan bî-behre kalırsak daha pek çok tahkīrâta ma'rûz kalacağımıza şübhe etmeyelim. Korkarım mesleğimiz de sukūt edecektir, hem de maâzallâh dini de, milleti de sürükleyip götürecektir.

Ey hem-derd, hem-meslek arkadaşlarım! Artık olanca uryânlığıyla anlaşıldı ki: Üstâdlarımız bize acımıyorlar, bize bakmıyorlar, bizim istediğimizi vermiyorlar. Taşrada, İstanbul'da hepimiz ittifâk ederek hakkımızı taleb uğrunda atılacak her türlü seng-i isnâd ve levmi nazar-ı i'tibâra almayarak çalışalım. Mesleğimizin teâlî ve terakkīsi esbâbına tevessül edelim. Ricâ ederim biraz da fi'liyât gösterelim.

Ödemiş: Talebe-i Ulûmdan

M. Satvet

Hâmiş: Lütfen muhabbet-i ilmiyyem, hamiyet-i dîniyyem sâikasıyla karaladığım yazılarım sû'-i telakkī edilmesin, istenilmeyen ma'nâlar çıkarılmasın, yanlış anlaşılmasın.

M. S[sin].

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 31 –

HİND MÜSLÜMANLARI - İNGİLİZLER

İngilizler aleyhinde Hindistan'da evvelden beri her ne kadar bir cereyân peydâ olmuş ise de, buna Hind müslümanlarının iştirâki yok idi. Bengale'de, Dehli'de, hattâ nefs-i Londra'da İngilizler aleyhinde çalışmak ve onların ileri gelenlerini öldürmek, Hindistan'daki maddî ve ma'nevî nüfûzlarını kırmak ve fırsat düştükçe onlardan ahz-ı intikām etmek ve bu sûretle İngilizleri zaîf düşürmek için müteaddid ve hafî komiteler teşekkül etmiş idi. Bu komitelere mensûb olup bunca vakitten beri kemâl-i faâliyetle İngilizleri hayrân bırakacak sûrette mesâîde bulunanların cümlesini Hindli ve fakat Hindû –Hind'in put-perest unsuruna mensûb– ol-

dukları ve içlerinde hiçbir müslüman bulunmadığı cihetle İngilizleri bir dereceye kadar mütesellî ediyordu. Osmanlı-Balkan **[186]** Muhârebesi'nin husûlüyle-bî-çâre, zavallı, bî-günâh İslâmların Salîbiyyûn tarafından pek vahşiyâne ve gaddârâne –târîh-i insâniyette emsâline tesâdüf olunmadığı– bir sûrette katl-i âm edilmeleri üzerine Hind müslümanlarının kalbinde İngilizlere karşı pek ânî bir hiss-i nefret ve istikrâh hâsıl oldu. Hindistan vâlî-i umûmisine Dehli'de –hâl-i hâzırda Hindistan'ın makarr-ı hükûmetidir– resmî bir günde, muhteşem alayla hükûmet konağına zevcesiyle beraber azîmü'l-cüsse bir fil sırtına râkib oldukları bir vaz'iyet-i mahsûsa-i resmiyye ile gittikleri esnâda etraftaki cesîm ebniyelerden üzerlerine bir bomba atılmış ve her ikisinin mecrûhiyetlerine sebebiyet verilmişti.

Atılan bombanın, vukū' bulan tecâvüzün bir müslüman tarafından kasden icrâ edilmiş olduğuna el-ân Hindistan'daki İngiliz matbûâtı kāil bulunmaktadırlar.

Mütecâviz bu ana kadar her türlü taharriyâta rağmen elde edilememiştir. Hindistan hükûmeti, bu işin fâilini hükûmete ihbâr eden kimseye beş bin liralık bir mükâfât va'ad ettiği halde zerre kadar bir ipucu bulamamıştır.

Evet, Hind müslümanları artık Salîbiyyûn'un mezâliminden, müslümanlara, hükûmât-ı İslâmiyyeye, husûsuyla Devlet-i Aliyye ve Millet-i Osmaniyye'ye karşı ittihâz ettikleri vaz'iyet-i hâinâne, tasavvurât-ı leîmâneden müteneffir oldular. Bundan dolayı Hindistan'daki İngilizler aleyhine türlü türlü mesâîde bulunmayı elzem gördüler.

İşte bu makāleme leffen gönderdiğim vesîka –ki burada elime geçti–dan Hindistan müslümanlarının teşebbüsât-ı fi'iliyyelerine tamâmıyla vâkıf olacaksınız.

Anlaşıldığına nazaran Hind İslâmlarıyla put-perestleri –Hindûları- beyninde İngiltere'nin dâhilî ve hâricî siyâseti hakkında ihtilâf-ı efkâr yoktur. Bi'l-aks nokta-i nazarları tamâmıyla birbirlerine ma'tûf ve müşâbihdir. Lâyıkıyla tenevvür-i efkâra mâlik olup, şuûn-ı kavmiyye ve milliyyelerini bi-hakkın îfâ ve oraya çoktan beri kesb-i istihkāk etmiş olan Hindlilerin er geç İngiltere'yi –ki tamâmıyla din ve kavmiyet, örf ve âdâtça aralarında hiçbir vechile bir münâsebet ve müşâbehet bulunmuyor– kendi memleketlerinden çıkmaya ve yahud çıkarmaya mecbûr eyleyeceklerdir.

Mükemmel, muntazam dârülfünûnlarda ulûm ve fünûn-ı cedîdeyi, kavânîn ve hukūk-ı düveli, siyâset ve ilm-i idâreyi Hindistan'da tahsîl ve tekmîl edenlerin adedi mahdûd olmayıp hadd-i matlûbdan ihtimâl ki ziyâde ve fazladır. İngiltere hükûmeti bu fâzıl gençleri –sırf vatanperverlik töhmetiyle– ithâm ettiği için onları, ne yüksek me'mûriyetlerde, ne de küçük vazîfelerde istihdâm eyliyor. Hindistan'da mülkiye ve askeriye me'mûrları içinde bülend bir pâye ihrâz eden bir İslâm veyâ Hindû el-yevm bulunmamakta ve o gibi menâsıb-ı âliyye ve merâtib-i celîle İngilizlere münhasır kalmış gibidir. Halbuki zekâ ve nezâfet-i fıtriyyece Hindlilerin İngilizlere olan rüchân ve tefevvukları apâşikâr ve gayr-ı kābil-i inkârdır. İngilizlerin müsâbakada bulunmak ve kasbü's-sebak şeref ve iftihârı ihrâz etmek için nefs-i Londra'da icrâ olunan müsâbaka imtihânlarına Hindliler de arasıra iştirâk ettiklerinde, İngilizleri alt edip de mükâfâtı elde eyledikleri çok def'a vâki' ve meşhûd olmuştur.

Bununla beraber bir Hindli ister İslâm ister put-perest olsun, ilmiyle, fazîletiyle, istikāmetiyle, iffet ve şerefiyle İngilizler indinde bir kadr u kıymet teşkîl eylemezler. İngilizler nazarında bunlar yalnız kendileri için süd verecek bir inek, vergi vermeye, yük taşımaya, ubûdiyet izhârına mahkûm bir kavim, bir millet telakkī olunuyorlar ki, bu hâle, bu nokta-i nazara, bu ta'abbüdî muâmelâta insan şöyle dursun, hayvanların bile dayanamayacakları tabîî bir keyfiyettir.

Beyâzlık, esmerlik, İngilizlik, Hindlilik İngilizler için büyük bir mes'ele hâlini almıştır.

Bir İngiliz mülâzım-ı sânîsi –ki dirâyeten, vazîfeten Hindliler üzerine hiçbir tefevvuku yoktur– Hindistan'da ta'yînâtıyla beraber elli iki İngiliz lirası nisbetinde bir maâş aldığı halde, aynı vazîfe ve hizmette bulunan bir Hindli'ye ancak sekiz lira verilmektedir. Sonra sakal bırakacak olursa kendisinden ayrıca bir sakal vergisi de alıyorlar. Terfî' keyfiyetine gelince İngiliz zâbitleri için Hindistan'da bulundukça iki senede bir def'a terfî' hakkı vardır ki, bu saâdet ve bahtiyarlık hakkına hiçbir Hindli mâlik değildir. Hindliler askerlikte ölünceye kadar mülâzım-ı sânîlik rütbesinde kalmaya mahkûmdurlar. Vezâif-i mülkiyyeye gelince; fevka'l-âde dirâyet ve hüsn-i idâresi, ahlâk ve etvârı iyi ve İngilizlerin teveccüh ve muhabbetini kazanan bir Hindli me'mûrun en son terakkī edeceği bir pâye ise kazâ kaymakamlığıdır. Ondan öteye bir adım bile tereffu' edemez. Çünkü ettirilmez.

Maa't-teessüf Hindiller İngilizler kadar kānûn nazarında da müsâvât-ı hukūka mâlik değildirler. Bir Hindli bir İngilizi öldürürse katliyle ihrâkına derhal hükmolunduğu gibi, kātilin şerîk-i cürmü olacak kimseler velevki yüz kişi olsunlar cümlesi i'dâma ve asıldıktan sonra da ihrâka mahkemelerle İngiliz hâkimleri tarafından mahkûm edilirler. Bir İngiliz öldürmesini teşkîl eden de'âvîde zannolunmasın ki tahkīkāt ve ta'mîkāt icrâ olunur. Bi'l-aks ufacık delîl ve emâre yüzlerce bî-günâh ve ma'sûm Hindlilerin i'dâm ve itlâfı için beleğan mâ belağ kifâyet eder.*[1]

İşte bâlâda arz eylediğim muâmelât-ı izzet-şikenâneden "Hindliler artık bıkıp usandılar. Gazeteleriyle, konferanslarıyla, cem'iyetleriyle bu yolsuzlukları İngilizlere anlatmaya ve kendi hukūk-ı sarîhalarının yüzde birini olsun kendileri-

* Bugün kavmiyet da'vâsı bahânesiyle Mısır'da, Suriye'de, Avrupa'da, daha bilmem nerelerde teşekkül etmiş olan hafî komitelere, daha doğrusu fesâd ocaklarına âlet olan veya olmak isteyenlere bâlâdaki satırların mütâlaasını samîmâne tavsiye ederim. Hükûmet-i Osmaniyye bugün Arablık-Türklük biliyor mu? Vâlî, mutasarrıf, kaymakam olanların adedi az mıdır? Bugün sadrazam paşa hazretleriyle Hâriciye nâzırı –ki devletin en birinci rükünlerinden sayılıyorlar– bile millet-i necîbe-i Arab'a mensûb değil midirler? Zâten diyânet-i İslâmiyye bu lakırdıları, dedikoduları bilmez, tanımaz, fakat bir kere tasavvur etsinler Hudâ-negerde bu desîse ve entrikalar netîcesinde Devlet-i Aliyye'den, kütle-i muntazama-i Osmaniyye'den ayrı düşecek olurlarsa, memleketlerini (Cezîretü'l-Arab'ı) istîlâ edecek olan Fransa, İngiltere hükûmetlerine acaba kendilerini tanıttırabilecekler mi? Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'den hâl-i hâzırda nâil oldukları şân ve şerefi bir daha te'mîne muvaffak olacaklar mı? Hâşâ ve kellâ! Lâ bi'llâh!

Türkçe'de "Sürüden ayrılan kuzuyu kurd kapar" [diye] bir darbü'l-mesel vardır ki korkarım biz Arablar buna Allah esirgesin mâ-sadak olmayalım.

ne verilmesini taleb ettikleri halde İngilizlere bir türlü ismâ'-ı merâm edemediler. Çünkü gurûr ve nahvetin evc-i a'lâsına irtikā eden İngiltere devleti bu zavallıların müddeayâtını, metâlibini bir sinek vızıltısı kadar bile telakkī etmeyerek muâmelâtını günden güne teşdîde kalkıştı.

Buna karşı yapılacak, görülecek iş Hindlilerin de cebir ve şiddet vesâitine mürâcaat etmeleri keyfiyeti kalıyordu ki on beş yirmi seneden beri evvelâ put-perestler buna tasaddî edip gizli cem'iyetler, hafî komiteler teşkîl etmek sûretiyle İngilizler aleyhinde hergün fırıldak çevirdiler –en sonra mukābeleden âciz kalan ve Kalküta'da hükûmetleri büsbütün zaafa dûçâr olan İngilizler ahîren İngiltere kralının Hindistan'a gelmesiyle orada Hind İmparatorluğu tâcını giymesi akîbinde îrâd eylediği resmî bir nutukta Dehli şehrini –ki evvelce de Hindistan'da icrâ-yı ahkâm eden İslâm imparatorları tarafından pâyitaht ittihâz olunmuş ve bu âna kadar Hindistan târîhinde büyük bir mevki' ihrâz etmiştir– umûm Hindistan için yeni bir makarr-ı hükûmet ittihâz olunduğunu i'lân eyledi.

Bu vesile ile müslümanlara da bir cemîle yapılmış oldu. Leffen gönderdiğim vesîkaya nazaran Hind müslümanları İngiltere'nin bu aldayışına, teşebbüsüne ehemmiyet vermediler. Çünkü İslâmiyet'i incitmekteki mesâîsini pek yakından hergün müşâhede eyledikleri için dâm-ı iğfâle kapılmak istemediler.

[187] Hele şu son zamanlarda Hindistan'da icrâ ve tatbîk ettiği mezâlim-i fevka'l-âdeden, hilâfet-i İslâmiyyeye karşı ittihâz ettikleri vaz'iyet-i füsûnkârâneden müteezzî olan ve kendilerini meydân-ı harbe gitmekten alenen ve iâne vermekten hafiyyen men' eden İngilizlere nazarlarını, kuvvetlerini doğrudan doğruya göstermek için onlar da bir cem'iyet-i hafiyye teşkîline teşebbüs eylemişlerdir ki bu vesîka maksadlarını ifhâm eyliyor.

Vesîka-i mezkûrenin bütün mevâddını tercüme etmeyi muvâfık-ı hal ve kāl göremediğim için en mu'tedil noktalarını kāriîn-i kirâma bir fikir verebilmek için aynen tercüme ediyorum:

"İngilizleri memleketimizden çıkarmak zamanı hulûl etmiş ve çoktan beri zamanı bile geçmiştir. Kendi memleketimizin şuûnâtını idâre edecek kadar biz de –Hindliler de– akıl, zekâ ve dirâyet, ilim ve ma'rifet, nakid ve servet, vesâil ve vesâit, hâsılı her şeye mebzûlen mâlikiz. Bunun için gāyet hafî bir komite teşkîline de muvaffak olduk. Bu komiteye intisâb eden ihvân bütün mevcûdiyetleriyle çalışacaklarına ve îcâbı hâlinde servetlerini canlarını bile kendi istiklâlleri uğrunda fedâ eyleyeceklerine yemîn ettiler. Bu sözlerinde azimkârâne, merdâne sebât edeceklerine emniyet-i kâmile hâsıl olmuştur. Çünkü bunlar ileride târîhimizde büyük bir nâm ve şeref ihrâz edeceklerini anlıyorlar. İhtimâl ki ahlâfımız bunun için som altından heykeller rekz edip bu sûretle teâlîleriyle istirâhatlerini te'mîn için varlıklarından geçenleri bu sûretle takdîr ve takdîs edeceklerdir.

İngilizler bu genç vatanperverleri para ile câh ve mansıbla, iltifât ve teveccühle aldatamayacakları gibi kendilerini darb ve habs ile ezâ ve işkence ile nefy ü teb'îdle, müebbed kürek ve pranga ile hattâ i'dâm ve ihrâkla bile tehdîde muvaffak olamayacaklardır. Çünkü bu şeylerden korkmadıkları cihetle bu komiteye dâhil oldular. Bu şeylere dûçâr olacaklarını vaktinden evvel bildiler de öyle dâhil oldular. Bu komiteye mensûb olduktan sonra vezâif-i mukaddesesini ihmâl edenlerle, sırrımızı düşmana satanların sezâları katldir.

Binâenaleyh bizde bizim komitemize mensûb ahlâksız, çürük bir ferd yoktur. Hep vatanperverlik, ilim ve fazîlet hissiyât ve ahlâk silâhlarıyla mücehhez bulunuyorlar.

Bir zamana kadar İngilizleri tek tek…. edeceğiz. Fâil elde edilmezse tabî'î bir ipucu elde edilse bile, hakīkati söyleyecek ve komitemizin nâmına bu vazîfe-i mevdû'asını îfâ etmiş olduğunu ikrâr ve i'tirâf edecektir.

İşkence ve ezâ şöyle dursun eti kıyılsa, parça parça edilse bu işe teşebbüs edenleri, komiteyi izhâr ve ihbâr etmeyecektir. Çünkü edemeyecektir. Biz öyle sağlam, metîn, azimkâr, sebâtlı ve namuskâr adamlar cem' ve intihâb eylemişiz ki kendilerinden her sûretle eminiz.

Binâenaleyh, bu komite bir taraftan (terrör), diğer taraftan Amerika'ya, Avrupa'ya her sene iki bin talebe tahsîl için gönderecek ve daha şimdiden Hindistan'ın idâre-i âtiyyesi için bir plan çizmekle iştigāl eyleyecektir. Her şey için bir usûl ve kānûn yazılmakta olduğu gibi her me'mûriyet için de bir şahs-ı muhterem intihâb olunmuştur.

Günün birinde nasıl ki Fahr-i Âlem Efendimiz bir sabah dağ başına çıkıp da da'vet-i hakkasını min tarafi'llâh meb'ûs olduğunu halka beyân ve i'lân eylediler, biz de ânî olarak müsellah, mücehhez, müstaid ve âmâde bir hâl-i vaz'iyetle birden bire ortaya atılıp "Hindistan Hindlilerindir" sadâ-yı mehîbini i'lân ve ….. düşmanlarımızı ya denize döküp def' veyahud şemşîr-i âbdârımızı kirli kanlarıyla bulaştırıp gaddâr hayâtlarına hâtime çekmek sûretiyle şeref ve haysiyetimizi târîh nazarında muhâfaza ve intikāmımızı istirdâda Allah'ın avn ü inâyetiyle, Peygamber-i Zî-şân'ımızın himmet-i ma'neviyyeleriyle muvaffak olacağız.

Şimdilik bu kadarla maksadımızı teşkîl eden mühim noktaları beyân ile iktifâ eyleriz.

Yalnız şunu istirhâm ederiz ki bu vesîkayı görenler elde edenler, namuslu kimseler ise son derece ketm etsinler, yahud bizim fikrimizde bulunan namuslu zevâta îsâl eylesinler. Bu vaz'iyetimizi îfâ etmeyenler bir şey kazanmayacakları bedîhîdir."

Bu komitenin nerede teşekkül edip, mensûbînin kimler olduğu henüz mechûldür. Buraya kadar bu vesîkanın gelişine, gönderildiğine bakılırsa –hem de İngiliz postahânesiyle– büyük bir teşkîlâta mâlik oldukları teslîm edilir.

İşte görülüyor ki İngiltere, daha uzun ve medîd bir müddet için Hindistan'da oturmayacak ve günün birinde oradan çıkacak veyahud çıkarılacaktır.

Bağdad: **S**[sin]. **M. Tevfik**

TENKİD VE TAKRÎZ

ZULMETTEN NÛRA

Yakın zamanlara kadar dünyanın üç büyük kıt'asına hâkim olan altı yüz otuz senelik koca bir saltanat evvelâ Af-

rika'dan, sonra Avrupa'dan çekilmiş, bugün Asya'da bile büyük hem pek büyük fedakârlıklarla yaşayabilecek kadar küçülmüş iken bizim hâlâ uyumamız hâlâ ibret gözünü açmak taraflarına yanaşmayışımız ne ağlanacak felâkettir!

Ecdâdımız bol bol târîh okurlarmış. Hamd olsun, bizim ona ihtiyâcımız kalmadı! Zîrâ yaşamak isteyen, lâkin insanca yaşamak isteyen bir milletin nasıl olması lâzım geleceğini etrafımıza bakınca görüyoruz. Sonra Allahu zü'l-celâlin bu âlem-i hilkatte cârî olan ezelî kānûnlarını çiğnemek gibi, çılgınlara bile yakışmaz, bir cür'ette bulunan sefâlet, mahkûmiyet nâmzedi cemâatlerin nasıl perîşân olduklarını da kendi vücûdumuzda duyuyoruz.

Öyle zannederim ki hiçbir târîh bu kadar açık görgü, bu kadar acıklı duygu te'mîn edemez!

İyi ama, bu görgülerin karşısında bu duyguların altında hâlâ bu körlük, hâlâ bu duygusuzluk nasıl olabilir?

İşte bir suâl ki: Herkes tarafından ileri sürüldü? İşte bir suâl ki: Kimse çıkıp da cevâbını veremedi!

En yaman acı… Milletin âkıl tanılan evlâdını yeîse düşüren acı, şu altında ezildiğimiz musîbetlerden ziyâde, o musîbetlerden müteessir olamamak felâketidir.

Evet, okur yazar gençlerimiz hâlâ nefsânî hevesler arkasında koşarken, mütefekkirlerimiz şebâbın bu dalâlini reşâd şeklinde göstermeye sıkılmazken, mütefenninlerimiz hücre-i mesâîlerini siyâset ocağına çevirirken, edîblerimiz, şâirlerimiz kendilerini Nedîm devrinde sanırken, hatîblerimizin, vâizlerimizin ağzından çıkan sözler hiçbir kulağın hudûdunu aşamamak, hiçbir kalbe girememek mâhiyetini hırz-ı cân gibi saklar dururken, kalblerimiz ma'sûm beyinlere rezâil mâyesi atılan, maâlî hissine karşı ebedî muâfiyet hasîsası kazandıran birer mel'ûn şırınga kesilmekte **[188]** devam ederken… yine me'yûs olmamak, yine hayırlı bir âtî beklemek en nikbîn, en metîn adamların bile kârı olmasa gerektir.

Lâkin aşk olsun o kahraman yüreklere ki: Bu kadar musîbet, bu kadar hüsrân, bu kadar hırmân, bu kadar felâket karşısında yine sarsılmaz, yine yılmaz da her taraftan kuşatıldığı muhît-i nâimi uyandırmak, milleti "zulmetten nûra" çıkarmak için zaman zaman samîmî feryâdlar koparır!

İşte benim Şemseddin'im o kahraman yüreklerin biri, işte benim Şemseddin'imin şu te'lîfi o feryâdların en müessiridir!

Evvelâ şarkı adam akıllı öğrenen, sonra garbı hakkıyla tanıyan, her iki cihânın ulûmunu, fünûnunu, âdâtını, ictimâiyâtını yıllarca tedkîk eden Şemseddin şu eseriyle bize neler gösteriyor, neler öğretiyor!

O, bir tabîb-i ictimâîdir, lâkin diğer bir takım sersemler gibi arazı maraza, marazı araza karıştırmaz, a'râzı müdâvât ile uğraşmaz. Hastalığın mâhiyetini anlamaya, esbâbını bulmaya çalışır. Şu sa'yinde muvaffak olabilmesi için îcâb eden ma'lûmâta sâhibdir. Hem san'atına hem hastasının fıtratına hakkıyla vâkıfdır.

Zâten bizim fıtratımız, bizim bünye-i kavmiyyetimiz, bizim mâzî-i maîşetimiz bilinmedikçe ne hastalığımızın mâhiyeti anlaşılabilir, ne de ma'kūl bir usûl-i müdâvât ittihâzı kābil olur. Yalnız emrâz-ı dâhiliyye kitapları okumakla hekîmlik edilemeyeceği gibi beş on ictimâ'î eserin sayıp dökdüğü nazariyelerle de bir millete rehberlik edilemez… Nitekim edilemedi… Hâlâ da edilemiyor!

Şemseddin'in şu te'lîfi hakkında –husûsuyla benim tarafımdan– söylenecek sözler ancak birer söz olur. İşte o kadar! Başka türlü hareket etmek istesem eserin her hangi bahsine âid olmak üzere bir mütâlaa yürütmek için yine o bahsin altındaki hakîkatleri tekrar etmek, lâkin oradan öğrenerek tekrar etmek ıztırârında kalacağım.

Ey sevgili kāri', bu eseri kemâl-i im'ân ile oku; okuyacaklara tavsiye et; okumayacaklara da mündericâtını bildir. İyi bilmeliyiz ki şu ölüm uykusundan silkinip kalkmamız için hattâ birkaç Şemseddin hattâ birkaç böyle eser yetişmez! Evet, hepimiz herbirimiz ayrı ayrı fedakârlık etmeliyiz. Yeise düşmek hiç doğru değil. Çünkü yeis atâlete meşrûiyet şekli vermekten başka bir ma'nâyı müfîd olamaz. Nasıl ki sa'ye, azme, mücâhedeye makrûn olmayan ümîdler de aynı ma'nâyı ifâde eder!

Allahu zü'l-celâl nebiyy-i muhteremi Yakub aleyhi's-selâmın lisânından "Oğullarım, gidiniz Yusuf'la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah'ın inâyetinden ümîdinizi kesmeyiniz…" buyuruyor. Görüyorsun yâ. Biz müslümanlar evvelâ gitmek, aramak, araştırmakla, sonra da yeise düşmemekle me'mûruz. Yeis harâmdır, yeis küfürdür. Çalışalım.. Çalışalım,. Çalışalım… [1](وَالَّذينَ جَاهَدُوا فينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا)

Mehmed Âkif

* * *

ŞUÛN

Basra ve Maskat:

Hindistan muhâbir-i mahsûsumuz Bağdad'dan iş'âr ediyor:

Mekâtib-i İslâmiyye Te'sîsi – Maskat'ta, Kuveyt'te, Basra'da birçok yeni mekâtib-i İslâmiyye te'sîs edilmiş ve talebe-i ulûm kaydına mübâşeret olunmuştur. Basra'da âsâyiş hüküm-fermâ olup hiç hâdise yoktur. Basra vâlî vekîli buraya avdet etmek üzeredir. Buradan da vatanı olan Şam'a gitmesi mukarrer imiş.

Neşr-i İslâm Cem'iyeti – Maskat'ta neşr-i İslâmiyet için Maskat hâkiminin velîahdi olan zâtın riyâseti tahtında bir cem'iyet-i İslâmiyye teşekkül etmiştir. Cem'iyetin teşkîliyle nizâmnâmesini yazan zât vaktiyle Necef'te *el-Alem* nâmında dînî ve ilmî bir mecmû'a çıkaran Seyyid Hibetullâh-ı Şehristânî hazretleridir.

Hindistan:

İâne Komisyonu'nun Mukarrerât-ı Mühimmesi – Hindistan muhâbir-i mahsûsumuz Tevfik Bey Bağdad'dan iş'âr ediyor: Hindistan'ın Behupal hâkimesi tarafından teşkîl edilen iâne komisyonu mukarrerât-ı âtiyyeyi ittihâz ettiğini Hind gazeteleri yazıyor: 1) Bütün Hindistan'dan on milyon lira kadar bir iâne toplamak; 2) Mebâliğ-i mezkûre ile Hükûmet-i Osmaniyye için bir donanma satın almak; 3) Hindistan'dan mekâtib-i âliye-i Osmaniyye'ye talebe i'zâm etmek;

[1] Ankebut, 29/69.

4) Bunlar şehâdetnâme aldıktan sonra cinsiyet ve tâbi'iyet-i Osmâniyye ile tecennüs ettikten sonra Devlet-i Aliyye tarafından istihdâm olunmalarını istirhâm etmek; 5) Hindistan'ın bi'l-umûm mekâtib-i İslâmiyyesinde Türkçe lisânını tedrîs etmek; 6) Mukābeleten Urdu lisânının da Osmanlı mekâtib-i âliyyesinde tedrîs olunmasını Hükûmet-i Osmaniyye'den taleb etmek; 7) Mekke, Medîne'ye teşerrüf eden umûm müslümanlardan bir harb vergisi almak için Hükûmet-i Osmâniyye'yi teşvîk ve tergīb etmek.

SEBÎLÜRREŞÂD'IN ANADOLU SEYYÂR MUHÂBİRİ

Sebîlürreşâd muhterem halkımız tarafından gösterilen teveccühâta karşı vazîfesini bir kat daha fedâkârâne îfâ etmek sûretiyle fi'ilî bir şükrân edâ etmek istiyor. Bunun için Anadolu'yu dolaşıp bir taraftan ahâlîmizin ihtiyâcâtını anlayarak bize bildirmek, diğer taraftan abone kayd olunmak arzusunda bulunan ihvân-ı dîne kolaylık göstermek üzere bir me'mûr-ı mahsûs i'zâmını münâsib görmüştür. Mekteb-i Hukūk'tan me'zûn Ömer Fuad Bey bu vazîfe ile tavzîf edildiğinden inşâallâh gelecek hafta zarfında Anadolu'ya müteveccihen hareket edecektir. Uğrayacağı yerlerde muhterem kāri'lerimiz tarafından mazhar-ı himâyet olmasını temennî ederiz.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

29 Mayıs 1913 | 23 Cemâziyelâhir 1331 Perşembe | 16 Mayıs 1329 | Cild: 10 - Aded: 246

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ[1]

Tercümesi

"Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah'a inanır olduğunuzdan; insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz..."

Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmişiz, dünyâya milliyyet nedir, öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyyetin,
Nûr olup fışkırmışız bir kûşesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları;
Fikr-i ferdâ doğmadan yağdırmışız ferdâları!
Öyle ferdâlar ki: Kaldırmış serâpâ âlemi;
Dîdeler bir câvidânî fecrin olmuş mahremi.
Yirmi beş yıl yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş!
Bak ne ânî bir tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehiş,
Yâd-ı fevka'l-i'tiyâdından onun târîhler;
Görmemiş benzer o müdhiş seyre, hem görmez beşer.
Bir taraftan dînimiz, ahlâkımız, irfânımız;
Bir taraftan seyfe makrûn adlimiz, ihsânımız;
Yükselip akvâmı almış fevc fevc âgūşuna;
Hepsi dalmış vahdetin âheng-i cûşâcûşuna.
Emr-i bi'l-ma'rûf imiş ihvân-ı İslâm'ın işi;
Nehy edermiş, bir fenâlık görse, kardeş kardeşi.
Kimse haksızlıktan etmezmiş tegâfül ihtiyâr;
Ferde râci' sadmeden efrâd olurmuş lerzedâr.
Bir, neyiz? Seyreyle artık; bir de fikr et, neymişiz?
*Din de kürkün aynı olmuş: Ters çevirmiş giymişiz!**
Nehy-i ma'rûf emr-i münkerdir gezen meydanda bak!
En metîn ahlâkımız, yâhud, görüp aldırmamak!
Yıktı bin mel'un kalem nâmûsu, bizler uymadık;
"Susmak evlâdır" deyip sustuk... Sanırsın duymadık!
Kustu bin murdar ağız Şer'in bütün ahkâmına;
Âh, bir ses bâri yükselseydi nefret nâmına!
Altı yüz bin can gider; milyonla îmân eksilir;
Kimseler görmez! Gören sersem de Allah'tan bilir!
Sonra, şâyed, şahsının incinse, hattâ, bir tüyü:
Yer yıkılmış zanneder seyr eyleyen gümbürtüyü!
Kırkın aylıktan biraz, yâhud, geciksin vermeyin;
Fodla çiğ kalsın, "pilâv bitmiş" deyin, göstermeyin;
Fes, külâh, kalpak, sarık vermiş, bakarsın, el ele,
Mi'delerden fışkırır tâ Arş'a aç bir velvele!
Ortalık altüst olurken ses çıkarmazdım, hani,
Öyle bir dernekte seyret gel de artık sen beni!
Göster, Allah'ım, bu millet kurtulur, tek mu'cize:
Bir "utanmak hissi" ver gāib hazînenden bize!

Mehmed Âkif

[1] Âl-i İmrân, 3/110.

* Bu teşbîh İmâm Ali radiyallâhu anhindir.

[190] Müdâfaât-ı Dîniyye

HUTBELER

– 3 –

HAZRET-İ ÂDEM'İN CENNETTEN HURÛCUNA DÂİR HUTBE

.....

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ اِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ[1]

(Ammâ ba'd) hatîb-i nasrânî işbu üçüncü hutbesinde yine İsa'nın ulûhiyyetini isbâta çalışıyor ve Âdem'in ma'siyet-i meşhûresinden tutturarak bunun evlâdına intikāl ettiğinden ve Allah kendisini Benî Âdem'in işbu günâhı için fedâ etmekle kanı haç üzerinde döküldüğünden bahsediyor ve nihâyet bu günâhdan kurtulmak için ona i'tikād edilmesi lüzûmunu istintâc ile ehl-i İslâm'ı da'vet eyliyor. Bunda dahi da'vâsını âyât-ı *Kur'ân*iyye ile isbât eder gibi görünüyor ise de işbu hikâyeyi biri mûcib-i keder, diğeri mûcib-i meserret olmak üzere iki cihete ayırıyor. *Kur'ân-ı Kerîm* yalnız mûcib-i keder cihetini gösterdiği halde mûcib-i meserret cihetini sükût ile geçiştirdiğinden onu kendisi ikmâle çalışıyor. Bi's-suhûle anlaşılacağı üzere onun fikrince mûcib-i keder ciheti Âdem'in ma'siyet ederek cennetten ihrâc olunması ve evlâdına âlâm ve ekdâr ve mevt terk etmesidir. Bunun için *Kur'ân*'dan iki âyet getiriyor ki [2](وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ...وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ) âyetleridir. Mûcib-i meserret ciheti de Âdem'in günâhının halâskâr vâsıtasıyla afv olunması ve İsa'nın hayât getirmesidir. Bit-tabi' *Kur'ân*'da bulamadığı ciheti ikmâl için *Tevrat* ve *İncil*'e mürâcaata lüzûm görüyor. Biz de bi-havlihî ve keremihî teâlâ hatîbin birinci cihette getirdiği âyetlere nasıl yanlış ma'nâlar verdiğini isbât ve ikinci cihette dahi bi'l-iltizâm meskûtün-anh bırakdığı ayetleri ityân ile mensûe'-i hatâsını irâeye çalışacağız.

Hatîb-i nasrânî [3](وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ ... مِنَ الظَّالِمِينَ) âyetini sernâme-i makāl ittihâz ettikden ve [4](حَمْداً لله بارئ الكَائِنَات وَفاطِر الارض والسّماوات) diyerek İslâm âdetince hamd ü senâ eyledikden sonra "bu âyet insan hakkında Allah'ın hüsn-i niyyetine delîl-i sâtı'dır" diyor. Yani Allah insanı hüsn-i niyyetle sâlih yapmak istedi ve hatta yapdı, fakat kendisi fenâ çıkdı demek istiyor. Zâten bunu ileride sarâhaten de beyândan çekinmiyor. Bî-çâre hatîb! Daha hutbesinin ibtidâsında Allah hakkında bir fikr-i ibtidâî bile hâsıl edememiş olduğunu irâe eyliyor. Allah'ın hüsn-i niyyetini şöyle îzâh ediyor:

"Allah insanı sâlih olarak halk etti. Ona bir mesken ve me'vâ ihsân eyledi. Onu ta'attufât ve eltâf-ı ilâhiyyesine mazhar ve müstağrak eyledi. Onunla konuştu ve onu kerîm dîdârının müşâhedesiyle müşerref kıldı ve zevcesiyle beraber cennet-i Adn'de iskân eyledi ve onun esmâr-ı şehiyyesinden istediğini yemeye onu muhtâr ve serbest bırakıp ancak bir ağacın meyvesinden yemekliği ona nehy etti"

Hatîbin şu kıssada kim bilir ne gibi bir maksada mebnî meskûtün-anh bırakdığı bir takım mukaddimâtı bir müslim ağzıyla beyân etmek vazîfesi tabi'î bize terettüb ediyor. *Kur'ân-ı Kerîm*'de buyuruluyor ki:

(وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ) "Yâd et ol vakti ki Rabbin yer meleklerine" (اِنّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً) "Ben yerde bir halîfe ikâme edeceğim dedi."[5]

Hazret-i Âdem'e halîfe ıtlâk buyurulması hakkında vücûh-ı adîde beyân olunmakdadır. Birincisi arzın sekene-i kadîmesi olup îkā'-ı fesâd ve irâka-i dem ile müstahıkk-ı mücâzât olan benûcâna halef olmasıdır. İkincisi mahlûkāta halef olmasıdır. Çünkü Allah onda rûhâniyyât ve cismâniyyâtı cem' etmiştir. Hayvânât ve nebâtât ve cemâdâtı cem' ettiği gibi kendi rûhundan da nefh ederek onu mükerrem kılmıştır. [6](وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِى اٰدَمَ...) kavl-i kerîmi buna delâlet eder. Üçüncüsü Allah'a halef olmasıdır. Çünkü binânın vücûdu bânînin vücûduna dâll olduğu gibi insanın vücûdu da Allah'ın vücûduna halef yani dâldir. Kezâ insanın ferdiyeti Allah'ın vahdâniyetine ve zât ve sıfâtı onun zât ve sıfâtına halefdir. Hayatı, kudreti, irâdeti, sem'i, basarı, kelâmı onun hayat ve kudret ve irâdet ve sem' ve basar ve kelâmına rûhunun lâ-mekân ve lâ-cihet olması onun lâ-mekân ve lâ-cihet olduğuna delâlet eder. Gerçi diğer mahlûkātta dahi işbu sıfâttan bazıları bulunursa da Âdem'in halefiyeti hiç birinde bulunamaz. Çünkü sıfâtullah insanda ictimâ' ettiği kadar sâirlerinde etmemiştir. Sıfâtullâhdan her hangi biri kalb-i insânîye tecellî ettiği derecede sâir mevcûdâta tecellî etmez. Ez-cümle hayvânâtta mûcidinin vücûduna dâir ilim yokdur. Melâike dahi nefslerini bütün sıfatlarıyla ve Allah'ı bütün sıfatlarıyla bilmezler. Onun için âtiyen göreceğimiz vechile [7](سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا) diye izhâr-ı acz eylemişlerdir. İnsan ise hilâfet-i uzmâsı sebebiyle nefsini ma'rifet ve Allah'ı bütün o güzel isimleriyle bilmek sûretiyle mümtâzdır.

İnsanın Allah'a halef olmasını beyân sadedinde hudûd-ı ilâhiyyenin yeryüzünde ikâmesi ve ahkâmının ve kazâlarının tenfîzi husûsunda halefiyeti de dermiyân olunabilir.

(قَالُوا) "Melekler dedi ki" (اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ) "Cân kavminin yapdığı gibi yeryüzünde îkā'-ı fesâd ve sefk-i dimâ' edecek birini mi ikâme edeceksin?" (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ) **[191]** "Biz ise seni hamd ile zikir ve nekāisden takdîs ederiz, yani halefiyete biz daha evlâyız." (قَالَ) "Allah dedi ki" (اِنّى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) "Elbette ben sizin bu husûsda bilmediğiniz hüküm ve mesâlihi bilirim." [8]

Bazı müfessirler tarafından hâlî olduğu da beyân olunan işbu hitâb-ı ilâhînin fevâid-i adîdesi vardır. Cümleden biri insanın ta'zîm-i şânıdır, onun vücûdunu evvelden sükkân-ı melekûta tebşîr ve halîfe diye telkīb etmiştir. Yer melâikesine izhâr-ı ta'accüb makāmında o yolda söz söylettirmesi insanın tînetinde mevdû' olan işbu sıfât-ı zemîmeyi i'lâm için olup taraf-ı ilâhîden verilen cevap dahi rahmet-i ilâhiyyeye işâret maksadına mebnîdir. Melekler insanın anâsırdan terekküb edeceğine nazaran beyân-ı mütâlaa etmişler, Allah

[1] Zümer, 39/53.
[2] Bakara, 2/35-36.
[3] Bakara, 2/35.
[4] Fâtır Sûresi 1. âyete telmih vardır.
[5] Bakara, 2/30.
[6] İsrâ, 17/70.
[7] Bakara, 2/32.
[8] Bakara, 2/30.

ise onların muttali' olmadığı cihet-i rûhâniyyesine işâret buyurmuştur.

(وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا) "Allah Âdem'e bi'l-cümle isimleri ta'lîm etti." Yani ma'kūlât ve mahsûsâttan ve muhayyelât ve mevhûmâttan bütün müdrekâtı bilmeye müsta'id kıldı ve eşyânın gerek zâtını ve gerek havâssını ve ulûm ve sanâyi'in esâslarını ona ilhâm eyledi. Bu âyet-i kerîmede insanın mâ-bihi't-temâyüzü ilim ve ma'rifet olduğuna işâret vardır. Çünkü melekler ibâdet ve ma'sûmiyetlerinden bahisle zımnen halefiyete kendilerinin elyak olduğunu iddiâ eylediler. Allah ise hilkatindeki mefâsid ile beraber ilmi sebebiyle Âdem'in ulviyetini irâe eyledi.

(ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ) "Bundan sonra Allah o isimlerin müsemmâlarını yer meleklerine gösterdi." (فَقَالَ) "Emr-i hilâfetten aczlerini göstererek onları tebkît ve ilzâm maksadıyla dedi ki:" (اَنْبِؤُنِى بِاَسْمَاءِ هٰٓؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) "Hilâfete istihkāk hakkındaki zu'munuzda eğer sâdık iseniz bana şunların isimlerini haber veriniz."[1]

(قَالُوا) "Yer melekleri dediler ki" (سُبْحَانَكَ) "Biz seni bi'l-cümle nevâkısdan tenzîh ederiz." (لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا) "Kābiliyetimiz hasebiyle kendi âlemimize münâsib ulûmdan bize ta'lîm eylediğin umûrun hâricinde bir şey bilemeyiz." (اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) "Elbette sen alîmsin, hiçbir şey senden gizli değildir ve hakîmsin, bütün yapdıklarında bir hikmet-i bâliğa vardır. Hatta biz de müsta'id ola idik bu ulûmu bize de ifâza eylerdin."[2]

Mahlûkāt içinde insanın ilim ile mümtâz olmasının sebebi hulâsa-i âlem olmasıdır. Rûhu şecere-i ilim ve ma'rifetin tohumudur, şahsı da şecere-i âlemin semeresidir. Bu sebebden şahsı diğer mahlûkāttan sonra ve cümlesinin ferd-i etemm ü ekmeli olmak üzere yaradılmıştır. Ağacın meyvesi zirvelerinde zuhûra gelmek için bi'l-cümle eczâsından mürûr ettiği gibi Âdem dahi şecere-i mevcûdâtın zirvesine çıkmak için cihât-ı süfliyye ve ulviyyesinden mürûr etmiştir. Âlemin her cüz'ünde onun için bir menfaat veyâ mazarrat, hâsılı bir maslahat veya mefsedet vardır. Onlardan herbirini mülâyim birer isim ile tesmiye eylemiştir. Âdem'in hâlindeki kemâl îcâbından olmak üzere esmâ-i ilâhiyye de onun için bir menfaat veya mazarrat tevlîd eder. Ez-cümle kendisi mahlûk, merzûk, abd, ma'yûb, müznib, tâib, müntefi', mutazarrır, zâlim ve mazlûm… olduğu için Allah da hâlık, râzık, ma'bûd, settâr, gaffâr, tevvâb, nâfi', zârr, âdil, müntakim olmuştur.

(قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَائِهِمْ) "Allah dedi ki: Yâ Âdem meleklere bu mevcûdâtın isimlerinden haber ver." (فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ) "Vaktâ ki Âdem onlara haber verdi." (بِاَسْمَائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ) "Allah meleklere dedi ki size demedim mi göklerin ve yerlerin bütün mugayyebâtını elbette ben bilirim ve sizin açıkdan söylediğinizi de, ketm ve ihfâ eylediğinizi de bilirim."[3] Meleklerin açıkdan söyledikleri Âdem'in hilkatine ibrâz-ı ta'accüb ve ihfâ eyledikleri de hilâfete ehliyettir. Halbuki bâlâda beyân olunduğu üzere toprakdan yaradılmış olan insanın ilminden dolayı onlara rüchânı meydâna çıkdı.

(وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ) "Yâd et ol vakti ki biz yer meleklerine Âdem'e secde ediniz dedik." Çünkü onu evvelce muhakkar görmüş idiniz. Sonra fazl u rüchânı sâbit oldu. (فَسَجَدُوا) "Onlar derhal secde ettiler." Çünkü nûrdan halk olunmuşlardı. Nûrun şânı ise itâat ve inkıyâddır.

Bu secde ma'nâ-yı şer'îsine mahmûl ise hakīkatte mescûd Allah olup Âdem kıble ittihâz kılınmıştır. Ve eğer ma'nâyı lügavîsine mahmûl ise maksad Âdem'e ta'zîm için izhâr-ı tevâzu'dur.

(اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ) "Meğer yer meleklerinin riyâsetinde bulunan İblis kibir ve gurûrundan secde etmedi ve kâfirlerden oldu."[4] Çünkü nârdan mahlûk olup onun şânı da kibir ve gurûrdur.

Buraya kadar hilkat-i Âdem hakkında hatîb dostumuzun ihtimâl ki kendi kitaplarında bulamamasından dolayı meskûtün-anh bırakdığı hakāyık-ı İslâmiyyeyi hulâsaten beyân ettikden sonra âtiyen onun ahz ettiği iki âyet-i celîleyi de nazar-ı tedkīkden geçireceğiz:

(وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ) "Âdem'e hitaben dedik ki:" (اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ) "Zevcen ile birlikde yer cennetinde oturunuz." (وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا) "Bu bağın hangi tarafında isterseniz meyvesinden âfiyetle yiyiniz." (وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ) "Yalnız şu ağaca yaklaşmayınız." (فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ) "Eğer onun meyvesinden yerseniz zâlimlerden olursunuz."[5] Yani emr-i ilâhîye itâatsizlikle yahud na'îm ve kerâmeti muhil bir işe mübâşeretle nefsinize zulüm etmiş bulunursunuz.

Bu âyet-i kerîmede bizim hatîb-i nasrânînin takdîr edemediği bir takım hikmetler vardır. Ez-cümle (وَلَا تَقْرَبَا) nehyinde Âdem ve Havvâ'nın hatâya düşeceklerine ve cennetten çıkacaklarına ve cennetteki ikāmetleri muhalled olmadığına **[192]** işâret vardır. Çünkü muhalled olanlara emir ve nehiy terettüb etmez ve hiçbir hatâ tasavvur olunmaz. Zâten onların hakkında muhalled olmadıklarına Allah'ın meleklere (اِنِّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً) demesi delâlet eder. Çünkü Âdem halîfe olmak ve arzı i'mâr etmek için yaradılmış olmakla elbette cennetten çıkması lâzım gelirdi. (اسْكُنْ اَنْتَ) emri de onların ikāmetleri alâ vechi'l-istikrâr olmadığına delâlet eder. Öyle olsa idi "ben sizi cennette iskân ettim" der idi.

(وَلَا تَقْرَبَا) nehyinde Âdem'in bulunduğu cennetin dâr-ı sevâb olan cennet olmadığına da delâlet vardır. Çünkü oranın hayâtı ebedîdir. Neş'et-i cinâniyye kevn ü fesâdı kabûl etmeyip bi'z-zât muhalled olmayı îcâb eder. Ni'metleri de muvakkat ve mümkinü'l-inkıtâ' değildir.

Burada menhî-anh olan şecerenin ta'yîninde akvâl-i adîde vârid olmuştur.*[6] Bazı meşâyih şecere-i muhabbet olduğunu beyân etmekdedirler. Allah'ın Âdem'e bu yoldaki hitâbı ibtilâ ve imtihân içindir. Nehyi dahi delâlet ve tahrîz maksadına mebnîdir. Zîrâ insan men' olunduğu şeye harîs olur. Allah bilirdi ki Âdem'in gittikçe o şecere-i muhabbete

[1] Bakara, 2/31.
[2] Bakara, 2/32.
[3] Bakara, 2/33.
[4] Bakara, 2/34.
[5] Bakara, 2/35.
* *Tevrat*'da "hayır ve şerri bilmek ağacı" denilmişdir.

iştihâsı artacak, nihâyet ondan tenâvül edecek, bu sûretle mihnete düşecek ve sırr-ı hilâfet zuhûra gelecektir.

Burada bir cilve-i Sübhâniyye daha görülür ki eğer nehy-i mezkûr vârid olmaya idi tenâvülü isyân olmazdı, isyân olmayınca tevbeye lüzûm görülmezdi. Tevbe olmayınca da afv ü mağfiret ve günâhdan tahâret ve muhabbet-i ilâhiyye zuhûra gelmezdi. [1](اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) Halbuki cemâl ve celâl sıfatları gibi tevvâb ve gafûr, kahhâr ve settâr sıfatlarının dahi zuhûru muktezâ-yı hikmet idi. Âdem'in bu bâbda husûle gelecek zellesi zelle-i tenzîhiyyedir ve nehy-i tenzîhî sûretiyle levme istihkākı (حَسَنَاتُ الاَبْرَارِ سَيِّئَاتُ المَقرّبين) "Müttakîlerin haseneleri mukarrebler için seyyi'eden ma'dûd" olmak kabîlindendir.

Kıssanın bundan ilerisini bir kere hatîbden dinleyiniz:

"Hazret-i Âdem'in bu hâl-i saâdette ne kadar uzun müddet kalmış olduğunu bilmeyiz. Şu kadarını biliriz ki şeytân ol ağacı ona hoş ve güzel göstererek onu ol ağacın meyvesinden yemeye iğvâ ve istihvâ eyledi. O dahi şeytânın tesvîlâtına uyarak ondan yiyip Rabbine isyân eyledi ve hemen o lahzada cibilletlenmiş olduğu rütbe-i kudsiyetten ve fıtrî salâhdan düştü ve tabîat-i esîme ve nefs-i emmâre sâhibi oldu ve Allah onu derhal cennetten tard edip (hayât ağacının yolunu muhâfaza için Adn bahçesinin şarkī cânibine kerrûbîler ve her tarafa döner alev kılıçları ikāme eyledi."

Bir de bizden dinleyiniz:

(فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا) "Şeytân Âdem ve Havvâ'yı cennetten kaydırdı." Yani ilkā-i vesvese ile onların zelleye düşmelerine sebeb oldu. Zelleden murâd hatâen ve bilâ-kasd savâbdan zühûl etmekdir. (فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فيهِ) "Nâil oldukları naîm ve kerâmetten onları ihrâc eyledi." Halbuki İblis'in maksadı onları cennetten ihrâc olmayıp belki mertebesinden iskāt ve Allah'dan teb'îd idi. Âtiyen görüleceği üzere bu emeline nâil olamamıştır.

(وَقُلْنَا) "Biz Âdem ve Havvâ'ya dedik ki:" (اهْبِطُوا) "Yeryüzüne ininiz" (بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) "Bir halde ki evlâdınızdan bazısı bazısına düşman olsun." (وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حينٍ) "Sizin için yeryüzünde bir zamana kadar karârgâh ve ni'metlerinden istifâde olacakdır."[2] Bu kelâm Hazret-i Âdem için dünyâda bekā olmayıp yine cennete rücû' edeceğine işâret vardır.

Şu halde sûre-i A'râf'da vârid olan [3](اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبينٌ) "Ben sizi o şecereden men' etmedim mi ve şeytân size açıkdan düşmandır demedim mi" âyet-i kerîmesiyle vukū' bulan itâb, unf ve şiddet için değil, belki taltîf içindir ve onların cennetten teb'îdi bi'l-istihkāk nâiliyetlerini istihsâl ve kendilerini daha ziyâde takrîb içindir.

İşte mümkün olduğu kadar ihtisâra riâyet ederek ve tefehhümü işkâl edecek derecede ta'mîk cihetine de gitmeyerek kütüb-i tefâsîrden istinbât edebildiğimiz îzâhâtı i'tâ ettik. Şimdi hatîbin sözüne nakl-i kelâm ediyoruz:

"Bu vak'a ve hikâyeyi *Tevrat* ve *Kur'ân* lafzan ve ma'nen hemen hemen birbirine müsâvî ibârelerle takrîr eylemişlerdir."

Hatîb-i nasrânînin şu sözü ne dereceye kadar muvâfık-ı hakîkat olduğunu anlamak için *Tevrat*'ın bazı fıkarâtını buraya nakl etmemiz lâzım geliyor.

"Ve Rab Allah şark cânibinde Adn'da bir bahçe tertîbiyle .... yemek için her bir ağacı ve bahçenin ortasında (hayat) ağacıyla (hayır ve şerri bilmeklik) ağacını bitirdi… Adn bahçesini timar ve muhâfaza etmek üzere Âdem'i alarak oraya kodu… Bahçenin ağaçlarının kâffesinden istediğin gibi ye; ammâ (hayır ve şerri bilmeklik) ağacından yeme. Zîrâ ondan yediğin günde mutlaka ölürsün dedi…" Yılan karıya: Mutlaka ölmezsiniz. Zîrâ ondan yediğiniz günde gözleriniz açılıp hayır ve şerri tanıyarak ilâhlar gibi olacağınız Allah'ın ma'lûmudur dedi… ve karı onun meyvesinden alıp yedi ve zevcine de verdiğinden o da yedi. O zaman ikisinin dahi gözleri açılmakla üryân olduklarını bildiler ve incir yapraklarını dikip kendilerine futa yaptılar ve günün serin vaktinde bahçede gezen Rab Allah'ın huzûrunda bahçenin ağaçları arasında gizlendiler…. Ve Rab Allah işte Âdem hayır ve şerri bilmekde bizden biri gibi oldu ve şimdi elini uzadıp (hayat) ağacından dahi alarak yiyip ile'l-ebed yaşamasın dedi. İmdi Rab Allah onu alındığı toprağı timar etmesi için Adn bahçesinden çıkardı. Böylece Âdem'i tard ile hayat ağacının yolunu muhâfaza için Adn bahçesinin şark cânibine kerrûbîler ve her tarafa döner alev kılıcını ikāme eyledi."

Bu kıssayı *Kur'ân*'ın tarz-ı beyânıyla *Tevrat*'ın beyânı beynindeki farkı erbâb-ı insâfın takdîrine terk ile iktifâ ederim.

Hatîb bâlâdaki fıkrasında Âdem'e kable'l-isyân bir kudsiyet ve fıtrî bir salâh isnâd ediyor ve ba'dehû cibilleti tahavvül ederek nefs-i emmâre sâhibi **[193]** olduğunu beyân ediyor. Bu hutbesinde esâs ittihâz ettiği fikr-i aslî budur. Çünkü insanı yine tebdîl ile ona kudsiyet-i asliyyesini i'tâ edecek bir vâsıtaya lüzûm gösterecek ve o vâsıtanın da nefsini çelipa üzerinde fedâ ve kanını irâka eden Allah olduğunu söyleyecekdir. Bâlâda verdiğimiz îzâhâttan da anlaşıldığına göre insan esâsen anâsır-ı arziyyeden yaradılmış olmak hasebiyle cibilleti fesâda münhemikdir. Maamâfih kendisinde rûh bulunduğundan salâha da müsta'iddir. Eğer kable'l-isyân hâl-i aslîsi kudsiyet olsaydı insan olmayıp melek olması lâzım gelirdi. Yani kendisinde nâsûtiyet bulunmamak îcâb ederdi. Halbuki onun toprakdan yaradıldığında gerek bizim kitâbımız ve gerek onların kitâbı müttefikdir. Ba'de'l-isyân tabî'atı bi'l-külliyye tebeddül edip de salâhı bi'l-külliyye zâil olsaydı sırf behîmiyyete düşer ve hiç kudsiyeti kalmazdı. Halbuki hiç olmazsa halâskâr (Mesîh) gelmezden evvel bir takım peygamberlerin gelip halka teblîğ-i din ettiklerini olsun nazar-ı i'tibâra alarak onları bu derekeye indirmemeli idi, insan ibtidâ-i hilkatinde cemâl ve celâli câmi' olarak yaradılmış ve efrâdında bazen biri bazen diğeri galebe eylemiştir.

Bir de hatîb-i nasrânî hutbesinde nefs-i insânînin yalnız emmâre mertebesini nazar-ı i'tibâra alıyor da levvâme,

[1] Bakara, 2/222.
[2] Bakara, 2/36.
[3] A'râf, 7/22.

mülhime, mutma'inne mertebelerini hiç görmek istemiyor. Nefs-i emmâre daima sâhibine fena ve muzır şeyler emreder. Arzusu şehvet, istirâhat, keslândır. Doyarsa kuvvetlenir, uyursa beslenir, acıksa kesb-i za'f eder. [1](وَمَا اُبَرِّئُ نَفْسِى اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ) "Ben nefsimi tezkiye edemem zîrâ nefs fenâlıkla emreder." Âyet-i kerîmesinden maksad budur. Ve nefisleri bu mertebede kalanlar [2](اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ) "Adetâ behâim gibi ve belki daha aşağı mertebede olurlar." Lâkin bu nefis envâ'-ı riyâziyyât ile kırılır ve taht-ı zabta ve kahra alınır. Onun mevtiyle nefs-i mutma'inne hayat bulur. –"Nefs-i levvâme" zulüm ve fesâd ile emr eder. Kahr u galebe ve riyâset arzu eyler. Ahlâkı kibir ve buhl, hiddet, mekr ve hîledir. Mâl ve şeref ile kuvvetlenir, fakr ile kesb-i za'f eder. [3](وَلَا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ) âyet-i kerîmesi buna işârettir. – "Nefs-i mülhime" hayır ve nef'a meyl eder, bazen buna muhâlefet etse bile bi's-suhûle rücû' eyler. Ma'rifet ile, ihsân ve ma'deletle mütelezziz olur. Tabîatı mülâyim, sâhib-i fikr ve tedbîr, ulûmdan bâhis, mutî' ve münkād olur. Arada riyâ ve tasannu'a da gider. Ma'rifetle izzet bulur, hikmetle terbiye olur. Kendinden şikâyet edilse muztarib olur. Hikmet ve ihsândan hâlî kalsa tevâzu' eder. [4](وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا.فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا) kavl-i kerîminde buna işâret vardır. – "Nefs-i mutma'inne" Allah'dan râzî ve ef'âli indallâh marzî olur. Kazâ ve kadere münkād va'd-i ilâhî ile mutma'in ve şâd olur. Zikrullâh ile telezzüz eder, merzâtullâhı sever, emr-i ilâhîye muvâfakat ile emr eder. Tabîatı hilm, vakār, kerem, sıdk, safâ, akıl, fazl, birr u ihsân, sehâ, rızâ ve sükûn, tasdîk, îmân ve tevfîkdir. Zikrullâh ile şeref bulur. Allah'ı fehm etmekle ulüvv-i menzilet kazanır. Allah'a rücû' ile safâ ve tahâret bulur. Gāfil olsa zulüm eder, sehv etse münkabız olur, gayra nazar kılsa mükedder olur. [5](اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً .يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ) "Ey nefs-i mutma'inne Rabbinden râzî olduğun, o da senden râzî bulunduğu halde ona rücû' et" [6](فَادْخُلِى فِى عِبَادِى.وَادْخُلِى جَنَّتِى) (Kullarımın arasına gir ve cennetime dâhil ol) âyet-i celîlesi buna işârettir. –Nefsin her mertebesi için mufassalât-ı ahlâkıyyede mübeyyen bir takım riyâzetler vardır ki onlarla kesb-i salâh eder.

Ey hatîb efendi! Nefs hakkındaki bu ifâdâtım söylenmesi lâzım gelenlere nisbetle lâ-şey mesâbesindedir. Nefsin merâtibine ve terbiyesi için lâzım gelen tedâvîlere dâir ma'lûmât isterseniz mufassalâta mürâcaat etmelisiniz. İslâmın ne gibi dürûs-ı hikmet aldıklarını görüyorsunuz yâ. Şimdi nefs-i emmâre derecesinde kalanların onlara "Geliniz bizim fikrimizi kabûl ediniz" diye nasîhat vermeleri Bahr-i Muhît'deki inci sayyâdlarına sâhilde kör kefal saydını tavsiyeye benzemez mi? (Devâm edecek)

Gedikpaşa, 14 Mayıs **Mahmud Es'ad**

[1] Yûsuf, 12/53.
[2] A'râf, 7/179.
[3] Kıyâmet, 75/12.
[4] Şems, 91/7.
[5] Fecr, 89/27-28.
[6] Fecr, 89/29-30.

FIKIH VE FETÂVÂ

İCTİHÂD NE DEMEKDİR VE NE GİBİ AHKÂMDA İCTİHÂD OLUNABİLİR?

İlm-i usûl ulemâsı, ictihâdı bir hükm-i şer'î-i fer'îyi delîlinden istinbât husûsunda bezl-i mechûdda bulunmakdır, yolunda ta'rîf ediyorlar.*[7] Bu yolda çalışacak zâta da müctehid deniliyor. Müctehid, edille-i kat'iyye ile sâbit olmayan ahkâm-ı fer'iyyeyi, Kitâb, Sünnet, icmâ' ve kıyâsdan ibâret olan edille-i şer'iyyeye tevfîkan halletmeye çalışır. Şer'in esâslarını umûmî mebâdîsini ta'mîk, vüs' u tâkati yettiği mertebede istiksâ-yı nazar ve i'mâl-i fikr eder. Ondan sonra –zamanın tevlîd ettiği bir ihtiyâcın tesviyesi için– bir hüküm verir, bir nizâm vaz' eder.

Şerî'at, emr-i maâş ve emr-i me'âdda insanların te'mîn-i menâfi'i esâsı üzerine müesses olduğundan bir hüküm ki –zaman ve mekânın tebeddülüyle– te'mîn-i adâlet edemez ve mesâlih-i âmmenin tesviyesine kâfî gelemez, o hükmün tebdîli şer'an bir zarûret kesb eder. Yahud zaman ve mekân yeni bir **[194]** ihtiyâcın tesviyesi için yeni bir hüküm ister, o hükmün verilmesi o ihtiyâcın tesviyesi lüzûm-ı kat'î tahtına girer.

Devirden devire ihtiyâcât ve mu'âmelât tenevvü' ve tevessu' ettiğinden her asırda da ictihâda lüzûm-ı kat'î vardır. Ehâdîs-i nebeviyye, siyer-i ashâb; târîh-i tâbi'în tedkīk edilir, tebe'-i tâbi'în devirleri ta'mîk olunursa bu hakîkat bütün vuzûhuyla meydâna çıkar.

İctihâdın lüzûmuna dâir Hazret-i Peygamber'in, bir müctehid ictihâdında hatâ ederse bir sevâba, isâbet ederse on sevâba nâil olacağı**[8] hakkındaki beyanât-ı nebeviyyelerinden daha sarîh delîl olur mu?

Zamanın ihtiyâcına göre ictihâdâtta bulunmak husûsunun nezd-i Risâlet-penâhî'de ne derece mültezem olduğuna dâir me'mûren Yemen'e i'zâm buyuruldukları esnâda Mu'âz bin Cebel ile Zât-ı Risâlet-penâhî arasında cereyân eden muhâvereden daha parlak şâhid ikāmesine lüzûm var mıdır? Kütüb-i ehâdîsde musarrah olan bu muhâvere şu yolda cereyân eylemişti:

Hazret-i Peygamber – Yâ Mu'âz, Yemen'de ne ile icrâ-yı ahkâm edeceksin?

Mu'âz – Kitâb-ı İlâhî ile!

– Kitâb-ı İlâhî'de bulamazsan…?

– Sünnet-i Resûl ile!

– Sünnet'te de bulamazsan…?

* الاجتهاد، هو استفراغ المجهود فى استنباط الحكم الشرعى الفرعى عن دليله وشرط) مظلقه ان يحوى علم الكتاب بمعانية لغةً وشرعا اقسامه والسنة بمتنها وسندها وموارد الاجماع ووجوه القياس وحكمه غلبة الظن على احتمال الخطاء فالمجتهد يخطئ (ويصيب.

** (إِنْ أَصَبْتَ، فَلَكَ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَإِذَا أَخْطَأْتَ، فَلَكَ حَسَنَةٌ) [et-Taberânî, *el- Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 2, s. 162.] (Hadîs-i şerîf)

– Kendi re'y ve ictihâdımla!*[1]

Hazret-i Mu'âz'ın şu son cevâbı fevkalâde takdîr ve mahzûziyet-i nebeviyyeyi mûcib olduğundan bu müctehid-i muhterem taltîfât-ı nebeviyyeye mazhar buyurulmuştu. Hattâ zât-ı risâlet-penâhî memnûniyetlerini: (Allah'a hamd olsun ki Resûl'ünün me'mûrunu onun râzı olduğu şeye muvaffak kıldı) cümlesiyle izhâr buyurmuşlardı.

İsâbet-i re'y ve dindeki vukūf ve salâbetiyle mümtâz olan Hazret-i Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'yi me'mûr ta'yîn ettikleri zaman Kitâb-ı İlâhî ve Sünnet-i Nebevî'de sarâhate destres olamadığı yerlerde ictihâda devâm etmesini emir ve teblîğ eylemişlerdi.**[2]

Acaba bâb-ı ictihâdı sımsıkı kapayanlar, ahkâm-ı dîniyyeyi tahdîd husûsunda kendilerini Şâri'-i A'zam'dan daha ziyâde salâhiyetdâr, umûr-ı dîniyyede Hazret-i Ömer'den daha ziyâde salâbetdâr mı addediyorlar?

Bunlar devr-i ashâbı tedkīk etmiş olsalardı irtihâl-i nebevîden sonra zuhûr eden mesâilde uzamâ-yı ashâbın alabildiğine ictihâdâta devâm etmiş olduklarına dâir binlerce şevâhid bulabilirlerdi. Ashâb-ı güzîn, Kitap ve Sünnet'te destres olamadıkları husûsâtta ictihâd ve mûcebiyle amel ederlerdi. Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtıyla Hazret-i Ayşe, Talha, Zübeyr, İbni Abbâs, Ebû Hureyre, Ammâr bin Yâsir, İbni Ömer, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Mes'ûd, Enes bin Mâlik, Ümmü Seleme, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Abdullah bin Zübeyr, Ebû Musa el-Eş'arî, Selmân-ı Farisî, Mu'âz bin Cebel, Câbir bin Abdullah, Sa'd bin Vakkās, Abdurrahman bin Avf, İmrân bin Husayn, Ebû Zer-i Gıfârî ve Ebudderdâ gibi zevât-ı fâzıla mesâil-i mütenevvi'aya dâir ictihâdâtta bulunurlar, yeniden yeniye zuhûr eden mesâilin hall ü faslına çalışırlardı.

Devr-i ashâbı müteâkib gelen asırlarda zuhûr eden uzamâ-yı ümmetten İmâm Mâlik, Şâfi'î, İmâm Ahmed ashâb-ı güzînin isrlerine tevfîk-ı hareketle ictihâdâta devâm etmiş ve mezheblerinin te'sîsine çalışmışlardır.

Hatta, ehl-i sünnet ulemâsı miyânında mezâhib-i erba'adan hiç birine tâbi' olmayarak müstakil birer mezheb sâhibi olan birçok müctehidîn daha zuhûr etmiştir.

Süfyan bin Sa'îd-i Sevrî, Ebû Sevr-i Hâlidî, Davud bin Ali Zâhirî, Muhammed bin Cerîr-i Taberî, Ebubekir bin Huzeyme, İshak bin Râhaveyh… gibi zevât-ı âliye bu miyânda ta'dâd olunabilirler. Şu halde ictihâdın hasr u tahdîd edilemeyeceğine bu muhterem sîmâlardan büyük delîl olabilir mi?

Fakat ne çâre ki bu gibi bülend-nâsiyelere halef olanlar ilmen, fazîleten onların pâyelerine su'ûd edemediklerinden kemâl-i acz ile taklîde yapışmışlar, dar bir sâhaya sıkışmışlar, dâire-i taklîdden hârice çıkmaya cesâret edememişlerdir.

Dâmen-i taklîde yapışan mukallidîn kendilerini âlem-i ulemâdan zannediyor ve halka karşı da âlimlik taslamayı unutmuyorlardı. Halbuki İbni Cevzî'nin dediği gibi mukallid hiçbir vakit âlim sayılamaz. İlmin şartı bilinen şeye edillesiyle vâkıf olmakdır. Ulemânın tereddîsi, taklîdin tahakkümü; ki bâb-ı ictihâdın seddiyle nihâyetlenmiştir; millet-i İslâmiyye arasında parlak zekâların zuhûruna nevvâr ve hür dimâğların inkişâfına en büyük bir mâni'a teşkîl eylemiştir.

Taklîdcilik meydan aldıkdan sonra dimâğlar düşünmekden, fikirler tetebbu'dan men' edildi. Ulûm; zavâhir-i kütübe hasr olundu. İstiklâl-i fikr mahv oldu. Akıl ve muhâkeme taht-ı tazyîka alında. Neticede İslâmlar her ilmi ihmâl ettiler, gide gide şah-râh-ı ilm ü irfân dikenli ve dar derbentlere sokuldu.

Halbuki her asırda şerâit-i ictihâdı –ki ma'ânî ve aksâmıyla beraber Kitâb'ı, metin ve senediyle Sünnet'i, mevârid-i icmâ' ve vücûh-ı kıyâsı bilmekden **[195]** ibârettir – câmi' hiç olmazsa birkaç zâtın bulunması lâzım, bunların yetiştirilmesi ümmet-i İslâmiyye üzerine farz, ulemânın da bu mertebeye i'tilâ etmeye çalışmaları lâ-büd idi.

Fakat çalışmak, didinmek, işte bu müz'ic meşgale hiç kimsenin işine gelmiyordu. Bu müşkil zahmetten kurtulmak için ictihâd kapılarını kapamak daha kolay ve daha münâsib görüldü. Ve bâb-ı ictihâdın kapanmış olduğu şâyi'ası halk arasına yayıldı!...

§

İctihâd hangi ahkâmda olacakdır? Şimdi bu mes'eleyi tedkīk edelim:

Ahkâm-ı şer'iyye: İ'tikādât, ibâdât, melekât ve muâmelât nâmlarıyla dört kısma ayrılabilir. Bunlardan ahkâm-ı i'tikādiyyede ta'rîf-i sâbıkına göre ictihâd câri olamayacağı gibi –pâye-i kemâli ne kadar yüksek olursa olsun– hiçbir ferdi taklîd etmek de meşrû' değildir. Çünkü i'tikāda müte'allik ahkâmın ekserîsi edille-i akliyye ile kat'iyyen sâbit olmuş, nusûs-ı *Kur'ân*-ı *Kerîm* ve ehâdîs-i mütevâtirede vârid oldukları gibi aklen muhâliyetlerini mûcib bir delîl de yokdur. Binâenaleyh bunların teslîm ve kabûlü de zarûrîdir. Her halde ahkâm-ı i'tikādiyyede ilm-i yakīn şarttır.

İbâdâta müte'allik ahkâma gelince: Burada şâri'in vaz' ettiği esâslar lâ-yeteğayyerdir. Çünkü ibâdâta müte'allik hükümler taraf-ı şâri'den itmâm edilmiştir. İbâdette rûh, hulûs-ı niyyet ve rızâ-yı Bârî'yi celbdir ki bu da tehzîb-i nefs, takviye-i îmân ve evâmir-i şer'iyyeye imtisâl ile olur. İbâdetin icrâsı için bir teklîf-i şer'î bir de lezzet-i rûhânî kâfi olduğundan ibâdâtın zaman ve mekân i'tibârıyla tahavvülü îcâb etmez. İbâdet kısmında yalnız ityânı zarûrî veyâ müstahsen olan erkân ve sâirenin ta'yîn ve temyîzi husûsunda rivâyât-ı muhtelifeden esah olanı tercîh, mücmel olan bir ta'bîri tefsîr sûretiyle ta'mîkāt-ı ictihâdiyyede bulunulabilir. Yoksa hiçbir müctehid farz olan ibâdetlerden birini kendi ictihâdıyla tağyîr etmek salâhiyetini hâiz değildir ve olamaz. Hayât-ı uhreviyyeye taalluk eden ahkâmda insanlar bildikleri gibi hareket edemezler. Şâri' ne yolda emretmiş ise ona ittibâ' lâzımdır.

Melekât kısmı ki menhiyât ve mehârimden, şürûr ve kabâyihden men' ve tahzîr hükümlerini, fezâil-i ahlâkıyye iktisâbına tergīb esâslarını şâmildir, burada da müctehid hıl veya hürmetine dâir nass-ı şer'î olan ahkâma bit-tabi' ilişemez. Yalnız meskûtün-anh olan bir fi'ilin hıl veyâ hürmetini

---

* قال رسول الله لما بعث معاذ بن جبل إِلَى الْيَمَنِ قَالَ له بم تَقْضِي قَالَ بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ) فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ اقضى بسنة رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِيهِا قَالَ أَجْتَهِدُ (رَأْيِي فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُول رَسُوله بما يرضى به رسوله.

[Benzer şekilde, Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Akdiye, 11.] (Hadîs)

** (الفهم الفهم عندما بتلجلج فى صدرك مما لم يبلغك فى كتاب الله وفى سنة النبى) (Hazret-i Ömer.)

kıyâsla isbât edebilir. Müctehidin bu esâslara dokunamaması terakkī ve tekâmülümüze hiçbir mâni'a îrâs edemez. Bi'l-aks bunların lâ-yeteğayyer olması vahdet-i milliyye ve vahdet-i terbiyyeyi intâc edeceği gibi efrâdın ale's-seviyye fezâil-i ahlâkıyye ile ittisâflarını da te'mîn eder.

Müctehidlerin mesâîlerine en ziyâde cevelângâh olan sâha mu'âmelât-ı dünyeviyye kısmıdır. Çünkü mu'âmelât-ı dünyeviyye, örf, âdet, ihtilâf-ı zaman ve mekân ile tağayyür eder. Bunlar hakkında her asırda o asrın ihtiyâcâtına o mahallin ilcââtına göre ictihâdâtta bulunmak lâzımdır çünkü mu'âmelâtın cüz'iyyâtını tahdîd etmek mümkün değildir.

Şerî'at-i İslâmiyye, taharrî-i adâlet, müsâvâta ri'âyet*[1] zarar ve zırârı def'**[2] gibi bir takım esâsât-ı âliye vaz' etmiştir ki fukahâ ve erbâb-ı hukūk bu esâslara göre ictihâdâtta bulunarak ahkâm-ı fer'iyyeyi istinbât ederler.

Mu'âmelâtta esâs, te'mîn-i menfaat, tanzîm-i hayât ve umûr-ı ma'îşeti ıslâh edecek bir nehc-i kavîm vaz'ıyla sa'âdet-i dünyeviyyeyi ihzâra çalışmakdan ibâret olduğundan mu'âmelâtı bu gāyelere göre ıslâh ve tanzîme muktedir olabilecek mütefekkir dimâğlara ihtiyâc vardır. Ahkâm-ı fer'iyyenin istinbâtı husûsu da bu gibi mütefekkir üli'l-emrlere yani erbâb-ı ictihâda âid olduğu evâmir-i şer'iyye cümlesindendir.***[3]

"Zulmetten Nûra" **M. Şemseddin**

FENNİYÂT

SİVRİSİNEK

Bir erkân-ı harb ne kadar mâhir ise karşısındaki düşmanın harb planını öğrenmeyi o derece ve belki daha fazla arzu eder. Biz de dâhilî düşmanımız, düşman-ı canımız sivrisineğin tarz-ı ma'îşet ve neşv ü nemâsını ecnâs ve envâ'ıyla beynlerindeki mümeyyiz farkları sûret-i vahzıyla nakl-i emrâz husûsunda gösterdiği yararlığı öğrenelim:

Sivrisinek erkekleri çiçek emerek çiftleşme zamanına kadar ömür sürerler. Dişileri ise doğar doğmaz insan kanına hücûm eder. Ekseriyâ gece, bazen sıcak günlerde öğle vakti ısırırlar. Ve asıl tehlikeyi mûcib olurlar. Sivrisinekler bataklıklara yumurta bırakmak sûretiyle çoğalırlar. Yumurtlayacak dişiler su sathına pek yakın uçar ve en râkid mevki'i bulup ya uçtukları halde yahud yosunlara **[196]** konarak batınlarına mukavves bir şekil verir bir veya birkaç yumurtayı suya terk ederler. Sıcak havalarda yumurta suya düştüğünün ikinci günü çatlar kısa ve gözle pek güç fark olunur yavrular meydana çıkar. (Rüşeym-i mâî veya sürfe-i mâiyye) Bunlar da derilerini değiştirerek yumurtalarının çıkdıklarının yirmi veya yirmi beşinci günü istifhâm işâreti (?) şeklinde bir ikinci nevi' yavru hâsıl ederler. (Şüfeyre-i mâiyye) (Şekilde görülür. ح، و، آ) Bu son yavrular da şüfeyre hâline geldiklerinin üç veya beşinci günü asıl ana ve baba sineği meydana getirirler. (ق) Sivrisinek yavruları sıcakdan hazzettikleri gibi soğuğa da oldukça mütehammildirler. Bir havuzdan elde ettiğim on beş kadar yavruyu şişe içinde pek sert ve soğuk rüzgârlara karşı büyütmeye muvaffak oldum. Şu kadar var ki bu mukāvim hayvanlar rüzgârdan müteessir olmamak maksadıyla şişenin duvara isâbet eden cidârına şitâb ediyorlar.[1]

Oda içerisinde bulunanlar, loşlukdan ve sıcaklıkdan daha sür'atle büyüdüler ki bu da ağaçlık, sazlık yerlerle memâlik-i hârreyi tercîh ettiklerini isbâta kâfî bir delîldir. Fennen isbât olunduğuna ve buradan da anlaşıldığına göre yavrular kışı bataklıklarda geçirir ve yazın hatta ilkbaharın hulûlüyle meydana çıkarlar. Nitekim bu sene Mart'ının ikinci günü birkaç tanesi pencerelerime hücûm etmiş ve nazar-ı dikkatimi celb eylemişti.

Sivrisineklerin birçok familyaları, cinsleri ve nevi'leri varsa da memleketimizde en çok görülen başlıca iki nevi'den bahs edeceğiz.****[4]

Sıra gelir de sarı ısıtma (hummâ-yı asfer) hakkında da birkaç söz söylersek bir üçüncü nevi' sineğin ismini de o zaman zikr ederiz. Bu iki nevi'den birisi ısıtmayı nakl eder, diğeri etmez. Aralarındaki farkı ehemmiyetlerine binâen muhtasaran beyân edelim:

1- Yumurta iken: Isıtmayı nakl eden cinsin yumurtaları suyun sathında teker teker yüzer. Nakl etmeyenin yumurtaları ise yek-diğerine iltisâk sûretiyle hâsıl olan şeyler hâlinde su üstünde yüzerler.

2- Yavru iken: Isıtmayı nakl edenin vücûdu düzdür. Nefes almak için suyun yüzüne gelince vücûdunun her tarafıyla su sathına iltisâk eder. Nakl etmeyenin ise son halkasında bir nefes borusu bulunduğundan yalnız onu su sathına uzatır. Vücûdu da baş aşağı sarkar. Bunu görmek için bataklığın birinden bir bardak su almak kâfîdir. Yalnız unutmamalıdır ki birinci nevi' o kadar kesretle elde edilmez. Yukarıda söylediğim on beş yavru arasında ancak iki tane görebildim

3- Büyüyünce: Kanadlanınca; nakl edenin kanadında dört büyük bir-iki de pek küçük leke bulunduğu halde diğerinde görülmez. Bununla beraber kanadı lekesiz nâkil sivriler de yok değildir

4- Duvara konduklarında: Birincisi dört ayağıyla iltisâk ederek iki ayağını serbest bırakır. Vücûdu da duvara bir amûd resmeyler. Yere konduğu zaman da baş aşağı bir vazîyet alır. İkincisi duvara muvâzî bir hat teşkîl eder. Bu dört ayağı duvarla münâsebette bulunur. Bunlar da pek mümeyyiz vasıflar olmayıp iş kanadlarla tuğlardadır. Lisân-ı fende

---

* (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) [A'râf, 7/99] Furkān-ı hakîm.

** (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فى الاسلام) [İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Ahkâm, 17] Hadîs-i şerîf

*** (وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ) [Nisâ, 4/83] Furkān-ı hakîm.

[1] Yukarıdaki satırlarda geçen harflerin, yazıda bulunması gereken ancak konulmayan şekillere ait olduğunu tahmin edebiliriz.

**** Bu familya, cins ve nevi'lerin ismini ta'dâd kābil idiyse de makāle etibbâdan ziyâde umûmun okuması için yazılmış olmakla vazgeçildi. Sırf bu mes'ele ile iştigāl edecek kardeşlerime ya bütün âsâr-ı garbiyyenin mezciyle ve fennin bütün yeniliklerini câmi' bulunmak şartıyla ilk defa muallim-i muhteremimiz İsmail Hakkı Bey tarafından meydana getirilip neşr olunan "İlm-i Hayvanât-ı Tıbbiyye ve Zirâ'iyye" nam kitâbın ısıtma ve sivrisinek bahislerine vayahud doğruca garb âsârına mürâcaat eylemelerini tavsiye ederim. A. C.

nakl edene anofeles, etmeyenlere tilekes nâmını verirler. Kim ne derse desin sivrisineklerin cümlesi tehlikeli hayvanlardır. Hiç birinden hayır beklenmez. Bunu da sıra düştükçe isbât ederiz.

Sûret-i vahz: Kıta'ât-ı femiyyesini setr eyleyen alt ve üst fükûk katlanarak geriye çekilir. Hortum deriye oradan da damara dâhil olur. Sivri 1, 2 veyâ 3 dakîka bu halde kalır. Şercinden şeffâf bir mâyi'in zaman zaman zuhûr eylediği görülür. Bu vahz iledir ki ısıtmayı ve daha birçok kan hastalıklarının tohumunu nakl eder. Hasta bir şahsın kanından emmek sûretiyle vücûduna doldurduğu tohumlar (cerâsîm-i maraziyye) mi'deden karın boşluğuna oradan sırtında yağlı damar vâsıtasıyla boyundaki lu'âb guddelerine intikāl eder. Lu'âb guddelerine gelen tohumların vahz iğnesi tarîkıyla bir şahs-ı diğerin kanına pek kolaylıkla intikāl eyleyeceği bî-şekk ü şüphedir.

Müntesibîn-i tıbdan

Ahmed Cevdet

TERBİYE VE TA'LÎM

DÂRÜLFÜNÛN-I OSMÂNÎ

Nedreti kendisinin bâ'is-i kıymeti olan bir cevherde alemdir ki âsâr-ı mâddiyyesiyle sa'âdet-i beşeriyyeye hizmet ettikçe aksâm-ı ibtidâiyyesi şerâit-i hayâtiyye kadar elzem, derecât-ı âliyyesi de servet-i milliyye kadar mültezem olur. Cereyân-ı hayât ancak teceddüdât-ı müteselsilenin tezâhüründen ibâret olup hayât-ı efrâd ağdiye-i lâzımenin vücûda temsîli sâyesinde te'mîn edilen teceddüd ile devam edebildiği gibi efrâdın ictimâ'ından müteşekkil bulunan hayât-ı cem'iyet de teceddüdât-ı mütevâliyyeye arz-ı iftikār edip bu husûsda ilim ve hüner en birinci âmil ve müessir olmuş, daha doğrusu cem'iyetin te'mîn-i **[197]** hayâtı için îcâb eden teceddüdü bir gıdâ-yı hâricî gibi idâre etmekde bulunmuştur.

Târîhde okuyup yazmaya başlamadan dâire-i temeddüne hatve-endâz olmuş hiçbir kavme tesâdüf olunamadığı gibi asr-ı hâzırda da tabakāt-ı medeniyyenin bâlâ-yı müşa'şaında ancak irfânıyla müte'âlî milletleri görmek kābil oluyor.

Kâbûs-ı cehâletin bütün zulmetiyle hüküm-fermâ olduğu bir muhît-i târîke neşr-i envâr ile başlayan İslâmiyet; ta'mîm-i maârifi ilmin cehle savlet-i mücâhidânesi şekline ifrâğ eyledikden sonra vücûda getirdiği meâsir-i irfân ile mücehhez medeniyet-i muntazamayı daima maârifle mütevâzî ve mütevâzin bulundurmak îcâb ederken bazı esbâb dolayısıyla asren ba'de asr hareket-i ilmiyyeye târî olan rehâvet medeniyet-i İslâmiyyeyi de kendisiyle beraber bir devre-i tevakkufa dâhil etmiş ve tevakkufun netîce-i tabîîyyesi olan tedennî de tabî'atıyla yüz göstererek binâ-yı medeniyyette müessirât-ı hâriciyyenin tahrîbâtına müsâid cereyânlar açılmaya başlamıştır.

Bir millet; tenevvürât-ı ilmiyye, tedâbîr-i siyâsiyye, istîlâ-yı arâzî, tahakküm-i iktisâdî gibi esbâb-ı mevcûdiyyet-i milelden hangileriyle iktisâb-ı hayât eylediyse yine onların hüsn-i idâresiyle bekā-pezîr olabilir. Yoksa televvün-yâb bir hayat dolayısıyla te'sîrin aks-i te'sîre mağlûbiyetini mükerreren tecrübe etmek sîne-i millette açılan karhaların mühlik felâketler, elîm âkıbetler tevlîd ettiğini görmeye hazırlanmak demekdir. Rüzgârın üzerine uçmak, cereyâna galebe çalmak isteyenler isti'mâl edecekleri kuvveti evvelinden iyi intihâb etmek ve nihâyete kadar aynı sûretle devam eylemek iktizâ eder.

Tarz-ı hayâtında gösterdiği televvün ile kendisinin bâdî-i felâketi olan Devlet-i Osmaniyye –ki devr-i istîlâ, devr-i maârif, devr-i teşâ'ur ve israfât, devr-i siyâset ve ıslâhât gibi birçok edvârın âmil ve fâilidir– yaşadığı ve yaşattığı devirleri asabî birer hummâ, dâimî serbestî ile bilâ-mûcib tenevvu' ettirirken kendi kazdığı çukurlara doğru yürüdüğünü evvelce binmiş olduğu dalları kesdiğini asla fark edemiyordu.

Nesl-i hâzıra kadar yek-diğerini istihlâf eden işbu ensâl-i müteâkıbeden hangisinin hangilerine karşı mücrim sıfatıyla müttehem olabileceğini hikmet-i târîhiyyenin tedkīkāt-ı zulmet-şikâfânesine terk edecek olursak bize yalnız tahrîbât-ı mâziyyeyi a'sâr-ı müstakbeleye sirâyetten men' etmek esbâbının sür'at-i tatbîki terettüb eder.

Medeniyet-i hâzıraya tevfîk-ı hareketle idâme-i mevcûdiyyet esbâbı bugün iki asla ircâ' ediliyor ki bunların biri ahlâk diğer maârifdir. Ahlâk nâmına eslâfdan nelere tevârüs ettiğimiz ma'lûmdur!

Maârifimize gelince; bunun vücûdunda herkes gibi bizde şübhemiz olmakla beraber maârif-i hâzırayı temsîl eden anâsır-ı mühimmeden Dârülfünûn-ı Osmanî hakkındaki mütâlaât-ı âtiyyemiz maârife dâir bazı cihetlerce olan nikāt-ı nazarımızı bir dereceye kadar îzâh eyleyecekdir.

* * *

Milletin en güzîde efkâr-ı münevveresine menba' olan veyahud olması îcâb eden bu yegâne dâru'l-irfânımız elyevm ilâhiyât, edebiyât, riyâziyât, tabî'iyyât, hukūk şu'belerine münkasemdir. Bu şu'beler acaba hakīkaten pîşvâ-yı millet olacak talebe yetiştirebiliyor mu? Ve bu talebeyi yetiştirmek için lâzım gelen vesâite mâlik midir? Buralarını tedkīk etmezden evvel dârülfünûnun şimdiye kadar bizdeki tarz-ı telakkīsine atf-ı nazar etmek istersek ulûmun tatbîkāt-ı fi'liyyesi nâmına mine'l-kadîm cârî olan meslek-i garîbimizi der-hâtır eylemek kâfîdir. Bizdeki hayât-i ilmiyye evvelâ; okumak, sâniyen okutmakdır. Hatta bunun içindir ki ulûmun nazarî kısımları mahâfil-i ilmiyyemizde daha ziyâde câ-yı kabûl bularak cihât-ı ameliyyesi lâyıkı vechile şâyân-ı ehemmiyet görülememiştir. Binâenaleyh nazariyât-ı ilmiyyenin kitap satırlarından sâha-i fi'liyyâta çıkmadığı şu memlekette teşkîl edilmiş bir dârülfünûn ancak i'dâdî mu'allimi yetiştirmekle vazîfesini îfâ etmiş sayılıyor.

Halbuki bir dârülfünûnun meselâ; tabîiyyât şubesinde okuyanlar kimyâhâne, hikmethâne, hayvanât, nebâtât, ma'deniyât, bahçe, müze ve nümûnehâneleri gibi müessesât-ı fenniyyeye me'mûr olmak riyâziyât şu'besinde çalışanlar alâim-i cevviyye ve hey'iyye rasadhâneleri gibi riyâziyât-ı ilmiyyenin zemîn-i tatbîkāt bulduğu yerlere vakf-ı hayât etmek, edebiyât şu'besinde bulunanlar kalemlerinin sihr-i beyânıyla ma'neviyât-ı millet üzerinde cerâid, resâil,

hikâyât vâsıtasıyla nâzım-ı hissiyât olmak, dârü't-temsîllere hayât vererek temâşâgerânı târîhin şâyân-ı ibret sahîfelerinde, ahlâkın mukāyese-i kıymeti vâdîlerinde yaşatmak, ilâhiyât şu'besinden yetişenler dini hikmet ile mezc ederek milel-i İslâmiyye arasındaki revâbıt-ı uhuvveti te'yîd etmek, a'dâ-yı dînin i'tirâzât ve müftereyâtına müdâfaa eylemek, kendilerini mâdâme'l-hayât teblîğ-i dîne me'mûr bilmek için hazırlanırlar.

Heyhât!... Yegâne dârülfünûnumuzun senelerden beri yetiştirdiği me'zûnlardan kendisini bu gibi vezâif içerisinde görmüş kaç tane bahtiyâr vardır?!

Eğer dârülfünûn nâmı verilen mekteb-i âlî bir dârülmu'allimîn ise programın o vechile ıslâhı tedrîsâtın da o nokta-i nazardan ta'kîbi iktizâ ederdi. Zîrâ dârülfünûndan âlim yetişmesine mukābil dârülmu'allimînden mu'allim yetişecekdir ki –evvelki makālemizde de îzâh edildiği vechile– (ilim) ile (ta'lîm)in başka başka şeyler olması mu'allim olacak zevâtın birçok evsâfı hâiz bulunmasını zarûrî kılmıştır. Kudret-i ta'lîmiyye ancak müstesnâ bir isti'dâdın muvâfık bir terbiye ile tenmiyesinden husûl-pezîr olur. Her mu'allim âlim olsa bile her âlimin mu'allim olabilmesi gayr-ı kābildir. Binâenaleyh âlim yetiştirmekle mükellef bir dârülfünûndan dârülmu'allimîn vazîfesi **[198]** beklemek de mâ-lâ-yutâkdan başka bir şey değildir. Milletin dârülfünûndan ziyâde dârulmu'allimîne ihtiyâcı varsa bu şu'beler niçin dârülmu'allimînin sunûf-ı âliyyesiyle tevhîd olunmuyor, tevhîde hâcet görülmüyorsa niçin ayrı bir dârulmu'allimîn-i âliyye olmak üzere ilân edilmiyor.

Artık acı bir hakîkat olmak üzere söylemekden çekinmeyeceğim ki İstanbulumuzun hatta devletimizin yegâne dârülfünûnu bulunan bu müessese hiçbir vechile hakīkī dârülfünûn (üniversite) değildir. Talebesi Avrupa'nın i'dâdîlerine, mu'allimîni de dârülfünûnlarına talebe olabilecek bir mektebe dârülfünûn nâmı verip kendimizi aldatmakdansa hakīkati i'tirâf etmek her halde evlâdır.

Ma'dûd ve mahdûd zevât-ı muhteremenin himemâtıyla yaşayabilen bu mektepte mu'allim şahsıyla kāim dersler bile bulunduğunu söylersek dârülfünûna liyâkatten daha pek uzak mesâfede olduğumuz ta'ayyün eder zannederim. Ba'de'l-Meşrûtiyye Mekteb-i Hukūk'da "Târîh-i Hukūk-ı Osmaniyye" tedrîsiyle, daha doğrusu bu ilmin bizde ihdâs ve te'sîsiyle meşgūl bulunan Selanikli Tevfîk Bey merhûm inkılâbın ikinci senesi vefât ettiği zaman bu dersi dûş-i kifâyesine almaya kimse cesâret edememişti. Mezkûr dersin lağvıyla netîcelenen şu hâli merhûm-ı müşârun-ileyhin derece-i fazlına bir misâl olduğu kadar dârülfünûnumuzun da mevki'-i ilmîsine mi'yâr olabilir. Edebiyât şu'besindeki "ilm-i lisân" dersi de Necib Âsım Bey'in çekilmesiyle gāliba bu âkıbet-i fecî'aya uğramıştı.

El-ân Fransızcadan tercüme ettiği bir kitâbı harf-i vâhid ilâve etmeksizin takrîr ile vazîfe-i tedrîsi îfâ etmiş sayılan mu'allimler o kitâbı güzelce belleyen talebeden acaba ne gibi bir farkı hâiz bulunuyor?! Bir dârülfünûn mu'allimi talebeye karşı hisâr-ı âsâr ile muhât, menba'u'l-vusûl bir mevki'-i metîne şeref-bahş olmak ve sinîn-i vefîrenin husûle getirdiği meleke-i zihniyye ile huceyrât-ı dimâğiyyesi meşbû' bulunmak gibi herkesi inhinâ-yı ta'zîme mecbûr eden bir vücûd-ı nâdiru'l-mevcûd olmalıdır. Halbuki bizde tercüme ettiği kitâbın bir iki bahsini anlayamadığını i'tirâf eden mu'allimler görülmüştür.

Talebeye gelince: Şu'abâtı umûmiyetle i'dâdî me'zûnlarına hasr edilen yani şehâdetnâmenin ancak bizde görülmüş hukūk-ı sarîhası cümlesinden olmak üzere i'dâdî me'zûnlarına bilâ-kayd ü şart küşâd edilen dârülfünûn; cenâh-ı tedrîsinde şerâit-i lâzımeyi hâiz talebe göremekle de bed-bahttır. Bizde şehâdetnâmenin hâiz-i hukūk olması mektep talebesini tahsîlden ziyâde şehâdetnâme ahzına sevk etmek gibi netâyic-i sakīme tevlîd ettiği içindir ki i'dâdî me'zûnları ta'yîn-i meslek husûsunda kābiliyet-i zihniyyelerini pâymâl etmek cesâretinde bulunabiliyorlar.

Riyâzîye müsta'id bir efendiye niçin hukūka girdiği sorulursa: "–Yaşayabilmek için" cevâbı alınır. Yani hukūk şehâdetnâmesini hâiz olanların te'mîn-i ma'îşette nâil-i sühûlet olmaları şu'abât-ı sâire-i ilmiyyemizi birçok parlak zekâlardan mahrûm ediyor. Fil-hakīka her sene hukūka tâlib olan binden bin beş yüze kadar talebeye mukābil riyâziyât ve tabîiyyât şu'belerinin tâlibîni on, on beşi pek de tecâvüz etmiyor. Acaba Osmanlı gençlerinin binde on tanesi mi riyâzîye müsta'id bulunuyor?

Geçen senelerde Maârif Nezâreti istatistik mecmû'asında hukūk şu'besi talebesinin kesreti bâdî-i memnûniyet olduğu zîrâ bir millet efrâdının kānûna ehemmiyet vermesi salâh-ı hâlin yüz göstereceğine delâlet ettiği mülâhazası serd ediliyordu. Böyle ale'l-amyâ takdîr ve tahsîn ile şâyân-ı teessüf bir hâli alkışlamak pek ma'nâsız olsa gerekdir! Şübbân-ı milletin tahsîl-i kavânîne ne dereceye kadar heves ettiği onları o tarîka sâik olan müessirâtın tedkīkiyle müstebân olabilir. Mekteb-i Hukūk'dan şiir söyleyerek, muâdele halledерek çıkanların kānûn-şinâs bir vücûd olamayacakları bedîhî iken bunların kendi kendilerini mahv etmeleri takdîr ile karşılanmamak iktizâ eder.

Eğer i'dâdî şehâdetnâmesi hâiz-i hukūk olmayıp da dârülfünûna alınan talebe müsâbakadan geçseydi herkes isti'dâdının kıymetini bilirdi. Kezâlik mekteb-i âlî şehâdetnâmesinin te'mîn-i ma'îşete medârı olmayıp me'mûrîn-i devlet intihâb ile değil müsâbaka ile ta'yîn olunsa idi ibrâz-ı liyâkat edemeyeceği yollarda ekmek aramaya kimse teşebbüs etmezdi. Ne çâre ki şehâdetnâmeye te'mîn-i hak etmek bizde mekteplerin te'sîsiyle teessüs etmiş bir te'âmüldür. Hükûmetin mektep me'zûnlarına ihtiyâcı varsa hükûmete hizmet etmek onlara bir hak değil vazîfe olarak tahmîl edilmek lâzımdır.

Mülâzemet tarîkiyle me'mûriyete dâhil olanlara mekteblilerin def'aten nâil olduğu mevâki'-i refi'a dirīğ ediliyor. Halbuki bunların arasında mesleğinin mütahassısı öyle muktedirler var ki bunlara âmir olarak gelenler çok zaman kendilerinden istifâdeye mecbûr oluyorlar. Bunlardan şehâdetnâmenin imtiyâzına nâil olabilmek için mektebe girmeye râzî olup da tarz-ı ma'îşetleri dolayısıyla muvaffak[1] olamayan bî-çâreler görülüyor. Demek ki her sene icrâ olunan i'dâdî bakalorya imtihânı gibi mekâtib-i âliyye için de bir bakalorya küşâd edilse, yahud me'mûriyetler müsâbaka ile ihrâz olunsa hükûmet mütehassıs birçok me'mûr kazanmakla müstefîd olacakdır.

[1] Metinde "muvâfık" şeklinde yazılmıştır.

Şurasını kat'iyyen iddiâ ederiz ki nezâretlerdeki intihâb-ı me'mûrîn encümenleri müsâbaka encümenlerine tahavvül etmedikçe bizdeki ta'yîn-i me'mûriyette isâbet aranamaz. Zâten mekteplerde imtihân denilen mu'âyenenin bâ-husûs bizdeki şekl-i tatbîkiyle ne dereceye kadar ta'yîn-i iktidâr edebildiği hayât-ı tahsîliyyesini düşünen herkes için ma'lûm bir keyfiyettir. Gâye-i mu'ayyeneyi istihsâle ma'tûf bulunan müsâbakalar ise ekseriyetle hüsn-i netîceye iktirân etmekdedir.

Bir hükûmetin mektep me'zûnlarını doyurmaya neden mecbûriyeti oluyor. **[199]** İnsâniyetin ilim ile kāim olmasına binâen bir memlekette mektepler açılır, fakat doğrusu düşünülürse bunlarda tahsîl eden talebeye hükûmetin şehâdetnâme vermeye bile mecbûriyeti olamaz. Hatta talebenin çalışıp çalışmadığını anlamak için imtihân yapmak bile fazladır. Tahsîl-i tâlî ve âlînin gayr-ı mecbûrî olması hangi nokta-i nazardan düşünülse bu netîceyi verir. Hele me'mûriyete müsâbaka ile ta'yîn mes'elesi imtihân ve şehâdetnâmeleri büsbütün ma'nâsız bırakır. İşte Almanya'nın maârif hakkındaki mesleği meydanda! O muhît-i feyznâkde imtihân ve şehâdetnâmelerin mâhiyeti günden güne hiçe inkılâb etmekdedir.

Yok.. Eğer derecât-ı tahsîlin her hangi bir şubesiyle peydâ-yı alâka edenleri cebren adam etmek lâzım geliyorsa imtihânlara başka bir tavr-ı ciddiyyet vermek, talebeyi sâir bazı cihetlerce de takyîd eylemek lâzımdır. Meselâ: Devâmın gayr-ı mecbûrî olmasından nâşî talebenin kısm-ı küllîsi aklâmda me'mûriyet, husûsî mekteplerde mu'allimlik, ticârethânelerde kâtiblik gibi şeylerle iştigāl ediyorlar. Bu vazîfelerin ekserîsi talebenin ders sâatlerini gasb ettiği gibi devâma müsâ'id olanları da evkāt-ı yevmiyyenin nısfını işgāl eylemekle talebeyi hevâî-meşreb alıştırıyor. İ'dâdîde hâsıl olan bu sevk-ı tabî'î ile sabahleyin evinden mektebe kadar gelen talebeden bir haylisi bu hevâîlik netîcesi olarak mektep dâhilindeki taşlık lokantasında veyahud merdiven altı çayhânesinde laklakiyyât ile iştigāl, bir kısmı da mektebe civâr kırâathâne ve çayhânelerde tavla ve iskambil oyunlarıyla dem-güzâr olmağı tabî'at-i sâniyye ittihâz etmişlerdir. Devâmın şu adem-i mecbûriyetinden bi'l-istifâde i'dâdî şehâdetnâmesiyle taşraya rüşdiye mu'allimi gidip tertîb ettirdiği raporla imtihânları bi'l-ikmâl terfî' edenler de bulunuyor. Böyle müstakil vezâif ile muvazzaf olanların bir mekteb-i âlî derslerine çalışmak için âsûde kaç sâat bulabileceği hesâb edilsin!

Mekâtib-i âliyye müntesiblerinden kısm-ı küllîsi: "– İ'dâdîde çalıştığımızın yüzde yirmisini çalışamıyoruz" diyorlar. Biz buna sebeb olarak şu devâmsızlık mes'elesiyle talebenin derslerine mâni' olacak derecede muvazzaf olmalarını buluyoruz. Buna bir de imtihânların adem-i ciddiyeti ilâve edilince yetişecek talebeden ne hayır beklenir? Musanna' raporlara, gürültülü iddiâlara kanâat-i sâfiyâne ile imtihânın ikmâli, ikmâlin ikmâli, ikmâlin ikmâlinin ikmâli gibi sene-i tedrîsiyye nihâyetine kadar temdîd edilen imtihânlarda dershâneler arasındaki mesâfeyi koltuk değneğiyle mürûr eden talebe pek çokdur. Asıl şâyân-ı hayret mes'ele: Kitab yapraklarını imtihân arasındaki on günlük müsâ'ade esnasında kesenlerin tam numara almak dercesinde ihrâz-ı muvaffakiyet etmeleridir. Fazla olarak da falan numaradan aşağıya numara vermemek gibi müsâmaha ile ma'rûf mu'allimlerin şu garîb hâlleri bu atâleti zımnen teşvîk etmekdedir.

Devamın gayr-ı mecbûrî olması bazen garîb netîceler de veriyor. Mesela: Riyâzî şu'besi gibi talebesi beş on kişiye münhasır bulunan bir sınıfa bir gün hiç kimse gelmiyor. Mu'allim dershaneye girince kendisine grev yapıldı zannıyla dershâne kapısına çıkarak, "Ders okuyacak talebe yok mu?.." diye kendisine muhâtab arıyor. Öyle ya!.... Mâdem ki devâm gayr-ı mecbûrî… Talebenin hiç birisi devam etmezse ne lâzım gelir?...

Hukūk ve ilâhiyât şu'beleri hakkında geçenki makālemizde lâzım gelen mülâhazâtı serd etmiş olduğumuzdan burada tekrârına hâcet görmüyoruz. Diğer şu'belere gelince bunlardan edebiyât şubesi; müsta'id bazı efendilerden sarf-ı nazar hukūk ve fen şu'belerinden birer sûretle me'yûs olan talebeye son melce' olmak i'tibârıyla me'zûnîni hasâis-i matlûbeyi hâiz olmadan çıkıyorlar. Fen şu'beleri ise tedrîsâtının adem-i intizâmı ve vesâit-i lâzımenin fıkdânından nâşî hidemât-ı matlûbeyi tamamen îfâ edemiyor. Bu husûsda âtîdeki misâli nazar-ı te'emmüle almak kâfidir.

İ'dâdîde iyi çalışmış bir efendi tabî'iyyât şu'besine intisâb ediyor. Burada okunan hikmet-i tabî'iyye dersinde düstûrât-ı riyâziyye nâmına sür'at düstûrundan başka bir şey göremeyince i'dâdîdeki hikmet dersinin daha mükemmel olduğunu tahatturla zamanlarının hebâ olacağına acıyarak mu'allime kendi kendisini şikâyet ediyor. Mu'allimin bu keyfiyete canı sıkılarak şâkird-i mûmâ-ileyhin i'dâdîdeki hocasına hikmet-i tabî'iyyeyi ba'demâ düstûrsuz okutmasını mütehakkimâne sûrette ihtâr eyliyor!!..

Bunlardan başka son zamanda riyâzî şu'besinden çekilen pek değerli birkaç mu'allimin tedrîsât-ı fenniyyemizde derin boşluklar bırakdığını da unutmamalıdır.

Bilâ-mübâlağa arz eylediğim şu ahvâl-i nâ-lâyıkaya zamîme olmak üzere mektebin intizâm-ı dâhilîden mahrûm bulunduğunu da derpîş etmek lâzımdır. Dershânelere baston, şemsiye, gamsele ile girmek, arka sıralarda cigara tellendirip muhabbet etmek, istenildiği dakîkada mu'allimin müsâ'adesini istihsâl etmeden dershâne kapılarından girip çıkabilmek gibi münâsebetsizlikler tedrîsâtta hiçbir intizâm bırakmıyor. Bir sâat zarfında lâ-ekal otuz kırk defa tekerrür eden kapı gıcırtıları, potin takırtıları gerek talebe ve gerek mu'allimde huzûr-ı kalb bırakmadığı gibi bazen koridordaki harâretli mübâhaselerin, kahkahalı alayların gürültüsüyle mu'allim bir iki dakîka takrîri kesmeye mecbûr oluyor.

Dârülfünûn binası dâhilinde bir kere girip de koridorların piyasa mahalli, salonların pazar yeri hâlinde olduğunu görenler –halk ile mu'âmelesi olan devâir-i resmiyyede bile bu hâli göremedikleri için– bunun nasıl mektep olduğuna hayret ediyorlar.

Böyle bir mektebin rahle-i tedrîsinde bulunan zavallı talebe vakar ve haysiyet **[200]** ile hey'et-i ictimâiyye arasında kendisine bir mevki'-i ihtirâm te'mîn etmeyi hatırına bile getiremiyor. Hatta bunu hükûmet bile tahattur etmiyor da mektep talebesini âhâd-ı nâs gibi mu'âmelât-ı âdiyyeye hedef ittihâz ettiriyor. Tiyatro gişelerinden mâadâ bir yerde tanınmayan hatta bazen mektep idâresine karşı bile medâr-ı

istişhâd olamayan hüviyet varakalarınca talebenin eline tutuşturmakla bunlara bir mevki' te'mîn edilmiş olmaz.

Hulâsa; bizde bir dârülfünûn olduğunu zannedenler îzâhât-ı mesrûde ile bunun külliyen ber-akis olduğunu anlayacaklardır. İcab ederse daha fazla îzâhât vereceğimi va'ad ederek şimdilik bu kadar tafsîlât ile iktifâyı münâsib görüyorum.

Bandırma **Hatîb-zâde Ahmed Vasfi**

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

TALEBE-İ ULÛMUN FERYÂDLARI

Feryâdları diyorum. Çünkü nişîb-i mezellete düşen bî-vâyeler, daima istimdâdkârâne feryâd eder. Daima halâskâr bir elin uzatılmasını, ona sarılıp kurtulmasını şiddetle gözler; bağırır, çağırır…

İşte öksüz, ta'bîr-i sarîhiyle metrûk medreseler, acı feryâdlarını, zehirli derdlerini dökmek, bir hâmî, bir halâskâr aramak devre-i felâketine düştüğünü pek çok zaman evvel idrâk ettikleri halde her şeyden mahrûmiyeti gibi bu derdlerini anlatmak için de bir vâsıta bulamamış ve bütün elemleriyle, bütün ihtiyâclarıyla için için yanan bir volkan gibi kükrerken küçük bir hareket küçük bir sarsıntı bugün o volkana krater açarak eser-i hayât vermiştir.

Biz bugün bütün feverânlarımızla, bütün feryâdlarımızla derdlerimizi dökmek ve anlatmak hakk-ı meşrû'umuzu icrâda hür ve serbest bulunuyoruz.*[1]

Millet-i muazzama-i İslâmiyyenin medâr-ı iftihârı olan fuzalâ ve hükemâyı yetiştiren medreseler bugün hepimizin gördüğü gibi inhitâta düşmüştür, can çekişiyor. Fakat bu bir emr-i tabîîdir. Çünkü o asır-dîde duvarların arasında muhtelif edvârı yaşayan "zamana tatbîk-i hareket etmek" kânûn-ı tabî'atını idrâk etmeyen kafalar, tepesinin üstünde dönen ecrâmın hareketinden kendisi için bir hisse-i hareket çıkarmak bilmeyen, aynı zamanda âtıl yaşamakla hayâtına kasd eden adamların elinde elbette bu müesseseler inhitâta düşecek idi. Bu adamlardan iş beklemek, bu meslek-i mukaddesi ıslâh etmek ümidini beslemek serâbdan su ummak kabîlinden olduğu âşikârdır. Çünkü bu müessesât-ı hayriyyenin inân-ı idâresini eline alan verese-i enbiyâ(!) temsîl ettikleri dinin aleyhine yıldırımlar sukūt eder, gülleler savrulur da hâlâ onlar uyur, hâlâ züll-i tevekkül ile yaşarlar…

Biliyor musunuz ey evliyâ-yı umûr, memleketin en genç uzuvları, en parlak zekâları o kurûn-ı vüstâya mahsûs olan usûl-i sakīm ile mahv oluyor, çürüyor, benliğini gāib edip gidiyor… Bu müdhiş cinâyetin mes'ûliyetini hanginiz üzerinize alacak? Bunu iyice bilmeliyiz ki: Bugünkü neslin sâha-i tahammülü, havsalası kurûn-ı vüstâda yaşayan lâ-kaydî kafalar değildir.

Görüyoruz ki düşman dine, memlekete; ok, mızrak, kılınç, kalkan ile yürümüyor. Ateş saçan toplarıyla, zehir döken mitralyöz mavzerleriyle yürüyor. Daha doğrusu fenle, fikirle, azimle, sebâtla yürüyor…

Bunu bilmeliyiz ki bu koca milletin hayatı bize mevdû'dur. Onun böyle dereke-i sefâlete düşmesinden ancak biz yani sarıklılar mes'ûldür. Mâzîmize bakıp da iftihâr ettiğimiz o devre-i şevket bilmeliyiz ki Alâaddinler, Kara Haliller, Zenbillilerin yed-i iktidârıyla ihzâr edilmiştir. Bugün o adamlar kalkıp gelseler de şu hâl-i perîşânı görseler evvelce bizim yüzümüze tükürеceklerdir… O muazzam neslin böyle bodrumlarda keten parçası gibi çürüdüğünü, o hârika-nümâ zekâların ufûl ettiğini görünce şübhe yok bizi telehhüflerle karşılayacaklardır.

İnsâf edelim: Hepsi aynı toprak mahsûlü, aynı vatan evlâdı iken nasıl olur da birisi bodrumlarda çürüsün, diğeri her ihtiyâcı te'mîn edilmiş müessesâtta tenvîr-i fikr etsin! Yine nasıl olur da: Birisi zamanın, muhîtin silâhlarıyla mücehhez iken diğeri kurûn-ı vüstânın o tâkat-şiken oklarıyla, mızraklarıyla, kalkanlarıyla techîz edilsin!

Sonra üç yüz bu kadar milyon İslâm'ın mukadderâtı böyle çürük fikirli, sakat seciyeli, ölgün, durgun neslin eline verilsin!

Sorarım: Hangi müşfik bir baba vicdânı, iki evlâdından birisini çamurlara teper, diğerini evc-i a'lâya çıkarır?

İşte insanı hayretlere ilkā eden budur. Siz bize tenvîr-i fikr etmek için gelen zavallı evlâd-ı vatana hâmîlik, babalık vazîfesini îfâ edemiyorsunuz.

Kendini idâre edemeyen bir kimseye, bir hey'ete medreselerin mukadderâtı nasıl tevdî' edilir? O mukaddes müesseseyi bugün mel'abe hâline, ihtirâsların yegâne vâsıtası hâline koydunuz. Yazıklar olsun, görmüyorsunuz, görmeye vaktiniz olmuyor: Bir maksad-ı ulvî için te'sîs **[201]** edilen medrese binâları birer tenbelhâne olmakdan başka ahlâksızların melce'-i makarrı olmuştur. Namuslu bir zavallı gelir, bir yobaza senelerce hizmet eder. Sebeb nedir?

Bunlar birer hakīkat-ı sırfadır. Buna karşı lâkayd kalan gözler görmez olsun…

Bugün bizim derdlerimiz hadden aşırıdır. Bu derdleri teşrîh etmek lâzımdır. Bu devir, devr-i intibâhdır. Kabâhatlerini söylemeyen, derdlerini açmayan kimseler cânîdir. Koca milletin hayâtına kasd etmiş demekdir. Biz bugün de uyanmaz, ihtiyâclarımızı teşrîh etmez, yine bu meslek-i sakīmimizi ta'kīb eder; istikbâl-i millîmizi, dinimizi, namusumuzu kurtarmak istemezsek, artık şimdiden kabrimizi kazıp kefenimizi hazırlayalım. Fakat hatırdan çıkarmayalım ki kendimizle beraber milyonlarca nesl-i âtîyi de mezâra doğru sürüklüyoruz.

Bugün semâlarını da âsâr-ı terakkī ile ferş etmek isteyen müterakkī milletlere bakınız. Sâ'ika-nümûn toplarından, tarrâka-feşân mitralyözlerinden, mavzerlerinden, volkan saçan bombalarından daha metîn daha sarsılmaz istinâdgâhları; dinleri, fikir ordularıdır.

Bunu nazar-ı intibâhdan dûr tutmamak lâzımdır. Bugün felâketiyle müteellim olduğumuz son hâdisât, hûnhârlıkda başımıza bir silsile-i vahşet kesilen canavarlıklar, unutmayalım ki: Otuz senedir kiliselerde ihzâr edildi ve sonra önlerine boynuna salîb takan râhibleriyle bir seyl-i hûrûşân gibi yürüyerek o bizim İsrâiliyâtla kafasını şişirdiğimiz emelsiz, idealsiz orduyu zîr ü zeber ettiler.

* Bu bâbda kalblerimize tercüman olan *Sebîlürreşâd* cerîde-i ferîdesine samîmî teşekkürlerimizi takdîm ederiz.

İ'tirâf edelim yapmaya da hakları vardır. Çünkü onlar uğraştı, biz yattık. Onlar mütevâliyen mekteplerinde kiliselerinde İslâmiyet aleyhine kinler, hiss-i intikāmlarla milletini techîz etti. Biz medreselerimizde, câmi'lerimizde İsrâiliyâtla, hurâfelerle mest ve gāfil uyuduk, uyuttuk…

Eğer Hazret-i Fahr-i Kâinât kıt'alar feth ettiyse; eğer çehâr-yâr-ı güzîn dünyâyı istîlâ edercesine bâd-ı sarsar gibi yürüdülerse eğer Fâtihler, Yavuzlar, Kânûnîler, sancaklarını bir tarafdan Asya'nın ortalarına, diğer tarafdan Viyana surlarına rekz etmişlerse… bunu iyi bilelim ki bizim gibi milletini sırf ezvâk-ı ma'neviyye ile uyuşturmak, bütün emellerini bütün fikirlerini oraya sarf etmekle değil, kırılmaz ümidler, yıkılmaz emellerle dünyâyı feth etmek, cihângîr olmak fikriyle milleti techîz etmişler ve muvaffak olmuşlardır. Bugün feth ettikleri toprakları vere vere tüketemiyoruz. Biz o adamlara binlerce teşekkür edelim…

Bugün talebeyi taşraya gönderiyorsunuz. Acaba vekâyi'-i hâzıraya dâir ne gibi fikirler vererek gönderdiniz ki milleti îkāz etsinler, acaba ellerine ne gibi vesîkalar, ne gibi yeni fikirli kitaplar verdiniz ki milletin âtîsini ihzâr eylesinler. Şübhe yok ki buna verilecek cevap hiç. Eğer talebe gözünü açıp, muhîtten alabildiği fikirleri, hisleri lisân-ı hal ile anlatırsa belki… Fakat böyle talebe de bilmem yüzde kaçtır?...

Görüyoruz ki biz hâlâ hiçbir emel beslemiyoruz, hiçbir ümid saklamıyoruz. Ben şu acı hakîkatleri yazıyorsam şuûnâtın kalbimde bıraktığı derin teessürâtın netîcesi olarak yazıyorum ve yazacağım….

Ey talebe-i ulûm arkadaşlar, bizi tesmîm ederek yatırdıkları uykudan hâlâ uyanmayacak mıyız? Görmüyor muyuz hâricî, dâhilî taarruzları? Hâlâ kanı kurumuş, hissi tükenmiş, bir heyûlâ-yı beşer gibi sâmit ve sâkit duracak mıyız? Kafalarımıza vurulan intibâh darbeleri yetmiyor mu? Üzerimize yürüyen şeytanetler hâlâ gözümüzü açmıyor mu? A'sâbımızı kaplayan kâbûs hâlâ kalkmayacak mı? Uyanın, uyanalım. Bugün bütün kâinât uyanıkdır.

Vâkı'â susmaya hakkınız var. Çünkü bizi esâretin tamam ma'nâsıyla idâre eden eller, ağızlarımıza da kilid vurmasını bilirler. Fakat artık o kilidleri kıralım, derdlerimizi söyleyelim, âtîde koca bir milleti kurtaracağımızı hatırdan çıkarmayalım. Bugün intibâh devresidir. Binâenaleyh her ferd, meşrû' mütâlaâtını beyân ve tahrîr edebilir. Kimse buna mâni' olamaz. İstikbal-i dîn, vatan bizim yani gençlerin omuzlarına tahmîl edilmiştir. Bugün çekdiğimiz felâketler hep eski adamlara râci'dir. Biz de onlar gibi miskin, âtıl yatar, susarsak; eğer biz de onlar gibi uyuşursak; eğer biz de kanı donmuş, a'sâbı kurumuş mahlûklar gibi bî-hiss ü şuûr kalırsak, emin olalım ki bugün acılarını çekdiğimiz son vak'a-i fecî'adan daha müdhiş daha müz'ic fâci'aların şâhidi olacağız. Gözümüzü açalım. Mevcûdiyetimizin uçurumları hazırlanıyor, koca İslâm hükûmeti, Hilâfeti mahv oluyor, devriliyor. Yok mu kurtaracak? diyor, feryâd ediyor. Bu feryâd gençleredir. Eskiler canından bezmişler. Onlardan hizmet beklenilmez. Âtînin mes'ûlü biziz…

Biz nasıl eskilere muğber oluyorsak gelecekler bize de la'net okuyacaklar. Bu lekeler bu def'a bize râci' kalacak… Birleşelim, kaleme sarılalım, derdlerimizi, ihtiyâclarımızı anlatalım. Dinlerlerse bizi cehlden, zilletten kurtarmak için çalışırlarsa ellerini öpelim. Fakat bu kadar feryâdlara karşı yine lâ-kayd kalırlarsa, yine o sakīm usûllerini terk etmezler, bizi rutûbethânelerden kurtarmazlarsa, hep birlikde medreseleri terk edelim. Muhterem talebe kardeşlerim, emîn olunuz ki biz gidersek millet onların da altlarından koltukları, önlerinden rahleleri alır.

Taleb-i ulûmdan

Edhem Rûhi

* * *

[202] **MEKÂTÎB**

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 32 –

BAĞDAD DEMİRYOLU

Bu sırada Bağdad Demiryolu inşââtına nezârete me'mûr bulunan Meissner Paşa'nın familyasıyla beraber Bağdad'dan azîmet ve infikâki üzerine matbûât-ı mahalliyye için –husûsiyle bu müessese ile Almanlar aleyhinde yazmayı meslek-sizlik içinde meslek ittihâz eden bazı mahallî gazetelere– bir sermâye-i makāl teşkîl etmiştir. Mezkûr sahîfelerin i'râbdan mahalli olmadığı gibi efkâr-ı umûmiyye üzerine de bir te'sîri yoktur. Bu gibi gazeteler burada sırf şunun bunun aleyhinde veyahud medh ü şitâyişinde bulunmak ve bu sûretle beş on para kūt-ı rûz-merre kazanmak için sâhibleri tarafından bir âlet ittihâz olunduklarını söylemek zâiddir. Bağdad'da cidden *ez-Zühûr* –ki yarısı Arabca, yarısı Türkçe olarak haftada üç defa intişâr eder ve tutmuş olduğu meslekden asla inhirâf etmez–dan başka meslek ve ahlâk dâiresinde intişâr edip efkâr-ı umûmiyyenin tenvîriyle neşr-i hakāyık eden diğer bir sahîfe yokdur.

Evet, Meissner Paşa'nın Bağdad'dan gitmesi üzerine Almanya siyaseti aleyhinde bulunmayı ve İngiltere politikasını alkışlamayı daima âdet ve hirfet ittihâz eden Bağdad'ın bazı muvakkat gazeteleri –ki bir hafta çıkar, beş hafta parasızlıkdan ta'tîle mahkûm olur– dûr u dırâz mütâlaâtta bulunmaya başladılar. Bazısı artık bu imtiyâzın Almanların elinden çıkacağını, bazıları da İngiltere'ye ciro edileceğini ve daha buna mümâsil garîb ve acîb mütâlaât dermiyân etmek sûretiyle neşriyâtta bulundular. Hattâ bu gazeteciklerin biri kendi mün'imlerine karşı olan sadâkatini daha ziyâde te'yîd ve lâzım gelen hulûskârlıkda kusûr etmiş bulunmamak için bu yolda idâre-i kelâm eylemiştir:

"Bağdad şimendüferi imtiyâzı İngiltere'ye veyahud İngiliz sermâyedârlarına verilmiş olsaydı, çokdan beri bu şimendüfer ikmâl edilmiş olurdu. Hâl-i hâzırdaki Alman kumpanyası bu şimendüferi müddet-i mu'ayyene zarfında ikmâl edemeyecektir. Çünkü bu iş için lâzım gelen mebâliği bir türlü tedârik edemediler. Hele Meissner Paşa'nın maa aile Bağdad'dan ani bir sûrette azîmeti bizim –yani Osmanlıların– siyasetimizin pek iyi bir sûrette cereyân etmediğine bir delîl teşkîl etmez mi? Paşa-yı müşârun-ileyh ameliyâtı res-

men ta'tîl ettikden sonra buradan gidecek ve bir daha buraya avdet etmeyecekdir."

Hissiyât-ı İslâmiyye ve vataniyyeden ârî olan bu gazeteci taslakları, fırsat düştükçe devlet ve millet-i Osmaniyye'yi zaîf ve kuvvetsiz göstermek ve para alıp politikasını tervîce me'cûr bulunmadıkları….. Büyük ve âdil ve sâhib-i kudret ve şevket irâe etmeyi vazîfe edindikleri cihetle ne şahıslarının ne de varak-pârelerinin vatanperverân nazarında ehemmiyeti vardır. Hatta bu gibi gazetecilerin eşkâl ve kıyâfetlerine, harekât ve etvârına bakanlar, bunların matbûâta mensûb kimseler olduklarına asla inanmayacağı gelir.

Binâenaleyh bu bâbda yazılan şeylerin hilâf-ı hakîkat olduğuna inanmakla beraber keyfiyeti lâyıkıyla anlamak ve bu sû'-i zan ve zehâbların mahiyet-i hakîkiyyesini ta'yîn eylemek için hükümetimiz tarafından mezkûr şimendüferin Bağdad-el-Halîf kısmının inşââtına nezâret etmeye komiser ta'yîn olunan Yüzbaşı Mustafa Fahri Efendi'ye mürâcaatla kendisini isticvâba mecbûr oldum.

Efendi-i mûmâ-ileyh beni kemâl-i nezâketle kabul edip elimi sıkdıkdan sonra âtîdeki ma'lûmâtı vermek lütfunda bulundular. Mûmâ-ileyhin beyânâtını aynen derc etmek sûretiyle kāri'în-i kirâm hazerâtına bu müessese ile işleri hakkında mükemmel bir fikir verilmiş olur zannındayım:

"Bağdad-el-Halîf" kısmının inşââtına 328 senesi Temmuz'unun on dördüncü günü başlanmış ve resm-i iftitâhında Bağdad vâlî-i sâbıkı ile bi'l-cümle erkân ve ayân-ı vilâyet ve ecnebi konsolosları bulundukları halde Cemal Beyefendi kendi eliyle ilk kazmayı yere vurmuş ve ertesi günden i'tibâren de işe mübâşeret olunmuştur. Târîh-i mezkûrdan bu âna kadar ameliyâta kemâl-i germî ile bakılmakda ve bu kısmın ikmâline bir an evvel kumpanya tarafından sa'y ve gayret edilmekdedir.

"Tabî'îdir ki tesviye-i türâbiyye, i'mâlât-ı sınâ'iyye, mebânî, balast ve demir ferşinden ibâret olan ameliyât aksâm-ı muhtelifeye ayrılır. Tesviye-i türâbiyye kısmı Bağdad'dan i'tibâren başlamış ve Musul'a doğru yüz yirmi beş kilometrelik –tûlen– mesâfeye kadar ikmâl olunmuştur. Bağdad'la Beled arasında birkaç kısmın köprüleri müte'ahhidlerine ihâle kılınmış ve bunların birçoğu da ikmâl edilmek üzeredir.

"Mütebâkī aksâm bunların ikmâlinden sonra müte'ahhidlerine ihâle edilecekdir. Şimdiye kadar mebânî inşâsına daha başlanılmadı. Yalnız Bağdad'da hastahâne, demir ve marangozhâne, anbar ve depo gib inşâât müddetine mahsûs olan muvakkat binâlar yapılmış ve ikmâl edilmiştir. Balast ferşi Bağdad ile Semike arasında hiçbir yerde balast bulunmadığı için yapılamamıştır. Semike ile Beled arasında ikmâl edilen tesviye-i türâbiyye üzerine balast tefrîş edilmekdedir. Semike'de bulunan bir balast ocağından makine ile hat için lüzûmu olan balast nakl edilecekdir.

"Hattın mebdei olan Bağdad kazâsı dâhilindeki istimlâk edilecek arazi el-ân şirkete teslîm edilemediğinden bit-tabi' demir ferşiyyâtına başlanılamamıştır. Bu da kuvve-i karîbeye gelmekle bir hafta ve nihâyet on güne kadar istimlâk-ı arâzî keyfiyeti hitâm bulacak ve derhal demir ferşine mübâşeret olunacakdır. Esâsen demir ferşi için lâzım olan bütün malzeme ve edevât kâmilen tehiyye ve ihzâr edilmiştir.

"Arâzi istimlâki husûsunda Bağdad ahalisinden bazıları kendi menfa'at-i husûsiyye ve zâtiyyelerini te'mîn için kumpanyaya karşı bir takım müşkilât çıkarmak istiyorlarsa da hakîkat-i halde bunların hiçbir ehemmiyeti yokdur. Hükûmet bu gibi müşkilâtın ref' ve izâlesi hakkında kumpanyaya lâzım gelen teshîlâtı ibrâz etmekde kusûr etmemekdedir.

"Meissner Paşa'ya gelince, bir defa Haleb'deki şirketin kongresinde bulunmak ve oradan avdetine lüzûm-ı kat'î görülmedikçe me'zûnen Berlin'e gidecektir. Bunun için ailesini de beraberinde götürmüştür. Lüzûm-ı kat'î görülürse tabî'î avdet edecekdir. Bununla beraber burada Meissner Paşa'nın vazîfesini beleğan mâ-belağ îfâya muktedir bir vekîli vardır. Meissner Paşa'nın vücûdu bu hattın ikmâline vâbeste değildir. O olmazsa başkası bu vazîfeyi görür.

"Bağdad gazetelerinin bazısının bu bâbda yazdıkları fıkralar ise hep erâcîfden ibârettir. Bu hattın imtiyâzı şirkete havâle olunmuştur. Şirket dahi Osmanlıdır. Bu hattın yapılması ise gerek ahvâl-i memleket ve gerek askerlik nokta-i nazarından fevkalâde mühim olduğundan ameliyâtın te'hîrini Hükûmet-i Osmaniyye hiçbir vakitte arzu etmeyeceği gibi şirket dahi bu uğurda şimdiye kadar sarf ettiği paralardan vazgeçmez.

"Hattın gerek hayât-ı iktisâdiyye ve gerek hayât-ı askeriyyemize bahşedecek fevâid ve muhassenâtı ve şark ile garbı en kısa bir yoldan rabt ettiği gibi gerek Hindistan ticâretini elde etmek ve gerekse Irak gibi mühim bir kıt'ayı merkez-i saltanata yaklaştırması gibi iki azîm muhassenâtı vardır ki bunu Hükûmet-i Osmaniyye her bir umûr-ı **[203]** nâfi'asına tercîhan ikmâl eyleyecekdir.

"Bu şirketin bir Osmanlı şirketi olduğunu söylemişidim. Evet, her ne kadar şirketin sermâyedârânı Almanya'nın Frankfurt şehrinde kendileri bir merkez ittihâz etmişlerse de bi'l-umûm memâlikde bulunan umûr-ı nâfia ve inşâât-ı azîmeyi ta'ahhüd tarîkiyle yaparlar. Fakat bizim mülkümüzde yapılan ve ikmâl edilmekde bulunan şu şimendüferin inşâsını ta'ahhüd eden aynı şirket, kendi mukāvelenâmesi mûcebince Osmanlı olacak ve her türlü ahvâl ve husûsâtta Osmanlı kavânîn-i mevzû'asına tâbi' bulunacak ve istihdâm edeceği me'mûrînin kâffesi Osmanlı olacaklardır. İnşâât müddeti tabî'î bu ahvâlden müstesnâdır.

"Hattın âhar bir şirkete devr edildiği her ne kadar deverân ediyorsa da bu gibi şâyi'ât sırf kahvehâne peykelerinin mahsûlünden başka bir şey değildir.

"Harb-i hâzırın bu hat üzerindeki te'sîrine gelince gayr-ı kābil-i inkârdır. Çünkü bir memlekette harb olduğu zaman her bir ahvâl üzerine bit-tabi' icrâ-yı te'sîr eder. Harb ticâret-i dâhiliyyemize büyük bir sekte îrâs ettiği gibi te'mînâtlı olan bu hatta da elbette te'sîrâtı olur.

"Şirketin bu hattı müddet-i mu'ayyene-i mahdûdesi dâhilinde ikmâl edebilmesi ise muhakkakdır. Eğer bu parayı tedârik edemeyecek kadar şirket iktidârı hâiz olmasaydı tabî'î bu büyük işi deruhde edip de hattın en müntehâ noktası olan Bağdad'dan da ameliyâta başlamazdı.

"Nitekim Haleb'den de işe aynı zamanda başlanılmış ve Fırat Nehri üzerinde vâki' olan Cerablus mevki'ine kadar resm-i küşâdı icrâ edilmiş ve trenlerin oraya kadar âmed-şüdü te'mîn edildiği gibi, ilerisinin ameliyâtına da devam olun-

makdadır. Bu mevki'den Haleb'e kadar tahmînen 85'le 95 kilometre arasındadır.

"Bu büyük hatın üç sene zarfında hakîkaten ikmâl edilebilmesi keyfiyetine gelince, esâsen hatt-ı mezkûru bi'l-cümle şu'abâtıyla beraber sekiz seneye kadar ikmâlini şirket ta'ahhüd eylemiştir. Binâenaleyh ana hattını teşkîl eden kısım beş seneye kadar hükûmete karşı yapılan ta'ahhüd mûcebince şirket tarafından bir an evvel ikmâl edilmesine kemâl-i arzu ve germî ile gayret edilmekdedir. Şimdiye kadar bir sene geçmiş ve mütebâkî dört senesi daha geride kalmıştır. Bu müddet zarfında da ikmâl edileceğine kanâat-i kâmile hâsıl olmuştur.

"Hat boyunda inşâât veya ameliyâtı durduracak tünel ve büyük köprü ve sâire gibi mevânî' olmadığı şimdiye kadar gerek nefs-i hatta ve gerek çalışanlara da urbân tarafından da hiçbir mümâna'at yapılmamıştır. Ancak Osmanlı müte'ahhidlerinden birisinin çadırına geçenlerde hırsızlar hücûm edip beş yüz lirasını çaldıkları halde ahîren mütecâsirler hükûmet tarafından derdest edilip haklarında mu'âmele-i kānûniyye yapılmakdadır.

"Şimdiye kadar bu hat için pek çok paralar sarf olunmuştur. Hattın tesviye-i türâbiyyesinin beher metre müka'abı üç buçukdan ilâ dört, i'mâlât-ı sınâ'iyyesinin beher metre müka'abı iki yüz yirmiden ilâ iki yüz altmış, balast toplamak ve ferş ameliyâtının beher metre müka'abı için de on ikiden otuz kuruşa kadar bir masraf lâzımdır ki tahmînen şirket bu ana kadar tesviye-i türâbiyyeye kırk bin, i'mâlât-ı sınâ'iyyeye de yirmi bin lira sarf etmiştir. Hâsılı hattın beher kilometresine bütün malzeme-i müteharrikesiyle beraber sekiz bin liradan fazla masraf olmayacakdır. Binâenaleyh beher metresi a'zamî bir hesabla sekiz liraya mal olacakdır. Şu hesabca benim kısmıma dâhil olan altı yüz otuz kilometreye beş milyon lira masraf gideceği muhakkakdır.

"Arâzi istimlâki için kumpanya pek az para sarf edecekdir. Zîrâ arâzinin kısm-ı a'zamı hükûmete âid olduğundan ona bir şey verilmeyip mukāvelenâme mûcebince meccânen istimlâk olunmakdadır.

"İstihdâm olunan amele gürûhu ale'l-umûm Arab ve müslüman oldukları misillü mühendisler içinde de Osmanlı, Fransız, Avusturyalı, Mısırlı ve Faslı ve her cins ve kavme mensûb kimseler vardır. Bu yüzden Bağdad'ın ahvâl-i iktisâdîsine, hayât-i mesâîsine fakīru'l-hâl olanların çarçabuk iş güç ve ekmek bulmalarına bu hattın büyük mu'âveneti dokunmuştur.

"Her şu'be mühendisine ayda altmış ve ikāmetgâh için de otuz ki cem'an ayda doksan lira kadar dolgun bir maâş verilmekde olduğu gibi şehirde oturan mühendislerle işbaşıların birkaçına hâne tahsîs olunmuş ve kasaba hâricinde bulunanlara da güzel barakalar tahsîs edilmiştir.

"Şirket her husûsâtta Nâfia Nezâret-i Celîlesi tarafından teklîf edilen işleri, evâmiri hüsn-i sûretle kabûl ve bit-tefekkür bu ta'ahhüdlerini pek mükemmel ve muntazam, sağlam bir sûrette kuvveden fi'ile çıkarmaya tarafdârdır. Hat esâsen te'mînâtlı olmak münâsebetiyle sâir şirketler gibi hattı beyhûde yere uzatarak kilometre te'mînâtı almak istemiyor. Bu nokta-i nazardan hükûmetimiz kumpanyaya son derece emniyet etmektedir. Masârıf biraz daha ziyâde olsa bile şirket yine hattı kısaltmak tarafdârıdır ki bu en mühim bir mes'ele-i iktisâdiyye teşkîl ettiği gibi hükümetimizin de menfa'atini mûcibdir. Şimdiye kadar teklîf edilen varyantların –yani tûl kısaltmalarının– kâffesini şirket kabûl etmiş ve hükümetimizin menâfi'ini lâyıkıyla gözetmiştir.

"Ben Bağdad Demiryolu'nun (Tellü'l-Halîf'den Bağdad'a kadar dördüncü kısım inşâât komiseriyim. Nâfia Nezâret-i Celîlesi tarafından ta'yîn olunmuşumdur. Buraya ta'yîn olunuşuma sebeb de Hicaz Demiryolu'nda dokuz sene müddet zarfında gördüğüm ve iktisâb ettiğim nazarî ve amelî tecrübelerdir. Hicaz Demiryolu'nun inşââtı esnâsında gördüğüm tecrübeler üzerine ahîren hey'et-i fenniyyesine dâhil oldum ve ahîren de ma'lûmât ve tecâribimden istifâde eylemek üzere buraya gönderildim.

"Bu hat hakkındaki mütâla'ât ve meşhûdâtımı îcâbında Nâfia Nezâreti'ne merbût Demiryollar Müdîriyet-i Aliyyesi'ne gönderirim. Benim maâşım mensûb olduğum nezâret tarafından veriliyor. Kumpanyadan hiçbir şey almıyorum."

Bana bu kadar mükemmel ve mufassal ma'lûmâtı veren Mustafa Fahri Beyefendi'ye *Sebîlürreşâd* sütûnlarında teşekkür eder ve kendisini tebrîk ederim. Mîr-i mûmâ-ileyh cidden gayûr, zekî ve fa'âl bir askerdir.

Bağdad: **S[sin]. M. Tevfik**

ŞUÛN

Rusya:

Müslümanlara İctimâ' Memnû'dur – Rusya Dâhiliye Nezâreti umûm vâlîlere ve mutasarrıflara şiddetli umûmnâmeler göndererek mevâdd-ı âtiyye hakkında nazar-ı dikkatlerini celb etmiştir:

"Balkan muhârebâtı münâsebâtıyla ale'l-umûm müslümanların galeyâna geldiği ve muhârebât-ı mezkûrede Rusya'nın Islav hükûmetlerine (Bulgar, Sırb) müzâherât etmesi âlem-i İslâmın husûmetini celb ettiği ma'lûmdur. Dâhiliye Nezâreti'ne gelen lâyihalarda (jurnallerde) Rusya-Çin muhârebesi zuhûr ederse Rusya müslümanlarının Moğollara ma'nen ve maddeten mu'âvenet ve müzâheret edecekleri te'kîden ihbâr ve şimdiden orada burada bu husûs için akd-i meşveret etmekde oldukları iş'âr olunuyor. Binâenaleyh müslümanlara ictimâ' rûhsatı verilecek olursa bu nokta-i mühimmenin nazar-ı dikkatte tutulması ihtâr olunur. Husûsiyle Kırgızlıklarla Volga ve Kırım müslümanlarının ahvâl ve harekâtı ân be-ân teftîş ve tecessüs altında bulundurulmalıdır."

Müstahberât-ı mevsûkaya göre bu mes'ele hakkında (Türkistan, Kazakistan) vâlîlerine de ta'lîmât-ı mufassala ve tenbîhât-ı şedîde verilmiştir.

[204] Tazyîkāt – Ahvâl-i ahîre münâsebetiyle Rusya müslümanları arasında taharriyât ve tevkîfât günden güne çoğalıyor. Kefe ve Odesa dârülfünûnlarında bulunan talebe-i İslâm'ın birçoğu taharrî ve tevkîf edilmiştir.

Fas:

Nâibü's-Sultân! – İspanya'nın Fas'daki mıntıka-i nüfûzunda bulunduracağı komiserin murâkabesi altında Fas

sultanı nâmına "Müstakillen!" idâre-i umûr etmek üzere bir nâibü's-sultân ta'yîni Fransa ile İspanya arasında mün'akid 1912 mukāvelenâmesiyle takarrur etmişti. Ahîren Fas'da münteşir *el-Hak* gazetesinde okunduğuna göre niyâbet-i mezkûre Fas sultanının amcazâdesi Mulay el-Mehdî'ye tefvîz edilmiş ve müşârun-ileyh geçen Nisan-ı Efrencînin on sekizinde Fas'dan hareketle yirmisinde "el-Kasr"a muvâsalat etmiştir. İspanyalılar Mulay el-Mehdî'ye merâsim ve ihtifâlât-ı askeriyye ile istikbâl ederek şehre îsâl etmişlerdir. El-Mehdî orada üç gün kalarak İspanya Kralı tarafından gönderilen hedâyâyı aldıkdan sonra İspanya zırhlılarına râkiben mıntıka-i mezkûrenin makarr-ı idâresi olan Tatavin'e azîmet eylemiştir.

MİSYONERLERİN NEŞRİYÂTINA AYNIYLA MUKĀBELE

Misyonerlerin ötede beride Müslümanlık aleyhinde neşrettikleri hutbelere Hıristiyanlığı kabûl hakkındaki da'vetnâmelerine karşı müslümanların da aynıyla mukābelede bulunması en güzel bir tedbîr olacağı şüphesizdir. *Sebîlürreşâd* bu husûsda kendisine terettüb eden vazîfe-i neşriyyeyi meşâhîr-i fuzalâdan Mahmud Es'ad Efendi hazretlerinin himmetiyle edâya gayret ediyor. Lâkin bu müdâfaaların yalnız *Sebîlürreşâd*'a makāle sûretiyle neşri kâfi gelmez. Müdâfaa, mukābele tam olmak için ayrıca risâle şeklinde de basdırarak yâr u ağyâra meccânen tevzî' etmek iktizâ eder. Evvelki hafta buna dâir îmâkâr bir fıkramız üzerine kāri'în-i muhtereme de bu husûsda fedâkârlık ibrâzından çekinmediler. Bu sâyede ilk hutbemiz risâle şeklinde intişâr etti ve âlem-i İslâmın en mühim merkezlerine mikdâr-ı kâfî nüsha gönderildi. Memâlik-i Osmaniyye'deki bi'l-umûm müftîler hazerâtına da müte'addid nüshalar derdest-i irsâldir. Her medresede talebe-i ulûm için birkaç nüsha bulundurulması da taht-ı karara alındığı cihetle Dârülhilâfe'deki bütün medâris bevvâb efendileri veya medrese nâmına birkaç talebe efendi lütfen idârehânemize kadar zahmet ederek birinci hutbeden mikdâr-ı kâfî nüsha almaları ricâ olunur. İlk hutbenin neşir ve tevzî'i hakkında ibrâz-ı mu'âvenet buyuran ashâb-ı muhabbet Cumartesi günü idârehânemizde buluşarak diğer hutbelerin de bu sûretle risâle şeklinde tab'ını, bütün merâkiz-i İslâmiyye ve memâlik-i Osmaniyye'ye meccânen tevzî' ve irsâlini arzu ve bu husûsda îcâb eden fedâkârlığı kâri'în-i müslimenin maalmemnûniyye îfâ edecekleri tabî'î bulunduğunu beyân buyurmaları üzerine ikinci hutbe de risâle şeklinde basılmak üzere ihzâr olunmuştur. Her Perşembe günleri ba'de'z-zevâl sâat dörtten altıya kadar idârehânemizde bu husûsda müdâvele-i efkâr edilmesi kararlaştırılmıştır. Arzu buyuran ihvân-ı din teşrîf eder ma'lûmât-ı lâzımeyi alabilirler.

ANCAK EL BİRLİĞİYLE ÇALIŞIRSAK KURTULURUZ

Ünvanıyla yazdığımız sütûnlarda memleketimizin ilmen, ictimâ'en, ahlâkan, iktisâden, san'aten terakkī ve tekâmülü için muhterem kāri'lerimiz ne düşünmekte iseler nihâyet üç hafta zarfında mektûpla bildirmelerini ricâ etmiştik. Şimdiye kadar bu husûsa dâir birçok mektuplar aldık. Bir hey'et-i mahsûsa bunların telfîkiyle uğraşıyor. Fakat kāri'lerimizden bazıları müddetin temdîdini muvâfık gördüklerini iş'âr etmiş olduklarından biz de işe başlamak için bir müddet daha intizâr etmeği muvâfık gördük. Binâenaleyh kāri'în-i muhteremenin fikir ve mütâla'alarına bir müddet daha muntazır olacağımızı beyân eyleriz.

UMÛR-I MAÂRİF HAKKINDA TETEBBUÂT

Hey'et-i tahrîriyyemizden M. Şemseddin Beyefendi şimdilik Bursa vilâyeti dâhilinde umûr-ı maârif hakkında tetebbu'âtta bulunmak üzere seyâhate çıkmıştır. İnşâallah gelecek haftadan i'tibâren kāri'în-i kirâm bu tedkīkāttan müstefîd olacaklardır. Bu husûsda sâhib-i ma'lûmât zevâtın teshîlât-ı mümkineyi göstermeleri bi'l-hâssa temennî olunur.

SEBÎLÜRREŞAD'IN ANADOLU SEYYÂR MUHÂBİRİ

Sebîlürreşad muhterem halkımız tarafından gösterilen teveccühâta karşı vazîfesini bir kat daha fedâkârâne îfâ etmek sûretiyle fiilî bir şükrân edâ etmek istiyor. Bunun için Anadolu'yu dolaşıp bir tarafdan ahâlîmizin ihtiyâcâtını anlayarak bize bildirmek, diğer tarafdan abone kayd olunmak arzusunda bulunan ihvân-ı dîne kolaylık göstermek üzere bir me'mûr-ı mahsûs i'zâmını münâsib görmüştür. Mekteb-i Hukūk'dan me'zûn Ömer Fuad Bey bu vazîfe ile tavzîf edildiğinden bugün Mudanya tarîkiyle Anadolu'ya mütevecciihen hareket etmiştir. Uğrayacağı yerlerde muhterem kāri'lerimiz tarafından mazhar-ı himâyet olmasını temennî ederiz.

İHTÂR

Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi'nin cerîdemizden başka hiçbir risâle ve gazete ile münâsebet-i tahrîriyyesi olmadığını ihtâra lüzûm gördük.

ÂSÂR-I BÂKIYE

Hükemâ-yı İslâmiyyenin âsâr-ı riyâziyyesinden bâhis olan bu mühim eser Bâbıâlî caddesinde Şafak Kütübhânesi'nde fürûht edilmektedir.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

5 Haziran 1913 | 30 Cemâziyelâhire 1331 Perşembe | 23 Mayıs 1329 | Cild: 10 - Aded: 247

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

فَانْظُرْ إِلٰى آثَارِ رَحْمَتِ اللهِ كَيْفَ يُحْيِي ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

إِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[1] Bakara, 2/11-12

Tercümesi

"Allah'ın âsâr-ı rahmetine bir baksana: Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah bütün ölüleri muhakkak diriltecek, hem O her şeye kādirdir."

Çık da bir seyret bahârın cûş-i rengâ-rengini;
Nefh-i Sûr'un dinle mevcâ-mevc olan âhengini!
Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp, kudret, yere:
Yemyeşil olmuş fezâ; gömgök kesilmiş dağ, dere.
En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat;
Fışkırır bir damlacık ottan, tutup sıksan, hayat!
Dün, kemikten külçe hâlindeydi her çıplak fidan;
Bak: Ne sağlam kan, bugün, dolgun yüzünden damlayan!
Dün, kudurmaktaydı ormandan cahîmî bin zefîr;
Âşiyân tutmuş, bugün, her dalda perran bir safîr!
Dün, nigeh-bânıydı milyarlarca zî-rûhun sübât;
Silkinip çıkmış o mahbesten, bugün, bir kâinât!
Dün, ne mâtemdeydi âlem! Yer hazîn, gökler hazîn;
Sûr-i fıtrattır bugün: Fıtrat bugün sahrâ-güzîn!
İşlemiş kırlarda yer yer kudretin feyyâz eli,
Öyle yapraklar ki sun'undan: Gidip bir görmeli!
Öyle amma, gördüğüm elvâh-ı şevkin rağmına,
Bende hâlâ zevke benzer duygu yok, hâlâ yine!
Bir değil, yüz bin bahâr indirse hattâ âsümân;
Hiç kımıldanmaz benim rûhumda kök salmış hazân!

Dem çeker bülbül... Benim beynimde baykuşlar öter!
Sonra, karşımdan geçer bir bir yıkılmış lâneler!
Âşinâlık yok, hayâlin konsa en bildik yere,
Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere!
Başka ses bilmem, muhîtimden enîn eyler hurûş;
Beklerim dinsin bu mâtem, beklerim olmaz hamûş!
Âh! Tek bir âşiyândan bin yetîmin nâlesi
Yükselirken, dinleyen insan mıdır bülbül sesi?
Duygusuz olmak kadar dünyâda lâkin derd yok;
Öyle salgınmış ki mel'ûn: Kurtulan bir ferd yok!
Kendi sağlam... Hissi ölmüş, rûhu ölmüş milletin!
İşte en korkuncu hüsrânın, helâkin, haybetin!
Ey, ölüm renginde topraktan hayat i'lâ eden,
Bir yığın toprak da olsak, sâde çiğnenmek neden?
Başka tıynetler mi hep şâyân olan ihsânına,
Âh, bir bulsam. Sarılmak iş midir dâmânına!
Bir nesîm ister kımıldanmak için canlar bugün;
Bir nesîm olsun, İlâhî... Canlanır kanlar bütün.
Nev-bahârın rûhu etsin bir de bizlerden zuhûr...
Yoksa, artık Sûr-i İsrâfîl'e kalmıştır nüşûr!

Mehmed Âkif

[206] Müdâfaât-ı Dîniyye:

HUTBELER

–3–

HAZRET-İ ÂDEM'İN CENNET'TEN HURÛCUNA DÂİR HUTBE

–geçen nüshadan mâba'd–

Hatîb diyor ki:

"Bu kıssada üzerine enzâr-ı dikkatinizi celb ve da'vet etmek istediğimiz ehem mes'ele Hazret-i Âdem'in sukūtudur. Daha açık ve vâzıh ta'bîr ile cins-i beşerin sukūtudur. Hazret-i Âdem sâlihü'l-hisâl ve sa'îdü'l-hâl olup dünya kendisine müstakıl ümîdler ile tebessüm ediyor idi ve hayır ve ni'metler ile muhât bulunuyor idiyse de maatteessüf Rabb'ine karşı isyân eyledi, hatâya düştü cennetten tart olundu günâh ona tabîat, zahmet ve meşekkat ona âdet ve mevt onun hitâmı oldu."

Âdem'in cennetten ihrâcında bâlâda da işâret olunduğu üzere büyük hikmetler vardır. Zâten Âdem yerden halk olunmuş ve yine yerde halîfe olmak üzere yaratılmış olmakla cennetten çıkması zarûrî idi. Bu, onun için bir menkabe-i uzmâ ve fazîlet-i kübrâdır, kadrini tenkīs değil, i'lâ eylemiştir. Bundan başka Benî Âdem'den itâat edenler ile muhâlefet eyleyenlerin seçilmesi ve ale'l-husûs Allah'a "Benî Âdem'in günâhı için kendini fedâ etmek, çarmıha gerilmek, ölmek, cehenneme gitmek gibi" nakāis isnâd edenlerin ayrılması ve bu sûretle sıfât-ı celâliyyesinin de tecellî eylemesi lâzımeden idi; cennet ise celâl mezâhirinden değildir. Eğer Âdem cennetten çıkmasa idi melek gibi insanda da celâl sıfatı zuhûra gelmezdi. Hikmet-i İlâhiyye insanın yeryüzünde yaratılmasını ve rahmet ve gufrânın zuhûruna vesîle olmak için de ondan muhâlefetin sudûrunu iktizâ ederdi. Âdem cennette kalsa idi kendisinde kemâlin nısfı olan tecelliyât-ı kahriyye fevt olurdu.

Âdem'in hilkati her türlü anâsırın terkîbiyle husûle gelmemiş mi idi; işte enbiyâ ve esdıkā ile cennetten aslâ nasîbedâr olmayanların kendi zürriyetinden husûle gelmesi için hurûcu lâzım geliyordu.

Allah'ın hikmet-i ezeliyyesi nesl-i beşerin teklîf ve imtihâna ma'rûz olmak ve bunlara sevâb ve ikāb terettüp etmek üzere yeryüzünde intişârını îcâb ederdi. İşte Âdem'in bir lokma yemesi hübûtuna sebep ve işbu hübût onun için bâis-i şeref olmuştur. Cemâl ve celâl isimlerinin mezâhiriyle tahakkuk edip ba'dehû envâ'-ı fazâil ve kemâlâtı hâiz ve ezher cihet mükemmel bir sûrette avdet etmesi için ihrâc edilmiştir.

Hatîb-i Nasrânî âyet-i kerîmedeki "hübût" ta'bîrini sukūt ma'nâsına alıyor ve Hazret-i Âdem'in ahlâkça sukūtuna ve hattâ mevt-i ma'nevîsine hükm ediyor. İfâdât-ı sâbıkamız onun bu ifâdesini tekzîbe kâfîdir. Âdem'in âlem-i ervâhtan âlem-i ecsâda, âlem-i lâhûttan âlem-i nâsûta nüzûlünü kastediyor ise bu bir sukūt-ı ahlâkī değildir. Belki bir rûha mâlik olmakla beraber ölmesinin netîcesidir. Hatîb Âdem'in ne sûretle olursa olsun şu âleme geldiğinden dolayı teessüf ediyor. Ben ise bir müslim sıfatıyla Allah'ın kazâ ve kaderine îmân ediyorum ve her türlü icrâātına râzı olup aslâ i'tirâz etmiyorum. Hatîb alel-husûs mevti kemâl-i ehemmiyetle ityân ediyor. Ehl-i İslâm ise mevti Allah'a rücû' add ve onu memnûniyetle istikbâl ederler. Hattâ mevt-i tabîîye bile intizâr etmeksizin bu hayât-ı dünyâda iken fesâd ve ma'sıyet âleminden ölmeye ve hakīkat âleminde hayât-ı tâze iktisâb etmeye çalışırlar.

"Ve Âdem'in dûçâr olduğu vâveylâlar, belâ ve musîbetler bütün cins-i beşere sirâyet etti. Rûy-i zemînde hayât-ı dünyânın bâis olduğu envâ'-ı sefâlet ve perîşânîlerden, nefs-i hatâ-kârdan, dertli kalpten, yorgun cesetten, akan gözyaşlarından, ağzı açık kabirden ve azâb-ı dâimîden kurtulan hiçbir insan yoktur. Ey İbni Âdem senin dert ve mihnetlerin ne kadar çoktur!"

Bî-çâre hatîb-i Nasrânî ne kadar dertli imiş, âdetâ dünyâya geldiğine nâdim olmuş. Anlaşılan o dünyânın âdetâ cennet gibi olmasını arzu ediyormuş. Ferâmuş ediyor ki dünyâ dâr-ı ibtilâ ve imtihândır. İnsan bu âlem-i fânîde hiçbir vakit mübâreze ü mücâdeleden hâlî kalmaz. Yaşayabilmesi hem kuvâ-yı tabîiyyeye, hem sâir insanlara, hem de kendi nefsine karşı mücâdele-i dâimede bulunmasına mütevakkıftır. Hayât, cidâldir. Bu mübârezede her kim sebât ederse o hâiz-i fevz ve necât olur. İnsanın asıl mücâdelesi ise nefsiyledir ki buna "Cihâd-ı Ekber" denilir. Bu cidâlde hulûs-ı niyyetle devâm edebilirse nâil-i emn ü emân olur. Fütûra düşerse dûçâr-ı hüsrân olur. [1](قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى. وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى. بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا. وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى) "Ma'sıyetten pâk ve nezîh olup Rabb'inin ismini zikr ve salâtına devâm eden nâil-i felâh olur. Ama siz hayât-ı dünyâyı tercîh ediyorsunuz. Âhiret ise hem hayırlı hem devamlıdır."

"*Kur'ân*da insanın hübût ve sukūtuna yani hatâya düşmesine dâir vâfî ve kâfî derecede zikir ve işâretler vardır. Sûre-i Tîn'de şöyle buyurulmuştur: [2](لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ. ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ) "İnsanı ahsen-i takvîmde halk ettik sonra onu esfel-i sâfilîne getirdik." Hakîm Süleyman dahi buna benzer sûrette idâre-i lisân etmiştir: Allah Âdem'i doğru halk etti lâkin onlar çok îcâtlar aradılar."

Hatîb-i Nasrânî burada dahi bütün nev'-i beşerin sukūt ettiğine *Kur'ân*'da bir delîl bulunmak için işine gelen âyeti ityân ile iktifâ ediyor da mâ-ba'dindeki [3](اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ) "Ama îmân edenler ve amel-i sâlih işleyenler için ardı kesilmez ecir vardır." âyetini kāle almıyor. Ahsen-i takvîmden maksat sûreten ve ma'nen takvîm ve ta'dîl ile bütün hayvânâta fâik olmasıdır. [4](وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ) "Allah sizi tasvîr etti ve sûretinizi güzel kıldı." âyeti de buna delâlet eder. Allah insanı hayât, ilim, irâde, kudret, semi', basar, kelâm gibi sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf kılmıştır ki [5](خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ) hadîsindeki **[207]** sûret-i hakīkıyye budur. "Nefsini bilen Rabbini bilir" me'âlindeki hadîs dahi buna delâlet eder. Bu âyetlerden de anlaşılıyor ki efrâd-ı insâniyyeden bazıları şehevât-ı behîmiyye deryâsına dalmış ve lezzât-ı cismâniyye zulmetine inhimâk eylemiş olduklarından sûret-i bâtıniyyelerini mesh ve tahvîl etmişler-

---

[1] A'lâ, 87/13-17.

[2] Tin, 94/4-5.

[3] Tin, 94/6.

[4] Mü'min, 40/64.

[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İsti'zân, 1.

dir. Lâkin îmân-ı sâdık ve amel-i sâlih erbâbı hâl-i aslîlerini muhâfaza ile nâil-i ecr ü mesûbât olmuşlardır. İş böyle iken hatîb-i Nasrânî insanları bi-ecma'ihim esfel-i sâfilîne yolluyor. Onlar için bir çâre-i necât bırakmıyor. "Denize düşen yılana sarılır" derler. İşte insanları o vartaya düşürdükten sonra kendi kuvve-i hayâliyyelerinde vücûd verdikleri bir "İnsan-Allah"a ilticâya mecbûr kılmak istiyor.

Hatîb-i Nasrânî diyor ki:

"Erkek olsun kadın olsun insan dünyâya gelir gelmez nefsi fesâda meyyâl ve mizâc ve meşreb-i tabîîsiyle her nevi' günâhı irtikâb ve her gûnâ hiss-i hürmeti pây-mâl etmeye müstaid bulunur. Ve bu seyyiâtın âsâr ve alâimi tufûliyette onun üzerinde görünmeye başlayıp o since büyüdükçe bu âsâr ve alâim dahi kendisiyle berâber büyür ve şekl-i tabîîsini alır. Hazret-i Davut bâ-tecrübe öğrenmiş olduğu bu hakîkati beyân etmek üzere şöyle buyurmuştur: İşte şer ile doğdum ve vâlidem bana günâh içinde hâmile oldu."

Biz de deriz ki: [1](قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ) "Ey İblis iki yed'im ile halk ettiğim Âdem'e secdeden seni men' eden nedir?" Âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere Allah insanı iki yedi, yani iki sıfatı ile yaratmıştır ki kahr ve lütuf sıfatlarıdır. İnsan böylece iki ciheti, kesâfet ve letâfet cihetlerini ihrâz ettiğinden "Câmi'" ismine mazhar düşmüştür. Sâirleri ise Allah'ın bir yedi yani bir sıfatıyla halk olunmuştur: Ya melâike gibi letâfet sıfatıyla yaratılıp "Sübbûh ve Kuddûs" isimlerine mazhar olmuş, yahud İblis gibi kahr sıfatıyla yaradılarak "Cebbâr" ismine mazhar düşmüştür.

İmdi [2](كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ) hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere her fert saâdet ve şekâvetten hâlî ve fakat bunlara müstaid olarak dünyâya gelir, aldığı terbiye ile kendinde iki cihetten biri neşv ü nemâ bulmaya başlar. Hasenâtı gâlib olursa saîd, seyyiâtı gâlib olursa şakî olur, iki ciheti müsâvî olduğu takdîrde [3](مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا) "Bir hayır işleyen için on misli ecir vardır" âyet-i kerîmesi mûcebince onun için hayır ümîd olunur. Ama bir kimse için "Saîd-i mahzdır" veya "Şakī-i mahzdır" denilemez.

[4](السعيد قد يشقى والشقي قد يسعد) "Saîd bazen şakī olur; şakī dahi bazen saîd olur" hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere saâdet ve şekâvet terbiye ile yekdiğere tahavvül ve inkılâb ederler. Bir şakī tevbe ve rücû' eder ve amel-i sâlih işlerse şekâveti saâdete, nefsâniyeti rûhâniyete münkalib olur; bir saîd dahi hevâsına tâbi' olursa emr ber-aks olur.

Buradaki saâdet ve şekâvetten maksat hasenât ve seyyiâttır. Amma [5](السَّعِيدُ سعيد فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ شقى فِي بَطْنِ أُمِّهِ) "Bir kimse mâderinin rahminde iken saîd ise saîddir, şakī ise şakīdir" hadîs-i şerîfinin ifâde eylediği üzere her fert için mine'l-ezel mukadder olan saâdet ve şekâvet esrâr-ı kaderden olup bahis götürmez. Erbâb-ı tasavvuftan bazıları bu hadîsteki (ام) lafzını anâsırın mecmûu ma'nâsına haml ediyorlar, yani "Mâder tabî'attir" demek istiyorlar. Şöyle ki insanı terkîb eden anâsırdan su ve toprak gibi bazıları ilim ve îmân ve tevâzu'-ı kalb yetiştirirler, ihyâ ve inbât ederler; hava ve nâr gibi bazıları da ber-aks muhrik ve mümît olurlar. Bunlardan hangisi galebe ederse insan onun taht-ı hükmünde kalır. İşte Allah cism-i vâhidde böyle ezdâdı cem' eylemiştir. İnsan dahi bu sûretle nüsha-i ümmü'l-kitâb ve Allah'ın cemâl ve celâline mir'ât olup zâtında kevneyni cem' eylemiştir. Onun için ona "Kevn-i Câmi' " ve "Âlem-i Ekber" gibi isimler verilir.

Nasârâ Âdem'in ma'sıyeti sebebiyle insanların kâffesini şakī addettikleri gibi fırak-ı İslâmiyye içinde de "Kaderiyye" nâmıyle bir fırka vardır ki bâlâda muharrer (السَّعِيدُ…) hadîs-i şerîfinin zâhirine bakarak insanların ezelde ya sâlih veya tâlih olduğuna zâhib oluyorlar ve hatta kaderi tağyîr edemeyeceği cihetle ibâdetin bile adem-i lüzûmuna ve insanların ibâdetsiz ve tevbesiz cennete ve ma'sıyetsiz cehenneme gireceğine hükmedecek dereceye varıyorlar. Gerçi bunlar bir bakıma nasârâdan ehvendir, çünkü onlar gibi şekâveti ta'mîm etmiyorlar. Lakin bu fikirlerin ikisi de dalâldir. Bizim için sırr-ı kader meçhûldür, şân-ı ubûdiyyete lâyık olan Allah'a ibâdet etmektir. Allah cenneti sâlihlere, nârı da âsîlere va'detmiştir: [6](مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا) "Kim ki iyi bir iş işlerse kendi lehine hareket etmiş olur, fenâ işleyen de mutazarrır olur." [7](اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ) "Bu gün biz herkesi kazandığı şey ile cezalandırırız." [8](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى) "İnsan için semere-i sa'yinden başka bir şey yoktur, sa'yinin mükâfâtı da ileride görülür."

Hatip devâm ediyor:

"Bu husûsda akvâm-ı müterrakkıyye ile akvâm-ı mütedenniye arasında hiçbir fark yoktur."

Evet! Fıtratta cümlesi müsâvîdir. Lakin ne çâre ki akvâm-ı müterakkıyyede fesâd-ı ahlâk dahi terakkī etmiş, mütedenniye dediğiniz akvâm ise safvet-i ibtidâ'iyyelerini muhâfaza eylemiş olmakla beynlerinde ahlâkça fark-ı azîm husûle gelmiştir.

"Zîrâ cümle insanlar hatâlar ve sefîller hâlinde dünyâya gelmişlerdir."

Hayır! Cümle insanlar hatâdan ve sefâletten hâlî ve fakat saâdet ve şekâvete müstaid olarak dünyâya gelmişlerdir.

[208] "Yani günâhın cürsûmesi (mikropları) kanları, tenleri kemikleriyle karışık olup efkâr ve hissiyâtlarına sârîdir ve ruhta, nefiste ve cemî' kuvâ-yı akliyyede mevcûddur."

Sevâbın cürsûmesi de böyledir.

"Bu keyfiyet kelâmullah ile sâbit olduktan başka tecârib ve ihtiyârât dahi buna delâlet ederler, bu taht-ı hisse düşüp herkes onu gâyet basît ve vâzıh sûrette görür."

Bizim ifâde ettiğimiz keyfiyet de öyledir.

---

[1] Sad, 38/75.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cenâiz, 92.

[3] En'am, 6/160.

[4] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 1, s. 154.

[5] Benzer şekilde, es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr,* 5998.

[6] Fussilet, 41/46.

[7] Mü'min, 40/17. Metinde (تجزى) yerine (نجزى) yazılmış, anlamda ona göre verilmiştir.

[8] Necm, 53/39-40.

"Burada şu sâde ve basît suâli sorarız: İnsan bu fâsid tabîati nereden mîrâs almıştır."

Biz de şu basît suâli sorarız. İnsan bu sâlih tabîati nereden mîrâs almıştır? Siz kendi suâlinizin cevâbında:

"Allah insanı böyle halketmiştir diyemeyiz."

Diyorsunuz ve delîl olarak şunu ilâve ediyorsunuz:

"Zîrâ Allah kuddûs ve sâlih olduğundan hâşâ ki insanı hatâkâr halketmiş olsun."

Biz ise Allah'ın insanı câmi'u's-sıfateyn, hatâ ve salâha müstaid olarak yaratmış olduğunu söylüyor ve da'vâmızı bâlâda görüldüğü üzere aklen ve naklen isbât ediyoruz.

Bizi "Allah'ın sûre-i A'râf'taki kavlini tezekküre" da'vet ediyorsunuz. Biz bu da'veti maalmemnûniye kabul ederiz: (وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً) "Ne vakit insanlar şirk ve sâire gibi fenâ bir iş işlerler ise" (قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا) "Babalarımızdan böyle bulduk Allah da bize böyle emreyledi derler." (قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَاْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) "Onlara de ki: Allah fenâ şeylerle emretmez, siz hakîkatini bilmediğiniz şeyleri mi Allah'a isnâd edersiniz." [1]

Canım Hatîb Efendi! Siz lehinize mi delîl getiriyorsunuz, aleyhinize mi? Biz de size böyle söylüyoruz ya! Siz Allah'a evlâd sâhibi olmak, insan kıyâfetinde tecessüd etmek, çarmıha gerilmek, ölmek, cehenneme girmek gibi şân-ı ulûhiyyete nâ-lâyık sözler söylüyor ve ba'dehû "Babalarımızdan böyle bulduk Allah da bize böyle emreyledi" diyorsunuz. Bilmelisiniz ki: Allah böyle fenâ şeylerle emretmez, hakîkatini bilmediğiniz ve hatta aklınızın ermediğini i'tirâf eylediğiniz şeyleri mi Allah'a isnâd ediyorsunuz?

Gördünüz mü kaş yapacağım derken göz çıkardınız deliliniz aleyhinize çıktı. Halbuki siz insanı fenâ hilkatte yaratan, Allah olmadığını isbât edecek idiniz. Biz müslimîn ise (خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ)[2] "Sizi de işlediğiniz işleri de halkeden Allah'tır" âyet-i kerîmesi mûcebince hayır ve şerrin fâ'ili Allah olduğuna i'tikād ederiz. Zîrâ halk ve tekevvün ona mahsûstur. Şu kadar ki birimizden hayırlı bir iş sâdır olursa hasbe't-tevhîd onu Allah'a isnâd ederiz ve bir günâh sâdır olursa hasbe'l-ubûdiyye kendimize atfeyleriz. Ârifînden biri münâcâtında "Yâ Rab! Bendeki isyânı sen takdîr ettin, sen irâde ettin, sen halkettin." der ve hâtiften "Ey kulum bu sözün tevhîd îcâbıdır. Ubûdiyetin îcâbı nerede kaldı?" sadâsını işitir. Onun üzerine ârif sözünden rücû' ederek "Yâ Rab! Ben hatâ ettim, ben günâh ettim, nefsime ben zulmettim." der. Hâtiften de "Ben afvettim, ben mağfiret ettim, ben rahmet ettim." cevâbını alır.

Velhâsıl ef'âl-i ibâdın cümlesi Allah'ın halkıyla hâsıl olur. Lâkin bu ef'âlin hasen olanlarından Allah râzî olur, kabîhlerden râzî olmaz: (وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ)[3] (وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ)[4] biz bu bahsi *Ravzâtü'l-Cennât* nâm eserimizde müdellelen îzâh ettik.

Hatîb sözünde devâm ediyor:

"İmdi teslîme mecbûruz ki Allah insanı sâlih halk eylemiş ise de insan kendi rızâ ve ihtiyârıyla günâha düşmüştür."

Biz de teslîme mecbûruz ki Allah insanı fesâd ve salâha müstaid olarak yaratmıştır. Eğer yalnız sâlih yaratsa idi melekler gibi salâhdan başka bir şey elinden gelmez ve günâha düşmezdi. İnsan isti'dâd-ı fıtrîsini ister salâha, ister fesâda sarfeder. Ondan dolayı da sevâb ve ikâba istihkāk hâsıl eyler.

"Bu ise *Kur'ân*-ı Şerîf'in [5](لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) kelâmına kezâlik Kitâb-ı Mukaddes'in 'Allah insanı doğru halk etti' kavline tevâfuk eder."

Biz bu âyet-i şerîfenin hülâsa-i ma'nâsını bâlâda ityân ettik.

"Ve binâenaleyh teslîm etmeliyiz ki o, bu fâsid tabîatı tenâsül-i tabîî vâsıtasıyla insân-ı evvelden tevârüs etmiştir."

Yalnız o fâsid tabîatı değil, sâlih tabîatı da ondan tevârüs eylemiştir.

Hatîb-i Nasrânî Allah'ın Âdem'i fıtrat-ı hasene üzerine yaratmış iken kendisi fıtratını seyyieye tahvîl ettiğine ve bu fıtrat-ı seyyieyi zürriyetine de tevrîs eylediğine kanâat hâsıl ettikten ve bu kanâatine bizi de teşrîke çalıştıktan sonra insanın bu fıtrat-ı seyyiesini fıtrat-ı haseneye tahvîl için Allah'ın kendini fedâ eylediğine fikirleri hazırlamak maksadıyla diyor ki:

"Lâkin Allah'a hamd olsun ki o insân-ı evveli kendi hâline terk etmemiş ve onun halatını dalgalar üzerine atmamış ancak onun halâs bulmasıyçün bir tarîk hazırlamış ve resullerin vahiy ile nâsa gönderilmelerinden garaz-i cevherî ve gāye-i uzmâ işte bu tarîkı bildirmektir. Kitâb-ı Mukaddes bu halâs tarîkını bize kâfî ve vâfî sûrette şerh ve îzâh ediyor. Tevrât'ta bu şerh ve îzâha nübüvvet yahud beşâir, Ahd-i Cedîd'de ise *İncil* yani nev'-i beşer için müferrih ve meserret-bahş haberler, müjdeler tesmiye olunuyor."

Biz de Allah'a hamd ederiz ki insanlara fıtratlarındaki fesâdı izâle ve salâhı izhâr eylemelerine rehber olmak için bir takım peygamberler ba's ve isrâ buyurmuş ve bunlar hasenât cihetine meyl edenleri tebşîr ve seyyiât cihetine meyl edenleri inzâr eylemişlerdir. [6](وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا) âyet-i kerîmesi böyle tebşîr ve inzâr edici enbiyâ gelmedikçe kimseye azâb eylemeyeceğini de vaad eylemiştir. Sûre-i Bakara'da buyuruluyor ki: [7](كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ) (Nâs bir ümmet idi, ba'dehû beynlerine ihtilâf düştü, Allah tebşîr ve inzâr **[209]** edici peygamberler gönderdi ve beyne'n-nâs ihtilâf ettikleri husûsâtta hükmetmek için onlara Kitap inzâl eyledi." Sûre-i En'âm'da dahi şöyle buyuruluyor: [8](وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) "Biz Peygamberleri ancak sulehâyı tebşîr ve müfsitleri inzâr edici olmak üzere gönderdik her kim îmân eder ve amel-i sâlih işlerse onlar için havf ve hüzün yoktur." Acaba bizim Hatîb-i Nasrânî bu âyet mûcebiyle amel ederek birçok def'alar tekrâr edip durduğu havf ve hüzünden kurtulsa olmaz mı? –devam edecek–

Mahmud Es'ad

---

[1] A'râf, 7/28.

[2] Saffat, 37/96; metinde (تعملون) yerine (تعلمون) yazılmıştır.

[3] Bakara, 2/205.

[4] Zümer, 39/7.

[5] Tin, 95/4.

[6] İsrâ, 17/15.

[7] Bakara, 2/213÷

[8] En'âm, 6/48.

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MÜESSESÂT-I İLMİYYEDEN RASADHÂNELER

İslâmların terakkıyât-ı ilmiyye ve tekâmülât-ı medeniyyeye olan hizmetlerini takdîr edebilmek için silsile-i makālâtımızda nâm-ı fezâil-ittisâmlarını hürmetle zikrettiğimiz ekâbirin terâcim-i ahvâl ve âsâr-ı müellefelerinin tedkīki kâfî değildir. Bu âsâr ve terakkıyâtın netâyic-i zarûriyyesinden olan müessesât ve âbidât-ı fenniyye hakkında da bir fikir edinmek îcâb eder.

İslâmların te'sîs etmiş oldukları medâris, mekâtib, kütübhâne, hastahâne... gibi âsâr-ı ilmiyyeye dâir asr-ı hâzır efâzıl-ı ulemâsından Hindli Şiblî Nu'mânî Efendi hazretlerinin Urdu lisânı üzerine te'lîf etmiş olduğu *Resâ'il-i Şiblî*, İslâmların bu husûsdaki terakkıyât-ı hayret-bahşâsını pek rengîn bir tarzda tasvîr etmektedir.

İnsan şark ve garp hazâin-i irfânını tedkīk ettikçe; her ân İslâmların yeni bir muvaffakıyâtına, yeni bir ihtirâına kesb-i ıttılâ' ederek hayretten hayrete düşüyor, medeniyet-i İslâmiyyenin pîşgâh-ı izzet ve celâletinde zânû-be-zemîn-i tebcîl olmaktan kendini alamıyor.

İslâm'da fen ve felsefe ünvanı altında yürüttüğümüz sütûnları yalnız erbâb-ı fennin terâcim-i ahvâl ve âsâr-ı müdevvenesine hasredecek olursak, medeniyet ve maârif-i İslâmiyye hakkında o derece esâslı bir fikir vermek mümkün olamayacağı şüphesizdir.

Ancak müessesât-ı ilmiyye ve medeniyyenin tedkīki bize bu husûsda en esaslı ma'lûmât ve kanâati verebilecektir.

İnsânlar; ne kadar fâzıl olurlarsa olsunlar, esâsen fenâyâb olmakla muttasıftırlar. Onların âsâr-ı ilmiyye ve müessesât-ı nâfialarıdır ki nâmlarını ebediyyen ibkāya hâdim olurlar. Yine bu gibi âsâr ve müessesât vâsıtasıyladır ki, mâzînin hamûle-i irfân ve terakkıyâtı müstakbele intikāl eder.

İslâmlar sâha-i fenne atıldıkları târîhten i'tibâren müessesât-ı nâfia ve âbidât-ı ilmiyye te'sîs ve inşâsına hasr-ı himmet etmişlerdir. En parlak ve en muazzamları en evvel Bağdad'da i'lâ edilmiş olan bu gibi müessesât, İslâmiyet'in intişâr ettiği bilâdın kâffesinde, tedrîcen, birer timsâle, birer nümûneye mâlik olmuşlardır.

Bağdad, Semerkand, Kahire ve Kurtuba gibi büyük şehirlerde i'tilâ-nümâ olan müessesât-ı ilmiyyenin mikdârları birkaç adede bile inhisâr etmemiş olduğu görülüyor. Ulûm ve fünûnun âğūş-ı İslâmiyânda sûret-i inkişâfını tedkīka medâr olmak üzere aşağıki sütûnları medeniyet-i İslâmiyyenin i'lâ etmiş olduğu müessesât-ı ilmiyye ve âbidât-ı fenniyyeye tahsîs ediyoruz:

İslâm'da İlm-i Hey'et ve Rasadhâneler

Âsâr-ı Yunâniyye, Hindiyye, Keldâniyye ve Farsiyye Arabcaya nakl ü tercüme edildikten sonra İslâmlar ilm-i hey'etin terakkīsi husûsunda şâyân-ı takdîr muvaffakıyât göstermişlerdir.

Esâsen evkāt-ı şer'iyyenin ta'yîni mes'elesi de, İslâmları şems ve kamerin harekâtına dâir tedkīkāt icrâsına sevk ediyordu.

İlm-i hey'et, âlem-i İslâm'a Muhammed Fizârî tarafından tercüme edilen *Sind-i Hind* kitabıyla dâhil olmuştur. İslâmlar arasında fezâ-yı hey'etin inkişâfı için bu ufak şu'le kifâyet etmiş, az zaman zarfında felekiyâta dâir hakīkaten hayret-bahşâ âsâr ve müellefât meydâna getirilmiştir. Fil-hakīka hulefâ-yı Abbâsiyyeden el-Me'mûn devrinde –evvelce bahsetmiş olduğumuz Beytü'l-Hikme erkânından– Muhammed bin Mûsâ el-Hârizmi tarafından gayet mükemmel bir zîc te'lîf ve tertîb edilmişti.

Hârizmi bu eserinde kevâkibin harekâtını mübeyyin cedâvil-i mükemmele dercetmiştir. Hârizmi'nin kitabı, o devirde fevkalade bir rağbet kazanmış ve Endülüs eâzım-ı ulemâsından meşhûr Mesleme bin Ahmed el-Marhitî'nin zuhûruna kadar şöhret ve kıymetini muhâfaza edebilmiştir.

Yine Me'mûn devrinde Sincar sahrasında arzın nısfu'n-nehâr dâiresini ölçmüş olan Mûsâ Birâderler ile Ebû Ma'şer-i Belhî, Ahmed bin Kesîr-i Fergânî, Sehl bin Bişr bin Hânî gibi eâzım da âlem-i İslâm'da, ilm-i hey'etin terakkīsi için şâyân-ı tebcîl hidemât-ı mühimmede bulunmuşlardır.

Dördüncü ve beşinci asr-ı hicrîlerde meşâhîr-i hükemâ-yı İslâmiyyeden Ebu'r-Reyhân-ı Bîrûnî, Ebü'l-Vefâ-i Bozcânî, Ebû Hanîfe ed-Dînevrî, Beni'l-A'lem, el-Bettânî gibi eâzım da târîh-i hey'ette ebedî birer nâm bırakmaya **[210]** muvaffak olmuşlardır. Ebu'r-Reyhân *Tastîh-i Küre*'yi ilk evvel keşf etmek şerefini kazanmış ve *el-Âsârü'l-Bâkıyetü ani'l-Kurûni'l-Hâliyeti* ünvanlı kitapta bu husûsa dâir ma'lûmât-ı mükemmele vermiştir.

Mısır'da İbni Yunus te'lîfine muvaffak olduğu dört cilden mürekkep meşhûr zîci ile hadîka-i fenne muhalled bir âbide rekzetmiştir. İbni Yunus'un zîci o devirlerde cihânın ler tarafına intişâr etmiş her yerde en mevsûk olarak tanılmıştı.

Kitâbü'z-Zîc alâ Seniyyi'l-Arab mü'ellif-i zî-şehîri Ebû İshak İbrahim bin Ceyb Fezâzî de *Târîh-i Felekiyyât*'da ibkāyı nâm etmeye muvaffak olmuş hey'et-şinâsândan Ebu's-Semh ve İbni Hammâd tertîbine muvaffak oldukları zîcler ile fenn-i hey'ette bir safha-i tekâmül göstermişlerdir. İlm-i Hey'et'in âlem-i İslâm'da en ziyâde mazhar-ı terakkī olduğu devir, yedinci asr-ı hicrîdir.

Bu asırda idi ki meşâhîr-i hukemâ-yı İslâmiyyeden Nasîrüddîn-i Tûsî zuhûr etmiş ve Hülâgu'ya 657 senesinde meşhûr Merâga Rasadhânesi'ni te'sîs ettirmiştir. Tûsî'nin meşhûr-ı âlem olan *Zîc-i İlhânî*'si Merâga Rasadânesi'nin kütübhâne-i cihâna yâdigâr bıraktığı muhalledât-ı azîmedendir. Tûsî, *Zîc-i İlhânî*'yi Fârisî lisânı üzere yazmıştır. Nasîrüddîn-i Tûsî aynı zamanda rasat âletlerinde de pek mühim tekâmülât icrâsına muvaffak olmuştu. Usturlab âletinin tekâmülü Tûsî'nin semere-i dehâsıdır. Küre ve usturlâb âletlerindeki asâ müşârün-ileyh tarafından ihtirâ' edilmiştir.

Nasîrüddîn-i Tûsî'den daha evvel, Bedî'-i Usturlâbî de ilm-i hey'ete dâir birkaç âlât-ı rasadiyye îcâd eylemişti. Tûsî'nin muâsırlarından Müeyyed Arzî, Necmeddin Kazvînî gibi ekâbir de felekiyyûn-ı İslâmiyye miyânında ta'dâd olunabilir.

Ulemâ-yı İslâmiyye mesâî-i cihân-pesendâneleriyle hey'eti bir fenn-i müsbet ve riyâzî hâline getirmişlerdi. Tûsî ve Fergânî gibi zevâtın himmetleri sâyesindedir ki akvâm-ı ka-

dîme arasında pek ziyâde mergūb ve müştehir olan İlm-i Nücûm kıymet ve i'tibârdan sâkıt olmuş, İlm-i Nücûm nâmı altında ortaya atılan şeylerin vehmiyyât ve hayâlâttan ibâret; kıymet-i ilmiyyeden mahrûm esassız şeyler olduğu tahakkuk etmiştir.

Felekiyyûn-ı İslâmiyye, ilm-i nücûmun vehmiyâtı yerine riyâziyât ve hakīkī rasadâta müş'ir olan ilm-i hey'eti ikāme etmiş, bu husûsdaki tedkīkāt ve rasadâtlarını mükemmel ve muntazam zîclerde derc eylemişlerdir. İlm-i hey'etin terakkıyâtına masrûf olan hizmetler bu gün Avrupa müelliflerinin bile taht-ı i'tirâfındadır. Bu fenne dâir cihân-ı ma'rifete ihdâ etmiş oldukları âsâr ve âlât-ı heyieyye, mesâî-i mübeccelelerinin her asır için muhalled birer âbidesi hükmünde ilelebed pâyidâr kalacaktır.

Rasadhâneler

Cihân-ı İslâmî'de ilk rasadhâne hulefâ-yı Abbâsiyye'den el-Me'mûn devrinde te'sîs edilmiştir. Bağdad'ın Şemmâsiyye mevkiinde te'sîs edilen bu rasadhâne, müşâhedât-ı cevviyenin ilk merkez-i irfân-penâhıdır. Az bir müddet sonra yani hicretin 214'üncü senesinde Şam'da Cebel-i Kaysûn üzerinde ikinci bir rasadhâne daha te'sîs edilmişti. Ebulkasım Sâ'id el-Endülüsî *Kitâbü't-Ta'rîf Tatbîkātü'l-Ümem* ünvanlı eserinde diyor ki:

Halîfe Me'mûn, rasadhânelerin te'sîsi ve âlât-ı rasadiyye i'mâliyle rasadâta başlanılmasını Yahya bin Mansûr, Hâlid bin Abdülmelik el-Mervezî, Sind bin Ali ve Abbâs bin Cevherî'den mürekkeb bir hey'ete havâle eylemişti. Ali bin İbrahim eş-Şâtır da Şam'da rasadât icrâ eylemiştir. Bu hey'et erkânı Me'mûn'un vefâtına kadar icrâ-yı rasadâta devâm etmiş ve birer zîc tertîbine muvaffak olmuşlardı. Ebulferec, Mûsâ Biraderler tarafından da Bağdad'a bir rasathâne te'sîs edilmiş olduğunu rivâyet ediyor.

Bağdad'ın en meşhûr rasadhânesi Âl-i Büveyh'in en şanlı ve en muhterem bir evlâdı olan Adudüddevle tarafından inşâ edilmiştir. Adudüddevle bu rasathânenin idâresini meşâhîr-i hey'et-şinâsândan Ebû Sehl'e tevdî' eylemişti. Ebû Sehl, rasadhâne-i Adudî'de seyyârâtın harekâtına dâir rasadât-ı mühimme icrâ eylemiştir. Rasadhâne-i Adudî'den sonra ondan daha parlak diğer bir rasadhâne de Mısır'da te'sîs edilmişti. Mülûk-i Fâtımıyye'den Hâkim Biemrillâh zamanında Mısır'da Cebel-i Mukattam, üzerinde te'sîs olunan bu rasadhâne müdîriyeti felekiyyûn-ı İslâmiyyenin en müştehir sîmâlarından olan İbni Yunus'a tevcîh olunmuştu. İbni Yunus'un meşhûr-ı âlem olan zîci *Rasadhâne-i Hâkimî*'de geçirmiş olduğu medîd bir devr-i tetebbu'un mahsûl-i kıymetdârıdır. Fakat; rasadhâne-i Adudî ve rasadhâne-i Hâkimî'nin şa'şaa-i şöhretleri, medeniyet-i İslâmiyyeye ebednümûn bir şeref bahş eden meşhûr Merâga Rasathânesi'nin leme'âtı karşısında pek sönük kalmışlardır. Merâga Rasathânesi Nasîrüddîn-i Tûsî'nin tavsiyesiyle, Bağdad muharrib-i şehîri Hülâgu tarafından inşâ ve te'sîs edilmişti. Hülâgu, Bağdad âsâr-ı medeniyyesini yakıp yıkdıktan, Bağdad'ın hazâ'in-i irfânıyla Dicle nehrinin rengini siyâha boyadıktan sonra; bir çok masraf ihtiyâriyle Merâga Rasathânesi'ni te'sîs etmiş, idâresini o asrın ahlâkan değil, yalnız ilmen en büyük adamı olan Nasîrüddîn-i Tûsî'ye havâle eylemişti.

Nasîrüddîn'in teşvîkıyle Hülâgu, rasadhâne civârında bir de kütübhâne te'sîs ederek burayı dört yüz bini mütecâviz âsâr-ı ilmiyye ile doldurmuştu. Nasîrüddîn-i Tûsî, erbâb-ı ilim ve irfândan müteşekkil bir akademi teşkîl etmiş ve ulûm ve fünûnun terakkıyâtına pek çok mesâ'î sarf eylemişti. *Zîc-i İlhânî* Avrupa hey'et-şinâsânının pek ziyâde mazhar-ı takdîr ve sitâ-**[211]** yişi olmaktadır. Mîlâdın 1652'inci senesinde Lonra'da neşr edilen tûl ve arz cedâvilinin tertîbinde Tûsî'nin *Zîc-i İlhânî*'sinden pek çok istifâde edilmiştir.

Tûsî hey'ete dâir *Mukaddimetün fi'l-Hey'eti, Câmi'u'l-Hesâb fi'l-Küreti ve'l-Usturlâb, Kitâbü'l-Mutavassitât beyne'l-Hendesiyyeti ve'l-Hey'eti* ünvanları altında bazı âsâr daha yazmıştır. Tûsî büyük bir hey'et-şinâs olduğu kadar da mütefekkir bir hakîm idi. Tasavvuf, felsefe, ilm-i kelâm ve riyâziyâta ait Arabî ve Fârisî lisânları üzerine bir çok te'lîfâtı vardır. Şu kıt'asından tasavvuftan vahdet-i mevcûd taraftârı olduğu anlaşılıyor.

موجود بحق واحد اول باشد باقی همه موهوم ومخیل باشد
هر جیزجز اوکه آید نظرت نقش دومین جشم احول باشد

* * *

Merâga Rasadhânesi'nden sonra Semerkand Rasadhânesi iştihâr eylemiştir. Semerkand Rasadhânesi meşhûr Timurlenk'in hafîdi Uluğ Bey tarafından te'sîs edilmişti.

Timurlek'in hafîdi ve Mu'îniddin Şahruh'un ferzend-i ercümendi Uluğ Bey *Zîc-i Ulûğî*'sini Semerkand Rasadhânesi'nde tertîb ve tanzîm eylemişti. *Zîc-i Ulûğî* 1665 senesinde İngiltere'de Oksford şehrinde tab'edilmiş olduğu gibi Avrupa lisânlarının bir çoğuna da tercüme olunmuştur.

Uluğ Bey zîci kadar kıymetdâr bir şâkird yetiştirmiştir. Uluğ Bey'in bir şâkird-i zî-irfânı olan Ali Kuşcu hey'et-şinâsân-ı İslâmiyyenin en meşhûr ve en son sîmâlarındandır. Ali Kuşcu, üstâd-ı muhtereminin vefâtını müte'âkıb Maverâünnehir'i terkle Tebriz'e gelerek Uzun Hasan'a intisâb eylemişti. Müşârun-ileyh tarafından hizmet-i sefâretle dergâh-ı Fâtih'e i'zâm edilmiş olduğundan kadir-şinâs Sultan Mehmed kendisini envâ'-ı iltifâta mazhar etmiş ve Dersa'âdet'te kalması arzusunu izhâr eylemişti. Ali Kuşcu vazîfe-i sefâretin îfâsını müte'âkıb İstanbul'a avdet ederek Ayasofya'da tedrîsâtla meşgûl olmuş ve 879 târîhinde irtihâl eylediğinden Eyüb'e defnedilmiştir. Safahât-ı kamer hakkında Uluğ Bey'e takdîm etmiş olduğu risâle ile, Fâtih'in Uzun Hasan üzerine olan seferinden mu'asker-i hümâyûnla birlikte giderken hey'ete dâir yazdığı *er-Risâletü'l-Fethiyye* ünvanlı eseri meşhûrdur.

Endülüs kıt'asında da bir çok rasadhâneler te'sîs edilmiş olduğu şüphesizdir. Asya ve Afrika'nın havza-i İslâmiyâna dâhil olan ekser bilâdında ikinci derecede daha bir çok rasadhaneler te'sîs olunmuştu. Rasadhânelerde icrâ-yı rasadât için mütenevvi' bir çok âlât isti'mâl olunurdu. Âlât-ı mezkûrenin hemen kısm-ı küllîsi muhtereât-ı İslâmiyyeden idi. Hey'et-şinâsân-ı İslâmiyye tarafından en ziyâde isti'mâl edilmiş olan âlet usturlâbdır. Usturlâbın on altı, yirmi kadar envâ'ını ihtirâ'a muvaffak olmuşlardı.

İki kevkeb arasındaki bu'du ta'yîn etmek için Takiyyüddîn-i Râsıd tarafından "Müşebbehetün bin-nâtık" denilen bir âlet îcâd olunmuştu.

İrtifâ' ve semt zâviyelerinin takdîri husûsunda isti'mâl edilen Zâtü's-semt ve Zâtü'l-irtifâ' âletleri de felekiyyûn-ı İslâmiyye muhtere'âtındandır.

Meyl-i şemsin ta'yîni için müsta'mel olan Zâtü'l-evtâr âleti ile irtifâ' husûsunda kullanılan Zatü'ş-şu'beteyn ve Zâtü'l-ceyb âletleri de hey'et-şinâsân-ı İslâmiyye tarafından keşf edilen usûl-i rasadâta mahsûs olmak üzere ihtirâ' olunmuş bir takım âletlerdir. İlm-i hey'ete dâir yazılmış olan âsâr-ı İslâmiyye'de; şu ta'dâd edilen âlâttan başka; Halka-i İ'tidâliyye ve Zâtü'l-halk gibi bazı âletlerin ta'rîfâtına da tesâdüf edilmektedir.

Felekiyyûn-ı İslâmiyye, Lübne âleti denilen bir âletle meyl-i küllî ve eb'âd-ı kevâkibi takdîr ettikleri gibi bilâd ve memâlikin arz derecelerini de bununla ta'yîn ederlerdi. İslâm hey'et-şinâsları, ilm-i hey'ette pek büyük bir iktidâr ve mahâret göstermişlerdir. Avrupalıların rakkâsı Endülüs felekiyyûnundan öğrenmiş oldukları muhakkaktır. İslâmların muhtere'âtından olan su sâatleri, güneş sâatleri ve kum sâatlerine dâir daha evvel ma'lûmât vermiştik.

A'sâr-ı mâziyede ilm-i hey'et husûsunda hâce-i cihân, ulemâ-i İslâmiyye idi. İbni Ebi Usaybi'a diyor ki: Efrenç hükümdârı İzör[?], ilm-i hey'ete âid bazı mesâ'ilin halli için öteye beriye mürâca'at etmiş ve hiçbir taraftan mukni' bir cevap alamamıştı. Nihâyet Musul Atabeylerinden Bedreddin Lü'lü' nezdine bir me'mûr-ı mahsûs göndererek mesâ'il-i mezkûrenin bir kere de hey'et-şinasân-ı İslâmiyyeye arz edilmesini iltimâs eylemişti. Bedreddin bu mes'eleleri hükemâ-i İslâmiyeden Kemaleddin bin Yunus'a göndermiş ve müşârun-ileyh mesâ'il-i mezkûreyi tamamen hal ve îzâha muvaffak olabilmiştir.

Avrupa hey'et-şinasânından, Arago, Dalamber, Lorye ve Kamil Flamaryon gibi zevât, ilm-i hey'etin terakkıyât ve tekâmülâtı husûsunda cihân-ı ilim ü ma'rifetin felekiyyûn-ı İslâmiyyeye medyûn bulunduğu hiss-i minnetdârînin birer tercümân-ı ihtirâmkârı olmuştur.

İlm-i zîce dâir yazılmış olan âsârın en meşhûrları ber-vech-i âtîdir;

Esâmî	Mü'ellifi
1- Zîc-i İbrahim	: Ceyb el-Fezzârî
2- Zîc-i İbni Hammâd	: İbni Hammâd el-Endülüsî
3- Zîc-i İbni Semh	: İbni Semh Ebilkāsım el-Gırnatî
[212]	
4- Zîc-i İbni Şâtır	: Ali bin İbrahim eş-Şâtır
5- Zîc-i İbni Yunus	: Ebil-Hasen Ali bin Sa'îd bin Abdirrahman bin Yunus
6- Zîc-i Ebî Hanîfe	: Ebî Hanîfe ed-Dîneverî
7- Zîc-i Ebî Ma'şer	: Ebî Ma'şer Ca'fer bin Muhammed bin Ömer el-Belhî
8- Zîc-i Uluğ Bey	: Uluğ Bey
9- Zîc-i İlhânî	: Nasîrüddîn-i Tûsî
10- Zîcü'l-Ceyş el-Hâsib	: Ahmed bin Abdillah el-Mervezî
11- Zîcü'z-Zâhir, es-Sencerî	: Ebil Feth Abdirrahman el-Hâzin
12- Zîci's-Sâbî	: el-Battânî
13- Zîcü'ş-Şâmil	: Ebil Vefâ Muhammed bin Ahmed el-Bozcânî
14- Zîcü'ş-Şâhî	: Ali Şah bin Muhammed bin Kāsım
15- Zîc-i Hânî	: Muhammed Ali Hoca
16- Zîc-i Şemseddin	: Muhammed bin Muhammedü'l-Halebî
17- Zîc-i Şehriyâr, Zeycü'ş-Şeyh	: Ebil-Feth Sûfî
18- Zîcü'l-Umde, Zîcü'l-Alâ'î	: Alâ'üddîn-i Bâkü'î
19- Zîc-i Ferîdîn	: Ferîdüddîn
20- Zîc-i Muhammed	: Muhammed Ebibekir el-Fârisî
21- Zîcü'l-Mustalah	: Muhammed bin Muhammed el-Fârukī
22- Zîcü'l-Mu'addel, Zîcü'l-Muğnî, Zîcü'l-Müfred, Zîcü'l-Muktebis	: İbni Zerkāle
23- Zîc-i Melikşâhî	: Ömer Hayyâm
24- Zîcü'l-Ekber el-Hâkimî	: İbni Yunus
25- Zîcü'l-Câmi', Zîcü'l-Bâliğ	: Kiyaküşyar bin Lebban el-Cîlî
26- Zîc-i Hemedânî	: Hasan bin Ahmed
27- Zîcü'l-Âfâk, Zîc fi ma'âni'l-ayn	: Taceddin Ali bin Muhammed
28- Zîcü'l-Cemâlî	: Bedreddin Mahmud Ahmed el-Aynî
29- Zîcü'l-Üstâz	: Cemaleddin Ebil-Kāsım
30- Zîc-i Takıyyüddîn	: Takıyyüddîn-i Râsıd

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

Muhkem ve Müteşâbih:

Bundan evvelki makālede îzâh ettiğimiz vechile *Kur'ân-ı Kerîm*'de vârid olan âyât-ı kerîmenin bir kısmı muhkem olup ma'nâsı zâhir olduğu gibi bir kısmı da müteşâbihtir; ma'nâsını anlamak herkes için kolay değildir. Ehil olmadıkları halde onların tedkīkıne girişenler daima hatar ve mehâlike düşmüşlerdir. İşte akāid-i sahîha-i Ehl-i Sünnet'e muhâlif olan firak-ı dâlleden bazıları –mücessime, müşebbihe tâ'ifeleri gibi– *Kur'ân-ı Kerîm*'de, hadîs-i şerîfde vârid olan müteşâbihâtın zâhiriyle amel ederek Cenâb-ı Hakk'a cihet, cismiyet, sûret... isbât etmeye kalkıştılar. Bunun için müteşâbihât hakkında biraz tafsîlât vermek lazımdır.

Ulemâ-yı usûlîninn ıstılâhınca elfâz-ı *Kur'ân*, elfâz-ı hadîs, vuzûh ve hafâ i'tibâriyle ma'nâları üzerine delâletleri sekiz kısım olup sekizincisi müteşâbihtir.

"Müteşâbih" demek, ümmet için maksûd ne olduğunu bilmek ümîdi munkatı' olan lafız demektir. Bu da iki kısımdır.

1- Kendisinden hiçbir şey anlaşılmayan elfâzdır ki bunlara "müteşâbihü'l-lafz" denilir. Evâ'il-i sûver-i *Kur'âni*yyede bulunan "Tâ-hâ", "Yâ-sîn", "Elif-lâm-mîm", "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd", "Elif-lâm-râ" gibi hurûf-ı mukatta'a bu kısımdandır. Bunlardan maksat ne olduğu ümmet için ma'lûm değildir. Gerçi müfessirîn bunlara dâir de vücûh-ı adîde beyân ediyorlarsa da en eslem tarîk tefvîzdir.

2- Ma'nâsı, muhâlif-i akl olduğu için ma'nâ-yı zâhirini olduğu gibi murâd etmek müstahîl olan elfâzdır ki bunlara da müteşâbihü'l-ma'nâ –müteşâbihü'l-mefhûm– denilir.

(اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى)[1] kavl-i kerîminde ki (اسْتَوٰى), (يَدُ)[2], (اَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ)[3] , (يَد) deki (اللهِ فَوْقَ اَيْديهِمْ), (وَيَبْقٰى وَجْهُ)[4], (وَجَاءَ), (يمين)deki (وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمينِه)[5], (وَجْهُ)deki (رَبِّكَ), (مجئ); bir de (رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ)[6], (يَنْزِلُ رَبُّكم)[7]deki (رَبُّكَ) gibi ehâdîs-i şerîfede vârid olan sûret, kadem, nüzûl gibi.

"Vâcib te'âlâ hazretleri arş üzerine müstevî oldu" denilince Bârî te'âlâ ve tekaddes için isbât-ı cisim lâzım gelir bu ise muhâldir. Zîrâ zaman, mekân ve keyfiyyâttan mücerred ve münezzehtir. Kezâlik "Allah'ın yedi onların ellerinin fevkındedir" denilince bundan bildiğimiz el ma'nâsı kasd olunsa vâcib te'âlâya isbât-ı yed lâzım gelir bu ise cismiyyeti müstelzim olduğu cihetle muhâldir. İşte bunun içindir ki müteşâbihât hakkında ulemâ-yı Ehl-i Sünnet ikiye ayrılmışlardır: Selef, halef.

Selef mezhebine göre bu bâbda zikr olunan âyât ve ehâdîs-i müteşâbihenin zâhirini teslîm ile beraber zihne tebâdür eden maânî-i zâhiresinden başka bir de meânî-i sahîha-i lâyıkası olup o maânînin, vâcib te'âlânın edille-i akliyye ve nakliyye ile sâbit olan havâdise muhâlif olması, mislinin istihâlesi hakkında vârid olan delâile de muvâfık olduğunu i'tikād ve o maânînin hakāyıkını ma'rifeti de ilm-i ilâhîye tefvîz etmek vâcibdir.

Bunlar derler ki: Allah'ın arş üzerine istivâsı sıfât-ı lâyıka-i Sübhâniyesinden bir sıfattır ki kat'iyyen ne cismiyyeti ne de ciheti müstelzim değildir. "Semâ-i dünyâya" nüzûlü sıfat-ı Sübhâniyyeden bir sıfat olup bir hayyizden diğer hayyize intikâli müstelzim değildir. Kezâlik vâcib te'âlânın yedi, yemînî, kademi olduğuna kāil olmakla beraber bunlar bizim a'zâmız gibi tecezzü' ve mikdârı müstelzim değildir; belki zât-ı ulûhiyyetine lâyık olan yed, yemîn, kademdir. Bu husûsdaki nusûs-ı şer'iyyenin hakîkatine müteallık murâd-ı ilâhîsine ancak kendisi a'lemdir. İşte müteşâbihât hakkında ki mezheb-i selef budur ki en eslem bir tarîk olduğu bedîhîdir. Fakat, muahharan İslâm'da bazı firak-ı mübtedia zuhûr ederek bu gibi müteşâbihâta temessük ile Cenâb-ı Hakk'a havâdise müşâbih bir takım sıfât-ı gayr-ı lâyıka isbât ve bu sûretle nâsı ıdlâle çalıştı**[213]**klarından ulemâ-yı müteahhirîn müteşâbihâtı lügat-ı Arabiyye ve Cenâb-ı Hakk'ı her türlü havâdise mümâselet ve müşâbehetten tenzîh eden nusûs-ı şer'iyyeye tevfîkan te'vîl etmişler, "Arş üzerinde istivâ"dan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın kahr u istîlâsı olduğunu, "Semâ-i dünyâya nüzûl"den ibâdına ikbâl murâd eylediğini, "vech"den zât, "yed"den kudret ma'nâları maksûd olduğunu söylemişlerdir. Hülâsa: Müteahhirînin te'vîli hem lügat-ı Arabiyyeye, hem de kavâid-i şer' ve edille-i akliyeye muvâfıktır. Bu mes'elede mütekaddimînin re'yi ubûdiyyete, müteahhirînin re'yi ise ibâdete râci'dir.

Müteahhirîn diyor ki: Biz taleb-i ilm ile me'mûruz; bu emre imtisâl de bir ibâdettir. Bunların re'yi bir cihetten iyidir; çünkü *Kur'ân*'ı kendi hevâ ve heveslerine göre te'vîle kalkışan erbâb-ı fesâdın ekâvîl-i fâsidelerini red için müteahhirînin yaptığı sûretle te'vîlde ıztırâr vardır; fakat, bu i'tibârdan kat'-ı nazar meslek-i mütekaddimîn râcihdir; zîrâ mebnâsı "ubûdiyet"tir. Ubûdiyet ise ibâdete teraccuh eder. Çünki ubûdiyet fi'l-i Rabbe –Rabbin istediği şeye– rızâdır. İbâdet ise Rabbin râzî olduğu şeyi yapmaktır. Velhâsıl meslek-i kudemâ, ubûdiyeti, meslek-i müteahhirîn ibâdeti tercîh sûretindedir.

Bu bahse dâir İmâm Gazzâlî hazretlerinin *İlcâmu'l-Avâm an İlmi Kelâm* nâm eserinde vermiş oldukları tafsîlâtı da ber-vech-i âtî hülâsa ediyoruz: "Bilmelidir ki ehl-i basâir indinde hakk-ı sarîh, selef-i sâlihîn, yani sahâbe ve tâbiîn mezhebidir; binâen-aleyh biz de selef mezhebini delâili ile beraber beyâna şürû' ediyoruz: Mezheb-i selefin hakîkati şudur: Avâmm-ı nâsdan olan, (yani ulemâ-yı râsihînden olmayan) bir kimseye müteşâbihâttan bir hadîs, yahud bir âyet bâliğ olursa, onun üzerine yedi vazîfe terettüb eder; bu yedi vazîfeyi îfâ etmek üzerine vâcibtir.

1- Takdîs; yani Cenâb-ı Hakk'ı cismiyet ve tevâbiinden tenzîh etmek. Meselâ: Cenâb-ı Peygamber'in[8](ان الله خمر طينة آدم بيده) = "Allah Âdem'in çamurunu kendi yediyle yoğurdu"[9](وَ اِنّ قَلْبَ المُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ) = "Mü'minin kalbi, Allahın üsbu'larından iki üsbu' arasındadır" hadîs-i şerîflerini işittiği zaman, yed ile üsbu' kelimelerinin iki ma'nâsı olup birisi herkesin görüp bildiği vech ile et, kemik, usb gibi cisimden mürekkeb olan bir uzv-ı mahsûsun ismi olduğunu, bununla beraber de aslâ –eli olmayan bir pâdişâha nispetle filan memleket pâdişâhın elindedir gibi– cisim olmayan yerde de müsteâr olduğunu, binâen-aleyh cenâb-ı Peygamberin bu hadîslerde ki yed ile üsbu'dan maksadı evvelki ma'nâ olmayıp da ancak, ikinci ma'nâ olduğunu tasdîk etmek gerek âmmî ve gerek gayr-ı âmmî her ferdin üzerine vâcibdir.

İkinci misâl: Hazret-i Peygamber'in[10](إنّ الله خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ) = "Muhakkak Allah Âdem'i kendi sûreti üzere halk etti"[11](رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ) = "Ben Rabbimi ahsen sûrette gördüm" hadîs-i şerîflerini işiten kimseye vâcib olan, sûret lafzının ism-i müşterek olup bazen söylendiği vakit –burun, göz, kulak... gibi– tertîb-i mahsûs üzerine müretteb olarak ecsâmda hâsıl olan hey'et kast edildiğini, bazen de kat'iyyen ecsâm kabîlinden olmayan bir ma'nâda isti'mâl olunduğunu, Cenâb-ı Hakk ecsâma müşâbehetten münezzeh olduğu cihetle Cenâb-ı Allah hakkındaki sûretlerden ma'nâ-yı evvel değil ancak ma'nâ-yı sânî murâd edildiğini yakînen bilmek ve o sûretle tasdîk etmektir.

Üçüncü bir misâl: [12](يَنْزِلُ الله تعالى فِي كُلِّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا) = "Allah, her gece semâ-i dünyâya nüzûl eder" âyet-i kerî-

[1] Tâhâ, 20/5.
[2] Fetih, 48/10.
[3] Bakara, 2/115.
[4] Rahmân, 55/27.
[5] Zümer, 39/67.
[6] Tirmizî, *Sünen,* 3234.
[7] Ebubekir Abdürrezzak, *Tefsirü Abdurrezzak,* Beyrut, 1419, c. 2, s. 175.
[8] İ.Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 6, s. 101.
[9] Benzer şekilde, İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 13.
[10] Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İsti'zân, 1.
[11] Tirmizî, *Sünen,* 3234.
[12] Sehven âyet yazılmıştır. Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 9592.

mesindeki nüzûlü işiten bir kimse, nüzûl kelimesinin ism-i müşterek olup bazı ıtlâkında –cism-i âlî, cism-i sâfil, cism-i müntakıl gibi– ecsâm-ı selâseye muhtâc olduğunu, cism-i müntakılın âlîden sâfile doğru hareketine nüzûl ve hübût denildiği gibi, bazen de ne cisme, ve ne de cisimde hareket ve intikāl takdîrine muhtâc olmayan bir ma'nâya ıtlâk olunduğunu, Cenâb-ı Allah hakkında birinci ma'nâca nüzûl muhâl olduğu cihetle hadîsteki nüzûlden maksat ikinci ma'nâca nüzûl olduğunu yakînen bilip tasdîk etmek vâcibdir. Nasıl ki (وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ)[1] ve buna mümâsil nusûs-ı *Kur'âniyye* de bu ma'nâyı te'yîd etmektedir.

Dördüncü misâl: (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)[2] ve (يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ)[3] "Fevklerinde olan Allah'tan korkarlar" âyet-i kerîmelerindeki fevk kelimeleri de böyledir. Evet, fevk ism-i müşterektir. Bir cismi diğerine nisbet ederek yukarıda olana fevk, aşağıda kalana taht denildiği gibi, rütbenin fevkıne de ıtlâk olunur. Sultân vezîrin fevkında, halîfe sultânın fevkında... dir denir. Evvelki ma'nâca fevkıyyet bir cisim iktizâ ediyorsa da ikinci ma'nâca olan fevkıyyet bir cisim iktizâ etmez, binâen-aleyh her mü'min, Cenâb-ı Allah hakkında isti'mâl edilen fevkıyyetin birinci ma'nâca olmayıp ikinci ma'nâca olduğunu i'tikād etmek vâcibdir.

2- Tasdîk; yani gerek *Kur'ân*'da, gerek hadîsteki şeylerin cümlesiyle Allah'ın celâl ve azametine lâyık ma'nâlar kast edildiğini, Resûl-i Ekrem'in vasf-ı ilâhîye dâir söylediği şeylerin hepsinin hak olduğunu inanmak ve îmân etmek vâcibdir. Evet, *Kur'ân*'da ve hadiste Allah'a nispet edilen şeylerin hepsi doğrudur, Allah'ın yedi, yemîni, esâbii vardır; Allah'ın Arş üzerine istivâsı, kullarının fevkında kâhir olması da haktır, bunlarda kat'iyyen şüphe yoktur. Fakat bunların hakîkati bizce ma'lûm değildir; bunlardan maksat, bizim hatırımıza gelen yed, yemîn, esâbi'...! değildir. Biz bunları tasdîk ile me'mûruz hakîkatlerini taharrî ile değil...!

Eğer denilirse: Mâdem ki nâs, bunların hakîkatini anlamaktan âcizdir, o halde anlayamadıkları bir şey ile insanlara hitâp etmekte ne ma'nâ var?

Cevap olarak deriz ki: *Kur'ân* yalnız bir sınıf için nâzil olmamıştır. **[214]** Binâen-aleyh bu gibi hitâp ile muhâtap olanlar, bunu anlayabilmeye isti'dâdı olanlardır, ki onlar da evliyâ-yı izâm ile ulemâ-yı râsihîndir. Bu gibi müteşâbihâtı onlardan başkası fehm edemez. Bu da *Kur'ân*'ın, hadîsin fesâhat ve belâgatine ayrıca bir delîldir. Çünkü herkesin anlayacağı bir tarzda olsa o zaman bir kelâm-ı âlî olamazdı. Hem ne hâcet! Ukalâdan olan bir kimsenin bâliğ olmayan çocuklara, avâmm-ı nâsa ilkā edeceği kelâm ile; bâliğ olanlara, ulemâya ilkā edeceği kelâm bir midir? Şüphe yok ki bir değildir. Sabî anlayamadığını bâliğa suâl eder o da cevap verir; işte ulemâ-yı râsihîne nispetle diğerleri de böyledir. Râsihîn olmayanlar (فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)[4] nass-ı celîli muktezâsınca şüphe ettikleri şeyde ulemâ-yı râsihîne mürâcaat ederek akıllarının ereceği kadar cevap alıp giderler. Hülâsa: Râsihîn olmayanlar için ikinci vazîfe bu müteşâbihâtın hepsinin hak olup ancak keyfiyetlerinin mechûl olduğuna îmândır. Nasıl ki İmâm Mâlik (الاستواء معلوم والكيفية مجهولة والايمان به واجب) buyurmuştur.

3- İ'tirâf bi'l-acz. Evet, *Kur'ân*'da hadîste mezkûr olan bu ma'nâların künh ve hakîkatine vâkıf, te'vîlini ârif olmayan kimseler için zâhirini tasdîk ile beraber ma'nâ-yı maksûdun ne olduğunu bilmekten kat'iyyen âciz olduklarını ikrâr etmek vâcibdir. İşte İmâm Mâlik hazretlerinin "İstivâ ale'l-arş ma'lûm, keyfiyeti mechûl, buna îmân etmek ise vâcibdir." sözünün ma'nâsı budur. Belki ulemâ-yı râsihîn bile bu maânînin hakîkatine ne kadar vâkıf olsalar, yine bu anlamadıklarına nisbetle hiç menzilindedir. İmâm Ali'nin (العجز عن درك الادراك ادراك) kelâmı ne büyük bir hakîkattir

4- Sükût; avâmm-ı nâstan olan kimseler için bu gibi müteşâbihâttan maksadın ne olduğunu sormamak vâcibdir. Bunlardan suâl etmek bid'at, bu husûsa dâir fazlaca taharrîde bulunmak ise dinde muhâtaraya düşmektir. Daha ileriye gittikçe de –ne'ûzü billâh– bilmezken dinden çıkar gider. Çünkü ehli olmadığı bir şeyden suâl ediyor, binâen-aleyh müteşâbihâtın ma'nâsını sorduğu kimse câhil olursa onun vereceği cevap, kendi cehlini bir kat daha fazlalaştırmış olur. Yok, eğer bir âlimden sorarsa âlim olan zât –soran kimse ehli olmadığı cihetle– o husûsda ifâde-i merâma belki kādir olamaz. Zirâ çok zaman olur ki bir boyacı san'atındaki inceliği bir bıçkıcıya anlatmaya kādir olamaz. Evet, neccâr kendi san'atında olan inceliği bilmekle beraber boyacılık san'atındaki inceliğe akıl erdiremez. Çünkü tevaggulü yok! Binâen-aleyh ma'rifet-i ilâhiyyeye taalluk etmeyen ulûm-ı sâire ile meşgûl olanlar, veyahud hiçbir ilimden haberdâr olmayan kimseler, şuûn-ı ilâhiyyeyi ma'rifetten âciz olacakları müstağnî-i beyândır.

5- Elfâz-ı müteşâbiheyi tasarruftan imsâk; evet, elfâz-ı müteşâbihe tefsîr, te'vîl, tasrîf, kıyâs ve tefrî' sûretlerinden hiçbirisiyle tasarruf olunarak başka bir lügatle, başka bir kelime ile ifâde edilmez; hangi lügatte gelmiş, hangi kelime kullanılmış ise olduğu gibi kabûl etmek vâcibdir. Meselâ: İstivâ, kelimesini başka bir lügate tebdîl etmek câiz olmadığı gibi, kelâm-ı Arabda o ma'nâyı müfîd bir kelime ile ta'bîr etmek de câiz değildir. Kezâlik, müteşâbihâtta bir şey ziyâde, yahud noksân etmek, yahud onları bir araya cem' veyahud tefrîk etmek de câiz değildir. Hülâsa müteşâbihâtı olduğu gibi kabûl etmek, ileriye geçmemek vâcibdir; çünkü bunlar öyle umûr-ı mu'dıladır ki çok zaman ulemâ bile bu bâbda gaflet göstererek dalâlete düşmüşlerdir; binâen-aleyh râsihîn olmayanlar için böyle bir işe girişmek hiç de câiz olmaz.

6- İmsâkten sonra keffetmek; yani bu umûr hakkında tefekkür etmekten vaz geçmek. Müteşâbihâttan suâl ve onu tasarruf etmekten lisânı keffetmek vâcib olduğu gibi müteşâbihât hakkında tefekküre dalmamak da vâcibdir. Hem bu vazîfe en ağır, en güç bir vazîfedir. Çünkü yüzmekte mâhir olmayan kimse denizin dibinden inci çıkarmak maksadıyla denize dalarsa oradan getireceği inciye mukābil ya boğulur, yahud bir balığın karnına gider. Binâen-aleyh inci çıkarmak maksadıyla denize dalacak olan kimse eğer âkıl ise evvelâ: Her türlü mehâlik ile beraber kendi aczini de nazar-ı dikkate alır; gark olmayıp, yahud bir balığın karnına girmeyerek

[1] Zümer, 39/6.
[2] En'am, 6/18, 61.
[3] Nahl, 16/50.
[4] Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/27.

inci ile geldiği takdirde bunun fâidesi yalnız maîşetinin biraz tevessü' edeceğini, fakat kendisi o işte mâhir olmadığı için gark olur, yahud bir timsah gelip parçalarsa hayatının mahv olacağını düşünmesi lazımdır. İşte vâcibât-ı dîniyyeden olmayan şeyleri ma'rifet maksadıyle ehli olmadığı halde müteşâbihât hakkında tefekkürâta dalanlar da tıpkı böyledir.

7- Ehl-i ma'rifeti teslîm; yani âmmî olan zâtın müteşâbihâtta olan esrâr ve maânînin kendisine hafî olduğu gibi, Cenâb-ı Peygamber (sa) Ebû Bekr es-Sıddîk... ekâbir-i sahâbe, evliyâ, ulemâ-yı râsihîne de hafî kaldığını i'tikād etmemesi, kendisine hafî kalması aczinden ileri geldiğini, kendi nefsi ile onları kıyâs etmek câiz olmadığını tasdîk ve i'tirâf etmesi vâcibdir. İşte şu yedi vazîfenin râsihîn olmayan kimseler üzerine vücûbunu selef-i sâlihînin kâffesi i'tikād etmişlerdir."

İmâm-ı Gazzâlî şu yedi vazîfeyi tafsîlen beyân ettikten sonra selef mezhebinin hak olduğunu bürhân-ı aklî ve sem'î ile isbat ediyorsa da biz şimdilik bu kadarla iktifâ edeceğiz. Bu bâbda daha ziyâde tafsîlât arzu edenler oraya mürâcaat ederler. Zâten bu bâbda pek çok âsâr yazılmış, söylenecekler tamâmen söylenmiştir. İmâm Fahrüddîn-i Râzî'nin *Esâsü't-Takdîs* nâmındaki eserinde de tafsîlât-ı mühimme vardır.

[215] Maamâfîh müteşâbihât hakkında gerek selef-i sâlihînin ve gerek ulemâ-yı müteahhirîn hazerâtının her ikisinin de mezhebleri haktır. Şu kadar ki selef-i sâlihîn, zamanlarının nûr-ı nübüvvete kurbiyetle i'tikādât-ı bâtılanın meydâna çıkmamasından dolayı müteşâbihât hakkında selâmet cihetini tutmuşlar ve kendilerine daha lâzım olan ulûmun tahsîliyle iştigāl ederek müteşâbihâtın ilmini Cenâb-ı Hakk'a terk ederek ubûdiyet mertebesinde tevakkuf eylemişlerdir. Müteahhirîn ise kendi zamanlarında zuhûr eden firak-ı dâlleye mukābele etmek lüzûmunu hissederek kavâid-i tenzîh ve lisân-ı Araba muvâfık sûrette müteşâbihâtı te'vîl ederek müteşâbihâtın zâhiriyle istidlâl eden firak-ı dâllenin iddiâlarının butlânını isbat etmişlerdir. İşte şu îzâhtan ma'lûm olduğu vechile Cenâb-ı Hakk'a cihet, cismiyet, cevârih, sûret isbat eden ehl-i zeyğ ve fesâdın temessükâtı pek zayıftır; bâhirü'l-butlândır.

Binâen-aleyh ya selef-i sâlihînin de'b ü âdeti üzere tarîk-ı eslemi ihtiyâr ile sûret-i zâhirede cihet, cismiyet, cevâriha... dâll olan nusûsun ilmini Cenâb-ı Hakk'a tefvîz, yahud müteahhirîn ulemanın meslek-i muhtârı gibi nusûs-ı mezkûreyi câhillerin metâınını def'a ve idrâk-i hakāyıktan kāsır olanları tarîk-ı hakkı sapıtmaktan men'a medâr olacak, kendilerini tarîk-ı hak ve i'tikād-ı sahîhden ayırmayacak sûrette te'vîlât-ı sahîha ile te'vîl etmek vâcib olur. [1](رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ)

Aksekili

Ahmed Hamdi

Hâmiş: Haleb Dârülmuallimîn Müdürü Hamdi Beyefendi'ye: Teveccüh ve ihtâr-ı âlîlerine teşekkür olunur. Keyfiyet, zât-ı fâzılânelerinin beyân ettiği vechile şekle âid bir sehv-i tertîbden ibârettir. Mes'ele pek vâzıh olduğu cihetle ikinci nüshada tashîhi ihmâl edilmişti. Çünkü îzâh etmek istediğimiz mes'elede bize misâl olabilecek şey "tercîh" değil, ancak "teraccuh"tur. Zîrâ "tercîh" sâhib-i irâde tarafından vâki' olacağı için muhâliyeti müstelzim olmayacağı bedîhîdir. Bunu "Hızır Bey'" merhûm gibi diğerleri de tasrîh etmektedir.

A. H.

[1] Âl-i İmrân, 3/8.

TERBİYE VE TA'LÎM

TALEBE-İ ULÛMDA HAREKET-İ FİKRİYYE:

Gölge Etmeyin, Başka İhsân İstemeyiz!

Feryâtlarımız dersiâmlarımızdan, müfettişlerimizden bazılarına pek acı bir sûrette te'sîr etmiş. Hazretler zavallılığımıza acımışlar. Bir risâle çıkarmak külfetini bile ihtiyâr buyurmuşlar. Aramışlar, taramışlar; bizim için "Yegâne çâre"yi Avrupa'da bulmuşlar. İngiltere, Almanya, Fransa gibi memâlik-i müterakkıyyeden birkaç nevi' kitap celp olunmalı, burada bazı zevât ma'rifetiyle Türkçe'ye tercüme ettirilmeli ve ilmiyeden intihâb olunacak bir meclise havâle ile Arapça'ya tahvîl olunmalı, sonra da gelecek seneye yetiştirilmeli imiş. Bunun da maksada muvâfık olmak ihtimâli binde bir imiş. İşte taharriyât-ı amîka netîcesinde elde edilen "Yegâne çare" bu imiş!

Kitapları Avrupa'dan getiriyoruz, güzel, fakat bunları kim okutacak ve nasıl okutacak? Muallimleri de beraber mi isteyeceğiz? Ya medreselerimiz, usûl-i ta'lîmimiz?...

Hoca efendimiz kitaplarımızı değiştirdiler, bizi Isâmların, Abdülgafurların; Seyyidlerin, Allâmelerin mücâdelelerinden lütfen kurtarmak istediler; fakat her nedense yeni usûl-i ta'lîm ta'kīb olunmasına cevâz vermiyorlar. Hatta daha fenâ bir hâle ifrâğ olunacağında şüphe bile etmiyorlar. Biz ne istiyoruz, onlar ne anlıyorlar. Biz yalvarıyoruz ki mâhî-i hayât bu durumlardan kurtulalım. Hazret-i Peygamberin buyurdukları gibi evvela sıhhatimizi muhâfaza edelim. Sonra zamanın dar olduğunu bilelim. Yalnız âlet dersleriyle senelerce sürünmeyelim. Ulûm-ı şer'iyye ve fünûn-ı hâzırayı ayrı ayrı üstâdlardan, her biri mütehassısı olduğu kendi dersini senelerce okutmuş, meleke peydâ etmiş müderrislerden görelim. Hoca efendilerimiz gümüşlü, sadefli tahtalara sarılmışlar, on beş yirmi okkalık yün minderlerden bir türlü sıyrılmak istemiyorlar. Bizi bu hâl-i sefâletten, bu hâl-i cehâlet ve atâletten kurtarın dedikçe, hâcegân efendilerimiz bize Fransızca, Almanca, İngilizce eserleri gösteriyorlar. Pekâlâ, mâdem ki çâre-i necâtımız bunlar imiş, neye şimdiye kadar buna teşebbüs olunmadı? Yapsınlar, etsinler, kubbeli pilav gibi hoca efendilerimizin önüne koysunlar; öyle mi? Fakat acaba bu kadarla iktifâ edecekler mi; yoksa yemek için kaşık da getirsinler mi diyecekler. Evet, evet, anlaşılıyor: Ecnebi kitapları tercüme etmeli, sonra da onları okutmak için ecnebi mu'allimler getirmeli; onlara ta'lîm ettirmeli. Hoca efendilerimiz de yüksek minderlerine kurularak söz nihâyetlerinde ellerini tahtaya vurmakla nakaratçılık yapsınlar. Ne a'lâ!...

Hangi bir dârü't-tedrîs vardır ki bütün ilimleri, bütün fenleri bir müderris okutsun, tam bir hoca olmaya başlayınca tedrîsten çekilsin, kûşe-nişîn-i uzlet olarak beş on kuruş dersiye ile ifnâ-yı ömür etsin.

Hoca efendimiz nihâyet bizim ağzımızı bağlamak istiyor. Noksanlarını bilirmiş. İnşallah telâfî edeceklermiş. Ne derdimiz var ise Bâb-ı Meşîhat'e bildirmeliymişiz. İlmiyenin şimdiye kadar ma'rûz kaldığı müşkilâtı pîş-i mülâhazaya alarak fesatçılara âlet olmaktan son derece tevakkī etmeliymişiz.

Mahzâ bizi bilmeleri için kocaman odalar, birçok koltuklar, türlü türlü ünvanlar zabt edenler daha bizi, varlığımızı, ne halde olduğumuzu, hele şu feryatlarımızı işitmemişler mi ki bir de biz, kesret-i meşgūliyetleri arasında kıymetdâr vakitlerini zâyi' edelim. Bizi afv buyursunlar.

Görülüyor ki: Hocamız burada da tuhaflaşıyorlar. Mâdem ki noksan biliniyor. Şu dört beş senedir ne yapıldı! Neye teşebbüs olundu da muvaffak olunamadı? Karşınıza kim çıktı da mâni' oldu? Bir Şevketî Efendi ile bazı rüfekāsından başka bu husûsda kim fikir yordu? İ'tikādını sâlim, sâbit söyledi? Ey muhterem hâcegân efendilerimiz, ne zaman mücâdeleden başınız kalktı da bir noktada ittifâk edip biz şunu yapacağız, siz sabır ve metânetle çalışınız, dediniz.

Evet, pek çok şeyler söylendi. Gözlerimiz hayâlât-i mâlâ-nihâyeye daldı. Kulaklarımız tasavvurât-ı gûnâ gûn ile doldu. Kalplerimiz lâ-yu'ad ümîdlerle mâlâ-mâl oldu. Fakat heyhât! Hepsi de serâb imiş; geldi gitti. Kanacak, aldanacak hiç, hiçbir şey kalmadı. Geçti. Şu sütûnlarda görülen yaralar, dertlerimizin binde bir cüz'ünü bile teşhîr edemez. O bir külliyât-ı fecâyi'dir ki içine girmeyen anlayamaz.

İlmiyenin şimdiye kadar ma'rûz olduğu müşkilât ise yine kendi başı altından gibidir. Söylenecek yerde bî-hareket kaldılar. Sükût edilecek zamanda bağırdılar. İstikbâli pîş-i teemmüle almadılar. Hâcegân efendilerimizin gözleri me'mûriyetlere, muallimliklere dikilmiş, medreseler hâtıra bile gelmiyor. Bu gün millet bu muzâyaka-i **[216]** mâliyyesiyle beraber dershâneler için az, çok bir tahsîsât gösterdi. Her dershâneye kendi hânesini idâreden âciz adamlar dersiâm diye ayrı bir parayla müdür yapıldı. Muallimler bildiğimiz gibi. Hoca efendilerimizden, medâris müfettişlerimizden biri bu ne hâldir demiyor. Bu hâli görmüyorlar mı? Bu kadar zamandır medreseleri teftîş (!) ediyorlar. Talebenin hâlini, derslerin gidişini görmüyorlar. Acaba iki satırlık bir lâyiha yapıp da merciine takdîm ettiler mi? İhtimâl ahvâlimizde mûcib-i şikâyet bir şey görmediler. Öyle olacak!...

Bîçâre, hâmîsiz, kimsesiz bizler, hâlimizi teşrîh eylemek, emrâzımızı teşhîs ettirmek isteyince fesâdçı, yahud fesâdçılara âlet tanınıyoruz.

Hâcegân efendilerimiz hazerâtı emin olsular ki: Biz ne fesâdçıyız, ne de onlara âlet olmak hayâlimizden geçer. Fesâdçıları belki de sizden fazla biliriz.

Ey muhterem hoca efendilerimiz! Hayâtımızın hayâtınız olduğunu bilmek ister iseniz bu yazıları meserret yaşları ile karşılarsınız. Ednâ bir hiss-i insâf taşır iseniz i'tirâf-ı hakīkate mecbûr olursunuz; bu fazîleti olsun kaçırmazsınız. Evet artık i'tirâf etmeyecek misiniz ki bu işin, ıslâh-ı medâris emr-i azîminin başından gelemeyeceksiniz. Yoksa yine inşallah ile, maşallah ile fakat hakkıyla hiçbir şeye teşebbüs etmeyerek vakit mi geçirmek istiyorsunuz? Lâkin biz anladık, îmân ettik ki büyük, ilmen büyük, fikren büyük operatörlere; konsültolarına, ameliyâtlarına muhtâcız onlara tekmîl dertlerimizi açalım, yaralarımızı gösterelim, yaşamak hakkına nâil olalım. Mâdem ki bu husûsda pîşvâ olmuyorsunuz. İstirhâm ediyoruz. Ufak bir eser-i vicdân var ise, bâri hâil olmayın, çekilin! İşte size ilk ve son sözlerimiz:

"Gölge etme, başka ihsân istemem."

Talebe-i Ulûmdan
H. Osman Niyazi

MEKÂTÎB

Anadolu Mektupları:

– 1 –

MARMARA'YA DOĞRU

Mudanya'ya hareket eden "Başlangıç" vapuru yolcularını kâmilen almıştı. Sâat ona doğru düdük üçüncü defa olarak muhît-i hevâ'îyi bir daha mevcelendirdi. Rıhtımda biriken halk son nazarlarıyla yolculara birer bûse-i vedâ' göndererek çekildiler. Vapur da Marmara'ya doğru yol almaya başladı. Sarayburnu'nu dolaşırken İstanbul'un tabî'î güzellikle sınâ'î çirkinliğin imtizâcıyla hâsıl olan manzara-i câzibedârı bir panorama gibi göz önünden geçmeye başladı:

Arkada Beyoğlu'nun mebânî-i sengîni, gençliğin birer heyülâ-yı kātili gibi mağrûr ve müsterîh yükseliyor, hiss-i millîyi öldürebildiğinden mütevellid bir inşirâh-ı müntekımâne ile birer yılan gözü kadar hâin ve manyetizmalı pencerelerinden Yeni Câmi' minârelerine doğru müstehzî nazarlar fırlatıyordu!.. Sol tarafta Usküdar'ın senelerden beri dest-i tahrîb-i zamanla yıprana yıprana ayakta durmaya mecâli kalmayan köhne ahşap binâları birbirlerine dayanarak bir müddet daha yıkılmamaya çalışıyorlar gibi melûl ve istimdâdkâr bir tavır ile birer birer göz önünden geçiyorlardı.

Sağ tarafta Oğuzhanoğulları'nın târîh-i hamâsetinin birer âbide-i ebed-nümûnu gibi sademât-ı rûzgâra rağmen şimdiye kadar pâyidâr olan sûrlar sâkit ve vakūr tavırlarıyla sanki mâzîye âid birer dâstân-ı zafer okuyorlardı.

Makhûr nazarlarım o anda kal'a duvarlarının sîmâ-yı sengîninde, yâdı bugün sefîl ve muhakkar inleyen bir ırka yaşamak ümîdi saçacak belîğ bir hitâbe-i hamâset araştırıyormuş gibi mermer taşlara saplanmıştı. Yosunlu kayalardaki bu gayr-ı mer'î hitâbe bana bir târîh-i şehâmet tilâvet ediyordu:

Bu târîhten tamam dört yüz altmış sene evvel yine böyle bir günde; şimdi pâyitaht-ı saltanatı başka bir şehre kaldırmayı düşünen neslin muazzam ve azimkâr ecdâdı feleğe mukāvemet gösterecek bir metâneti hâiz olan bu sûrları delmiş, Bizans'ı darbe-i şemşîrleri altında kahr eylemişlerdi.

Mahsûrînin fevkalbeşer mukāvemetlerine rağmen sîneleri bu kal'a duvarlarından daha metîn olan Fâtih'in kahra-

man orduları elli üç gün devâm eden kanlı bir muhârebeye tutuşmuşlardı ve nihâyet nâil-i emel olmuşlardı.

Sûrların sîmâ-yı ruhâmındaki gayr-ı mer'î hitâbeden hayâl meyâl fark edebildiğim şu satırlar, hâfızamda derhâl bir intibâh uyandırdı. Dört yüz altmış sene evvel cereyân eden ve târîh-i beşeriyyette bir devr-i muazzamın başlangıcı olan bu melhame-i hûnîn bütün dehşetiyle karşımda temessül etmeye başladı:

Baltazâde'nin idâresindeki gemilerimiz Boğaziçi'nden Samatya hizâlarına kadar sıra ile dizilmiş, Yedikule önünde Fâtih'in sağ cenâh fırkası, Eğrikapı pîşgâhında sol cenâh fırkası ve bunun arkasında otağ-ı hümâyûn, Topkapı önünde yeniçeriler ve bunların arkalarında ise cünûd-ı ihtiyâtiyye ile yüz bin süvârî ahz-ı mevki' eylemiştiler.

Bizanslılara muâvenet için Sakız'dan gelen beş kadar Ceneviz gemisinin serbestçe limana girebildiklerini temâşâ eden Fâtih berk-ı celâdet gibi atını denize sürmüş ve derhâl Baltazâde'yi azlederek yerine Hamza Bey'i geçirmişti. Fâtih donanmanın muvaffakıyetsizliği, muhâsaranın imtidâdı üzerine otağ-ı hümâyûnda bir meclis-i müşâvere kurulmasına karar vermişti:

Hedâyâ ve rüşvete karşı ekser paşalarımız gibi pek ziyâde zaaf-ı kalb gösteren sadrazamın entrikaları nazar-ı şâhâne de tebeyyün etmiş olduğundan kendisi bu meclise da'vet edilmemişti.

[217] Meclis kuruldu: Genç ve azimkâr pâdişâh-ı celâdet-haslet makām-ı riyâseti işgāl ediyordu. Şehzâdeliğinden beri teveccüh-i şâhâneye mazhariyetle mağrûr olan Zağanos Paşa başında kallâî ve şık bir serpûş olduğu halde müvâcehe-i hümâyûnda bulunuyor, arakī külâhıyla Molla Gürânî, geniş binişi ve azametli kavuğu ile Akşemseddin bu meclise başka bir rûhâniyet bahş ediyorlardı. Meclis-i müşâverede şehri Haliç'ten sıkıştırmak ve bu sûretle düşmanın Topkapı ve Eğrikapı taraflarındaki kuvvetini zaafa düşürmek çâreleri düşünüldü ve bu gāyeye vüsûl için hayretbahş bir teşebbüse karar verilerek der'akab tertîbâta başlanıldı:

Bir gece içinde Dolmabahçe'den Haliç'e kadar imtidâd eden 3300 metrelik bir sâhadan Balat ve Ayvansaray önüne altmış kadar gemi indirilebilmişti. Artık [1](لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ...) sırrının ân-ı tecellîsi hulûl etmişti: Hicret-i Nebeviyye'nin 857'nci senesi Cemâziyeluhrâ'nın yirmi yedinci günü Fâtih'in kahraman ve muzaffer ordusu kemâl-i şehâmet ve galebe ile Topkapı ve Eğrikapı'dan şehre dâhil oldular. Mehmed-i Sânî Şarkī Roma imparatorluğunun asırlardan beri hıyânetlere, cinâyetlere, entrikalara cevelângâh olan loş ve boş tahtgâh-ı saltanatına girerken etrâfa mütevâzı' ve ma'nîdâr bir nazar-ı ibret fırlattıktan sonra:

بوم نوبت میزند بر طارم افراسیاب
پرده داری میکند در قصر قیصر عنکبوت

Kıt'asını okudu. Bu anda bütün bir târîh kapanmış, yeni bir devre başlamış, melike-i Bizans muğfil ve sehhâr âğūş-ı câzibedârını Osmanlılara açmıştı!...

* * *

[1] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 18957.

Mevcelerin inşikākından hâsıl olan bir hışırtı, makinenin hareket-i mevzûnesinden mütevellid bir ra'şe-i muntazama içinde bütün bu şanlı vak'aları görüyor gibi oluyordum.

Vapur Marmara'ya açıldıktan, Adalar denizin sîne-i kebûdunda birer hâl-i siyâh manzarası aldıktan sonra birdenbire zuhûr eden sağanaklı bir rûzgârın çehreme indirdiği kamçılarla bu tatlı hülyâdan ayıldım. Mâzîden hâle, şândan sefâlete sukūt ettim. Uzakta beyaz kanadlarını açmış bir semt-i mechûle doğru uçuşan birkaç yelken gemisinden başka bir şey görülmüyordu. Serseri nazarlarım Silivri kıyılarının mâverâ-yı âfâkına kadar süzüldü gitti: O anda hakīkatin heyûlâ-yı tehdîdkârıyla karşılaşmıştım. Bir dakīka evvel gurûr ve zafer sevinciyle çırpınan hüceyrât-ı dimâğıyyem bu anda yeis ve nikbet zehirleriyle uyuşmuştu. Şimdi Silivri'de, Tekfurdağı'nda, Çatalca'da cehennemî ve cesîm toplar, yıldırımlar yağdıran serî' ateşli ve korkunç mitralyözler arkasından yabancı bir kalabalığın bundan tamam dört yüz sene evvel; etrâfındaki hendekleri hûn-ı şehâmetleriyle dolduran ecdâdımın cihân-kıymet bir vedî'ası olan İstanbul'a harîs ve tehdîdkâr nazarlar çevirdiklerini görüyordum. Kîn ü hiddet, gayz u aczle memlû bir mükessife-i nefret kesilmiştim.

Gözlerden akan dümû'-ı tahassür, vücûdumu sarsan irtiâş-ı teheyyücü ta'dîl eder gibi oldu. Bu sâyede dimâğım harekât-ı muttaridesini tekrâr iktisâb edebildi. Şimdi de, bir kâhin gibi habâyâ-yı istikbâli keşf etmek, fakat ümîdli ve rûh-nüvâz bir âtî görmek istiyordum:

Derhal zihnime, son zamanlarda, vatanımın mütefekkir geçinen dimâğları arasında tebâdül ede ede nihâyet gazete sütûnlarına kadar intikāl eden pâyitahtın tebdîli tasavvur-ı menfûru geldi.

Aman yâ Rabb, ne acz, ne metânetsizlik, ne ümîdsizlik!.. Bir millet, kahırlar görür, inhizâmlara uğrar, sefîl düşer, bir hükûmetin taht-ı celâleti sarsılır, gıcırdar, fakat o millet yine dirilebilir, o hükûmet, bir gün gelir yine şevket-i evveliyyesini kazanır. Elverir ki o milletin mütefekkirleri yeise düşmesin, âtîden ümîdini kesmesin, bir azm-i mütecellidâne, bir aşk-ı müntekımâne ile yaşamaya azmetsin! Gāib ettiğini kazanmaya, verdiğini almaya çalışsın ve yalnız bu ideâl ile yaşasın, her ferde ve bilhâssa nesl-i müstakbele bu fikri zerk etsin, onları bu rûh-ı cevvâl ile yetiştirsin!..

Düşman hudûdunun pâyitahta kurbiyeti bizde inkisâr-ı nevmîdîyi değil, azim ve tecellüdü mûcib olmalıdır. Biz Edirne'yi, saltanat-ı şehâmetdârımızın bu kadîm pâyitahtını, ırkımızın bu dil-nişîn yurdunu ne çabuk unuttuk? Biz ondan uzaklaşmak değil, ona yaklaşmak tasavvurlarını derpîş etmeli değil miyiz?

Pâyitahtın başka bir şehre nakli dört yüz altmış senelik bir mâzî-i pür müftehireti nisyân çamurlarına gömmek demek değil midir? Mâzîsiyle bu kadar az alâkadâr görünen bir millet, âtîden ümîdvâr olmak hakkını hâiz olabilir mi? Bizans muhîti pür şevk ve tarab imiş; Bosfor'un, Korendor'un nûşîn ve şükûfedâr sâhilleri rûhlara bir atâlet-i nâime bahş ediyormuş, tâze hayat kazanmak için muhîti değiştirmek lazım imiş! Ne vâhî hülyâ! Bu zihniyet bizde iken, bu menfûr atâlet ve sefâhet mikropları girîvât-ı zindegîmizi istîlâ etmiş iken nereye gitsek derhâl orada aynı muhîti tevlîd etmeyeceğimi-

zi, aynı hayât-ı sefâhet-âlûda düşmeyeceğimizi kim te'mîn edebilir! Çatalca arkalarından her an bizi tehdîd edecek olan Bulgar topları intibâhımızı mûcib olmayacaksa Haleb, Şam veya Konya'da mı mütenebbih olacağız? İki yüz küsûr seneden beri düşman yaklaştıkça biz de muttasıl çekildik. Bu hareket-i kahkariyyenin netîce-i sefâlet-âmîzi ise meydanda! Şimdi de tüyleri ürperten bu menfûr devre-i ric'ati pâyitahtın teb'îdiyle tetvîc mi edelim. Tehdîdden, korkudan âzâde bir şehirde bütün cihânı unutarak ber-vech-i mu'tâd hayât-ı âtılânemize **[218]** dalacağımıza hiç şüphe yoktur. Bu halde düşmanın oralara kadar gelmesine bir mâni' var mı? Yaşayacağımıza emîn olmak için gerilemek değil, ilerilemek fikrini beslemeliyiz. Ruhumuzu değiştirmeye, ihtirâslarımızı çamurlara fırlatarak bir azm-i sebâtkârâne ile çalışmaya, neslimizi kîn ve intikām hisleriyle büyütmeye, azmetmekten başka çare yoktur.

Düşmanın tehdîdkâr ve bî-emân süngüleri karşımızda parıldarken intibâh ümîdi daha kuvvetli olmaz mı? Edirne'den, milletimizin bu rengîn ve behiştî yurdundan uzaklaşmaktan ziyâde oraya yaklaşmak aşkıyla titremeli ve bu emel uğrunda çalışmalıyız.

M. Şemseddin

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 33 –

Peştgûh Vâlîsi:

İran'ın Gûristan eyâletine tâbi' Peştgûh vâlîsi geçenlerde atebât-ı âliyât ziyâretine teşerrüf etmek için Bağdad'a gelmişti. Bağdad'daki İran serkârperdâzı Mükerremü's-sultân hazretlerinin hükûmet-i mahalliyeden vukū' bulan iltimâsı üzerine vilâyet tarafından yeni gelen misâfir hakkında ihtirâmât-ı fâika îfâ olundu.

Peştgûh mevki'i hudûd ve arâzî-i Irâkıyye'ye mücâvir ve etrâf-ı selâsesinden Mendeli, Bedre, Amâre livâ ve kazâlarıyla muhât ve mahdûddur. Altmış bin hâneden ibâret olan Peştgûh hükûmetine, vâliliğine eben an ceddin İran hükûmeti tarafından ta'yîn olunan Gulâm Rıza Han bin Hüseyin Kulu Han –Ebu Azzâre- orta yaşlı, uzun boylu, pala bıyıklı, genç ve dinç bir zâttır. Aynı zamanda kendisi Kaylı[?] Kabîlesi'nin de reîsi bulunmaktadır. Müşârun-ileyhe İran tarafından Emîr-i Cenk, Serdar-ı Eşref nasbları verildiği gibi, mezkûr devletin müteaddid nişânlarıyla bir çift murassa' apoletlerine de mâlikiyetle müftehirdir. Bu zâtın maiyyetinde kendi kabîlesi efrâdından daima binlerce süvârî ve piyâde bulunduğu gibi, İran hükûmeti tarafından da maiyyetine bin kadar asker verilmiştir.

Peştgûh vâlîsi yedi zevce ile dokuz evlâda mâlik olup büyük oğlu Fethü's-Saltana Emânullah Han dahi kendisinden sonra kabîle riyâsetiyle vâlîliğe nâmzettir. Bu vâlînin Şehâbüddevle nâmında bir kardeşi dahi vardır ki münzeviyâne bir sûrette evkât-güzâr oluyor. Bizce müşîr rütbesine muâdil olan Emîr-i Noyan rütbesi mezkûr vâlînin hidemâtına mükâfâten İran hükûmetince kendisine verilmiştir.

Müşârun-ileyh bundan birkaç sene evvel dahi buraya gelmiş ise de bu seferki gibi hakkında o kadar riâyet ve ihtirâm icrâ olunmamış bu def'a ise mutayyeben ve muazzezen gelmiş ve avdet eylemiştir. Müşârun-ileyhin maiyyetinde kadınlarından, çocuklarından, hadem ve etbâından mürekkeb olmak üzere takrîben iki yüz kişilik bir kāfile var idi.

Bu zât her ne kadar mektep görmemiş ise de husûsî sûrette tahsîl görmüş ve İran üdebâsının âsâr-ı manzûmesinden üç bin beyit kadar ezberinde olup sırası düştükçe ebyât-ı mezkûreyi okuyor. Hayvânât ile avcılık hakkında bir kitap dahi te'lîf etmiştir ki, zekâ ve karîhasının iyiliğine delâlet eder. Bu kitabın bir nüshasını elde edip mütâlaa ettim. Hayvânâtın sûret-i tedâvîleriyle, hangisinin ne gibi emrâz ve eskāmı teşfiyeye hizmet ettiği tafsîlâtıyla mezkûr kitapta beyân olunduğu gibi, kitabın mukaddimesinde vâlî-i müşârun-ileyh kendisini Benî Rebî'a Kabîlesi'yle sülâlesini li-ebin Hazret-i Hüseyin'in kardeşi olan Hazret-i Abbas'a mensûb ve müntehî olduğunu dermeyân eylemiştir.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin hâl-i hâzırdaki müşkilâtını nazar-ı dikkate alan vâlî-i müşârun-ileyh hazretleri Bağdad'dan kendi memleketi cânibine azîmet ve infikâk eylemezden bir gün mukaddem kemâl-i i'tizâr ile yazılan mektubuna leffen dört bin mecîdiyelik bir çeki iâne nâmına Bağdad Vâlîsi Mehmed Zeki Paşa'ya göndermiş ve bu sûretle hayırhâh, asîl ve âlîcenâb bir müslüman, bir zât-ı celîlü's-sıfât olduğunu fi'len isbat eylemiştir.

Müşârun-ileyh hazretlerinin bu sıradaki lütfuna karşı bütün Osmanlılar medyûn-ı şükrândır. Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak bu gibi ümerâ-yı İslâmiyyeyi eksik etmesin.

Hamiyetsizler:

Bağdad'dan binlerce lira iâne beklerken maatteessüf devlet ve millet sâyesinde bunca lâ-yuad ve lâ-yuhsâ servet ü yesâr peydâ eden eşrâf ve a'yân ve me'mûrîn-i mahalliye tarafından pek mahdûd bir meblağ verilmiş ve kendi buhl u hıssetlerini âleme göstermişlerdir. Hele muhârebe bitti, iâneye lüzûm kalmadı, diyen duygusuz, hamiyetsizlerin de adedi az değildir.

Necef kazâsında da fazîletli Hacı Mirza Muhammed Rahim Bülbüle' ile müctehidîn-i kirâm tarafından evvelce toplanan iânât hükûmet sandığına teslîm edilmiş ve ikinci def'a olarak Necef'te berây-ı tahsîl imrâr-ı evkāt eden Kafkazyalı talebe-i ulûm, verdikleri iânâtı Bülbüle' hazretlerinden geri almışlardır. Rivâyet olunduğuna nazaran bunlar Rusya tâbiiyetinde bulunduklarından, Rusya'nın Necef'teki müslüman konsolos vekîli Mirza Ebulkāsım Şirvânî tarafından –Bağdad'daki âmirinden aldığı ta'lîmâta binâen– kendilerine verdikleri iânâtın geri alınması tavsiye olunmuş olmalıdır.

Rusya me'mûrları utanmadan müslümanları iâne vermekten buralarda men' ettikleri halde, diğer taraftan Tebriz'de ve Azerbaycan'daki İranlılardan Bulgarlar için cebren iâne toplamışlardır.

Meşrûtiyet ve Teceddüd Aleyhinde:

Necef'te bu sırada pek fenâ haller başgöstermiş ve tamâmıyla devr-i sâbıkta bile emsâline tesâdüf olunmayan acîb ve garîb hâller vukūa gelmiştir. Ezcümle hâkān-ı sâbıkın zamanında bile mektepler aleyhinde söz söylemeye cesâret edemeyen bazı hamiyetsizler bu kere hükûmetimizin muhârebe ile iştigālini fırsat ittihâz ederek meşrûtiyet aleyhinde her türlü tefevvühâtta bulunuyorlar. Geçenlerde, Necef'in en mu'tenâ cevâmiinden olan Mescid-i Hindî'de kendisine vâiz süsü veren Şeyh ... ... nâmında biri apaçık mekâtib-i cedîde aleyhinde vaazı esnâsında söz söylemeye başlayarak, ahâlî çocuklarını bu gibi mekâtibe koymamalarını tavsiye eylemiştir. Gûyâ bu gibi mekâtipte tahsîl eden etfâl-i vatan ahîran dinsiz oluyorlarmış!! Tâbiiyet-i İraniyyeyi hâiz olup meşrûtiyetle, meşrûtiyet-perverler aleyhinde söz söylemeyi vecîbe-i zimmet bilen bu gibi münâfıklar sâbık Necef kaymakamı Aziz Bey'in zamanında her biri bir kûşe-i inzivâya tıkılmış iken, şimdi cümlesi meydana çıkıp zavallı ahâlînin fikrini zehirliyorlar. Zannederim ki hükûmet-i mahalliyye bu mürtecîleri bu gibi emâkin-i mukaddeseden koğmazsa ileride büyük bir darbeye dûçâr olacağına şüphe yoktur. Bu hâllere karşı sükût etmek gayr-ı kābildir.

Hakīkat-i halde Necef'te ve Kerbela'da bulunan meşrûtiyet-perver İran ulemâ ve müctehidîn-i kirâmıyla muhterem tullâb-ı ulûmun bu gibi müstebidlerin elinden çektikleri ezâ ve cefânın haddi yoktur. Bunların bu gibi emâkin-i mukaddesede bulunmaları hem Osmanlı, hem İran meşrûtiyetini ihlâl eder.

Bana kalırsa hiçbir yerden, medrese ve dînî dârülfünûnlardan me'zûn olmayan **[219]** bu makūle kimselerin minbere çıkıp söz söylemesine hükûmet-i mahalliye tarafından müsâade olunmamalıdır. Ancak bu sûretle mazarratlarının önü bir dereceye kadar alınabilir.

Bağdad kahvehânelerinde de bazı mütekāidîn hükûmet-i hâzıra aleyhinde söz söylemeyi âdetâ vazîfe edindiklerinden mâadâ, nâmûs ve hissiyât-ı Osmaniyyeye dokunacak sûrette yalan îcâd edip ortalığa yaymayı bir san'at ittihâz eylemişlerdir. Hükûmet sandığından, millet sâyesinde maâş alan bu mütekāidlerden bazıları o kadar neşriyât-ı bedhâhânede bulunuyorlar ki, zerre kadar İslâmiyet ve hamiyyet duygularına mâlik bulunanlar bunların yüzünü görmek istemez.

Bağdad: **S**[sin]**. M. Tevfik**

ŞUÛN

Mısır:

Misyonerler Faâliyette Ulemâ-yı İslâm Rahat Döşeğinde: *eş-Şa'b* gazetesinde okunduğuna göre bu günlerde Amerika'dan Mısır'a beş yüz kadar misyoner gönderilmiştir. Bunlar İslâmiyet aleyhinde binlerce kütüb ve resâil tab' ederek tevzî' etmektedirler.

Eş-Şa'b gazetesi bu havâdisi verdikten sonra diyor ki: İslâmiyet'in düşmanları ancak taassub netîcesi olarak âlem-i İslâm'ın başına açtıkları muhârebeler ile iktifâ etmeyerek bir de cem'iyetler teşkîl edip bir takım hîle ve hud'a silâhı ile de İslâmlarla muhârebe etmek istiyorlar. [1](يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)

Misyonerler yalnız kendi dinlerini neşr etmekle iktifâ etmeyerek dîn-i İslâm'ı ağıza alınmayacak bin türlü elfâz-ı müstehcene ile tavsîf ediyorlar; bizim gördüğümüz binlerce resâil var ki hepsi dîn-i İslâm'a karşı söylenmiş ta'n ve teşnî' ile doludur. Bunlar ahâlîsi müslüman olduğu halde ne o memleketin ahâlîsinden, ne de dîn-i resmîsi İslâm olan hükûmetten korkmuyor: Muttasıl İslâmiyet'e söğüp duruyorlar. Misyonerler kendi memleketimizde gözümüzün önünde bu gibi rezâili irtikâb ettikleri halde binlerce teessüf ki – bir kısm-ı kalîl istisnâ edildiği halde– ulemâmız hâlâ bu gibi şeyden haberdâr olmayarak yatıyorlar.

A'dâ-yı dinin bu kadar faâliyetine, dîn-i İslâm'a edilen bu kadar ta'n u teşnî'a göre İslâm'ın âtîsi ne olacağını düşünmüyorlar. Biz ulemâdan onların yaptığı gibi edyân-ı sâire aleyhine ta'n u teşnî' yağdırmalarını istemiyoruz! Biz istiyoruz ki: Ulemâ bu gibi ahvâle vâkıf olsunlar bize o da kâfîdir. Hiçbir vakit bu gibi softalardan dîn-i İslâm müteessir olmaz. Fakat, iyi bir İslâm terbiyesi almayan bazı gençlerimizde şüphe îrâs etmekten de hâlî kalmaz. Binâenaleyh ulemâ-yı İslâm'ın üzerine terettüb eden bir vazîfe var ise o da dînî mecelleleri teksîr ederek bu gençlerin efkârını terbiye-i dîniyye ile terbiye etmeli; hükûmet de mekâtib ve medâriste ulûm-ı dîniyye tedrîsine son derece ehemmiyet vererek oradan çıkacak olanlar sâbit bir akīdeye mâlik olarak çıkmalı. Misyonerlere de deriz ki: Bu memleketlerde neşr-i dîne çalışacaklarına gitsinler de hiçbir din sâhibi olmayan putperestlere telkīnâtta bulunsunlar. O zaman daha iyi yaparlar.

Hindistan:

Uhuvvet ve Hamiyet-i İslâmiyye – Lahor'da münteşir *Rûzâne-i Vatan* gazetesinde okunduğuna göre Devlet-i Osmâniyye'ye muâvenet-i nakdiyyede bulunmak üzere Sialkot müslümanlarından mürekkeb bir cemâat-i kesîre Mirza Kadı Zaferullah Han'ın riyâseti altında ictimâ' ederek Osmanlıların ahîren uğradığı gadr u hıyânet ve Osmanlılara revâ görülen zulüm ve vahşet hakkında uzun uzadıya nutuklar îrâd ve ahâlî mu'âvenet-i nakdiyyeye da'vet edilmiş ve bir sâat zarfında bin lira iâne cem' olunmuştur.

Erkeklerin bu tezâhürât-ı hamiyyetkârânesinden müteessir olan kadınlar da bütün zînetlerini iâne masası üzerine fırlatmak sûretiyle ızhâr-ı mürüvvet etmişler ve orada bulunan bir zât evinin bütün zevâid eşyasını, bir diğeri bir eviyle bir dükkânı ve bir üçüncüsü de iki atını hediye etmiştir. Bu harekâta birçok Mecûsî Hindûlar da iştirâk eylemişlerdir.

Hindistan'da İhtilâl – Hindistan'dan gelen gazeteler isyân ve ihtilâlin günden güne tevsî'-i dâire ettiğini haber veriyorlar. Kalküta gazeteleri Veziristan'da sekene-i sâirenin de yerli Hindûlarla biliştirâk İngiliz askerlerine hücûm ve mukāvemet ettiklerini ve Binbaşı İsmid'in, mahall-i iğtişâşa koşmuşsa da, teskîn-i ihtilâle henüz muvaffak olamadığını yazıyorlar, ahvâl-i ahîre münâsebetiyle İngilizlerden

[1] Tevbe, 9/32.

dil-gîr olan müslümanların da iğtişâşa iştirâk etmelerinden hükûmet-i mahalliyenin endîşe ettiği gazetelerin cümle-i rivâyâtındandır.

Afganistan:

Afganistan'da İntibâh – Bu son zamanlarda Afganistan'da görülen âsâr-ı intibâh ve terakkī başlıca Rus gazetelerini kendisinden bahsettirecek derecede kesb-i ehemmiyyet ve ciddiyyet etmiştir. Afganistan'da me'mûrîn-i hükûmet şimdiye kadar hazîneden maâş almayıp ashâb-ı mesâlihin verdiği ücret ve ahâlîden toplanan iânelerle geçinirdi. Ahîren bu husûsu tanzîm için memlekete temettu' vergisi gibi bazı vergiler konulmuş ve me'mûrlar maâşa raptedilmişlerdir.

Emîr hazretlerinin riyâseti altında memleketin ihtiyâcât-ı siyâsiyye ve ictimâ'iyye ve iktisâdiyyesini mülâhaza ve îcâbına tevessül etmek üzere bir cem'iyet teşekkül etmiştir. Bu cem'iyetin faâliyeti sâyesinde ahîren Afganistan'da milli bir top fabrikası, bir hükûmet matbaası te'sîs olunmuş ve an karîb inşââtına başlanılmak üzere demir yolları harîtaları yapılmaya başlanmıştır. Cem'iyetin en ziyâde nazar-ı dikkatte tuttuğu nokta, işlerin mümkün mertebe ecnebî ellere geçmemesine dikkat etmek ve fevkalâde muztar kalmadıkça işe bir ecnebî idhâl eylememektir.

Afganistan Emîrinin Bükâsı – *Rûzâne-i Zemîndâr* gazetesinde okunmuştur:

"Son Osmanlı muhârebeleri âlem-i İslâm'da pek büyük te'sîrler icrâ ediyor. Bu feverân-ı hissiyât, efrâd-ı müslimîne münhasır kalmayıp mülûk ve ümerâda dahi kendini göstermiştir. Bir yandan Hind müslümanları Devlet-i Osmâniyye'ye muâvenet etmek için bezl-i mâ-hasal eder iken öbür yandan Afgan emîri tebaasına cem'-i iâneyi âmir irâdeler ısdâr etmektedir. Afganistan'dan aldığımız son haberlerden emîr-i müşârun-ileyhin bir gün minber-i hitâbete çıkarak Balkan mezâlimini ta'dâd ve müslümanların dûçâr edildikleri felâketleri teşrîh ederek fart-ı teessüründen ağladığı ve huzzârın dahi giryân ve nâlân oldukları anlaşılıyor. Bu lahzada hâzırûn derc-i iâneye şitâbân olarak bir milyon rupiye kadar toplamışlar ve emîr hazretleri bütün vilâyâta bir irâde ısdâr buyurarak cem'-i iânâta müsâraat ve bu bâbda sarf-ı aksâ-yı himmet olunmasını emr eylemiştir. Afganistan'da iânâtın beş milyon rupiyeye bâliğ olması kaviyyen me'mûl ve muntazardır.

Refikımız: "Bu galeyânın sâik-ı yegânesi şüphesizdir ki harb-i ahîri müteâkıb takviye-i râbıta-i uhuvvete, müslümanların lüzûm-ı kat'î hissetmeleridir. Bunun âsâr-ı bâhiresi de bugün müslümanların emîr ve fakīrinin, sagīr ve kebîrinin ihvân-ı dinine arz-ı muâvenet etmekte teehhür göstermemeleridir." diyor.

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

MUÂHEDE-İ SULHİYYE İMZALANIRKEN

Ajanslar tarafından verilen ma'lûmâta göre 17 Mayıs 329 Cuma günü sâat on ikiyi beş geçe murahhasların kâffesi Sen Ceymis Sarayı'nda **[220]** toplanmışlardı. Murahhaslar bir İngiliz me'mûru tarafından istikbâl edilmişlerdir. Biraz sonra İngiltere Hâriciye nâzırı ictimâ' salonuna dâhil olmuştur. Sir Edvar Grey İngiltere kral ve hükûmetinin muhâsımîn hükûmetlerinin muâhede-i sulhiyyeyi imzâya âmâde olduklarını ve derhâl imzâ edeceklerini beyân eylemiş olmalarından mütevellid memnûniyeti beyân eylemek üzere murahhaslara hitâben Fransızca kısa bir nutuk îrâd eylemiştir.

Bundan sonra murahhaslara muâhede-i sulhiyyenin birer sûreti dağıtılmış ve murahhaslar vaz'-ı imzâ eylemişlerdir.

Sir Edvar Grey bundan sonra söz alarak Fransızca bir nutuk îrâd eylemiş ve sulhun imzâ edilmesinden dolayı kralın ve İngiltere hükûmetinin memnûniyetinden bahsederek şu sûretle idâre-i kelâm etmiştir:

"Elde ettiğiniz mukarrerâtın kâffesini bir hiss-i memnûniyet ve tesliyet ile telakkī edeceğinizi ümîd etmekle mübâhîyim. Bu hisse şimdiye kadar bî-taraf kalmış ve fakat Avrupa'nın menâfi' ve sükûtunun muhâfaza edilmesi için her zaman iâde-i sulhü temmennî etmiş olan diğer bî-taraf devletler de iştirâk eylemektedir.

Bir i'tilâf-ı tâm teessüs edinceye kadar daha bir takım mesâilin halline ihtiyâc bulunduğu mechûl değildir. Fakat ümîd ederim ki bu sûretle muâhede-i sulhiyyenin imzâlanması bu mesâilin bir netîceye iktirânını teshîl ve devletlerin hepiniz hakkındaki hayırhâhlıklarını tezyîd edecektir."

Sir Edvar Grey bilâhare kendisinin bütün murahhaslarla münâsebât-ı dâime ve dostânede bulunmuş olmasından mütevellid memnûniyeti beyân ile sözlerine şu sûretle nihâyet vermiştir:

"Şurada imzâ edilen sulhün dâimî bir sükûnet te'sîs etmesini ve her hükûmetin pek ziyâde ziyâ'a uğrayan menâbi'-i servetini ta'mîr için arâzîsinin tekemmülâtı ve ahâlîsinin saâdet ve selâmetine vakf-ı vücûd etmesini bütün kalbimle temennî etmekteyim."

Murahhasların en yaşlısı olan İskolidis beyân-ı teşekkür etmiştir.

Bilâhare Osman Nizami Paşa da söz alarak beyân-ı teşekkür eylemiş ve kendisini ta'kīb eden Mösyö Danef de nutkunun bidâyetinde hükûmet-i Osmaniyye – Bulgaristan hudûdu hakkında devletlerden te'mînât aldığını beyân ve Paris Sulh Konferansı'nda müttefikīn murahhaslarının düvel-i muazzama murahhaslarıyla aynı salâhiyet dâiresinde hareket edeceklerinden ümîdvâr bulunduğunu ilâve etmiştir.

Danef'in nutkundan sonra Sırp ve Karadağ başmurahhasları Novakoviç ve Popoviç kısa bir sûrette beyân-ı teşekkür eylemişlerdir.

Popoviç şu sözleri söylemiştir: "Muahede-i sulhiyyeyi imzâ eyledik, fakat kabûle icbâr edildiğimiz maddelerden pek ziyâde gayr-ı memnûnuz. Bizi İşkodra'dan mahrûm eden beynelmilel harekette en ziyâde İngiltere faâliyet göstermiştir. Binâenaleyh biz de şimdi İngiltere'yi bize karşı borçlu addediyoruz. Binâenaleyh hiç olmazsa bize kābil-i zirâat arâzî veren ve Podgoriçe ile İpek arasında tabî'î bir yol te'mîn eden bir tashîh-i hudûda intizâr etmekteyiz."

"Popoviç"ten sonra Yunan murahhası İskolidi söze başlamıştır: "Yunan hey'et-i murahhasası bugünkü ictimâın zabıt hülâsasına Osmanlı murahhasları ile müzâkere olunan şu mevâddın dercini arzu eylemektedirler: «Harpten evvel mevcûd olup da i'lân-ı harpten sonra hükümden sâkıt olan muâhedât, mukāvelât ve mukarrerât münâsebât-ı siyâsiyyenin iâdesinden sonra tekrâr icrâ-yı ahkâma başlayacaktır.»

Bunun üzerine Osman Nizami Paşa esâs i'tibâriyle muâhedât ve mukāvelâtın temdîdine muhâlefet etmemekle beraber bu bâbda hükûmet-i metbûasından ta'lîmâta intizâr etmekte olduğunu ve bu sabah vâsıl olacağı ümîdinde bulunmakta olduğunu beyân eylemişlerdir.

Yunan murahhaslarından İstrayit konferansın bu beyânâtı nazar-ı i'tibâra almasını beyân ile Yunan murahhaslarının hükûmet-i Osmaniyye murahhasları tarafından harpten evvel cârî olan muâhedât ve mukâvelâtın iâde edileceği hakkında konferansta beyân-ı muvâfakat eyleyeceklerine dâir te'mînât almış olmalarından dolayı muâhede-i sulhiyyeyi imzâya âmâde oldukları bildirdiklerini ilâve eylemiştir.

İstrayit'in bu beyânâtından sonra Danef murahhaslardan bazıları arasında takarrür eden i'tilâf mûcebince muâhede-i sulhiyyenin imzâsından sonra derhâl icrâ-yı ahkâm eyleyeceğine dâir zeyl olarak bir protokol imzâ edilmesi îcâb ettiğini söylemiştir.

Vesenç, İskolidis ve Popoviç böyle bir protokolden bahsedildiğini aslâ işitmemiş olduklarını ve böyle bir protokolü imzâ için salâhiyet almadıklarını beyân eylemişlerdir.

Sir Edvar Grey murahhaslara, daha ziyâde müzâkerâtta bulunmak isterlerse sarayın kendi emirlerine âmâde olduğunu beyân ile müfârakat etmiştir.

Hükûmet-i Osmaniyye ve Bulgar murahhasları bundan sonra zeyl olan protokolü imzâ eylemişlerdir.

* * *

Sulhün imzâ edilmesi münâsebetiyle Bulgar murahhası Danef Sen Ceymis sarayında Sir Edvar Grey'in huzurunda şu nutku kırâat eylemiştir:

"Nâzır efendi ve efendiler,

Sarf olunan fütûr-nâ-pezîr mesâî sâyesinde işte deruhde ettiğimiz ağır vazîfenin son merhalesine vâsıl olduk. Bugünkü gün, Balkan ahâlîsi için bir ân-ı târîhî teşkîl etmektedir.

Hâl-i harbe nihâyet vermekle artık memleketimizin eski münâsebet-i hem-civârîsini te'mîne vesîle olacak vesâite mürâcaat edeceğiz.

Ezici harp tecrübeleri bugün istikbâlimizle alâkadâr olan birçok mesâilin halline terk-i mevki' eylemişlerdir. Dünkü muhâribler; sulhperverâne olan bu sahne-i mesâîde bütün hâtırât-ı müellimeyi çarçabuk silecek revâbıt-ı dostâne ihzâr edeceklerdir. Bütün dünya hakkımızdaki hükm-i kat'îsini vermek için sarf edeceğimiz bu son gayreti bekleyecektir.

Nâzır efendi, daha ilk gününden beri iâde-i sulhün yorulmak bilmez bir hâmîsi olmuşlardır. Sulhü te'mîn ve netîce-i kat'ıyyeyi ist[î]sâl için kendileri kadar kimse çalışmamıştır. Bugünkü netîce-i mes'ûde herşeyden evvel zât-ı asîlâneleri tarafından sarf olunan ikdâm ve gayrete medyûndur.

Nâzır beyefendiye beyân-ı teşekkür etmekte olduğumuz şu sırada İngiltere'nin öteden beri masrûf olan samîmiyet ve hüsn-i kabûlünü hiçbir vakit unutmayacağımızı beyân eylemekle de mübâhî olmaktayız.

Bu fırsat-ı resmiyyeden bil-istifâde nâzır beyefendiden haşmet-meâb kral hazretleri nezdinde imzâlamakta olduğumuz sulhü bu târîhî sarayın ismine izâfe eylememize müsâade buyurmak lütfundan mütevellid hissiyât-ı şükür-güzârımızın tercümânı olmaklıklarını ricâ eyleyeceğiz."

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

12 Haziran 1913 | 7 Receb 1331 | Perşembe | 30 Mayıs 1329 | Cild: 10 - Aded: 248

HASBİHÂL

Müslümanların en büyük hakîmi İmâm Ali radiyallâhu anh: (لا تعرف الحق بالرجال، اعرف الحق تعرف اهله) = "Hakkı, hakîkati bir takım adamlarla kāim bilme. Evvelâ hakkın ne olduğunu öğren ki ehlini de tanıyabilesin" buyuruyor.

Dünyada bunun kadar kat'î, bunun kadar açık bir düstûr-ı hikmet olamaz. Biz müslümanlar hak ile bâtılı birbirinden ayırmak için söyleyene değil söylenene baktığımız; şahsı değil sözü tarttığımız devirlerde cihânın en yüksek milleti imişiz. Sonraları ortaya sürülen fikirdeki istikāmete yahud sakāmete kendi mücâhedemizle, kendi ictihâdımızla hükmedebilmeyi uzun bir iş görmüşüz de onun için bütün kanâatlerimiz, bütün hareketlerimiz mukallidlikten ibâret kalmış; İslâm'ın ilk devirlerinden zaman i'tibariyle ne kadar uzak düşmüşsek tahkīk denilen feyz-i ilâhî de bizden o nisbette yüz çevirmiş.

İster yüzünü şarka, omuzunu garba vermiş; ister, bu vaziyetin aksini âdet edinmiş olsun... Kimi yoklasanız mutlak ehl-i hak tanıdığı mahdûd bir iki adamın fikrine mümâşât eder bulursunuz. "Şu söz pek doğrudur. Yanlış olmak ihtimâli yoktur. Zira filândan sudûr etmiştir" tarzındaki hükm-i garîb hepimiz için şi'âr-ı hikmet olmuş gitmiş!

Taklîdin bu derecesi demin söylediğimiz vaziyetin devamına en büyük bir sebep oluyor ki biz bu sebebi kaldıramazsak kıyâmete kadar yüz yüze gelip de milletin, memleketin hayrı için hasbihâl edemeyeceğiz!

Pek sevdiğim muhterem bir arkadaşım sekiz on sene evvel şöyle bir hikâye söylemiş idi: "Daha İstanbul'a gelmemiştim. Bir gün memleketimizin âlim tanılan ricâli arasında fıkhın muâmelât kısmına âid oldukça mühim bir bahis münakaşa ediliyordu. Fikirler, daha doğrusu me'hazlar teâruz edince kendi re'yini yani kendi okuduğu kitabın musannifini haklı çıkarmak için sesini diğerlerinden ziyâde yükselten bir zât karşısındakine: "Sen bu sözleri yazma kitaptan mı söylüyorsun yoksa basma kitaptan mı?" dedi. Bu suâl üzerine başka başka musanniflere âid iki kitabın biri basma, diğeri yazma olursa hangisiyle amel olunmak, hangisinin sözü tercîh edilmek îcâb edeceği de rûznâme-i münâkaşâta idhâl olundu!"

Geçenlerde füzelâdan biri gāyet mühim bir mes'ele-i usûliyye meydana çıkardı ki bu da bir ictihâdın mahsûlü değil, ancak sürekli bir mücâhedenin semeresi idi. Dine, dünyaya hiç yaramayan yahud ehemmiyeti üçüncü, dördüncü derecelerde kalan mesâil ile zamanını öldürmeyip de böyle doğrudan doğruya hayât-ı ümmete tealluk eden bir mes'eleyi nazar-ı ıttılâımızın önüne çıkaran fâzıl-ı mücâhide an-samîmi'l-kalb teşekkürler ederken bakınız ne işittim:

Bu mes'ele me'hazlarıyle, delîlleriyle beraber salâhiyetdâr olması lâzım gelen zevâta îzâh edilmiş: Bir kısmı dinlemek zahmetini ihtiyâr etmemiş; bir kısmı da son zamanda gelen musanniflerin kitaplarında böyle bir mes'ele var mı yok mu bilemediği için kabulünden i'tizâr etmiş!

Târîh tekerrürdür derler. Pek doğru. İşte arkadaşımın on sene evvelki hikâyesi aynen zuhûr etti. Esef olunacak bir cihet var ki o da: Târîhin tekerrürü sözü bize gelince musîbetin tekerrürü, daha doğrusu temâdîsi gibi bir ma'nâ ifade ediyor. Başka bir şey değil!

Mehmed Âkif

* * *

[222] <u>Müdâfaât-ı Dîniyye:</u>

HUTBELER

– 3 –

HAZRET-İ ÂDEM'İN CENNET'TEN HURÛCUNA DÂİR

–geçen nüshadan mâba'd–

Nasârâ i'tikādınca bütün şu âlemden maksat "İnsan-Allah"ın gelmesinden ibârettir. Birinci Âdem sâlih olarak yaratılmış, o kendini tâlih kılmış, ba'dehû vakt-i mev'ûduna değin gelen enbiyâ yalnız insanları kurtaracak Mesîh'in,

yani Allah'ın geleceğini haber vermek için ba's olunmuşlar; sonra *İncil* onun geldiğini tebşîr etmiş. Nasârânın *Tevrat*'ı bu dereceye tenzîl ettiklerine bilmem Mûsevî arkadaşlarımız ne derler. Fıkarât-ı âtiyye hatîbin fikrini sarâhaten göstermektedir:

"*Tevrat*'ta onun hülâsa[sı] şudur ki; İbrahim ve İshak ve Yakub'un zürriyetinden nev'-i beşeri günâhlarından halâs etmeye kadîr acîb bir insan gelecektir."

Birçok ahkâmı muhtevî bulunan Tevrât'ın hülâsası olduğunu kabûl edemez isem de müstahlis bir hükümdârın gelip kendilerini tahlîs edeceğine Mûsevîler intizâr etmektedir.

Böyle bir müstahlis fikrinin Mûseviyyete nereden dâhil olduğunu diğer bir eserimizde tedkîk etmiş olduğumuzdan burada tekrârına lüzûm görmedik. (*Târîh-i Dîn-i İslâm.* Medhal 458)

"Ahd-i Cedîd'de yani *İncil*'de ise onun hülâsası, zübdesi şu âyettir: Bu kelâm her vechile kabûle şâyândır ki İsa el-Mesîh dünyaya günâhkârları halâs etmek için geldi. (Timeteus 1:15)"

Evet! Biz de biliyoruz ki Nasârânın ellerinde bulunan enâcîl ehl-i İslâm'ın hazret-i İsa'ya inzâl olunduğunu i'tikâd ettikleri kitap değildir. Belki halâskârın vilâdeti, hayâtı, vefâtı hakkında çok vakit sonraları yazılmış ve mündericâtları mütenâkız kitaplardır. Sırası gelirse bu kitaplardan da bahs ederiz.

"Tevrât Mesîh'in geleceğini gösteren nübüvvet, ta'lîm ve resimlerden başka bir şey olmadığı gibi, *İncil* dahi Hazret-i Mesîh'i dünyayı halâs ve ona hayât-ı ebediyye bahş etmek için gelmiş olan zât makāmında gösterir."

Beşâir-i Îseviyyeden olmak üzere Ahd-i Atîk kitaplarından ityân edilen bazı kelimât maksattan o kadar ba'îddir ki onları halâskârın vaadi demek kilise erbâbından mâadâ hiç kimse cesâret edemez (*Târîh-i Dîn-i İslâm,* Cild-i Mekkî 106) Bilakis bizim bi'set-i Muhammediyye hakkında bizzât ellerde bulunan *İncil*lerden istinbât eylediğimiz edille onlardan kat kat kuvvetlidir. (*Cild-i Mekkî* sahîfe 15.)

"İmdi biz Hazret-i Âdem'in sukūtu ile cennetten tard olunması hikâyesini sonuna kadar hüzün ve haybetle okumayız."

Demek istiyor ki müslimîn *Kur'ân*'da bu hikâyeyi sonuna kadar hüzün ve haybetle okurlar. Âdem'in ve zürriyetinin melekiyetten behîmiyete düştüğünü görmek felâketine katlanırlar. Artık bunlar safvet-i asliyyelerini ahz ettiklerini bir daha görmezler. Hıristiyanlar ise halâskârın gelip insanlara safvet-i ibtidâiyyelerini iâde ettiklerini okur, mübeşşer olurlar. –Halbuki insanların hilkatinde evvel ve âhir bir tahavvül vukū' bulmamıştır. Âdem'in isyânından ne yolda tevbe ettiği ve tevbesi nezd-i İlâhîde nasıl kabûl olunduğu da *Kur'ân-ı Kerîm*'de mezkûrdur. Onun için müslimîn hübût-ı Âdem'i esâsen hüzün ve haybetle okumazlar. Bu hübûtta nice hikmetler müşâhede ederler ve nihâyet cedd-i a'lâlarının da nâil-i afv ü gufrân olduğunu maal-memnûniye görürler. Hatîb efendinin tevbe-i Âdem hakkında âyeti görmemiş olmasına ihtimâl verilemez, çünkü âtiyen meâlinden bahs ettiğini göreceğiz. Belki işine böyle söylemek geliyor.

"Kezâ *İncil*-i Şerîf'te –Harâb ve ma'mûr olan memleketlere, mürûr ve zuhûr eden kurûn ve asırlara, ölen resûle ve ba's olunan resûle, nesh olunan şerîate ve vaz' olunan şerîate ve sâireye dâir olup da kazıyyemize hiç alâkadâr bulunmayan ancak daha ziyâde hüznümüz üzerine hüzün ve kederimiz üzerine keder zammeden mücerred kıssa ve hikâyeler– dahi okumayız."

İki hat arasında gösterilen sözleri *Kur'ân-ı Kerîm*'in mündericâtına işârettir. Hatîb efendi Ahd-i Atîk kitaplarında halâskârın âtiyen geleceğini tebşîrden başka bir şey görmediği ve Ahd-i Cedîd kitaplarında yalnız onun beşâret-i vürûdunu okuduğu cihetle *Kur'ân*'da dahi onun geldiğini tebşîre mahsûs âyetlerden başka bir şey görmek istemiyor. Mûcib-i ibret ahvâle dâir âyâtı okuyunca bîçârenin hüzün ve kederi artıyor. Ne yapalım? Enbiyâ-yı sâire gibi Hazret-i Peygamber dahi inzâr ve tebşîr için ba's buyurulmuştur. [1](إِنَّا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا) âyeti buna delâlet eder. Hem de [2](يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَاَنْذِرْ) âyet-i kerîmesinde görüldüğü üzere inzâr birinci vazîfesidir. Zîrâ tahliye tehliyeden mukaddem olmak lâzım gelir. Bunlar sizin hüzün ve kederinizi artırıyorsa bunu pek tabiî görürüz, ama ehl-i îmânın sürûr ve inşirâhını tezyîd etmekte olduklarını da bilmelisiniz: [3](وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا) "Biz *Kur'ân*'da mü'minlere şifâ ve rahmet olan şeyleri inzâl ederiz, lâkin *Kur'ân* inkâr ile kendine zulüm edenlerin ancak zarar ve hasârını artırır."

Hatîb burada insafsızlığı pek ileri götürüyor. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*'in mündericâtını "mücerred kıssa ve hikâyeler"den ibâret olmak üzere gösteriyor. [4](نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ) kavl-i kerîminde görüldüğü üzere gerçi *Kur'ân*'da mûcib-i ibret kıssalar varsa da bundan başka vaad ve vaîdler, dünyanın ve âhiretin evsâfı, inşâiyyât ve hikmetler, ahkâm hakkında dahi nice âyetler vardır. Hatîb efendi kederini tezyîd etmemek için gālibâ bunları okumamış olmalıdır. Eğer siz okumadıysanız müsteşriklerden *Kur'ân-ı Kerîm*'i tahlîl ve tasnîf edenler vardır. Haydi bu **[223]** bâbdaki mufassalâtı görmemiş olunuz, hiç olmazsa Bartelemi Sentier'in hülâsasını olsun gözden geçirmeli değil mi idiniz. İşin doğrusu Karlayl'ın dediğidir: "Biz *Kur'ân*'ı gazete okur gibi okuruz" diyor. (*Şerîat-i İslâmiyye ve Karlayl,* sahîfe 325) Lâkin hakîkati böyle i'tirâf etmek için Karlayl'ın insâfı gibi bir insâfa mâlik olmak ister. Onu ise bizim Hatîb gibi zevâttan intizâr etmek sâdedilliktir. Bu sebepten Hatîbin neşr ettiği hutbeleri taharrî-i hakîkat için değil, belki ehl-i İslâm'ı iğfâl maksadıyla yazmış olduğuna kanâat hâsıl ediyoruz; ehl-i insâfın bizi bu bâbda ma'zûr göreceklerini ümîd ederiz.

"Ancak onda –azîm, kebîr, kadîr ve semâda hayy olan halâskâr hakkında– okuruz."

Dostum azîm, kadîr, hayy, kuvveti semâvât ve arzı muhît olan müncî-i hakîkī hakkında okumak isterseniz yegâne kitâb-ı tevhîd olan *Kur'ân-ı Kerîm*'e mürâcaat ediniz. Biz bu bâbdaki âyât-ı celîleden bazılarının tercümesini İngilizce'den mütercem *Dîn-i İslâm* nâm eserimize teyemmünen

---

[1] Bakara, 2/119; Fâtır, 35/24.
[2] Muddessir, 74/1-2.
[3] İsrâ, 17/82.
[4] Yûsuf, 12/3.

derc etmiş idik (sahîfe otuz beş ve mâba'dı) Burada da birini ityân edelim:

(هُوَ اللهُ الَّذى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحيمُ)[1] "Zât-ı ecell ü a'lâ şu ma'bûd-ı hakīkīdir ki ondan mâadâ ibâdete müstahık yoktur, meşhûdât ve mugayyebât ilm-i muhît-i ezelîsinin muhâtı, avâlim ve kâinât rahmet ve inâyet-i feyyâzânesinin meşmûlüdür." (هُوَ اللهُ الَّذى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ)[2] "Ol Allah'tır ki ibâdette şerîki yoktur, bil-cümle avâlimin mâlik-i hakīkīsidir, şâibe-i noksândan münezzeh, âfât ve halelden berîdir, emân O'nun yed-i kudretinde, âlem-i imkân hıfz u hırâsetindedir. Hükmünde gālib, azametinde münferiddir. Ulûhiyet ve havâss-ı ulûhiyyette müşâriklerden münezzehtir." (هُوَ اللهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)[3] "Kâinâtı muktezâ-yı hikmet olarak îcâd, bedâyi'-i mükevvenâtı âlem-i hestîye îsâl ve is'âd eder, bütün mevcûdâtı birer sûretle ilbâs eyler. Nice güzel isimleri vardır. Hüküm ve takdîrinde azîz ve gālib, emir ve tedbîrinde hakîm ve kādirdir."

Hakīkī İsa hakkındaki âyât-ı celîleyi de *Kur'ân-ı Kerîm*'de okuyabilirsiniz. Alel-husûs sûre-i Nisâ ve sûre-i Mâide'de bulunan âyetleri pekâlâ bilirsiniz.

Hatîb efendi, sizin *İncil*'de halâskâr hakkında okuduğunuz yalnız o kadar değildir, bakınız daha ne ma'rifetler okuyorsunuz:

"O Mesih Allah olup kendi nefsini günâhımıza ve yalnız bizim günâhlarımıza değil, ancak bütün dünyanın günâhlarına dahi kefâret olmak üzere takdîm etti ve her kim ona îmân edip Haç üzerinde dökülmüş olan kanına güvenirse halâs bulur ve mukaddes olur."

Burada biraz tevakkuf etmek isterim.

Mâdem ki Allah kefâret olmak üzere kendi nefsini takdîm etmiş idi. Sonra taharrî olunduğu vakit neden şuraya buraya saklanıyor ve neden çelipaya girildiği [gerildiği!] vakit "İlâhî İlâhî beni niçin terk ettin" diye tazallüm eyliyordu. Ya Allah kendi nefsini kefâret olmak üzere takdîm etmemiştir, ya etmiş ise ölümden kurtulmak için kaçacak yer aradığı ve tazallüm ettiği hakkındaki haberler doğru değildir. İkisinden birini kabûle mecbûrsunuz. Hangisini kabûl edeceğinizi ta'yînde siz muhayyersiniz.

İşi bir az daha ileri götürelim. Allah kefâret olmak üzere nefsini takdîme neden mecbûr olmuş? Bu dediğiniz günâhları afva kendinde iktidâr var mıydı, yok muydu. Eğer var idi derseniz o halde kendini fedâ etmeye ne hâcet kalır? Eğer yok idi derseniz zerre kadar akl-ı selîmi olan kimse öyle iktidârsız Allah'ı kabûl edemez dostum! Siz kendinizi Kongo çöllerinde, yahud Hotantolar içinde mi farz ederek söz söylüyorsunuz? Kalpleri nûr-ı îmân ile müstenîr ve hubb-ı İlâhî ile memlû ve tevhîd-i hakīkī ile muvahhid bir millet içinde: Öyle günün serin vaktinde Adn bahçesinin gölgesinde gezinip çocukların saklambaç oynadıkları gibi ağaçların arasında gizlenmiş adamı taharrî eden, yahud bulutlara kadar inerek kullarından kurban dilenen, yahud kanını çarmıh üzerinde akıtıp nefsini insanlara fedâ eden Allahı kabûle âmâde bir ferd tasavvur edilir mi? – Bir vakitler (Milâdî 513) sizin gibi mukaddes bir takım zevât Irak'da Hîre hükümdârı Münzir-i Sâlis'i iknâa çalışıyorlardı. Bu sırada maiyyeti erkânından biri kulağına bir şey söylemekle hükümdâr ibrâz-ı teessür etti. Râhibler bu hâlin sebebini anlamak istediklerinde "Ne haber-i esef-âmiz! Hazret-i Mîkâil vefât etmiş" dedi. "Ey hükümdâr! Sizi iğfâl ediyorlar. Melekler ölümden masûndur" dediler. Bunun üzerine hükümdâr "Filhakīka öyledir, bununla beraber siz beni Allah'ın öldüğüne iktinâ' etmek istiyorsunuz" diye onları iskât etti. Acaba o mukaddes zâtlar Münzir'in bu sözüne karşı biraz hicâb hissettiler mi? Gerçi ben orada hâzır değil idim, ama emsâline kıyâsen öyle bir hüsn-i zanda bulunamam (*Târîh-i Dîn-i İslâm* Medhal 511)

Şu vak'ayı da hatırlıyorum: Yine o mukaddes zâtlardan biri Amerika'nın yerli rüesâsından birini iknâa çalışıyor imiş. Reis "Söylediğiniz zât iyi bir adam olmak lâzım gelir; fakat evvel emirde muâsırlarının ona karşı ne muâmele yaptıklarını anlamak isterim" demiş. Mukaddes zât "Öldürdüler" diye cevap verince "Kuzum Papas Efendi! Zamanında kendi gözleriyle görüp tanıyanların katl ettikleri bir adam hakkında on sekiz asır sonra dünyanın öbür cihetinden gelip icrâ-yı teşvîkātta bulunan bir şahsın ifâdesine ben nasıl kāni' olabilirim?" cevâb-ı mülzimini vermiş...

Hatîb efendi! Size şu suâl de vârid olmaz mı? İnsanı felâketten felâkete düşüren şey Âdem'in günâhı idi. İşte sizin iddiânız vechile Allah geldi, nefsini fedâ ederek o günâhı affettirdi, cennetin kapıları açıldı, öteden beri tevârüs edegelen günâh bu sûretle ortadan kalktı, yani sizin **[224]** ta'bîrinizce insanın tabîat-i esîmesi fıtrat-ı asliyye ve sâlihasına avdet etti, neden siz hâlâ Âdem'in günâhıyla bî-çâre insanları tehdîd edip duruyorsunuz? Beyhûde yere "Bu lütfa nâiliyet için îmân şarttır" deyip durmayınız. Çünkü hâl-i sabâvetinde veya taht-ı mecbûriyette vaftîz edilenler gibi hakīkate îmân etmeyenler veya îmânın ne olduğunu bilmeyenler ve hatta İsa'dan evvel gelip geçmiş olanlar bile o lütfa nâildirler. Papa hazretlerinden cehennemi satın alarak "Ba'demâ cennet satın almaya hâcet yoktur, çünkü cehennem benim mülk-i müşterâmdır, kimseyi idhâl etmem" diye i'lân eden İngilizin hikâyesini elbette okumuşsunuzdur. Farz edelim ki siz papanın kudretini tasdîk eden sınıftan değilsiniz, Âdem'in günâhı afvolunduğuna kâni'siniz ya; o bizim için kâfîdir.

Bâlâda "Günâh ona tabîat, zahmet ve meşekkat ona âdet ve mevt onun hitâmı oldu" demiş idiniz; şimdi de "Her kim ona güvenirse mukaddes olur" diyorsunuz; yani günâhdan, zahmet ve meşekkatten mevtten halâs olur, demek istiyorsunuz. Bu dediğinize güvenenlerin içinde milyonlarla palikaryalar var; acaba bunlar da o kudsiyete nâil olmuş ve tabîat-i esîmeleri tahavvül etmiş midir? Rumeli'de silahsız, müdâfaasız yüz binlerce bî-çâregânı soğuk kan ile ve türlü işkencelerle öldüren, kadın ihtiyâr ve hatta ma'sûm çocukları ihrâk bi'n-nâr eyleyen, velîlerinin gözü önünde muhadderât hakkında envâ'-ı fuhşiyyâtı irtikâb ve ba'dehû katl etmekle dahi vahşetlerini teskîn edemeyerek cenâzelerini kazıklayan çelipa-perestler; ve bunların vahşetlerini gördükleri halde il-

[1] Haşir, 59/22.
[2] Haşir, 59/23.
[3] Haşir, 59/24.

tizâm-ı sükût ve hatta setr ü ihfâ mesleğini tutan milyonlarla medenîler hep bu kudsiyete nâil olmuşlar mıdır?

Hatîb efendi! Eğer munsıf bir zât iseniz teslîm etmelisiniz ki insanın tabîat-i esîmesi zâil olduktan sonra artık isyân etmek elinden gelmez, âdetâ melekler gibi olur. Kendini nasârâ addedenler hep böyle midir? Eğer öyle olsa idi emîn olunuz ki âlem-i beşeriyyet kör değildir; herkes bu hâli görür ve kabûle şitâb ederdi. Bilakis Allah'ın yeryüzünde vekâletini deruhde edenlerden afv istihsâlinde görülen suhûlet zâil olduğunu kemâl-i iftihâr ile iddiâ ettiğiniz tabîat-i esîmeye daha ziyâde bir faâliyet vermektedir. "Şerîat-i İslâmiyye"-de *Ferri Singer* gazetesinden naklen bir fıkra hikâye etmiş idim; Londra'da *Tevrat* hâfızlarından bir râhib soğuk kan ile otuz kadın öldürmüş (Sahîfe 121) Bu zât o halâskâra güvenen mukaddeslerin hem de akdeslerinden idi, acaba onun da tabîat-i esîmesi tebeddül etmiş mi idi? Görüyorsunuz ya? Güvendiğiniz temel pek çürük imiş. Eğer güvenecek şey arıyorsanız sa'y-i zâtînizdir; fakat bunda da ezelî ve ebedî ve her türlü nevâkısdan münezzeh Zât-ı Ehadiyyet'in hidâyetine ilticâ etmelisiniz. –devam edecek–

Mahmud Es'ad

* * *

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MÜESSESÂT-I FENNİYYEDEN HASTAHÂNELER

Ulemâ-yı İslâmiyye tarafından fenn-i tıbba ne derecelerde ehemmiyet verilmiş olduğu ahlâfa yâdigâr bırakmış oldukları kütüphâneler dolusu âsârın tedkîkinden anlaşılabilir. En meşhûr erbâb-ı fen ve hikmetin terâcim-i ahvâl ve âsârına tahsîs edilen sahîfelerin mütâlaasından, bunlardan hemen kısm-ı küllîsinin fenn-i tıbda pek vâsi' bir iktidâr, pek derin bir hazâkate mâlik oldukları istidlâl olunabilir.

Etıbbâ-yı İslâmiyye tedrîsâtlarını bîmâristanlar (hastahâneler) dâhilindeki dershânelerde icrâ ettiklerinden buraları hem hastahâne, hem de birer tıp fakültesi hâlinde idiler. Bu sâyede şâkirdân okudukları nazariyât-ı ilmiyyenin bil-fiil tatbîkât-ı ameliyyesini de görürlerdi. En meşhûr bilâd-ı İslâmiyyede te'sîs edilmiş olan hastahânelerin ta'dâdına, şu'le-i ma'rifetin ilk merkez-i inşiâı olan Bağdad'dan başlıyoruz:

Bağdad Bîmâristanları – Bağdad'da on birinci asr-ı mîlâdinin başlangıcından i'tibâren müessesât-ı sıhhıyye te'sîsine başlanılmıştır. Meşhûr Huneyn bin İshak bu hastahânelerden birinde tederrüs eylemişti. Bağdad'da ilk bîmâristanın Hârûn er-Reşîd tarafından binâ edildiği mervîdir. Fakat, gerek Bağdad ve gerek mülhakātında büyük hastahânelerin inşâsı dördüncü asr-ı hicrîye tesâdüf eder. Fil-hakîka bu asırda idi ki Halîfe Muktedir'in vüzerâsından Ali bin İsa Bağdad şehrinde mükemmel bir bîmâristân te'sîs ederek idâresini meşâhîr-i etıbbâdan Ebû Said Osman ed-Dımeşkī'ye havâle ve hastahânenin her türlü masârifini der'uhde eylemişti. Ebû Said Osman, aynı zamanda Bağdad'ın diğer hastahâneleri ile Mekke ve Medîne'deki bîmâristanların da müfettiş-i umûmîliğine ta'yîn edilmişti. Osmân-ı Dimeşkī'ye meşhûr Sâbit bin Kurre halef olmuştur.

Müşârun-ileyhin mahdûmu Sinan bin Sâbit, pederinin tercüme-i hâline dâir yazdığı eserde Abbâsiler devrinde Bağdad'da te'sîs edilen bîmâristanlar hakkında ma'lûmât-ı mevsûka vermiştir. Sinan, bu eserinde diyor ki: "Pederim Sâbit bin Kurre Halîfe Muktedir tarafından hastahâneler sertabâbetine ta'yîn ve nezâret-i umûmiyye de Vezîr Ali bin İsa'ya tevdî' edilmişti. Bir sene hastaların mikdârı çoğalmış olduğundan vezîr pederime gönderdiği bir tahrîrâtta: Etibbânın hastaları her gün taht-ı nezârette bulundurarak ağdiye ve ilaçlarını bizzât vermeleri ve tedâvîlerine son derece i'tinâ etmeleri lüzûmunu iş'âr etmişti. Pederim derhâl o emrin harfiyyen icrâsı **[225]** esbâbına tevessül etti. Vezîr ikinci bir tahrîrâtla, civâr kasaba ve karyelerdeki hastalara bakmak üzere lâzım gelen ilâcları hâmilen seyyâr tabîbler i'zâmını ve bunların müslim ve gayr-ı müslim bütün ahâlîyi tedâvîye ihtimâm etmelerini emir buyurdu. Pederim derhâl îcâb eden hekimleri bil-intihâb mu'âlecât-ı lâzıme ile beraber mülhakāta i'zâm eylemiştir. Hastahânelerin masârifât-ı yevmiyyesi Mütevekkil'in vâlidesi tarafından vakf edilmiş olan akārât bedelinden tesviye edilmekte idi. Hicretin 306'ıncı senesinde pederim Bağdad'ın Sûk-ı Yahya mahallesinde es-Seyyide hastahânesinin resm-i küşâdını icrâ etti. Buranın masârifâtı için mâhiye altı yüz dinâr sarf ediliyordu. Yine bu sene esnâsında idi ki pederim Halîfe Muktedir'i kendi nâmına bir hastahâne te'sîsine teşvîk eyledi. Halîfe pederimin tavsiyesi vechile Bağdad'ın Bâbü'ş-Şâm cihetinde Bîmâristan-ı Muktedirî'yi te'sîs ve inşâ eyledi. Halîfe bu hastahânenin masârifine medâr olmak üzere mâhiye 200 dinâr tahsîs eylemişti."

Yine bu târîhlerde Halîfe Muktedir'in vüzerâsından İbnü'l-Furât da Bağdad'da bir bîmâristan inşâ eylemiştir.

Mîlâdın 977 târîhinde Bağdad'a giren Âl-i Büveyh'den Adududdevle, fünûn ve sanâyiin en büyük hâmîlerinden olduğu cihetle her türlü müessesât-ı ilmiyyenin tekessürüne son derece bezl-i mesâî ederdi. Bi'n-nisbe kısa olan devr-i şevketi pek çok müessesât-ı nâfia ile pîrâyedârdır. Bu miyânda müşârun-ileyh tarafından 368 târîhinde Bağdad'da te'sîs edilmiş olan Bîmâristan-ı Adudî'yi yâd edebiliriz. Bîmâristan-ı Adudî'nin Bağdad ahâlîsine o kadar çok fâidesi olmuştur ki halk bu binâ-yı muazzamın sene-i devriyesine tesâdüf eden günlerde icrâ-yı şâdmânî etmeyi i'tiyâd etmişlerdi. Adududdevle meşâhîr-i etıbbâdan bir hey'et teşkîl ederek bîmâristan inşâsına en ziyâde elverişli sıhhî bir mahal ta'yîn edilmesini emretmiş olduğundan hey'et lede't-taharrî Bağdad'ın cihet-i garbiyyesindeki köprü kenârını münâsib görmüşler ve bîmâristan burada inşâ olunmuştu.

Hastahâneye yirmi dört kadar tabîb ta'yîn olunmuştu. Etıbbâ-yı mezkûre arasında İbrahim bin Bâkūs, Ebulhasen, Ebû Yakub el-Ehvâzî, Cibril bin Ubeydullah, Ebulhasen Sâbit bin Sinan, Ebû Mansûr Said bin Bişr gibi meşâhîr de bulunuyordu. Hastahâneye ta'yîn edilen etıbbâdan her biri bir nevi' hastalıkta mütehassıs idi. Mürâcaat eden hastalar

evvela bir hey'et tarafından muâyene edilir ve hastalığın nev'ine göre mütehassısının dâiresine gönderilirdi. Hastahâne etıbbâsı miyânında cerrâh, kan alıcı ve çıkıkçılar da mevcûd idiler. Beşinci asr-ı hicrîde Bîmâristan-ı Adudî sertabâbetinde bulunan etıbbâ miyânında meşhûr Said bin Hibetullah'ı da görüyoruz. Said, Halîfe Muktedâ ve Müstazhır'ın hizmet-i tabâbetinde bulunmuş ve te'lîfât-ı nâfiasıyla iştihâr eylemiştir. Said'in *el-Muknî* ünvanlı kitabı Paris Kütüphanesi'nde mevcûd ve 1007'nci numarada mukayyeddir.

Altıncı asırda Mâristan-ı Adudî etıbbâsı arasında Said bin Eserdî, Eminüddevle ibni Tilmiz ve İbnü'l-Mâristaniyye gibi ma'rûf sîmâlar bulunmuştur.

İbnü'l-Mâristâniyye, Bağdad târîhine dâir yazdığı *Dîvânü'l-İslâmi'l-A'zam* ünvanlı eserine Bîmâristan-ı Adudî'nin bir târîhçesini de ilâve eylemiştir.

İbni Tilmiz ise *Akrabâzîne* nâmındaki eseriyle müştehîrdir. Müşârun-ileyhin fenne olduğu kadar edebiyâta da intisâbı vardı. Şu kıt'a İbni Tilmiz'e isnâd edilir:

لا نعجبوا من حنين قلبي اليهم وعذروا غرامى
فالقوس مع كونها جماداً تئن من فرقة السهام

Ez-Zehebî'nin rivâyetine göre Bîmâristan-ı Adudî hicretin 612'inci senesine kadar pâyidâr olmuştur. Bağdad hastahânelerinde, hastaların maraz ve ahvâl-i maraziyyelerine dâir bir defter tutulmak i'tiyâd edilmişti. Defâtir-i mezkûre teşhîs-i emrâz husûsunda şâkirdâna rehberlik vazîfesini görürlerdi. Râzî *el-Muhît*'inde defâtir-i mezkûreden pek çok bahsetmiştir.

Meyyâfârikîn Bîmârhânesi – Beşinci asırda, Nastûrîlerden ve meşâhîr-i etıbbâdan Zâhidü'l-ulemâ nâmında bir zât Benî Mervân'dan Nasîrüddevle'nin kerîmesini mübtelâ olduğu vahîm bir hastalıktan kurtarmış olduğundan emîr, bu hizmetine mükâfâten Irâk-ı Arab'da kâin Meyyâfârikîn'de gâyet mükemmel bir hastahâne inşâ ettirmişti. Zâhidü'l-ulemâ, îcâb eden her türlü âlât ve muâlecât-ı tıbbıyyeyi burada cem' ederek en mükemmel bir hastahâne hâline getirmişti. Zâhidü'l-ulemâ *Kitâbü'l-Bîmâristânât* ünvanıyla hastahânelerden bâhis bir de kitap yazmıştır.

İran Taraflarında Te'sîs Edilen Bîmâristanlar – İran'da meşhûr olarak başlıca dört bîmâristan te'sîs edilmişti. Bunlardan biri Rey'de, diğeri Merv'de, üçüncüsü İsfahan'da, dördüncüsü ise Şiraz'da idi. Hakîm-i şehîr Râzî'nin vatanı olan Rey şehrindeki hastahâne müşârun-ileyhin taht-ı nezâretinde teessüs etmişti. Râzî hayatının son zamanlarını bu hastahânede tedâvî ve tedrîsâtla geçirmiştir.

Merv, hastahanesi sertabâbetinin üçüncü asırda İsa bin Hassa tarafından işgâl edildiği görülüyor. Şiraz hastahânesi Kutbüddîn-i Şîrâzî gibi en hâzık bir tabîb yetiştirmekle mümtâzdır.

[226] Suriye'de Müesses Bîmâristanlar – Suriye kıt'asının ekser bilâdında büyük büyük bîmâristanlar te'sîs edilmişti. Bunlar arasında Kudüs-i Şerîf hastahânesi ile Şam bîmâristanları pek meşhûr idi. Kudüs bîmâristanı en ziyâde Reşîdüddîn-i Sûrî'nin sertabâbeti zamanında iştihâr eylemiştir. Reşîdüddîn en meşhûr nebâtiyyûn-ı İslâmiyyeden idi. Cebel-i Lübnan'ı dâiren mâdâr dolaşarak oralarda yetişen nebâtât hakkında pek çok tetebbuâtta bulunmuştur. Te'lîf ettiği kitabına, nebâtât-ı mezkûrenin havâs ve evsâfını yazmış olduğu gibi ayrıca resimlerini de derc eylemiştir. Müşârun-ileyhin târîh-i irtihâli hicretin 629'ncu senesine müsâdiftir. Hicret-i Nebeviyye'nin 625'inci senesinde vefât etmiş olan Yakub bin Seklâb da bir aralık Kudüs hastahânesi sertabâbetinde bulunmuştu.

Şam – Âlem-i İslâm'da ilk hastahâne Şam'da te'sîs edilmişti. Daha hicretin 88'inci târîhinde mülûk-i Emeviyye'den Velid bin Abdülmelik Şam'da bir hastahâne inşâ ederek idâresini birkaç tabîbe havâle etmişti. Şam'da müesses olan bîmâristanlara dâir oldukça fazla ma'lûmât alınabilecek menâbi' ve vesâik vardır. Buralarda icrâ-yı tabâbet veya îfâ-yı tedrîsâtla meşgûl birçok fâzıl sîmâlar tanıyoruz. Şam'ın en büyük ve en meşhûr hastahânesi altıncı asr-ı hicrî evâsıtına doğru mülûk-i Atabegândan Nureddîn-i Zengî tarafından inşâ ve te'sîs edilmiş ve Bîmâristan-ı Adudî'yi gölgede bırakmıştır.

Nureddîn tarafından te'sîs edilen bu hastahâneye Büyük Bîmâristan nâmının verilmiş olmasından, Şam'da ikinci derecede daha başka hastahâneler bulunduğu istidlâl olunabilir. *İbnü'l-Esîr* Atabegân târîhinden bahsederken, Nureddîn'in Şam'dakinden başka daha birçok hastahâneler te'sîs etmiş olduğunu söylüyor. Yine *İbni Esîr*'in rivâyetine göre müşârun-ileyh Nureddîn-i Zengî, Haleb, Hama, Şam ve sâir mahallerde birçok da mekâtib ve medâris inşâ ve te'sîs eylemiştir.

Bîmâristan-ı Nureddîn'e devâm eden etibbâ miyânında meşhûr Ebu'l-Mecd bin Ebi'l-Hakem gibi eâzımı da görüyoruz. Ebu'l-Mecd, tıb, felsefe, ulûm-ı riyâziyye ve hatta mûsikîde asrının ferîdi olduğundan adâlet, hiss-i maârif-perverî ve kadir-şinâslıkta hakîkaten "büyük" vasfına elyak olan Nureddîn-i Zengî'nin pek ziyâde mazhar-ı teveccühü oluyordu. Ebu'l-Mecd, âlât-ı mûsikıyyeden bir nevi' arganon ihtirâ'ıyla iştihâr eylemiştir.

Ebu'l-Mecd Bîmâristan-ı Kebîr, sertabâbetinde bulunduğu müddet zarfında hastahânenin kıymetdâr halılarla mefrûş ve gâyet mükemmel ve zengin bir kütüphâneyi muhtevî olan büyük salonunda binlerce etibbâ ve talebeye ulûm-ı tıbbiyye ve hikemiyye tedrîs eder ve dersten evvel her gün üç sâat kadar kütüphânede mütâlaa ile meşgûl olurlardı.

Bîmâristân-ı Kebîr sertabâbeti bir aralık da Mühezzibüddîn ed-Dehvâr gibi bir dâhî-i tıb tarafından işgâl edilmişti. Mühezzib'in pek külliyetli servet ve sâmânı vardı. Vefâtında müdebdeb konağını mektep olmak üzere vakfetmiş ve bütün servetini bu mektebin masârifât-ı zarûriyyesine terk eylemişti.

İbni Ebî Usaybia, Mühezzibüddîn ed-Dehvâr'dan bahsederken diyor ki: Müşârun-ileyhin fenn-i tıbda pek derin bir vukūfu, pek büyük bir şöhreti vardı. Mühezzibüddîn ile birinci tabakada bulunan büyük tabîbler sınıfı hitâm bulmuştur. Bîmâristân sertabâbetinde bulunduğu esnâda Umrân el-İsrâilî ve Radiyyüddin er-Rahbî gibi meşâhîr-i etibbâ da kendisine refâkat ediyordu. Bîmâristân bu üç zât devrindeki şöhreti hiçbir vakit bulamamıştır.

Mühezzibüddîn'den sonra bîmâristân sertabâbeti Raziy-

yüddîn-i Rahbî'nin mahdûmu Şerefüddîn-i Rahbî'ye intikāl eylemiştir. Şerefüddîn, ümerâ ve mülûkün hidemât-ı husûsiyyesine girmekten müctenib olmakla beraber beşeriyete arz-ı hizmetten çekinmemiş, bîmâristân sertabâbeti ile beraber Mühezzibüddîn'in vakfettiği mektepte icrâ-yı tedrîsâta devam etmiştir. Şerefüddîn, fizyoloji (ilm-i menâfii'l-a'zâ) fenninde cidden mütehassıs idi. *Kitâbün fî Halkı'l-İnsan ve Hey'eti A'zâihi ve Menâfi'iha* ünvanlı eseri pek kıymetdârdır. Müşârun-ileyh eş'âr-ı rakīkasıyla da mümtâz idi. Şu beyitler kendisine nisbet edilir:

تساق بنو الدينا الحتف عنوة ولا يشعر الباقى بحالة من يمضى

كانهم الانعام فى جهل بعضها بما تم بسفك الدماء على بعضى

Evvelce hıristiyan iken evâhir-i ömründe ihtidâ etmiş olan meşâhîr-i etıbbâdan Muvaffakuddîn bin el-Matrân ile *Tabakâtü'l-Etibbâ* müellif-i şehîri İbni Ebî Usaybia'nın ammi Reşidüddîn Ali bin Halîfe de bir vakitler Bîmâristân-ı Kebîr tabâbetinde bulunmuşlardır. Daha sonra İbni Ebî Usaybia ile Şerefüddîn'in birâderi Cemaleddin de Bîmâristân-ı Kebîr'e devam etmişlerdir.

Bu gibi etıbbâ sâyesinde idi ki yedinci asr-ı hicrîde Şam; Kāhire ve Bağdad'ın şöhret-i şâyialarını husûfa uğratmıştır.

M. Şemseddin

AKÂİD-İ İSLÂMİYYE

26- Vahdâniyet

Bu âlemin hâlik ve müdîri olan bir ilâh-ı zî-şânın vücûdunda –bir hizb-i kalîl istisnâ edildikten sonra– bütün insanların müttefik olduğunu bundan evvelki makālelerde isbât etmiş idik. Şimdi de diyoruz ki: İnsanlar hâlik-ı zî-şânın vücûdunda müttefik oldukları gibi o hâlikın bir olmasında, yani halk ve îcâd husûsunda kat'iyyen şerîki olmadığında da müttefiktirler.

[227] Bu i'tikād, hem felâsife-i ilâhiyyîn, hem de felâsife-i milliyyînde mütesâvî bir sûrette görülmektedir, aralarında hiç fark yoktur. Yalnız kudemâ-yı Fars'dan bir tâife bu sûretle i'tikād etmeyerek âlemin iki hâlikı olup birisi nûrun veya hayrın hâlikı, diğeri de zulmetin, yahud şerrin hâlikıdır, diye zu'mediyorlardı. Bununla beraber yine onlarca da ilâh-ı hakīkī nûr ile hayrın hâlikı olandır; maahâza bu tâife münkarız olup gitmiştir.

Gerek vesenîler, gerek onların gittikleri yola sülûk eden kitâbîlerden Cenâb-ı Hakk'a şerîk isbât edenlere gelince: Bunların Allah'a mahsûs olan ibâdete başkalarını da şerîk kılmaları ancak zihinlerini tağlît, kalblerini ifsâd, i'tikādlarını zîr ü zeber ederek tarîk-ı hakkı görmeye mâni' olan bir takım şüpheler[de]n ileri gelmiştir. Bu şüphelerin menşei de sâni'-i âlemin gayb-ı mutlak olmasıdır.

Bunlar diyordu ki: Sâni'-i âlem gayb-ı mutlakdır, nüfûs-ı beşeriyye ise yalnız ma'rûf ve meşhûdu olan şeye teveccüh eder. Binâenaleyh hâlik-ı azîme karşı yapacağı ibâdette beşerin teveccüh edeceği hâlik değil, belki güneş, yıldızlar, ateş ve daha bunlara mümâsil olup da her birisi Hâlik te'âlânın kudret-i azîmesine birer nişâne olarak zâhir olan bazı şeylere; yahud kendileri Allah'a yakın oldukları için istediklerini de Cenâb-ı Hakk'a yakın kılmaya, rızâ-yı ilâhîye eriştirmeye, hâcât-ı beşeriyyeyi kazâ etmeye kādir olan bazı kimselere, bunların fıkdânı zamanında da sûretlerine teveccüh etmesi lazımdır.

Bu bâbda meydana gelen şüphelerin en büyüğü: "Âsî ve günahkâr olan kimsenin Cenâb-ı Allah'a teveccüh ve rücû' etmesi, ona tevessül ederek doğrudan doğruya lütuf ve kereminden afv u mağfiret istemesi kat'ıyyen câiz değildir, çünkü o kimse mülevves olduğu cihetle Allah'tan uzaktır, binâenaleyh onu Allah'a takarrüb ettirecek, ind-i ilâhîde ona şefâat edip günahlarının afvıyla rızâ-yı ilâhîye nâil olmasını talep edecek bir vâsıta lazımdır ki: O da ilâha yakın olan mukaddes kimselerdir" yolunda bazı kimselerin zâhib olduğu fâsid i'tikādlardır. İşte bu gibi fâsid i'tikādlardır ki vahdâniyet-i ilâhiyyeyi tasdîk eden pek çok kimseleri tarîk-ı hakdan çıkardı, Allah'a yakın olmak maksadıyla bir takım mahlûkāta ibâdet ettirdi. Târîh-i edyân dikkatle tetebbu' edilirse görülüyor ki: Ateşe, yıldızlara, güneşe, insan resimlerine tapınan milel ve akvâmın ekserîsi Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyetini, zâtında, sıfâtında, halk ve îcâd husûsunda şerîk ve nazîri olmadığını, herşey yalnız onun elinde olduğunu tasdîk ediyorlar, onlara tapınmaktan maksatları onların Allah'a kurbiyetleri olduğundan Allah ile kendileri arasında vâsıta-i şefâat olacakları için olduğunu söylüyorlardı. İşte buna *Kur'ân-ı Kerîm*'in pek çok âyeti de şehâdet etmekte olup müşrikîn-i Arab hakkında nâzil olan şu âyetler de bu cümledendir:

(وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ)[1]، (قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ والْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ)[2]، (قُلْ مَنْ بِيَدِه مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ)[3]، (وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللهِ قُلْ اَتُنَبِّئُونَ اللهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ)[4]، (اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّينَ .اَلَا لِلّٰهِ الدّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه اَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللهِ زُلْفٰى اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فى مَا هُمْ فيهِ يَخْتَلِفُونَ)[5]

Cenâb-ı Sâni'-i hakīkīye yapılan ibâdette başkalarını da şerîk yapmak, o ibâdette diğerlerini vâsıta kılmak ümem-i sâlifede muhtelif şekiller, müte'addid isimler, başka başka sûretlerle taammüm etmişti. İşte bunun içindir ki *Kur'ân* şeref-nâzil olduğu vakit bu amellerinden dolayı onları tevbîh ve bu husûsda onlara delîl, hüccet ikāme ederek onların şüphelerini mahv ü izâle ediyordu. Bu bâbda vârid olan âyât-ı kerîmenin adedi yüzlere bâliğ olmaktadır. Hem de bu –Allah'ı şerîkden tenzîh ederek her husûsda onu tevhîd etmek– dîn-i İslâm'ın esâsını teşkîl etmektedir. Hatta müslüman olmanın alâmeti "Lâ ilâhe illallâh" = (Allahtan başka ma'bûd yoktur) kelime-i münciyyesidir.

[1] Zuhruf, 43/9.
[2] Yûnus, 10/31.
[3] Müminun, 23/88-89.
[4] Yûnus, 10/18.
[5] Zümer, 39/2-3.

İşte elimizde olan akāid kitapları bu nevi' tevhîdden, şirki izâle etmekten pek az bahsettikleri halde yine İlm-i Akāid'e (İlm-i Tevhîd) denilmesinin esbâbı da budur.

37- Hakīkat-i İbâdet Nedir?

"İbâdet" lafzının tefsîrinde meşhûr olan kavle göre tezellül ve huzû'un aksâ-yı gāyeti olan şeye ibâdet nâmı veriyorlar. Lâkin üstâz-ı ekber*[1] diyor ki: "İsti'mâlât-ı Arab'ı tetebbu' edenler görürler ki Arap, mülûk ve ümerâya olan huzû' ve tezellüle –bu tezellülde ne kadar, ileri gidilse bile– kat'iyyen ibâdet lafzını ıtlâk etmezler. Kezâlik âşık ma'şûkuna ta'zîm ve huzû'da fevkal-had guluv eder bir derecede ki onun hub ve irâdesi ma'şûkunun hub ve irâdesinde mahvolup erir. Maamâfîh âşıkın bu huzûuna bu tezellülüne hakīkat olarak ibâdet ıtlâk olunmaz. Araplar ibâdet lafzını ancak, ta'zîm olunan zât için esbâb-ı zâhirenin verâsında künh ve mâhiyetini idrâk edemediği bir kudret-i kāhire bir saltanat-ı gaybiyye –mahlûkāt-ı sâiredeki şeylere muhâlif- bir esrâr-ı ma'neviyye olduğunu idrâk etmekten neş'et eden ta'zîme tahsîs ediyorlar."

Aksekili Ahmed Hamdi

* Bu makālelerde tesâdüf edilecek olan üstâd-ı ekberden maksad, on üçüncü karnın müceddidlerinden ma'dûd olan Mısır müftüsü merhûm Şeyh Muhammed Abduh'dur. Muhammed Abduh bunu sûre-i Fâtiha'yı tefsîr ederken (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde söylemiştir ki biz de ber-vech-i [239. sayfadaki tashih notu ile bu cümle yazılmıştır] **[228]** âtî bazı fıkralarını buraya naklediyoruz: İbâdet nedir? Suâline şu sûretle cevap veriyorlar: "İbâdet tezellül ve huzû'un aksâ-yı gāyetidir. Her ibâre, ma'nâyı tamâmiyle temsîl ederek onu ukūl ve ifhâma sûret-i vâzıha-i kat'iyyede tecellî ettiremez. Bunun içindir ki ulemâ, ekser eşyâyı bazı levâzımiyle tefsîr, hakāikı rüsûm ve avârızıyla ta'rîf ederler. Hatta ahyânen "ta'rîf-i lafzî" ile iktifâ eyleyerek bir kelimeyi ma'nâca ona karîb diğer bir kelime ile tebyîn ederler. Ma'nâ-yı ibâdeti muarrif ve şârih olmak üzere îrâd ettikleri şu ibâre de bu kabîldendir. Çünkü bu ibârede icmâl ve tesâhül vardır. Biz âyât-ı *Kur'ân*'ı, esâlîb-i lügati, Arab'ın "Abdullah" kelimesiyle ma'nâda ona mümâsil, mukārib olan (خضع), (اطاع), (ذل) kelimelerinin sûret-i isti'mâlini tetebbu' ettiğimiz zaman buluruz ki bu elfâzdan hiç biri kat'iyyen (عبد)'a benzemez ve onun yerini tutmaz. Bundan dolayıdır ki (عباد) lafzı ibâdetten me'hûz olduğu cihetle ekseriyetle Cenâb-ı Hak'dan mâ-adâsına izâfe ve nisbet edilmez, (عبيد) lafzı ise rıkk ma'nâsına olan ubûdiyetten me'hûz olduğuna ve ibâdet ile ubûdiyet arasında fark bulunduğuna mebni ekseriya Allah'dan gayriye nisbet ve izâfe edilir. Bunun içindir ki: Bazı ulemâ, ibâdet lügatde münhasıran Allah için isti'mâl olunursa da *Kur'ân*'ın isti'mâli lügatin isti'mâline muhâliftir diyorlar. Âşık ma'şûkuna ta'zîm ve huzû'da fevkal-had guluv eder, bir derecede ki onun hub ve irâdesi ma'şûkunun hub ve irâdesinde mahv ve muzmahil olarak eriyip gider. Maamâfîh âşıkın bu huzûuna hakīkat olarak ibâdet ıtlak olunmaz. Pek çok kimseler de vardır ki âdâb ve merâsimin iktizâ eylediği hudûdu kat kat tecâvüz ile perestiş derecesinde ve belki ibâdet-i Hakk'a fâik bir sûrette mülûk ve ümerâya huzû' ve serfürû ederler. Halbuki Arap bu kabîl huzûa da ibâdet nâmı vermiyorlar. Şu halde ibâdet nedir? Esâlîb-i sahîha ve Arab'ın isti'mâl-i sarîhi ibâdetin şu ma'nâda olduğuna delâlet ediyor: İbâdet hadd-i nihâyeye vâsıl olmuş bir nevi' huzû'dur ki kalbin –menşeini bilmeyerek– ma'bûd için bir azamet hisseylemesinden ve ma'bûd için künh ve mâhiyetini idrâk eylemediği bir şevket ve kudret i'tikād etmesinden neş'et eder. Evet, bu kudret-i kāhireden, bu saltanat-ı gaybiyyeden anlayabildiği şey yalnız o kuvve-i gaybiyyenin bütün kâinât ile beraber kendisini de muhît olması, ve fakat kendi idrâkinin fevkında olmasıdır. Binâenaleyh bir kimsenin mülûk ve ümerâya olan huzû' ve tezellülü aksâ-yı gāyete erse bile o kimseye abdü'l-mülûk denilmez. Hatta ayaklarının bastığı yeri takbîl etse bile o derece huzû' ve tezellül göstermesinin sebebi ma'lûm oldukça yine ona ibâdet denilmez, çünkü bu derece tezellül göstermekten maksadı ya onun herkesce ma'rûf olan zulmünden korktuğu, yahud lütuf ve inâyetinden bir atıyye beklediği içindir. Meğer ki mülûk [ve] ümerâyı yeryüzünde Allah'ın vekîli olup kendilerine melik-i a'lâdan kuvve-i gaybiyye, kudret-i Kahire ifâza olunduğunu i'tikād edeler! Evet, bu sûretle i'tikād edenlerin bu i'tikādları kendilerini küfür ve ilhâda düşürdü; mülûkü âlihe ve rab ittihâz ederek onlara hakīkaten ibâdet ettiler.

İbâdetin edyândan her bir dinde pek çok suver ve eşkâli vardır, bunlar saltanat-ı âliyye-i ilâhiyyeye olan şuûru insana tezkâr için meşrû' kılınmıştır ki ibâdetin ruh ve sırrı işte bu şuûrdur. İbâdâttan her bir ibâdetin, ibâdet eden kimsenin ahlâkını takvîm, nefsini tehzîbde te'sîri vardır. Bu te'sîr ise yalnız –menşe'-i ta'zîm ve huzû' olduğunu ânifen beyân ettiğimiz– o ruh ve şuûrdan zuhûra gelir; binâenaleyh bu ma'nâdan hâlî olarak bulunan şekl-i ibâdet, hiçbir vakit ibâde[t] sayılmaz; nasıl ki insanın sûret ve timsâli insan olmadığı gibi.

Cenâb-ı Hak kendinden gayriye ibâdet edilmemesini bize emretti, çünkü mâverâ-yı esbâb olan saltanat-ı gaybiyye zât-ı ulûhiyyetine maksûr olup hiçbir ferd bu saltanatta ona müşârik değildir, binâenaleyh ancak zât-ı akdes-i kibriyâsına ta'zîm-i ibâdet ile ta'zîm olunur...

A.H[ha].

Hâmiş: 247'inci nüshanın 213'üncü sahîfesindeki 2'inci sütunun dokuzuncu satırında olan «âyet-i kerimesinde ki» ibâresi «Hadîs-i şerifinde ki» diye tashîh edilmelidir.

Edebiyât:

Yâ Rab!

Yâ Rab! Bize, hem: "Düşmeyiniz ye'se" diyorsun;
Hem milleti günden güne me'yûs ediyorsun!
Ye'sin sonu yoktur, biliriz; ye'se düşenler,
Gayyâ-yı beliyyâta düşer, kahrını bekler.
Sen ye'si de me'yûsu da sevmezsin; inandık,
Lakin sönüyor lem'a-i ümmîdimiz artık.
Bir subh-ı terakkī doğacak zannediyorduk;
Yıllar geçiyor, bekliyoruz, hiçbir ışık yok!
Binlerce yanan âilenin dûd-ı siyâhı;
Binlerce dulun, kimsesizin yükselen âhı,
Etrâfa yayılmış da bulutlanmış ufuklar;
Bir kûşeden olsun ne seher var, ne ziyâ var!
Ey cümlemizin veche-i feryâdı, penâhı,
Pek çoklarının varsa da isyânı, günâhı,
Mazlûm, günâhsız nice bin yavru da vardı;
Bunlar acaba hangi günâhıyla yanardı?
Hâlâ akıyor yaşları binlerce yetîmin;
Hâlâ çıkıyor göklere bin nevha-i gam-kîn!
Hâlâ yağıyor üstümüze nâr-ı ukūbet;
Hâlâ görünen çehre-i ye's-âver-i haybet.
Beş altı ay evvel sana âvâze-i temcîd
Yükselten o minberlere hep düşmen-i tevhîd,
Hep düşmen-i dînin çıkarak, çan çalıyorlar;
Yüksekte olanlar ebedî alçalıyorlar!
Yâ Rab! Niye mülhidlere şevket veriyorsun?
Kur'ân'ını, bilsem, ne için ezdiriyorsun?
Yâ Rab! Neye kuvvetli de onlar, biziz âciz?
Âsî bile olsak bu liyâkatte miyiz biz?
Biz inliyoruz onlar ise âleme hâkim;

Yâ Rab, biliyorsun bizi mahkûmu eden kim!
Taşkınlık edip inliyorum... inletiyor derd!
Afveyle İlâhî, beni; kābil mi ki bir ferd
Takdîr-i İlâhîne senin mu'teriz olsun?
Her hükmün, evet, bir ezelî hikmete makrun.
İstersen ilâhî koca bir mülkü yıkarsın;
Bir millet ölüp gitmiş iken, bir de bakarsın:
Feyzin ona bir neş'e-i sânî verivermiş:
Dün kapkara topraktı... Bugün işte göğermiş!
Her şeyde tasarruf, senin elbette; dilersen
Yâ Rab! Bizi yükseltiverirsin yine birden.
Sensin beşerin melce'i, her şey sana şâkî.
Yâ Rab! O kadar düşmede, alçalmadayız ki:
Gûyâ bizi i'lâ edecek dest-i rehâ yok;
Almış bütün a'sâbımızı bir uyuşukluk:
Baştan başa bî-çâre vatan öylece yansa,
Düşmen, harem-i dînimize varsa dayansa,
Bir ses verecek yok. Bu, ne hissizlik, İlâhî!
Herkes yine ezvâkına dalmış, mütelâhî...
Yâ Rab, bize lütfeyle, biraz fikr-i tenevvür
Bir parça da his ver... Duyalım biz de teessür!
Milletteki hissizliği sen kaldır İlâhî;
Kahrın gibi lütfun da senin nâ-mütenâhî!

Konya: **İbni Hâzım Naim**

* * *

[229] HUTBE VE MEVÂIZ

Filipin adalarında Zanbuvanga vâlîsi olup ahâlî-i İslâmiyye tarafından vekâleten Dersaâdet'e gelmiş olan "Con Park Finli" tarafından vukū' bulan mürâcaat üzerine meşâhîr-i fuzalâdan Mahmud Es'ad Efendi hazretleri cânibinden yazılan mektûbun sûretidir:

FİLİPİN AHÂLÎ-İ İSLÂMİYYESİNE

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ey İhvân-ı Dîn!

Ma'lûmunuzdur ki Allahü teâlâ (هُوَ الَّذى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَميعًا) (Sûre-i Bakara 29)[1] kavl-i kerîmi mûcebince yerde bulunan eşyâyı insanın istifâdesine arz etmiştir. Lakin bu eltâf-ı Sübhâniyyeden istifâde bâd-ı hevâ değildir. (وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) kavl-i kerîmi mûcebince bunlardan istifâde için sarf-ı mesâî etmek lazımdır. İnsan sa'yini sarf etmezse Allah'ın bu lütuflarından istifâde eyleyemez. Meselâ karyenizin kenârında bir mâ'-i cârî olsa onun kuvveti sizin için ma'dûm hükmünde olup hiç istifâde edemezsiniz. Ondan istifâde edebilmek için masârif ihtiyârıyle ve mesâî sarfıyla bir değirmeni vücûda getirmek lâzım gelir. Lakin bu mesâî boşuna gitmez. (وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى) (Necm Sûresi 39, 40) kavl-i kerîmi mûcebince muahharan sa'yinizin semeresini görürsünüz. Bir kere değirmen işlemeye başlayınca birçok müşkilât ve metâibden kurtulursunuz, hayli zaman kazanırsınız, aradan bir müddet mürûr edince istihsâl ettiğiniz fâide değirmenin inşâsıyçün ihtiyâr eylediğiniz fedakârlığa tamâmen tekābül ettikten başka suyun kuvveti sizin için bâd-ı hevâ kalır. Bunu size bir misâl olarak ityân ediyorum. Yeryüzünde bulunan bütün kuvâ-yı tabîiyyeden ve mevcûdât-ı sâireden istifâde için de böyle çalışmak lâzım gelir.

Bizim burada olduğu gibi sizin sevâhilinizde de deniz vardır. Eğer çalışırsanız bundan da edilecek istifâde pek çoktur. Bakınız *Kur'ân-ı Kerîm* deniz için ne söylüyor: (وَهُوَ الَّذى سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَاْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (Sûre-i Nahl 14) Allahü teâlâ denizi müsahhar kıldı, tâ ki ondan latîf balıklar sayd ve ekl edesiniz ve inci, mercan gibi huliyyât çıkarıp nisvânınıza zînet kılasınız. Görüyorsunuz ki denizde gemiler her tarafa hareket ediyorlar. İşte böyle gemiler ile ticâret ve rızık taharrî etmelisiniz, ba'dehû Allah'ın şu lütuflarına teşekkür eylemelisiniz. Bundan başka (وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَميدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) kavl-i kerîminde görüldüğü üzere (Nahl 15) Allahü teâlâ sekîne-i kalb ile ikāmet etmeniz için dağlar, zirâatinizde kullanmanız için nehirler ve menzil-i maksûdu bulmanız için yollar yapmıştır. Bunlardan istifâdeye çalışınız.

[2](حُبّ الوَطَنِ مِن الايمان) hadîs-i şerîfi mûcebince vatanını sevmek îmân iktizâsıdır, çünkü vatan, insanın mâder-i hakīkīsidir, vücûdu vatanın eczâ ve anâsırından terekküb etmiştir. Mâder-i vatanı sevmek de onu i'mâr ile olur, topraklarını sürmek, hubûbât-ı mütenevvia ve eşcâr-ı gûnâ gûn gars eylemek, hudâyî nâbit ağaçlarını aşılamak, çayırlar ve yağmuru cezbedecek ormanlar yetiştirmek, sînesini yarıp ma'denlerini işletmek, nehirlerini hendeklerle tevzî' ve arâzîsini saky u irvâ etmek, su olmayan yerlerde artezyen kuyuları hafrıyle su çıkarmak, nehirlerini tathîr edip kābil-i seyr ü sefer bir hâle koymak, muhtelif nevi'den hayvânlar yetiştirmek ve cinslerini ıslâha çalışmak gibi ameliyât icrâsıyla olur. Mâder-i tabîat bu sûretle tîmâr edilirse o da sütüyle, nâfi' mahsûlâtıyla öz evlâdı olan insanları daha güzel sûrette iâşe eder.

İhvân-ı dîn!

Ma'lûmunuz olsun ki şerîat-i İslâmiyye hıref ve sanâyie çok ehemmiyet vermiştir. Ashâb-ı kirâmdan Abdullah bin Mes'ûd hazret-i Peygamberden şu hadîs-i şerîfi rivâyet ediyor: [3](طلب الْكسْب فَرِيضَة على كل مُسلم) Hıref ve sanâyi'den birine teşebbüs ile istihsâl-i servet etmek erkek, kadın her müslim üzerine farzdır demektir. Diğer bir hadîste dahi [4](طلب الكسب بعد الصلاة المكتوبة) vârid olmuş ve ehl-i İslâm için farz olan salâtın akabinde farîza-i istihsâl-i servet geldiği beyân buyurulmuştur.

İrtihâl-i Nebevîden sonra "Hulefâ-i Râşidîn" ünvanıyla makām-ı hilâfeti ihrâz buyuran zevât emr-i ticâret ve kesb-i servet ile iştigāl ederlerdi.

Müctehidîn-i İslâmiyyenin ser-âmedânından Muhammed bin Hasan hazretlerinden naklen Muhammed bin Semâa (طلب الكسب فريضة كما ان طلب العلم فريضة) yani "Tahsîl-i ilim nasıl farz ise tahsîl-i servet de farzdır," demiştir.

Görülüyor ki şerîat-i İslâmiyye hıref ve sanâyii namaz

[1] Metinde âyet numarası "27" olarak yazılmıştır

[2] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 1102.

[3] eş-Şeybânî, *el-Kesb,* Dımaşk, 1400, c. 1, s. 32.

[4] eş-Şeybânî, *el-Kesb,* Dımaşk, 1400, c. 1, s. 33.

kılmak, tahsîl-i ilm etmek gibi ferâiz derecesine çıkarmıştır.

İhvân-ı Dîn!

Hülâsa adlı kitapta ticâret, zirâat, sınâat gibi envâ'-ı muhtelife-i kesbin müsâvî olduğu ve hiçbirini diğerine tercîhe mahal olmadığı gösterilmiş ve bu bâbda ulemâ ve fukahâ-yı İslâmiyyenin hemen müttefik oldukları beyân edilmiştir.

Nazar-ı şerîatte ticâret mu'teberdir, hadîs-i Nebevîde [1](التَّاجِرُ الصَّدُوقُ مَعَ الْكِرَامِ الْبَرَرَة) buyurularak muâmelâtında sıdk ve istikāmetle hareket **[230]** eden tâcirin muttakîler zümresinden olduğu bildirilmiştir.

Zirâat ve harâset mu'teberdir, çünkü enbiyâ-yı sâlife ve ekâbir-i ümmet onunla iştigāl etmişlerdir.

Sınâat mu'teberdir, hadîs-i Nebevîde [2](الحرفة امان من الفقر) buyurularak hıref ve sanâyiin âteş-i fakr u ihtiyâca karşı bâis-i emn ü istirâhat olduğu gösterilmiş ve san'ata teşvîk buyurulmuştur.

İhvân-ı Dîn!

Fukahâ-yı İslâmiyye istihsâl-i servete derecât-ı mütefâvite ta'yîn etmişlerdir:

Birincisi bâlâda beyân olunduğu üzere farz olan derecesidir ki kendi nefsine ve evlâd ü ıyâline ve medyûn ise îfâ-yı deynine kâfî olacak mikdâr-ı servetin istihsâli için sarf-ı mesâîdir.

İkincisi, müstehab derecesidir ki mikdâr-ı kifâyeden fazla olarak akrabâ ve taallukātına ve erbâb-ı fakr u ihtiyâca muâvenet maksadıyla istihsâl-i servete sarf-ı mesâî edilmesidir. Hatta bir köşeye çekilerek nefl-i ibâdât ile iştigāl etmekten ise fazla servet istihsâliyle iştigāl eylemek efdaldir. Bunun da sebebi ibâdetin menfaati âbidin şahsına mahsûs, istihsâl edilen servetin menfaati ise kâsib ile beraber umûma, memlekete de âmm ü şâmil bulunmasıdır. Hadîs-i Nebevîde [3](النَّاسُ عِيَالُ اللهِ فِي الْأَرْضِ وَأَحَبُّهُمْ إِلَيْهِ أَنْفَعُهُمْ لِعِيَالِهِ) buyurulmuştur ki "Yeryüzünde insanlar Cenâb-ı Hakk'ın âilesidir. Her kim onun âilesine daha fâ'ideli olursa onu sâirlerinden ziyâde sever" demektir.

Üçüncü derecesi mübâhdır ki tecemmül, tezeyyün, debdebe ve ihtişâm için mal kazanmaktır. Hadîs-i Nebevîde [4](نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ) buyurulmuştur ki "Hulk-ı hasen sâhibi olan racül-i sâlihe mâl-ı halâl ne güzel yaraşır" demektir.

Lakin nazar-ı şer'-i şerîfte icrâ-yı şerr u mefsedet ve fahr u mükâbere için istihsâl-i servete çalışmak haramdır.

İhvân-ı Dîn!

(اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ) (Sûre-i Enbiyâ, 105) âyet-i kerîmesi muktezâsınca yeryüzüne sâlih ve halûk adamlar vâris olur. Hıref ve sanâyiin envâında sarf edilen mesâînin müsmir olması için şart-ı aslî de sâînin hulk-ı hasen sâhibi olmasıdır. Fesâd-ı ahlâka mübtelâ olanların sa'yinde bereket olmaz. Bundan başka insan bilcümle muâmelâtında istikāmetten ayrılmamalıdır. (ترك الحيلة حيلة) kāidesini ferâmûş etmemelidir. Muâmelâtında istikāmetten inhirâf etmeyen akvâmın ne derece terakkī ettiklerine en güzel misâl Amerikalılardır. İşte Allahü teâlâ böyle müstakīm kullarını yeryüzüne vâris kılar.

İhvân-ı Dîn!

"Dünyalığın için ölmeyecek imişsin gibi çalış, âhiretliğin için de yarın ölecek imişsin gibi gayret et" meâlinde bir kelâm-ı şerîf vardır. Bu kelâm mûcebince insan dünya ile âhireti ahsen-i vücûh üzere cem'e çalışmalıdır. İnsan ahlâkıyla, istikāmetiyle âhiret adamı olmadıkça dünyayı sûret-i münâsibede elde edemez. Dünyayı elde etmedikçe âhiretini de i'mâr eyleyemez, zîrâ dünya âhiretin mezraasıdır. Dünyada ne ekilirse âhirette o biçilir. (وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ) (Hac, 40) âyet-i kerîmesi muktezâsınca kim dînî ve dünyevî sarf-ı mesâî ederse Allahü teâlâ elbette öyle adama yardım eyler.

Dünya ile âhireti sûret-i münâsibede istihsâl edebilmek için bir şart-ı aslî vardır ki ilimdir. İnsanın hayvânât-ı sâireye ve hatta meleklere tefevvuk ve rüchânı ilim ile olduğu gibi kuvâ-yı tabîate galebesi de ilim sâyesindedir. Câhil insan câzibe-i arzıyye, elektrik, harâret ve bürûdet gibi kuvâ-yı tabîiyyenin taht-ı esâretinde kalır. Halbuki ilim ile bunlara galebe eder ve onları dilediği sûrette isti'mâl ile istifâde eyler. İnsanların yekdiğere galebesi ve tefevvuku da ilim sâyesindedir. (هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ) (Sûre-i Zümer, 9) âyet-i celîlesi bilenler ile bilmeyenlerin müsâvât iddiâsına salâhiyeti olamayacağını gösteriyor. Cenâb-ı Hak sizi ve bizi nâil-i hidâyet eylesin.

Dârülhilâfe Fî 25 Cumâdelâhire 1331

Osmanlı Din Kardeşlerinizden

Mahmud Es'ad

TERBİYE VE TA'LÎM

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

DERTLERİMİZ: 1- CERCİLİK

Geçenki makālede dertlerimizi teşrîh edeceğimi yazmıştım. Talebe kardeşlerimin de bu husûsa dâir yazı yazmalarını ricâ etmiştim. Haftalık intişâr eden dînî risâlelerde yer yer görülen hareket-i fikriyye, her halde büyük bir ümîdin nişâne-i mefhareti olduğu maa'ş-şükrân görülüyor. Bu makāleler miyânında ıslâh-ı medârise âid pek iyi fikirler vardı. Fakat mes'elenin en ruhlu noktasına temâs edilememişti. Şu makālemle ben de o rûhlu mes'eleyi îzâha çalışacağım…

Kardeşler, "Cer"… Şu kelimeyi işitince beyninize kan sıçrıyor, adalâtınız titriyor, yazın sıcakları, soğukları altında çektiğiniz müz'ic meşâkk u mezâhim birdenbire canlanıp beyninizi tırmalıyor, kuvve-i müfekkirenizi perîşân ediyor, değil mi..?

Bu mes'ele o kadar mühim, o kadar mühlik ki: Bu gün teessüfle gördüğümüz kansızlık, cansızlık, atâlet ve sefâletin hemen hemen menbaını bu teşkîl ediyor.

[231] Çünkü "cer" tese'ül demektir. Tese'ülün ise ahvâl-i rûhiyyede bıraktığı te'sîrât pek elîmdir: Tabîat ve temâyülât-ı beşer, –bilhâssa devre-i şebâbda– suya teşbîh edilebilir. Ona, nasıl bir mecrâ verilirse o tarafa doğru cereyân eder gider… Gençlikte tabîat-ı beşer türlü temâyülâtta bulunur. O,

[1] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr,* c. 4, s. 171-172.

[2] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr,* c. 4, s. 171.

[3] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr,* c. 4, s. 172.

[4] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr,* c. 4, s. 172.

memleket gibi muhît-i umûmîden; âile, medrese, mektep, san'at gibi muhît-i husûsîden müteessir olur. Türlü i'tiyâtlar, muhtelif temâyüller, mütenevvi' kābiliyetler gösterir. İşte biz, asıl terbiye dediğimiz tenmiye-i kuvâ-yı beşere şu isti'dâddan istifâde ederek başlıyor[sak], muvaffak oluruz. Eğer bu hasletler sönerse, bu kābiliyetler insandan ref' olursa dünyada terbiye de kalmamıştır… Binâenaleyh: Bir genci, bir çocuğu ne sûretle ve ne gāyeyi ta'kîben terbiye edersek ona göre isti'dâd gösterir. Meselâ: Bir çocuk ilim gāyesi ta'kîbiyle terbiye edilirse mütebahhir bir âlim olduğu gibi san'at terbiyesiyle bir san'atkâr, amele terbiyesiyle bir amele, dilenci terbiyesiyle de bir sâil olur gider…

Bir âlim-i nihrîr, muhteri' bir san'atkâr, çalışkan bir amele rızkı kendi emeği, alnı teriyle kazanır, yer; kendi vakārı, kendi izzet-i nefsi ile yaşar. Fakat bir sâil yüz kapıdan koğulur, yüz kafaya başvurur, sokak dolaşır, kahve gezer. Kendisinde izzet-i nefs denilen hâssa-i celîle-i beşer tamamıyla kalkar. O, daima tufeylî yaşamakla telezzüz eder. Kendi kazandığı ekmek kendine acı gelir. O, kafasına vursan eyvallah der. Çünkü karşı koysa bir gün kapına gelir, bir dilim ekmekten olur…

Şu temâyülât i'tiyâd hâlini alınca artık ondan ayırmak hemen muhâl hâline gelir. Çok sâillerin kendini idâre edecek kadar para biriktirdiği halde ondan vazgeçememesi bu müddeâyı te'yîd eder. Kezâ: Fakīr düşen bir âilenin bazı efrâdı tese'üle ilk başladığı vakit yüzünde görülen kızargınlık gittikçe zâil olur. Binâenaleyh tese'ülün diğer nev'i olan "cer mes'elesi" de aynı netîceyi verir.

Bir talebe senenin dokuz ayını tahammül-fersâ vîrânelerde bin türlü ihtiyaçlar, zarûretler içinde çırpınarak geçirdikten sonra merciimizin bugünlerde yaptığı gibi on beş, yirmi gün evvel Ders Vekâleti emr-i âlî-i riyâset-penâhîlerini ısdâr buyurarak talebeye teblîğ eder. Herkes daha erken gidip bir köy yakalamak için parası olup olmadığına bakmaz. Hemen kendisini ya bir kazâ veya bir sancağa atar…

Şimdi burada yol meşekkatleri falan tükendi. Fakat ne yapacak?

Müftü, yahud hâkim efendi bir köy verecek mi? Acaba vereceği köy suluca bir köy mü? Yoksa falan köy iyi ama sâhibi var mı, yok mu? İşte şu suâllerin zihinde halli için günler geçer, geceler ufûl eder. Nihâyet mes'ele hâkim efendinin âtıfetine bağlanır. On beş gün sonra hâkim efendinin fermân-ı semâhat-perverîleri ısdâr buyurularak talebenin falan köye gideceği karârgîr olur.

Zavallı talebe, siyâset meydanında afv-nâmesi teblîğ edilmiş bir mücrim gibi şâd u handân olur. Teblîğnâmeyi dört bükerek tâ kalbgâhına saklar. On beş, yirmi okka sıkletinde ki heybesini zaîf omuzları üzerine yükletir. Şemsin cehennemî sıcakları altında kayalıklar, balkanlardan düşe kalka gider. Buralarda insan yaşıyor, demeye yüz şâhid isteyen ma'hûd köye vâsıl olur. Talebe efendi, muhtâr ağaya kendini takdîm edecek. Fakat ne desin, nasıl kendini takdîm etsin? Nasıl tatlı sözler, tilki dilleri döksün de muhtâr ağaya, imâm efediye kensini sevdirsin?

Bu muhâkemât-ı zihniyyeleri bir karar ile netîcelenir. Köye girilir. Evvelâ muhtâr ağanın odası sorulur. Bir binâ gösterirler. Oraya çıkar. Sağ sadırda bir vâlî kadar kuruntuya mâlik olan muhtâr ağa işi anlar. Fakat ne yapsın. Üzerine gelmiş bulundu. Hocamız gülerek koltuğuna sokulmaya muvaffak olur. Fakat bizim muhtâr ağa hiç bilmediği bir kimse ile görüşüyor. Binâenaleyh: Hocamız var falan diye resmen birkaç def'a koğulur. Bizimki aldırmaz. Kendisinin onlarla birlikte bir Ramazan hayâtını geçirmek için geldiğini, başka bir talepte bulunmadığını falan öne sürerek iskât edebilirse biraz da söz hey'ete düşer. Eğer efendinin sesi güzel, kendisi biraz gülenç yüzlü ise bu sene de bu hocamız oluversin, ne yapalım, diye karar verilir. Yok öyle değilse yine bizim hoca efendiye heybeyi yükletmek görünür. Hocam bizim köylerde postacılık eder. Zavallı dokuz ay yorulmuş, vücûdunu dinlettirmek isterken bu vazifeyi îfâ sadedinde râhat yüzü görmez. Herkes o mübârek günleri âilesinin yanında tatlı, tatlı geçiriyorken o, birkaç kırıntı için bütün kuvâsını, bütün hasletlerini fedâ eder.

Nihâyet bayram günü: "Bununla zehirlen!" Demek kabîlinden eline birkaç yüz kuruş tutuştururlar. Şu, meşakkatiyle kābil-i kıyâs olmayan ihsân ve âtıfet acaba o efendinin nesini te'mîn ediyor: Bakkala aylarca girdiği borcunu mu? Elbise[si]ni mi? Kitabını mı? O bir sene daha geçireceği hayâtı nazar-ı i'tibâra almayalım. Sonra her hangi bir adamla konuşsan mal bulmuş mağribî gibi hocalar cer yapıyor, para kazanıyor, diye ilk gözümüze soktuğu şey olur…

İşte hocaların cerden gördüğü menfaat, işte talebelerin hâl-i pürmelâli, işte medrese[ni]n yetiştirdiği müdâhin, mütebasbıs, seciyesiz, kansız, cansız seele gürûhu!…

İnsâf!… İnsâf! Memleketimizde dolaşan misyonerlerle bir def'a konuşun. Onu bir odaya veya bir kahveye da'vet edin. Size ilk söyleyeceği söz şu olur:

– Efendim, teşekkür ederim, ben da'vetinize icâbet ederim. Fakat bir şeyinizi istemem. Yalnız konuşalım.

İşte âlî bir dîni temsîl eden talebe, işte bâtıl bir dinin misyoneri! Şu mukāyeseden hangisinin daha muvaffak olacağını çıkarabiliriz.

[232] Birisi daha metîn, daha cesûr, daha sağlam söylüyor. Öbürüsü daha korkak, daha çürük şeylerle zavallı İslâmların kafasını şişiriyor. Çünkü misyoner başka gāye ta'kîb ediyor. Bizimki başka gāye. Bizimki esâsen o külfeti ihtiyârı birkaç kuruş için, öbürüsü ise –velev bâtıl olsun– dini içindir. Yazıklar olsun!.. Milletin en zeki evlâdları müdâhenecilikle yaşıyor. Din felâkete doğru sürükleniyor.

Bunu iyi bilmeliyiz ki: Şu mukaddes din böyle çâr-aktâr-ı âleme intişâr etmişse bizim gibi dilencilerin eliyle değil Fahri Râzîler, Fârâbîler, İbni Sînâlar, Gazzâlîler gibi sağ sözlü, mert özlü fuzalâ ile yükselmiştir. Eğer Meşîhat bunu nazar-ı i'tibâra almıyor ve belki bilakis bununla dine, vatana, memlekete hizmet ediyorum zannediyorsa, eğer bu usûlsüz yollarla dine hâdim yetiştiriyorum iddiâsında bulunuyorsa, eğer talebeyi başka emelle taşraya göndererek neşr-i dîn, i'lâ-yı kelimetullahda bulunuyorum zannediyorsa… Bunu iyi bilmeliyiz ki: Dini uçuruma doğru götürdüğü için en büyük günâhı kendisi irtikâb etmiş, dinin sukūt kuyusunu kendisi hazırlamış bulunuyor. Hiç kimseye bahâne bulmasın…

Vâkıâ: Burada denilebilir ki: Pek eski bir hikâyeyi hatırla, talebeyi cerden men' edelim de sonra ahâlîdeki cehâleti seyret…

Ben de derim ki: O bir hikâyedir. Hem ne hâcet! Asırlar-

ca taşraya başka emelle gönderdiğimiz talebenin yetiştirdiği: Şu besmelede yanlış olan İslâmın şartını, guslün farzını bilmeyen âlim halk değil mi? Yere batsın öyle âlimlik. Keşke o sâf kalbli ahâlînin arasına onlar sokulmayaydı da beyinleri olsun hurâfâtla dolmasaydı. Yetiştirdiklerimiz bunlar değil mi? Yoksa bizim anlamadığımız, görmediğimiz ikinci bir halka mı telkîn ediyorlar?...

Eğer biz medreselerde bu mühlik marazı def' etmez, talebeye ulvî bir gāye ta'kīb ettirmez, olduğuna göre herkes istediği yere gider, istediğine göre hareket ederse... Medreseleri leylî mektep hâline koy, programları, dersleri, tanzîm et, muallimleri en muktedir hocalardan ta'yîn et, talebenin ekmeğini çamaşırını leylî mektep hâlinde yap! Kābil değil gāye hâsıl olmaz. Yine seciyesiz adamlar yetişir vesselâm...

Eğer bu mukades dinin i'lâsını istiyorsak, eğer istikbâl için metîn esaslar, sağlam vücûdlar; azimkâr, metîn, vakūr, fa'âl, cevvâl, izzet-i nefse mâlik adamlar yetiştirmek istiyorsak ilk hatvede cer usûlünü kaldırmalı... Başka çare yok. Vâkıâ bu sûretle beş on kuruş çırpanlar râzî olmayacakmış. Ziyânı yok. O üç beş şahsı bir milletin, bir dinin uğruna fedâ edelim...

Köylere, kazâlara, sancaklara göndereceğimiz adamları, seviyesine göre münâsib maâşla gönderelim. Hem esâsen medreseler tam ma'nâsiyle ıslâh olunup talebenin maîşeti te'mîn edilince talebe kendisi bu rezâleti çekmek istemeyecekir. Buradan Meşîhat herkese bir yer tahsîs ederek onun ta'kīb edeceği hatt-ı hareketi anlattıktan sonra gönderebilir. Ve işte o vakit taşraya giden talebeden millet istifâde edecektir. Herkese avuç açan, cami' kapısına sergi seren, Ahmed Ağa'nın kaşınmasından para uman kimseden millet istifâde edemez. "Sâilin duâsı dinlenmez"...

Söylediğim gibi gönderilen adamlar ne yaptığını, ne yapacağını bilir, ne gāyeye doğru gittiğini anlarsa işte o vakit hakīkī ve ciddî din telkîncileri hazırlamış oluruz. Ve işte o vakit din de yükselir, vatan da, memleket de, millet de...

Talebe-i Ulûmdan

Edhem Rûhi

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 34 –

İRAN JANDARMA TEŞKÎLÂTI VE AHVÂL-İ İNZİBÂTİYYESİ:

Bu hafta zarfında Şîrâz'dan Bağdad'a gelen ve buradan Tahran'a azîmeti mukarrer olan İran Kuvâ-yı İnzibâtiyye ve Jandarma Teşkîlâtı'na me'mûr İsveçli Kolonel Palmerston ile görüşüp âtîdeki beyânâtını zabta muvaffak oldum:

"Gerek ben ve gerek Tahran'daki refîklerim üç sene müddetle İran hükûmeti tarafından bâ-kontrato istihdâm edileceğiz. Birkaç aydan beri İran jandarmasının umûruyla, jandarma tensîk ve teşkîlâtıyla iştigāl ediyoruz. Asıl proje ve programımızda bütün İran'da iki bin jandarma kuvveti ihzâr ve ikmâli dâhil olup hâl-i hâzırda beş bin jandarma neferi ta'yîn ve teşkîline muvaffak olduk. Bu yeni teşkîl edilen jandarmalara lâzım gelen meşk, ta'lîm, ta'lîmât ve vezâifi öğretmek için de Tahran'da bir jandarma mektebi açmak lüzûmu hissedilmesiyle mezkûr mektebin iftitâhıyla talebe kaydına teşebbüs olundu. Gerek ben ve gerek İsveç'ten beraberimde getirdiğim arkadaşlarım bu mektepte tedrîsât ile iştigāl etmekteyiz.

"Tahran'da, hâl-i hâzırımızda üç bin kişilik bir jandarma kuvveti vardır. Bunların cümlesi son sistemdeki mavzer tüfenkleriyle mücehhez ve müsellah bulunuyorlar. Bu jandarmaların vezâif ve hizmetleri tamâmiyle takarrür ve taayyün etmiştir. Zekâları herkesçe müsellem olan İranîler az zamanda bu teşkîlâttan ne gibi bir maksat ta'kīb olunduğunu anlayarak, kendi vezâif-i mevdûalarını bi-hakkın îfâya jandarma neferâtımız çalışıyor, bu sûretle Tahran'daki âsâyiş ve emniyeti matlûbdan ziyâde te'mîn eyliyorlar.

"Aynı zamanda, Şîrâz'da da şimdilik bin iki yüz neferlik bir jandarma kuvveti ihzârına muvaffakiyet elverdi. Orada da îcâb-ı hâle göre bu kuvveti mükemmel ve muntazam bir sûrette teşkîl ve kendilerine terbiye görmüş zâbitân ta'yîn ettim. Bu kuvvet Bûşehr-Şîrâz yolundaki emniyeti muhâfazaya ve gelen giden kavâfil ile emvâl-i ticâriyyenin sıyânetine yollarda me'mûr bulundukları gibi, karakolhânelerinin etrâfında bulunan nikāt ve mahallâtın da âsâyişini gözetmeye mecbûrdurlar.

"Yollardaki teşkîlât tamâmiyle bu şekil ve mâhiyette bulunup her jandarma karakolu arasında da telefon temdîdi ileride mukarrerdir.

[233] "Bu jandarmalara mahsûs ayrıca bir nizâmnâme de kaleme alınıp, mer'iyyeti taht-ı tasdîka alınmıştır. Her karakoldan diğer civâr bulunan karakola sabah ve akşam birer posta i'zâm ile birbirlerine yol hakkında lâzım gelen rapor ve ma'lûmâtı vermek mecbûriyetindedirler.

"İran cenûbundaki âsâyişin istikmâline bu arz eylediğim vechile muvaffak olduğumuzu gören İngiltere orada bulundurduğu kuvâ-yı askeriyyeyi geri aldırmış ve bu vesîle ile İran hakkındaki hüsn-i niyyetini bir dereceye kadar meydana koymuştur.

"Bağdad'da birkaç gün berây-ı teneffüs ve istirâhat kaldıktan sonra Kirmanşah tarîkiyle maiyyetimle beraber Tahran'a döneceğim. Kirmanşah'daki beş yüz kuvvetin ahvâlini tedkīk ve teftîş ettikten sonra Hemedan'daki jandarmaların bütün husûsiyyâtını gözden geçireceğim. Hemedan'da iki bine yakın jandarma kuvveti mevcûd olup, îcâb-ı halde hem Kirmanşah'a, hem de Tahran'a kolaylıkla celb edilebilmeleri esbâbı tehiyyie olunmuştur ki, bu sûretle Tahran-Kirmanşah yolundaki inzibât ve âsâyişin idâmesi te'mîn edilecektir.

"İrân'ın hâl-i hâzırda askerden ziyâde işine yarayan jandarma kuvveti olduğu sümme't-tecrübe tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh her sene birkaç bin jandarma kuvvetini şimdiki kuvvet üzerine tedrîcî bir sûrette zam ve ilâve etmeye İran hükûmeti karar vermiştir.

"Jandarmaların maâşâtıyla elbise ve sâir masârifâtları ve hayvanlarının yemleri İran hükûmet-i hâzırasınca kabûl

edilerek, buna mahsûs ayrıca muvakkat bir bütçe tertîb ve tanzîm edilmiştir. İran jandarmasının elbise ve üniformaları işte sırtımda gördüğünüz mâî renkli –fakat kış zamanı kalın çuhadan ve yaz vakti de ipekten ma'mûl ince kumaştan olacaktır– ve yakası ve kolları üzerindeki kalın sırma şeritli ve pantolonunun da sırma zihli olmasından ibârettir.

"Ben her ne kadar şapka giymekte isem de, fakat İran jandarma zâbitân ve neferâtının başlarında beyaz deriden ma'mûl kalpaklar bulunacak ve kalpağın önünde mâî bir zemîn üzerinde yaldızlı bir Şîr u Hurşîd alâmeti mevcûd bulunacaktır. Jandarmanın elbiseleriyle kalpakları aynı zamanda İran kumaşlarındandır.

"Zannederim ki beş seneye kadar bütün İran'da bu jandarma teşkîlâtı hadd-ı hitâma vâsıl olduktan sonra İran'ın her tarafında âsâyiş takarrür edecektir.

"Jadarmaların barınmalarına mahsûs gerek yollarda ve gerek nefs-i şehir ve kasabalarda karakolhâne ve kışlalar inşâsına dâir olan rapor ve projeleri tanzîm ederek, İran kabînesine tevdî' etmiştim. Me'mûl ederim ki bu bâbda iyi bir karar verilmiştir.

"İran Sefâreti'nin iltimâsı üzerine Bâbıâlî'den Bağdad vilâyetine hakkımızda riâyet ve teshîlât irâesine dâir vürûd eden telgraf üzerine hükûmet-i mahalliye cânibinden îcâb eden hürmet ve muâvenet ibrâz olunarak minnetdârlığımızı mûcib olmuştur."

Bağdad Ahvâli:

Gerek nefs-i Bağdad'da ve gerek mülhakātında sükûn ve âsâyiş hüküm-fermâdır. Dedikodulardan ibâret olan adem-i merkeziyyet gürültüleri nihâyet bulmuş, yeni vilâyât ahvâl-i idâresi hakkında gelen kānûn ahâlîyi memnûn etmiştir. Basra'da da fevkalâde bir hal yoktur.

Samarra Kazâsı:

Samarra'ya temdîd edilecek olan şimendüfer hattı güzergâhının bazı mevâkıinde jandarma karakolhânelerinin te'sîsi mukarrer bulunduğundan, mezkûr karakolhânelerin mahallini ta'yîn etmek için Bağdad Jandarma Alayı Kumandanı Ahmed Beyefendi Samarra'ya kadar ihtiyâr-ı sefer ederek, vazîfesini îfâ ve ikmâl ettikten sonra merkez-i vilâyete avdet eylemiştir. Mûmâ-ileyh oradaki bazı aşâyir ve kabâil rüesâlarına şimendüfer hakkında vesâyâ-yı lâzımede bulunmuştur.

Samarra kasabası hiçbir kıymet-i ümrâniyyeyi hâiz olmadığı için kasabayı şehir hâricine çıkartmayı Samarra Belediye Reîsi tasavvur eylemekte imiş. Hükûmet konağı hârice nakl edilecek olursa bittabi' o mevkiin şerefi artar ve tedrîcî bir sûrette ma'mûr olur. Arâzî ise tamâmiyle hükûmete âid olduğundan metresi on paraya satılacak olursa ahâlînin fukarâ kısmından dahi birçok müşterîsi olacak ve böylelikle yeni bir kasaba te'sîsine muvaffakiyet elverecektir.

Samarra'daki Ehl-i Sünnet ve Cemâat'e mahsûs olan câmi' hâl-i harâbîye yüz tutmuş ve şimdiden termîm ve ta'mîr edilmezse birkaç sene sonra büyük masraflar ihtiyârına Evkāf mecbûr olacaktır.

Câmi'in kubbesinde hâsıl olan çatlak hem kubbenin değerli mozaik taşlarını –ki her biri bir altına Avrupa'da satılabilir– yerinden oynatmaya, hem de hacı leylek kuşlarının oralarda yuva inşâsına sebebiyet vermiştir.

Esâsen Kerbelâ, Necef, Kâzımıye, Samarra ve hatta Bağdad ve A'zamiye'deki müessesât-ı dîniyyenin çoğu yıkılmak üzeredir. Bağdad Evkāf Müdüriyeti'nin nazar-ı dikkatini celb ve da'vet ediyor.

Binlerce sulehâ-yı İslâm'ın matâf ve ziyâretgâhı olan bu emâkin-i mukaddesenin cümlesi müşrif-i harâb bir hâle dûçâr olmuştur.

Samarra'da âsâr-ı atîka taharrîsine me'mûr olan Almanyalı Mösyö Sare'nin vekîli Herzkald sellemehüsselâm her bildiğini yapmakta ve eski tuğlaları çukurlara doldurmakta olup mezkûr tuğlaların hükûmete elzem olduğu kendisine defâatle yazıldığı halde, bir kıymet-i târîhiyyeyi hâiz olmayan bu tuğlaları hükûmete vermekten imtinâ' etmiştir. Hükûmet tarafından taharriyât komiseri ta'yîn olunan adamın maâşını doğrudan doğruya vermek sûretiyle onu kendisine minnetdâr etmiş ve her istediğini yapmaya muvaffak olmuştur. Bundan başka o taraflarda türemeye başlayan birkaç Almanyalı şarlatana taharriyât esnâsında ellerine geçen altın ve gümüş âsâr-ı atîka ile meskûkâtı zabt edip hiçbirini hükûmete vermemektedirler. Vilâyet dâhilinde her türlü teftîşâta salâhiyetdâr mülkiye müfettişleri ta'yîn edilmedikçe bu hâllere nihâyet verilmez.

Horasan Kazâsı:

Bu hafta zarfında Bağdad'dan dokuz sâat uzak bulunan Horasan kazâsına şimdilik burada bulunan Hacı Muhammed Rahim Bülbüle' hazretleriyle berâber gittim. Bağdad'ın Şeyh Ömer mahallesinden otomobile binerek iki sâat sonra bu kazânın hâricine muvâsalat ettik. Kasabanın hâricinde bulunan Diyala nehrinden geçtikten sonra bağlar ve bahçeler arasından kasabaya dâhil olduk. Kasabanın dört tarafını ihâta eden güzel bahçeler derûnunda her türlü esmâr ve eşcâr mevcûttur. Hele bu kazada yetişen tatlı limon, portakal o kadar nefis ve râyihadârdır ki memâlik-i Osmâniyye'nin sâir nikātında yetişen aynı mahsûle tefevvuk eder. Bağdad'a ve tevâbiine alelekser buradan bu gibi meyveler gönderiliyor. Kāimmakām-ı kazâ me'zûnen Bağdad'da bulunduğu için vekîli bulunan Tahrîrât Kâtibi Müştak Efendi'yle görüştük, hakkımızda riâyet ve ikrâm etti. Beledî reîsini de ziyâret ederek kendisine kasabanın nezâfet ve tahâretiyle, tenvîri husûsunda gösterdiği himmete karşı teşekkür ettik. Kāimmakām-ı kazâ Ahmed Fâik Efendi bir iki sene zarfında kasaba ile mülhakātını teşkîl eden nâhiyelerde maârifin ta'mîmine ve ahâlîyi bir inâs mektebi açmaya teşvîk etmiş ve bu teşebbüsâtında da muvaffak olmuştur. Yeni te'sîs olunan mekâtibin muallimlerine ahâlî tarafından kemâl-i hâhişle maâşlar verilmektedir. Kazâ merkezinde bir hotel ile ibtidâî ve rüşdî mektebi talebelerini istîâb edecek bir mektep inşâsını beledî reîsiyle kāimmakām tasavvur ediyorlar ki karîben kuvveden fi'le çıkarılması muhakkaktır. Bağlar arasından geçen bir iki caddenin tevsîiyle taşla tefrîşi ve lüks zıyâsiyle tenvîri de takarrür etmiştir.

Beledî eczâhânesine gelince, böyle mükemmel ve muntazam bir eczâhâne el-yevm Kerbelâ'da ve Necef'te bile mevcûd değildir. Bunların cümlesi kāimmakām-ı kazânın hüsn-i niyyetiyle icrâât netîcesinde meydâna gelmiştir. İşte görülüyor ki iş görmek isteyen bir **[234]** zât Horasan kazâsını tam Avrupa'daki İsviçre kasabalarına benzetebilir. Bütün

kâimmakāmlarımız Horasan kazâsı kâimmakāmını teşebbüs ve faâliyette taklîd etseler az zaman sonra memleketin her tarafı ma'mûr olur. Diyala nehri üzerinde de beş on bin lira sarfıyla –beledî vâridâtından te'mîn edilebilir– bir asma demir köprüsünün vaz'ı da ahâlî ve kāimmakām-ı kazâca bir dereceye kadar mutasavverdir.

Geceyi kazâda bir handa geçirdikten sonra ertesi günü Horasan beledî eczâhânesinde *Sebîlürreşâd*'ın muhterem kāri'lerinden olup, ilim ve fazîletiyle, hüsn-i ahlâk ve ulüvv-i cenâbıyla buralarda ma'lûm ve meşhûr olan Müderris-zâde Taha Efendi'ye tesâdüf ettiğimden cidden mahzûz oldum. Efendi-i mûmâ-ileyh kelimenin bütün ma'nâsıyla âlim ve fâzıl ve asr-ı hâzır ulemâsından bir zât-ı âlî-mikdârdır. Kāimmakām-ı kazâya, hükûmete, ahâlîye daima delâlet-i hayırhâhânede bulunmakla bi'l-cümle kazâ ahâlîsi beyninde şöhret-şiârdır. Bu zât-ı muhterem, herkese iyilik ediyor. Bizi iki sâat aramış ve en sonra eczâhânede rast gelmiştir. *Sebîlürreşâd* hakkında beslediği hissiyât-ı hayırhâhâneye karşı kendisine arz-ı teşekkür ettim ve akşama doğru yine otomobil ile Bağdad'a avdet eyledim.

Sıcaklar gittikçe çoğalmaktadır. Bağdad vilâyeti hâl-i hâzırda ni'met-i emn ü sükûn ile mütena'im bir haldedir. Ümîd ederim ki bundan sonra bu vilâyet büyük bir umrân ve terakkīye nâil olacak ve eski şeref-i târîhi ve umrânîsini iktisâb edecektir.

Bağdad: **S**[sin]. **M. Tevfik**

Sebîlürreşâd

Hindistan muhâbir-i mahsûsumuz Tevfîk Bey'den sâlimen Bombay'a vâsıl olduğuna dâir dün bir telgraf aldık. İnşâallâh yakında Hindistan mektuplarını da neşre muvaffak oluruz.

İSLÂMİYET'E YENİ BİR HÜCÛM

Vahdet-i Osmâniyyeyi bozmak, İslâmiyet'in nüfûz-ı istiklâli altında yaşayan bakıyyeyi ecnebîlere teslîm etmek emeliyle; kavmiyet perdesi altında fecî' bir rol oynayarak müslümanları tamâmiyle batırmak gāyesiyle gece gündüz çalışan esâfil artık İslâmiyete, Osmanlılığa karşı besledikleri kinlerini buğz ve adâvetlerini açıktan açığa i'lân etmekten çekinmiyorlar.

Mısır'da bu sene zarfında teessüs eden Adem-i Merkeziyet Fırkası ser-âmedânından Doktor Şibli Şümel kendilerinin adem-i merkeziyetten bekledikleri maksadı pek sarîh bir sûrette herkese anlatıyor. Ve Suriye'nin Osmanlı idâresi altında kalması nefsine pek girân geldiğini i'lân etmekten hiç istinkâf etmiyor.

Bu makālemi okuyacak müslümanların cümlesi Osmanlılığı esfel-i sâfilîne batırmak için hazırlanan tuzakları pek güzel anlayacaklar ve kavmiyet sitâre-i şenî'ası altında yaygaralar koparan kesânın makāsıd-ı hakîkiyyelerini idrâk edeceklerdir.

Bakınız doktor hazretleri Mısır'da intişâr eden *Le Progres* gazetesinde ne yazıyor:

"Türkler öyle vahşî bir millettir ki yegâne gāyesi, yegâne vazîfesi insanları öldürmek; ma'mûr beldeleri tahrîb ve âsâr-ı nefîseyi hedm ile ulûm ve âdâbı ortadan kaldırmak, her türlü ıslâhâta karşı bir mâni' olarak durmaktır. Avrupa, az kalsın, Türklerin vahşî fütûhâtından büsbütün bitecek ve cehâlet ve ölüm bulutları altında ezilecekti.

"Türkler yaşadıkları müddetçe kör kalarak önlerinde cereyân eden vukūâtı ve ıslâhâtı görmediklerinden müterakkī milletleri taklîd etmeye kalkışmadılar.

"Anâsırın ahlâkını, edyânın taaddüdünü bir fırsat addederek taassub ateşini alevlendirmeye başladılar ve sancakları altında yaşayanları öldürmeye, dünyayı harâbiyet, âlemi cehâlet içinde pûyân etmeye çalıştılar.

"Filvâki' maksatlarına erdiler. Evet ilim ve ma'rifet nâmına ancak Suriye'nin ve Avrupa-yı Osmânî'nin bazı beldelerinde za'îf ışıklar zâhir olmuştur.

"Bu zaîf ma'rifet ışıkları ise, Türkler vâsıtasıyla değil, bilakis Avrupalı ve Amerikalı misyonerler vâsıtasıyla gelmiştir."

Doktor bundan sonra şöyle idâre-i kelâm ediyor: "Mahv ve tahrîb etmekte Türklere fâikıyyet kesb edecek hiçbir kuvvet yoktur."

Sonra, doktor hazretleri Avrupa'da Türkleri müdâfaa eden ahrârı levm etmeye başlayarak şu sözleri söylüyor: "Sizin gösterdiğiniz hissiyât mahalline masrûf olmak için böyle zâlimlerin menfaatine değil, bilakis o tahrîb ettikleri memleketlerin, o mahvettikleri insanların menfaatine olmalı. Milletdâşlarını kurtarmak için kalkan milletlere karşı durmak câiz değildir. Fakat Avrupa hükûmetlerini, Avrupa'daki hânedanları, Avrupa'daki ümmetleri muâheze etmeli. Çünkü bunlar zâlimlere zulmlerinde devâm edebilmek için fırsat bırakıyorlar."

Doktor sözü ileri götürerek Türkleri her türlü fenâlık ile ithâm ettikten sonra Osmanlı hükûmetine karşı olan buğz ve adâvetini şöylece tasvîr ediyor:

"Ben bu hükûmete karşı olan buğz ve adâvetimi, nefretimi inkâr etmem. Çünkü bu hissi daha vâlidemin memelerinden süt içerken emdim. Bu adâvet, bu nefret yaşım ilerleyip arttıkça ve memleketteki âsâr-ı tahrîbi gördükçe bende bir o kadar daha ziyadeleşti."

İşte hükûmet-i Osmâniyyeden ıslâhât kānûnlarının tatbîkini istemek için teessüs eden bir cem'iyetin erkânından ve en nüfûzlu mü'essislerinden olan doktorun re'yi:

"Devlet-i Osmâniyyenin Tamâmıyla Mahvı"

Ben bu makālemde doktora reddiye yazmak fikrinde değilim. Maksadım Osmanlı nâmını taşıyan kimselerin Osmanlılığa derece-i merbûtiyetlerini anlatmak; daha hâlâ uykularında ber-devâm olan vatandaşlarımı îkāz etmektir.

İslâmiyet'in vaz' ettiği kavânîn-i âdile herkesçe ma'lûm. Düvel-i İslâmiyyenin ittibâ' ettiği meslekler târîhin sahâif-i iftihârında mahfûz olduğundan doktora cevap vermek tenezzülünde bulunmak âdetâ çocukluktur.

Doktorun sözlerinde bir ehemmiyet-i târîhiyye veya bir kıymet-i mantîkıyye bulunsaydı ona cevap vermek için icâle-i kalem ederdim. Fakat taassub-ı dînîsinin te'sîriyle gözleri körleşen, aklî muvâzenesini gāib eden doktora cevap vermek, ona hakāik-ı târîhiyyeyi anlatmaya kalkışmak pek beyhûde bir yorgunluk olur.

Maamâfîh muazzez refîk Emîn er-Râfi'î Bey'in hamiyyet-i İslâmiyye sâikasıyla *eş-Şa'b*'ın safahâtında doktorun mezâim-i mutaassıbâne ve câhilânesine karşı **[235]** verdiği mukni' cevap pek kâfî olduğundan ve doktor bu cevâba karşı lâl kaldığından bazı fıkarâtını tercüme ediyorum:

Emin Bey uzun bir dîbâceden sonra söze şöyle başlıyor:

"Doktor Şibli Şumeyl *Progre* gazetesine yazdığı makâle ile târîhe vukūfsuzluğunu pek güzel anlattı. Türkler vahşî bir millet olsalardı bugünkü mesâib başlarına gelmezdi. Ve Avrupa'yı feth ettikleri esnâda biraz vahşî davranmış bulunsalardı bugün devletin vücûduna zehirler püsküren Mesîhîlerden hiç kimse kalmazdı."

Muharrir-i muhterem bundan sonra meşhûr Volter'in ve bazı müverrihlerin Türkler hakkındaki akvâlini tastîr ederek Avrupalıların Osmanlı bir vilâyeti feth ettikleri esnâda yapmış oldukları fezâihi şerh ile hakāik-ı târîhiyyeyi bast etmiştir.

Makālenin hitâmında adem-i merkeziyetçilerin fikrini şu iki kelimelerde telhîs etmiştir: "Ecnebîlere ilticâ ile Devlet-i Osmâniyyeyi öldürmek" Devlet-i Aliyye'yi öldürmek ise İslâmiyet'i ayaklar altında çiğnettirmek demektir.

En sûzişli ibretlere karşı lâ-kaydîmizi muhâfaza eden bizler acaba yine lâ-kayd mı duracağız? Vatanımızın içinde türeyen bu zehirli haşerâtı ezmek; efkâr-ı mel'ûnelerini öldürmek zamanı hâlâ gelmedi mi?

Bu gāyeye varmak için ancak hakīkī a'dâlarımızı anlamamız lâzımdır. İşte adem-i merkeziyetçilerin efkârı meydanda.

Acaba hangi hakīkī Osmanlının kalbinden kanlar fışkırmaz? Hangi müslümanın hamiyyeti galeyâna gelmez? Hangi Türkün hissiyât-ı vatanperverânesi işti'âl etmez?

Yalnız Türklere karşı değil, bilcümle müslümanlara i'lân-ı harb eden bu kabîl erâzilin etrâfında toplanan müslümanlar acaba ne vakit gafletlerinden uyanacaklar?

Endülüs'te Tunus'ta Cezayir'de Hind'de oynanan fâciaları, heder olan kanları, pâymâl edilen ırzları gözümüzle görmedik; târîhte okuduk. Fakat İran'da, Trablusgarb'da Fas'da en sonra Rumeli'de irtikâb edilen cinâyetleri gözümüzle gördük. Müslümanların âh u enînlerini kulaklarımızla işittik. Hep bunlar bizi îkāz edecek mâhiyette değil mi?

Ey müslümanlar... Biliniz ki bütün a'dâmız el ele verip bizi her taraftan kuşatmış. Zehirli hançerleriyle kalbimize son darbeyi vurmak istiyorlar. İntibâh intibâh....

el-Kāhire **Ömer Rıza**

MATBÛÂT

Kaş Yapayım Derken Göz Çıkaranlar Okusun

İkdâm'ın başmakālesinden:

"Bir müddettir yaptığımız gibi müfritâne, taşkın bir Türklük ise bu kavimleri "Akvâm-ı İslâmiyye-i Osmâniyyeyi" bizden büsbütün uzaklaştırır. Şimdiye kadar olduğu gibi milliyetimize temessül etmek bir tarafa dursun, onlar da artık sırf milliyet-i asliyyelerini düşünmeye, sırf o emel için çalışmaya başlarlar, bizden ayrı dernekler, yurtlar, ocaklar teşkîl, etmeye koyulurlar. O zaman devletimize, saltanatımıza derîn bir zaaf, bir rahne daha îrâs ettikten mâadâ milliyet nâmıyla kala kala üç buçuk kişiden ibâret kalırız. İçimizden o komitelere mensûb olanlar sıyrılır, çekilirlerse mikdâren ve mâhiyeten ne dereceye tenezzül eyleriz, bir kere munsıfâne düşünülsün.

"Halbuki bu lisânı, bu devleti, bu milliyeti biz bütün o akvâm ile müştereken, müteâvinen, el ele çalışaraktan vücûda getirdik, onlardan ayrılınca o müessesât-ı mevcûdiyetimizi, hem fenâ halde sarsmış olmaz mıyız?

"Eslâfımızdan, muâsırlarımızdan fazlıyla, kemâliyle, dehâsıyla her hangi meslekte olursa olsun yüzümüzü ağartanların acaba yüzde kaçı sırf Türk idi. Hâsılı ne tuhaf bir idrâke mâlikiz. Gûyâ gördüğümüz, geçirdiğimiz tehlikeler kifâyet etmiyormuş gibi varlığımızı yeniden yeniye mehâlike uğratmak için ihtirâs ile çalışmaktan bir zevk alıyor, işte yalnız o zaman atâlet-i ma'rûfemizi garîb bir faâliyete kalb eyleyebiliyoruz."

MÜSLÜMANLAR DİNLERİNE SÂHİB OLMAZLARSA NE DİN KALIR, NE DİYÂR!

Grebene kahramânı Bekir Bey'in *Tasvîr-i Efkâr* muharririyle vukū' bulan mülâkātından âtîdeki fıkarâtı biz müslümanların gözlerini dört açacak mâhiyette gördüğümüz için aynen nakl ediyoruz:

"Balkanlılar bize Salîb nâmına i'lân-ı harb ettiler, ve bütün safahât-ı harbiyyelerinde Hıristiyanlığın İslâmiyet'e taarruzu şekl-i vahşiyânesini muhâfaza ve izhâr eylediler. Bunun iç yüzü belki tamâmen böyle değildir. Hatta en hakīkī ma'nâsını ele alacak olursak Balkanlar Harbi'ni tertîb ve tedvîr eden kafaların hiçbirinde sâik-ı dînî bulunmadığını farz ve kabûl etmekte bile hatâ yoktur denilebilir. Fakat halkı heyecâna getirmek, yürütmek için bu zevâhire ihtiyâc görmüşler ve kemâl-i ciddiyetle tatbîk etmişlerdir. Yalnız harb zamanında değil, o harbin istihzârâtı ile dolan bütün geçmiş senelerde dahi aynı tarîkle ihzâr-ı maksada çalıştıklarını, kiliselerin birer siyâset ocağı hâline getirildiğini gören gözler görüyorlardı. Beri tarafta biz miyâne-i halkımızda ma'nâsı anlaşılmayan dinimizin muktezayât-ı ulviyyesine bile mürâât edemiyorduk. Nerede kaldı ki efrâd-ı kavm ve dinimizin menâsik-i diyânetten menâfi'-i siyâset istihsâli sûretiyle tahkîm-i hal ve istikbâl teşebbüsünde hatta tasavvurunda bulundukları mevzû'-ı bahs olunabilsin. Halbuki menâfii dünya ve uhrâya şâmil olan bu fevâid ve belki levâzım-ı siyâsiyye dinimizin esâsında, rûhunda vardır. Bilfarz Cuma namazlarında îrâd olunan hutbelerin tenvîr-i efkâr ve irşâd-ı enâm için mevzû' ve müesses olduklarına şek ve şüphe **[236]** yok iken vaz'-ı aslîsine hiç de tetâbuk etmeyen şimdiki hutbeleri ekseriyetle dinleyenlerin değil, okuyanların bile anladığı yoktur. Zâten anlasalar da ne çıkacak? Âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerîfe çıkarılacak olursa bu hutbelerin mündericât-ı mütebâkıyyeleri elfâz ve kelimât yığınından başka bir şey değildir. Bu şöylece bir misâldir. Yanı başımızdaki akvâm-ı hıristiyâniyye ve bütün akvâm-ı medeniyye hayât ve mevcûdiyetimizle oynarken bizim böyle hâb-ı gaflet içinde pûyân olmaklığımız elbette doğru ve hayırlı bir duruş ve gidiş olamaz...

Din bir zarûret-i hayâtiyye ve ictimâiyyedir. Onun halk üzerindeki te'sîrât-ı ma'neviyyesi gayr-ı kābil-i inkârdır. İşte bu te'sîrâtın hakîkī bir îmân sûretinde teessüs ve tecellîsini te'mîn etmek lazım. Halk mensûb olduğu dine karşı câhil putperestler hal ve mevkiinde kalmamalı. Esâs-ı din ve îmânını, Hakka karşı taabbüd ederken, bunun müfâd ve ma'nâsı ne olacağını müdrik olmalıdır. Mes'ele bu yola dökülürse işte o zaman ma'şer-i İslâm'da bir fikr-i intibâh ve muhâkeme uyanacak, işte o zaman cevâmi' ve mesâcid, ıssız ve ma'nâsız birer heyûlâ olmaktan ve binâenaleyh şimdi olduğu gibi ağyâr eline düşerek zillet ve hakārete uğramaktan kurtulacaktır...

Bunun için medreselerde baştan başa ıslâhât-ı esâsiyye yapmak lüzûmunu idrâk ve i'tirâf etmeli. Ben de medresede okudum. Senelerce emsile, binâ, izhâr okumak ve sonra da yine kara câhil, hikmet-i ictimâiyye ve hâdisât-ı dünyeviyyeden tamâmiyle bî-nasîb ve gāfil kalmak tahammül olunur şeylerden değildir..."

EHL-İ SALÎB MEZÂLİMİ

Grebene kahramânı Bekir Bey'in *Tanîn* gazetesi muharririne vukū' bulan beyânâtından:

"Yunan ordusu Grebene'nin bütün köylerinin delikanlılarını kesti. Hiçbir müdâfaada bulunmayan Hisar, Serîn-i Kebîr, Çuhlu, Ayadice köylerini kadınlarıyla beraber yaktı. Grebene'de 7 yaşından yukarı olanları kâmilen kesti. Orada Hamid Efendi nâmında yalnız bir müslüman kaldı. Benim akrabam diye kimi bulduysa birâderim de dâhil olduğu halde cümlesini astı. Nasliç kasabası da dâhil olduğu halde bütün köyleri yaktı. İslâm olmak kabâhatinde bulunan Kayalar ve Serfiçe kasabaları dâhil olduğu halde Kozana köylerinde yaptığı vahşetin misli görülmemiştir. O hâlis müslümanlardan hatta üç yüz kadarını toplayıp istintâk için Atina'ya göndermek üzere Serfiçe ve Alasonya arasından geçtikleri sırada üç yüz müslüman delikanlısını kâmilen şehîd ettiler. Serfiçe civârından toplattırılan İslâm kadınlarından on kadın bugün Şacistine nâhiyesinde ırzları esîr-i zulm ve vahşettir. Yüz kadar yetişmiş kız ise Yunan ordusu zâbitânına taksîm olunmuştur. Yunanlıların zulmü, ırz ve nâmûsa olan tecâvüzleri o kadar büyüktür ki Yunan ordusu kumandanı ve tekmîl Yunanistan bilmelidir ki her taraftan yaptığı zulümden sarf-ı nazar yalnız Serfiçe civârında yaptığı zulmü Yankova ve Ciciler karyeleri civârında akan üç yüz kadar çoluk çocuk kanı ve Nalband köyü karargâhıyla vahşî Garibaldi Alayı da dâhil olduğu halde Nasliç Yunan karârgâhının İslâm bâkireleriyle sabahlanan kara gecelerini târîh yazmaktan utanacaktır. Hatta bu iki karârgâhdaki muhbirlerin biri Romanya'da beni gördüğünde Yunan mezâlimini tahattur ederek ağlamaya başlamıştı."

HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARININ ANADOLU'DA KÖYLER TE'SİSİ

Hindistan ulemâsından *Zemîndâr* gazetesi müdürü kâffe-i masârifi kendilerine âit olmak üzere Anadolu dâhilinde ikişer yüz hâneden ibâret birkaç karye teşkîl etmek maksadıyla Anadolu'ya seyahate çıkan Zafer Ali Hân hazretleriyle Hindistan müslümanları nâmına hareket eden Hilâl-i Ahmer hastahâneleri reîsi Doktor Ensârî ve Mısırlı Fuad Beyler icrâ ettikleri tedkīkāt netîcesinde Ankara'da elverişli bir mahal bulamadıkları cihetle Konya'ya müteveccihen hareket eyledikleri *Ankara* gazetesinde görülmüştür. İnşâallah orada olsun âlî maksatlarını icrâya muvaffak olurlar. Anadolu'nun misâfirperver müslümanları tarafından bu zevât-ı muhtereme hakkında fevkalâde ihtirâmât-ı mahsûsada bulunulduğu vilâyet gazetelerinde manzûrumuz olmuştur ki, zâten Anadolu ahâlî-i İslâmiyyesinin hasîsa-i mihmân-perverîsinden bu beklenirdi.

Âsâr-ı Münteşire:

Üçüncü "Safahât"

HAKKIN SESLERİ

Mesâil-i muazzama-i ictimâiyyeyi şiirin rûh-ı seyyâl beyânına tevdî'de zâtına hâs bir mahâret ve fazîlet göstererek bu vâdîde büyük muvaffakiyetler ibdâ' eden ve binâenaleyh târîh-i edebiyâtımıza mühim ve mümtâz bir fasl-ı nevîn kazandıran müslümanların büyük ictimâî şâir-i fâzılı Mehmed Âkif Beyefendi'nin son şiirleriyle tâbân olan üçüncü "*Safahat*"ı intişâr etmiştir.

Büyük şâirimiz; son felâketlerin hassâsiyetine icrâ ettiği te'sîrât-ı mehîbeyi istediği gibi ifâde edebilmek için pek güzîde bir çâre bulmuş; cevâhir-i tahassüsât ve teessürâtını *Kur'ân-ı Kerîm*'in lâ-yetenâhî fezâ-yı maânîsinden iktibâs ettiği bir hüzme-i nûr ile bir âyet-i kerîme ile tetvîc eylemiştir. Öyle ki insan, bu şiirlerin sâye-i ilhâmında dolaşırken *Kur'ân*'ın o feyyâz ve lâhûtî muhît-i hikemiyyâtının fevk-ı re'sinde dalgalandığını hisseder. *Kur'ân-ı Kerîm*'in her harfinde bir şems-i hikmetin fürûzân olduğunu teyakkun eder ulü'l-ebsâr o âlem-i fesîhin bazı manâtık-ı ulviyyesinde seyrân edebilmek için üçüncü *Safahat*'ın destgîrî-i irşâdına mürâcaat etmelidirler.

ALENÎ TEŞEKKÜR

Misyonerlerin neşriyâtına karşı fâzıl-ı şehîr Mahmud Es'ad Efendi hazretleri tarafından tahrîr buyurulup *Sebîlürreşâd*'a derc olunan ve bazı ihvân-ı dinin muâvenetleriyle ayrıca risâle şeklinde de basılan *Hutbeler*'in Beyoğlu'nda ve sâir lazım gelen mahallerde, kiliselerde neşir ve tevzîine himmet buyuran hamiyyetkâr kardeşimiz Mehmed İhsan Bey'e bütün müslümanlar nâmına teşekkürler eyleriz.

Ricâ - Abone bedellerini henüz göndermeyen muhterem kāriînin bugünlerde tesviye-i hesâba himmet buyurmaları bilhâssa ricâ olunur.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

19 Haziran 1913 | 14 Receb-i Şerîf 1331 | Perşembe | 6 Haziran 1329 | Cild: 10 - Aded: 249

HADÎS-İ ŞERÎF

الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدّ بَعْضُهُمْ بعضًا[1]

Gāyet mühim iki şey vardır ki insanları ona bir defasında zarûret sevk ederse diğer defasında din irşâd eder; bundan başka terbiyenin, tahsîlin de bu husûsta yardımı olur. Bu iki emr-i hatîrin her biri diğerini ister, istishâb eder, daha doğrusu istilzâm eder. Ümmetlerin feyzi, azameti, i'tilâsı ancak o iki şeyle kāim olabilir ki biri efrâd-ı milleti cem' eden vahdete meyl, diğeri mevki''-i vakārından düşmez bir hâkimiyete olan şevktir.

Cenâb-ı Hak bir tâifenin bekā-yı mevcûdiyyetini murâd ederse efrâdının fıtratına bu iki sıfat-ı celîleyi tevdî' eylemek sûretiyle onu bir hilkat-i kâmile şeklinde meydana getirir. Artık o tâifenin hayâtı o sıfatlardan hâiz olduğu nasîb nisbetinde imtidâd ederek mukadder olan gāyeti bulur.

Dest-i gālibiyyetini başka milletlere doğru uzatarak kendi bünyesini besleyecek, kendi binâ-yı mevcûdiyyetini te'yîd edecek mevâddı onlardan almayan millet mutlaka günün birinde başka milletler tarafından kemirilecek, yutulacak, dünyâ yüzünden kaldırılacaktır. Ümmetler arasındaki tagallüb hayât-ı şahsiyyedeki tagazzî gibidir. Beden gıdâsını ihmâl ettiği gibi neşv ü nemâ tevakkuf eder, sonra zaaf başlayarak iş nihâyet helâke müncer olur. Bir ümmet için evvelâ kendi mevcûdiyetini muhâfaza etmek, sonra da neşv ü nemâsına lâzım olan mevâddı almak için yanındakilere el uzatmak ancak o ümmetin hey'et-i umûmiyyesi muhtaç oldukları şeyi istihsâl husûsunda müttefik oldukları sûrette kābil olabilir. Bir ümmette vahdete meyl gördün mü, o ümmeti hızânetü'l-gayb-ı ilâhîde meknûn olan hâkimiyet-i ulyâ gibi, akvâm-ı müteferrikaya saltanat gibi mazhariyetlerle hemen tebşîr et.

Bütün akvâmın târîhini tedkīk etsek, bütün tavâifin kemâlindeki, zevâlindeki ahvâlini araştırsak cem'iyât-ı beşeriyye hakkında câri olan kānûn-ı ilâhîyi şu sûretle buluruz ki: Her kavmin mevcûdiyetten nasîbi vahdetten olan nasîbiyle, şevket ü azametten olan hissesi de hâkimiyete olan meyliyle mütenâsiptir.

Zâten Cenâb-ı Hak bir kabîleyi ancak tefrika, nifâk, şikāk hastalıklarına tutulduktan sonra mahv eder. Onların cezâsını medîd bir zillet, şedîd bir azâb daha sonra da ebedî bir izmihlâl sûretinde tertîb eder.

Vifâk âhâdın birbirine yaklaşmasından, birbiriyle kaynaşmasından ibârettir ki, bunu hâsıl edecek kuvvet efrâd-ı ümmetten her birinin ümmetin menfaatini, mazarratını hissetmesi, her tabakada bulunan eşhâsın milletin mecd ü şerefini iyice duyarak bundan en lezîz bir şeyden aldığı zevki alması, kezâlik o mecd ü şerefin fıkdânı hâlinde en büyük bir musîbete giriftâr olmuş kadar kederlenmesidir.

Bugün biz üç yüz milyona bâliğ olan adedimizle bu iki rüknü, vahdetle, hâkimiyeti kolayca te'yîd edebilirken, hiç oralara yanaşmaz, bil-akis hedmine çalışırsak ferdâ-yı mahşerde Allah'a karşı hangi yüzle i'tizâr edeceğiz? Hangi özrü bulup söyleyeceğiz?

Kendi kendimize kalır da sadâ-yı vicdânımızı dinleyecek olursak bugünkü bulunduğumuz hâl-i sefîle karşı kalbimizi ırzâ edebilmek bizim için kābil olur mu?

Şevketimizi târumâr eden, bizi bu hâle getiren musîbetlerin kâffesi ancak Allah'ın, Peygamber'in bizi nehy etmiş olduğu tefrikaya, nifâka düştükten sonra başımıza geldi. Lisânımızdan düşmeyen, kulûbumuzu itmi'nân içinde bırakan Kelimetullâh'ın bizden taleb etmekte olduğu hukūku edâ etmiş olaydık, acaba ecnebîler için böyle memleketlerimizi parça parça etmek, seyf-i gālibiyyetlerini gözümüzün önünde parıl parıl parlatmak kābil olur muydu?

Şeyh Muhammed Abduh

[1] Buhârî, *Sahîh,* Mezâlim, 5; Müslim, *Sahîh,* Bi'r ve's-sıla, 17.

[238] **Müdâfaât-ı Dîniyye:**

HUTBELER

– 3 –

HAZRET-İ ÂDEM'İN CENNET'TEN HURÛCUNA DÂİR

–geçen nüshadan mâba'd–

"*İncil*'de dahi şöyle buyurulmuştur: Fakat şimdi ölülerden kıyâm edip uykuya varanların tarafında mı oldu."

Kur'ân'da dahi şöyle buyurulmuştur: (اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ) "Allah ma'bûd-ı hakīkī olup ondan başka ibâdete lâyık yoktur." (اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ) "Hayâtta kāim ve mahlûkātın tedbîrinde dâimdir." (لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ) "O'na ne ımızganmak târî olur, ne de uyku." (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ) "O'nun kürsî-i azameti gökleri ve yeri muhîttir, onların hıfzı kendisine mûris-i sıklet olmaz. Alîmdir, azîmdir."[1]

Hatîb *İncil*'den naklinde devâm ediyor:

"Zîrâ mâdem ki ölüm insan vâsıtasıyla oldu, ölülerin kıyâmı dahi insan vâsıtasıyla olur. Zîrâ Âdem'de cümlesi öldükleri misillü Mesih'de dahi cümlesi ihyâ olunacaktır."

Biz de *Kur'ân-ı Kerîm*'den şu âyeti naklederiz: (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ) "Ey isyânda nefislerine isrâf eden kullarım." (لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ) "Allahın rahmetinden kat'-ı ümîd etmeyiniz" (اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا) "Zîrâ Allah bütün günâhları mağfiret eder." (اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) "Zîrâ Allah mübâlağa ile mağfiret ve rahmet edicidir."[2]

İncil'in bu fıkrasında mevt-i ma'nevîden kurtulmak için insanın, yani İsa'nın vesâtatına ihtiyâc olduğu gösteriliyor. İsa ise ref' olunmuş olduğundan yeryüzündeki vekîllerinin vesâtatına mürâcaat lazım geliyor. Halbuki *Kur'ân*'da (وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ)[3] "İlmimiz insana şah damarından yakındır," buyurulmakla o kadar yakın bir zât-ı ecell ü a'lâya münâcât için insanın hiçbir vâsıtaya ihtiyâcı yoktur. (*Şerîat-i İslâmiyye ve Mister Karlayl* nâm eserin 93 sahîfesinden başlayan *Ulûhiyet* makālesinin mütâlaasını tavsiye ederim.)

"Ne mutlu o kimseye ki *İncil*-i mübâreke ve haber-i saîde mâliktir. Bunlar mahzûn ve mükedder kalbden sukūt hikâyesinin bil-cümle âsâr ve alâimini mahv u izâle eder ve onda öyle bir sürûr ve şadî menba'ı husûle getirirken asır ve zamanın mihnet ve musîbetleri gerek münferiden gerek mecmûan onun safâ ve meserretlerini ihlâl edemezler."

Ne mutlu o kimseye ki *Kur'ân-ı Kerîm*'e ve şifâ-i mübîne mâlikdir.[4] (وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) Bunlar[5] (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى) tebşîriyle mübeşşer olduğundan Âdem'in isyânından ve hübût hikâyesinden mahzûn ve mükedder olmazlar. Hakkı kendilerinden eb'ad-i eb'âd ile mesâha edilemeyecek kadar uzak görmeyip gönüllerinin içinde bulurlar ve nâil-i sürûr ve şadî olurlar; hayât-ı dünyânın beyhûde bir gurûr-ı bâtıldan ibâret olduğunu ve îmân ve takvâ üzere bulunurlarsa ecrine nâil olacaklarını bilirler.[6] (اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ) Öyle sâbirlerdir ki kendilerine bir musîbet geldiği vakit "Biz Allah'ın memlûküyüz, ba'de'l-memât yine Allah'a rücû' edeceğiz" derler, bu sûretle Rablerinin ni'met ve rahmetine ümîdvâr olurlar; işte asıl hidâyet-i Rabbâniyyeye mazhar olan onlardır.[7] (وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ. اَلَّذِينَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ. اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ)

Hatîb-i Nasrânî bakınız ne cevherler yumurtluyor:

"İmdi biz ey azîz arkadaşlar, *Kur'ân-ı Kerîm*'in pederimiz Âdem'in sukūtunu ve nev'-i beşerin sefâlet ve perîşânîsini kemâl-i sarâhatle haber verdiğini ve lâkin hazret-i Âdem'in Rabbinden telakkī edip de tevbe etmesine bâis olan kelimât üzerine bir perde çektiğini –bir örtü örttüğünü– gördüğümüzde kıssa ve hikâyenin bakıyyesini size haber vermek istedik."

Biz de ey azîz arkadaşlar! *Kur'ân-ı Kerîm*'in, insanı iki yedi yani celâl ve cemâl sıfâtları ile yarattığını ve onu cennette değil belki dünyada halîfe kıldığını ve hübûtu öyle gazab ve saht üzerine olmadığını ve cibillet-i beşeriyyede bir gûne tebeddül ve tahavvül vukū' bulmayıp hem saâdete ve hem şekāvete müstaid bulunduğunu ve her kimde hangi cihet galebe ederse hakkında ona göre muâmele edileceğini haber verdiğini gösterdik. Şimdi de kıssanın bakıyyesini haber vermek istiyoruz:

(فَتَلَقّٰى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ) "Âdem Rabbinden bazı kelimât telakkī etti." (فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) "Allah da onun tevbesini kabûl eyledi, zîrâ Allah tevvâb ve rahîmdir."[8] Bu âyette gerek (فَتَلَقّٰى) ve gerek (فَتَابَ) kelimelerinde (فا) harfleri ta'kībe delâlet eder. Yani Âdem "hübût" emrini alır almaz bazı kelimât telakkī ile tevbe etmiş ve akabinde afv-ı İlâhîye mazhar olmuştur. Ondan sonra da "hübût" husûle gelmiştir. Bu âyetten sonra (اهْبِطُوا) emrinin tekrâr buyurulması da buna delâlet eyler. Bu ifâdâttan da anlaşılıyor ki Âdem'in "hübût" ile me'mûr olması istihfâfa değil, belki hikmete mebnîdir; zâten tevbeden sonra gazab kalmaz.

Acaba Âdem'in Rabbinden telakkī ettiği kelimât nedir? Hatîb *Kur'ân*'ın bu kelimât üzerine bir perde çektiğini tefevvühden çekinmiyor. Onun böyle idâre-i lisân etmesi bilmediğinden değil, belki işine gelmediğindendir? Çünkü isterdi ki o kelimât "Halâskârın gelip bütün insanları kurtaracağı hakkında" olsun. –Gerçi Sûre-i Bakara'da o kelimât mezkûr değildir; lâkin Sûre-i A'râf'da gösterilmiştir: (رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ)[9] "Rabbimiz, biz nefsimize zulüm ettik, eğer sen bize mağfiret ve rahmet etmez isen elbette mutazarrırlardan oluruz."

Bazı müfessirîne göre Âdem "hübût" emrini aldığında "Yâ Rabb! Sen **[239]** beni bilâ-vâsıta kendi yedeynin ile halk etmedin mi, beni cennette iskân eylemedin mi, senin rahmetin gazabına sebkat etmiş değil midir?" diye münâcât etmekle "Evet! Öyledir" diye hitâb-ı izzet vârid oldu;

---

[1] Bakara, 2/255.
[2] Ankebut, 29/56.
[3] Kaf, 50/16.
[4] İsrâ, 17/82.
[5] En'am, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7.
[6] Muhammed, 47/36.
[7] Bakara, 2/155-157.
[8] Bakara, 2/37.
[9] A'râf, 7/23.

ba'dehû "Yâ Rab! Ben tevbe ve rücû' edersem yine cennete avdet eyler miyim?" tarzında istirhâm ederek buna mukābil de (نعم) cevâbını aldı. Buna göre Âdem'in telakkī ettiği kelimât halîfe tarafından Allahü teâlâ'ya karşı edilen uhûd-ı insâniyye ve mevâsîk-ı âdemiyye ve münâcât-ı Rabbâniyyedir.

"Yahud daha ziyâde ta'ziye ve selâmete nâil olasınız ve illeti öğrendiğiniz gibi devâ ve ilacını dahi öğrenesiniz diye muzlim tarafını gösterdiğimiz misillü size hikâyenin parlak tarafını dahi haber vermek istedik."

İşte bizim de bu kadar tafsîlâta girişmekten maksadımız size menşe'-i hatânızı göstermek idi. İnsanın ahsen-i takvîmi zâyi' etmeyerek nefsini terbiye ile nefs-i mutmainne derecesine îsâl edebilmesi ve ibâd-ı sâlihîn zümresine ve cennât-ı âliyyeye dâhil olması için lazım gelen tedâbîri haber vermek istedik. Amma siz yine "Allah birdir, yok üçtür" diye fikrinizi yormaktan vazgeçmeyecek imişsiniz; bizde meşhûr bir söz vardır: Kendi düşen ağlamaz.

"Hazret-i Âdem vâsıtasıyla cennetten tard olunup her nevi' belâ ve musîbete hedef olduk."

Hayır iki gözüm! Kendini beyhûde yere yorma. Cennetten tardınız muktezâ-yı hikmet idi; zâten dünyada yaşamak üzere yaratılmış idiniz. O dûçâr olduğunuz belâyâ ve mesâib ne Âdem'dendir, ne sendendir, ne de benden; hepsi O'ndandır. Eğer istese idi, dâr-ı naîm olan cennette Âdem'e öyle emretmezdi; dünyaya gelmeniz mukadder olduğundan bu yolda sebebini i'dâd eyledi. O'nun sünneti öyledir. "Bir şey yapmak isterse sebebini de hazırlar." İş Hâfız-ı Şîrâzî'nin dediğidir. O'nun yaptığına teslîmiyetten başka çare yoktur. Ama sen buna râzî olmayacak imişsin (کر تو نمی پسندی تغییر کن قضارا)

"Ve lâkin Hazret-i Mesîh vâsıtasıyla cennet-i naîme gider ve hayât-ı ebediyyeye nâil oluruz."

Eğer Mesîh-i hakīkīnin söylediği sözlere riâyet edeydiniz ben de buna ihtimâl verirdim. Lakin bu tuttuğunuz tarîkın oraya îsâl edeceğine hiç ihtimâl veremem.

"Hazret-i Âdem vâsıtasıyla günahlı halde dünyaya geldik ise de Hazret-i Mesîh vâsıtasıyla Allah'tan ikinci bir tevellüdle doğarız. Yani Allah bizde tabîat-ı cedîde ve sâliha halk eder."

Allah sizi daha ibtidâ-yı hilkatinizde salâh ve fesâda müstaid olarak yaratmış ve ba'dehû iki cihetten birini ihtiyâr ve tercîh salâhiyetini kendi elinize vermiştir. Ma'rifet fesâda olan meylinizi öldürüp salâha olan meylinize kuvvet vermektir. Bunda da sa'yinizi sarf ile beraber tevfîk-i ilâhîye müterakkıb olmanız lazım gelir.

"*İncil*-i şerîfde buyuruyor ki: Ama her kim onu (yani Mesîh'i) kabûl ettiyse onlara yani ismine îmân edenlere evlâdullah olmaklığa salâhiyet verdi. Bunların tevellüdü dahi ne kandan ve ne ten irâdetinden (olmayıp) ancak Allah'tan idi."

Kur'ân-ı Kerîm'de de diyor ki: [1](مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) "Onlardan her kim Allah'a ve yevm-i kıyâmete îmân-ı hakīkī ile inanır ve sâlih işler yaparsa onların ecr ü mesûbâtı Rablerinin nezd-i ma'nevîsindedir, onlar için bir havf ve hüzün yoktur."

Nasıl Hatîb Efendi! Korkup durduğunuz havf ve hüzünden kurtulmak ister misiniz işbu şerâiti yerine getiriniz (وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ) "Eşhâs-ı ulûhiyyet üçtür demeyiniz" "Artık hakīkat gün gibi âşikârdır. Teslîs fikrine nihâyet veriniz. Bu sizin için daha hayırlıdır." (اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ) "Allah ilâh-ı vâhiddir, veled sâhibi olmaktan münezzehtir." (لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ) "Bütün göklerde ve yerde olanlar onun mülküdür."[2]

Hatîb Efendi! Bak, *Kur'ân-ı Kerîm*'de ne buyuruyor: [3](وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ) "Rabbinizin mağfiret ve cennetine nâiliyet için şitâb ediniz; ol cennet ki arzı semâvât ve arz kadar olup müttakîler için hazırlanmıştır." [4](فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ) "Vürûduna Allah'ın irâdesi taalluk etmekle reddine imkân olmayan yevm-i kıyâmet gelmezden evvel yüzünü dîn-i müstakīme doğru çevir." [5](وَاَنِيبُوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ) "Size azâb-ı ilâhî vâsıl olmadan evvel Allah'a tevbe ve rücû' ediniz, sonra kimseden nusret göremezsiniz."

Ey azîz arkadaşlar! Şu âyât-ı celîleye binâen biz de size kendi kelâmınızı tevcîh ederek deriz ki:

"Ona îmân edip gazab-ı âtîden kurtulmak istemez misiniz, ona hemen şimdiden îmân ediniz. Makbûl zaman bugündür. Fakat yarın yevm-i hesâbdır."

Amma bu nasîhati kabûl etmezseniz size son söyleceğimiz şey şudur: [6](لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ)

Gedikpaşa: 21 Mayıs **Mahmud Es'ad**

FELSEFE

İSLÂM'DA FEN VE FELSEFE

MÜESSESÂT-I FENNİYYEDEN HASTAHÂNELER

–geçen nüshadan mâba'd–

Mısır'da Bîmâristanlar – Mısır müessesât-ı sıhhıyyesi bazı husûsda Şam ve Bağdad hastahânelerinden temâyüz ediyordu. Mısır'da; Bağdad ve Şam'da **[240]** olduğu gibi hastahâneler tabâbetinde müstahdem o derece çok ve meşhûr hekîmler görülemiyor. Mısır'da, etıbbâ-yı meşhûre, bilhassa tedâbîr ve inzibât-ı sıhhîye nezârete me'mûr olarak âdetâ müfettişlik vazîfesini îfâ etmişlerdir.

Fenn-i tıb, Mısır'da serî' ve devamlı bir terakkīye mazhar olmuş ve altıncı asırda şarkın en parlak ve en ziyâde şa'şa-

[1] Bakara, 2/62.

[2] Nisâ, 4/171.

[3] Âl-i İmrân, 3/133.

[4] Rûm, 30/43.

[5] Zümer, 39/54.

[6] Kâfirûn, 109/6.

adâr merkez-i tabâbeti Kâhire olmuştur. Daha on üçüncü asr-ı hicrîde Mısır'da bir hastahâne te'sîs edilmişti.

259 târîhinde Ahmed bin Tolun 60.000 dinar sarfıyla Kâhire'de bir hastahâne te'sîs ve mecânîn ve fukarâya tahsîs eylemişti. Ahmed her hafta bu hastahâneyi ziyâret ve hastaların tedâvî ve tağdiyesine i'tinâ edilip edilmediğini bizzat teftîş ederdi. Endülüslü Muhammed bin Abdûn Mısır'a geldiği zaman birkaç sene Kâhire bîmâristânlarında tabâbette bulunmuştu. Daha sonra Mısır'da müessesât-ı sıhhıyyenin adedi tezâyüd etmiştir. Mevcûd hastahâneler arasında en meşhûru Bîmâristân-ı Nâsırî idi. Bîmâristan-ı Atîk nâmıyla da şöhret bulan bu hastahâne âlem-i İslâm'ın en mübeccel sîmâlarından olan Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından te'sîs edilmişti. Dördüncü asrın evâsıtına doğru mülûk-i İhşîdiyândan Kâfûr el-Husî Kâhire'de kendi nâmına nisbetle Bîmâristan-ı Kâfûrî'yi te'sîs ve inşâ eylemişti. Mısır kıt'ası sertabâbetine ta'yîn edilmiş olan İbni Zübeyr Bîmâristan-ı Nâsırî'de emrâz-ı ayniyye tabâbetiyle muvazzaf idi. Bu vazîfe İbni Zübeyr'den sonra bir aralık da müverrih-i şehîr İbni Ebî Usaybia'nın amcasına tevdî' edilmiştir. İbrahim bin Musa Kâhire hastahânelerinden birinin hizmet-i tabâbetini îfâ ediyordu. Ebu'l-Haccâc Yusuf ise kehhâl sıfatıyla diğer bir bîmâristana devam ederdi. Mısır etıbbâsı miyânında emrâz-ı ayniyye mütehassıslarının bi'n-nisbe pek çok miktarda olmasından, o vakitlerde de Mısır'da göz hastalıklarının pek ziyâde olduğunu istidlâl edebiliriz.

Memâlik-i bahriyyeden Melik Mansûr-ı Kalavun 683 târîhinde Kâhire'de Şâri'u'n-Nehhâsîn'de meşhûr Bîmâristân-ı Mansûrî'yi te'sîs eylemiştir. Makrîzî bu hastahâneden bahsederken diyor ki: Evvelce Bîmâristân-ı Mansûrî'ye yalnız mecânîn kabûl edilirdi. Bilâhare her nevi' hastaların kabûlüne müsâade edilmiştir. Her hastalığa mahsûs ayrıca husûsî salonlar ve mütehassıs tabîbler ayrılmıştı. Bîmâristanın vâridâtı pek zengin olduğundan hastaların her türlü ihtiyâcâtı mükemmelen te'mîn edilmekle beraber etıbbâ-yı müdâvimeye de bol bol maâşlar verilebiliyordu. Uyku uyuyamayan hastalar için ayrıca bir salon ayrılmış olup buraya me'mûr edilen mûsikī-şinâslar, hikâyegûlar hastaları eğlendirmekle muvazzaf idiler. Tamamıyla şifâyâb olan kimselere hastahâneden çıkarken beşer lira kadar bir meblağ verilmek meşrût idi. Bu para, henüz hâl-i nekâhette ve muhtâc-ı istirâhat bulunan hastanın, çıkar-çıkmaz te'mîn-i maîşet zarûretiyle ağır ve yorucu işler îfâsına mecbûr olmasına meydân bırakmamak gibi bir fikr-i âlîye mebnî i'tâ olunurdu. Sultân Kalavun, hastahâne ittisâlinde bir de tıbbıye mektebi inşâ etmişti.

Bîmâristan-ı Mansûrî son zamanlara kadar pâyidâr olmuştu. On sekizinci asrın nihâyetlerine doğru Napolyon Bonapart idâresinde Fransızlar Mısır'ı istîlâ ettikleri zaman Bîmâristân-ı Mansûrî dâhilinde mecânînden mâadâ elliden ziyâde hasta bulmuş olduklarını Fransa müverrihleri kayd ve tezkâr etmektedirler.

Memâlîk-i Çerâkiseden Melik Müeyyed de 821 târîhinde Mısır'da Bîmâristân-ı Müeyyedî'yi te'sîs ve inşâ eylemiştir.

Mısır hakkındaki tedkīkāt-ı vâkıfânesiyle müştehir Mösyö Jomar (Jomard) vaktiyle Mısır'da İslâmlar tarafından ayrıca kadınlara mahsûs bir takım hastahaneler de te'sîs edilmiş olduğunu beyân ediyor. Mısır'da ta'dâd ettiğimiz büyük hastahânelerden başka küçük mikyâsda daha birçok bîmâristanlar te'sîs edilmiş olduğu muhakkakāt-ı târîhiyyedendir.

Mekke ve Medîne Bîmâristanları – Mekke-i Mükerreme'de daha üçüncü asırda muntazam hastahâneler te'sîs edilmiş olduğu bazı âsâr-ı târîhiyyeden anlaşılmaktadır. Kutbüddîn-i Hanefî *Mekke Târîhi*'nde diyor ki: "Hicret-i Nebeviyyenin 816 târîhinde Şerîf Hasan üçüncü asırda Halîfe Mustansır tarafından Mekke'de inşâ ve te'sîs edilmiş olan hastahâneyi yeni baştan ta'mîr ve ihyâ ederek fukarâ ve hastegânın te'mîn-i ihtiyâcâtı için îcâb eden vâridâtı tahsîs eylemiştir. Şerîf Hasan bîmâristana gidecek fukarâ-yı merzânın tamamıyle kesb-i ifâkat edinceye kadar hastahânede kalmalarını ve bunların masârifâtından kalacak vâridâtın fukarâya tevzîini emreylemişti." Kutbüddîn'in şu ifâdesinden Mekke'de daha üçüncü asr-ı hicrîde mükemmel bir hastahâne inşâ edilmiş olduğu sûret-i kat'ıyyede anlaşılıyor.

Medîne-i Münevvere'de dahi bir takım hastahâneler bulunduğu Halîfe Muktedir zamanında Vezîr Ali bin İsa'nın emriyle meşâhîr-i etıbbâdan Ebû Osman-ı Dımeşkī, Sâbit bin Kurre, Sinan bin Sâbit gibi zevâtın Medîne ve Mekke bîmâristanlarına nezârete me'mûr edilmiş olmalarından istidlâl olunabilir.

Mağrib-i Aksâ ve Endülüs'de Müessesât-ı Sıhhıyye – Medeniyet-i İslâmiyyenin şanlı devirlerinde Afrika-yı şimâlînin Cezâyir ve Fas taraflarında bile bir takım müessesât-ı sıhhıyye bulunduğu târîhin taht-ı i'tirâfındadır.

Leon Afriken (Leon Africain) Fas'da vaktiyle müteaddid hastahâne ve eytamhâneler bulunduğu gibi mecânîne mahsûs da ayrıca bîmârhâneler te'sîs edilmiş olduğunu rivâyet ediyor. Kaziri (Casiri) de aynı i'tirâfâtı serdettikten başka, Muhammed bin Kāsım'ın on dördüncü asr-ı mîlâdinin ortalarına doğru Merakeş Hastahânesi sertabâbetinde bulunduğunu da ilave etmektedir.

Endülüs müessesât-ı sıhhıyyesi hakkında –maatteessüf– ümîd edildiği **[241]** kadar ma'lûmât edinmek mümkün olamıyor. Her halde Endülüs'ün şanlı devirlerinde âsâr-ı medeniyyenin kâffesine dâir inşâ olunan müessesât ve mebânî-i âliyye arasında birçok da bîmâristanlar bulunduğuna kanâat etmek îcâb eder. Tabâbet-i İslâmiyye hakkındaki tedkīkāt-ı amîkasıyla âlem-i İslâm'ı kendisine minnetdâr bırakmış olan Doktor Lüsyen, İskoryal Kütüphânesi'nde eline geçirmiş olduğu bir kitâba istinâden, Endülüs'de vaktiyle birçok müessesât-ı sıhhıyye bulunduğuna kāni' olduğunu i'tirâf etmektedir.

Saltanat-ı İslâmiyyenin edvâr-ı şa'şaadârında te'sîs edilmiş olan bu hastahâneler, son derece muntazam ve sıhhî oldukları gibi nezâfetlerine de derece-i nihâyede i'tinâ edilirdi. Hastahâneye mürâcaat eden hastegânın din ve mezhebleri aslâ nazar-ı i'tibâra alınmaz. Bilâ tefrîk-i cins ve mezheb herkes kabûl olunurdu. Etibbâ, yanlarında hasta bakıcıları bulunduğu halde, hastaları dolaşır ve îcâb eden ilaçları bizzât verirlerdi. Bîmâristanlarda her hastalık için ayrıca bir salon bulunurdu. Meşâhîr-ı etibbâ, fenn-i tıb ve fenn-i saydeleye dâir olan derslerini ekseriya bîmâristanlar dâhilindeki dershânelerde i'tâ eder ve tatbîkāt-ı ameliyyeyi de bil-fiil gösterirlerdi.

İbni Hallikân ile *Terâcimü'l-Hükemâ* müellifinin verdik-

leri ma'lûmâttan, İslâmların daha o zamanlarda bile bugünkü seyyâr hastahâneler tarzında deve ve katırla nakl olunur bir nevi' hastahâneler te'sîs etmiş oldukları anlaşılıyor. Seyyâr hastahânelerin şeref-i ihtirâ'ı Türklere âiddir. Filhakîka İran Selçukîlerinden Sultan Mahmud bin Melikşah'ın ordularında askerî seyyâr hastahâneler bulundurduğu târîhin zabt etmiş olduğu hakāyık-ı müsbetedendir.

M. Şemseddin

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

27- İbâdet Nedir?

Bundan evvelki makālede Cenâb-ı Allah'ın halk ve îcâd husûsunda şerîk ve nazîri olmadığı cihetle ibâdetin de yalnız kendisine maksûr olacağını söylemiş, hakîkat olarak ibâdet lafzının ne gibi ef'âl ve harekâta ıtlâk olunabileceğini de îzâh eylemiştik.

İbâdet için pek çok sûretler vardır: Bunlardan en meşhûr olanı, pek ziyâde taammüm edeni de duâdır ki: Esbâb-ı müktesebeye muhâlif olduğu cihetle kendisine vüsûl müteazzir, yahud müteassir olan bir takım hâcetlerin kazâ olunmasını istemek sûretiyle yapılan şeylerdir.

Evet, esbâb-ı zâhireye tevessül etmeden, yahud esbâb-ı zâhire ile ele gelmesi mümkün olmayan bir takım hâcetlerin kazâ olunması talebinde bulunmak da ibâdettir, bunun içindir ki müfessirîn-i izâm hazerâtı [1](اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ), [3](قُلْ اَنَدْعُو مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا), [2](اَمْثَالُكُمْ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ) gibi âyât-ı *Kur'âniyye*deki duâ lafızlarını, "İbâ[de]t" ile tefsîr etmekte müttefik, müctemi'dirler. Hadîs-i meşhûrda da [4](اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ) buyurulmuştur.

Duânın asıl ma'nâsı, alel-ıtlâk, yahud matlûbün-minh olan zâtın isti'lâsını mülâhaza ile beraber çağırmak ve taleb etmektir. Evet, duânın ma'nâ-yı aslîsi bir kimseden bir şey taleb etmektir; isterse o kimsenin isti'lâsını mülâhaza etsin, isterse etmesin! Bu talep ve nidâ ile berâber, bir de o zâta ta'zîmi mülâhaza, esbâb-ı zâhirenin verâsında ona mahsûs bir saltanat-ı gaybiyye olduğunu i'tikād eder, yahud çalışmak ile elde edilmek mümkün olmayan bir şeyi isterse o zaman –duâlıktan çıkarak– ibâdet olur.

İsterse duâ ettiği zâtın li-zâtihî saltanat-ı gaybiyye, kuvve-i kāhireye mâlik olduğunu i'tikād etsin; isterse kendisiyle Allah arasında takarrübe vâsıta olduğundan dolayı o saltanata mâlik olduğunu i'tikād etsin! Bunda fark yoktur. Mâdem ki onun için bir saltanat-ı gaybiyye i'tikād ediyor, ona edilen duâ da ibâdettir. Çünkü ibâdet, –yukarıda söylediğimiz gibi– kalbin ma'bûd için bir azamet his eylemesinden neş'et eden tezellül ve huzûun aksâ-yı gāyetidir.

Kur'ân-ı Kerîm'den, lügatten mütebâdir olduğu vechile buna "tevessül", "istişfâ'" gibi başka nâmlar verilmesi de bunu ibâdet ma'nâsından çıkarmaz. Çünkü i'tibâr hakîkatedir; yoksa isimlere, ıstılâhâta, vesâvis ve hayâlâta değildir.

Şurası muhakkaktır ki: Şirkin bu nev'i, yalnız Allah'a îmânı olan kimselerde bulunur: [5](وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ) Bu âyetin ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu söyleyenler olduğu gibi başkaları hakkında nâzil olduğuna kāil olanlar da vardır. Maamâfîh bilâ-tereddüd diyebiliriz ki: Ehl-i kitâba bu i'tikād, kendileri ile ihtilât ettikleri Vesenîlerden sirâyet etmiştir. Lakin onlar Vesenîlerden sirâyet eden bu akīdeyi te'vîl ederek dinlerinin zevâhirine tatbîk ettiler; zâten kitaplarında da bu akīdeyi okşar yollu bazı âyât-ı müteşâbihe eksik olmadığından ta'kīb ettikleri yolun sıhhatini onlar ile de istidlâl ediyorlardı: [6](اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ)

Öyle i'tikād ediyorlardı ki: Ahbâr ve ruhbân, Allah ile kendileri arasında vâsıtadır: Kendilerini Allah'a yakın kılacak, yapmış oldukları fenâlıkları setr ederek Allah'ın fazl u ihsânını bol bol akıtacak olan onlardır; Allah, o ahbâr ve ruhbân vâsıtasıyla kendilerinden her türlü ukūbeti def' ederek niam-ı mâlâ-tuhsâya gark eder; dine, maîşete âid her ne isterlerse esbâb-ı şer'iyye ve tabîiyyesine hiç tevessül etmes'eler bile yalnız onların vâsıta olmasıyla bol bol bağışlar.

[242] İşte âyet-i kerîmeden müstefâd olan, onların bu sûretle i'tikād etmesidir; yoksa "Onlar ahbâr ve ruhbâna hakîkaten erbâb ve âlihe nâmı veriyorlardı, ahbâr ve ruhbâna duâ ediyorlar, lâzım gelen şeyleri onlardan istiyorlar, yahud onları hâlik ve râzık i'tikād ediyorlardı" ma'nâsına değildir. Hayır, hayır! Onlarda böyle bir i'tikād ne oldu, ne bu zamana gelinceye kadar târîhlerinde görüldü! Bir taraftan, Allah'tan başkasına ibâdet olunmaz deyip dururlarken rü'esâ-yı rûhâniyyeye olan bu nevi' ta'zîme, onlara mahsûs olmak üzere i'tikād ettikleri imtiyâza nasıl olur da ibâdet nâmı verirler? Rüesâ-yı rûhâniyyeye nasıl erbâb ve âlihe nâmı verecekler ki: Bir taraftan Lâ ilâhe illallah diyorlar! Bunlardan bilhassa Yahudiler! Evet, onlar da muvahhidînden idiler. Lakin şu hakîkat de hatırdan çıkmasın, ki i'tibâr söze, isme değil; ancak amele, i'tikādadır. İşte bunun içindir ki: Cenâb-ı Hak, (اِتَّخَذُوا!...) buyurdu da, (قالوا!...) demedi. Hatta onlar nusûs-ı kitâba muhâlif olan akvâlden kendilerini o kadar tebrieye çalışıyorlardı ki: Bulundukları hallerini kitâba –velev ki kelimeleri mevzi'lerinden tahrîf ederek ma'nâ-yı gayr-ı maksûda haml etmek sûretiyle olsun– tatbîk ediyorlardı.

(Üstâd-ı muazzam Şeyh Muhammed Abduh merhûm diyor ki: Yahudiler muvahhidînden idiler. Fakat onlar, takrîr etmiş oldukları şeylerde rüesâ-yı dîne ittibâ' etmeyi Allah tarafından münzel olan ahkâma ittibâ' etmek menzilinde sayıyorlardı... Nasârâya gelince, onlar da rüesâya ittibâ' etmek mes'elesinde daha ziyâde ileri giderek rüesânın hatâları, en büyük günâhları bile afv u mağfiret edebilmek iktidârında olduklarına kāil oldular. Bu sûretle kiliseler gittikçe nâsın emvâlini yutmaya vesîle oldu. Bununla beraber günah çıkarmak mes'elesi ileri gittikçe bittabi' pek çok fenâlığın da zuhûruna sebep oldu, neticede bu fenâlığı def' etmek için

[1] A'râf, 7/194.
[2] En'am, 6/71.
[3] Cin, 72/18.
[4] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'd-Daavât, 2.
[5] Yûsuf, 12/106.
[6] Tevbe, 9/31.

Protestanlık ortaya çıktı; kiliselerde şefâat maksadıyla duâ ve ibâdet edilen sûretler kaldırıldı.)

Hadîs-i Buhârî'de de Yahûd ve Nasârânın düştükleri girîveye sukūttan tahzîr makāmında şöyle vârid olmuştu: لَتَتْبَعُنَّ سُنَنَ مَنْ كان قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، قيل يَا رَسُولَ اللَّهِ:(1 الْيَهُودُ، وَالنَّصَارَى قَالَ: فَمَنْ؟) Hakīkaten, haber-i Nebî ne kadar da doğru çıktı: Yahûdîler ile Nasârânın düştükleri şirkin, Vesenîliğin bu nev'i ümmet-i İslâmiyyede alabildiğine taammüm etti; hatta müslümanlardan bazı fırkalar bu husûsda Yahûd ve Nasârâdan, belki Vesenîlerden bile ileri gittiler; onlardan sirâyet eden bu nevi' şirke kendilerinden de bir çok şeyler ziyâde eylediler: Allah'ın gayrısını evliyâ ittihâz ederek mescidlerinde onlara mahsûs heykeller, türbeler yaptılar; bu kadarla da kalmayarak namaz kılarken bile kat'ıyyen mislini mülâhaza etmedikleri bir ta'zîm ile, tezellül ile, huzû' ve huşû'-ı tâm ile onların önünde duâ ediyorlar; Allah'tan başkasından istenilmesi câiz olmayan şeyleri gidip de o heykellerin, o türbelerin huzûrunda istiyorlar. Hakīkat-i İslâmiyyeden külliyen bî-haber olan bu zavallılar öyle zu'm ediyorlar ki: Bu evliyâlar, kendilerini Allah'a yakın kılacak; yine diyorlar ki: Bu evliyâlar, ind-i ilâhîde bize şefâatcidirler, Allah'ın izni ile bizim bütün hâcetlerimizi bizzât kazâ ederler; yahud Cenâb-ı Hakk'ın, hâcetlerimizi kazâ etmesine vâsıta olurlar da Allah da bunların vâsıtasıyla hâcetlerimizi kazâ eder.

Bu hareketleriyle evliyâları makām-ı rubûbiyete çıkardıkları halde sonra bir de diyorlar ki: "Biz, bunlara karşı ibrâz ettiğimiz ta'zîm ile bunlara ibâdet kasd etmiyoruz." Bittabi' bu sözleriyle yaptıkları şeye kendilerinin ibâdet nâmı vermediklerini anlatmak istiyorlar. Doğru ya, te'vîlciler bu ef'âl-i gayr-ı meşrûaya da ibâdetten başka bir takım isimler buldular: "Tevessül", "İstişfâ'".

Halbuki: Bunların bu sûretle hareket etmeleri, yaptıkları ta'zîmin ibâdet olmadığını anlatmak için tevessül, istişfâ' nâmı vermeleri de lügate karşı irtikâb olunan bir cinâyet idi; lügate, lisâna karşı irtikâb olunan bu cinâyet, dine karşı irtikâb ettikleri cinâyete munzam oluyor, bu sûretle cinâyet katmerleşiyordu.

Biz "tevessül" nâmı verdikleri şeyi şimdi mevzû'-ı bahs ederek "şefâat" bahsini de âhiret hakkındaki mebhase terk edeceğiz. Çünkü şefâatin ancak âhirette olacağı vârid olmuştur.

Şurasını da söyleyelim ki: İsim, hiçbir zaman hakāyıkı taklîb ve tağyîr etmez: 2(اِنْ هِيَ اِلَّا اَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ) Öyle ya, eğer isim, müsemmânın hakīkatini tağyîr etmiş olsaydı, ağızdan çıkıveren bir kelime ile fakīrin zengin, zaîfin kavî ve yine fakīr olan bir kimsenin pâdişâhlar sınıfına irtikā edivermesi mümkün olurdu.

Nasârâdan Cebel-i Lübnanlı gāyet zarîf bir zât bana vaktiyle şöyle bir vak'a nakl etmişti:

"Muhammed isminde bir müslüman tanassur ederek "Kazehaya" savmaasında bulunan râhiplerin içlerine girer. Bunun eski ismi olan "Muhammed" yerine "Hanna" ismini verirler; evvelce Muhammed iken şimdi "Hanna" olur. Bunun tanassur ettiği zaman da hıristiyanların perhîzleri olan, balıktan başka hiç et yemedikleri uzun zamana tesâdüf etmiş. İşin en fenâ ciheti şu ki: Orada balık da bulunmuyormuş. Bu sûretle "Hanna" her gün mercimek yemekten usanır, artık perhiz kendisine ağır gelmeye başlar. Bir gün savmaadaki tavuklardan birisini tutar, gece olduğu vakit kesip pişirmeye başlar. O sırada oradan geçmekte olan râhipler bunu his ettiklerinden ne yaptığını sorarlarsa da cevâbında hîle yollarına saparak onları aldatmak, bir desîse ile onları savmak ister; işi anlayan râhibin birisi koşarak hemen tencerenin kapağını kaldırır. Tavuk da meydana çıkar.

O zaman aralarında şöyle bir mükâleme cereyân eder:

[243] Râhip – Hanna kardeş bu ne?

Hanna– Balık

– Bu balık değil, tavuktur.

– Hayır efendim, balıktır.

– Canım böyle balık olur mu? İşte koskoca bir tavuk!

– Gerçi bunun asıl ismi tavuktur; fakat şimdi bunun ismine balık demiş olsak sana bir zarar gelecek mi?

– Bu, kat'ıyyen sahîh değildir.

– Şimdi benim ismim nedir?

– Senin ismin Hanna'dır.

– Evvelce ne idi?

– Evvelce Muhammed idi.

– Mâdem ki isim tagayyür etmekle hakīkat-i müsemmâ kat'iyyen tagayyür etmiyormuş, öyle ise ben müslümandan başka bir şey değilim: Eşhedü en-lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlüllâh.

Hanna bunu söyledikten sonra tavuğu da yedi. Sabah olunca savmaadan da çıkıp gitti."

Aksekili

Ahmed Hamdi

[Burada "Tashîh" başlığı altında 224. sayfadaki dipnotun tashihi yer almaktadır. İlgili yerine işlendiğinden yazılmamıştır.]

MAKĀLÂT

ESBÂB-I MAĞLÛBİYYETİMİZDEN

Muhârib iki milletten birinin gālibiyeti diğerinin de mağlûbiyeti bir emr-i tabîîdir. Kavânîn-i tabîiyye zaîfleri daima mağlûbiyete mahkûm etmiştir. Mağlûb milletlerin en büyük felâketi mağlûbiyetlerini müteâkib o mağlûbiyetin esbâb ve anâsır-ı müessiresini bulup o avâmili izâle eylemeye kudret-yâb olamamalarındadır. Mağlûblar gāliplerden pek çok çalışmaya; bir devre-i intibâha girerek esbâb-ı mağlûbiyyeti esâsından teşrîh ile o ictimâî dertlere çâre-sâz olmak yolunu tutmaya mecbûrdurlar. Uğradığı felâketlerden mütenebbih olamayan, dertlerine çâre bulamayan milletlerin inkırâza sürüklendiklerini târîh isbât ediyor.

Bir milletin sebeb-i mağlûbiyyeti yalnız bir tek kusûr-ı ictimâî ile değil, yekdiğerine merbût ve muallak olan nâmütenâhî avâmil-i müessirenin taht-ı te'sîrinde vukūa gelir.

1 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İ'tisâm, 14.

2 Necm, 53/23.

Bu esbâb-ı adîde arasında en ruhlu, en müessir bir takım ictimâî, hayâtî noksanlar, bozukluklar vardır ki a'râz-ı muhtelife arasından bu hastalığın, bu zaaf-ı umûmînin esbâb-ı asliyyesini meydâna çıkarmak için eli kalem tutabilen her ferd yazmalı, söylemeli, düşünmeli ve hastalığın önüne geçmeye çalışmalıdır ki âtînin halâsı mümkün olabilsin. Şurası muhakkaktır ki mağlûb olan, ordu değil, Osmanlılık hey'et-i müctemiası, Osmanlı milliyetidir. Çünkü ordu milletin muhassala-i kuvvetidir. Ordunun hatâlı hareketini öne sürerek mağlûbiyeti askerde, idâre-i askeriyyede, emr-i kumandada, ta'lîm ve terbiye noksânında ve sâirede aramak muhâkeme-i zâtiyyeme göre esbâb-ı fer'iyyenin tahlîli ile uğraşmaktır. Tabîîdir ki bir ordu mağlûb olmak için askerinde, ta'lîm ve terbiyesinde, emir ve kumanda hey'etinde birçok kusûr olmak gerektir ki o da milletin hey'et-i mecmûasının tarîk-ı terakkī ve temeddünde geri kalmış ve üzerinde yaşadığı toprakta hakk-ı hayâtı kalmamış olmasıdır. Gerçek; kuvvetlilerin zaîfleri mağlûb etmesi kānûn-ı tabîîsinin biz önüne geçemezdik. Mağlûbiyetimiz, zaafımızın en bâhir delîlidir. Binâenaleyh emr-i kumandada filan kusûr olmaya idi mağlûb olmayacak idik, demek âtî için felâket-i inkırâzdan kurtulmaya zımân olamaz. Belki bizi inkirâzı hazırlayacak atâlete sevk eder. Şüphesiz ki o kusûrlar bir sebebin, bir sebeb-i aslînin eseridir. Kānûn-ı tabîî sevkiyledir ki o gibi kusûrlar irtikâb edilmiştir de millet de mağlûb olmuştur.

Hatâsını mu'terif olmak cesâret-i medeniyye sâhibi olmaktır. Âtî için bir intibâh husûlü evvel emirde hatâların i'tirâfiyle ve zaafımızı, aczimizi idrâkle olur. Yoksa yine azamet-fürûşâna mütâlaât ile imrâr-ı vakt eder, mâzîmizin şa'şaasından, azametinden demgüzâr olarak yalnız bu iftihâr ile mütesellî olarak hâle, bu hâl-i esef-iştimâle çâre-sâz olmaya yeltenmez isek hezâr teessüf!... Gelelim sadede: Ben kendi hissim i'tibâriyle, nâ-kābil-i ta'dâd olan esbâb-ı mağlûbiyetimiz arasında, belli başlı âmil-i müessir olarak **cehâlet ve zaaf-ı hissiyât-ı dîniyye**yi teşrîh etmek isterim.

Filhakīka cehâlet-i umûmiyye fikrimce esbâb-ı mağlûbiyetimizin en birinci müessiridir. Gāliplerimiz Balkan orduları değil, Balkanlıların mekteb-i ibtidâî muallimleridir. Balkan ordularını vücûda getiren Balkan milletlerinde bir ideal, bir mefkûre doğmuştur ki bu mefkûreyi tevlîd eden müessir mektep muallimleridir.

Gāye-i maksadı, hedefi olmayan milletler yaşayamaz. Nasıl ki hayât-ı ferdîde emelsiz, hedefsiz yaşamak kābil olmazsa hey'et-i müctemia-i beşeriyyede de bir gāye-i fikrî teessüs etmek meşrûttur.

Mefkûre ise dimâğın tenevvürüne tâbi'dir. Duygusuz yaşayan milletler cem'iyyât-ı behîmiyyeden farklı olamazlar. Şu halde üzerinde yaşadığımız ve hamîr-i **[244]** füyûzundan hayâtımızın tenemmüv ve imtidâdını te'mîn eylediğimiz bu toprağın muhâfaza ve müdâfaası evvel emirde hayât-ı müctemiamızın o toprak yüzünden olduğunu idrâk edebilmeye, o toprağa bir merbûtiyet-i kalbiyye ve alâka-i hissiye hâsıl etmeye menûttur.

Binâenaleyh hiss-i vatanperverînin teessüsü cehâletin izâlesiyle münâsebetdârdır. Cehâlet-i umûmiyyeye bir çâre bulmayı münhasıran hükûmete, Maârif Nezâreti'nin icrâātına havâle etmekle bu milleti cehâletten kurtarmaya imkân olamadığı geçen senelerin gösterdiği emsâl ile tebeyyün ediyor. Cehâletin mevcûdiyet-i milliyemizi kemiren bir derd-i ictimâî olduğunu da her müdrik insan i'tirâf ediyor. Şu halde bu mes'elede hâsıl olan ittihâd-ı fikrî bir kuvvettir. Bu kuvvet sâyesinde memleketin derd-i cehâletine karşı koymak husûsunda büyük hizmetler, büyük tedâvîler yapılabilir. Siyâsî cem'iyyetlerin teşekkül ve taaddüdüne şâhid olduk. Kitle-i asliyyesi câhil geçinen bir millette yüz, iki yüz mütefekkirin cem'iyyet-i siyâsiyye teşkîl etmesi bu memleketi kurtaramaz. Cem'iyyât-ı siyâsiyye yerine *İkdâm* gazetesinde "Lozan Mektupları"nda gördüğüm nâfi' cem'iyetlerden bir kaçı teşekkül etse idi, atacakları ufak hatveler memlekette bir unsur-ı kalîlin olsun hâl-i müessifine çâre-sâz olurdu.

Düşman-ı aslîmiz olan cehâlete bir darbe-i kat'ıyye vurmak için kuvvet toplamak ve bu düşmanı ezmek azmiyle metîn hatveler atılmasını istiyorum. Bu kuvveti toplamak için gönlüm muhterem *Sebîlürreşâd*'ınızın sâik olmasını arzu ediyor. Muhterem mecmûanızın hey'et-i tahrîriyyesinden, başında bu derdimizden en ziyâde müştekî olan Âkif Beyefendi'nin sîmâsı olduğu halde bir hey'et teşkîl edilse, bu hey'eti bir cem'iyet hâline sokmak için memleketin mütefekkirlerinde böyle bir ümniye-i hayriyyeye koşacak ve fikriyle, nakdiyle, bedeniyle hizmet edecek birçok sîmâlar tanıyorum.

Maârif Nezâreti de tahsîl-i mecbûrî kāidesini ta'mîm eder ve cem'iyet Anadolu'da kalan ülkemizde ibtidâî nümûne mektepleri açar ve ilk senelerde tahsîl-i meccânî esâsı kabûl olunursa bir iki sene zarfında hiç olmazsa nesl-i müstakbelde bir hazırlık tohumu atılır. Bu bâbdaki mütâlaât-ı kāsırânemi tevsî' etmeyi *Sebîlürreşâd*'ın mütefekkir hey'et-i tahrîriyyesine bırakıyorum.

Gelelim ikinci müessir-i mağlûbiyete:

Câhil bir milliyetin vücûda getirdiği ordunun disiplini, zabt u rabtı bozuktur. Askerliğin şekl-i hâzırı bizâtihî düşünmek, sâhib-i teferrüs ve intikāl olmak, hâle muvafık çâre bulmak gibi evsâf-ı akliyyeyi istilzâm ediyor. Bu yolda hareket edebilmek için esaslı bir ta'lîm ve terbiye devresi geçirmiş olmak ve dimâğın terbiye-i ibtidâiyye-i tahsîliyyesi bulunmak şarttır. Bundan başka bir kuvve-i maddiye vücûda getiren bir kitle-i muallemeyi sevk ve tahrîk edecek bir de kuvve-i ma'neviyyenin vücûdu lazımdır.

Derd-i cehl ile ma'lûl bir ordunun kuvve-i maddiyye-i ta'lîmiyyesi noksan kalacağı şüphesizdir. Gayr-ı muallem ve duygusu noksan olan bir kitle-i beşeriyye fikriyle, müktesebât-ı ta'lîmiyyesiyle hareket edemez. Yegâne sâikı hissidir. Câhil bir kitle-i insâniyye her hangi bir vaz'iyyet-i müşkile-i harbiyye karşısında muntazam bir sûret-i hareketle o vaz'iyetin müşkilâtını iktihâm eylemeye ve o vaz'iyeti ıslâh ve ber-taraf etmeye muktedir olamaz. Bu nevi' kitlelerin müşkil âvânda hissiyâta tebeiyyetle kolayca ric'atleri bir şekl-i tabîî hâline girmiştir. Gariptir ki Şark ve Garp Orduları dârü'l-harekâtında vukūa gelen hâdisât-ı mağlûbiyyet tamâmen birbirine müşâbih bir şekilde cereyân eylemiştir. Bu sûretle de sâbit oluyor ki esbâb ve avâmil-i mağlûbiyyet bir asla râci'dir. Hissiyle hareket eden bir kitlede hissiyât-ı dîniyyenin kuvveti büyük bir müessirdir: Vatan duygusu ile mefkûrelenemeyen hey'ât-ı ictimâiyyeyi hiss-i dînî ile salâh-ı müm-

kine sevk etmek mümkündür. Ecdâd-ı i'zâmımızın sâik-ı fütûhâtı hep bu hiss-i ulvî-i dînî olmuştur. Dine merbûtiyeti azalan, mu'tekadât-ı fikriyyesi zaîfleyen ve esâsen de câhil olup dimâğında hiçbir gāye-i fikrî besleyemeyen bir milletin mağlûbiyet ve sükūtu muhakkak ve kānûn-ı tabîîye pek muvâfıktır.

Dîn-i mübîn-i Muhammedînin kudsiyet-i cihâda, mertebe-i gazâ ve şehâdete âid evâmirinden haberdâr olmayarak bilâ-sâik hareket eden bir cem'iyet-i beşeriyyenin hayât-ı şahsî ile alâkadâr olan ufak bir te'sîr altında râbıtasının çözülmesi ve mutlak ve muhayyel bir hiss-i hirâse kapılarak yalnız o hissin sevkiyle yüz geri etmesi tabîiyyü'l-husûl hâlâttandır.

Millette hiss-i dînî takviye edilmez, cehâlet perdesi yırtılmazsa kusûr efrâdın, falan ve falan eşhâsın değil, muhît-i ictimâînindir. Binâenaleyh bu muhît-i ictimâîyi, bu tarz-ı hayâtı değiştirmek, asra muvâfık yeni esâsât-ı hayâtiyye ve ictimâiyye vaz' etmek ihtiyâcı âşikârdır.

Biz hayât-ı müstakbele-i milliyyemizi kurtarabilmek için her şeyden evvel el birliğiyle maârifimizi te'sîs etmeye azm ve millette duygu hâsıl eylemeye ve hissiyât-ı dîniyyeyi takviye eylemeye mecbûruz. Memleketimizde yaşayan anâsır-ı muhtelifeye de Osmanlı milliyetine mensûbiyet hissini verebilirsek ve bunun için de mektepler te'sîs edebilirsek kenârında bulunduğumuz gayyâ-yı inkırâzdan kurtuluruz.

Hocalarımızla mütefekkirlerimize düşen en büyük vazîfe: Şu zaman için "İhyâ-yı Millet" cem'iyyeti nâmı altında münhasıran maârifle hissiyât-ı dîniyyeyi i'lâ ile vazîfedâr bir cem'iyyetin te'sîsindedir.

Ömer Lütfi

* * *

[245] Edebiyat:

İran zürefâ-yı şuarâsından Mirza Ca'fer Dilmağānî hazretleri tarafından umûm müslümanlara karşı kaleme alınan

HİTÂBE

دلا اکر غم اسلام ورد دین دری
سپرده ایم عنانرا زشت کرداری

سزد که ازمژه خون جکر برخ باری
زنفس جست توان بوی خیر اکر آید

ترا بعالم اسلام کریه باید کرد
ز غول رهبری از دیو مردمی ساری

غزیز مرده کسی کی شکیبد از زاری
بصحبت جهلا بسته ایم دل، و زجان

بیا جو غمزدکان در مصیبت اسلام
زخدمت علما جسته ایم بیزاری

کنیم اشك تحسر زدیدکان جاری
نه اعتصام بحبل متین دین مبین

دریغ ودرد ازان غزت مسلمانی
نه احترام بشرع رسول مختاری

که از جهانت ما شد مبدل خواری
کر فته خوی بخود رایی وخود آرایی

بیاد رفت زما خاك خطهٔ اسلام
نهاده روی ببدکویی و دل آزاری

یخاك ریخت زما آب روی دینداری
همه نفاق و شقاق وعناد وتفرقه ایم

چه صدمه ها که نیامد زما بعالم دین
نه اتفاق ووفاق وتعاون ویاری

چه ظلمها که نکر دیمش از ستمکاری
زجد وجهد وزسعی وعمل کزید سیتم

زتیر طعنهٔ ما پیکر مبارك شرع
کسالت وعطل وتنبلی وبیکاری

هزر زخم فرون دارد وهمه کاری
زجود و مردمی وبذل وبخش بر شده ایم

کنون فتاده تنی چاك چاك برسر خاك
ببخل وناکسی وخست وطمعکاری

نهاده رخ چوغریبان بخشت بیماری
ابا دیانت وصدق ووفا وعهد شداست

نه زائری که بپر سد زروی مهرش حال
بدل خیانت وکذب وجفا وغداری

نه مشفقی بسرش از پی پر ستاری
ببند دام و چه خمر وقمر وزمر همه

غریبتر بود اندرمیان ما اسلام
اسیر وزا روز نو نیم بی خردواری

ز مصحفی که در افتد بدست زناری
صباح وشام پی حلق ودلق وجلق بخلق

چو کو هریست ببا زارکاه بی بصران
بسجده ایم وبتعظیم وسر فرو اری

که کس نمیکندش رغبت خریداری
زنیك وخیر وزحسن معاشرت باخلق

بسی شکفت نباشد ز کور مادرزاد
ستوده ایم بد وشر ونا بهنجاری

که مهره باز نداند زدر شهواری
نه هیچ امر بمغروف ونهی از منکر

جهانکرفت بشمشیر همت اسلام
نه بر حلال خوشی نز حرام بیزاری

چوغرم مصطفوی بود ورزم کراری
برادری ومساوات وعدل وآزادی

همه خجاهده شان حصر نصردین بد و بس
کع از رعایت هر چار هست ناچاری

نه هوش ونه هوس سروری وسالاری
همه بدل بخصومت شد وفزون خواهی

بشاهراه تمدن بدند راهنمای
همی عوض بستم کشته وکر فتافری

چنانکه حکم خدا بود وکفتهٔ باری
شمار مینتوان کردن از هزار یکی

چوشد زاحمد واز اوصیاش ملك تهی
ازین علل که شد اندر مزاج ما طاری

بسان آنکه تنی ماند از روان عاری
رسیده کارد چو براستخوان وکار بجان

شپهر افسر دولت زروی بی شرمی
دکر نشاید ازین بیش سهل انکاری

نهاد بر سر بی دولتان افساری
فروغ فرهت وفرشد ز دین ونور یقین

نهفته ماندپس پر دهای پنداری
فکنده رسم وره سر کشی وجباری

نه هیچ رحمت از ایشان ببندکان خدای
نه هیچ حرمت از ایشان بدین داداری

کساد یافته کالای عدل وداد، کرفت
مناع ظلم و تعدی رواج بازاری

زسست عهدئ شان باخدا و پیغمبر
امور خلق بسختی کشید و دشواری

زاختلاف ظنون وتشتت آرا
سقام تفرقه شد بر دماغها ساری

چو از منافرت وکین ودشمنی باهم
کشید کار بپیکار وجنك وخونخواری

بعجز وضعف بدلکشت قدرت وقوت
ببندکی وغلامی، سری وسرداری

بهانه بود بکف دین باك مرهمه را
بقتل وغارت وتاراج وغصت وطراری

میان امت مرحومه آنکه طرح افکند
بنای تفرقه برجانش قهر قهاری

چه بود جرم شریعت، جز آنکه ازا اغراض
روان و مغز کسان بود تیره وتاری

همه مکارم اخلاق راست جامع شرع
بدستش آرد اکر کس زروی هشیاری

کجا محاسن اسلامرا کند تقدیر
کسی که پشك نداند زمشك تاتاری

اوامرش همه از رمی حکمتست وصواب
نواهیش همه از وی حزم وبیداری

نه امر کرده بکاری که نیست سود دران
نه نهی جز ببکهداشت از زیانکاری

رهیست راست شریعت ولی زکجطبعی
خوشیم ما بفرا و فرو ز هموارى

بپای عقل نهاده عقال وبرکف نفس

کنون زهر در درمان درد باید جست
که چاره نبود بیمار را ز تیماری
اکر نه ماپی تخلیص نفس خود کوشیم
ز دشمنان نتوان داشت جشم زنهاری
کجا زدرك فضائل بما برازد فخر
اکر نه ترك رذائل کنیم وبی عاری
برستکاری این رسته کر طمع داریم
درستکاری آریم وراست کفتاری
بدستیاری هم ریشه بدی بکنیم
کنیم پیشهٔ خود تخم نیکویی کاری
چو کل زنند بسر خار زیر پا کفنند

کلی شویم سری را نه پایرا خاری
زنیم دست بدامان شرع مصطفوی
کنیم کار باحکام مصحف باری
قدم زدائرهٔ دین حق برون ننهیم
بکرد نقطهٔ ایمان کنیم پرکاری
بکسب علم وبحصیل معرفت کوشیم
که مرده زنده کند دانش از فروباری
بفر علم فزاییم هنك ومایهٔ خویش
که اهل جهل ندارند سنك ومقداری
بعلم یابد امکان هر آنچه هست محال
بعلم کردد آسان هر انجه دشخواری

کشنده همچو هلاهل اکر چه باشد جهل
کند مقابل آن علم کار ژدواری
سعادت دوجهان از نتائج علمست
شود قرین عمل کرز نیك رفتاری
مهیمنا صمدا روسیه (رضائی) آنك
بجز نکال وسخط نبودش سزاواری
ذنوبش ارچه فزون از حدست درکثرت
عیوبش ارچه برون از عدد زبسیاری
چوکاه نفخهٔ صورش زکور باز آرند
پی حساب ببازار حشر بازاری
بپوش پرده بعیب وببخش بر کنهش
که حق شان تو ستاریست وغفاری

Mirza Ca'fer Dilmağānî

* * *

[246] **FENNİYÂT**

Kim Ne Derse Desin,
Sivrisineklerin Cümlesi Tehlikeli Hayvanlardır.
Hiçbirinden Hayır Beklenmez.

Bataklıkların kapatılmasında ne gibi menâfi' vardır? Suâline karşı en basît cevap: "Bataklıklar haşerât için beşik, insanlar için mezâr vazîfesini görür"den ibârettir. Bu haşerâttan yalnız birisinin, sivrisineğin nakl ettiği emrâzı ta'dâd bu müddeâyı isbâta kâfîdir. Evet, sivrisinek âlem-i tabîatta tam on iki marazın nâkılı bulunuyor. Sayalım:

1- Isıtma – Bu müdhiş hastalığı bütün dünyada nakl ü neşr eden otuz nevi' vardır. Bu envâ'dan ancak beşi bize âiddir: 1) Anofeles Maküli Pennis. 2) Anofeles Biforkatus 3) Mizomya Süper Bikta*[1] 4) Mizorinküs Pesudo Piktus, 5) Mizorinküs Barbir Vestris.

2- Hummâ-yı Ahdar (Sarı Isıtma) – Bu mühlik marazı yalnız bu nev'in nakl etmekte olduğu kabûl olunuyor. Nev'-i mezkûr bizim İzmir'den Süveyş'e kadar bütün sevâhilimizde mevcûddur. (Bu ma'lûmât garp mütehassıslarının memleketimizde cevelânıyla elde edilmiş olduğundan ve ecnebîler ancak sevâhilde dolaşabildiklerinden dolayı pek doğru olamaz. Daha sahîh ma'lûmâtı kendi mütehassıslarımızdan ve doktorlarımızdan bekleriz. Ahâlî de himmet eder ve her ferd memleketinde yakaladığı sivrileri şişe içerisinde muhâfaza ederek İstanbul'a ya posta ile veya yolcularla gönderir, ya en tanınmış doktorlara, veyahud yalnız bu fenle meşgûl olan mütehassıslara, daha a'lâsı doktor mektebine hediye ederse yalan yanlış ma'lûmât edinmekten bizleri kurtarmış olur.)

Şu var ki sarı ısıtmayı nakl eden "Sitegomya Kalopos" denilen nevi'den mâadâ, şimdiye değin 35 nevi' daha ta'dâd ve mütâlaa olunmuş ve bunların dahi aynı hastalığı nakl edecekleri beyne'l-etıbbâ kabûl edilmiştir.

3- Şark Çıbanı– "Bağdad, Haleb, Kıbrıs, Yemen" çıbanları nâmıyla ma'rûf ve meşhûr olan bu çıbanın sivrisinekler vesâtatıyla intikāl edeceğini ve bu vazîfeyi Piretoforos Şoduyey[?] nâm sivrisineğin îfâ eyleyeceğini bazı tecrübeler, kat'iyyen denemezse de, oldukça isbât eylemiştir.

4- Cüzzâm– Miskîn illetinin dahi sivrisineklerin bazı envâ'ıyla nakl olunabileceği farz olunmaktadır. (Umûm Külesideler[?] bu vazîfe ile muvazzaftır deniliyor.)

5- Uyku Hastalığı– Bu mühlik maraz her ne kadar çeçeler vâsıtasıyla intikāl ederse de çeçelerin bulunmadığı mevâkı'de Sitegomya cinsine âid sivrisineklerle "Mansonya Uniformis" nâm sivisineğin vahzı tarîkiyle de intikāl edebilmektedir. Sıra düşerse bu hastalık hakkında da yazılar yazarız.

6- Kanda yaşar bir "iplik kurdun (Filarya Pankrofti)" yavrularını bir insandan diğerine nakl eden sivrilerin adedi on altıya bâliğ olur.

7- Büyükleri beygir ve merkeplerin akciğer ve karınlarında yaşayan ve yavruları kanda gezen diğer bir iplik kurdunu dahi "–Filarya Ekinya–" sivrisineklerle, aynı familyaya mensûb "Semoyi" nâm haşerâtın nakl ettiği kabûl olunuyor.

8- Büyüğü köpeğin yüreğinde yaşayıp yavruları kanda gezen üçüncü bir nevi' iplik kurdunu –Filarya İmmitis– ısıtmayı da nakl eden nevi' –Anofeles– ile –Mizomya– marîzden sâlime taşır, dağıtır.

9- Dang veya hummâ-yı hunuk nâm marazın nâkılı "Koleks Pipiyens" denilen sivridir.

10- Malt humması– Bu hummayı ısıtmayı nakl etmediğini söylediğimiz "Koleks Pipiyens" nakl etmektedir.

11- Nagana– Hemen hemen bütün memeli hayvanlara mahsûs olan Nagana illetini çeçeler nakl edebildiği gibi "Mansonya Uniformis" dahi neşr ve ta'mîm eyleyebilir.

12- Kuşların ısıtmasını tevlîd eden cerâsîm-i marazıyyeyi (tohum) koleksler ile Sitegomyalar nakl etmektedir.

Görülüyor ki, hiçbir nevi' sivrisinek hastalık üleştirmekten geri kalmıyor. Bu on iki maraza belki denmek şartıyla "verem, vebâ, hummâ-yı râci'a, hummâ-yı domdom, sıraca" da ilâve olunursa sivrilerin derece-i vehâmetiyle, bataklıkların kapatılmasındaki derece-i lüzûm takdîr olunur zannındayım.

* Nisanın ikisinden on sekizine kadar gördüğüm ve topladığım sivrisinekler arasında üç anofeles, bir mizomya, üç sitegomya mevcûd idi. Bu tarîhten i'tibâren bütün yaz sivrisinekler hakkında taharriyâtta bulunmak, on ilâ yüze nisbetle sivrisinek ecnâs ve envâ'ının memleketimizde derece-i mebzûliyetini gösterir basit cetveller neşr eylemek emelindeyim. Bu zahmetime mukābil kāri'lerimde az çok uyanıklık eserleri, velev hatır için olsun sa'y ü gayret emâreleri görmek isterim.

İnsana ettiği fenâlıklar cetveller teşkîl eden bu insafsız iç düşmanımızı neden mahv etmemelidir. Onların mehdi olan çirkin yüzlü bataklıkları neden köküyle kurutmamalıdır. İnsâf edelim, bu düşmanla ne mütâreke kābil, ne de müsâlaha.

[247] Yaz geldi. Yavrular kanatlandı. Düşman silahlandı. Su uyur, düşman uyumaz derler. Bataklıklar da durgun uykuda, hatta biz de derin, uzûn bir uykuda, fakat sivriler uyandı.

Artık yeter, biz de uyanalım. Mülk gitti, millet perîşân oldu. Irk da mahv oluyor. Kala kala bir o kaldı. O bâri dâim olsun.

Müntesibîn-i Tıbdan

Ahmed Cevdet

MEKÂTÎB

Anadolu Mektupları:

BURSA YOLUNDA

Vasatî sâat dört râddelerinde vapurumuz Mudanya'nın denize doğru bir bukalemun dili gibi uzanmış olan ahşap iskelesine yanaştı. Vapurun İstanbul'dan hareketini müteâkib tam karşımızda bir meclis-i sermestî kuran birkaç ayyaşın buruşuk sîmâlarında beliren işmi'zâzât-ı muhtelice, bunların âlem-i nûşânûşun sekteye dûçâr olmasından pek de memnûn olmadıklarını anlatıyordu. Birkaç sâatten beri bilâ-fâsıla devâm eden bu müstekreh ve müz'ic manzaradan kurtulmuş olmak sevinciyle yerimden fırladım:

Sâatlerce muttasıl içen, içtikçe tavr-ı serbâzâneleri dâire-i edebden daha ziyâde uzaklaşan serseriler de sendeleyerek yerlerinden kalktılar. Bunlar şimdi mevcelerin cereyân-ı mechûlüne tutulmuş lâşeler gibi, iki tarafa yalpa vurarak öteye beriye dağılmış olan eşyâlarını topluyor, şişelerini kirli ve kerîh kokulu eski bir sepete doldurmaya çalışıyor, ara sıra da birbirlerine menfûr cümleler savuruyorlardı.

Her kelimesi sefâlet-i ahlâkıyyenin bir safha-i fecîadârını gösteren bu cümleleri işitmemek için oradan kaçtım ve kendimi hemen iskeleye attım.

Secâyâ-yı hulkıyyeleri, arkalarındaki yamalı ve mülevves paçavralardan daha fersûde, daha müstekreh olan bu sefîl mahlûkların herbiri ihtimâl ki yoksullukla çarpışan bedbaht bir âilenin reîsi, tâli'siz ve makhûr bir kadının nuhbe-i ümîdi, sefîl ve muhakkar fakat ma'sûm birkaç çocuğun bâis-i felâketi idiler.

Birkaç sâat evvel, titrek ellerinde, sendeleyen ayaklarında, uçuk ve yorgun sîmâlarında: En mâhir bir ressâmın en parlak tablolarından daha müsennem olarak, fâciât-ı hayâtiyyelerini musavvir olan zehirli bir mâyia fedâ edilen o birkaç kuruş, ihtimâl ki şimdi yoksulluktan inleyen bir zevcenin açlıktan sızlayan bir ma'sûmenin hakkı idi.

Ben iskele üzerinde yürürken bu tahatturda, nazar-ı hayâl önünde korkunç bir hâile-i sefâletin şâibedâr perdelerini birer birer açıyordu. Bereket versin ki Bursa'ya hareket edecek trenin düdüğü bu hâileye hitâm verdi.

Şimdi küçük bir lokomotifin sürüklediği katara atılmıştım. Vagonun pencerelerinden giren hafif bir rûzgâr tatlı ve mu'tedil bir harâret getiriyordu. Vagon içinde amîk bir sükût vardı. Trenin velvele-i ma'deniyyesinden başka bir ses duyulmuyordu. Karşımda Anadolu'nun içerileri halkını andırır bir kıyâfette, ihtiyârca fakat dinç bir zât ahz-ı mevki' etmişti. On dakîka kadar devâm eden yabancı ve mütekābil nazarların teâtîsinden sonra aramızda bir âşinâî hâsıl oldu. Nereli olduğunu sordum. Anadolu içerilerinden bulunduğunu ve berây-ı istihmâm İstanbul, Mudanya tarîkiyle Bursa kaplıcalarına gittiğini söyledi.

Hevâî birkaç cümle teâtîsinden sonra söz Anadolu'nun bitmez tükenmez dertlerine intikāl etti. Zavallı adam bu dertleri saydı döktü. Hâl ü kālinden görgülü ve memleketinde mevki'li bir zât olduğu anlaşılan muhâtabım sözüne devâmla dedi ki:

"Beyefendi görüyorum ki İstanbul gazeteleri Anadolu hakkında her gün sahîfeler dolusu yazılar yazıyorlar. İstanbul sûrlarından dışarı çıkmamış olan bu muharrir beyler, taşranın ıslâh-ı ahvâli için, neler yazıyor, ortaya ne parlak fikirler atıyor, kābil-i tatbîk olmamak şartıyla, düzgün ifâdeli ne kadar çok tedbîrler tavsiye ediyorlar!... Fakat biz bunları okurken hem gülüyor, hem de inliyoruz. İhtimâl ki bu zâtlar, tavsiye ettikleri tedâbîr sâyesinde memleket ıslâh edilebilir, ahâlî tenbellik ve sefâletten kurtulur, Anadolu'yu kıvrandıran yoksulluk, intizâmsızlık, âsâyişsizlik belâsı ortadan kalkar, zannında bulunuyorlar!

"Fakat biz ki bu sahnenin içinde yaşıyoruz; ihtiyaçları, noksanları, sefâlet ve felâketleri yakından görüyor ve hissediyoruz, bu parlak sözlerle memleket düzelemeyeceğini pek güzel takdîr eyliyoruz. Çünkü senelerden beri, parlak lâyihalar verilmekte olduğunu, kâğıt üzerinde bol bol nizâmlar yapıldığını duyup işittiğimiz halde pek yazık ki fi'liyâtta şimdiye kadar hiçbir tebeddül göremedik!

"İstanbul'da bu lâyihlar okunarak dâireden dâireye havâle edildiği, o nizâmlar gazetelerde büyük bir muvaffakıyet şeklinde i'lân olunduğu zamanlarda biz yine bu dertlerle inliyorduk ve hâlâ da inliyoruz. Görüyorsun ya saçım sakalım ağardı. Şimdiye kadar, memleketimize me'mûren gelmiş olan yüz kadar vâlî gördüm. Diğer büyük me'mûrların ise hadd ü hesâbı yok!.. Bunlardan bazıları sırf kendilerini, kendi menfaatlerini, kendilerinin dolmaz ceplerini, doymaz karınlarını düşünüyorlardı. Pek nâdir olarak bazıları da memlekete cidden hizmet etmek emelini besliyorlardı. **[248]** Fakat bunlar da pek yazık ki birçok sebepten dolayı hakkıyla hizmet edemiyorlardı. Pek iyi hatırlıyorum: Bir vakitler Anadolu'ya müfettiş-i umûmî olarak büyük bir paşa gelmişti. Maiyyetinde dolgun maâşlı birçok da me'mûrlar vardı. O büyük paşa ile maiyyetindeki bir sürü me'mûr her tarafı gezdiler, dolaştılar. Bol bol harc-ı râhlar aldılar. Her gittikleri yerde ziyâfetlere da'vet edildiler velhasıl yediler, içtiler, eğlendiler, gezdiler. Biz de bunların vazîfelerinin bundan ibâret olduğuna kāni' olduk. Nihâyet günün birinde paşa öldü, maiyyetindeki me'mûrlar da İstanbul'a avdet ettiler. Sonradan duyduk ki bunların her biri İstanbul'da daha büyük mevki'lere ta'yîn edilmişler!

"Demek istiyorum ki o vakitler, Anadolu'yu ıslâh için

gönderilmiş olan bu hey'et erkânı filhakîka gezdiler, dolaştılar, ihtimâl ki birçok şeyler de yazıp çizdiler, hazîneden binlerce liralar sarf olundu. Halbuki Anadolu'nun ıslâhı nâmına bir hatve bile atılmadı, atılamadı. Cerîhalardan hiçbiri sarılmadı, sarılamadı. Bizim Anadolu halkı vasîye muhtaçtır. Bu vasî de ancak hükûmet olabilir. Hükûmet ahâlînin müşfik, fakat sert ve azimkâr bir pederi olmalı. Halkı metânetle ve hatta îcâbında rahîm bir şiddetle doğru yollara, hayırlı işlere sevk etmelidir.

"Tabîî hükûmet bu azmini taşralardaki me'mûrları vâsıtasıyla gösterecektir. Anadolu halkı hükûmet me'mûrlarına son derece hürmet ve itâat eder. Eğer bir vâli, bir mutasarrıf, bir kāimmakām veya herhangi bir me'mûr, fazîlet-i ahlâkıyyesini muhâfaza, îş ü işret gibi muharremâttan zâhiren olsun ictinâb eder, halkın hissiyâtını rencîde etmekten çekinir, velhâsıl kendisinin nâmûslu, fazîletli, müstakīm ve memleketin hayrına çalışır, ahâlîye acır bir zât olduğuna dâir herkese bir kanâat verir ve şahsını sevdirirse herşey yapabilir, herşeye muvaffak olur, hiçbir mâniaya uğramaksızın vatana hayırlı pek çok işler görebilir.

"Fakat, ne kadar yazık ki ben bu yaşa geleli gördüğüm yüzlerce me'mûrlar arasında bu gibi evsâfı hâiz ancak bir iki me'mûra tesâdüf ettiğimi söylersem zannederim hatâ etmiş olmam!

"Devr-i sâbıkda me'mûriyetlerde bulunarak Anadolu'yu sağmâl edinen kınıkmış adamların birçoğundan bizim için hayır ve selâmet beklemek abestir. Çünkü huy canın altındadır. Can çıkmayınca huy çıkmaz! Nasıl ki katmerleşmiş bu eski adamlar ufak bir fırsat bulur bulmaz evvelki huylarını derhal gösteriyorlar. Zaten iş görmek, memleketin selâmetini düşünmek bunların aklından bile geçmez. Hoş vakit geçirmek, ziyâfetler tertîb etmek, nihâyet birbirleriyle uğraşmak bu gibilerin yegâne meşgaleleridir. Atalarımızdan işitiriz: "Üzüm üzüme baka baka kızarır" derler. Ne kadar doğru bir söz. Filhakîka bozulmamış yeni me'mûrlar da bunlarla buluna buluna ilk geldikleri zaman gösterdikleri gayreti, hamiyeti yavaş yavaş gāib ediyorlar. Öyle ya kır atın yanında yatan ya huyundan, ya tüyünden kapmaz mı? Anadolu'da ıslâhât yapmak isteniyorsa, büyük ve baş me'mûriyetlere hâtıra, gönüle bakılmayarak, tarafgîrlik gözetilmeyerek tecrübe-dîde, ma'lûmâtlı fakat yorulmak bilmez ve çalışkan, hamiyyetli ve nâmuslu zevât intihâb edilmeli ve bunların maiyyetine de henüz sâfiyet-i ahlâkıyyeleri bozulmamış, kalbleri aşk-ı vatanla çarpar, kendilerini gidecekleri mahallerin halkına sevdirebilecek sûrette terbiyeyi hâiz nâmuslu ve gayretli münevver gençler verilmelidir.

"Şimdiye kadar vazifelerini ay başında maâş alarak hoşça vakit geçirmekten, süslü sandalye ve koltuklarda otururak günde birkaç kâğıdın arkasına bir iki satır çizmek sûretiyle keselerini doldurmaktan ibâret addeden me'mûrlara artık imâret kapılarının kapandığı ihtâr edilmeli, vücûd-ı millette bundan sonra tufeylî soğulcanlar besleyecek kan kalmadığı anlatılmalıdır!..."

İhtiyâr Anadolulu bu son cümleyi tekrar ederken tren de münhanî bir kavis çizerek nazar-ı temâşâya geniş ve pür-hadâret bir sâha açıyordu.

Muhâtabım sustu. Fikrim bir sâniye evvel dinlediğim sözlerin takdîr-i mâhiyyetiyle meşgūl olduğu halde gözlerimi kompartımanın penceresinden, mecrûh bir gencin sîmâ-yı melûlünü andıran bedbaht yurdumuzun yeşil ufuklarına diktim. Katar muttasıl kavisler çizerek, hatt-ı münkesirler resm ederek Osmancığın türbesine kavuşmak için koşuyordu!

Hattın güzergâhını ta'yîn eden mühendisler, sanki muazzam bir saltanatın esaslarını kurarak ahlâfa, cihânda şanlı bir nasîbe-i hestî ihzâr eden büyük pâdişahların atebe-i merkadlerine yüz sürmeye koşacak kadar şinâsânın âteş-i tahassürlerini tezyîd, heyecân-ı kalblerini teşdîd etmek istemişler gibi; lüzûm ve ihtiyâc olmadığı halde; güzergâhı dolaştırdıkça dolaştırmışlar, muttasıl münhanîler çizmişler!

Katar bu muharrik münhanîyi devr ederken benim de sabırsızlığım artıyordu. Nazarlarımı ufuklara dikmiştim. Hevâ-yı muhîtî saf ve râkid idi. Yeşil ovalarda gizli bir melâhat, sâkit bir vakār, sâmit bir azamet uçuşuyordu. Nihâyet yeşil etekler kıyısında; uzaktan uzağa, bir nihâl-i bülend ve nârîn şeklinde; Orhan Câmi'inin yüksek minâreleri seçilmeye başladı.

Daha ötede Keşiş dağının tilâl-ı tâliyyesinden birinin yeşil yamaçlarında; gül renginde bir yığın görüldü. Biraz sonra da bir bî-rengî-i mübhemiyyet arasında bazı şekiller fark olunmaya başladı. Artık Bursa'ya, saltanat-ı Osmâniyyenin bu tahtgâh-ı kadîmine yaklaşıyorduk.

Bursa **M. Şemseddin**

* * *

[249] Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 35 –

MÜHİM BİR MÜLÂKĀT

Geçenlerde Amâra, Müntefik, Kurfa, Basra'ya bazı tedkīkāt ve tetebbuât ile jandarma teşkilâtı için Jandarma Müfettişi Cemal Paşa da maiyyetinde bulunduğu halde azîmet eden Bağdad Vâli Muâvini Ömer Lütfi Bey bu hafta zarfında Bağdad'a avdet edip, tam Musul'a aynı vazîfe-i mühimme ile gitmek üzere iken, Bağdad Vâlisi Mehmed Zeki Paşa'nın vukū'-ı isti'fâsıyla, isti'fâsının kabûlü üzerine muâvin-i müşârun-ileyhe umûr-ı idâre-i vilâyetin rü'yeti zımnında Dâhiliye Nezâreti'nden tevkîl edilmiş ve seyâhat-i vâkıasından sarf-ı nazar ettirilmiştir.

Ben ise Mayıs'ın yedisine tesâdüf eden bu Pazartesi günü İdâre-i Nehriyye-i Osmâniyye Şirketi'ne mensûb Bağdad vapuruyla Basra'ya ve Hindistan'a azîmet ve seyahatim mukarrer olduğundan bir kere yolculuktan evvel, vâli muâvini müşârun-ileyhin Basra'ya kadar vukū' bulan me'mûriyeti ve seferi hakkında ma'lûmât almak için makām-ı resmîlerine giderek kendileriyle mülâkāt talebinde bulundum.

Ömer Lütfi Bey mütehallî olduğu nezâket-i fıtrıyye ile beni kemâl-i lütf u âtıfetle nezdine kabûl ederek, bana sigara ve kahve ikrâm ve istîzâhâtımı birer birer dinledikten sonra âtîdeki beyânâtta bulunup, *Sebîlürreşâd* ile muhâbiri hakkımda beslemekte oldukları hissiyât-ı teveccüh-kârânelerini bir kat daha bu vesîle ile te'yîd buyurdular.

"Basra'ya jandarma teşkîlâtı için gittik. Bittabi' en evvel yolumuzda bulunan Amare'ye uğradık. Bu livâ ile mülhakâtı için lazım gelen beş yüz jandarmayı ta'yîn ettikten sonra, Müntefik'e yollandık. Burada da jandarma teşkîlâtıyla bir müddet uğraştık. Aynı zamanda hıtta-i Irakıyye'de eskiden beri jandarma neferâtı vezâifini görür ve Şübbâne tesmiye olunan bir nevi' yerli jandarmalar vardır ki, bu muhîte göre birçok yararlıkları görülmüş ve el-ân görülmektedir. Fakat bunlar bir tertîb ve intizâm dâiresinde bu âna kadar istihdâm edilmemişlerdir. Biz ise bu "Şübbâne"leri tamâmıyle jandarma neferâtı gibi ileride kullanmaya sâlih bir şekil ve mâhiyete ifrâğ ve kendiler için de ayrıca kendi muhîtlerine yarar entariye müşâbih bir de forma îcâd eyledik. Bunlar tamâmıyla fa'al ve cevvâl ve o havâlîdeki aşâyir ve kabâili, urbân ve fellâhîni, hemen herkes tanır ve îcâb ettiği zamanlarda bunları celb ve ihzâr eyleyeceklerdir. Bir de yerli bulundukları cihetle iyiyi, fenâyı, şakîyi hırsızı, hâsılı herşeyi bilirler ki, başlıca âsâyiş ve emniyetin muhâfaza ve te'mînine hükûmet-i mahalliyye bu sûretle ve bu teşkîlât sâyesinde muvaffak olacaktır. Şimdilik üç yüz elli Şübbâne kadar ta'yîn ettik ise de ileride tabîîdir ki ihtiyâç messettikçe adedleri artar. Bu Şübbâneler Müntefik'de Kurfa'da îfâ-yı vazîfe edeceklerdir.

"Müntefik'te iken "Uceymî Bey"i hükûmet konağına celb ve da'vet ettik. Bu zât Müntefik kabâilinin reîsi olup bu zamana kadar hükûmete ayak basmadığı halde verdiğimiz te'mînâta i'timâd ederek, kendi müsellah adamlarıyla bizim da'vetimize icâbet etti. Kendisiyle uzun uzadıya görüştüm. Lazım gelen nesâyihda bulundum. Sözümü dinleyeceğine dâir şeref ve nâmûsu üzerine bana söz verdi. Fakat bu ricâlarıma karşı o da benden bir ricâda bulundu. Mûmâ-ileyhin pederine vaktiyle Devlet-i Aliyye tarafından bir mikdâr "aylık" tahsîsât veriliyordu. Vefâtından sonra ise, bu maâş kesilmiştir. İşbu maâşın tekrâr kendisine devlet tarafından şeref ve iftihâr için bir ünvan verilmesini kemâl-i sûzişle istirhâm eyledi. Ben ise bu metâlib-i meşrûasını Dâhiliye Nezâreti'ne yazacağımı kendisine vaad eyledim.

"Bana kalırsa devlet, Uceymî Bey'e bir mikdâr tahsîsât verilmeli ve kendisine bir de "Müntefik Çölü Muhâfızı" veya buna müşâbih bir de ünvan ve paşalık lakabını ihsân eylemelidir. Bu lütfa mukâbil Uceymî Bey tâ Basra'dan Semâve'ye kadar gerek nehren ve gerek berren imtidâd eden mesâfenin âsâyiş ve emniyetini kendi kabîlesi efrâdıyla te'mîn ve taahhüd eyler ve bu sâyede gerek devlet me'mûrları ve jandarma, gerekse ahâlî itmi'nân ile âmed-şüd ederler. Oralarda vukū' bulacak herşeye, en ufak bir hâdiseye karşı hükûmet, Uceymî Bey'i mes'ûl tutabilir. Bu mes'ûliyeti de mûmâ-ileyh el-yevm hâhişle kabûl ediyor.

"Uceymî Bey Devlet-i Aliyye'nin devâm ve bekāsını, Irak'da kesb-i kuvvet ve satvet etmesini samîm-i kalbinden diler. Hükûmet aleyhinde bulunanlarla hiçbir dakîka tevhîd-i mesâî etmemiş ve bunu kendi şeref ve menfaatine külliyyen mugāyir telakkī eylediğini nâmûsuyla te'mîn eylemiştir.

"Uceymî Bey'le İbnürreşid'in arasında meveddet ve muhabbet gereği gibi hüküm-fermâ olduğundan bundan da hükûmet-i Osmâniyye ileride ciddî bir sûrette istifâde edebilecektir. Hatta îcâb-ı halde Basra'da da devletin işine tamâmıyla yarayabilir.

"Uceymî Bey hakkındaki nokta-i nazarımla mütâlaâtımı mufassalan Dâhiliye Nezâreti'ne yazmışım. Me'mûl ederim ki iş'ârıma ehemmiyet vererek, ona göre hükûmetçe mukarrerât-ı ciddiye ittihâz olunsun.

"Basra'da dahi jandarma teşkîlâtıyla uğraştığımız vakit ahâlîden bazıları –ki zannedersem sâik netîcesinde– bize mürâcaat edip oradaki jandarma kumandanı Âkif Bey'in azlini bizden talep eylediler. Biz ise şunu bunu azl etmeye salâhiyetdâr olmadığımızı kendilerine tefhîm ettikten sonra çekilip gittiler.

(Bu Âkif Bey'in hikâyesi pek uzun ve îcâbında güzel bir makāleye zemîn olabilir. Tabîî şimdi sırası değildir.) "Basra'da fevkalâde bir hâle tesâdüf etmedik. Vâli vekîli yeni vâlinin muvâsalatını bekliyordu.

"Tâlib Bey'le de görüştük, müşârun-ileyhde de fevkalâde bir hal yok idi. Devletine, milletine sadâkatle mütehassis ve birçok iânât cem' ve dercine muvaffak olduğunu aynı zamanda ecnebi siyâsetini tervîce tenezzül etmeyeceğini ve bu sözlerle düşmanları kendisini ithâm etmek istediklerini musâhabe esnâsında dermiyân eyledi. Hükûmet-i mahalliyye Tâlib Bey'le müttefikan iş görecek olurlarsa Basra'daki âsâyişsizliğe nihâyet verebilirler zannındayım. Tâlib Bey'in Basra'da sâhib-i nüfûz olduğuna şüphe yoktur. Fakat bu nüfûzun ne sûretle te'mîn edildiğini tedkīk etmeye esâsen ne salâhiyetdâr, ne de vaktim müsâid idi.

"Zât-ı âlîniz ise Hindistan'a gitmek için mutlaka Basra'ya uğrayacaksınız bunu bittabi' bir gazeteci sıfatıyla ihtimâl ki benden daha iyi tedkīk ve tetebbu' etmeye muvaffak olursunuz.

"Buralarda hükûmet lâyıkıyla teessüs etmemiş ve yalnız bir isimden ibâret kaldığı maatteessüf bütün çıplaklığıyla göze çarpıyor.

"Vaktiyle buralara –Basra, Müntefik, Amâra'ye– ta'yîn olunan me'mûrîn, yalnız kendi menfaatlerini az bir müddet zarfında bir servet ve tâli' ihzâr etmeyi düşünmüşlerdir. Böylelikle hükûmetin nüfûzu birçok mütegallibe ve müteneffizân elinde kalmış ve günden güne hükûmet zaaf ve inhilâle dûçâr olmaya mahkûm olmuştur.

"Mutasarrıflar içinde emsâline nâdiren tesâdüf edilen –kendisi erkân-ı harb miralayı olup vezâif-i mülkiyye ile pek mahdûd bir zaman iştigāl eden ve yalnız Müntefik'teki âsâyişi iâde için birkaç sene evvel oraya mutasarrıflıkla ta'yîn olunan– Müntefik mutasarrıf-ı esbakı Ferid Bey, Müntefik'te lâyıkıyla iş görüp, devlet ve milletin şeref ve haysiyetini vikāyeye, hükûmetin nüfûzunu ahâlîye tanıttırmaya muvaffak olmuş ve el-ân oralarda bu zâtın iffet ve istikāmeti, ciddiyet ve faâliyetini bâdiye-nişîn olan urbân bile kemâl-i hürmetle yâd ve takdîr etmekte olduklarını bu kere Müntefik'e gittiğimde kulağımla işittim. Hatta oraya gitmezden evvel Ferid Bey hakkında söylenen bu sözleri bir dereceye kadar mübâlağaya haml ediyordum. Şimdi ise Ferid **[250]** Bey'in ne kadar ciddî ve nâmûslu devletine milletine hâdim ve sâdık olduğu nazarımda an'anâtıyla sâbit olmuştur.

"Evet azîzim, hükûmeti yeniden, Basra ve havâlîsinde, Necef'de, Müntefik'de Amâra'da ve hatta Bağdad'da te'sîse himmet etmeli ve ıslâhât-ı ciddiyede bulunmaya hepimiz gayret eylemeliyiz ki bu memâlik-i vâsiayı hakkıyla muhâfaza edebilelim."

Ömer Lütfi Bey bir iki seneden beri Bağdad vâli muâvinliği vazîfesiyle iştigāl etmiş ve Cemal Beyefendi'nin isti'fâsından sonra vilâyeti en buhranlı bir zamanda idâreye muvaffak olmuştur. Bu âna kadar hıtta-i Irâkıyye hakkında tecârib-i adîde iktisâb ederek ileride biraz daha ihtiyârlarsa pek iyi bir vâli olabilir.

Mayıs'ın yedinci Pazar günü Basra tarîkiyle Hindistan'a gitmek üzereyim. İnşallah Hindistan'da ihvân-ı İslâmiyye ve din kardeşlerimiz hakkındaki mütâlaât ve tetebbuâtımı alettafsîl peyderpey *Sebîlürreşâd* vâsıtasıyla bize her türlü fedakârlıktan çekinmeyen muhterem kāri'lerimize arz eder ve tezyîd-i ma'lûmâtlarına hizmet etmeye bi-avnihî teâlâ sa'y ü gayret edeceğim. Ve minellâhi't-tevfîk.

Bağdad **S**[sin].**M. Tevfik**

"DÎNÎ, FELSEFÎ MUSÂHABELER" MUHARRİR-İ MUHTEREMİNE

Fazîlet-meâb!

Çeşm-i beşerin şimdiye kadar tesâdüf etmemiş olduğu adîmü'l-emsâl "*Dînî, Felsefî Musâhebeler*" ünvanlı eser-i hakîmânenizi âcizâne mütâlaa eder iken doğrusu kendimden geçmedim desem yalan söylemiş olurum. Çünkü bin üç yüz küsûr seneden beri "*Kur'ân*-ı Hakîm"in idrâk-i beşer fevkinde olan serâir ve hakāyık-ı bî-nihâyesinden havsala-i beşerînin dâire-i ihâtası dâhilinde, maddiyât ve ma'neviyâtı ezhân-ı beşere kabûl ettirecek bir mikyâsta muhâkeme yürütmek üslûb-ı hakîmânesini ihtiyâr etmiş bir eser yazılmamış olduğu i'tirâf olunmayacak hallerden değildir. Sizin gibi yetişen bir hakîm-i zî-ulûm ve fünûnun vücûduyla asr-ı güzîn-i hâzırın ilelebed iftihâr edeceği şüphesizdir.

Ekmelü'ş-şerâyi' olan şerîat-i garrâ-yı Muhammediyyenin mezâyâ-yı hakîkat-ihtivâsını bir takım aleyhdârânın gözüne sokmak, o nûr-ı mübîn-i İslâmiyyet'in şuâ-i pertev-feşânıyla kamaştırmak hizmet-i bâhirü's-saâdetini îfâ etmeniz, doğrusu [1](علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل) mazmûn-ı münîfine elhak mazhariyetinize delîl-i alenî teşkîl ettiğine îmânı olanlar zerre kadar tereddüd etmez, edemezler.

Ey vücûduyla âlem-i İslâmiyyet'in iftihâr edeceği ferîd-i asr! Size hitâb eder ve yemîn ile te'mîn eylerim ki elbette ve elbette siz, muhyî-i din ve muslih-i İslâmiyân ve mü'minînsiniz! Gavâmız-ı *Kur'ân*iyye ve hikemiyyât-ı İslâmiyyenin meydân-ı mübâreze-i aleniyyette yegâne müdâfi'-i fâzılı mutlak ve mutlak siz oluyorsunuz!

Küre-i arzda mevcûd dört yüz milyona karîb olan dindâşlarım nâmına takdîm-i ta'zîmât ve ihtirâmât eylerim.

Hikmet-şinâs! Risâle-i nâdirü'l-emsâlinizin mevzûu dolayısıyla "*Kur'ân*-ı Hakîm"in bazı âyât-ı celîlesinin asr-ı hâzırda bâ-husûs Avrupa'da fünûn terakkī eden ve sanâyia delâlet-i sarîhası olduğu bin bu kadar seneden sonra terakkiyât-ı hâzıraya şiddetle cihet-i taalluku bulunduğu halde şu hakîkati *Kur'ân-ı Kerîm*'in ve şerîat-i garrâ-yı Muhammediyyenin aleyhdârânına anlatmak ve i'câz-ı hakîmânesini tanıtmak fikrini çok taşıyordum. Ne çare ki vaktiyle lâyıkıyla tahsîl görmemiş olan bu âcizleri doğrudan doğruya o hakāyıkın beyânına kudret-yâb olamıyordum. Vaktâki hâdimüddîn-i mübîn olan "*Sebîlürreşâd*" cerîde-i ferîde-i hakîmânesinin bi-hakkın takdîr ve tavsîf etmiş olduğu risâle-i hakîkat-isâlelerini alıp hırz-ı cân edercesine okudum. Filhakîka meleke-i akliyye ve kemâlât-ı ilmiyyenize hayrân kaldım. Zât-ı maâlî-sıfât-ı nihrîrânelerinin o maksadın husûlüne hâdim olacağına inandım. Binâenaleyh o mebhasden birkaç söz söylemeye şitâb eyledim. Demek isterim ki beşeriyetin aksâ-yı merâtibe ermesini telkîn sadediyle Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn cânibinden hâdim-i sarây-ı kudsiyet olan Cibrîl-i emîn fünûn-ı hâzırayı sânihât-ı Sübhâniyye olan Sâhib-i Şerîat efendimize *Kur'ân*-ı *Kerîm* ile i'lâm etmişlerdi. Avrupa'da ne kadar sanâyi'-i nefîse ve fünûn-ı bedîa serzede-i zuhûr oluyor ise kâffesi *Kur'ân*-ı Hakîm'de mündemic ve mevcûd olduğu halde her nasılsa âyât-ı beyyinâtın bu hakāyıkı herkese tefhîm olunmayıp zamanına ta'lîkan perde-serâ-yı hafâda mevkūf bırakılmış ve bırakılması da filhakîka tabîî ve zarûrî bulunmuştu. Çünkü *Kur'ân*-ı azîmüşşânda sarâhaten beyân buyurulan mevki'-i müstesnâyı hâiz olan râsih fil-ilm*[2] fen-âşinâ fuzalâ yoktu. Şimdi ise fünûn ve sanâyi' ileriledikçe *Kur'ân*-ı azîmüşşânda azamet-i şânı şüphe yok ki tecellî ediyor. Nitekim ilm-i nebâtâtta kâffe-i eşcâr ve ezhâr bi'l-cümle nebâtâtın erkekli dişili oldukları ve bunların arı ve emsâli haşerât vâsıtasıyla telkīh edildiği fennen sâbit olmuş ve *Kur'ân*-ı Hakîm'de ise sûre-i Kāf'ın yedinci âyetinde esteîzübillah (وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ) ve sûre-i Yâsîn-i şerîf'in otuz altıncı âyetinde (سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ) buyurulmuştur. İşte şu âyât-ı kerîme bedâheten bu hakīkati haber vermektedir. Bu hakāyık yalnız bu iki âyete münhasır olmayıp Sûre-i Lokman'ın onuncu âyeti olan (وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ) gibi *Kur'ân*-ı Hakîm'in tamam on sekiz yerinde mevcûd ve mezkûrdur.

Sanâyi'-i nefîse bahsine gelince Süleyman aleyhisselâmın tahtının cevv-i semâda cevelânı balon ve tayyâre misillü şeylerin insanlar tarafından îcâdı mümkün olduğuna ve Belkīs için tehiyye eylediği o sarây-ı dil-firîbin tarz ve üslûb-ı mi'mârîsinin hayret-bahş-ı ukūl olacak derecede olduğu haber verilmesi, ezcümle hadîdi (demiri) su gibi insanların eritmeye kudret-yâb olduğunu **[251]** ve nâs için menâfi'-i kesîresi bulunduğunu müş'ir sûre-i Sebe'in onuncu âyeti olan (وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ) ve [3](وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) gibi âyet-i kerîmeler bu günkü sanâyi'-i hadîdiyyenin berren ve bahren aksâ-yı kemâle eren hasâyısını alel-husûs fonoğraf, grafon ve sinematograf ve emsâli şeylerin *Kur'ân*-ı Mübîn'in haber verdiği Beni İsrâîli aldatmak için Sâmirî'nin yaptığı söylettiği buzağı nev'inden bir şeyler olduğuna, bu haberlerin insanların eser-i çîre-destî-i ma'rifeti bulunduğuna, nev'-i beşerin hâlen ve istikbâlen öyle sanâyi' ve bedâyi'-i

[1] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 1744.

[*] Âyât-ı muhkemâtı hâvî olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in ümmü'l-kitâb müteşâbihât ve te'vîlât-ı hasenesini ilimde "râsih olanlar"ın bilecekleri hakkında ki Sûre-i İmrân'da 7'inci âyet-i celîlede tafsîlen musarrahtır.

[3] Hadîd, 57/25.

fünûnun gāye-i kemâle ermesi için bir teşvîk, bir irâe-i tarîk, bir vaz'-ı esâs idiğine kifâyet eder delâil-i kat'ıyye değil de nedir.

Semâ lisân-ı Arab'da yüksek ma'nâsına olduğuna göre *Kur'ân-ı Kerîm*'de seb'a semâvât ta'bîrinin bir takım ecsâm-ı küreviyyeden olan güneş, ay ve kevâkibden ibâret ve çünkü şu görünen ve lisân-ı şerîatte semâvât diye haber verilen fezânın insanlara karşı mezkûr kürelerin yüksek görünmesi galatından kinâye bir şey olduğu, zamân-ı hâzırda ise ay ile güneşin birer küre olduğunun sübûtuna nazaran arzın da onlar gibi bir küre olduğuna şu âyet-i celîle sarâhaten delâlet etmez mi? (اَللّٰهُ الَّذى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ) (Sûretü Talâk el-âye 12) İşbu nazm-ı celîlinde Cenâb-ı Hallâk-ı âlem semâvât olan küre-i şems ve kamerin mislinden olan arzı dahi halk eyledim diyor ki şu halde arzın da onlar misillü onlardan münşaib bir küre olduğuna şüphe kalır mı? *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânın daha bilmediğimiz nice nice serâiri istikbâlde tekâmül edecek daha bilmediğimiz çok şeylerin sâha-i vücûda gelmesiyle tezâhür edeceği vâreste-i arz ve îzâhtır. Elhâsıl *Kur'ân-ı Kerîm*'de [1](وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فى كِتَابٍ مُبِينٍ) iddiâ-yı mu'cîz-kârânesini isbât için asr-ı hâzırdaki terakkiyât-ı sınâiyye ve fenniyye ile şiddetle alâkadâr bulunduğunu herkese, alelhusûs 7'inci musâhabenizde meslekleri-nde muktezâ-yı akla mütâbaat edenlerden yeniden yeni keşf edilen hakāyık-ı fenniyye te'sîrâtıyla i'tikāddan fersah fersah uzaklaşan bir takım derbederlere anlatmak için lazım gelen iktidârı hâiz olmayan bu âcizleri mahzâ şerîat-i garrânın şu son günlerde serâir-i ledünniyyesinin halka tefhîmi için halk buyurulmuş olan zât-ı kudsiyyet-âyâtlarının uhde-i hakîmânelerine vâbeste kalmış olduğunu arz eder, bu vesîle ile kıymetdâr olan teveccühât-ı hakîmânelerinin hakk-ı bendegânemde râyegân buyurulması temennîsiyle işbu varak-pâre-i nâçîzânemi dest-i pür-nûr-ı saâdetlerine takbîle tevkîl eylerim efendim.

Kayseri **Bekir Şefik**

* * *

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

ÜMMET-İ İSLÂMİYYE İÇİN BÜYÜK BİR ZIYÂ'

Bu tâli'siz memleket ne garîb cilvelere meşherdir. Bu millet arasında dün umûmen tebcîl ettiğimiz bir zâtın bugün vücûdunu ortadan kaldıracak sefîller çıkıyor. Bu hal yalnız bizim memlekete, bizim gibi ihtirâslar peşinde koşan dimâğsız, akılsız insanları bol olan bedbaht bir yurda hâsdır. Mahmud Şevket Paşa, bütün kalbiyle şu vatana merbût büyük bir zât idi. Her insan gibi ihtimâl ki Şevket Paşa'nın da bazı kusûrları olabilir. Fakat Şevket Paşa merhûmu bir insan olmak üzere düşündüğümüz zaman derhâl pîşgâh-ı müfekkirede bir ummân-ı hamiyyet ve gayret, bir cihân-ı cehd ü himmet tecellî eder. Ve herkes bugün sefîl ve cılız bir kurşunla mâzî-i mefâhire, mes'ûdiyet-i hayâta karışmış olan bu bülend ve necîb sîmânın hâtıra-i mesâîsini derîn bir hürmetle yâd eder.

Mahmud Şevket Paşa bu milletin çalışkan, hamiyetli ve fedâkâr, büyük evlatlarından idi. Fecî' bir sûrette şehâdeti herkes gibi bizi de dâğdâr-ı teessür eyledi. Merhûmun rûhunu gufrân-ı Sübhânîsine mazhar eden Cenâb-ı Yezdân millet-i İslâmiyyeye de intibâh, selâmet, ve fazîlet-i ahlâkıyye ihsân buyursun.

HÜKÛMETİN BEYÂNNÂMESİ

"Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hazretleri bu sabah (29 Mayıs 329 Çarşamba) Harbiye Nezâreti'nden Bâbıâlî'ye geldikleri ve otomobil Bayezid meydanından Dîvânyolu'na sapacağı sırada yol ta'mîrâtı ve bir mikdâr kalabalık hasebiyle tevakkufa mecbûr olmuş ve bu esnâda eşhâs-ı mechûle tarafından otomobil üzerine on el kadar silah atılmıştır. Bu taarruz netîcesinde Sadrâzam Paşa hazretleri mecrûhan Harbiye Nezâreti'ne avdetle yarım sâat sonra aldıkları cerîhadan müteessiran ikmâl-i enfâs etmişlerdir. Refâkatlerinde bulunan yâverlerinden Bahriye Mülâzımı İbrahim Bey dahi atılan mermilerin isâbetiyle vefât eylemiştir.

Hey'et-i Vükelâ Harbiye Nezâreti'nde ictimâ' ve cihet-i askeriyyece muhâfaza-i âsâyiş zımnında tedâbîr-i lâzıme ittihâz olunmuştur.

Kātillerden zan olunan Topal Tevfik nâmında bir şahıs Gedikpaşa cihetlerinde bir âbdesthâne derûnunda yedinde iki revolver ile bir mikdâr mermi bulunduğu halde derdest olunmuştur. Polis taharriyâta ve ta'mîk-ı tahkīkāta devâm etmektedir."

BEYÂNÂME-İ ASKERÎ

Bugün zevâlî sâat on birde Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hazretleri yâverleri Yüzbaşı Eşref ve Bahriye mülâzım-ı evvellerinden İbrahim Bey'in birlikte râkib oldukları otomobil ile Harbiye Nezâreti'nden Bâbıâlî'ye esnâ-yı azîmetinde Bayezid meydanında tramvay makası kurbünde kâin sebîlin yanındaki köşe başından dönerken maksatları mechûl eşhâs-ı leîme tarafından endâht edilen beş on el silâh ile cerîhadâr olmuşlar ve aldıkları cerîhadan müteessiren paşa-yı müşârun-ileyh bir sâat sonra ve Bahriye Mülâzımı İbrahim Bey derakab vefât etmişlerdir. Cenâb-ı Hak garîk-ı rahmet eyleye. Cinâyet-i vâkıadan dolayı maznûn bulunan eşhâstan Topal Tevfik Gedikpaşa civârında derdest edilerek Merkez Kumandanlığı'na i'zâm kılınmıştır. Diğer kātillerin evvelce ihzâr etmiş oldukları otomobil ile Davudpaşa cihetine gittikleri rivâyet olunmakta ve tevessül olunan taharriyât-ı ta'kībâta kemâl-i azm ü faâliyetle devâm edilmekte bulunduğundan merkūmûn ile mürettib ve müşevviklerinin karîben derdest edilecekleri şüphesiz bulunmaktadır. İmdi **[252]** hükûmetce ittihâz edilmiş olan tedâbîr-i fevkalâde ile memleketin emn ü selâmeti taht-ı te'mîne alınmış ve binâ-berîn âsâyiş kemâkân muhâfaza edilerek her ne sûretle olursa olsun ihlâline kat'iyyen ihtimâl ve imkân kalmamıştır. Maamâfîh huzûr ve sükûn-ı memleketi kemâ hiye-hakkuhâ vikāye ümniyesiyle ve âsâyiş-i âmmenin kemâ-yelîk muhâfazası emeliyle hükûmet-i askeriyyece evvelce neşir ve i'lân edilen ve mer'iyyü'l-icrâ bulunan idâre-i örfiyye ahkâmına te'kîden celb-i nazar-ı dikkat eylemekle beraber en ufak bir hâdise-i nümâyiş-kârânenin kānûnun en dehşetli darbelerini celb edeceğini ihtâr ve İs-

[1] En'am, 6/59.

tanbul ve Bilâd-ı Selâse'de geceleri zevalî sâat ondan sonra sokaklarda bulunmayı men' eder ve ahâlîce fuzûlî heyecâna mahal kalmamak üzere vâkıayı ve hal ve mevkii mâ-vâkıa mutâbakat ve muvâfakat-ı kâmile ile beyân eyler."

* * *

Sadrâzam Mahmud Şevket Paşa hazretlerinin vukū'-ı şehâdeti hasebiyle Sadâret-i Uzmâ Kaymakamlığı Hâriciye Nâzırı Prens Said Halim Paşa hazretlerine tevdî' buyurulmuştur:

HATT-I HÜMÂYÛN SÛRET-İ MÜNÎFESİ

"Vezîr-i maâlî-semîrim Mehmed Said Paşa

Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın bu kere vukū'-ı şehâdeti nezdimizde teessür ve teessüfü mûcib olmuş ve Sadâret Kaymakâmlığı rütbe-i sâmiyye-i vezâretle uhdenize tevcîh kılınmış olduğundan vükelâ-yı hâzıramız ile bilittifâk umûr ve mesâlih-i devletin hüsn-i tedvîr ve temşiyetine sarf-ı mezîd-i i'tinâ olunması hasâfet ve hamiyyetinizden muntazardır. Cenâb-ı Hak tevfîkāt-ı Samedâniyyesine mazhar buyursun âmîn.

6 Receb sene 1331 ve 29 Mayıs sene 1329

Mehmed Reşad

Şühedânın cenâzeleri neşr olunan program mûcebince Perşembe günü zevâlî sâat on buçukta Dâire-i Harbiyye'den kaldırılarak ihtifâlât-ı fevkalâde ile Ayasofya'da cenâze namazı îfâ olunduktan sonra yine aynı ihtifâlât-ı fâikāne ve milletin gözyaşları ile Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ne götürülmüş, orada hazırlanan diğer şühedâ-yı hürriyet yanında defîn-i hâk-i gufrân kılınmışlardır.

Cenâb-ı Hak mazhar-ı rahmet ve gufrânı eylesin.

* * *

Mahmud Şevket Paşa'nın cenâzesi defn olunduktan sonra Sadâret-i Uzmâ asâleten müşârun-ileyh Prens Said Halim Paşa hazretlerine tevdî' buyurulmuştur:

HATT-I HÜMÂYÛN SÛRET-İ MÜNÎFESİ

"Vezîr-i Maâlî-semîrim Mehmed Saîd Paşa

Mesned-i Sadâret bu kere asâleten uhde-i reviyyetinize tefvîz kılınmış ve Meşîhat-i İslâmiyyede dahi Mehmed Es'ad Efendi ibkā edilmiş olmasıyla hey'et-i vükelânın bitteşkîl tasdîkimize arzını irâde eylerim. Nuhbe-i âmâlimiz vatan ve milletimizin selâmet ve saâdetinden ibâret olduğundan Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri bu maksadı te'mîn edecek hidemâta cümlemizi muvaffak buyursun. Âmîn bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn.

7 Receb sene 1331

30 Mayıs sene 1329

Mehmed Reşad

* * *

Cuma günü kātillerden üç kişi daha Beyoğlu'nda, Pire Mehmed sokağında ihtifâ ve tahassun etmiş oldukları bir hânede, iki sâat devâm eden bir müsâdemeden sonra, hayyen ele geçirilmişlerdir. İstanbul Muhâfızlığı tarafından bu bâbda matbûâta iki sâat fâsıla ile teblîğ olunan beyânnâmeler ber-vech-i âtîdir:

BİRİNCİ BEYÂNNÂME

"Şehîd-i mağfûr Mahmud Şevket Paşa merhûmun kātillerinden bir takımlarının Beyoğlu'nda Ağa Câmi'-i Şerîfi arkasında bir apartmanda olduğu hükûmetçe haber alınması üzerine mezkûr apartman abluka edilerek cânîlere teslîm olmaları teklîf edilmiş ise de teklîf-i vâkıa karşı me'mûrîn-i zâbıta üzerine silâh isti'mâl olunmuştur. Cânîler apartmanın üst katına tahassun etmiş olmalarına mebnî hükûmetçe kendilerini hayyen ve meyyiten derdest için tedâbîr-i imhâiyyenin kâffesine tevessül edileceğinden ahâlînin telâşına ve dükkânlarını kapamak gibi âsâr-ı heyecân göstermelerine mahal yoktur."

İKİNCİ BEYÂNNÂME

"Birinci beyânâme ile teblîğ olunduğu vechile Mahmud Şevket Paşa'nın kātillerinden olup Beyoğlu'nda Ağa Câmi'-i Şerîfi arkasında bir umûmhânede ihtifâ ve tahassun etmiş ve mezkûr hâneyi abluka tahtına almış bulunan me'mûrîn-i zabıtaya karşı isti'mâl-i silâha cür'et eylemiş olan cânîlerin derdestleri esbâbına tevessül edilmişti.

Me'mûrîn-i zâbıtaca ittihâz olunan tedâbîr semeresi olarak kātillerin üçü de derdest olunmuştur. Cânîler dokuzuncu alayın ikinci bölüğü yüzbaşısı Çerkes Kazım Efendi ile Şerif Paşa'nın adam-ı mahsûs-ı olduğu tebeyyün etmiş olan bahriye zâbitliğinden matrûd Şevki ve evvelce hakkında vukū' bulan şüphe üzerine Sivas fırkası açıklarına ta'yîn edilmiş iken askerlikten bilisti'fâ İstanbul'da kalmış bulunan Mehmed Ali Efendilerdir.

Esnâ-yı müsâdemede İstanbul Muhâfızlığı yâverlerinden Amasyalı Yüzbaşı Hilmi Efendi göğsünden, Polis Müdîriyet-i Umûmiyyesi Kısm-ı Adlî Müdîri Samuel Efendi dizinden yaralanmışlardır. Kātillerden Mehmed Ali Efendi ayağından ve elinden mecrûh olmuştur. Hilmi Efendi'nin cerîhası mühlik değildir."

* * *

Cuma günü akşamı sabaha karşı Hilmi Bey de vefât etmiş, Cumartesi günü bu şehîd-i muhterem dahi büyük ihtifâlât ile milletin gözyaşlarıyla Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ndeki kāfile-i şühedâya iltihâk eylemiştir.

Kātillerin, Nazmi'den başka, cümlesi derdest edilmiş; herbiri vak'a-i cinâiyyeyi bütün tertîbât-ı evveliyesiyle i'tirâf etmiş, şürekâ-yı mefsedetleriyle müşevvikleri de haber vermiş olduklarından vak'ada medhaldâr olanların birçoğu da taht-ı tevkîfe alınmışlardır. Ta'kîbât ve tahkīkāta devâm olunuyor.

Tahkīkāt ve istintâkın hitâmından sonra İstanbul Muhâfızlığı tarafından matbûât ile hakīkat-i vak'anın, gerek doğrudan doğruya gerek bil-vâsıta zî-medhal olan eşhâsın esâmîsiyle beraber, mufassalan bütün safahât ve teferruâtı hakkında bir beyânnâme-i resmî neşr olunacaktır.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

26 Haziran 1913 | 21 Receb-i Şerîf 1331 | Perşembe | 13 Haziran 1329 | Cild: 10 - Aded: 250

HADÎS-İ ŞERÎF

مَنْ اَصْبَحَ لاَيَهْتَمُّ بِالْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ[1]

Tercümesi

"Kim müslümanların derdini kendine mâl etmezse, onlardan değildir."

[1] Yûsuf, 12/87.

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile;
Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nâfile!
Kaç hakīkī müslüman gördümse: Hep makberdedir;
Müslümanlık, bilmem amma, gâlibâ göklerdedir!
İstemem, dursun o pâyânsız mefâhir bir yana...
Gösterin ecdâda az çok benzeyen bir kan bana!
İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yâdigâr,
Çok değil, ancak, necîb evlâda lâyık tek şiâr.
Varsa şâyed, söyleyin, bir parçacık insâfınız:
Böyle kansız mıydı -hâşâ- kahraman eslâfınız?
Böyle düşmüş müydü herkes ayrılık sevdâsına?
Benzeyip şîrâzesiz bir mushafın eczâsına,
Hiç görülmüş müydü olsun kayd-ı vahdet târumâr?
Böyle olmuş muydu millet can evinden rahnedâr?
Böyle açlıktan boğazlar mıydı kardeş kardeşi?
Böyle âdet miydi, bî-pervâ, yemek insan leşi?

Irzımızdır çiğnenen! Evlâdımızdır doğranan!
Hey sıkılmaz! Ağlamazsan, bâri gülmekten utan!
«His» denen devletliden olsaydı halkın behresi:
Pâyitahtından bugün taşmazdı sarhoş na'resi!

"Kurt uzaklardan bakar, dalgın görürmüş merkebi;
Saldırırmış ansızın yaydan boşanmış ok gibi.
Lâkin aşk olsun ki aldırmaz da otlarmış eşek,
Sanki tavşanmış gelen, yâhud kılıksız köstebek!
Kâr sayarmış bir tutam ot fazla olsun yutmayı...
Hasmı, derken, çullanırmış yutmadan son lokmayı!.."

Hâlimiz merkeble kurdun aynı... Aslâ farkı yok.
Buysa insanlık demek: İnsanlığın hiç zevki yok
Burnumuzdan tuttu düşman, biz boğaz kaydındayız!
Bir bakın: Hâlâ mı hâlâ ihtiras ardındayız!
Saygısızlık elverir. Bir parça olsun arlanın:
Vakti çoktan geldi, hem geçmektedir arlanmanın!
Davranın, haykırmadan nâkūs-i izmihlâliniz...
Öyle bir buhrâna sapmıştır ki, zîrâ, hâliniz:
Zevke dalmak şöyle dursun, vaktiniz yok mâteme!
Davranın, zîrâ gülünç olduk bütün bir âleme.
Bekleşirken gökte yüz binlerce ervâh intikām;
Yerde kalmış, na'şa benzer kavm için durmak harâm!
Kahraman ecdâdınızdan sizde hiç kan yok mudur?
Yoksa: İstikbâlinizden korkulur, pek korkulur!

Mehmed Âkif

[254] Müdâfaât-ı Dîniyye:

HUTBELER

– 4 –

GÜNAH YÜKÜ TAŞIYAN HAKKINDA HUTBE

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
مَنْ ذَا الَّذى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِه[1]

Settâru'l-uyûb ve gaffâru'z-zünûb olan Allah cümlemizi şefî'-i rûz-i cezâ ve Resûl-i müctebâ hazretlerinin şefâatine nâil etsin âmîn.

Ammâ ba'd, Hatîb-i Nasrânî işbu dördüncü hutbesinde yine hazret-i Âdem'in isyânı sebebiyle fıtrat-ı selîmesi tabîat-ı esîmeye tahavvül ettiğinden tutturarak İsa'dan başka bütün insanların ondan tevârüs tarîkıyla âsim ve günahkâr olduklarını ve taraf-ı şâri'den onlara ma'sûm bir vasî ta'yîni lazım gelip işbu vasî-i şer'î Mesîh'ten ibâret olmakla onun ef'âli bi-aynihî insanların kendi fiilleri makāmına geçtiğini beyân ile bize de o ma'sûmu kendimize vasî ittihâz etmekliğimizi, tavsiye yani başka türlü ta'bîrler ile yine ehl-i İslâm'ı Nasrâniyet'e da'vet ediyor ve [2](لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى) âyetini ünvân ittihâz eylediği hutbesinin ibtidâsında "Setr-i emîn ve melce-i hısn olan Allah sizi hayıra irşâd ve şerden vikāye etsin âmîn" cümle-i duâiyyesinin altına gizlenerek bizi en büyük bir şerre sevk eyliyor. Biz de ihvân-ı dînimizi onun tesvîlât ve iğfâlâtından vikāye için ifâdâtını harf be-harf ta'kîb ederek lazım gelen îzâhâtı i'tâ eyleyeceğiz. Hatîb makāma taalluku olsun olmasın bir takım âyât-ı celîle ile şu vechile işe başlıyor:

"Ammâ ba'd, *Kur'ân* şöyle buyurmuştur: (لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى) Yani her insan kendi hatâsının cezâsını çekecek ve salâhının hayrını görecektir. Her insan ne kesb ederse yalnız ona nâil olur."

Çok doğru bir söz değil mi? İşte hatîbimiz bu doğru sözden ne kadar yanlış netîceler çıkarmaya çalıştığını ve insanı âdetâ muhtâc-ı vesâyet bir hâle getirdiğini göreceksiniz. İşte bu mes'ele bizim âlem-i Nasrâniyyet demek olan âlem-i medeniyyet ile münâsebât ve mübâhesâtımızda ne kadar dûrbîn ve dûr-endîş bulunmaklığımız lazım geldiğini bir kere daha irâe etmektedir.

"Ey ehibbâ, insanlar dünyada ihvân ve akārib ve aşâir ve kabâil hâlinde bulunuyorlarsa da onlar rûz-i cezâda gerek efendi gerek kul olsun birer birer arz-ı vücûd edeceklerdir."

Evet! Öyledir: [3](وَكُلُّهُمْ اٰتِيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا) "Mahlûkāttan her biri yevm-i kıyâmette huzûr-ı İlâhîye dünyada olan şeylerin kâffesinden ârî olarak gelecektir." Fakat azîzim, sen âlâyı vâlâ ile gitmek ister misin? Onun da yolu var: [4](يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا) "Müttakîleri huzûr-ı Rahmâniyyete muazzez ve muhterem cem'iyet hâlinde haşr u cem' ettiğimiz günü yâd et." Evet! Bunu yâd et de esbâbına teşebbüs eyle. Amma siz tuhaf adamlarsınız: [5](وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا) "Allah kendine evlâd ittihâz etti dersiniz" [6](لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِدًّا) "Hakîkaten acîb sözler söylersiniz." Hiç düşünmezsiniz ki [7](وَمَا يَنْبَغِى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا) "Allah için kendine evlâd ittihâz etmek lâyık değildir." Bu sebepten sizin için meydân-ı arasâta ferden ferdâ gitmekten başka yol kalmıyor. Bundan dolayı da ne kadar endîşe etseniz yeridir.

"Birâder birâderine ve kul efendisine fâide vermeyecektir."

Evet! Öyledir dostum öyledir. [8](يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيهِ. وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ. وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ) "O gün insan kardeşinden, anasından, babasından ve hatta zevcesinden firâr edecektir." [9](لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَاْنٌ يُغْنِيهِ) "Çünkü o gün onlardan her birinin bir meşgûliyeti olduğundan başkasına bakmaya vakit bulamayacaktır." (Sûre-i Abese) Dahası var: [10](اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) "O gün bütün dünya dostları yekdiğere düşman olacaktır." (رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ اَضَلُّونَا) "Yâ Rab! Bizi ıdlâl eden bunlardır." (A'râf 38)[11] (رَبَّنَا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَلِينَ) "Yâ Rab! İns ve cinden bizi ıdlâl edenleri göster de onları ayaklarımızın altına alalım, tâ ki esfel-i sâfilînde bulunsunlar." (Fussilet 29)[12] diyeceklerdir. Fakat bu hal umûmî değildir, bunların mütesnâları da vardır: [13](اِلَّا الْمُتَّقِينَ) Dostum! Siz bu müstesnâlardan olmak isterseniz şu âyet ile amel ediniz: [14](سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا) "Îmân edip amel-i sâlih işleyenler için hazret-i Rahmân muhabbet-i mütekābile ihsân edecektir."

Hatîb diyor ki:

(وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ) (*Kur'ân* Sûre-i Bakara 123)[15] Yani: "Korkunuz o gündür ki o zaman bir kimse diğer bir kimse için hiçbir işe yaramayacaktır ve ondan fidye ve bedel kabûl olunmayacaktır ve şefâatin dahi ona bir fâidesi olmayacak ve muâvenete dahi nâil olmayacaktır."

Hatîb-i Nasrânî burada inceden inceye sokmaya başlıyor ve şefâati inkâra mukaddime olarak fırak-ı İslâmiyyeden Mu'tezile fırkasının kebâirde şefâati inkâr hakkında istidlâl ettikleri âyeti ityân ediyor. Biz de deriz ki:

Evet! Dostum Sûre-i Bakara'da öyle bir âyet vardır; amma kime hitâb olduğunu görmediniz mi? Üst tarafındaki âyette: [16](يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ) buyurulmuyor mu? Birkaç satır üst tarafında [17](وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا) kavl-i keriminden de bunun muhâtabı kimler olduğunu anlayamadınız mı? Sizin Allah'a isnâd **[255]** ettiğiniz veled olsun veya sâir biri olsun size

[1] Bakara, 2/255.
[2] En'am, 6/164.
[3] Meryem, 19/95.
[4] Meryem, 19/85.
[5] Meryem, 19/88.
[6] Meryem, 19/89.
[7] Meryem, 19/92.
[8] Abese, 80/34-36.
[9] Abese, 80/37.
[10] Zuhruf, 43/67.
[11] Âyet numarası "37" olarak yazılmıştır.
[12] Âyet numarası "27" olarak yazılmıştır.
[13] Zuhruf, 43/67.
[14] Meryem, 19/96.
[15] Âyet numarası "117" olarak yazılmıştır.
[16] Bakara, 2/47.
[17] Meryem, 19/88.

şefâat edemez. Bu âyeti tefsîr ve tahsîs eden âyât-ı celîleden âtîde bahsedeceğiz.

"Ancak: Âdem ne ekerse onu biçecektir" (Galatyalılara Risâle 6:7)

Öyle ya! Dünya âhiretin mezraasıdır. [1](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى)

"Ey ihvân, dünya âhiret gibi değildir, yani ona benzemez. Zirâ dünyada fakīr zenginden atıyye alır, zaîf kuvvetlinin muâvenetine nâil olur. Garîb hayır sâhibinin yanında mesken bulur ve darlıkta kalmış olan kimse bollukta bulunan kimseden ya fâizle veya fâizsiz akçe istikrâz eder. Dünyada elem ve ızdırapları tahfîf ve muzâyakaları bertaraf etmeye mahsûs melce' ve penâhlar, şefî'ler ve tesellî ediciler bulunur ve ne kadar çok açlar doyurulurlar. Susuzlar içirilirler, çıplaklar giyindirilirler, hasta ve mahbûslar ziyâret olunurlar, fakīr ve sefîllere müjde verilir ve herkes bir adam imişler gibi havâiclerinin derecesine göre birbirlerine yardım ederler."

Dostum keşke öyle olaydı. Öyle olaydı da [2](تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى) emr-i celîli yerine getirile idi. O gün yeryüzü şimdikinden başka hal ibrâz ederdi. İnsanların menfaat-i müşterekeleri böyle teâvün ve tenâsur ile yaşamalarındadır ve Allah onları böyle yaşamak üzere bir baba bir anadan halk etmiştir. Lakin ne çâre ki bir takım ağrâz-ı siyâsiyye, menâfi'-i şahsiyye, insanların cehâleti gözlerine perde oluyor, bu hakīkatleri görmelerine mâni' teşkîl ediyor. Sizin ifâdâtınız âdetâ "ütopi" dedikleri hayalperestliktir. Eğer maksadınız ne olduğu ma'lûm olmasaydı okuyanlar âdetâ sizi sâdedillikle ithâm ederdi. Bereket versin maksadınız ma'lûmdur da onun için böyle ithâmât size vârid olmaz.

"Ve lâkin âhirette hiçbir yük taşıyan kimse başka bir adamın yükünü taşımayacak ve bir kimsenin diğer bir kimseye fâidesi olmayacaktır."

Bu sözünüzün birinci fıkrası [3](لَا تَزِرُ...) âyetinden müstenbat olmakla doğrudur; lakin "Bir kimsenin diğer bir kimseye fâidesi olmayacağı," fıkrasını alâ-ıtlâkıhî kabûl edemeyiz. Şu kadar ki bunun münâkaşasını âtîye ta'lîk ediyoruz.

"İmdi eğer ehl-i cehennemden biri cemî' ehl-i cenneti imdâdına çağırsa yahud onlardan birisini kendisine dost yapsa hiçbir istifâde etmez ve susuzluğu mündefi' olmaz ve işte buna binâen *Kur'ân*da şöyle buyurulmuştur: (وَنَادٰى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ) (*Kur'ân* Sûre-i A'râf 50)[4] "Ashâb-ı nâr ashâb-ı cennete –üzerimize biraz su akıtınız yahud Allah'ın size verdiği erzâktan bize veriniz– diye nidâ edecekler, ehl-i cennet dahi cevaben –Allah bunların her ikisini dahi kâfirlere harâm etmiştir– diyeceklerdir."

Hatîb Efendi! Âyeti niçin burada kat' ettiğinizi suâl edebilir miyim? Mesâhif-i şerîfenin orasında küçücük bir "Lâ" işâreti vardır, ilm-i kırâata vâkıf olanlar bilirler ki bunun ma'nâsı "tevakkuf etmeyiniz, ileri geçiniz" demektir. Bakınız aşağısında ne geliyor: (اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا) "Ol kâfirler ki dinlerini eğlenceye ve oyuncağa çevirdiler." (فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا) "Onlar dünyada iken bu güne mülâkī olacaklarını unuttukları gibi biz de bugün onları kûşe-i ferâmûşîye attık."[5]

Ne yapalım Hatîb Efendi? Gerçi bîçârelerin halleri acınacak şey, lakin görüyorsunuz ya! Kendi amellerinin cezâsıdır. İnsâf ediniz; Allah'ın günün serinliğinde aden bahçelerinde dolaştırarak, bulutların üzerinde gezdirerek, evlâd ü ıyâl sâhibi kılarak dinlerini mel'abe hâline getirenlerin hâli daha nasıl olur? Siz de bu hâle gelmemek ve [6](يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ) "Ey kullarım bugün sizin için korku yoktur ve mahzûn da olmazsınız" hitâb-ı latîfine nâil olmak ister misiniz? Dîninizi mel'abe hâline getirmekten vazgeçiniz, [7](اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ) "Âyetlerimize îmân edip dâire-i İslâm'a dâhil olanlar" idâdına giriniz; o vakit [8](اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ) "Siz de ezvâcınız da sürûr u hubûr içinde cennete giriniz" hitâbına nâil olursunuz.

"Ey âdemler, dünya dâr-ı amel ve cihâddır. Bugün ekin günü, yarın ise yevm-i hasâddır. İmdi dünyanızda âhiretiniz için çalışınız."

Hatîbin bu sözü pek doğrudur, lâkin maksadı fâsiddir. (كلمة حق اريد بها الباطل) kabîlindendir. Gerçi bu meâlde nice âyât-ı celîle ve ehâdîs-i Nebeviyye vardır. Ezcümle Sûre-i Zümer'de [9](يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ) "Ey îmân eden kullarım Rabbinize muhâlefetten sakınınız, bu dünyada tâat ile ihsân eden kimse için âhirette ecr-i hasen vardır" buyurulmuştur. Lakin Hatîb, "Dünyada iken Mesîhi kendinize vasî ittihâz ediniz" demek istiyor.

"Ve salâh ve takvâ erbâbından yahud merâtib-i âliyye ashâbından birine tevekkül etmeyiniz."

Zâten ehl-i İslâm [10](هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا) "Mün'im-i hakīkī hazret-i Rahmandır, biz ona îmân ve tevekkül etmişiz" demekle me'mûrdurlar. Külle yevmin salavât-ı hamsenin her rek'atinde ve evkāt-ı sâirede tekrar ettikleri Sûre-i Fâtiha'da (اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) "Yâ Rab! Yalnız sana ibâdet eder ve yalnız senden yardım bekleriz" diye cenâb-ı Hakka karşı ahd ü mîsâk eylerler. Yâ Hatîb Efendi! Sen niçin nasîhatin ile amel etmeyerek halâskâra tevekkül ediyorsun?

Hatîb diyor ki:

(فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) (*Kur'ân* Sûre-i Zelzele [99]) Zerre kadar ağırlığında hayır icrâ eden onu görecek ve zerre kadar şer icrâ eden onu görecektir."

Cümle ehl-i İslâm'ın ma'lûmu olan bu âyeti acaba Hatîb-i Nasrânî niçin îrâd ediyor? Şunu demek istiyor ki zerre kadar şer işleyen kimse mutlakā onu görecektir şefâat ile afv ettirmek mümkün olmayacaktır. Âtîdeki sözü de onu müeyyiddir:

"Seyyide Zeyneb ve Seyyidinâ Hasan ve Hüseyin gibi ehl-i beytten ve Seyyidinâ el-Bedevî ve Seyyidinâ İbrahim ed-Düsûkī gibi evliyâdan, kezâlik enbiyâ ve rüsulden sizin için şefâat etmelerini taleb etmeyiniz."

---

[1] Necm, 53/39.
[2] Mâide, 5/2.
[3] En'am, 6/164.
[4] Metinde âyet numarası "48" olarak yazılmıştır.
[5] A'râf, 7/51.
[6] Zuhruf, 43/68.
[7] Hicr, 15/2.
[8] Zuhruf, 43/70.
[9] Zümer, 39/10.
[10] Mülk, 67/29.

[256] Filhakîka öyledir; zîrâ şefâat taleb etmek duâdır, duâ ise ibâdet kabîlinden olup Allah'a mahsûstur. Şefâat ehli olan bir zâtın şefâatini (اللهم شفعه فينا) "Yâ Rab onu bizi şefî' kıl" diyerek yine Allah'tan taleb etmelidir. Lakin Allah'a veled isnâdından hazer etmeyen bir Hatîb-i Nasrânî böyle doğru bir nasîhat verir mi? Onun maksadı ifâdât-ı âtiyesinden müstebân olur:

"Zirâ onlar ancak münzirler ve mübeşşirlerdir. Rûz-i cezâda onlar günahkârlara karşı ehibbâ ve şüfeâ mevkiini değil ancak hasımlar ve şâhitler mevkiini tutacaklardır."

Yani enbiyânın vazîfesi yalnız inzâr ve tebşîrden ibâret olup şefâat onların işi değildir demek istiyor ve şu bâtıl da'vâsını isbât için:

"İşte te'kîden şöyle buyurulmuştur."

diyerek Sûre-i A'râf'dan bir âyetin yarısını ityân ediyor. İleride şefâat dahi enbiyânın işi olduğunu isbât edeceğimizden burada hatîbimizin âlemi nasıl iğfâle çalıştığını ve hadd-ı zâtında delîli kendi aleyhine çıktığını göstermek için üst tarafında bil-iltizâm meskûtün-anh bıraktığı âyetleri gözden geçirmemiz lazım geliyor: [1](وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) "Kıyâmeti inkâr edenlere Peygamberimiz bir kitap yani bir *Kur'ân* getirdi o kitabın âyetlerini ve ahkâmını ilm-i âlihimiz üzere tafsîl ettik, bu *Kur'ân* îmân edenler için hidâyet ve rahmettir." (هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ) "Münkirler *Kur'ân*ın vaad ve vaîdi doğru çıkacak mıdır diye intizâr ediyorlar." (يَوْمَ يَأْتِى تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ) "Onların meydân-ı zuhûra geldiği gün *Kur'ân*'ı dünyada iken inkâr etmiş olanlar derler ki:"

(قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) (*Kur'ân* Sûre-i A'râf 53)[2] "Rabbimizin resûlleri bize gerçekten hakîkati getirdiler, imdi acaba bizim için şefâat edecek şefî'lerimiz var mıdır? Yahud amel ettiğimizden farklı sûrette amel etmemiz için geri gönderilebilir miyiz? Lakin onlar kendi nefislerini dûçâr-ı hasâr ettiler. Ve iftirâ ettikleri şeyler onlardan ayrıldılar."

Elbette öylesi adamların âkıbeti bundan başka ne olabilir. Acaba Hatîb-i Nasrânînin ulûhiyet isnâdıyla iftirâ ettiği Hazret-i Îsâ kendisinden ayrılmayacak mı?

"Kezâlik şöyle buyurulmuştur: (رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللهُ عَزِيزًا حَكِيمًا) (*Kur'ân* Sûre-i Nisa 165)[3] "Mübeşşir ve münzir olan resûller hakkında size haber verdik ki o resûllerden sonra adamların Allah'a karşı serd edecek bir delîl ve hüccetleri olmasın ve Allah azîz ve hakîmdir."

Bizim de geçen müdâfaamızda beyân ettiğimiz üzere [4](وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) âyet-i kerîmesi mûcebince bir kavme tebşîr ve inzâr edici peygamber göndermedikçe Cenâb-ı Hak hiçbir kavme azâb etmez. Hatîbin ityân ettiği âyette de böyle resûller gönderilmesi insanlar için "Bizi îmâna da'vet eden olmadı" diye hüccet ikâme etmek ihtimâlini kat' maksadına mübtenî olduğu beyân olunuyor. Halbuki Hatîbin maksadı yine peygamberlerin inzâr ve tebşîrden başka vazîfeleri olmadığını göstermektir. İnsanların ezher cihet ümîdini kat' ile onları hâmîsiz bırakmak için ilâve ediyor:

–devam edecek– **Mahmud Es'ad**

[1] A'râf, 7/52.

[2] Metinde âyet numarası "51" olarak yazılmıştır.

[3] Metinde âyet numarası "163" olarak yazılmıştır.

[4] İsrâ, 17/15.

FELSEFE

AKĀİD-İ İSLÂMİYYE

28- Ma'nâ-yı Tevhîde Mugāyir Olan Şirkin Butlânı:

Bundan evvelki makālelerde ber-tafsîl îzâh olunduğu üzere Cenâb-ı Hakk'ın halk ve îcâd husûsunda hiçbir sûretle şerîki yoktur; esbâb-ı zâhirenin verâsındaki kuvve-i gaybiyye, saltanat-ı kāhire yalnız Allah'a mahsûs olduğu cihetle tezellül ve huzûun aksâ-yı gāyeti olan "ibâdet" de ancak ona maksûrdur; mahlûkāt üzerinde câri olan kavânîn-i ilâhiyye ve esbâb-ı zâhirenin fevkinde bazı kimselerin de te'sîri olduğunu i'tikād etmek şirktir, küfürdür.

Evet, mahlûkātın kudreti hâricinde olan şeyler üzerinde Allah'tan başka bazı kimselerin, bazı eşyanın da bir nüfûzu, bir tasarruf ve saltanatı olduğunu i'tikād ederek Allah'tan başkasını ta'zîm, abdin kādir olmadığı şeylerde onlardan imdâd, nusret ve muâvenet taleb etmek mahz-ı şirk, ayn-ı küfürdür. Çünkü kâinâttaki silsile-i uzviyyâtı tedkīk ve tetebbu' edersek bütün mevcûdâtın Cenâb-ı Hak tarafından birtakım –lisân-ı şer'de âdetullah ta'bîr olunan– ebedî, lâ-yetegayyer kānûnlara rabt edildiğini görürüz. Hükemânın kavânîn-i tabîiyye nâmı verdikleri bu kavânîn-i fıtriyye, bu sünen-i ilâhiyye hiçbir zaman tebeddül etmez: [5](سُنَّةَ اللهِ الَّتِى قَدْ خَلَتْ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلًا), [6](مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَحْوِيلًا) Binâenaleyh teşebbüsâtında muvaffak olmak isteyen kimselerin her halde kavânîn-i tabîiyye, sünen-i ilâhiyyeye tevfîk-i hareket etmeleri lazımdır; kavânîn-i tabîiyye ve âdât-ı ilâhiyyenin hilâfına hareket ederek muvaffakiyyâtı başka taraflarda arayanlar teşebbüsâtlarında kat'iyyen muvaffak olamayacakları gibi, bu hareketleriyle mahlûkāt üzerinde câri olan sünen-i ilâhiyyenin, esbâb-ı zâhirenin verâsında başka âmiller olduğunu i'tikād etmiş olduklarından bu sûretle hareket, şirkten başka bir şey değildir.

Meselâ: Harpte kuvve-i askeriyyeden başka şeyler ile nusret taleb etmek, hasta olan bir kimsenin –Allah tarafından hidâyet olunduğumuz edviyeyi isti'mâl etmeksizin– şifâyâb olmasını istemek, dünya ve âhirette mes'ûd olmak için Cenâb-ı Allah'ın meşrû' kıldığı kavânîn-i fıtrıyyeyi bırakıp da bu saâdeti başka yollarda aramak, kendileri de muhtâc-ı muâvenet bir takım kimselerin muâvenetini, duâsını taleb etmek mahz-ı şirktir; bunların hepsi de Vesenîler ile onların tarîkine sülûk eden Yehûd ve Nasârânın tevessül ettiği **[257]** şeylerdir. İslâmiyet, âdât-ı Veseniyyînden olan bu nevi' şirki mahv etmiş, kudret-i beşeriyyenin fevkinde olan umûru yalnız Cenâb-ı Allah'a reddeylemiştir. Bu sû-

[5] Fetih, 48/23.

[6] Fâtır, 35/43.

retle İslâmiyet saâdetin rükn-i rekîni, a'mâl-i beşeriyyenin kavâmı olan iki emr-i azîmi takrîr etmiş bulunuyordu: Abd, vesîle-i saâdeti olan şeyleri kendi irâdesi, kendi kudretiyle kesb eder. Kudret-i ilâhiyye bütün kâinâtın mercîidir; herşey kudret-i ilâhiyyenin âsârıdır.

Âdât-ı Veseniyyînden olup da tevhîde mugāyir olan bu nevi' şirkin butlânı ise hem aklen hem naklen sâbittir. Aklen bâtıldır; çünkü akıl, nizâm-ı bedîa, kavânîn-i sâbite sâhibi olan bu avâlim ve ekvâna bakar, onların içinde kendisine îcâd ve tasarruf nisbet edilecek hiçbir şey göremez, bununla beraber kâinâtın bu sûretle vücûdu –öyle bazılarının kāil olduğu gibi– mücerred tesâdüf ve ittifâk neticesi olmak da imkân hâricinde olduğuna kanâati olursa; o zaman, akıl yakīnen bilir ki: Bu ibdâ' ve itkānın masdarı ancak bir "Kuvve-i Gaybiyye"dir; herşey yalnız ondan sudûr ediyor; îcâd ile i'dâm ile, imdâd ve muâvenetle teferrüd eden ancak O'dur. (قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ)[1], (صُنْعَ اللهِ الَّذى اَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ)[2], (رَبُّنَا الَّذى اَعْطٰى كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى)[3].

Akıl bu sûretle bir ilm-i yakīnî hâsıl ettikten sonra elbette hükm eder ki: Esbâb-ı zâhirenin verâsında olan kuvve-i gaybiyye nerede olursa olsun mutlakā herşey ona mahsûstur. Kâinâtta cârî olan sünen-i tabîiyye, kuvâ-yı kesbiyye de onun, vaz' ettiği şeylerdir; binâenaleyh sebepsiz bir şeyi meydâna getirmek de yalnız kendisine mahsûstur. Herhangi bir kimsenin Allah'tan başkasına –saltanat-ı gaybiyyenin şuûrundan neş'et eden bir huzû' ile– tezellül ve huzû' göstermesi kat'ıyyen câiz değildir; bu sûretle huzû', ibâdet ancak Allah'a mahsûstur. Yapacağı ibâdâtı Allah'a tahsîs ederek niam-ı îcâd ve imdâdına şükr etmek vâcibtir. İşte akl-ı selîmin vereceği hüküm budur. Bu hakīkati bazı hükemâ da i'tirâf ve tasdîk ettiği halde beşeriyetin ekserîsi bundan gaflet göstermiştir. Bunun içindir ki, bu hakīkati telkīn etmek husûsunda dine ihtiyaç görülmüştür.

Bu nevi' şirkin naklen bâtıl olduğuna gelince: Bu bâbda vârid olan nusûs bunu pek mükemmel bir sûrette îzâh etmektedir; çünkü *Kur'ân*, açık, belîğ bir lisân-ı Arabî ile nidâ ediyor ki: Bütün enbiyânın telkīn etmiş olduğu din, dîn-i tevhîddir; ibâdetin yalnız Allah'a mahsûs olduğu bütün edyânda bildirilmiştir: (وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدّينَ)[4], (وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اِلٰهًا وَاحِدًا لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)[5] İşte bu da geçen makāledeki (اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ) âyetinin tetimmesidir. Bu hakīkati telkīn için pek çok âyât-ı kerîme vârid olmuştur. Bunlardan sarâhaten anlaşılıyor ki: Kendilerinden bir takım havâyicin kazâ edilmesi taleb olunan kimseler ister melâike, ister enbiyâ, evliyâ olsun –başkalarının hâcetini bitirmek değil â, kendi nefisleri için bile ne mazarrata, ne de menfaate kādir değillerdir; diğerleri gibi onlar da muhtâc-ı muâvenettir. İşte Furkān-ı Hakîm:

(اِنَّ الَّذينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ...)[6]، (وَالَّذينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ. اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبيرٍ)[7]

Bu bâbda fazla îzâhâta ne hâcet! Seyyidü'l-enbiyâ, cenâb-ı Peygamber bile taraf-ı İlâhîden şu sûretle emr olunmadı mı?

(قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَاءَ اللهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ السُّوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذيرٌ وَبَشيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ)[8]، (قُلْ اِنّى لَا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا. قُلْ اِنّى لَنْ يُجيرَنى مِنَ اللهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا. اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللهِ وَرِسَالَاتِهِ)[9]

Bu âyet-i kerîmelerden anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem efendimizin de vazîfesini yalnız teblîğe inzâr ve tebşîre hasr ediyor. Bunlardan başkasına kādir olmadığını tasrîh ediyor. Şimdi munsıfâne düşünelim! Bizzât hazret-i Peygamberin kendisi de istediği kimseleri rüşd ü hidâyete sevk etmeye –ki teblîğden ibâret olan vazifesinin eseridir– kādir olmazsa, nâsın mazarrat ve menfaatine istemiş oldukları ihsân, yahud men' etmeye nasıl kādir olur?

(مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدى مَنْ يَشَاءُ)[10]، (لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدى مَنْ يَشَاءُ)[11]، (وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذيرًا)[12]، (اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ)[13]

Resûl-i ekrem efendimizin vazîfesi yalnız teblîğ, inzâr ve tebşîr olduğuna dâir bu kadar âyât-ı kerîme nâzil olduğu gibi, kâffe-i rüsul-i izâm haklarında da (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلينَ اِلَّا مُبَشِّرينَ وَمُنْذِرينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)[14] âyet-i Samedâniyyesi nâzil olarak onların da inzâr ve tebşîrden başka vazifeleri olmadığı îzâh edilmiştir.

İşte hasr sîgasıyla vârid olan bu kadar âyât-ı muhkeme-i ilâhiyyenin hepisi de kat'î olarak delâlet ediyor ki: Enbiyâ-i kirâm hazerâtının vazîfeleri yalnız teblîğdir; Cenâb-ı Hak tarafından telakkī eyledikleri şeyleri inzâr ve tebşîr sûretiyle nâsa teblîğ etmekten başka vazîfeleri yoktur. Bunların vazîfe-i teblîğden başka bir de def'-i mazarrat, celb-i menfaat, tevsî'-i rızk; ve daha bunlara mümâsil –dinden inhirâf eden kimselerin peygamberlerin de dûnunda olan evliyâlardan taleb ettikleri şeyler gibi– husûsâtta Allah ile kulları arasında vâsıta olduklarını tasrîh eden bir âyet bile yoktur. Belki bütün âyât-ı ilâhiyye –şimdi îzâh edildiği üzere– bu vesâtat mes'elesini pek sarîh bir sûrette nefy etmektedir. Gerek sahâbe-i kirâm, gerek selef-i sâlihînin i'tikādları da bu merkezde idi. Bâ-husûs ölümleriyle kesbden munkatı' olan mevtâya nisbetle!

Eğer rûh-ı dînden ibâret olan şu nusûs-ı kat'ıyye-i ilâhiyyeye zâhiri i'tibâriyle münâfî olan bir şeyin kitâb-ı ilâhîde, sünen-i Nebevîde mevcûdiyeti **[258]** farz edilirse o zaman onu müteşâbihâttan saymak üzerimize vâciptir; evet bu nusûsa muhâlif olarak bulunması mefrûz olan herşey mut-

[1] Nisâ, 4/78.
[2] Neml, 27/88, âyetin sonunda bir sonra gelen âyetin son üç kelimesi yazılmıştır.
[3] Tâhâ, 20/50.
[4] Beyyine, 98/5.
[5] Tevbe, 9/31.
[6] A'râf, 7/194.
[7] Fâtır, 35/13/14.
[8] A'râf, 7/188.
[9] Cin, 72/21-23.
[10] Kasas, 28/56.
[11] Bakara, 2/272.
[12] Furkân, 25/56.
[13] Şurâ, 42/48..
[14] En'âm, 6/48.

lakā müteşâbihâttandır. Müteşâbihâtın da hükmü bundan evvelki makālelerde ber-tafsîl îzâh olunmuş idi. Maamâfîh *Kur'ân*'da, hadîsde böyle bir şey aslâ vârid olmadığı halde Allah bizim başımıza bir takım insanları musallat kıldı ki: Onlar, kelimeleri tahrîf *Kur'ân'*ı kendi re'yleri ile tefsîr ediyorlar; onlar, âdât-ı Veseniyyînden olup tevhîde mugāyir olan bu nevi' şirke tevessül; evliyâlara da vesîle nâmı veriyorlar, sonra bu vesîlenin –yani esbâb-ı zâhirenin fevkinde olan husûsâtta evliyâlardan nusret ve muâvenet taleb etmenin, onların türbeleri önünde tezellül ve huzû' göstermenin– de [1](وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسيلَةَ) âyet-i kerîmesiyle matlûb olduğunu beyân ederek bu şirkin beyne'n-nâs tervîcine çalışıyorlar.

Halbuki eimme-i din onların makām-ı istidlâlde getirmiş oldukları âtîdeki vesîleyi îmân ile, amel-i sâlih ile tefsîr ediyorlar ki *Kur'ân*'ın bütün ma'nâsıyla şehâdet ettiği bir tefsîrdir. Bu ma'nâca olan vesîle başkalarından matlûb olduğu gibi, enbiyâlardan, evliyâlardan da matlûbdur: [2](قُلِ ادْعُوا الَّذينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْويلًا. اُولٰئِكَ الَّذينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسيلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا.)

İşte görülüyor ki Cenâb-ı Hak peygamberlerinin vazîfesini tahdîd ediyor; binâenaleyh onlara Allah'ın bahşettiği şeyden ziyâde bir salâhiyet vermek bizim haddimiz değildir. Peygamberler böyle olunca başkalarının hiçbir şeye kādir olamayacakları müstağnî-i beyândır. Gerek sahâbe-i kirâmın, gerek sâir ulemâ ve evliyâullahın türbeleri, kabirleri önünden geçerken bize terettüb eden vazîfe onların ruhlarına birer fâtiha okumaktır; başka değil.

Yine o peygamberân-ı izâmın verdikleri haberlerden anlıyoruz ki: Allah bize şah damarımızdan daha yakındır; o halde –ta'lîm-i dînin gayrı husûsâtta– Allah ile kendi aramızda başkalarını vâsıta kılmaya niçin lüzum hissediliyor? İ'tikād-ı İslâma göre bizim için böyle bir vâsıtaya hiç de lüzûm yoktur. Çünkü: [3](فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللهِ اَحَدًا) buyuran *Kur'ân*dır. Bizim istiâne edeceğimiz, meded ve muâvenet taleb edeceğimiz yalnız Allah'tır. Zirâ her gün müteaddid def'alar [4](اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعينُ) kavl-i Samedâniyyesiyle kendisine münâcât ediyoruz.

Amma, gerek enbiyâ, gerek verese-i enbiyâ olan mürşidîne ta'zîm etmek husûsuna gelince: Bu ancak onlara iktidâ, onların üzerine salâtü selâm etmek gibi Cenâb-ı Hak tarafından me'zûn olduğumuz sûretler ile olur. Bunların kabirlerini ziyârete gelince, Resûl-i ekrem bundan men' ettiği halde bilâhare ölümden ibret almak, âhireti düşünmek maksadıyla ziyâret-i kubûra izin vermiştir; fakat, maksat bu olmalıdır; eğer bu maksat ile gidilmez de kabirlerin başında bir takım şeyler taleb edilmek, orada namaz kılmak, kabirlere yüz göz sürmek için gidilirse bittabi' câiz değildir. Nasıl ki hadîs-i şerîfde de tasrîh edilmiştir, işte dîn-i ilâhî bundan ibârettir. [5](فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّه فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه اَحَدًا)

Aksekili Ahmed Hamdi

[1] Mâide, 5/35.
[2] İsrâ, 17/56.
[3] Cin, 72/18.
[4] Fâtiha, 1/5.
[5] Kehf, 18/110.

TASFİYE-İ AHLÂK VE İBÂDET

Epeyce bir zamandan beri milletimizin ciğerlerine düşen mühim bir kurdun kuvvetli bir sûrette tevsî'-i dâire-i sirâyet etmeye başladığı görülüyor. Bu hastalığın ehemmiyeti anlaşıldığı ve bugün çekilen müşkilâtın esâsını bütün o teşkîl etmekte olduğu bilindiği halde bilmem neden tedâvîsine lüzûmu kadar ehemmiyet verilmiyor. Kıymet ve meziyet-i milliyyemizi kemiren, şahs-ı ma'nevî-i devleti ciğergâhından yakalayan, ahvâl-i rûhiyye-i milliyyemizi bilinmez, anlaşılmaz bir şekl-i garîb altında uçurumlara sevk eden o maraz-ı müdhiş, o adüvv-i bî-emân, ancak sû'-i ahlâktır. Kānûnî Sultân Süleyman[6] devrinden başlayarak zamanımıza kadar dâire-i sirâyetini arttıra arttıra nûr-ı fazîletimiz üzerine bir sehâb-ı zulmet çekerek bir lafz-ı bî-ma'nâ gibi milliyetimizi kıymetten ıskāta hazırlanan o çehre-i mahûf ahlâk bozukluğu olduğuna şüphemiz kalmamıştır. [7](رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ الله) Hikmetin başı Cenâb-ı Hak'tan korkmak olduğundan muhâfaza-i hüsn-i ahlâk evâmir ve nevâhîyi bize bildiren kānûn-ı ilâhîye, yani diyânetin çizmiş olduğu o meslek-i sahîh ve sâlime tevfîk-i hareketle kābil olur. Devleti en ziyâde vâdî-i inhitâta sevk eden şey gittikçe kesb-i vehâmet eden bu maraz-ı mühlik iken selâmet-i milleti îcâb eden esbâb arasında ehemmiyeti binnisbe geride bırakılıyor. Her milletin eşhâs-ı ferdiyyesine nisbetle farklı bir ahvâl-i rûhiyyesi vardır ki millet onu iktisâb ettiği anda hayâtı tâzelenir, ondan tebâüd ettikçe şu'le-i ikbâli söner, muntafî olur.

Rükn-i sahîh-i hayât-ı millet olan muhâfaza-i diyânet fevkalâde nazar-ı i'tinâya alınmaya şâyân bir hakīkattir. Bir ilmin netîcesinden istifâde o ilmin tatbîkiyle olup sâdece o ilmin ulviyetinden bahs etmekle bir şey hâsıl olamayacağı gibi Avrupa erbâb-ı fünûnundan pek çoklarının tedkīkāt-ı amîkaları netîcesinde onları bile teslîme mecbûr ettiren hakāyık-ı ulviyye-i dîniyyemizden istifâde dahi ancak ahkâm-ı celîlesine inkıyâd ve ittibâ'la te'mîn edilmiş olur. Bu lâzıme-i asliyyenin vesâit-i icrâiyyesini istihsâle tevessül etmek hikmet-i hükûmettir.

Meşrûbâttan hey'et-i ictimâiyye-i beşerin dûçâr olduğu mazarrat-ı elîme ve buna ibtilâdan hâsıl olan fecâyi'-i rûzmerre Avrupaca pîş-i nazar-ı dikkate alınarak bu muharrib-i insâniyyetin, bu düşman-ı hayâtın pençe-i gaddârânesinden ebnâ-yı beşeri muhâfaza için ne sûrette teşebbüsâtta bulundukları ve kālen, kalemen ne yolda ittihâz-ı tedâbîr eyledikleri cümlenin ma'lûmudur. İşte Avrupa devletleri bittecrübe mazarrâtı sâbit olan şeylerden birer birer tecerrüdle kendi ahvâl-i rûhiyyelerini ve şahs-ı ma'nevîlerini fazîlet-i ahlâkıyyeleriyle tezyîn ve o yolda yüksek ve hâkim bir mevki'-i insâniyyet işgāl etmeye çalıştıkları bir sırada biz Avrupa medeniyetinin nefsimizi okşayan buna mümâsil lâ-yuad yaldızlı zehirleriyle ve kendilerinin bile müştekî bulundukları bazı âdetleriyle ahvâl-i rûhiyyemizi tesmîm etmek revâ mıdır? O, nasıl bitmek tükenmek bilmeyen tetebbuâtıyla şarkın hazîne-i ilminden istifâde ederek reng-i millîsini lem'adâr ediyorsa hiç olmazsa biz de onların netâyic-i tedkīkātıyla vücûd

[6] Metinde "Selim" yazılmıştır.
[7] es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* 6811.

bulan terakkıyâtı kudret-i bedeniyyemizin daha çabuk neşv ü nemâsına hizmet edecek bu fünûn-ı müterakkıbeyi [müterakkiyeyi!] iktisâbla beraber ahvâl-i rûhiyyemizin ihyâsını da o nisbette mühim addetmeliyiz. Çünkü saâdet-i milliyyemiz ancak muhâfaza-i ahkâm-ı diyânetle ma'neviyâtımızı, fünûn ve terakkıyât-ı hâzıraya vukūfla maddiyâtımızı te'yîd etmekle kābil olur. Biri kuvve-i **[259]** ma'nevîsine hâkim, diğeri âfiyetine hâdim diyânet ve tabâbet gibi iki ilme şiddet-i ihtiyâcdan insan hiçbir vakit vâreste olamaz.

Fazâil ve hakāyık-ı insâniyye ziyâ kadar sâf, nûr kadar vâzıh bir sütûn-ı muhteşem gibi arzdan kubbe-i semâya doğru yükselir. İnsanlar mehâsin-i hulkıyye ile mütehallî oldukça ruhları semâ-yı hakîkate tereffu' ve i'tilâ eder. Hakîkat-i rûhiyyesini kesâfet-i ahvâl-i nefsâniyyeden tecrîd edemeyenler hayât-ı fâniyyeyi istihkār edemezler. Âlem-i hakîkatte hayrı olmayan bir kimsenin âlem-i insâniyyete hizmeti taklîdden ibâret kalır. Mu'tekid bir asker hayât-ı ebediyyesini hayât-ı müsteârına fedâ edemez. Hayât-ı hakîkiyyeyi iktisâb eden milletin bastığı toprak mülk-i ebedîsi, zafer onun peyk-i ezelîsidir.

Hakāyık-ı celîle-i *Kur'âni*yyenin derece-i ulviyyeti önünde ser-fürû-bürde-i tevkīr olan ve kanâat-i vicdâniyyelerini o tabakāt-ı âliyye-i hakkāniyyette te'mîn etmiş bulunan Avrupa eâzım-ı ricâlinden ve başlıcalarından Gote nâmında fâzıl-ı şehîrin edebiyât-ı şarkiyye üzerinde vukū' bulan tedkīkātında *Kur'ân-ı Kerîm* için ayırdığı faslında evâmir ve ahkâm-ı celîle-i *Kur'âni*yyenin ulviyyetinden bahisle bilmediği bir kuvve-i câzibenin o kitâb-ı mukaddesin mevki'-i bülend ve refî'i karşısında insanı cezb ederek mütehayyir ve hürmete mecbûr bıraktığını yazıyor.

Kezâlik seyr-i âşıkāne ve edebîsinin Avrupaca henüz muharriki ta'yîn edilememiş bir seyyâre hükmünde gösterilen dâhî-i şehîr Lamartin'in *Rafael* nâmındaki eser-i edebîsinde, "Cenâb-ı Hakkın sırr-ı vahdet ve ibâdet hiss-i tabîîsini kalbe ilkā etmekten maksad-ı celîl gerek [1](كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِيّا...) meâl-i münîfi vechile kendinin kenz-i mahfî olduğunu mahlûkātına bildirmek ve gerek kendine hürmet ve takdîs ettirmekten hangisi olursa olsun insan Cenâb-ı Hakkı düşününce bu iki hiss-i tabîî yani sırr-ı vahdetle beraber ibâdet hisleri birliktе tebâdür eyler" demiştir. Eserin diğer bir yerinde de "Her halde ibâdet insanların en büyük imtiyâzıdır. Zirâ hâlikına münâcât için yegâne vâsıta odur." Yolunda tasrîh-i kanâat-i vicdân ediyor.

İslâmiyet'in mâni'-i terakkī olduğunu iddiâ edenlere karşı Avrupalıların el-ân tetebbu' etmekten kendilerini alamadıkları sanâyi' ve mi'mârlık nokta-i nazarından herbiri bir güldeste-i irfân olan âsâr-ı dakīka-i hendesiyyeleri ve herbiri bir tarz-ı i'câzkârânede yapılmış cevâmi' ve mebânî-i kadîmedeki sütûn ve çini ve sâire gibi bedâyi'-i müşa'şaanın sâni'i müslümanlar olduğunu söylemek kâfîdir. [2](وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) düstûr-ı muazzamıyla teşvîk-i mesâî eden bir dîn-i celîlin mâni'-i terakkī olduğunu iddiâ etmek gibi vâhî bir söz tasavvur olunamaz. Avrupalıların bize isnâd ettikleri taassuba gelince henüz dumanı üstünde ta'bîrine mâ-sadak olan Balkan muhârebesi isnâdât-ı vâkıaya biz değil, belki kendileri elyak olduğu min tarafillâh vâsi' mikyâsda bize gösterilmiş bir delîl-i celîdir.

Hakāyık-ı dîniyyemizi ve o yolda yazılan âsârı tedkīk ile kanâat-ı vicdâniyyemizi te'mîn etmeden felâsifenin rûhu değil, belki nefsi avutucu kitaplarını tedkīk etmeyelim. Diyânet-i İslâmiyyenin felsefe ve hikmeti üzerine yazılmış müteaddid âsâr vardır. Şuarâ-yı zevil-ihtirâm-ı İslâmiyyeden hangisinin bir şiirini, manzûmesini okumuş olsak ulviyet-i ruhunun fezâ-yı hakîkatte âheng-i seyrini görürüz. Meselâ Gālib Dede'nin *Mi'râciyye*'sinde: (از بهر چه کویم هست از خود خبرم چون نیست – از بهر چه کویم نیست یا او نظرم چون هست) Yani cenâb-ı vâcibü'l-vücûd hazretlerine nasıl vardır diyebilirim ki kendimden haberim yok. Nasıl inkâr edebilirim ki nazarım O'nunladır. Kezâlik hazret-i Mevlânâ'nın: (این سخنها که از عقل کلست بوی آن کلزار و صحن سنبلست) Menbaı akl-ı küll olan bu sözler gülzâr ve sünbülistân-ı vahdetin râyihalarıdır. Diğer bir beytinde: (آفتاب معرفترا نقل نیست مشرق اوغیر جان و عقل نیست) Şems-i ma'rifet için nakil yoktur. Onun matla' ve maşrıkı akıl ve ruhtur. Meâllerindeki iş'âr-ı dehâ emsâl-i adîdesi kalbimizi yakīniyyete sevk edecek kuvvet-i ma'nâyı ve hakk-ı beyân-ı hikmeti tamamiyle muhtevîdir. Geçenlerde şuarâ-yı hâzıramızdan sernâme-i iftihârımız Abdülhak Hâmid Beyefendi hazretlerinin risâle-i mevkūteden birinde manzûr-ı şükrânım olan bir manzûmesinde: "Hem iki zâtında hem bir sevdiğim, hem dahi bilmem ki kimdir sevdiğim" zevk-i şâirânesiyle remz-i hakîkat buyurmuşlardı.

Sırr-ı vahdeti tasdîkle tev'em olan ibâdetin evâmir-i ilâhiyyeye tatbîk-i hareketle i'tilâ-yı rûh, iktisâb-ı fazîlete azîmetle selâmet-i hayât-ı milliyemizi arayalım. Çünkü insan düştüğü yerden kalkar. Sipihri açılmış güller, yâsemenlerle mutarrâ, zemîni âdâb ve tevâzu' dîbâlarıyla mefrûz o haremsarayın dervâze-i muhteşemi, bâb-ı istiğfârı henüz küşâdedir. Kevser-i ma'nâ akar havuzları, feyz-i câvidânî çağlar billûr selsebîlleri, hakîkat söyler bülbülleri henüz mevcuttur.

Fünûn-ı cedîdenin iktisâb ettiği derece i'tibâriyle genç fikirlerin hâsıl ettiği nezâketle muvâfık bir sûrette dekāyık-ı ilmiyye-i dîniyye ile kalplerini doyuracak, ilmiyle cidden âmil vâiz ve ulemâ, mebhas-i ilâhiyyâtta seyr-i sülûk görmüş ve tabakāt-ı ezvâk-ı ledünniyyeyi tatmış sâhib-i kemâl zevât ile ledünniyât-ı İslâmiyyeyi telkīn ve tatmîn ve akāyid-i milleti te'yîd edelim. Evlatlarımızın terbiye-i dîniyye ile kābiliyet-i rûhiyyesi tevsî' ve tahkîm edilerek tehiyye edilecek zemîn-i fikrîlerine tohm-ı maârif ekelim tâ ki ruhları, nazarları, kalpleri, fikirleri bir olan efrâddan müteşekkil timsâl-i ma'nevî-i milletin her atf-ı lihâzası müeddâ-yı celâdet, her azîmeti müntic-i muvaffakiyyet, her tavrı i'lâ-yı milliyyet eylemiş olsun.

Emin Hasbî

Edebiyât:

BİR LEVHA-İ İTTİHÂD

Şu küçük ırmaklara bakınız: Ormanları, vâdîleri, dağları geçerek; gâh sâkin, gâh uçurumlardan bayırlardan, taşlardan atlayarak; feşâfeşler, zemzemeler vücûda getirerek ne

[1] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2016.
[2] Necm, 53/19.

güzel akıyorlar. İnsanlar; bu ufak sulara ehemmiyet vermemiş, şikâyetlerini, zemzemelerini, kayalardan ağaçlardan başka kimse dinlemez, tükenmez şiirler inşâd eden giryân şelâleleri taşlar üstünde kırılır, dağılır, hıçkırıkları sükût içinde erir, gider. Saygılı mini mini kuşlar; içtikleri birkaç damla suyun bedeli olarak, ara sıra nağmeler okurlar; bazen da rûzgâr ormanlardan, çiçeklerden topladığı hoş kokuları takdîm ederek durgun yüzünü yavaşça öper. Bu küçük ırmaklar acaba nereye gidiyor?.. Bunlar ömr-i beşer sür'atiyle akarlar... Karanlık ormanları, yeşil çayırları geçerler, siyah dağları aşarlar.. Beyaz köpüklü çağlayanlar bıraktıktan sonra geniş bir ovada birleşirler... Şimdi bu küçük sular bir ırmak değil, koca bir nehirdir... Muhteşem, mağrûr, bir reftâr ile cereyân eder; geçtiği yerlerde feyz ve hayât verir: Tuğyân ettiği zaman beyâz köpüklü mütehevvir dalgaları ölüm fışkırır; önüne geçen kayaları, ağaçları kökünden koparır, atar, karşısında hiçbir hâil mukāvemet edemez: Vurur, kırar, yıkar... İşte: Elvâh-ı tabîatten bir levha-i ittihâd!... Ey hıristiyan ayakları altında çiğnenen âlem-i İslâm! ... Yeter bu zillet!... Tuğyânların diyâr-ı ilhâdı boğsun!... Cûş u hurûşundan kātil Salîb titresin!...Yıldırım ol: Yık!... Ateş ol yak!... İttihâdınız dağları devirecek, zincirleri kıracaktır...

M. V.

* * *

[260] TERBİYE VE TA'LÎM

Ulemâda Hareket-i Fikriyye:

ULEMÂ-İ İSLÂMİYYE İLE HASBİHÂL

Fezâil-meâb efendilerimiz!

Gazete sütunlarında ıslâh-ı medâris husûsunda alâkadârâna karşı atılan seng-i ta'rîzler tabîî benim gibi sizleri de sıkıyor ve çâre-i halâsı düşünmeye sevk ediyor. Çünkü hep bir mesleğin sâliki, bir kisvenin lâbisi bulunmak mülâbesesiyle onlara tevcîh edilen sihâm-ı ta'rîz suçsuz, günahsız bizlere de teveccüh eyliyor. Lakin müdîrân-ı umûrda ol kadar geniş kursak, müteessir olmaz yürek var ki günde bir değil, bin kere ma'rûz kalsalar yine aldıracakları yoktur. Çoktan beri her işlerimizde hâkim-i mutlak kesilerek bizleri mahkûm-ı inkirâz eden ifrât ile tefrîtin ortasını bulamaz isek yakın zamanda şecere-i ilim de kökünden devrilecektir. Zirâ cereyâna kapılan gençlerimiz istiyorlar ki herbiri mâhir bir muhâsib, mütefekkir bir mühendis, hâzık bir doktor, dâhî bir muktesid, aynı zamanda hakīkī bir müctehid, mütefennin bir müfessir, mütebahhir bir muhaddis, belîğ bir edîb, fasîh bir lügavî, ciddî bir hey'et-şinâs olsun. Hem de az bir zamanda olsun. Yorulmasın, keyfi yerinden ayrılmasın.

Görüyorsunuz â bu ifrât-ı pür-haybetin tabaka-i bâlâsı; bilmediğini bilmemek dâ'-i elîminin püsküllü belâsıdır.

Müdîrân-ı umûra, ihtiyârlarımıza gelince; onlar da ne dördü bir araya gelir, ne de istikbâl-i milleti düşünürler. Suyu kesilmiş değirmen gibi dingin singin hâb-ı gaflete dalmışlar, her ne dense eyvallah deyip bol bol maâşları yiyip yatıyorlar. Bu da tefrît-i pür-melâlin dereke-i süflâsı, istiâze buyurulan acz ü keselin en müntehâsıdır.

Yâhu acaba [1](يأتى على الناس زمان علماؤها فتنة وحكماؤها فتنة) hadîs-i mu'ciz-beyânının zamân-ı tecellîsi midir ki [2](منهم تخرج لفتنته واليهم تعود) zamîrlerine merci' olmaktan korkulmuyor? Yoksa [3](يأتى على الناس زمان يقتل فيه العلماء كما تقتل الكلاب فياليت العلماء فى ذلك الزمان تحامقوا) haber-i dehşet-eserinin tecellîsi mi bekleniyor ki hâlâ ittifâk edemeyerek doğru, eğri bir takım ta'rîzâta hedef olunuyor. Böyle aldırmamakla kulûb-ı millette cây-gîr olan nüfûz-ı ma'nevî günden güne kırılıyor, sonra da ahlâk-ı millet müdhiş bir sukūtla alabildiğine mahv olup gidiyor.

Ey ihvân-ı uzlet-nişîn! Bizler deryâ-yı ye'se düşerek ona buna tazallüm-i hâl, azv-i vebâl ederek, Hasbünallah çekmemizle kendimizi mes'ûliyet-i ma'neviyyeden kurtarmış olamayız. Geliniz herkes aklının erdiği kadar hak ve hakīkati îzâh edelim, iki sakīmden bir müstakīm zuhûr eder de belki bu garîb meslek bir müddet daha pâyidâr olur. Hatâ, savâb dâ'îniz herkesten evvel ıslâh husûsunda fikrimi ifâdeye şitâbân oluyorum. Maksadım, benim düşündüğüm olsun demek değil, ancak müsâdeme-i efkârla bârika-i hakīkatin zuhûrudur. Herkes tezekkür edebildiğini meydâna atsın.

Cümlenin ma'lûmudur ki Ders Vekâleti taşra medârisini hâtırlarına bile getirmediği gibi beş sene içinde ıslâh nâmına Makām-ı Hilâfet'te de bir şey yapamadı. Ancak bir şey yaptı ise o da "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da oldu" meselince riyâziyyât yerleştirelim derken ulûm-ı dînîyyeyi de baltaladı, esâs olan ulûm-ı edebiyye ziyâa yüz tuttu, usûl ve fürû' hiçe karıştı. Acaba yeniler milletin derdine merhem olacak mı? Nerede? Mahrûmiyet içinde mahrûmiyet! Çünkü talebe sabah ulûm-ı edebiyyeden birine koşar, ondan gelir, temrîne tahkīka vakit bulmayarak hemen riyâzîye gider. Oradan döner, sâatlerce nazar ve tefekküre muhtâc olan belâgat; fıkıh veya usûl derslerinden birine atılır. Bununla da kalmıyor, riyâzî dersleri günde değiştirilerek her gün yabancı bir fen karşısında kendini bulur. Sonra da hiç olur vesselam. İşte beğeniyorsunuz ya, ıslâh da budur.

Şu halde Ders Vekâleti âtîde milleti kendilerine minnetdâr kılmak ve mes'ûliyetten de kurtulmak için azîm bir mü'temer-i ilmî teşkîline çalışmalı, en evvel bu hakīkī lüzûmu an'anâtıyla evliyâ-i umûr hazerâtına tefhîm, sonra da makām-ı müzâkere ta'yîn, maâşât ve masârif te'mîn ettirilerek her vilâyetten re'y ve fikrinden, ilim ve fazlından istifâde edilir ikişer âlim celb ve Makām-ı Hilâfet'ten de mikdâr-ı kâfî seçilerek resmî bir melis-i kebîr-i ilmî teşekkül etmeli.

Bu hey'et-i muhtereme evvelen: Okutulacak fünûnun listesini tanzîm ve okunacak kitapları tertîb ve intihâb etmeli.

Sâniyen: Bu fenlerin mütehassıslarını bulup ta'yîn ve bunlarla bilmüzâkere bu fenlerin mu'tedil bir zekâ, mu'tedil bir sa'y ile kaçar senede okutulması lazım geleceği taht-ı karara alınmalı.

Sâlisen: Fünûn şu'belere taksîm ve bu şu'belere kimlerin girebileceğini bir nizâm-ı mahsûsla ta'yîn edilmeli.

---

[1] es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs,* 26413.
[2] es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs,* 13182.
[3] es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs,* 26438.

Râbian: Riyâzî şu'belerine girecekler sarf ve nahivde meleke-i tâmmeleriyle beraber teşkîk ile rahnedâr olmaz, i'tirâzla zaafa uğramayacak metîn bir i'tikādı hâiz olmalılar.

Hâmisen: Hiçbir maksad te'mîn etmeyen kur'a imtihânlarını lağv ile her sene nihâyesinde tâlib resmen müktesebâtını arza mecbûr ve bu imtihân da zamanımızda olduğu gibi sathî suâl, sahte âferînlerle geçmeyip fende itkān hâsıl edenler mazhar-ı mükâfât, atâleti yüzünden maksada eremeyenler dûçâr-ı mücâzât olmalıdırlar.

Sâdisen: İntisâb ettiği fennin mevcûd ve müctehidi olmak derecesinde kesb-i ihtisâs edene verilecek maâş, yapılacak mükâfât ta'yîn ve resmen i'lân edilmeli.

Sâbian: Fenlerin birinde mütahassıs olmayıp da her fende fehm ve takrîr melekesi hâsıl edenler ne gibi hizmetlere girecek ve ne mikdâr maâşla istihdâm olunacakları beyân ve i'lâm edilmeli.

Sâminen: Taşra medârisi ulûm-ı akliyye, şer'iyye, edebiyyede müsâvâtla beraber riyâziyyâtta ikiye ayrılmalı. Kurâ ve kazâlarda yalnız târîh, hüsn-i hat, hesâb, coğrafya ilâve, vilâyetlerde biraz daha şümûllü olmalı.

Tâsian: Tâlib nerede tahsîl görürse görsün ma'lûmât-ı kâfiyeyi hâiz bulundukta Deraliyye'de tahsîl görenlerden fark edilmemeli. Çünkü îfâ-i hizmette i'tibâr mahall-i karara değil, irfân ve iktidâradır.

Ey müdîrân-ı umûr! Taşra âleminde münzeviyâne imrâr-ı hayât eden bir âcizin düşüncesi bu kadar olur. Tabîî sizler vazîfenizi bi-hakkın îfâya çalırsınız daha iyi düşünebilirsiniz. Bâ-husûs arz eylediğim mü'temer-i ilmî vücûd bulursa ez-her cihet mükemmel olur. Tek bizler birleşelim, harekâtımız niyyet-i sâlihaya makrûn olsun tükenmez bir himmet, usanmaz bir azimle işe mübâşeret buyurulsun. Hem bu arzu husûl-pezîr olursa mekteplilerle medreseliler arasında türeyen nifâk ve bürûdet yerine vifâk ve meveddet kāim olacak, ilel-ebed millet sizlere minnetdâr kalacak, sonra da belinde kızıl kuşak, ayağında yarım çarık, elinde çapa güneşte yanan veya topal merkeple bir lokma için bin dere tepe aşan bî-çârelerin alın terleriyle erâmil ve eytâmın gözyaşlarından tahassül eden maâşlarınız da "dâire-i hall"e girecektir. Mevlâ tevfîkına karîn ve maksûdumuzu teysîr buyursun.

Muhterem kardeşlerim!

Maksadım lafla gazete sütunları doldurmak ve mâlâya'nî ile vakit öldürmek değil, hâl-i ihtizârda bulunan ve tedâvîsi üzerimize vâcib olan hastanın bilfiil imdâdına koşmak için ihvânımı da ayaklandırmaktır. Dâîniz, bilfiil bu husûsda çalışmaya başlayacağımı ikinci bir makālemde tafsîlen ve tergîben ifâde edeceğim. Minhü't-tevfîk ve'l-ihsân.

Ödemiş Müderris: Aksekili
Mustafa Hakkı

* * *

[261] **MAKĀLÂT**

HAYÂT, SIHHATLE KĀİMDİR

Hayât, sıhhatten ibârettir. Sıhhatin fıkdânı hayâtın fıkdânıdır. (المرض بريد الموت) Evet! Hastalık, mevtin habercisidir.

Halbuki, hayât, insana en muazzez bir emânet-i Hak'tır. Bu emânetin her şeyden evvel muhâfazası sâhibi için en mühim bir farîzadır. Hıfz-ı hayât esbâbı mevcûd oldukça, hıfz-ı hayât imkânı elde bulundukça onu ihmâl etmek, mevte karşı lâ-kaydî göstermek intihârdan başka ne ile vasf olunabilir? Müntehirin ise nazar-ı şerîatte mevkii derk-i esfel-i hüsrândır. Onun –terhîben lilemsâl– cenâzesi bile yıkanmaz. Namazı bile kılınmaz. Tezkiye imkânı da yoktur. Ne fâci' âkıbet! Ne hâil hâtime! Geçen gün biri benden soruyordu: Diş doldurmak câiz mi, değil mi? Bir cevap istiyor. Hem de "Kat'î olmalıdır" diyordu. Evet! Müsteftî pek haklıdır. Zirâ bu, bir hayât memât mes'elesidir.

Diş nedir? Kâşâne-i hayât olan binâ-yı vücûdun temel taşları. Temeli çürüyen, sökülen bir binâ pâyidâr olabilir mi? Elbette olamaz. Elbette yıkılır gider.

Kudret ve azameti tenâhî şânından olmayan Cenâb-ı Hak vücûd-ı insana iksâ buyurduğu şu libâs-ı ahsen-i takvîmi derin bir im'ân-ı nazarla, nazar-ı hikmet ve ma'rifetle tedkîk olunsa... Fakat dedik ya: Nazar-ı hikmet ve ma'rifetle... Meselâ işte dişler! Biraz menâfi'u'l-a'zâ fennini okumuş veya gūş-ı cân ile dinleyip anlamış, anlamaya çalışmış olan her akl-ı selîm sâhibi kitâb-ı hilkatin bu sahîfesi önünde kudret-i Hakkın kemâline secde ber-îmân olmaması kābil değildir. Bu kıymetdâr, bu muşa'şa' elmas pârelerdir ki vücûdu bütün ağırlığıyla taşıyor. Hayâtı bütün kuvvetiyle, bütün tarâvetiyle yaşatıyor. Dişleri sağlam bir ihtiyâr, dişlerini çürütmüş, zâyi' etmiş bir gençten bin kat bahtiyârdır. O sinninin terakkīsine rağmen kemâl-i âfiyetle dinç bir vücûda mâlik olur. Ya bu zavallı vazîfe-i hazmiyyesini îfâdan zulmen mahrûm edilen mi'desi (المعدة بيت كل داء) sırrına mazhar olur...! Şeref-i hilkatini gāib eder. Çünkü farîza-i ubûdiyyetini îfâdan uzak kalır. Hele ferâiz-i dîniyye-i içtimâiyye âdetâ kendisine vedâ' eder. Âilesi saâdet yüzü göremez. Çünkü bîçâre peder mecmûa-i emrâz ve eskām, dâimâ bî-tâb!

Ey bu felâkete Cenâb-ı Hak râzî midir?

Hiç şüphe yoktur, ki insan hıfz-ı hayât nâmına mümkün oldukça dişlerini muhâfaza, çürüklerini imlâ ve ta'mîr etmesi lâzım-ı mütekaddim bir farîzadır. Bir dişin –bil-imlâ– isti'mâli mümkün iken bi-gayr-i hakkın çıkarılması bir parmağın kesilmesi gibidir. Belki ondan bile mühliktir. Deniyor ki: "Diş imlâsı gusüle mâni'dir." Hiç de doğru değil. Hazret-i şerîate mahz-ı bühtân ve iftirâdır. Müddeâmızı isbât edelim: *Fetâvâ-yı Hindiyye*'nin *Kitâbü'l-Gusl*'üne bakınız! Oradaki ibâre-i fetvânın meâli şöyledir: "Muğtesilin dişi çürük olup da kovuğu yemek bakıyyesiyle dolu olsa, bunun çıkarılması ağrı, ızdırâbı da'vet etse diş hâline bırakılır. Gusüle mâni' olmaz." Hele *İbni Âbidîn*'deki üslûb-ı fetvâ bundan daha müsâid, daha rahmet-nisârdır. (ولا يمنع طعام بين اسنانه او سنه المجوف به يفتى) = "Muğtesilin dişleri arasında, veyahud çürük dişinin kovuğunda ki taâm mâni'-i gusül değildir." Şimdi munsıfâne, bî-tarafâne düşünelim. Mücerred elem ve ızdırâbı mûcib olmamak için çürük diş kovuğunu doldurmuş olan taâm bakıyyesinin mâni'-i gusl olmadığını lisân-ı fetvâ ile ümmete tebşîr eden hazret-i şerîat-i Ahmediyye neden dişin doldurulmasını tecvîz etmesin? Husûsıyle yemek bakıyyesi o dişi öldürüyor. Hatta yalnız onu mu? Belki zararı tedrîcen bütün

dişlere sârî. Bu ise dişi ölümden kurtaracak. Mümkün olduğu kadar hayâtını tecdîd, hizmetini tahdîd, sâhibinin sıhhat ve âfiyetini te'yîd ve teşyîd edecek. Şu fetvâlara tekrar tekrar nazar-ı insâfı celb ederim. Bir daha derim: Mü'minlerinin cüz'î bir diş ağrısına râzî olmayan, muzır bir mâddenin diş kovuğu içinde bırakılmasına müsâade eden İslâmiyet niçin diş doldurulmasını tecvîz etmesin? Asr-ı ictihâdda diş doldurulmak fenni olmadığı için mi? Şerîat zaman ile mukayyed mi? Şerîat mekâna esir mi? Şerîat, din cebir ve tazyîk mi? Hâşâ! İşte: [1](وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) = Allah, dînde sizin üzerinize kat'ıyyen darlık tahmîl etmedi. İşte: [2](يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) = Allah size kolaylık murâd ediyor. Güçlük murâd etmiyor. Âyât-ı celîlesi bu tenzîhimizin şâhid-i ezelî ve ebedîsidir. Şârî'-i a'zam (sallallâhu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleri [3](يَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا، وَبَشِّرُوا، وَلاَ تُنَفِّرُوا) buyurmuyorlar mı? Teysîre bedel ta'sîr, tebşîre bedel tenfîr lâyık mıdır? Ümmeti bu güzelim İslâmiyet'ten, bu mukaddes haktan soğutmak, hem de (وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ) nehy-i ilâhîsine isyân ederek, karîhadan fetvâ-yı ta'sîr ve tenfîr vermek işte bizi bu dereke-i esfel-i zillet ve meskenete düşüren taassub ve ta'bîr-i sahîh ile cehl-i ez'âf-ı muzâaf.

Fahreddin

* * *

[262] ISLÂH-I HURÛF MES'ELESİ

Hamden sümme hamden ıslâh-ı hurûf mes'elesinin ehemmiyeti anlaşılmaya başladı. Bugün âlem-i İslâmın her yerinde ıslâh-ı hurûf tarafdârları cem'iyyetleri gittikçe çoğalmakta, ehemmiyet kesb eylemektedir. Bu cem'iyyetlerin ilki olup yeni yazıyı kabûl eden "Ta'mîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cem'iyeti" az vakitte bir hayli a'zâ ve pek çok tarafdârlara mâlik olmuştur. Ve a'zâsı miyânında Türk ve Arap'tan ve gayrisinden pek büyük âlimler, müftüler, hâkimler vardır. Hele ulemâ-yı Arabın göstermiş ve göstermekte olduğu rağbet ve sahâbet pek âlîdir. Şam müftî-i fâzılı meşhûr İbni Âbidînzâde Ebülhayr Efendi hazretleriyle Alay Müftüsü ilim ve takvâ ile ma'rûf Yahya Kal'î Efendi hazretleri ve daha birçok fuzalâ ve üdebâ cem'iyetimiz a'zâsındandırlar.

Müşârun-ileyh Yahya Kal'î Efendi daha bundan üç sene mukaddem yeni yazıdan aylarla nümûneler göstererek mütefekkirîn-i Arabın re'ylerini taleb etmiş olan *el-Hadâra Cerîdesi*'nin 1328 senesi Ramazân-ı Şerîfinin dördüne müsâdif yirmi iki adedli nüshasında yeni yazıyı pek ziyâde senâ etmiş ve Maârif Nezâreti'nin âcilen kabûl ve bütün âlem-i İslâm'a neşr ve ta'mîm eylemesini taleb eylemiş idi. O zamanlar Maârif Nezâreti zannederim ki ne o mektubu okumuş ne de yeni yazının bütün âlem-i İslâm için büyük bir hizmet olacağını derk edebilmiş idi. Fakat evlâd-ı Arab bu kadarla kalmayıp cem'iyetimize nakden ve ilmen muâvenet ederek *el-Hattu'l-Cedîd* nâmıyla Arapça mükemmel bir yeni yazı elif-bâ ve kırâat kitabı ve *el-Hattu'l-Cedîd ve Menâfiuhû* isminde yeni yazının âlem-i İslâm'a edeceği hizmetleri gösterir ve her türlü suâl ve i'tirâzlara cevap verir bir risâle neşrine himmet eylemişlerdir ki bunda bizim geri kalmamızın en hakîkī sebebi yazımızın eksikliği olup yazımız fen dâiresinde ıslâh edilmedikçe bu asra göre terakkīmizin mümkün olamayacağı ve eski müslümanlar nasıl ve ne derece muvaffak olmuşlar ve ne için geri kalmışlar ve bu yeni yazıda el yazısının bitişmesi, bitişmemesi, sür'at, suhûlet ve ihtisâr mes'eleleri, eski tarzı bozmaksızın bazı şeyler ilâvesiyle matlûbun hâsıl olup olmayacağı, eski yazının fennen kusûrları, yeni yazının Latin harflerine de müreccah olduğu ve bu yazının tatbîk ve ta'mîmi yolları, yeni yazı eski kitaplar için muzır olmayıp bilakis eski kitapların ihyâsının ancak yeni yazının kabûlüyle olabileceği, İngilizce'de Japonca'da ve sâir lisanlarda mevcûd müşkilâtın tamâmen başka olup tahsîl-i ibtidâînin ta'mîmine ve usûl-i terbiyye ve tedrîslerin tamâmî-i tatbîkine bizim yazıdaki nevi'den bir mâni'-i kat'î teşkîl etmediği fennî deliller ile mukni' sûrette îzâh ve isbât edilmiştir ve her halde bu risâleyi dikkatle okumak hurûf-ı Arabiyyenin teklîf ettiğimiz sûretle ıslâhı lüzûmuna kāni' olmak için kâfidir. Ve Yahya Kal'î Efendi'nin ve şâir-i şehîr-i ma'rûf Risâfî Efendi'nin takrîz ve tavsîf-i âlimâneleri mezkûr risâlelerde Arabiyyü'l-ibâre olarak mündericdir.

Bundan başka, *el-Hilâlü'l-Osmânî Cerîdesi* de yazımızın nümûnesini defeât ile göstermiş ve menâfi'-i azîmesini beyân ve ta'dâd eylemiştir. Cem'iyetin neşriyâtı yalnız Arapça olmayıp mükemmel Türkçe yeni yazı elif-bâmız ve daha diğer resâil ve evrâkımız da vardır. Yeni yazı bil-cümle akvâm-ı İslâmiyye lisânlarını Latin harflerinden daha fennî sûrette yazabildiğinden akvâm-ı İslâmiyyeyi hurûf-ı Arabîden başka harflere muhtaç olmaktan vâreste kılacağı bu yazı ile yazılmış misâller ile isbât edilmiştir.

Hakîkat hurûfumuzun ıslâhı elzemdir. Esâsen hurûf elfâz ve mehârici göstermek yani okutmak için bir âlettir. Nitekim kılınç, kalkan mızrak top ilh. şeyler muhârebe âlâtı olduğu gibi zaman tebeddül ettikçe her şeyin âlâtı muktezâ-yı hâle göre nasıl tebeddül eder ise yazılar da o vech ile tebeddülâta dûçâr olmuş ve olacaktır. Meselâ zamân-ı câhiliyette ve ibtidâ-yı İslâm'da Arap harflerinde noktalar, harekeler ve şimdiki muhtelif tarzlarda yazılan şekil ve sûretler ve ilâveler mevcûd değil iken nûr-ı İslâm her tarafa eşi'a-pâş-ı hidâyet olup [4](طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ) fermân-ı Nebevîsi mûcebince dâire-i ma'rifet tevessü' eylemekle yazının az çok ikmâl-i nevâkısına başlanmış ve nihâyet noktalar, harekeler, secâvendler ve sâir işâretler konarak te'mîn-i maksada çalışılmıştır. Ve hatta resm-i Osmân'ın mahfûz kalmasında ısrâr edenler bulunmasına rağmen bu gün okuduğumuz kelâm-ı kadîmlerin pek çok yerleri resm-i Osmân'a muhâliftir. Meselâ resm-i Osmân ile (الالباب، حراء المحسنين، صدقى اس، طره) sûretinde yazılan kelimeler bugün (ملك، الئك، الى مالك، حارث) sûretinde yazılmaktadırlar ve resm-i Osmân ile eskiden yazılmış bir Kelâm-ı Kadîm sahîfesiyle şimdi mütedâvil mushafların aynı sahîfesi yan yana getirilse resm-i hat ve imlânın ne derece

[1] Hac, 22/78.

[2] Bakara, 2/185.

[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 11.

[4] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 17.

değiştiği ve tamâmen bizim teklîfimizin aynı ıslâhâtın birçok yerlerde yapılmış olduğu görülür. Ve eslâf-ı kirâmdan birçok muhakkıkîn hatda fehm ve ilcâ-yı zamana göre ıslâhât yapılması vaciptir diye fetvâlar vermişler ve yapmışlardır ve böyle olması da zarûrîdir. Çünkü Dîn-i İslâm eşkâl ve suvere perestiş ve merbûtiyeti putperestlik addeder ve akāid-i İslâmiyye ulemâsı buralarını pek a'lâ bilirler. (انه متكلم بذاته لا بصوت ولا لفظ ولاحرف) "Bî-hurûf u lafz u savt ol Pâdişâh Mustafâ'ya söyledi bî-iştibâh" Şu kadar var ki bizce aranacak cihet lafız ve ma'nâ ve mehâricin ve esâsât-ı lisâniyyenin tağyîr ve tebdîl edilmemesidir. Ve ıslâh-ı hurûfun dînen en mühim mes'ele olduğunda şüphe yoktur. Zirâ Dîn-i İslâm kırâat ve kitâbet yani ilim ve ma'rifet üzerine kurulmuştur. Ve ilk nâzil olan âyetin İkra' âyet-i celîlesi olmasında ilmin her şeyden ehem ve akdem bulunduğuna işâret-i İlâhiyye **[263]** vardır. Ve Avrupa müdekkıklerinin medeniyet ve muvaffakiyetlerin esâsını ihtiyâcâta kâfî ve her türlü şerâit-i lâzımeyi hâiz mükemmel elif-bâda bulmaları dîn-i mübîn-i Ahmedîde daha evvelden mevcûd bir hakīkattir. Tabiî ilme bu derece ehemmiyet veren bir din âlet-i kırâat ve kitâbet ve miftâh-ı ilm ü ma'rifet olan alfabe ve hurûfun temâmî ve kemâline her şeyden ziyâde ihtimâm eder.

Fakīr âlem-i İslâm'ın muhtâc olduğu sûrette bir ıslâh-ı hurûf yapılmasını takrîben rub' asırdan beri düşünmekte olduğundan Meşrûtiyet'i müteâkıb fikir ve tarz-ı ıslâhımı hemen gösterdim ve bir aralık *Teceddüd* nâmıyla ve bu yazı ile bir de cerîde neşr ettim. O vakitten beri eski, yeni pek çok ıslâh veya tebdîl-i hurûf fikir ve nümûneleri görülmüş ve gösterilmiş olup bunlar hülâsa edilirse üç nevi' oldukları anlaşılır. Bunlardan birincisi bizim teklîfdir ki hurûf-ı Arabiyyeyi muhâfaza eylemek şartıyla her nevi' şerâit-i fenniyyeyi hâiz ve diğer milletlerin harflerinden daha mükemmel hurûfa mâlik olmaktır.

İkincisi– yalnız Türkçe'ye uyar ve Arabî ve Fârisîye uymaz gayr-i fennî fakat şimdi Türkçe okuyup yazma bilenlerin ülfetini okşar bir takım ta'dîlâttır ki hakīkatte Türk ve Türklük ve bütün âlem-i İslâm için muzır bir teklîftir. Çünkü esâsât-ı lisâniyyeyi tahrîb ve efkâr-ı muvahhidîni teştît eder. Ve bu sûret-i ıslâhı ihtiyâr etmek yalnız etrâfımızdaki ekalliyeti görüp ekseriyet-i azîme ve dekāyık-ı lâzımeyi görmemek anlamamak demektir.

Üçüncüsü– ve en sivri akıllıların fakat rûh-ı milletle alâkaları olmayanların iltizâm eylediği Latin harflerini kabûl teklîfidir. Bizim nokta-i nazarımıza göre Müslümanlık ve Türklük için bu kadar mûcib-i nefret ve mazarrat bir şey olamaz ve bâ-husûs buna hiç lüzûm yoktur. Âtîdeki nümûnelerinimizin tedkīkinden müstebân buyurulacağı vech ile hurûf-ı Arabiyye aslâ değiştirilmeksizin yine kendi harflerimizden Arapça için dört Türkçe için sekiz hareke ile matlûb hâsıl oluyor. Ve bunun eski tarz harekelemeden farkı hurûfu munfasıl yazıp harekeleri harflerin üstüne altına koyacak yerde aralarına komaktan ibârettir ki bâlâda beyân edildiği vech ile eslâfda dahi emsâli çoktur ve bu basit ıslâh ile yazımız bütün milletlerin yazılarından daha mükemmel ve daha fennî olarak âlem-i İslâm'ın terakkīsine mâni' olan ve Dîn-i İslâm hakkında bunca sû'-i zanlara sebebiyet veren hâil-i azîm pek kolay kalkıyor. Ve her türlü terakkī ve tefeyyüzler için en serî' şimendüferler, tayyâreler sür'atiyle gidebilmek yolları açılıyor.

Bu yeni yazının Latin harflerinden ve diğer milletlerin hurûfundan her sûretle mükemmel ve serî' ve kolay ve her cihetle onlara fâik olduğunu bilfiil anlamak isteyenler buyursunlar hem amelî ve hem nazarî olarak kendilerine isbât edelim. Her halde emsâlleri gibi kāni' olarak avdet ederler.

Şurasını da ilâve edelim ki bu yazı ba'demâ okuyup yazmak öğrenecekler için olduğundan yeniden acemî olacağız gibi bazılarının sırf nefislerini düşünmelerinden mütevellid evhâmlara mahal yoktur ve zâten bu yazının öğrenilmesi eski yazıyı bilenler için birkaç dakīkalık bir iş olduğundan esâsen korkulacak bir şey değildir. Ve ümîd ederim ki en küçük rahatlarımızı bile fedâ etmemek için bütün âlem-i İslâm'ın saâdet ve selâmetini mûcib ve binnetîce cümlemizin halâsımızı müstelzim teşebbüslere mâni' olmak ve lâkayd kalmak zamanında bulunmadığımız artık anlaşılmıştır. Ve nitekim akvâm-ı ecnebiyyenin dahi lisânlarına vâkıf bir müftî-i fâzıl "Bu yeni yazının lehinde bulunanlar cenâb-ı Peygamberi memnûn ve aleyhinde bulunanlar mahzûn eder" buyurmuşlardır ki ne derece doğru olduğu mes'eleyi bihakkın tedkīk edenler için âşikârdır. Hemen Cenâb-ı Hak Dîn-i İslâm'ın i'tilâ ve müslimînin saâdet ve terakkīsine ma'tûf olan her teşebbüse muvaffakiyet ihsân ve aksine çalışanları dûçâr-ı hüsrân eylesin. Âmîn. Bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn.
(Nümûneler de arz olunacaktır)

Milaslı
İsmail Hakkı

TENKİD VE TAKRÎZ

ZULMETTEN NÛRA

تنكرلى الدهر ولم يدراننى
اعز واحداث الزمان تهون؛
وبات يرينى الخطب كيف اعتداؤه
وبت اريه الصبر كيف يكون!

"Felek benden yüz çevirdi; benim şedâid-i rûzgârdan, âlemin cilve-i germ ü serdinden yılmaz ne yaman bir sâhib-i izzet olduğumdan bî-çârenin haberi olmamalı... Bana hutûb ve mesâibin envâını, gösteriyor, düşmanlıklarının ne dereceye kadar yükselebileceğini anlatmak için çalışıp duruyor. Fakat nâfile uğraşmayın; o, didindikçe, saldırdıkça ben de âlemde sabrın, sebâtın, azmin, mukāvemetin ne demek olduğunu, bunlarla neler yapılabileceğini ona göstermeye çalışacağım: Ben ona gösteririm!"

Karanlık, zifîrî karanlık: Her taraftan ümîdsizik, bedbînlik, bedmâyelik, bedfiâllik fışkırıyor; her taraftan meskenet, cebânet, zillet ve haybet sırıtıyor; yıldızları düşük, hilâlinin boynu bükük, güneşi kara bulutların altında sönük bir âlem-i hüsrân... Bu âlemin üzerine doğru çökmüş gibi duran kubbenin altında bellerinin büküklüğünden başka hiçbir vaz'iyetlerinde nûr-ı vuzûh ışıldamayan bir sürü hayâletler...

Bu zavallılara destgîr olmak için yine o muhît-i zalâmdan **[264]** mensûh bir sürü eller uzanıyor: Bu binlerce cisim cidden kara ellerden kopan gird-bâd-ı âmed-şüd, hayâletlere bir nefha-i ümîd teneffüs ettiriyor; beller doğruluyor, eller uzanıyor, her hayâlet, bir el yakalamak için bir az kımıldanıyor. Bu kımıldanma; tozu dumana karıştırıyor: Müsâdemeler, müşâtemeler... Feryâdlar, vâveylâlar... Bir "El bulamadım!" şekvâları.

Bir an sükûn: Her hayâlet elinde vücûdsuz bir elle çıkageliyor. Karanlığın derinlerinden bir istifhâm-ı enîn:

– Âh, âh... Eyvâh... Benim yakaladığım elin vücûdu yok.

Bir inilti: Pek kuvvetlisin. Herîfin elini koparmış olmayasın!...

Müteâkıben hep birden hıçkırıklar, inlemelerle:

Hepimizinki öyle... Eyvâh... Ey bizim lütufkâr halâskârlarımız, mürşidlerimiz, müctehidlerimiz; elleriniz burada, kendiniz neredesiniz?

Muhteris ve gayzkâr bir cevap gürlüyor!

– Akl-ı evvelimizi hâmil bulunan bedenimiz; mele-i a'lâda murâkabe-i şuûn-ı âlem ile meşgüldür. Ey zavallılar! Şimdilik ellerimizle âmil olmak mecbûriyetindesiniz; aklımız; dâimâ sizin üzerinizde, her yerde hâzır ve nâzır olacaktır. Sakın onu istemeyiniz; yanarsınız. Fakat ellerimiz; tekrar ediyoruz, şimdilik işinize çok yarar; hiç olmazsa onlara birer asâ-yı isyân gibi dayanabilirsiniz!.

Hayâletler arasında bir çığlıktır kopuyor; şimdi artık herbiri, bir müfessir-i şahsî olmuştur, herbiri bu esrâr-âlûd cevâbın gavr-ı ma'nâsına nüfûza çalışıyor. Oraya erenler ve boğulanlar da var. Nihâyet bu kāfile-i serâbdan şöyle bir inilti yağıyor:

– Hepimiz bir türlü anlıyoruz. Bu cevâbın ma'nâsını bize anlatacak yok mu?.. Ey büyük âlimlerimiz, neredesiniz? Bu sözlerin kitapta yeri var mı yok mu? Hiç olmazsa "*Kara Dâvud*"da bulamaz mısınız? Cevap bekliyoruz; biz tereddüdden, şüpheden, zandan, îmânsızlıktan, kitapsızlıktan bıktık. Gâlibâ sizin aklınız da gurbet ellere gitmiş... Ey, şimdi biz kimden soralım?

Bu acz-i garîbi müteâkıb zalâm-ı muhîti çâk eden bir şimşek çakıyor? Bir an için ortalık nurlanıyor. Bu esnâda doğrulan beller, kubbe-i semânın, şark ve garb ufuklarını birbirine vasl eden bir hatt-ı nûrânî ile kuşatılmış olduğunu görüyorlar:

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ[1]

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ[2]

İşte pek muhterem ve azîz fikir kardeşim Şemseddin; sen bu istihzâ-yı Rabbânîyi anlayanların saff-ı evvelîninde bulundun; sen, anlayanlar sınıfını da geçtin, yalnız başına bir "yapanlar" sınıfı teşkîl ettin ve bu hareketinle benim Maarralı şâirim Ebü'l-alâ'yı da mahcûb ettin; o,

اذا قلت المحال رفعت رأسى.
وان قلت اليقين اطلت همسى.

diyor, sen yakınlarını, –onun mahallerde yaptığı gibi– başını kaldırarak yüksek sesle "*Zulmetten Nûra*" diye haykırdın!

Muâhât-ı İslâmiyyemiz, fikir kardeşliğimizle müeyyed olduğu için kitabındaki esaslarda ihtilâf edemeyiz. Onun için; ben, senin kitabının en samîmî, en harâretli bir mürevvicisiyim. İşte şimdi yüzümü, müslüman kardeşlerime çeviriyorum:

"Kardeşlerim; Müslümanlık cehâlet, esâtîr, zaaf ve meskenet dîni değildir; ilim, yakîn, satvet ve şevket dînidir. Ben, hâlimizi gördükçe, evvelce de bir münâsebetle söyledimdi, Müslümanlığımızdan şüphe ediyorum. Siz de ediniz; ve etrâfınıza şöyle bir göz gezdirdikten sonra evvelâ:

– Acaba ben müslüman mıyım, acaba biz müslüman mıyız? Müslümanlık, bu gördüklerim, bu duyduklarım mıdır?

Diye vicdânınıza sorunuz. Bu bülend ve necâtkâr suâlin cevâbını vermek için aklınızın, vicdânınızın bir rehbere ihtiyâcını his ediyorsanız:

– *Zulmetten Nûra*!

Diye bağıran kitabı okuyunuz. Eğer düşüne düşüne okursanız; çoğunuz:

– Eyvah meğer ben, dînimden, vatanımdan ne kadar gâfilmişim!

Diye ağlayacaksınız ve emînim ki bu, sizin için, memleket için bir mukaddime-i hayr ve felâh olacaktır. Okuyunuz azîz dîndâşlarım, okuyunuz; bu asır, okumak ve "yapmak" asrıdır. Bizi okumak; yendi, biz de hiç olmazsa cehâleti yenelim, ondan bâri olsun intikāmımızı alalım...

Bakınız canlı, kanlı bir Arap şâiri ne diyor:

ألافاكتبوا صك النهوض الى العلاء
فانى على موتى به لموقع!

"Haberiniz olsun, size söyüyorum: Siz, hüccet-i intibâh ve i'tilâyı yazınız, ben ona kanımla imzâmı vaz' ederim!"

Bizim kahraman şâirimiz büyük Namık Kemal de vaktiyle:

Tâ ebed merd olmayı ahd eyledim şânımla ben,
Hüccet-i nâmûsumu imzaladım kānımla ben!

diye bağırmamış mı idi!

Okuyalım, merd-i âlimler olalım, vatan, din, merd-i âlimler istiyor. Nöbetçisi yeis ve bedbîni olan bir hisârın kapıları âleme açık demektir. Oraya necâttan başka her şeyin girmesi beklenir.

Bedbînliği iyi anlayalım: Bedbînlik; atâletin hüccet-i meşrûiyyeti **[265]** değildir. Sa'yin, faâliyetin müşevvikidir. İstikbâl, her ferdin, her milletin; sermâye-i müşterekidir; fakat:

اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ[3]

* * *

Geçenlerde Bâbıâlî caddesinden inerken bir muhibb-i nüktedâna rast geldim; teâtî-i selâmı müteâkib:

– Daha Şemseddin Bey'in kitabını okuyamadım, kendine söyle. Fakat bu günlerde Anadolu'ya gidiyorum; yani zulmetten nûra çıkıyorum. Onun kitabını da çıkarken yolda okuyacağım.

– Pek iyi temsîl ettiniz!

Bu muhâvere; *Zulmetten Nûra*'nın bilhâssa genç kāri'leri için dikkate şâyân görülmelidir.

[1] Bakara, 2/15.
[2] Hicr, 15/9.
[3] Enbiyâ, 21/105.

Ey ma'şer-i münevverîn, gençler, ihtiyarlar; Asya'daki mülkümüz, Anadolumuz, Arabistanımız bizim emîn ellerimizi bekliyor!

Mesarburnu **Abdüllatif Nevzad**

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

– 36 –

BAĞDAD'DAN AMÂRE'YE

Mayıs'ın yedisine tesâdüf eden Pazartesi günü İdâre-i Nehriyye'nin Bağdad vapuruyla sabahleyin erken Bağdad'dan açıldık. Bağdad'ın Rasafe ve Kerh manzaraları az çok Boğaziçi'ne benziyor. Her iki tarafı birbirine rabt eden köprü o kadar köhne, fersûde, kanbur, iğrenç bir şeydir ki, insan sırât köprüsünden kolaylıkla geçer de bunun üzerinden geçmek istemez. Bu acîbü'l-heykel köprü, sene be-sene iltizâma verilir, binlerce lira belediyeye vâridat te'mîn ettiği halde, el-ân yerine bir iyi köprü yerleştirmeye ihtimâm edilmiyor! Köprüden Kerâre mevkiine kadar olan mesâfe âdetâ Bağdad "Bosfor"u ıtlâkına şâyestedir.

Şat kenârındaki güzel kasırlar, şatolar, köşkler bağ ve bahçeler bu iklimin saâdet-i âtiyyesini nâzırîne bir lisân-ı hal ile tefhîm ve irâe ediyor.

Bağdad i'mâr ve tezyîn edilse, ne Budapeşte'ye ne Hamburg'a ne Triyeste'ye, ne de İskenderiye'ye benzer. İhtimâl ki hepsine tefevvuk edecektir.

Mâzî-i pür-ihtişâmın bakāyâ ve enkāzından olan Nizâmiye Medresesi el-yevm Bağdad için Rüsûmât Dâiresi vazîfesini görüyor.

Şanlı an'anâta, debdebeli bir târîhe vaktiyle mâlik olan Bağdad bizim gibi miskîn ve tenbellerin eline düşeliden beri ümrân ve tezyînine aslâ ehemmiyet vermemişiz. İmârât ve mebânî-i emîriyye nâmına her ne ki göze çarpıyorsa, cümlesi merhûm Midhat Paşa zamanında yapılan şeylerdir.

Hulefâ-yı Benî Abbâs'a makarr-ı hilâfet ve saltanat vazîfesini gören bu sevâd-ı a'zam bugün Hindistan'ın Karaçi şehri kadar ma'mûr değildir.

Bağdad-Basra arasında seyr ü sefer eden küçük vapurlar üç şirkete tâbi'dir. Birincisi İdâre-i Nehriyye'dir ki on vapura mâliktir. Bunun ancak beşi, altısı seyr ü sefer etmekte ve diğerleri emn ü âsâyişi te'mîn ve idâme maksadıyla hükümet tarafından ötede beride istihdâm edilmektedir. İkincisi Lenç Kumpanyası'dır ki, dört vapurla sekiz dubaya mâliktir. Üçüncüsü Basra-Osmanlı tüccârından Ağa Ca'fer Kumpanyası'dır ki, bunun bir vapuru vardır.

Vapurların iki tarafına birer duba bağlanıp, içine yük ve sâire vaz' edilir: Vapurla dubaların uzaktan görünüşü, iki yavrusunu kucağına almış bir vâlideye benziyor. Bağdad'dan ayrıldıktan sonra Şatt'ın her iki tarafında seyrek seyrek zirâat ve tarlalara tesâdüf edilir. Arâzî-i emîriyye hep boş ve çöl halinde kalmış gitmiştir. Halbuki arâzî-i mezkûre ahâlîye satılsa veyahud tapu senediyle temlîk edilse az zaman sonra Bağdad'ın vâridâtı senevî iki üç milyon lirayı bulur. Buralarda neler yetişmez. Brezilya'da, Amerika'da Yemen'de Afrika'da yetişen esmâr ve eşcâr, bukūl ve nebâtâtın cümlesi bu mübârek toprakta yetişebilir. Eşcârın, ormanların teksîriyle de pek az zaman içerisinde harâret-i hevâiyye teskîn olunabilir. Zirâat taammüm ettikçe, çöldeki bedâvet, medeniyete münkalib olur. Her yerde, husûsiyle Bağdad'dan Basra'ya kadar imtidâd eden Şatt'ın her iki cihetinde birbirine mülâsık olmak şartıyla güzel ve latîf köyler, çiftlikler te'sîs edildikten sonra, ayrıca da her köyde birer mektep, câmi' posta ve telgraf idârehânesi, vaaz ve hitâbet salonu –ki bunun te'sîsi pek elzemdir. Vâizler, hatîbler, evkāt-ı muayyene dâhilinde köylüleri buraya da'vet ederek, kendilerine, iyi telkīnâtta bulunup, hem hükûmete karşı itâatle mükellef olduklarını, hem de vezâif-i rûz-merre ve ictimâiyyelerine taalluk eden dînî mesâili kendilerine, anlayabilecekleri bir lisân ile beyân eylemelidirler– inşâ olunması muktezîdir. Bir de her köyde bir jandarma karakolunun da yaptırılması ehem mesâildendir. Bu karakolhânelerde mikdâr-ı kâfî jandarma dâimî sûrette bulunur ve köyün emn ü âsâyişine taalluk eden vezâifle iştigāl eder. Mezkûr karakolhânelerde bir de telefon âleti konulursa inzibâtı daha mükemmel ve serî' bir sûrette te'mîn eder.

Bağdad'ın iki üç sâat ötesinde vâki' olan "Selmân-ı Pâk" mevkiinde bir eser-i tesâdüf ve hoş-bahtî olmak üzere vapurumuz durdu. İran ve Sâsâniyân tabakasının pâdişâhlarından olan Nûşirevân-ı Âdil vaktiyle burasını makarr-ı hükûmet ittihâz etmişidi. Bu pâdişâhın en büyük âsârından olan tâk el-yevm yıkık ve münhedim bir halde gelip geçenin nazar-ı dikkatlerini celb ediyor. Tâkın yarısı toprak altında gömülü olduğu halde el-ân yerden olan irtifâı elli metreyi mütecâvizdir. Bu tâk vaktiyle Nûşirevân için eyyâm-ı resmiyyede kabûl ve muâyede salonu vazîfesini görüyordu. Duvarları kâmilen yaldızlı ve İran'a mahsûs olan en eski ve [ka]bartma çinilerle kaplı olduğunu Avrupa târîhleri yazıyor. Bu salon beş bin kişiyi kolaylıkla istîâb eder. Âdî taştan bu kadar mürtefi' bir kubbe ve tâk –direksiz, üstüvânesiz– inşa etmek o zamana mahsûs şeylerdendir ki, fî-yevminâ hâzâ böyle bir eser-i san'at bu tarzda meydâna getirilemez.

İran şu'arâ-yı meşhûresinden "Hâkānî" vaktiyle bu tâkın önünden geçerken uzun nasîhat-âmîz, müessir bir kasîdeyi inşâd ve tilâvet eylemiştir ki âtîdeki beytleri mezkûr kasîdeden iktibâs ediyorum:

هان! ای دل عبرت بین، ازدیده نظرکن هان!
ایوان مداین را آیینهٔ عبرت دان!
دندانهٔ هر قصری پندی دهدت نونو،
پندسردندانه بشنوز سر دیدن!
ما بارکه دادیم این رفت ستم برما،
بر قصر ستمکاران یارب جه رسد خذلان؟!

[266] Burası "Tifson" nâmıyla Avrupa ve İran müverrihleri tarafından dahi yâd edilmiştir.

Bu eyvânı Kisrâ Nûşirevân'ın inşâ eylediğini birçok târîhler kayd ediyorsa da, bazı müverrihîn eser-i mezkûrun haz-

ret-i İsâ'dan beş yüz sene evvel İran şahları tarafından vücûda getirildiğini beyân etmektedir.

Fahr-i âlem efendimiz Nûşirevân zamanında dünyaya geldiği cihetle bu âlî pâdişâhın vücûduyla iftihâr ederek, (وُلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ)[1] buyurmuşlardır.

Vaktiyle İran umûr-ı askeriyyesini tanzîm ve tensîk eden Nûşirevân İran'ı muhakkak bir inkirâzdan kurtarmış ve memleketi anarşiye sevk eden Mezdekîleri de katliâm etmek sûretiyle mefsedetlerine hâtime çekmiştir. Burasının Selmân-ı Pâk tesmiye olunduğuna gelince yine vaktiyle hazret-i Haydar-ı Kerrâr efendimizin zamân-ı hilâfetinde taraf-ı âlîlerinden Selmân-ı Fârisî –ki Peygamber efendimiz (سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ)[2] buyurmak sûretiyle kendisini mazhar-ı taltîf ve temcîd buyurmuşlardır– buraya, Irak'a vâli ve âmil olmak üzere gönderilmiş ve ol zaman fısk u fücûr, şekāvet ve bagâvet hıtta-i Irâkıyyeyi baştan başa kaplamış iken az müddet zarfında Selmân-ı Fârisî hazretleri emniyet ve âsâyişi idâme edip eşkıyâlara hadlerini tanıttırmıştı. Müşârun-ileyh hazretleri bu noktada vefât ettiği için burası nâmıyla halk tarafından tevsîm edilmiştir. Hakîkaten kendisinin buradaki mezâr-ı âlîsi bil-cümle ahâlî ve âbirîn tarafından bir ziyâretgâh ittihâz olunmuştur. Müşârun-ileyhin zamân-ı vilâyetinde ise burasına "Medâyin" dahi ıtlâk olunuyordu. Buradan vapurumuz hareket edip, Azîziye, Bugayle, Kût, Şeyh Saad, Alelgarbî kazâ ve nevâhîleri önünde, az tevakkuf ettikten sonra gece vakti bizi Amâre'ye getirdi. Ben ise hem Amâre'yi görebilmek, hem de mutasarrıfı menfâ refîkim olan Hasan Sırrı Bey'i ziyâret ve selamlamak için karaya çıktım.

Amâre: **S**[sin]. **M. Tevfik**

Anadolu Seyyâr Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

DÂRÜ'L-HİLÂFE'DEN BURSA'YA

16 Mayıs 329 Perşembe günü sabahı sâat onda hareket eden vapur ba'de'z-zevâl üçte Mudanya iskelesine bizi îsâl eyledi. O gün denizin asabî bir günü idi; Marmara pek latîf olan ibtisâmlarını o gün bizden esirgedi. Beş sâat onun ihtilâclarını seyr etmeye, kalbinin feverânlarını dinlemeye mecbûr olduk. İskeleye çıktığım zaman o, hâlâ buhranlar içinde çalkanıyor, kıvranıyordu. Ben şimdi Anadolu'nun rahîm ve şefkat-nisâr âgūş-ı sâkitânesine kavuşmuş, artık onun Bizans sâhillerine çarpan, çarptıkça kırılan, cerîhalanan kalbini dinlemeye vaktim yoktu.

Anadolu ... Âh, o ne kalb-i rahîm! O ne mâder-i müşfik! İnsan o şefkatteki samîmiyet ve harâreti ancak onun nermîn kolları arasında hissedebilir. O kadar mâtemiyle, kardeşinin* ufûl-i hazînesinden mütevellid kederiyle, öksüzlüğüyle beraber yine zabt-ı hissiyât ederek gülmek istiyor, âgūş-ı rıfk u rikkatine sığınan evlâdlarına inşirâhlar, ümîdler bahşetmeye uğraşıyor. Bu, ne büyüklük... Bu, ne vefakârlıktır!

Müsrif kardeşi onun elindekini, avucundakini toplayıp sadâkatsiz, vefâsız çocuklarına, onların nifâk ve şikāk ile yıkılan âşiyânlarının tersîn ve tezyînine bezl ettiği halde, bugün yine onun sukūtuyla dilhûn, bu gün yine onun mâtemiyle teellüm-nümûndur. Kardeşini dipdiri mezâra gömen hamiyetsiz, ahlaksız, vefâsız, sadâkatsiz çocuklarına hiçbir serzenişte bulunmayarak yine onlara rû-yı kabûl göstermek, belki biraz fazla safvet, fazla âtıfettir; fakat şimdi yurtları perîşân olarak sokakta kalan bu melce'sizler için serzeniş sırası değildir. Bütün vatanlarını elleriyle yıkanlar, yıktıkları hâne-i pederin enkâzıyla yeni âşiyân-ı istiklâl! kurmaya çalışanlar utansın!...

Fakat ben kompartımanda Anadolu'ya nakl-i me'mûriyet eden vatanlarını yıkan bu "erkişiler"den bir yoldaşımızın yüzünde alâmet-i hicâb göremiyordum. Zâten görmek için araştırmak da istemiyordum. Çünkü bu hissizlik pîş-i müfekkiremde bütün o mâzî-i fecîi canlandıracak, bu muhît-i sâfda da beynimi ezecek, kalbimi müteessir edecek idi. Merhabadan, biraz konuştuktan sonra başımı pencereye çevirdim; şimdi nazarım pür hazâret bağlar, bahçelerden şetâretler toplayarak mahzûn gönlüme tesliyet-nisâr olmak istiyordu.

Şetâret ... dedim; fakat o, vatanını düşünen bir müslüman için nasîb olur şey mi? Bizi o zümrüdîn bayırlar arasında uçuran treni müslümanlar yapmış olsalardı, belki benim de kalbim bir hiss-i iftihârla şâtır olabilirdi. Yoksa kendi memleketimde ecnebînin himmetiyle yürümeye mecbûr olurken rûhum bedâyi'-i tabîiyyeden nasıl zevk-yâb olur?

Birkaç sâat sonra Keşişdağı'nın eteğine sığınan eski pâyitahtımıza vâsıl olduk, bizimle beraber birçok Rumeli hicretzedeleri de trenden indi. Sultan Osman'ın rûhu karşımızda tecessüm etmiş, pür-gazab bize hitâb ediyordu:

– Siz, ey miskin ahfâd! Dehrin en müdhiş rûzgârlarıyla sarsılmaz bünyân-ı saltanatımızı gacırdattınız. Biz buradan yola çıktığımız zaman sizin binde, yüz binde biriniz kadar bile adedimiz yok idi. Fakat kalblerimizde din ve vatan aşkından başka bir şey yer bulamazdı. Sizin ise adediniz milyonlara bâliğ olmuş iken ahlaksızlık, nifâk ve şikāk yüzünden çörçöp kadar ehemmiyetiniz olmadı. Düşmanı pâyitahtımızın tâ kapısına kadar getirdiniz. Bâkir Marmaramızı düşmanın murdâr ayaklarıyla telvîs ettiniz. Yazıklar olsun sizin gibi canlı mezâr taşlarına!... Yazıklar olsun sizin gibi gayretsiz, hamiyyetsiz ahfâda!...

Herkes başını önüne eğmiş, heybesini omuzuna almış, yola revân olmuş idi. Benim de bu tevbîha karşı söyleyecek sözüm, gösterecek yüzüm yok idi.

Yetmiş bin kişiyi âgūş-ı heremdîdesine alan koca pâyitaht-ı kadîm! Ne lütufkâr imiş! Yeni hicretzede misâfirlerini de reddetmedi.

Bursa **Ömer Fuad**

* * *

[267] *Kenzü'l-Hikem* müellifi Yüzbaşı Hâfız İbrahim Efendi'den aldığımız âtîdeki mektûbu kemâl-i memnûniyetle derc eyliyoruz:

[1] el-Beyhâkî, *Şu'abu'l-İmân,* Bombay, 2003, c. 7, s. 167.

[2] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 6, s. 212.

* Rumeli'nin.

SEBÎLÜRREŞÂD CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ MÜDÎRİYETİNE

Muhterem efendim,

Akrabâdan, eviddâdan, pâyitaht gazetelerini tavsîtla hayât ve şehâdetime dâir bilenlerden ma'lûmât-ı sahîha talep ve niyâz edenler olduğunu bugün duydum. Ne gizleyeyim, şu haberi bir beşâret gibi telakkkī ederek sevindim. Lütfen muhterem cerîdenizle i'lân ediniz ki, bir cilve-i Hudâ olarak, işte ben, sağım!

Ufûlüme fart-ı muhabbet ve meveddetleri dolayısıyla mersiye-hân olan hukūk-perverân ihvân ve hîşâna an samîmi'l-bâl beyân-ı teşekkürât eder ve şu vesîle ile de teveccühât-ı kıymet-dârîlerini istidâme eylerim.

Sofya Beşiktaşlı: Yüzbaşı
Hâfız İbrahim

ŞUÛN

Dârülhilâfe:

Umûm Hindistan Hey'etinin Avdeti – Harb-i ahîr münâsebetiyle Osmanlı Hilâl-i Ahmer'ine muâvenette bulunmak üzere bidâyet-i muhâsamâtta Dersaâdet'e gelerek o zamandan beri mütemâdî bir sa'y sâyesinde gerek Hindiye (Ömerli)'de ve gerek Çanakkale'de hidemât-ı mebrûre îfâsına muvaffak olan Doktor Ahmed Muhtâr ed-Dârî Bey''in taht-ı riyâsetindeki hey'et-i tıbbiyye Perşembe günü Romanya Vapuru'yla Hindistan'a azîmet etmiştir. Hey'et-i müşârun-ileyhâ Hilâl-i Ahmer rüesâ ve a'zâsından birçok zevât ve Dâhiliye nâzırı tarafından vapura kadar teşyî' edilmiştir.

Romanya:

Köstence Câmi'-i Şerîfi'nin Resm-i Küşâdı – Köstence'de Romanya Kralı Birinci Şarl hazretleri tarafından inşâ olunan câmi'-i şerîfin evvelki Cuma günü icrâ olunan resm-i küşâdında hâzır bulunmak üzere devletü'l-hilâfe tarafından murahhas sıfatıyla meşâhîr-i fuzalâdan Mahmud Es'ad Efendi hazretlerinin azîmetleri üzerine Romanya ahâlî-i İslâmiyyesi fevkalâde ihtirâmât-ı mahsûsada bulundukları gibi, Romanya kral ve kraliçesi hazerâtı da samîmî teveccühler ibrâz buyurmuşlardır. Yevm-i mezkûrda câmi'-i şerîfin resm-i küşâdında Romanya kral ve kraliçe hazerâtı da bizzât câmi'-i şerîfde hâzır bulunarak salât-ı cum'anın mebdeinden müntehâsına kadar kemâl-i huşû' ile kāimen intizâr buyurmuşlar; hitâm-ı salâtı müteâkib halîfe-i İslâmiyân hazretlerinin vekîli Mahmud Es'ad Efendi hazretleri tarafından kral ve kraliçe hazerâtına karşı Fransızca bir nutk-ı belîğ îrâd buyurulmuş, Romanya İslâmlarının ihtiyâcât-ı dîniyyelerini nazar-ı dikkate aldığından dolayı müşârun-ileyh kral ve kraliçe hazretlerine halîfe-i müslimîn hazretleriyle bütün âlem-i İslâm'ın mahzûziyet ve memnûniyeti arz olunmuştur. Ahâlî-i İslâmiyyeye hitâben müşârun-ileyh Mahmud Es'ad Efendi hazretleri tarafından îrâd buyurulan nutukta da kendilerinin hukūk-ı dîniyyelerine mürâât eden ve ihtiyâcât-ı dîniyyelerini bilhâssa nazar-ı dikkate alan ve bu husûsta ibrâz-ı muâvenet buyuran bir hükümdara mâlikiyetlerinden dolayı Romanya müslümanlarını tebrîk eylemişlerdir.

Türkistan:

Bir İslâm Zenginin Hamiyeti – Türkistan'da münteşir Türkistan vilâyeti gazetesi *Nemingan,* şehri Kırgız ağniyâsından Bay Müşrib Bayoğlu'nun iki yüz elli bin ruble sarfıyla şehr-i mezkûrda bir medrese binâ ettirdiğini ve bu medresenin masârifini te'mîn etmek üzere şehrî üç bin ruble getirebilecek akārât inşâ ettireceğini yazıyor.

Kaşgar Cem'iyet-i Hayriyyesi – Kaşgar İslâmları Pekin Cem'iyyet-i Hayriyyesi sisteminde bir cem'iyet-i hayriyye te'sîs eylemişlerdir. Cem'iyetin ayrıca bir kütüphânesi ile bir kırâathânesi vardır. Şimdi cem'iyet-i mezkûre bir matbaa te'sîsine teşebbüs eylemiştir. Bu işin başında mu'teberân-ı mahallîden Abdülkadir Abdülverâsî Efendi bulunuyor.

Buhara:

Lüzumsuz İsrâfât – *Vakit* gazetesinin Buhara muhâbir-i mahsûsunun iş'ârâtına nazaran Buhara sadrâzamı olan Kuş Bey'nin gāyet israflı düğününü Kādı Gilan Baka Hâce'nin düğünü ta'kīb eylemiştir. Kādı-i Gilan bu düğün münâsebetiyle harem-i emîrî kibâr-ı nisvânına iki milyon Buhara tenge kıymetinde hedâyâ takdîm eylediği gibi bizzât emîre bir milyon tenge kıymetinde bir libâs-ı fâhir takdîm eylemiştir. Diğer masârif de buna göre olmuştur.

Kafkasya:

Avâma Tedrîsât – Bakü'de avâmmı ulûm ve fünûndan, hâdisât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyeden haberdâr etmek üzere siyâsî, ictimâî, iktisâdî ve fennî mevzû'lara müteallik dersler verilmeye teşebbüs olunmuş ise de; bu husûsta müslümanların ahvâl-i rûhiyyeleri nazar-ı i'tibâra alınmaksızın mahall-i tedrîsât tiyatro sahneleri ihtiyâr edildiğinden maksad-ı telkīn lâyıkıyla îfâ olunamamış; binâenaleyh ahîran Avâmma Mahsûs Hitâbe Cem'iyeti nâmıyla mesâcid ve cevâmi'-i şerîfede îfâ-yı tedrîsâta mecbûriyet hâsıl olduğu anlaşılmıştır.

İsviçre:

Terakkī-i İslâm Cem'iyeti – Ceneve'de, beyne'l-müslimîn râbıta-i uhuvveti takviye esâsına müstenid ve Terakkī-i İslâm Cem'iyeti nâmıyla bir cem'iyet teşekkül **[268]** etmiştir. Cem'iyet-i mezkûrenin *eş-Şa'b* gazetesinde görülen beyannâmenin sûret-i mütercemesidir:

"Yâ ma'şera'l-müslimîn, da'vet-i ilâhiyyeye icâbet ediniz. Arzın şark ve garbında İslâmiyet ve müslimînin bugünkü hal ve şânından haberdâr mısınız? Ol İslâmiyet ki bir vakitler çâr-aktâr-ı âlemde bütün ihtişâm ve azametiyle şa'şaa-pâş olmuş ve bugünkü ehl-i İslâm'ın eslâf-ı kirâmı olan mütekaddimînin himem-i hüdâ-pesendânesiyle kelime-i ulyâsı inkitâ' kabûl etmez akisler peydâ eylemişti. Evet izzet-i ilm ile her hal ü kârda hâiz-i nisâb-ı kemâl olan o eski müslümanlar ahlâfı olan bugünküler ise cehl ü meskenet içinde hayrân ve sergerdân olup kalmışlardır. A'dâ-yı İslâm bu meskenetten yüz bularak en nihâyet İslâmiyet'in hısn-ı hasî-

ni olan devletü'l-hilâfeye dahi dest-i taarruzlarını uzatıyor ve ihvân-ı dîninizin mukaddesâtına, ırzlarına tecâvüz ediyorlar. İşbu râddeye gelmiş iken devletü'l-hilâfeye bezl-i muâvenet her bir müslim üzerine farz-ı ayn oluyor. Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ilcâât-ı ahvâl ile bir istikrâz-ı dâhilîye mürâcaat etmektedir. Bu emr-i hayra, bu vecîbe-i dîniyyeyi îfâya iştirâk etmek isteyenler İslâmiyet ve müslümanların cihet-i edebiyye ve iktisâdiyyeden terakkîlerini te'mîn etmek üzere Ceneve'de teşekkül etmiş olan cem'iyetimize iş'âr-ı keyfiyet eylesinler; adresimiz budur: Ceneve: P Fosteri Numara 10721

"İşte biz sizleri fî-sebîlillâh ittifâka da'vet ediyoruz. Da'vetimize icâbetle nâil-i ecr ü mesûbât olacak ve aynı zamanda verilecek parayı va'desi hulûlünde maa-ziyâdeti istîfâ eyleyeceksiniz..."

Hindistan:

Hindistan Müslümanlarından İngilizlerin Kuşkulanması – İngiltere hükûmeti Hind müslümanlarında görülen harekât-ı hamiyyetkârâne-i ahîre sebebiyle şüphelenmeye başlamıştır. Hindistan'dan gelen gazetelerin ihbârına göre hükûmet, Hindistan'da hükûmet aleyhine bir hareket vukū' bulduğu takdîrde müslümanların da bu harekete iştirâk edeceğinden şüphe ediyormuş. Bu sebeple ictimâ'lara fevkalâde dikkat edilmesi için me'mûrîn-i âidesine ta'lîmât ve evâmir-i mahsûsa verilmiştir.

Tunus:

Tunus'da İslâm Kānûnları Kalkıyor – Fransızlar Tunus'a yerleştikleri halde memleketin kavânîn-i sâbıkasını tebdîl etmemişler idi. Yerlilere âid bilcümle deâvî şerîat-i İslâmiyyeye binâen rü'yet edilmekte ve bazı büyük ve ağır da'vâlar bey yahud vekîl tarafından fasl olunmakta idi. Paris'ten *Fosişe Çaytung*'a iş'âr olunduğuna nazaran Fransa Hâriciye Nâzırı Pişon tarafından Tunus'daki Fransa hükûmeti vekîl-i umûmîsi Alapanit'e hitâben neşr olunan bir emirnâmede yerlilerin Fransız kavânîni nümûne ittihâz olunarak yeni bir kānûn-ı cezâya tevfîkan muhâkeme edilmesi emr edilmiştir.

MÜHİM BİR TEŞEBBÜS-İ İKTİSÂDÎ:

İslâm Ticâretgâhları ve Erbâb-ı Sanâyi' Fihristi

Dârülhilâfe'deki bütün İslâm ticâretgâhları, mağazaları, İslâm erbâb-ı sanâyii, İslâm şirketleri ve müessesâtını –en küçük dükkân ve ustaya varıncaya kadar– muhtevî olmak üzere büyük bir fihrist "katalog" tertîb ve neşr etmek istiyoruz. Bütün İslâm ticâretgâh ve mağaza sâhipleri, erbâb-ı sanâyi' ve şirket müdîrleri adreslerini, iştigāl ettikleri ticâret ve san'atın nev'ini idârehânemize vâzıhan bildirmeleri ricâ olunur.

NASÂRÂYA KARŞI HUTBELER

İhvân-ı dînin muâvenetiyle ikinci ve üçüncü hutbeler de risâle şeklinde basılarak lazım gelen yerlere tevzî' olundu ve olunuyor. Müslümanların böyle hürriyet-perverâne bir sûrette ve kemâl-i nezâketle mukābeleleri, fedâkarlıkları; misyonerlik âlemini telâşa düşürmüş olduğu mevsûkan haber alınmıştır. Müslümanlık; açık alınla, mantığın, felsefenin, ilmin, hâsılı her şeyin huzûrunda Hıristiyanlık'la mübâheseye her zaman hazırdır. İsterse ulemâ-yı Hıristiyâniyye büyük bir meclis-i mübâhese teşkîl ederek mübâhesât-ı şifâhiyyede bulunmaya da İslâm ulemâsı âmâdedir.

Diğer hutbelerin de risâle şeklinde basılması için vaad-i muâvenet buyuran kāriîn-i kirâm hazerâtına bilhâssa teşekkürler olunur.

TEŞEKKÜR

Anadolu seyyâr muhâbir-i mahsûsumuz Ömer Fuad Bey gittiği yerlerde, ezcümle Bursa'da Karacabey'de Kirmastı'da gerek kāriîn-i kadîmemiz tarafından, gerek yeniden cerîdemize iştirâk buyuran müslüman kardeşlerimiz tarafından pek samîmî iltifât ve teveccühlere mazhar olduğunu husûsî bir mektubunda bir lisân-ı minnet ve memnûniyetle beyân ediyor. Bu teveccühler bizi de minnetdâr etmiştir. Gerek muhâbirimiz, gerek cerîdemiz hakkında lütfen bezl-i iltifât buyuran muhterem müslüman kardeşlerimize azîm teşekkürler ederiz.

MUHÂBERE-İ ALENİYYE

Muş'ta Şeyh Şemseddin ve Yusuf Efendilere – Telgrafnâmeniz Dâhiliye Nezâreti'ne takdîm olundu. Meşrû' olan bir hak elbette ihkāk olunur.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

3 Temmuz 1913 | 28 Receb-i Şerîf 1331 Perşembe | 20 Haziran 1329 | Cild: 10 - Aded: 251

HADÎS-İ ŞERÎF

اَلْاِسْلاَمُ حُسْنُ اَلْخُلُقِ[1]

Tercümesi

"Müslümanlık huyun güzelliğinden ibârettir."

[1] Beyhakî, *Şuabü'l-Îman*, c. 6, s. 242.

Biz ki yarmıştık şuûnun en büyük ummânını;
Çiğnemiştik yükselen emvâc-i bî-pâyânını;
Biz ki edvârın, kurûnun, hâdisâtın rağmına,
Hâkim olmuştuk bütün bir âlemin eyyâmına;
Şimdi tek bir dalganın pâmâl-i izmihlâliyiz!
Şimdi sâhillerde mahkûmiyyetin timsâliyiz!
Böyle bir sadmeyle altüst olsun en müdhiş gemi...
Dehşetin te'sîri hâlâ sarsıyor endîşemi!
Öyle salgındır felâket, öyle ânîdir ölüm:
Hem görür göz, hem "aceb rü'yâ mıdır, der, gördüğüm?"
Nerde rü'yâ! Gördüğün aynıyle vâki'dir senin.
Gayr-i vâki' noktalar, ancak o mühlik sadmenin,
Bir dışardan, bir kazâ, bir nâgehânî olması;
Bir de –en yanlış kanâat– âsümânî olması.
Dâhilîdir sadme... Hâriçten değil, aslâ değil!
Sonra, olmaz ez-kazâ dünyâda bir şey, böyle bil!
"Nâgehânî" lâfzının ma'nâsı yoktur, herzedir:
En beyinsizler bu istikbâli, zîrâ, kestirir.
Gökten inmez bir de hiçbir şey... Bütün yerden taşar;
Kendi ahlâkıyle bir millet ölür, yâhud yaşar.

Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkākımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, nerdedir ahlâkımız!

Müslümanlık pâk sîretten ibâretken, yazık,
Öyle saplandık ki levsiyyâta: Hâlâ çıkmadık!
Rûh-ı gayret ölmüş artık, her şenâat bizdedir…
Duygusuzluk bizde, bin mühlik kanâat bizdedir!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünyâ yansa, baş kaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehâşî etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel birçok merâsim: İnhinâlar, yatmalar;
Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, milliyyet, lisan nâmıyle dâim ayrılık;
En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;
Enseden arslan kesilmek, cebheden yaltak kedi...
.....
Müslümanlık, bizden evvel, böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir;
Rûh-i izmihlâlimiz: Ahlâkın izmihlâlidir.
Müslüman kim? Din nedir? Evvelce tahkīk etmeli;
En büyük düstûr odur, hakkıyle tatbîk etmeli.
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız:
Çünkü hem dünyâ gider, hem din, eğer yapmazsanız.

Mehmed Âkif

[270]

EDEBİYÂT

OLUVERMEK, EDİVERMEK

İşte bir sûret-i merğûbe-i terkîb-i beyân
Ki bütün neslimizin hâlini eyler ityân:
Bizde hiç olmamak olmaz, oluvermek vardır…
Medeniyyet oluvermiş, bitivermiş sanılır!
Ekmeğim yok, "Alıver" bir paralar yok "Buluver";
Bulmadın, "Sabr ediver!" Ey solucan kanlı beşer,
Sen biraz kıvranıver, inleyiver! Lutf-i Hudâ,
Mutlakā lokma-i maksûmeni eyler ihdâ!
Hele bir yalvarıver, ağlayıver… Bî-pâyân
Dökülür sofra-i ihmâline in'âm-ı cinân!
Çünkü fikrince senin kendi küçük Allâh'ın
Bir "Usanmaz dadı" dır, kalbi temennîgâhın;
Titretir rûhunu hattâ küçücük feryâdın,
Sana her şey'i verir yoksa da isti'dâdın;
En küçük bir emelin olsa yüzünden bilerek
Daha sen istemeden emrini infâz etmek
Bu mübârek "dadı" nın meşgale-i vicdânı…
Böyle -hâşâ- tanıyorsun o büyük Yezdân'ı!
Böyle Allâh'a değil bir mütedeyyin, hattâ
Bir mecûsî tapamaz; sen ki vücûd-ı mevtâ
Gibi mevkūf-ı sükûnsun. Sana dînin ne diyor?
(اطلبوا العلم من المهد…) *ile teklîf ediyor.*
Dinle Kur'ân-ı mübîni: [1](وَلَقَدْ كَرَّمْنَا…)
Buyurur Âdem için; sen ki bugün bir dânâ
Vaz' u tavrıyle diyorsun: Benim Allâh'ım var.
Nerdedir mekremetin? Meskenetinden ağlar,
Sızlar, inlersin, utanmazsın… İnersin her an!
Düştüğün hâk-i mezellette perîşân, nâlân,
Bir duâ üfleyivermekle sanırsın Mevlâ
Seni tâ cennet-i a'lâsına eyler i'lâ!
– Bir şeyim yok, bana sen gönderiver Yâ Rabbi
Oturup ben yiyeyim, sen bana ver Yâ Rabbi!…
İşte ömrün bunu tekrâr edivermekle geçer.
Açıver gözlerini ey solucan kanlı beşer!
Görüver, anlayıver öyle kolay mı her şey?
Bak bu âlemde halâık ne kadar peyder pey,
Mütemâdî, mütekâmil, müterakkī gidiyor;
Nasıl efkâr-ı beşer birbirini vely ediyor.
Kendinin hâline bak: Öyle kolay mıydı vücûd?
Seni bir anda mı halk eyleyivermiş Ma'bûd?
Şimdi ekmek dilenen köhne dehânın evvel
Süt dilenmişti; bugün çiğnediğin hâke bedel
Yattığın toprağa merbût idi cismin, küçücük
Bir kemik torbası hâlinde dururdu; şu büyük
Levha-i âlemi telhîs eden aptal gözüne
Bir şey aks etmez idi; sonra uyandın da yine
Seneler geçti, behâim kadar ancak bildin;
Belki on yılda biraz kendini gördün kendin.
İstiyorsun ki bugün her emelin bî-himmet,
Oluversin, yağıversin sana gökten ni'met!
Böyle kānûn-ı tabîat olamaz; hey deli hey,
Bil ki dünyâda emeksiz oluvermez bir şey.
Bu kadar varsa kolaylık, şuna bürhan göster:
Sen de insan oluver, ey solucan kanlı beşer!

* * *

"Oluvermek, edivermek" diye bast u teshîl
Ederek memleketin cânını ettin ta'tîl.

[1] İsrâ, 17/70.

[271] *Solucan kanlılığın işte budur âkıbeti,*
İnkırâzın yüzü yer yer geziver memleketi!
Hep beraber solucan kanlılığı terk edelim,
Belki üç yüz sene durduk, bugün artık gidelim!
Vatan artık "gidivermiş" gibidir, evlâdı
Daha terk etmez ise meskenet-i mu'tâdı.
Dinleyin şanlı "Kemâl"i ne diyor şimdi bize,
Rûhu bir şi'rini tertîl ediyor cümlemize:

1

Sıdk ile terk edelim her emeli, her hevesi,
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi;
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi,
"Gelin imdâda!" diyor, bak budur Allâh sesi!

2

Bize gayret yakışır. Merhamet Allâh'ındır,
Hükm-i âtî ne fakīrin, ne şehinşâhındır.
Dinle feryâdını kim tercüme-i âhındır,
İnledikçe ne diyor bak vatanın her nefesi.

3

Mahv eder kendini bülbül bile hürriyyet için.
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür-mihnet için?
Din için, devlet için. Can çekişen millet için,
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi?

4

Memleket bitti, yine bitmedi hâlâ "sen, ben!"
Bize bu hal ile bizden büyük olmaz düşman;
Dest-i a'dâdayız Allâh için ey ehl-i vatan,
Yetişir terk edelim gayri hevâ ü hevesi!
–Nâmık Kemal–

15 Haziran 329 **Kemal-zâde Ali Ekrem**

HUTBELER

– 4 –

GÜNAH YÜKÜ TAŞIYAN HAKKINDA HUTBE

–geçen nüshadan mâba'd–

"Ey âdemler bâlâda zikr olunanlardan zâhir ve ayân değil midir ki insan âhirette yalnız kendi amelinin ecir yahud cezâsını alır ve başkasının ameli kendisine zarar yahud fâide vermez, yahud kendisini alçaltıp yükseltmez ve insan halâs bulur ve helâk olursa yalnız kendi ameliyle helâk olur."

Allah'a karşı böyle yapyalnız kendi ameliyle kalan insanın ne halde olduğunu da şu vechile gösteriyor:

"Ve fenâsı şu ki rûy-ı arzda bulunan cümle âdemler hatâkârlardır ve sâirlerinden daha iyi diye gördüğün kimseler vaktiyle şerîrler olmuşlar ve tevbe eylemişlerdir. Yine de büyük günahlar şöyle dursun, onlar hattâ âdî suç hatâlardan hâlî ve sehvlerden bile sâlim değillerdir. Ve bu ma'nâda şöyle buyurulmuştur. [1](وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ) (Sûretü'n-Nahl). Eğer Allah insanları kendi zulümlerinden dolayı cezâlandırsa zemîn üzerinde dâbbe (deprenen) bırakmaz."

Hatîb bu fıkrada bütün insanların zâlim ve günahkâr olduklarını iddi'â ediyor. Ve bir âyet ile isbâta çalışıyor. Lakin burada nâsın lafz-ı âm olmasından ve zülmün onlara muzâf kılınmasından enbiyâ-yı izâm hazerâtına varıncaya değin bütün insanların zâlim olması lâzım gelmez; câiz ki insanlar beyninde şâyi' ve ekserinden sâdır olan şey cümlesine muzâf kılınmış olsun (*Beyzâvî*).

Dikkat buyuruluyor ya! Hatîbimiz *Kur'ân-ı Kerîm*'den dâimâ gazab ayetlerini intihâb ediyor. Mürâcaat buyurulursa görülür ki bu âyet-i kerîme yevm-i âhirete îmân etmeyenlerin ahvâlinden bâhis âyet-i kerîmenin akabinde ityân buyurulmuş, mâ-ba'dinde dahi Cenâb-ı Hakk'a evlâd ve şürekâ isnâd edenler hakkındaki âyet getirilmiştir. Rahmet âyetlerini nazara almıyor, ta ki *Kur'ân*'da meserret verecek bir şey olmadığını iddi'â edebilsin. Mamâfih insanların ekseriyet i'tibâriyle sehv ü hatâdan, isyândan hâlî kalmadıkları derkârdır. Acaba onlar için bir tarîk-ı necât var mıdır? Ve nedir? Evvel emirde küfürden kurtulmak için yegâne çare îmân billâh olduğunda şüphe yoktur. Meâsîden kurtulmak için hatîbin düşündüğü çare başka, bizim düşündüğümüz çare de başkadır. Bunları ber-vech-i âtî beyân ile mukāyesesini ehl-i irfâna terk edeceğiz. Hatîb diyor ki:

"İmdi bir kimsenin kendi amelinden başka bir şey ile halâs bulması imkânsız ve cemî' âdemlerin amelleri dahi gördüğün gibi muayyeb ve müşeyyen olduğundan rahmet ve kereminden nâşî insanın şuûn-ı husûsiyyesine müdâhale edip ona bir tarîk-ı şer'î tehyie etti. Onın vâsıtasıyla insan âhar bir kimsenin amelini kendisinin şahsî ameli imiş gibi kendisine nisbet edebilir ve ol amel vâsıtasıyla halâs olabilir."

[1] Nahl, 16/61.

Hatîb efendi evvelen size söyleyeyim ki ibâdâtta niyâbet câri değildir. Zirâ ibâdetten maksad istihsâl-i rızâ ve Allah'a kurbiyettir. Bu da amel eden kimseye aittir. Allah'ın böyle bir tarîk-ı şer'î tehyie ettiğini söylüyorsunuz; gerçi [1](تَبَارَكَ الَّذى بِيَدِهِ الْمُلْكُ) "Her mahlûkun emri yed-i kudretinde bulunan Allah mübârekdir ve mahlûklara âid sıfât-ı nakīsadan münezzehdir." [2](وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ) **[272]** "Taht-ı makdûriyyette bulunan her şeye kādir ancak odur." Lakin onun bütün ef'âli muvâfık-ı hikmettir; hâlbuki dediğiniz şey hikmete muğāyirdir. Bilmez misiniz ki bu dünyâ dâr-ı ibtilâ ve imtihândır. [3](اَلَّذى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ) "Allah kudret-i kâmilesiyle insanlar için mevt ve hayâtı mukadder kılmıştır, ta ki hanginizin amel-i sâlih sâhibi olacağını imtihândan geçirip ba'dehû amelinin cezâsını versin. Allah mahlûkātına gālib ve tevbe edenleri yarlığayıcıdır." (Sûre-i Mülk)

Gördünüz mü? Bulmak istediğiniz tarîkin ne kadar esâssız olduğu daha şimdiden anlaşılmaya başladı.

"O tarîk nedir acaba o tarîki mücerred beşerî aklınızla keşf edebilir misiniz? Zannımca edemezsiniz."

Nasrâniyetin hangi bir kāidesini beşerî aklımız keşf edebilir ki bunu da keşf etsin. Siz keşf ettiyseniz söyleyiniz de öğrenelim.

"Ve buna binâen Allah bu tarîki bize kendinin kitâbında i'lân etmiş ve bizi onu cümle âdemlere ihbâr etmek vazîfesiyle mükellef kılmıştır."

Biz kitâb-ı kerîminde Allah'ın i'lân ettiği tarîki âtiyen göstereceğiz. Fakat evvel emirde sizin böyle bir vazîfe ile mükellef olduğunuza dâir yedinizde mevcûd olması lâzım gelen vekâletnâmeyi ibrâz etmek lütfunda bulunur musunuz? Eğer ibrâz edemezseniz da'vânızda fuzûlîliğiniz sâbit olur.

"Acaba sâkıt olan cins-i beşerîye bir vekîl yahud daha ziyâde bir vasî-i şer'î-i sâlih nasb ve ta'yîn etmemiş midir?"

Bizim böyle bir şeyden haberimiz yoktur ve buna ihtimâl de vermeyiz. Çünkü vekîl ta'yînî ukūd-ı meşrû'adandır ve bizzât müvekkil veyahud tarafından me'zûn vekîli tarafından ta'yîn edilebilir. Allah bu gibi salâhiyetleri insanların eline tevdî' etmiştir, eğer kendisi icrâya kalkışırsa onlar hakkında isti'mâl-i cebr ü zulm etmiş olur. Hele vasî ta'yînî hiç mutasavver değildir, çünkü âtiyen görüleceği üzere insan akıl ve şuûru sebebiyle kāsırînden olmayıp reşîd ve mükellefdir; böyleleri hakkında vasî ta'yîni muvâfık-ı hikmet düşmez.

"İşte vâsıtasıyla bir kimsenin diğer bir kimsenin makāmına kāim olabildiği ve amel ve şahsını onunla mübâdele edebildiği ve onun tam zât-ı şahsı imiş gibi onun yerini tutabildiği tarîk-i yegâne budur."

Biz Allah'dan böyle bir şey sâdır olmadığını ve olması muvâfık-ı hikmet bulunmadığını iddiâda musırrız. Fakat bir kere siz delîlinizi söyleyiniz de ba'dehû biz de mütâla'amızı yürüdelim.

"Belî bu hakīkati, bu meserret-bahş müjdeyi ve müferrih haberi akıl ve zihninize iyice yerleştirebilmek için size kütüb-i şerîat-i İslâmiyyede ma'lûm olan bir misâli isti'âre tarîkiyle zikr edeceğim."

Buyurunuz bakalım, ne cevâhir yumurtlayacaksınız.

"Eğer bir peder oğlu kāsır iken vefât edip de tereke bırakırsa ulu'ş-şe'n ona bir vasî-i şer'î ta'yîn ederler."

Pek a'lâ amma burada kāsır kimdir?

"Ve eğer vasî kāsırın emti'a yahud akārından bir şey satar yahud kāsır için bir şey satın alırsa bu halde bâi' yahud şârî vasî değil ancak kāsır add ü i'tibâr olunur ve kāsır sinn-i teklîfe yani sinn-i rüşde bâliğ oldukta onun o bey'i yahud o şirâyı kendisine ister kârlı ister zararlı olmuş olsun, ilgā etmesi hiçbir vechile câiz değildir. Nitekim vasiyyete merbût ve muhtâc kalması dahi câiz değildir. Zirâ o vasîyi kendisi için kendisi intihâb etmemiş ancak onu kendisi için bir başkası intihâb etmiştir."

Vasînin kāsır hakkında zararı mûcib muâmelâtının makbûliyetinde nazar vardır. Hem siz neden öyle zararlı şeylerden bahs ediyorsunuz. Zarar ve hasâr sizin hüzün ve kederinizi artırır. Dâimâ fâideli şeylerden ve meserretli haberlerden bahs ediniz. Zâten insanlara bir vasî nasb ettirmekten maksadınız onların nef'-i mahzını istihsâl değil mi?

"Ma'lûmunuz olsun ki râşid ve mes'ûl olduğu halde insana vasî-i şer'î nasb ve ta'yîn olunmasını îcâb eden sebeb daha o rahimde hiçbir şey bilmez cenin hâlinde iken cibillet-lenmiş olduğu tabîat-i âsimesidir."

Sizin de ma'lûmunuz olsun ki bâlâda bütün insanları taht-ı vesâyete sokmak için bize kütüb-i şer'iyyeden getirdiğiniz misâl kāsırîn hakkında idi. Şimdi ise taht-ı vesâyete sokmak istediğiniz insanın râşid ve mes'ûl olmasından bahs ediyorsunuz. Bu halde getirdiğiniz misâl makāmına münâsib olmadığından o tafsîlâtın kâffesi caba oldu; hem kendiniz abes ile iştiğāl ettiniz. Hem bizi beyhûde işgāl eylediniz. İnsanların rüşdünden ve mes'ûliyetinden bahs ettikten sonra vasî ta'yîn ettirmeniz de tenâkuzdur; zirâ mes'ûliyet muhtâriyeti îcâb eder; taht-ı vesâyette bulunmak ise mes'ûliyete mâni'dir. Delîl olarak getirdiğiniz tabîat-i âsime dahi vücûb-ı vesâyeti isbât etmez. Eğer öyle olsa idi asıl tabîat-i âsime sâhibi olan İblis'e ta'yîn etmeliydi. Ale'l-husûs ceninin fıtrat-ı selîmesini de bu sırada ferâmûş etmemeli idiniz.

"*Kur'ân*'da bu âsim tabîate dâir şöyle buyurulmuştur. [4](اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ)"

Bu selîm tabîate dâir de şöyle buyurulmuştur. [5](يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ. اِرْجِعِي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً)

Ve [6](قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ. مِنْ اَيِّ شَىْءٍ خَلَقَهُ. مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ) -Sûre-i Abese- "İnsan mel'ûn olsun hangi şey onu kâfir kıldı? Allah onu ne şeyden halk etti? Onu nutfeden halk ve teşkîl etti."

Bu âyet-i kerîmedeki insandan maksad, siyâk ve sibâkı gösterir ki, müşrikîn-i Mekke'dir. Allah'ın lutf ve ihsânına bakmayarak küfürde ibrâz-ı şiddet ettikleri beyân olunuyor. Ba'dehû insanın hudûsüne ve hâline işâret için de neden halk edildiği gösteriliyor. Fakat dahası var: [7](ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ) "Ba'dehû ona tarîki âsân eyledi" kendisine akıl ve ihtiyâr

[1] Mülk, 67/1.
[2] Mâide, 5/120 ve muhtelif âyetler.
[3] Mülk, 67/2.
[4] Yûsuf, 12/53.
[5] Fecr, 89/28.
[6] Abese, 80/17-19.
[7] Abese, 80/20.

verdiğinden hayır ve şer tarîklerinden hangisini isterse ihtiyâr eyler; muâmelâtında mecbûr değildir.

Ve yine [1](خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ) kelâmlarıyla işâret olunmuştur."

[273] Sübhânallah! Bu sözünüz intâk-ı Hakk kabîlindendir: Müsâadenizle o âyeti ahz ettiğiniz sûrenin ibtidâsından i'tibâren gözden geçirelim: [2](اَتٰى اَمْرُ اللهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ) "Allah'ın emri geldi onda acele etmeyiniz." [3](سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ) "Allah onların kendisine teşrîk ettikleri şeylerden münezzehdir." [4](يُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ اَنْ اَنْذِرُوا اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاتَّقُونِ) "Allah kendi emriyle melâikeyi kullarından dilediğinin üzerine rûh ve hayât olan *Kur'ân*'ı hâmil olarak gönderir, ta ki benden başka ibâdete müstehak olmadığını beyân ile nâsı inzâr edesiniz; imdi benden korkunuz." [5](خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ) "Allah semâvât ve arzı hak ile yarattı, onların şerîk kıldıkları şeylerden Allah münezzehdir." [6](خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ) "Allah insanı meniden halk ettiği halde ona açıktan muhâsım ve mücâdil kesiliyor." Yani insan ölüp kemikleri toprak olduktan sonra onu kim ihyâ edebilir? diyor. Yahud ona şerîk ve evlâd isnâd eyliyor. [7](فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ)

"Ve bir hadîse göre dahi Hazret-i İsâ ve vâlidesi Meryem müstesnâ olarak dünyâya hiçbir çocuk gelmemiş yahud gelmez ki zamân-ı velâdetinde Şeytan onu öğenderelemesin ve çocuk Şeytan'ın öğenderesinin acısından bağırmasın. Ve Hazret-i Dâvud dahi bu ma'nâda şöyle buyuruyor: İşte şer ile doğdum ve vâlidem bana günah içinde hâmile oldu. Şerîrler rahimden beri dalâlettedirler. Batından beri sayıp yalan söylerler. (*Mezâmîr* 15: 5 ve 58: 3)."

Dostum! Ben sana bir şey söyleyeyim mi: Biz müslümanlar bâbü'l-i'tikâdda öyle her gördüğümüz veya işittiğimiz şey ile amel etmeyiz. Rivâyet edilen şeyin hem sübûtunda, hem delâletinde kat'iyyet ararız. Hattâ bu iki şartın husûlünden sonra dahi akla muğāyir gördüğümüz bir nassı te'vîl eder, aklın mûcib ve muktezâsıyla amel eyleriz. Hadîslerin envâ' ve şerâit ve ahkâmını *Usûl-i Hadîs* nâm eserimizde tafsîl etmiş olduğumuzdan burada tekrarına mahal göremedik.

"Ve iyi biliniz ki insanın işlediği bilcümle hatâ ve günahlar ancak tabîatten sudûr etmektedir."

Siz de iyi biliniz ki insanın işlediği bilcümle savâb ve sevâblar ancak fıtrat-ı selîmesinden sudûr etmektedir.

"Eğer Allah bir kimsenin ol vakte kadar işlemiş olduğu cümle hatâları afv etse bile, o kimse bu günahkâr tabîatten nâşî yerinde râhat durmayıp ertesi günlerde yeniden günah işler. Nasıl ki bir menbaı bir gün boşaltacak olsan diğer bir günde dolup taşar. Hatâkâr tabîat seretân illetine benzer aslını ve fer'ini çıkaracak olsan çoğa varmazdan yine baş gösterir ve bu illet-i azîme musâbına ne kadar yazıktır."

Evet! İnsanların içinde böyle tabîatte adamlar vardır. Ve öylelerinin bulunması da hikmet-i ilâhiyye îcâbındandır; lakin siz bütün insanları böyle farz etmekle hatâya düşüyorsunuz. Bilmelisiniz ki: (يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ) "Allah dilediğine hikmet ihsân eder ve her kime hikmet ihsân olunursa hayr-ı kesîre nâil olmuş olur; lakin ne çare ki bunları ancak ukūl-i selîme erbâbı tezekkür ve ta'akkul ederler." (Bakara 269)[8] Onun içindir ki [9](وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ. ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ) "Yevm-i kıyâmette ni'met-i ebediyyeye nâiliyetten dolayı bazı yüzler mütebessim ve mesrûr olur." [10](وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ. تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ) "Yine o günde bir takım yüzler de gubâr ve zulmet ile mestûr olurlar. Bunların kimler olduğunu öğrenmek ister misin? [11](اُولٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ) "Bunlar Allah'a küfr ve insanlara zulüm edenlerdir." (Sûre-i Abese).

"Ve Hazret-i Âdem'in sukūtu sebebiyle mevrûs olan bu tabîat insanın sinn-i rüşde bâliğ olması üzerine harâm olan şeyleri irtikâb etmesine ve hükm-i azâb ve ikâb altına düşmesine bâis olmuş olduğundan kendisi âlem-i gaybde iken kendisinin yüzünü karalamış olan bu hasâret-i uzmâyı ta'mîr ve ta'dîl zımnında bir çare ihdâs ve îcâdı adâlet iktizâsından idi."

Beyhûde telaş ediyorsunuz; insan hiçbir mecbûriyet altında olmayarak fâil-i muhtâr olmak üzere sinn-i rüşde vâsıl olur; hayır ve şerden dilediği yolu kendisi ta'kīb eder, tuttuğu mesleğe göre de muâmele görür.

"İmdi insan için bu haleli ıslâh ve bu zararı izâleye kâmilen kādir olan bir vasî-i şer'î nasb ve ta'yîn olundu."

Sizin de bâlâda i'tirâf ettiğiniz vechile insan râşid ve mes'ûl olarak yaratılmış olduğundan taht-ı vesâyette bulunması kābil değildir ve biz müslimînin i'tikādına göre Allah'dan başka da "kâmilen kādir" yoktur.

"Ve işte Kitâb-ı Mukaddes âtîdeki kavli ile bu ma'nâyı güzelce isbât ve irâe ediyor: İmdi bu takdîrde birinin hatâsı (Âdem'in ma'siyeti) sebebiyle cümle âdemlere nasıl hüküm taalluk ettiyse, böylece birinin (vasî-i şer'înin) salâhı vâsıtasıyla dahi cümle âdemlere tebrîr-i hayât taalluk etti *(Romalılara Risâle* 5 âyet 18)."

Dostum akıl ve hikmete muğāyir bir da'vâyı isbât için ikâme ettiğiniz yegâne şu delîliniz sizden mâadâsına ilim ifâde etmez; size ifâde edip etmediğini de bilmem ya! Zâten sizi bu türlü hatâlara sevk eden o *Ahd-i Atîk* ve *Cedîd* kitaplarını sırası geldiğinde tafsîlen mevzû'-ı bahs edeceğiz.

–devam edecek–

Mahmud Es'ad

FIKIH VE FETÂVÂ

Fıkhın târîhi gibi gerek Arabca gerek Türkçe'de şimdiye kadar işlenmemiş bir mevzû'a müteallik bulunan ve pek büyük bir tetebbu' ile yazılan bu mühim makāleler vaktiyle *Sebîlürreşâd*'ın Fıkıh Fetâvâ kısmına pek büyük bir kıymet veriyordu. Zâten bu yeni tarzdaki tetebbuât ve te'lîfât *Sebîlürreşâd*'ın rûh-ı mesleği idi. Şu kadar ki hey'et-i tahrîriyye-

[1] Nahl, 16/4.
[2] Nahl, 16/1.
[3] Nahl, 16/1.
[4] Nahl, 16/2.
[5] Nahl, 16/3.
[6] Nahl, 16/4.
[7] Haşir, 59/2.

[8] Metinde âyet numarası "270" olarak yazılmıştır.
[9] Abese, 80/38-39.
[10] Abese, 80/40-41.
[11] Abese, 80/42.

miz erkânından bu vazîfe-i müşkileyi deruhde eden gayûr mütetebbi' Halîm Sâbit Efendi kardeşimizin bir müddet rahatsızlanması hasebiyle maalesef bu kıymetdâr makāleler ınkıtâa uğramış idi. Lehü'l-hamd arkadaşımızın bugün kesb-i âfiyet ile yine sevgili kitaplarına **[274]** kavuşmuş, *Sebîlürreşâd*'ın en mühim kısmını teşkîl eden Fıkıh ve Fetâvâ sahîfelerini kıymetdâr makāleler ile tezyîne başlamıştır.

Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden:

HAC

– 15 –

Devr-i Ashâbda:

Öteden beri şüyûuyla beraber *Kur'ân-ı Kerîm*'in, İslâmiyet'in tasdîk ve te'kîdine göre, haccın erkân-ı İslâmiyye'den olduğu hakkında beyne'l-ashâb kanâat-i tâmme mevcûd idi. Ashâb-ı kirâm bi-şarti'l-istitâa haccın farz olduğu hakkında müttefik bulunuyorlardı. İstitâat de zâd ve râhile ile tefsîr ediliyordu. Şu hâle göre zâd ve râhileye mâlik olan her müslümanın hac ile mükellef olması lâzım geleceğine inanılıyor, demekti. Ömer bin el-Hattâb ile Abdullah bin Abbâs hazerâtı istitâatin ancak zâd ve râhile ile tahakkuk edeceğini tasrîh ettiklerinden vücûb-ı haccın da yalnız bu sûretle tekevvün edebileceğine kāil olduklarını istihrâc etmek kolaydır.

§ Ashâb-ı kirâm arasında sabîlerin haccı sahîh olacağı hakkında da bir fikir mevcûd idi. Ashâb-ı kirâm ale'l-ekser hacca çoluk çocuklarıyla köleleri de beraber getirirlerdi. Abdullah bin Abbâs daha bülûğa ermeden evvel peygamberimiz ile beraber hac seferinde (Haccetü'l-vedâ') bulunmuş olduğunu söylerdi.* Sâib bin Yezîd de henüz yedi yaşındaki bir çocuk iken kāfile-i peygamberîde olarak hacca gidip gelmiş idi.** Hac seferi esnâsında yanındaki çocuğu göstererek: "Yâ Resûlallah, bunun haccı sahîh olur mu?" diye suâl eden kadının, peygamberimizden: (نعم ولك اجر) cevâbını almış olduğunu da Abdullah ibni Abbâs rivâyet ediyor.***

İşte bu eserlerden Abdullah bin Abbâs ve etbâının ve sâir bazı ashâb-ı kirâmın "bülûğ"u şurût-ı sıhhat-i hacdan saymadıkları pek sarîh bir sûrette anlaşılıyor.

§ Abdullah bin Abbâs hazretleri rivâyet etmekte bulunduğu has'amiyye**** cüheyniyye***** hadîs-i şerîflerine istinâden hac farz olup da acz veyahud vefât sebebiyle bizzât îfâsına muktedir olamayan kimselerin nâib (bedel) göndererek hac ettirmeleri lâzım geldiğine kâni' bulunuyordu. Bir de merviyyâttan olunan şibrime****** hadîs-i şerîfine nazaran da nâibin kendi nefsi için hac etmiş bulunması muktezîdir. Nâib kendi nefsi için hac etmemiş bulunduğuna göre niyâbeti sahîh olmaz; haccı mahcûcün-anhden değil, kendinden vâki' olur, derlerdi.

§ İbni Abbâs, İbni Ömer, Katade, Zeyd bin Sâbit radıyallâhü teâlâ anhüm hazerâtı peygamberimiz efendimizden rivâyet etmekte bulundukları ehâdîs-i şerîfeye istinâden "umre"nin vücûbu cihetini iltizâm ederlerdi. Fakat Câbir bin Abdillah -radıyallâhü anh- ile etbâı da umrenin sünnet olduğuna zâhib oluyorlardı.******* Hazret-i Câbir de bu husûsda bir hadîs-i şerîf rivâyet ediyordu.*******

* * *

İbni Ömer ve sâir ashâb-ı kirâmın peygamber efendimizden rivâyet ettiklerine göre Medîne-i münevvere taraflarından gelenler "Zülhuleyfe" denilen yerden, Şamlılar "Cuhfe" hizâsından, ehl-i Yemen de "Yelemlem" mevki'inden ihrâma girerlerdi. Ehl-i Irak'ın mîkātı bizzât Resûl-i ekrem efendimiz tarafından mı, yoksa sonraları Hazret-i Ömer -radıyallâhü anh- tarafından mı ta'yîn edilmiş olduğu hakkında ihtilâf edilmiştir. Fakat İbni Ömer, Câbir bin Abdillah, İbni Abbâs, Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe ehl-i Irak'ın

---

* ان عبد الله بن عباس رضى الله عنها قال: أَقْبَلْتُ وَقَدْ نَاهَزْتُ الحُلُمَ، أَسِيرُ عَلَى أَتَانٍ لِي «وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يُصَلِّي بِمِنًى» حَتَّى سِرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ الأَوَّلِ، ثُمَّ نَزَلْتُ عَنْهَا، فَرَتَعَتْ، فَصَفَفْتُ مَعَ النَّاسِ وَرَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ –اخرجه البخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü Haccu Sıbyân.]

** عَنِ سائِبِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حُجَّ بِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ –اخرجه البخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü Haccu Sıbyân.]

*** عن ابن عباس انّ امْرَأَة رَفَعَتْ اليه عليه الصلاة السلام صَبِيًّا، فَقَالَتْ: أَلِهَذَا حَجٌّ يا رسول الله؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِ أَجْرٌ. –اخرجه البخارى و مسلم–
[Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 72.]

**** عن ابن عَبَّاسٍ:جاءت امْرَأَة مِنْ خَثْعَمَ قالت لرسول الله صلى الله عليه وسلم يَا رَسُولَ اللهِ فَرِيضَة اللهِ فِي الْحَجِّ على عباده أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَثْبُتَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: نَعَمْ. –اخرجه الشيخان–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü Haccu'l-Mer'e.]

***** عن ابن عبّاسٍ: جاءت امرأة من جهينة إلى النّبيّ صلّى الله عليه وسلّم، فقالت: يا رسول الله إنّ أمّي نذرت الحجّ فماتت فأحج عنها؟ قال: حجّي عنها، أرأيت لو كان عليها دينٌ أكنت قاضية، دين الله احق بالقضاء – االخرجه البخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü Hacc ve'n-Nüzur.]

***** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ: لَبَّيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ... قَالَ: مَنْ شُبْرُمَةُ؟ فَقَالَ: أَخٌ لِي أَوْ قَالَ قَرِيبٌ لِي قَالَ: افحجت عَنْ نَفْسِكَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَحُجَّ عَنْ نَفْسِكَ ثُمَّ حُجَّ عَنْ شُبْرُمَةَ
[Ebû Dâvud, *Sünen*, Kitâbü'l-Menâsik, 25.]

****** عن ابن عمر عن ابيه: جاء رجل حسن الوجه الى رسول الله فقال الاسلام يا رسول الله؟ فقال: ان تشهد ان لا اله الا الله و ان محمداً رسول الله وتقيم الصلاة و تؤتى الزكاة و تصوم شهر رمضان و تحج وتعتمر وتغتسل من الجنابة
[Benzer şekilde, es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs,* 10140.]

عن قتادة انه كان يحدث انه لما نزلت «ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا» قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اثنان حجة و عمرة فمن قضاهما فقد قضى الفريضة
روى عن زيد بن ثابت عنه عليه الصلاة والسلام انه قال: الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ فَرِيضَتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ
[Dârekutnî, *Sünen,* Lübnan, 2004, c. 3, s. 346.]

و روى عن ابن عباس العمرة واجبة. قال إِنَّهَا لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ «وَأَتِمُّوا الحَجَّ وَالعُمْرَةَ لِلَّهِ
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, Bâbü Vücûbu'l-Umre.]

******* عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْعُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ , قَالَ: «لَا وَأَنْ تَعْتَمِرَ خَيْرٌ لَكَ
[Dârekutnî, *Sünen*, Lübnan, 2004, c. 3, s. 348.]

mîkātı Hazret-i Ömer tarafından ta'yîn edilmiş olduğunu rivâyet ederlerdi.*

[275] Yurdları mîkāt hâricinde olan kimse[ler]in kendi yerlerinden mi, yoksa mîkāttan mı ihrâma girmeleri daha efdal olduğu hakkında ihtilâf edilmiş ise de İbni Mes'ûd, İbni Abbâs, İbni Ömer ve sâir ashâb-ı kirâm hazerâtı mîkāta gelmeden ihrâma girmek daha efdaldir, diyorlardı.

§ Abdullah bin Ömer -radıyallâhü anhümâ- peygamber efendimizden rivâyet etmekte olduğu hadîs-i şerîfe** istinâden muhrimin gömlek, sarık, don, bornos (serpûş), haf (pabuç) giymesi câiz olamayacağına kāil oluyordu. Fakat ihrâm yaşmakları bulamayanların mestlerini, pabuçlarını topukları altından keserek giyebileceklerini de söylerdi.

Abdullah bin Câbir, Abdullah bin Abbâs hazerâtı rivâyet ettikleri hadîs-i şerîflere nazaran izâr bulamayan erbâb-ı ihrâmın don giymelerine cevâz verirlerdi. Hazret-i Abdullah bin Ömer peygamber efendimizden işittiği hadîs-i şerîfe nazaran muhrimin veresli, zâferânlı elbise giymesi câiz olmadığına kāil oluyordu. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe ihrâmda bulunan kadınların başlarını, saçlarını dâimâ ve tamâmen erkeklerin nazarlarına ma'rûz kaldıkça yüzlerini de hafifçe örtmeleri îcâb ettiğini söylerdi. Sahâbiyâttan Fatıma bint-i el-Münzir ise Esmâ bint-i Ebî Bekr es-Sıddîk ile birlikte yüzlerini de dâimâ örtmüş oldukları halde haccettiklerini de hikâye ederdi. Hazre-i Osmân, Zeyd bin Sâbit, Câbir bin Abdillâh, İbni Abbâs, Sa'd bin Ebî Vakkâs gibi ekâbir-i ashâbın dahi esnâ-yı ihrâmda îcâbına göre yüzlerini örtmekte oldukları mervîdir. Hazret-i Âişe ihrâmda bulunan kadınların eldiven giymelerini de tecvîz ederdi.

Ashâb-ı kirâm hazerâtı hâl-i ihrâmda koku sürünmenin câiz olmadığı husûsunda müttefik bulunuyorlardı. Fakat ihrâma girerken bilâ-kerâhetin câiz olup olmadığı hakkında ihtilâf edilmiştir. Ömer bin el-Hattâb, Osman bin Affân, İbni Ömer ve etbâı ihrâma girerken dahi koku sürünmeyi mekrûh görürlerdi. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe ise kendinin önünde ve yardımıyla cereyân eden sünnet-i şerîfeye*** istinâden ihrâma girerken koku sürünmede kerâhet bulunmadığını ileri sürüyordu. Hattâ İbni Ömer'in bu husûsdaki zehâbını haber alınca [1](فَيَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ، ثُمَّ يُصْبِحُ مُحْرِمًا) buyurmuşlardı.

Ashâb-ı kirâm hazerâtı esnâ-yı ihrâmda mücâmeâtın hürmeti hakkında müttefik bulunuyorlardı. [2](فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) âyet-i kerîmesi bütün ashâb-ı kirâmın belki de bütün ehl-i İslâm'ın bu husûsda ihtilâf etmelerine meydân bırakmamıştır.

Muhrimin cünüblükten neş'et etmeyerek bilâ-kerâhetin başını yıkayıp yıkayamayacağı hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf edilmiştir. Abdullah bin Ömer ihrâmda iken başını yıkamaktan ihtirâz ederdi. Abdullah bin Abbâs ise bunda beis görmüyordu. Abdullah bin Cübeyr'in rivâyetine göre Abdullah bin Abbâs ile Misver bin Mahreme Ebvâ denilen mahalde iken bu husûsda bahse tutuşmuşlardı. İbni Abbâs cevâzı, Misver ise adem-i cevâzı ileri sürüyordu. Mes'eleyi sorup halletmek üzre Abdullah bin Cübeyr, Ebû Eyüb el-Ensârî'nin nezdine gönderildi. Hazret-i Ebû Eyüb el-Ensârî mes'eleyi îzâh etti. Peygamber Efendimiz muhrim iken başlarını yıkadıklarını gördüğünü söyledi. Hattâ peygamberimizin nasıl yıkamış olduklarını bile bil-amel yaparak gösterdi. Bu sûretle mes'ele de halledilmiş oldu. Hazret-i Ömer'in de hâl-i ihrâmda başlarını yıkamış oldukları mervîdir.

İbni Abbâs muhrimin hamâma girmesini de tecvîz ederdi.

[3](لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ) âyet-i kerîmesi muhrimin ıstiyâdı harâm olduğu hakkında beyne'l-ashâb ve beyne'l-müslimîn ihtilâfa meydân bırakmayacak kadar sarîh ve kat'îdir. Fakat âyet-i kerîmenin medlûlâtından hâric olan cihetlerine de ihtilâfdan kurtulamamıştır. Hazret-i Ömer bin el-Hattâb, Zübeyr bin Avvâm hazerâtı ıstıyâd memnû' olmakla beraber gayr-i muhrimin avladığı av etinin muhrimlere helâl olacağı i'tikādında bulunurlardı. Fakat Hazreti Ali ve İbni Abbâs hazerâtı da ale'l-ıtlâk hürmetine kâni' idiler.

§ Muhrimin nikâhı mün'akid olup olamayacağı hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf vardı. Abdullah bin Abbâs muhrimin nikâhı câiz ve mün'akid olacağını söylerdi. Ve derdi ki: Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem efendimiz Meymûne'yi muhrim iken tezevvüc buyurdular. Fakat Ömer bin el-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, Osman bin Affân, İbni Ömer, Zeyd bin Sâbit hazerâtı muhrimin nikâhı sahîh olamayacağına kāil idiler. Hattâ Hazret-i Meymûne -radıyallâhü anhânın- dahi bu ciheti iltizâm ettiği mervîdir.

Halim Sâbit

---

* عن ابن عمر رضى الله تعالى عنهما قال: لما فتح هذان المصران أتوا عمر فقالوا: يا أمير المؤمنين إن رسول الله صلى الله عليه وسلم حد لأهل نجد قرنا، وهو جور عن طريقنا وإنا إن أردنا قرنا شق علينا قال: فانظروا حذوها من طريقكم فحد لهم ذات عرق
[es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs,* 31290.]

** عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا يَلْبَسُ المُحْرِمُ مِنَ الثِّيَابِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ يَلْبَسُ القُمُصَ، وَلاَ العَمَائِمَ، وَلاَ السَّرَاوِيلاَتِ، وَلاَ البَرَانِسَ، وَلاَ الخِفَافَ إِلَّا أَحَدٌ لاَ يَجِدُ نَعْلَيْنِ، فَلْيَلْبَسْ خُفَّيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا أَسْفَلَ مِنَ الكَعْبَيْنِ، وَلاَ تَلْبَسُوا مِنَ الثِّيَابِ شَيْئًا مَسَّهُ الزَّعْفَرَانُ أَوْ وَرْسٌ
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 21.]

*** عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: «كُنْتُ أُطَيِّبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِإِحْرَامِهِ حِينَ يُحْرِمُ، وَلِحِلِّهِ قَبْلَ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ» –اخرجه البخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Gusl, 12.]

FENNİYÂT

ISLÂH-I IRK, IRKIMIZI KEMİREN DERDLERİN DEF' VE REF'İ

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً[4]

"Allah hiçbir derd inzâl etmemiştir ki ona mahsûs bir de şifâ inzâl etmesin" Hadîs-i şerîf.

---

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Gusl, 12.
[2] Bakara, 2/197.
[3] Mâide, 5/95.
[4] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü't-Tıb, 1.

Boşuna inâd ve ısrâra hâcet yok. "Her derdin devâsı vardır" hakîkatini peyâmber-i zîşânımız efendimiz yalnız bir def'a değil birkaç def'alar tekrar **[276]** etmiş; etrâflı düşünemeyenlerimizin, daha doğrusu bedbîn ve garb perestlerimizin ulemâ-yı garba atf ve isnâd etmeye kalkıştıkları bu hakîkati bilmek ve bulmak şerefini dîn-i mübîn-i İslâm'a tahsîs kılmıştır.

Müslümanlığı dâimâ ilim ve fen düşmanı telakkī eden garazkâr Avrupalılarla bunları taklîde yeltenen bazı saf-dilân bilmelidirler ki fenne düşman olan dîn-i celîl-i fıtrîmiz değil, belki ondan hemen hemen bî-behre olan zamân-ı hâzır müslümanlarıdır. Yani o mukallidlerle biz mukallidleriz.

Ey müslümanlar! Bakınız dîninizi cehâletinize kurban ediyorsunuz. Avrupalıların âdetini artık öğreniniz. Onlar Müslümanlığın aslını arayıp hakîkatini anlamak istemezler. Bilseler de tecâhül ederler. Şimdiki müslümanların hâlini nazar-ı dikkate alarak söz söyler; fikir yürütürler. Biz, madem ki Müslümanlık da'vâsında bulunuyoruz; elbet dînimizin tahkīr olunduğunu arzu etmeyiz. Onu i'lâya gücümüzün yettiği kadar çalışmak isteriz ki onun ulviyyetini bizim kıyâfetimizde, hâlimizde arayan Avrupalılara takdîr ettirebilmek o dîn-i ulvînin –göreneğin değil– asıl dînin evâmirini yerine getirmek, nehiylerini işlemekten çekinmek ile kābildir. O dîni teblîğe me'mûr olan Resûl-i ekrem:

(إِنَّ اللهَ خَلَقَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ فَتَدَاوَوْا، وَلَا تَتَدَاووا بِحَرَامٍ)[1] "Allâhü te'âlâ derdi de dermanı da yaratmıştır. Öyle ise tedavi ediniz şu kadar var ki harâm ile tedavi etmeyiniz."

Buyuruyor. Biz de –bütün dünyâ etıbbâsıyla beraber– ispirto isti'mâlinin zâten aleyhindeyiz. Din onu nasıl harâm kılmış ise biz de isti'mâlini öylece men'e çalışırız. Zâten aşağıda yazacağımız satırlarda da harâm ile tedavi yoluna gidilmemiştir. Binâenaleyh fennin ve tamâmıyla dînin evâmiri diye telakkī ve tamâmı tatbîk olunmalıdır. Avrupalıları ancak o zaman susdurmak, hattâ korkutmak mümkün olur:

Sivri Sinekler Nasıl Mahv Edilir, Isıtmadan Nasıl Kurtuluruz?

Yazacağımız çareler hem zengin, hem fakīr işi olacak; hem husûsî hem de umûmî sûrette tatbîk olunabilecektir. Isıtmanın izâlesi sivri sineklerin imhâsıyla kāim olduğunu şimdiye kadar yazdığımız müteaddid yazılarla az çok anlatmak istemiştik. Şimdi de aynı hakîkati tekrar ile haşerât-ı mezkûrenin ne tarîklerle ifnâ edileceğini zemîn ve zamana muvâfık ve müsâid bir sûrette muhterem kāri'lerimize arz edeceğiz. Yalnız evvelâ sivri sineklerin sularda çoğaldıklarını hâtırlayalım veya hatırlatalım.

1. Sivri sineklerin ifnâsı husûsunda tevessül olunması elzem tedâbîr-i husûsiyye: Evlere yakın, balıktan muarrâ, yosunlu havuz, yalak ve işe yaramayan su birikintilerinin ya boşaltılması veyahud büsbütün kapatılması, havuzun kapatılması zînete, keyfe halel getirdiği takdîrde havuzda balık üretilmesi, balık bulunmadığı halde on beş günde bir havuzun derûnundaki suyun yüzüne ya âdî gaz yağı yahud katranla karışmış petrol tılâ edilmesinden ibarettir.

Bir metre mükaabı suya bir çorba kaşığı petrol kâfîdir. Koca yaz zarfında bu sûretle edilecek masraf sülfataya ve doktora verilecek para ile nisbet edilirse solda sıfır kadar ehemmiyetsiz bir meblağ teşkîl eyler ("Yılanın başını küçük iken ezmek" ne kadar doğrudur.) Gaz yağının isti'mâlindeki maksad yavruların nefes deliklerini tıkayarak öldürmekten ibârettir. Gaz yağını suyun yüzüne dökmekle iyi netîce hâsıl olmadığı için, bir değneğin ucuna pamuk veya paçavra bağlamak ve bunu petrole daldırarak su yüzünde gezdirmek lâzımdır. Bu sûretle suyun her tarafı petrollenmiş ve yavrular için teneffüs edecek yer kalmamış olur. Bir de gasilhâne bulaşık ve el sularının bahçe veya sokağın ortasına biriktirilmemesi elzemdir. –Bizde maalesef bu âdet-i kabîha pek ziyâde ta'ammüm etmiştir.– Her halde bu nevi' kirli suları, husûsiyle çamaşır ve bulaşık sularını üstü kapalı kuyulara sevk etmelidir. Hiç şüphe yok ki çirkâblar hem evin temelini hem de sâkinlerinin sıhhatini berbâd eder.

2. Tedâbîr-i Umûmiyye: Memleket dâhilindeki iri, ufak bütün bataklıkların yavaş yavaş imhâsıdır. Bu da bataklıkla münâsebeti bulunan şehir ve köylülerin hükûmetin de yardımıyla mütenâviben toprak getirerek su birikintilerinin üzerine dökmesi sûretiyle elde edilir. Avrupalılar kapatılan bataklıklara okaliptus dedikleri ağacın dikilmesini tavsiye ederlerse de biz öyle meyvesiz ağaç dikecek kadar toprağı bol bulmuş bir millet olmadığımızdan kapanan bataklıklarda dutluk yetiştirmemiz îcâb eder. Bu sûretle de ipek böceği ve ipek elde edilmiş olur ki düşünülürse hiç yoktan pek büyük kâr edilmiş olur. –Hem ırk kurtarılmış hem de ihrâcât çoğalmış bulunur– Yahud buğday, arpa ve sâir hubûbât ekilir ki bu da Odesa fabrikaları patronlarını düşündürür. Bataklıkların kapatılmasındaki menâfii şu beş cümle ile icmâl edebiliriz.

1. Irkı kurtarmak
2. Rençberleri mâl sâhibi etmek
3. İhrâcâtı tevsî' eylemek
4. Memleketi büyültmek ve i'mâr etmek
5. Kuraklıktan kurtulmak. (Bu son cümle yek-nazarda acîb görünüyorsa da, ağaçların bulut ve dolayısıyla yağmur toplaması keyfiyeti düşünülürse pek tabii olduğu takdîr olunur.)

Bu fedakarlığı biz deruhde etmeyip mutlakā Avrupa mühendislerine ve amelesine arz-ı ihtiyâc edersek bataklıklar pek kolay kapanır; lakin aynı zamanda o yerler de kapanmış, onların taht-ı tasarrufuna geçmiş bulunur.

Söyleyiniz! Kardeşler! Yarın Avrupa'nın ve Avrupalıların gelip o bataklıkları satın alarak doldurup üzerlerinde mektepler, kiliseler, kâşâneler, şatolar, istasyonlar, banyolar, hastahâneler inşâ eyleyip gözünüze battıklarını mı arzu edersiniz. Yoksa fakīrlerinizin tarla **[277]** ve mülk sâhibi olduğunu mu buna tercîh edersiniz? İkincisi elbet daha iyi, her halde bizim için daha hayırlı olsa gerektir.

3. Sivri sinekleri te'sîrsiz bırakmak için yapılması lâzım gelen tedâbîr-i husûsiyye: Havuzlarından, yalaklarından vazgeçemeyen zenginler evlerinin pencerelerini, kapılarını velhâsıl bütün delik deşiklerini telden ma'mûl sık örülmüş örgülerle örtmelidirler. Bundan da çok muvaffakiyet elde edilir ki Selanik Zirâat Mektebi bunun en bâriz bir

[1] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 24, s. 254.

şâhidi olarak gösterilir. Mekteb-i mezkûr bataklıkların tam ortasında inşâ olunmuş iken tel örgüler sâyesinde talebesini ısıtmadan kurtarmaya muvafak olmuştur. Bu usûlün bil-umûm mekteplerde, otellerde, hân ve apartmanlarla ticârethâne ve fabrikalarda tatbîki pek münâsib ve elzemdir.*[1]

4. Tedâbîr-i Umûmiye: Bataklıkları kapamak pek güç gelirse bataklıkla hem-civâr olan şehir veya köylülerin ya her gün 10 ilâ 25 santigram, ya iki günde bir 30 ilâ 50 santigram veyahud dört veyahud yedi günde bir 60 santigram ilâ 1 gram sülfata (sülfat veya kaloridrat dökinin) kullanması lâzımdır. Bu sûretle sivrilerin vahzı te'sîrsiz kalır.

Şu mes'elede hükûmete bir vazîfe tahmîl edeceğiz ki o da: Bazı memâlikte olduğu gibi hem saf hem de ucuz kinin bulup ahâlîye ucuz fiyâtla satmaktan ibârettir. Farazâ: 1900 senesi 23 Kânûnievvelinde Fransa Mâliye Nezâreti kininin fiyâtını azaltmış, cam şişeler içerisinde 20 aded yirmişer santigramlık komprimeler istihzârıyla kaloridatı 40 sülfâtı 33 santime sattırmıştır. 1901 senesi 2 Teşrin-i sânîsinden i'tibâren İtalya hükûmeti bedeli patronlardan alınmak şartıyla mevâki'-i merzagiyyede çalışan ameleye meccânen kinin tevzîine başlamıştır. Fransa Tıb Akademisi aynı usûlü kabûl eylemiş ve müstemlekelerine dahi kinin sevk etmiştir. Bu sûretle Fransızlar Cezayir ve Korsika'da pek iyi netîceler elde etmeye muvaffak olmuşlardır.

İbret!... ve gayret

Müntesibîn-i Tıbdan
Ahmed Cevdet

İKTİSÂDİYÂT

İSLÂMLARI NE KURTARACAKTIR?

Söze başlamadan evvel bir noktayı işâret etmek isterim: Makālelerin bazı sû'-i infihâmlara meydân vereceğini biliyorum. Onun için âtîdeki izâhatı veriyorum. Makālelerime i'tirâz edecekler, hiç zahmete girmesinler, her insân, her mütefekkir kendi milletinin selâmetini düşünmeye mecbûrdur; kendini dindâşlarını irşâdla vazîfedârdır. Benim de dindâşlarımı irşâd etmek hakkımdır. Ne vakit ki: Siz ey müslümanlar menfaatinizi düşünmekten mahrûmsunuz! diye bir hüküm verilir ve bu hüküm mecbûriyyü'l-ittibâ' olur; o vakit bütün i'tirâzları dinleyebilirim.

* * *

Dindâşlarım, bugün size mühim bir mes'ele-i hayâtiyyeden bahs edeceğim! Bilirsiniz ki bugün memleketimiz, dînimiz, milletimiz müthiş tehlikelere ma'ruzdur. Memleketi, dîni, vatanı kurtarmaya hepimiz dînen mecbûruz. Her sınıfın burada ayrı ayrı vazîfesi vardır. Bir de umûma terettüb eden mühim bir vazîfe var. İşte ben o vazîfeden aklımın erdiği, kalemimin yettiği kadar bahs edeceğim: Milleti iktisâdî esâretten kurtarmak.

Evet, muhterem dindâşlarım, bugün İslâmlar o kadar elîm bir zincir-i esâretle bağlıdırlar ki maazâllah siyâsî esâretten daha beterdir. Bugün Yemen'in en hücrâ köşelerinde, Anadolu'nun her bucağında, İstanbul'un her köşesinde milletimizin kanını emen, hayâtını kemiren müthiş sülükler vardır:

Gayr-i müslim bakkallar.

Bugün Türkiye'de en ziyâde istihlâk olunan eşyâ, bakkāliyedir. Burada elîm bir maraz-ı ictimâîmize dokunuyorum: Her mahallemizde gayr-i müslim bakkalımız var. Hepimiz ondan alış-veriş ederiz. Ayın ortasında keselerimiz boşalınca, evimizde bütün yiyeceğimizi kurtlu kuru fasulye, mercimek, filizlenmiş patates teşkîl etmez mi? Buna mecbûruz, çünkü, başka bir şey almak için paramız yoktur. Bu zarûretimizi takdîr eden bakkāl Kosti bize en fâhiş fiyatlarla bunları satar. Biz de bunları almazsak çoluğumuz, çocuğumuz aç kalır. Bu sebebden bütün masrafımızı bakkāliye teşkîl eder. Bütün paramız bakkālındır. Ay başı gelir, aldığımız üç dört yüz kuruş maâşın iki üç yüzünü küçük siyah kaplı defterin muhteviyâtını ıtfâ için veririz. Belki daha da borçlu kalırız. Bazen mahallenin bakkālından bir liraya bir mecîdiye fâizle para da istikrâz ederiz. İş bununla kalsa yüreğim yanmaz; siz, dindâşlarımı îkāz için de *Sebilürreşâd*'ın kıymetdâr sütûnlarını işgāl etmeye kalkışmazdım. Bizim alnımızın teriyle kazanıp bakkālın sarımsağına, soğanına verdiğimiz sarı liralar, bakkālın yağlı çekmesinde kalsa gam yemezdim: O da bizim yurttaşımız değil mi? Ha bizde, ha onda der geçerdim. Fakat heyhât ki iş öyle değil! Bizim gözümüzün etini yiyerek, hayâtımızı düşman kurşunlarına hedef ederek kazandığımız beş on para, kimseye mechûl olmayan, bakkālın yağlı kutusundaki oluktan Atina Harbiye, Bahriye Nezâretlerinin demir kasalarına akıyor ve bu paralar sevgili Akdenizimizi bize harâm eden, cennet-âsâ adalarımızı cehennemlere çeviren Averoflara **[278]** oğlumuzun, kardeşimizin, babamızın göğsünü parçalayan, kurşunlara, güllelere istihâle ediyor.

Azîz dîndâşlar; iyi düşünelim: Bu hal bizim için ne kadar elîmdir. Biz bunları bildiğimiz halde şimdiye kadar vatandaşımızdır diye sustuk bu vatandaşlarımız Rodos'da ve diğer adalarda evvelâ: İtalyanları, İslâm kātili İtalyanları "zito"larıyla karşıladılar. Biz yine hâtır, gönül, saydık, sustuk, içimize koyduk, dertli olduk. Buna mükâfâten pek iyi bilirsin azîz dîndaş; Midilli'de, Limni'de senin oğlunu, kardeşini, babanı diri diri mezara gömdüler. Mezarı da kendilerine kazdırmak şartıyla… Bunun müsebbibi yani oğlunun, babanın kātili, hemşîrenin namusunun mülevvisi yine sensin! Hayret etme: Çünkü, Averof'u sen aldın, Selanik'i, o dil-rübâ Selanik'i İslâm mezarı yapan, Ayasofyalara haç diktiren dünyânın en sefîl adamlarını sen teslîh ettin.

İşte muhterem kardeşim; derdimi anladın mı? Şimdiden sonra da bu felâketlere, bu cinâyetlere, uğramamak istiyorsan –ki buna dînen vicdânen, hamiyyeten mecbûrsun– gelecek makāleleri oku ve aynıyla hareket et. Hiçbir şey olamazsan bu emelin harâretli, sebâtlı bir propaganda-

* Tel örgülerinin te'mîn eylediği menâfi'i "Sinekler ve Kolera" makālesinde ta'dâd ederiz. Cibinlik kullanmaya gelince: Bunun isti'mâline kat'iyyen tarafdâr değilim.
Çünkü sivriler uyumadan da insanı vahz ederler. Uyumadığı halde cibinlik altında oturacak kadar sabırlı insanı da aramızda pek göremiyorum. A. C

cısı mürşidi ol. Aksi takdîrde Allah'ın, büyük ve Kahhâr-ı zü'l-celâlin huzûrunda kardeş, baba, oğul kātili olmaktan kurtulamazsın!

A[ayın]**. Fahreddin Necib**

TERBİYE VE TA'LÎM

Müderrisînde Hareket-i Fikriyye:

MEDÂRİS MES'ELESİ

Osmanlılığın ve dolayısıyla âlem-i İslâm'ın uğradığı felâket-i ahîre karşısında şununla mütesellî olmaktayız: Evet, büyük bir felâkete dûçâr olduk. Maddeten ve ma'nen azîm zâyiâta uğradık. Fakat bu felâket bize bir ders-i ibret olacak; bundan sonra izmihlâlimizi hazırlamakta olan hâllerden tecerrüd ile elimizde kalan memâliki ma'mûr etmeye çalışarak ziyânlarımızı telâfîye gayret edeceğiz.

İşte sulh takarrur etmek üzeredir. Ziyânlarımızı telâfîye gayret etmek zamanı geldi. Azmimizde ciddî olduğumuzu, kavlden ziyâde fiile ehemmiyet vermekle isbât etmeliyiz. En küçük bir vidası noksân olan bir makine sûret-i muntazamada işlemediği gibi bir milletin mukadderâtında icrâ-yı te'sîr eden her hangi bir âmilin ihmâl edilmesi de o milleti şehrâh-ı terakkīde dilhâhı vechile ilerilmekten men' eder. Bugün bizde mukadderât-ı millet ile alâkadâr olan avâmilden birisi de medârisdir. Artık bu hakīkati idrâk ve i'tirâf edelim!..

Câhil, ya tefrîtkâr veya ifrât-perver olur deniyor. Biz, hayır ve şerrimizi tefrîkten âciz bir takım zavallılar olduğumuz için bu husûsda da ifrât ve tefrîtten tahlîs-i girîbân edip meslek-i i'tidâli bulamadık. Şimdiye kadar tefrît vâdîsinde pûyân olan medâris-i ilmiyye bu sefer de bazı ifrât-perverlerin taarruz-ı mecnûnânelerine hedef olmaya başladı.

Tecrübe için dersiâm efendilerden birer birer sorunuz. Ekserîsinin ilmiyenin bugünkü hâl-i elîminden müteessir olduklarını, medârisin lüzûm-ı ıslâhı hakkında müttehidü'l-fikr bulunduklarını göreceksiniz. Yalnız her sınıf halkımızda olduğu gibi onlarda da "teşebbüs" hâssasının mefkūdiyeti hasebiyle bulundukları noktadan emellerine nigerân oluyorlar. Onları o mes'ûd gāyeye îsâl edecek bir dest-i hamiyyetkârın himmetine muntazır bulunuyorlar.

Ehliyetli, hüsn-i niyyet sâhibi ve i'tidâl-perver olan her hangi bir kuvvet medârise hizmet etmek arzusunu izhâr ederse ulemâyı kendisine zahîr bulacağından emîn olabilir, bunun delîl-i maddîsi meydândadır. Muntazam bir idâreye, ma'kūl bir programa, hattâ muayyen bir gāyeye müstenid olmayan, hâl-ı hâzırıyla medreselerin evvelki hâl-i elîmine bir lâhika-i diğer teşkîl eyleyen dershânelerin hîn-i küşâdında gerek hocalardan, gerek talebeden âvâze-i takdîrden başka bir şey işitildi mi? Milletin teâlîsini hakīkaten arzu edenler bu hâlet-i rûhiyyeden istifâde etmenin yolunu bilmelidirler.

Medâris ıslâh edilmelidir. Bunda milletin bütün efrâdı, âlimi, câhili müttefiktir. Medârisi ıslâh etmek şer'an ve aklen üzerimize farzdır. Bu farzın adem-i îfâsından mütevellid günahın cezâsını dünyâda hepimiz çekmekte olduğumuz gibi ukbâda da çekeceğimize îmân edelim!...

Fakat bu ıslâhât kimler tarafından ve ne yolda yapılmalıdır? İ'lân-ı Meşrûtiyet'den beri gazetelerde suâlin şıkk-ı sânîsine yani ıslâhâtın ne yolda yapılması lâzım geldiğine dâir bir çok sözler görüldü. Hepsi de nakş ber-âb gibi bir iz bırakmadan gāib oldu. Bence mes'elenin bu ciheti sonradan teemmül olunacak bir şeydir. İlk önce nazar-ı i'tibâra alınması lâzım gelen nokta bu ıslâhâtın kimler tarafından yapılacağını te'mîn etmek cihetidir. Bir çok zevât bunu bizzât mensûbîn-i ilmiyyeden bekliyorlar. Bu fikirde bulunanlar nefsü'l-emrde haklı iseler de beş seneden beri mensûbîn-i ilmiyye arasında netîcesiz kalan bir iki ufak hareketten başka bir teşebbüsün görülememesi yalnız bu cihete hasr-ı ümîd etmenin doğru olamayacağını gösterir. O halde ne yapmalı? Ben –doğru olsun, yanlış olsun– kendi fikrimi söyleyeceğim: Bunu hükûmet yapmalı; fakat doğrudan doğruya değil, yine ulemâ vâsıtasıyla yapmalı. Hükûmet ulemâya rehber olmalı, onları bütün dersiaâmlardan müteşekkil bir Encümen-i Müderrisîn teşkîline teşvîk etmeli. Bu bâbda sarf olunacak **[279]** mesâînin müsmir olması için lâzım gelen muâveneti dirîğ etmemeli. Ba'de't-teşekkül nazar-ı himâyesini üzerinden ayırmamalı ve bu encümenin mülâhazât ve mukarrerâtının ders vekâletince nazar-ı i'tibâre alınmasını te'mîn etmeli. Encümende medârisin istikbâline âid pek çok ma'kūl ve kābil-i tatbîk karârlar ittihâz olunacağına şüphe olunmasın.

İşte bu sûretle Ders Vekâleti ile müderrisîn arasında bir muvâzene te'sîs edilmiş olur ve o zaman mesâlih-i talebe şimdi olduğu gibi her hangi bir heyetin mahkûm-ı yed-i atâleti olmaktan kurtulur. İş evvelâ böyle bir heyet-i müteşebbiseyi meydâna getirmektedir. Ondan sonra usûl-i tedrîs, program, kitap mes'eleleri tabîî dûr ü dırâz müzâkere ve münâkaşalar netîcesinde mu'tedilâne bir sûrette hal olunur. Meslek-i ilmi kānûn-ı tekâmüle tebean tedrîcî bir sûrette terakkī eder. Çok geçmeden kendilerinden beklenilen hidemâtı îfâya cidden muktedir münevver gençler yetişir.

Bâyezîd Dersiâmlarından Urfalı

Hâfız Mehmed Hilmi

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

ELİNDEN İŞ GELİR ADAMLAR İSTERİZ!

Islâh-ı medâris maddesi öteden beri gazete sütûnlarında yer bulduğu gibi dimâğ-ı mütefekkirîni de işgālden hâlî kalmıyor ve lüzûm görüldükçe vesâit-i neşriyye ile alâkadârânının nazar-ı dikkati celb ediliyordu.

Bir vakit komisyonların netîce-i mukarrerâtını müş'ir beyânnâmeler, lâyihalar neşr edildi. Talebe-i ulûm arasında medârisin ıslâhı lüzûmuna kāil bir zümre-i kesîre hâsıl oldu. Asker anladı, fesli anladı, hulâsa ıslâhâtın lüzûm-ı icrâsına tâlib olmayan âdetâ bir ferd kalmadı.

Hükûmet de bu mühimmeyi takdîr ederek makām-ı Meşîhat ile Evkāf Nezâreti aralarında müştereken bir kānûn

tanzîm ederek ıslâhâta derhâl mübâşeret edeceğini i'lân etti. Bilâhare işin cihet-i fi'liyyesine geçilerek dershâneler küşâd edildi. Muallimler, müdîrler, mubassırlar ta'yîn edildi. Hattâ bunları ta'yîn ederek hayât-ı mesâîlerini tanzîm edecek, programlar vücûda getirecek, hülâsa medârisi bir tarz-ı nevîne ifrâğ edecek bir komisyon tertîb edildi(!) Makām-ı âidi ıslâhâtın ikmâl edildiğine kanâat ederek âdât-ı kadîmesinden bulunan oda kavgalarının hall ü fasliyle meşgūl oldu… İşte dört senedir kisve-i gûnâ-gûn ile nümâyân olan müderrisler bahsinin hülâsası!...

Şu târîhçeden anlaşıldığına göre medârisde ıslâhât nâmına yapılan bir şey varsa o da hiçten ibâret kalıyor.

Harb-i ahîrdeki esbâb-ı sukūt ve inhilâlimiz kemâl-i insâf ve i'tidâl ile tedkīk ve muhâkeme edilecek olursa ahlâka olan derece-i ihtiyâcımız bütün fecâatiyle tezâhür eder. Aksâm-ı bakıyye-i memleketi muhâfaza ilmen, ahlâken seviyemizin teâlîsine mütevakkıf olduğuna ve bunu da telkīn edecek ancak sınıf-ı ulemânın me'mûr bulunduğuna nazaran medâris-i İslâmiye'ye bir ehemmiyet-i mahsûsa ile ıslâhât-ı esâsiyye icrâsı umûr-ı lâzimedendir.

Bize ne vakit medreselerde meselâ (kürre-i arz mütehar-rik midir, değil midir) tarzında hukemâ-yı İslâmiyye ile garb hükemâsının ittifâk ettikleri ve binâenaleyh kat'iyyen münâkaşaya değeri kalmayan mesâil yerine ihtiyâcât-ı hâzıra ile mütenâsib bir sûrette dimâğlarımızı leme'ât-i hikmet ile tenvîr ederlerse îmânım kadar kavî bir kanâatle te'mîn ederim ki memleket o gün kurtarılarak bir devre-i refâh ve mes'ûdiyete girecektir.

Yok zâyi' ettiğimiz memleketlerin ilmen, ahlâken, zirâaten, ticâreten telâfîsine bütün mevcûdiyetimizle çalışmayacak olursak mechûl bir istikbâle gideceğimizden emîn olmalıyız.

Binâenaleyh Râzîler, Gazzâlîler gibi güzîdegân-ı ilm ü irfânın medreseden yetiştiğini söyleyerek medreselerin hâl-ı hâzırında bir hayât-ı ilmî olduğunu isbât etmek isteyenlere mâzî ile iftihâr edecek zamanımız olmadığını, ancak İslâm'ın hazâin-i nefâis ıtlâkına bi-hakkın şâyân âsâr-ı ilmiyye ve hikemiyyelerini anlamak ve anlatmak için onlar gibi çalışmak lâzım geldiğini min-gayri haddin ihtâra kendimi borclu addederim. Ve hükûmetimize de tevcîh-i kelâm ederek avâm ve havâssın ıslâhâtın lüzûm-ı icrâsında müttefik olduğu böyle bir sırada vakti zamân-ı fırsat ve fırsatı da ganîmet bilerek derhâl ıslâhâta mübâşeret etmesini bütün talebe arkadaşlarım ve selâmet-i hayr-ı memleket nâmına temennî ederim.

Talebe-i Ulûmdan İstanbullu

A[ayın]**. L**

MEKÂTÎB

Hutbeler muharriri Arsrabson[1] tarafından gelen 3 Haziran 1913 târîhli Arabiyyü'l-ibâre mektûbun tercümesidir:

Ehl-i Kitâb'dan Ehl-i Sünnet'e selâm ve ihtirâmlar olunur. Emmâ ba'd cerîdenizin bana müteallik *Hutbeler* hakkında reddi mutazammın makālât neşr etmekte olduğuna ıttılâ' hâsıl ederek iktisâb-ı şeref-i azîm eyledim. Lisân-ı şerîf-i Türkî'ye vâkıf olmadığım cihetle Deraliyye'de neşr olunan nüshalara imzâ vaz' etmemiş idim. Bundan dolayı tenkīd olunduğum fâzıl bir zâtın ifâdesinden müstebân olmuştur. Tamâmen vârid olduğu müsellem bulunan bu i'tirâzınıza cevâben derim ki:

Evvelen ehl-i İslâm ile Mesîhîler beynindeki ihtilâfâtı ve bu mebâhis-i hilâfiyyede müsta'mel tarîk-i mübâhaseyi çok vakitler düşünür ve pek hoş görmez idim. Nihâyet Vâhid ve Samed olan Hak teâlâ beni beyne't-tarafeyn mevcûd şu sû'-i tefehhümü izâleye hâdim bir tarîk-i suhûlete irşâd etti. Samîmî duâlardan sonra sevgili İslâm kardeşlerimizin nazarında hakîkatin müncelî olabilmesi için tefehhümü daha ziyâde te'mîn ve tahsîn edecek bazı nikāt-ı hilâfiyyeye vâsıl olabildim ve *Kur'ân*'dan vüs'atle icâle-i kalem edebileceğim bazı mevzi'ler-i ihtiyâr eyledim. Şu kadar ki te'lîfât ve matbûât ile kesret-i iştiğālimden dolayı Mesîhatî muharrirlerden ve eşrâf-ı İslâm'dan bazı zevât (ve ez cümle Abdullah el-Hatîb) ile akd-i iştirâk eyledim. Bu sebebden ehl-i İslâm işbu hutbeler hakkında büyük bir teveccüh ibrâz eylediler ve bunlar hakkında bazı küçük noktalar müstesnâ olmak üzere hiçbir intikād işitmedim. İ'tikādımca bu tarîk, ya'nî ta'n-i mezmûm gibi hudûd hâricinde kalan diğer mes'eleleri karıştırmaksızın Ehl-i Sünnet'e tevcîh-i hitâb etmek bir tarîk-ı ilâhîdir, şimdiye kadar da bunun fi'len fâide-i azîmesi görülmüştür.

Sâniyen ahbâbımdan bazı zevât hutbelerimin kendi lisânlarıyla âlem-i İslâm'ın her tarafında neşri salâhiyetini benden taleb ettiler. Sizler ise (hürriyet, müsâvât, uhuvvet ve adâletten ibâret bulunan) kavâid-i erbaa-i asliyyeyi neşr ile mübâhât eden zevâtsınız. İşte görüyorsunuz ki sizin kadrinizi bi-hakkın takdîr ederek mebâhis-i dîniyyenin kemâl-i hürriyyetle cereyânı maksadıyla hutbelerimi lisânınıza tercüme için ahbâbıma **[280]** me'zûniyet i'tâ eyledim. Maamâfih hutbelerimin muhteviyâtından dolayı mes'ûliyet münhasıran tarafıma âittir.

Ey ulemâ-i a'lâm hazerâtı! Makālât-ı selîmenizin ahrâra lâyık tarz-ı beyânından dolayı müsâadenizle size beyân-ı teşekkür ederim. Beni memnûnîn ve şâkirîn zümresinden bulacaksınız.

Muhibbiniz:

İngiltere'de Mütevellid ve Mısır'da Mutavattın

Arsrabson

Müdâfaalar Muharir-i Muhtereminin Cevâbı:

Ehl-i Sünnet'den Ehl-i Kitâb'a selâm ve ihtirâm olunur. (Emmâ ba'd) Makālât-ı reddiyyemiz hakkındaki iltifât-ı nihrîrânelerine ıttılâ' hâsıl ederek iktisâb-ı fahr-i azîm eyledim. Lisân-ı Türkî'ye adem-i vukūfları hutbelerin Türkçe tercümelerine imzâ vaz' etmemeleri için bir özr-i sahîh teşkîl eder. Lakin bu özrün hutbeleri Türkçe'ye tercüme eden ahbâbınızda mevcûd olmadığını elbette teslîm buyurursunuz. Herhangi bir sebebe mebnî kendi isminin meydana çıkmasını muvâfık-ı siyâset bulmamış olsa bile muharrir-i zî-iktidârının ismini bilâ-mahzûr derc edebilirdi. Maamâfih bizim kiminle muhâtaba şerefine nâil olduğumuzu bilmek hakkındaki

[1] (ارثرابسون) şeklinde yazılmıştır.

arzumuzun derece-i meşrûiyyeti teslîm buyurulduğunu görmekle iftihâr ederiz.

Ehl-i İslâm ile Mesîhîler beynindeki mübâhesâtta müsta'mel tarîki hoş görmedikleri beyân buyuruluyor. Allahü teâlâ *Kur'ân-ı Kerîm*'inde "Rabbin tarîkine akıl ve hikmet ile, mev'iza-i hasen ile, cidâl-i hasen ile da'vet et" (Sûre-i Nahl 125) diyerek Ehl-i İslâm'a mübâhesât-ı dîniyyede muhâtabın hâline göre şu üç tarîkten birinin isti'mâlini emr ediyor. Yehûd ve Nasârâya karşı "Yâ ehle'l-kitâb" diye hitâb edilmesini emr eyliyor. Sizin gibi bir kitâb-ı semâvîye mu'tekıd olanlar hakkında değil ya, müşkirîn ile mübâhasede bile sebb ü şetm gibi bir tarîk-ı mezmûmun isti'mâlinden kat'iyyen nehy eyliyor (Sûre-i En'âm 108). Hattâ Firavun misillü ulûhiyyet iddiâsında bulunan bir türüdüyü dîn-i hakka da'vet için gönderdiği Mûsâ ve Hârun aleyhimesselâma kavl-i leyyin ile söz söylemelerini emr ettiğini *Kur'ân*'da hikâye ederek ehl-i İslâm'a güzel bir ders-i hikmet veriyor. (Taha 43). Ulemâ-yı İslâm dahi ale'l-umûm mübâhesât-ı ilmiyyede riâyet edilmesi lâzım gelen kavâidi ta'lîm için âdâb-ı münâzarayı bir ilm-i mahsûs hâline getirmişlerdir; onların mesâil-i hilâfiyyede nasıl bir lisân-ı nezîh isti'mâl ettikleri kütüb-i kelâmiyye mütâlaasından anlaşılır. Bu ahvâle nazaran zât-ı nihrîrânelerince hoş görülmeyen tarîki isti'mâl edenlerin İslâm ulemâsından olmadıkları derkârdır.

Beyne't-tarafeyn mevcûd sû'-i tefehhümü izâleye hâdim bir tarîk-ı suhûlete irşâd eden Vâhid ve Samed'in nâm-ı celîlini ber-âverde-i lisân-ı takdîs eylemeleri tahdîs-i ni'met makāmında telakkī edilmiştir. Zât-ı nihrîrâneleri gibi bir üstâd-ı fâzılın ikinci bir Luter olmasına ve Âdem'in ma'siyyeti sebebiyle insanın fıtrat-ı selîmesi tabîat-i esîmeye münkalib olduğu ve Allah'ın bunu ıslâh için Hazret-i İsâ'da tecessüd ederek çelipa üzerinde mübârek kanını döktüğü ve üç gün sonra ölülerin arasından kalkıp cehenneme gittiği gibi akl-ı selîmin kabûl edemeyeceği mu'tekadâtın Nasrâniyet'ten izâlesiyle onun nâkıs bıraktığı ıslâhât-ı dîniyyeyi ikmâl eylemesine intizâr olunurdu. Elbette akīde-i teslîsin Nasrâniyet'e hâs bir şey olmadığı ve Hazret-i İsa'dan binlerce sene evvel gelip geçen edyân-ı bâtıla erbâbı indinde dahi suver-i günâ-gûn ile mevcûd iken nasılsa dîn-i Îsevî'ye bir takrîble fürce-yâb-ı duhûl olduğu sizin gibi târîh-i edyânın kâffe-i safahâtına vâkıf bir nihrîr-i kâmilin nazar-ı tedkīkinden kaçmış olamaz. Ehl-i İslâm'dan ayrılan bir fırkanın bile tevhîdden teslîse udûl ettikleri görül[me]mektedir.

Lakin doğrusunu söylemek lâzım gelirse "intizâr" edilen şu cihetin büyük bir azme mütevekkıf büyük bir fedakârlık olduğunu teslîm etmelidir. Bu gibi mu'zamât-ı umûra nâiliyyet pek nâdir zevâta nasîb olur muvaffakiyetlerdendir.

İslâm kardeşlerinizin nazarında hakīkatin müncelî olabilmesi için bazı nikāt-ı hilâfiyyeye vâsıl oldukları hakkındaki ifâdeyi biraz mübhem buluyorum ve bundan dîn-i Mesîhî'nin hakīkat ve mâhiyetini enzâr-ı ehl-i İslâm'a vaz' etmek için iki din beyninde muhtelefün-fîhâ olan cihetleri ta'yîn ettiğiniz ma'nâsını anlamak istiyorum; eğer maksad böyle ise tamâmen muvaffak olduğunuzu te'mîn ederim. *Kur'ân*'dan vüs'atle icâle-i kalem edebilecekleri bazı mevâzii ihtiyâr ettikleri hakkındaki ifâdelerinden de kavâid-i İslâmiye'den ziyâde kavâid-i Nasrâniyyeyi kasd eylediklerine zâhib oluyorum; Çünkü hutbelerinizde âyât-ı *Kur'âniyye* istisnâ edilirse kavâid-i İslâmiyyeye muvâfık pek az ifâdeler bulunduğu samîmiyetime bağışlanacağından ümidvâr olduğum halde beyân edebilirim.

Kesret-i meşgūliyetlerinden dolayı bazı zevât ile teşrîk-ı mesâî buyurmalarını bit-tabi' pek muvâfık bulurum; lakin onların içinde bulunan eşrâf-ı İslâm (ve bilhâssa Abdullah el-Hatîb) ile bizzât görüşerek hutbeler mündericâtını ve ez cümle Allah demek olan rûhullâhın cesed-i İsâ'ya tecessüdü akīdesini nusûs-ı *Kur'âniye* ve kavâid-i İslâmiyye ile nasıl te'lîf ettiklerini kendi ağızlarından işitmek isterdim. Zâten bu günlerde elime Abdullah el-Hatîb nâmına mensûb bir risâle geçmiş olduğundan muhteviyâtı hakkındaki şübühâtımı bit-tabi' istifsâra şitâb edeceğim.

Ehl-i İslâm'ın işbu hutbelere karşı büyük bir teveccüh ibrâz ettikleri hakkındaki ifâdelerinde biraz tevakkuf etmek isterim. Bizim diyâr İslâmları dahi Mesîhîlerin ne türlü i'tikādâtta bulunduklarını anlamak maksadıyla hutbeleriniz hakkında büyük bir hiss-i istiksâ ibrâz etmişlerdir; eğer teveccüh ta'bîrinden maksad-ı nihrîrâneleri bundan başka bir şey ise bu diyâr İslâmlarıyla o **[281]** tarafdakilerin tarz-ı muhâkeme ve telakkīleri beyninde tefâvüt bulunduğunu kabûl etmek lâzım gelir.

Ehemmiyetsiz bazı küçük noktalardan mâadâ bir intikād işitmediklerini o taraf ulemâsının bu türlü mebâhis-i ilmiyye ile iştigāle vakit bulamadıklarına haml etmekte ma'zûrum.

Ehl-i Sünnet'e karşı teşnî' ile saded hâricine çıkmamalarından fâide-i azîme müşâhede edilmesi kuvve-i iknâiyyelerinin te'sîri nokta-i nazarından bir fâide-i şahsiyye olsa gerektir; Yoksa müdâfaalarımızda mebsût mesâil kemâ hiye hakkuhâ hal edilmedikçe bir fâide-i ilmiyye husûlünü istib'âd ederim.

Âlem-i İslâmca dîn-i Mesîhî'nin kavâidi tafsîlen ma'lûm olmadığı cihetle kütüb-i kelâmiyye-i İslâmiyyede bile mübâhesât-ı hilâfiyye pek ziyâde tahdîd edilmiştir; hutbeleriniz onlara bu bâbda rehberlik edeceğinden kendi lisânlarına tercüme edilmeleri için ahbâbınıza salâhiyet vermeleri memnûniyet-bahştır. Biz de bu müsâadelerinden müstefîd olanlardanız. Biz ki medeniyetin kavâid-i erba'a-i asliyyesini neşr ile değil, belki on üç asır evvel neşr eden bir dîne intisâb ile mübâhât etmekteyiz, Sadr-ı İslâm'dan beri meâbid ve medârisimizde mebâhis-i dîniyye kemâl-i hürriyet ile cereyân edegelmiştir. Hattâ bugün bile Dersaâdet ve vilâyâttaki medâris ve mesâcidde fırak-ı muhtelife-i kelâmiyye hakkında hürriyet-i tâmme üzere mübâhesât icrâ edilmektedir. İşte görüyorsunuz ki şu sahîfelerde dahi tarafeynin ifâdâtı kemâl-i serbestî ile cây-ı kabûl görmekte ve bütün âlem-i İslâm'ın gözü önünde cereyân etmektedir.

Ey muhterem fâzıl! Tarz-ı beyânımız hakkında ibrâz buyurulan kadirşinâslıktan dolayı teşekkür ederiz. Eğer müdâfaâtımızda rızâ-yı Bârî'ye muvâfık sûrette idâre-i lisân edebilmiş isek mücerred Cenâb-ı Hakk'ın lutf ü keremindendir; hidâyet hep on[dan]dır.

Gedikpaşa 16 Haziran 329

Muhibbiniz:
Mevliden Seydişehrî ve Mavtinen İstanbulî
Mahmud Es'ad

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİND YOLUNDA

–37–

Amâre'nin uzaktan görünüşü tamâmıyle İzmir'e müşâbih ise de, İzmir'deki güzel kahvehâne ve hotellerin biri burada yoktur. Amâre Sancağı şimâlen Bağdad Vilâyeti, cenûben Basra Sancağı, şarkan İran hudûdu, garben Müntefik Sancağı ile mahdûd olup, takrîben tûlü kırk altı ve arzı yirmi iki sâattir.

Enhâr ve Miyâh: Dicle Nehri livânın vasatından mürûr ve bu nehirden orada müteaddid ve cesîm enhâr teşa'ub edip, her birisi ayrı ayrı pek çok cedâvil ve enhâr-ı sağîreye münkasım olur. Doğrudan doğruya Dicle'den su alan bu nehirlerden mâadâ Düveyrîc ve Tîb nâmında iki nehir daha vardır ki, bunlar memâlik-i İraniyye'de vâki' Püştkûh nâm dağdan nebean ve Amâre'ye doğru cereyân eder. Bu enhâr ve cedâvilden Amâre'nin cihet-i şarkîsinde bulunanlar Huveyze ve Amâre arasındaki hevre ve cihet-i garbîsinde olanlar Cezâyir ve Amâre miyânındaki hevrlere munsab olur.

Livânın cihet-i şimâliyyesinden mürûrla memâlik-i İrâniyye'ye mümted olan cebelden mâadâ dâhil-i livâda dağ olmadığı gibi çalılık ve sazlıktan mâadâ zikre şâyân ormanı dahi yoktur.

Livânın hevrlik ve bataklık mahallerinden mâadâ umûmen havası yâbis ve sağlam olup ciyâdeti meşhûr ve hıfz-ı sıhhate hâdimdir.

Hayvânâtı: Livâda at, kısrak, beygir, koyun, inek ve manda gibi hayvânât pek çok olduğu gibi hevrlerde küllîyetli esmâk ve tuyûr-ı mâiyye bulunuyor.

Livânın her tarafı su ve bataklık ile muhât olmak cihetle hayvânât-ı vahşiyye mefkūd hükmündedir.

Mahsûlât-ı Arziyyesi: Amâre içine akan enhâr-ı adîdeden iskā ve irvâ olunmakta bulunduğu cihetle suları kesîr olduğundan, arâzîsinin kuvve-i inbâtiyyesi her nevi' mahsûl yetiştirmeye müstaid olup, mezrûâtın başlıcası ve ticâretinin medâr-ı a'zamı çeltiktir. Bağ ve bahçeleri yalnız merkez-i livâya münhasır olmak cihetiyle sebze ve meyveleri ihtiyâcât-ı mahalliyeye ancak kifâyet eder.

Vesâit-i Nakliyyesi: Livânın vesâit-i nakliyyesi ale'l-ıtlâk gemi, meshûf, berkeş, vânik, mehîle nâmlarıyla ma'rûf sefâin-i sağîreye münhasırdır.

Taksîmâtı: Sancak: Amâre, Zübeyr, Düveyrîc, Şatra kazâlarından mürekkeb ve maa aşâir muharrer ve gayr-i muharrer inâs ve zükûr olarak takrîben iki yüz elli bin nüfûsu şâmildir. Livânın umûm sekenesi çeltik zirâatiyle me'lûf urbân ve aşâyirden ibârettir.

Amâre Kazâsı: Merkez-i livâ olan Amâre kasabasıyla Ali el-Garbî ve Ali eş-Şarkî ve Mecr-i Sağîr ve Mecr-i Kebîr nâmlarıyla ma'rûf dört nâhiyeden mürekkebdir.

Amâre Kasabası: Dicle Nehri'nin iki yakası üzerinde vâki' dil-ârâ, ferah-fezâ bir mevki' olup, derûnunda bir hükûmet konağı ve asâkir-i nizâmiyyeye mahsûs bir kışla, bir telgrafhâne, bir gümrük, bir mekteb-i rüşdî ve ibtidâî, bir câmi' ve dergâh ve takrîben iki yüz dükkânı muhtevî bir çarşı, üç hamam ve bin beş yüz kadar kârgîr hâne ve kamıştan ma'mûl bir çok hureyfe –sazlık kulübe– zükûr ve inâs olarak takrîben dokuz on bin nüfûs vardır. Amâre'de vaktiyle arâzî-i seniyye –ki hâkân-ı sâbıka âid olup, sonra hükûmete intikāl edip, arâzî-i müdevvere tesmiye olunmuştur–nin mülkü olarak bir çok mukātaalar vardır ki vâridâtları büyük bir yekûn teşkîl ediyor. Arâzî-i mezkûrenin vâridâtı ise hâl-i hâzırda hazîneye âid ise de me'mûrîn-i mahsûsa tarafından idâre olunmaktadır. Devr-i sâbıkta, buraya gelen mutasarrıflarla, me'mûrînin her biri mukātaaların ihâlesi yüzünden rüşvet ve irtikâb sâyesinde bir çok para kazandıkları herkesce ma'lûmdur.

Benî Lâm Aşîreti: Amâre arâzîsi dâhilinde iki büyük kabîle ikāmet ediyor. Biri Benî Lâm, diğeri de Âl-i Bû Muhammed'dir. Benî Lâm aşâyiri Amâre'nin cihât-ı şimâlîsiyle, Dicle şattının iki sâhilinde evkāt-güzâr oluyorlar. Bulundukları arâzînin hudûdu Bağdad Vilâyeti'ne tâbi' olan Ümmülhanne'den Betîre'ye kadar imtidâd eder. Betîre Amâre'den sekiz sâat uzaktadır. Bu kabîle kendi neseblerini Benî Rebîa'ya kadar çıkarıyorlar. Ellerinde gāyet geniş **[282]** arâzî vardır. Zirâatleri hep sayfîdir. En ziyâde ektikleri şey arpa, buğday, darıdır. Dört ayaklı hayvânları da öküz, koyun, deve ve attır. Atlıları da çokcadır. Bu kabîlenin bir çok efrâdı vaktiyle İran'a tâbi' Arabistân'a muhâceret ederek bu ana kadar oralarda ihtiyâr-ı tavattun eylemişlerdir.

Benî Lâm Kabîlesi'nin hâl-ı hâzırdaki en büyük şeyhleri Gazbân bin Beniyye bin Mezyan bin Mezkûr bin Cendil ve diğer şeyhleri de Gazbân'ın amcazâdesi Kahd'dir. Kabîle-i mezkûre âtîdeki şu'belere taksîm olunmuşlardır:

Haytay cem'iyetleri	300	kişidir.
Delfî cem'iyetleri	700	kişidir.
Ruveyşid cem'iyetleri	800	kişidir.
Humeys cem'iyetleri	300	kişidir.
Beyt-i Cündil cem'iyetleri	200	kişidir.
Er-rahme cem'iyetleri	200	kişidir.
Et-taân cem'iyetleri	200	kişidir.
Benî Akabe cem'iyetleri	4000	kişidir.
Cenâne cem'iyetleri	2000	kişidir.
Ka'b cem'iyetleri	3000	kişidir.

Bundan başka yine Benî Lâm Kabîlesi'ne öteden beriden, asıl kendilerine mensûb olmayan beş altı bin kişi daha iltihâk ederek mezkûr kabîleye intisâb eylemişlerdir.

Âl-i Bû Muhammed Aşîreti: Bu tâifenin en büyük cedlerinin ismi Muhammed olduğu cihetle aşîretlerine de bu nâm verilmiştir. Cedleri vaktiyle Lülü, Gazab, Şeddâd, Ferec nâmlarıyla dört evlâda mâlik idi. Bu dört kişiye intisâb eden kabâil de şeyhlerinin nâmıyla tevsîm edilmişlerdir. Meselâ Şeddâd'a ve Ferec'e mensûb olanlar, Şedde, Füreycât dedikleri misillü, Lülü ve Gazab'ınkilere Beyt-i Lülü, Beyt-i Gazab derler. Bu aşîret sâbıkan Benî Lâm etbâ' ve aksârından oldukları halde, ahîren onlardan ayrılıp adedce de onlara fâik olmaya başlayarak dâimâ Benî Lâm ile mudârebe ve muhârebe etmekten de geri kalmıyorlar. Bu aşîretin şeyhleri ise pek zengin ve sâhib-i servet kimselerden iseler de ahlâken o kadar senâ ve sitâyişe lâyık değildirler.

Betire'den Korfo'ya kadar Şat'tın Dicle'nin her iki şarkı ve garbı sâhillerinde Bû Âl-i Muhammed ikāmet ediyor-

lar. Ale'l-umûm bu aşîret efrâdı çeltik zirâatiyle iştiğāl edip mevâşî yetiştirmekle evkāt-güzâr olmaktadırlar.

Âl-i Bû Muhammed aşîretinden olan Beyt-i Lülü Kabîlesi'nin cem'iyeti altı yüz neferdir.

Beyt-i Gazab: Cem'iyetleri 500 nefer olup şeyhlerinin ismi Sahn'dır. Şüdde: Cem'iyetleri 2000 nefer olup şeyhlerinin ismi Cüveyl'dir.

Füreycât cem'iyetleri 1000 kişidir.

Favâfil cem'iyetleri 500 kişidir.

Âl-i Bû Muhammed'e Tâbi' Olan Tavâyif: Fertûs cem'iyetleri 1000, şeyhleri Cüveyl'dir.

Beyzân adedleri 2000 şeyhleri de Kezar ve Kemaz'dır.

Âl-i Bû Cüveybir adedleri 1000 neferdir.

Âl-i Bû Zeyd: Adedleri 500 neferdir.

Âl-i Bû Selîme adedleri 800 neferdir.

Beyt-i Tura: Bu kabîle Âl-i Bû Necm, Âl-i Bû Sâfî, Âl-i Bû Ubeyd nâmlarıyla üç kola ayrılıp, adedleri de 900 kişiye bâliğdir.

Beyt-i Şeyh Hamûd: Adedleri 600 ve şeyhleri de Muhammed ve Hamdân'dır.

Âl-i Bû Sâlih: Adedleri 250 ve reîsleri Abdullah el-Muhsin'dir.

Âl-i Bû Ali: Adedleri 300'dür.

Âl-i Bû Abbûd: Adedleri 250'dir.

Âl-i Bû Dırâc: Adedleri 2000 olup gâh Âl-i Bû Muhammed'e gâh Benî Lâm'a ittibâ' ve iltihâk eyliyorlar.

Âl-i Zeyrec: Adedleri 3000'dir.

Sûdân: Adedleri 2000 ve şeyhleri Muhammed ve Hasan'dır.

Âl-i Bû Muhammed'in Meşhûr Meşâyihleri: Asman ve Zebûn: Yüsr'in evlâdı ve Sayhud'un ammizâdeleri mahall-i ikāmetleri Şatt'da ve dâimâ bunlar Sayhud'un aleyhindedirler.

Arîbî Halîfe: Vâdî oğulları ve Sayhu[d]'un biraderzâdeleridirler. Bunlar Hacle Mukātaası'nda ikāmet edip Sayhud ile aralarında münâfeset ve münâferet vardır.

Bütün aşîret reîsi Münşid oğlu Sayhud olup, bilcümle küçük şeyhler buna arz-ı mutâvaat ediyorlar. Sayhud'un, Fâlih, Hâtem, Hâşim, Abdülkerim nâmlarında dört oğlu vardır ki Âl-i Bû Muhammed'in meşâyihinden sayılıyorlar.

Amâre livâsıyla Müntefik livâsı dahilindeki kabâil ve aşâyirin –Âl-i Sa'dûn müstesnâ olmak üzere– cümlesi Şîiyyü'l-mezhebdirler.

Benî Lâm Mukātaaları – Cezîre: On beş parça olup, Dicle'nin sâhil-i şarkīsinde vâki'dir. Hükûmet senevî sekiz bin lira ile bu mukātaayı iltizâma veriyor.

Ali eş-Şarkī arâzîsi: On yedi parça olup, Dicle'nin sâhil-i şarkīsinde ve bedel-i iltizâmı külliyetli akçe teşkîl eder.

Ali el-Garbî Mukâtaası: On altı parça arâzîden ibâret olup, bedel-i iltizâmı senevî iki bin liradır.

Şâmiye ve Şûmiye: Bu iki mukātaa dahi Dicle'nin cânib-i garbîsinde vâki'dir.

Âl-i Bû Muhammed Mukāta'aları – Hacle Mukātaası: Amâre'nin cânib-i şarkīsinde vâki' büyük bir nehirdir ki Dicle'nin âdetâ bir kolunu teşkîl ediyor. Cerâye, Şermûh, Ümmü't-tavs, Tahâme, Harâ, Hâmî, Hüseyçi, Adl, Zübeyr nâmlarıyla büyük ve küçük mukātaaların cümlesi arâzî-i müdevvereden ma'dûd ve senevî bedel-i iltizâmı otuz bin liradır.

Şatt Mukātaası: Bu mukātaa dahi Batât, Meriy, Mahîriyye nâmlarıyla müsemmâ birkaç mukātaadır ki, Amâre'nin cânib-i şarkīsinde vâki'dir. Bu dahi emlâk-i müdevvereye âid ve senevî iltizâm bedeli on iki bin liradır.

Muhayyer-i Kebîr Mukātaası: Bu dahi Ümmü'l-erânib, Mecr-i Sağīr, Haşeriye, Bîci'ât, Ümmü'l-Hınta, Vâdiye nâmlarıyla birkaç parçadan mürekkeb olup emlâk-i müdevvereye âid ve Amâre'nin taraf-ı garbîsinde vâki'dir. Senevî iltizâm bedeli ise otuz bin liradır, bir de Hufeyre, Kesre, Şatîre nâmlarıyla üç mukātaa vardır ki bu dahi emlâk-i müdevvereye âid ve senevî bedel-i iltizâmları sekiz bin liradır.

Amâre livâsının vâridâtı senevî iki yüz bin lirayı mütecâvizdir ki lâyıkıyla bu arazî fellâhîn ve zürrâa tevzî' ve i'mâr edilmesine hükûmet dikkat edecek olursa milyonlarca lira vâridât hâsıl olacaktır.

Amâre'de Maârif – Amâre'de yeniden el-Câmi'atü'l-İslâmiyye ünvânıyla Ca'feriyyü'l-mezheb olan eşrâf-ı mahalliyye tarafından bir bâb mektep küşâd edilmiş ve mektebi iânâtla idâre için bir de cem'iyet teşekkül etmiştir. Programını leffen takdîm ediyorum.

Amâre: **S**[sin]. **M. Tevfik**

[283] *MEVÂKIF TERCÜMESİ*'Nİ KİM BASTIRIR?

Akāyid-i İslâmiyyeye dâir olan kitapların en mu'teber ve mühimmi *Mevâkıf* nâm kitap olduğu ulemâ-yı kirâm beyninde müttefekun-fîhdir. Arabiyyü'l-ibâre olan bu kitâbı nısfına kadar lisân-ı Türkî'ye tercüme eyledim, müsvedde olarak nezd-i âcizîdedir.

Bu tercümeden bazı parçaları berây-ı muâyene ulemâ-yı kirâmdan bazı zevâta arz ettiğimde tahsîn ve tab' u ta'mîmini arzu buyurdular. İşbu tercümeyi kendim tab' ettiremeyecek isem de kâffe-i menâfii kendilerine âid olmak üzere tab' etmek isteyenlere meccânen ve bilâ-bedel terk ve müsveddesinden her bir formaya kâfî mikdârını her forma tab' olundukça musahhah ve mu'tenâ sûrette bizzât tebyîz ve i'tâ ve bunların hitâmında mütebâkī nısf-ı diğerini bi-inâyetihî teâlâ tercümeye sa'y eylemeyi dahi taahhüd ediyorum. Bu şartla neşrini arzu buyuran zevât ale's-sabâh sâat on ikiden sâat ikiye kadar hâne-i âcizîye mürâcaat buyursunlar.

Rusya'da mütevattın ve lisân-ı Türkî ile mütekellim dindâşlarımızdan bu tercümeyi orada tab' ile neşr etmek isteyenler bulunduğu takdîrde onlara dahi meccânen i'tâ edeceğimi ve tâlib olacak zevâtla Temmuz gāyesine kadar görüşebileceğimi beyân eylerim.

Dersaâdet'de Sultân Bâyezid civârında Soğanağa Mahallesi'nde Yeni Sokak'da 16 Numaralı hânede sâkin

İsmail Ferid

SİYÂSİYÂT

İCMÂL-İ SİYÂSÎ

El-yevm beyne'l-milel hayât-ı siyâsî üç noktada temerküz etmiştir. Londra ve Paris konferansları ile Balkanlarda. Londra ve Paris konferansları harb-i zâilin netâyici ile uğraştığı halde Balkanlarda yeni bir harbin vukûu ihtimâli enzâr-ı umûmiyyenin kısm-ı mühimmini şu noktaya celb eylemektedir.

Hakîkat-i halde konferanslar ile Balkan ahvâli arasında gâyet sıkı bir râbıta mevcûddur.

Her ne kadar mukaddemât-ı sulhiyye muhâribler tarafından imzalandı ise de, Londra Konferansı ile Paris Konferansı'nın vazîfeleri şu mukaddemât-ı sulhiyyede vaz' edilmiş olan esâsâtın teferruâtını ta'lîk etmekten ibâret ise de; her iki konferansın mesâîsi pek batî bir halde ilerliyor. Sebebi de şu konferanslar ile Balkan ahvâli arasındaki zikr ettiğimiz râbıtadır. Gerek Londra, gerek Paris konferansları ciddî ve kat'î bir sûrette iş görmeye ve karârlar ittihâz etmeye şürû' etmeden evvel Balkanlar vaz'iyetinin ne şekil ve mâhiyet alacağına muntazırdırlar. Zirâ bedîhîdir ki Balkanlarda zuhûr edebilecek gayr-i muntazar hâdisât mezkûr konferansların bütün mukarrerâtını her an alt üst edebilir. Muhârebenin vukûu ihtimâli ise bu konferansların mevcûdiyetine ve illet-i teşekkülüne bile nihâyet verebilir.

Bundan mâadâ: Balkan iğtişâş ve teşevvüşünden dolayı gerek Londra Süferâ Konferansı'nda Balkancıları iltizâm eden murahhaslar, gerek Paris Konferansı'nda bulunan Balkan delegeleri ta'kîb edecekleri hatt-ı hareketi ta'yînden âcizdirler. Bunların aralarına düşmüş olan nifâk ve ihtilâf kendilerinin mesâil-i münâzaun-fîhâda muayyen bir tarîkı iltizâm etmelerine mâni' oluyor. Binaenaleyh her iki konferansda murahhaslar mes'eleleri ta'lîk ve ta'vîka uğraşarak leyte ve lealle ile vakit kazanmaya sarf-ı mesâî ediyorlar. Ve bu hal Balkan ahvâlinin kesb-i vuzû' etmesine kadar imtidâd edecektir.

Balkanlara gelince pek garîb, emsâli târîhde pek ender olan bir levha arz ediyorlar. Dünkü dostlar ve müttefikler bugün yani parlak ve kendileri tarafından bile intizâr edilmeyen bir muvaffakiyet ve muzafferiyetin ikinci günü yekdiğerine karşı adüvv-i mübîn kesildiler ve muvaffakiyetlerinin bütün netâyicini henüz iktitâf etmeden gırtlak gırtlağa gelmek üzeredirler! Balkanlarda sâkin akvâmın târîhini, ahvâl-i rûhiyyesini bilenler için şu hal pek tabîî görünmelidir. Bunlar asırlardan beri yekdiğerine karşı derin bir hiss-i nefret ve adâvet besleyerek gelmişlerdir. Aralarında ne müşterek bir din, ve ne de kısm-ı a'zamının mensûb bulunduğu ayni ırk bunları yekdiğerine ısındıramamıştır. Bilâkis muhtelit bir hayâtın tevlîd ettiği her günkü temâslar, tesâdüfler hiss-i adâvet ve husûmetlerini daha ziyâde takviye eylemiştir. Osmanlı hâkimiyeti müddetince Devlet-i Aliyye bütün dikkat ve vaktini bu adâvet ve husûmet-i mütekâbile yangınlarını ıtfâya sarf ediyordu. Öyle iken yine çetelerin hûnîn faâliyetine, kıtâllere, yangınlara, nihâyet veremiyordu. Her ırk diğer ırkı mahv etmeye çalışıyordu. Bunun için mensûb bulunduğu dinin ma'bedine bile başkasının elinde bulunduğu için taarruzdan çekinmiyorlardı.

Bu kadar derin ve âteşîn bir adâvet ve husûmetle mücehhez bulunan akvâmın ittihâd ve ittifâkları hilâf-ı tabîat idi. Fakat Osmanlılığa karşı besledikleri fart-ı husûmet dolayısı ile bazı siyâsiyyûn ve ricâl-i devlet şöyle bir ittifâk ve ittihâdı te'mîn husûsunda bütün kuvvet ve iktidârları ile çalıştılar. Muvaffak da oldular. Bu ittifâk ve ittihâddan kendilerince pek büyük menâfi' intizâr ediliyordu: Balkan ittihâdı ve bu ittihâd sâyesinde Avrupa-yı şarkîde Osmanlılık yerine kâim olacak kuvvetin i'tilâf-ı müsellese bir zamîme olacağı zannedildi ve bu menâsebetle bir okla iki hedefe isâbet edilecekti. Bir tarafdan Avrupa dâiresinde hâkimiyet-i İslâmiye'ye nihâyet, diğer tarafdan Cermanizm ceryânını Islavlık kaydı içine alınarak karşısına bir sedd-i âhenîn çekilecekti. Fakat bütün şu faraziyâtın sırf bir hülyâdan ibâret olduğu ta evvelden âşikârdı. Filhakîka Osmanlılık mağlûb edildi. Avrupa-yı şarkîde hâkimiyet-i İslâmiyye'ye nihâyet verildi. Lâkin öteki maksad, yani Cermanizm seylâbına koyulacak seddin bir serâbdan ibâret olduğu da tezâhür eyledi.

Balkan ittihâd ve ittifâkı gayr-i tabîî olduğu, menfî bir zemîn üzere teşekkül **[284]** etmiş bulunduğu için muvaffakiyetin ikinci günü bozulmaya, aksi netâyic bahşetmeye başladı. Bir kere o menfî zemîn meydândan kalktı mı, Osmanlılık mağlûb edildi mi; artık müttefikleri kendi aralarında yekdiğerine bağlayacak hiçbir râbıta kalmadı; eski adâvetler, eski husûmetler bütün şiddet ve hiddeti ile icrâ-yı te'sîr etmeye başladı. Bulgaristan hemen Islavlık'dan yüz çevirerek Cermanizm'in pîşdârı olan Avusturya'ya temâyül etmeye başladı. Avusturya'nın muâvenet ve müzâheretinden kuvvet alarak kendi müddeayât-ı kavmiyyesini te'mîn için dünkü silâh arkadaşlarına karşı çıktı. Aynı müddeayât-ı kavmiyyede bulunan Sırbistan ve Yunanistan da aynı tarîki iltizâm eylediler. Bunlar ise kendi müddeayâtlarının tervîci için Balkan devletlerinin ittifâkını husûle getirmiş olan Rusya ile Fransa'nın te'yîdine güveniyorlardı.

Şimdiki nifâk ve şikâkın sebebi ise –zabt etmiş oldukları yerleri kendi aralarında bölüşememeleridir. Makedonya'nın her noktasını her taraf aynı derecede aynı hırsla iddi'â ediyor. Çünkü her tarafa mensûb her noktada sâkin akvâmdan nümûne bulunuyor. Bulgaristan hall-i münâzaa için elinde bulunan ittifâknâme şerâitini irâe ediyor. Sırbistan ve Yunanistan ise ittifâknâmeden udûl ederek muhârebe esnâsında ibrâz etmiş oldukları fedakârlıkların mikdârını ileri sürerek taksîm-i arâzînin de o fedakârlıklar nisbetinde olmasını taleb ediyorlar. Fakat hakîkat-i halde bütün bunlar, sırf kadîm ve asırlardan beri kalblerde tekevvün etmiş olan husûmet ve adâvetin feverânından başka şey değildir.

Balkan ittihâdını bu kadar sa'y ve gayretle husûle getiren ve ittifâk-ı mezkûrdan birçok menâfi' bekleyen Rusya ve Rusya'nın peyki olan Fransa bütün şu hâlleri müşâhede ederek elbette ki son derece münfail ve muğber oluyorlar. İttifâkın bozulma[ma]sı için bütün kudret ve iktidârları ile çalışıyorlar. Fransa parası, Rusya da nüfûz-ı siyâsîsi ile eski müttefikleri tehdîd ediyorlar. Lakin bu âmiller müessir olamıyor. Gösterilen tarîk-ı tesviye de kimsenin işine

gelmiyor. Ne çarın hakemliği, ne de Petersburg'da Balkan hükûmâtı başnâzırlarından müteşekkil bir konferans teklîfi derde çâre-sâz olmadı. Bilâhare Romanya'nın işe müdâhalesi düşünüldü. Rusya ve Fransa diplomasisi Romanya'ya Bulgaristan tehlikesini pek mâhirâne bir sûrette gösterdiler. Romanya'nın yanı başında teşekkül etmekte olan yeni Bulgar kuvvetinin âtîde, bilhâssa bu kere de Sırbistan ve Yunanistan üzerine kesb-i tefevvuk ederse kendi için ne kadar mühlik olacağını anlattılar. Zâten Romanya kendisi de şu hakîkati derk ediyordu. Fırsatı kaçırmış olan Romanya için Silistre mes'elesinden muğber olan Bulgaristan istikbâlde hakîkaten büyük bir belâ kesilebilir. Bu kere Romanya fırsatı kaçıramazdı. İ'tilâf-ı müselles devletlerinin tahrîki de buna inzimâm edince Romanya kat'î bir vaz'iyyet alarak Bulgaristan'a yeni bir harbin vukūu esnâsında bî-taraf kalamayacağını açık bir lisânla beyân eyledi. Demek Balkanlarda el-yevm i'tilâf-ı müsellesin rehberliği ile ve sırf Bulgaristan'ı i'tidâle ittifâkı bozmamaya mecbûr eylemek üzere Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'dan müteşekkil bir ittihâd-i fi'lî teşekkül eylemiştir.

Buna karşı Bulgaristan ne yapabilir? Şu suâle cevap vermek için bir tarafdan Bulgaristanla İttifâk-ı Müsellesin, diğer tarafdan bizimle kendisi arasındaki vaz'iyet ve münâsebâtın kesb-i vuzûh etmesi elzemdir. Bilfarz ittifâk-ı müselles Bulgaristan'ı iltizâm ederse Bulgaristan müdde'ayâtında ısrâr edebilir. Lakin mes'elenin şu tarafı gāyet meşkûkdür. Binâenaleyh Bulgaristan artık ısrâr edemeyeceği ve Rusya tarafından gösterilen turuk-ı tesviyeden birisine yanaşmak mecbûriyetinde kalacağı daha ziyâde karîn-i hakîkattir. Lakin şimdiden buna da kat'î bir sûrette hüküm edilemez. Hal ve vaz'iyet gāyet mübhem ve müşevveş bir halde kalmaktadır.

Ne kadar hazîn ve keder-âmiz bir hâldir ki bütün şu kavgalar, şu münâzaalar bizim bırakmış gelmiş olduğumuz mîrâslar etrâfında vukū' bulurken biz etrâfdan yalnız seyirci bir vaz'iyet alarak bakmak mecbûriyetinde kalmışız. Ah! Kendini bilen ve düşünen bir müslüman, bir Osmanlı için bundan ağır bir hal olamaz. Fakat şu felaketi yine biz kendimiz kendi elimizle hazırlamadık mı? Hemen bu sahîfelerde vaktiyle ne kadar dâd u feryâd ettiğimiz, bütün şu hâllerin vukū' bulacağı ta evvelden kestirmiş olduğumuzu kâri'lerimiz elbette ki tahattur ederler. Fakat ne çare ki şâirin dediği gibi:

كوش اكر كوش تو و ناله اكر نالهٔ من
آنچه البته بجايى نرسد فرياد است

El-yevm bile şu felaketler şu hüzn-âmiz hâller karşısında, kendimize geldik mi? Aklımızı başımıza topladık mı? Heyhât! Şu suâllere bugün bile müsbet ve kat'î cevap veremeyiz.

Ahmed Agayef

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibas olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

10 Temmuz 1913 | 5 Şa'bânu'l-Muazzam 1331 Perşembe | 27 Haziran 1329 | Cild: 10 - Aded: 252

FÂTİH KÜRSÜSÜNDE

–1–

– Vapur yanaştı mı?
– Çoktan!
– Demek ki: Köprü'deyiz...
– Aman, şu yolcular insin...
– Fakat bilir misiniz,
Yadırgıyor, hani, insan o eski tekneleri!
"Yanaş!" denildi mi, nazlım, gider gider de geri,
Gelince hışm ile bir tos vururdu Köprü'ye ki:
Zavallının deşilen karnı sağlam altı çeki
Odun yutar da biraz sancıdan bulurdu aman...
– Hekim getirmeye koşsan, hekim de yok o zaman!
– Tımarcılar, bereket versin, usta şeylerdi:
Elinde balta, gelir üç keser, beş eklerdi...
"Dayan o yanki başından Ömer! Tutundu Memiş!"
Bakardınız ameliyyâta çarçabuk bitmiş!
Amasra sâhili çok eski bir müessesedir;
Uşakların topu cerrâh olur... Hemen kestir!
Bugünden ormanı göster kılağlı baltasına:
Temizleyip çıkıversin, bırakmasın yarına!
– Biraz da dikmeyi öğrenseler...
– Adam sen de!
Düşündüğün şeye bak... Sen şu ilmi öğren de...
– O ilme hiç diyecek yok: Müfâdı kat'îdir!
Ulûm-i sâire sun'î, o pek tabîîdir.
– Ne var ki: Kalmadı tatbîk için müsâid yer!
– Neden?
– Neden mi? Görürdün çıkıp gezeydin eğer.
Eteklerinde zığın saklı bildiğin orman,
Bugün barındıramaz hâle geldi bir tavşan!
O, sırtı hiç de güneş bilmeyen yeşil dağlar,
Yığın yığın kayalardır: Serâblar çağlar!
– Sabahleyin yine bir hayli nükte fırlattın;
Hayâli bol bol akıttın, serâbı çağlattın!
– Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun, hakîkat olsun tek!
– Fenâ değil yolun amma epeyce sarp olacak!
"Odun" dedin de, tuhaftır, ne geldi aklıma, bak:
Zavallı memleketin yoktu başka mahsûlü;
Odundu, nerde bulunsan, metâ'-ı mebzûlü.
– Adam yetiştiremezmiş, demek ki, toprağımız!...
– Latîfe bir taraf amma, adam değil yalınız,
Odun da isteriz artık yakında Avrupa'dan!
– Bizim filizleri göndermesin sakın o zaman!..
– Ağırca davranıyorsun... Biraz çabuk yürüsek...
– Vakit kazanmak için isterim yavaş gitmek.
– O halde kuş gibi sekmek değil midir lâzım?
Ayıp değil ya, bu sözden ne çıktı, anlamadım.
– Bu i'tirâzı niçin salladın muhâkemesiz?
Vakit geçirmeyi bizler kazanma addederiz!

Mehmed Âkif

[286] *Sebîlürreşâd*'ın Azîm ve Mühim Bir Teşebbüsü:

AVRUPA'DA TETEBBUÂT, AVRUPA ULEMÂ VE FELÂSİFESİYLE TE'SÎS-İ MUÂREFE

Sebîlürreşâd, geçen sene intişâr eden 209 numaralı nüshasında kâri'lerini sath-ı arzın kıtaât-ı muhtelifesine dağılmış olan dindaşlarının ahvâlinden haberdâr, cihân-ı ma'rifetin terakkıyât-ı hayret-bahşâsından alâkadâr etmek üzere; bir tarafdan âlem-i İslâm, diğer tarafdan cihân-ı medeniyyetle yakından muârefe te'sîsine çalışacağını vaad etmişti. Bu vaadimizin îfâsına doğru bir hatve atmış olmak üzere geçen sene Hindistan ve Bulgaristan'a birer muhâbir i'zâm etmiştik.

Rumeli'yi al kanlara boyayan fâciât-ı ahîrenin mukaddime-i sûziş-nâki Bulgaristan'da sâkin dindaşlarımızı ezmeye başladığı esnâda oradaki muhâbirimiz de ta'kīb ve tarassud tehlikesine ma'rûz kalmış, pençelerinden ma'sûm kanları akan o korkunç memlekette artık hayâtının taht-ı emniyyette olamayacağını hissederek bil-mecbûriyye vatanına dönmüştü.

Fakat şarka giden muhâbir, Suriye, Haleb, Bağdad ve Basra tarîkiyle seyâhatinde devam ederek ahîren sâlimen Hindistan'a muvâsalat eylemiştir. Hind muhâbirimiz Tevfîk Bey'in esnâ-yı seyâhatte uğradığı mahallerin ahvâl-i umûmiyye ve hayât-ı ictimâ'iyyesini ne kadar nâfiz ve şümûllü bir nazarla tedkīk, netîce-i tetebbuâtını ne derece rengîn bir üslûb ile tasvîre muvaffak olduğunu muhterem kâri'lerimiz pek güzel takdîr buyururlar.

Tevfîk Bey'in *Irak Mektupları*, sîne-i perîşânında mâzînin şânlı devirlerine âid yığın yığın hâkister-i temeddün gizleyen El-Cezîre havzasına dâir sâde fakat belîğ birer levha-i ibret ve intibâh addolunabilir. Şimdiye kadar muhît-i ictimâîmize mechûl kalan bu uzak fakat istikbâli parlak diyârlar ümîd ederiz ki bundan sonra daha çok bir alâka, daha derin bir intibâhla hükûmetin nazar-ı himâyetkâr ve hâkimiyyetini celb eder.

Muhâbirimiz Hindistan'a muvâsalat eylemiş olduğundan artık bundan sonra kâri'lere cihân-ı İslâm'ın bizce henüz lâyıkıyla tanılmamış, bizi şimdiye kadar pek az alakadâr etmiş bir muhîtine şarkın hâr ve esrârengîz, fakat zengin bir diyârına dâir ibret-engîz levhalar arz edecektir.

Bu makām-ı Hilâfet'te bu kadar cerâid-i İslâmiyye intişâr ettiği halde şimdiye kadar Hindistan'a bir muhâbir i'zâmına teşebbüs edilememesi, âlem-i İslâm'a karşı gösterdiğimiz lâkaydînin ne kadar köklenmiş, ne kadar küflenmiş olduğunu pek güzel gösteriyordu. *Sebîlürreşâd* bütçesinin darlığına bakmayarak, fakat kâri'lerinin teveccühâtına güvenerek bir çok fedâkârlıklar ihtiyârıyla bu ilk hatveyi atmaya muvaffak olmakla makām-ı Hilâfet'te intişâr eden matbûâta âid mühim ve mübrem bir vazîfeyi îfâ etmiş olduğuna kanâat ve bununla iftihâr eder.

Hind'in âteşîn sâhillerinde, Himelaya'nın berf-âlûd yamaçlarında sâkin milyonlarca dindaşlarımızın hayât-ı ictimâiyye ve terakkıyât-ı fikriyyelerinden bî-haber kalmaya rızâ göstermek, şu asr-ı medeniyyette bizden başka hiçbir kavmin havsala-i idrâkine sığışamayacak bir hâl-i acîbdir. Hindistan'da sâkin milyonlarca insanlar, kalben, vicdânen, rûhen bize karşı her türlü garaz ve ivazdan ârî samîmî bir meveddet ibrâzından bir an geri kalmadıkları, en ufak bir fırsat zuhûrunda şân-ı hilâfetin muhâfaza ve sıyâneti için İstanbul'a etekler dolusu liralar göndermekten çekinmedikleri halde bizim onları arayıp sormamamız, hattâ bir peyâm-ı uhuvvet îsâline çalışmamamız pek büyük bir lâ-kaydî, hattâ belki de afv edilmez bir ihânet olmaz mı? Bu cihetleri nazar-ı i'tibâra alan *Sebîlürreşâd*, o uzak diyârlarda çarpan sıcak kalblere; hiç olmazsa, samîmî ve hürmetkâr birer selâm-ı uhuvvet îsâl etmek, bizim de kendilerini unutmadığımızı anlatmak üzere, Tevfîk Bey'in oralara kadar i'zâmına karar vermişti.

Fakat bizim de medenî bir millet sıfatıyla cihândan bir nasîbe-i hestîmiz olduğunu kâinâta isbât etmek için millel-i müterakkiyyenin seylâbe-i terakkıyâtına karışmak mecbûriyetinde olduğumuzu da bir an hâtırdan çıkarmamak lâzımdır. Bu ümniyenin husûlü için yalnız şarkın tetebbuu, yalnız âlem-i İslâm'ın tedkīki, yalnız Asya ile bir muârefe te'mîni tabîî kifâyet etmez ve edemez. Garbın tetebbuu, medeniyette bizi fersahlarca geçmiş olan Avrupalıların da yakından tedkīki lâzımdır.

Sebîlürreşâd –ki yegâne emeli müslümanların fikren, ticâreten, san'aten terakkīsine çalışmak; gāye-i ümidi bilâd-ı İslâmiyye'yi zengin, mes'ûd, behiştî manzarada birer ma'mûre görmekten ibârettir– kâri'lerine başka cihânların, medeniyette, ilim ve ma'rifette, sınâat ve ticârette, servet ve saâdette ileri gitmiş diğer âlemlerin ahvâl-i ilmiyyelerine, terakkıyât-ı fikriyyelerine, keşfiyât-ı fenniyyelerine dâir de ma'lûmât vermeyi kendisine bir vazîfe-i mühimme add eder ve etmiştir.

Fakat garbı nasıl görmeli, terakkiyât-ı garbiyyeyi hangi nazarla tetebbu', Avrupa'nın ne gibi şeylerini taklîd etmelidir?

Avrupa'nın, bi'n-nisbe az bir müddet zarfında, hayret-bahş bir sür'at-i berkıyye ile tekâmül ve terakkīsi şüphe yok ki derin ve esâslı tahavvülât-ı fikriyye **[287]** netîcesindedir. Fakat bu tahavvülât ne sûretle husûle gelmiş, garb ne yolda ve ne gibi avâmilin te'sîriyle tekâmülden tekâmüle koşmuş, sâha-i terakkīde garblılara rehberlik eden büyük dimâğlar nasıl çalışmış ve ne gibi vesâitle halkın inkişâf-ı fikrîsini te'mîn etmişler? Avrupa'nın rengîn ve dil-rübâ fakat zehir-nâk çiçekleri hakīkī ve fâideli şükûfelerden ne sûretle tefrîk edilebilecek? İşte bunlar muğlak oldukları kadar bizim için serîan halledilmeye muhtâc bir takım mesâil-i hayâtiyyedir. Bu mes'eleleri hallederek millete şâhrâh-ı selâmet ve terakkīyi küşâd edecek mütefekkir dimâğlara, o terakkīnin safahât-ı teâlîsini tasvîr edecek feyyâz kalemlere ihtiyâc vardır. Bu vazîfe, lâ ale't-ta'yîn herkesin îfâ edemeyeceği kadar ağır ve müşkil bir iştir.

Şarkı anlamış, ulûm ve medeniyet-i şarkiyenin gavâmızına nüfûz etmiş, ahlâk ve ananât-ı milliyemizi derinden tetebbu'

edebilmiş mütefekkirler garbı gezmeli, garbın âsâr-ı medeniyye ve sınâiyyesini, müessesât-ı ilmiyye ve fenniyyesini, ahlâk ve i'tiyâdâtını perestişkâr ve kamaşmış bir gözle değil, müdekkık ve tenkīdkâr bir nazarla tetebbu' etmelidir ki muhassala-i fikriyyelerinden millete emîn ve nûrlu bir tarîk-ı müstakīm açılabilsin! Bu gibi eâzımın netîce-i tefahhusâtıdır ki bize garbı mâhiyet-i asliyyesiyle gösterecek, Avrupa'dan ne gibi husûsâtta istifâde etmekliğimiz lâzım olduğunu bildirecek, Avrupalıları nerelere kadar taklîd mecbûriyetinde bulunduğumuzu vukūfkâr ve nakkād bir dehâ ile ta'yîn edecektir. Ancak bu sûretledir ki millete sâha-i tekâmüle doğru bir hatt-ı hareket gösterilebilir.

Bir tarafdan kâbûs-ı cehlin kesîf ve ezici sıkleti altında inleyen, diğer tarafdan atâlet ve sefâletin hûnîn dişleri arasında didiklenen bedbaht yurdumuzun yoksulluklarını, müteverrim kitlemizin bir nefha-i zindegîye olan ihtiyâcâtını düşündüğümüz için bu def'a da bütçemize nisbeten pek büyük bir fedâkarlık ihtiyârıyla Avrupa'ya mütefekkir bir âlim göndermeye karar verdik ve bu mühim vazîfeyi gazetemiz heyet-i tahrîriyyesinden fâzıl-ı muhterem Ferid Beyefendi'ye tevdî' ettik. Kârîîn-i muhteremenin gazetemize karşı gösterdikleri teveccühât bize bu masraflı teşebbüsâtta bulunmak cesaretini bahşediyor. Ümid ediyoruz ki milletin saâdet ve selâmetini düşünen her müslüman bu gibi teşebbüsâtın akīm kalmasına rızâ göstermeyecek ve elden geldiği kadar bizimle tevhîd-i mesâîye gayret edecektir. Ferid Beyefendi geçen hafta Salı günü Marsilya tarîkıyla Paris'e müteveccihen hareket etmiştir. Oradaki tetebbuâtını ikmâl ettikten sonra inşâallâh Londra'ya da gidecektir.

Ferid Beyefendi'nin âsârını okuyanlar, kendilerinin bu işin ne kadar vukūfkâr ve fâzıl bir ehli olduklarını tasdîk ederler. Kat'iyyen ümid ediyoruz ki *Fennî ve Felsefî Musâhabeler* müellif-i fâzılı ma'lûm olan üslûb-ı bedîa-nümâsıyla bize garbın âfâk-ı irfânını açacak, serâir-i terakkıyyâtını keşf edecek, sönük ve ümidsiz gözlere bir cihân-ı ilm ü irfân, müstereddid ayaklara bir şâhrâh-ı tekâmül küşâd edecektir.

Ve minallâhi't-tevfîk

Müdâfaât-ı Dîniyye

HUTBELER

– 4 –

GÜNAH YÜKÜ TAŞIYAN HAKKINDA HUTBE

–mâba'd–

"İmdi nev'-i beşere bir vasî nasb ve ta'yîni îcâb eden sebebi öğrenmiş olduğunuzdan müsâadenizle bu vasînin kim olduğunu size haber vereyim. Vasî İsâ el-Mesîhdir. Rûhullâh ve onun kelimesidir. Nutfe-i beşer olmaksızın Rûhü'l-Kudüs'ün kuvvetiyle kendisine hâmile olundu mu. Bu insân-ı kâmil olup tabîat-ı hâtıeden ve ale'l-husûs hatâkâr tabîatten neş'et eden ef'âlden ma'sûmdur."

Acaba bu insân-ı kâmile tabîat-i esîme vâlidesinden intikāl etmedi mi? Elbette dokuz ay rahm-i mâderde onun kanıyla terbiye oldu; ondan kendisine intikāl etmesi lâzım gelmez mi? Onu Allah kendi rûhuyla te'yîd ettiğinden masûn kaldığını iddiâ ederseniz Âdem'i de kendi rûhuyla te'yîd ettiğini beyân ederim.

"Ey ihvân, size câizdir ki bunu *Kur'ân*'dan öğrenesiniz, zirâ *Kur'ân* ne kadar çok def'a Mesîh'i temcîd ve kadrini terfî' ve i'lâ ve hattâ onu rûhullâh ve kelimetullâh tesmiye etmiş ve onu bütün edvâr-ı hayâtında beşerden ve cemî' enbiyâdan temyîz ve tefrîk etmiştir."

Kur'ân-ı Kerîm yalnız Hazret-i İsâ'nın değil diğer nice enbiyânın da kadrini terfî' ve i'lâ etmiştir. Zâten enbiyâ-yı sâlife hakkında en doğru haber veren en mevsûk kitap *Kur'ân*'dır. Her iki tarafın elinde bulunan kitapların tedkīk ve mevsûkiyetiyle mukâyese-i mündericâtı insana hayret verir. Lakin [1](لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه) "Biz Allah'ın resûlleri beynini tefrîk etmeyiz." (Bakara) âyeti meydânda iken İsâ'yı cemî' enbiyâdan temyîz ve tefrîk etmiş olduğu hakkındaki iddiânız mesmû' olmaz. Sûre-i Meryem'de bazı enbiyâ hakkında ityân buyurulan evsâfı îrâd edelim de görünüz. (يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا. وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا. وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا. وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا) "Yâ Yahyâ kitâbı kuvvet ile ahz et biz Yahya'ya sabî iken hikmet i'tâ ettik. Nezd-i ulûhiyyetimizden ona rikkat-i kalb ve halktan medh ü senâ verdik, takvâyı kendine iş'âr edindi. Vâlideynine itâat ve ihsân edip itâatsiz ve âsî olmadı, doğduğu günde gamz-i şeytandan, vefâtında azâb-ı kabirden, kıyâmette havfdan sâlim oldu.) İbrahim hakkında [2](اِنَّهُ كَانَ صِدّيقًا نَبِيًّا) Musâ hakkında [3](اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا) İdrîs hakkında [4](اِنَّهُ كَانَ صِدّيقًا نَبِيًّا. وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا) buyurulmuştur.

"Zirâ cemî' kütübün şehâdetiyle ve şehâdet-i sarîha ile ve *Kur'ân*'ın dahi şehâdetine göre her peygamber ve nebî günâh işlemiş ve tevbe etmesi üzerine Allah onun günah yükünü ref' etmiştir."

[288] Evet! Tasdîk ederiz ki elinizde bulunan Ahd-i Atîk ve Cedîd kitaplarında enbiyâ-yı izâm hazerâtına gayr-i lâyık pek çok ahvâl isnâd edilmiştir. Lakin işbu isnâdât mezkûr kitapların derece-i mevsûkiyyetlerinden ziyâde bir şey ifâde etmez. *Kur'ân-ı Kerîm* ise enbiyâ hazerâtını dâimâ lisân-ı tebcîl ile yâd etmiştir. Hazret-i Âdem gibi bazıları hakkında isti'mâl edilen isyân kelimesi ise (حسنات الابرار سيئات المقربين) kabîlinden ve zellât nev'indendir. Tevbe ile ref' edilen günahlar dahi hiç olmamış addolunur.

"Mesîh'e gelince onun hakkında tevbe ve istiğfâra ve zamân-ı vilâdetinde şeytanın onu öğendirelemiş olduğuna dâir hiçbir şey zikr olunmuyor."

Dostum ne söylüyorsun? *Kur'ân*'da diğer enbiyâ hakkında da zamân-ı vilâdetinde şeytanın öğendirelemiş olduğuna dâir bir şey zikr olunmuyor. Bilâkis bâlâda görüldüğü üzere onlardan Yahyâ aleyhisselâm hakkında doğduğu, öldüğü, haşr olunduğu günler taht-ı selâmette bulunduğu beyân buyurulur.

[1] Bakara, 2/285.

[2] Meryem, 19/41, 56.

[3] Meryem, 19/51.

[4] Meryem, 19/56-57.

"Bilâkis bunların yerine vâlidesinin rahminde hâmile kalmasından i'tibâren ve dünyâya geldiğinde ve bilcümle eyyâm-ı hayâtında Allah onu rûhü'l-kudüsle te'yîd ve takviye etti ve o kâmil ve kuddûs bir ömür geçirdi, ölüleri diriltti, kalbleri ihyâ etti, marazlara şifâ verdi, günahları afv etti, insanlara Allah'ın meşîet ve irâdetini ta'lîm eyledi, öğrettiğini bilfi'l icrâ etti."

Evet! Hazret-i İsa ulü'l-azm enbiyâ-yı izâmdandır, Allah'ın lutf u inâyetiyle bu dediklerinizi ve belki daha ziyâdesini yapmış olabilir. Hiç bir müslim bunu inkâr etmez. Lakin biz Resûl-i ekrem hazretlerinin kable'l-bi'se nerelerde gezdiğini ve ne yolda imrâr-ı hayât ettiğini tafsîlâtıyla irâe edebiliriz. Hazret-i İsa'nın gençliği hakkında ise *İncil*'de münderic "O dahi kalkıp ve geceleyin ma'sûm ile vâlidesini alıp Mısır'a gitti ve Hiredos'un vefâtına değin orada kaldı" (Matta 2, Bâb: 14) fıkrasından başka bir şey bilinmiyor. Acaba ne vakte kadar orada kaldı ve nasıl imrâr-ı hayât etti buna dâir *İncil*ler derecesinde olsun hâiz-i vüsûk bir ma'lûmât var mıdır? Siz hasbe'd-diyâne kâmil ve kuddûs bir ömür geçirdiğini iddiâ ediyorsunuz. Biz de hasbe'l-İslâmiyye buna bir şey demeyiz. Lakin bir vesîka-i târîhiyye taleb eden olursa siz ve biz bunu irâe edebilir miyiz? Burada da *İncil*'in şu fıkarâtını tekrardan kendimizi alamıyoruz "İbnü'l-insân geldi hem yer hem içer ve işte boğazına tâbi' ve meyhûr bir adam gümrükçülerin ve günahkârların dostudur dersiniz…. Ve işte ol şehirde günahkâr bir kadın… Arkadan ayakları yanında durup ağlayarak ayaklarını göz yaşlarıyla ıslatmaya başladı ve ayaklarını başının saçıyla silip öperek hoş râyihalı yağla yağladı." (Luka Bâb: 7)

"Ve hitâm-ı hayâtında Allah'ın meşveret-i ezeliyyesine göre kendi nefsini nev'-i beşerin günahları için kefâret olmak üzere takdîm etti."

Kirâren beyân ettiğimiz ve âtiyen göstereceğimiz üzere nev'-i beşerin günahları için kefâret olacak çok tarîkler vardır öyle Hazret-i İsa'nın kendini fedâ etmesine hâcet yoktur; fedâ etse de sana bana fâide yoktur. Bu esâsen bir tarîk-ı meşrû' olmadığı gibi; siz İsa'nın İbnullâh ve daha doğrusu bizzât Allah olduğu iddiâsında bulunmanıza nazaran Allah için öyle nefsini fedâ etmek, ölmek emr-i müstehîldir; bunlar Allah'a iftirâdır.

"Her kim ona îmân ederse halâs bulur ve ona îmân etmeyen hüküm olunur ve Allah'ın gazabı ile'l-ebed onun üzerinde kalır."

Gerçi Hazret-i İsa bir nebiyy-i zîşândır ona îmân etmeyen hüküm olunur ve Allah'ın gazabı ile'l-ebed onun üzerinde kalır. Lakin bugün ona îmân etmek halâs husûsunda kâfî olacağını kabûl edemem. Zirâ onun şerîat-i mukaddesesi zabt olunmaksızın dûçâr-ı tahrîf olmuş ve ümmeti tevhîdden teslîse udûl etmiş olmakla tevhîd-i hakīkīyi ta'lîm eden bir şerîat-i cedîde gelmiştir; halâs olmakta onu tasdîk etmek şarttır. Sonra âhirete inanmak ve amel-i sâlih işlemek de lâzım gelir. Bunu yapmadıktan başka İsa'yı Allah ittihâz edenler hakkında ne demeli? Derseniz bu suâlin cevâbını *Kur'ân-ı Kerîm* i'tâ ediyor: (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ…لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ…وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) "Eğer İsa'ya böyle ulûhiyyet isnâd edenler bu sözlerine bir nihâyet vermezlerse onlardan böyle küfür üzere kalanlara şiddetli cezâlar vardır." (مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ) "Meryem'in oğlu Mesîh değil illâ bir peygamberdir; ondan evvel çok peygamberle[r] gelip geçmiştir." (Sûre-i Mâide 73-75)[1]

"Buna binâen –işte dünyânın günâhını ref' eden Allah'ın kuzusu (yani fidyeye mahsûs zebh-i azîm) diye buyurulmuştur."

Hatîbin bu kelâmı muhtâc-ı tavzîh ise de başkaca mevzû'-ı bahs edeceğimizden burada tafsîline girişilmemiştir.

"Kezâlik –zirâ Allah'ın halâsa bâis olan inâyeti cümle âdemlere zâhir olup bizi terbiye eder ki fısk ve dünyâ şehvetlerini reddedelim ve bu dünyâda âkılâne sâlihâne ve takvâ üzere yaşayalım– diye buyurulmuştur."

Yalnız bu kadar mı? Daha neler buyurulmuştur: Ez cümle Hazret-i İsa'dan naklen *Kur'ân*'da (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوِيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ) "Ey Benî İsrâîl benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a ibâdet ediniz, zirâ her kim Allah'a şirk ederse Allah cenneti ona harâm eyler, onun gideceği yer cehennemdir; nefislerine zulüm edenler için hiçbir yardımcı yoktur." (Mâide 72)[2] buyurmuştur. Ve yine *Kur'ân*'da [3](وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) "Biz nasîhat olmak üzere *Kur'ân*'ı teysîr ettik hiçbir ittiâz eden var mı?" (Sûre-i Kamer) buyurulmuştur. Lakin bunları görecek göz, işitecek kulak ve ale'l-husûs anlayacak bir basîret ister. Ez-cümle ey hatîb-i Nasrânî, siz bunları nazar-ı ibrete ala idiniz öyle kendinize vasî arayıp durmaz idiniz ne yapalım [4](مَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ) "Ol kimseye ki Allah tevfîk ihsân etmeye, onun için bir hidâyet edici bulunmaz." (A'râf 186)[5]

[289] Ey ihvân-ı dîn! Hatîb-i Nasrânî'nin ifâdâtını gördünüz ya. Hülâsası insanın fıtrat-ı selîmesi tabîat-i esîmeye münkalib olduğundan Allah onu tahlîs için bir çare bulmuş ki ona bir vasî-i şer'î ta'yîninden ibârettir. Acaba bu tedbîr bulunduktan sonra fıtrat-ı selîmesi avdet etmiş mi? Ondan fıtrat-ı selîmesi îcâbınca artık günah sâdır olmuyor mu? Elbette hatîbimiz böyle bir iddiâda bulunamaz; Zirâ bedâhete karşı söylemiş olur. Hıristiyanlıkta tabîat-i esîmenin fıtrat-ı selîmeye inkılâbı nazarî ve hattâ farazî bir şeydir. Yine onlar gûyâ tabîatlerinde hiçbir tahavvül vâki' olmamış gibi her türlü meâsîyi irtikâb ederler; lakin bunun kendilerine zararı olmaz çünkü bu meâsî kendi hesâblarına değil vasî-i şer'îlerinin hesâbına kayd olunur. Vasî-i şer'î kanını dökerek nefsini onlar için fedâ etmemiş mi? İşte onun ettiği şu sevâb bütün çelîpâ-perestânın mîzân-ı a'mâlinde keffe-i hasenâta vaz' olunur. Onun şu amel-i sâlihi hıristiyanların mâlı olur.

Bizim ifâdemizin hülâsası da insanların fıtratında hem saâdete hem de şekāvete isti'dâd vardır. Bu isti'dâdı mûcebince onların bazısında salâh, bazısında fesâd alâimi zuhûra gelir. Bu isti'dâdlar terbiye ile yekdiğere tahavvül ve inkılâb eder. Şekāvetini bilkülliye saâdete, nefsâniyyetini rûhâniyyete tebdîl edenler bi-gayri hesâb cennete, aksi halde yine

[1] Metinde âyet numaraları "75-78" olarak yazılmıştır.
[2] Metinde âyet numarası "75" olarak yazılmıştır.
[3] Kamer, 54/17, 22, 32, 40.
[4] A'râf, 7/186.
[5] Metinde âyet numarası "175" olarak yazılmıştır.

bilâ-hesâb nâra dâhil olurlar. Hasenâtı gālib gelenler bilâ-azâb ehl-i cennettir. [1](فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ. فَهُوَ فى عيشَةٍ رَاضِيَةٍ). (Sûre-i Kâria) Seyyiâtı gālib gelenler ise cinâyeti derecesinde dûçâr-ı azâb olduktan sonra nâil-i cennet olurlar.

İnsanın fıtratındaki şekāveti saâdete tahvîl için îcâb eden tedbîrde bizim fikrimiz hatîbin fikrinden büsbütün mütefâvittir. Ve sûhûlet nokta-i nazarından tedkīk edilirse hatîbin bulduğu çarenin müreccah olduğunu da i'tirâfa mecbûrum. Hattâ insanlarda bir "sa'y-i ekall" kānûnu vardır ki muayyen bir maksada vusûl için karşılarında biri müşkil diğeri kolay iki tarîk bulunsa kolay ciheti tercîh ederler. Lakin onun gösterdiği tarîk acaba menzil-i maksûda mı îsâl ediyor, yoksa ka'rı bulunmaz bir gayyâ-yı dalâlete mi? Râh-ı hakīkate sülûk etmek isteyenler için bu mes'elenin halli lâzım gelir.

Biz ehl-i İslâm için irtikâb ettiğimiz meâsîyi ciro edecek bir vasî-i şer'î bulunmadığından irtikâb edilmemesini tavsiye edeceğiz. Terbiye ile insanların kesb-i salâh edeceğini de bütün ehl-i insâf teslîm eder zannındayım. Amma hasbe'l-beşeriyye kendilerinden bir sağīre veya kebîre sâdır olanlar için de kat'-ı ümîde mahal olmayıp onların da bir ilticâgâhı bulunduğunu göstereceğim.

Nasârâdan sâdır olan meâsînin vasî-i şer'î defterine, ehl-i İslâm'dan sâdır olanların da kendi defter-i a'mâllerine kayd olunmasının fiiliyâtta çok te'sîri görülmektedir. Vaktiyle bir İngiliz gazetesinde gördüğüm bir istatistiğe nazaran müslimînde bin beşyüzde bir cürüm sâdır olduğu halde avâmm-ı Nasârâda sekiz yüzde bir, rahâbînde kırkta bir sâdır olmakta imiş. Çünkü bu vasî-i şer'î mes'elesi elbette avâmmın rahâbîn kadar ma'lûmu değildir. Hattâ ihtimâl ki bu avâmdan ihfâ olunur bir kāide-i mezhebiyye olsun da ehl-i İslâm'ı teşvîk için meydâna konmuş bulunsun. Lakin ben İzmir Bidâyet Cezâ Mahkemesi'nin istatistiklerine bakıyorum da bâlâda söylediğim nisbetin hakīkati tamâmen gösteremediğine zâhib oluyorum.

Erbâb-ı meâsî için mevcûd çâre-i salâh ve necâtı beyândan evvel insanın nasıl bir emânet-i kübrâyı hâmil olduğunu göstererek taht-ı vesâyete girmesi mümkün olup olmadığının takdîrini erbâb-ı mütâlaaya terk edeceğim.

–devam edecek–

Mahmud Es'ad

FIKIH VE FETÂVÂ

Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden:

HAC

– 16 –

Ashâb-ı kirâm hazerâtı Peygamber Efendimiz'den telakkī buyurdukları vechile bazen yalnız umre niyetiyle bazen yalnız hac niyetiyle telbiye edip ihrâma girdikleri gibi, bazen her ikisini bir seferde cem' ettikleri de olurdu. Yalnız umre niyetiyle muhrim olanlara "mu'temir", yalnız hac niyyetiyle muhrim olanlara da müfrid deniliyordu. Her ikisini de bir seferde ve bir ihrâmda cem' edenlere "kārin" ayrı ayrı ihrâmlarda edâ edenlere de "mütemetti'" nâmı veriliyordu. Müfrid'in haccı hacc-ı ifrâd, kārinin hacc-ı kıran, mütemettiin hacc-ı temettu' nâmlarıyla yâd ediliyordu. Bazen temettu' ta'bîri lisân-ı şârî'de olduğu gibi beyne'l-ashâb dahi "kırân"a da ıtlâk olunuyordu.

Bu üç türlü haclardan hangisinin efdal olduğu hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf edilmiştir.

Fahr-i Kâinât efendimizin haccetü'l-vedâ'da müfrid idiğine kāil olanlar ifrâdı, mütemetti' veyahud kārin olduğuna kāil olanlar da temettu' veyahud kırânı tercîh ederler.

Sahîh-i Müslim, Sahîh-i Buhârî, Sünen-i İbni Mâce ve sâir kütüb-i mu'teberede tahrîc olunan âsâra nazaran ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe, Câbir bin Abdillâh, ibni Ömer, Ebûbekir, Ömer, Osman ve sâir bazı ashâb-ı kirâm hazerâtının **[290]** Hâccetü'l-Vedâ'da Peygamberimizin müfrid bilhac olduğuna inanmakta bulundukları zan ediliyor.*

Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Hafsa, İbni Ömer, İbnüzzübeyr ve sâir bazı ashâb-ı kirâmın rivâyet etmekte bulundukları âsâra bakılacak olursa Peygamberimizi mütemetti' olarak tanıdıkları tahmîn edilebilinir. Şu kadar var ki aleyhissalâtü vesselâm efendimiz hediyelerini nişanlayarak sevk etmiş olduklarından onları zebh etmedikçe ihrâmdan çıkmamışlardır.** Çünkü hedy sevk eden kimsenin mütemetti' de olsa onları zebh etmedikçe ihrâmdan çıkması câiz değildir.

[1] Kâria, 101/6-7.

* عَنْ عَائِشَةَ انها قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ –عام حجة الوداع– فَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ، ومنا من اهل بحج وَأَهَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالحَجِّ –اخرجه البخارى و مسلم–

[Buhârî, *Sahîh,* 4408]

عَنْ جابر بن عبد الله أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْرَدَ الْحَجَّ –اخرجه ابن ماجه–

[Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 17]

عن عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ قَالَ: حَجَّ رسول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَتْنِي عَائِشَةُ انّ أَوَّل شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ حِينَ قَدِمَ مكّة أَنَّهُ تَوَضَّأَ طاف باليت ثُمَّ حَجَّ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ، ثُمَّ لَمْ تَكُنْ عُمْرَةً ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُ ذَلِكَ ثُمَّ حَجَّ عُثْمَانُ فَرَأَيْتُهُ أَوَّلُ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ عُمْرَةً ثُمَّ مُعَاوِيَةُ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ ... الحديث

[Buhârî, *Sahîh,* 1641]

عن ابن عمر ان رسول الله صلى الله عليه وسلم يلبّى بالحج وحده –اخرجه البخارى–

[Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh,* 1569]

** عن ابن عمرعَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ، وَلَمْ تَحْلِلْ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ؟ قَالَ: إِنِّي لَبَّدْتُ رَأْسِي، وَقَلَّدْتُ هَدْيِي، فَلاَ أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ –اخرجه البخارى–

[Buhârî, *Sahîh,* 1566]

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الحَارِثِ بْنِ نَوْفَلِ بن الحارث بن عبد المطلب انه سَمِعَ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، وَالضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ عام حجة معاوية بن ابى سفيان وَهُمَا يَذْكُرَانِ التَّمَتُّعَ بِالعُمْرَةِ إِلَى الحَجِّ، فَقَالَ الضَّحَّاكُ لَا يَصْنَعُ ذَلِكَ إِلَّا مَنْ جَهِلَ أَمْرَ اللَّهِ، فَقَالَ سَعْدٌ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أَخِي، فَقَالَ الضَّحَّاكُ فَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ قَدْ نَهَى عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ سَعْدٌ قَدْ صَنَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَنَعْنَاهَا مَعَهُ –رواه النسائى و الترمذى–

[Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'l-Hac, 12]

عن عبد الله بن عمر قَالَ: تَمَتَّعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الوَدَاعِ، بِالعُمْرَةِ إِلَى الحَجِّ وَأَهْدَى، فَسَاقَ مَعَهُ الهَدْيَ مِنْ ذِي الحُلَيْفَةِ وَبَدَأَ به رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِالعُمْرَةِ ثُمَّ أَهَلَّ بِالحَجِّ... الحديث –مسلم و بخارى–

[Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh,* 1691.]

Demek oluyor ki –zâten bir çok âsâr-ı sahîhanın da müfâdı böyledir– Peygamberimizin ihrâmdan çıkmamış bulunmaları ifrâd veyahud kırân sebebinden değil, belki hedy sevk etmiş bulunduklarından neş'et etmiştir. Yoksa hedyleri bulunmayan ashâb-ı kirâmın ve ümmehât-ı mü'minînin yaptıkları gibi* zât-ı risâlet-penâh kendi de ihrâmdan çıkmış olurlardı. Hattâ Hazret-i Muâviye bin Süfyân peygamberimizin umre ihrâmından çıkıp hac için ikinci def'a ihrâma girmiş olduklarını da rivâyet ediyor.**

Aleyhissalâtü vesselâm efendimizin Haccetü'l-Veda'da kārin oldukları cihetini iltizâm edenler de büyük bir ekseriyete mâliktir.

İbni Ömer, Ömer bin el-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, İmrân bin Husayn, Sürâka bin Mâlik, Berâ bin Âzib, İbni Ebî Evfâ, Ebû Talha, Ümmü Seleme, Enes bin Mâlik, Sa'd bin Ebî Vakkās ve sâir ashâb-ı kirâm hazerâtının, hikâye-i hal veya esnâ-yı ihrâmda Peygamberimizin kullandıkları lafızları veyahud kırân ile emr olunduklarını nakil sûretiyle rivâyet etmekte bulundukları âsâr-ı şerîfeden şu üçüncü zümreden oldukları anlaşılır.***

Hattâ bazı erbâb-ı hadîs şu üçüncü mezheb ashâbının rivâyet etmekte bulundukları âsârın kesret ve şiddet-i vuzûhuna bakarak birinci ve ikinci mezheblerin esâslarını irâe etmekte olan sünnetleri de az çok te'vîl ile ekseriyet tarafına ircâ' etmeyi münâsib görmüşlerdir.

Abdullah bin Ömer hazretleri ihrâma giderken, Mekke-i Mükerreme'ye dâhil olurken ve bir de vakfeye çıkarken yevm-i Arafe'nin gecesinden iğtisâli i'tiyâd buyurmuşlardı.

Ashâb-ı kirâm ihrâma girerken aleyhissalâtü vesselâm efendimizden telakkī buyurdukları vechile "lebbeyk allahümme lebbeyk lebbeyke lâ-şerîke leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ-şerîke lek" diye telbiye ederlerdi. Bazen buna "lebbeyke ze'l-me'âric" gibi cümleler ilâve ettikleri de olurdu. Peygamber efendimiz bunu işittikleri halde inkâra delâlet edecek hiçbir söz sarf etmedikleri gibi, bu yolda bir îmâda dahi bulunmazlardı.

Ashâb-ı kirâm Fahr-i Kâinât efendimizin ihrâma hangi mevzi'den girmiş oldukları hakkında ihtilâf ediyorlardı. Bazıları da Zülhuleyfe'de öğle namazını kıldıktan sonra bazıları da râhilesine binerek ilerlemeye başladıktan sonra ihrâma girmiş olduklarını söylüyorlardı. İbni Abbâs hazretleri ise her iki tarafa da hak veriyor, binâenaleyh bu husûsda ihtilâf câiz olamayacağını ileri sürüyorlardı. Ve diyorlardı ki: Bu bâbda söz söyleyenler, Peygamberin birinci def'a olarak ihrâma girmiş oldukları mevzi' hakkında değil, belki herkes kendi görüp işittiğini rivâyet ediyor, demektir. Çünkü peygamberimiz Zülhuleyfe'de iken öğle **[291]** namazını kıldıktan sonra ihrâma girdiler, ba'dehû develerine binerek cehren telbiyeye başladılar. İşte bütün rivâyetler de bundan sonralarına âittir.

Ashâb-ı kirâmdan bazıları ehl-i Mekke'nin Zilhicce ayı gelince hemen ihlâl (cehren telbiye) etmeleri lüzûmuna kâni' idiler. Ömer bin el-Hattâb hazretleri de bu ciheti iltizâm eder, ehl-i Mekke'ye ay görüldüğü gibi ihlâl edileceğini bildirirlerdi. Abdullah bin Ömer hazretleri ise kendi ictihâd ve kıyâsları üzerine terviye günü gelip de ancak Mina'ya çıkınca ihlâle başlarlardı. Derlerdi ki: Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem hac niyetiyle devesine binip yola düzelince ihlâle başlar, ef'âl-i hac ile ihlâlin arasını bu sûretle vasl ederlerdi. Ehl-i Mekke ise terviye günü Mina'dan i'tibâren a'mâl-i haccın îfâsına mübâşeret etmekte bulunduklarından ihlâle de oradan bed' etmeleri lâzım gelir ve böylece fi'l-i nebevîde olduğu gibi, a'mâl-i hac ile ihlâlin araları da vasl edilmiş olur. Hazret-i Câbir'in mezhebi dahi İbni Ömer'in mezhebi gibi idi.****

Telbiye ve ihlâlin hangi mevki'de ve ne zaman kat' edileceği hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf vardı. Ali bin Ebî Tâlib hazretleri Arafe günü güneş biraz meyl edince telbiyeyi keserlerdi. Ebûbekir Sıddîk, Ömer el-Fârûk hazerâtının da Arafe günü güneş zevâle erince telbiyeleri kesmekte oldukları mervîdir. Fakat Ümmü'l-mü'minîn Âişe ile Osmân-ı Zinnûreyn hazerâtının bu husûsdaki mezhebleri hakkında rivâyetler mütenâkısdır.

Ashâbdan bazıları da Üsâme bin Zeyd'in, Fazl bin Abbâs'ın rivâyet etmekte bulundukları sünnet-i şerîfeye istinâden "Cemre-i Akabe"nin son taşını taşlayıncaya kadar telbiyeye devam edileceğine kāil bulunuyorlardı.***** İbni Mes'-

---

* عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ مُتْعَةِ الحَجِّ، فَقَالَ: أَهَلَّ المُهَاجِرُونَ، وَالأَنْصَارُ، وَأَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الوَدَاعِ، وَأَهْلَلْنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوا إِهْلاَلَكُمْ بِالحَجِّ عُمْرَةً إِلَّا مَنْ قَلَّدَ الهَدْيَ فَإِنَّهُ لاَ يَحِلُّ لَهُ حَتَّى يَبْلُغَ الهَدْيُ مَحِلَّهُ... –بخارى–
[Buhârî, *Sahîh*, 1572]

** Bu rivâyetin sıhhatinde ehl-i hadîs ihtilâf etmişlerdir.

*** عَن ابن عمر انه عليه السلام قَرَنَ الحَجَّ وَالعُمْرَةَ، فَطَافَ لَهُمَا طَوَافًا وَاحِدًا –رواه مسلم فى صحيحه–
[Buhârî, *Sahîh,* 1639]
عن عمر بن الحطاب قال سَمِعْتُ رسولَ الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَادِي العَقِيقِ يَقُولُ: أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتٍ مِنْ رَبِّي عز وجل فَقَالَ: صَلِّ فِي هَذَا الوَادِي المُبَارَكِ وَقُلْ: عُمْرَةٌ فِي حَجَّةٍ –رواه البخارى فى صحيحه–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 16]
عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، قَالَ: قَالَ لِي عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ أُحَدِّثُكَ حَدِيثًا عَسَى اللهُ أَنْ يَنْفَعَكَ بِهِ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ حَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ، ثُمَّ لَمْ يَنْهَ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ، وَلَمْ يَنْزِلْ فِيهِ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ –رواه مسلم–
[Benzer şekilde, Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 23]
عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عُثْمَانَ فَسَمِعَ عَلِيًّا رضى الله عنه يُلَبِّي بِحَجٍ بِعُمْرَةٍ، فَقَالَ: أَلَمْ نَكُنْ نُنْهَى عَنْ هَذَا، قَالَ: بَلَى، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُلَبِّي بِهِمَا جَمِيعًا، فَلَمْ أَدَعْ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لِقَوْلِكَ –رواه النسائى– عن انس بن مالك ان النبى صلى الله عليه وسلم اهل بالحج والعمرة حين صلى الظهر –رواه النسائى–
[Benzer şekilde, Nesâî, *Sünen,* 2722]

**** قَالَ عَبْدُ المَلِكِ عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَدِمْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَحْلَلْنَا، حَتَّى يَوْمِ التَّرْوِيَةِ، وَجَعَلْنَا مَكَّةَ بِظَهْرٍ، لَبَّيْنَا بِالحَجِّ، وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ: عَنْ جَابِرٍ: أَهْلَلْنَا مِنَ البَطْحَاءِ –بخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 82]
وَقَالَ عُبَيْدُ بْنُ جُرَيْجٍ، لِابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: رَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهَلَّ النَّاسُ إِذَا رَأَوُا الهِلاَلَ، وَلَمْ تُهِلَّ أَنْتَ حَتَّى يَوْمَ التَّرْوِيَةِ، فَقَالَ: لَمْ أَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهِلُّ حَتَّى تَنْبَعِثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ –بخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 82]

***** عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ أُسَامَةَ بن زيد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهما كَانَ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى المُزْدَلِفَةِ، ثُمَّ أَرْدَفَ الفَضْلَ مِنَ المُزْدَلِفَةِ إِلَى مِنًى، قَالَ: فَكِلاَهُمَا قَالا: لَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ العَقَبَةِ –اخرجه البخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 22]

ûd -radıyallâhü anh- hazretlerinin ise Cemre-i Akabe'nin birinci taşını atıncaya kadar telbiyeye devam etmek lâzım geldiğine kâni' bulundukları mervîdir. Umre telbiyesi ise İbni Ömer ve sâir bazı ashâbın mezheblerine göre Harem-i şerîfin kapısına gelince kesilmek iktizâ der.

Halim Sâbit

* * *

İKTİSÂDİYÂT

İSLÂMLARI NE KURTARACAKTIR?

Azîz dindaş,

Geçenki makālemde îzâh ettiğim vechile düştüğümüz felâketlerin, dinimizin uğradığı elîm hakāret ve tehlikelerin yegâne müsebbibi benim ve sensin. Bu makālemde bu müthiş ithâma bir daha ma'rûz kalmamak için, milleti, esâret-i iktisâdiyyeden kurtarmak için üzerimize terettüb eden vazîfeyi ve ta'kībi lâzım gelen yolları göstermek isterim:

Evvelâ: Memleketin bakkallığının, ekmekçiliğinin bu adamların elinde olduğunu bilmeli ve bize bir boykotaj yapsalar bizi açlıktan öldürebileceklerini anlamalı ve bu hâlin İslâm'a hiç yakışmayan müthiş bir zillet olduğu da takdîr edilmeli ve bunun vereceği aşkla işe sarılmalıdır. Burada işimiz her mahalleyi, köyü, kasabayı bu tufeylîlerden kurtarmalı; yani her mahallede, köyde, kasabada şimdilik birer bakkāl dükkânı açmalıdır.

Nasıl?

Evvelâ, İstanbul'u ele alalım: İstanbul'un her mahallesinde az çok mütekāid, paşa, bey, efendi babalarımız vardır. Her mahallede değilse bile bazı mahallelerde hâli vakti yerinde beylerimiz, hanım efendilerimiz vardır. En mühim vazîfe işte bu zevât-ı muhteremeye terettüb ediyor: Bu zevât her biri beşer, onar, ellişer lira vaz' ederek lâ-ekall 100-200 liralık bir sermaye ile birer bakkāl dükkânı açmalıdır. Bunları idâre için oğullarından, akrabâlarından, komşularından, bildiklerinden, i'timâd ettikleri bir genci ta'yîn ederler. Mahalledeki dul Fatma Hanım'ın oğlunu da çırak ta'yîn ederlerse, işlerinde istikāmet görülür. Ahâlîye emniyet hissi ilkā edilirse muvaffakiyet yüzde yüzdür.

Bir misâl göstereyim: Üsküdar'da Selîmiye'de bundan iki sene evvel mütekāid bey babalarımızdan birkaç hamiyyet-perveri toplanırlar, 140 lira sermâye ile "Semere-i İttihâd Osmanlı Bakkāliye Şirketi" nâmıyla bir bakkāl dükkânı açarlar "sebât"ları "istikāmet"leri hasebiyle ahâlînin "hiss-i emniyyeti"ni kazandılar, iki sene gibi az bir müddet zarfında 140 lira 540 liraya fırlamıştır. El-yevm mezkûr mağaza bütün o civârın ihtiyâcını tatmîn ettiği gibi ticâreti de günden güne ilerlemektedir. İşte bu muhterem zevât hem ahâlînin hem Allah'ın teveccühünü kazandılar, sevgili kulu oldular. [1](الكاسب حبيب الله) değil midir? Hem de milletlerine en büyük bir hizmeti îfâ ettiler. Ne saâdet değil mi?

Tabîîdir ki bunu her mahalle yapamaz. İki, hattâ üç mahalle birleşerek bu işi yapabilirler ve müttehiden o dükkândan alış-veriş ederlerse tabîîdir ki **[292]** hem dünyâ, hem âhirette esbâb-ı mes'ûdiyyetlerini hazırlamış olurlar. Bu ciheti te'mîn için bundan başka bir usûl daha var: Meselâ çarşılarda büyücek birkaç tane bakkāliyemiz var. Bunların her biri bir mahallede bir şu'be açarsa hem kârı artar; hem dîne, millete yaramış olur.

Tekrarına lüzûm görürüm: Burada sırr-ı muvaffakiyet, yukarıda da söylediğim gibi ibzâl-i istikāmet ederek emniyet hissini ilkā eylemelidirler. Diğer bir cihet daha Yunan bakkālı yirmi para kârla satarsa onlar 10-15 ve hattâ beş para kârla satmalıdır. Bu sûretle yirmi para karla satacağı beş okka yerine 10 para kârla yirmi okka satar. Tabîî bu sûretle bütün müşterîleri celb edeceğinden Yunanlı bakkāla dükkânı kapamaktan başka bir çare kalmaz.

Bu husûsda sebzeci ve kasablarımıza da mühim bir vazife terettüb ediyor. Bunlar, dükkânlarını ekseriyâ çarşılarda açıyorlar. Halbuki her mahallede bir iki tane Yunan bakkāl, kasab, sebzeci var. Ahâlî hem mesâfenin yakınlığı hem de en mühim bir sebeb-i tercîh olan veresiye alış-veriş sebebiyle hep mahalleden alıyor, çarşıdakilere esnemekten başka bir şey düşmüyor. Onun için bunlar da artık esnemekle yaşanamayacağını bu sûretle milletin, dînin hayât bağlarını baltaladıklarını bilmelidirler. Bunun için mahalle aralarında dükkân açmanın çaresine bakmalıdır. Hem kendi kârları, hem milletin selâmetini düşünüyorlarsa böyle yapmalıdırlar.

Bundan başka esnâfımızda gāyet merdûd bir huy var: Kibir ve azamet. Bir def'a bu huylar dînen merdûddur. Bunların suratlarından yanlarına gidilmez. Hâlbuki diğerleri: Buyurun paşam! Safa geldin beyim! diyerek karşılarlar. Babalarını sövseniz: Eyvallâh! derler. Bizimkiler ber-aks. Bu sebeble ne Şam'ın şekeri, ne Arab'ın yüzü diyorlar ve kimse semtlerine uğramıyorlar. E, bu revâ mıdır? İşte bu gibi İslâm esnâfını bir dindâş, bir kardeş sıfatıyla bu huylardan tecerrüd etmeye da'vet ederim. Ve âdetâ kendilerine yalvarırım. Zirâ: Kazanmanın sırrı budur.

Bundan sonraki makālemde de taşraya âit cihetle hocalarımıza terettüb eden vezâifden bahs edeceğim.

A[ayın]. **Fahreddin Necib**

MAKĀLÂT

ARAPÇA

Cem'iyyât-ı beşeriyyenin inkılâbsız geçirdiği bir an yoktur; bizim heyet-i ictimâiyyemiz bile o batâet-i reftârıyla beraber, yine hemen mebde'-i teşekkülünden i'tibâren birçok istihâlâta uğramış, kalıptan kalıba geçmiştir. Hele son asır; kendinden evvelkilerin farkında olmaksızın beleyip beslediği, hattâ süslediği avâmilin tekâsüf ve izdihâmıyla müthiş, fakat cesaretsiz bazı infilâkāt-ı inkılâbiyyeye tecellîgâh olmuştur. Son tekallübümüz de bir istitâle, bir netîcedir; bu netîcenin, bu sadmenin âmillerini; geçen asrın "netîce"leri arasında bulabiliriz. O halde bugünün netâyici de yarının avâmili olacaktır. Şu kadar ki tâlî inkılâblarda yaşayanlar; evvelki netîce ve âmillerin sûret-i kısriyyede mahkûmu olamazlar; isterlerse yeni netîcelere, yani müstakbelin âmilleri

[1] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Beyrut, c. 5, s. 229.

üzerine icrâ-yı nüfûz eder, hiç olmazsa bir "muaddil" rolü îfâ edebilirler. Binâenaleyh gāyet basîret-kâr ve ihtiyâtkâr olmaları lâzımdır. Basîret ve ihtiyâtın vâlidleri ise ilim ve hikmettir. Şu sûretle son sözü âlime ve hakîme veren inkılâb cem'iyyetleri; tevârüs ettiği avâmili iyi anlamış, iyi ta'dîl etmiş, iyi idâre etmiş; istikbâl için gāyet metîn ve mes'ûd âmiller hazırlamış demek olur.

Müessirâtın birer birer toplandığı zamanlarda da yine bir inkılâb var, demektir. Fakat bu esnâda zâhirî bir sükûnet hüküm-fermâ olur. Heyet-i ictimâiyyenin mâye-i dimâğı ve hûn-ı kalbiyle besilenen bu müessirler; tekâsüf peydâ edip de hemen bir vesîleye müterakkib bulunduğu zamanlar ise hal başkadır. Hele o vesîlenin zuhûruyla beraber "infilâk" tekevvün edince iş büsbütün değişir.

İşte bizim son inkılâbımız da bir infilâk, bir sadmedir. Bu tekevvün; maddiyâtta olduğu gibi ma'neviyâtta da yıkıcı, yakıcı oluyor. Biz de bir tarafdan yıkıyor ve yakıyor; öbür tarafdan yapmaya çalışıyoruz. Bu, gāyet tabîî bir şeydir. Her halde yapmak için bazen yıkmak lâzım gelir. Fahrü'l-kevn efendimiz, binâ-yı İslâm'ı kurmak için, Mekke ve havâlîsinde birçok sanemler ve sanemhâneler yıktırmıştılar. Bugün yine Müslümanlığın, Osmanlılığın terakkıyâtı için karşımızda somurtmuş duran birçok evsân-ı ma'neviyye vardır ki bi-kahrihî teâlâ bunları yıkacağız ve yıkmalıyız, bu türlü yıkma, bize bir sünnet-i fi'liyye oluyor. Fakat… fakat nasıl yıkacağız ve kim iyi yıkıcı olabilir? Rast gelen, eline baltayı alıp yürümeli mi? Tabîî hayır, her şeyden evvel her nevi' yıkıcılıkta bir "îmân" lâzımdır. Yıkıcı "niçin" ve "nasıl"a cevap verdirmek için akıl ve vicdânını çok zorlamalı; onlara rehberlik edecek çok şeyler görmeli ve okumalı; ondan sonra "Yıkıyorum! Çünkü…." diye bağırmalı, vicdân-ı âmmede ağız açacak hal bırakmamalıdır.!

* * *

Bizde birçok muhribîn-i ma'neviyye türedi ve üredi. Bu hâle binlerce şükrân! Yıksınlar; fakat evvelâ "niçin" ve "nasıl"a uzun uzun âlimâne ve hakîmâne cevaplar versinler, sonra enkâz-ı harâbîyi ne yapacaklarını **[293]** boş kalan arsa-i kalb ve dimâğı ne ile dolduracaklarını haber versinler ve nihâyet iddiâlarında îmân sahibi olduklarını kavlen ve tavran isbât etsinler… Hâlbuki böyle olmuyor. Da'vâlarımızın ekseriyeti, mahrûm-ı îmândır. Henüz muhâkeme ve hüküm devrelerine girememiş, yalnız tedâî-i meânî sâyesinde zihninin bir köşesinde ahz-i mevki' etmiş bir fikir, meselâ acelecilikle, ortaya atılıverdi mi, etrâfı bir çok nümâyiş-kâr zemzeme-i sitâyiş ile ihâta olunuyor; yahud onunla hiçbir münâsebeti olmayan nokta-i nazara göre tefsîrine çalışılıyor. Bütün bunların sebebi "reybî"liktir. Reyb ve şek ile îmân ise asla barışamamıştır. Binâenaleyh zihnin bu kabîl hâsılât-ı reybiyyesine mecmûa-i evhâm ve tekālîd ünvânını vermekte akıl, ma'zûrdur.

Müşâfehe ve tahrîr âlimciklerimizde bunun emsâli, o kadar çoktur ki insan tesâdüf etmek için hiç yorulmuyor. Gazetelerimizi okuyunuz, müşâfehâtımızı dinleyiniz. Size bir kanâat bir akîde telkîn eder gibi bir vaz'iyyet-i kibârâne takınarak büyük mes'eleleri, pek büyük da'vâları bir edâ-yı rengîn ile hemen hall ü fasl eden öylelerine tesâdüf edersiniz ki eğer kendinizde değilseniz, meselâ zihniniz yorgun, muhâkemeniz durgun, yahud o mes'eleye dâir bilginiz dûn ise hakîkaten o talâkat-ı sun'iyye veya san'atkârâneye dilbeste olur gidersiniz. Yok, âkıleniz hâl-i yakazada ise her kelimenin dûş-ı zaîfinde reyb ü gümân devinin nasıl bir vaz'-ı müstehzî ile sırıttığını pek kolay anlayabilirsiniz.

Söyledim ya, bunun misâli lâ-yuhsâ.. Me'mûl edilen, edilmeyen kalemlerin –pek acınır– bu hastalığa musâb olduklarını insan görüyor da için için ağlamak istiyor!

Pek yakınlarda muhterem bir mültefitim; bana bunun bedî' bir misâlini daha gösterdi. İyi bir muharrir; "Tedrîsât-ı Arabiyye ve Fârîsiyye"den bahs ederken bu iki lisânın tedrîsinde yeni bir gāye arıyor ve bu münâsebetle pek güzel şeyler söylüyor. İnsan bir istiğrāk-ı takdîr içinde satırları süzerken son hükmün o müthiş huveyne-i reybiyyetin savletiyle birden bire eriyip çürüdüğünü görüveriyor ve varlıktan yoklukun nasıl çıktığını pek belîğ ifâde eden bu hâdise-i sukūt karşısında vâlih oluyor. O kâşânenin enkāzını siz de temâşâ edebilirsiniz:

"Arabî ve Fârisî lâzımdır; ancak medeniyet-i mâziyye-i Osmâniyye'nin tekâmülâtını, esâs ve rûhuna nüfûz etmek şartıyla ta'kīb için… bunun hâricindeki nikāt-ı nazar, bence bî-ma'nâ, bî-fâidedir."

Diğer birçok münâsebetlere bu da hafifce inzimâm ederek "Arapça'dan birçok nikāt nazardan ayrılamaz." şeklindeki akīdeme bir daha lisân vermek istedim:

Biz Arapça'ya mâzîde:

1. İlim ve din
2. Edebiyât
3. Siyâsiyât nokta-i nazarlarından bağlı idik, bugün de yine öyle bağlıyız. Şu kadar ki bu irtibât; tabîat-i maslahat muktezâsı, mâzîden çok, hem pek çok ziyâde kesb-i kuvvet etmiştir. Her üç nokta-i nazardan alâka-i mâziyyenin derecesini isbât edecek kâfî derecede elde vesâik var; bunları kimse inkâr edemez. Türk âlimlerinin bütün din ve ilim kitapları hep Arapça yazılmış. O halde Osmanlı târîh-i ilminde hâkim, Arapça'dır. Edebiyâta gelince: Arapçayı, edebiyâtımıza ilmimizde olduğu kadar hâkim göremiyoruz. Buna bin teessüfler… bin telehhüfler.. Fil-hakīka bizim edebiyâtımız, tâ ibtidâdan Arab edebiyâtının taht-ı te'sîrinde kalsaydı Selîm-i sâlis'den sonra başlayan teceddüdât-ı edebiyye, daha çok evvel kendini gösterecek, hiç olmazsa son zamanlardaki yeniliği daha kolay, daha çabuk temsîl edecekti, Şinâsî'nin *Dîvân'*ında gördüğümüz Reşîd Paşa'ya âit kasîdeler ayâr-ı fikrîsinde birçok medâyih ve kasâide belki Nedim'de, belki Fuzûlî'de de rast gelebilecek idik. Hâlbuki Acem edebiyâtına gerden-dâde-i inkıyâd olup kalmak; şâirlerimize dâimâ esâtîri, dâimâ riyâkâr medîhalar yazdırdı durdu. Filhakīka Ferazdak, Buhterî, Mütebennî… ilh dîvânlarını açan şâirlerimiz bunlarda da birçok kasîdeler, medhiyeler göreceklerdi. Fakat bu numûneler, aslâ acemâne değildi.

Arabın medhinde, zemminde, ciddinde, hezlinde de bir fikir, bir felsefe hükümrândır. İran edebiyâtını –yalnız şeklen değil, ma'nen de– taklîd ettiğimize göre hiç olmazsa Şeyh Sa'dîlerden, Hâfızlardan, temeşşuk etseydik yine mâzî-i edebiyyâtımız fikren böyle alîl ve nâ-tüvân olmazdı, biraz fikir, biraz can ve kanla biraz "ahlâkıyyet" ile temâyüz edebilirdi. Her ne ise bu bahis pek uzun bir mevzû'dur. Arapça'nın

mâzîdeki te'sîr-i siyâsîsinin ehemmiyetine en iyi padişâhlarımızın Arapça'yı pekiyi bildiklerini, hattâ en büyüklerinden birinin Arapça'yı Osmanlı lisân-ı umûmî ve resmîsi yapmak derecesinde ileri gittiğini söylemekle işâret ettikten sonra ehemmiyet-i hâliyyesine intikālde isti'câl edelim:

Arapça bugün bize dînen lâzımdır. Çünkü *Kur'ân*, hadîs ve bütün muhalledât-ı dîniyye Arapça'dır; bunların henüz yüzde ikisi bile Türkçe'ye nakl olunmamıştır. *Kur'ân*'ın bile Türkçe'ye bir tercümesi yoktur. Binâenaleyh hiç olmazsa bunlar, meydâna gelinceye kadar büyük mekteplerden yetişeceklerin yani bir müddet sonra "Biz, havâss-ı milletiz!" diyecek olanların dinlerini anlamak ve anlatmak için Arapça öğrenmiş olmaları lâzımdır; yoksa şimdi tesâdüf edildiği gibi ya "*Kur'ân* mı? Canım, onu bilmeyecek ne var. Bin üç yüz küsûr sene evvel Muhammed'in te'lîf ettiği bir takım hikâyât-ı târîhiyye ve nazariyât-ı ibtidâiyye mecmûası.. Artık bugün… Düşününüz azîzim!" diyen bir takım yalancı âlimler, yahud Haşebî bir ısrâr ve mukāvemet ile, *Kur'ân* ve din nâmına mevrûs ecdâd bir takım ebâtîl ve tekālîde sarılıp kalan zavallılar yetişir. Bunların ikisini de ne dünyâ ister, ne âhiret!

[294] Arapça'ya ilmen de sıkı sıkı bağlı ve muhtâcız. Hiçbir millet mâzîsine tükürmemekle beraber biz bunda da bir istisnâ teşkîl etsek, âlim dedelerimizin kitaplarını Arapça yazmış olmalarına kızarak onlarla ve kitaplarıyla kat'-ı alâka ettiğimizi, yüzlerini bile görmek istemediğimizi bî-pervâ i'lân ediversek bile bu da'vâmız, kuru bir nümâyişkârlıktan, hattâ doğrusunu niçin söylememeli, mâzîmizden değil hâlimizden bile haberdâr olmadığımızı pek elîm bir hubût-ı fikrî ve hissî ile i'lâm etmekten ibâret kalır. Filhakîka bırakalım şu garîb mâzîmizi bir tarafa, onunla işimiz yok diyelim. Fakat bugün âlim olmak, Avrupalıların bütün ilim kitaplarına sâhib olmak istiyor muyuz? Şüphesiz hep "tabîî" diyeceğiz. İlimler, husûsî bir lisân ile ifâde olunur; bir ilim kitâbı, bir mecmûa-i ıstılâhâttır, ıstılâhlar ise, bir lisânın ciğerpâresidir, onları vaz' edecekler de, anlayacaklar da mensûb oldukları lisânı pek iyi bilmelidirler. Biz, bütün ıstılâhât-ı ilmiyemizi (tıb, fünûn-ı sâire…) hep Arapça'dan almışız. Hoca İshak Efendi merhûm, tercümeciliğe başlayınca bu lüzûmu, pek tabîî olarka hissetmiş; şimdi kolaycacık dilimizde dönen (müvellidü'l-humûza, müvellidü'l-mâ'….)leri birer birer bulmuş; bir hoca olmasaydı bu ıstılâhları kābil değil bulamazdı; bulsa bile yalan yanlış olurdu. Biz bugün hâlâ tercümecilik ediyoruz ve pek çok zamanlar daha edeceğiz; Bu işte devam ettikçe –hele felsefe mütercimleri– hep Arapça'dan istiâne edeceğiz. Arapça'dan lügat, ıstılâh bulabilmek için mutlaka lisânı bilmemiz lâzımdır. Bundan sonra her hakīkī âlimimiz, mütetebbiimiz, mütercim ve binâenaleyh ıstılâhcı olacaktır. O halde âlim olmak isteyenler, Arapça bilmelidir diyen bulunur ki: "Arapça yalnız ıstılâhât için öğrenilecek ise pek sâde bir mes'ele. Yalnız mahdûd bir takım zevât öğrensin, ıstılâhları vaz' etsinler." Pek doğru. Fakat biz yalnız ıstılâhcılar değil, bütün âlimler Arapça bilsin diyoruz. Âlimlerimiz pek az olduğu için şimdiden sonra büyük mekteplerden yetişeceklerin hiç olmazsa yüzde sekseni âlimliğe nâmzed olmalı, binâenaleyh Arapça öğrenmiş bulunmalıdır. Çünkü meselâ bir tarih âlimimiz Avrupalı bir müsteşrik gibi çalışabilmek için elsine-i medeniyye-i şarkiye arasında evvelâ Arapça'yı bilmeli, bu sâyede bütün vesâik-ı kadîmeyi alt üst edebilmelidir. Bir riyâzî ise yine bilmelidir. Sâlih Zeki Beyefendi'nin *Âsâr-ı Bâkıye*'si bu lüzûmu gösterir. Mutlaka Avrupa'dan misâl göstermek lâzımsa Avrupa'da ekseriyet ulemâ ve felâsifenin Latince'yi pekiyi bildiklerini, hattâ liselerde, dârülfünûnlarda Latince'nin ehemmiyetle okunduğunu söyleyip geçelim.

Edebiyâtımız da bizden Arapça istiyor. Bir kere edebiyât-ı kadîmemizi anlayabilmek için Arapça pek çok lügat bilmemiz lâzımdır. Öyle ki o kadar lügat bilen bir adam, bu kelimelerin usûl-i terkîb ve te'lîfini de öğrenivererek Arapça'yı kolayca elde eder. Demek ki onları anlamak, âdetâ Arapça bilmek veya Arapça bilmeye pek ziyâde yaklaşmış olmak demektir. Bu lüzûm, şekle âittir, filhakîka Arap Edebiyât ve Lisânı, bizim edebiyâta şekil yani kelime cihetinden, o da kısmen, icrâ-yı te'sîr edebilmiştir. Esâsa, fikre taalluk eden te'sîrler pek azdır. Bu husûsda galebe Acemce'de kalmış ve pek fenâ olmuştur. Edebiyât-ı hâliyemiz de Arapça'dan müstağnî değildir. Esâtize-i edebin, Hâmidlerin, Fikretlerin eserlerinde birçok Arapça kelimeler bulunduğu gibi bir tarafdan da tervîc ve îcâd olunuyor ve bu, bir ihtiyâcdır. Âsâr-ı edebiyyenin şeklindeki seyyâliyet; binnisbe âsâr-ı ilmiyyede yoktur. En ziyâde kelime kazanmak isteyen, en ziyâde kelimelerle uğraşan edebiyâttır. Dün beğendiği bir lügatı, bugün beğenmez kelimeler de âhenk ister, muvâfakat ister, cezâlet ister, yenilik ister, ister, ister… Bu isteklerini tatmîn edecek menba'larımız; Arapça ile Fârisî'dir. Bu lisânlara sâhib olan şuarâ ve üdebâmızdaki servet-i kelâmiyyeyi, mümtâziyet-i beyânı ancak böyle îzâh edebiliriz. Sonra biz, mâzîde yapamadığımızı bugün bâri yapmaya çalışmalıyız. Yani Arab edebiyâtından fikirce, felsefece istifâde etmeye bakmalıyız. Arap edebiyâtında öyle yüksek mezâmîn-i fikriyyeye tesâdüf olunur ki bugün garb edebiyâtında bile emsâline nâdiren kavuşabiliyoruz. Biz bugün metîn, halûk, âlim ve feylesof bir edebiyât isteriz. Bu kusvâ (ideal) için Arapça, bize en iyi rehberlerden biridir.

"Siyâset"in de bizden pek çok Arapça istediğini; bu mevzû' ile nisbet ve iştigāli olmayan benim âkılem bile idrâk ediyor. Evvelce intişâr eden "Beyne'l-İslâm Müşterek Lisân" ünvânlı bir makālemde asfiyâ-yı ulemâdan Abdülaziz Çaviş hazretlerinin bir mütâlaalarıyla da istişhâd etmiştim. Bu münâsebetle o mütâlaayı bir daha dikkatle okumalarını muhterem kâri'lerime tavsiye ederim. Yine aynı makālede Arapça'nın bütün müslümanların, hiç olmazsa bütün müslümanların havâssı arasında lisân-ı müşterek olması lâzım geleceğinden bahsederken fâzıl-ı muhterem "Gökalp" Bey ile *İkdâm* Sermuharriri "Cevdet" Bey'in bu husûsdaki bazı düşüncelerini cedîr-i istişhâd bulmuş, aynen nakl etmiştim. Binâenaleyh böyle mühim mes'elelerde olsun "reyb"e iktidâ edilmemesi lâzımdır. Îmân, her şeyde îmân… Sonra kavl ve fiil. Gençlik; âlim yetişmelidir, ilmi sevmelidir. "Türk Edebiyâtı", hattâ "Halk Edebiyâtı"; Arapça'dan ayrılmak, onun câhili olmak demek değildir. Buna gençler; kāni' olmak istemezlerse bütün vesâik, onları ilmi sevmemekle, tenbellikten zevk almakla ittihâma hâhişker olur. Arapça'nın usûl-i tedrîsindeki sekāmete gelince: Ondan hepimiz müştekîyiz!

Mesarburnu **Abdüllatif Nevzad**

* * *

[295] ORDUYA DÂİR DÜŞÜNDÜKLERİMİZDEN

Fikir ve hissin başa çıkaramadığı bir işi cebir ve şiddet halleder. Ekser def'a mantık sahne-i faâliyyeti yumruğa terk eder.

Bu, beşeriyetin ezelî bir düstûru, değişmeyen bir kānûnudur. Mantık gayr-i mer'î savletlerle matlûb muzafferiyeti te'mîn edemezse yumruk maddî darbelerle maksadı hâsıl eder. Biri mûnis, diğeri mûhiş…

Ferde âid bu haslet milletlerde de tamâmıyla cârîdir. Mûnis, câzib, bazen velveleli nutuklar, konferanslarla halli müyesser olamayan siyâsî mes'eleler nihâyet bir yumruğun darbe-i hûnînine arz edilir. Onun savlet-i müdhişi, darbe-i tahrîbi o muğlak, o müşevveş mes'eleyi veya mes'eleleri derhâl fasl eder.

Şu halde diplomasi gayretiyle halli müyesser olamayan mes'elelerden beklenilecek ümidler, fâideler, saâdetler inecek darbenin savlet-i rasînine, isâbet-i kat'îsine vâbeste kalacak..

Bu, öyle bir tali' ki nihâyetinde ya düşüp perîşân olarak gālibin câzibe-i te'sîri altında ezilip mahv olmak tâli'sizliği, veya bütün bu haksız hücûmları kırıp çiğneyerek müstesnâ bir mevki' kazanmak bahtiyârlığı tecellî edecektir.

Şimdi, bir milletin sarîh olan bir hakkını, çiğnenmek istenilen bir saâdetini vikāye ve idâme için mürâcaat edeceği son kuvvet, son çare kolundaki kuvvet, yumruğundaki metânet demek olan ordusu olursa böyle bir kuvvetin her zaman için bu gibi müşevveş mesâili sînesinden doğduğu milletinin nef'ine, saâdetine muvâfık sûrette halledebilmesi için ne yolda ta'lîm ve terbiye görmesi, nasıl bir kütle-i vahdet göstermesi, ne gibi secâyâ ile ittisâf etmesi lüzûmu derhâl anlaşılır.

Harb iki muhâsım devletin, fezâil-i insâniyyeden hâiz olduğu hasâil-i âliyyeyi hatâsız in'ikâs ettirecek, bir mi'yâr-ı sâdıkıdır. Bir harbin hûnîn safahâtı bu safahâtı endişeli nazarlarla arkadan ta'kīb eden o iki muhâsım milletin arz edecekleri hâlet-i rûhiyye tedkīk ve tahlîl edilince biri diğerinden ne kadar ziyâde yaşamak hakkını muhâfazaya kābiliyeti olduğu anlaşılır.

Bir harbin akībinde böyle bir tedkīk ve tahlîlin menfî netîcesine ma'rûz kalmamak için orduların mükemmeliyeti husûsunda edilen fedâkârlıkların derecesini azıcık teemmül kâfîdir…

Zâten bundan basît mantık ne olabilir?... Bir millet, ki yaşamak hakkını muhâfaza için son çareyi kuvvetinde, ordusunda bulmak mecbûriyetindedir; şüphesiz ki onu her zaman için menâfiini istihsâl ve idâme husûsunda fedâkâr, azimkâr olarak yetiştirir. Ve bu uğurda ihtiyârı zarûrî olan fedâkârlıktan çekinmez. İşte, bu sâbit-i hakīkīye binâendir, ki nerede bir harb zuhûr ederse derhâl oraya selâmetini ordusunun mükemmeliyetinde gören milletler tarafından me'mûrlar gönderilir; nazariyât-ı askeriyyenin bir kadavrası demek olan sahne-i harb, harekât-ı askeriyye ta'kīb ve tedkīk ettirilir. Böyle bir hengâmede kavâid-i harbi, ta'biye tatbîkātını ta'dîlâta dûçâr edecek harbin daha pratik, daha yeni bir usûlde sevk ve idâresini mümkün kılacak esbâb ve avâmili taharrî edilir.

Harbin hitâmıyla nihâyete eren bu yorucu ve tehlikeli vazîfe hitâm bulur. Fakat yeni bir harb için yeni hazırlıklar lüzûmu, ta'lîmnâmeye bazı maddeler ilâvesi zarûret hükmünü alır. Bir kadavranın teşrîhi, tetebbuu tıbba, tabîbe ne gibi fâideler te'mîn ederse bir sahne-i harbi tedkīk ve tetebbu' da askerliğe, askere o gibi fâideyi bahşeder. Maksadsız didişmeler ile, hedefsiz, râbıtasız savletlerle, bî-fâide ric'atlerle yuvarlana yuvarlana bugün kenarına kadar geldiğimiz ve bize âkıbet elîm bir hüsrândan, derin bir yaradan başka bir şey bırakmayan bu gayr-i tabîî harbin hitâmı sevkü'l-ceyş ve ta'biye kavâidine be-tahsîs ta'lîmnâmeye yeniden bazı mevâddın ilâvesini mi yoksa müsâmaha ve nisyâna uğrayan ve ordunun âdetâ urûk-ı faâliyyetini tahrîkte en birinci âmil-i müessir olabilen mevâddın lâyık olduğu mertebe nazar-ı i'tinâya alınmasını mı iktizâ ettireceği keyfiyetini erbâbına bırakarak bugün kısmen bitmiş demek olan harbin ma'neviyât nokta-i nazarından mütâlaası âtî için pek elîm endîşeler tevlîd edecek bir mâhiyeti hâiz olduğunu kemâl-i teessür ve telehhüfle i'tirâf etmek îcâb eder.

Evet, pek azîm, pek derin felaketlerle hitâma eren bu harp âtî için müteyakkız bulunmamız husûsunda bize bir ders-i ibret olmalıdır. Hatve be-hatve ta'kīb edildiği halde yapılan hatâlar, edilen müsâmahalar bittabi' anlaşılacak bunların men'-i tekerrürü esbâbına şüphesiz tevessül edilecektir. Fakat, sahne-i harbde nazar-ı dikkate çarpması mümkün olamayan bir hatâ hem de pek fâhiş bir hatâ var ki o, bütün enzâr-ı tedkīkten saklıdır. İşte, gelecek makālemizde îzâh edeceğimiz bu hatâyı görmek, bunu i'tirâf ile izâlesine teşebbüs etmek lâzımdır.

Mehmed Şükrü

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİNDİSTAN'A MUVÂSALAT

Mayıs'ın on beşine tesâdüf eden Çarşamba günü Basra'dan Şat Vapuru'yla Muhammere'ye iki buçuk sâatte gittim. Eskiden beri beni, pederimi tanıyan ve Muhammere'nin de reîsü't-tüccârı ve Şeyh Haz'al Hân'ın vezîri bulunan Hacı Mehmed Ali Ağa'nın konağında bir iki gece misâfir kalıp, Muhammere'nin, Abadan'ın ahvâlini tedkīk etmekle meşgūl oldum.

[296] Muhammere

Muhammere Abadan'a nisbetle pek az terakkī etmiş ve alâ hâlihî kalmıştır diyebilirim. İran hükûmetinin ise burada hiçbir mevcûdiyeti görülmüyor. Bir kâr-güzâr dedikleri umûr-ı ecnebiyye müdürüyle bir Belçikalı gümrükçüden başka Muhammere'de hiçbir me'mûru yoktur. Şeyh Haz'al Hân –ki Serdâr [R]âfi' lakabıyla mülakkabdır– ise Muhammere'yi Felâhiye'ye kadar kendi mülk-i mevrûsu olduğunu iddiâ etmektedir, hattâ geçenlerde kendisiyle Bahtiyârîler arasında bir mer'â üzerine bir kavga kopmaya ramak kal-

mıştı. Ahîren Şeyh onlara birkaç tüfenk ile birkaç tümen –İran'ın altın parasıdır ki, bir tanesi bir mecidiye mukābilindedir– vermek sûretiyle şerlerinden kurtulmuştur. Şeyh Felâhiye'de ve Ahvaz'da olmasaydı kendisiyle görüşecektim. Evet Muhammere tam ma'nâsıyla Şeyh ile etbâ'ının elindedir. İran hükûmetine senevî ancak yetmiş bin tümen bir para veriyor ki, bu cüz'î meblağı nehrin vâridâtından te'mîn ediyor.

Yalnız Muhammere'den Şeyh Haz'al Hân hazretleri senevî dört yüz bin lira vâridât almaktadır ki Felâhiye, Benî Tarf, Cerrâhî'den aldığı yüz yirmi iki bin lirayı da bir araya getirip yekûn ederek şeyhin mecmû' vâridâtı senevî iki yüz yirmi iki bin lirayı tecâvüz eder. Bundan başka Şeyh Haz'al Hân hazretlerinin Fav Boğazı'nda, Kûtüzzeben'de, Basra'da da bir çok hurmalıklarıyla emlâkleri vardır ki bu emlâkinden de senevî seksen bin lira kadar bir hâsılât alıyor. Ez-cümle Basra'daki emlâkinin senevî vergisi yalnız on iki bin lira teşkîl ediyor.

Şeyhin veliyy-i ahdi bulunan Şeyh Çasib Hân Ahvaz'da oturup oranın hükûmetini deruhde eylemektedir.

İran'ın Muhammere'de bir karantinahânesi, bir gümrük idâresi, bir de umûr-ı ecnebiyye müdüriyeti ve telgrafhâne dâiresi vardır ki, cümlesi Şatt'ın kenarında vâki' ve vaktiyle buralarda hükûmet eden Nizâmüssaltana tarafından inşâ edilmiştir.

Muhammere ve Kârûn şattında da beş parça harb gemisi bulunuyor. Bunların dördü Muzafferî, Azarbeycan, Gilan, Horasan küçük ve yeni şeyler ise de Prs Police (Pers Polis) nâmında bulunan gemileri oldukça güzel ve büyüktür. Fakat maatteessüf vapurun bir direği kırık bulunuyor. Hâlbuki az bir masrafla bu fenâ manzara âlemin enzârına arz olunmaya bilirdi.

Şeyh Haz'al Hân'ın ise kendisine mahsûs Muhammere ve Basra arasında Filiyye nâmıyla iki büyük kasrı vardır. Bu kasırlar tam Avrupa tarzında inşâ olunduğu gibi yine Avrupa hükümdârânının muhteşem sarayları gibi mefrûş ve müzeyyendir. Şeyhin öz malı olan ve Kârûn, Behmişir, İran, Nâsırî nâmlarıyla dört küçük vapuru vardır ki kendi Filiyye'deki köşkü önünde demir atmışlar ve şeyhin emriyle öteye beriye gider gelirler.

Muhammere'de bin hâne, beş yüz dükkân, bin kamıştan ma'mûl kulübe ile, yirmi kahvehâne, bir mekteb-i ibtidâî –ki Haz'âliye ve şeyhin nâmına izâfet olunmuştur.– Ve iki hamâm vardır. Kasabanın mecmû' nüfûsu on binden ibâret olup, iki üç yüzü Mûsevî'dirler.

Linç Kumpanyası'na mensûb olan iki vapur biri Muhammere ile Basra ve diğeri Muhammere ile Nâsırî beyninde işlemektedir.

Abadân:

Abadân ise, Muhammere'den üç sâat uzakta bulunuyor. Etrâf-ı selâsesi Behmişir, Şattülarab, Fav ve Kârûn nehirleridir. Beş altı sene evvel burası hiçbir şey değilken şimdi büyük bir ma'mûre-zâra münkalib olarak âdetâ bir küçük Avrupa şehrine mümâsildir. Bu ma'mûriyetin yegâne sebebi, Abadân'da ahîren İngilizler tarafından yeniden keşf olunan petrol ma'deni olmuştur. Ma'den-i mezkûrun keşfini müteâkib açık göz İngilizler derhâl altmış sene müddetle imtiyâzını İran hükümetinden alıp kemâl-i sür'atle işe başlamışlardır. Ma'denin ocağı ve menba'ı Mescid-i Süleymân mevki'inde bulunmaktadır ki Abadân'a kadar birkaç sâat uzak bir mesâfededir. Buradan Abadân'a ve Abadân'dan Şattülarab'a kadar bir demir yolu temdîd edilmiştir, ve sabahdan akşama kadar vagonlar âmed-şüd ediyorlar.

Sâfî petrol –ki ikinci def'a olarak tasfiye ediliyor– petrol ahlatı ve benzin menba'ından istihrâc edilmekte ve fabrikalar vâsıtasıyla muntazam kesilen ve bilhâssa i'mâl olunan teneke ve tahta kutu sandıklar derûnuna konulup satış için Hindistan'a, Basra'ya, Bağdad'a ve İran'a sevk olunmakta ve bu vesîle ile Amerika'dan, Rusya'dan gelen petrollere tamâmıyla rekābet edilegelmektedir.

Abadân'da güzel ve muntazam köşkler, caddeler, sokaklar yeniden yapılmakta ve ayrıca bir kasaba planı çizilmektedir.

Buranın imtiyâzını alan Anglo-Persian oil Company İngiliz Kumpanyası üç milyon İngiliz lirası muâdilinde bir çok âlât ve edevât-ı hadîdiyye ile müteaddid vinçler (cerr-i eskāl), teneke ve tahta kesip biçmeye mahsûs makinalar, neft yağını tahlîl için fabrikalar, tulumbalar, hâsılı külliyetli şeyler celb etmiştir. Gece gündüz binlerce amele çalışıp te'mîn-i maîşet ediyorlar.

Hindiye Süddesi'nde olduğu gibi burayı da İngilizler güzel bir ma'mûre ve müstemleke hâline koymuşlardır. Çoluk çocuklarıyla, kadın ve köpekleriyle râhatca ve eğlenceli bir hayât geçirmekte ve etekler dolusu da para kazanmaktadırlar. Biz müslümanlar ise, onlara amelecilik etmekle gündeliğimizi kazanabiliriz!

Bizim iş adamı olmadığımızı görmek istiyenler Hindiye Süddesi'yle Abadân'a bir ihtiyâr-ı zahmet etseler, bu ma'rûzâtımı derhâl tasdîk edeceklerdir.

Kumpanya bu koca imtiyâz mukābilinde ve sözde İran hükümetine sâfî vâridâttan yüzde on beş râddesinde bir temettu' verdikten mâadâ, Abadân'ın Bahtiyârî Kabîlesi'nin hudûdu dâhilinde bulunduğu cihetle Bahtiyârî rüesâ-yı aşîretine de yüzde beş nisbetinde bir fâide –ki doğrusu ben buna hakk-ı sükût derim– veriyor imiş.

Evet bu petrol yağını yerinde pek ucuz satıyorlar ki, sâir petrollere rekābet edebilsin.

Basra Körfezinde:

Buralarda iki gün kadar seyâhat ve geşt ü güzârda bulunduktan sonra tekrar Muhammere'ye ve burada Kola nâmında, İngiliz Postası'nı Hindistan'dan Irak'a ve Irak'dan Hindistan'a taşıyan British gndian Steam Navigation Company Vapuru'na binip, Hindistan'a doğru fekk-i lenger eyledik.

Gece vakti yavaş yavaş yürüyerek Abadân'a ve sabahleyin de Fav Boğazı'na muvâsalat edip az bir tevakkufdan sonra Şattülarab'dan denize açıldık. Yolda Fav'dan giderken Kuveyt'den gelen Mübâreküssabâh Paşa'nın vapuruna –yatına– tesâdüf ettik. Vapurun grandi direğine Osmanlı bayrağı çekilmişti. İçinde de Mübâreküssabâh Paşa bulunuyordu ki vapurumuz derhâl onu selâmlayıp geçti. Kuveyt'e dâir bir şey yazmıyorum. Zirâ oraya her nedense, vapuru kaçırmamak için gidemedim. İnşaallâh avdette Kuveyt'e uğrar ve ona dâir muhterem kâri'lerime mufassal ve mükemmel ma'lûmât vereceğimi şimdiden vaad eylerim.

Bender-i Bûşîr:

Mayıs'ın on sekizinde Bender-i Bûşehr'e muvâsalat edip, şehirden iki mil kadar uzakta vapurumuz demir attığı cihetle yolculardan hiç biri karaya çıkamadı.

Bûşehr, havâsı gāyet vahîm, suyu acı ve ilel ve eskāmı mûcib bir yerdir. Sâat on bir oldu mu herkes kendi ikāmetgâhına çekilir ve kimse kimsenin **[297]** nezdine gitmez. Hükûmet ise tamâmıyla İngiliz konsolosunun elinde ve fakat Muvakkırü'd-devle nâmında olan hâkimin vâsıta ve eliyle icrâ olunmaktadır.

Bûşehr önünde biri büyük, diğeri küçük iki harb gemisi lenger-endâz ve silâh kaçakçılığının men'iyle muvazzaf bulunmaktadırlar.

Bir seneden beridir ki, artık hiçbir nevi' silâh ve kurşun gerek İran'a ve gerek Basra'ya sokulmuyor.

İngilizler, Trablusgarb muhârebesinden büyük bir ders-i ibret ve intibâh aldılar. Bunun için İranlılarla, Irak kabâil ve aşâyirinin daha ziyâde müsellah bir halde bulunmalarını menâfi'-i âtiyyeleri için münâsib görmüyorlar. Hâlbuki vaktiyle en güzel tüfenkleri yok fiyâtına satan yine İngilizlerdi.

Bahr-i Ummân Fırtınası:

Ertesi günü ki Mayıs'ın yirmisine tesâdüf ediyordu, Bûşehr'den hareketle Maskat'a doğru revân olduk. Bûşehr'e kadar deniz mavi bir çarşaf gibi sâf ve sâkin iken, Bûşehr'den demir alıp yola düşünce aman Allahım, bir fırtına, bir tûfân, bir yağmur, daha doğrusu bir kıyâmet koptu ki bunun dehşetini bir türlü tasvîr edemeyeceğim.

Zavallı yolcular sersemlendiler. Kimi kusuyor, kimi tekbîr getiriyor. Kimi ağlıyor, sızlanıyor, hâsılı elîm ve müdhiş bir manzara idi. Ben ise esâsen râhatsız olduğum için daha ziyâde hastalandım. Üzüldüm, bozuldumsa da bir türlü çare bulamadım. Hâsılı bin zahmet ve meşakkatle deniz üzerinde, gök yağmur altında çalkalana çalkalana Maskat'a geldik. Maskat'da iki sâat kadar vapurumuz tevakkuf ederek, postayı karaya çıkarıp, karadan yeni postayı aldıktan sonra yola düştü.

Maskat:

Maskat ve Ummân Seyyid Faysal bin Türkî hazretlerinin elinde ve dâhilen müstakil bir hükûmet teşkîl ediyor. Umûr-ı hâriciyyesi yani hâricdeki muâmelâtı İngiltere Devleti'ne âit ve râci'dir.

Maskat mahdûd bir yer olup içinde birkaç binâdan başka bir şey yoktur. Sultâna mahsûs denizde bir yat göze çarpıyor. İngiltere'nin kocaman bir konsülatosuyla, bir postahânesi vardır. Harb gemileri, posta vapurları sellemehü's-selâm buraya serbestçe âmed-şüd ederler. Necmü'l-hîz nişânının komandora rütbesini geçen sene İngiliz kralının Hindistan'da Hind imparatoru tâcını başına koyduğu zaman Maskat hâkimine İngilizler tarafından verilmiş ve bu sûretle taltîf edilmiştir.

Maskat'da a'lâ hamâm peştemalleri, nişastadan ma'mûl helvâ ve bazı ufak tefek şeyler yapılıyor. Yeniden, Seyyid Hibetullah Şehristânî'nin himmetiyle Maskat'da bir cem'iyyet-i İslâmiyye ve ilmiyye veliyy-i ahdin riyâseti tahtında teşekkül etmiştir.

Şehristânî sâdât-ı sahîhü'n-nesebden ve Necef'deki ulemâ-zâdelerden olup ilim ve fazîleti, edeb ve kiyâseti cümlece müsellemdir. Hele ulûm ve fünûn-ı riyâziyye ve cedîdeye olan vukūfu ma'lûmât-ı dîniyyesini teşkîl etmiştir. Sekiz ay evvel Necef'de çıkarmakta olduğu *el-Alem Mecmûası*'nı ta'tîl ederek, neşr-i dîn-i mübîn-i İslâm ile ittihâd ve uhuvvet-i İslâmiye'nin te'sîsi uğurunda Irak'dan Maskat'a, ve Çin ve Japonya'ya şedd-i rahl-i himmet ve fütüvvet eden bir zât-ı celîlü'l-kadrdir.

Amâre'deki Ca'ferîler de bu zâtın eser-i teşvîkiyle yeni bir mektep açmışlardır. Bu zât ne Şiî, ne Sünnî, belki hakīkī bir müslümandır. Keşke sâir ulemâ ve fuzalâmız da bu zâta ıktifâ etseler de İslâmiyet'i neşre himmet gösterseler.

Maskat hâkimi bu âcizi şahsen tanıyor. Dört sene evvel Basra'ya vukū' bulan yolculuğum esnâsında kendisiyle görüşmeye ve fotoğrafına nâil olmuş idim. Bu sefer ise görüşmek nasîb olmadı.

Karaçi'ye Muvâsalat:

Maskat'dan Salı günü Mayıs'ın yirmi ikinci günü hareket edip yine iki gün fırtına ve tûfân içinde bittikten sonra Hindistan'ın sevâhil-i cenûbiyyesinden ma'dûd olan Karaçi şehrine vâsıl olup, burada vapurumuz karaya yakın bir mahalde demir atıp, yirmi dört sâat tevakkuf eyledi.

Hindistan: Karaçi

S[sin]. **M. Tevfik**

KAFKASYA MUHÂBİR-İ MAHSÛSUMUZDAN

Evvelce Bir Parça Hasbihâl:

Ah bilseniz, ki vatanımızda vukū' bulan kanlı hâdiseler, müessif vak'alar bura İslâmları üzerinde ne gibi te'sîrler uyandırıyor. Doğrusu İstanbul'dan gelen bir müslüman kendisine tevcîh olunan suâllere karşı kızarmayarak cevap veremez. İnsâna o kadar tabîî suâller veriyorlar ki cevâbında hattâ İstanbul'dan öğrendiği idâre-i maslahat usûlü de kâr etmiyor.

Düşman kapıya dayandığı halde neden Osmanlılar yine ihtilâfât-ı dâhiliyeden kurtulamıyorlar?

Siz buna ne cevap verebilirsiniz? Ne cevap verebilirsiniz ki Mahmud Şevket Paşa'nın keyfiyet-i katli ile onu ta'kîb eden tevkīfâtın bir çok mübâlağalarla dolu olan havâdisi gazeteleri doldurmakta devam etti.

Ah bilseniz ki Mahmud Şevket Paşa hazretlerinin şehâdeti haberi burada ne gibi bir te'sîr icrâ eyledi. Mahmud Şevket Paşa'yı burada bilmeyen yoktur. Onu okumak yazmak bilmeyen hamallâr da bilir. Herkes merhûmu memleketin müncîsi, şâyân-ı ihtirâm bir generali sıfatla biliyordu.

Müslümanlar Rumeli'den koğulduktan sonra Anadolu'yu düşünecekler, orada yerleşecek, kuvvetlenecekler, diye burada bir tarafdan küllî yeis, diğer tarafdan hâsıl olan ümidle telâfî ediyorlardı. Bu yeni vekâyi'-i mü'essife heyhât ki onu da inkisâra uğradıyor. Bu ümide de darbeler indiriyor.

Ümitleri Kahr Olmayanlar da Var:

Balkan muhârebâtından evvel Kafkasya İslâmlarının

Devletü'l-Hilâfe hakkında büyük bir teveccühleri var idi. Kafkasya orasını kendine yegâne, bir medâr-ı ümîd addeyler, âdetâ kendi gayret ve teşebbüsüne bağlı olan bir çok mesâilin hallini bile oranın kuvvet ve iktidâr peydâ etmesinden intizâr ederdi. Mağlûbiyet bu altın ümidi de kıymetten düşürdü. Artık Devletü'l-Hilâfe'den kimse gayr-i tabiî olan bir takım büyük ümitler beklemiyor. Bu husûsda bir yeis vardır. Fakat bununla beraber daha ümîd-âver bir takım ihsâsât tevlîd olunuyor ki bence bu daha tabiî ve tabiî olduğu kadar da müfîd bir cereyândır. Muhârebeden evvel bura İslâmları Devletü'l-Hilâfe'den muâvenet-i ma'neviye gözledikleri halde şimdi Devletü'l-Hilâfe onların muâvenetlerine muhtâc olduğunu görüyorlar. Binâenaleyh bir an evvel diğer millel-i mahkûmeyi mes'ûd ve mahkûm olmayan kısımlarını muvaffak bil-merâm ettiren esbâb-ı iktisâdiyye ve ictimâiyyeyi elde etmek için sarf-ı himmet ediyorlar.

Müslümanlarda Hareket-i Milliye:

Devlet-i Aliyye'nin mağlûbiyetinden sonra Rusya İslâmlarında büyük bir hareket-i milliyye hiss **[298]** edilmektedir. Her tarafda mekteplere, ticârete, iktisâd ve ma'ârifce kesb-i kuvvet etmeye oldukça ehemmiyet veriliyor. Meselâ bu sene yaz ta'tîli münâsebetiyle mekteplere kayd olunmak üzere müslüman evliyâ-yı etfâli tarafından verilen arîzalar o kadardır ki bir çok Rus müslüman mekâtib-i resmiyyesi müdîrânı bâ-tezkire belediye idâresine mürâcaat ederek sonbahar için sınıfların tezyîdi fikrinde olmasını taleb eylemişlerdir. Çünkü her tarafda –kaç sene bundan evvelîsi– mekteplere gelmiyorlar, diye atâletlerinden şikâyet olunan, müslüman halkı şimdi mektepleri istîlâ ediyor. Bu sene yine belediye tarafından te'sîs olunan inâs müslüman mekâtib-i ibtidâiyyelerinden ilk def'a olarak 32 kız talebe tahsîllerini bitiriyorlar. Vâlideynler tarafından şehir idâresine verilen bir arîza ile müslümanlar mezkûr mekteplerin kâfî olmadığını dermiyân ederek daha vâsi' programla diğer bir inâs mektebi küşâdını taleb ediyorlar.

Son senelerde Rus mekâtib-i i'dâdiyyesinden bir çok İslâm talebe neş'et etmeye başladı. Bu talebe bu vakte kadar emsâli görülmediği bir sûrette, bir takım millî maksatlar ve emeller perverde ederek mekâtib-i âliyyeye kayd olunuyorlar. Evvelce mekâtib-i âliyeye giren müslüman talebesinin en büyük emeli ancak hayât-ı şahsiyyesinde mühim bir mevki' kazanmak idi. Şimdi böyle değildir. Mekâtib-i âliyyeye giren bir talebe fenn-i mahsûsda mütehassıs olmakla beraber kendi milletine ve o millet âmâline ve makāsıd-ı tabîiyyesine de hâdim olmak istiyor. Bazı Rus mekteplerinde okuyan müslüman talebelerle görüştüğüm esnâda onları bu kadar bir harâretli ve heyecanlı hislerle kendi dîndaşları ve milletdaşlarına merbût bulduğumdan doğrusu memnûn kaldım.

Müslüman talebeleri bu husûsda yalnız sözle de kalmamışlardır. Yakında Kiev Şehri'nde Rus zabtiyesi tarafından müslüman talebelerden 17 kişi taht-ı tevkîfe alınmıştır. Tevkîfe alınanlar miyânında ikisi müslüman kızıdır, ki onlar da mekâtib-i âliyye tâlibâtındandır. Bu müslüman talebe ve tâlibâtı Kiev'e Rusya'da mevcûd olan bilcümle dârülfünûnlarda ve mekâtib-i âliyyede tahsîl etmekte olan müslüman talebeler miyânından bil-intihâb Kiev'e toplanmışlar imiş. Maksadları ulûm-ı âliyye tahsîl etmekte olan dîndaşları miyânında bir râbıta-i umûmiyye vücûda getirmek ve el birliğiyle çalışarak müslümanların muhtâc oldukları nevâkıs-ı ictimâiye ve medeniyyenin ref' ve izâlesine sa'y etmek idi.

Mütemeddin bir memlekette hiçbir sû'-i zannı mûcib olmamak iktizâ eden böyle zararsız ve gāyet de medenî bir maksad için toplanan gençleri, Rusya nasılsa, başka türlü düşünerek, tamâmıyla taht-ı tevkîfe almış ve Cezâ Kānûnnamesi'nin 102. faslı boyunca taht-ı mes'ûliyyete almıştır. Mezkûr fasıl Rusya'daki usûl-ı hâzıra-i hükûmeti vesâil-i inkılâbiyye ve cebriyye ile yıkmak fikrinde olanlar hakkında tatbîk edilir ki 4 seneden 8 seneye kadar kürek cezâsını mûcibdir. Şimdi medeniyetsizlik ve geride kalmakla ithâm olunan dîndaşlarına bir muâvenet-i medeniyyede bulunmaktan başka kabâhatleri olmayan 17 müslüman genci ihtimâl ki tedrîs sırasından alınarak mahkûmiyet sandalyesine, sonra da, kim bilir, belki de soğuk Sibirya'nın buzlu köşelerine atılacaklardır.

Bazılarından istihsâl eylediğim ma'lûmâta nazaran Rus hükûmeti mezkûr talebeler hakkında başka türlü sû'-i zanlar beslemekte imiş. Hükûmetin elde ettiği ma'lûmâta nazaran güyâ müslüman talebeleri miyânında Devlet-i aliyyenin mağlûbiyetini müteâkıb şiddetli bir milliyetperverlik ve bütün akvâm-ı İslâmiye ile hem-derdlik fikri uyanmış. Bu fikrin netîce-i fi'liyyesi olmak üzere de her tarafda müslüman talebeleri miyânında bazı teşkîlât vücûda getirilmiştir. Şimdi her tarafta ayrı ayrı vücûda getirilmiş olan heyetler, teşkîlâtlarını birleştirmek ve umûmî bir program ittihâz eylemek kasdıyla bu 17 kişiyi ileride in'ikād edecek büyük müslüman gençleri ictimâ'ının ne yolda da'vet olunmasını ve ne ile iştigāl edeceğini ihzâr için intihâb eylemişler imiş. Bu komisyon bir çok mes'elelerle beraber Devlet-i aliyye hakkında da bir karara gelecek ve Rusya İslâmlarının hudûd hâricindeki İslâmlarla ne yolda münâsebette olmaları hakkında dahi bir fikir edinecekmiş. Müşârun-ileyhimi 102. fasla göre taht-ı mahkûmiyete alması da işte bu nokta-i nazardan imiş.

Yaz ta'tîli münâsebetiyle Bakü'de bulunan bazı müslüman talebelerle bu husûsda görüştükte Kiev kazâsının talebeler üzerinde ne gibi te'sîr icrâ edebileceğini sordukta musâhiblerimden birisi, kemâl-i metânetle:

– İyi bir te'sîr, diye cevâp verdi.

– Nasıl iyi bir te'sîr? Diye sorunca; fikrini îzâh etti:

– Bu cihet diğer arkadaşlarımızı daha da ciddileştirecek, herkesin azmini artıracak. Rus Hükûmeti bununla bizim gözlerimizi yıldırmak istiyor; fakat yanılıyor. Müslüman gençliğinde artık hiss-i millî o kadar kökleşmeye başladı ki bu gibi şeylerle kat'iyyen kat'-ı ümîd etmezler, tuttukları meslek-i fedâkârîden vazgeçmezler. Müslüman talebeler bu teşebbüse Balkanlarda İslâmların başına indirilen o müdhiş darbeden hisse-i intibâh alarak giriştiler. Şimdi 17 kişinin tevkîfiyle, başladıkları işi hiç yarıda bırakırlar mı? Artık biz istikbâlden bir ümid beklemeye başladık. Bir çok esbâb-ı mevcûde-i müessifenin te'sîriyle herkesin ümidsiz kesildiği bir anda bulduğumuz bu ümîdi emîn olunuz ki, kimse kahr edemez.

– Bu ümidi nereden alıyorsunuz?

– Balkan muhârebesinde müslümanların hesâbına olarak dirildiklerini isbat eden ölü milletlerden.

Bakü **Abdülhak**

§ Mektûbumu bitirmiş ve zarfına komuştum ki bazı ma'lûmât-ı mütemmimeye de destres oldum: Kiev'de 17 talebeyi taht-ı tevkîfe aldıktan sonra zâbıta bu münâsebetle nefs-i Kiev'de ve diğer şehirlerde bir çok taharriyât icrâ eylemiş ve netîcede müslüman muharrirlerinden Âlimcan Efendi'yi de yakalamıştır. El-ân bir çok taharriyât ve tevkîfât devam etmektedir.

A[ayın].

ANADOLU SEYYÂR MUHÂBİR-İ MAHSÛSUMUZDAN:

Bursa Şehri'nin Osmanlı saltanatının mehd-i zuhûru olan bu İslâm memleketinin ne mûnis, ne samîmî bir âgūş-ı vefâkârı vardır. İnsan buralardaki âşinâlığı hiçbir tarafta hissedemiyor. Bu mübârek şehrin dağı, taşı size âşinâdır. Ne görseniz rûhunuzla bir ülfeti vardır. Câmi'leri, makberleri, medreseleri, kütübhâneleri, yeşil ovaları, şadırvanlarının ilâhî zemzemeleri, hâsılı o muhît-i pâkin bütün elvâhı, bütün elhânı, ecdâdınızın menâkıbını tertîl ederek sizi selâmlıyor. Bursa… Ey mehd-i saltanat! Benden de sana bin selâm!..

Medreseler:

Şimdi bu hâne-i pederin örümce[k]ler tutan harâbeleri üzerinde oturup biraz ağlamak isterim. Ey Fenârîlere, Hüsrevlere, Hayâlîlere mavtın olan şehr-i muazzam! Bir zamanlar senin her bucağında yığın yığın ulemâ tahsîl-i ilm ile meşgūl olurken bugün birçok medreseler sâhibsizlik yüzünden başkuşlara me'vâ olmuş. Kimisinin damları çökmüş, yıkık duvarları üstünde mâzî-i hayâtına âit mersiyeler terennüm **[299]** olunuyor. Kiminin gün görmeyen cidâr-ı hasînî içinde benizleri uçuk bir takım bîçâreler hayât süregeliyor. Senenin altı ayını rutûbetli izbelerde Isâm ile Abdülgafûr'un bî-sûd münâkaşalarıyla, yahud Aristo'nun iki bin senelik köhne nazariyâtıyla geçiren bu zavallılar ne kadar şâyân-ı merhamettir. Bâri okudukları şey kendilerine âhireti kazandırsa!.. Dünyâca bir fâide, bir saâdet te'mîn etmediği gibi, âhiret için de bir zahîre olamıyor. Bîçâreler, kimsesiz, hâmîsiz, perîşân, sergerdân çile doldurmakta devam edip gidiyorlar.

Bunlara bakması lâzım gelen Bâb-ı Meşîhat kendine baka bilmiş olsaydı, bunlara bakmaz diye hedef-i i'tirâz olabilirdi. Fakat, ne çare ki onun kendini görmeye vakti, gözü yoktur! Altı seneden beri on beş medresenin müderrisi elân ta'yîn edilmemiştir. Ta'yîn olunacak kimselerin mazbataları birkaç kere Bâb-ı Meşîhat'e gönderildiği halde aldıran olmamıştır.

Zâten aldırsa ne olacak? Kırk medrese içinde müderrisin ma'îşetini te'mîn edebilecek maâşlı ancak beş medrese vardır. Diğerlerinin maâşları müderris efendinin ekmek parasına bile tekābül edemez. Bütün müderris efendiler için yegâne nuhbe-i emel bu beş medrese müderrisliğidir. Altmış yaşından sonra buna muvaffak olursa ne bahtiyârlık!

Hâsılı ilmiye mesleğinin hâli pek perîşân, pek acınacak bir haldedir. Ne tahsîlde bir terakkī ve teceddüd var, ne maîşet husûsunda bir refâh ve saâdet.

800-1000 talebe tahsîl-i ulûm ediyorum, zu'muyla hayâtlarını mahv edip gidiyorlar. 40-50 müderris adam yetiştiriyorum, fikriyle senelerce uğraşıp duruyorlar. Bu ne hâldir? Bütün cihân dev adımlarıyla râh-ı terakkīde ilerileyip gitmekteler iken bizim halkımızın mürşidleri olacak ilmiye mensûblarının bu batâeti, yahud bu ric'î hareketi akla durgunluk verir.

Maamafîh bu son zamanlarda bu yolun çıkmaz olduğunu anlamaya başlayanlar da yok değil. Şehirli birkaç genç talebe efendi ile görüştüm; diyorlar ki:

– Bu kadar sene Arapça okuyoruz, fakat iki kelime bir araya getirip söyleyemiyoruz. Zâten hocalarımız da buna muktedir değildir. İcâzet alan bir talebe eğer hâfız değilse harekesiz *Kur'ân*'ı, hadîsi dürüst okuyamadığı gibi, ma'nâsını da anlayamıyor. Buna mukābil bâri din ilimlerine vukūfumuz olsa! Artık bu hal devam edemeyecektir, zannederim. Birkaç arkadaş bu husûsda dâimâ görüşür, derdleşiriz. Hocalarımızın nazar-ı insâf ve merhametlerini celb için bazı şeyler de karaladık. Fakat ta'tîl münâsebetiyle bu sene kendilerine takdîme vaktimiz olmadı. Gelecek sene-i tahsîlde bizim hâlimizi, istikbâlimizi düşünmeye hoca efendilerimizden istirhâm edeceğiz. Ümid ederiz ki bu âmâl-i terakkī-perverânemizi hoca efendilerimiz hüsn-i telakkī buyuracaklardır.

- Metâlibinizi anlayabilir miyim?

– Metâlib-i mahsûsamız yoktur. Gāye-i matlabımız bu hâl-i sefâlet ve perîşânîden, bu hâl-i âtalet ve cehâletten kurtulmamızdır. Artık nasıl yapmak lâzım geldiğini düşünmek bittabi' onlara âittir.

– Zan ediyor musunuz ki hoca efendileriniz sizin terakkīnizi arzu etmiyorlar?

– Kat'iyyen zannetmeyiniz ki bizim terakkīmizi arzu etmesinler. Kendileri kadar bizi de hoca yapmaya çalışıyorlar; fakat biz onlar gibi olmaya râzî değiliz. Onun için kendilerine diyeceğiz ki:

"Bizi bu zamana göre adam etmenin yolunu biliyorsanız lütfen himmet ediniz; bilmiyorsanız erbâbından sorup öğreniniz; yok yine eski kafada giderseniz bizi de bırakınız, bakkāllık edelim, çakkallık edelim, bâri dünyâda aç kalmayalım!.."

Talebe arasında böyleleri de bulunacağını hiç tasavvur etmiyordum, demek talebe arasında hareket-i fikriyye başlamıştır. Bakalım gelecek sene-i tahsîlde Bursa talebesi hakîkaten böyle bir hareket-i fikriyye gösterirlerse İstanbul talebesinin bile yapamadığı bir şeyi yapmış olacaklarından bütün âlem-i İslâm'da ve târîhde büyük bir şöhret ihrâzına muvaffak olacaklardır…

Bursa **Ömer Fuad**

ŞUÛN

Dârü'l-Hilâfe:

Osmanlı-Hind Bankası – *Union* gazetesinin iyi ma'lûmât alan bir menba'dan vukū' bulan istihbârına nazaran Meclis-i Vükelâ ahîren vukū' bulan ictimâ'larının birinde sanâyi' ve ticâret-i milliyyeyi teşvîken bir Osmanlı-Hind Ban-

kası'nın teessüsünü tasvîb etmiştir. Mezkûr bankanın sermâyesi 10 milyon İngiliz lirasından ibâret olacaktır. Karâr-ı vâkı' karîben irâde-i seniyyeye arz edilecektir.

Bingâzi:

Mücâhidîn-i İslâmiyye'nin Gayret ve Muvaffakiyeti – Mısır'da münteşir *el-Ehrâm* gazetesinde görülmüştür: El-yevm Burka'da bulunan Berikola, Nasuni, Seleza nâm İtalya kumandanları maiyetlerindeki askerle Burka'nın şark cihetinden ileri harekâtına başlamışlar ve o havâlîde kâin Kasr Karyesi'ni akşam üzeri zabta muvaffak olmuşlarsa da ertesi gün ale's-sabâh mücâhidîn tarafından bir hücûm-ı umûmî icrâ edilmiş ve a'dâ uzak mesâfelere kadar teb'îd olunmuştur.

Bulgar Mezâlimi:

Müslümanların Cebren Hıristiyan Edilmesi – *Neogolos*'dan: **[300]** Sofulu havâlîsinden gelen müslümanların ifâdelerine nazaran Bulgarlar kasaba-i mezkûre civârındaki kurâyı işgâl eder etmez komiteciler refâkatinde papaslar göndererek bütün kurâ ahâlî-i İslâmiyyesini toplayıp bir dere kenarına getirmişler, orada kuyular hafr ederek içlerini sıva ile doldurmuşlar, önüne ağaçtan ma'mûl bir istavroz rekz etmişler ve erkek kadın, çoluk, çocuk hepsini çırıl çıplak kuyuya sokarak vaftiz etmişler. Bilâhare kuyudan çıkarıp bunlara cebren istavroz çıkartmışlar, ağaç istavrozu öptürmüşler ve Yuvan, Dragan, Ralyo, Petko, Kola gibi gelişi güzel Bulgar isimleri vermişlerdir. Vaftiz olmak istemeyen bir İslâm kadınını komiteciler, diğerlere ibret olmak üzere parça parça etmişlerdir. Karye imâmı mukaddemâ Hâfız Mehmed nâmında birisi iken buna Hâfız oğlu Nikola nâmını vermişler. En garîbi şudur ki bunlar karyenin câmi'ini kiliseye tebdîl ettikten sonra Hazret-i İsa ve Meryem Ana tesâvîri diye Kral Ferdinand ile zevcesi Kraliçe Elonora'nın ve diğer eizze-i Hristiyâniye tesâvîri yerine de prenslerin tasvîrlerini ta'lîk etmişlerdir. Maamafîh cebren Hıristiyan edilen bu müslümanlar hafiyyen yine dîn-i aslîlerine sâlik bulunmakta imişler.

Rusya:

Rus Misyonerleri Mukarrerâtı – Rusya misyonerleri son ictimâ'larında mevâdd-ı âtiyyeyi mevzû'-ı müzâkere ittihâz etmişlerdir. Müslümanlığın ahlâk ve medeniyete te'sîri, müslümanlar arasında dînî, siyâsî, ictimâî efkâr ve temâyülât, bugünkü ahvâl-i İslâmiyye, Asya'da İslâmiyet'in intişârına karşı tedâbîr-i mâni'a, Mecûsîlerin müslüman olmaktan men' ile Nasrâniyet'e idhâlleri… Bu mesâili tamâmıyla tedkîk ve îcâbını icrâ eylemek üzere Sen Sinot Meclisi'nde bir komisyon-ı mahsûs açılmıştır. Bu komisyon Asya'ya vâizler göndermek mes'elesiyle iştigâl etmiştir.

Müslüman Kitapları Hakkında Mühim Bir İstatistik – 1912 senesi zarfında Rusya'da neşr olunan müslüman kitapları hakkında Bahçesaray'da çıkan *Tercümân Gazetesi* bir istatistik neşr etmektedir. Mezkûr istatistiğin hülâsası şudur:

Kazan'da 249, Orenburg'da 64, Ufa'da 26, İsterlitamak'da 7, Astrahan'da 6, Bakü'de 3, Demirhân Şura'da 2, Tiflis'de 2, Taşkent'de 1, Toroviski'de 1 ki cem'an 361 kitap neşr edilip bunlardan yüzde 69'u Kazan'da tab' olunmuştur. Arapça'da olarak bütün Rusya 65 muhtelif kitap tab' edildiği gibi Kırgız lisânıyla 36, Azerbaycan lisânıyla 24, Kazı Kamakça 6, Türkçe 5, Drağanca 2, Çeçence 1, Sartça 40, Acemce 9, Avarca 5, Âsâtince 3, Kabartayca 2 kitap neşr olunmuştur. Bundan başka birkaç lisân üzerine tertîb olunmuş lügât kitapları dahi hesâba dâhil edilecek olur ise mecmûu 608 adede bâliğ oluyor. Bu 608 aded muhtelif kitaplardan 2.812.130 aded nüsha tab' olunmuş ve bunlar için 681.739 ruble sarf edilmiştir.

İşte Rusya müslümanlarının 1912 senesi zarfında kitap tab' etmek için sarf ettikleri akçe bundan ibârettir. Eğer bu kitapları Rusya'daki yirmi milyondan ziyâde müslümanlar arasında taksîm edecek olur isek her sekiz müslüman için bir kitap isâbet etmektedir. Bunların masârıfı da hesâb olunursa adam başına yedide bir kapik isâbet eder.

1912 senesi zarfında tab' edilen kitaplar ilim ve fen cihetinden tedkîk olunduğu sûrette şu netîce hâsıl olmaktadır:

Dine dâir 178, mektep kitapları 95, ta'lîm ve terbiyeye âit 7, terâcim-i ahvâle dâir 2, edebiyâta dâir 80, şiir ve nazma dâir 35, ilm-i tabîata dâir 1, ilm-i ahvâl-i rûha dâir 2, ilm-i tıbba dâir 6, zirâate dâir 8, sanâyie dâir 1, tenkîde dâir 5, felsefeye dâir 6, târîhe dâir 18, târîh-i edebiyâta dâir 3, lüğat kitapları 2, çocuklara mahsûs kitaplar 24, coğrafyaya dâir 13, tiyatrolar 24, hüner ve ma'rifete dâir 3, ictimâî mesâile dâir 10, avâm kırâetine mahsûs 16, mûsikîye dâir 5, hayât ve maîşete dâir 3, takvîmler 9, hesâba dâir 3, fotoğrafyaya dâir 1 kitâbdır.

Hâl-i Ahvâl, Uyan Kazak, Peygamberle[r] Târîhi, Millet Muhabbeti ve *İkrâmü's-Sâlihîn* nâm kitaplar hükûmetçe müsâdere edilmişler ise de sâhibleri mahkemeye mürâcaat eylemeleriyle icrâ kılınan muhâkeme netîcesinde onların da neşrine mahkemece karar verilmiştir.

Türkistan:

Türkistan'da Yeni Bir Gazete – Türkistan'da Nemenkâda Şehri'nde sâbık Tura Korgan Kadısı Hâcı İshak Hân Tura tarafından *Et-Ticâret Ennemnekâda* nâmıyla haftalık bir gazete neşrine teşebbüs edilmiştir. Mezkûr gazete kadı-yı müşârun-ileyhin te'sîs-kerdesi olan taş basması matbaada tab' edilecektir. Bu terakkî-perver kadı efendi ulûm ve fünûndan bâhis ayrıca haftalık bir risâle-i ilmiyye neşrini dahi tasavvur etmektedir.

Müslüman Nakliyât Şirketi – Türkistan'da Oratpa ile emtia-i ticâriyye nakli husûsunda Muhammed Hüseyin Hamdoğlu'na Rusya Hükûmeti tarafından imtiyâz verilmiştir.

Türkistan Matbûâtı – Türkçe intişâr eden yevmî *Semerkand* gazetesinin sâhibi Mahmud Hoca Behûdî edebiyât ve fünûn ve sanâyi'den bâhis *Âyîne* nâmında Türkçe bir risâle-i mevkūte neşrine müsâade almıştır.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

17 Temmuz 1913 | 12 Şa'bânu'l-Muazzam 1331Perşembe | 4[1] Temmuz 1329 | Cild: 10 - Aded: 253

FÂTİH KÜRSÜSÜNDE

– 2 –

– Demek ki şimdi işin yok...
– Hayır, birazdan var.
– Ne iştir, anlayabilsek... Mühim midir o kadar?
– Gidip de öğleyi Fâtih'te kılmak istiyorum;
Gelir misin? Hadi!
– Artık üşenmeden ne zorum
Sıcakta kan tere batmak? Namazsa maksad eğer:
Sağın, solun dolu mescid, beğen beğen dalıver.
– Namaz değil yalınız maksadım... Bugün bir adam
Çıkıp da va'z edecek öğle üstü halka...
– Tamam!
Zamânıdır oturup, şimdi, herze dinlemenin;
O yâve-gûları hâlâ adam deyin, beğenin!
Sarıklı milletidir milletin başında belâ...
– Fakat, umûmunu birden batırmak iş değil a!
Bilir misin ne dehâlar yetişti medreseden?
– Dehâ mı? At bakalım, hiç sıkılma, bol keseden!
– Sıkılmadan atayımmış... Kuzum, niçin atayım?
İnanmıyorsan eğer dur ki ben de anlatayım...
– Sayıp da nâfile ma'lûm olan beş on ismi,
Yorulma! Onları ezberlemek de bir iş mi?
Fakat, şu va'z edecek herze-gû aceb kim ola?
Ne olsa hiç ya... Nihâyet sarıklı bir molla!
– Seninle biz de, birâder, sabahleyin çattık!
İnâda karşı ne yapsın da susmasın mantık?
"Sarıklıdır" diye hiç görmeden, bilâ-insâf,
Kibâr-ı ümmeti haksız değil mi istihfâf?
Gelip de bir bulunaydın geçenki va'zında:
Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağzında!
Ne var inâdına etsen de bir sefer galebe,
Benimle Fâtih'e gelsen...
– Al işte, geldim be!
– Hidâyet erdi mi? Hah şöyle... Âferin su kuşu!
– Aman, şu düz yolu tutsak da tepmesek yokuşu...
– Uzak, yakın deme artık; iniş, yokuş sorma!
Tıpış tıpış gidelim... Haydi gir şu sağ koluma.
– Aman, şu ma'bed-i feyyâzın ihtişâmına bak:
Bakar bakar doyamam: Âşık olmuşum mutlak!
– Hakîkaten doyamaz dîdeler melâhatine...
Fakat yabancılar üşmüş civâr-ı ismetine!
Nedir harîmine yerleşmek isteyen şu salaş
Hüviyyetinde yığınlar ki hep birer kallâş!
– Evet, zemîni uzaktan görüp bayılmışlar;
Yavaş yavaş sokulup sonradan yayılmışlar!
– O halde şimdi ayılmak gerektir Evkāf'a...
– Ayıldı farz edelim... Yığmadıkça bir tarafa,
Şu gördüğün kara taşlar kadar kesîf altın,
Nasıl temizleyebilsin, nasıl yıkıp çıksın?
– Hayır, kapatmalıdır "câmi'in!" deyip kemeri;
Birer birer yıkılır az zamanda kendileri.

Mehmed Âkif

[1] Metinde "3 Temmuz" olarak yazılmıştır.

[302] **MÜDÂFAÂT-I DÎNİYYE**

EŞNE'U'S-SİYER SÂHİBİ EYÜB SABRİ'YE

İctihâd gazetesinde yazı yazan arkadaşlarınız ikide birde heyet-i tahrîriyyemize taarruz etmekte bir zevk duyuyorlar. Biz de şahsî tecâvüzâta karşı sükûtu tercîh ediyoruz. Hattâ bir aralık sermuharririniz alâ melei'n-nâs cereyân etmiş bir vak'ayı serâpâ tahrîf ederek bir da'vâ-yı müzevver ile başmuharririmiz Mehmed Âkif Bey'e tecâvüz ettiği zaman yine şahsiyyâtı mesleğimize yakıştıramadığımız için sükût etmiş ve [1](وَلَا تَسُبُّوا الَّذينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ فَيَسُبُّوا اللهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ) âyet-i kerîmesine tebe'an keff-i lisânı evlâ görmüştük. Fakat sizler maatteessüf bu âyet-i kerîme ile hal ve şânları takbîh edilen müşrikînden de ileri giderek kendinize bir tecâvüz vâki' olmadan ehl-i İslâm'ın dînine, akîdesine, mukaddes tanıdığı kimselere tecâvüze başladınız. Nitekim *İctihâd*'ın geçen hafta çıkan 69. Nüshasında *Eşne'ü's-Siyer* ünvânı tahtında ve imzânızla bir makāle var idi. Güyâ *Sırâtımüstakīm* muharrirlerine hücûm etmek istemişsiniz. Bunda istiğrâb edilecek bir şey yok. Lakin ittihâz ettiğiniz sernâmenin sonundaki imzânıza derece-i tevâfukunu bulmakta hayli müşkilât çekiyoruz. Zirâ isminize bakılacak olursa efrâd-ı müslimînden, ümmet-i Muhammediyye'den bir ferd olacaksınız. Sernâmenin muhtevî olduğu ma'nâ-yı şenâ'atin bütün müslümanların canlarından azîz bildikleri hâdî-i a'zam, resûl-i ekrem sallallâhü aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin sîret-i seniyyelerine tarafınızdan izâfe edilmesi ise zerre îmânı olanların tüylerini ürpertiyor.

Hiçbir düşman-ı dînin hakk-ı âlî-i risâlet-penâhîde revâ gördüğünü bu ana kadar duymadığımız bu terkîb-i fazî' ve şenî'i en evvel bir "Eyüb Sabri"nin kaleminden sâdır olmuş görünce (رد الله كيدقائله فى نحره) deyip geçecektik. Fakat görüyoruz ki siz İctihâdcılar bütün ümmet-i Muhammediyyeyi dinsizliğe az meyyâl olmakla muâheze ve [2](لا تجتمع أمتي على ضلالة) va'd-i celîl-i nebevîsinden gaflet ederek hepsinin dalâlette olduğunu iddi'â ediyorsunuz. Ve asıl kendinizin cemâ'atten ayrıldığınızı unutarak halkı yeni bir dîne, kendi fikrinizce asıl akîde-i sâf-ı İslâm'a da'vet edip duruyorsunuz. Yaygaralarınıza bakılırsa ta asr-ı celîl-i nebevîden bu güne kadar ne kadar sahâbe, tâbi'în, müctehidîn ve sâir ulemâ-yı din gelmişse, dîn-i İslâm'ı anlamamışlardır da bu dîni yalnız sizler yani usûl-i îmâniyyeyi, zarûrât-ı dîniyyeyi hurâfât diye neşir ve i'lân eden, din nâmına ağzını açanları Kara Kuvvet diye tezyîf ve tahkîr eden yalnız sizler anlamışsınız. Dînimizi beğenmemekte, ahkâm-ı şer'iyyeye fikren mu'ârız kalmakta belki muhtâr olabilirsiniz. Fakat daha akîde nâmına âmentüyü, amel nâmına tahâret ahkâmını öğrenmeden ulemâ-yı İslâm'ın sâbikūn ve lâhikūnuna ilmen iddi'â-yı rüchân etmek, hepsini din câhili farz etmek her halde pek gülünç bir da'vâdır.

Müslümanlığın mebâdîsinden bile gāfil birkaç muharririn *İctihâd* bayrağını açtıklarını ilk duyduğumuz vakit –ne yalan söyleyelim– pây-ı taht-ı hilâfette yeni bir pazar-ı ilhâdın resm-i küşâdı icrâ olunduğuna kâni' olarak bu malın da kendisine göre müşterîsi vardır diye pek de o kadar ses çıkarmamıştık. Dînin de, küfrün de tâlibleri, müşterileri vardır. Kumaş ticâreti gibi efkâr ve akāyid ticâreti de kānûnen serbesttir. Binâenaleyh [3](فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) âyet-i kerîmesini şi'âr edinerek vukū'âta seyirci kalmak îcâb ediyor idi. Lakin arkadaşlarınız ticâretlerini kâsid görünce, küfr-i mahz ve hâlisin açıktan sürülür bir mâl olmadığını anlayınca onu da tağşîşe kalkıştılar. Şimdi artık kendinden bî-haber zavallı halkın istikrâh edecekleri zehirli hapları sözde din boyasıyla telvîn ederek yutturmaya çalışıyorlar.

Vâkı'â dîne muhabbet mazharından görünerek dîne fesâd karıştıran ilk mülhidler *İctihâd* bayrağı altında toplananlar değildir. (Hoş bunlara dîne fesâd karıştırıyor demek doğru da değil ya. Bunlar ilhâdı tağşîş ediyorlar. İlhâda hîle karıştırıyorlar.) Yehûdilikten, Mecûsîlikten dönmüş vera'nümâ pek çok sahtekarların dînimize nâ-sezâ şeyler karıştırmaya çalıştıklarını târîh bize gösteriyor. Lakin dînimizin âb ü tâb-ı safâsını bulandırmak dâ'iyesine düşenler hiçbir vakitte dinden bî-haber olmakla ithâm edilemezlerdi. Hepsi de dînin hakāyıkına muttali' idiler. Ve avâmı ancak havsala-i cehle sığamayacak dekāyik oltalarıyla avlarlar idi. Zirâ şurası muhakkaktır ki irşâd ve hidâyet ilme ne kadar muhtâc ise idlâl ve iğvâ da o kadar ilme muhtâcdır.

Bu dînin hâfız ve hâmîsi olan Cenâb-ı Hakk'a yüz binlerce hamd ü senâ olsun ki ulûm-ı İslâmiyye'nin eyyâm-ı şevket ve iclâlinde bu müfsidlerin fesâdına esâtîn-i ulemâyı siper ettiği gibi bugünkü eyyâm-ı cehl ü nâdânîde de husemânın cehlini siper ediyor. Bizi bu gün idlâle çalışanların din bâbındaki ilmi perde-i riyâ ve nifâk olmaya bile salâhiyet kesb edemeyecek derecede yufkadır. Bunlar müslümanlara Müslümanlığı bilmiyorsunuz diye ağız dolusu sebb ü şetm ederken en câhil bir müslümanın bile tab'an ibâ ve istinkâr edeceği fezâhatlerle sütunlar dolusu yazı yazıyorlar. Bundan evvelki nüshada bir refîkınız [4](يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللهَ اصْطَفَيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَيكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ) hitâb-ı celîliyle sâha-i tahâreti her türlü vasma-i iştibâhdan tenzîh edilen bir sıddîka-i betûl ile [5](إِنَّ اللهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اِسْمُهُ الْمَسيحُ عيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجيهًا وَاَتَيْنَا عيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ)* ve **[303]** (فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) gibi âyât-ı kerîme ile şân-ı celâleti tebcîl edilmiş bir nebiyy-i kerîm hakkında tabakāt-ı beşerin en pest derekâtındaki esâfilin bile kendi haklarında tasdîkinden istihyâ edecekleri isnâdât-ı şenî'ada bulunmuştu. Bu sefer de siz, sîret-i celîle-i Muhammediyye sallallâhü aleyhi veselemi *Eşna'ü's-Siyer* gibi –ihtiyâc-ı nakl olmasa ağıza alamayacağımız– bir ta'bîr-i galîz ile tezyîf ediyorsunuz. Ve yine bu sütunlarınızda nâsı idhâl için kabûl ettiğiniz usûl-i ta'biyeye ri'âyetkâr olmuş olmak için bir *Buhârî* hadîsine, bilcümle ashâb-ı siyer ve meğāzînin müttefikan rivâyet ettikleri bir vak'aya "bühtân-ı azîm" diyorsunuz. Bu hareketinizle hem şân-ı âlî-i risâlet-penâhîyi hâşâ aklınızca tenzîle, hem de dînin en mühim me'hazlerinden biri olan, Kitâbullâh'dan

[1] En'am, 6/108.

[2] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2999.

[3] Kehf, 18/29.

[4] Âl-i İmrân, 3/42.

[5] Âl-i İmrân, 3/45.

* [Bakara, 2/87] İsa aleyhisselâmın zikrini tebcîl eden âyât-ı kerîmenin adedi yetmiş dört, Meryem aleyhisselâmın da tahâret-i zeylini müsbit olan âyât-ı *Kur'ân*iyye'nin adedi otuz ikidir.

sonra esahh-ı kütüb olmak üzre i'tikād edilen *Sahîh-i Buhârî* hakkındaki i'timâdı selbe çalışıyorsunuz.

Bu kadar dolaşık yollardan hedef-i maksûdu aramaya bilmeyiz ki ne hâcet var? Sözü özüne uyar bir kimse görünmek daha hoş değil mi? Sözünüzü açık söyleseniz, muzmerinizi ağzınızda çiğnemeden anlatsanız daha merdâne olmaz mı? Madem ki sizde olduğunuz gibi görünmeye cesâret yok, biz de size göründüğünüz gibi mu'âmele ederek sakatâtınızı beyân ve iğfâl etmek istediğiniz ukūl-i basîtaya hangi nazik ve hassâs tellere saldırdığınızı ifhâm edeceğiz. Bu tarzdaki hücûmların müslüman nâmını taşıyan, Müslümanlık da'vâsında bulunan bir kimseden sâdır olup olamayacağını anlatacağız. Zirâ artık maskeyi kaldıracak zaman hulûl etmiş ve hatta çoktan beri geçmiştir. Sizinle hasbihâlimiz gāyet açık olacağı için sözlerimiz ihtimâl ki biraz gücünüze gidecektir. Lakin emîn olunuz ki dünyâ ve âhirette veliyy-i ni'met-i a'zamımız olan Peygamber-i zîşânımıza ve yine o Peygamber-i zîşânın bize teblîğ ettiği Kitâb-ı kerîmin tebcîl ettiği enbiyâ ve sıddîkîne ettiğiniz ta'arruzât sizin hâsıl olacak iğbirârızla kābil-i kıyâs olmayacak derecede bizi dilhûn etmiştir. Şimdilik yalnız sizi muhâtab ediyoruz. Son makālenizde:

Kılıçzâde Hakkı Beyefendi'nin *Akvemü's-Siyer* makāle-i tenkīdiyyesi münâsebetiyle hâtıra gelen ve bundan hayli zaman evvel *Sırâtımüstakīm*'de görülen bir fıkra-i acîbeyi mevzû' bahs edeceğim.

"Kâriîn, hayretle göreceklerdir ki *Akvemü's-Siyer* ile *Eşna'ü's-Siyer* arasında ne kadar sıkı bir irtibât ve bilakis ne derece fark-ı mühim var. Aradaki irtibât, sîret-i nebeviyeye dâir olmaları, her ikisinin âlûde-i hurâfât bulunmaları i'tibârıyladır. Beynlerindeki farka gelince bu dahi mâhiyetlerinin nisbet-i hiffet ve gılzatı haysiyetiyledir."

Diyorsunuz. Burada biraz tevakkuf edelim. Şu birkaç satırınızla iki büyük hatâda bulunuyorsunuz *Akvemü's-Siyer* ta'bîrine mukābil bir terkîb-i şenî' isti'mâline cür'et ediyorsunuz. Ondan sonra da siyer-i nebeviyyenin sallallâhü aleyhi vesellem hâşâ sümme hâşâ âlûde-i hurâfât olduğunu söylüyorsunuz.

Her şeyden evvel o ta'bîr-i ma'hûdunuzdan dolayı –gülünç olsa da– size tevbe ve istiğfâr teklîf etmek hakkımızdır. Zirâ müslümanım diyorsunuz ve sözde makām-ı âlî-i nübüvveti şevâibden tenzîh ve tebriye gayretini gütmek dâ'iyesindesiniz. Bu da'vâya göre size tevbe lâzım gelir. Şâyed "teklîfiniz pek hamdır" derseniz içine sığındığınız hısn-ı islâm'dan evvel be-evvel çıkınız da mu'âraza ve mücâdelemizi açıktan yapalım deriz.

İkinci noktaya gelince siyer-i nebeviyye sallallâhü aleyhi vesellem hakkındaki fikrinizi tashîh etmek îcâb eder.

İlm-i siyer ilm-i târîhin zât-ı [a]kdes-i risâlet-penâhî ile ashâb-ı güzînine hâs olan kısmına ıtlâk olunur. Vekāyı'-ı İslâmiyyeyi alâ vechi's-sıhha zabta ulemâ-yı akdemînimizin sarf ettiği i'tinâ hiçbir kavmin mü'elliflerinde görülmüş şeylerden değildir. İlm-i târîh ulûm-ı nakliyyedendir. Ulemâ-yı selef rahimehumullâh *Kur'ân*, Hadîs, rivâyet-i şi'r-i Arab kabîlinden ulûmda olduğu gibi bunlarda da ellerinden geldiği kadar tashîh-i nakil ve isnâda gayret etmişler ve bu uğurda ilm-i nakd-i ricâl nâmıyla bir de ruvâtın intikād-ı ahvâlini kâfil bir ilim vücûda getirmişlerdir. Ulemâ-yı İslâmiyye'nin en büyük himmeti tashîh-i nukūle masrûf olmuştur. Ananeye dâhil olan ricâl-i isnâdın biri za'îf veya mecrûh veya mechûl veya metrûk olunca rivâyetin kıymeti derhâl değişir. Bu i'tibâr ile menkūl de derecât-ı muhtelifeye inkısâm etmiş ve her kelimesi hadd-i tevâtüre bâliğ olan *Kur'ân-ı kerîm* ile bazı ehâdîs-i mütevâtire nakil i'tibâriyle birinci mertebeyi bulmuştur. Ondan sonra mütevâtir olmayan ehâdîs-i sıhâh, ehâdîs-i hısân, ehâdîs-i za'îfe… ilh. ale'd-derecât nazar-ı i'tibâre alınır. Siyerin ehâdîs ile sâbit olanları –ki ekseriyet i'tibâriyle bu kabîldendir– hadîs kuvvetinde, muhaddisînce hadîs kuvvetinde olmayanları ise daha dûn mertebededir. Asr-ı ashâbdan sonraki vekāyi'-i târîhiyyeye müte'allik rivâyât o derece-i kuvvette olmamakla beraber yine her halde esânîdin alâ kadri'l-imkân sahîh olmasına i'tinâ edilmiştir. Meselâ İbni Cerîr *Taberî Târîh*'inde, İbni Kuteybe *el-İmâme ve's-Siyâse* nâmındaki eserinde hiçbir vak'ayı ananesiz rivâyet etmezler *Târîh-i Taberî*'nin Frenklerce bu kadar mu'teber olmasındaki hikmet budur. Rivâyetçe edilen bu i'tinâ hiçbir kavimde görülmemiş ve herhalde vüsûk-ı nakl nokta-i nazarından en dûn derekede addettiğimiz tevârîh-i siyâsiyye-i İslâmiyye diğer akvâmın menkūlât-ı i'tikādiyyelerine çok tefevvuk eder. Hele bahis siyere ve hadîse intikāl edince bu tefevvuk nisbet kabûl etmeyecek derecede artar. Bu gibi şerâit vüsûk ve i'timâdı kat'an câiz olmayan Frenk târîhlerine i'timâd edip de siyer hakkında şüphe etmek hadd-i tavsîfden hâric bir te'assüf ve insâfsızlıktır.

Böyle olmakla beraber kütüb-i siyerde mezkûr bazı vekāyi' ve rivâyâta ta'n edilebilir. Fakat bu ta'n zât-ı vak'adan ziyâde vak'anın râvîlerine teveccüh eder. Bir vak'anın hoşunuza gidip gitmemesi vukū' veya adem-i vukū'unu **[304]** istilzâm etmez. Garâbet veya adem-i garâbeti de inkâr veya kabûlünü mûcib olmaz. Bu bâbda aranan şey sıhhat-i nakildir. Siz de silsile-i ruvâttaki ricâlden birine ta'n etmek yani yalancılığını, unutkanlığını, garazkârlığını, saf-derûnluğunu isbât eylemek iktidârını hâiz iseniz vak'ayı o yüzden red edebilirsiniz. Yoksa bir vak'anın hoşa gidip gitmemesi, akla mülâyim gelip gelmemesi nokta-i nazarından kabûl veya red kapısı açılırsa risâlet-i nebeviyye de, *Kur'ân-ı Kerîm*'in *Kur'âniyyeti* de hattâ zât-ı mübâreke-i risâlet-penâhînin bu dünyâyı teşrîf buyurmuş olmaları da taht-ı şüpheye sokulabileceği gibi mahzâ tab'a hoş ve akla mülâyim geliyor diye hiç de vâki' olmamış yalanları vaki' olmuş diye kabûle mâni' kalmaz. Düşüncenin ma'kūlü, müslümancası böyledir. Îmânda aklın, nakilde ruvât-ı naklin şehâdetine i'timâd edilir. Delâlet-i akl ile îmân ettikten ve mü'menün-bih olan mesâil-i îmâniyye ile ahkâm-ı şer'iyyenin taraf-ı şâri'den teblîğ olunduğu tarîk nakl ile sâbit olduktan sonra artık istediğime inanır, istemediğime inanmam demeye ve bâhusûs istihfâf ve tahkīre yol kalmaz. Menkūlât içinde zâhir-i ibâreden mütebâdir olan ma'nâ bedâhet-i akla muhâlif ve naklin sıhhati usûl ve kavâ'id-i ehl-i rivâyete nazaran sâbit olursa yine o nakil red edilmez. Onun ma'nâ-yı mecâzîsine gidilir. Bir mahmil-i sahîhi bulunur. Hâsılı te'vîl edilir. Yoksa taraf-ı şâri'den vurûdü sâbit olan bir nass öyle sellemehü's-selâm redde şâyeste görülmez. Binâenaleyh zât-ı âlî-i risâlet-penâhîye akl-ı kāsırınızla yakıştıramadığınız –aklen muhâliyyeti gayr-i müsellem– bir fi'lin naklinden dolayı sî-

ret-i nebeviyyeyi sallallâhü aleyhi vesellem şenâ'atle tavsîf etmeniz şenâ'atin en büyüğüdür. Elinizden geliyorsa, ilminiz yetiyorsa râvîlerin bir tanesini olsun cerh ediniz de Hazret-i Peygamber'e değil, o hazretin sîret-i mübârekesini nakl eden mü'ellife karşı i'tirâzınızı edeb dâiresinde yapınız. Nakle i'tirâza yol bulamazsanız fi'l-i resûle sallallâhü aleyhi vesellem yine bir mahmil-i hüsn bulup îmânınızı âlûde-i küfr ü tuğyân etmekten sakınınız. Çünkü eğer dediğiniz gibi müslüman iseniz şerî'ate siz tâbi'siniz. Şerî'at sizin aklınıza, tab'ınıza tâbi' olmaz.

Gelelim intikād ettiğiniz mes'eleye: Bu mes'ele *Sıratı-müstakīm*'de vaktiyle intişâr edip maatteessüf nâ-tamâm kalan *et-Tecrîdü's-Sarîh* ehâdîs-i şerîfesinden birinin tercümesine âittir. Biz o fıkrayı makālenizden değil, aslından nakl edeceğiz. Zirâ siz nakilde emânetin şart olduğundan gaflet ederek mütercimin her ism-i şerîf-i nebîye mukārin olarak îrâd ettiği tasliyelerin yalnız birini zikr edip diğerlerini her nedense yazmaya üşenmişsiniz. Ulemâ-yı İslâmiyye kâ'idesince rivâyetinizin makbûl olmaması için yalnız bu kadarcık taksîriniz kâfîdir. Naklindeki bu ihtisârınız mütercimin de zât-ı âlî-i risâlet-penâhîye karşı ihtirâmda taksîrini îhâm edeceğinden siz müslümanca bir şâhid-i adl sayılamazsınız. Hem de bilmeyiz ki aynen nakl edip de emânete hiyânet etmeyeydiniz ne olurdu? Acaba o her gün söğmekte olduğunuz Kara Kuvvet'e mi iltihâk ederdiniz? Hiç korkmayınız. Bizce nâkıl-i küfr kâfir olamayacağı gibi, kelime-i İslâm'ın nâkılı de hemencecik mü'min ve müslim olmaz. Hadîs-i şerîfin tercümesi bi-ibâretihâ şöyle idi:

"Enes bin Mâlik radıyallâhü anhün şöyle dediği rivâyet olunuyor:

"Ukl veya Ureyne kabîlelerinden bazı kimseler Medîne'ye geldiler. Tutuldukları mide ağrısından dolayı Medîne'de ikāmet etmek istemediler. Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem sütlü develerinin bulunduğu yere gidip bevillerinden ve sütlerinden içmelerini emr etti. Oraya gittiler. Sıhhat bulunca Nebiyy-i ekrem sallallâhü aleyhi vesellemin çobanını öldürüp ve develerini önlerine katıp götürdüler. Bu haber sabah vakti geldi. Resûlullah sallallâhü aleyhi vesellem arkalarından adam koşturdu. Gün yükselince herîfleri getirdiler. Resûlullah sallallâhü aleyhi vesellem kısâs olarak ellerinin ayaklarının kesilmesini emr etti. Bu cânîlerin gözleri de oyulup Harre* denilen yere atıldılar ki ölünceye kadar su istediler de kendilerine su verilmedi."

Bâlâya aslından naklen aldığımız fıkrayı siz nakl ettikten sonra:

"Ben bu bühtân-ı azîmi okuduğum zaman başıma kaynar su dökülüyor zan ettim. Ve kendi kendime (هذا كذب و افتراء على رسول الله) dedim."

Yaygarasıyla bir kızılca kıyâmet koparıyorsunuz. Bu kadar telâşa mahal yok. Resûlullah sallallâhü aleyhi veselleme iftirâ ediliyor diye telaş etmek, o Nebiyy-i muazzamın gayretini gütmek her halde sizin gibi dînini ve ehl-i dînini istihfâf ve istihkār edenlerden ziyâde [1](مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ) hadîs-i şerîf-i mütevâtirini bize kadar nakl ü îsâl eden hamele-i dîne düşer. Bu hadîs-i şerîfe bühtân-ı azîm diyorsunuz. Hani ya senediniz *et-Tecrîdü's-Sarîh* –eğer tercümesinin mukaddimesini okudunuzsa anlamışsınızdır ki *Buhârî*'nin muhtasarıdır. *Sahîh-i Buhârî* ise uluvv-i isnâdda, sıhhat-i rivâyette ne kadar hadîs kitâbı varsa cümlesine tekaddüm eden iki kitâbın biridir. *Buhârî* bu kitâbdaki üç dört bin hadîsi kendisine vâsıl olan altı yüz bin hadîs içinden kendisince nakline en ziyâde i'timâd olunan ecille-i dînden menkūl olmak üzere ifrâz etmiş ve o asırdan beri *Sahîh-i Buhârî*'nin esahhü'l-kitâb ba'de Kitâbullâh olduğuna hemen icmâ' vâki' olmuştur.

Buna karşı yeni bir cevâbınıza intizâra hâcet yoktur. Zirâ siz o ma'hûd makālenizde:

"Hadîsin doğru olup olmadığını tahkîke ve meselâ isnâddaki inkıtâ' veya ittisâli nazar-ı mülâhazaya almaya lüzûm görmedim. Ve yek-nazarda hükmümü verdim. Zirâ usûl-i hadîsde yalnız bunlara ri'âyet kâfî olmadığını biliyor idim. Evvelâ işkencenin umûm edyânda ve bâ-husûs dîn-i celîl-i İslâm'da harâm olduğunu düşünmüş ve binâenaleyh muharremâttan birinin, hem de bir kebîrenin Hazret-i Resûl cânibinden irtikâb olunabileceğine inanmak, akıl erdirmek için insanın salâh-ı îmân ve îkānını gidermek lâzım olduğunu mülâhaza ve muhâkeme edebilmiştim."

[305] Diyorsunuz ki bu fıkrada kullandığınız isnâd, ınkıtâ', ittisâl, harâm, kebîre gibi şer'î ta'bîrât sizde nev'amâ şerî'ate dâir bir şemme-i ilmin vücûdunu îhâm ediyorsa da makām ve tarz-ı isti'mâlleri ya noksân-ı ilme veyahud eğer hakīkaten varsa kasden tağlît-i ezhân niyyetine delâlet eder. Siz bir fi'l-i resûlün sallallâhü aleyhi vesellem kebîre olabileceğine ihtimâl vermekte muhtârsınız. Biz selâmet-i îmânımızı sıyâneten böyle bir şeyi zihnimize bile uğratamayız. Böyle bir rivâyet salâh-ı îmân ve îkānınızı giderecekmiş. Orası sizin bileceğiniz şey. Bu sözleriniz hiçbir müslime hüccet olamaz. Bizim muhakkak bildiğimiz bir şey varsa o da vak'anın sıhhatidir. *Buhârî*'nin Hazret-i Resûlullâh'a sallallâhü aleyhi vesellem hâşâ iftirâdan beriyyü's-sâha olmasıdır. Ama siz hadîsin sıhhatini tahkîke lüzûm görmez de aklınızla, hem de nâkıs bir ilim ile yek-nazarda hüküm edermişsiniz. Onun ma'siyyeti, vebâli size râci'dir. Dîn-i İslâm'ı esâsından inkâr etseniz size kim mâni' olabilir? Hidâyet ve dalâlet Allah'tandır. *Kur'ân* ile hadîs bârân-ı rahmet gibidir. Ebr-i Nisân şükrün halâvetine halâvet kattığı gibi Ebû Cehil karpuzunu da zehr-i helâhil hâline kor. *Kur'ân* ve hadîs de ehl-i îmânın îmânını tezyîd ettiği kadar hidâyetten bî-nasîb olanların inâdını teşdîd eder.

Ancak hadîs-i şerîfe ta'alluk eden vak'anın tafsîlini kütüb-i siyerden nakil ve hadîs-i şerîfin bahse müte'allik ahkâmını îzâh etmeden evvel bir iki ihtârımız vardır:

Evvelâ edyân-ı sâire ne i'tikādda, ne amelde bize sened olamaz, vâkı'a enbiyâ-yı sâlife salevâtullâhi veselâmühû alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecma'în hazerâtının ümmetlerine teblîğ buyurdukları akāid ve usûl-i diyânât [2](شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهٖ نُوحًا وَالَّذِى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهٖ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰى اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ) nass-ı celîl-i Furkānîsine binâen bizim akāid ve usûl-i diyânetimizden ibâret ise de kendileriyle aramızdaki silsile-i ruvâtın ınkıtâ'ı onlara isnâd olunan

* Harre, Medîne hâricinde karataşlı güneş altında ateş gibi yanar bir yerin ismidir ki Yezid bin Muaviye zamanında Harre Vâk'ası diye şöhret olan vak'a orada cereyân etmiştir.

[1] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâiz, 33.

[2] Şûrâ, 42/13.

şeylerle ihticâca mâni' olduğu gibi bugünkü müntesibleriyle olan ihtilâfımız da bu nukūlün muharref olduğuna bürhân-ı vâzıhdır. Ahkâm-ı ameliyye ise usûl-i akāid gibi sâbit ve müstekır olmayıp kendilerine nesh târî olmuş olduğundan farz-ı muhâl olarak sıhhat-i nakle imkân bulunsa bile bunlar taraf-ı şâri'den bize vusûlünü yakînen bildiğimiz ahkâma karşı bize hüccet olamazlar. Enbiyâ-yı izâm hazerâtına intisâb eden edyân böyle olunca diğerlerini kāle bile almak abes olmaz mı? O halde mü'menün-bih olan şeyleri diğer bir dînde arayamayacağımız gibi hil ve hürmet ahkâmını da başka bir dînden alamayız. Dîn-i Muhammedî'den başka ne kadar edyân varsa nübüvvet-i Muhammediyyeyi sallallâhü aleyhi vesellem inkâr ediyorlar diye bi'set ve risâlet mes'elesinde şüpheye düşecek bir müslüman tasavvur edemeyeceğimiz gibi, bütün milel ve akvâm hamr ile lahm-i hınzırı istihlâl ediyorlar diye: "Biz ne duruyoruz? Bütün milletlere muhâlefet etmekte ma'nâ nedir?" demek de hiçbir müslümanın hâtırına gelmez. Binâenaleyh hadîs-i sahîhi tanımak istemediğinizin vechini beyân ederken edyân-ı sâire ile ihticâcınız insanın salâh-ı imân ve îkānını değilse bile gāfillerin selâmet-i akl ve iz'ânını giderecek mugâlatalardandır.

Sâniyen başka edyânda işkencenin hil ve hürmetine dâir bir şey bulunduğuna vâkıf değilsek de her halde işkencenin taraf-ı âlî-i risâlet-penâhîden bilâhare nehy edildiği ma'lûmumuzdur. Şerî'atimiz şerâyi'-i sâlifeyi nâsih olduğu gibi sırf ahkâm-ı ameliyyeye maksûr olmak üzre kendisinde de ahkâm-ı nâsiha ve mensûha vardır. Dîn-i İslâm'ın ahkâmı hüküm ve mesâlihin iktizâsına göre tedrîcen ve yirmi üç senede tamam olmuştur. Bidâyette gah örf ve âdete ve gah devre-i te'essüs-i din olan o mühim senelerin bazılarında dâ'î-i maslahata binâen nehy edilmeyen şeyler muahharan nesh edilmiştir. Hürmet-i hamr üç kerede tekarrur etti. Hürmet-i ribâ pek sonra teblîğ olunan ahkâmdandır. "Hadîs-i ureniyyîn" nâmıyla beyne'l-muhaddisîn şöhret-yâb olan bu hadîs-i şerîfin mutazammın olduğu hükm-i "Müsle"de o ahkâm-ı mensûhadan biridir. Amma mensûh da olsa sizin yine hoşunuza gitmeyecekmiş. Tarafınızdan, başınıza kaynar su dökülüyor zannettirecek bir şey diye telakkī edilecekmiş. Orasına biz karışmayız. Biz hil ve hürmetin, sağâir ve kebâirin muhassıs ve mu'ayyini şerî'attir i'tikādındayız. Şer'in tahrîm etmediği şey helâldir. Biz hattâ bütün insanların zihninde ef'âlin hüsn ü kubhu hakkında mevcûd olan tasavvurâtı da şerâyi'-i ilâhiyyenin telkīn ettiği ahkâmın müddet-i medîde nefâzı sâyesinde hâsıl oluş birer iz diye telakkī ederiz. Zirâ her yerde mu'allim-i edeb ve ahlâk ibtidâ enbiyâ-yı izâm hazerâtı olmuş, hak ve vazîfe fikirlerini insanlara ibtidâ onlar vermiş ve bu fikirler de murûr-ı zaman ile gönüllerde kökleşerek beyne'l-beşer bir şekl-i âm ve şâmil almıştır i'tikādındayız. Bilemeyiz ki kable'n-nesh vâki' olup bir âyet-i kerîme ile te'eyyüd eden ve hattâ âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü olan bu fi'l-i resûlü beğenmiyorsunuz da elân mensûh olmayan cihâd, kısâs, recm-i muhsana gibi ahkâmı beğeniyor musunuz? Yoksa bunlar da tab'ınıza, akl-ı kâsırınıza muvâfık değildir diye kebâirden, hem de umûm edyânda harâm olan kebâirden midir? Bundan da bahsediş başınızdan kaynar su döküldüğü hissini vermiyor mu?

Zât-ı vak'aya gelince, *Buhârî*'de tercüme olunan kısmı muhtasar olduğundan kütüb-i siyere mürâcaatle daha fazla tafsîlât verelim. Muhtasar olduğu için *Sîre-i Dehlâniyye*'yi esâs ittihâz ediyoruz:

Bu mü'ellifin beyânına göre Ukl ve Ureyne'den olan kimselere karşı Kureyş rüesâsından olup feth-i Mekke senesinde şehîd olan Kürze bin Câbir el-Fihrî radıyallâhü anhın kumandasında bir seriyye gönderildi. Vak'a hicretin altıncı senesinde, bir rivâyete göre Cumâdelûlâ, diğer rivâyete göre Şevvâl ayında cereyân etti. Sebebi de şu idi: Ukl ve Ureyne kabîlelerinden yedi, sekiz kişi resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellemin huzûr-ı âlîlerine gelerek İslâm üzere bey'at ve kelime-i tevhîdi telaffuz ve müslüman olduklarını izhâr ettiler. **[306]** Bu adamlar Medîne'ye geldikleri vakit hasta, benizleri sararmış, karınları şişmiş bir halde idiler. Ve: "Yâ Resûlallah! Biz fakīriz. Bizi barındır, yedir, içir" diye istirhâmda bulundular. Hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhü aleyhi vesellem onları Ashâb-ı Suffa miyânına idhâl buyurdular. Biraz ikāmetten sonra Medîne'nin âb ü hevâsı mizâclarına tevâfuk etmediği için Hazret-i Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem efendimize: "Yâ Resûlallah, biz çölde yaşamaya alışmış koyun, deve sâhibleri idik. Çayırı, çimeni, bağı, bağçesi bol yerlere alışık değiliz. Medîne'de ikāmet hoşumuza gitmiyor. Develerinizin bulunduğu yere çıkmamıza izin verseniz…" dediler. Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem bunların ihtiyâcâtını tesviye için çobanıyla beraber bir deve sürüsü tahsîs edilmesini emr ettiler. Develer sadaka develeri idi. Yani beytü'l-mâle âit idi. Ve bu adamlara da: "Develerin bulunduğu yere gidip süttlerini ve bevillerini içerek tedâvî ediniz" buyurdular. Bunlar oraya gittiler. Ve tedâvî edip kesb-i sıhhat ettiler. Vücûtları sağlamlaşınca irtidâd ederek Nebiyy-i mükerrem sallallâhü aleyhi vesellem efendimizin çobanı Yesâr'ı (radıyallâhü anh) katl ile develeri önlerine katıp götürdüler. Bu Yesâr Resûlullah sallallâhü aleyhi vesellemin azatlısı idi. Hâin herîfler onu katl ettikleri zaman müsle yaptılar. Yani elini ayağını kestiler. Ve gözlerine diken batırdılar.* Vak'a hakkında Medîne'ye haber gelince Resûlullah sallallâhü aleyhi vesellem onları ta'kīb etmeye yirmi atlı me'mûr ederek üzerlerine Kürz bin Câbir El-Fihrî'yi emîr nasb etti. Kürz bin Câbir radıyallâhü anh onları yakalayıp huzûr-ı âlî-i risâlet-penâhîye getirdi. Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi vesellem de irtidâd, küfrân-ı ni'met, kat'-ı tarîk ve katl ü işkence gibi fi'illerine kısâs olmak üzre ellerinin, ayaklarının kat' olunmasını ve gözlerinin çıkarılmasını emr ettiler. [1](إِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ) âyet-i kerîmesinin sebeb-i nüzûlü bu vak'adır.

Kütüb-i siyerin vak'a hakkındaki rivâyetleri muhtasaran budur. Bunun tercüme olunan *Buhârî* hadîsine mutâbakati ise şüphesizdir. Zâten doğrusunu aramak lâzım ise tashîh-i vak'a için kütüb-i hadîs kütüb-i siyerden daha metîn bir umdedir. *Buhârî* bu hadîs-i şerîfi yedi yerde ve dokuz tarîk ile tahrîc eylediği gibi *Müslim* de *Hudûd* bâbında yedi tarîk ile ve Ebû Dâvud *Kitâbü't-Tahâre*'de beş tarîk ile ve Nesâî

[1] Mâide, 5/33.

* Diğer bazı siyer kitablarında dilinin altına ve gözüne diken batırıp ölünceye kadar o hal üzere bıraktılar.

Muhârebe bâbında dört tarîk ile tahrîc eylemişlerdir. Kütüb-i hadîsin esahhı olan *Kütüb-i Sitte*'den ale'd-derecât en kavî ve en sahîhleri sayılan dördünde böyle yirmi beş tarîk ile sâbit olan bir hadîs hakkında şüphe etmek hiçbir müslümanın kârı değildir. Meğer ki sizin gibi yek-nazarda hükmünü verenlerden ola.

Fi'l-i mervînin fi'l-i resûl sallallâhü aleyhi vesellem olduğu sâbit olduktan sonra i'tirâzınızı câlib olan husûsâtı yine müslümanca münâkaşa edebiliriz.

Biz müslümanlarca fi'l-i resûl sallallâhü aleyhi vesellem her ne olursa olsun savâbdır. Ve rızâ-yı Bârî'ye muvâfıktır. Zirâ hakk-ı âlî-i risâlet-penâhîlerinde nâzil olan [1](وَإِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ), [2](وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى. اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى), [3](وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا) gibi âyât-ı kerîme o kadar çoktur ki ta'dâd bile edemeyeceğiz. Hazret-i resûlün sallallâhü aleyhi vesellem kavl ü fi'l ve takrîri bizim için şer'-i ilâhîdir. Bu Urenîler hakkında revâ gördükleri mu'âmeleyi de – sizin gibi– maâzallâhi te'âla kebîre, harâm, ahlâksızlık (خذل الله قائلها واخزاهم) addedecek yerde vahiy tarîkiyle emr edilmiş rızâ-yı Bârî'ye tamâmıyla muvâfık bir kurbet addederiz.

Bu herîfler taraf-ı âlî-i risâlet-penâhîden telkîn-i îmân ve İslâm ve ehl-i Suffa miyânında îvâ ve it'âm ve marazları mübeddel-i şifâ oluncaya kadar kendilerine her türlü ihtiyâçlarını kâfil bir deve sürüsü de tahsîs ve in'âm edilmişken bedenleri biraz zindegî bulur bulmaz bunca ni'metlere mukābil küfr, tuğyân, sirkat, kat'-ı tarîk, ra'î-i resûllâhı (sallallâhü aleyhi vesellem) katil ve a'zâsını katl ile dilinin dibine ve gözünün içine diken sokarak vefât edinceye kadar eşedd-i azâb ile ta'zîb gibi fezâhatleri, şenâ'atleri irtikâb etmiş habîsü't-tab' ve vâcibü'l-katl kimseler idi. Cânib-i âlî-i peygamberîden haklarında revâ görülen ağır mu'âmele yapmış oldukları fi'ile mislen mukābeleden, icrâ-yı kısâs emrinden ibâret olmuştu. Bunlar [4](وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فى دينِ اللهِ) mazmûnuna –îmâen– dâhil olan ve afv ü merhamete, tahfîf-i azâba müstehak olmayan canavarlar idi. Kısâs ve mukābele-i bilmisl ise [5](فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ) ile [6](وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ) âyetlerinin nass-ı sarîhine binâen henüz ıtlâkı üzere cârî olup bu emr-i âmmı tahsîs edecek bir nehy-i muahhar henüz nüzûl ve vürûd etmemişti. Ale'l-husûs o târîhde henüz hâl-i teşekkülde bulunan devlet-i İslâmiyye'nin te'sîs-i kavâid-i mikneti kuvvetten başka bir nâsıha ser-fürû etmek şânından olmayan bu gibi eclâf-ı A'râbın hükûmet-i cedîde-i İslâmiyye mü'essislerine tecâvüz etmelerine sed çekmek gözlerini yıldırmaya vâbeste olduğu düşünülürse aynı eşhâs-ı leîme hakkında vâki' olan o büyük âsâr-ı rahmet ve te'attufdan sonraki bu ukūbet-i âdilenin ne büyük bir siyâset eseri olduğu anlaşılır. Zirâ o târîhlerde İslâm henüz za'îf idi. Dâire-i hudûdu Medîne civârından öteye şâmil değildi. Afv u safh ise **[307]** maddeten za'if olanlardan değil, sâhib-i şevket ve miknet olan kavîlerden sâdır olursa müstahsen olur. Maddeten za'if olanın afvıne aczden başka bir isim verilemez. Kuvvet ve kudret zamanında ise afvın kıymeti büyür. Nitekim bu fi'l-i resûlün müsleden nehy hakkındaki ehâdis-i şerîfe ile bir kavle göre mensûhiyyeti de buna şâhiddir.

Müslenin iki ma'nâsı vardır: Biri kısâs ve mukābele bil-misldir. Nitekim [7](قال له ابنه معاوية لَطَمْتُ مَوْلًى لَنَا فَدَعَاهُ أَبِي وَدَعَانِيشم قال امثل منه فعفا) lafzıyla vârid olan Süveyd bin Mukarrin hadîsindeki (امثل منه) (اقتصّ منه) yani "mukābele ederek öcünü al" demektir. Diğeri de maktûlün burnunu kulağını veya sâir a'zasını kesmek ma'nâsınadır ki mu'ahharan nehy edilen müsle işte budur. Münâkaşa ettiğimiz hadîs-i şerîf ile mervî olan müsle ise her iki ma'nâca vâki' olmuş olduğu için bazı ulemâ fi'l-i resûlün mensûhiyyetine bile kāil olmamışlar ve bunu seyyieye misliyle mukābeleye haml etmişlerdir. İkinci ma'nâca müsle hakkındaki nehyi mutazammın olan ehâdîs-i şerîfe müte'addiddir. Meselâ [8](لاَ تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ) hadîs-i şerîfi ateşe yakmaktan, kızgın şiş ile ta'zîb etmekten; [9](انه نهى عَنِ المُثْلَةِ) hadîs-i şerîfi ale'l-ıtlâk müsleden; [10](نَهَى أَنْ يُمَثَّلَ بالدواب) hadîs-i şerîfi müslenin hayvânlara tatbîkinden; [11](مَنْ مَثَّلَ بِالشَّعْرِ، فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ الله خَلَاقٌ يوم القيامة) hadîs-i şerîfi de saç hakkında müsle yapmaktan yani saç, sakal yolmaktan, boyamaktan nehy etmiştir.

Şürb-i ebvâl bahsine gelince bu mes'eleyi biri tedâvî, diğeri tahâret ve necâset, ta'bîr-i diğerle hil ve hürmet nokta-i nazarlarından olmak üzre iki haysiyetle tedkīk etmek lâzımdır.

Arabın deve bevli ile tedâvî ettiği muhakkaktır. Hattâ etıbbâ-yı İslâmiyye'nin müte'ehhirlerinden sayılan Dâvûd-ı Antakî'nin *Tezkire*'sinde ale'l-umûm ebvâlin tıbda isti'mâl edildiği mezkûrdur. Müellif-i müşârun-ileyh: (وجملة الابوال تجلوا لآثار و تصلح العين والاذن وما ازمن من السعال وعسر النفس والطحال واوجاع الارحام خصوصا اذا عتقت وعقدت واعظمها بول الانسان فالابل) ibâresiyle ale'l-ıtlâk bevlin yedi türlü hastalığa devâ olduğunu söylüyor. Ve deve bevlini insan bevlinden sonra bütün ebvâlden daha şifâlı addediyor. *Hayâtü'l-Hayvân* sâhibi Kemâleddin Demîrî de "ibil" kelimesinde: (و بول الابل ينفع من ورم الكبد ويزيد فى الباه) ibâresiyle deve bevlinin iki hâssa-i tıbbiyesi olduğunu beyân ediyor. *Sîre-i Halebiyye*'de de bu vak'ayı beyân sadedinde Arab'ın tedâvî kasdıyla deve yavrusunun bevlini soğutmadan içtikleri beyân edilerek keyfiyet-i isti'mâli îzâh olunuyor. *Buhari* şârihi Aynî de hadîsde mezkûr olan develerin elbân ve ebvâli envâ'-ı istiskādan birine –ki zâhir-i kıssadan da Ure[y]nîlerin mübtelâ olduğu hastalık istiskā idi– ilâc olduğunu zikr ediyor.

Ebvâl-i ibilin necis olması bahsi beyne'l-ulemâ muhtelefün-fîhdir. Bazıları bu hadîs-i şerîfi sened ittihâz ederek eti ekl olunan hayvânâtın bevli tâhir olduğuna kāil olmuşlardır ki İmâm Mâlik ile İmâm Ahmed bin Hanbel ve ashâb-ı Ebî

[1] Kalem, 68/4.
[2] Necm, 53/3.
[3] Haşr, 59/7.
[4] Nûr, 24/2.
[5] Bakara, 2/194.
[6] Mâide, 5/45.
[7] Benzer şekilde, Ebû Dâvud, *Sünen,* 5167.
[8] Buhârî, *Sahîh,* 3017.
[9] Ebû Dâvud, *Sünen,* 4368.
[10] (بالدواب) kelimesi yerine (بالهائم) ile İbn Mâce, *Sünen,* Zebâih, 10.
[11] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 11, s. 41.

Hanîfe'den İmâm Muhammed ile Şâfi'iyyü'l-mezheb olan İstahrî ve Rûyânî ve bu tabakalardan evvel gelen Tâbi'în'den Şa'bî, Atâ, Neha'î, Zührî, İbni Sîrîn, Süfyân-ı Sevrî gibi e'âzım-ı ümmet hep bu zümredendir, İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Şâfi'î ve ashâb-ı Ebî Hanîfe'den Ebû Yusuf ile ashâb-ı Şâfi'î'den Ebû Sevr gibileri ise bütün ebvâlin necâsetine fetvâ vermişlerdir. Maamafîh eti ekl olunan hayvânatın bevilleri de bunlara göre necâset-i hafîfe derecesinden öteye geçmez. Bütün ebvâlin necâsetine kāil olanların delîlleri [1](اسْتَنْزِهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ) hadîs-i şerîfidir. Ve bu hadîs-i şerîfde el-bevl kelimesi bir lafz-ı âmm olmak dolayısıyla ebvâbü'l-ibil lafz-ı hâssını nesh eyliyor.

Bütün ebvâlin necâsetine ve hürmet-i şürbüne zâhib olanlar da onlarla sûret-i mutlakada tedâvî câiz olup olmadığında ihtilâf etmişlerse de hâlet-i ızdırârda ve bazı şurût dâiresinde harâm ile tedâvînin cevâzına hemen kâffe-i fukahâ fetvâ vermişlerdir. Binâenaleyh Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem efendimizin bu kâfir-i ni'met hastalara develerin sütlerinden ve bevillerinden içiniz diye verdikleri emr-i şerîfi necâset-i ebvâle kāil olan ulemâ müdâvât maslahat ve ızdırârına haml etmişlerdir. Deve bevlini tâhir add edenlerin ise senedi zâten bu hadîs-i şerîfdir.

Binâenaleyh bâlâya nakl ettiğimiz ibârenizi müte'âkib:

"Fazla olarak elimizde *(اسْتَنْزِهُوا مِنَ الْبَوْلِ) gibi bir sened-i nâkıs-ı dînî ve bir hüccet-i bâliğa-i nakliyye de var. Bu senedin [2](اشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا) emriyle nasıl te'lîf kabûl edeceğini de düşünüyor idim. Ve İmâm Ebû Hanîfe'nin: "Sıhhatinde şüphe etmediğim ehâdîs on yediye bâliğ olabilir" dediğini dahi tahattur ettiğim cihetle intihâb ede ede böyle bir uydurmasyon hadîsin bir cerîde-i İslâmiye'ye geçirilmesine hayret etmekten kendimi alamıyor idim."

Gibi sözlerinizi züyûf akçe gibi yine size i'âde etmek îcâb eder. Bir kere "Uydurmasyon hadîs" ta'bîrini isti'mâl etmekle cidden bî-edeblik ediyorsunuz. Ve âdetâ Frenk ağzıyla hezeyân ediyorsunuz. İstişhâd ettiğiniz hadîs-i şerîf-i nebevî hüccet-i bâliğa-i nakliyye oluyormuş da hadd-i tevâtüre karîb bir şöhreti hâiz olan hadîs-i mütercem acaba neden hüccet-i bâliğa-i nakliyye olmuyormuş? Kulûb-ı müslimîni iğneli fıçıya sokmak istediğiniz vakit [3](نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ) mazharında görünmek îcâb ettiği için mi?

Bir de İmâm Ebû Hanife'ye isnâd ettiğiniz sözde de silk-i tezvîre sâlik oluyorsunuz. Siz bu rivâyeti güyâ İbni Haldun'dan nakl ediyorsunuz. Hâlbuki e'âzım-ı ulemâdan olan bu müverrih-i İslâmî'ye de, Ebû Hanîfe'ye de iftirâ ediyorsunuz. Ve ukūl-i basîtayı da bu iftirânızla idlâl ediyorsunuz. Yani **[308]** bir taşla üç kuş vurmak istiyorsunuz. İbni Haldun'un sözleri şudur:

"Bir de ma'lûm olsun ki eimme-i müctehidîn bu sınâ'atte iksâr ve ıklâlde yani nakil ve rivâyet ettikleri ehâdis-i şerîfenin çokluğunda veya azlığında mütefâvittirler. Ez-cümle Ebû Hanîfe radıyallâhü te'âlâ anhin rivâyet ettiği ehâdisin adedi on yediye veya ona karîb bir mikdâra bâliğ olmuş derler. İmâm Mâlik rahimehullahca sahîh olanlar *Kitâb-ı Muvatta'*dakilerdir ki nihâyet üç yüz hadîs veya o mikdâra karîb bir şeydir. Ahmed bin Hanbelî rahimehullâhü te'âlânın *Müsned*'inde ise elli bin hadîs vardır."

Sizin naklinizle İbni Haldun'un sözü arasındaki farkı görüyorsunuz ya. İbni Haldun Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiği ehâdisin adedi on yediye bâliğ olduğunu söylüyor. Hattâ *Mukaddime-i İbni Haldun* mütercimi Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi *Tercümesi*'nde: "Nakl ve isnâdı alâ kavlin on yedi hadîse ve rivâyet-i uhrâda elli hadîse bâliğ oldu" diyor. Siz ise mezheb-i imâma göre ehâdîs-i sahîhanın adedi on yediye bâliğ olabilir diyorsunuz. Eyne's-serâ ve eyne's-süreyyâ. Pişvâyân-ı Ehl-i Sünnet'ten olan "mezheb-i Ehl-i Sünnet'in mezheb-i ehl-i hadîs ma'nâsına geldiğini unutmayınız." Böyle bir müctehid-i a'zamın bunca ahkâm-ı fıkhiyyede menât-ı ictihâdı nusûs-ı sünnetten yalnız onyedi hadîse nasıl maksûr olabilir? Gāyeti Hazret-i İmâm rivâyet-i hadîs husûsunda mükessirînden değillermiş. Yani hadîs rivâyeti ile o kadar meşgūl olmamışlar. Artık bilmeyiz ki bundan sizin îhâm etmek istediğiniz gibi on yedi hadîsden başka hadîsi tanımamak ve Kitâbullâh'dan sonra en büyük rükn-i şerî'at olan sünneti böyle topdan yıkmak lâzım geleceği ma'nâsı çıkar mı?

Hâsılı biz bu gibi şeylere nakilde hiyânet, idlâl ve tezvîr deriz. İhtimâl ki "Ben ne bileyim? Bu kadar ince farklara aklım nasıl ersin?" diye i'tizâra kalkışırsınız. O zaman da biz de size: "Kitâbını, sahîfesini gösterdiğiniz bir sözü dosdoğru nakle bile mâni' bir acz ile, zarûriyât-ı dîniyyeyi bilemeyecek bir cehl ile bu kadar büyük işlere karışmak fuzullüğünde ve hattâ irşâd-ı ümmet ve techîl-i ulemâ da'vâsında bulunmak cür'etini nereden buluyorsunuz?" diye sorarız. Buna karşı vereceğiniz en ehven cevap el-câhilü cesûrun kal'a-i nâ-üstüvârına ilticâ ederek cehli bürhân-ı cür'et ittihâz etmektir. Fakat sizin bu cür'et-i savletkârâneyi başka bir sebeble îzâh edeceğinizi pek a'lâ biliriz. Siz Urenîler hadîsini *Sırâtımüstâkīm*'de okuduktan sonra "âdetâ kabınızdan taştığınız"ı hikâye ettikten sonra:

"Nihâyet mezkûr gazete idârehânesine oldukça şiddetli bir mektûb göndermek ilk işim ve ilk vazîfem oldu. Fil-hakīka öyle yaptı idim. Mektûbuma sükûttan başka cevap verilmedi idi. Şimdi ne cevap verileceğini ise kestiremiyorum.

"Yazdığım mektûbda şöyle dediğimi hâtırlıyorum:

"A benim efendilerim! Siz Dozi'ye reddiye yapmaya kalkışacağınıza kendi noksânlarınızı ta'mîrde hasr-ı vakit etseniz fenâ mı olur?"

Diye hikâye-i mâzî ediyorsunuz ki asıl küstahlığınızın illetini hacâlet-bahş üryânlığıyla ortaya döküyorsunuz. *Sırâtımüstakīm* İdârehânesi'nin vâkı'a şu bahsettiğiniz mektûbdan hâlâ haberi yok. Bunun da –diğerleri gibi– bir da'vâ-yı müzevver olmak ihtimâli vardır. Lakin i'tirâf ederiz ki heyet-i tahrîriyyemizin pîşvâ-yı a'zamınız Dozi –zâdellâhü min azâbihî– cenâblarına karşı hürmetsizlik gibi bir cürm-i azîmi vardır. Dozi'ye karşı olan bir i'tirâzın Dozi ümmetine girân gelmesi de pek tabî'îdir. Eğer setre-i riyâ ve nifâka bürünerek İslâmiyet perdesi arkasında idlâl-i ibâd ve ifsâd-ı bilâda sâ'î olmasaydınız sizi Dozi'nin yalnız harâretli ümmeti değil,

---

[1] Dârekutnî, *Sünen,* Lübnan, 2004, c. 1, s. 232.

* Doğrusu (مِنَ الْبَوْلِ)'dir.

[2] Tirmizî, *Sünen,* 1845.

[3] Nisâ, 4/150.

hattâ pek sadâkatli yavruları bile telakkī ederdik. –Zirâ toprağı *"İctihâd"* yığınlarından bol olmasın– Dozi'nin efkâr ve müftereyâtını neşre ne misyonerler ve ne sâir a'dâ-yı dîn-i İslâm sizin kadar gayret etmemiştir. Zât-ı pak-i Muhammedî[ye] (sallallâhü aleyhi vesellem) karşı adâvetle ciğerleri sûzân olan bu kezzâb-ı bî-insâfın eserini bir târîh-i İslâmdır diye vaktiyle hayli aramış, taramışken nüshası tükenmiş olduğundan dolayı elimize geçmemişti. Kitâbın hudûd-ı mazarratı kendiliğinden küçülmüş ve tevsî'-i dâire-i neşri her halde Hazret-i Resûl aleyhisselâma fart-ı muhabbetle ithâm edemeyeceğiniz Avrupalıların bile hâtırına gelmemişken sizin cemâ'atiniz onu Türkçe'ye nakl ve Dozi'nin aklına gelmeyen hücûm noktalarını göstermek için bazen tahşiye ederek Dozi'nin adını duymamış müslümanların mesâmi'ine bütün müftereyâtını hakîkat diye îsâle himmet etti. Müslümanların bu bühtân mecmû'asına para vermekte pek mümsik davrandıklarını görünce protestan misyonerlerinin bâd-ı hevâ *İncil* dağıttıklarına bakarak siz de meccânen dağıtmaya başladınız. Lakin her ikinizin fi'li arasında büyük bir fark var. Onlar "Hıristiyanız, Hıristiyanlığın intişârı için fedakarlık ediyoruz." diyorlar. Siz ise Muhammedîyiz dediğiniz halde Hazret-i Muhammed aleyhisselâma karşı kalbi eşedd-i adâvetle meşhûn olan düşmanların müftereyâtıyla Ümmet-i Muhammediyyeyi idlâle çalışıyorsunuz. Her halde misyonerler sizden çok daha namuskârâne hareket ediyorlar.

Hakîkī muzmerinizi izhâr, bize ve dînimize niçin hücûm ettiğinizi bu sûretle îmâ ettikten sonra yine tecâvüzî bir vaz' alarak:

"Hülâsa bir çok müslümanı [d]înden çıkarmaya, bir çok müsteşrikleri İslâmiyet'in başına hücûma sebeb-i müessir olabilecek olan böyle bir ürcûfenin (!!) rûhumda hâsıl ettiği eziyeti o zamandan beri unutamadım."

Diyorsunuz. Bir kere bu "ürcûfe" ta'birini geri alınız. Dozi'nin hâss-ı ümmetinden olduğunuz için sizin rûhunuzu müteezzî eden, dîn-i İslâm'ın hâlâ pâyidâr olmasıdır. Yoksa dîn-i İslâm'a erâcîf karıştırılması değildir. Hem de ne bu vak'a, ne de diğer vekāyi'-i siyer –sizin gibi ribka-i İslâm'ı zâten hal' etmiş kimseler müstesnâ– hiçbir müslümanı dîninden çıkarmamıştır. Müsteşriklere gelince onların hücûmundan müslümanların pervâsı yoktur. Zâten onlar hücûm için silâhlarını *Sırâtımüstakīm*'den, *Sebîlürreşâd*'dan isti'âre etmezler. Nitekim üstâd-ı a'zamınız Dozi cenâbları belki de *Sırâtımüstakīm* muharrirleri **[309]** dünyâya gelmeden evvel o hezeyânlarını kaleme almış siz evlâdlarına bergüzâr bırakmıştır. Yoksa onun da eline silâh-ı ta'arruzu veren *"et-Tecrîdü's-Sarîh"* mütercimidir mi diyeceksiniz? Maamafîh şurası muhakkaktır ki müsteşrikler âsâr-ı İslâmiyeyi tetebbu' ettikçe İslâmiyet hakkındaki nazarları değişiyor eski müsteşriklerle bugünkü müsteşriklerin "sizinki epey eskilerden sayılır" dinimiz hakkındaki tasavvurları beynindeki fark bu da'vâmıza hüccettir. Onların aklı, irfânı sizlerden ziyâde olduğu, yabancı bir din iken yine tetebbu'dan üşenmedikleri için dînimiz hakkında ilimleri arttıkça adâvet-i mevrûselerindeki şiddet azalıyor. Hücûm da etseler sizin gibi nâdâncasına etmiyorlar. Nâdânlığınızın da işte nümûnesi. Sözünüze devam ederek diyorsunuz ki:

"Vâkı'a ahlâken bu derece çirkin, bu mertebe kerîh ve hasîs bir fi'lin bir nebîden değil, bir mütenebbîden bile sudûruna imkân ihtimâl verilemezse de…"

Artık yeter, bî-hayâlığın en bâlâ mertebesini buluyorsunuz. O derecede ki sözünüzü nakl etmek de hayâsızlık olacak. Karşımızdaki mu'teriz kâfir de olsa hiç olmazsa terbiyeli olmalıdır. Bu noktaya gelince artık sizi muhâtab edinmekte ma'zûruz. Fi'l-i resûlün maazallâhi te'âlâ ahlâken kerîh ve hasîs olduğunu bize söyleyen şakī-i bedzebâna bizim söyleyecek sözümüz yoktur. Cidâlimizi burada kesmek, mahsûl-i cehl olan yukarıki cür'etkârlığınızın netîcesini beyândan ibâret olan bundan sonraki ma'nâsız sözlerinizi nakl etmemek evlâdır. Vesselâmü alâ meni't-tebe'a'l-Hüdâ.

Sebîlürreşâd

HUTBELER

– 4 –

GÜNAH YÜKÜ TAŞIYAN HAKKINDA HUTBE

–mâba'd–

(اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ) "Biz emânet-i kübrâ olan kuvve-i âkıleyi göklere, yere ve dağlara izhâr ederek siz de bu emâneti tahammül ve hakkını edâ edecek kābiliyet var mıdır? dedik." (فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا) "Onlar o emânetin hakkını edâdan korktular ve onu tahammülden ibâ ile kabûl eylemediler" (وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ) "Lakin insan onı kabûl ve tahammül etti." (اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا) "İnsan cehâlet sebebiyle o emânetin hakkını yerine getirmeyerek zâlim oldu."[1] Unsûr-ı beşeriyyet ilmin asıl menşei olan kuvve-i âkıleyi kābil olduğuna ve mürûr-ı eyyâm ile ondan nice ulûm-ı garîbe, nice acîbeler zuhûra geleceğine binâen insanın mahlûkāt-ı sâireye karşı hâiz olduğu fazl u şerefi i'lâm için bu âyet-i celîlede âsümân ü zemîn zevi'l-ukūlden farz edilerek emânet-i kübrâ onlara izhâr olunmuş; onların fıtratında bu emâneti kabûle isti'dâd olmaması (اَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا) ibâresiyle, insanın fıtratındaki isti'dâd dahi (وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ) ibâresiyle ta'bîr buyurulmuştur. Ama insanların çoğu hamâkati akla, cehâleti ilme tercîh ettiklerinden (اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا) ibâresiyle bu hâlleri tavsîf edilmiştir.

(لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ) "İnsan emânete mütehammil oldu ta ki emâneti zâyi' eden erkek kadın, münâfık ve müşriklere Allah azâb etsin." (وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ) "Ve emânetin hakkına mürâ'ât ile Allah'a rücû' eden kadın, erkek mü'minlerin tevbesini de kabûl eylesin" (وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا) "Allah tevbe edenlere mağfiret ve rahmet edicidir."[2]

Ârifînden bazıları diyor ki: Hikmet-i ilâhiyye insandan muhâlefetin zuhûrunu iktizâ etmiş ki Allah'dan da rahmet ve gufrân zuhûra gelsin. İşte bu hikmete mebnîdir ki Allah Âdem'i iki yedi, iki sıfatı ile yaratmıştır. Sıfat-ı Celâli Kā-

[1] Ahzab, 33/72.
[2] Ahzab, 33/73.

bil, yani muhâlefet suretinde; sıfat-ı Cemâli de Hâbil, yani muvâfakat sûretinde zuhûra gelmiştir. Kıyâmete kadar da böyle zuhûr etse gerektir.

Ey ihvân-ı dîn! Allah'ın emânet-i kübrâsını hâmil ve mahlûkātın eşrefi olarak yarattığı bir nev'-i mükerrem ve mümtâzı muhtâc-ı vesâyet kılmaya kalkışmak onun hâlikı ile istihzâ değil midir! Buna alîm hakîm olan Allah râzı olur mu?

İnsanların içinde işbu emânetin hakkını îfâ edemeyenler için yapılacak mu'âmele [1](قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا) kavl-i kerîminde beyân buyuruluyor ki "Nefsini tathîr edenler felâh buldular" demektir. Tatahhürün zâhirî ve bâtınî olmak üzre iki nev'i vardır. Tetahhür-i zâhirînin şerî'at-i İslâmiyye'deki ehemmiyeti ma'lûmdur; Ve mevzû' bahsimize doğrudan doğruya ta'alluku olmadığı için beyânına girişilmemiştir. Burada tahâret-i zâhire hakkında Nasârâ'nın ne kadar lâ-kayd kaldıklarını irâe için Hazret-i İsâ'dan naklen *İncil*'de münderic iki fıkrayı ityân ile iktifâ edeceğim: "Ağızdan herşey karına gidip taşraya çıkarılır… Yıkanmamış ellerle ta'âm etmek âdemi nâ-pak etmez mi (*Matta* 17-20)

Tahâret-i bâtınadan tatahhür ise denes-i me'âsîden tatahhür, ya'nî tevbe etmektir. Bu da efrâd-ı nâsdan kimin hukūkuna tecâvüz etmiş ise hakkını i'âde ile istihlâl, günahdan da nedâmet ile olur. (يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) "Ey mü'minler günahlarınızdan bir daha yapmamaya azm edenlerin tevbesi gibi tevbe ve Allah'a rücû' ediniz." (Sûre-i Tahrîm 8) kavl-i kerîminde beyân buyurulduğu üzre bu yolda tevbe vâcibdir. (وَتُوبُوا اِلَى اللهِ جَميعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) "Ey mü'minler cümleniz tevbe ve Allah'a rücû' ediniz belki felâh bulursunuz." (Sûre-i Nûr 3) âyet-i kerîmesi de bunu ifâde ediyor.

Tevbe eden kimselerin günahlarını Allah kemâl-i lutf u kereminden afv ü mağfiret eder. **[310]** (وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللهَ يَجِدِ اللهَ غَفُورًا رَحيمًا) "Kim ki başkasına fenalık yapıp yahud nefsine zulm edip ba'dehû Allah'dan afv dilese Allah'ı mübâlağa ile yarlığayıcı ve rahmet edici bulur." (Sûre-i Nisâ 110) (وَهُوَ الَّذى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ) "Allah kullarının tevbesini kabûl ve günahlarını afv eder." (Şurâ 25) [2](اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ) hadîs-i şerîfi mûcebince dahi günahdan tevbe eden kimse hiç günah işlememişe döner ve ondan dolayı münâkaşa olunmaz. Diğer bir hadîs-i şerîfde [3](مَا مِنْ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلى الله مِنْ شَابَ تَائِب) yani "Nezd-i ma'nevî-i ilâhîde tevbe eden bir gençten daha sevimli bir şey yoktur" buyurulmuştur.

Allah'ın lutf u keremi o derece âlîdir ki tevbe edenlerden bazılarının seyyiâtını bile hasenâta kalb eder. (مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ) "Tevbe ile îmân ve amel-i sâlih edenler yok mu Allah onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder." (Furkân 70)

Şunu da beyân edeyim ki tevbe edenler tâib ve tevvâb olmak üzere ikiye ayrılabilir. Tâib yalnız zünûb-ı zâhireden tevbe eden kimsedir, tevvâb ise zünûb-ı bâtınadan yani ahlâk-ı zemîmeden tatahhür eyleyen kimsedir. Mücerred zünûb-ı zâhireden tevbe edenler ayrık otunu kesip kökünü bırakanlara benzer: Nefs-i emmârenin teşvîkiyle tevbesini nakz etmek ihtimâli vardır. Acı ağacın kökünü tamâmen kalbden kal' etmedikçe yerine tatlı ağaç bitmez. Hatîb-i Nasrânî'nin bâlâda "seretân illetine benzer" diyerek izhâr-ı havf ettiği de bu türlü tabî'atlerdir. Zünûb-ı zâhire ile beraber ahlâk-ı zemîmeden tevbe edenler ise ayrık otunu kökünden kal' edenlere benzer: Bir daha tenebbüt etse bile pek nâdir olur. Bu yolda tatahhür edenleri Allah kendi muhabbetiyle tebşîr etmiştir: (اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرينَ) (Sûre-i Bakara 222) Bir hadîs-i şerîfde dahi [4](خِيَارُكُمْ كُلُّ مُفْتَنٍ تَوَّابٌ) "En hayırlınız düçâr-ı fitne olduktan sonra mübâlağa ile tevbe edenlerdir" buyurularak tevvâbların derecesi ta'yîn olunmuştur. Lakin bu dereceyi ihrâz etmek kolay bir şey değildir. Bunun için [5](أعدى أعدائك نفسك التي بين جنبيك) hadîs-i şerîfi mûcebince insanın kendi vücûdunda bulunan düşmanlarını kahr etmekle olur ki nefs-i emmâre ve levvâme ve mülhimedir. [6](رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر) hadîs-i şerîfinde insanın nefsiyle olan şu mücâhedesine "cihâd-ı ekber" tesmiye buyurulmuştur.

Tevbe husûsunda, bizim Hatîb-i Nasrânî'nin nazar-ı dikkatinden kaçmış olması ihtimâline binâen, avâm ile havâssa âit tevbelerden de bir nebze bahs etmek lâzım geliyor. Avâmın tevbesi bâlâda görüldüğü üzere cehd ü sa'y sarfıyla râhat-ı bedenden meşakkate, ma'siyetten tâ'ate, ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye, nârdan cennete rücû'dur. Havâssın tevbesi ise evvelkinden sonra husûl bulup mukarrebîne âittir ki hasenâttan ma'ârif-i sübhâniyyeye, derecâttan kurbet-i ilâhiyyeye, lezzât-ı nefsâniyyeden lezzât-ı rûhâniyyeye rücû'dan, yani mâsivâyı terk ve Allah ile muvânesettir, ona ayn-ı yakîn ile nazar etmektir. Vücûd kazanmak öyle bir günahdır ki sâir günahlar ona kıyâs olunamazlar. Resûl-i ekrem hazretlerinin (وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ) (Sûre-i Mü'min 55)[7] kavl-i kerîmi muktezâsınca yevmî yüz kere istiğfâr ettiği işte bu zenb-i vücûd idi. Âhirette dâr-ı selâma vusûl ve vechullâha nazar ancak bu sûretle istihsâl olunur.

Buraya kadar tevbeden ve tevbe ile bilcümle ma'âsînin ve hattâ küfrün afv olunacağından bahsettik. Hâlbuki Cenâb-ı Hakk'ın deryâ-yı rahmetine pâyân yoktur. Dilerse küçük büyük bilcümle me'âsîyi gafûrun rahîm isimleriyle afv edip onlardan dolayı muâheze eylemez. Gerçi Hatîb-i Nasrânî'nin bâlâda ityân eylediği [8](وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى) kavl-i kerîmine istinâden Mu'tezile fırka-i İslâmiyyesi bilâ-tevbe kebâir hakkında afvı inkâr etmişlerse de bu âyet-i kerîme yukarıda îzâh edildiği üzere küffâra mahsûsdur. (اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) kavl-i kerîmi Allah'ın şirkten mâadâ ma'âsîden dilediği kimseyi afv edeceğini isbât etmektedir. (Nisâ 48)[9] Hazret-i Âdem'e âit hutbede mevzû'-ı bahs ettiğimiz [10](قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ) kavl-i kerîmi daha şümûllü bir sûrette bu beşâreti muhtevîdir.

---

1 Şems, 91/9.

2 İbn Mâce, *Sünen,* 4250.

3 es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* 11964.

4 Beyhakî, *Şuabü'l-Îman*, c. 9, s. 327.

5 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 412.

6 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 1362.

7 Metinde âyet numarası "54" olarak yazılmıştır.

8 Bakara, 2/48.

9 Metinde âyet numarası "46" olarak yazılmıştır.

10 Zümer, 39/53.

Allah'ın erbâb-ı ma'âsî hakkındaki bu lutf-ı mahsûsu doğrudan doğruya zuhûra geleceği gibi sevdiği kulların delâlet-i şefâ'atleriyle dahi husûle gelebilir. Gerek enbiyâdan ve gerek mü'minînden Allah'ın izin verdiği zevât şefâ'at edebilirler. Buna delâlet eden bir takım âyât-ı celîle vardır. Ez-cümle Sûre-i Meryem'de [1](لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا) buyurulmuştur ki "Yevm-i kıyâmette şefâ'ate mâlik olamazlar, ancak tevhîd ve îmân ile nezd-i Rahmânî'de ittihâz-ı ahd eden mâlik olur" demektir. Tâhâ Sûresi'ndeki [2](يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا) âyet-i celîlesi dahi buna delâlet eder ki "Yevm-i kıyâmette şefâ'at fâide vermez, ancak kimin için şefâ'at edilmesine Allah izin verir ve kimin şefâ'at hakkındaki sözünden râzi olursa ona fâide verir" demektir. (مَنْ ذَا الَّذى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِه) kavl-i kerîmi de izn-i ilâhî ile şefâ'atin vukū'unu irâe etmektedir. (Bakara 255)[3]

Şefâ'ate ehil olanların ser-efrâzı Resûl-i müctebâ hazretleridir, zirâ hakkında [4](وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) buyurulmuştur. [5](وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى) kavl-i kerîmi mûcebince de Resûl-i ekrem râzı oluncaya kadar talebler nezd-i ilâhîde kabûl olunacaktır. Âlemîne rahmet olmak üzere irsâl buyurulan bir peygamber-i zîşânın, kalbinde zerre kadar îmân olanlar için cehennemde kalmalarına rızâ-dâde olmayacağı derkârdır. [6](مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الجَنَّةَ) hadîs-i şerîfi de buna delâlet eder. [7](اِدَّخَرْتُ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) hadîs-i şerîfi tevâtüren sâbit olduğundan Resûl-i ekremin şefâ'ati haktır.

İşbu hakāyık-ı İslâmiyye anlaşıldıktan sonra bir de Hatîb-i Nasrânî'nin [**311**] nakarâtını dinleyelim:

"Ve ey ihvân, mâ-tekaddemden öğrenmiş olacağınız vechile hakkınızda emelim şudur ki mâl ve servetin evlâd ve akrâbanın, enbiyâ ve mürselûnun size aslâ nef' ve fâidesi olamayacağı zaman için Hazret-i Mesîhi size halaskâr ve vasî ittihâz ediniz"

Ey ihvân-ı dîn! Bu onların bin üç yüz seneden beri tekrar edip durdukları nakarâttır: (وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا) "Onlar –Yahûdî veya Nasrânî olunuz ki hidâyet bulasınız– derler." (قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) "Yâ Muhammed! Sen de onlara de ki ben İbrahim milletindenim. İbrahim dîn-i Hakk'a mâil olup müşrikînden değil idi." (قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) "Ey ehl-i İslâm onlara cevâben deyiniz ki biz Allah'a îmân ettiğimiz gibi bize inzâl buyurulan *Kur'ân*'a ve İbrahim ve İsmail ve İshak ve Yakub ve oğulları esbâta verilen suhuflara ve Mûsâ ve İsa'ya verilen *Tevrat* ve *İncil*'e ve diğer peygamberlere verilen kitaplara inandık, biz onları yek-diğerinden tefrîk etmeyiz ve biz Allah'a teslîm olmuşuz." (فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِه فَقَدِ اهْتَدَوْا) "Eğer onlar da sizin îmân ettiğiniz gibi îmân ederlerse hidâyet bulmuşlar demektir" (وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فى شِقَاقٍ) "Ve eğer îmândan i'râz ederlerse tefrika ve şikāk üzre bulunurlar." (فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) "Onların îkā' edeceği fesâda karşı Allah size kâfîdir. Allah işitir ve bilir." (Bakara 135, 137)[8].

Hatîb-i Nasrânî de, biz de şu sözü müştereken tekrar ederiz: "Allah hâdîniz olsun. Âmîn"

Gedikpaşa: 24 Mayıs sene 329

Mahmud Es'ad

FIKIH VE FETÂVÂ

Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden:

HAC

– 17 –

Ashâb-ı kirâm hazerâtı, tavâfın evvelki üç şavtında Fahr-i Kâinât efendimizin remel yapmış oldukları hakkında müttefik idiler. Fakat bunun ümmet için sünnet mi, yahud fezâil ve müstehabât kabîlinden mi olduğu hakkında ihtilâf ediyorlardı. Bir rivâyete göre Abdullah bin Abbâs remelin sünnet olduğuna kāil idi. Fakat İbni Tufeyl'in rivâyetine göre sünnet olmadığını iltizâm eder. Belki yukarılarda söylendiği üzere bunun li-maslahatin icrâ edilmiş olduğunu söylerdi. Ehl-i haremden olup da temettu' sebebiyle Mekke-i Mükerreme'den ikinci def'a olarak ihrâma girenlerin ikinci tavâflarında remel etmeyecekleri husûsunda ittifâk vardı. Fakat ehl-i Mekke'den olanların tavâflarında remel edilip edilmeyeceği hakkında ihtilâf mevcûd idi. İbni Ömer radıyallâhü anhümâ bunlar için remel yoktur derlerdi.

Ashâb-ı kirâm Rükn-i Esved ile Rükn-i Yemânî'nin istilâm edileceği hakkında müttefik idiler. Fakat kalan sâir erkânın istilâm edilip edilmeyeceği hakkında ihtilâf vardı. İbni Ömer muhâlif-i sünnet olduğundan sâir erkânın istilâm edilmeyeceğine kâil idi. Hazret-i Câbir ise bütün erkânın istilâm edilmesine tarafdâr idi.

Mümkün olduğuna göre bizzât Hacer-i Esved'in takbîli, mümkün olamadığına göre istilâm ile elin takbîli, tavâfdan sonra da iki rek'at namaz kılınması hakkında ittifâk ediyorlardı.

* * *

Ashâb-ı kirâm arasında Hatîm'in işgāl ve ihâta ettiği birkaç arşın yerin Ka'be-i muazzamanın asıl temeline dâhil olduğu hakkında bir fikir mevcûd idi. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe bu husûsda bir hadîs-i şerîf dahi rivâyet ediyordu.* İşte buna binâen İbni Abbâs ve sâir bazı ashâb-ı tavâfın verâ-yı Hatîm'den olması lâzım geleceğini söylerlerdi.

Fecr tulû' ettikten, ikindi namazı kılındıktan sonra tavâf edilip edilmeyeceği hakkında ihtilâf ediliyordu. Ömer bin el-Hattâb, İbni Ömer, Abdullah bin Ez-Zübeyr, Ebû Sa'îd El-Hudrî ve sâir bazı ashâb-ı kirâm bu vakitlerde tavâfın cevâzına, tulû' ve gurub zamanlarında ise memnû'iyyetine

[1] Meryem, 19/87.
[2] Tâhâ, 2/109.
[3] Metinde âyet numarası "156" olarak yazılmıştır.
[4] Enbiyâ, 21/107.
[5] Duhâ, 93/5.
[6] Tirmizî, *Sünen,* 2638.
[7] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 6, s. 106.
[8] Metinde âyet numaraları "136-138" olarak yazılmıştır.

* عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الجَدْرِ، أَمِنَ البَيْتِ هُوَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: فَمَا لَهُمْ لَمْ يُدْخِلُوهُ فِي البَيْتِ؟ قَالَ: إِنَّ قَوْمَكِ مَنْ شَاءُوا، وَيَمْنَعُوا مَنْ شَاءُوا... الحديث. –بخارى–
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü't-Temennî, 9]

kāil idiler. Sa'îd bin Cübeyr ve Mücâhid radıyallâhü anhümâ fecr ve ikindi namazlarından sonra tavâfın mekrûh olduğunu, tulû' ve gurûb zamanlarında ise adem-i cevâzını ileri sürüyorlardı.

* * *

Ashâb-ı kirâm hazerâtı tavâf-ı kudûm, tavâf-ı ifâza (tavâf-ı ziyâret) tavâf-ı vedâ' nâmlarıyla üç türlü tavâf bulunduğu hakkında müttefik bulunuyorlardı. Mütemetti'in Mekke-i Mükerreme'ye eriştiği gibi biri umre için, diğeri de ikinci ihrâmı dâhilinde vakfeden sonra hac için iki tavâf kılması lâzım geleceği, müfridin ise yalnız vakfeden sonra tavâf-ı ziyâret ile mükellef olacağı hakkında ihtilâf mevcûd değildi. Fakat kārinin kaç tavâf etmesi lâzım geldiği hakkında ihtilâf vardı. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe, Abdullah bin Ömer, Câbir hazerâtı kārinin ancak bir tavâf-ı ziyâret, bir sa'y ile iktifâ edeceğini söylerdi. Ali bin Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd hazerâtı da kārinin yalnız bir tavâf, bir sa'y ile vazîfesi bitmiş olmayacağını belki de biri umresi, diğeri de haccı için olmak üzere iki tavâf ve iki sa'y etmesi îcâb ettiğini dermiyân ediyorlardı.

* * *

Ashâb-ı kirâm hazerâtı Safâ ile Merve arasında sa'y etmenin **[312]** ef'âl-i Hac'dan olduğu hakkında müttefik idiler. Hac veyahud umre ettikçe Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyi de terk eylemezlerdi. Sâir ibâdetlerde olduğu gibi, burada sa'yin dahi farziyet, vücûb, mesnûniyet gibi, bir hüküm ile ittisâfı ciheti mevzû'-ı bahs edilmez. Yalnız âyet-i kerîmede vârid olduğu vechile Safâ ile Merve'nin "şe'âirullâhdan" olduğu hakkında bir i'tikād besler, hac ve umrede tavâfdan sonra Peygamber Efendimiz'den telakkī buyurdukları vechile sa'y eylerlerdi.

* * *

Ashâb-ı kirâm Arefe Vakfesi'nin erkân-ı hacdan olduğu hakkında müttefik idiler. Asr-ı sa'âdette olduğu gibi devr-i ashâbda dahi Arefe gün zevâlden sonra Halîfe, yahud Halîfe'nin vekîli hutbe okur; Abdullah bin Mes'ûd'un fikrine göre iki ezân, iki kāmet ile, Hazret-i Câbir'in rivâyetine göre bir ezan iki kāmet ile öğle ve ikindi namazları, öğle vaktinde cem' edilirdi. Abdullah bin Ömer, namazını imâm ile beraber kılamayanların dahi öğle ile ikindiyi cem' etmeleri lâzım geldiğine kāil olurdu.* Sonra vakfe durulurdu. Ashâb-ı kirâm arasında Arafat hutbesinin kısaca okunması, vakfenin de bi-kadri'l-imkân ta'cîl edilmesi sünnet olduğu hakkında bir fikir mevcûd idi.**

Ve bir de Arefe gününün zevâlinden güneş tamâmıyla gurûb edinceye kadar güzerân eden zamandan velev bir mikdârında olsun Arafat'da hâzır bulunan kimsenin vakfesi sahîh olacağı hakkında ittifâk vardı. Ashâbdan Abdullah bin Ma'mer Eddîlî radıyallâhü anh, Peygamber'imizden rivâyet etmekte olduğu hadîse istinâden yevm-i Nahr'in fecri tulû' etmeden Arafat'da bulunabilen kimsenin vakfesi tam olacağı fikrinde idi.

* * *

Ashâb-ı kirâm Arafat ifâzasını müte'âkib Fahr-i Kâinât efendimizden telakkī buyurdukları vechile akşam üstü Müzdelife mevki'ine gelip, akşam ve yatsı namazlarını cem' tarîkiyle edâ ederlerdi. Yevm-i Nahr'in fecri tulû' edince sabah namazını da kılarak [1](فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ) âyet-i kerîmesinde mezkûr olan "Meş'arü'l-harâm" mevki'inde vakfeye durup me'mûrun-bih olduğu vechile tekbîr, tehlîl ve sâir ezkâr-ı şerîfe tilâvet eder ve ortalık aydınlanıncaya kadar vakfe hâlinde kalıp du'â ile meşgūl olurlardı.

Ashâb-ı kirâm Müzdelife Vakfesi'ni ef'âl ve menâsik-i hacdan addeder, Peygamber Efendimiz'den gördükleri vechile îfâsında kusûr etmezlerdi. Hattâ İbni Abbas, İbnüzzebeyr hazerâtı bu Müzdelife Vakfesi'nin erkân-ı hacdan olduğuna zâhib idiler.

* * *

Vakfeyi müte'âkib güneş henüz tulû' etmemiş iken Müzdelife'yi terk edip Mina'ya doğru hareket ederlerdi. Sonra Mina'da Akabe mevki'ine gelerek ba'de't-tulû' güneş zevâle ermeden Peygamber'imizden gördükleri vechile orasını taşlarlardı.

Hazret-i İbni Abbâs'ın rivâyetine göre haccetü'l-vedâ' esnâsında yevm-i Nahr gecesi Peygamber Efendimiz bazı çoluk çocuk ile zu'afânın Mina'ya gitmelerine izin verdikleri zaman "Sakın güneş tulû' etmeden remy-i cemre etmeyiniz" buyurmuşlardı.*** İşte bu hadîs-i şerîfe bakılacak olursa İbni Abbâs'ın güneş tulû' etmeden remy-i cemre câiz olamayacağına kāil oldukları anlaşılır. Fakat ümmehât-ı mü'minînden Ümmü Seleme ile sahâbiyâttan Hazret-i Esmâ ise haccetü'l-vedâ' esnâsındaki fi'illerine istinâden bunu tecvîz ederlerdi. İbni Ömer hazretlerinin de rivâyet etmekte oldukları hadîs-i şerîfe**** nazaran zu'efâ-yı huccâca mahsûs olmak üzre kable't-tulû'i'ş-şems remy-i cemerâtın cevâzına zehâbları istidlâl olunabilir.

Halim Sâbit

Edebiyât

AKŞAM EZÂNI

Yayıldı sîne-i eb'âda bir sadâ-yı vakūr:
Köyün sükûnunu yırtan latîf, dûrâdûr
Bu lahn-ı pâk-i semâvî bütün gönüllerde

---

* وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِذَا فَاتَتْهُ الصَّلاَةُ مَعَ الإِمَامِ جَمَعَ بَيْنَهُمَا –بخارى–

[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 89]

** عَنْ سَالِمٍ (ابن عبد الله بن عمر) قَالَ: كَتَبَ عَبْدُ المَلِكِ إِلَى الحَجَّاجِ: أَنْ لاَ يُخَالِفَ ابْنَ عُمَرَ فِي الحَجِّ، فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهما، وَأَنَا مَعَهُ يَوْمَ عَرَفَةَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ، فَصَاحَ عِنْدَ سُرَادِقِ الحَجَّاجِ، فَخَرَجَ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُعَصْفَرَةٌ فَقَالَ: مَا لَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ: الرَّوَاحَ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ ، قَالَ: هَذِهِ السَّاعَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَأَنْظِرْنِي حَتَّى خَرَجَ الحَجَّاجُ فَسَارَ بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي فَقُلْتُ: إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ فَاقْصُرِ الخُطْبَةَ وَعَجِّلِ الوُقُوفَ، فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: صَدَقَ... –بخارى–

[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 87]

1 Bakara, 2/198.

*** رواه الامام احمد والترمذى

**** وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ يُقَدِّمُ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ، فَيَقِفُونَ عِنْدَ المَشْعَرِ الحَرَامِ بِالْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ فَيَذْكُرُونَ اللَّهَ مَا بَدَا لَهُمْ، ثُمَّ يَرْجِعُونَ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الإِمَامُ وَقَبْلَ أَنْ يَدْفَعَ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقْدَمُ مِنًى لِصَلاَةِ الفَجْرِ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقْدَمُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَإِذَا قَدِمُوا رَمَوْا الجَمْرَةَ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: أَرْخَصَ فِي أُولَئِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. –اخرجه البخارى فى صحيحه–

[Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlim, 6]

Bir incilâ-yı nevîn, bir huzû'-ı vecd-âgîn
Uyandırır; mütekâsil, fütûrlu rûhları hep
Sarar ve zinde eder bir ridâ-yı nûr ü zeheb..
Ufukların leb-i hârında titreyen zemîn
Sehâbelerden uçan handeler söner yerde…

Büyük sarıklı. Uzun boylu muhterem bir pîr
Girerdi mescide; solgun dudaklarında, fakîr
[313] *Edâlarında hazîn bir şikâyetin izi var;*
Lisân-ı hâli şu sözlerde eyliyordu karâr:
"Sen ey sadâ-yı mübeccel, sadâ-yı izz ü felâh,"
"Sen ey sadâ-yı ilâhî, sadâ-yı fevz ü salâh,"
"Uyandırır mısın artık muhît-i İslâm'ı?"
"Karardı çünkü, yazık, en münevver ecrâmı!.."

Ayntab **İshak Re'fet**

TERBİYE VE TA'LÎM

Müderrisînde Hareket-i Fikriyye

MEDRESE ÂLEMİNDE İLK BAŞLAYAN SINIF İMTİHÂNLARI

Sebîlürreşâd'ın 250. nüshasına derc edilen "Hasbihâl"de kavvâl değil, fa'âl olduğum terğîben li'l-ihvân beyân edileceği va'd edilmişti. İşte şu perişan ibârelerle fa'âliyâtımı arza ictisâr ve noksânımın ihtâr olunmasını da mehere-i kirâm hazerâtından istirhâm eylerim.

330 senesi Muharrem'inde henüz medreseye dehâlet eden o hâlî zihin, sâlim dimağ küçük yavrularla *Emsile*'den başladık. Sîga ve ma'nâlar itkān üzere hıfz ettirerek müfredâtın ta'rîfâtına ehemmiyet verdim. Mu'âsırlarımızdan çokların yaptığı gibi şerhlerde yazılan fevâidi hevâdan yutturmak cihetini iltizâm etmedim ki zamanı olmadığından bî-sûddur. Yalnız Karsî ve Eskicizâde merhûmların şerhlerinde bulunan kavâ'idin en mühimlerini müfîd ve muhtasar sûrette tercüme, *Hulâsatü'ş-Şürûh* ünvânı altında yirmi sekiz sahîfede 175 madde tahrîr ve hıfz ettirildi.

Yine şerrâhın tafsîlâtını takrîren anlatırım hülyâsına kapılmayarak *Binâ, Maksûd*'da münderecât anlatılmak sûretiyle tedrîs, tabî'î *Nahv*'e girmediklerinden terkîbât-ı ibâreden istifâdeye melekeleri bulunamayacağından *Esâs-ı Telhis, Rûh-ı Şürûh, İm'ân* gibi şerhde bulunan fevâid-i lâzime hülâsa ve imlâ ile on beş sahîfeden 116 maddeye bâliğ olan kavâ'id-i mühimme sâbıkına ilâve ve ezhân-ı şâkirdâna isâle edildi.

Esnâ-i tedrîsde müzâkereleri bizzât der'uhde edilerek *Kur'ân-ı Kerîm*'den bir sûre intihâbla kelimâtın tasrîfâtına, metnen ve şerhen hıfzlarında bulunan kavâ'idin tatbîkātına son derece i'tinâ edildi.

Eyyâm-ı ta'tîlde hâdim-i *Kur'ân* ve hadîs olan *Sübha-i Sıbyân* hıfz ettirilip baştan âhire kadar ta'kîb ettirmekle kalmayıp müfredâtın Türkçesini sorup Arapçasını buldurmaya, bazı da aynı lügati sorup Türkçesini söyletmek sûretiyle her ders temrîn edildi.

Sene-i âtiye dersleri ibtidâsında yoklatıldıkda ma'lûmâtları mevcûd bulunması tenbîh, ziyâ'a meydân vermemek yolu ta'yîn, dînî, ictimâ'î vesâyâ-yı mühimme telkīn ile izin verildi.

İkinci Sene:

Beyne'l-îdeyn ma'lûmâtları yoklandı. Kusûrlu gelenler ikinci bir yoklamaya kadar tedârik edeceğine ahd alınmadıkça derse kabûl edilmedi. Her iki ayda bir yoklamaya devam edileceği ve sene nihâyesinde ulemâ-i mahalliyyeden müteşekkil bir komisyon-ı âlî huzûrunda bütün müktesebâtlarını arzla ciddî bir imtihâna çekilecekleri kendilerine tefhîm, ba'dehû Birgivî merhûmun hüsn-i ahlâkı temsîl eden *Avâmil*'i hârici sözlerle kafa döğmeyerek evvelen i'râbsız, sonra i'râbla alâ vechi'l-itkān okutuldu.

Şerhlerden istifâdeye daha kudret gelemediğinden zabtı lâzım gelen kavâ'id-i mühimme *Usâretü'ş-Şürûh* ünvânlı on sahîfede 56 madde üzre hıfz ettirildi. Ba'dehû *İzhâr*'a ibtidâr, bu da ilelâhir i'râbı bırakılmayarak bir sa'y-i belîğle hitâma erdirilirdi. Hattâ bazı kelimâtın i'râbında îrâd edilen vücûh-ı adîdeden biri kâfî görülmeyip diğerleri dahi istîzâh olundukda bilâ-tereddüd cevaplarından derece-i gayretleri nümâyândı. Mefhûm, ma'nâ, i'râb gibi vezâif, tertîbe tâbi' tutulmayıp her kim arzu ederse ona tahmîl sûretiyle cereyân eylediğinden tâlibin her gün kendisini vazîfedâr bilmesi bir kat daha sa'ylerini te'kîd ediyordu.

* * *

Ma'zeret-i meşrû'a-i muhakkaka bulunmadıkça dershânede hep birden bulunmak şartıyla intihâb olunanlar sırasıyla mefhûm, ma'nâ, i'râb, hülâsa-i ders vazîfelerini îfâ ve kavâ'id-i ma'lûmeyi temrîn için îrâd edilen es'ile ve ecvibe ile iki saate karîb bir zaman işgāl edilir. Tabî'î bu uzun zamanda tarz-ı vâhid üzere oturmaları mani'-i huzûr, bâ'is-i fütûr olacağından hemen ayağa kaldırılıp evvelce tahtada yazılan hükemî ve ahlâkî bir beytin müfredâtını tahlîl usûl-i tercümeye alışmaları için kudretleri nisbetinde tercüme ettirilerek derse hitâm, gelecek dersin takrîri boşa gitmemek için öğleden sonra olacak müzâkere evveline terk edilir[d]i.

Ta'tîl günlerinde de Vehbi Efendi merhûmun yüz yirmi kitâbdan intihâbıyla müşkil-i *Kur'ân* ve hadîs, muğlak-ı eş'âr-ı Arab, mübhem-i durûb ve emsâli îzâh eylediği *Nuhbe*'sini *Sübha*'da câri usûl dâiresinde sülüs nisbetinde okutulabildi.

Nahiv okuyanlar için hıfzı zarûrî olan te'ârîfden 150 kadar tahrîr ve ezbere aldırıldı. Hilâl-i Receb de göründü.

İmtihâna hazırlanıldığı için *İzhar*'ın hâvî bulunduğu kavâ'id-i mühimmeden *Es'ile-i Nahviyye* ünvânlı bir suâl listesi tanzîm ve şerhin metne şiddet-i ta'alluku olan mahallerinden elli küsür suâl ilâve ile ezberlerinde olan mefhûmdan bu yüz altmış küsur suâlin cevâbını hazırlamaları için şâkirdâna verildi. Vaktin darlığı için hemen üç dört gün temrînden sonra Receb-i şerîfin yedinci günü imtihânları ma'lûmât-ı sarfiyye, usâretü'ş-şurûh, lügat, esile-i nahviye, ta'rîfât, hüsn-i hattan icrâ; lügat müstesnâ olduğu halde altı yüz küsur suâle ma'rûz kalan bu küçük efendilerin bir nısfı

aliyyü'l-a'lâ, diğer nısfı a'lâ ve karîb-i a'lâ derecelerinde isbât-ı ehliyet ederek hâzırûnun mazhar-ı tahsînleri oldular. Sene-i âtiyyede imtihânın ta'mîmi husûsu da ulemâ-i mahalliyye tarafından va'd olundu.

İnşâallahürrahmân umûmen ihvânımız inâyet ederler de şecere-i ilme taze hayât bahş edecek olan şu usûl ta'ammüm ederse [1](مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً...) hadîs-i sa'âdet-iştimâline mazhariyetimden dolayı kendimi son derece bahtiyar addederim. Bu sene için bir târîh ilâvesi düşünülmüşse de meşgūliyetin kesreti, vaktin adem-i müsâ'adesi hesâb, tecvîd, *Kur'ân* gibi bunu da sene-i âtiyyeye terk ettirmiştir.

Bu târîhde "Târîhçe-i Fünûn ve Erbâb-ı Kemâl" serlevhası altında başlayan bir risâle-i mühimme muhteviyâtıdır ki evvelen Fahr-i Rüsul mu'allim-i kül efendimiz hazretlerinin siyer-i seniyye-i nebeviyyeleri *Evcezü's-Siyer* nâm eser-i mu'teberden ahz u tahrîr, sâniyen şâkirdânın el-yevm müntesib bulundukları lügat, sarf, nahiv fenlerinin ta'rîfleri, mevzû'ları, gāye ve menfa'atleri; mütehassısları, ale'l-husûs bu fenlerde okudukları kitapların mü'elliflerinin terâcim-i ahvâl, mezâhib ve irtihâlleri sebt ü takrîr edildi. Fünûn ve kitaplar da gittikçe tevessü' ve tekemmül edecektir. Çünkü tâlibin sa'y-i abes ve mechûl-i mutlakı taleb lâzım olmamak için nasıl ki tahsîl edeceği fennin ta'rîfini, **[314]** mevzû'unu, gāye ve fâidesini bilmek lâzımsa kör körüne gitmemek için o fennin vâzı'ını, mütehassıslarını bilmesi lâzımdır… Hele küfrân-ı ni'met olmamak için istifâde ettiği kitapların mü'elliflerini, tercüme-i hal ve mezheblerini nereli ve ne târîhde geçtiklerini bilmek elzem ki cevâhir-i ulûm müselsilen kimlerden geldiği tezâhür, me'hûzün-anhın sika ve mu'temed olup olmadığı ta'ayyün etsin. Hâlbuki talebe-i ulûm içinde vâzı' ve mü'ellifleri değil, okuduğu kitâbın ismini bile bilmeyenler bulunuyor. Bu da sarîh bir hatâ, celî bir lekedir. Lakin bu noksân tâlibden ziyâde üstâzına râci'dir. İşte tâlibi îkāz, hatâyı ıslâh için başlayan şu risâlemiz inşâallâhürrahmân müselsilen gidecek, açılan şu çığır ihvânımızın da mazhar-ı tahsîni oldukda ile'l-ebed kapanmayacaktır. Tevfîk ve inâyet Cenâb-ı Vâhibü'l-âmâl hazretlerindendir.

İstitrâd:

İstikbâl için hazırlanan bu küçük efendiler hakkında en ziyâde dikkat son derece i'tinâ edilecek (mekârim-i ahlâk) olduğundan ders aralarında nesâih-i lâzime îfâ ve kelimât-ı hikemiyye ilkā edilmekten geri kalınmadı. Hattâ her ders âhirinde tahlîl ve tercüme ettirilen beyitlerde bile bu cihet düşünüldü.

İşte bu nush ü telkīhin te'sîr-i ulvîsi netîcesidir ki akrân ve emsâlleri gibi hevâî olmadılar, mezbah-ı ahlâk olan kahvehanelere girmediler, iğbâr [ağyâr!] ile ihtilât etmediler, mükeyyifâttan hiç biriyle me'lûf olmadılar. Me'lûf olanlar bile bir azm ile terk eylediler. Mevlâ-yı müte'âl hazretleri istikāmetlerinde dâim kılsın, du'âsıyla hatm-i kelâm yorulmaz bir azimle ihvânımın da iştirâklerini istirhâm eylerim.

Ödemiş **Mustafa Hakkı**

[1] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 6.

MEKÂTÎB

Hindistan Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

HİNDİSTAN'IN İLK SÂHİLİ VE HUDÛDU KARAÇİ KASABASI

Gece vakti Karaçi Kasabası'na muvâsalat ettik. Uzaktan Karaçi feneri vapura delâlet etmekte kusûr etmedi. Aheste aheste vapurumuz limana girerek demir attı. Bombay Postası'nı almaya müheyyâ olan diğer bir vapur ki yine British İndia Kumpanyası'na mensûb idi, bizim vapurdan postayı alıp Bombay'a doğru hareket etti. Vapurumuzdan hem postayı almak, hem de birinci ve ikinci mevki'deki yolcuları aktarma etmek için bizim vapura şirket tarafından bir büyük istimbot gönderilmişti. Ben ise aktarma edilmedim. Çünkü vapurumuz bu limanda yirmi dört saat kalacağını bildiğim için, karaya inip kasaba ile ahâlîsinin ahvâlini öğrenmek arzu ediyordum.

Karaçi Kasabası elektrikle tenvîr edildiği cihetle sâhili nûrânî bir halde bulunuyordu. Karaçi'de üç dört tane küçük adalar vardır ki, sâhile pek yakın olduğu halde gayr-i meskûn ve yalnız balıkçıların balık sayd etmek için istirâhat yerlerini teşkîl ediyor.

Ale's-sabâh erkence uykudan uyanarak huri ta'bîr ettikleri, büyük ve yelkenli bir kayıkla karaya yollandık. Kayıkçı ile gidip gelmeyi bir rupye –ki sekiz kuruş eder– ile pazarlık ettik. Kayığın yelken direğinde Osmanlı bayrağı temevvüc ediyordu. Kayıkçı benim Osmanlı olduğumu anlayınca ellerimi şapur şupur öpmeye başladı ve bana kâfirleri öldürüp öldürmediğimizi istîzâh etti.

Karaçi Limanı sun'î ve gayr-i tabî'î liman olup, külliyetli paraların sarfı sâyesinde gāyet kapalı ve muhâfazalı bir sûrette yapılmıştır. Liman dâhilinde otuz kadar gemi lenger-endâz bir vaz'iyyette gözümüze çarpıyordu. Limanı teşkîl eden rıhtım gāyet metîn olarak inşâ edilmiş ve vapurlar tehlikesiz rıhtıma yanaşabilirler. Limanda beyaz renkli ve iki bacalı kablo şirketine mahsûs iki vapur var idi ki bunlar yalnız kablo temdîdiyle, denizde bulunan kabloların ta'mîri vâsıtasıyla mükellef bulunuyorlar. Vapurumuzun muvâsalat [ve] hareketi esnâsında İngiliz bayrağını hâmil olan bir polis istimbotu vapura doğru gelerek, içinden bir İngiliz polis komiseri çıktı. Vapurdaki yolculara hiçbir şey söylemeksizin tedkīkātta bulundu. Sonra vapurun süvarisiyle görüştükten sonra geldiği istimbota râkiben karaya gitti.

Karaçi kasabası limanın medhalinde olmayıp içeriye doğru yarım saatlik uzak bir mesâfede bulunmakta ve liman kurbunda yalnız şimendüfer istasyonuyla, şimendüfer araba ve lokomotifleri ve birkaç şirket ve kumpanya ebniyeleri mevcûddur.

Muntazam ve geniş bir rıhtım merdivenlerinden karaya çıktıktan sonra biraz ötede duran tramvay arabasına binip kasabanın içine doğru gittik. Tramvay at ve elektrikle değil, motorla müteharriktir. Sür'ati pek ziyâde ve otuz iki kişinin rukûbuna mahsûsdur. Tramvayın duracağı yerler kâmilen belediye tarafından (All Cars Stop Here yani bütün arabalar burada duracaktır.) ibâresini şâmil olan levhalar ve direkler sokakların başında rekz edilmiştir.

Doğruca Millet ve Hayvânât Bahçesi'ne gittik. Millet Bahçesi gāyet nazîf ve temiz pavyonlarla, sokaklara ayrılmış ve ötesinde berisinde güzel meydâncıklar yapılıp, ortasında a'lâ çimenlerle muntazam çiçekler tarh edilmiştir. Bahçenin medâr-ı zînet ve ihtişâmı olan Hindistan cevizi ağaçlarıyla yaprakları yelpaze biçiminde olan Palm (Pam) ağaçları ve daha bu memâlike mahsûs ve bizim İstanbul'da bir tanesi bulunmayan Hind ağaçları zâirînin nazar-ı dikkat ve i'tiyârını celb eyliyor. Bahçedeki hayvânât ise bir iki arslan, kaplan, şakacı bir fil, birkaç tane mûzî ve müdhiş engerek yılanı, Kefçe yılanı, Hind ormanlarına mahsûs ön ayakları kısa ve ard ayakları uzun kunduzlar, irili ufaklı maymunlar, beyaz ve küçük fareler, güzel tavus ve Hind kuşları, papağanlar ve buna mümâsil ale'l-âde şeylerdi. Ancak bembeyaz bir dişi kaplan bu hayvânlar içinde emsâli pek ender olan vahşî ve zarîf bir hayvân nazar-ı dikkatimi celb eylemişidi. Bu bahçeden başka kasaba ortasında küçük bir beledî bahçesi daha vardır ki, sırf ahâlînin istirâhat ve saf hevâ almaları için yapılmıştır.

Kasaba ortasında bulunan beledî dâiresi gāyet muhteşem ve küçük bir binâ olarak herkesin gözüne ilişecek bir noktada vâki'dir.

Bütün Karaçi'de bir kahvehâne –ki o da Karaçi'de bulunan Arablara mahsûsdur– başka kahvehâne yoktur. Çaycı ve limonatacı dükkânları vardır ki, buralarda saatlerce oturulmaz, ancak gelen geçen ve susayanlar için bir iki dakîka tevakkuf edip soğuk veyahud sıcak bir şey içmek için ahâlî mürâcaat ediyorlar.

Karaçi sokakları ince çakıl taşlarıyla mefrûş ve makine ve silindir ile tazyîk edilmiş ve yirmi metre genişliğindedir. Sokakların her iki tarafında üç dört metre arzında güzel ve mermer taşlarıyla mefrûş kaldırımlar vardır. Çavpani Sokağı kasabayı baştan başa ikiye tefrîk eden geniş bir caddedir.

Karaçi'de hurma ve at ticâretiyle iştiğāl eden birkaç namuslu Arab tüccârdan başka hâtırı sayılacak başka teb'amız yok ise de, millet-i Osmâniyye'nin Karaçi'de bir çok menâfi'-i siyâsiyyesi vardır ki, her halde burada muvazzaf ve Arabî, Fârisî, Urdu ve İngilizce lisânlarına vâkıf müdebbir bir şehbenderin ta'yîni elzemdir. Irak'a giden vapurlarla, yolcular pasaport ve hamûle kağıtlarının vizesinin teşkîl olunacak **[315]** konsolatonun vâridâtı beleğan mâ-belağ te'mîn edilebilir. Bunu Karaçi'de fahrî şehbender vekîli ünvânını hâiz olan zât bana söyledi.

Bundan başka Karaçi Hindistan'ın, İran'ın, Irak'ın hudûdunu teşkîl eden bir noktada vukū' bulduğundan Osmanlıların mukadderât-ı müstakbelesiyle pek alâkadâr gibi bana göründü.

Karaçi'den Belucistan'a –İran Belucistan'ına– Afganistan'a, Hindistan'a karadan gidildiği gibi bahren de dünyânın her tarafına âmed-şüd edilir bir merkez-i mühimm-i ictimâ'îdir.

Karaçi iki yüz bin nüfûsu muhtevîdir. Bunların kısm-ı a'zamı İslâmdır. İslâmlar ise anâsır-ı muhtelifeye münkasımdır. Afgan, Beluc, –Belucistan ahâlîsinden–, Kayan (Afganistan hudûd ve dağlarına mensûb kimselerdir), Seyk (putperest ve Hind-i şimâlînin Hind ve kabâiline mensûb gāyet şecî' ve cengaver kimselerdirler), Hoca, Bura, Simen ki cümlesi müslüman anâsırına mensûb bulunmaktadırlar.

Ticâret, alış veriş, umûr-ı sarrâfiyye, kuyumculuk ve cevâhircilik tamâmıyla anâsır-ı İslâmiyye ile putperestlerin –Hindlilerin– elindedir. İngilizlerden alış veriş sâhibi yalnız üç dört mağaza ile birkaç bankadan başka yoktur, Karaçi Şehri'nde müte'addid bankalar vardır ki, bir ikisinin sâhibi müslümandır. Zürrâ' Bankası'yla, havâlâta mahsûs olan banka İslâmlarındır.

Karaçi müslümanları kendi çocuklarının ta'lîm ve terbiyeleri için Medresetü'l-İslâm nâmında ibtidâî ve rüşdî derecâtını muhtevî bir mektep inşâ ve te'sîs eylemeye muvaffak olmuşlardır.

Mektebin binâsı büyük bir bahçe ortasında iki kat olarak kurulmuştur. İbtidâî ile rüşdî kısımları beyninde tahta perdeden ibâret bir hâil vardır.

Tedrîsât ulûm-ı dîniyye, Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at ahvâli üzerinedir. Fünûn, Urdu lisânıyladır. İngilizce, Urdu ve Fârisî lisânları tedrîs edilmekte olduğu gibi Arapça'dan da kavâ'id-i lisân talebeye öğretiliyor. Talebe namaz kılmaya, jimnastik oynamaya ve millî şarkılar okumaya da mecbûrdurlar.

Halîfe-i İslâmiyân olan Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin resmiyle, Enver ve Niyazi Beylerin, Mahmud Şevket Paşa'nın, Midhat Paşa'nın, merhûm Gāzî Osman ve Edhem Paşaların resimleri mektebin kabûl salonunda en mu'tenâ bihâ ve yüksek bir mevki'de asılı bulunduğu gibi İran şâh-ı hâzırının da resmi salonun diğer tarafında mu'allaktır.

Mekteb dâhilinde ayrıca bir konferans ve bir mütâla'a salonu vardır ki talebeler bir araya getirilip, mu'allimleri tarafından kendilerine ma'lûmât-ı nâfi'a ve fenniyye hakkında konferanslar veriliyor.

Beni arabaya kendi oğluyla gönderen Osmanlı fahrî şehbender vekîli bir kart ile mektep müdürüne prezante etmiş ve hakkımda son derece nezaket ve hüsn-i kabûl gösterilmiştir. Şöyle ki mektep talebeleri beni memnûn etmek için bir Osmanlı vatan şarkısı terennüm ettikten sonra padişâhımız, halîfemiz çok yaşa ma'nâsını mutazammın Urdu lisânıyla yüksek avaz ile du'âda bulundular.

Ben ise ilim ve fazîletin muhassenâtıyla, sa'y u gayretin lüzûmundan Osmanlılara her an ve zamanda mu'âvenet ve Halîfe efendimizin evâmir-i âliyyelerine itâ'at etmeye bilcümle müslümanların dînen mükellef bulunduklarını beyân ile kendilerine teşekkürât-ı samîmiyyemi ve Fârisî lisânıyla dermiyân ettim. Bunun üzerine mektep müdürü benim nutkuma mukābeleten beyân-ı teşekkür edip Osmanlıların gālibiyet ve muzafferiyet du'âsını da ber-âverde-i zebân eyledi. Müte'âkiben buzlu şurublarla dondurmalar tevzî'iyle ikrâmda kusûr etmediler. Bu merâsimden sonra sınıfları gezerek, talebeleri imtihân ettik. Daha sonra ismimi mektebin defter-i mahsûsuna kayıd ve cümlesiyle vedâ' ederek ayrıldık.

Karaçi Osmanlı fahrî şehbender vekîli tüccâr ve ağniyâ-yı mahalliyyeden emlâk-ı kesîre sâhibi Mehmed Mevlid Dînâ nâmında ihtiyâr bir zâttır. Kendisine vaktiyle ihsân olunan beşinci rütbeden Mecîdî nişânıyla fermânını öperek bana

gösterdi. Başkaca da Hicâz Demiryolu'nun Gümüş Madalyası'na mâliktir. Bu zât Osmanlılara dâimâ iyilik etmiş ve her fırsat ve vesîle düştükçe i'ânât cem'inde kusûr etmemiştir.

Bu muhârebe-i hâzıra esnâsında Karaçi'den cem' eylediği i'ânâtın yekûnu yirmi bin İngiliz lirasına bâliğ olduğu defter-i mahsûsunda kayd etmiş ve paraları Bombay'daki Osmanlı Başşehbenderliği vâsıtasıyla merkeze yollamıştır.

Kendisi fahrî olduğu için pasaport ve sâir mu'âmelât vizesine salâhiyetdâr değildir. Esâsen tüccâr olduğu cihetle umûr-ı siyâsiyyede o kadar mütebahhir değildir. Bana kalırsa Devlet-i Aliyye buraya pek fâzıl ve müdebbir ve muvazzaf bir şehbender göndermelidir. Bu zât, kendi hesâbına bir hayrâthâne inşâ ve te'sîs edip, Hindistan'dan ve emâkin-i sâireden gelen fukarâları bu mahalde muvakkaten ikāmet ettirmelidir.

Karaçi'de şayân-ı dikkat bir güzel köprü vardır ki, üzerinden şimendüfer geçiyor.

Hâric-i kasaba gāyet geniş ve temiz ise de, kasabanın dâhili son derece pis ve fenâdır. Buralarda fukarâ yerliler ikāmet ediyorlar. Beledî tarafından bu mahalleler daha taht-ı tanzîme alınmamıştır.

Karaçi'de günde bir iki kuruşla te'ayyüş ve imrâr-ı hayât edenlerin mikdârı az değildir. Fakat bu makūle halkın ekserîsi Hind ve putperest unsuruna mensûbdurlar.

Karaçi Şehri'nde o kadar çok dilenci vardır ki, İngiltere'nin doğrudan doğruya zîr-i idâresinde bulunan böyle mühim bir şehirde bu dilencilere bir şey denilmediğine insan hayret ediyor.

Sokaklarda ahâlî için su muslukları, umûmî abdesthâneler ve ona mümâsil şeyler mebzûldür.

Polis her sokak başında ve ortasında dikili bir vaz'iyette ve etrâfı gözetmekle –asayişi muhâfaza ve intizâma ri'âyet etmek şartıyla– meşgūldür. İntizâm ve asâyişi ihlâl edecek zerre kadar bir şey vukū' bulmaz.

Arabaların durması için meydâncıklar veyahud geniş caddelerin ortası tahsîs edilmiştir. Karaçi'de otomobiller de az çok ta'ammüm etmiştir.

Karaçi Kasabası'nda güzel bir (hâl) vardır. Burada meyvelerin envâ'ı, sebze ve sâire satılıyor. Satıcılar için yüksek varaklardan ibâret olan taştan ma'mûl destgâhlar belediye tarafından yapılmıştır. Sabah akşam burası yıkanır, temizlenir. Beledî memûrlarıyla sıhhiye memûrları meyve ve sebzeleri, et vesâireyi nazar-ı teftîşten geçirip, üzerine hükûmet markasını basıyorlar. Polisler kâmilen yerlidir. Başlarında giydikleri kenarları kısa bir serpuş üzerinde K.P. markası vardır ki, Karaçi Polis kelimelerinin ilk harflerini teşkîl ediyor. Komiserleri ise İngilizdir. Fakat komiserler at üzerinde olarak kendi mıntıkaları dâhilindeki polisleri teftîş ediyorlar.

Her cemâ'at ve unsura mahsûs Karaçi Şehri'nde mekteb, kilise, puthâne, câmi' vardır herkes kānûn-ı mahalliyeye ri'âyet etmek şartıyla kemâl-i serbestî ile ticâret ve hareket etmektedir.

Tren günde bir iki def'a Karaçi'den Hindistan'ın her tarafına âmed-şüd etmektedir.

Günde beş on vapur mutlakâ Karaçi'ye uğruyor. Hindistan için Karaçi sâhili bir Portsaid mesâbesindedir.

Karaçi Kasabası'nda vesâit-i nakliyye pek çoktur: Otomobil, tramvay, arabadan mâ'adâ, öküz arabaları ve hattâ deve arabaları vardır. Devenin yük arabasına bağlandığını ilk def'a görüyorum. Nakil ve rivâyet olunduğuna nazaran İngilizler bu develeri küçük topları çekmek için de isti'mâl ediyorlarmış. Bu develerin çoğu Belucistan ve Afganistan'dan buralara getiriliyor.

Karaçi Şehri mutasarrıflıktır.

[316] Karaçi, aynı zamanda bir ordugâh mahallidir. Hudûd vâki' olduğu cihetle dâimâ civârda asker eksik değildir. Fakat kasaba dâhilinde bu askerlerin birine bile tesâdüf edilmiyor. Her nedense askerin ahâlî ile ihtilâtını İngilizler münâsib görmüyorlar. Binâenaleyh kasaba hâricinde üç beş kilometre uzaklığında kendileri için barakalar ve çadırlar ihzâr edilmiş ve oralarda ikāmet ve ta'lîm ile imrâr-ı evkāt eyliyorlar. Karaçi Kasabası'nın hârici kumluktur ki, oralarda bağ, bahçe yetiştirilmiyor. Karaçi suyu da iyi bir su değildir. Acıya meyyâl ve insanın zâikasını bozan bir sudur. Umûr-ı idâre ile muvazzaf olan rüesâsı ile orta rütbedeki memûrlar ve askeriye kumandan ve zâbıtânının cümlesi İngiliz unsuruna mensûb olup, küçük vazîfelerle, çavuş ve başçavuş rütbesinde olan me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyye yerlilere münhasırdır. Devâir-i hükûmet ve belediyede mehâkimde lisân-ı resmî İngilizce olmakla beraber ahâlînin ancak yüzde beşi İngilizce lisânına vâkıf bulunuyorlar. Kusûr kalanlar ise hep Urdu lisânıyla Hindistan'a mahsûs Güceratî ve Merâtî lisânlarıyla tekellüm ederler.

Saat dört Alafranga'da tekrar vapura gelerek Karaçi'den azîmet ettik. Deniz fevkalâde müteheyyic idi. Vapuru alt üst ediyordu. Yolcuların cümlesini deniz tutmuş ve herkesi istifrâğ etmeye mecbûr etmişti. Herkesi bir nevm-i mecbûrî istîlâ eylemiş ve baygın bir hâle düçâr olmuşlardı, hele vapura hücûm eden münferid dalgalar –ki her biri bir dağ cesâmetinde idi– insanı tedhîş ediyordu. Sâhil-i selâmete ayak basacağımızı pek müşkil telakkī ediyordum. Hele Karaçi'den, karadan şimendüferle niçin gitmediğime yüz kere peşîmân oldum.

Vapurun yemekleri de iyi bir şey değildi. Yemekten başka her bir şeye benziyordu. Bahriyeye mensûb olan İngilizlerin bu yemeği nasıl yediklerine ta'accüb ediyordum. Hakīkaten bunlarda mide değil, bir anbar var idi. Fransızların je n'ai pas un estomac anglais "Bende bir İngiliz midesi yoktur" sözü hâtırıma geldikçe kendimi hayretten alamıyordum. Beş vakit yemek, o da böyle iğrenç getirecek şeyleri vapurdaki müstahdem İngilizler kemâl-i iştihâ ile tenâvül ve üzerinde de pipo çubuklarını çekiyorlardı.

Hâsılı otuz altı saat kadar bir zaman bu dediğim vapurda çalkalana çalkalana geçirdikten sonra Bombay Limanı'na selâmetle muvâsalat eyledik.

Hâşiye: Bu makāleyi Pufa'da ve muhteşem bir kasır içinde yazıyorum. Bu kasır ile sâhibine dâir tafsîlât âtîdeki makālede beyân olunacaktır.

Hindistan'ın Pufa Kasabası'ndan: **S**[sin]**. M. Tevfik**

ŞU'ÛN

Balkan Muhârebeleri:

Hak Yerini Buluyor – Salîb nâmına bayrak açarak vahşiyâne katli'âmlarla yüz binlerce ma'sûm kanı akıtan, İslâm yurtlarını perişan, ma'mûrelerini harâb eden müttefik Balkan akvâm-ı Nasrâniyyesi nihâyet intikām-i ilâhîye uğrayarak birbirine düştüler, İslâm'a karşı icrâ ettikleri mezâlimin cezâsını kendi elleriyle görmeye başladılar. Hakka karşı en serkeşâne hareket eden Bulgar cezânın en büyüğüne düçâr oldu. Ve inşâallâh daha da olacaktır. Diğerlerinin de ankarîb cezâ-yı sezâlarını bulacakları şüphesizdir.

Bize gelince müste'înen bi-tevfîkihî te'âlâ ordumuz ileri hareketine başlamış, Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle uhdesine düşen vazîfeyi îfâya şitâbân olmuştur. Bütün efrâd-ı millet elinden gelen fedakarlığı dirîğ etmezse me'mûldür ki İslâm'ın yüzü bir parça güler, bükük boynu bir parça doğrulur. [1](إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ)

Türkistan:

Hokand'da İntişâr-ı Ma'ârif – Türkistan-ı Rusî'nin en büyük şehirlerinden Hokand'dan Kırım'daki *Tercümân* gazetesine sâbık Hokand Hanlığı'nın pây-ı tahtı olan şehr-i şehîrde usûl-i cedîde üzere ma'ârifin intişârı hakkında ma'lûmât-ı âtiyye vârid olmuştur. Tedrîsâtı usûl-i savtiyye üzere olan yeni İslâm mekteplerinde biri birini müte'âkib senevî imtihânlar kemâl-i muvaffakiyyetle icrâ edilmektedir. İmtihânlarda hâzır bulunan mu'teberân usûl-i savtiyyenin bahşeylediği sür'at ve muvaffakiyet-i tahsîlden hayrân kalmışlar ve mu'allimlerin sa'y u gayretini ber-âverde-i lisân takdîr eylemişlerdir. İmtihânlarda usûl-i cedîdenin ne kadar müfîd olduğunu gören mu'teberândan Hokand'ın ikinci dâire-i idâresi kadısı meşâhîr-i ulemâdan Damla Kemâleddîn Efendi Hokand Şehri'nin üçüncü belediyesi dâiresi dâhilinde iki katlı bir mektep te'sîsine karar vermişlerdir. Bu mektebin ismi Kemâliye olacaktır. İnşâât ilerlemiştir. Kādî-i müşârun-ileyh Emîn Canbay Medresesi'nin yanına dahi ayrıca bir rüşdî mektebinin te'sîsine himmet eylemiştir. Kādî-i ma'ârif-perver bu mü'essesât için kîse-i hamiyyetinden 60.000 ruble tahsîs eylemiştir.

Trablusgarb:

Mücâhidîn-i İslâmiye'nin Muvaffakiyeti – 29 Haziran-ı Efrencî târîhinde Trablusgarb'dan vârid olan husûsî bir telgrafa göre târîh-i mezkûrda o havâlîde İtalyanlarla Arablar arasında gāyet şiddetli ve sürekli bir muhârebe devam ederek netîcede Arablar İtalyanların yed-i işgāline geçen Beşâre Demare mevki'ini tekrar istîlâ etmişlerdir. Bu vak'ada İtalyanların telefâtı 12 zâbit ve üç bin nefer râddesinde olduğu tahmîn olunuyor. Diğer taraftan vârid olan haberlere nazaran büyük bir müsâdemeden ve İtalyanların bir çok telefât ve ganâim vermelerini intâc eden hezîmetlerden sonra Arablar Zaviyet-i Sa'îdi Râfi' ve Ebî Zürrâ' ve el-Müfîdiye mevki'lerini tekrar işgāl etmişlerdir.

[1] Muhammed, 47/7.

RİCÂ

Abone ve kitap bedelâtından dolayı idârehâneye borcu kalanların lütfen bu günlerde tesviye-i deyne himmet buyurmaları ricâ olunur.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

24 Temmuz 1913 | 19 Şa'bânu'l-Muazzam 1331Perşembe | 11 Temmuz 1329 | Cild: 10 - Aded: 254

FÂTİH KÜRSÜSÜNDE

– 3 –

– Nasıl kapatmalı?
– Gâyet kolay: "Şu meydanlık,
Ki yol geçen hanı olmuştu, avludur artık;
Bu avludan geçecekler namaz için geçecek."
Deyip kapatmalı!
– Yâhu, akıllısın gerçek!
– Geçende yıkmaya kalkıştılardı mahfili ya!

– Demek ki zırdeli bunlar!
– Sorar mısın? Deli ya!
Delirmedikçe bir insan nasıl varır eli de,
Kıyar şu mahfile, yâhud şu muhteşem geçide?
"Bizim de var medeniyyetle âşinâlığımız...
Hem eskidir..." diyebilmek için dayandığımız,
Yegâne hüccet-i sengîni yırtacaklar da,
Sıkılmadan gezecekler "geniş" sokaklarda!
– "Sıkılmadan" diye bir nükte salladın... Lâkin,
Yerinde oldu...
– Değil, sende anlayış keskin!
– Ben anlamam ya, fakat pek değerli olsa gerek...
Hakîkaten şu geçit çok güzel midir?...
– Ne demek!
Sahîfeler yazıyor, belki, fenn-i mi'mârî
O, meyl-i nâz ile mahmûr dîdeler-vârî,
Biraz meyilli bakan, ma'berin güzelliğine...
– Kemer de öyle muvâfık mıdır aceb fenne?
– Ne söyledin?
– Şu atılmış verev kemer iyi mi?
– Fünûn-i hendesenin var ya bir de "tersîmî"
Denen usûlü... Onun mâhirâne tatbîki.

– Demek ki: Hayli mühimdir bunun da tedkîki.
– Senin gözün iyidir... Kaç muvakkıtin sâ'ati?
Düzelteyim şunu... Dur, dur... Kurulmamış zâti!
– Birinde on buçuk olmuş, birinde üç...
– Ne güzel!
Zaman içinde zaman... Yoktu böyle şey evvel.
– Büyük kusûr idi lâkin...
– Hakîkat öyle idi:
Kamer hesâbı, güneş devri, sonra, mîlâdî
Deyip de üç yılı ezber bilen zekî millet
Durur mu hiç yalınız bir sâ'atle? Durmaz evet!
– Nasıl şu banka güzel bir binâ mı?
– Pek o kadar
Fena değilse de, nisbetle, bir biçimli duvar
Mesâbesinde kalır câmi'in yanında...
– Garîb!
Benim gözümle bakarsan: Ne muhteşem! Ne mehîb!
– O başka... Sorsalar üslûb için "şudur" denemez.
Asâlet olmalı san'atte evvelâ... Bu: Melez!
Hayır, melez de değil... Belki birçok üslûbun
Halîta hâli ki, tahlîle kalkışılsa: Uzun!
Necîb eser arıyorsan: Sebîle bak, işte...
Taşıp taşıp dökülürken o şi'r-i berceste,
Safâ-yı fıtratı şâhid ki: Tertemiz aslı;
Damarlarında yüzen kan da, can da Osmanlı!
Görüp bu cûşiş-i san'atte rûh-i ecdâdı,
Biraz sıkılmalı şehrin sıkılmaz evlâdı!

Mehmed Âkif

[318] **MÜDÂFAÂT-I DÎNİYYE**

HUTBELER: 5

ZEBH-İ AZÎME DÂİR HUTBE

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يَصِفُونَ[1]

Allahü te'âlâyı onların tavsîf ettikleri tecessüdden, fedâ-yı nefisden, ve diğer nekāisden tenzîh ve takdîs eder ve tarîk-i hakkı irâe ile bizi o türlü dalâlet yollarından kurtaran Nebiyy-i zîşânına tasliye eylerim. Emmâ ba'd Hatîb-i Nasrânî bu def'a mevzû'-ı bahs ettiğimiz hutbesinde Allah'ın insanlar için nefsini fedâ ve çarmıh üzerinde kanını irâka ettiğine *Kur'ân-ı kerîm*den ahz ettiği "zebh-i azîm" kelimeleriyle istidlâle kalkışıyor. Böyle karma karışık fikirleri hâtırlarından bile geçirmemiş olan ehl-i İslâm bu sözümüzü işiterek ihtimâl ki sıhhatinde tereddüd edecek ve büht ü hayrete düşeceklerdir. Ey sevgili din kardeşlerim! Sizin hayretinizi tezyîd için şunu da haber vereyim ki hatîbimizin istidlâli, hattâ buradaki "azîm" kelimesine münhasırdır. Onın ifâdesine göre İsa'dan evvel zebh edilen kurbanlar hep ona işâret idi. *Kur'ân-ı Kerîm'*deki zebh lafzı da ona işârettir. Eğer öyle olmasaydı azîm ile tavsîf edilir mi idi? Çünkü "zebh" boğazlanacak davardır, kurbanlık koç gibi. "Azîm" de büyük demektir. Hiç koç büyüklük ile tavsîf edilir mi? Yani büyük koç olur mu? İşte o kurbanlık büyük davar veya koç İsa yani Allah'dır. Ama siz bunu "cim" üstün "ce he" bezir bardağı gibi bir şey addedecek imişsiniz; ne derseniz deyiniz hakîkat şudur ki bugün beş yüz elli milyon halk, hattâ dünyânın en mütemeddin, en âkıl bir halkı bu gibi şeylere inanıyorlar; yalnız inanıyorlar değil, herkesi buna inandırmak için dünyâyı kasıp kavuruyorlar. "İnsanın en ziyâde kayırdığı kendi nefsidir, istikbâlidir, âhiretidir, bu adamlar nasıl oluyor da âhiretlerini bu türlü efkâr-ı sehîfeye binâ ediyorlar?" derseniz bilmelisiniz ki onların rüesâ-yı rûhâniyyesi bizim gibi değildir. Ahâlîyi dâimâ nezâret altında tutarlar. Bir çocuk söz söylemeye başlar başlamaz işiteceği hep bu gibi akıl ve hikmetin mâverâsında olan şeylerdir. İşite işite onlar çocuğun hâfızasında nakş olunur, bir hakîkat-i fıtriyye şeklini alır. Bizde meşhûr bir söz vardır ki bir adama kırk gün deli deseler hakîkaten deli olur imiş. Bunlar ise kırk gün, kırk ay, kırk sene değil müddet-i ömürlerinde nakarât gibi hep bu sözleri işitirler. Hattâ mevzû'-ı bahsimiz olan yedi sahîfelik bir hutbe hep bir sözün tekrarından ibârettir. Bir nasrânî sinn-i ta'akkule vâsıl olduktan sonra bunların gayr-i ma'kūl şeyler olduğunu anlamaya başlasa bile mu'tekadâtı ma'kūlât ile karıştırmak günah olduğundan ve âhiretini mahv edeceğinden düşünmeye bile cesaret edemez. Fikrinde dâimâ ma'kūlât ayrı, mu'takadât ayrı birer istikāmet alırlar. Yekdiğerine aslâ karışmaksızın muvâzât üzere giderler. Bir vakitler İzmir'de feylesof bir Fransız dostumun on iki, on üç yaşında gāyet zekî bir oğlu vardı, mektebinde bittabi' akāid ile beraber fünûn da okur idi. Çocuğu diğer dersleri arasında Nasrâniyet'in böyle akla sığmaz serâirinden de imtihân eder, bunları aklı nasıl kabûl ettiğini sorardık. Biçâre çocuk c'est l'histoire derdi; yani "Ne yapayım târîh böyle söylüyor" demek istiyordu. Bu zavallılar öyle bedbahttırlar ki akîdelerine muğāyir bir fikri düşünmekten memnû' oldukları gibi öyle bir kitâbı okumaktan da memnû'durlar. Siz ne tahmîn edersiniz? Emîn olunuz ki iki üç aydan beri şu sahîfelerde yazdığımız şeyleri biz kendi kendimize yazar okuruz. Mütedeyyin, mu'tekid Nasârâ vatandaşlarımızın ihtimâl ki bunlardan haberleri bile yoktur. Zirâ onlar için akâid-i Nasrâniyye hilâfına olan fikirleri öğrenecek ma'kūl veya mektûb her türlü kapılar sedd-i Çin gibi duvarlar ile kapalıdır. Çocukluğundan i'tibâren bu terbiye-i fikriyye ile yetişenlerden çoğu bir kere dünyâ umûruna daldı mı artık öyle mesâil-i i'tikādiyyeyi muhâkeme etmeye vakti kalmaz, öteden beri ne öğrendi ise onunla iktifâ eyler. İçlerinden tahsîl-i âlî görenler filhâkîka kendisine öğrettikleri mu'tekadâtın esâsssız şeyler olduğun anlarsa da ne yapacak? Olsa olsa bir dînsiz olur kalır. Hakāyık-ı dîniyyeyi âleme teblîğ ile me'mûr olan biz müslimîn bu bâbda ne yapmışız? Biz ki [2](الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ) diyerek kendimize büyük bir pâye veririz. Acaba bu verâseti îfâ etmiş miyiz? Daha doğrusu îfâ etmek iktidârını istihsâle çalışmış mıyız? Bir kere âlem-i medeniyyette yetişen rehâbîn ile görüşmeli de o büyük âlemi idâre için ne kadar vukūf lâzım olduğunu anlamalı. Biz ise asırlardan beri içimizde bulunan nasârâ vatandaşlarımıza bile İslâm'ın ne olduğunu anlatamamışız. Yalnız anlatamamışız değil, belki kavâ'id-i İslâmiyyeye muğāyir harekât ve icrâātımızla aksine fikirler vermiş ve onlarda büyük bir ta'assub-ı mezhebî îkāz eylemişiz. Osmanlı idâresinden çıkan akvâm-ı Nasrâniyede eski mübâlât-ı dîniyyenin kalmadığı erbâb-ı tedkīkin nazarından kaçmamıştır.

Ama Nasârâ rüesâ-yı rûhâniyye-i muktediresi işte o akl-ı selîmin kabûl etmediği akîdelerini âleme neşr için hiçbir fedakarlığı dirîğ etmiyorlar. **[319]** Şimdi bizi işgāl eden şu hutbeler evvel emirde Arapça olarak Mısır'da tab' ve neşr edildikten sonra burada Türkçe'ye tercüme ve neşr edilmektedir. Daha kim bilir hangi lisânlara tercümeyle âlem-i İslam'a neşredilmiştir. Bunlar hep sâde-dilân-ı ehl-i İslâm'ı iğfâl edecek sûretinde bir müslim kitâbı gibi ve hattâ niceleri bir müslim imzâsı altında olarak neşr ediliyor. Fikr-i âcizânemce bu risâlelerin içimizde neşr edilmesinde min-cihetin fâide vardır. Çünkü bunlar Hıristiyanlığa karşı lâ-übâliyâne bir hatt-ı hareket ta'kīb eden müslimîne Nasrâniyet'in ne türlü gayr-i ma'kūl esâslara müstenid olduğunu anlatmaktadır. Ama şekline ve âyât-ı *Kur'âniyye* ile istidlâl eder gibi görünmesine nazaran eğer müteyakkız bulunmaz isek zarar ihtimâlinden de bilkülliye vâreste kalamayız.

Ez-cümle bizim hatîbimiz işbu risâlesine bir müslim gibi besmele ile başlıyor. [3](وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ) âyet-i kerîmesini sernâme ittihâz ettikten ve "Savâba hâdî ve azâbdan fâdî olan Allah'a hamd" eyledikten sonra emmâ ba'd diyerek tesvîlâta girişiyor ve diyor ki:

[1] Saffat, 37/159.

[2] İbn Mâce, *Sünen,* 223.

[3] Saffat, 37/107.

"Ey ihvân, müsâ'adenizle size *Kur'ân*'da vârid olan bir kıssayı hikâye edeyim. İbrahim kendisine bir oğul ihsân etmesi için Rabbe du'â etti ve ona İshak'ın verileceği tebşîr olundu. Ve İshak sinn-i bülûğa bâliğ oldukta pederi onu zibh etmesine dâir uykuda bir rüya gördü ve İbrahim rüyâyı İshak'ı zebh etmesi husûsunda bir emr-i sarîh makāmında telakkī ve onun zebhi işine şürû' etti. Ve o zaman Allah İbrahim'e rüyânın ahkâmını icrâ etmiş olduğunu beyânla İshak'ı bir zebh-i azîm ile halâs etti."

Ey ihvân, ben de müsâ'adenizle hatîbin işâret ettiği âyât-ı *Kur'âniyeyi* buraya harfiyyen nakl edeyim; zirâ bu hutbenin esâsını teşkîl etmektedir: (وَقَالَ) "İbrahim nâr-ı Nemrud'dan halâs olduktan sonra Şam'a hicret ederken dedi ki" (اِنِّی ذَاهِبٌ اِلٰی رَبِّی سَیَهْدِینِ) "Ben Rabbime gidiyorum." "Rabbim beni salâha hidâyet edecektir." (رَبِّ هَبْ لی مِنَ الصَّالِحِینَ) "Ey Rabbim, bana sâlihlerden olmak üzere bir evlâd ihsân et." (فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِیمٍ) "Biz İbrahim'in du'asını kabûl ederek halîm bir evlâd ile müjdeledik." (فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْیَ) "Vaktâ ki çocuk babasıyla birlikte çalışacak bir sinne vâsıl oldu." (قَالَ) "İbrahim ona dedi ki:" (یَا بُنَیَّ اِنِّی اَرٰی فِی الْمَنَامِ اَنِّی اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰی) "Evladcığım, ben rüyamda gördüm ki seni boğazlıyorum; bak sen ne re'y edersin?" (قَالَ) "Çocuk dedi ki:" (یَا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِی اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِینَ) "Ey babam, her ne ile emr olunduysan onu yerine getir; inşaallâh beni sâbirlerden bulursun." (فَلَمَّا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِینِ) "Vaktâ ki baba oğul, ikisi de bu rüyayı hüccet bilip teslîm oldular, ve babası onu kesmek için yüz üstüne yan yatırdı." (وَنَادَیْنَاهُ) "Biz ona nidâ edip dedik ki:" (قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْیَا اَنْ یَا اِبْرٰهِیمُ) "Ey İbrahim sen gördüğün rüyanın hükmünü ale't-tahkīk yerine getirdin." (اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ) "Biz amel-i sâlih ashâbını bu sûretle düçâr-ı keder olduktan sonra sevindirmekle mükâfatlandırırız." (اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِینُ) "Hakīkat, bu belâ ve mihnet büyük bir imtihândır." (وَفَدَیْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِیمٍ) "Ve çocuğa ivaz olarak zebh olunmak üzre büyük bir koç verdik." (وَتَرَكْنَا عَلَیْهِ فِی الْاٰخِرِینَ. سَلَامٌ عَلٰی اِبْرٰهِیمَ) "Biz sonra gelen akvâm ve ümem içinde İbrahim hakkında bir zikr-i cemîl ibkā ettik, cümlesi ona selâm ve senâ ederler" (كَذٰلِكَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ. اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِینَ) "İşte biz muhsinleri böyle cezâlandırırız. Zirâ İbrahim mü'min kullarımızdandır." (وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِیًّا مِنَ الصَّالِحِینَ) "Biz İbrahim'i İshak ile de tebşîr ettik ki sulehâdan bir peygamber olacaktır." (وَبَارَكْنَا عَلَیْهِ وَعَلٰی اِسْحٰقَ) "İbrahim ile İshak'a bereket verdik." (وَمِنْ ذُرِّیَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِینٌ) "Onların zürriyetinden bazıları amel-i sâlih işleyici, diğer bazıları da açıktan nefislerine zulm edicidir."[1]

Denildiğine göre Hazret-i İbrahim oğlunu zebh etmek üzere iken arkasından "Yâ İbrahim" diye bir nidâ geldi, dönüp baktı, semîn bir koçun cebelden inip gelmekte olduğunu gördü. Derhâl kalkıp onu yakalayarak zebh etti. Oğlunu da kaldırıp kucakladı "İşte Allah bugün seni bana bağışladı" dedi.

Bu âyet-i kerîmede nazar-ı dikkati ilk celb eden şey Hazret-i İbrahim'in Irak'dan Suriye'ye muhâceretinde vukū' bulan münâcâtı üzerine kendisine ihsân edilen ilk evlâdın ta'yînidir, acaba İsmail mi, yoksa İshak mı idi? Bu cümlenin ma'lûmu bir mes'ele olduğu halde ehemmiyetle tavsîf edişimizi yabana atmayınız. Görüyorsunuz ki bizim hatîb-i Nasrânî fıkra-i sâbıkasında bunun İshak olduğunda tereddüd bile etmiyor; hattâ âyet-i celîlenin ma'nâsını nakl ederken güyâ *Kur'ân*'da İshak olarak musarrah imiş gibi bir tahrîf îkā'ından bile çekinmiyor. Elbette kendi kitaplarını tahrîfden çekinmeyen bir millet başkasının kitâbını tahrîfden sıkılacak değil ya! Bu tahrîf *Tevrat*'a bile nüfûz etmiştir. Daha garîbini söyleyeyim; ulemâ-i İslâmiyye'den bu bâbdaki İsrâilâyâtın te'sîrine kapılan zevât bile görülmüştür. Hâlbuki işbu nass-ı celîldeki veledden maksad İsmail aleyhisselâm olduğu edille-i kat'iyye ile sâbittir.

Evvel emirde Hazret-i İbrahim'in hîn-i muhâceretinde sâlihînden bir evlâd temennî etmesi evvelce bir oğlu mevcûd iken mi vukū' bulmuştur. Yoksa mevcûd değil iken mi? Eğer mevcûd iken "Yâ Rabbi bana bir evlâd ihsân et" diye münâcât etmiş ise hâsılı tahsîl kabîlindendir ve müstehîldir. Ve eğer mevcûd değil iken münâcât etmiş ise cümlenin taht-ı tasdîkinde olduğu vech ile onun ilk mevlûdü Hazret-i İsmail'dir.

Sâniyen işbu âyet-i celîleye dikkat edilirse görülür ki Hazret-i İbrahim min tarafillâh iki def'a evlâd ile mübeşşer olmuştur: Birincisine [2](فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِیمٍ) ikincisine de (وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِیًّا) kavl-i kerîmiyle işâret buyurulmuş, yani evvelen bir veled-i sâlih ile ve ba'dehû İshak nebî **[320]** ile tebşîr edilmiştir. Şu halde İshak'dan evvel tebşîr buyurulan ilk evlâd yine İshak mıdır, yoksa İsmail midir? Bunda kestiremeyecek ne var?

Sâlisen Sûre-i Hûd'da (فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَاءِ اِسْحٰقَ یَعْقُوبَ) (âyet 71)[3] kavl-i kerîmi mûcebince Hazret-i İbrahim'in zevcesi Sare'nin İshak nâmında bir oğlu ve ba'dehû onun da Yakub nâmında bir oğlu olacağı müjdelenmiştir. Mevzû'-ı bahs ittihâz ettiğimiz âyette tebşîr edilen gulâm-ı halîmden maksad İshak'dır denilirse acaba Hazret-i İbrahim'in rüyada telakkī ettiği emir Yakub'un tevellüdünden mukaddem midir, yoksa mu'ahhar mı? Mukaddemdir diyemeyiz, çünkü mübeşşer olan Yakub'un tevellüdünden evvel İshak'ın zebhine emir sâdır olması bâtıldır. Muahhardır da diyemeyiz, çünkü mevzû'-ı bahsimiz olan âyet-i celîlede veled-i mübeşşerin sinn-i sa'ye vusûlüyle beraber İbrahim'in rüya gördüğü beyân buyuruluyor. Şu halde gulâm-ı halîmin İshak'dan başkası olmak lâzım gelir.

Râbi'an Sûre-i Enbiyâ'da Hazret-i İsmail sabr ile tavsîf buyurulmuştur ki zebh emrine sabr demektir (وَاِسْمٰعِیلَ وَاِدْرِیسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِینَ) (âyet 85).

Hâmisen Sûre-i Meryem'de dahi yine Hazret-i İsmail (صَادِقَ الْوَعْدِ) (âyet 55) olmakla tavsîf buyurulmuştur ki maksad zebhe tahammül edeceği hakkındaki va'dinde vefâ eylemesidir.

Sâdisen zebhin Mekke'de vukū'u dahi İsmail olduğuna delâlet eder; Zirâ İshak hiç Mekke'ye gitmemiştir. Hattâ Hazret-i İsmail'e fedâen kurban edilen koçun boynuzları Kabe-i muazzamaya mu'allak olup ta İbni Zübeyr zamanındaki harîka kadar devam ettiği ve o vakit muhterik olduğu hakkında bir çok rivâyetler vardır.

---

[1] Saffat, 37/99-113.

[2] Sehven (حلیم) yerine (علیم) yazılmıştır.

[3] Metinde âyet numarası "74" olarak yazılmıştır.

Sâbi'an [1](أنا ابن الذبيحين) hadîs-i şerîfi de buradaki zebîhin İsmail olduğuna delâlet eder; zebîh-i diğer de peder-i nebevî Abdullah bin Abdülmuttalibdir ki Abdülmuttalib ettiği bir nezre binâen Abdullah'ı boğazlamaya niyet ettiği halde Kureyş'in mümâna'ati üzerine kâhin-i Huzâ'î'nin tavsiyesiyle yüz deve fidye vererek Abdullah'ı tahlîs eylemiştir.

Bahse nihâyet vermeden şunu da beyân edeyim ki enbiyâ-yı izâmın rüyâları vahiy kabîlindendir ve bu bâbda onların üç makāmı vardır: Birincisi rüyânın aynıyla zuhûra gelmesidir; Resûl-i ekremin ashâbıyla Mekke'ye gidip hac edecekleri hakkındaki rüyası gibi. İkincisi zıddı ile vukū'a gelmesidir; Hazret-i İbrahim'in rüyâsında oğlunu zebh ettiğini görmesi gibi ki fedâ ve necât şeklinde tahakkuk etmiştir. Üçüncüsü temsîl ve te'vîl ile vukū'a gelmesidir; Hazret-i Yusuf'un rüyâsı gibi.

Nevbet-i kelâmı hatîbimize terk ediyoruz:

"Son iki kelime yani zebh-i azîm kelimeleri üzerine mülâhaza eder iseniz, onları gāyet garîb bulursunuz."

Biz bu iki kelime üzerine hayli mülâhaza ettik. Onlarda hiçbir garâbet görmedik. Görmedik de iki tarafın tarz-ı telakkīsindeki tefâvüt-i azîme hayretten kendimizi alamadık.

"En büyük müfessirler bu iki kelimenin işâret-i maksûdesini fehm ve onların mutazammın olduğu telmîh-i hafîyi idrâk etmek su'ûbetinden nâşî onları terk ve ihmâl etmişlerse de, bunlar sarâhaten îzâh ve tefsîr olunabilir."

Dostum! Bu sözleri ciddî mi söylüyorsunuz? Bütün tefsîr kitaplarında ve ez-cümle kirâren isimlerini yâd ettiğiniz Râzî ve Beyzâvî tefsirlerinde bu kelimelerin ne yolda tefsîr edildiğini görmediniz mi? Onlar azîm kelimesini iki sûretle tefsîr ediyorlar: Biri kurbanlığın cüssece azîm ve yağlı olmasıdır. İkincisi kadr ü menzilet cihetiyle büyük olmasıdır. Çünkü bu kurbanlık bir peygamber oğlu peygamber için fedâ ediliyor ve öyle bir peygamber ki zürriyetinden nice enbiyâ ve bilhâssa seyyidü'l-mürselîn aleyhi't-tahâyâ hazretleri gelecektir.

Bu tefsîrleri görmemiş olmanıza ihtimâl veremem. Belki kendi fikrinize muhâlefetinden nâşî beğenmemiş olacaksınız. Lakin ne yapalım *Kur'ân-ı Kerîm* öyle herkesin arzusu vechile tefsîr edilemez. Aksâm-ı nazmdan her birinin ahkâmına dâir bizde "Usûl-ı fıkh" nâmıyla bir ilm-i celîli'l-kadr meydâna getirilmiştir. Tefsîr ile meşgūl olanlar behemehâl o ilimde yed-i tûlâ sâhibi bulunmalıdırlar. Acaba zât-ı âlî-i nihrîrâneleri o ilim ile teveggule vakit bulabildiler mi? Eğer teveggul buyurulmuş ise kavâ'idinin hilâfına niçin hareket olunuyor? Eğer tevaggul buyurulmamış ise *Kur'ân*'ın tefsîrine nasıl cür'et ediliyor? Bu fıkranın sonunda bunların sarâhaten tefsîr olunabileceği hakkındaki ifâdenizin hâtırda tutulmasını da hâssaten ricâ ederim. Çünkü ileride lâzım olacaktır.

"Evet zebh kelimesi meşhûr olup azîm kelimesi mechûl değil ise de burada birinin diğerine atf edilmesi garîbdir."

Şimdi iki kelimenin garâbeti hakkındaki iddi'ânızın sebebi anlaşıldı. Siz garâbeti, bunların lafzında değil, birinin diğerine atfında buluyorsunuz. Filhakîka bunlardan biri diğerine atf edilse idi, biri isim diğeri sıfat olmak hasebiyle pek garîb bir şey olurdu. Bereket versin ki öyle bir şey yoktur. Doğrusu bu ağız ile *Kur'ân*'ın tefsîrine kalkışmak büyük bir cür'ettir. –devam edecek–

Mahmud Es'ad

* * *

[1] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 606.

[321] TERBİYE VE TA'LÎM

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye

ISLÂH-I MEDÂRİS VE ESBÂB-I İNHİTÂTIMIZ

Islah-ı medâris hakkında pek çok efkâr-ı münevvere ashâbı beyân-ı mutâla'a ve serd-i makāl etmiş iseler de maatteessüf bunlar hep kağıt üzerinde kalmış, mevki'-i tatbîke konulmamıştır. Bu bâbda benim beyân edeceğim fikrin de böyle olacağını biliyor isem de ta'kīb etmekte olduğumuz usûlün sekāmetini meslekdaşım bulunan talebe-i ulûm efendilere min gayri haddin beyân ile bu uslûbun ta'dîlini ulemâ-yı kirâmdan istirhâm eylemek sûretiyle zihnime tebâdür eden bazı sözleri yazmayı kendimce münâsib gördüm. İhtimâl ki: Fikr-i âcizânem bazı kimselerce şâyân-ı kabûl görülmeyebilir. Lakin ictihâd ictihâdı nakz etmediği için beni tahtie etmeye hakları da olamaz.

Fikr-i kâsırânem ise evvelâ beyân edeceğim vech üzre medârisin programını ta'dîl ve sâniyen tatbîkātıyla beraber talebe-i ulûma ders okutmaktır. Dikkat buyurulsun ki programın ta'dîli diyorum da tebdîli demiyorum. Çünkü tedrîs edilmekte olan fünûn-ı mütenevvi'anın şerhlerinden mâ'adâsının kaldırılması tarafdarı değil; belki ta'dîl ve ıslâh edilmesi taraftarıyım şimdi tedrîs edilmekte olan derslerin sekāmetini bir def'a anlayalım:

Burada hâtırıma bir suâl geliyor. Acaba okunan derslerden maksad kavâ'id ve mesâil zabt etmek midir, yoksa lügât-i Arabiyeye âşinâ olmak mıdır, yoksa her ikisi de matlûb mudur? Burası şâyân-ı tedkīk ve şâyân-ı te'emmül bir mes'eledir! Eğer cevâben her ikisi de matlûbdur deniliyorsa ta'kīb edilmekte olan usûlün buna kâfî olmadığı tecrübemizle sâbittir. Çünkü elimizde tedâvül eden kitaplarda dâimâ aynı elfâz ve aynı misâlin tekerrür ettiğini, meselâ hangi nahiv kitâbını açmış olsak mutlakâ (ضرب زيد عمروا) ve mantık kitâbında da (الانسان حيوان ناطق) misâllerini görürüz ki: Bu gibi misâllerden talebe-i ulûmun lugat-i Arabiyyeye bi-hakkın âşinâ olamayacağı bedîhîdir. Değil talebe-i ulûm, sinîn-i vefîre tedrîsiyle meşgūl olan dersi'âm efendiler bile elfâz-ı garîbe, lugât-ı acîbeyi hâvî olan ebyât ve eş'ârı kütüb-i luğâta mürâcaat etmeksizin halledemiyorlar, evlâd-ı Arab'dan bir zâta tesâdüf etseler mükâlemeden âciz kalıyorlar.

Lisân-ı Arab üzere tahrîr edilmiş olan kitapları on beş yirmi sene okuyup, okudup da o lisân ile ifâde-i merâm edecek kadar söz söyleyememek ne kadar garîb, ne derece acîbdir! Arapça tekellüm etmek ise Arab kardeşlerimizle olan râbıtayı takviye etmekle beraber *Kur'ân-ı Kerîm* ve ehâdîs-i

nebeviyye hep lisân-ı Arabî üzere olduğu için hocaların ve talebe-i ulûmun Arapçayı mükemmel bilip tekellüme muktedir olmaları, îcâbı zamanında tefsîre ve lügate mürâcaat etmeksizin ma'nâ-yı *Kur'ân*'ı anlamaları, kendilerine karşı îrâd edilen es'ile ve ahkâm-ı dîniyyeye cevâb-ı şâfî vermeleri lâzımdır. Hâlbuki böyle olmuyor ve olamıyor. Demek ki tedrîs olunan kitaplardan bu maksad husûle gelmiyor.

Bir de kavâ'id ve mesâilin zabtı cihetini düşünelim: Esâsen kitaplar müşkil ve muğlak bir ibâre ile tertîb olunmakla beraber filân zât şöyle dedi, filân zât da ona şu cevâbı verdi, ben de şöyle dedim gibi bir takım gürültüler ki hiç birisi hâtırda kalmıyor ve ondan istihsâl edilecek maksad da fevt olmakla beraber kavâ'id ve mesâili de iyice zabt edilmiş olmuyor. Biçare talebenin ihtiyâr-ı gurbet ederek âlâm ve ekdâra göğüs gerip rutûbetler içerisinde ifnâ-yı ömür ettiği yanına kar kalıyor. Ta'assubu terk ederek nazar-ı insâfla muhâkeme edelim: Bugün muhassenât-ı dîniyyemizi edille-i akliyye ve nakliyye ile isbâta muktedir kaç talebe yetişiyor?...

Ale'l-ekser on beş yirmi sene medrese bekleyen bir efendi, mezâyâ-yı şer'iyyeye bi-hakkın kesb-i vukûf etmediği için hîn-i hâcette hasmına karşı delâil-i mukni'a serdinden maatteessüf âciz kalıyor. Çünkü okuduğu şeylerden hâtırında bir şey kalmamış ki mübâhese ve mu'âraza etsin!!....

Ulvî bir fikire, münevver bir dimağa mâlik olduğu halde mahzâ hazret-i ilm tahsîl etmek üzere memleketi, ana ve babayı, kardeş ve akrabâyı terk ile bin türlü mezâhime katlanarak Konya ve İstanbul gibi mahallere giden biçare talebe hâiz olduğu o âteşîn zekâyı beyhûde mahv edip gidiyor. Maatteessüf hakkıyla hâdim-i din ve mürşid-i millet olamıyor. İşte bunun içindir ki türlü türlü tahkīrât ve i'tirâzâta hedef oluyor… Acaba bunun çâre-i necât ve esbâbını dersi'âm efendiler niçin düşünmüyor!.

Kezâlik tedrîs edilmekte olan kitapların ihtiyâcât-ı zamâniyemizi te'mîne kâfî olmadığını ibâreleri müşkil olmak hasebiyle talebe yekden anlayamadığını, belki kendilerine bir melâl geldiğini, matlûb derecede fâide-mend olamadıklarından âdetâ beyhûde ifnâ-yı ömr etmekte olduklarını maazallâh bu hal devam ederse bi-hakkın telkīnât-ı dîniyyede bulunacak adam kalmayacağını, milletin terakkiyâtı ise ancak mürşid ile hâsıl olacağını, ve mürşidin de talebe-i ulûmdan olması zarûrî bulunduğunu yine dersi'âm efendiler düşünüp de ıslâhı cihetine tevessül ederek müttefikan merci'ine niçin şikâyet etmiyorlar?

Zamanımızda pek çok kimseler vardır ki *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şân yalnız namaz, abdest gibi ibâdâtı âmir; sirkat, zinâ gibi kabâhatleri nâhî olup hâşâ sa'yin, terakkī, te'âlî etmenin muhassenâtını beyân eylemez zannediyorlar. Hâlbuki o *Kur'ân*-ı celîlü'ş-şân terakkiyâtımızın ve sa'y ü gayrette ber-devam olmamızın yalnız muhassenâtını değil, belki yolunu ve usûlünü bile bize beyân buyurduğu ve bugün fennen sâbit olan nice nice hakāik ve dekāiki on üç asır evvel haber verdiği erbâb-ı basar ve basîret indinde ma'lûm ve muhakkak değil midir. Lakin bunu ahâlîmize tefhîm edecek kimdir? Bittabi' talebe-i ulûmdur. Talebe-i ulûmun da okuduğu ders kendisine menfa'at vermezse acaba âhara nasıl menfa'at bahş eder? (طبيب يداوى الناس وهو مريض) kelâmına mâ-sadak düşmezler mi?

Şimdi bir de elimizde bulunan akāid kitâbını gözden geçirelim. Zamanımızda mevcûd olan mu'ârız ve muhâsımlarımızı da karşımıza alalım da onlarla mübâhaseye girişelim. Acaba bu mümkün mü? Onları iknâ' edebilir miyiz? Ben kendi hesâbıma "edemeyiz" diye cevap veriyorum. Çünkü bizim okuduğumuz akāid kitâbı şu zamanda mevcûd olan maddiyyûn ve tabî'iyyûna karşı tertîb edilmemiş; belki bundan birkaç yüz sene evvel mevcûd olan Mu'tezile, Sofistâiyye gibi bir takım mezâhibe karşı delâil-i akliyye ve nakliyye ile mübâhase ve müdâveme sûretiyle tertîb edilmiştir ki zan edersem zamanımızda bu gibi mezâhib erbâbından kimse kalmamıştır. Belki onların makāmına maddiyyûn ve tabî'iyyûn mezhebleri kāim olmuştur ki bu mezâhib-i sakîmenin tervîci husûsunda bir takım risâleler bile tertîb edildiğini, gençlerimizden bir kısmının da bu risâlecikleri mutâla'a eylediklerini, henüz tekemmülât-ı fikriyyeye mâlik ve hakāik-i *Kur'âni*yye'ye âşinâ olmadıklarından tetebbu'ât-ı ilmiyyeleri de vasi' bir mikyâsta bulunmadığından onların meslek-i sakîmine saparak akîdelerini tesmîm, ekseriyâ o meslek-i nâ-makbûleyi müdâfaa eylediklerini görüyoruz. Bu fenâ fikir ise "ne'ûzü billâh" günden güne şüyû' ve intişâr etmekte etraf ve eknâfa inceden inceye kıvılcımlar saçmaktadır ki bundan hâsıl olan mesûliyet-i ma'neviyye de bittabi' zamanımızdaki ulemâya râci'dir. Çünkü onlar bu dînin hâdimi ve millet-i İslâmiyye'nin mürşid ve muktedâ-bihidirler. İ'tikādiyât ve ameliyâta âit an-delîl her ne söylerlerse kelâmları kabûl olunur. Avâm ve havâs indinde pek büyük bir te'sîr icrâ eder. Şu halde âlem-i İslâm'ı varta-i felâketten tahlîs edecek, herkese dînî ve belki dünyevî olan menâfi'inde usûlü ta'lîm ve tefhîm edecek sınıf ulemâdır. **[322]** Maatteessüf zamanımızdaki ulemâ bu ciheti düşünmüyorlar. Düşünemiyoruz diye ma'zeret-i gayr-i makbûlede bulunuyorlar. İşte bu gibi şeyler de esbâb-ı inhitâtımız oluyor.

Eslâf-ı izâm "Allah kendilerinden râzı olsun" fünûn-ı muhtelifeden birer kitap yapmışlar ve bir kısmı da bunlara şürûh ve havâşî yazarak musanniflerin maksadını îzâh etmişler. Demek ki çalışıp meydana bir takım ulûm ve fünûn koymuşlar. Uhdelerine düşen vazîfeyi ifâda kusûr etmemişler. Acaba asrımızda mevcûd olan ulemâ-yı kirâmın uhdelerine de böyle bir vazîfe terettüb etmiyor mu? Yoksa terettüb ediyor da onlar tesâmüh mü ediyorlar!

Evet: Zamanımızda bulunan ulemâ-yı kirâm hazerâtının en birinci olarak uhdelerine terettüb eden vazîfe-i nazîfe maddiyyûn ve tabî'iyyûn ve sâir yeni türedi mezheblerin kitaplarını mutâla'a edip onları ilzâm edecek bir sûrette delâil-i akliyye ve nakliyye ile bir akāid kitâbı tertîb ederek mezâyâyı dîniyyemizi hasma anlatmak, tasdîka mecbûr etmek, talebe-i ulûmun da programını ta'dîl ve ıslâh eylemektir…

Meselâ: Tedrîs edilmekte olan fünûn-ı muhtelifenin, her birerlerinden birer metin intihâb edilip ibârâtını şerh ve hâşiyeye muhtâc olmayacak derecede teshîl ve tavzîh eylemek, kütüb-i fıkhıyyeden ibâdât, münâkehât ve talâka âit ma'mûlün-bih olan mesâili toplayıp sehl ibâre ile bir kitap tertîb edip de ma'mûlün-bih olmayan köle ve câriye bahisleriyle talebeyi uğraştırmamak; şu zamanda en ziyâde bilinmesi lâzım gelen bey', icâre, rehin, şirket ilh. mesâili câmi' ve sehl

ibâre ile müretteb olan *el-Mecelle* nâmındaki kitâbı programa idhâl etmek; *Buhârî, Müslim* gibi kütüb-i mu'tebereden zirâ'at, ticâret, sınâ'at, muhârebâta âit bir takım ehâdîs-i nebeviyyeyi toplayarak onu bir kitap yapıp talebe nahiv okumaya başlayınca o kitâbdan dersin ibtidâsında teberrüken iki hadîs-i şerîf okutarak ilimde olan lezzet-i ma'neviyeyi kendilerine tefhîm ile şevklerini tezyîd etmek; talebe-i ulûmun yevmiye beş lügat zabt etmesini, Arapça tekellüm etmesini taht-ı mecbûriyyete alıp tekmîl-i nüsah edinceye kadar binlerle lügat ezberlemek sûretiyle tefsîr, hadîs, fıkıh okurken müşkilât çektirmemek; "hıfzussıhha"ya "kitâbete" elhâsıl zamanımızın îcâb ettiği fünûn-ı cedîdeye dâir olan derslere de Arabî dersleri kadar ehemmiyet vermektir.

Hele "Tasavvurât ve tasdîkāt" gibi dersleri okuyan okutan tatbîk etmekten âciz oldukları halde dört beş sene talebenin azîz vaktini onlarla geçirmek hiç de doğru değildir. Ve talebe-i ulûmun imtihânı mesâil-i fıkhıyye gibi dînî şeylere münhasır olmayıp da anlamadığı mantığın ta'rîflerine münhasır olması ne kadar tuhaf ve ne derece gülünçtür!!...

İşte tekrar ediyorum ki bulunduğumuz zamanın îcâbâtından olarak ulemânın üzerine düşen vazîfe-i mühimme metinleri teshîl ve tavzîh ve beyân ettiğim vech üzre bir akāid kitâbı, bir de hadîs ile fıkıh cem' ve tertîb eylemektir. Lehü'l-hamd asrımızda bunları yapmaya muktedir ulemâ eksik değildir. Lakin sırf himmet ve sa'y u gayret etmeleri lâzımdır; etmedikleri takdîrde talebe-i ulûma karşı serd edilen i'tirâzât ulemâya râci'dir. Çünkü program ıslâh olunmazsa talebe de okuduğu dersden bir lezzet his etmezse hem bir takım i'tirâza ma'rûz kalır, hem de günden güne hâdim-i din azalır, gider. İşte bu cihetten ulemâ pek büyük bir mesûliyet-i ma'neviyye altında kalır ve ulemânın "Biz nasıl zor zoruna çalıştıkta hoca olduysak talebe de öyle zor zoruna çalışsın da hoca olsun" demeleri doğru bir nazariye olamaz. Çünkü zaman değişmiştir. Şimdi az zaman zarfında çok ilim tahsîl edilmek îcâb ediyor. Zirâ devrimiz devr-i terakkīdir. Şimden sonra talebe-i ulûmun cerr ile idâre-i ma'îşet etmesi artık geçmiştir. Bir an evvel tahsîl-i ilm ü kemâl edip de mes'ûd yaşamak için behemehâl ticâret, zirâ'at gibi bir işe teşebbüs etmeleri lâzımdır.

Bir talebe ömrünü on beş yirmi sene medreseye vakf ederse sonra ondan bir şey beklenilmez; medreselerin ömür törpüsü olduğu herkesce müsellemdir. Bilhâssa İstanbul muhîtindeki medârisde yaşamak pek müşkildir, o rutûbetlere, murdar havâlara karşı mübâreze-i hayâtiyede bulunmak her yiğidin kârı değildir. Müşâhedât bunu bize pek a'lâ gösteriyor, nasıl ki ara sıra o rutûbetin kurbanı olarak giden eksik değildir!

Garâibden biri de –ekser medârisde vardır– bazı kimseler yirmi sekiz otuz yaşı mütecâviz icâzeti almış, hiçbir şeye nâil olamamış ve olmak ihtimâli de yok, beyhûde yere odaları işgāl edip duruyorlar. Acaba bunlar taşraya gönderilse de kudretleri yettiği kadar herkese telkīnât-ı dînîyyede bulunsalar, bir hizmete teşebbüs edip zürriyet yetiştirseler, odalarına taşradan yeni gelen talebe konulsa fenâ mı olur?!!

Kezâlik İstanbul'da bu kadar dersi'âm efendiler vardır. Bunların bir kısmı ma'âşlarıyla beraber müderris olarak taşraya gönderilse de hem orada talebeye tedrîs ve hem de ahâlîye teblîğ-i ahkâmda bulunsalar, şu zamanda esbâb-ı terakkī neden ibâretse beyân etseler, dînî dünyevî herkesi kendilerinden müstefîd kılsalar olmaz mı?

Ma'rûz kaldığımız felâket-i uzmânın menşe'i zulümât-ı cehl değil midir. Bugün dînimizin bekāsı kuvvetle, servetle, bunların da ancak ilim ve ma'ârifle olacağını zaman ve tecrübe bize göstermedi mi? Evvelce muhârebe ok ile, yay ile olurken şimdi kurşun ile top ile olmuyor mu? Artık uyanacağımız zaman daha gelmedi mi? Bir milletin terakkī etmesi ilim ve ma'ârifle olduğunu hepimiz i'tirâf etmiyor muyuz? Acaba Meşîhat bunun ıslâhı cihetine niçin teşebbüs etmiyor?

Muhterem kâri! Mu'allim denilince hâtıra mektep mu'allimleri gelmesin, çünkü onlar yalnız çocuklara fikir verebilirler. Büyüklere verecek fikri de ancak hoca ve talebe-i ulûmdur. Lakin bu okuyuşla da talebe-i ulûm bir fikir veremez. Çünkü bir takım kāl ü kīl ile münevver fikri mülevves olmuştur.

Bir de talebe-i ulûmun ellerinde bulunan mev'izaları düşünelim: İşte inhitâtımızı mûcib olan şeylerden biri de budur. Çünkü o mev'izalar mesâ'î-i beşeriyyenin muhassenâtını ve terakkiyât-ı milletin îcâbâtını irâe ve ta'lîm edecek bir tarzda tertîb edilmemiştir. Belki "filân zâhid metâ'-ı dünyâdan hiçbir şeye meyl etmezdi, dâimâ ibâdetle vakit geçirirdi" gibi bir takım hikâyât-ı masnû'a ve ehâdîs-i mevzû'a ile mürettebdir ki millete atâlet ve batâet tavsiye etmekten başka bir fâideleri yoktur. İnsâf edelim talebe-i ulûm bu gibi mev'iza kitaplarıyla herkesi nasıl irşâd, îkāz edebilir? Acaba bu husûsda kabâhat kimdedir! Ben fikrimce kabâhati yine ulemâda buluyorum. Biraz yukarıda arz ettiğim vech üzre bir hadîs kitâbı tertîb etseler de dersin ibtidâsında talebeye yevmiye ikişer hadîs okutsalar, talebe de gittiği yerlerde o kitâbdan telkīnâtta bulunsa sa'yin, zirâ'atin, ticâretin fevâidini herkese beyân etse olmaz mı?

İşte milletin terakkīsi hocaların ve talebe-i ulûmun telkīnâtıyla olacağından evvelâ: Talebenin programını ıslâh, sâniyen kendilerine tatbîkātıyla beraber ders okutulmalıdır. Bir sene Sarf, iki sene Nahiv ve Fıkıh, iki sene de Telhîs-i Me'ânî ile bir kat usûl ve cüz'iyyât-i sâire, iki sene de Akāid ile Tefsîr okutulur da o talebe Arapça da tekellüm ederse az zaman içerisinde büyük birer hâdim-i din olurlar ve gittikleri mahallerde mükemmelen beyân-ı fikr ederek dînî dünyevî herkesi müstefîd kılarlar zannındayım!...

Hulâsa-i fikrim talebe-i ulûm çok okuyup da bir şey anlamamaktan ise az okumalı, tez okumalı, temiz okumalıdır.

Talebe-i Ulûmdan Akşehirli
Hâşim

* * *

[323] **MEKÂTÎB**

Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:

Avrupa Mektupları

İSTANBUL-MARSİLYA

Müste'înen billâhi te'âlâ icrâsına teşebbüs olunan Avrupa seyâhatine şu sûretle ibtidâr edildi: Vapurumuz Hazi-

ran'ın 18. Salı günü hareket edecek idi. Rûhum gibi sevdiğim bir dostumla o gün sabahleyin birlikte İstanbul'a indik, bazı ufak tefek aldık, saat beşe doğru vapura geldik. Vapurun Çarşamba günü ale's-seher hareket edeceğini söylediler. Biraz değil, gereği gibi canım sıkıldı. Fakat her şeyde bir hayır vardır, inşaâllah bu da öyledir, diye mütesellî oldum. Salonda arkadaşım ile otururken diğer bir dostum daha geldi. Muhterem dostlarımın ikisi de Avrupa'yı karış karış bildiklerinden dâimâ benim için mûcib-i istifâde olacak şeylerden bahs ediyorlar idi. Dostlarımın avdet zamanı hulûl etti. Vedalaştık, onlar gittiler, salonda yalnız kaldım.

Salon madamlar, madmazaller, mösyöler ile mâlâmâl idi. Fakat çoğu dostlarını teşyî' için gelmişler idi. Muttasıl bira şişeleri açılıyor, tanîn-i akdâh, kahkaha-i mesârr sâmi'ayı çâk ediyor idi. Teşyî' için gelenler avdet ettiler, salonda beş on yolcu kaldı. Bunların hepsi Fransız idi.

Vapurumuz:

Vapurumuz Mesajeri Kumpanyası'nın Sinâî ismindeki vapuru idi. Güverteden baş tarafına baktım. Boğaziçi vapurlarından başka bir vapura binmemiş olan abd-i âcize Sinâî bir kûh-ı seyyâr gibi göründü. Yalnız bundan yirmi iki sene evvel küçük bir tekne ile Çanakkale'ye gitmiş idim. Benim için hudûd-ı seyâhatin müntehâsı bundan ibârettir. İlk def'a olarak icrâ edeceğim Marsilya seyâhati, beni düşündürüyor idi. Hem biraz değil, epeyce düşündürüyor idi. Fakat endişemin beyhûde olduğunu çabuk anladım. Şu dakîkada Bahr-i Sefîd'in en engin noktasında gitmekte olduğumuz halde mûcib-i şikâyet olacak hiçbir şeye tesâdüf etmedim. Hava güzel, esbâb-ı istirâhat mükemmel. Hemen Allah selâmet versin.

İstanbul'dan Müfârakat:

Ne ise gelelim hikâyenin mâ-ba'dine: Salı günü akşam yemeğini yedikten sonra herkes gibi ben de güverteye çıktım. Vapurun gürültüsü, rıhtımın hay u huyu arasında şehrimizi temâşâya daldım. Akşam ezânı okundu. Leyle-i Mi'râc münâsebetiyle minarelerde kandiller yandı. İçime bir garîblik çöktü. Düşündükçe düşündüm. Ben böyle düşünüp dururken sofrada yanımda oturan bir Fransız bana tekarrub ederek: "Minareler donandı, bir yevm-i mahsûs olmalı" dedi. "Evet, bizim için mukaddes bir gecedir" dedim. Otuz, otuz iki yaşlarında hasır şapkalı, sevimli, kumral sakallı biri daha yanıma gelerek aynı suâli îrâd etti. Ona da aynı cevâbı verdim. Fransız gâyet vakûr idi. Şezlonga uzanıp sigarasını tüttürdü. Beriki gâyet nazik, üns ve ülfete mâil bir adam idi. Meçli bir Alman olduğu Eskişehir'deki şimendüfer mektebinde Almanca, Fransızca mu'allimi bulunduğunu söyledi. Ta'tîl münâsebetiyle memleketine gidiyor imiş. Bir hiss-i mütekâbil derhâl bizi birbirimize ısındırdı. Görüştükçe kendisinden memnûn oldum. Dereden, tepeden birçok şeyler söyleştik. Hüznüm, te'essürüm tehaffüf eder gibi oldu. Pera Palas müsâfirîninden olan Fransızlar da ara sıra yanımıza gelip sohbete iştirâk ediyorlar idi.

Gündüzün salona girdiğim esnâda orta yerdeki uzun masanın başında gâyet şişman bir adam uyumakta, gah ünfî, gah hulkûmî nağmelerle yolcuların sâmî'alarını telzîz eylemekte idi. Allah imdâd eyleye, şu herîf ile bir kamaraya tesâdüf edenlere! diyor idim. Bir aralık bir şey almak üzre kamarama girdim. Ne bakayım! Refâkatinden isti'âze ettiğim şişman mösyö bizim kamaradaki yatakların birinde uykusunun mâba'dini ikmâl etmiyor mu? Eyvah korktuğuma uğradım, dedim. Bazı kutuların üzerinde şişman adam karikatürleri vardır. Onları gördünüz ise dünyâya yemek, içmek, uyumak için gelmiş olan bu Fransızı görmedim demeyiniz.

Nısfü'l-leyl hulûl etti; herkes bir birer kamarasına çekildi. Ben de kamarama girdim. Aradan biraz zaman geçti, şişman mösyö de kamaradan içeriye girdi. Gâyet neşveli bir tavır ile bana selâm verdikten, hâtırımı sorduktan sonra soyunmaya başladı. Bu esnâda yazılamayacak bir takım garîb hâller vukū' buldu yatağına uzandıktan sonra: "İsterseniz pencereyi kapayabilirsiniz; fakat sıcağa tahammül edemezsiniz. Lamba yansa da olur, yanmasa da, nasıl isterseniz öyle yapınız. İkisi de benim için müsâvîdir!" dedi. Ve kocaman başını yastığa koyar koymaz horlamağa, daha doğrusu hırlamaya başladı.

Mösyönün yüzü benden tarafa idi. Zavallının uykusu, uyku değil, âdetâ bir muhârebe idi. Mösyö muttasıl horlamakta, bağıracak gibi gah ağzını bir karış açmakta, gah kapamakta; bazı kere kolunun birini yukarı kaldırmakta; bazı kere bacaklarını diker gibi bir şeyler yapmakta; elhâsıl her dakîka başka bir vaz'iyyet almakta idi. Devre-i istirâhat olması lâzım gelen uykunun mösyö için devre-i azâb ve ukūbet **[324]** olduğunu görüyor idim. Tabî'î öyle olacak. Çünkü mösyö gündüz birkaç şişe bira, yemekte üç dört kadeh siyah şarap, kahvenin üstüne bir konyak, iki saat sonra tekrar bir şişe bira içmekte idi. Bu kadar muhtelif şeyler nasıl olur da midede bir birine i'lân-ı harb etmez. İştihâsına gelince sofrada ondan daha iştihâlı kimse yok idi.

Mösyö ara sıra uyanır; benim uyanık olduğumu görünce: "comment sa va mösyö durma ve vebiyen"[!] suâlinin îrâdında kusûr etmez idi. Filhakîka uykusuzluk benim için bir azâb idi. Fakat mösyönün her halde uykudan başka bir şey olması lâzım gelen bu hâli bana uykuyu filân unutturdu.

Marmara'da:

Vapurumuz Çarşamba günü saat beşe çeyrek kalarak rıhtımdan hareket etti. Ben de yatağımdan kalkıp giyindim, güverteye çıktım. İlk def'a olarak kendisinden ayrıldığım sevgili vatanımın nikāt-ı muhtelifesini müte'essirâne temâşâya daldım. Şehrimizin çehresi gamgîn, âfâkı pek hüzn-âgîn idi. Güyâ her taraf ağlıyor idi. Sevâhilimizi seyr ede ede bir müddet gittikten sonra Alman dostum ile diğer yolcular da birer birer güverteye geldiler. Şezlonglara uzanıp sohbete başladılar. Mevzû'-ı musâhabet memleketimizin gâyet güzel, umrâna, terakkīye müste'id olduğundan ibâret idi.

Saat dokuza çeyrek kalarak Mudanya'ya geldik. Üç saat kadar tevakkufdan sonra İzmir'e müteveccihen hareket ettik. Hava gâyet güzel idi. Hele denizin rengi o kadar latîf, o kadar nazar-rubâ idi ki ta'rîf edemem. Çarkların darabât-ı muttarıdesinden mütehassıl sadâ-yı mütehakkimâne rûh üzerinde garîb bir te'sîr icrâ ediyor. Vapurumuzun vakār ve mehâbetle denizi ikiye bölüp gitmesi cidden kalbe safâ veriyor idi.

Sabaha karşı Gelibolu'yu, biraz sonra Çanakkale'yi selâmladık. Klavuzumuzun delâletiyle yavaş yavaş boğazdan çıktık.

Kapımızda Yunan Donanması:

Bir müddet sonra Bozcaada göründü. Adanın önünde çifte sarı bacalı Yunan gemisi duruyor idi. Meydânı hâlî bulan o küçük tekne arslan ölüsünün başında bekleyen bir fino köpeğine benziyor idi. Fransızların: "İşte bir Yunan sefîne-i harbiyyesi!" sözünü tekrar ile o küçük tekneyi birbirlerine göstermeleri benim için tahammül olunur hâllerden değil idi. Fakat zarûrî tahammül ettim. Donanmamızı bu hâle getirenleri ve bizi Yunan gibi bir maskaranın maskarası edenleri ne kadar la'netle yâd etmek mümkün ise o kadar la'netle yâd ettim.

Aradan bir müddet geçti. Midilli göründü. Hazret-i Fâtih'in biz nâ-haleflere dört yüz altmış beş senelik yâdigâr-ı güzîni olan bu adanın son sergüzeşt-i elîmini, müdâfaa-i kahramânânesini, hâlini, istikbâlini düşündükçe yüreğimden kan gidiyor idi.

Gerek adaya, gerek İstanbul'dan beri ta'kîb ettiğimiz sevâhilimize baktım. Hepsi cennet, hepsi menba'-ı sâmân u servet, kendi kendime: –Yâ Rabbi lutf-ı tevfîkin ne zaman bize refîk olacak? Bu güzel sâhiller ne zamana kadar böyle ümrândan, insandan hâlî kalacak? Başka memleketlerde başka yerlerden toprak getirip mahsûl alıyorlar. Biz ise münbit, mahsûldâr yerlerimizi böyle hâlî bırakıyoruz. İhtimâl ki şu zavallı vâdîlerin çehre-i melâli senelerden beri saban yüzü görmemiş, sînesinde hüdâyî nâbit otlardan başka bir nebât büyütmemiştir. Her zaman İstanbul'un letâfetinden bahs ediyoruz. Bu sâhillerin İstanbul'dan ne farkı var? Hepsi birer İstanbul, yalnız sarayları, yalıları konakları yok! Buralarda binâlar, fabrikalar yapılsa, ormanlar yetiştirilse, ekinler ekilse, acaba İstanbul'dan, İstanbul'un dillerde destan olan Boğaziçi'nden aşağı mı kalır? Heyhât! Belki onlara tefevvuk bile eder; vâ esefâ ki insan elinde değil diyor idim. Fransız yolcular da aynı sözleri söylüyorlar idi.

Şişman Mösyö:

Dünyâya yalnız yemek, içmek, uyumak için gelmiş olan şişman mösyöye gelince; o, muttasıl sandalyesinin üzerinde uyumakta idi. Bu tatlı uykunun içinde ara sıra muvâzenesini gâib ederek sağa sola yalpa vurdukça birden bire gözlerini açar; yanında oturanları birer hande-i iltifât ile taltîf eyledikten sonra başkaları için demem, fakat benim için anlaşılması muhâl olan bir lisân ile bir şeyler söyler, tekrar gözlerini kapayıp horlamaya başlar idi.

Şişman adamların ağzından çıkan kelimeler de şişman oluyor. Mösyönün lisânında –şişman adamlardan bazılarında olduğu gibi– peltekliğe benzer bir şey var idi. Dişleri tamam olduğu halde dişsiz adamlar gibi lakırdı ediyor idi. Hülâsa kudret-i fâtıranın tûlünden alıp arzına verdiği bu adamdan bir türlü gözlerimi ayıramıyor idim. Mösyönün şekli, heyeti, uykusu, horlaması, söz söylemesi, sadâsı, edâsı hele son sadâsını gâyet mudhik bir edâ ile cümlelerin son kelimesine yükledip kelimeyi eliyle ileriye doğru sürmesi bizim Abdürrezzak'ın sahne üzerindeki şaklabanlıklarını gölgede bırakıyor idi.

Vapurda görüşecek bir arkadaş, bir de eğlenceye muhtâc idim. İkisini de buldum.

Yolcularla Mu'ârefe:

Öteki herîflerle de ahbâb olduk. Nerden gelip nereye gittiğimi sordular ben de söyledim. Hepsi bana Paris'e dâir bir çok ma'lûmât **[325]** verdiler, irâe-i tarîk ettiler. Filân otelde, filân lokantada yeyiniz, gibi tavsiyelerde bulundular.

Sofrada yanıma tesâdüf eden o vakūr Fransızın parmağındaki yüzükte zâdegâna mahsûs arma var idi. Kendisinin asîl bir adam olduğu reftârından, güftârından da anlaşılıyor idi. Kendisiyle pek iyi ahbâb olduk. Dâimâ sofrada benimle görüşür, yemekten sonra bana yaldızlı sigaralar verir idi. Sofra gāyet mükemmel idi. Fakat yemekler aslâ hoşuma gitmedi, Fransız yemeklerden hoşlanıp hoşlanmadığımı sordu. "Pek güzel! Fakat ben memleketimin yemeklerini daha çok severim; onlardan olaydı daha iştihâ ile yer idim" dedim bana hak verdi ve "Herkesin kendi memleketine mahsûs yemekleri sevmesi gāyet tabî'îdir" dedi. Esnâ-yı ta'âmda cereyân eden sohbetlerin hepsini yazacak olursam mektûb değil, bir risâle olur. Fakat sözlerin kâffesi boş şeyler idi.

İzmir'e Muvâsalat:

Perşembe günü saat sekizde İzmir'e vâsıl olduk. Klavuz alarak âhaste âhaste kıçtan rıhtıma yanaştık. Geçende kazâzede olan Senegal Vapuru baştan kara etmiş duruyor, ondan sonra gark olan Nevada Vapuru'yla diğer iki yelken gemisinin direkleri görünür idi. Tehlikeli yerlerden geçerken biraz korktum dersem yalan söylememiş olurum. Ne ise inâyet-i Hak ile bir kazâ vukū' bulmadı.

İzmir rıhtımının gece hâli hakīkaten nazar-rübâ idi. Gazinolar, oteller türlü türlü lambalarla boydan boya donanmış, hâsılı serâpâ nûrlar gark olmuş idi. Tek beygirli tramvaylar uzaktan pek hoş görünüyor idi. Herkes sandallara atlayıp karaya çıktı. Refîkimle ben şehri ertesi günü ziyârete karar verdik. Güverteden geç vakte kadar rıhtımın hurûş-ı şevk-engîzini temâşâ ettik. Hamd olsun yâ Rabbi, bir ma'mûr müslüman memleketi gördüm, diye Allah'a hamd ediyor idim.

Sabah oldu Mösyö Langar ile İzmir'e çıktık. Pek erken olduğu için henüz dükkânların çoğu açılmamış idi. Biraz gezdikten sonra sakalımı kestirmek üzere bir perûkâr dükkânına girdik. Berbere Türkçe bir şey söyledim. Alık alık çırağının yüzüne baktı. Çırağı da bil-vekâle "Türkika dekestro" dedi. Buna karşı bence söyleyecek söz kalmadı. Traş bitti. Mösyö Langar ile dükkândan çıktık. İzmir eşrâfından bir muhibb-i kadîmimi bularak onun delâletiyle İzmir'i gezdim. İzmir'in cesîm mağazalarını, temiz sokaklarını, faâliyet-i ticâriyyesini gördükçe münşerihü's-sadr oluyor idim. Muhibb-i kadîmime: "Memleketiniz hakīkaten güzel, hakīkaten mühim bir merkez-i ticâret" dedim. Muhibbimin: "Ne fâide ki ticâret-i İslâmiyye günden güne inhitâta meyyâl!" demesi üzerine neşâtım, inbisâtım zâil oldu. Sebebini sordum. Bir çok îzâhât verdi. Fakat tahrîrine zaman ve mekân müsâ'id değildir.

Biraz sonra vapura geldik ve Cuma günü saat dörtte Pire'ye müteveccihen İzmir'den hareket ettik. Vapurumuz klavuzunu aldı. Unsur-ı mâînin altındaki gayyâ-yı müdhişin hudûdu hâricinden yavaş yavaş geçerek nokta-i selâmete vâsıl oldu.

Pire'ye Muvâsalat:

Ertesi günü saat ikide Pire'ye muvâsalat ettik. Limana girerken cehenneme giriyoruz zan ediyor idim. İnsan ne kadar aklının muktezâsına tâbi' olsa hissine hâkim olmuyor. Hissin söylediği yerde akıl sükût ediyor. Pire'nin manzarası bana pek fenâ göründü. Orada duyduğum merâret o dakīkaya kadar seyâhatten husûle gelen zevki, lezzeti hebâ etti.

Fransızlar Pire'ye çıkıp çıkmayacağımı sordular. Vapurdan temâşâsıyla iktifâ edeceğimi söyledim. Bizden evvel gelen bir vapurda harb kaçağı eşyâ bulunmuş, bilmem neler olmuş, onun için tekayyüd pek ziyâde idi. Yunanîler kimsenin karaya çıkmasına müsâ'ade etmiyorlardı. Nihâyet vapurun hareketine yarım saat kalarak yolcuların çıkmasına müsâ'ade oldu. Fakat kimse çıkmadı. Vapurumuza bir istimbotla beş on Yunan askeri geldi. Bir kaçı vapura çıktı. Bir kaçı istimbotta kaldı. Herîflere baktım: Cılız, çelimsiz, maskara şeyler idi. Kendi kendime dedim ki: Eyvah! Ordumuzu mağlûb, binlerce efrâdımızı esîr eden bu maskaralar mı idi? Bu tilkiler bizim arslanları esîr alsınlar, ordumuzu mağlûb etsinler! Sübhânallahi'l-kebîri'l-müte'âl! Olacak iş, inanılacak şey değil. Bir Mehmetcik tek fişenk boşaltmaksızın bu farelerin sekizini birden tüfenk dipçiğiyle gebertir. Ne fâide olan olmuş, at alan Üsküdar'ı geçmiş idi.

Pire'den Müfârakat:

Pire'den beş on yolcu aldık. Saat yedi buçukta hareket ettik (Cumartesi). Bu yolcuların içinde ihtiyâr, za'îf bir adam vardı. Karısıyla beraber sofrada benim karşıma tesâdüf etti. Gāyet ağır ve sükûtî idi. Kendisi Fransız ve şimdiki Yunan kralının hocası imiş. Fakat hiçbir Fransız'a benzemiyor idi. Yanıma yine Atinalı yolculardan diğer bir Fransız tesâdüf etti. Ben sofrada dâimâ eski arkadaşlarımla görüşüyor, Atinalı yolcularla musâhabete pek o kadar meyil göstermiyor idim.

Bahr-i Sefîd'in köpüklü dalgalarını çiğneye çiğneye yolumuza devam ettiğimiz sırada etrafda kara nâmına bir şey görünmüyor idi. Yolun bu türlüsü insanı sıkıyor. Fakat şişman mösyönün şaklabanlıkları bize her şeyi unutturuyor idi. Bu adam benimle o kadar kaynaştı ki ta'rîf **[326]** edemem. Dâimâ bana Paris hakkında ma'lûmât verir, seyâhatimde benim için mûcib-i fevâid olacak şeylerden bahs eder idi.

Güvertede herkes birer şezlong istikrâ ediyor. Herkesin iskemlesine kart döviziti rabt olunuyor. Mösyö Langar ile oturuyor idik. Şişman Fransız yanımıza sokuldu ve yavaşça bize dedi ki: "Ben yarın bir oyun oynayacağım, fakat kimseye söylemeyiniz!" Ne yapacağını sorduk: "İskemlelerdeki kartvizitleri birer birer alıp denize atacağım" dedi. Hakīkaten herkes yattıktan sonra bu muzibliği yapmış. Sabahleyin güverteye çıktım. İskemlelerin çoğunda kart yok idi. Şişman bizim kartı da atmış. Onun böyle bir şey yapacağını unutmuş idim. İskemlemi bulması için Metri Dotel'e mürâcaat ettim. "Evet, bu gece kartları rüzgar almış!" dedi. Bu esnâda şişman uzaktan bizi seyr ediyormuş. Yavaş yavaş yanıma sokularak kulağıma: Kartları ben attım, dedi. Hayli gülüştük.

Hulâsa bu adam kelimenin bütün ma'nâsıyla bir maskara idi. Kendisi zengin ve bekâr imiş. Cihân vazîfesi değil, işi gücü kâinât ile alay etmek.

"Âmîziş-i Tâm":

Vapurda bir de genç Rus karısına tesâdüf ettim. Birkaç sene İran'da bulunmuş. Biraz Fârisî tekellüm ediyor idi. Kocası müsteşrikīnden imiş. Hanım Paris'i gezmeye gidiyor idi.

Bir de Ermeni doktor ile görüştük. Paris'de tahsîl etmiş, icrâ-yı san'at etmek üzre İstanbul'a gelmiş. Bir şey kazanamadığı için tekrar Paris'e gidiyor idi. Orada epeyce bir şey kazanıyormuş. Bir gece güvertede beraber oturuyor idik. Söz İslâm kadınlarının tesettürüne intikāl etti. Kendisi oldukça munsıf bir adam. "Bunun mahzûru bile olsa ref'i kābil değildir. Fakat âileler beyninde âmîziş-i tâm husûlüne mâni'dir" dedi. Ben de kendisine bazı şeyler söyledim. Söz bitti.

Aradan bir çeyrek geçti. Genç bir madam ile İzmir yolcularından kasketli bir herîf gecenin letâfetinden bil-istifâde bir köşede tatlı tatlı muhabbet ediyorlar idi. Doktor efendi dedi ki: "Şu karı Polonyalıdır, İstanbul'dan bindi. Bu mösyö ile ne çabuk ahbâb oldu. Hiç birbirlerinden ayrılmıyorlar". Ben de: "Ne be'is var? Aile hayâtı, âmîziş-i tâm!..." dedim. Epeyce gülüştük.

İtalya Sâhillerinde:

Pazartesi günü saat altıda Kalabir sâhilleri göründü. O güne kadar denizden, gökyüzünden başka bir şey görünmüyor idi. Saat dokuz râddelerinde Mesina Boğazı'ndan geçiyor idik. Sağımızda "Reçyo" solumuzda Mesina şehirleri elektrik ziyâlarından bir kütle-i âteşîn hâline gelmiş idi. Hilâl-i Şa'bân'da ufuğun üzerinde nûr-efşân oluyor idi. Reçyo'dan evvel Etna Yanar Dağı'nın dumanını da gördük.

Boğazı geçtik. Ustromboli'yi görmek nasîb olmadı. Çünkü uykuda idim. Şiddetli bir rüzgar esmeye başladı (mistral). Dalgalar her tarafdan vapurumuza hücûm ediyorlar idi. Fakat vapurumuz dalgaların savletine aslâ ehemmiyet vermiyor idi. Kemâl-i vekār ile onları çiğneyerek yoluna devam ediyor idi. Hülâsa Trenyen Denizi'nde epey fırtına geçirdik çok kimseleri deniz tuttu. Fakat bana zerre kadar te'sîr etmedi. Hattâ telâtum-ı emvâcdan dün vapurun içinde güç geziliyor idi. Şişeler düşmesin diye, sofraların üzerine viyolon denilen ipleri geçirdiler. Yemeği o sûretle yedik.

Bu sabah (Çarşamba) hava pek dehşetli idi. Denizin yüzü bembeyaz köpük kesilmiş idi. Dalgalar biraz daha zorlasa hemen vapurun içine girecek idi. Vakt-i zuhra doğru rüzgar fevkalâde şiddetlendi. Salonun üst ve yan camlarını, bordalardaki câmekânları kapadılar. Yine sofraların üzerine ma'hûd ipleri gerdiler. Korsika ve Sardunya sâhillerini seyr ede ede Bunifaçyo'dan geçtik. Hava biraz daha sıkıştırmış olaydı tebdîl-i tarîke mecbûr olacak, belki de bir gün gāib edecek idik. İnâyet-i Bârî ile yarın Marsilya'ya muvâsalat edeceğiz. Şu satırları yazdığım sırada denize biraz sükûn gelmiş idi. Akşama doğru belki daha sâkinleşir.

Gazete İhtiyâcı:

Sekiz gündür gazete okumadığım için ahvâl-i âlemden bî-haberim. Vâkı'a insanın başı dinleniyor. Fakat hırgüre alışan kafalar gıdâsını istiyor. Bugün yemekten sonra bir misyoner papazıyla sofra başında oturuyor idik. Kasketli ve didon sakallı bir Musevî yanımıza geldi. Benim nereden geldiğimi, nereye gittiğimi sordu. Kendisi Atina'da mu'allim ve esâsen Alman imiş. Fakat bilâhare âilece Fransa'da ihtiyâr-ı ikāmet etmişler. Bulgarların Yunanîleri her yerden püskürttüklerini, Yunanîlerin Türkleri yüz bin kere Bulgarlara tercîh ettiklerini söyledi. Ben de cevâben: "Bulgar-Yunan ittifâkı gibi gayr-i tabî'î şeylerin netâyici şüphesiz müellim olacak ve bu yanlış hesâbın er geç zararı görülecektir" dedim.

Amerika'ya Hicret:

Vapurumuzun birçok İslâm ve Ermeni yolcuları var. Bunlar bir iş bulmak için aileleriyle birlikte Amerika'ya gidiyorlar. Bir gün bunlara: "Memleketinizde iş yok mu? Niçin Amerika'ya gidiyorsunuz?" dedim. "Efendi, beş kuruş yevmiye ile nasıl çoluk çocuk geçindirelim? **[327]** Hâlimiz perişandır. Ne yapalım? Gitmeye mecbûr olduk!" dediler. Bazıları da memlekette adâletin fıkdânından, bilmem neden bahs etmek istediler.

Biraz ileride üzerinde Fransızca "Şark Kahvesi" yazılı bir kulübe gözüme ilişti. Gittim. İçinde kasketle bir adam kahve pişiriyor idi. Nerelisin? dedim. Trabzonluyum dedi. "Vapurunuz böyle her zaman Anadolu'dan Amerika'ya işçi nakl eder mi?" diye sordum. Evet nakl eder, dedi. "Pek a'lâ bu adamlar niçin memleketlerini terk ediyorlar?" dedim. "Efendi bu adamlar tenbeldir. Memleketlerinde çalışmazlar, çalışmak istemezler. Amerika'da para çok diye işitiyorlar. Heves edip gidiyorlar. Ben Amerika'ya çok gittim. Bunların oradaki hâllerini görsen acırsın. Yüzde üç kişi bir iş beceriyor. Kusûru yalnız karnı doymakla iktifâ ediyor. Amerika'da bunlardan binlerce adam var. Vapur parasını tedârik edebilseler bu gün hepsi memleketlerine dönecek. Fakat bir kere tutulmuşlar. Parasızlıktan yerlerinden kımıldamaları mümkün değildir." Dedi.

Ne olursa olsun bizim hâricden adam getirip memleketimizi i'mâr ettirmemiz lâzım gelirken kendi teb'amızı Amerika'ya hicrete mecbûr etmemiz, onların derdine çare-sâz olma[ma]mız her halde iyi bir şey olmasa gerek.

* * *

Saat dörde on var, çay çıngırağı çaldı. Rüzgâra göğüs vermekte, yolumuza hâil olmak isteyen dalgaları ezmekte olduğumuz halde Marsilya'ya doğru gidiyoruz. Artık mektûbuma nihâyet vereceğim.

Ferid

Hindistan Mektupları:

BOMBAY-KÜÇÜK LONDRA

Mayıs-ı Rûmî'nin yirmi beşinci günü öğleden sonra râkib olduğum Kola Vapuru Bombay sâhiline uzaktan tekarrub ediyordu. Hindistan'ın yağmurları mevsimi olduğundan, fezâyı kesîf bulutlar kaplamış ve muhîti hassâs bir sıkıntıya düçâr etmişidi. Bombay Limanı'na girmeye birkaç mil kalınca vapur sür'atini azaltarak, sâhilden gelmekte olan klavuz istimbotuna muntazır idi. Biraz sonra vapurdan portatif –kâbil-i haml ve nakl– bir merdiven denize doğru asılınca iki klavuz merdivenlere tırmanıp vapura atladılar. Vapuru hafîf bir seyr-i mu'tedil ile tahrîk ve bir saat sonra Bombay hâricinde bulunan fenerin yanı başında vapurumuzu Bombay Limanı'na soktular. Limanın içinde her devlete mensûb bayrakları hâmil yüzden ziyâde vapur denizi âdetâ bir ormanlık hâline koymuşlardı. Liman dâhilindeki deniz suyunun rengi yağan ve el-ân yağmakda olan yağmur sularının te'sîrinden hâl-i aslîsini gâib ederek gāyet kirli ve çamurlu bir renk iktisâb eylemişti. Yavaş yavaş vapurumuz havuza yanaşınca bir istimbot vâsıtasıyla halatları karadaki demir düğmelere [dökmelere!] rabt edilip rıhtıma yanaştırıldı.

Bombay Havuzlarıyla Rıhtımları:

Bombay havuzlarına İngilizler Dock ve Hindliler Kodi ta'bîr ederler. Bu havuzlar içinde müte'addid vapurların sığınıp karaya yanaşmaları için hükûmet-i mahalliye tarafından milyonlarca para sarf etmek sâyesinde güzel rıhtımlar inşâ edilmiş ve vapurlar burada güzelce ta'mîr edilip, nevâkısları ikmâl edildikten sonra liman riyâsetinden bir musaddak certificat tasdîknâme alıp denize açılırlar.

Bombay'da müte'addid havuzlarla rıhtımlar vardır. Hattâ diyebilirim ki, kasabayı dâiren mâdâr muntazam rıhtımlar ihâta ediyor. Rıhtımlar o kadar büyük ve muntazam taşlardan mürekkeb ve "boton" usûlüyle muhkem inşâ edilmişlerdir ki, bunca zaman geçtiği halde hiçbir tarafı fersûdelenmemiş ve bundan sonra da eski hâlini muhâfaza edeceğine şüphe yoktur.

Bu havuzlar dâhilinde uzanıp rıhtıma merbût bulunan vapurların da adedi yüzü mütecâviz idi. Bu vapurlar, Amerika'ya, Afrika-yı Cenûbî ve Zengibar sevâhiline, Çin ve Japon sularına, Hicaz'a, Avrupa'ya, Londra'ya, Basra'ya âmed ü şüd ederler. Her biri ayrı bir kumpanyaya mahsûs ve başka bir devletin bayrağını hâmildir. İçlerinde o kadar iri ve büyük vapurlar var idi ki gerek uzaktan ve gerek yakından azîmü'l-cüsse bir dev veyahud heyûlâ gibi insanın gözüne ilişirdi. Bunların içindeki ameleleri bir araya toplayacak olursak, ayrıca bir kasabayı insânla doldurmaya kifâyet eder zan ederim.

Havuzlarla, rıhtımların kenarında irili ufaklı sâbit vinçler –cerr-i eskāl âletidir– vapurlardan yük verip almak için hükûmet tarafından vaz' olunduğu gibi, yine rıhtım boyunda emti'a-i ticâriyyeyi yağmur ve güneşten muhâfaza için büyük anbarlar binâ edilmiştir. Vapur içindeki vinçler koca sandıkları karaya çıkarır; karadaki vinç mezkûr yükleri çifte demir hattı üzerinde müteharrik tahtadan ma'mûl arabalara kor ve anbara sevk eder. Bir iki saat zarfında büyük bir vapur bir tarafdan boşaltılır. Diğer tarafdan doldurulur.

Arabalar ve Hamallar:

Rıhtım kenarında arabaların durmasına mahsûs ayrı yerler tahsîs kılınmıştır ki yolcuların eşyâsını hamallar kemâl-i suhûletle az bir para mukābilinde karaya ve arabaya nakl ederler.

Bu hamalların cümlesinin kollarında mahsûs numaralar vardır. Bu numaralar belediye tarafından bir vergi mukābilinde kendilerine verilmiştir. Numarası olmayan hamala yolcular kendi eşyâlarını nakl ettirmezler.

Bundan başka ellerinde bir de ta'rifeleri vardır ki, yolculardan fazla para alamazlar. Arabalar ise, onlar da belediyenin numarasını hâmildirler. Numaralar belediye tarafından arabanın arkasına, arabacının oturduğu sandığa, ve iki yanlarına, –dört tarafına– ilsâk edilmiştir.

Arabacılar imtihân vermedikçe ve kasabanın her tarafını, sokaklarını, caddelerini meşhûr yerlerini tanımadıkça kendilerine arabacılık ruhsatnâmesi verilmez.

Arabaların seyirleriyle gerek saat başında ve gerek bir yerden diğer bir yere gitmek için yine belediye tarafından mukannen bir fiyât biçilmiş ve arabaya bu ruhsat ve ta'lîmâtı muhtevî olan küçük bir varaka arabanın içine burgularla çivilenmiştir. Arabacı hakkından ziyâde bir para taleb etmez. Çünkü edemez.

Eşyâmın Mu'âyenesi:

Kola Vapuru saat iki buçuk alafrangada rıhtıma yanaştıktan sonra ben eşyâlarımı hamal vâsıtasıyla rıhtım kenarında bulunan bir arabaya koyup yolcular eşyâsını **[328]** mu'ayene etmek için tahsîs olunan gümrük salonuna gittim. Orada beş altı şapkalı İngiliz vardı ki, bir ikisi beyaz ve Avrupalı oldukları halde diğerleri Hindistan'da doğan (Halfcast) –melez– hıristiyanlardan idiler. Bunlar içinden bir beyaz bana doğru gelerek tütün, silâh, afyon, haşiş ve buna mümâsil mevâdd-ı memnû'a eşyâlarımın içinde bulunup bulunmadığını sordu. Ben ise bittabi' nefy ile cevap verince eşyâmın açılmasını ricâ etti. Derhâl çantalarımı açıp her şeyi kendisine gösterdim. Yalnız evrâkımı, kitaplarımı gözden geçirince kim olduğumu ve hangi devlet tâbi'iyyetini hâiz olduğumu suâl eyledi. Ben "Osmanlı tebe'asıyım" dedim. Müte'âkiben bavullarımı bağlayarak Railioy Hotel'e yollandım. Bu hotel Bombay'ın ortasında ve her tarafına yakın bir merkezinde vâki' olup, yemek, içmek dâhil olduğu halde gündeliği üç rupiyedir.

Bombay Hotelleri:

Bombay'da bir çok hoteller vardır. En büyüğü Tacmahal Hoteli'diri. Deniz kenarında ve Bombay'ın Apolo Bunder'in en mu'tenâ bir noktasında Hind usûl-i mi'mârîsi tarzında yapılan bu hotel iki milyon lira sarfıyla vücûda getirilmiştir. Salonlarının nakış ve telvînâtı, mobilyasının nefâseti, yemeklerinin mefrûşâtının temizliği fevkalâdedir. Birkaç kattan ibâret olan bu binâda yirmi dört saatlik vakit geçirmek için yemek, içmek dâhil hesâb olarak kırk kuruştur. İki liraya kadar para vermek lâzım gelir. İçinde postası, telgrafhânesi bulunduğu gibi, hotelin altında da yolculara lâzım gelecek her türlü eşyâ emtia mağazaları da vardır. Bu hotelin sâhibi Tata nâmında Fars yani eski İran'ın Mecûsî mezhebinde ateşperest bir zâttır. Bunun serveti elli milyon rupiye tahmîn olunmakta olup, bu hotelinin planını kendisi çizmiştir. Bombay'da bir kuruştan tutup ta metresi yüz elli liraya varıncaya kadar yer vardır.

Ümrân dört nal ile terakkī ve te'âlî etmekte ve Bombay'da bir karış boş yer kalmamaktadır. Bombay'ın en ziyâde merğūb ve matlûb yerleri Kale, Çobati, Kunis, Rod, Valkers dedikleri mevâki'dir ki hep deniz kenarını teşkîl ediyor.

Beresat Zamanı:

Hindistan'da ve Amerika'da yağmur zamanları mahdûd ve mu'ayyendir. Başka vakitte nâdir olarak rahmet iner. Fakat böyle yağış dünyânın bu iki kıt'asından mâ'adâsında bulunmaz. Yağmur değil, âdetâ tulumun ağzından nasıl ki su boşalıyorsa gökten böylece yağmur düşer. Yayan gezmek şöyle dursun arabaya bindikten sonra iki büyük muşamma' örtü ile örtünüyorken ancak bu sûretle kendilerini ıslanmaktan muhâfaza edebilirler. Bu dört ay zarfında bazen yüz, bazen da yüz elli iki sihanında yağmur gelir. Sekiz on gün yağdıktan sonra birkaç gün kesilir. Tekrar eskisi gibi yağar. Bu sûretle arâzî iskā ve irvâ ve herşeyi ucuzlatmaya başlar. Yağmur yağmadığı senelerde kaht u galâ muhakkak olduğu gibi, hükûmet vergileri de tenâkus eder. Binâenaleyh bu mevsime Hindliler Beresat, İngilizler de Mansoon ta'bîr ederler.

Herkesin koltuğu altında bir şemsiye, daha doğrusu bir çadır bulunmaktadır. Bu mevsime mahsûs ayakkabılar, elbiseler ahâlînin ayağında ve sırtında eksik değildir. Bî-nevâ fakīr olanlar ise avret yerlerini örttükten sonra büsbütün çıplak bir halde gezerler. Bu mevsim esnâsında Hind Denizi mevvâc, berbâd bir haldedir. Hindistan ahâlîsi bu mevsim esnâsında aslâ deniz yolculuğu yapmazlar.

Bombay Sokakları:

Bombay sokaklarında bunca yağmurdan zerre kadar çamur, su durmaz. Çünkü caddeler, sokaklar evvelâ o kadar geniş, sâniyen biraz münhanî ve mâil bir tarzda yapılmıştır ki, bu usûlü yeni olarak Hindistan'daki belediyeler kabûl etmişlerdir.

Bombay sokak ve caddelerinin eni on metreden aşağı olmayıp, yirmi ve yirmi beş metre arzındaki caddeler de aynı zamanda eksik değildir.

Bombay belediîsi dâimâ dar çarşı ve sokakları istimlâk ve yıkmakta ve ahâlî için yeni bulvarlar, caddeler yollar küşâd etmektedir. Caddeler, kırılmış metîn taşlarla tefrîş edildikten sonra üzerine çakıl taşlarını döküp silindirle düz bir hâle koyarlar. Bu gibi sokaklar uzun bir müddet için ta'mîre muhtâc olmaz. Şehrin dâhilindeki sokak ve caddeler yağmurun gayri bir zamanda günde dört beş def'a süpürülüp, sulanır, işlek caddeler ise, gaz yağıyla sulanır. Mevâdd-ı muzırra ile mikrobların intişâr ve sirâyetini men' ettikten başka sık sık süpürülmeye de muhtâc olmaz. Bu gaz yağını beledî iktisâda da daha muvâfık bulmuştur. Çünkü caddeleri günde beş def'a sulayacağı yerde, haftada bir def'a gaz yağıyla sulamakla iktifâ edilmiştir.

Bombay Ayak Yolları:

Bombay'daki ayak yolların altı açık ve bir adam suhûletle girebilecek sûrette yapılmıştır. Günde iki def'a yine beledî süpürücüleri kazurâtı mahall-i mahsûsundan alıp, kapalı arabalara koyduktan sonra şehir hâricine îsâl ederler. Beledî

dâiresi bu mevâdd-ı müte'affineyi elektrik ve zirâ'at işlerinde bulunan kumpanya ile zürrâ'a satar. Fakat bu çirkin haml ve nakl zannedilmesin ki gündüz vakti icrâ olunur, Hayır, bilâkis gece ve hiçbir kimsenin görmeyeceği zamanlarda bu tanzîfât yapılır.

Bombay Su Yolları:

Bombay su yolları da yerin altındadır. Bombay'da iki kısım su vardır. Biri içmeye, diğeri isti'mâle mahsûsdur. İsti'mâle mahsûs olan sular filitre edilmiş –süzülmüş– borularla evlerin her katına çıkartılmıştır.

Su şirketi –ki İngilizler ve belediyenin elindedir– istediği anda memleketi su ile gark eder, istediği zamanda ortalığı Kerbela'ya çevirebilir. Bugün eğer Bombay ahâlîsi ihtilâl edecek olurlarsa, İngilizler, onları susuz bırakmak sûretiyle istîsâl edebilirler. Zâten kaç sene evvel Bombay'da vukū' bulan bir ihtilâli, ihtilâlciler üzerine kaynar su fışkırtmakla hepsini târumâr eylemeye muvaffak olmuştur. Kısası, memleketle içindekilerin mâ-bihi'l-hayâtları canları bugün İngilizlerin elinde bulunuyor.

Suyu tasfiye eden makine kasabanın en mürtefi' bir mevki'inde yerleştirilmiş ve tasfiye olunan sular ayrı mevzi'lere cârî olur. Saat hesâbıyla su ahâlîye, evlere tevzî' ve mukābilinde para talep edilir.

Bombay'da Tenvîrât:

Bombay Kasabası kısmen hava gazıyla, kısmen de elektrikle tenvîr edilir. Kasabanın mu'tenâ nikātını belediye elektrikle tenvîr ediyor. Üç sene sonra kasabanın her tarafını elektrikle aydınlatacağını ahâlîye va'd eylemiştir.

Meydânlar, sokaklar, caddeler, şehrin her tarafı gece vakti gündüz gibi münevver ve ziyâdâr bir haldedir.

Bombay Tramvayları:

Tramvay Bombay Şehrini kaplamıştır. Her tarafda, her caddede dolaşır. **[329]** Elektrikle seyr eden tramvay arabaları ikiye münkasemdır ki, biribirine merbûttur. Her arabada otuz iki kişi oturur. Sigara içenler arabanın sonuncu mevki'lerinde oturmaya mecbûrdurlar. Arabaların duracakları yer belediye tarafından ta'yîn edilmiştir. Yirmi para ile kasabanın bir ucundan diğer bir ucuna gidilebilir. Arabalar gāyet muhkem ve metîn bir sûrette yapıldığı gibi, güneşten, yağmurdan içindekileri vikāye etmek esbâbı da kâmilen istihzâr edilmiştir. Tramvay ile kasabayı tûlen iki buçuk saatte gezmek kābil olur.

Elektrikle İdâre Edilen Şeyler:

Bombay evlerinde, hotellerinde, mağazalarında ve sâir yerlerinde bulunan yelpazeler hep elektrik kuvvetiyle döner. Bu yelpazeler nev usûl şeylerdir ki ona vantilateur derler. Bir çok hânelerde, mağaza ve restoranlarda yemekler, çay, su, kahve ve sâir elektrikle pişirilip, teshîn olunur. Telefon, telgraf hep elektrikle idâre olunmaktadır. Üç sene sonra umûm Hindistan şimendüferleri artık kömür yakmaktan ferâğat edip, elektrikle seyr ü sefer edeceklerdir. Hâsılı vezâif-i ictimâiyye bu elektrik asrında hep elektrikle idâre edilmektedir.

Otomobil ve Arabalar:

Bombay Şehri'nde yalnız kirâ için dört bin otomobil ve on bin araba vardır. Öküz arabaları tabî'î rukûb için değil, yük taşımak içindir ki bu adede dâhil değildir. Beledî dâiresi bunların cümlesinden hattâ bisikletlerden de vergi alıyor.

Belediyenin Servet ve İ'tibârı:

Beledî sandığı dâimâ altınla lebâlebdir. Beledî vergisi dakīkasında te'diye edilir. Gel git işin içinde yoktur. Beledî lüzûm gördüğü zaman istikrâz dahi edebilir. Me'mûlünden ziyâde ahâlî belediyeye ikrâzâtta bulunurlar. Bombay belediyesinin i'tibârı ahâlî nezdinde o kadar çoktur ki, bir günde on milyon lira bulabilir! Beledî vâridâtı pek çoktur. Masârıfâttan sonra her sene sandıkta bir milyon lira kalır, işte bu fazla paralarla dükkân, ev, arsa salon alıp caddeleri, yolları tevsî' ve ahâlî için güzel meydânlar, meydâncıklar, büyük ve küçük bağçeler, ve ev gibi nâfi' işler yapar. Umûmî bahçelerde, pavyonlarda, deniz kenarlarında, sâbit ve demir iskemleler, kanepeler vaz' edilmiştir ki, bunların cümlesini belediye düşünmüş ve ihtiyâcât-ı mahalliyyeye göre yapılmıştır. Sokaklarda musluklar, abdesthâneler pek temiz ve muntazam bir halde belediye tarafından tanzîm edilmiştir.

Kasabanın hükûmet-i ma'neviyyesi hep beledî devâirinin elindedir. Beledî me'mûrları, çavuşları, müfettişleri bir para irtikâb etmedikleri gibi, en çok iş gören kimselerdir.

Bombay Pazarı:

(Bombay Market) –ki Bombay Pazarı demektir– nâmında belediye tarafından gāyet vâsi' ve büyük bir hal yapılmıştır. Bu pazar müte'addid kısımlara tefrîk ve taksîm olunup, bir kısmında sebze ve meyvelerin envâ'ı, diğer kısmında bakkāliye ve attârlığa dâir olan eşyâ satıldığı misilli, aksâm-ı sâiresinde de et, kuş, av etleri ve sâir diri tuyûr ve hayvânât satılır. Balık bey' ve şirâsı için de ayrı bir mahal vardır. Bu pazar her akşam kapanır. Ve baştan aşağı yıkanıp temizlenir. Bu pazar içindeki yerler, dükkânların cümlesini belediye kiraya verir ve ücretlerini alır.

Teferrüc Mahalleri:

Kasabanın bir çok yerlerde, deniz kenarlarında ahâlînin gezinmeleri, top oynamaları için güzel ve geniş yerler belediye tarafından yapılmış ve halkı eğlendirmek için de bandolar ta'yîn olunmuştur. Haftanın her gününde ahâlî bir tarafa gezmeye gidiyorlar. Gazeteler sütûnunda belediye dâiresi "Bugün filân yere gidilir" diye her gün i'lân ediyor.

Belediyenin İstiklâli ve Vazîfeşinâslığı:

Belediye ile hükûmet arasında hiçbir mes'ele mûcib-i münâkaşa ve mücâdele olamaz. Belediye bütün vezâifinde hür ve serbesttir. Beledî reîsi kasabanın vâlî-i hakīkīsi makāmında telakkī edilmektedir. Belediyenin vergi almadığı bir şey hemen hemen yok gibidir.

Ahâlînin râhat ve istirâhati, refâh ve sa'âdetlerini temîn eden bu gibi belediyelere vergilerini kemâl-i minnet ve arzu ile herkes iki eliyle takdîm eder.

Şehrin planı, haritası beledî tarafından yapılmış ve ona göre ta'dîlât, tanzîfât, tebeddülât icrâ kılınıyor. Yıkılan, ya-

nan yerler yeniden yapılacak olursa, mutlakâ beledî mühendislerinin ta'yîn ettikleri plan dâiresinde yapılmakta ve bu bâbda hiçbir i'tirâz kabûl olunmamaktadır.

Belediyeye karşı ahâlî vezâifini mükemmelen bilir. Belediye de ahâlîye karşı vazîfesini bi-hakkın takınmıştır.

Bir hânenin, bir binânın tavanından tutup, penceresine, beytü'l-halâsına varıncaya kadar belediye vergi alır.

Bombay Posta ve Telgraf İdareleri:

Posta dâiresi beledî dâiresi kadar vâsi' bir idâre teşkîl ediyor. Denizlere, karalara, havaya, yer altına, her tarafa bu idâre hâkimdir. Hindistan'ın her tarafına her gün, her saat, her yarım saat posta sevk olunduğu gibi, her tarafdan da posta alınır.

Hele haftada bir def'a alınan ve sevk edilen Avrupa Postası ve tevzî'âtı o kadar mufassal ve mühim bir vazifedir ki, bu bâbda bir kitap yazılsa sezâdır.

Postayı Avrupa'ya, Çin ve Japonya'ya, Afrika'ya, Basra'ya, dünyânın her tarafına dakîkasında sevk etmek postahâneler tarafından azîm fedâkarlıklar ihtiyâr olunmuş ve bu uğurda külliyetli paralar sarf ve istihlâk olunduğu gibi, aynı zamanda da torbalar dolusu postahâne para kazanmaktadır.

Avrupa Postasını götüren vapurlara günde bin İngiliz lirası kadar bir para veriliyor. Mukābeleten vaktinden postayı geciktirirse cezâ ve zarar ve ziyân alınır.

Postahâne me'mûrları dâimâ Londra'dan Bombay'a, Bombay'dan Londra'ya gidip gelmektedirler. Esnâ-yı râhda, paketlerini, emânetlerini paralarını, çıkınlarını, sâir şeyleri tanzîm ve tertîb edip her memleketin postasını ayırıyorlar. Bir iskeleye muvâsalat olunduğu zaman her şeyden evvel, derhâl posta verilir, alınır.

Bu kadar mübhem posta tevzî'âtı esnâsında gerek Bombay'da ve gerek Hindistan'ın her hangi köyünde bir tane mektup zâyi' olmaz.

Post restant mektuplar, sâhibleri müsâferet eden emânât ve mekâtîb, ikâmetgâhları mechûl olan telgrafların biri zâyi' olmaz.

Kara postasını taşımak için evkāt-ı mu'ayyenede sefer eden ekspres trenler hep postahâne tarafından postayı taşımak ve vaktinde yerine yetiştirmek için tahsîs olunan şeylerdir.

Posta ve telgrafhânenin merkezi Bombay'ın en mu'tenâ bir noktası olan kal'a (fort)da, şu'beleri de Bombay'ın her tarafında vâki'dir. Şehirdeki posta kutularının ise haddi hesâbı yoktur.

[330] Hele şehir postası o kadar muntazam ve müretteb dir ki bir mektûb, bir kart yazılsa yarım saat sonra mürselün-ileyhinin eline vâsıl olur.

Esâsen şehir içinde mektûb te'âtîsine Bombay'da hemen hemen hâcet kalmamıştır. Telefon her tarafda, her evde, her mağaza ve dükkânda vardır. Muhabere yerine, şifâhen mükâleme edilebilir. Bu kadarla da iktifâ etmeyip şimendüferle dört sa'ât Bombay'dan –yani yüz yirmi beş kilometre– uzak olan Puna Şehri'ne kadar telefon temdîd edilmiş ve her iki kasaba arasında istenildiği anda müşâfeheten konuşmak imkân dâhilindedir.

Telgraf ve posta ücürâtı dâhil için pek ucuz olduğu gibi, hâric için de alınan para çok görünmez. Telgraf ücreti o kadar azdır ki, mektûb yerine herkes Hindistan'ın içlerine doğru telgraf göndermeye başlamıştır. Telgraf bazen müsta'cel olursa iki kat olarak ücreti alınır ve derhâl sâhibine îsâl edilir.

Hindistan: Bombay **S**[sin]**. M. Tevfîk**

Anadolu Mektupları:

BURSA'DA SANÂYİ' VE TİCÂRET

Kozacılık

Memleketin birinci san'at ve ticâreti kozacılıktır. Bu havâlî ahâlîsi ipek böceklerine her husûsda medyûn-ı şükrân olmalıdırlar. Şimdi bu mevsimlerde herkes koza işiyle iştiğāl ettiklerinden zihinleri pek meşgūl. Bu sene koza mahsûlü iyidir. Bu mahsûlün bir kısmı dâhil-i memlekette ipekten ma'mûl mensûcât için saklanır. Diğer mühim bir kısmı Avrupa'ya ihrâc olunur.

Bursa Mensûcât Şirketi teşekkül etmezden evvel bir balya ipek memlekette sarf olunurken bu şirket ile diğer bir mensûcât mü'essesesinin te'sîsi üzerine 70 balya kadar Bursa'da sarf olunuyor.

Koza ihrâcâtı için "Kozak" Hânı nâmıyla bir hân vardır. Burada kâffesi Avrupalı ve yerli hıristiyanlardan birçok komisyoncular vardır. Yalnız onlara her husûsda tekābül eden ve Bursa'nın birinci zengini bulunan Fabrikatörzâde Osman Efendi nâmında bir sâhib-i hamiyyet vardır ki bu zât da şâz kabîlindendir.

Osmanlı Mensûcât Şirketi:

Bursa'da sanâyi'in ilerilemesine dâir en birinci nümûne 15 bin lira kadar sermayeli anonim sûrette teşekkül etmiş Osmanlı Mensûcât Şirketi'dir. Bu bir İslâm müessesesidir. Bütün memleketimizin her yerinde olduğu gib İslâmlarda olan sebâtsızlık, acûlluk burada da cârî imiş. Birkaç sene evvel teşekkül eden bu şirketin a'zâsından bazıları bir müddet sonra usanmışlar bıkmışlar, şirketten kat'-ı alâka etmek istemişler, meselâ: Yedlerinde 1000 lira kıymetindeki tahvîlât 350şer liraya satmaya karar vermişler. Tabî'îdir ki sebâtsız kimselere karşı şâz kabîlinden sebâtlı adamlar da bulunur. Eşrâfdan Hacı Şükrü Bey nâmında bir zât-ı muhterem şirketin istikbâlini parlak gördüğünden zevâl bulmaması için bil-mecbûriye satılığa çıkarılan hisseleri mübâya'a sûretiyle bir İslâm şirketinin ınkırâzdan kurtulmasına sebeb olmuştur. Her ne kadar şirketin fabrikası meş'ûm, uğursuz muhârebe sebebiyle bir müddet ta'tîl-i eşgāl edilmiş ise de yakın vakitte yine faâliyete gelmiştir.

Fabrikayı gezdim. Memleketimize nazaran mükemmel buldum. Fabrikada yirmi ipek, yirmi de havlu destgâhı vardır. İpek destgahlarının ekserîsinde Musevî kızları çalışıyor. Bazı küçük kızlar birer kuruş yevmiye ile kolay işlerde kullanılıyor. Meselâ: Makara sarmakla meşgūl oluyor. Büyük kızlar ve kadınlar yalnız başlarına birer destgahı idâre ettiğinden sekizer, onar kuruş yevmiye alıyorlar.

Fabrikanın i'mâl-kerdesi olan ma'mûlâtın başlıcalarını zikr etmeyi, "yerli mâllarımızdan, müslüman i'mâlâtından nemiz var ki rağbet edelim?" diyenlerin ibret gözüne arz etmeyi münâsib gördüm:

Krep dobores İslâm hanımlarının krep döşin deyip ecnebî mağazalarından mağaza mağaza araştırıp buldukları Avrupa'nın hulefâ otundan samandan i'mâl olunan çürük, zâhirde gâyet şık, aldatıcı elbiselikleri bu fabrikada safi, hâlis birinci filatör ipeğinden yapılır. Defâ'atle yıkanır. Mezkûr kumaşların üzerindeki dallar, fabrikayı idâre eden ustanın îcâdı imiş.

Çarşaflıklar: Bu da ikiye ayrılır, birine tafta deniyor ki iki cinsi vardır: Düz dokunmuş ve yumuşağı. İkinci kısma rejanes denir ki ince çizgilisi demektir. Bir kısım daha vardır ki iyoliyen ta'bîr olunur yarısı yün, yarısı ipek demektir.

Esvâblıklar: Tafta krep döşin, ponje (daha ince sıkı) sofra (şanlı ecdâdın giydikleri hilâlî gömlekler), fitilli sevre, düz sevre, Bursa abânîleri, bürümcek, telli düz bürümcek, bülüzlü. Bunlardan ve krep döşinden , sevreden, sofradan envâ' işlemeli düz enli ve ensiz şarpalar, krep döşinden mendiller ki: Boyun mendili, el mendili kadın mendilidir. Bunlar da dört boy üzerine olup 35, 50, 60, 72 santimden ibârettir.

Tafta ve krep döşin üzerine enli ve ensiz kravatların envâ'ı, kanepe örtüleri jön dö tabl yastık ve tabak örtülerinin envâ'ı ve sâire.

Dersaadet'de meydâncıkta Hâcı Hüseyin mahdûmları bu İslâm fabrikasına küllî sipariş veriyorlar ve dolayısıyla fabrika me'mûrları mâlların sarf ve istihlâki noktasından İstanbul'dan beyân-ı memnûniyyet ediyorlar. Müslüman hanımlarının nazar-ı dikkatlerini celb ederim. Mümkün olduğu kadar bilcümle **[331]** mübâya'atlarını bu gibi müesseselerden sipariş eylemelerini hasbe'l-hamiyye arz eylerim. Çünkü hayât-ı iktisâdiyyesi gâib olmuş milletin hayât-ı siyâsiyyesi de buz üstüne yazı yazmak kabîlindendir.

Havlu destgahlarına gelince: Burada sırf müslüman ustalar çalışıyor. Maatteessüf ipliği Avrupa'dan getiriliyor. Dokunan mâllar; havlu, bornos, hamâm takımı.. ilhdir. Mâllar gâyet ehvendir. Çünkü Avrupa'ya nazaran amele yevmiyesi gâyet ucuz; bir kuruştan yirmi kuruşa kadar. Sebebi bu!

Bursa'da Mihran Kuyumciyân Efendi'nin de bâlâda saydığımız bil-umûm kumaşları i'mâle mahsûs bir fabrikası vardır. Buranın da ustabaşıları müslümandır.

Müslümanların İplik Şirketi:

Hissedârânı mahdûd (kollektif ile komandit) arasında bir şirkettir. İşleri ziyânsızdır. Çıkardıkları ipliği toptan olarak bir tüccâra veya müte'ahhide satarlar.

Bursa San'atkârları:

Bursa'da san'at ehli adam epeycedir. Ve bu uğurda mâlını, mülkünü, belki hayâtından bir kısmını fedâ etmiş adamlar bile vardır. Onların ekserîsiyle görüştüm; mücmel ma'mûlât [ma'lûmât!] edindim. Bunlardan biri: Bursa'da Örtülü Çarşı'da Fesci Hâfız Hâlid Bey'dir. Bu zât envâ' fanilalar, kuşaklar velhâsıl mensûcâtı müte'allik ne gibi şeyler varsa hepsini Avrupa'dan mübâya'a ettiği müte'addid makinalar vâsıtasıyla i'mâl ediyor. İ'mâl etmekten etmeye de fark var. Meselâ: Avrupa mâlı olarak aldığımız bir yün fanilayı bir müddet kullandıktan sonra yıkasak derhâl yıkadıktan sonra fanilanın küçüldüğünü, bir müddet sonra şekl-i aslîsini tağyîr ve tebdîl ettiğini görürsünüz. Hâlbuki bu zât bu ince noktaları düşünmüş taşınmış, müte'addid tecrübeler yaparak bu gibi mahzûrları def' etmek çaresini bulmuştur. Bâ-husûs romatizma, siyatik ve sâire gibi sinir ağrılarına mübtelâ olanlar için yalnız ağrı ve sızı mahalleri için fanilalar yapıyor. Mûmâ-ileyh 322 senesi Bursa sergisinde birinci derece şehâdetnâme, 325 senesinde birincilik ve altın madalya, 326 senesi Bursa Ticaret Odası'ndaki müsâbakada birinciliği ve mükâfât-ı nakdiyyeyi kazanmıştır.

Hâlid Bey ile görüştüm. Dediler ki: "Bu san'at uğurunda mâlımı, mülkümü fedâ ettim. Netîcede müte'addid tecrübelerim sâyesinde muvaffak oldum. Meselâ: Bir tecrübe için bir çok yünleri fedâ ettim. Mahzâ mesleğimin ilerilemesi için hiçbir fedâkarlıktan geri durmadım. Hâlbuki Avrupa'da bu gibi tecrübeleri îfâya mecbûriyet yoktur. Onlar bütün efrâd-ı milletin, belki her san'at ehlinin san'atında ilerilemesi için gâyet açık ve sâde herkesin anlayacağı tarzda güzel mücmel sanâyi' risâleleri vardır. Bizde bu gibi risâlelerin ecnebî lisânından güzelce açık ve sade bir lisân ile tercüme edilerek arzu edenlere dağılmasına delâlet edilirse hayât-ı memlekete güzel te'sîrler bırakır. Çünkü Avrupa'da her san'at için risâleler mevcûddur. Hâzır olmuş meyve gibi yalnız onları güzelce tercüme mes'elesi kalıyor. Bu da yapılmayacak bir iş değildir. Meselâ: Filân boyanın içerisine ne mikdâr madde ilâve edilirse o boya hâsiyyetini gâib etmez. Ez-cümle Avrupa'dan gelen fes püskülünün boyası kat'iyyen çıkmaz. Hâlbuki yerli püsküllerinin boyası çıkıyor. Avrupa'nın ipeği karışık ve ottandır, yerli püsküllerinin ipeği hâs fakat boyası çıktığından ve sâireden müşteri bil-mecbûriye Avrupanınkine rağbet ediyor. Hattâ çarşımızda Boyacı Koçu nâmında bir Hıristiyan vardır. Avrupa'da fabrikanın birinde kimyâger akrabâsı varmış. Her sene meselâ: Boya, ıtriyât ve'l-hâsıl ne olursa olsun halledemediği bir mes'eleyi Avrupa'daki kimyager vâsıtasıyla halledip mükemmel sûrette maksadına vâsıl oluyor. İşte sanâyi' risâlelerinin fâidesi! Koçu bu elde ettiği esrârı da hârice çıkarmıyor. Çünkü kendisi Koçu'dur!" dedi.

Mukaddemâ Eskişehir'de Sâ'âtçi Süleyman Usta nâmında birinin 18 beygir kuvvetinde bir motoru 325 Bursa sergisinde herkesin takdirini mûcib olmuş. Fakat bu takdîrde bedeli kuru bir şehâdetnâmeden başka bir şeye nâil olmamış. O adamın san'atını ileriye götürmek için hükûmet fi'ilî ve maddî teşvîkātta bulunmalı idi. Aynı zamanda 18 beygir kuvvetinde bir moturu yapan bir adam ondan ziyâde bir kuvvete mâlik motoru da yapmaya kādirdir. İşte buna mümâsil ahvâl Bursa'da pek çok.

Dibâğat:

Dericilik sırf müslümanların elindedir. Debbâğ İslimyeli Ömer ve Hezargradlı Hasan ustalar Avrupa'dan gelen derilerin aynı, memleketimizde yapmak için icrâ ettikleri müte'addid tecrübeler yüzünden bir çok fedâkarlıklarda bulunmuşlar ve bu uğurda san'atlarını hayliden hayliye ileri getirmişlerdir. Bunlardan Ömer Usta ile görüştüm. "Efendi bu

san'at uğurunda mâlımızı, mülkümüzü, belki canımızı fedâ ettik. Sabahlara kadar uykularımızı terk ettik. Tek san'atımız ilerlesin diye. Vâkı'a epeyce muvaffak olduk. Fakat bizde tâkat kalmadı. Bu san'atta ileri gitmekliğimiz şahsî kalmıştır. Yani bu san'atın en ince noktasını bir çok fedâkarlıklar ile elde ettik. Müslümanlardan bazılarına evlâdlarını yanımıza çerâğ ederek adam yetiştirmek için mürâcaat ediyoruz. Fil-vâki' mürâcaatımız kabûl olunuyor. Yanımıza **[332]** geliyorlar. Üç gün sonra savuşup kaçıyorlar. Sâniyen biz bâhusûs memleketimizde bir deriyi ıslâh için mümkün olduğu kadar âdî bir âlet, belki el ile yaparız. Hâlbuki Avrupa'da bu husûsda gāyet muntazam makinalar vardır. Bizim bu makinayı celb etmeye kudretimiz yoktur. Binâenaleyh hükûmet san'atımızı teşvîk için ne yapmak lâzım gelirse yapmalıdır. Çünkü san'at mahv oluyor ve şahsî kalıyor" dedi.

Bursa **Ömer Fuad**

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

HÜKÛMET-İ SENİYYE'NİN DÜVEL-İ MUAZZAMAYA NOTASI

Pazar günü öğleden evvel Hâriciye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdürü Ethem Bey Avusturya Sefârethânesi'ne azîmetle süferânın en kıdemlisi bulunan Marki Pallaviçini'ye âtîdeki notayı takdîm etmiş ve diğer düvel-i muazzama süferâsına da teblîğini kendilerinden ricâ ve iltimâs eylemiştir:

Bulgaristan Hükûmeti mukaddemât-ı sulhiyyeyi imzâ husûsunda göstermiş olduğu müsâra'ata rağmen Devlet-i Aliyye'ye rücû' etmesi lâzım gelen arâzîyi tahliyeden istinkâf etmiştir. Hükûmet-i mezkûrenin bu sûretle hareket etmesi kendisine Midye-İnöz hatt-ı mevsûmuna vermek istediği yanlış tefsîre göre bir hatt-ı hudûd te'mîn etmek maksad-ı bâhirinden münba'is bulunduğu âzâde-i iştibâhdır. Bulgaristan hükûmeti ancak hükûmet-i Osmâniyye'nin intizârından usanarak ordusuna kendi arâzîsini tekrar işgāl etmesi emrini verdiği zaman askerini çekmeye karar vermiştir. Diğer tarafdan hükûmet-i Osmâniyye pây-ı taht ile Kal'a-i Sultâniyye Boğazı'nın müdâfaasına imkân husûlü endişesi ile mebdei İnöz olacak yegâne hudûdun Meriç Nehri'ni ta'kīb ederek şimâle doğru çıkan bir hat ile çizilmesi lüzûmunu öteden beri tebeyyün etmiş ve bunda ısrâr eylemiştir. İşbu güzergâhın mu'âhede-i sulhiyye metninde îcâbı vechile ta'yîn edilmemiş olması keyfiyeti hiç şüphesiz devletlerin ol vakit Bulgaristan tarafından gösterilen müşkilâtı ber-taraf etmek ve bu sâyede delegelerin Londra'da sür'at-i mümkine ile ictimâ'larını te'mîn eylemek hakkındaki arzularından ileri gelmiştir. Mülâhazât-ı ânifeye ve bilhâssa her gûne teşvîşâtın vukū'unu bertaraf etmek maksadına binâen hükûmet-i Osmâniyye doğrudan doğruya Bulgar hükûmetine mürâcaat ederek Meriç'i Edirne'ye kadar ta'kīb edici bir hudûd güzergâhı hakkında ne gibi esbâba mebnî ısrâr etmek mecbûriyetinde bulunduğunu teblîğ eylemiştir.

Bu mes'eleyi Bulgaristan ile diplomasi tarîkiyle fasl u tesviye etmek hükûmet-i Osmâniyyece şüphesiz müreccah idi. Maatteessüf Bulgarların taht-ı işgāllerinde bulunan arâzîde nâ-kābil-i tavsîf bir sûret-i vahşiyâne ve muharribâne ile îkā' ettikleri ve kendi müttefik-i sâbıklarının bile asâkir-i Osmâniye derecesinde bir nefret ve istikrâhla müşâhede edebildikleri mezâlim ve i'tisâfât hükûmet-i Osmâniye'nin işin diplomasi tarîkiyle fasl u tesviyesine intizâr etmesine mâni'dir. Diğer tarafdan bit-tecrübe sâbit olduğuna göre Bulgaristan ile icrâsına ibtidâr olunan bilcümle müzâkerât ilâ gayri'n-nihâye sürüncemede kalmaya mahkûmdur. Şu ahvâle binâen hükûmet-i Osmâniyye Trakya'nın hal ve mevki'-i âtîsini devletlerle müttefikan ta'yîn etmeyi ta'ahhüdle beraber mebhûsün-anh hudûdu şimdiden işgāl etmek mecbûriyetini his etmektedir.

Hükûmet-i Osmâniyye ilâveten şurasını da ityâna müsâra'at eder ki bir tarafdan düvel-i muazzamanın mukarrerâtına ri'âyet etmek ve diğer tarafdan Bulgaristan ile tabî'î ve devamlı münâsebât te'sîs eylemek hakkındaki arzusuna binâen mârru'z-zikr güzergâhı kat'î bir hatt-ı hudûd add ü telakkī eder ve bunu hiçbir bahâne ile tecâvüz etmemeyi ta'ahhüd eyler. Hükûmet-i Osmâniyye Balkan hükûmetleri arasındaki muhârebe-i hâzıranın ve bir de Trakya için dermiyân edilen sûret-i tesviyenin kendisini pây-ı tahtın emniyet ve selâmetini kâfil bir hudûdu bir an evvel taht-ı te'mîne almak mecbûriyetinde bulundurduğunun düvel-i muazzamaca teslîm edileceği ve düvel-i müşârun-ileyhimin Trakya'nın hal ve mevki'-i mahsûsunu nazar-ı i'tibâra alarak mes'elenin sûret-i meşrûha dâiresinde serî'an ve muslihâne fasl u tesviyesini te'mîn için Bulgaristan'a vesâyâ-yı lâzıme îfâ eyleyecekleri ümîdindedir. Hükûmet-i Osmâniyye şayet muhâsemâta tekrar ibtidâr olunacak olursa bunun bütün mesûliyetini şimdiden Bulgaristan'a atf u tahmîl etmeyi lâzımeden addeyler.

19 Temmuz, 1913

SON İHTÂR

İdârehânemizle mu'âmelâtta bulunan kitâbcılardan bazıları birkaç def'a vukū' bulan ricâmıza, ihtârımıza, rağmen borçlarını te'diyeye aslâ yanaşmadılar. Bu hâl, hem müslümanlığa, hem insâniyete münâfîdir. Müslüman, tüccâr diye kendilerine i'timâd ederek siparişlerini îfâ edegeldiğimiz bu adamların, şerlerinden ümmeti sıyânet için, isimlerini herkese tanıtmak îcâb ediyor. Fakat biz iki hafta daha bekleyeceğiz. Yine borçlarını te'diye etmedikleri takdîrde bu kararımızı sûret-i kat'iyyede tatbîk edeceğiz.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyla bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibas olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa
Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)
İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

SEBÎLÜRREŞÂD

31 Temmuz 1913 | 26 Şa'bânü'l-Muazzam 1331 Perşembe | 18 Temmuz 1329 | Cild: 10 - Aded: 255

FÂTİH KÜRSÜSÜNDE

– 4 –

– Sıkılmak, eski adamlarda nâdiren görülen
Bir ibtilâya denirmiş ki, şimdi geçti!
– Neden?
– Değişti hâlet-i rûhiyye, çünkü, asra göre...
– Aman şu "hâlet-i rûhiyye" bir de "mefkûre"
Ayıp değil ya, gıcıklar benim sinirlerimi!
– Niçin sinirleniyorsun? Ta'assubun yeri mi?
Biraz değişmeli artık bu eski zihniyyet.
"Lisâna hiç yenilik sokmayın!" demek: Cinnet.
– Hayır, ta'assub eden yok... Şu var ki: Îcâbı
Tahakkuk etmeli bir kerre; bir de, erbâbı
Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...
Düşün ki böyle midir bizde?
– Şüphesiz.
– Ne gezer!
Delîli: Kendi sözündür...
– Kimin, benim mi?
– Evet!
– Ne söylemiştim? Unuttum...
– Canım şu "zihniyyet!"...
– Beğenmedin mi? Fransızca yok mu "mantalite"?
Onun mukābili...
– Zâten budur ya dert işte!
Tasarrufâtını aynen alırsak İngilizin,
Fransızın; ne olur hâli, sonra, şîvemizin?
Lisânın olmalıdır bir vakār-ı millîsi,
O olmadıkça müyesser değil teâlîsi.
– Biraz muhâfazakârânedir ya şimdi bu da...
– Evet, muhâfazakârım... Bilir misin, bu moda
Te'ammüm etmeye başlarsa...
– Başlasın! Ne olur?
– İler, tutar yeri kalmaz, lisânımız bozulur.
Bugün ne maskara olmuşsa milletin kılığı,
Lisan da öyle olur!
– Anlamam inatçılığı...
– Bilir misin bu garîb ümmetin nedir hâli?
"Yehâfû" sıygasının çıngıraklı i'lâli!
– Nasıl, nasıl?
– Hele sabret: "Yehâfû aslından..."
Deyip de ezbere birçok ibâreler okutan
Hocam, hitâma yakın devresinde i'lâlin,
Miyân-ı kāfiye-dârında çifte "fi'l-hâlin"
Okur dururdu. Bu bir an'aneydi besbelli:
"Kaçan ki sâkin olur vav, onun da mâ-kabli
Hurûf-ı sâlimeden harf-i gayr-i sâkin olur;
O vâvı müttefikan meddeder imiş cumhûr...
O halde, biz dahi ettik: Yehâfû oldu."... Evet!
Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:
"O halde biz dahi yaptık!" deyip hemen taklîd.
Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümîd?
– Fakat "yehâfû"nün i'lâli amma güçmüş ha!
– Bu, ihtisârı onun, çok sürerdi, yoksa, daha!
Fenâ mı? Bak, lâfa daldık da duymadık yokuşu.
– Hakîkat öyle! Epey yol kazanmışız... Şu ne, şu?
– Yıkık sebîle bakıp ağlayan yanık mektep...
Geçenki yangının enkāzı işte bunlar hep!

Mehmed Âkif

[334] **MÜDÂFAÂT-I DÎNİYYE**

HUTBELER: 5

ZEBH-İ AZÎME DÂİR HUTBE*

"Bu cümle ile beraber Mevlâ te'âlâ bizi bilâ-irşâd terk etmemiştir. Zirâ bu kıssanın daha mükemmeli *Tevrat*'da vârid olmuştur. Ve ma'lûmdur ki her müslimin istinâre ve istirşâd için bu kitâba mürâcaat etmesi vâcibdir."

Biz bi-hamdihî te'âlâ şer'-i Ahmedî'de vücûbun nasıl delîller ile sâbit olacağını bilmez değiliz; söylediğiniz gibi bir vücûb ifâde eden delîl-i şer'îye tesâdüf edemedik. Böyle bir ihtimâl olmadığına da kāni'iz. Nazm-ı *Kur'ân*'ın icmâlini tafsîl, işkâlini izâle için mürâcaat edilmesi lâzım gelen kavâ'id usûl-i fıkh ilminde irâe edilmiştir. Sûre-i Mâide'de (اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتى وَرَضيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دينًا) "Bugün sizin dininizi ikmâl ve hakkınızda ni'meti itmâm ettim ve sizin için dîn-i İslâm'ı ihtiyâr eyledim" buyuruluyor (âyet 3).[1] Binâenaleyh din husûsunda *Kur'ân-ı Kerîm* bize kâfîdir ve başka bir kitaba mürâcaattan muğnîdir.

"Zirâ Sûre-i En'âm'da [2](ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذى اَحْسَنَ وَتَفْصيلًا لِكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً) "Biz kitâbı ahsen hareket-te bulunan kimseye tamâmen ve her şeyi tafsîlen ve hedy ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya verdik" diye buyurulmuştur. Madem ki iş böyledir. Yani *Tevrat* mü'minin anlamak istediği her şeyin tafsîlidir, imdi vâcib, hattâ zarûrîdir ki o kitâbda bu nazik mes'ele hakkında ne denildiğini işitelim."

Dostum! Bu âyette iddi'â ettiğiniz vücûbu isbât edecek bir delîl yoktur. Hem sizin bu kıyâsınız âdetâ duvardaki at resmini göstererek "Şu attır, her at kişner, binâenaleyh bu at da kişner" demek kabîlinden bir kıyâsdır. Çünkü *Kur'ân*'da medh ü senâ buyurulan *Tevrat* Hazret-i Mûsâ'ya inzâl buyurulan kitâbdır. Sizin bize mürâcaatını vâcib kıldığınız *Tevrat* ise elinizde bulunanlardır. Bu ikisi beyninde mevcûd tefâvütü hâlâ görmek istemiyor musunuz? Bunlarda mevcûd diğer tahrîfâtı size bağışlayalım, Hazret-i Mûsâ'nın vefâtından sonra cereyân eden ahvâle dâir bazı tafsîlâtın onlara fürceyâb-ı duhûl olduğunu da inkâr edemezsiniz ya! (Tesniye bâb 5-12). Maamafîh hâtırınız için sizi ta'kīb edelim, bakalım müdde'ânıza muvâfık delîl gösterebilecek misiniz.

"Onun bu vak'aya dâir olan nassı (beyânâtı) gāyet sarîhdir."

Siz sarâhat kelimesini çok kullanıyorsunuz. Fakat bilmelisiniz ki âtiyen sizden bunların hesâbını isteyeceğiz.

"Allahü te'âlâ Tekvîn Kitâbı'nda bu husûsda şöyle buyurmuştur: Ve bu şeylerden sonra Allah İbrahim'i tecrübe ederek ona ey İbrahim dedi, o dahi lebbeyk dedi ve Allah şimdi biricik oğlunu, yani sevdiğin İshak'ı alıp Moriya diyârına git ve onu orada sana söyleyeceğim dağların birisi üzerinde mihraka takdîm eyle dedi. İmdi İbrahim sabahleyin erken kalkıp merkebine semer vurarak uşaklarından iki nefer ile oğlu İshak'ı beraber aldı ve muhrika için odun yardıktan sonra çıkıp Allah'ın söylediği mahalle gitti ve üçüncü günde İbrahim gözlerini kaldırıp uzaktan ol mahalli gördü ve İbrahim uşaklarına siz burada merkeble kalınız ve ben çocukla oraya gidip secde ettikten sonra size avdet edeceğim dedi. İmdi İbrahim mihraka odununu alıp oğlu İshak'a yükletmekle eline ateş ve bıçak alarak ikisi beraber gittiler ve İshak pederi İbrahim'e söyleyip ey peder, dedikte lebbeyk ey oğlum, dedi. O dahi işte ateş ve odun ve lakin mihraka için kuzu nerededir dedi. İbrahim dahi ey oğlum, Allah kendisine mihraka için kuzuyu tedârik edecektir dedi. Böylece ikisi beraber gittiler. Ve Allah'ın kendisine söylediği mahalle geldiklerinde İbrahim orada bir mezbah binâ etti ve odunu dizdikten sonra oğlu İshak'ı bağlayıp mezbaha odunlar üzerine koydu. İbrahim oğlunu boğazlamak için elini uzatıp bıçağını aldıkta Rabbin meleği İbrahim İbrahim diye semâdan ona nidâ eyledi. O dahi lebbeyk dedi. Melek dahi elini çocuğa uzatma ve ona bir şey yapma, zirâ biricik oğlunu benden dirîğ etmediğinden Allah'dan korkar idiğini şimdi bildim, dedi ve İbrahim gözünü kaldırıp arkasında ve sık çalılık arasında boynuzundan tutulmuş bir koç gördükte İbrahim gidip koçu alarak onu oğlu yerine mihraka takdîm eyledi. (Tekvîn bâb 22, âyât 1-13)

Tevrat'ın bu ifâdesi doğru olmak için İbrahim'in biricik oğlu veya birinci oğlu İshak olmak lâzım gelir. Hâlbuki "Hacer'den Abram İsmail doğduğu vakit Abram seksen altı yaşında idi (Tekvîn 16, bâb 16) "İbrahim'in oğlu İshak'ın doğduğunda yüz yaşında idi" (Tekvîn 21, bâb 5). Maamafîh bu cihet mevzû'-ı bahse nazaran ikinci derecede kaldığından bunları nakl ile ne demek istediğinize bakalım.

"Benim iddi'âmca Allah'ın bu emirden maksadı İbrahim'e remzî veyahud temsîlî tarîk ile Mesîh vâsıtasıyla icrâ olunacak fidyeyi bildirmek idi."

Dostum! Siz bâlâda gerek *Kur'ân*'ın ve gerek *Tevrat*'ın sarâhatinden bahs ediyordunuz. Biz de o yoldaki sarâhatlere intizâr eyliyorduk. Hâlbuki şimdi tarîk-i remzî veyahud temsîlden dem vurmaya başladınız. Herîfin birisine bir armut göstererek ne olduğunu suâl etmişler, cevâbında ayvadır demiş. "Bu halde sen ayvayı da bilmiyorsun" demişler. Sakın bizim bahsimizde ona dönmesin. Hâşâ! Maksadım size cehl isnâd etmek değil, belki muhâtablarınızı o menzileye indirdiğinizi göstermektir. Bu da istib'âd olunmaz, çünkü siz o bahtiyarlardansınız ki muhâtablarınız sözlerinize hakīkat-i mahza nazarıyla bakarlar, beyaza siyah veyahud siyaha beyaz deseniz hiç birinin i'tirâz etmek aklına bile gelmez. Lakin ne çare ki biz başka türlü alışmışız: Birisi "Allah bir" dese "Neden bilirsin?" deriz. Hattâ daha garîbi eğer bunu bilâdelîl söylemiş ise kendisini âsim addeyleriz. Görüyorsunuz ya! İki tarafın aldığı tarz-ı terbiyede ne büyük bir tefâvüt var! Siz pek a'lâ biliyorsunuz ki sarâhat bir lafzın kesret-i isti'mâlden dolayı ma'nâ-yı murâdı zuhûr-bîn ile zâhir olmak, remz ve kinâye ise ma'nâ-yı murâdı min-ciheti'l-isti'mâl müstetir bulunmaktır. Şu halde **[335]** ikisi yekdiğeri makāmında isti'mâl olunamaz. Siz evvelce sarâhat iddi'âsında bulunuyordunuz. Îrâd ettiğiniz naslarda biz öyle bir hal göremedik. Bunu siz de idrâk ettiğiniz için şimdi onu terk ile taban tabana zıttı olmak üzere remz iddi'âsında bulunuyorsunuz. Bizim için tenâkuzdan dolayı sözünüzü dinlememek de var-

*Başı 255.[254] nüshadadır.

[1] Metinde sûre "Sûre-i Enfâl" âyet numarası "âyet 5" olarak yazılmıştır.

[2] En'âm, 6/154.

dır. Maamafîh müsâhele tarîkini iltizâm ile sizi bu da'vânızda da ta'kîb edeceğiz. Fakat yine ma'lûmunuzdur ki remz ve kinâyede ma'nâ-yı murâda delâlet eder bir karîne-i mu'ayyene bulunmak lâzım gelir. Ta'bîr-i diğerle "Benim iddi'âmca böyledir" demek kâfî değildir. Buna bir delîl ve beyyine ikâme etmeniz îcâb eder. Eğer ikâme edemezseniz bilâ-delîl da'vâ mesmû' olmaz. Delîlinizi ikâme ediniz de görelim.

"Ve bu dahi –ister onun *Kur'ân*'da vârid olan şekline, ister *Tevrat*'da vârid olan şekline i'tibâr et– binnefs kıssadan zâhir ve ayândır."

Kuzum hatîb efendi! Siz ne yapıyorsunuz? Böyle döne döne iş olur mu? Evvelâ sarâhat iddi'âsında idiniz, sonra bundan vazgeçip remz ve temsîl tarîkinden bahs ettiniz. Şimdi yine zuhûr ve ayândan bahs ediyorsunuz. Bu zuhûr ve ayân yalnız size mi mahsûs? Lutfen bize de irâe etseniz olmaz mı?

"Ve buna ta'accüb etmeyiniz"

Aman hatîb efendi! Buna da mı karışacaksınız. Böyle eteği peşine uymayan sözlere ta'accüb etmemek elden gelir mi? Sizi memnun etmek için çok cebr-i nefs ettik amma muvaffak olamadık. Din nâmına yapılan bu gibi eğri büğrü şeylere ta'accüb etmemek için dimağı çocukluktan beri öyle teşekkül etmiş olmak lâzımdır. Biz ise o bahtiyârlardan değiliz.

"Zirâ Allah'ın aklı bu dar dâireden elbette daha vâsi' ve nazarı bu mermî-i karîbden daha ba'îddir. Allahü te'âlâ "Semâvât ü zemînden yüksek olduğu gibi benim yollarım sizin yollarınızdan ve benim efkârım sizin efkârınızdan yüksektir" (İş'iyâ bâb 55, âyet 9) diye buyuruyor."

Ve kezâ Allahü te'âlâ "Onu gözler idrâk etmez, lakin o gözleri idrâk ve ihâta eder; O latîfdir, habîrdir" buyuruyor. (En'âm 103) ve kezâ "Ale't-tahkîk Allah semâvât ve arzın gaybını bilir, zirâ o, kalblerde gizli olan şeyleri de bilir" buyuruyor. (Fâtır 36).

Hatîb efendi! Biz bu âyetleri mücerred sizin isrinizi ta'kîb maksadıyla yazdık. Acaba siz o sözleri niçin yazdınız? "Zirâ" ile tasdîr olunmasına bakılırsa bâlâdaki iddi'ânıza delîl olarak getirildiği anlaşılıyor. Acaba bunlar nusûs-ı *Kur'âniyye* ve *Tevratiyye*'nin maksadınıza sarâhaten delâlet ettiğine mi, yoksa remz ve temsîl tarîkiyle delâlet eylediğine mi delîldir? Siz hem tuhaf şeyler yaparsınız, hem de bizi ta'accübden men' edersiniz. Bu muvâfık-ı insâf mı?

"İmdi bilelim ki bu kıssa Mesîh'e remzdir."

Pek a'lâ biliniz! Fakat delîlinizi söyleyiniz de bildiğinize biz de kāni' olalım. Çünkü bilâ delîl bilmek hâsıl olmaz.

"Öyle olmasaydı Allah bunu kendi kitâbının bir çok yerlerinde bize i'lân etmezdi."

Bu ifâdeniz aynı müdde'âdan ibâret olup bir delîli muhtevî değildir.

"Zirâ Mesih'e işâret olarak remzlerin sâir nevi'leri zikr olunur."

Acaba o remzler de hep bu kuvvette midir?

"Çünkü bu ta'lîm *Kitâb-ı Mukaddes*'in bî-hesâb metin ve âyetlerinde meşhûr ve sâbit olmuştur."

Hep delîlden ârî aynı nakarât.

"*Tevrat*'da kurban ve zebîha ve muhrikalar ne kadar çok def'a zikr olunmuştur! Nâsa hatâ ve günahları için kefâret icrâ ve Allah azze ve celle hazretlerine tekarrub etmeleri lüzûmu ne kadar çok def'a te'kîd edilmiştir."

Bunu inkâr eden var mı ki tekrar edip duruyorsunuz?

"O derece ki bi'n-nefs *Kur'ân* bu kurbanların zikriyle doludur ve târîh-i âlemin mukaddimesinde Kābil (Kayın) ve Hâbil hakkındaki kelâmında bize kurbandan bahs olunmağa başlamıştır."

Evet Sûre-i Mâide'de (وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَىْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ) "İnsanlara Âdem'in iki oğlunun kıssasını hak ile zikr et." (اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا) (فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ) "Onlar tekarrub kasdıyla kurbanlarını arz ettikleri vakit birinin kurbanı kabûl olunup diğerininki olunmadı" buyurulmuştur (âyet 27).[1] Bununla kıssa-i İbrahim'in Mesih'e remz olduğu sâbit mi olacak?

"Ve Benî İsrâil târîhinde çok def'a zikr ve semâdan ılık ateş ile ihrâk edilen kurbanlar nâmıyla yâd edilmiştir. Ve İbrahim'in zebîhası âbâ-i evvelînin pederimiz Âdem'in zamanından Mûsâ'nın zamanına ve Mûsâ'dan Mesih'e kadar takdîm etmiş oldukları yüzlerce ve binlerce zebîhalardan ancak birisi idi. Ve Benî İsrail'in bil-cümle âyin ve merâsim ibâdetinde ihtifâlâtında ve menâsikinde en mühim iş kurbanlar takdîmi idi."

Bunların cümlesi müsellem; fakat netîce?

"İmdi dört bin sene Arz-ı Mukaddes'in ekser bik'a ve kıt'alarında mevcûd mezbahlardan çıkan tütün dumanlarıyla havayı karartan ve zikirleri Âdem'den İbrahim'e, Hârun'a, Dâvud'a ve asr-ı Mesîh'e kadar *Tevrat* ve Zebûr sahîfelerini dolduran bu muhrikalardan ilah-ı hakîmin hiçbir murâd ve maksadı olmadığını hangi akl-ı selîm zanneder."

Cenâb-ı Hakk'ın bilcümle ef'âli hikem ve mesâlihe müstenid olduğunda şüphe yoktur. Lakin mücerred nakle müstenid bir dînin sâliklerine mensûb bir hutbede akl-ı selîmden bahs edilmesi cây-ı ta'accübdür.

"Evet, Allah'ın zebîhalar ve kurbanlar farîzasından azîm bir maksadı vardır."

Siz o maksad hakkındaki fikrinizi söyleyiniz de sıra bize gelince biz de bildiğimizi söyleriz. –devam edecek–

Mahmud Es'âd

* * *

[336] FIKIH VE FETÂVÂ

FIKIH VE İBÂDÂT-I İSLÂMİYE TÂRÎHİNDEN:

HAC

– 18 –

Ashâb-ı kirâm, düşman tarafından vukū'a gelen ihsâr mes'elesini, ihsâr âyet-i kerîmesinin muktezâsıyla Hudeybiye senesi vak'asına muvâfık olarak hal ederlerdi.* İbni Mes'ûd hazretleri maraz sebebiyle vukū'a gelen ihsârı da

[1] Metinde "(sûre 30)" yazılmıştır.

* عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، حِينَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الفِتْنَةِ، قَالَ: إِنْ صُدِدْتُ عَنِ البَيْتِ صَنَعْتُ كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، مِنْ أَجْلِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الحُدَيْبِيَةِ –بخارى–

[Buhârî, *Sahîh,* 1806.]

birinci nev'e kıyâs ederdi. İbni Ömer, İbni Abbâs, Ümmü'l-mü'minîn Âişe hazerâtı ise bu nevi' ihsârı birinci nev'e ircâ' etmezlerdi. Ve derlerdi ki: Maraz sebebiyle mahsûr olanların tahallülleri ihrâmdan çıkmaları için tavâfdan sonra Safâ ile Merve arasında sa'y etmeleri muktezîdir. Başka türlü tahallül edemezler.

Abdullah bin Ömer hazretleri ihsâr nokta-i nazarından umre ile hac arasında bir fark görmezlerdi. Binâenaleyh Hudeybiye senesindeki umrenin hükmünü, hacca da teşmil ederlerdi.*

Ashâb-ı kirâm hazerâtı [1](اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ) âyet-i kerîmesine bakarak muhrimler için deniz avlarının helâliyetine [2](وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا) âyet-i kerîmesinin müfâd-ı sarîhine göre de kara hayvânları avlamanın hürmetine kāil idiler. İbni Abbâs, Enes bin Mâlik hazerâtı memnû'iyyeti sayda tahsîs ile zebhi tecvîz ederlerdi. Avlanması harâm olan hayvânların katli sûretinde bu bâbda vurûd eden âyet-i kerîmeye** tevfîkan iki adlin takdîri üzere hayvân-ı maktûlün misli Harem dâhilinde zebh veya kıymeti fukarâya tasadduk olunur veyahud cezâ olarak oruç tutulurdu.

Hazret-i Ömer radıyallâhü anh sırtlan için koç, geyik için küçükçe dişi keçi, tavşan için dişi keçi, yaban faresi için de dört aylık keçi oğlağı ile hüküm ediyordu. Ömer bin El-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, Osmân bin Affân, İbni Mes'ûd hazerâtı büyük cüsseli şikârların kendilerine mu'âdil olacak büyükler ile, küçüklerin de küçükler ile tazmîn edilmesi cihetini iltizâm ettikleri mervîdir.

Ali radıyallâhü anhden rivâyet olunduğuna göre deve kuşu yumurtası itlâf eden muhrimin dişi devesini likāha arz edip husûle gelecek yavruyu zebh etmesi muktezîdir. İbni Abbâs, İbni Mes'ûd hazerâtı ise deve kuşu yumurtasında i'tâ-yı kıymet ile hüküm ederlerdi. Çekirge itlâf eden muhrimin Hazret-i Ömer'e göre bir parça ta'âm, İbni Ömer'e göre ale'l-ıtlâk azıcık bir şey, İbni Abbâs'a göre de hurma tasadduk etmesi lâzımdır.

* * *

Ashâb-ı kirâm hazerâtı başında bir hastalığı veyahud ezâ ve rahâtsızlığı bulunan kimsenin halk etmesi câiz olacağı hakkında müttefik idiler. Şu kadar var ki halk velev li-ma'zeretin olsun mahzûrât-ı ihrâmdan birini irtikâb demektir. Onun için fidye olmak üzere üç gün oruç tutmak veyahud fukarâdan elli kimseye yarımşar sâ'lıktan ekmek veyahud bir kan akıtmak lâzım geleceğine kâni' idiler. Zâten [3](فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِه اَذًى مِنْ رَاْسِه فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ) âyet-i kerîmesi de bunu te'yîd ediyordu.

Hazret-i İbni Abbâs başın hastalığı cerâhat, çıban ve sivilcelerden; ezâ ve râhatsızlığı da kehle gibi hevâm ve haşerâtın bulunmasından ibârettir, derlerdi.

Beyne'l-ashâb fidyenin mahall-i icrâsı hakkında ihtilâf vardı. Hazret-i Mücâhid her nerede ise câiz olacağına kāil idi. Hazret-i İbni Abbâs ise kan akıtmak nev'inden olanların Mekke'de ve kalanlarının da istenildiği yerde icrâsı câiz olacağına zâhib idi.

§ Ashâb-ı kirâm hazerâtı ma'nâ-yı e'ammıyla**** mütemetti' olanlara hedy veyahud –üçü esnâ-yı hacda, yedisi sonra olmak üzre– on gün oruçtan ibâret olan kefâret lâzım geleceği hakkında müttefik bulunuyorlardı. Zâten [4](فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ) âyet-i kerîmesi bu bâbda nass-ı sarîh olduğundan ihtilâfa mahal bırakmıyordu. İbni Ömer hazretleri âyet-i kerîmede mezkûr olan "hedy"i ibil ve bakar ile tefsîr ederlerdi. Binâenaleyh İbni Ömer'e göre mütemetti'in deve veyahud sığır **[337]** zebh etmesi muktezî olup buna muktedir olamadığı sûrette oruç tutması lâzım gelir.

* * *

Öteden beri mütedâvil olduğu vechile beyne'l-ashâb esnâ-yı hacda kesilen kurbanlara hedy ıtlâk olunurdu. İbni Ömer radıyallâhü anhümâ hedâyâda ancak "senâ" câiz olacağına kāil bulunuyorlardı. Ashâb-ı kirâm Peygamber Efendimiz'den gördükleri gibi hedyleri taklîd ederlerdi. Esnâ-yı taklîdde hedylerini kıbleye tevcîh edip yukarıda söylendiği üzere –deve olduğuna göre– damgalarlardı. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe koyunları da taklîd edilmekte olduğunu rivâyet ederdi.***** bittabi' deveden başkaları damgalanmazdı. İbni Abbâs hazretleri damganın sağ tarafda, İbni Ömer hazretleri ise sol tarafında yapılacağına kāil olurlardı.

Anlaşıldığına göre ashâb-ı kirâm hazerâtı ekseriyet i'tibâriyle fi'l-i nebevîye muvâfık olarak hedylerini hâric-i Harem'den tedârik ederlerdi. İbni Ömer hazretleri dâhil-i Harem'den tedârik olunan hedyleri Arafat vakfesinde hâzır bulundurarak cebr-i noksân etmek müstehab olduğuna kāil oluyorlardı.

Beyne'l-ashâb rukûb-ı hedyin cevâzında ihtilâf edildi.

---

* عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، وَسَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا كَلَّمَا عَبْدَ اللَّهِ... وَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ الْعُمْرَةَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، أَنْطَلِقُ، فَإِنْ خُلِّيَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ طُفْتُ، وَإِنْ حِيلَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَعَلْتُ كَمَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مَعَهُ، فَأَهَلَّ بِالعُمْرَةِ مِنْ ذِي الحُلَيْفَةِ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا شَأْنُهُمَا وَاحِدٌ، أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ حَجَّةً مَعَ عُمْرَتِي، فَلَمْ يَحِلَّ مِنْهُمَا حَتَّى حَلَّ يَوْمَ النَّحْرِ، وَأَهْدَى، وَكَانَ يَقُولُ: لاَ يَحِلُّ حَتَّى يَطُوفَ طَوَافًا وَاحِدًا يَوْمَ يَدْخُلُ مَكَّةَ –بخارى-

[Buhârî, *Sahîh,* 1807.]

1 Mâide, 5/96.

2 Mâide, 5/96.

** يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ...الخ

–Sûre-i Mâide [95]–

*** عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: لَعَلَّكَ آذَاكَ هَوَامُّكَ، قَالَ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: احْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوْ انْسُكْ بِشَاةٍ –اخرجه البخارى

[Buhârî, *Sahîh,* 1814]

3 Bakara, 2/196.

**** Yukarıda geçtiği vechile temettu' bazen *Kur'ân*'dan e'amm olan ma'nâya da ıtlâk olunur.

4 Bakara, 2/196.

***** عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَفْتِلُ القَلاَئِدَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَقْلِدُ الغَنَمَ، وَيُقِيمُ فِي أَهْلِهِ حَلاَلًا –اخرج البخارى–

[Buhârî, *Sahîh,* 1702]

Hazret-i Câbir zarûret-i mülcie olmadıkça rukûb-ı hedyi tecvîz etmezdi. Enes ve Ebû Hureyre hazretleri ise rukûb tarîkiyle hedyden istifâdeyi*[1] câiz görürlerdi.

Tatavvu' hedyleri mahall-i nahrlerine vâsıl olmadan za'îfleyerek yolda düşüp de boğazlandıklarına göre etlerinden yemek câiz olamayacağı hakkında ittifâk vardı. Ali bin Ebî Tâlib, İbni Abbâs, İbni Mes'ûd hazerâtından mervî olduğuna göre bu gibi hedylerin etlerini yiyenlerin ve yedirenlerin, kıymet-i me'kûle mu'âdil yenilecek bir şey ile tasadduk etmeleri îcâb eder.

Mahall-i nahre vâsıl olup zebh edilen hedylerin etlerini yemek câiz olacağı hakkında beyne'l-ashâb ittifâk vardı.** Şu kadar ki İbni Ömer hazretlerinden mervî olduğuna göre nezr sebebiyle vâcib olan kurbanların etleriyle, cezâ-yı sayd olarak kesilen hayvânların etlerinden yemek câiz olamayacağı hakkında bir kanâ'at mevcûd idi.***

Halim Sâbit

* * *

FELSEFE

TENÂSÜH AKĪDESİ

KADÎM MISRÎLERE GÖRE TENÂSÜH

Şark ki garâib-i şuûnâtın cilvegâhıdır, aynı zamanda esrârengîz tahayyülâtın da menba'-ı feyyâzı addolunabilir. Kâinâtı tetebbu' etmek fikri ilk evvel şarkta doğmuş, derin düşünücü feylesoflar en evvel şarkın muhît-i sehhârında perverişyâb-ı kemâl olmuştur.

Hind'in, Çin'in, Babil'in, Mısır'ın ve nihâyet mehd-i esâtîr olan Yunan-ı kadîmin mütefekkir dimağları kâinâtı tetebbu' ettikleri zaman kendilerini hayret-bahş hâdisât-ı acîbe karşısında bulmuşlardı. Bu feylesoflar görüyorlardı ki sath-ı arz bir sahne-i inkılâb, bir meşher-i hâdisâttır: Toprağa düşen bir tane murûr-ı zamanla cesîm bir ağaca; ale'l-âde bir yumurta rengârenk tüyleri, hazîn nağmeleri ile kalbleri teshîr eden bir kuşa; nehirlerde akan, denizlerde duran sular buhara, buharlar buluta, bulutlar da tekrar yağmura münkalib oluyorlar. Bir odun parçası evvelâ ateşe, sonra küle tahavvül ediyor. Cihânda vukū'a gelen bu gibi tebeddülât lâ-yenkatı' devam edip gidiyor. Biraz daha derin görenler, hafâyâ-yı kâinâtı biraz daha fazlaca ta'mîk edenler ise hemen hemen gayr-i mer'î bir noktanın murûr-ı zamanla bir kurda tahavvül ettiğini, bir müddet sonra da bu çirkin ve müstekreh kurdun rengârenk levnler, nârin ve dilber kanatlarla mücehhez bir kelebek hâline geçtiğini görüyorlardı.

Kavânîn-i fıtratı şumûllü bir sûrette ihâtadan âciz kalan dimağlar bu gibi hâdisât-ı acîbe karşısında hayretten hayrete düşüyor, kıyâsât-ı zihniyyeleriyle bunlardan garîb garîb netîceler çıkarmaya çalışıyorlardı.

Eski feylesoflar cihânda görülen her hâdisenin beşeriyette de bir nazîri olacağına kâni' bulunuyorlardı. Bu kanâattir ki tenâsüh fikrini tevlîd eylemiştir. Cihânda her mevcûdun istihâlât-ı mütenevvi'aya ma'rûz kaldığını gören feylesoflar kendilerince eşkâl-i hafîfeden ibâret olan ervâhın da istihâlâta uğradığını tahayyül etmekte bir mahzûr görmemişlerdi. Öyle ya, kâinâtta bu gibi istihâlâtın binlerce nümûnesi yok mu? O halde her şeyin bir nazîrini câmi' olan beşeriyet için de böyle bir istihâle tasvîrine ne mâni' vardır?..

Tenâsüh akīdesi ihtimâl ki insâniyetin en köhne akāidinden biridir. Ensâl-i mâziyyeden milyonlarca efrâd bu akīdeyi beslemişler, bedenleri çürüyüp mahv olsa bile rûhlarının başka kalıplarda yaşayacağı **[338]** kanâ'atiyle ölüp gitmişlerdir. Bugün Hind ve Çin'de ehemmiyetlice bir kütle-i beşer hâlâ bu akīdeyi beslemiyorlar mı?..

Tenâsüh fikrinin san'atkâr levhalarını tasavvur etmek için Ovid'in (Ovide) eserindeki masalları okumalıdır. Tenâsüh fikri edyân-ı semâviyye mensûbları arasında bile az çok ta'dîlâtla yine cây-ı kabûl bulabilmiştir. *Tevrat*'ın muharref sahîfelerinde bu fikrin renklere bürünmüş filizlerini bulmak mümkündür. Filhakīka Niyobe (niobe)nin mermere, Lut'un zevcesi Edit'in (edithe) tuzdan bir heykele tahavvül etmeleri tenâsüh fikrinin istihâlesinden başka ne sûretle îzâh olunabilir.

Garîbdir ki muharref *Tevrat*'ın köhne sahîfelerinden birçok hurâfeler, kütüb-i İslâmiye'ye de sokulabilmişlerdir. Fazla ma'lûmât göstermek gayretinde bulunan az düşünücü bir çok mü'ellifler bu gibi hurâfeleri aynen nakl etmekte bir be'is görmemişlerdir. Hâlbuki bunların mazarratı bugün esâs-ı İslâmiyet'i sarsacak, birçok müslümanları dinleri hakkında şüpheye düşürecek kadar bâriz ve tehlikeli bir şekil almıştır. Bu gibi hurâfelerin temizlenmesine çalışmak, erbâb-ı iktidârın en mühim ve en mukaddes vezâif-i dîniyyesinden olduğunu burada bir daha tekrar etmek lüzûmunu hissediyoruz.

* * *

Tenâsüh, rûhun bir cesedden diğerine intikāli, ta'bîr-i diğerle rûhların muhâcereti demektir. Tenâsühcülere göre ecsâd rûhların bir kalıbı gibidir. Aynı bir rûh muhtelif cesedlere girerek onlara ifâza-i hayât eder.

Bugün bir kalıba ifâza-i hayât eden bir rûh bir müddet sonra başka bir kalıbda başka bir cesedde tecellî-yâb-ı zuhûr olur. Bu muhtelif kalıbların yekdiğerlerinden farkı yalnız eşkâl-i hâriciyelerindedir. Çünkü hepsindeki kuvve-i muhrike, yani rûh, birdir.

---

* عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَقَالَ: ارْكَبْهَا فَقَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ: ارْكَبْهَا وَيْلَكَ» فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الثَّانِيَةِ
[Buhârî, *Sahîh,* 1689]

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً فَقَالَ: ارْكَبْهَا، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا ثَلاَثًا
[Buhârî, *Sahîh,* 1690]

** عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: كُنَّا لاَ نَأْكُلُ مِنْ لُحُومِ بُدْنِنَا فَوْقَ ثَلاَثٍ مِنًى، فَرَخَّصَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ كُلُوا وَتَزَوَّدُوا، فَأَكَلْنَا وَتَزَوَّدْنَا...-اخرج البخارى-
[Buhârî, *Sahîh,* 1719]

*** عَنْ ابْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: لاَ يُؤْكَلُ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ، وَالنَّذْرِ، وَيُؤْكَلُ مِمَّا سِوَى ذَلِكَ وَقَالَ عَطَاءٌ: يَأْكُلُ وَيُطْعِمُ مِنَ المُتْعَةِ -بخارى-
[Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 125.]

Görülüyor ki tenâsüh, ebediyet-i rûh fikrinin ibtidâî bir netîcesidir. Akvâm-ı kadîme mu'tekadâtında, eski feylesofların mesleklerinde –istisnâsız olarak– ebediyet-i rûh fikrinin az çok mütehavvil eşkâli görülebilir.

Ebü'l-müverrihîn Heredot'un dediği gibi, ebediyet-i rûh fikri en evvel Mısrîler tarafından ortaya atılmıştır. Tenâsüh (metempsychose) nazariyesinin de yine Mısrîlerin tahayyülâtından olduğunda şüphe yoktur. Nil sâhillerinin bu kadîm sâkinleri, insan öldükten sonra rûhunun der-akab diğer bir hayvânın bedenine dâhil olduğunu i'tikād ediyorlardı. Fakat yine onların akīdesine nazaran, bu rûh o hayvânın cesedinde pâyidâr olarak kalmazmış, o hayvân ölür ölmez rûh bu def'a da başka bir hayvânın cesedine intikāl edermiş. Bu sûretle aynı bir rûh yeryüzünde, hava dâhilinde, sular derûnunda yaşayan hayvânların kalıblarını dolaştıktan, üç bin sene kadar imtidâd eden medîd bir muhâceretten sonra yine bir insanın cesedine avdet eder, o insan öldüğü zaman yeni baştan tekrar evvelki gibi uzun bir muhâceret başlarmış.

Rûhların şu sûretle devrî olarak bir muhâceret icrâ ettikleri hakkındaki akīde, ecrâm-ı semâviyyenin harekât-ı devriyyesinden mülhem olduğunu tahmîn edebiliriz. Filhakīka tenâsüh-i ervâh nazariyesi, ecrâm-ı semâviyye hakkındaki devr-i hey'înin hayât-ı beşere tatbîkinden başka bir şey değildi.

Nil sâhillerinde yaşayan insanların târîh-i tekâmül-i dînîsi tedkīk edildiği zaman anlaşılıyor ki kadîm Mısrîlerin ebediyet-i rûh hakkındaki bu kaba fikirlerine bilâhare daha başka şeyler de ilâve edilmiştir. Filhakīka Plutark'ın (Plutarque) rivâyetine nazaran Mısrîler Amantes (amenthes) nâmında bir de (diyâr-ı emvât) bulunduğuna ve Oziris'in Serapis (Serapis) ünvânı altında bu imparatorlukta fermân-fermâ olduğuna kāil imişler. Ehrâmların sîne-i sengînînden çıkarılan mumya sandukalarındaki resimler Plutark'ın şu rivâyetini te'yîd edecek ebed-nümûn vesîkalardan ma'dûddur.

Porfir (Porbhyre) kadîm Mısrîlerin bir du'âsından bahs ediyor: Ba'de'l-mevt rûhlarının ebedî ma'bûdlar arasına kabûl edilmesi niyâzından ibâret olan bu du'â, tenâsüh akīdesinin bilâhare Mısrîler arasında daha başka şekillere bürünmüş olduğunu göstermektedir.

Tenâsüh akīdesi Mısır'da müte'addid şekiller aldıktan sonra, Yunan feylesoflarının velûd dimağlarında daha rengîn, daha hayâlî kisvelere bürünmüştür. Hind ve İran taraflarında ise daha ziyâde nâsûtî bir şekil iktisâb eylemiştir. Makālât-ı âtiyyemizi de bu akīdenin Hind, İran ve Yunan akvâmı arasında uğradığı tahavvülâta hasr edeceğiz.

M. Şemseddin

Ferid Vecdi'nin Âsârından:

RÛH-I İNSAN

FELSEFÎ, İLMÎ BİR BAHİS

Rûhun mevcûdiyeti, ebediyeti şüphesiz mesâil-i felsefiyenin en müdhişidir. Felsefenin muhtelif cereyânları mes'elenin halli için asırlardan beri çarpışmaktadır. Çünkü rûh, insanın kalbi ile en ziyâde alakadâr, insanın kalbi ile, şuûnu ile en ziyâde murtabıttır. Evet rûh, insanın âlem-i hisden me'yûs olduğu anda âmâline itmi'nân bahşeden; mevcûdât-ı maddiyye füshat-sarây-ı âmâlini istî'âb edemediği zaman insanın bütün tatlı rüyalarına ma'kes-i tecellî olan sırr-ı a'zamdır.

İnsan başlı başına koca bir âlem-i hayret-engîz teşkîl ediyor. Kuvve-i akliyyenin nâ-mütenâhî tekâmülâtından nasîbedâr olan bu mahlûk kavânîn-i **[339]** tabî'iyyenin esîri olduğundan ezelî kānûnları tenkīd etmeye kalkışır.

İnsan envâ'-ı kemâlâtı idrâk edebilmek için büyük duygulara mâlik edilmiştir. Bunun için adâlet, merhamet, iyilik, muhabbet, fazîlet gibi envâ'-ı kemâlâtı hâlât-ı mutlakasında müşâhede eder. Ve her adâletin arkasında daha büyük bir adâletin, her merhametin, güzelliğin, muhabbetin daha şümûllü ma'nâsı olduğuna kāni'dir.

İnsanın muhtelif harekât-ı nefsâniyyesi vardır. Meselâ insan koşar, oynar, terennüm eder, münşerih olur, muhârib olur, sahî yahud bahîl olur. Mütekebbir ya mütevâzı' olur. Hakîm olur münâfık olur, kendi şahsına temelluk etmekten başka bir sıfata mâlik olmadığı, kendi lezâizinden başkasına ibâdet etmediği zâhir olur. Fakat bu öyle bir hayâldir ki sâhibini hakīkat-i halden dûr eder. Çünkü insanın sıfâtı her ne kadar te'addüd ile rûhuna karşı lâ-kayd bir sûrette görünürse de onun rûhu, kalbi ile en ziyâde murtabıt, kuvve-i akliyyesi üzerine en büyük te'sîri icrâ eden mü'essirdir. İnsanın ölümden korkması, emrâz ve ilelden ürkmesi, kendi şahsına temelluku, menfa'at-ı zâtiyyesi arkasında koşması rûhuna ihtimâm ettiğinin en büyük delîlidir. Bu ahvâlin cümlesi sathiyyu'n-nazar olmayanlara, sathî zevâhire aldanmayanlara nümâyândır.

Hiçbir insan var mıdır ki ölümünden yani cismâniyyeti inhilâle uğradıktan sonra âkıbet-i emrini düşünmesin? Zann-ı kāsırımca hiçbir insan yoktur ki bu fikirden mücerred olsun. Çünkü her hâdisenin vukū'u onu dâima hayât-ı müstakbelesini düşünmeye sevk eder. Fil-vâki' hayâtın müte'addid felaketleri bazı insanları rûh mes'elesini düşünmekten alıkoyar. Fakat bir insan hastalandığı anda bütün meşâ'iri, bütün havâssı uyanır ve hastalığının netîcesi ölüm olur ise ne olacağını düşünmeye başlar. İşte akāid-i sâbite ashâbına o anda âlem-i ebedîden bir nesîm-i itmi'nân hübûb ederek kadere ser-fürû, ve Hak te'âlânın merhamet-i sübhâniyyesine intizâr ettirir. Fakat ilmî iştibâhların te'sîriyle akılları perişanlaşan insanlar, o dakīka-i hatar-nâkde ebediyyeti isbât etmek için edille-i akla taharrî etmeye başlarlar ve her bir delîl-i aklîye rast geldikleri anda yüzlerinde alâim-i sürûr nümâyân olur. Fakat îmânlarını, ilmî iştibâhlar tamâmıyla izâle edip nûr-ı fıtrat kalblerinde sönük olan adamlar o lahzada me'yûsiyetin hüsrânı içinde pûyân oldukları halde memâtı istikbâl ederler. Bir alîlin kendi kendini öldürmesi, çok duyulmuş şeylerdendir. Filhâkīka bu gibi adamlar kendilerini marazın şiddetinden değil, bilakis ye'sin mühlik pençelerinden, adem-âbâd-ı fenânın zalâm-ı ebedîsinde dâimâ mensî kalmak fikrinden kurtulmak için öldürmüşlerdir.

Muhalled olmak hissi, insana bu arz-ı sâfilin tabî'atinden

daha müterakkī bir tabî'atten yaratıldığını iş'âr ettiği için şüphesiz en âlî hisdir. Bazı feylesoflar bu hissin mevcûdiyetini, hulûdu isbât etmek için büyük delîl addederler. "İnsan için hulûd olmasaydı tabî'at ona o şu'ûru bahş etmezdi. Tabî'atin bütün a'mâlinde israf görülmemiştir" derler.

Biz şimdi hulûdu edille-i kātı'a ile isbât etmeye kalkışıyoruz. Çünkü i'tikād-ı hulûd; erkân-ı ahlâkı tarsîn eden, insanı behîmiyetten müte'âlî eden yegâne âmildir.

Çeşm-i im'ânımızın karşısına iki adam koyalım. Biri münkir-i hulûddur, yani cismin ba'de'l-mevt tahallül ettiği, zevâl bulduğu, her türlü a'mâl-i akliyyenin, terakkiyât-ı nefsâniyenin tekâmül-i sûrî ve ma'nevînin mahv olduğu i'tikādının. Diğeri müsbit-i hulûddur, yani onun nazarında mevt dâr-ı a'mâlden dâr-ı cezâya intikāldir. Dâr-ı cezâda her insan a'mâl-i dünyeviyyesine göre muhâsebe edildikten sonra cemâl-i ma'nevînin rehberî-i feyyâzıyla kemâl-i nâ-mahdûda urûc edeceği i'tikādındadır.

Şimdi bu iki adamın hâllerini tedkīk edelim:

Acaba birincisi dalâlet, redâet, şenâ'at gayyâlarına sukūtuna mâni' olacak bir kuvvete mâlik mi? Kendini münkerât ve ebâtîl-i mütenevvi'ayı irtikâb etmekten zecr edecek bir kudrete sâhib mi?

Fil-vâki' bazı mülhidler heyet-i ictimâiyye nazarında fazîlet sâhibi sayılıyorlar; fakat onların fazîleti; bir fazîlet-i zâhiriyedir ki aslâ sîne-i rûhdan kopmuş değildir. O fazîleti o nevi' insanlarda ancak cem'iyetten utanmak kavânîn ve şerâitin satvetinden korkmak hissini ibkā ediyor, yoksa onlar serbest kaldıkları yerlerde hetk-i ırzdan, ve sâir her türlü şenâ'ati irtikâb etmekten kaçmazlar. Çünkü şehvet-i behîmiyye nefis üzerine hâkim kesilirse sâhibini dâimâ denî şeylere sevk eder.

Biz rûhun insanı takyîd edecek bir kudret-i zâtiyyeye mâlik olduğuna mu'tekıdiz. Rûh bir âlem-i ulvîden hubût ettiği için dâimâ ulviyâne, dâimâ kemâlâta müncezibdir. Fakat rûhlarını cesedleri üzerine hükümrân eden insanlar pek nâdirlerdir, çünkü bu mes'ele şiddetli bir riyâzet-i nefsiyyeye müftekırdır ki rûhun hulûduna i'tikād etmeyene pek müşkil olur.

Hulûd-ı rûh akīdesi insanı her türlü kabâhatlerden masûn eder demiyoruz. Rûhun me'vâ-yı te'essürât ve tehassüsât, penâh-ı îmân ve itmi'nân olduğunu ifhâma çalışıyoruz.

İnsan gayyâ-yı dalâlete düşeceği anda rûh onu tahlîs eder. Rûh, insanın eşi'a-i efkâr ve a'mâlini nâ-mütenâhîlik âlemine sevk ile fıtratına inkişâf bahşeder.

Rûh, insanı fâzıl eder bu fazîlet azâb, korkusundan değil, ancak fazîletin bizzât te'mîn ettiği ezvâk ve lezzet-i ma'neviyyenin şiddetle his edilmesinden, bu hissin ibtizâl ve âdiyete tercîh olunmasından inbi'âs eder.

Fil-hakīka kendisini bir hayvân-ı fânîden ibâret bilen insânda fazîlet nâmına bir şey yoktur. –devam edecek–

el-Kahire **Ömer Rıza**

* * *

[340] **TERBİYE VE TA'LÎM**

Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye:

ÜMÎD VE İNTİZÂR İÇİNDEYİZ!

Medârisimizin bir hâl-i tekemmüle îsâli için söylenmedik söz kalmadı. Pek çok makālelere zemîn oldu. Bir hayli kitaplarda fasıllar teşkîl etti. Heyet-i ictimâ'iyyemiz kâbûs-ı istibdâdın en büyük rahnesini medârisde gördü; yokluğu, yoksulluğu ilmiyemizde buldu. Ve belki düçâr bulunduğumuz mesâibin müvelledâtından birinin de bu olduğunu pek acı bir sûrette anladı. Lakin feyz-i hürriyyetten sunûf-ı muhtelife az, çok mütena'im oldukları halde yine o zavallı medreseler bîkes kaldı. Sahâbetten mahrûm, mehcûr, hâl-i ihtizârda girye-nâk, inliyor.

Hayât-ı umûmiyyeye rehber mütefekkirînimiz, erbâb-ı kalemimiz vücûb-ı ıslâhda müttefik. Sûret-i icrâsına gelince ya imsâk ediyorlar; yahud bu husûsda mütehassıs değiliz, merci'i düşünsün, demekten çekinmiyorlar.

Fünûn-ı cedîdenin tahsîli için açılmış olan dershânelerin halılarla tefrîşi ve Sinan Paşa-yı Atîk Medresesi'nin ta'mîri husûsu dâire-i Meşîhat'den Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne iş'âr olunduğuna bakılırsa o heyet-i fâzıla da muhîtlerinden hârici ve gālibâ muhîtlerini görmemekte musır; edilen feryâd ve figānları işitmemekte müstekır; mu'annid muhâfazakârlığa harîs olarak menba'-ı irfânımızı nûrlandıracağız hayâliyle uğraşıyorlar; şu halde medârisimizi dirilteceğiz da'vâsında bulunuyorlar.

Bu günden mesûl olan rüesâ-yı idâremiz işlediklerinden sorulmamak üzere mi bu emr-i azîmi zevât-ı müşârun-ileyhime tefvîz ettiler? Küllî, cüz'î yapılan fedakârlıkların semeredâr olmasını görmek istemezler mi?.... Öyle ise lutf etsinler, ba'de'l-îd icrâsı mukarrer sene-i tedrîsiyye imtihânlarında bulunmak zahmetini ihtiyâr etsinler. Biz, bu sütunlarda avazımız çıktığı kadar bağırıyoruz. Gözlerimizin yaşı kuruyuncaya kadar da ağlayacağız. Fakat gören, öğrenen gibi değildir. O zaman hakīkat kesb-i vuzûh edecek. Bütün üryânlığıyla görülecek ki; şu dört beş senedir ıslâh-ı medâris nâmına hiçbir şey yapılmamış meydânda olan köpükten başka bir şey değilmiş.

Gayr-i kābil-i tezelzül bir kanâ'atle anlaşılacak ki: Medreseler yaldızlara gark olunsa hâl-i hâzırıyla kābil-i süknâ değilmiş. Usûl-i tedrîs, bilhâssa ulûm-ı 'âliye-i Arabiyyede pek sakīm imiş, yolsuzluğun ise hadd ü pâyânı yokmuş.

Zâten biz, bu büyük üstâdlarımızdan başka bir şey bekleyemeyiz. Çünkü onlar bir dereceye kadar ma'zûrdurlar.

Hakīkaten ıslâh-ı medâris kasdında bulunuyorlar mı? Bu vazîfe-i mühimmeyi ehline tevdî' etmeli. Bu hamûleyi yüklenecek zevât hiç olmaz ise memleketimizdeki Cizvit küllliyelerini, onlardaki cehd ve ikdâmı, ihtimâmı görmeli. Tarz-ı tedrîs ve usûl-i idârelerini, yetiştirdikleri talebenin hayât-ı ictimâ'iyyelerini, vazîfelerine olan derece-i merbûtiyet ve muhabbetlerini anlamalı. En ince nikāta varıncaya kadar nazar-ı tedkīk ve im'ândan geçirmeli. Kalbinde derin bir

hiss-i intibâh husûl bulmalı. Çünkü eşyâ ezdâdıyla münkeşif olur. İşte ıslâh-ı medâris de ancak bu ateş, bu ateş-i gayz ve intibâh ile vücûd bulur.

Şu teşebbüs-i hayrı ise hayrât-ı şerîfeyi cidden ihyâ eyleyen Evkâf-ı Hümâyûn Nâzır-ı muhteremi Hayri Bey Efendiyle rüfekā-yı mesâ'îlerinden ümid ve intizâr etmekte pek haklıyız. Çünkü artık Bâb-ı Meşîhat'in sadr-nişîn-i betâet ashâb-ı ma'âşından ümîdlerimiz munkatı' olmuştur.

Talebe-i Ulûmdan

Osman Niyazi

MAKÂLÂT

ORDUYA DÂİR DÜŞÜNDÜKLERİMİZ

–2–

İbtidâî mekteplerinden i'tibâren ciddî bir askerî terbiyesinin, vatan sevdasının, vazife aşkının bütün mekteplerde samîmî bir cây-ı kabûl görmesi lâbüddür.

Bilinmeyen bir günde vatan için evlâdından fedakârlık beklemek, istemek o evlâd-ı vatanı öyle bir fedakârlığa kemâl-i mesârr ile koşturacak bir terbiye-i milliyye ve askeriyyenin kalblerinde, benliklerinde inkişâfıyla, istikrârıyla mümkündür. Artık hizmet zamanında ismini işiteceği bir silâhla hayâtının tehlikeler geçirdiği bir anında dimağının ne olduğunu anlayamayacağı bir kumanda ile, bilmediği, anlamadığı, vicdânında menfa'at-i şahsiyyesiyle alakadâr olduğuna hiçbir vechile kāni' olamadığı vatanı için harb etmenin, bu uğurda kan dökmenin, nâmûs-ı milleti kurtarmanın imkânsızlığını ve bundan sonra böyle bir hâle meydân vermemek mecbûriyet-i kat'iyyesi karşısında bulunduğumuzu bilmeliyiz. Böyle bir fecî'anın bir diğer şâhid-i nâlânı olmamak için bugün fünûn-ı müsbeteden addedilen askerliğin esâslı bir sûrette kalb-i millette doğup yaşaması, kesb-i kuvvet ve mehâbet etmesi îcâb eder.

Ben orduyu nüvesi sîne-i millette olmak üzere yükselen mehîb bir ağaç olarak görmek ve bu nokta-i nazardan tedkîk etmek istiyorum. **[341]** Kökleri zemînin derinliklerine uzanan ağaçlar şedîd fırtınalara dâimâ merdâne göğüs gererler. Kuvvetini, fikir ve hissini milletin kalbinden, ma'neviyetinden alan bir ordu şüphesiz ki bir feyz-i dâimîye mazhar olur. Orduya milletin hissiyâtını, milletin âmâlini, milletin fikr-i cengaverini îsâl edecek şiryânlar ise mekteplerdir. Âile kucaklarından mekteplere intikāl eden vatanın körpe fidanları yarın kendisini bir meydân-ı ma'rekeye yükseltecek basamakların daha birincisinde iken nasıl mukaddes bir vazîfenin Elif-bâsını öğrenmeye vicdânen mecbûr olduğunu derhâl teslîm etmelidir. Kendisine vâlide kucağından daha şefîk, daha mûnis, daha vakūr bir agūş-ı vefâ açan mektebin bir köşesinde yirmi sene sonra bir ta'lîm meydânında –kim bilir belki de bir harb meydânında– milletinin kin ve intikām kurşunları püskürecek tüfenklerin mini mini birer modelciklerini görebilmelidirler.

Meselâ her ibtidâî mektebin bir münâsib mahallinde tazyîk-i hevâ ile atılan tüfenklerle (Tir a la carabine) denilen ve âdetâ nişâncılığın, hissiyât-ı askeriyenin inkişâfına te'sîr-i azîmi olacağı gayr-i münker bulunan oyunları Ma'ârif Nezâreti ibtidâîlerden bil-ibtidâr daha büyük mekteplere kadar tatbîk ve teşmîl ederek nişâncılıkta isbât-ı ehliyet edenlere münâsib mükâfâtlar vermek sûretiyle her mektep talebesinde nişâncılığa bir meyl-i mahsûs uyandırmak çarelerini aramalıdır. Bu vechile pek ibtidâî, adetâ ruşeym hâlinde başlayan nişâncılığın nihâyet ikmâl-i tahsîlin son senelerinde en yakın bir askerî poligonunda en sıhhatli bir endaht tecrübesini elzem olacak ma'lûmât-ı nazariyyesiyle gördükten sonra mektepten alacağı şehâdetnâmeye "her vaz'iyetten endahta muktedir" kaydını ilâve ettirmeği bir vazîfe-i vatan bilmelidir.

Bir millet için gāye ma'lûm olursa oraya vusûl için îcâbına tevessül kolaylaşır. Maksadsız, gāyesiz milletlerde hiçbir haslet inkişâf ve istikrâr edemez. Bir nokta-i matlûbeye de vusûl müyesser olamaz. İşte hâlimiz.. Bugün yaşamak lüzûmu lâyık olduğu mertebe teslîm edildiği halde hiç olmazsa her şeyden evvel Ma'ârif Nezâreti'nde ciddî bir teşebbüsât yapmak lâzımdır. Bugünkü acı tecrübelerle sübût bulan bütün milletteki kansızlığı, hissizliği, hamiyet, namus, vatan, fedakârlık gibi kelimelere karşı bîgâneliği bilâ-ârâm izâle etmek çareleri araştırılmalıdır. Böyle bir teşebbüse en münâsib sahne mekteplerdir. Evet mekteplerdir ki güzel tensîk edilirlerse bize yaşamak için elzem olan ma'lûmât-ı müsbeteyi neşr ü ta'mîm, gāyet amelî olarak hayât-ı ictimâ'iyye düstûrlarını, bizi ihâta ve tehdîd eden felaketlerin çâre-i tedâvîsini tedvîn edebilirler.

Bugün hâlâ husûsî kız mekteplerinin ibtidâî kısmında Fransızca okutmaktan bilmem bu millet gāib ettiği seciyyesini nasıl bulacak. Her yeni şeye bilâ-tefekkür koşan bülhevesler gibi mekteplerimize ne gördükse kabûl ettik, onları birer sefîne-i Nûh hâline koyduk. O yine derûnundakilerine bir necât bahşetmiş; berikiler ise felaket… Koca bir Ma'ârif Nezâreti'nin emr ü kumandasına tâbi' mekteplerdeki ta'lîm ve terbiyenin hiçbir semere-i milliyye vermediği bugünkü meskenetle pek sarîh bir sûrette anlaşılmıştır. Demek ta'kīb edilen, program maksada vusûle müsâ'id değil. Artık bu kifâyetsiz programdan, milliyeti kalblerde, rûhlarda yaşatamayacak, vatan için elzem fedakârlığa efrâdını koşturamayacak bî-fâide tahsîlden vaz geçilmelidir.

Şimdiye kadar ilim ve tezyînât için, ibrâz-ı fazîlet ve tefevvuk için tahsîl edilirmiş… Çünkü, bu tahsîl edilen ulûm ve fünûnu ma'rûz kaldığımız buhranlı anlarda hiçbir sûretle tatbîk edemedik. Bu ma'lûmâttan istifâde edemedik. İnsan refîkinden felaketli zamanda mu'âvenet bekler. Mu'âvenet görmezse yüz çevirmesi îcâb eder. Bizi pek acıklı anlarda âdetâ tehî-dest bırakan ma'ârif-i müdevvene-i hâzıra aynı zamanda menâbi'-i hamiyyetimizi kuruttu; urûk-ı milliyyetimizi mu'attal bıraktı; hâsılı bize hiçbir fazîlet ve fedakârlık vermedi. Çünkü, bu ta'kīb edilen derslerde hiçbir bûy-ı millet, reng-i milliyet yok idi. Binâenaleyh bizim derdlerimizi, ihtiyâclarımızı bu derdlerden, bu ihtiyâclardan kurtulmak çarelerini öğretmeyen, bütün efrâd-ı milleti muazzam bir kitle hâline koyamayan böyle bir feyzi, feyz-i millîyi, isâle-

ye muvaffak olamayan ma'ârifi tahsîlden ise câhil kalmak daha hayırlı olurdu. Mektepler efkâr-ı milliyyeyi, hissiyât-ı vataniyyeyi bir noktaya cem' etmelidir. Her an için nâfi', feyizli bir tezâhürât-ı milliyyenin bekā ve istikrârı için terbiye-i milliyyenin inkişâf ve tarsîni lâzımdır. Bunun için ta'kīb edilecek program okunacak kitap milletin hayâtı, milletin rûhu, milletin sefâleti, milletin iniltisi, milletin feryâd-ı ketûmudur.

Mehmed Şükrü

Edebiyât:

SONUMUZ

"Sonumuz var mı, yok mu şüphelidir!"
Diyen âvâre, bence pek delidir.
"Sonu yoktur, bu milletin…" yerine,
"Çalışanlar, ölür mü?" hiç desene!
Biz çalıştık, çalışmadık neyse,
Bari ahlâf dalmasın ye'se!
Ey kazâyı Hudâ bilen me'yûs,
Sen de halk etme başka bir kâbûs!
[342] *Derdimiz yetti, arttı kendimize*
Diyerek atma milleti denize!

"Sonumuz var!" deyince bir millet,
Pîş-i îmânda devrilir zillet;
Devrilir taht u tâcı idbârın;
Doğar ufkunda bir "kılıclı [kalıcı] yarın!"
Sen, bu îmânı etme raybe fedâ,
Yoksa bîçâre, verdiğin fetvâ,
Seni imhâya, dehre, hüccet olur;
"Ben boğuldum!" deyip duran boğulur!
Kâinâtın şuûnu âdildir.
Ne dilersen esîrgemez o, verir.
Yaşamak isteyen yaşar mı yaşar,
Sen de gel iste, çünkü: Hakkın var!
Evet, îmâna bağlısın vatanım,
Ben şu îmâna tâ ebed taparım:
"Yaşıyorsun bu din ve îmânla,
Sana ölmek harâmdır!" Aldanma!

Mesarburnu **Abdüllatif Nevzad**

MEKÂTÎB

Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:

Hindistan Mektupları

BOMBAY ŞEHR-İ ŞEHÎRİ

Matbûât ve Ahvâl-i İctimâiyye:

Bombay efkâr-ı umûmiyyesi birkaç kısma taksîm edilir: İngilizler ve Avrupalılar, Hindûlar, Parsîler –Zerdüştîler ki eski İran'ın âteşperest mezhebiyle el'ân mütemessik bulunuyorlar– İslâmlarla meskûn olan bu şehr-i a'zam ahâlîsinin ârâ ve efkârı birkaç gazetenin elindedir.

Bombay'da iki büyük İngilizce siyâsî, iktisâdî, ictimâ'î gazete yevmî olarak intişâr etmektedir. Biri *Times of İndia (Hind Taymis)*, diğeri *Advocate of İndia (Hind Müdâfi'i)*'dir. Bu gazete idârehânelerinin intizâm ve mükemmeliyetinden bahsetmeği zâid görüyorum. Madem ki İngilizce olarak neşr ediliyor, tabî'idir ki mükemmel ve muntazamdır. Bu [i]ki gazete dâimâ İngilizleri yerlilerin nazarında büyük ve İngiltere hükûmetini kaviyyü'ş-şekîme ve muazzam göstermekten ibârettir. Hükûmetin menfa'at ve siyâsetini te'mîn etmekten başka bir maksad ta'kīb etmemektedirler. Hükûmet tarafından bu iki gazeteye büyük mikyâsda –fakat pek hafî– bir mu'âvenet-i maddiyye ve ma'neviyye yapılır. Her biri birkaç sahîfelik havâdis ve makālâtı şâmil ise de her ikisi hükûmât-ı İslâmiyye'nin, siyyemâ hükûmetimizin siyâseti aleyhinde neşr-i makālât ve efkâr ediyorlar. Hattâ sâbık kabine bile ser-i kârda iken, yine bu gazeteler aleyhimizde yazı yazmaktan bir an ferâğat etmediler.

Bu iki İngilizce siyâsî gazeteden başka, *Times of İndia* gazetesi idârehânesi tarafından *İllustration of İndia* ünvânıyla haftalık resimli bir mecmû'a dahi neşr edilmekte ve bunun içinde de siyâsî makālât eksik olmamaktadır.

Fakat her nedense, bugünlerde Mahmud Şevket Paşa'nın katli hâdisesi akībinde biraz Hindistan ve Bombay müslümanlarını kedûretli bulduğu cihetle hissiyât-ı umûmiyye aleyhinde bulunmuş olmamak için, hükûmetimizin lehinde kalemini çevirmiş, cidden Mahmud Şevket Paşa'nın vefâtıyla, onu öldürenler hakkında pek fenâ sûrette beyân-ı mutâla'ât eylemiştir ki, yalnız beni değil, umûmu hayrete ilkā etmeye sebebiyet vermiştir. Mahmud Şevket Paşa'nın resmini büyük bir çapta derc ettikten sonra, merhûmun tercüme-i hâlini, hidemâtını, uluvv-i cenâbını, vatanperverliğini bir lisân-ı sitayiş ve fevkalâde ile yâd ve tezkâr eylemiştir.

Hindistan'ın Allahâbâd Şehri'nde intişâr eden *Phe pisneer of İndia* gazetesi de dilini tamâmıyla bizim lehimize çevirmiştir. Ancak el-ân hükûmet-i Osmâniyye'nin ıslâhât-ı cedîde fikrinde olmadığını da dermiyân etmekten hâlî kalmamıştır. İngilizlerle, Mecûsîler bu İngilizce gazeteden doğrudan doğruya fikir almakta ve biz Osmanlıları dev ayna ve dürbünü ile seyretmektedirler.

Putperest Hinduların avâm takımı bî-haber bir halde bulunduklarından, onlar yalnız müslümanların hissiyâtını okşamak için bizim lehimizde olarak du'â ve niyâz ederek, münevverlerinin ise bize cidden acıdıklarını kendi gazetelerindeki makālâtından istinbât eyledim.

"Akşam Gazete"si ma'nâsında olan *Sanc Vartiman* gazetesiyle Bombay Havâdisi ma'nâsında olan *Bombay Samaçar* gazetesi sâhib ve nâşirleri Paris cemâ'atinden olmakla beraber, sırf kendi kāri'leri olan müslümanları memnûn etmek için öteden beri hükûmet-i Osmâniyye'nin lehinde icâle-i kalem etmekte tereddüd göstermemişlerse de, ara sıra zimnî bir sûrette, Osmanlılardan Hindistan müslümanları için gerek hâl-i hâzırda ve gerek âtîde bir menfa'atin mutasavver olmadığını dermiyân ediyorlarmış. Bu iki gazete Güceratî lisânıyla intişâr ettiği cihetle, bu lisân ile te-

kellüm eden Bombay müslümanları tarafından satın alınıp mutâla'a ediliyor.

Urdu lisânıyla birkaç gazete var ise de, doğru bir meslek ve mişvâra tâbi' olmadıkları cihetle ahâlî tarafından onlara ehemmiyet verilmiyor. Bu cerîdeler Bağdad'da intişâr eden bazı medîha-gû gazetelerin aynını teşkîl ediyor.

Hind efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyyesi min tarafillâh hükûmetimizin lehindedir. Abdülhamid'in hal'inden bir sene sonraya kadar, Hind müslümanları gerek inkılâbdan ve gerek inkılâbı meydana getirenlerden nâ-hoşnûd bir halde idiler, hattâ uzun bir zamana kadar da, câmi'lerinde Cum'a namazından sonra hutbeyi Abdülhamid'in nâmına okurlardı. [A]hîren bu hâlin ref' ve izâlesine en ziyâde hizmet eden bir iki zât olmuştur ki, bunlar İstanbul'a bilhâssa mütenekkiren seyâhat ederek hakāyıkı bizzât tetebbu' edip Hindistan'a avdet ettiklerinde müslümanlara beyân-ı keyfiyet etmişler ve böylece inkılâbcılar lehinde iyi bir cereyân hâsıl olmaya başlamıştır.

Bilakis Arnavutluğun kıyâmıyla câhilâne ve bî-vukūfâne bir sûrette i'lân-ı harbi müte'âkib Rumeli'nin, Avrupa-yı Osmânî'nin, Osmanlılar elinden çıkmaya sebebiyet verenler aleyhinde o kadar fenâ bir cereyân vardır ki bir türlü bunu tasvîre muktedir değilim.

Fâtiha ve Mersiye Meclisleri:

Mahmud Şevket Paşa'nın rûhuna ithâf edilmek üzre Bombay'ın müte'addid ağniyâ ve a'yânı tarafından Fâtiha Meclisleri tertîb olunduğu misillü, Ziyâülislâm Encümen-i İslâmiyesi **[343]** tarafından da bir Mersiye ve Mâtem Meclisi üç gün için tertîb edilmiştir. Mezkûr encümen reîsi benim *Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyesi* muhâbir-i mahsûsu olduğumu her nereden ise öğrenmiş ve beni Fâtiha Meclisi'ne da'vet etmek için ta hotele kadar da'vet eylemeye gelmiştir. Hindistan'daki tetebbu'âtımda serbest hareket edebilmek için bu da'vete ilk evvelâ icâbet etmek istemedim. Fakat dâ'înin o kadar ziyâde yalvardığını görünce bir türlü dayanamayarak en sonra herçi bâdâbâd diyerek gittim.

Encümenin içi ve dışı siyah bezlerle mâtem alâmeti olmak üzre donatılmıştı. İçeriye girenler ayakkabılarını çıkarıp da öylece ihtirâm için yere döşenen halı ve kilimler üzerine diz çöküp *Kur'ân*-ı mecîdi tilâvet edip, cüz-i şerîfi bitirdikten sonra bütün huzzâr müctemi'an sevâbını merhûm paşanın rûhuna ithâf ediyorlardı. Hâsılı herkesin, huzzârın yüzlerinde fütûr ve hüzün alâimi açıktan müşâhede edilmekte idi. Bu heyet-i ictimâ'iyyenin hâl-i keder-âmizi bana da sirâyet etti. Meclisin hitâmında benim tarafımdan merhûmun mezâyâsı hakkında bir iki söz söylenilmesi için birkaç zât tarafından ricâ olunduysa da, derhâl nâzikâne bir sûrette beyân-ı ma'zeret ettim. Fakat ne mümkün! Bir kere ellerine geçtikten sonra benim için kurtuluş imkânı yok idi. Ben afvlarını taleb ettikçe onlar yalvarmakta ısrâr ettiler. Ne çare zarûret hükmüyle ayağa kalkıp istekleri Fârisî lisânıyla merhûmun mezâyâ-yı askeriyye ve fikriyyesinden, ordu-yı Osmânî ile millete, devlete olan hidemâtından, asâlet ve dirâyetinden, vakār ve heybetinden, tevâzü' ve te'emmülünden bâhis kısa bir nutuk îrâd ettim. Alkışlar, medh ü senâlar birbirini vely ettikçe etti. Mevki'-i hitâbetten çekildikten sonra mu'tâdları vechile boynuma bir çiçek sarkıttılar.

Hulâsa, Hind müslümanlarının a'mâk-ı kalbinde hükûmetimizle milletimiz hakkında derin ve lâ-yetegayyer bir hiss-i şefkat ve merhamet vardır ki bu hissiyâttan biz bu ana kadar lâyıkıyla istifâde edememişiz.

Bir İhtiyâc-ı Mübrem:

Royter Ajansı ile İngiltere matbû'âtı bizim yalnız fenâ taraflarımızla, za'îf noktalarımızı dâimâ Hindistan ahâlîsine göstermeye gayret ettikleri halde, biz gerek İngiltere'de İngilizce ve gerek Hindistan'da Urdu lisânıyla bir gazete neşr etmeyi hâtır ve hayâlimize bile getirmediğimize ta'accüb ediyorum.

Eğer böyle bir şeye muvaffak olsak, emînim ki üç yüz otuz milyondan ibâret olan Hind efkâr-ı umûmiyyesini tamâmıyla lehimize çevirebileceğiz. İngiltere'de de böyle bir siyâsî gazetenin neşri elzemdir. Buralarda Türkçe, Fransızca bilenler pek mahdûd ve hemen yok gibidir. Arabî lisânını anlayanlar da azdırlar. Fakat Fârisî veyahud Urdu ve İngilizce lisânlarıyla neşr olunan gazeteler vâsıtasıyla bunlara pek iyi telkīnât icrâsı mümkündür.

İstanbul'da böyle bir gazetenin neşri biraz çetindir. Çünkü Urdu lisânına âşinâ olan pek mahdûd olmakla beraber, Hindistan'ın zevkine gidecek olan havâdisi de bilenler azdır. Bir de bu uğurda bu kadar büyük bir fedakârlık kim ihtiyâr edecek? Yoksa bu yüzden Osmanlılar için parlak, müşa'şa' fevâid ve muhassenât te'mîni sehl ve âsân olurdu.

Eğer bu dediğim yapılsa, senevî millet ve devlet için Hind müslümanlarından pek külliyetli i'âneler ahzı kolaylaşır. Zâten i'âneyi herkes kendi isteğiyle veriyor. Teşvîk, terğîbe hâcet yoktur.

Hind Müslümanlarının İ'ânâtı:

Hind müslümanları tarafından yalnız Bombay Başşehbenderliği vâsıtasıyla harb i'ânesi olmak üzere İstanbul'a gönderilen i'ânâtın mikdârı ber-vech-i âtîdir:

Bombay'da i'âne için teşekkül eden Arab Komisyonu'nun Reîsi Şeyh Kasım bin İbrahim hazretleri tarafından 150000 rupiye

Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti'ni idâre eden Ser Kerîm Bahây İbrahim Bahây Şeyh Kasım, Kasım Ali Pir Bahây hazerâtı vâsıtasıyla toplanan 90000 rupiye

Yine ikinci def'a olarak 90000 rupiye

Yine üçüncü def'a olarak 45000 rupiye

Yine dördüncü def'a olarak 75000 rupiye

Yine beşinci def'a olarak 55000 rupiye

Hilâl-i Ahmer nâmına eşhâs-ı müte'addide tarafından verilen paranın mikdârı 7000 rupiye

Kanpur'da toplanan Hilâl-i Ahmer i'ânâtı 8000 rupiye

Keçi Meymen Cemâ'ati tarafından 75000 rupiye

Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tarafından 60000 rupiye

İsimleri ma'lûm olmayan zevât tarafından 15000 rupiye

Kanpur Hilâl-i Ahmer Cem'iyyeti tarafından bir kısmı toplanıp Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti vâsıtasıyla Bombay Şehbenderhânesi'ne teslîm olunan 45000 rupiye

Müte'addid zevât tarafından 30000 rupiye

Keçi Meymen Cemâ'at[i] tarafından ikinci def'a olarak 30000 rupiye

Nirhum tarafından gönderilen 26490 rupiye

Bombay'daki Ziyâülislâm Encümen-i İslâmiyyesi vâsıtasıyla toplanan 12000 rupiye

Bombay müslümanları tarafından 12900 rupiye

Doktor Muhammed Hüseyin tarafından 1500 rupiye

Keçi Meymen Cemâ'at[i] tarafından üçüncü def'a 30000 rupiye

Şeyh Kasım vâsıtasıyla Bender-i Lince ahâlîsi tarafından 37800 rupiye

Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti vâsıtasıyla 60000 rupiye

Müte'addid zevât tarafından 60000 rupiye

Müte'addid zevât tarafından 45000 rupiye

Dehli Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tarafından 27150 rupiye

Şeyh Kasım hazretleri vâsıtasıyla Dili ahâlî-i İslâmiyyesi tarafından 45085 rupiye

Müte'addid zevât tarafından 29250 rupiye

Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti tarafından 30000 rupiye

Bazı eşhâs tarafından 33870 rupiye

Molodonya Sâhib tarafından 1500 rupiye

Molodonya Sâhib tarafından 3000 rupiye

Des Nipdanet Sâhib tarafından 150 rupiye

Bir çift bilezik fiyâtı 165 rupiye

Müte'addid zevât tarafından 17745 rupiye

Yekûn 1.261.605 rupyie

Bu paralar yalnız Osmanlı Başşehbenderi Cafer Beyefendi vâsıtasıyla Dersaadet'e gönderilmiştir ki seksen bin lira eder. Ayrıca Hind müslümanları tarafından doğrudan doğruya gönderilen paralar ise bu hesâba dâhil değildir.

Hind Vâlî-i Umûmîsi'nin Vilâdet Günü:

Haziran-ı Efrencî'nin yirmi biri olan dünkü günde de Bombay'da ve bütün Hindistan'da her sene emsâli mesbûk olmayan bu nümâyiş vukū' buldu. Şöyle ki: Geçen sene Hindistan'ın makarr-ı hükûmeti olan Dehli Şehri'nde resmî bir gidiş merâsimi esnâsında refîkasıyla beraber iri bir file râkib bulunan Hind vâlî-i umûmîsi (Lord Harding)i öldürmek için müşârun-ileyhin geçmekte olduğu mahallin etrâfında bulunan ebniyelerden üzerine bir bomba atılıp mecrûhiyetiyle aylarca tedâvîye muhtâc ve mecbûr olmasına sebebiyet verilmişti. Bu felaketten tahlîs-i girîbân ettiğinden şükrân-ı ni'met-i ilâhî kabîlinden olmak üzre müşârun-ileyhin yevm-i vilâdetine tesâdüf eden dünkü günde bil-umûm Hindistan talebelerine şekerler tevzî' edilmiş ve bu vesîle ile cemâ'ât klüplerinde bir kasîde-hânlık merâsimi icrâ edilmiştir. Binâenaleyh Bombay **[344]** Cemâ'at-i İslâmiyesi Klübü'nde de Bombay mekâtibine devam eden müslüman talebeleri tarafından nümâyiş yapılmıştır.

Beni klübe götüren Osmanlı Şehbenderi Cafer Beyefendi hazretleridir ki, bana olan teveccüh ve lutuflarına karşı *Sebîlürreşâd* sahâyifi vâsıtasıya teşekkür etmeye medyûn ve mecbûrum.

Saat dört buçuk Alafranga'da Cem'iyet-i İslâmiyye Klübü'ne başşehbender, Kançılar Basri Bey'le bu âciz otomobil ile gittik. Muvâsalatımızda hakkımızda son derece hürmet ve hoş âmedî yapıldı. Başşehbender beni birkaç muhterem zâta takdîm ettikten sonra, müşârun-ileyhe bu mitinge riyâset eden zâtın sağ tarafına, beni de lütfen ve misâfirliğime ri'âyeten sola oturttular.

Biraz sonra on talebe kadar bulunduğumuz mevki'e doğru yürüyüp geldiler, vâlî-i umûmînin selâmetle bâlâda arz ettiğim kazâdan kurtulduğuna dâir Cenâb-ı Hakk'a karşı teşekkürü mütezammın olan kasîdeyi gâyet güzel ve Hindistan şîve-i mûsikîsine göre teğannî etmeye başladılar. Talebenin yanı başında argonan çalan birisi tamâmıyla bu âlet-i mûsikîyi talebenin ahenk ve nagamâtına uydurmakta az berâ'at ve hüner göstermedi.

Bu kasîde Urdu lisânıyla silk-i nazma, Bombay'daki Lemgar Encümeni Sekreter Mu'âvini Tâlib Ali Nuheym Sâhib tarafından keşîde olunmuş ve cidden fasîh ve belîğ bir kasîde teşkîl eylemiştir. Kasîde ile beraber Hind vâlî-i umûmîsiyle refîkasının resmini muhtevî olan kartı dahi leffen gönderiyorum.

Hâsılı diğer bir mektep talebesi tarafından da ikinci bir kasîde okunduktan sonra mitinge riyâset eden zât ayağa kalkarak Hind vâlî-i umûmîsinin selâmetle bu tehlikeden kurtulduğundan dolayı bil-umûm Hind müslümanlarının memnûn olduklarını dermiyân etmiş ve nutkunun hitâmında da mevcûd olan talebeye şekerler tevzî' edilip merâsim-i mezkûreye hâtime verilmiştir.

Yanımda oturan fakīr bir zâta, huzzârın ale'l-ekser talebe makūlesi olduklarını ve huzzâr içinde mu'teberândan kimse bulunmadığının esbâbını sordum. Cevâben "Bombay Hilâl-i Ahmer Encümen-i İslâm Cem'iyeti tarafından Balkan Muhârebesi esnâsında burada vukū' bulan mitingde eşrâf-ı mahalliyye lebâleb, hınca hınc bu salona dolmuşlardı. Bu koca salon o kadar dolmuştu ki iğne atmaya yer kalmamıştı. Bugünkü yapılan şey sırf bir şükrân-ı ni'mettir ki, mu'teberân işlerini, buna her nedense fedâ etmediler." cevâbında bulundu. Bu sözden, bu nümâyişin İslâmlar tarafından pek istekle yapılmadığı bence bir dereceye kadar anlaşıldı.

Poltana Felaketi:

Bombay'dan birkaç saat uzak Poltana Kasabası'na civârdaki dağlardan, tepelerden akar seller, kasabayı bin dört yüz kişi ile süpürüp götürmüştür. Geçen sene bu felaketin aynı Haydarâbâd'da vukū' buldu. Bu sıralarda yağmurlar fevkalâde sûrette gece gündüz mütemâdiyen yağmaktadır. Böyle sel vukū'âtı eksik değildir. Fakat bu Poltana hâdisesi gibi nâdiren vukū' bulur. İngilizlerin ahâlî felâketzedelere i'âne topluyorlar. Bizim hükûmet tarafından da az çok i'ane verilse fenâ olmaz zannederim.

Hindistan Sıcakları:

Bu esnâda harâret ve rutûbet o kadar çok ve müz'ic bir halde devam ediyor ki, insan güç hal ile teneffüs ediyor. Buranın rutûbeti ise lüzûcetli ve yapışık bir haldedir ki, mutlakā günde iki def'a yıkanmak ihtiyâcı hâsıl olur. Sabahleyin ya-

taktan kalkıldığı zaman insan kendisini âdetâ nîm mürde bir halde zanneder. Hindliler bu sebebden dolayı yemeklerini bol biber ve bahar ile pişirip yerler. Böyle yapmasalar hepsi kuluc illetine uğrar. Fazla biber yemek keyfiyeti ise bizim gibi alışmayanlar için pek zordur. Onun için Bombay ağniyâsıyla, sâir Hind ekâbiri bu mevsim esnâsında Hind yaylalarını teşkîl eden, Pufa, Menhabilişvar, Nilikleri ve Simla dağlarına firâr edercesine giderler.

Orada muhteşem saray ve oteller içinde gezip tozarlar. Zavallı fukarâ ise bu kirli ve rutûbetli havâda Bombay'ın sokaklarında horul horul uyumayı bir ni'met addederler.

Hindistan'da Sefâlet:

Hindistan pek tuhaf bir kıt'adır. Herşey acîb ve garîb bir sûrette bu kıt'ada cereyân ediyor. Nisbet ve kıyâs keyfiyetleriyle, kazâyâ-yı mantıkiyyenin bu iklim içinde ehemmiyeti bile yoktur. Çünkü herşey nâdir ve hadd-i zâtında garâibdendir.

Servet ve sâmânın kesretinen usanç getiren kimselere mukābil iyi hâlli ve mu'tedil bir hayât içinde yuvarlanan kimselerin burada emsâli azdır. Bilakis ahâlînin kısm-ı a'zamı –husûsiyle putperest Hindular– o kadar fakīrü'l-hâldirler ki, sokakta doğup sokakta ölürler. Günde bir kuruş kazananların adedi Hindistan'da milyonlara bâliğdir.

Her nedense İngiltere idâresi bu zavallılar için el-ân bir ciddî çare düşünememiştir.

Hindistan: Bombay **S**[sin]. **M. Tevfik**

Anadolu Mektupları

BURSA'DA TİCÂRET VE SANÂYİ'-İ İSLÂMİYYE

Müslümanlarda Nalbandlık:

Bursa'nın ticâretini, sanâyi'ini tedkīk ettiğim sırada nalband dükkânları nazar-ı dikkatimi celb etti. Balıkpazarı civârında lâ ale't-ta'yîn nalband dükkânlarından birine girdim. Selâm te'âtîsinden sonra içlerinde ihtiyârca bulunan –bilâhare dükkân sâhibi olduğu anlaşılan– adamcağız:

– Baba afv edersin, dedim, bir şey soracağım…

– Ziyânı yok evlâd. Sor bakalım!

– Bu nalları siz mi yapıyorsunuz, yoksa Avrupa'dan mı geliyor?

– Hayır oğlum, Avrupa'dan gelmiyor. İstanbul'da bir Bulgar mı imiş, ne imiş, o gönderiyor… Gel oğlum bir kahve iç.

– Teşekkür ederim baba, sonra içerim.

– Daha iyi ma'lûmât almak istersen Yeni Tahıl karşısında bizim nalband esnâfının şirketi vardır. Oradan güzelce her işi anlarsın dedi. Ve şirketi göstermek üzere yanıma bir küçük çocuk terfîk etti. Onun delâletiyle şirketin mağazasını bulup içeri girdim. Şirketin umûr-ı hesâbiyyesiyle meşgūl kâtiblik mevki'ine mahsûs camekanlı yerde bir zât oturuyordu. Selâmdan sonra:

– Afv edersiniz, dedim, biraz görüşmek istiyorum. Ben *Sebîlürreşâd Cerîdesi*'nin Anadolu seyyâr muhâbiriyim. Vazîfem, böyle kasaba kasaba, köy köy dolaşarak her şeyi yakından görerek derdlerimizi, ihtiyâcâ **[345]** tımızı anlamaktır. Nallar hakında biraz ma'lûmât almak istemiştim. Balıkpazarı'ndaki İbrahim Usta burasını ta'rîf etti.

– Efendim bendeniz nal şirketinin kâtibiyim. Bu husûsda size maal-iftihâr ma'lûmât verebilirim:

Bursa Şehri'nde elliden ziyâde nalband esnâfı hâricden getirilen nallardan diğeri istifâde edeceği yerde kendileri istifâde etmek, sâniyen tâcirlerin nalband esnâfına karşı yapması muhtemel ihtikârın önüne geçmek, bir de esnâfın her husûsda terakkī ve te'âlîsi ile istikbâlini taht-ı te'mîne almak maksadıyla 326 Kânûnisânîsi'nde Bursa müslüman nalbandlarından 50 kadar esnâfdan mürekkeb olmak, beher hisse birer lira-yı Osmânî kıymetinde bulunmak üzre 300 hisse sermâye ile işe başlanıldı. İlk senenin ticâreti bütün masârıf çıktıktan sonra 15,375 kuruş oldu. İkinci senede malların fiyatlı olmasından dolayı temettu'umuz 13,377 kuruş oldu. Hâl-i hâzırda şirketin sermâyesi 66,423 kuruştur. Şirketin heyet-i idâresi yedi a'zâdan mürekkebdir. Biri reîs, diğerleri a'zâ, biri de sandık emînliği vazîfesiyle mükellefdir. Reîsin ve sandık emîninin ma'âşı 50, kâtibin 250'dir. Reîs ile sandık emîni bir sene fahrî olarak hizmet etmişlerdir. Bendeniz ilk senede mahzâ şirketimizi bir çok masraflara boğmayıp ileri gitmesini te'mîn için ma'âş-ı hâzırımdan 50 kuruş noksânına hizmet ettim.

Orada duran nalları elimle işâret ederek: - Bunları nereden celb ediyorsunuz?

Kâtib Efendi derhâl çekmeceden bir fatura ile mektûb zarfı çıkardı; zarfın ve mektûbun üzerinde şu cümle yazılı idi:

"Dersaadet' N. Dimkof ve Şürekâsı "Çenberlitaş"

İşte görüyorsunuz ya, muhbir efendi, bu Dimkof Bulgardır. Evet, Rumeli'de İslâmları al kanlara boyayan vahşî kavme mensûb bir adam. Bütün Anadolu'nun, bütün Rumeli'nin ne tarafına giderseniz, nerede bir nalbandcı dükkânına tesâdüf ederseniz mutlakâ Bulgar Dimkof'un Çenberlitaş'daki nal fabrikasında yaptığı nalları göreceksiniz. Daha doğrusu Dimkof cenâbları memleketimizde bulunan beygir, merkeb, ester, ve sâir bilcümle istifâdeli hayvânâtın ayaklarına hâkim, Bulgar Dimkof bir gün müslümanlara hiddet edip nal vermeyecek olsa hayvânlarımız hareketten kalacaktır. Bundan emîn olunuz ne ise bu seferki Bulgar muhârebesinde azıcık munsıfâne davrandı, –daha doğrusu kendi istifâdesini müslümanların parasını çekmekte buldu da– yine kemâ fi's-sâbık nal göndermekte devam etti. Acaba bizim müslümanlar kendi nallarını ne zaman yapacaklar?

– Şu nalların çeşitlerini size kaça mâl olduğunu lütfen söyler misiniz?

– Efendim, evvelâ beygir nalı on çeşittir. Okka hesâbıyla satılır. Dükkânımıza teslîm 105-110 parayadır. Evvelce, ucuz vakitte 90 paraya mâl olurdu. Merkeb ve katır için de on çeşit nal vardır. Fiyâtları beygir nalı fiyâtıyla müsâvîdir. Öküz ve dombay (manda) için kenarları diğli olmak şartıyla irili ufaklı 18 çeşit vardır. Bunun da beher kıyyesi diğerleri gibidir.

– Sarfiyâtınız ne kadardır?

– Bir senede köyler dâhil olduğu halde Bursa Şehri'nin sarfiyâtı 31 bin kıyyedir.

– Lütfen biraz da nal çivileri hakkında ma'lûmât verir misiniz?

– Bir sene zarfında Bursa, çivi yüzünden Avrupa'ya 68.900 kuruş veriyor. Öküz için yerli çivinin 100 tanesi iki kuruş, Avrupa'dan getirilirse 50 paraya. Farkı yerli çivisi ziyâde dayanır. Avrupanınki az dayanır. Beygir için yerli çivisinin 100 tanesi 5 kuruş, Avrupanın ki 110 paradır.

– İslâmlardan çivi yapan adamlar var mıdır?

– Evet efendim! İslâmlardan altı Ermenilerden iki kişi çivi çıkarıyorlar.

Elhâsıl şirketimiz bidâyet-i te'essüsünde 300 lira sermâyeye mâlik iken lehü'l-hamd iki sene zarfında 600 liraya iblâğına muvaffak olundu.

Bu sırada Balık Pazarı'ndaki İbrahim Usta yanımıza geldi. Şimdiye kadar böyle her şeyi tedkîk eder, araştırır; bâhusûs avâm ile görüşür hiçbir muhâbire tesâdüf etmediği için bendenizden pek memnûn kaldığını söyledi. Derhâl hepimize birer limonata da ısmarladı. Limonataları içtik, ben de artık İbrahim Usta'ya, kâtib efendiye beyân-ı teşekkür ederek diğer bir vazîfeye şitâbân oldum.

Bursa **Ömer Fuad**

Japonya Mektupları:

TOKYO'DA MEKÂTİB-İ İBTİDÂİYYE

El-yevm Tokyo sekenesi iki milyondan biraz fazladır. Tokyo beldesinin yüzde biri ibtidâî mekâtibine devam etmektedir, ki bundan üç sene evvel icrâ olunan hesâba göre 186.754 ibtidâî şâkirdi mevcûddur. Bu şâkirdân için 186 ibtidâî mektebi mevcûd olup her mektebde takrîben bin şâkird, 21 mu'allim, 3 mu'allime ve 4 hizmetçi bulunmaktadır.

Mekâtib-i ibtidâiyye altı sene olup, kabûl sinni yedi ile sekiz arasıdır.

Ders kış günleri saat 9'da, yazın sekizde başlar, kışın üçte, yazın ikide nihâyet bulur.

Her sene tahsîl eyyâmı iki yüz gündür. 75-80 gün yaz ta'tîli, kalanları da kış ortasındaki millî ve pazar bayramlarına taksîm olunur.

[346] Şâkirdâna birinci senesi yalnız kırk dokuz harfden mürekkeb Hiragana ve Katagana tesmiye olunan hurûf-ı hecâ ile belletilir. Kalan vaktini millî şi'îrler, mütenevvi' harb oyunları, askerî ta'lîmler, jimnastik dersleri, resim, mûsiki ile işgāl ederler.

İkinci sınıfda da ekser evkāt aynı dersler ile iştiğāl olunur ve biraz târîh, biraz hiyeroklif, biraz da ilm-i eşyâ ta'lîm olunmaya başlar.

Üçüncü sınıfdan i'tibâren fünûn ta'lîm olunmaya başladığı gibi mümkün olduğu kadar amelî göstermeğe, amelî öğretmeye dikkat edilir. İbtidâî mektebinde etfâlin isti'dâdı dahi ta'yîn olunmaya çalışılır.

İbtidâî üçüncü sınıfda okumakta bulunan on yaşındaki küçük kızlar artık dikiş işlerini de öğrenmeye başladığı gibi, erkek çocuklar da ağaç tüfenkler ile harekâta başlarlar. İşbu sebebe mebnî bir Japon kışlaya girdiği zaman tüfenk ta'lîmlerini yeniden öğrenmekte de sıkıntı çekmez.

İbtidâî dördüncü sınıf talebesinden bir çoklarının yapmış olduğu kabartma resimler, sulu boya resimler, krokiler, yazmış olduğu mûsikî notalar, yapmış olduğu âlât-ı hendesiyye, ağaç kürekler, hendesî hutût ile müzeyyen ve Arab usûlüne yakın bir tarzda yapılmış kutular her sene mektebin sergisinde teşhîr olunmaktadır.

Beşinci ve altıncı sınıflarda ise umûmî derslerden başka her çocuğun isti'dâdına göre biraz da usûl-i defterî ve sâir dersler gösterilmektedir ki rüşdiye ve i'dâdî derecesinde dersler göremeyecek çocuklar için bu derslerden pek çok fâide te'mîn olunmaktadır.

İbtidâî mekâtibden evvel bir de istihzârî mektepler vardır ki bunlar hakkında da ayrıca yazarım.

* * *

Japonya Belediyelerinde Nezâfet

"Herkes kendi kapısı önünü süpürürse belde temiz olur" (Japon Darb-ı meseli)

Japonya'da bir seyyâh veya bir ecnebînin gözüne ilişecek şeylerden birincisi sokakların nezâfetidir.

Japonya'da bizde olduğu gibi sokakları süpürmeye mahsûs –büyük ve merkez caddeleri müstesnâ tutulursa– ayrıca çöp süpürücüler yoktur. Herkes kendi sokağında kendi evinin hizâsına düşen kısmı hergün süpürmeye mecbûrdurlar. Belediyenin kullanmakta olduğu çöpçüler ise yalnız toplanmış çöpleri cem' etmekle muvazzafdırlar.

Belediyelerin çöpçüleri ale'l-ekser gece dolaşıp her hânenin yanındaki çöp kutusunu boşaltırlar, sabah kalkınca her hâne sâhibi kendi çöp kutusunun temizce süpürülmüş olduğunu, yaz günleri ise mâni'-i te'affün edviye ile bir de yıkandığını görür. Bu çöpçü ale'l-ekser küçük çöp arabalarını kendileri çekerler ve bu sâyede belediye hayvân beslemek masrafından vâreste kalır. Sokakları her gün şöylece temizledikten sonra onların tefrîşi mes'elesinde de bizim için şayân-ı dikkat bazı usûller kabûl etmişlerdir.

İstanbulumuzun paket taşları yerine sokak ortalarında çakıl taşı, yaya kaldırımlarında da çimento hamuru isti'mâl ederler. Paket taşları gāyet pahalı ve ta'mîri güç olduğundan fakîr belediyeler için büyük fedakârlığı dâ'îdir. Bunu nazar-ı dikkate alıp çakıl taşı dökmeyi daha muvâfık bulmuşlardır. Bu çakıl taşları bir iki yağmurdan sonra toprak ile karışarak, katı bir hal kesb ederler ve üzerinden ne kadar ağır araba ve yük geçse hiç müte'essir olmazlar. Vakit vakit bazı yerlerinde çukurlar hasıl olursa onu hemen aynı çakıl taşı ile doldurarak tesviye ederler.

Çakıl taşlarının daha mühim bir hâssası vardır ki her ne kadar çok yağmur yağarsa yağsın her vakit suyu bel' edip ortalığı kuru bulundururlar.

Belediyeler sokak ve bahçeleri arz olunduğu vechile tathîr ettikten mâ'adâ emirlerini hânelerin dâhiline bile infâz ederler. Vakit vakit hânelerin matbahlarını nazar-ı teftîşten

geçirerek, nevâkısı varsa hemen ta'mîrini emr ederler. Belediyenin birinci emri ile ta'mîr olunmazsa hemen kendileri ta'mîr edip hâne sâhibinden esmânını taleb ederler.

Belediyenin nezâfet ve tahârete dikkatleri o derecedir ki senede iki def'a mu'ayyen vakitlerde hânenin bütün mefrûşâtını yerinden çıkarıp güneşte kuruttururlar. Her müste'idd-i te'affün olan mevâki'i açtırıp iyice süpürttürürler; bu sâyede Japon hânelerinde, başka milletlerin ikāmetgâhlarında her vakit hissolunan ağır kokular bulunmaz.

Belediyeler nezâfete dikkat yolunda o kadar ileri gitmişlerdir ki her bir arabayı kendisi çeken "civrikişe" tesmiye olunan arabacı, üç günde bir hamâma gidip hamâmcıdan arabacılara mahsûs bir nevi' biletleri almaya mecbûrdur. Her altı ayda bir kere icrâ olunan yoklamalar esnâsında yanında kâfî mikdârda bileti bulunmayan arabacı nezâfete adem-i ri'âyetine mebnî tecziye olunmaktadır.

Hâkezâ yere yalın ayak basan bir adamdan 6 kuruş kadar bir cezâ-yı nakdî alınıyor. Evvel emirde bu cezâ-yı nakdî pek tuhaf görünürse de ahâlî beyninde emrâz-ı sâriyenin men'-i sirâyeti için büyük menâfi'i vardır. Dışarıda gezdiği vakit herkes ayakkabı ile gezdiğinden dışarının kiri hâne içine dâhil olmaz ve bu sâyede hâne dâhilinde bulunan eşyâ temiz bir halde kalır.

Belediyenin icrâât arasında nezâfet cihetinden şayân-ı dikkat bu nevi' nizâmât pek çoktur; şehir sekenesi de bunu pek iyi ve harfiyyen icrâ ederler. Belediyenin evâmirine inkıyâd o derecedir ki hânelerin tathîri esnâsında belediye me'mûrları veya sokak başlarında bulunan muhâfız-ı intizâm polisler gelip tathîrâtı bir kere gözden geçirmedikçe bir Japon hânesine bir yastık bile sokmaz; belediye veya polis me'mûrunun evâmirini îfâ edene kadar bir Japon râhat edemez.

İ'mâr-ı beldede dahi şâyân-ı dikkat pek çok şeyler vardır. Husûsan tenvîrât o derecede ehven bir fiyâtla ta'mîm olunmuştur ki orta bir hâneyi elektrik ile tenvîr, gaz ile teshîn için ayda, çok çok, bir veya bir buçuk mecidiye sarf edilmektedir. Elektriğin şehri yangınlardan muhâfaza için ne kadar fâideli bir kuvve-i tenvîriye olduğunu nazar-ı dikkate alan hükûmet, onu ta'mîm yolunda pek çok düşünmüştür.

El-yevm Tokyo dâhilinde iki veya üç elektrik şirketi vardır. Bunlar beyninde rekābet o dereceye varmıştır ki el-yevm her arzu edilen mahalle elektrik hutûtunu meccânen temdîd, lambalarını vaz' ettikten sonra müşterîden yalnız istihlâk olunan kuvvetin parasını almaktadırlar.

Hükûmet elektriğin yangın cihetinden olan fevâidini düşündüğü gibi, hıfz noktasından dahi menâfi'ini düşünerek elektrik lambalarını tebdîl etmeyi dahi kumpanyalara yükletmiştir. Kuvveti bitip biraz ziyâsı azalan lambayı kumpanyalar müşterîlere birinci emri akîbinde tebdîl etmeye mecbûrdurlar.

Abdürreşid İbrahim oğlu

Ahmed Münir

DÂRÜ'L-HİLÂFE'DE *SEBÎLÜRREŞÂD* CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ'NE

BEYNE'L-İSLÂM AHZ [Ü] İ'TÂ

(قال صلى الله عليه وسلم «الدِّينُ النَّصِيحَةُ» اى النصيحة من اعمال الدين) yahud (النصيحة من لوازم الدين) hadîs-i şerîfinin mefhûmunca mecelle-i mu'teberelerinde iki haftadan beri "A. Fahreddin Necib" imzâsıyla mutâla'a eylediğimiz nasîhat-i **[347]** hâlisa-i müfîdeden ziyâdesiyle memnûn olduk. Fikr-i mezkûru tertîb eden fâzıl-ı muhterem hazretlerine teşekkürât-ı fâikamızın takdîm ve beyânını ricâ ederiz.

Şu muhâtaralı vakitlerde ehl-i vatandan İslâmlara en ziyâde fâide verecek va'z u nesâyihden bu zâtın yazdığı makālât-ı hayriyyedir. Buna devam etmeli İzmir ve sâir Anadolu gazetelerinde de neşr ettirmeli, yalnız yiyecek, içecek bakkāliyesi mes'elesi değildir. Arkasında melbûsât, levâzımât-ı beytiyye mes'elesi geliyor ki Avrupa'dan bize fes göndermezler ise açık baş gezeceğiz. Elbisemizi diktiğimiz iğne, ipliği yapmaktan âciz bulundukça "Adam olacağız, terakkī edeceğiz!" lakırdısını söylemek ne kadar abesdir!

Şam, Haleb, Bursa vilâyâtında i'mâl olunan ipek, yün, pamuk mensûcâtı Avrupa'dan gelen süslü çürük mencûsâtından daha a'lâ, daha sağlam olduğu halde İslâmlar ne özre mebnî Avrupa mâlından elbise yapıyorlar da ehl-i vatan mensûcâtını kûşe-i ihmâl ve nisyâna bırakıyorlar? Ondan sonra yapıcı, dülger, demirci, bakırcı, dökmeci gibi umûmun en ziyâde muhtâc olduğu ameliyâtı niçin hıristiyanlar yapsın da bizimkiler uzaktan seyirci olsun? Neden bütün paramızı Avrupa hazînelerine nakl edelim? Mısır'da bunların kâffesini Arablar yapıyor, ecnebîye bu husûsda beş para bile vermiyorlar.

Bu gibi mebâhis-i nâfi'ayı tafsîlen ve bir takım emsile-i mukni'a ile umûmun ve husûsan Anadolu ahâlîsinin iğfâl olunan efkâr-ı necîbânelerini her hafta mecelle-i mu'tebereleriyle tenvîr ve tenbîh buyurmanızı ricâ ederiz.

Mısır **Abdülaziz**

MATBÛÂT

BOSNA MÜSLÜMANLARINDA MEVCÛDİYET-İ MİLLİYYE

Bosna müslümanlarının Sırp ve Hırvat akvâm-ı hıristiyâniyesiyle kaynaşmaları için çalışanlara karşı Bosna müslümanlarının tercümân-ı efkârı olan *Misbâh* cerîde-i mu'teberesinde münderic bir makāleden:

Bosna-Hersek müslümanlarının ve ale'l-husûs bizim lisânla konuşan dîndaşlarımızın Sırp veyahud Hırvat kavimlerinden birisine mensûbiyetleri inkâr edilemez. Fakat dört asırlık bir İslâm hayât ve terbiyesi bizi onların hâlet-i rûhiyyğğesinden büsbütün uzaklaştırmıştır. Binâenaleyh unsur-ı İslâm'ın terakkīsine hizmet etmek isteyen gençler bu hâlet-i

rûhiyeyi nazar-ı i'tibârdan dûr etmemeleri îcâb eder. Ve illâ ne millet kendisini ne de o milleti anlayabilir ve aralarında üzerine köprü kurulmaz derin bir hufre açılır. Bizim gençlerimiz de bu hatânın ihtiyârî ve gayr-i ihtiyârî kurbanı oluyorlar. Milletimizin böyle dînî bir prensibe sarılması bizim genç "Liberaller"imiz tarafından belki düçâr-ı i'tirâz olabilir. Fakat düşünmüyorlar mı ki kendilerine yaklaşmalarını temennî ettikleri Sırplar ve Hırvatlar evvelâ Ortadoks ve Katolik bilâhare Sırp ve Hırvat bulunuyorlar. Ve'l-hâsıl bizi her iki grub lisân-daşlarımızdan ayıran hayât, hâlet-i rûhiyyedir. Onlar muta'assıb hıristiyan ve garblı oldukları kadar biz de o kadar şiddetli müslüman ve şarklıyız. Bunları hesâba almayan adamlar kat'iyyen müslüman ezkiyâsı olmadıkları gibi İslâmiyet için de çalışamazlar. Binâenaleyh bize bir Sırp, bir Hırvat sıfatıyla ne kadar güzel şeyler teklîf etseler bizce kabûl edilemeyecektir.

Bosna-Hersek müslümanları bu ahvâl dâhilinde kendi şahsiyetlerini muhâfazaya gayret edeceklerdir. Bu fikre hizmet etmek isteyecek zekî gençleri millet kendi evlâdı, istemeyecekleri de, muhâlifi addedecektir.

Bu yolda millete rehber olmak isteyen gençlere, devre-i tekâmülünü geçiren ilmiyyenin yardımdan geri kalmayacağı tabî'îdir.

Bizim dînî bir heyet-i ictimâiyye teşkîl etmemizi belki bazı gençlerimiz muzır görürler. Fakat bu mazarrat, kendi mu'allim-i hissîlerinin onlara ilkā ettiği bir vehimden başka bir şey değildir. Bütün cihânda Yehûdîleri görüyoruz ki yeni İbrânîlik demek olan Yehûdîlik yahud Siyonistlik üzerine heyet-i ictimâ'iyelerini teşkîl etmişler, gıbta bahş bir sûrette imrâr-ı hayât ediyorlar. Altı milyonluk bir cemâ'at, yirmi asırdan beri millîleştirmiş bir hiss-i dînî ile bekā-yı mevcûdiyyet edebilmiş ise biz neden üç yüz milyonumuzla bâkī kalmayalım? Vâkı'a bugün biz mazlûm ve mağlûbuz, fakat bir gün gelir ki bunun da intikāmı alınır. Zirâ bizim intikāmımız, bütün şarkın intikāmıdır, bizim unsur belki bu hâlet-i rûhiyyesinden dolayı çok mutazarrır olacaktır; lakin bir heyet-i ictimâiyyenin akıl ve mantıktan evvel hissiyâta tâbi' olduğunu pîş-i mülâhazaya almalı."

ŞU'ÛN

Edirne'nin İstirdâdı:

Haber-i Beşâret – Avrupa'da ikinci İslâm pây-ı tahtı olan şânlı Edirne'nin ordu-yı Osmâni tarafından istirdâdı hakkında bütün âlem-i İslâm'ı şenlendiren, canlandıran teblîğ-i resmî:

"Edirne ve Kırkkilise bi-lutfihi'l-kerîm zabt olundu. Enver Bey'in de refâket ettiği İbrahim Bey Süvari Livâsı'nın tayy-ı mekân edercesine sür'at-i savlet-kârânesi Bulgarlar tarafından Edirne'de îkā' edilmeye başlanılan biz çok mezâlim ve tahrîbâtın önünü almaya muvaffak olmuştur. Süvariye kuvvetü'z-zahr olarak gönderilen ve numaraları bilâhare bildirilecek olan piyade alayları bir günde seksen kilometre kat' etmişlerdir. Kırkkilise'ye tahrîk edilen piyade ve süvari kolları dahi aynı derece sür'at ve besâlet ibrâz etmişlerdir. Bunlara karşı Bulgar piyadesi cüz'î bir mukāvemet göstermiş ve yalnız aşîret süvarisinden bir hayvân telef olmuştur."

18 Şa'bân 1331, 9 Temmuz 1339

Başkumandan Vekîli Ahmed İzzet:

Mahzûziyet-i Hazret-i Hilâfet-penâhî – Zât-ı Hazret-i Mülûkâne tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne keşîde buyurulan telgrafnâmedir:

"Tevfîkāt-ı ilâhiyye ile asâkir-i Osmâniyye'nin Edirne ve Kırkkilise'ye dâhil oldukları tebşîrâtı kemâl-i sürûr ve mahzûziyetimizi mûcib olarak Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâlar ettim. Askerimizin göstermiş olduğu me'âsir-i gayreti ber-âverde-i lisân-ı takdîr ederek cümlenizin te'yîdât-ı ilâhiyyeye mazhariyet ve dâimâ Osmanlılığın i'lâ-yı şân u şerefine muvaffakiyetini dergâh-ı ehadiyyetten niyâz eyledim. **[348]** Hizmetiniz nezd-i Bârî'de makbûl, mesâ'î-i vatanperverâneniz meşkûr olsun. Gerek size ve gerek bilcümle ümerâ ve zâbitân ve efrâd-ı askeriyyemize selâm eder ve hiss-i adâlet Osmanlı askerine her yerde rehber olarak bilâ-tefrîk-i cins ü mezheb umûm teb'amız hakkında adl ü hakkāniyet düstûrunun temâmî-i tatbîkine bezl-i gayret etmelerini en büyük amel addeylerim."

Edirne'deki Ganâim-i Harbiyye – Asâkir-i Osmâniyye Edirne'yi işgāl ettiği sırada 150 top iğtinâm eylemiştir. Bu topların yetmiş beşi on iki buçuk santimetrelik muhâsara topları olup zâten Bulgaristan'a âit olanlardandır diğerleri ise şehrin Bulgarlar tarafından esnâ-yı zabtında Bulgarların iğtinâm-kerdesidir. Asâkir-i Osmâniyye'nin daha diğer topları zâhire ihrâc etmeleri melhûzdur. Bundan mâ'adâ elli bin mavzer tüfengi ve bir hayli mühimmât zabt olunmuştur. Bulgarlar Edirne'yi terk eder iken on bin çuval un ve bir milyon kıyye buğday dahi bırakmaya mecbûr olmuşlardır.

§ Edirne'de Bulgarların bırakmış oldukları ganâim miyânında nakliye ve süvari hayvânlarıyla sâir hayvânâtı iki aydan fazla idâreye kifâyet edecek derecede külliyetli mikdârda ot, saman, arpa da bulunmuştur.

Velîahd Hazretlerinin Edirne'ye Azîmeti – Pazartesi günü velîahd-ı saltanat Yusuf İzzeddin Efendi hazretleriyle Şehzâde-i civân-baht Ziyâüddin Efendi hazretleri ve ma'iyyetleri ve üçüncü Mabeynci Recâî Bey saat altıda tren-i mahsûs ile Edirne'ye müteveccihen hareket etmişlerdir. Bilcümle vükelâ-yı fihâm hazerâtı, ümerâ-yı askeriye ve daha birçok zevât berây-ı teşyî' istasyonda hâzır bulunmuşlardır. Trenin hareketi esnâsında bir tabur asker ile bir bando muzıka resm-i selâmı îfâ etmiştir.

Hindistan ve Mısır

Hilâfeti Yaşatmak İçin – Londra'dan *Novye Feraye Prese* gazetesine keşîde edilen bir telgrafnâmede deniyor ki: Devlet-i Osmâniyye'nin Trakya'da icrâ ettiği harekât-ı askeriyye için lâzım olan para Hindistan ve Mısır islâmları tarafından tedârik olunmuştur. Kalküta'da İngilizce olarak intişâr eden en mühim gazetelerden biri olan *Zi Centlemen* gazetesi diyor ki: "Osmânîleri yeni fikirlerden ferâğat ettirmek için İngiltere tarafından icrâ edilecek her hangi bir te-

şebbüs müslümanlar arasında gāyet ciddî galeyânlar zuhûr etmesine sebebiyet verecektir."

Ehl-i Salîb Mezâlimi:

4180 Hâne İslâm Ahâlîsinin Tanassur Ettirilişi – Sofulu, Ortaköy, Koşukavak, Gümülcine kazâlarının muhtevî olduğu 21 parça karyede mutavattın 4180 hâne İslâm ahâlîsinin Ehl-i Salîb pîşdârı Bulgar vahşîleri tarafından gördükleri mezâlim ve ta'addiyât hakkında bu köylerden Edirne'ye gelebilenlerin ifâdât-ı âtiyyesini hürriyetperver! Avrupa hıristiyanlarının enzâr-ı bî-insâfına arz ederiz: "Köylülerin evvelâ isimleri değiştirilmiş, eski ismini söyleyenden 12 lira cezâ-yı nakdî alınmış, ısrâr edenler dayak altında öldürülmüştür; Pazar günü bütün ahâlî süngüler altında ma'bede sevk olunuyor ve câmi'lere ilâve olunan birer vaftiz mahalliyle kilise yapılıyordu. Kadınların başlarına siyah birer örtü geçirilmiş, ferâcelerinin üzerine Bulgarların budya nâmını verdikleri önlükler konmuştu, bütün sarıklar parça parça edilip ateşte yakılmış, her köylünün başı şarapla yıkanmış, kazanda su ısıtılıp yapraklı, bir dalla herkesin üzerine serpilmiş, yerinden kalkamayacak kadar ihtiyâr olanların evine gidilerek "mâ-i mukaddes!"den mahrûm kalmamalarına dikkat olunmuştur. Her tenassur eden köye Bulgarca okutmak, âyîn-i cedîdi öğretmek için birer daskalos (mu'allim) gönderiliyordu. Az zamanda bütün sakal ve saçlar kesildi, icrâ olunan teblîğāt-ı resmiyyede bir köyün Pomağını kabûl eden diğer köy halkın derhâl katli'am cezâsına düçâr edileceği i'lân olunmuştu.

Bulgar Vahşetleri – Babaeski'de karârgâh-ı umûmîden makām-ı sâmî-i Sadâret-i uzmâya mevrûd telgrafnâmeler sûretidir:

"Bulgarlar Uzunköprü'den hîn-i ric'atlerinde beraberlerinde götürdükleri ahâlî-i İslâmiye'den kırk iki kişiyi köprü civârında katl eyledikleri gibi Kırkkilise'den ric'atlerinde orada bulunan üserâ-yı Osmâniyye'den dokuz neferi ve Edirne'de dahi bu sûretle mechûlü'l-mikdâr efrâdı ve Edirne havâlîsinde köyden yedi müslümanı ve Kırkağaç civârında otuz küsur Rumu katl ve cesetlerini nehre ilkā eyledikleri ve Edirne'den ric'atlerinden bir gece evvel Karaağaç'da milel-i muhtelife kızlarına ta'arruz eyledikleri anlaşılmıştır."

§ "Doğanarslan, Kuru Çiftlik, Kavak, Bollucaçoğal, Çimendire, Balayancık, Çavuşköy, Taşkın Çiftlikler karyeleri ile Malkara Kasabası'nın tekmîl İslâm hâneleri yakılmış, İslâmların bir çoğu katli'âm edilmiş ve hattâ Malkara'da bir câmi derûnunda çivilere asılmış olan maktûlîn ecsâdının bıraktıkları kan lekeleri ve çivilere dolaşmış kadın saçları meşhûd olmuş, cesetlerin atıldığı kuyu hâlâ müte'affin olup Taya Kadın Çiftliği'ne yarım saat mesâfede bile boğazlanmış kırk elli İslâm cesedine tesâdüf edilmiş olduğu Gelibolu Kolordusu'nun Bolayır'dan Edirne'ye kadar olan yürüyüş esnâsında müsâdif oldukları Bulgar mezâliminden bulunduğu mezkûr kolordu erkân-ı harbiyyesi iş'ârına atfen arz olunur."

Keşan'da Bulgar Vahşeti – Keşan'da bulunan Gelibolu mutasarrıfından Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin 12 Temmuz 329 târîhiyle keşîde kılınan telgrafnâmenin sûretidir: "Bugün Keşan Kasabası'nı dolaştım. İslâm mahallâtı sekiz yüz hâneden ibâret olduğu halde bunlardan otuz kadarı ba'de't-ta'mîr kābil-i iskân olabilip kusûr hânelerle İslâmlara âid bir çok dükkân ve mağazalar Bulgarlar tarafından bir taş yığını hâlinde kâmilen tahrîb edilmiştir. Beş câmi'-i şerîf, üç tekke, üç mektep de tahrîbât miyânındadır. -rûhlar üzerinde teskîn ve tevkîf edilemeyen âsâr-ı intikām ve vahşet kendilerini kıyâmete kadar müdâfaadan âciz olan emvâta kadar sirâyet ettirilerek meşâyih-i kirâmdan Süleyman Zâtî gibi zevâtın mekābiri açılıp taşları kırılmak ve minareleri yıkılan câmi'lerin içine hayvân çekilerek ma'âbid-i İslâmiyye ahır ittihâz edilmek gibi hiçbir millette görülmeyen şenâ'atler müşâhede edilmiştir. Kazânın yirmi altı İslâm karyesinden el-yevm kābil-i iskân ancak on bir karye mevcûddur. Kusûr on beş hâne birer harâbe ve yığın menâzırı teşkîl ediyor. Bunlardan bir kaçını bizzât gidip gördüm."

§ Edirne Şehri'ne girecekleri sırada Osmanlı askerleri İstanbul şosesi üzerinde 30 müslüman köylüsünün başsız, kulaksız, elsiz, ayaksız, bağırsakları dışarda, gözleri oyulmuş na'aşlarına tesâdüf etmiştir.

Selânik Matbaası Eşref Edib

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur. Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır. (İzâhât: Nüshası elli para, altı aylığı bir cild, her cild 26 nüshadır.)

İhtârât
§ Abone bedeli peşindir.
§ Adres tebeddülünde kırk paralık pul gönderilmelidir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması;
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması;
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

7 Ağustos 1913 | 4 Ramazân-ı Şerîf 1331 | Perşembe | 25 Temmuz 1329 | Cild: 10 - Aded: 256

MÜSLÜMANLIK'TA YEİS YOKTUR

Cenâb-ı Hakk'ın kudretine, azametine, ceberûtuna îmân-ı yakînîsi olanlara ye'is yoktur, haramdır. Görmüyor musunuz, asdaku'l-kāilîn olan Allah [1](اِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ) buyuruyor. Nebî-yi muhteremi İbrâhim lisânından [2](وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ اِلَّا الضَّالُّونَ) diyor. Bakınız ki Hâlık-ı Hakîm ye'isi küfre, dalâle delîl olmak üzere gösteriyor. Artık Allah'a inanan, Allah'ın kudret-i kâmilesine îmân eden bir kalbe ye'is nasıl girebilir?

Onun için deriz ki: Müslümanların gerek Cenâb-ı Hakk'a, gerek Hazret-i Peygamber'in taraf-ı İlâhîden teblîğe me'mûr olduğu hakāika olan yakînleri adetlerinin bu kadar çokluğuyla beraber mecd-i kadîmlerini istirdâd etmekten ümîdi kesmelerine hiçbir zaman müsâ'ade edemez. Kezâlik zillete münkād, zulme râzı olmaya, i'lâ-yı kelime-i Hakk'dan geri durmaya îmânları ebediyyen mesâğ gösteremez. Husûsiyle müslümanların diğer bir çok akvâmın müsâb olduğu beliyyelerden hâlâ masûndurlar. Zirâ kendilerinin büyük büyük pâdişâhları var; ellerinde her zaman için bir mülk-i azîm bulunuyor.

Şimdi pek doğru olarak diyebiliriz ki: Rahmet-i İlâhiyye kapıları kendilerine açıktır. Onlara girmekten başka bir şey lâzım değil. Rûh-ı İlâhî başlarında vezân olub duruyor, o nefha-i inâyeti tenessüm etmekten başka bir harekete ihtiyaç yok. Fırsatlar birbirini vely ederek onlara dest-i imdâd uzatıyor. Bu meskenetten kurtulmalarını, derin uykudan uyanmalarını ihtâr ediyor. Mecd-i kadîmlerini ele geçirmek, evvelki mertebelerine yükselmek için yapacakları iş ise râbıta-i ittihâdı tahkîm ederek milleti i'lâdan ibâret olan maksad-ı müştereke el birliğiyle çalışmaktan ibârettir. Bu ise bir kere aralarında râbıta-i dîniyye te'eyyüd ettikten sonra en kolay bir iştir.

Artık ellerindeki Furkān-ı mübîn "ye's erbâb-ı dalâlin evsâfındandır" dedikten sonra me'yûs olmaya, Hak'dan ümîdi kesmeye bir sebeb tasavvur olunabilir mi? Rüşd ile gayy arasında bir münâsebet bulunabilir mi? Haktan sonra dalâlden başka ne vardır?

Müslümanlar arasındaki erbâb-ı ye's ü kunûtun artık şâyân-ı kabûl bir ma'zereti olabilir mi? O hâkimiyet-i sâbıkadan, o siyâdet-i ulyâdan sonra ecânibe karşı bu ubûdiyet-i sâfileye râzı olub duracaklar mı? Zillet içinde sefâlet içinde, fakr u ihtiyâc içinde, hasm-ı zulmün gûnâ gûn hakāretleri içinde geçtikten sonra bu hayattan ne bekliyorlar? Sa'y ü himmeti bırakmışlar, kemâl-i sekînet ile oturuyorlar öyle mi? Hâlbuki muhîtleri ecnebî hâkimlerden, felâketlerine sevinen düşmanlardan, her hareketlerini takbîh eden sersemlerden, her hasletlerini teşnî' eyleyen denîlerden müteşekkil. Bunlar durmayıp müslümanları akılsızlıkla, kābiliyetsizlikle, ithâm ediyorlar. Ümem-i sâ'ire sınıfına girebilmeleri muhâlâttan olduğuna hükmeyliyorlar.

İnsan bütün hasâis-i insâniyyeden tecerrüd etmedikçe bu kadar zillete bu kadar hakārete nasıl katlanabilir? Unutuyorlar mı ki bir zamanlar akvâmın kurretü'l-uyûnu idiler. Husûsiyle aradan o kadar uzun müddet geçmedi. Tarihler ortadan kalkmadı. Âsâr büsbütün münderis olmadı. Şevket-i müslimîn ise tamâmıyla rûy-ı zemînden silinmedi.

Min-tarafillah muvazzaf oldukları tekâlîfi edâ husûsundaki gafletten dolayı haydi avâm ma'zûr görülsün. Lâkin ulemâ ne ma'zeret gösterebilecekler ki onlar şerî'atin nigehbânları, ulûm-ı şer'iyyenin râsihînidir. Neden tefrika-dâr olan cemâ'at-ı müslimîni vahdete sevk etmiyorlar? Neden maksad-ı ittihâdın husûlüne bezl-i mechûd eylemiyorlar? Neden aradaki münâfereti, mübâ'adeti kaldırmaya çalışmıyorlar, neden yakînlerinde tâ'atlerinde sâbit kaldıkça hulfüne imkân olmayan mevâ'id-i İlâhiyyeyi ihtârda bulunarak, rûhlarına rûh-ı İlâhînin sermedî bir hayat bahşedeceğini tebşîr eyleyerek müslümanları te'yîde bütün kuvvetleriyle uğraşmıyorlar? Evet, sîneleri ziyâ-yı mübîn-i îmân ile münevver olan bir fırka-i nâciye bu emr-i hayrı îfâ için arzın muhtelif noktalarında kıyâm etmiştir. Diğer müslümanlardan ümîd ederiz ki bu fırka ile hem-dest-i vifâk olarak kuvvetini te'yîd eder de nusret-i mev'ûde-i İlâhiyye yüz gösterir. [3](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ)

Şeyh Muhammed Abduh

[1] Yûsuf, 12/87.
[2] Hicr, 15/56.
[3] Muhammed, 47/7.

[350] **MÜDÂFAÂT-I DÎNİYYE**

HUTBELER: 5

ZEBH-İ AZÎME DAİR HUTBE*

"Bu maksad-ı âlî semâvâttan daha a'lâdır. Bu öyle bir maksaddır ki ona melâike düşüp secde ederler ve enbiyâ ve mürselîn onu ferah u sürûr ile neşr u i'lân ederler. Fil-hakîka binlerce zebîha ve muhrikalar ancak Mesîh'in zebîhasına yani âlemin hatâ ve günâhları için keffâret olmak üzere onun haç üzerindeki mevsine işârettir."

Biz sizden kıssa-i İbrâhîm'in Mesîh'e remz olduğu hakkındaki da'vânıza delîl îrâdı intizârında bulunuyor idik. Siz delîl makāmında da'vânızı ta'mîmden başka bir şey yapmıyorsunuz. Kendinizi bir kere İsrâiliyyât zamanında tasavvur ediniz, Yehova bulutlara kadar inmiş, Benî İsrâîl'e hitâb ederler. "Ey sevgili kavmim! Kurban kesiniz, zîrâ ben kurbanların kokusundan hoşlanırım." diye nidâ ediyor. Bunu işiten bîçâre bir Yahudiyi gözünüzün önüne getiriniz. Bundan Yehova'nın maksadı "Allah bir zaman yeryüzüne inecek, Îsâ şeklinde tecessüd edecek, sonra sizin günâhlarınız için kendini fedâ edip çelipa üzerinde kanını dökecek; işte ona îmân ediniz." demek olduğunu nasıl anlayacak! Âlemi bu kadar müşkilâta sokacağına bunu açıktan söylese olmaz mıydı?

"*İbrânîler Risâlesi*'nin Onuncu Bâb'ını okuyunuz."

Kirâren okumuş olduğumuz bâb-ı mezkûru emrinize imtisâlen bir daha i'tinâ ile gözden geçirdik. Her okuyuşumuzda nazar-ı dikkatimizi celb eden "Lâkin o zât günâhlar için bir zebîha takdîm etmiş olup ilelebed Allah'ın sağında oturmuştur." cümlesi yine celb-i dikkatten hâlî kalmamıştır. Bu gibi şeylere i'tikād edenler yine kendilerini muvahhid addediyorlar. Biz de ne yapalım ikrârlarına binâen onlara muvahhid nazarıyla bakıyoruz; fakat sözlerine şirk terettüb ettiğini söylemekten de vazgeçemiyoruz. Şimdi böyle bir risâleden getirilen delîl bize karşı nasıl hüccet olur?

"Ve buradan görürüz ki günâhlarının gufrânına nâil olmuş olan Âdem'e ve Hâbil'e ve Nûh'a ve İbrâhîm'e ve İshâk'a ve Ya'kūb'a ve esbât ve enbiyâ ve mürselîne yegâne kurban yalnız ve ancak hazret-i Îsâ'dır ve zebâih-i hayvâniyyeleri bu hakîkat-i sâmiyyeyi onların beşerî akıllarına takrîb için sûret-i temsîliyyeden başka bir şey değildir ve onlar bu ümîd ile vefât etmişlerdir."

Bu ifâdeleriniz de da'vânızı tekrardan ibârettir, ya delîl?

"Nitekim biz bunun böyle olduğunu İş'aya Peygamber'in sözlerinden biliriz. Nebî-i müşârun-ileyh bu ma'nâda olarak şöyle buyurmuştur: O isyânlarımız için yaralandı. Günâhlarımız için darb olundu. Selâmetimiz için o te'dîb olundu ve onun bereleriyle biz şifâ bulduk. Cümlemiz koyunlar gibi yolu şaşırmış idik, her birimiz kendi yoluna dönmüş idik ve Rab cümlemizin günâhını ona yükletti (İş'aya Bâb 3 ve 5 âyât 65)."

İş'aya Peygamber'in Îsâ'dan mukaddem olduğunu ve bu âyâtta mâzî sîgası isti'mâl edilerek geçmiş bir şeyden bahsettiğini görmediniz mi ki da'vânıza delîl olarak getiriyorsunuz. Dikkat etseniz pek a'lâ anlarsınız ki Elli üçüncü Bâb'da mündericâtı Elli ikinci Bâb'ın 13, 14, 15'inci âyetlerinde beyân olunan Allah'ın âbid kulunun ahvâline dairdir. Bu âyetlerde onun dûçâr olduğu âlâm u mesâib sebebiyle sîmâsı bile tebeddül ettiğinden ve bu keyfiyet herkesin nazar-ı hayretini celb ettiğinden bahsolunuyor, Elli üçüncü Bâb ise ona dair tafsîlâtı i'tâ eyliyor. Zâten bir kitaptan işinize gelen yeri alıp mâadâsını terk etmek sizin âdetinizdir, *Kur'ân*'da kullandığınız bu usûlü burada da tatbîk ediyorsunuz. Bilmeniz lâzım gelir ki Cenâb-ı Hak dünyâda en sevdiği kullarını eşedd-i belâya dûçâr ederek hakkında tecrübe muâmelesini icrâ eyler ve onların derecâtı bu mesâibe tahammülleri mertebesinde tezâyüd eyler. Burada dahi öyle sâlih kulların ahvâli irâe olunuyor. Siz bunda Mesîh'in ahvâline biraz müşâbehet görür görmez hemen mâl bulmuş mağribî gibi ondan istifâdeye kıyâm ediyorsunuz. Mâdem söz İş'aya Peygamber'in kitabı üzerine deverân ediyor, Elli ikinci Bâb'ın Birinci âyeti hakkındaki fikrinizi anlamak isterdik. Orada "Uyan ey Sahyûn, uyan kuvvetini giyin ey mukaddes şehr-i Urşelim, zînetli elbiseni giy zîrâ bir daha senin içine hitânsız ve nâpâk kimse girmeyecektir." deniliyor. Eğer bu kitabı kabûl etmiyorsanız niçin ondan delîl taharrîsine kalkışıyorsunuz. Kabûl ediyorsanız hitânı da kabûl etmelisiniz. Beyhûde yere hitânın mâ-i ta'mîde tahvîl olunduğunu beyân ile istidlâle kalkışmayınız. Çünkü burada "Bir daha senin içine hitânsız kimse girmeyecektir." diye te'yîd ifâde eden lafız isti'mâl edilmiştir. "Siz kitabın bazısına inanıyor da bazısına inanmıyor musunuz?"

"Benî İsrâîl'in enbiyâsından en büyüğü olan hazret-i Mûsâ hakkında –Mesîh'in haçına îmân etti ve fidye-i nefs için ona i'timâd etti ve kendisinin Benî İsrâîl'e vaz' ve tersîm ettiği zebîhaları ancak ona birer remz ve işâret olduklarını bilir idi denilmiştir."

Dostum sen öyle her işittiğin şeye inanma. Elbette elinizdeki Tevrât'a inanırsınız onda Allah'ın "Mûsâ'ya ben Vâcibü'l-vücûdum" dediğini bilirsiniz. (Hurûc Bâb: 3, Âyet: 14)

–devam edecek–

Mahmud Es'ad

[351]

FIKIH VE FETÂVÂ

Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden:

HAC

– 19 –

DEVR-İ ASHÂBDAN SONRA

Tâbiîn devrinde ve sonraları yetişen bütün fukahâ-yı ızâm, vürûd eden nusûs-ı *Kur'ân*iyye ve sünen-i Nebeviyyeye bakarak ashâb-ı kirâm hazerâtından telakkī buyurdukları vechile haccın vücûb ve farziyet-i kat'iyye ile muttasıf, binâ-yı İslâm'dan bir ibâdet-i muazzama olduğu husûsunda tamâmıyla müttefik idiler. Zâten [1](وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا) âyet-i kerîmesi ve haccın farziyetini ifâde eden müteaddid sünnetler bu bâbda ihtilâfa mahal bırak-

* Başı 253'ncü nüshada.

[1] Âl-i İmrân, 3/97.

mıyordu. Bir de âyet-i kerîmenin sarâhatine binâen vücûb-ı haccın "istitâat" ile meşrût olduğu hakkında da ihtilâf yok idi. İşte bu sebebe mebnîdir ki bütün erbâb-ı fıkh u ictihâd vücûb-ı hac için "hürriyet", "bülûğ", "akl"ın vücûdunu şart etmişlerdir. Çünkü bu şartlar bulunmadıkça istitâat tahakkuk etmez. İşte buna binâendir ki İmâm Ebû Hanîfe hazretleri sabînin haccı farza mahsûb olabileceğine zâhib olmuştur. Hatta fukahâ-yı Mâlikiyyeden bazıları tıfl-i radî'in haccı dahi sahîh olur derlerdi. İmâm-ı Şâfiî hazretleri kölenin haccını da mansûsun-aleyh olan sabînin haccına kıyâs etmiştir. Binâenaleyh kable'l-ıtk hacceden kölenin üzerinden farz sâkıt olacağını tervîc ederdi.

Haccın vücûbu istitâatle meşrût bulunduğundan İmâm-ı Şâfiî'den mâadâ bilumum fukahâ-yı kirâm mâni'-i sefer olabilecek bilumum emrâzı mâni'-i vücûb addetmişlerdir. İmâm-ı Şâfiî hazretleri ise hacda niyâbet câiz olacağından "sıhhat"i şart kılmamış, nâib göndererek haccettirmekle istitâat-i hükmiyye hâsıl olabileceğine kāil olmuştur.

Nefs-i istitâatin şart olduğu hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk-ı tâm hüküm-fermâ olmakla beraber, istitâatin bedeniyye mi, mâliyye mi yahud hem bedeniyye hem mâliyye mi olduğu hakkında ihtilâf edildi. İmâm Mâlik istitâatin bedeniyye olduğuna kāil idi. Çünkü bedenen sâlim olup meşye, kesbe muktedir olan kimseyi müstatî' addediyor. Âyet-i kerîmeyi böyle kimselerin hac ile mükellefiyetlerine delâlet husûsunda sarîh ve zâhir buluyordu. İstitâatin zâd ve râhile ile tefsîri hakkında vârid olan sünneti kabûl etmekle beraber mevridini tahsîs ediyor. Diyordu ki: Bu hadîs-i şerîf kesbe ve meşye iktidârı olmayan kimselerin istitâatini tefsîr hakkında vârid olmuştur. Çünkü âyet-i kerîmenin icmâli bu noktadadır. Şu halde tefsîri de bu cihete sarf edilir.

İmâm-ı Şâfiî âyet-i kerîmedeki istitâati umûm mükellefîn hakkında mücmel buluyor, binâenaleyh sünnetin mevridini tahsîse lüzûm görmüyordu. Şu hâle göre istitâatin ancak zâd ve râhile ile, bunların da ancak mâl ile tedârik edilebileceğine kāni' olduğundan istitâatin ancak bil-mâl olabileceğini ifâde eden bir netîceyi kabûl etmek mecbûriyetini hissediyordu. İşte bu ictihâda binâen istitâat-i mâliyyesi bulunup da bedenen îfâ-yı hac etmekten âciz olan kimsenin nâib göndermesi vâcib olacağına –alâ hilâfi'l-kıyâs– zâhib oluyordu.

İmâm-ı Şâfiî sünnetin mevridini tahsîs etmemek husûsunda İmâm Ebû Hanîfe'nin ictihâdına iştirâk ediyordu. Şu kadar var ki İmâm Ebû Hanîfe istitâatin hem mâliyye, hem bedeniyye olması lâzım geleceğini ileri sürüyordu. Ve diyordu ki: İstitâat yalnız kudret-i mâliyye ile veyahud yalnız sıhhat-i bedeniyye ile tamam olamaz; istitâatin tam olabilmesi için zâd ve râhile ile müfesser kudret-i mâliyye, bir de sıhhatten ibâret kudret-i bedeniyye bulunmak lâzımdır. Böyle bir istitâati hâiz olamayanlara îfâ-yı hac vâcib olmaz..

Fukahâ-yı İmâmiyye dahi İmâm Ebû Hanîfe'nin mezhebine iştirâk ediyor, istitâatin hem bedenî, hem mâlî olması cihetini iltizâm eyliyorlardı. Şu kadar var ki hazret-i Ebû Hanîfe zâd ve râhilenin havâic-i asliyyeden, âilenin hacdan avdet edilinceye kadar sarf edecekleri nafakasından fazla olmasını şart ediyordu. Fakat bazı fukahâ-yı İmâmiyye Ebû Ca'fer Es-Sâdık'ın istitâatin tefsîri bâbında söylediği sözlere istinâden bu cihetî şart etmezlerdi. Cumhûr-ı fukahâ-yı Ca'feriyye ise bu zehâbı nazar-ı i'tibâra almamışlardır.

Fukahâ-yı Ca'feriyye bir rivâyete göre de İmâm-ı Şâfiî vücûb-ı hac için zâd ve râhileye mâlikiyyeti şart etmiyor. Belki mâlik olmayarak yalnız temekkün kâfî geleceğine zâhib oluyorlardı. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Ahmed bin Hanbel hazerâtı ise temekkün kâfî değil, mâlikiyyet şarttır diyorlardı.

Bil-fiil istitâat ancak yolun emniyetli olmasıyla tamam olabileceğinden vücûb-ı hac için "emn-i tarîk"ı şart etmek husûsunda bütün fukahâ-yı kirâm ittifâk etmişlerdir.

Cumhûr-ı fukahâ vücûb-ı hac için "hürriyet"in şart olduğunu ileri sürüyorlardı. Fukahâ-yı Zâhiriyye'den bazıları ise bu cihetî kabûl etmiyor, hürriyet şart değildir diyorlardı.

Haccın ale'l-fevr mi yahud ale't-terâhî mi vâcib olduğu hakkında beyne'l-fukahâ ihtilâf vardı. Ba'de vücûbi'l-hac Fahr-i Kâinât Efendimizin îfâsını te'hîr ettiğine kāil olanlar vücûbun ale't-terâhî olduğu cihetini iltizâm ederlerdi. İmâm-ı Şâfiî, İmâm Muhammed bu mezhebi kabûl etmişlerdir. İmâm Mâlik'in mezhebi hakkında rivâyetler muhteliftir. Ashâb-ı Mâlikî'den fukahâ-yı **[352]** müteahhirîn vücûbun ale't-terâhî olduğu cihetine tarafdâr idiler. Bazıları dahi ale'l-fevrdir diyorlardı. İmâm Ebû Hanîfe'nin mezhebi hakkında da ihtilâf vardır. Fakat meşhûr olduğuna göre fevrî olduğu cihetini iltizâm etmişlerdir. Zâten İmâm Ebû Yûsuf da vücûb-ı haccın fevrî olduğu hakkında pek ziyâde musır idi ve diyordu ki: Peygamber aleyhisselâmın ba'de'l-vücûb bir müddet te'hîr etmiş olması istitâatin fıkdânından dolayı li-ma'zeretin vukūa gelmiştir. Yoksa sâhib-i şerîat olan Peygamber aleyhisselâm bil-farz te'hîri câiz de olsa yine ba'de'l-vücûb imtisâlen li'l-emr îfâya müsâraat buyurmuş olurlardı. Anlaşılıyor ki bu te'hîr-i Nebevî bir ma'zeretten dolayı vukūa gelmiştir. Zâten muvakkat olan vücûbların ale'l-fevr vücûbu muhakkaktır: Evkāt-ı hamse, savm-ı Ramazân'ın vücûbları gibi … hac da eşhür ile tevkīt olunmuş bir farzdır. [1](اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ). Şu halde haccın fevrî olması zarûrîdir..

Fukahâ-yı İ[mâ]miyye, Ca'feriyye, Şîiyye de vücûbun ale'l-fevr olduğu cihetini iltizâm ediyorlardı.

§ Haccın umûmî bir farz olduğu hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk-ı tâm hüküm-fermâ idi.

§ Kadınların hac ile mükellef olmaları için zevc yahud mahremin vücûdu şart olup olmadığı hakkında beyne'l-fukahâ ihtilâf mevcûd idi. Kadınların zevc yahud mahremleri bulunmaksızın müddet-i sefer olan uzun yola çıkmaları câiz olamayacağını ifâde eden sünnet-i Nebeviyyedeki nehyi, âmm olarak kabûl ve tahsîs etmeden umûmu üzere ibkāyı usûllerine muvâfık bulanlar kadınların hac ile mükellefiyetleri için zevc veyahud mahremin vücûdunu şart ediyorlardı. Fakat (وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا) âyet-i kerîmesindeki (النَّاسِ) ile (مَنِ) kelimeleri elfâz-ı umûmiyyeden olup bütün zükûr ve inâsa şâmildir. İşte âyet-i kerîmenin şu umûmuyla kadınların yalnız başlarına müddet-i sefer olan uzun yollara çıkmaları nehy zımnında vârid olan sünnet-i

[1] Bakara, 2/197.

Nebeviyyedeki nehyin umûmunu tahsîs etmeyi usûllerine muvâfık bulanlar da zevc veyahud mahremin vücûdunu şart etmiyorlardı.

İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Ahmed ve sâir fukahâ-yı kirâm birinci mezhebi, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Mâlik hazerâtı da ikinci mezhebi ihtiyâr etmişlerdir.

§ Umrenin ahkâm-ı şer'iyyeden hangi hüküm ile muttasıf olduğu hakkında beyne'l-fukahâ ihtilâf vardı. Fukahâdan bazıları [1](وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ) âyet-i kerîmesinin zâhiriyle bu bâbda vârid olan –yukarıda geçtiği gibi– sünen-i şerîfeye bakarak umrenin vücûbuna kāil oluyorlardı. Şâfiî, Ahmed bin Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Süfyân-ı Sevrî[2], Evzâî hazerâtı bu mezhebi tercîh etmişlerdir. Fukahâ-yı İmâmiyye dahi umrenin vücûbu cihetini iltizâm ederlerdi.

Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, Dâvud hazerâtı ve sâir bazı fukahâ-yı kirâm bu bâbda vürûd eden bir çok âsâra bakarak umrenin sünnet ve tatavvu' olduğuna kāil oluyor ve birinci mezheb erbâbının vücûb-ı umreyi isbât zımnında ityân ettikleri delîlleri zaîf buluyorlardı.

Halim Sâbit

MAKĀLÂT

VÂİZLER MES'ELESİ

Mev'iza ve hitâbe her millete, bilhassa bizim gibi avâmından sunûf-ı âliyyesine kadar fikren, irfânen muhtâc-ı tenvîr olan bir millete ne kadar lâzım, ne derece fâidelidir! Bir millet ki efrâdı ekseriyet i'tibâriyle kesîf olduğu kadar âlûde-i süfliyyât olan bir setre-i cehâlet altında kalmıştır, o halka –velev pek sönük olsun– bir lem'a göstermek, bir şu'le îkād etmek; istikbâl için az fâide mi te'mîn eder?

Uzak ve karanlık yıllardan beri başımız ucunda dolaşan sehâbe-i cehâlet seneler geçtikçe kesâfetini artırarak bugün levsiyyât-ı ahlâkıyye ile meşbû' bir hâle gelmiş olduğuna şübhe yoktur. Bu sehâbe yarın boşanacak olursa tevlîd edeceği korkunç seylâbe, bünyâd-ı mevcûdiyyeti sarsacak kadar tahrîbât îkā' edebilir. Herşeye müstaid olan kitle bir kere bu seylâbenin rehgüzârına düşecek olursa –bir daha kurtarılması kābil olamayacağından– ka'r-ı izmihlâle kadar yuvarlanıp gitmez mi? Böyle bir tehlike-i muhakkakaya karşı milleti îkāz, halkı irşâd etmek, kitlenin tenvîr-i fikrîsine çalışmak erbâb-ı irfânın vezâif-i âliyyesinden değil midir?

Bir tarafdan yeni yetişecek neslin fezâil-i ahlâkıyye ile ittisâfına gayret etmek lâzım olduğu gibi diğer tarafdan da tahsîl çağını geçirmiş olan büyükler için mev'iza ve hitâbeler tertîb edilmek sûretiyle hey'et-i umûmiyyeye bir tarîk-ı nûrânûr açmak lüzûmu pek kat'î, pek mübrem bir sûrette hissolunmaktadır.

Hürmetkâr bir vicdân, müstağrak bir rûh, âzâde-i ihtirâs bir kalb ile cevâmiin harîm-i ismetine koşan bir şahsa oralarda verilecek telkīnâtın ne kadar müessir, ne derece nâfiz olacağı düşünülürse mev'izaların ehemmiyet ve lüzûmu hakkıyla takdîr olunabilir.

Ulûhiyyete karşı lâ-yetezelzel bir kanâat ve tevekkül perverde eden hiçbir şahıs tasavvur olunamaz ki bir ma'bedin kürsî-i bülendinden din nâmına icrâ edilen hitâbelere karşı lâkayd ve hissiz kalabilsin, rûhunu yükselten nûrlu mev'izalar onun kalbinde derin izler bırakmış olmasın!

[353] Levsiyât-ı hâriciyyeden muvakkat bir zaman için olsun uzak kalmak, rûhun temâyülât-ı ulviyyesine bir şeh-per-i i'tilâ hazırlamak ümîdiyle değil midir ki dindar insanlar bir ma'bedin harîm-i kudsiyyetine can atarlar. Bu adamlar orada bekledikleri feyzi bulurlarsa artık süfliyât-ı ahlâkıyyeye temâyül gösterirler mi? Bilakis me'yûs kalırlarsa kendilerinde eski şevk ve arzunun devam etmesi mümkün olabilir mi?

Bir vâizin dimâğından doğarak câmiin her tarafına dağılan mevcât-ı nesâyih, tehzîz edeceği sâmialarda bir hiss-i inşirâh, tehyîc edeceği dimâğlarda müsmir bir intibâh hâsıl edecek kadar ulvî olmak lâzımdır ki bir fâidesi görülebilsin! Aksi takdîrde ma'bedin samt-ı lâhûtîsini ihlâl etmek büyük bir saygısızlık, belki de derin bir hürmetsizlik olur.

Bize şu satırları yazdıran sâik mâh-ı sıyâmın hulûlü keyfiyetidir. Fil-hakîka Ramazân-ı Şerîf gibi eyyâm-ı mübâreke takarrüb etmeye başlayınca herkeste va'z u nasîhat dinlemek için derin bir meyl ü şevk uyanır, her mü'min on bir ayın hây u hûy-ı ihtirâsâtıyla şâibedâr olan rûhunu muvakkaten tecrîd ederek biraz da ma'neviyâtın sehhâr ve nûşîn nefehâtıyla yaşamak ister ve bunun için harîm-i ismetinde lâhûtî bir sânihaya mazhar olmak ümîdiyle câmie koşar. Tezkiye-i ahlâk için ne güzel bir vesîle-i i'tilâ!...

Bu kadar samîmî bir aşk, bu derece derin bir şevk ile ma'bedin sakf-ı bülendi altına koşan bir mü'min orada rûhuna inşirâh verecek, fikrini i'lâ edecek, kalbini dinine, dindaşlarına karşı derin bir muhabbetle dolduracak ulvî sözler işitmez, necîb fikirler duymazsa o bîçârenin bütün bu şevk ve heyecânı birden bire sönüp gitmez mi?...

Maâbid-i İslâmiyye ki sâdeliğin bahş ettiği letâfet ve ulviyetle her rûha bir meyl-i i'tilâ, her kalbe bir hiss-i hürmet ilkā eder, buralarda halka karşı söylenilecek sözlerin ma'bedin ismeti kadar bülend, dinin celâleti nisbetinde ulvî olması icâb eder.

Fakat hâlihâzırda böyle mi? Cevâmi'-i şerîfede müslümanlara karşı va'z u nasîhata kalkışanlar arasında ahkâm-ı âliyye-i İslâmiyyeye hakkıyla vâkıf, işgāl ettikleri makām-ı mukaddesin ulviyet ve azametini müdrik kaç büyük sîmâ gösterilebilir? Vâsi' bir irfân, parlak bir zekâ, bülend bir fazîlete mâlik olanlara mahsûs olması icâb eden cevâmi'-i şerîfe kürsîlerinin ilim ve muhâkemeden mahrûm bir takım nâ-ehillere bırakılmış olduğunu pek derin vicdân azâbları hissederek müşâhede etmiyor muyuz? Her ferdinin va'z u nasîhata muhtâc olduğu şu bedbaht memlekette büyük âlimlerin kürsî-i va'z u nesâyihe çıkmadan ihtirâz etmeleri –bilinemez– ne sûretle te'vîl edilmelidir?

Beytülmâl-i müslimîn'den biraz daha fazla almak çârelerini düşünmekten fâriğ olmayan bu rütbeli efendiler acaba

[1] Bakara, 2/196.

[2] Metinde "Süfyân, Sevrî" şeklinde yazılmıştır.

halka va'z u nesâyihde bulunmayı şeref ve fazîletleriyle mütenâsib görmüyorlar mı? Yoksa bu vazîfenin deruhde edilmesini şahısları için bir hakāret mi addediyorlar? Eğer böyle ise emîn olsunlar ki tahayyül ettikleri fazîlet ve irfândan kendilerinde ufak bir iz bile yokmuş! Çünkü İslâmiyet'te en büyük mertebenin pâye-i va'z ve hitâbe olduğunu bilmiyorlar demektir. Bu husûs ihmâl ve lâkaydîden neş'et ediyorsa (وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ...)[1] fermânına imtisâl etmeyerek vazîfe-i asliyyelerini unuttukları için hem Allah'a, hem müslümanlara karşı azîm bir mes'ûliyeti deruhde etmiş olmuyorlar mı? Bu mes'ûliyetin ağırlığı olsun acaba kendilerini tedhîş etmiyor mu? İnsanlara karşı olan mes'ûliyetten bir yol bularak kurtulabilmek mümkün olsa bile itâb-ı Sübhâniyyeden kolay kolay tahlîs-i girîbân edilemeyeceği şübhesizdir.

Bir kısım ulemânın vazîfelerini îfâdan istinkâf etmeleri sebebiyledir ki kürsî-i mevâiz ne oldukları belirsiz bir takım cehele tarafından gasb edilerek bîçâre halka ahkâm-ı dîniyye nâmına akıl ve Şer'in harîm-i irfânına sığışamayacak bî-esâs hurâfeler, İsrâilî hikâyeler telkīn edilmektedir. Hele bazı yadigârların setr-i cehâlet fikriyle esnâ-yı va'zda aldıkları tavırlar, yaptıkları şaklabanlıklar mütefekkir ve dindar müslümanları ne kadar bî-huzûr ediyor. Câhil türüdülerin millet-i İslâmiyyeyi ne kadar vazî' bir derekeye sürükledikleri âsârıyla sâbit iken ulemâ-yı muhteremenin hâlâ vazîfe başına koşmamaları, Bâb-ı Meşîhat'in bütün bu ahvâle karşı el-ân ebkem ü asamm bir vaziyet alması, taşralarda müftü ve nâib efendilerin başıboş dolaşan bu adamlara karşı lâkayd kalmaları ne acıklı bir hâldir. Artık insâf edilsin. Artık bu zavallı müslümanların hâline acınılsın! Çünkü Allah'tan havf, Peygamber'den hayâ edilecek dereceler fersah fersah geçti. İyi bilmelidir ki bu dîn-i ulvînin nâ-ehiller elinde bîkes ve muhakkar bırakılmasının mes'ûliyet-i azîmesi bütün alâkadârâna şâmildir.

Filhâkîka İstanbul ve taşralarda yüzlerce dersiâm efendiler, birçok hakīkī âlimler dururken sermâye-i irfânları harekeli *Köroğlu* kitabını müşkilâtla heceleyebilmekten ibâret olan sürü sürü cehelenin halka va'z u nasîhat nâmına zehir saçmalarına meydân verilmektedir ki bit-tabi' bunun mes'ûliyeti Dersasâdet'te Bâb-ı Meşîhat'e, taşralarda da müftü ve nâib efendilere râci'dir.

İ'tirâf etmelidir ki bir huşû'-ı dîndârâne ile cevâmi'-i şerîfeye giderek münevver ve mütefekkir birçok müslümanlar oralarda va'z u nasîhat nâmına işittikleri yâvelerden mecrûh ve bî-huzûr olarak münkesiren avdet ediyorlar. Ulviyet-i İslâmiyyeye vâkıf müslümanları bî-huzûr bırakacak kadar bayağı olan bu sözlerin din hakkında tedkīkāt-ı amîkada bulunmamış olan gençlerde ne ma'kûs buhrânlar tevlîd edeceği tasavvur edilsin! İslâmiyet'i bu gibi telkīnâttan ibâret addedecek olan gençlerin ravâbıt-ı dîniyyeleri gevşerse bunun mes'ûliyeti onlardan ziyâde müsâmahakâr davrananlara râci' olmaz mı? Senelerden beri halka atâlet dersleri veren, dünyânın müslümanlar için **[354]** bir cehennem olduğunu telkīn ede ede cihânı hakīkat-i halde başımıza kan tûfânları koparan bir berzah, ateşler yağdıran bir dûzah hâline getiren bu gibi yadigârlara artık bundan sonra olsun istirâhat ruûsu vererek va'z u nasîhat kürsîlerini ihtiyâcât-ı asrı müdrik, dimâğı huzme-i irfân, kalbi nûr-ı îmânla mâlî hakīkī ulemâya tahsîs etmelidir.

Bu gibi mezâyâ-yı âliyyeyi câmi' zevât-ı fâzıla da bir kere karşılarında sefîl ve muhakkar inleyen kitle-i İslâmiyyenin hâl-i perîşânını, bir kere de bu kitle vakt ü zamanıyla îkāz edilmediği takdîrde zuhûr etmesi muhakkak olan felâket-i müstakbelenin dehşet ve vahâmetini derpîş ederek erbâb-ı kemâle şeref-bahş-ı maâlî olan kürsîleri işgālden, kitleyi nûrlu ve feyizli tarîklere sevk edecek mev'izalar i'tâsından ictinâb etmemeli, bunu en mukaddes bir vazîfe, en şerefli bir meş'ale olarak tanımalıdırlar. Çünkü bu, erbâb-ı fazîlet için hem bir vecîbe-i dîniyye, hem de bir vazîfe-i vicdâniyyedir.

M. Şemseddin

Edebiyât

SAHÂİF-İ TENKİD

MEHMED ÂKİF

Mehmed Âkif'in âsârını perestişkâr-ı şiir olan her bedî'a-perver gibi ben de tedkīk eder dururum. Bu müslüman rûhlu, Osmanlı yürekli şâirimizi millete hakkıyla tanıtmak da öteden beri emel-i vicdânım idi; fakat şimdiye kadar husûsî, resmî birçok gavâil ve meşâgılden baş alıp da emelime nâil olamıyordum. Şimdi ise yazı yazabilecek hal ve mevki'de bulunuyorum. *Sebîlürreşâd*'da ve "Sahâif-i Tenkīd" ser-nâmesi altında bazı nâçîz mütâlaât neşr edebileceğim.

Tenkīdin evvelîn fâidesi mü'sirleri îkāz ve irşâd ise de gāyesi eserleri halka tanıtmak, neyyir-i bedâyiin sîmâ-yı hârrına karşı bir adese-i meslek tutarak elvânını enzâr-ı umûma teşrîh ve tahlîl etmektir. Firişte-i san'at ne kadar bârîk ve şeffâf bir lihâf-ı işkâle bürünürse bürünsün vücûd-ı nâzının hutût-ı fârikası hele güzîde fıtratının şemâil-i mübeccelesi her nigâh-ı bîgâne için inkişâf edemiyor; onun âşinâ-dîdegân-ı bedâyie hâs olan ervâh-ı atşâna bütün serâir-i melâhatiyle nüfûz ettikten sonra ummânlara düşen envâr-ı beyzâ-yı âftâb gibi bütün şa'şaa-i lemeât-ı hüsnüyle nazargâh-ı tahayyürde ikinci bir âlem-i zuhûr göstermesi lâzım geliyor.

Avrupa milletleri mesâil-i bedîiyyede kademât-ı a'sârı geçerek tilâl-i vukūfa takarrüb etmişler. Garbın her ma'mûresinde dakāik-ı san'ata âşinâ bir ekseriyet bulmak kābildir; hele Fransa, Almanya, İtalya gibi müvellid-i bedâyi' olan memleketlerde huzemât-ı san'atın hâle-i nevvârından tamâmen hâriç kalmış muhîtler görülemez; hal böyle iken bu meşâhir-i mehâsinde hattâ bilhassa buralarda hâiz-i nisâb-ı hayat olan her eser-i san'at sahîfeler, risâleler dolusu efkâr-ı tenkīdiyyenin îsârına bâdî oluyor.

Paris'in şöhret-şiâr olmuş her temâşâgâhında mazhar-ı kabûl olabilen ne kadar tiyatro oyunu varsa kâffesi hakkında birçok mütâlaât yazılıyor. Güzelce bir roman neşredilmiyor ki derhâl sâha-i tenkīd idmâncılarının ellerinde uçmasın. Bir şiir, hokkabâzların dest-i mahâretinde fırlayan

[1] Lukmân, 31/17.

yuvarlaklar gibi hevâ-yı tenkīdde birçok devirler icrâ ederek sükūt etmezse ancak o zaman pâyidâr olabilir. Zuhûr ettiği günden beri ru'ûd-ı tenkīdiyyenin girdbâd-ı velveledârına tutulmuş kalmış olan "Vagner" mûsikīsi âlem-i medeniyyetin her tahtgâh-ı nefâis-perverânesinde saltanat-ı kat'iyye ihrâz eylemiş olduğu halde yine evreng-i ikbâlinin ezyâlinde binlerce bârika-i tenkīdin iltimââtı görülüyor. Mülkümüz gibi hîçî-i bedîînin cilvegâh-ı muzlimi olan bir muhîtte tenkīdin derece-i lüzûmu artık tasavvur olunsun.

Biz, şitâ-yı edebîmizin leyâl-i yeldâsında bir iki necm-i zâhirden lem'a-rubâ-yı bedâyi' olabilirsek huzemât-ı enzârımızı bütün vatandaşlarımızın dîde-i iştiyâkına îsâr etmeliyiz. Halkımız göremiyor, göstermeye; anlayamıyor, anlatmaya çalışalım. Hele işine gelen zevkine hoş görünen cereyânlara kapılmayarak mesâil-i bedîiyyeyi lâyık olduğu kadar hadîs [ciddiyet?] ve ehemmiyetle ta'mîk etmeye tarafdar olduğunu bildiğim şebâb-ı mütefekkire râh-ı sâ'b-ı ikdâmâtında delâlet bizim gibi bedâyi'-perestân için bir vazîfe-i mukaddesedir. İşte ben şu "*Sahâif-i Tenkīd*"i açmakla böyle bir vazîfe deruhde etmiş oluyorum. Vazîfenin ağırlığını i'tirâf ederim: Mehmed Âkif kudret ve meziyetinde bir şâirin kalbini göstermek, rûhunu tahlîl etmek anlamak kadar duymaya mütevakkıftır. Kendimde bu kābiliyet-i tahassüsü az çok mevcûd farz etmesem şu cür'etkârlığı gösteremezdim: Ben Âkif'in enîn-i rûhunu duyarım. Lisân-ı kalbini anlarım. Çünkü o benim için yalnız bir sîmâ-yı ş'ir ü edeb değil, refîk-ı vicdân, hatta ezelî bir âşinâ-yı revândır; fakat anlamak müşkil ise anlatmak daha müşkildir. Tenkīd denilince hâtıra kimin tenkīd edileceği değil, kimler için tenkīd yazılacağı gelmemek mümkün olamaz. Bugün memleketimizde yüksek bir nokta-i nazardan tenkīdât yazmak âsâr-ı tenkīdiyyeyi edebiyât-ı garbiyyeye âşinâ olanların istifâdesine hasr etmektir. Halbuki biz birkaç satır evvel dediğim gibi göremeyen, anlayamayan halkımıza göstermeye, şübbân-ı edebe ta'lîm-i nefâis eylemeye muhtâcız. Bu halde tenkīdâtımızı "edebiyât dersleri" derecesinden tutturarak "felsefe-i tenkīd" mertebesine çıkarmaya çalışmalıyız. Tâ ki fevâidi bedâyi'-perestânın her sınıfına şâmil olsun. Lisân-ı nazmımızın şâyân-ı hayret bir tekâmül geçirmekte olduğu da nazar-ı i'tibâra alınırsa bugün yeni şiirler hakkında en ibtidâî addolunabilecek tedkīkātın bile fâide-bahş olmaktan hâlî kalmayacağı kabûl olunur sanırım.

[355] Mehmed Âkif *Safahât* ünvânıyla üç kitap neşretti. Evvelden beri yazdığı şiirleri câmi' olan birinci kitap kendisinin asıl mecmûa-i eş'ârı, diğer ikisi de birincinin birer zeylidir. Bu üç kitapta bulunan şiirlerin her birini bütün mehâsin ve nevâkısıyla tedkīk ve tahlîl edeceğim zannolunmasın. Böyle bir teşebbüs biraz uzun sürer. Nevrestegân-ı ş'ir ü edeb için kelâl-âver olmaktan da hâlî kalmaz.

Zâten bir şâirin tarz-ı beyânını, nazımda derece-i muvaffakıyyetini, hatta şiirlerinin ehemmiyetini takdîr için birkaç şâheserini görmek kâfî olabilir. Onun külliyât-ı âsârına yüksek bir nokta-i nazardan bakmak; meslek-i mahsûsunu tahlîl, tâbi' olduğu te'sîrâtı ta'yîn etmek; mefkûre-i bedîiyyesi nedir? Kendisi o mefkûreye ne kadar takarrüb edebilmiştir? Bütün bunları tedkīk ve teşrîh ile uğraşmak ise şâirin mâhiyet-i hakīkiyyesine, rûhuna nüfûz etmeye çalışmaktır. Hele evvelemirde birkaç şiirini görelim, anlayalım; sonra şâirin rûhuna infâz-i nigâh etmeye gayret ederiz:

Safahât – Üçüncü Kitab: Hakkın Sesleri

Birinci Manzûme

İlâhî emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem:
Meşiyyet sende, her şey sende … Hiçbir şey değil âdem!
Fakat hâlâ vücûd isbât eder, kendince, hey sersem!
Bugün üç beş karış toprakta varlıktan vururken dem,
Yarın toprak kesilmiş varlığından fışkırır mâtem!

Pek müşkilpesend olursak kıt'anın ikinci mısraında üç "şın"ın ictimâından tenâfüre yakın bir sıklet, üçüncü mısra'da kendine vücûd isbât etmek denilemediği için kendince vücûd isbât etmek şekli ihtiyâr olunduğundan dolayı ufak bir noksân-ı ifâde bulabiliriz. Mehmed Âkif müdhiş bir nazzâmımızdır. Müdhiş diyorum, çünkü bu şâir-i bülend-iktidârın nazımda irtikā ettiği burc-ı muvaffakıyyeti başka bir kelime ile tavsîfden âcizim. Eş'âr-ı Âkif'i tertîbât-ı lafziyyesi i'tibârıyla tenkīd edeceksek gāyet müşkilpesend olmaktan başka çâre yoktur. Dördüncü ve beşinci mısra'larda "mâtem" lafzından başka hiçbir kelimenin memdûd olmaması imâlâta tâbi' olan "mefâîlün" vezninde yazılmış bir nazım okunurken lisâna az çok rekâket-bahş oluyor; fakat bu zarûrîdir: Hem gāyet tabîî hem de âhengin muktezıyâtına tamâmen muvâfık beyitler, mısra'lar muttariden birbirini vely edip duramaz.

Kıt'a bir mukaddimedir, bir şiir olmaktan ziyâde bir nazmdır. Her eser-i san'atın her kısmı bir şiir olamaz. Hatta serâpâ şi'r-i mahz olarak bir eser-i san'at ibdâ' etmek kābil olsa bile bunda tabîiyyet bulmak mümkün değildir. Maamâfîh son mısraın kuvvetli bir söz olduğunu görerek bir mukaddimede bu kadarcık hâssa-i şiir bulmakla iktifâ edebiliriz.

İlâhî "Mâlikü'l-mülküm" diyorsun.. Doğru, âmennâ
Hakīkī bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!
Eğer almışsa bir millet edip bir mülkü istîlâ,
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkü bî-pervâ,
Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ.

Birinci mısra'daki "doğru" kelimesi biraz çirkin. "Sadaka'llâhü'l-azîm" yerine yazılıvermiş olduğu farz edilse bile hoş değil. Hakīkat-i halde ise bu kelime vezin doldurmak için yazılmıştır: Mâdem ki "Âmennâ" deniliyor, bir de "doğru" yazmaya hâcet var mıydı? Fakat şurası muhakkaktır ki zâid kelimeler yazmadan yani "doldurma" usûlüne mürâcaat etmeden nazım tertîb edilemez. En büyük şâirlerin en muazzam eserlerinde kelimât-ı zâide görülüyor. Yalnız bu "doldurma" usûlünün de bir mi'yârı, bir düstûr-ı mahâreti vardır: Meâl-i aslîye nazaran zâid olan ta'bîrât ve kelimât o meâle başka bir kuvvet, başka bir letâfet ifâza etmek şartıyla mergūb olur. Şiirlerini tedkīk ettiğimiz zaman görürüz ki Mehmed Âkif "doldurma" usûlünü fevkalâde bir mahâret ve muvaffakıyetle tatbîk eden şâirlerimizdendir.

Bu ikinci kıt'ada bir şiir bulamayacağımız gibi kıt'aya kuvvetli bir nazm bile diyemeyeceğiz, âyet-i kerîmenin bir tefsîrinden ibârettir.

İlâhî en asîl akvâmı alçaltırsın istersen;
Dilersen en zelîl akvâma izzetler verirsin sen!
Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!
Nasıl tâ Arş'a yükselmez ki me'yûsâne bin şîven?
Ne yerler dinliyor yâ Rab ne gökler rûhum inlerken.

İlk üç mısra'da "sin"lerin tehâcümünden hâsıl olan sıklet gayr-i kābil-i inkârdır. Böyle meziyet-i hakīkıyyesi âheng-i nazmdan ibâret kalan sözlerde insicâm-ı elfâza ne kadar riâyet edilmesi lâzım geleceğini ihtâra bile hâcet göremem.

Bu üçüncü bend de bir şiir değildir. Son beyt güzel olmakla beraber kıt'anın hey'et-i mecmûası şi'r-i hâlis derecesine irtikā etmemiş. Şâir bu parçasıyla da âyet-i kerîmeyi tefsîrde devam ediyor.

Şu sessiz kubbenin altında insandan eser yokmuş!
Diyorduk: "Bir buçuk milyar!" Meğer tek bir nefer yokmuş!
Bu hissiz toprağın üstünde mazlûmîne yer yokmuş!
Adâlet şöyle dursun, böyle bir şeyden haber yokmuş!
Bütün boşlukmuş insanlık ne istersen meğer yokmuş!

Nazım mükemmel, bir tarafında en ufak bir kusûr bulmak, ne kadar müşkilpesend olsak, kābil değil. Şâir şiirine de bu bendiyle başlıyor:

Muhammesinin ilk üç kıt'asını azamet ve kudret-i ilâhiyyeye karşı kemâl-i huzû'-ı vicdânını arza hasr ettikten sonra vatanın tâli'-i siyâhına bakıyor, İslâmiyet'in dûçâr olduğu hakāret-i elîme rûhunu inletiyor, o **[356]** inilti bir şiir oluveriyor! Bu sözlerde parlaklık, yükseklik ararsak bulamayız; fakat bir müslüman kalbinin acı feryâdlarını duyarız; en güzel şiirler de işte böyle samîmî feryâdlardır.

İlâhî altı yüz bin müslüman birden boğazlandı …
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!
Ne ma'sûm ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hânümanlar, işte yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan birer cândı!

İkinci mısra'da tertîb-i tabîî gözetilememiş. Bunu meselâ "yanan can, yırtılan ismet, akan deryâ kadar kandı" şeklinde yazıvermek âsân iken bilmem şâir ne için tashîh külfetini ihtiyâr etmemiş?

Dördüncü mısra'da "doldurma" usûlüne mürâcaat edilirken pek de muvaffakıyet gösterilememiş: "İşte yangın verdiler" ilâvesi bîkes hânümânları yakanların zulmünü lâyık olduğu kadar şiddet ve kuvvetle tasvîr edemiyor. Son mısra'da yukarıda geçen "cân" lafzının bî-lüzûm tekrarından ise küllenmiş yığınların insan olduklarını söylemek ve araya ma'nâya bahş-ı kuvvet edecek bir iki ta'bîr ilâve ederek "insandı" kāfiyesini ihtiyâr etmek müreccah olurdu. Görülüyor ki bu bend evvelki parçalar kadar cezâlet-i beyânı hâiz değildir; ma'nâ i'tibâriyle de mezâlimi tasvîr etmesine rağmen, öyle güzel bir şiir addolunamaz. Bundan evvelki bend o kadar sâdeliğiyle beraber bu bendden elbette güzeldir.

Sabâhu'l-hayr-ı hürriyyet İlâhî leyl-gûn oldu;
Karanlık bir hezîmet her tarafdan rû-nümûn oldu!
Şehâmet gitti, gayret söndü, kudretler zebûn oldu.
O mevc-â-mevc sancaklar ne müdhiş ser-nigûn oldu!
Sukūtun dehşetinden kalb-i rahmet belki, hûn oldu.

Selîs ve zî-hayat bir nazım, kuvvetli bir tasvîr, güzel bir şiir. Artık şâir vatanın hengâme-i felâketini hissetmekle de kalmıyor, onu "karanlık bir hezîmet" hâlinde görüyor. Gözünün önünde şehâmet gidiyor, gayret sönüyor, asırlardan beri dünyâyı titreten kudretler zebûn oluyor, o mevc-â-mevc Osmanlı sancakları müdhiş elvâh-ı ıztırâb hâlinde ser-nigûn oluyor. Sukūt, Osmanlılıkta, Müslümanlık'ta görülen şu acı sukūt öyle dehşet-âver-i vicdân ki şâir artık kalb-i rahmetin bile kan ağladığına ihtimâl veriyor. Bu bendi okuyup da kan ağlamayacak bir müslüman kalbi tasavvur edilemez.

Ezanlar sustu … Çanlar inletip durmakta âfâkı.
Yazık: Şarkın semâsından Hilâl'in geçti işrâkı!
Zaman artık Salîb'in devr-i istîlâsı, ilhâkı.
Fakat yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkākı,
Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk'ı!

Elfâza âid olmak üzere üçüncü mısra'da "ilhâkı" lafzının kāfiye ibrâmıyla yazılmış olduğunu söylemekten kendimi alamayacağım. Maamâfîh bu kāfiye de kat'iyyen bî-lüzûm değildir: Salîb bugün yalnız istîlâ değil, hayfâ ki ilhâk ediyor! Bendin meâli gāyet güzeldir, birinci mısrâ' "Nâkūs yerlerinde okuttun ezanları" diyen büyük "Bâkī"nin rûh-ı İslâmiyyetini giryebâr eylemiştir. Aman yâ Rabbî! Üç buçuk asır evvel bir şâirini "Nâkūs yerlerinde okuttun ezanları" kavl-i sâdık-ı belîğiyle pâdişâha mersiye-hân edecek bir millet-i muazzamanın nasîbe-i ezeliyyesi bugün diğer bir şâirini "Ezanlar sustu … Çanlar inletip durmakta âfâkı." nevha-i müellimesiyle ağlatmak mı olmalı idi? "Bâkī" ile "Âkif"in şu iki mısraı Osmanlıların zuhûrundan sonra bütün târîh-i İslâmiyyet'i telhîs ediveriyor; heyhât!

Şarkın semâsından Hilâl'in işrâkını geçirmek hazîn bir tasvîr-i şâirânedir; son beyit güzeldir. Şâir bu beyitle bârgâh-ı ulûhiyyete arz-ı şikâyet etmeye başlıyor. Kulun hâlikına Allah'ından şikâyet etmesi acz-i mahz içinde arz-ı tahiyyât ve temenniyâttan başka bir şey değildir. Bu tarz-ı duâ bütün edebiyât-ı İslâmiyyede mer'î ve müstahsen idi. Lisân-ı tasavvufta ise (كوفتى بكن و باززنى سنك ملامت – دست من و دامن تو در روز قيامة) derecelerinde, belki daha ziyâde cür'etkârlıklar göstermiş durmuştur.

İlâhî, Şer'-i ma'sûmun şu topraklardı son yurdu …
Nasıl te'yîd-i kahrın en rezîl akvâma vurdurdu?
Evet, milletlerin en kahbesinden, üç leîm ordu
Gelip tâ sînemizden vurdu, seyr et hem, nasıl vurdu:
Ki istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu!

Nazım fevkalâde. Kāfiyelere bilhassa nazar-ı dikkati celb ederim. Nazmımızda "Kāfiye sem'e âiddir." kāidesi takarrür ettikten sonra en nâ-şinîde, fakat en tabîî kāfiyeleri ihtiyâr ile lisân-ı nazmımızı zenginleştiren şâirlerimizden biri de Mehmed Âkif'tir. Âkif'in kāfiye bulmakta ibrâz ettiği mahâret-i san'atkârâne bazen şâyân-ı hayret derecelere çıkar. Bu muvaffakıyeti ileride sırası düştükçe göstereceğiz.

Bu bendde büyük şiir yok, fakat müessir bir feryâd var. Bugün rûh-ı millette inleyen nevâ-yı me'yûsiyyet işte böyle samîmî feryâdlardan duyulur.

Tecellî etmedin bir kere Allâh'ım cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!
Oturmuş eğlenirlerken senin –hâşâ– zevâlinle,

Nedir ilhâdı imhâlin o sâmit infiâlinle?
Nedir, İslâm'ı tenkîlin bu müsta'cel nekâlinle?

Nazım yine fevkalâde. Ya şiir? Bence şiir de yüksek. Bu bendi okuyunca derin derin düşünüyorum: Şâirin kudret-i ilâhiyyede tasavvur ettiği "sâmit infiâl"; "müsta'cel nekâl" rûhumu lerzân ediyor. Böyle sünûhât-ı **[357]** kalbiyyeden ibâret şiirler kalb ve vicdân ile anlaşılır. Şâir bu kıt'asıyla huzûr-ı ilâhîye i'lâ ettiği nevâ-yı feryâdın son perde-i tîzine kadar çıkıyor; o derecede ki esrâr-ı ezeliyye-i Rabbâniyyeye infâz-i nazar edememekten mütevellid nevahât-ı acz ü hayretten kendi de ürpererek derhâl dereke-i beşeriyyete sukût ediyor; "Sus ey dîvâne" hitâbıyla kendi cür'etine ta'n ederek son kıt'asını yazıyor:

* * *

Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tâdı.
Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.
Cihan kānûn-ı sa'yin bak nasıl bir hisle münkādı!
Ne yaptın? [1]*(لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى) vardı!...*

Bu son bend, nazm-ı sırfdan ibârettir, burada bir şiir aramaya da lüzûm yoktur: Şâir bir âyet-i kerîmeyi tefsîr ederek yazdığı manzûmede hissiyâtını terennüm etti, bizi düşündürdü, ağlattı; şimdi netîceye vâsıl oluyor. Cenâb-ı Hakk'ın ilhâdı imhâl; İslâmiyet'i tenkîl buyurması bizim kānûn-ı sa'ye adem-i itâatimizden, bizim atâletimizden ileri gelmiştir; biz düştüğümüz hufre-i mezellete kendi kendimizi ilkā ettik! Mehmed Âkif son mısraıyla, yine bir âyet-i kerîmeyi pîrâye-i lisân ederek, bu hakīkati ne müessir ve mûciz bir talâkatle teblîğ ediyor. Son mısra' son muhammese bir ilâvedir. Manzûme yukarıdan aşağı muhammes bendlerden müteşekkil iken son bendin bir "müseddes" oluvermesi yeni lisân-ı nazmın kabûl ve tatbîk ettiği teceddüdlerdendir ki burada olduğu gibi lüzûm-ı hakīkīye müstenid bulundukça pek mergūb ve latîf olur.

Elfâzına, ma'nâsına âid mehâsin ve nevâkısı göstermeye çalıştığım bu manzûme *Safahât* şâirinin birinci derecede güzel şiirlerinden değil, belki ikinci, hatta üçüncü derecede eserlerindendir.

Şâirin pek ulvî, pek müstesnâ şiirlerinden birkaçını "*Sahâif-i Tenkīd*" için ileride yazacağım makālelerde teşrîh ve tahlîl edeceğim.

Ali Ekrem

MEKÂTÎB

Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:

Hindistan Mektupları:

BOMBAY ŞEHR-İ ŞEHÎRİ

Matbûât:

Bombay'da bir de hükûmet tarafından *Bombay Gazett* nâmıyla üsbûî bir gazete neşredilmektedir. Mezkûr gazete bizim *Takvîm-i Vekāyi'* gibi ötede beride, kitapçılarda satılmıyor. Ancak resmî dâirelere, konsoloslara gönderiliyor.

Bundan mâadâ Bombay'da yine Ticaret Odası tarafından *Commerce and co-operation* nâmıyla ticarete âid başka bir gazete yine üsbûî olarak neşr ediliyor. Ticâretin, piyasanın, eshâmın, banka senedâtının, altın ve gümüş külçesinin, paraların terakkī ve tedennîsinden bahsettiği gibi dünyâda ve bilhassa Bombay'da çokça satılıp da Çin, Japonya ve kürenin her tarafına gönderilen emtia ve akmişenin fiyâtından, nerede çokça ve iyi bir fiyâtla satılıp, nerede fiyâtının düşkün olduğundan lâyıkıyla bahseder.

Bu gazete aynı zamanda evzâ'-ı mâliyye ve iktisâdiyyeden, kanallardan, körfezlerden, kumpanya ve şirketlerden, şimendüfer, maâdin ve ona mümâsil servet ve ni'met te'mîn eden mevâdd-ı şettâdan da bahseder. Meselâ bu son nüshasında yeryüzündeki tütünleri mevzû'-ı bahs ederek bizim memâlik-i Osmâniyyede hâsıl olan tütünlerin nefâset ve lezzetinden uzun uzadıya mütâlaa beyân etmiştir.

Bu sahîfe-i ticâriyyeyi her tâcir, kumpanya, her muktesid satın alıyor. Konsoloslara da hükûmet tarafından meccânen gönderilir.

İ'lâncılık:

Bombay ve bil-cümle Hindistan matbûâtını ihyâ eden bir âmil varsa, i'lânâttır. Yirmi ve on sahîfe ile intişâr eden gazetelerin her halde üçte ikisi i'lânât ile doludur. Bu i'lâncılık sâyesinde hem tüccâr ve esnâf müşteriyi kazanırlar, hem de gazete kendisi için sermâye te'mîn etmiş olur. Bu kadarla da iş bitmez. Her dükkânın üstünde, tepesinde, yan taraflarında levhalar, tabelalar o dükkân ve ticârethânenin isim ve şöhretini, ticâretini ta'rîf etmek için asılmıştır. Duvarlarda, tiyatrolarda, tramvaylarda, şimendüferlerle, istasyonlarında, bahçelerde, denizde, havada, hâsılı i'lânsız hiçbir yer tasavvur edilmez.

Bu kadarla da kalmaz; kalsa yine iyidir. Ayı, maymun insan, siyah ve beyaz, kadın ve erkek vâsıtasıyla da i'lâncılık yapılıyor.

Ebniye ve İnşâât:

Bombay'da İngiliz zevki, lisânı, örf ve âdeti gereği gibi taammüm etmiştir. Ebniye ve emâkin dahi bu zevk ve tabîata göre inşâ edilmektedir. İngilizlerin huyunda, hasletlerinde daima geniş, büyük ve kocaman şeyleri tercîh keyfiyeti merkûz olduğuna binâen Hind ağniyâ ve ashâb-ı emlâki onları taklîden Bombay'da ve Hindistan'ın birçok yerinde ebniyelerini gāyet büyük, metîn ve beş on katlı olarak inşâ eyliyorlar. Bombay'da on bir katlı binâların adedi hâlihâzırda az olmamakla beraber günden güne de çoğalmaktadır. Bu binâlara yerliler "Çal" derler.

Burada her memleketin zevkine mahsûs binâlar dahi yapılır. Avusturya-Macaristan'ın, Almanya'nın, İngiltere'nin en ma'rûf ve meşhûr ebniye-i âliyesiyle kilise tarzında binâlar yapıldığı misillü, İran, Arab, Türk tarz-ı mi'mârîsine yakın inşâât için de Hindlilerde bir zevk-ı mahsûs vardır. Hindistan'ın tarz-ı mi'mârîsi de fenâ değildir. Meselâ Bombay'ın en mu'teber hotellerinden olup deniz kenarında iki milyon

[1] Necm, 53/39.

sterlin lirasıyla vücûda getirilen "Tac Mahal Hotel"i Hind usûl-i mi'mârîsiyle inşâ ve planı dahi sâhibi olan bir Parsî –Mecûsî– tarafından tertîb edilmiştir ki, bu zât aslâ mühendislikte mahâreti olmadığı halde kendi zevk-ı mahsûsu üzerine mezkûr binâyı yaptırmış ve herkesin takdîrini kazanmıştır.

İnşâallâh içerlere Dehli, Agra, Lekenhur'a[1] gittikten sonra orada vaktiyle icrâ-yı saltanat eden Moğol-Türk selâtîni tarafından vücûda getirilen ve bugün fevkalâde bir kıymet-i târîhiyyeyi hâiz olan âsâr ve imârâtın usûl-i mi'mârîsinden **[358]** mufassalen kāri'lerime ma'lûmât vereceğim. Şimdilik bu kadarla iktifâ buyurmalıdırlar.

Bombay'da ve Hindistan'da zelzelelerin vukū'u ender olduğundan ebniyenin kısm-ı a'zamı –yüzde doksanı– taşla tuğladan, hatta bugünlerde demirden yapılır. Oda, salonların zemîni kırılmış çini ve porselen parçalarıyla nakş ve tefrîş edilmiş ve bu usûl hele Bombay'da pek ziyâde taammüm etmiştir. Renkli beyaz ve siyah kırık çinilerin halîtasından cidden eşkâl-i hendesîye muvâfık şekiller ve her türlü nakışlar husûle getiriliyor. Bunun başka bir iyiliği vardır ki, o, binâya o kadar ağırlık vermediği gibi tanzîfi ve tathîri de o nisbette kolaydır. Bombay zenginleri Hindce "Valkeser" [Walkeshwar] İngilizlerce "Malabar Hill", denilen ve Bombay kasabasının hâricinde cihet-i garbîsinde vâkı' ve az meyilli bir tepede ikāmet ediyorlar. Burada güzel, mutarraz, müzeyyen, âlî ve muhteşem –"Bengle" dedikleri– konaklar, kulüpler, salonlar vücûda getirip refâh ve saâdetle yaşamak esbâbını kendileri için min külli'l-vücûh ihzâr ve ikmâl eyle[ye]-bilmişlerdir.

İşte burada inşâ olunan kusûr ve imârâtın tarz-ı mi'mârîsi pek muhteliftir. Herkes kendi zevk ve isteğiyle bir yuva yapmıştır. Hindular ise daima konaklarını kendi puthânelerinin tarz ve usûl-i mi'mârîsiyle inşâ etmeyi tercîh ettiklerinden konakları uzaktan kubbeli, çıkıntılı, girintili ve âdetâ acîbü'ş-şekl puthânelere benziyor.

Bombay'ın Gezinti ve Teferrüc Yerleri:

Bombay şehrinin içi o kadar iyi değildir. Ebniyeler birbirine mülâsık, bitişik bir halde ve müteaddid katlardan yapılıp her odanın içinde beşer, onar kişi gece gündüz ikāmet ve beytûtet eder.

Hele bunların cümlesi putperest Hindulardır ki, kendi kavâid-i dîniyye ve mezhebiyyelerine son derece merbût bulunmakta olduklarından kafalarıyla vücûdlarını her gün birkaç defa Hind cevizi yağıyla tılâ etmek mecbûriyetinde olup tenleri, saçları temelli yapışık bir halde bulunmaktadır. Mikropların envâi kolaylıkla bunların vücûduna yapışır ve diyebilirim ki, âdetâ bir melce' ve mesken teşkîl eder ve ilel ve eskām ile envâ'-ı hastalıkların celb ü cezbini teshîl eyler.

Bu gibi mesâkin ile eşhâsta hıfz-ı sıhhat alâimi daima mefkūd, bilakis her nevi' hastalığa müheyyâ ve müstaiddirler. Tâûn esnâsında en çok vefeyât veren tâife Hindular oldukları Beledî istatistiğinden ahîren anlaşılmış ve buna bir çare olmak üzere bu gibi mesâkinin Bombay Beledîsi tarafından hedmiyle turuk ve şevâri'-i umûmiyyenin tevsîi ciheti ahâli ile memleketin selâmeti nâmına düşünülmüştür. Fakat Bombay'ın şehir hârici ve İngilizlerin ikāmetgâh ve ticârethânelerini teşkîl eden mevâkı' ve mahallât nezâfet ve tahâretin derece-i kusvâsındadır. Buralarda emrâz-ı sâriyye ve habîse mikropları aslâ yaşayamaz bir hâle getirilmiştir. Appols bunder, band state, çopati, malçemi, Kollabe, malabar hil, gunis rod, çarni rod, kraft rod, Bombay'ın mesîre ve teferrüc yerleridir ki bu mahallât hep deniz kenarında ve denize pek yakın ve hemcivâr vâki' olmuştur. Bu mahallelerin sokaklarını Bombay Beledîsi haftada bir defa petrol gazıyla suluyor ki petrolün lüzûceti sekiz gün sath-ı arzda devam eder kalır. Petrolün hıfz-ı sıhhate elverişli olup mikropları öldürdüğü Beledî etıbbâsınca ma'lûm bulunduğu anlaşılmağla ona göre Bombay Beledîsi bu mâni'i suya tercîh etmiştir. Yüzlerce sokakların vüs'ati en az yirmi metredir ki, daima otomobil ile arabaların mahall-i mürûr u ubûrları vâki' olmuştur.

Bombay İbâdethâneleri:

Bombay müslümanlarının on kadar câmi'i vardır. Ancak bu câmi'ler içinde yalnız ikisi büyük, muntazam, güzeldir. Biri "Cum'a Mescid", diğeri "Mescid-i Nüvvâb"dır. Mütebâkīsi de ötede beride münteşir küçük ve zikre şâyân değildir.

İrânîlerin de güzel bir câmi'leri vardı ki, altmış sene evvel Hacı Muhammed Hüseyin nâmında biri teberruan kendi vatandaşlarına inşâ eylemiştir. Bu câmiin masârifini kısmen merhûm büyük "Aka Hân" Hasan Şâh hazretleri te'mîn eylediği gibi Hasanâbâd'da da eyyâm-ı Âşûrâya mahsûs bir mersiye mahallini inşâ eylemiştir. Vefâtından sonra kendisini bu mahallin ayrı bir yerinde defnetmişlerdir ki, âilenin resmî mezâr ve makber yerini teşkîl ediyor.

Bombay kasabasında aslâ umûmî hamamlar yoktur. Herkes kendi evinde kendisine bir hamam yapmış, orada istihmâm ediyor. Hindular için ise şevâri'-i umûmiyyenin köşe ve sapa mevki'lerinde Beledî tarafından hamam vazîfesini gören musluklar yapılmıştır ki, fakīr putperestler buralarda yıkanırlar.

Parsîlerin –ki eski Zerdüşt diyânetine peyrev Mecûsîlerdir– de Bombay'da o kadar ziyâde ma'bedleri yoktur. Bombay'ın ötesinde berisinde vâkı' birkaç âteşgedeleri olup daima içinde ateş yanar ve sönmez. Ancak bu âteşgedeler Fahr-i âlem Efendimizin vilâdet-i nebevîleri gününde bin üç yüz bu kadar sene evvel birden bire söndüğü, Mecûsî târîhlerinde mezkûrdur. Kendi âteşgedeleri önünden geçtikleri zaman hürmeten baş eğerler.

Ateş yakmak vazîfesini rüesâ-yı rûhânîleri olan "düstûr" –ki cem'i desâtîrdir– lar îfâ eder. Bu düstûrlar yaz kış baştan ayağa kadar beyaz serpûş ve elbise giymeye dînen mecbûr ve daima âteşgede –ateş yakılan yer– lerde, mevtâ mahallerini teşkîl eden tepe sırtında kendileri için sûret-i mahsûsada i'mâl eyledikleri yerlerde ikāmet ediyorlar.

(Hindistan'da mevcûd olan edyân ve mezâhible, usûl-i tedeyyün ve ibâdetleri hakkında ilerideki makālelerde tafsîlâtıyla kāri'lere ma'lûmat-ı mükemmele i'tâsı mukarrer bulunduğundan şimdiki makālede yalnız ibâdethânelere dair beyânâtta bulunmakla iktifâ ediyorum.)

[1] Günümüzde "Lucknow"

Putperest Hinduların ise –Budalılarla Brehmenlerdir– yalnız Bombay kasabasında binden ziyâde puthâneleri vardır. Hiçbir milletin ma'bedi Hindu ma'bedleri kadar dâhilen ve hâricen müzeyyen değildir. Bu ma'âbid dâhilinde sıra ile dizilen putlar gümüşten, som altından yapıldıkları gibi bazen gözleri yekpâre ve gâyet kıymetli kırmızı yâkūttan i'mâl edilmişlerdir.

Bütlerin kulakları ceviz, fındık hacminde güzel âbdâr incilerle tezyîn olunmuş ve boyunlarıyla, bileklerine dizi dizi gerdanlıklar ve bilezikler takılmıştır. Bu bilezikler ayaklarına da takılıp bazılarına kāim, bazılarına da kā'id vaz'iyeti verilmiştir.

Puthânelerin hâricdeki kubbesi bazen yuvarlak, bazen mahrûtî ve müsellesü'ş-şekl biçiminde nâzırînin gözüne ilişiyor. Puthânelerin kapıları gümüşten ve Hinduizm tarzında i'mâl edildiği gibi, içinde ve hâricindeki tahtalar da abanos, sisem gibi pek kıymetli ve değerli ahşâbdan yapılmasına dikkat ve i'tinâ gösterilmiştir.

Puthâne duvarlarında, köşelerinde isfenks (Ebü'l-hevl) şeklinde vücûdu insana ve kafası hayvânâta müşâbih heykellerle, maymun, öküz, kedi, fare ve buna mümâsil hayvan âbidelerle donatılmıştır.

Duvarlarına, kapılarına Hindular daima kokulu, yağlı şeyler sürmeyi teberrük için ihtiyâr ettiklerinden bu gibi puthânelerin önünden tramvay ve araba ile geçildiği zaman bu kokular bil-mecbûriyye insanın burun deliklerine hücûm edercesine giriyor. Bu puthâneler kasabanın hemen her tarafında, turuk ve şevâriinde, dar ve çıkmaz sokaklarında münteşirdir.

Büyük puthâneler ise Bombay'ın en ziyâde memerr ü ma'ber olan mevâkiinde vâkı'dir.

Âbideler, Heykeller, Demir Kanapeler,

Bombay Beledî ve hükûmeti, İngiltere Devleti'ne hizmet eden yerlilerin heykellerini **[359]** kasabanın mevâkı'-i muayyenesinde rekz etmiş ve böylelikle hem şehrin tezyînine hizmet, hem de Hindistan'da yaşayan anâsır-ı muhtelifeyi memnûn eylemiştir.

Bombay kasabasında mekâtib-i âliyye ve hastahâne inşâ eden "Cemşîdci" nâmında bir Parsînin heykeli kasabanın ortasında ayak üstünde rekz edilmiş ve o mahalle Parsee Statue nâmı verilmiştir.

"Band stend" mevkiinde de Bombay mahâkim-i âliyye-i hukūkıyye ve cinâiyyesi rüesâsından olup vefât eden bir Parsî ile bir Hindu hâkiminin beyaz mermerden ma'mûl heykelleri dikilmiştir. Yine bu mevkiin cihet-i garbîsinde Bombay'da vâlîlik eden bir iki zâtın âbidesi hâtıra kabîlinden vaz' olunmuştur.

Bombay'ın en mu'tenâ mevâkiinden olup en büyük hotel, ticârethânelerin merkezini teşkîl eden Fort mevkiinde ve meydânlığın ortasında İngiliz Kral-ı sâbıkı müteveffâ Yedinci Edvard ile oğlu şimdiki kralın heykelleri siyah çelikten yapılıp birincisi at üzerinde diğeri ayakta olarak rekz edilmişlerdir.

Bombay'ın yine güzel bir mevkiinde İngiltere'nin esbak Kraliçesi "Viktorya"nın genç yaşında olduğunu gösterir bir mermer heykel rekz olunmuştur. Osmanlı-Yunan Muhârebesi esnâsında gece vakti bu beyaz mermerden ma'mûl olan heykeli mechûl bir el sâbit ve siyah bir renkle boyadığı gibi boynuna da eski papuçları muhtevî bir hamâil takmıştır. Sabah olunca polis vak'adan haberdâr olarak taharriyât-ı amîkaya teşebbüs etmişler ise de cinâyetin fâilini her nedense elde edememişlerdir. Bu cinâyetin fâilini bulup hükûmete haber verenlere elli bin rupiye bir mükâfât-ı nakdiyye va'd edildiği halde yine bir netîceye destres olunamamıştır. En nihâyet heykeli yerinden Belediye kaldırarak yerine Kraliçe'nin diğer bir heykeli dikilmiştir.

Bombay Millet Bahçesi:

Bombay'da Victoria Garden İngiliz Kraliçesi Viktorya'nın nâmına izâfetle bir büyük millet bahçesi vaktiyle Beledî tarafından tanzîm olunmuş ve içine Hindistan'a, Amerika'ya Brezilya'ya ve dünyânın her tarafına mahsûs zühûr ve nebâtât gars edilmiştir. Bahçenin ortasında bandoya mahsûs güzel bir yer ta'yîn edildiği gibi ötesinde berisinde musanna' havuzlar, fıskiyeler, sun'î dağlar, tepeler, şadırvanlar yapılmıştır. Bahçenin medhalindeki binâda Hindistan'da yetişen her türlü çiçek, nebâtât tohumlarıyla Hindistan'da i'mâl edilen kumaşlarla mensûcâtın nümûneleri ve Hindistan yerlileri[ni]n giydikleri serpûşlar teşhîr edilmiştir. Binânın hâricinde de vaktiyle Madaras şehrinde yakalanan bir balina balığının iskeleti zâirînin nazar-ı dikkatini celb ediyor. Bu iskeletin tûlü her halde sekiz metre kadardır. Bahçenin diğer tarafında da demir oda ve kafesler derûnunda kaplan, arslan, yırtıcı hayvanların envâıyla türlü türlü maymunlar, kediler, köpekler, fareler, boğa yılanları, kefçe yılanları, hayzeran yılanları ve fil gibi dört ayaklı ve zâhif canavarlar bulunuyor. Yine bahçenin diğer cihetinde etrâfı demir tel ve tenekelerle ihâta olunan bir meydânlıkta da geyik, ceylan, hindu tavus kuşları ve sâir av hayvanlarının envâı bulundurulmaktadır.

En ziyâde bu bahçede câlib-i nazar-ı dikkat olan hayvanlardan biri yeşil renkli ve vücûdu çizikli bir kaplanla ak sakallı ve mavi kıçlı bir maymun ve yılanlardır. Bu zehirli yılanlar insanı soktukları zaman hemen o ânda öldürürler. Bir de bunların huylarında insanı ta'kīb etmek keyfiyeti vardır ki, son derece anûd oldukları anlaşılmıştır. Binâenaleyh İngilizler –hükûmet– yılan öldürenlere mükâfât-ı nakdiyye veriyorlar. Bununla beraber el-ân Hind yılanları ötede beride ve mezrûât ile bağ ve bahçe ve orman ve dağlarda mebzûlen bulunmakta ve hemen her gün insanları itlâfa sebebiyet vermektedir. Bu sebebden güzel bahçe ve tarlalarda pek ihtiyâtlı ve mücehhez bir sûrette gezmek mecbûriyeti Hindistan'da hâsıl olmuştur.

Havanın sıcak ve yağmurlu zamanlarında –ki tam şimdiki mevsimdir– bu haşerât-ı mûziyye meydâna çıkmakta tereddüd etmezler. Geçenlerde beni kendi sarayına da'vet eden zâtın bahçesinde bu yılanların biri bisiklete binen bir zâtı ta'kīb etmiş ise de derhâl öldürülmüştür.

Yılanların en ziyâde hazzettikleri bir şey var ise o da mûsikīdir. Hindular bunları mûsikī ile teshîr ederek torba içine bu yılanları bırakıp para mukābilinde oynatırlar. Oynatacakları vakit evvelâ kamıştan ma'mûl bir "ney" ile müteaddid

havalar çalarak sonra torbanın ağzını açıp yılanları çıkmaya müsâid ediyorlar. Mûsikī çalındıkça yılanlar türlü türlü vaz'iyet alarak oynarlar ve o dereceye gelirler ki "manyatize" olurlar. Akībinde yılancı bunları kendi eliyle tutup tekrar torbaya vaz' eder.

Bu millet bahçesinde güzel papağanlar da var. Kimi konuşur, kimi öter. Altmış beş yaşında bulunan bir papağan türlü türlü oyunlar ve sadâlar çıkarırdı.

İlm-i hikmetle, tabîiyyât okuyanlar için böyle bahçelerin kıymeti çoktur. Dârülfünûn talebesi; okudukları şeylerin tatbîkātını bu bahçelerde kolaylıkla yapabilirler.

Bahçenin güzel mevâkiinde demirden süslü ve boyalı kanapeler istirâhat için vaz' edilmiş ve çiçek koparmak ve ağaçlarla nebâtâta dokunmak keyfiyeti şedîden taht-ı memnû'iyyete alınmıştır.

Bahçenin zemîni iri ve ince çakıl taşlarıyla tefrîş olunmuş, ayrıca ot [ve] çiçeklerden güzel hendesî şekiller vücûda getirilmiştir.

Bu bahçede şâyân-ı dikkat olan hayvânâttan biri de bir havuz derûnunda bırakılan bir çift aygırdır. Bunlara mahsûs havuz içinde sun'î tepe ve delikler yapılmış, ve gece vakti mezkûr deliklere girip uyurlarmış. Bu hayvânâtın yemekleriyle sularını vakit ve zamanında vermekle muvazzaf me'mûrlar yine Beledî tarafından ta'yîn olunduğu misillü, bahçenin tanzîf ve tathîriyle tanzîmine me'mûr birçok müstahdemîn dahi ayrıca istihdâm olunmaktadır.

Bombay'ın herhangi noktasından olursa olsun yirmi para ücretle tramvaya binilir ve mezkûr bahçeye birkaç dakīka içinde gidilebilir.

Bu millet bahçesinden başka Bombay'ın mevâkı'-i mu'tenâsında diğer büyük ve küçük bahçelerle sâat kuleleri yine Beledî tarafından yapılmıştır. Büyük cadde ve bulvarlarda, deniz kenarlarında, teferrüc yerlerinde Beledî tarafından binlerce kanapeler konulmuş ve ahâlinin istirâhatleri lâyıkıyla te'mîn edilmiştir.

Bombay Belediyesi'nin Şâyân-ı Hayret Himmeti:

Bombay kasabasında her gece bir milyon elektrik ve havagazı nârları yanmakta, geceyi hemen hemen gündüze kalb etmektedir.

Bombay Beledîsi'yle masârifât ve vâridâtına dair ayrı bir makāle tahsîs edeceğim ki birçok tetebbu' netîcesinde bu ma'lûmâtı elde etmişim. Ümîd ederim ki Memâlik-i Osmâniyye Beledî reisleriyle Beledî me'mûrlarının hükûmetin ve milletin nazar-ı dikkatlerini celb eder de biraz iş görüp politika dedikodularından vazgeçerler. Zirâ memleket lakırdıyla değil ancak nâmûskârâne iş ve vazîfe görmek sâyesinde umrânın derece-i kusvâsına irtikā eder.

Bombay Beledîsi ahâlinin "Ladtenis", "futbal", "polo" –top çomak oyunudur ki at üzerinde oynanır–, "kriket" –çelik çomak oyunudur– oyunları için birçok meydânlıklar, çimenlikler dahi tahsîs eylemiştir ki her akşam buralarda oyuncular oyun elbiseleriyle arz-ı endâm ederek envâ' oyun ve mümârese-i bedeniyyede bulunurlar. Oynadıkları mahallin etrâfında da seyirciler için kanapeler konulmuştur. Oynayanlarla seyircilerden bir şey alınmaz.

Hâlihâzırda ise Bombay Beledîsi Bombay'ın "Kale" mahallesinde büyük bir müzehâne inşâ etmekle meşgūldür. Bu binâya iki milyon lira tahsîs olunmuştur. İnşââtın **[360]** hitâmında, Hindistan'ın âsâr-ı atîkasıyla ma'mûlât ve masnûâtı, hemen her şeyi burada enzâr-ı umûmiyyeye teşhîr edilecektir.

Bombay umûmhânelerinde bulunanların da günde bir defa muâyeneye tâbi' tutulduklarını ve hasta olanların derhâl Beledî etıbbâsı tarafından hastahâneye gönderildiklerini Beledî a'zâsından ve Bombay'ın en ileri gelen zengin müslümanlardan "Sir Fâzıl Bay" bana söyledi.

Beledî fevkalâde bir sûrette ahâliden her türlü vergi alır ve fakat râhatlarını da bi-hakkın te'mîn ve teshîl eyler.

Bombay Beledî Reisi "Fîrûzşâh" nâmında bir Parsîdir ki cidden memleketin hâkim ve âmir-i ma'nevîsidir. İngiliz-ler ona tâcsız kral ma'nâsını mutazammın A King Without Crown diyorlar. Cidden bu tâcsız kral bir hükümdâr kadar emri nâfiz ve mesmû'dur. İstediği binâyı, mağazayı, sokağı, mahalli hâsıl her yeri –Beledî Kānûnu mûcebince– bir sâat içinde yıkabilir. Kimse ona muhâlefet ve mukāvemet edemez. Beledî reisleri böyle nâmûslu, servetli, ma'lûmâtlı olurlarsa elbette bulundukları memleketi i'mâr ve ihyâ ederler. Yok çeribaşı ve mütegallibeden olurlarsa ve sırf kendi nüfûz ve menfaatini ta'kīb edecek olurlarsa bilakis devlet ve milleti batıracaklarına hiç şübhe yoktur.

Ben Memâlik-i Osmâniyye'de, bilhassa Irak'da öyle Beledî reisleri tanırım ki, bazıları çeribaşı kesilip ahâliyi hükûmet aleyhinde bulunmaya teşvîk ederler. Bazılarında da frengi hastalığı vardır ki, artık o memleketin ahvâl-i hâliyyesinin ne kadar fenâ ve iğrenç olduğunu Beledî reisini görmekle anlaşılır.

Evet Bombay Beledîsi tiyatro ve sinematograf yerlerinin kavâid-i hıfz-ı sıhhate muvâfık olmasına, tenvîrâtıyla, yelpâzelerinin muntazam ve mükemmel olmalarına dikkat ediyor. Kaç kişilik bir yeri istîâb ettiğine dair tiyatrolarla sinemahânelere "sartifikit" –tasdîknâme– verilir. Sırık –canbaz oynayan yerdir– ve yarış mahalleri de Beledî tarafından ta'yîn olunur. Meyhâneler, meşrûbât, tütün ve mağaza dükkânlarıyla, esliha mağazaları yine Beledînin ta'lîmâtına harfiyyen tâbi' bulunurlar. Polis Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'nden, Belediye'den ruhsatnâme-i mahsûsayı hâiz bulunmayanlar, tütün, meşrûbât, silâh satamaz. Mağşûş eşyâ ve emtia –ister me'kûlât, ister meşrûbât olsun– satanlardan Beledî fâhiş bir cezâ-yı nakdî alır. Bu cezâ kemmiyet ve mikdara göre ta'yîn edilir. Geçenlerde mağşûş yağ satan bir dükkâncıdan yüz ron –ki yedi Osmanlı lirası eder– Bombay Beledîsi cezâ-yı nakdî aldı ve herifin dükkânıyla ismini de gazetelerle i'lân etti. Bir daha kimse mağşûş eşyâ satabilir mi? Hem cezâya hem de fenâ şöhrete dûçâr olur ki ma'nen ve maddeten mutazarrır olur demektir. Sâirîne ibret için Beledî tarafından esnâf ve tüccâra icâbında böyle dersler verilir.

Ahâli tarafından nutuk ve konferans vermek ve icâbında büyük bir zâta ahâli tarafından beyân-ı hoş-âmedî etmek için Bombay'ın taraf-ı şarkīsinde "Town Hall" nâmıyla büyük bir binâ, binânın dâhilinde gāyet vâsi' bir salon Beledî Dâiresi tarafından inşâ olunmuştur. Burada binlerce halk

pek râhat ve âsâyişle barınır. Merdivenleri yüzlerce adamın kolaylıkla çıkabilmesi için sûret-i mahsûsada i'mâl olunmuştur.

Beledî Dâiresi makābir ve mezârlara da müdâhale ederek her tâife için sıhhî makber ve mezâr yerleri gösterdiği gibi Hindularla Mecûsîler –ateşperestlerdir– için de mevtâlarını ihrâk ile dağ zirvelerinde lâşe yiyen kuşlara yedirmeye mahsûs mahaller tahsîs eylemiştir.

Polis ve Âsâyiş:

Hindistan'da Beledî ve Polis vezâifi ayrı ise de daima tev'em ve mukārin bir halde devam ediyor. Beledî tanzîmât ve tertîbâta, Polis âsâyiş ve emniyete bakar. Polis kumarhâneleri, umûmhâneleri, fenâ ve şübheli yerleri dâimî tarassudâtında bulundurur. Hırsızları, kaçakçıları yakalamak, âdâb-ı umûmiyyeyi muhâfaza etmek tamâmıyla Polis vezâifindendir. Yolda birisi bir şey bulursa derhâl karakolhâneye teslîm etmekle mükelleftir. Arabasında unutulan eşyâyı arabacı en yakın karakolhâneye teslîm etmezse hem tevkīf, hem de cezâ-yı nakdîye tâbi' tutulur. Gözlüğümü arabada bir gün unuttum. Arabanın numarasını da hâtırımda tutamadığım halde iki gün sonra polis gözlüğümü bulunduğum hotele gönderip ilmühaberini aldı. Hayretten kendimi zabt edemeyip tafsîlâtını öğrenmek için karakolhâneye kadar gittim. Binnetîce benim eşkâlimle bindiğim hoteli arabacı polis karakolhânesinde bu me'mûra söylemesi üzerine beni arayıp bulmuşlardır.

Cinâyet vukū' bulur bulmaz yirmi dört sâat geçmeksizin Polis fâili arar bulur, Adliyeye, mahkemeye tevdî' ve teslîm eder.

Ormanlarda av peşinde gezen bir İngiliz geçenlerde gece vakti Bombay'ın hâricindeki dağlarda iki adama tesâdüf eder. Onları hırsız zannederek her ikisini de öldürür ve otomobiline râkib olduğu halde kemâl-i sür'atle ikāmetgâhına gelir. Otomobilin numarasıyla içindekinin hüviyeti polislerce mechûl bulunduğu halde üç gün sonra kātil tutulup mahkemeye tevdî' olunur. Polis işleri insana âdetâ kerâmet ve mu'cize gibi geliyor. Hele beş on sene evvel Bombay'ın yerli müslümanlarından "Hân Sâhib" nâmında bir polis Müdîr-i Sânisî var imiş ki gece yarısı filân yerde bir cinâyet olmuştur, diye kendisine haber verdiklerinde biraz düşündükten sonra filân yerdeki filân herîfi yakalıyınız emrini verir ve cinâyetin tam fâilini yakalamaya muvaffak olurmuş.

Polisler içinde hafiyeler de vardır. Fakat bunlar bizim eski bildiğimiz hafiyeler gibi olmayıp hırsızlarla cânîleri, hükûmet aleyhinde siyâsî entrika çevirenleri ta'kīb ve harekâtlarını gözlemekle iştigāl ederler. Memâlik-i ecnebiyyeden, husûsiyle içinde inkılâb husûle gelen yerlerden gelen ve câlib-i şübhe olan kimseler hakkında da ta'kībât-ı hafiyye icrâ ettiler.

Hülâsa hükûmet polis, Beledî me'mûrları açık gözlü ve daima uyanık bir halde bulunup vazîfe-i resmiyyelerini gereği gibi îfâ ediyorlar. Ahâli, inzibât ve kānûnun icrâ-yı ahkâmı sâyesinde kendi vazîfelerini tanımışlardır. Herkes kendi işi gücü ve vazîfesi peşindedir. İğne ucu kadar kānûn dâiresiyle onun tahtît ve ta'yîn ettiği hakkında kimse tecâvüz edemez. Âsâyiş ve emniyet tâmâmıyla hüküm-fermâdır. Herkes canından, mâlından, nâmûsundan, râhat ve âsâyişinden emîndir. Tabîîdir ki, böyle müreffeh ahâli ferâğ-ı bâl ve hâtırla işlerini ta'kīb eder. Vazîfe-i ictimâiyyelerini edâ ederler.

Bombay **S**[sin]**. M. Tevfik**

Edirne Mektupları:

İSTANBUL - EDİRNE

İnâyet-i Sübhâniyye ile Salîb'in pençe-i zulmünden halâs bulan bir İslâm pâyitahtını, Sultân Selîm ma'bed-i ulvîsini ziyâret etmek muktedir olan her müslüman için bir vazîfe, bir vecîbedir. Zâten o mukaddes yerde kemâl-i huzû' u huşû' ile bir namaz kılmayı istiyordum. Şimdi ise *Sebîlürreşâd* nâmına da ziyâret mecbûriyeti hâsıl olmuş idi. Seyâhat yorganı daima bağlı duran bizim şöhretli seyyâhımız, muhterem Abdürreşîd Efendi babamız berây-ı ta'tîl İstanbul'da bulunan oğlunu da bu ziyâretten mahrûm etmek istemedi. **[361]** 17 Temmuz Çarşamba sabahı zevâlî sekizde hareket eden askerî trende üçümüz de birer yer bulabildik. Askerle dolu vagonların teşkîl ettiği silsileyi baş sağa sola döndürülmeden nazar ihâta edemez. Bulunduğumuz kompartımanda muhtelif üniformada zâbitân ile Babaeski'ye kadar bize refâkat edecek Garb Ordusu'ndan gelen bir tabur imâmı, bir de tüccâr olduğu anlaşılan bir sivil var. Vechine nisbetle sarığı bir, iki endâze büyük olan imâm efendi sekiz aydan beri vazîfesini îfâya henüz vakit bulamadığından dolayı müteessir, müteessif.

Sormaya lüzûm gördük: – Tabur imâmlarının vazîfesi nedir?

– Vakt-i hazarda askere namaz kıldırmak, va'z u nasîhat etmek, bir de tabur sandığı komisyonunda bulunmak.

– Çok güzel! Yâ vakt-i seferde?

– Vakt-i seferde bir iş yok.

– Öyle ise teessüre, teessüf[e] hakkınız var! İnşâallâh îfâyı vazîfe için yakında zamân-ı fırsat hulûl eder!..

* * *

Sivil Çatalca'ya kadar gidip akşam avdet edeceği cihetle, trenin zamân-ı avdetiyle meşgūl. "Filân sâatte avdet edecek, yahud hareket edecek" diyeceği yerde "kaçacak" ta'bîrini kullanınca gazeteyi mütâlaaya dalan baba hemen irkildi:

– Sizde ne tuhaf bir hâlet-i rûhiyyedir bu, dedi, "gitmek" ta'bîri yerinde "kaçmak" kelimesini kullanıyorsunuz.

Fuzûlî avukatlığı deruhde ederek îzâhât-ı lügaviyyede, hüsn-i te'vîlâtta bulundum. Adamcağızı memnûn ettik ise de, seyyâh babayı kandırmak mümkün olamadı. O "kaçmak" lügatini kabûl etmiyor vesselâm.

* * *

Gazetelerin bugünki muhteviyâtına kesb-i vukūf eyledikten sonra müdâvele-i efkâra başlanıldı. Kompartımanda bulunan zâbitlerden biri: – Ne dersin baba, dedi, Edirne'yi acaba bizde bırakacaklar mı?

Baba birden bire gürledi: – Bu, nasıl suâl? Böyle düşünen bir zâbite tesâdüf ettiğim için teessüf ederim.

– Yani Düvel-i Muazzama orada kalmamıza müsâade edecek mi?

– Birâder Düvel-i Muazzama'yı düşünecekler var; bir zâbit, bâ-husûs bir İslâm zâbiti Allah'ından ve kılıcından başka bir şey tanımaz. Sizin yegâne düşüneceğiniz şey: Acaba ilerisi için hükûmet ne zaman "Arş!" diyecek?.. Düvel-i Muazzama değil, dünyânın küffârı bir araya gelse yine bir zâbit için bundan başka şey düşünmek yakışık almaz.

– Doğru söylüyorsunuz!.. diye adamcağız sorduğuna peşîmân oldu.

* * *

– Ekşi yüzlü kondüktörün: – Haydi bilet!... azarına karşı herkes kuzu gibi biletini uzattıysa da baba bileti az kalsın herifin gözüne sokuyordu. Gittikten sonra, ben anlamadım zannıyla kondüktör efendiyi bana takdîm etti:

– Rum dostumuz!

– Olur a, tâbiyyeti Osmanlı olduktan sonra…

– İşte bu kafa ile frenkler sizin canınıza rahmet okudular ya. Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler Osmanlıdır da müslümanlar Osmanlı[lı]ktan hâriç mi? Ne olur kumpanya birkaç dâne de müslüman bulundursa?.. Herifin yüzünü gördün mü? Her kılından bin domuz asılırdı… Fakat sizin gibi koltuk düşkünü millet için bu hal azdır bile!..

* * *

– Baba, sen şu Moskof çayından bize de bir bardak lütfedecek misin?

Cevâb olmak üzere baba kaşlarını gererek bir baktı, sonra da güldü.

* * *

Şimdi İstanbul'dan uzaklaşıyoruz. Baba Asya ve Afrika (Trablusgarb) seyâhatlerinde kendisine arkadaşlık eden ispirto makinesinde İstanbul'da Mişon'dan aldığı teneke ibrikteki çay suyunu ısıtmakla uğraşırken oğlu Münir Efendi de çay teferruâtını, elmalı, kayısılı Tatar pastalarını muhtevî olan küçük bir tavla cesâmetindeki kayışlı tahta kutunun kapağını fırladığı tahta çenbere yerleştirmekle meşgûl. Kapak yerleşti; tersine konarak üzerine ütülü gâyet temiz dört köşeli bir beyaz peşkir örtüldü. Tabaklar, bardaklar, Rus markalı şeker kutusu Münir Efendi tarafından büyük bir i'tinâ ile yerleştirildi. Pastalar da sıralandı. Baba sabırsızlanmaya başladı.

Hakîkaten hazret için çay mâ-bihi'l-hayâttır. Çayı al, ekmek de yemez, aklı da yürümez. Kendisinin sözüdür: "Bir gün çay içmesem kafam sersemleşirse." Arab iki hurma ile yaşayabilirse, baba da iki dirhem çay ile gününü geçirebilir. Japonya'ya gider, denizlerde günlerce çalkanır, Afrika çöllerinde aylarca dolaşır, muhârebelere bile iştirâk eder; çayı yanından eksik etmediği için hiç yorgunluk hissetmez. Sonra meselâ evinde bir gün çaysız kalırsa baba hastadır, yemekten kesilir.

Nihâyet çay kotarıldı, bir bardak da imâm efendiye sunuldu. Baba küçük bir şekeri dili altına koymuş, şapır şupur bardaklar tevâlî ediyor.

* * *

Tren muttasıl gidiyor. Etrâfımızda askerler kaynaşıyor. **[362]** Sağda, solda beyaz çadırlar göze çarpıyor. Hadim köyünü geçtik. Çatalca'ya yaklaşıyoruz. İstihkâmlar görünüyor, karşıki sırtlarda güneş gibi parlayan çadırlar, nazarınızla beraber kalbinizi de, hayâlinizi de âgūş-ı lem'adârına almış. Şimdi Ehl-i Salîb hücûmlarını def' ile uğraşan Salâhaddîn-i Eyyûbî ordularının çadırları hayâlinizde beliriyor.

Ne bitmez, tükenmez cidâl-i müdhiş! Binlerce senedir, nûr-ı ilâhîyi söndürmek için âlem-i küfr ittihâd etmiş; zaman zaman ordularını, yüzbinlerce, milyonlarca vahşîleri İslâm'ın üzerine saldırıyorlar; *Kur'ân*'ı öldürmek için ellerinden geleni yapmaktan bir ân geri durmuyorlar.

Fakat ne kadar uğraşsalar beyhûdedir ve adl-i ilâhîye karşı biz müslümanların i'tikādı lâ-yetezelzeldir. Her halde nûr-ı ilâhî yükselecektir. Ne şereftir o ümmete ki zalâm-ı küfr içinde nûr-ı ilâhîyi yükseltmek onun dûş-ı himmetine tevdî' olunmuştur.

Şu çadırın başında elinde süngülü tüfek biri bekliyor. Bu kimdir? Neyi bekliyor? Bu bir müslümandır, Anadolu'nun hücrâ bir köşesinden, yahud Arabistân'ın kumlu sahrâsından gelmiştir; bu topraklarda, ne bir dönüm tarlası vardır, ne bir dikilmiş fidanı. O halde bu kahramanı buralara, bu cihâd meydânlarına koşturan, seve seve hayatını feda ettiren nedir? Onu Mehmed'e sorunuz, hiç şübhesiz size diyecek ki:

– Allah için…

Evet Allah için. Başka hiçbir şey yoktur. Bütün bu meşakkatlere katlanması, hatta hayatını fedâ etmesi fîsebîlillâhtır. İşte şu süngülü müslümanın Allah'tan başka beklediği hiçbir şey yoktur: Allah'ı müdâfaa edecek, Allah'ına yardım edecek… Şu âciz müslüman neferinin yüklendiği yüke bak! Ne yapmalı, hikmet-i ezeliyye böyle. İşte İslâm; gālib, mağlûb; böyle, nihâyete kadar yeryüzünü zulmet-i küfrden tathîr ederek nûr-ı ilâhîyi kemâle getirinceye kadar uğraşacaktır. Bu, ezelî vazîfesidir.

* * *

Çatalca'dan i'tibâren harâbeler başlıyor. Tâ pâyitaht kapılarına kadar sokulan Ehl-i Salîb orduları geçtikleri yerlerde hayattan nişân bırakmamışlar, bütün âşiyânları hâk ile yeksân etmişler. Karşıda taş yığınlarından ibâret kalan şu âşiyânda, şu harâbede kırmızı yorganını yıkık duvarına serip yağmurlar altında çamurlar içinde kalan bîçârenin hâli yürekler paralar! Onu, niçin bu hâle getirdiğini hıristiyan neferinden sorunuz; hiç şübhesiz size diyecek ki:

– Oradaki ışığı söndürmek için…

İşte Salîb'in de ezelî vazîfesi!

H[ha].

* * *

Anadolu Mektupları:

BURSA - KARACABEY

Karacabey'in ismi mukaddemâ Mihaliç idi. Karacabey kazâsı Bursa'nın 72 kilometre garbında ve on sekiz sâat kadar bu'd-i mesâfede vâkı'dir.

Buraya yaylı, makaslı tatar arabalarıyla körüklü fayton işler. Arabacılar müşterînin yabancı, bâ-husûs elbisesi muntazam, düzgünce olanlardan fazla para istemekten kat'iyyen

çekinmezler. Alelekser tatar arabaları 4 mecîdiye, fayton 7 mecîdiyeye gider.

Arabalar yazın gidip gelirken güçlük çekmezler ise de, kışın şoselerin mürûr-ı zamanla bozulup taşları gāib olarak toprak kalmasından, dolayısıyla yolların bir çamur deryâsı hâlini almasından fevkalâde sıkıntı, müşkilât çekilir.

Şosede en ziyâde nazar-ı dikkati celb eden şeylerden birisi köprülerin gāyet eski ve harâb bulunmasıdır. Meselâ: Nilüfer Çayı üzerinde bir köprü var. Mezkûr köprüden araba geçtikçe köprünün her tahtası bir kere kalkıp indiğine bakılırsa asır-dîde bir köprü olduğuna, belki ihtiyârlığından dolayı hiç kimse tarafından ehemmiyet verilmediğine hükmedilir. Esnâ-yı râhda nazara çarpan şeylerden birisi de beş, on hâneden, beş on bacadan ibâret İslâm köylerinin manzarasıdır. Bu gibi manzaraların İslâm köyleri olduğuna en birinci delîl hânelerin alçak, eski, vîrân, ottan, samandan inşâ edilmiş olması; köyün câmi-i şerîfiyle minâresinin –hemen ekseriyâ– yıkık, müşrif-i harâb bulunmasıdır. Halbuki ötede gözünüze gāyet güzel ve muntazam şehirlere lâyık iki, üç kat evler çarpar ki bunlar da hıristiyan köyleridir. Demek ki biri zillet ve meskenete, diğeri de refâh ve saâdete koşuyor.

Üç dört sâat uzaktan gümüş bir tepsi gibi güneşin şuââtından parlayan ve derûnunda birkaç adanın üstünde köyler bulunan "Apolyo[n]d" gölü gözüktü. Yolun icâbı, muttasıl göle doğru yaklaşıyorduk. Nihâyet gölü ta'kîben bir hayli gittikten sonra gāyet köhne, tahtaları eskimiş Uluâbâd köprüsünü geçtik. Uluâbâd küçük bir gölün ismi olduğu gibi göl civârında bulunan bir karyenin de ismidir. Her nedense köy ve civârında ağaçtan eser yok idi. Bu karyede Karacabey'e araba ile iki sâatte gidilebilir.

Karacabey'e yaklaştıkça akıntısı hafîf, genişçe, seyr ü sefere kābiliyetli bir dere gözüktü. Maatteessüf dereden insanlar yerine mandalar istifâde ediyordu.

[363] Karacabey arâzîsinden dört dere geçer. bunlardan birincisi: Simav taraflarından gelen "Hanife Deresi" ki Susığırık nâmıyla ma'rûftur. Diğeri: Manyas taraflarından gelen "Karadere" ile "Apolyond" gölünden çıkan Kirmasti ve Keşiş dağlarından gelen Nilüfer çay ve dereleridir. Bu dereler kasabanın yarım sâat mesâfesinde vâkı' "Çarıkköy" nâm mahal yakınında birleşip iki sâat mesâfe kadar gittikten sonra "Karacabey" deresi nâmını alarak denize dökülürler. Denize dökülen mahalle "Karacabey Boğazı" denir.

Bu derelerden hâlihâzırda bi-hakkın istifâde edilemeyip belki mazarratları dokunuyor. Çünki deniz lodoslu olduğu zamanlarda boğaz önüne kum dâneleri toplanarak derenin denizle irtibâtını kestiğinden boğaz tıkanıyor. Bu esnâda seyr ü seferin kat'iyyen imkânı yoktur. Şâyed poyraz esecek olursa boğazda terâküm eden kumlar denize döküleceğinden derelerin birleştiği mahalden boğaza kadar altı düz dere mavnaları bin müşkilât ile seyr ü sefer yaparlar. Bâ-husûs kışın derelerin kâffesi birden tuğyân edip kasaba ovasını kâmilen su basar. Âdetâ kasaba arâzîsini bir göl, bir bataklık hâline koyar. Bu yüzden kasaba arâzîsi ile ovaya tesâdüf eden 70, 72 pâre köyün arâzîsini mahv u perîşân ettiği gibi yazın da bataklıkların kurumasından mütevellid sıtma ve sâire gibi dehşetli sârî hastalıkların zuhûruna meydân verir. Sıtmanın köylerde bilhassa cehâlet yüzünden yaptığı tahrîbâtın haddi hesâbı yoktur.

Sâniyen bu feyezân dolayısıyla Hazîne-i Devlet'in a'şârdan mühim bir sûrette mutazarrır olması keyfiyetidir. Bunu isbât için kazâ a'şâr defteri tedkîk edildikte su bastığı sene a'şârıyla, basmadığı sene a'şârı beyninde büyük bir fark görülür. Dere tathîr olunarak su basmanın önü alınacak olursa bir tarladan iki defa mahsûl alınması kābildir. Meselâ su basmadığından dolayı Teşrinievvelde ekilen mahsûl Mayıs ayında idrâk olunur. Ba'dehû idrâk edilen mahsûl yerine mısır, susam… ilh. gibi yaz mahsûlâtı zer' olunabilir. Âdetâ küçük bir Mısır demek. Nitekim su basmadığı yerlerde senede iki defa mahsûl alınıyor. Çünkü toprak fevkalâde münbit ve mahsûldârdır.

Sâlisen derelerin taştığı sene mahsûlât ve mezrûât mahvolduğundan havâyic-i asliyyenin en mühimmi bulunan "buğday" bi'z-zarûr memleketi idâre etmediğinden hâriçten (Dersaâdet vâsıtasıyla) Avrupa ve Amerika'nın mağşûş, mahlût, âdî, acı unları celb edilerek beher kıyyesi peşin para ile iki guruşa, veresiye olursa daha ziyâde bir fiyâtla satılır. Bâ-husûs senelerden beri iliklerimize işlemiş insâfsız ma'rûf ihtikârımız zammedilince fukarâ-yı ahâlinin çektiği meşakkat ve sıkıntının nasıl olacağını siz takdîr ediniz. Demek ki bir kîle buğday bir buçuk misli fiyâtla satılıyor. Ekseriyâ böyle. İçlerinde munsıfları da bulunması mümkün. Lâkin pek az.

İhtikârın bir derece olsun önünü alıp köylülerimizi varta-i sefâletten kurtarmaya yegâne çare kazâ ve nâhiye merkezlerinde Zirâat Bankası tarafından "zahîre depoları" te'sîs etmek –aynı, yahud bedeli mahsûl vaktiyle alınmak şartıyla– mu'tedil fiyât ile köylülere zahîre vererek köylülerimizi fakr u zarûretten kurtarmakla olur.

Bundan 30 sene akdem İngiliz tebaasından Mösyö Vayt nâmında bir adam kasabaya bir çâryek mesâfede dere kenarında yaptırdığı un fabrikasının istikbâlini, hayatını kurtarmak ve binnetîce küçük istimbot vesâire gibi merâkib-i bahriyyenin seyr ü seferini te'mîn etmek için Karacabey Boğazı'nı "taraklama" ameliyâtıyla temizleyip 10 sene kadar muâmelât devam etmiştir. ba'dehû 20 sene kadar muattal kalması üzerine Dilâver Paşazâde Raûf Bey epeyce uzun bir müddet zarfında temizlemek ve seyr ü sefere kābiliyetli bir hâle getirmek şartıyla Nâfia Nezâreti'nden imtiyâz almış. Mûmâileyh beher hisseden "yüzde otuz dört"ü kendisine terkedilmek şartıyla bir anonim şirketi teşkîl ettirmiş. Fâhiş olduğu için ahâliden kimse rağbet etmemiş. Bu senelerde imtiyâz müddeti hitâma ermiş. Nihâyet 3'üncü defa olarak temdîd-i müddetini mutazammın evrâk Nâfia Nezâreti'nde imiş. Gazetelerde gördüğümüze göre Nâfia Nezâreti mûmâ-ileyhin üzerinden imtiyâzı almıştır. İşte bu gibi mes'eleler ahâliyi hükûmete bir türlü ısındıramıyor. Daha açıkçası herkes ânî şedîd, serî' icrâât istiyor. Vâkı'â Nâfia nezâreti diğer bir kumpanyaya, yahud diğer bir zâta imtiyâzı verecek ise de ameliyyâtın husûl-pezîr olması senelere muhtâc olduğundan esâs i'tibâriyle mülkten ma'dûd olan Karacabey Ovası senelerce sular altında kalacak; milletten sayılan ahâli de daha nice seneler sıtmalara, kaht u galâya ma'rûz kalacaktır.

Karacabey: **Ömer Fuad**

ŞUÛN

Âlem-i İslâm Tezâhürât:

Rangon Müslümanları – Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 29 Temmuz sene 1913 târîhi ve Hindistan'da kâin Rango[n] şehrindeki Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi Ahmed Molla Dâvud imzâsıyla takdîm kılınan telgrafnâmenin tercümesidir: "Edirne ile arâzî-i sâirenin istirdâdından dolayı arz-ı tebrîk ve tehniyet eder ve Hilâl-i Ahmer'e âid olmak **[364]** üzere Osmanlı Bankası vâsıtasıyla takdîm kılınan bin üç yüz doksan bir İngiliz lirası ve on beş şilin on bir pensi mezkûr bankadan ahz ve teslîm buyurmalarını istirhâm eylerim."

Bulvar Müslümanları – Mesned-i Sadâret'e 29 Temmuz sene 913 târîhiyle "Bulvar"daki Müslüman Kulübü tarafından takdîm kılınan telgrafnâmenin tercümesidir: "Edirne'nin istirdâd ve işgālinden dolayı millet-i Osmâniyyeyi ve kahraman Enver Bey'i tebrîk eder ve hükûmet-i Osmâniyye Hilâfet-i İslâmiyyenin şeref ve haysiyetini muhâfaza eylemesini temennî eyleriz. Fermân."

Natal Müslümanları – Makām-ı Sadâret'e 30 Temmuz târîhiyle Natal'dan Mahfil-i İslâm tarafından keşîde olunan telgrafnâmenin sûretidir: "Edirne'nin işgālinden dolayı Devlet-i Osmâniyyeyi tebrîk eyleriz."

Ehl-i Salîb Mezâlimi:

Dört Bin İslâm Esîrinin Şehâdeti – Başkumandanlığına verilen bir rapor müfâdına nazaran Bulgarlar evvelce Edirne'de habsedip bilâhare Eski Zağra'ya sevk etmek üzere yola çıkardıkları "4.000" Osmanlı esîrini hemen kâmilen şehîd eylemişlerdir. Bu dört bin esîrden yalnız yirmi biri hayatlarını kurtarabilmiş, bu fecâyi' ve mezâlim hakkındaki tafsîlâtın bir kısmını da bu yirmi bir kişiden Osmanlı toprağına ilticâ edebilenler vermişlerdir.

Hicâz:

Medîne Züvvârı – Hicâz Demiryolu İdâresi'nce tertîb edilen tren-i mahsûslarla Receb-i şerîfde Medîne-i Münevvere'yi ziyârete giden züvvâr-ı kirâm takrîben on bini buldu. Gerek Hayfâ ve Medîne'de, gerek esnâ-yı râhda idâre-i mezkûre ekâbir-i me'mûrîniyle hareket me'mûrları tarafından görmüş oldukları teshîlât-ı umûmiyyeden memnûn kalan züvvâr-ı kirâm Mısır matbûât-ı İslâmiyyesiyle izhâr-ı hissiyyât-ı şükr-güzârîde bulunmuşlardır.

Harem-i Şerîf Minâreleri – Harem-i Şerîf-i Nebevî'nin elektrikle tenvîri için bir makine ile âlât ve edevât-ı lâzımesi mahalline gönderilmiş ve ameliyât-ı te'sîsiyye de hitâm bulmuş olduğu cihetle Harem-i Şerîf'de bulunan bütün minâreler Ramazân-ı mübârek'de elektrikle tenvîr edilecektir.

Maskat:

Müslümanlar Çarpışır, Ecnebîler İstifâde Eder – İbâziye ulemâsının serefrâzı bulunan Eş-şeyh Abdullah Efendi bin Hamîdiye Es-sâlimîn ile meşâyihden bazıları husûle gelen ittifâka binâen Râşid Efendi El-harûsî nâmında bir zâtı kendilerine imâm nasb ederler. Bu nasb keyfiyeti ahâlinin ekserîsi tarafından dahi memnûniyetle telakkī edildiğinden imâm-ı cedîde tâbi' olurlar. Ba'dehû imâm-ı cedîd tevâbiiyle beraber Ummân-ı Kadîm'in merkezi olan "Nizvâ" kasabasına yürür. Kasaba cüz'î bir mukāvemetten sonra ellerine düşer. Şehrin sukūtuna, kasabada bulunan Maskat Sultânı es-Seyyid Faysal Efendi asâkirinin temerrüd ve isyânıyla beraber hıyânet etmeleri sebeb olmuştur. Kasabanın hâkimi Seyf Efendi bin Hamd Maskat hükûmetine mufassal bir takrîr gönderdikten sonra intihâr etmiştir. Maskat hükûmetinin sultânı Faysal Efendi bu vak'aya fevkalâde ehemmiyet vererek sevâhilde kâin kasabalardan "Semâyil" kasabasına oğlu Nâdir ve "Mudgā" kasabasına dahi diğer mahdûmları Hamd ve Hammûd Efendileri gönderir. Lede't-tahkīk sultân-ı müşârunileyh ahîren ma'iyyetinin ekserîsi kendine hâin olduklarına yakīn hâsıl eylediğinden ve imâm-ı cedîd "Nizvâ" kasabasından sultân üzerine yürüdüğü takdîrde önlerine çıkacak mu'temed askeri de kalmadığından Nûru'l-bahr ganbotunu, sultâna sadâkatini el-ân muhâfaza eden Eş-şumûh aşâyirinden mikdâr-ı kâfî kuvvet celbi için, Ruûsü'l-cibâl memâlikinin iskelesi olan "Huzab" kasabasına göndermiştir. İngilizler ise hücûm için fırsat terakkub etmektedirler.

Fas:

Mulay Abdülhafîz Hicâz'a gidiyor – Sâbık Fas Sultânı Mulay Hafîz bu sene hacca niyet ederek Mağrib-i Aksâ'dan hareket etmiştir. Bugünlerde Port Said'e muvâsaletlerine intizâr olunuyor. Ma'iyyeti ricâlinden 15 zâtı refâkatinde götürüyor.

Türkistan:

Türkistân-ı Rûsî'de Taşkend Müslümanları – Taşkend'de arâzî mes'elesinden dolayı yerli müslümanlarla Ruslar arasında münâzaât eksik değil idi. Bu kere de Ruslar arâzî gasbına kıyâm etmişler ise de arâzîlerini müdâfaadan başka bir çare bulamayan müslümanları karşılarında görmüşlerdir. Ruslar bundan münfail olarak müdâfi'lerden ekserîsini Dîvân-ı Harbe sevk ederek gasba devam etmek istiyorlar.

RİCÂ

Avn-i Hak'la birkaç nüsha sonra *Sebîlürreşâd*'ın onuncu cildi hitâm bulacaktır. Halbuki henüz bazı zevât dokuzuncu cilde âid borçlarını îfâ etmemişlerdir. Bizim bu kadar intizâm ve fedâkârlığımıza karşı muhterem kāri'lerimizden de te'diyât husûsunda himmet ve muâvenet beklemek hakkımızdır. Abone bedelâtının irsâli teehhur ettikçe idâre müşkilleşiyor. Muhterem kāri'lerimizin bunu kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate almalarını bilhassa ricâ ederiz.

Selânik Matbaası Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.
İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa
İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî, felsefî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

14 Ağustos 1913 | 11 Ramazân-ı Şerîf 1331 | Perşembe | 1 Ağustos 1329 | Cild: 10 - Aded: 257

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ [1]

Tercümesi

"Kur'an'ı biz indirdik, biz; onu muhafaza edecekler de elbet yine biziz."

"Müslümanların istikbâli yoktur; Müslümanlık günün birinde yıkılıp gidecektir" diyenler, eğer o tasavvur ettikleri elîm âkıbeti sevine sevine karşılayacak bir takım esâfil ise, kendilerine hiç bir şey demeyiz. Yok, öyle değil de, bu sözler hakîkī dindaşlarımızın hasbihâl-i giryânı ise: Onlara da, "Yukarıki âyet-i celîleyi tekrar tekrar okuyun" deriz.[1]

Görüyorsunuz ki: Allâhü Zül'celâl, Kur'an'ın ebediyetini en kavî te'kîdlerle va'd buyuruyor. Va'd-i ilâhîde hulf tasavvuru kābil midir? Pek a'lâ! Kur'an'ı muhafaza İslâm'ı; İslâm'ı muhafaza ise müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur'an'ın yeryüzünde yaşamasına imkân düşünebilir miyiz?

O halde bu kadar ye'is, bu kadar fütûr neden îcab ediyor? Cemâat-i müslimîne rûh-i gayret, rûh-i şehâmet, rûh-i emel, rûh-i azim, rûh-ı faâliyyet nefh edecek sîneler, vâ esefâ ki o nefhadan külliyen mahrûm!

Zaten cihân-ı İslâm'ı şu ağlanacak hale getiren sebeb ukalâ-yı müslimînin ye'sinden başka bir şey değildir ki düşünülürse, bu da imandaki za'fı, daha doğrusu hiçliği gösterir.

İmanı sağlam bir mü'min, böyle bir va'd-i ezelî karşısında, nasıl olur da revh-i ilâhîden ümidini kesebilir? Eğer bizim o kahraman eslâfımız da biz ruhda, yani biz ruhsuzlukta bir takım mahlûklar olaydı, emânet-i kübrâ-yı din elbette bugün başka ellerde bulunurdu.

Allah aşkına olsun artık gözümüzü açalım; artık kendimize gelelim; artık asırlardan beri elimizi kolumuzu kıskıvrak bağlayan şu mel'ûn ye'si kahredip kendimizi kurtaralım. El ele, baş başa vererek çalışalım. "Biz bu din-i ilâhîyi yaşatacağız. Bu din-i ilâhî bizi ebediyyen yaşatacaktır" diyelim de bu iman ile, bu itmi'nân ile geceli gündüzlü uğraşalım.

[1] Hicr,15/9.

Havâsdan geçinenlerimiz avâmı atâletle, cehâletle, miskincesine bir kanâatle büsbütün çığırından çıkmış bir tevekkülle ithâm ediyorlarken, kendilerinin de serâpâ levs-i ye's ile âlûde olduklarını hiç düşünmüyorlar! İnsaf edilirse, ye'isden büyük sâik-i atâlet, ye'isden yaman delîl-i zillet, ye'isden fena delîl-i meskenet mi olur?

Bizde evvelâ ye'is mi meskenetten doğdu; yoksa meskenet mi ye'isden peydâ oldu? Sûret-i kat'iyyede kestirilemezse de asırlardan beri cemâatin ruhunu kemiren, iliklerini kurutan maraz-ı ictimâînin ye'isden, azimsizlikten ibaret olduğu pek sarîh olarak görülür.

Milletin, memleketin âtîsi olmadığı için kendini beyhûde üzmeyerek vaktini hoşça geçirmenin yoluna bakmak... İşte yaşını başını almışların gençlere öteden beri tavsiye ettikleri düstûr-ı hareket!

Mehmed Âkif

[366] MÜDÂFAÂT-I DÎNİYYE

HUTBELER: 5

GÜNÂH YÜKÜ TAŞIYANLAR HAKKINDA HUTBE

–mâba'd–*

Kur'ân'da da [2](اِنَّنِى اَنَا اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدْنِى وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى) diye beyân buyurulmuştur.

* Başı 253'üncü nüshadadır.

[2] Tâhâ, 20/14.

Vâcibü'l-vücûd ne demek olduğu elbette ma'lûmunuzdur. Hiç Vâcibü'l-vücûd'un haçı putu olur mu ki hazret-i Mûsâ öyle şeylere îmân etsin. Bir de zebîhaların birer remz olduğu hakkında bir fikri olsa idi elbette bunu ümmetine teblîğ ederdi.

"Resûl Mûsâ hakkında şöyle buyurmuştur: Mûsâ kemâle vâsıl oldukta îmânla Firavun'un kızının oğlu tesmiye olunmaktan imtinâ' eyledi. Çünkü günâhın fânî safâsını sürmekten ise Allah'ın kavmi ile beraber eziyet çekmeyi daha iyi saydı ve Mesîh'in sitemini Mısır'ın hazînelerinden daha büyük ganîlik addeyledi. Zirâ mükâfâta muntazır idi. *(İbrânîler Risâlesi,* Bâb 11 âyât 24-26)."

Hazret-i Mûsâ Tuvâ Vâdî-i mukaddesinde nâil-i rütbe-i risâlet olarak taraf-ı ulûhiyyetten Firavun'un nezdine azîmet emrini aldıktan sonra başka sûretle hareket etmesi mümkün değil idi. Mükâfâtını da mücerred cenâb-ı Hak'tan intizâr ederdi.

"Ey ibâdullâh, hep bu şeyleri işittikten sonra İbrâhîm'in zebîhasının Mesîh'e delîl ve işâret olduğuna şekk ü şübhe etmeniz artık câiz midir?"

Ne demek? Biz bu da'vânızı isbât etmenize intizâr ediyoruz. Vâkı'â siz birçok şeyler söylediniz! Biz de işittik. Lâkin *Kur'ân*'da münderic "zebh-i azîm"in ve Tevrât'tan menkūl kıssanın Mesîh'e remz olduğuna henüz delîl ikâme etmediniz. Ben de size sorarım: Emr-i dînde sizin kavl-i mücerredinizi kabûl etmek câiz midir?

"Allah'ın yalnız İshâk'ın yerine değil ancak cemî' insanların yerine fidye olmak üzere takdîm ettiği zebh hazret-i Mesîh'tir."

Evet! İşitik, sizin da'vânız öyledir. Hem yalnız o kadar değil, hazret-i Mesîh Allah'ın oğlu, daha doğrusu Allah'tır; şu halde cemî' insanların yerine fidye olmak üzere Allah'ın takdîm ettiği zebh kendi zâtıdır.

Ey ibâdullâh, hep bu şeyleri işittikten sonra İbrâhîm'in zebîhasının Mesîh'e delîl ve işâret olduğuna i'tikād etmeniz artık câiz midir?

''Koyun ise günâhkârın yerine fidye olamaz."

Halbuki Tevrât'ta "Merkebden her ilk doğan için bir koyun fidye veresin ve eğer fidyesini vermez isen boynunu kırasın ve oğulların arasında insanın her ilk doğmuşu için veresin." deniyor *(Hurûc,* 12 bâb 13 âyet), sizin sözünüze mi inanalım, yoksa Tevrât'a mı? "Oradaki fidyeden maksad Mesîh'tir." nakaratınızda yine devam edip duracak mısınız? O halde o mukaddes kanın merkeb sıpalarına kadar bezl edilmesi lâzım gelir. Bundan başka şu fidye-i Mesîhiyye'nin günahkârlar içinde ilk evlâda hasr u tahsîsi sebebini ve diğer günahkârların ne olacağını bildirmeniz icâb eder.

Dostum! Siz başka yerlerde hiç ma'kūlden bahsetmeyerek hatâya düştüğünüz halde burada sımsıkı sarılmakla hatâ ediyorsunuz. Hâtırınıza getirmelisiniz ki bedeliyette mutlakā ma'kūliyet aranmaz. Misl-i ma'kūl nasıl bedel olursa misl-i gayr-i ma'kūl de bedel olur. Usûl-i Fıkıh ilminde bunun için bir bahs-i mahsûs vardır. Biz de *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*'da bir nebze bahsetmiş idik. (Sahîfe 77-82).

"Onu halâs ve Allah'a takrîb edemez."

Ehl-i İslâm'ın koyundan, keçiden kerâmet ümîd ettiğini ve kendine halâskâr ittihâz eylediğini size kim söyledi? (لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ) âyet-i kerîmesini görmediniz mi? "Kurbanların etleri ve kanları Allah'a erişmez, belki sizin takvânız ona erişir" demektir. (Sûre-i Hacc 37)

"Ve Mesîh'den sonra zebh olunan kurbanlar zarar u ziyândan ve Mesîh'in kanını redd ü inkâr etmekten başka bir şey değildir."

Kur'ân-ı Kerîm ise zebholunan kurbanların hayr-ı mahz olduğunu söylüyor. Ehl-i İslâm sizin sözünüzle mi amel etsin, yoksa *Kur'ân*'ın emriyle mi? Acaba bu bâbda ne re'y edersiniz; bakınız *Kur'ân* ne buyuruyor (وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ) "Kurbanlık için Mekke'ye sevk olunan mevâşîyi sizin için onlarda hayır vardır." (فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ) "O develer ayak üzerinde iken ismullâhı zikr ile onları zebh ediniz." (فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا) "Yanı üstü düşüp can verdikten sonra ekl ediniz." (وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) "Suâl etmeyen veya eden fukarâyı it'âm eyleyiniz." (Sûre-i Hacc 36)

Zebhedilen kurbanlar Mesîh'in kanını inkârdan ibâret olduğu hakkındaki ifâdenizi biraz ta'mîk etmek isterim. Acaba *Kur'ân-ı Kerîm* zebh-i karâbîn ile emrediyor mu, etmiyor mu? Dostum, ne dersiniz. Yani *Kur'ân*'ın o yolda evâmiri olduğunu inkâr eder misiniz? Eğer inkâr ederseniz bir kere bâlâda muharrer âyeti delîl olarak isbât ederiz. Bundan başka Allâhü Teâlâ sûre-i mezkûrede (وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ فِى اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ) "Ma'lûm olan günlerde Allah'ın ismini mevâşîden ihsân ettiği kurbanlar üzerine zikretsinler." (فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ) "O kurbanların etini ekl ediniz ve tehî-dest fukarâya it'âm ediniz" buyuruyor (Hacc 28). Hele sûre-i Kevser'de bulunan (وَانْحَرْ) "Kurban kes" emrinin sarâhatine hiç diyecek yoktur. İşte görüyorsunuz ki *Kur'ân*'ın kurban hakkındaki emri hiç şekk ü şübhe götürmeyecek derecede sarîhtir. Siz bunu dem-i Mesîh'i inkâr makāmında telakkī ediyorsunuz. Biz sizin telakkînize karışmayız, lâkin ondan sonra da kıssa-i İbrâhîm'deki "Zebh-i **[367]** azîm"den maksad Mesîh'e remz olduğu iddiânızı tekrar edemezsiniz ya. *Kur'ân* bir taraftan dem-i Mesîh'i inkâr ettiği halde diğer taraftan ona remz eylediği iddiâsını elbette tekrar eyleyemezsiniz. Zâten yukarıda serd ettiğiniz bu iddiâyı isbât edememiş idiniz. İşte münâsebet-i kelâmiyye sizi hilâfını isbâta kadar sevketti. Bizim de matmah-ı nazarımız "zebh-i azîm" terkîbine yanlış ma'nâ verdiğinizi meydâna çıkarmak idi; bu cihet kemâ-yenbagī hâsıl oldu. Artık siz istediğinizi söyleyiniz.

"Hakīkaten ey ihvân, benî Âdem arasında günâhkâr olmayan hiç kimse yoktur. Bu sebebden cümlemiz kuddûs, aybsız ve kusûrsuz bir halâskâra, sânî-i kerîm, kıymetdâr, pâk ve nev'-i beşer için vereceği fidyenin makbûl olması bâbında nüfûs-ı beşeriyyenin cümlesinin kanından daha kıymetli olan halâskâr-ı azîme muhtâcız. Evet, Mesîh'in ve dem-i sâvirinin sıfat ve hâsıyet-i mahsûsası şudur ki bizi her günâhtan tathîr ve Allah'a takrîb eder."

Ey ihvân! Hatîbimizin ne demek istediğini artık anlıyorsunuz. Benî Âdem arasında günahkâr olmayan kimse yoktur. Onların günâhını afvettirecek bir çare de yoktur. Onunçün Allah Meryem'in rahminde Îsâ şeklinde tecessüd ederek

oğul sıfatıyla dünyâya gelmiş. Nefsini fedâ ederek kanını haç üzerinde dökmüş. İşte o kan bütün insanların günâhlarını tathîr edecektir. Nasıl, fikriniz böyle bir şeyi kabûl ediyor mu? Eğer kabûl etmiyorsa mahkûmsunuz. Çünkü hatîbimiz öyle söylüyor. Bana gelince (اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ) "Eğer Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın öyle bir veledi olaydı âbidlerin birincisi olurdum." (سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ) "Halbuki zemîn ü âsmânın Rabbi ve arş-ı azîmin Rabbi olan Allâhü teâlâ onların vasfettiği bu gibi şeylerden münezzehtir." (فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِى يُوعَدُونَ) "O halde bırak onları bu gibi eteği peşine uymaz bahislere girişsinler ve dinlerini mel'abe ittihâz etsinler; o vakte kadar ki va'd olundukları güne erişsinler." (Sûre-i Zuhruf 81, 83)

"Ey ihvân, kalblerinizi sertleştirmeyiniz, bu kıymetli kanı ikdâmınızla nâ-pâk kılmayınız, Allah'ın ni'met-i uzmâsını tahkîr etmeyiniz. Zirâ hazâin-i semâvâtta günâhlarınız sebebinden haç üzerinde dökülmüş olan bu kandan daha büyük hazîne yoktur. Eğer siz onu reddederseniz Allah afvetmez ve ne mahûf hükm-i cezâya müstahık olursunuz."

Ey ihvân-ı dîn! Hatîbimizin bize neler nasîhat ettiğini görüyorsunuz ya! (وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ) "İşte onların dinine tâbi' olmadıkça Yehûd veya Nasârâ senden râzî olmazlar." (قُلْ اِنَّ هُدَى اللهِ هُوَ الْهُدٰى) "Sen cevâben onlara de ki tarîk-ı hak Allah'ın gösterdiği tarîktır." (وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِى جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللهِ مِنْ وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ) "Sana verilen ilîmden sonra onların hevâlarına uyar isen azâb-ı ilâhîden kurtaracak bir muîn ü nasîr bulamazsın." (Bakara 120)[1] (سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يَصِفُونَ) "Ben cenâb-ı Hakk'ı onların tavsîf ettiği şeylerden tenzîh ve takdîs ederim." (عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) "O Allah ki gizli ve âşikâr her şeyi bilir." (Sûre-i Mü'minûn 91-92)[2].

Ey hatîb-i zî-fünûn! Sen cenâb-ı Hakk'ın hazînesi hakkında çok yanlış ma'lûmât edinmişsin. (وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ) "Bilmelisin ki bütün göklerin ve yerin hazîneleri Allah'ındır." (Münâfikūn 7) Hazîne-i rahmetine hadd ü pâyân yoktur. (اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ) "Cenâb-ı Hakk'a yakışmayan böyle sözlere nihâyet verseniz sizin için daha hayırlı olur." (Nisâ 171)[3]

"O heybetli günde her insana amelîne göre cezâ ve mükâfât veren Allah'ın âdil hükmünden sizi ne şey himâye edecektir?"

Evet, hatîb efendi ben de hakkınızda aynen böyle düşünüyor ve hâlinize hasbe'l-beşeriyye acıyorum.

"İmdi ey âdemler, o günden korkunuz ve Allah'ın zebîha-i azîmesine îmân ediniz ve gazab-ı âtîden firâr ediniz."

İslâm kardeşleriniz de size şöyle hitâb ediyorlar: (فَفِرُّوا اِلَى اللهِ اِنِّى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ. وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللهِ اِلٰهًا اٰخَرَ اِنِّى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ) "Ey âdemler, böyle gayr-i lâyık sözlerden Allah'a firâr ediniz ve Allah ile beraber ibn ve rûhu'l-kuds gibi diğer eşhâs-ı ulûhiyyete vücûd vermeyiniz, ben sizi bu gibi şeylerden alenen inzâr ederim." (Zâriyât 50-51)[4] (يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ) "Ey insanlar Allah'tan korkunuz; zîrâ kıyâmetin zelzelesi dehşetli bir şeydir." (Hacc 1)

"Hemen Allah sizi doğru yola irşâd eyle[y]e, Âmîn."

Mahmud Es'ad

FELSEFE

HİND VE İRÂN-I KADÎM'DE TENÂSÜH

Nil'in feyyâz ve esâtîrî sâhillerinde doğan tenâsüh fikri Asya'nın âteşîn ve füsûnkâr iklîmlerinde başka bir kisve-i sâhirâneye bürünmüştü.

Fil-hakîka kadîm Hindîler tenâsühü daha ziyâde umûmî; daha ziyâde mâ-fevka't-tabî'î bir şekle sokmuşlardır. Ganj ve Sind nehirlerinin hârr u şükûfedâr havzalarında yaşayan insanlar, kadîmden beri lâ-yetenâhiyet fikrinin meshûru idiler. Bir halde ki bir Hindli vecd ü istiğrâk içinde imrâr-ı hayat etmekten en derin bir hazz-ı rûhânî duyar, şahsiyetini, benliğini ebediyet ve lâ-yetenâhiyet arasında ifnâya çalışırdı.

Hindîlerin tenâsüh akîdesi sudûr ve tecellî (emanation) nazariyesine pek sıkı râbıtalarla bağlanmıştır. Hindliler madde ve cismi Brahman'ın en son tecellîsi addettiklerinden hayatı yani rûh ile cesedin birleşmesini bir sukût, belki de bir şer gibi telakkî ediyorlardı. Bu telakkîdir ki **[368]** Brahman'ın sâliklerini hayât-ı maddiyye ile pek az alâkadâr etmiş, onları atâlet ve meskenetin âgûş-ı sefîline sürüklemiştir.

Hindîler ölümü pâye-i vecd ü istiğrâka su'ûd etmek için rûhun alâik-ı nâsûtiyyeden sıyrılarak sînesinden sudûr ettiği menba'-ı lâ-yezâle (Brahma'ya) vusûlü tarzında tasavvur ediyorlardı.

Hindlilerin münâcât ve duâlarında bu akîdenin parlak nümûnelerini teşhîs etmek mümkündür. Brahmanların duâlarından birinde deniliyor ki: "Ey ma'bûd! Vücûd-ı Sübhâniyyende bütün ma'bûdları, bütün ebnâ-yı zî-hayâtı müşâhede ediyorum. Kudret-i bî-nihâyeye mâlik, mebde' ü müntehâdan münezzeh olan zât-ı Sübhâniyyen kâinâtın bir hazîne-i zî-ihtişâmıdır!...."

Vedalar'da buna mümâsil ve tenâsüh fikrini müeyyid pek çok vesâik bulunabilir. Bütün bunlar bize gösteriyorlar ki Hindîler rûhun bedenle alâkadâr olmasına sebeb olan hayatı bir sukût, rûhun hazîne-i zî-ihtişâma vusûlünü te'mîn eden mevti de bir mebde'-i saâdet gibi telakkî ediyorlarmış!

Fakat bedenle alâkası münkatı' olan bir rûhun menba'-ı lâ-yezâle (Brahma'ya) vâsıl olabilmesi bazı şerâitle mukayyed addolunuyordu. Şöyle ki: Rûh, bedenle alâkadâr bulunduğu müddet zarfında ismetini muhâfaza etmiş ise bedenden infikâk eder etmez menşe'-i ezelîye vâsıl olurmuş. Fakat evvelce bulunduğu cesedde fenâlık irtikâb etmiş ise daha dûn, daha sefîl bir hayvanın kalıbına intikāl etmek sûretiyle mücâzât görüyormuş. Bu sukûttan mütenebbih olamayarak yine irtikâb-ı ma'âsîden kendini alamazsa muhâceret-i mütedenniyyesinde devam etmek felâketine dûçâr

[1] Metinde âyet numarası "121" olarak yazılmıştır.
[2] Metinde âyet numarası "62" olarak yazılmıştır.
[3] Metinde âyet numarası "170" olarak yazılmıştır.
[4] Metinde âyet numarası "51" olarak yazılmıştır.

olur, bir köpeğin, bir eşeğin, hatta bir nebâtın cismine intikāl edermiş!...

Hindin daha eski bir akīde-i felsefiyyesini ta'lîm eden Veiseshika tenâsühü bu sûretle tasvîr eylemektedir. Halbuki yine Hind'in Vedanta sistemi*[1], rûhu Brahma'nın bir tecellîsi gibi değil; belki bir cüz'ü, mebde' ve müntehâsız bir âteş-i dırahşânın müfrez bir şerâresi tarzında telakkī ediyor.

Vedanta'ya göre doğmak ve ölmek rûha târî olan iki hâl-i ârızîdir. Rûh bir müddet-i muvakkate için cismânî bir kalıb iktisâb eder ve bu esnâda elemler, ıztırâblar çeker, cehâlet zulmetlerine boğulur, fezâyıh u kabâyıhla me'lûf olur, bedenden bedene, kalıbdan kalıba intikāl eder durur Vedanta'dan anlaşılıyor ki rûhun esnâ-yı muhâcerette devredeceği dâire, ağaçlardan başlayarak insanlara kadar çıkan silsile-i uzviyyâtın kâffesini şâmil bulunuyormuş!...

Vedanta rûhu bu vazî' ve ıztırâb-bahş dâireden kurtararak rûh-ı umûmînin sînesine ircâ' edecek şeyin ancak "ma'rifet-i mukaddese" olacağını tasrîh ettikten sonra diyor ki: Ma'rifet-i mukaddese yalnız her türlü arzulardan, her nevi' ihtirâslardan soyulmakla değil, ihtisâsât-ı şahsiyyeden, hattâ enâniyetten de tecerrüd ederek bir nehrin denize kavuşması gibi ma'bûd-ı lâ-yetenâhîye teveccüh ve ona koşmakla iktisâb olunabilir.

Şu cümleler üzerinde yapılacak ufak bir vakfe-i tefekkür, kadîmden beri Hindistan'da pek ziyâde taammüm etmiş olan İşrâkıye meslek-i felsefîsine âid esâslı cezrlerin ne kadar uzaklara imtidâd etmiş olduğunu pek sarîh anlatabilir!

Eski Mısırlılarla Hindlilerin akīdelerini mukāyese edecek olursak tenâsühün iki şekl-i muayyeni muvâcehesinde bulunuruz: Tenâsüh Hindlilerce mâ-ba'de't-tabîiyye (metaphisique) bir kisveye bürünerek ağaçları, hayvanları, insanları, hemen hemen bütün tabîatı dâire-i şümûlüne alıyor. Halbuki Mısırlılar –velev bir müddet için olsun– tenâsühü sırf nâsûtî (Physique) bir şekilde tasvîr ediyor ve hayât-ı hayvâniyye silsilesinden hârice çıkarmaya cesâret edemiyorlar.

Kadîm İrânîlere gelince, bunların tenâsüh akīdesini Mısır'dan almış olduklarını tahmîn edebiliriz. Fakat İrânîler, Mısırlıların akīdelerine başka bir renk vermiş, tenâsüh fikrini beşeriyet dâiresine hasr ederek bir meslek-i ahlâkī hâline kalb etmeye çalışmışlardır. Bu ta'dîlâttır ki İrânîlere haşr-ı emvât fikrini telkīn eylemiştir.

Fil-hakīka: İran'da te'sîs-i din eden Zerdüşt; kitabında haşr-ı emvâtın vukū' bulacağını, yevm-i kıyâmette ölülerin dirileceklerini ve seyyiât ve hasenâtın hesâb edileceğini ta'lîm etmektedir.

Zend Avesta'da deniliyor ki: (Yevm-i haşrde her rûh dünyâda iken beraber yaşadığı cesedi bulacak ve hasenât ve seyyiâtına göre o cesedle beraber cennete veya cehenneme girerek mükâfât veya mücâzât görecektir. Bu müdhiş devre-i imtihân netîcesinde fenâlar ayrılarak cehenneme atılacaklar ve tamâmıyla tasfiye edilinceye kadar orada kalacaklardır. Devre-i tasfiye hitâm bulduktan sonra –artık fenâ bir vücûd kalmayacağı cihetle– cehenneme de lüzûm kalmayacak, bütün insanlar rûhen ve ceseden ezvâk-ı ezeliyyeyi tadacaklardır!...)

İrânîler mevti, fenâ rûhların galebesi addettiklerinden bir kimse öldüğü zaman etrâftaki kötü rûhları tard u def' etmek için mevtânın bulunduğu mahalde *Zend Avesta*'dan bazı duâlar okunmasını i'tiyâd edinmişlerdi.

Zerdüşt'ün Arya akvâm-ı kadîmesiyle Mısrîlerin tenâsüh akīdelerinde icrâ etmiş olduğu ta'dîlât, İran dinini fazîlet-i ahlâkıyyeye daha ziyâde hâdim bir hâle getirmiştir.

[369] Yunanîlere tenâsüh fikrinin Mısır'dan intikāl etmiş olduğu rivâyet edilmektedir. Fakat Ebu'l-müverrihîn Herodot'u dinlersek bu rivâyete o kadar i'timâd edemeyeceğiz.

Çünkü Herodot diyor ki: Mısır'ın akāid-i dînîyyesini ilk defa Yunanistan'a idhâl eden Pitagor (Pythagore) dan pek çok zaman evvel tenâsüh akīdesi Yunanîler arasında ma'lûm ve münteşir bulunuyordu. Maamâfîh tenâsüh fikri ister doğrudan doğruya Yunanistan'da doğmuş olsun, istersе bilâhare Mısır'dan intikāl etmiş bulunsun! Bizce bu bâbdaki ihtilâf-ı rivâyet, o derece şâyân-ı ehemmiyyet değildir. Asıl şâyân-ı ehemmiyyet olan cihet, tenâsüh fikrinin Yunanistan'da halkın zihniyetine uygun bir şekil alarak Hind'in sehâbedâr mistisizminden, Mısır'ın mu'cizkâr naturalizminden, İran'ın gayr-i tabîî antropomorfizminden uzaklaşmış olması keyfiyetidir.

Yunanistan'da tenâsühe bir şekl-i kat'î veren Pitagor olmuştur. Pitagor, Ganj nehrinin bulutlu sâhillerinde yaşayan Hind Brahmanları gibi rûhun ağaçlardan i'tibâren bütün mevcûdâtı devredebileceğini kabûl etmemiş, tenâsühü bilakis yalnız hayat-ı hayvâniyye hudûdu dâiresine hasr eylemiştir.

Pitagor rûhun melekeleriyle âid bulunduğu cesedin uzviyeti arasında bir âhenk bulunması lâzım olduğunu ilk defa iddiâ ederek meydâna bir nevi' rûhiye (Spiritualisme) mesleği çıkarmıştır.

Pitagor cesedden ayrılan rûhun kendine mahsûs bir hayatı olacağını ve esâsen rûh arza sukūt etmeden evvel de bu hayata mazhar bulunduğunu ta'lîm ediyordu. Maamâfîh bu fikir, Pitagor'un mükâfât ve mücâzât-ı uhreviyye esâslarını kabûl etmesine mâni' olmamıştır. Fil-hakīka Pitagor fenâların cehenneme tard edilerek orada zebânîler tarafından bağlanacaklarını söyledikten sonra bu bîçârelerin ra'dın mütemâdî ve dehhâş sadâ-yı haşyet-engîzi karşısında ne sûretle titreyeceklerini sûzişli bir lisânla tasvîr ettikten başka iyilerin de bilakis merâtib-i âliyeye ve mes'ûd bir hayata mazhar olacaklarını ilâve etmeyi unutmuyor.

M. Şemseddin

---

* Vedanta, Vedaların tasavvuf ve ilâhiyâta âid parçalarının îzâh ve tefsîrini câmi' mühim bir kitap olup Vedaların sonuncusudur.
Hindîlerin kütüb-i mukaddesesi olan Vedalar başlıca "Rig-veda", "Sam-véda", "Yadjour-véda", "Atharva-véda" nâmında dört kitaptan mürekkebdir.
Brahma mezhebi Hindistan'da Vedizm, Brahmanizm ve Hinduizm nâmları altında başlıca üç şekil almıştır. Hindistan'da el-yevm hükümrân olan mezheb Panteizm ile karışık Hinduizm meslek-i felsefîsidir. Hinduizmin en mühim kitabı Vedanta'dır.

TERBİYE VE TA'LÎM

BİZDE AHLÂK, BİZDE TERBİYE

–1–

Beşeriyet; asırların girdbâd-ı tecârîbi, felâketler, musîbetler, saâdetler, neşâtlar, neşveler, feryâdlar, figānlarla meşbû' birçok sergüzeştlerin rehberî-i sıdk u hulûsuyla sâbit ve lâ-yefnâ epeyce kanâatlere sâhib olmuştur. Bunlardan biri de şu ifâde-i vecîzeye sıkıştırılabilir: "Milletleri yükselten ve alçaltan terbiye ve ahlâklarıdır."

Bu kānûn, artık kesb-i kat'iyyet etmiştir; aleddevam yükselmekte olan cemiyetlerde ahlâkın kıymet ve meziyeti hakkında münâkaşa kapıları hemen hemen kapanmıştır; herkes "Halûk olmak lâzımdır." der ve bu lüzûmun huzûrunda serfürû eder. "Ahlâk mı? Ahlâk ne demek… Yirminci asır, öyle hurâfelere tahammül edemez." gibi da'vâlar, hâl-i tefessühde bulunan cemiyetlerin mevâdd-ı hâriciyyenin te'sîriyle inhilâl eden uzviyetlerinden etrâfa saçılan kahhâr birer huveynedir. Birer huveynedir ki cemiyeti, bir ân evvel ölüme kavuşturur. Mestî-i refâh ü inbisât ile ahlâkın mebdeini (principe) "hayr" ve "kemâl-i beşerîde" de aramaya mütemâyil görünmeyen, bu husûsta "nef'-i mâddî"yi daha ziyâde kābil-i tefehhüm, daha ziyâde câzib ve emel-peyvest tanıyan ma'âşirde bile gizli gizli ihsâs-i mevcûdiyyet eden, bazen da bütün kuvâ-yı madiyyeye göğüs gererek nâgehân mebâdî-i hasîseye savletten çekinmeyen bir meyelân-ı nezîh olsun kalabilmiştir. Beşeriyet, bugün "akl"ın tabîata karşı açtığı cidâlin en çâlâk ve âteşnâk bir devresinde iken ve bu müdhiş müsâdemede parlak parlak zaferler kazanıp dururken yine ortaya pek nâdir bir kızarmaz yüz çıkarabilir! Hayâ, hiss-i takdîs, hiss-i ma'âlî, fazîlet, nezâhet; bu latîf kelimeler, anlaşılıyor ki, hiçbir zaman ma'nâdan cüdâ düşmeyecekler, hiçbir zaman yetîm olmayacaklardır!...

* * *

Ahlâk ve terbiye, yekdiğeriyle hâl-i tevâzün ve teâzudda bulunan iki ulvî kuvvettir. Hâdisât-ı ictimâiyyenin tahlîlinde önümüze çıkan avâmil-i muhtelifenin mâhiyet ve te'sîr itibâriyle birinci derecesini, bu iki unsur-ı müteaddî ihrâz eder. Ahlâk ve terbiye, milletlerin en hakīkī re's-i idâresi, sultânıdır. Denebilir ki bir ma'şerin bütün mukadderât-ı saâdet ve şakāveti, bu iki ta'bîr-i kadîrin sîne-i i'câzında tekâsüf etmiştir. Hâlin istiksâsında, istikbâlin keşfinde, mâzînin intikādında; ictimâiyâtın en sâdık rehberleri, ahlâk ve terbiyedir. Zevâl ve kemâli, bu iki kutb-ı müsbet ve menfîyi idâre eden, en fevkalâde görünen hâdisât-ı ictimâiyyenin sırr-ı hudûsünü îzâhtan aslâ izhâr-ı acz etmeyen bu şâyân-ı ta'zîm ü tebcîl kuvvetlerin istihfâf olunduğu, istihzâların kīl ü kāl-i kıtāline mevzû' teşkîline lâyık görüldüğü cemiyetler; hakk-ı ümîdden, cakk-ı emelden uzaktırlar. Ümîdsiz; emelsiz, kusvâsız (ideal) hayatın ne demek olduğunu bu ânda hiçbir millet, bizim kadar doğru anlayabilecek bir vaz'iyette bulunmuyor.

"**Hak, kuvvet ise kuvvet de ahlâktır!**" … Musîbetlerimizin en faâl bir zamanında yazdığım zehirli bir makālenin başına bu cümleyi geçirmiştim. Âlem bugün hakkın kuvvetten ibâret olduğuna kanâat etmiş, alabildiğine kuvvetlenmeye çalışıyor. Fakat "kuvvet"in ahlâktan, terbiyeden başka bir şey olduğunu iddiâ eden bir millet-i fâzıla da görünmüyor. Eğer bu i'tikādın, bu da'vânın şümûl-i tatbîkından hâriç kaldığımızı görüyorsan o halde "hak kuvvet ise kuvvet de ahlâktır." akīdesini iyi anlamaya çalışalım. Fil-hakīka **[370]** "ahlâk"ın, terbiyenin tavsiye ettiği teâmülât-ı nezîhe ve müşfikaya lâyık görünebilmek için de kuvvetli olmak lâzımdır: Kuvvet, ahlâktan ibâret olduğu gibi halûk olmak ve halûk olanların ittibâ' ettiği teâlîm-i ahlâkıyyeye muvâfık muâmele görmek de "kuvvetlenmek"den başka bir şey değildir. Biz bu düstûrumuzla fazîlet, şefkat, hayr, kemâl gibi üses-i ahlâkıyyeden uzak düşmüş olmuyor, bilakis ona yaklaşıyoruz i'tikādındayız. Filvâki' kavî, daima şerîr, zâlim olmadığı gibi, zulüm ve şer de her vakit kuvvete istinâd eder bir şey değildir. Arab şâiri:

فالظلم من شيم النفوس فان تجد
ذاعفة فلعلة لا يظلم

beytinde büyük bir hakīkati teksîf etmiştir. Bütün mes'ele, kuvvetle ahlâkın elele vermesinde ve –ne ayrı, ne de birlikte– her ikisinin de inkâr olunmamasındadır.

Biz bugün bürhân-ı hissi ile hem kuvvetsiz, hem ahlâksız, yahud kuvvetsiz binâenaleyh ahlâksız bir millet olduğumuzu kolayca anlayabiliyoruz. Kuvvetlenmenin ahlâklanmaya, ahlâ[kla]nmak da kuvvetlenmeye mütevakkıf olduğu halde hâdisâtın bütün belâgat-i tehdîd ü inzârına rağmen hâlâ ahlâka yani kuvvete doğru yöneldiğimizi iddiâ edecek bir halde değiliz. Bir müdakkık-ı bî-tarafı hey'et-i ictimâiyyemiz nâmına selâmlayan hep mesâvî ve kabâyıh oluyor. Biz bu fenâ istikbâlcileri birer birer yakalayarak tehzîb etmeliyiz, işte bu sütûnlarda cemiyetimizin terbiye ve ahlâka âid bâriz ve bürûzü nisbetinde mühlik dalâletlerini "ilm"in destgîrî-i afîfine istinâd ederek teşrîhe çalışacağız.

Mesarburnu: **Abdüllatif Nevzad**

İKTİSÂDİYÂT

MÜSLÜMANLARI NE KURTARACAKTIR

3*[1]

Evvelen: Burada kemâl-i şükrânla zikredelim ki taşralar bu emelimizin muvaffakiyetle husûlüne daha elverişli bulunuyor. Bâ-husûs İzmir taraflarında bu cihete o kadar i'tinâ ediliyor, bu sebeble bu fikir o kadar şiddetle ilerliyor ki inşâallâh yakın zamanda İzmir Devlet-i Osmâniyye'nin yegâne "iktisâden müstakil" vilâyeti olacak ve kendini diğer arkadaşları da ta'kībde gecikmeyeceklerdir.

Taşrada bu emelin husûl bulmasına en ziyâde çalışabilecek olanlar o mahallin gençleri, muallimleri, imâmlarıdır. Her vilâyette gençler o yerin ashâb-ı yesârına mürâcaat etmeli ve kendilerinden münâsib bir sermâye ile bir bakkāl dükkânı açmalarını ricâ etmeli ve bu emellerinin vücûd bulması için her ne sûretle olursa olsun ibrâz-i mesâîden hâlî kalmamalıdırlar. Hiçbir vakit bir İslâm İslâmiyet'in refâhını

* Birincisi 251'inci nüshada, ikincisi 252'ncide.

te'mîn edecek bir teşebbüsten –velev kendi için zararlı olsun– çekinmez. Çünkü: Muvaffakıyet yüzde yüzdür. Aksi takdîrde o adamın İslâmlıktan şübhe edilir ve lâyık olduğu muâmeleye hedef olur.

Bu bakkāl dükkânları az zamanda ilerleyebileceklerinden –istikāmet şarttır– köylerde şu'beler de açılabilir. Tabîîdir ki bu teşebbüsât merkez-i vilâyete inhisâr etmez. Livâlara, kazâlara, köylere teşmîl edilecektir. Bu husûstaki irşâdâtta dârülfünûnlu taşra efendileriyle taşralı talebe-i ulûm şübbân-ı mahalliyyeye kıymetdâr birer yardımcı olmalıdırlar. Her geçtikleri yerde bu tohumu ekmelidirler. Köylerde köy imâmları en büyük mürşid olmalıdırlar. Köy imâmları köyün ağalarını toplamalı, kendilerine irşâdât ve nesâyıhda bulunmalı, şöyle böyle 50-100 lira kadar bir sermâye ile hemen köye bir bakkāl açmalı ve alelumûm köylüler o bakkāldan almaya mecbûr olmalıdır. Bu sûretle bir ay sürmeyip oradaki Yunanlı bakkālın köye vedâ' edeceği şübhesizdir. Câmi' hocalarıyla mektep hocalarına da bu husûsta mühim hatta en mühim bir hizmet terettüb ediyor. Câmi'lerimizdeki vâizlerimizin âbdestin farzlarından, namazın âdâbından bahsettikleri kâfî. Çünkü bunları her müslüman bilir. Artık biraz da memleketin, dinin selâmeti nâmına ta'kîbi lâzım gelen hatt-ı hareketi îzâh ve telkîn etmelidirler. Kendileri verese-i enbiyâyız diyorlar. Bunda haklıdırlar; o şartla ki: O hakkın icâb ettirdiği vazîfe-i irşâdiyyeyi hakkıyla îfâ etmelidirler. Demek ki onlar bu irşâd ve telkîn vazîfesine vazîfeten mecbûrdurlar. Onun için bu husûsta ıtnâb-ı kelâmı münâsebetsiz addederim.

Mektep muallimlerine de aynı vazîfe terettüb ediyor. Bundan sonra mektepden çıkacak gençler muhtâc-ı irşâd, değil bilakis kendileri en harâretli bir propagandacı –mürşid– olmalıdırlar. Eğer hocalar, muallimler bu vazîfelerini hüsn-i îfâ etmezlerse indallâh şedîden mes'ûl olacaklarını bilmelidirler.

İşte merâmımı, maksadımı söyledim. Uzun uzadıya îzâha hâcet görmeyecek kadar basît şeylerdir. Onun için *Sebîlürreşâd* sütûnlarını bu husûsta fazla işgāl eder isem o sütûnların kıymetini inkâr etmiş olurum.

* * *

Burada dikkat edilecek bir nokta-i mühimme var. Dikkat edilmeyecek olursa bütün bu sözlerimizin bir kıymet ve ehemmiyeti kalmaz. Kat'iyyen bilmeli ve takdîr etmeliyiz ki bir iş hemen olmaz. Sonra da me'yûs olmayalım. Bir işi bitirecek yegâne vâsıta: Sebâttır. Bu vâsıtaya mâlik isek muvaffak olacağımız şübhesizdir. Esâsen biz müslümanlarda bu âdet vardır: Her işin bidâyetinde lüzûmundan fazla taşarız. Sonra bunun aksülameli olarak o kadar çabuk soğuruz ki en müdhiş bir sadme ile aklımızı, başımıza getiremeyiz. İşte **[371]** donanma, tayyâre, harb, Edirne muhtâcînî iâneleri bunun en mâhir bir delîlini teşkîl etmez mi? Onun için tekrar ediyor ve Napolyonvârî bağırıyorum: Muvaffak olmak için üç şart lâzımdır: Evvelen: Sebât, sâniyen: Sebât, sâlisen: Yine sebâttır. [1](وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى)

A[ayın]. **Fahreddin Necib**

[1] Tâhâ, 20/47.

MEKÂTÎB

Avrupa Mektupları:

MARSİLYA - PARİS

Marsilya'ya Muvâsalat:

Haziran'ın yirmi sekizinci Cuma günü ba'dez-zuhr sâat yarımda Marsilya'ya muvâsalatla Château d'If[2] denilen küçük adanın önünde tevakkuf ettik. Bu adacık Marsilya'nın üç kilometre cenûb-ı garbîsinde kâindir. Üzerinde kale gibi küçük bir bina vardır. Bu bina politika müttehemleri için mahbes ittihâz edilmiş imiş. Marsilya karantinahâneleri pek mükemmel idi. Biraz sonra rıhtıma çıktık. Alman dostumla bir otomobile binerek doğru "Reçina" Oteli'ne geldik. sâat sekizde Paris'e bir tren var idi. O trenle gitsem gece yolda hiçbir şey göremeyeceğim cihetle ertesi sabah sâat dokuzda hareket edecek olan trenle gitmeyi tercîh ettim. Alman dostum ile otelde bir müddet istirâhat ettik. O sekiz treni ile gitti; ben kaldım. Marsilya'nın her tarafını gezemedim. Yalnız bir iki büyük caddesini gördüm. Binâlar cesîm, sokaklar zararsız idi.

Paris Güzergâhında Ma'mûreler:

Cumartesi günü sabah treniyle hareket ettik. Yolda bir tünelden geçtik, şimendüfer güzergâhını bizim Haydarpaşa hattı güzergâhına benzettim. Hattın iki tarafı göz görebildiği kadar ova idi. Sol tarafa tesâdüf eden ovanın ötesinde deniz görünüyor idi. Bir takım yüksek dağlar ovayı dâiren mâdâr ihâta etmiş idi. Güzergâhın her noktasında zümrüd gibi çayırlar, müteaddid dereler, muntazam sûrette zer' edilmiş tarlalar, bağlar, bahçeler, bostanlar var idi. Meşe, çınar, servi, zeytin, kavak, söğüt vesâire gibi ağaçlar güzergâhın her noktasında şimendüferi selâmlıyor idi.

Bu mevâkı'-i latîfeye bakmakla doyamıyor idim. Doyulacak, usanılacak menâzır değil ki. İnsanın baktıkça bakacağı geliyor. Bir karış toprak göremedim ki hâiz olduğu kābiliyetten sâhibini müstefîd etmesin, bir kabza toprakta zerre kadar bir cevher yok idi ki ya üzerine ekilen bir tohumun, yahud dikilen bir ağacın tenmiyesine, terbiyesine hizmet etmesin. El-hâsıl toprağın her cüz'ü sâhibinin harâcgüzârı idi.

Şimendüfer ara sıra tebdîl-i istikāmet ettikçe o güzel bahçelerin, o dilnişîn tarhların üzerlerindeki muhtelif ağaçlar, rengârenk çiçeklerle elvâh-ı dâire, kıta'ât-ı sâire gibi tebdîl-i vaz'iyyet etmesi kalbde tasvîri muhâl bir takım hâlât husûle getirmekte bu şâirâne menâzır cidden beni gaşy eylemekte idi. İnsan nasıl gaşy olmaz? Hatta sâatte seksen kilometreye karîb bir mesâfe kat' eylediği cihetle tâb u tüvânı kesilerek ara sıra çatlayacak gibi geniş nefes almakta olan şimendüferimiz bile bu menâzırın îrâs eylediği cezbe-i ârâm-güdâzın te'sîrine mağlûb olarak muttasıl na'ralar atmakta, ovaları çın çın öttürmekte idi. Bir noktaya geldik ki artık bende de sabra mecâl kalmadı; neredesin yâ Hazret-i Âkif! diye gayr-i irâdî haykırdım. Eğer büyük şâirimiz bu yerleri görmüş olsa idi hiç şübhe yok ki Paris'e gidinceye kadar *Safahât*'ın dördüncüsünü ikmâl eder idi.

[2] Metinde (شاتو ديف) şeklinde yazılmıştır.

Hele köylerin içinden geçen bir buçuk metre arzındaki beyaz yollar hakîkaten görülmeye şâyân idi! Bu yollarda taş değil gûyâ sabun kalıbı ferş edilmiş, toprak değil sanki tebeşir tozu ekilmiş idi. Câbecâ zuhûr edip bir müddet göründükten sonra yine gözden nihân olan o yolcukların iki tarafına dikilen bir boyda, bir cesâmette ağaçlar yolların müntehâsında yekdiğeriyle mu'ânaka ediyor gibi görünmekte idi. Biz de bu cânfezâ menâzırı temâşâ ede ede yolumuza devam eyliyor idik.

Tren Arkadaşları:

Şimendüferde üç Fransız var idi. Rûhumda onlarla musâhabete bir meyil hissetmedim; soğuk adamlar idi. İstasyonun birinde altmışlık bir mösyö ile ellilik bir madam bindi: İhtiyârlar hoşuma gitti. Bir münâsebet düşürerek onlarla musâhabete başladım. Gittikçe musâhabete germî verdik. Mösyö benden çok memnûn oldu. Lyon'a geldik: İstasyonda bir kahvemizi içmez misiniz? dedi. Maalmemnûniye içerim dedim. Birlikte istasyona gittik. Kahveleri içip vagona avdet ettik. Akşam yemeğini de birlikte yedik. Büyük bir müessese-i ticâriyyenin direktörü olduğunu "kart" teâtîsinden sonra anladım. Mösyö bana Fransa'nın siyâsetinden, medeniyetinden, servetinden, faâliyetinden, el-hâsıl herşeyinden uzun uzadıya bahsetti. "İş o kadar çok ki Fransız amele kifâye etmiyor. İtalya'dan, İsviçre'den, daha başka yerlerden amele celbine mecbûr oluyoruz." dedi. Ben de içimden: Tıbkı biz de sizin gibiyiz, dedim ve iş bulmak için bizim vapurla Anadolu'dan Amerika'ya giden zavallıların hâlini gözümün önüne getirdim.

Mösyö İstanbul'u görmemiş: İstanbul'un adını işittiği bazı yerler hakkında benden bir takım şeyler sordu. Evinizi ne ile tenvîr ediyorsunuz? dedi. Avrupa'da bulunduğumu unuttum. Bilâ-teemmül petrol ile dedim. Sonradan aklım başıma geldi, ama iş işten geçti. Sümme't-tedârik bir te'vîl kabîlinden olmak üzere Boğaziçi köylerinden birinde oturduğumu anlattım.

Teaddüd-i Zevcât ve Talâk:

Ba'dehû söz teaddüd-i zevcât ile talâk mes'elesine intikāl etti: – Teaddüd-i zevcâta dînen mesâğ vardır, fakat bu mesâğ mutlak olmayıp bir takım şerâit-ı mühimme ile mukayyeddir. Şer'in bu müsâadesinden istifâde etmek isteyenler daima o şerâite riâyete mecbûrdurlar. Aslâ o şerâiti ihmâl edemezler. Hal böyle olmakla berâber bizde teaddüd-i zevcâta meyledenlerin adedi gāyet mahdûddur. Yüzde iki bile değildir dedim.

– Peki ama nasıl olur? dedi.

– Bu gibi şeyler için bir kāide-i sâbite yoktur. Bunlar muhîtin icâbâtına, milel ve akvâmın tarz-ı telakkīsine tâbi' şeylerdir. Başka milletlerin birçok âdâtı var ki biz de onları pek garîb görüyoruz. Halbuki o milletler o gibi âdetlerde hiçbir garâbet görmüyorlar. Onları gāyet tabîî buluyorlar. Meselâ siz Katolikler birâderzâdenizle izdivâc ediyorsunuz. Bu izdivâcın vukūunu değil, hatta tasavvurunu bile bizim havsalamız almaz. Dinimiz buna müsâid olaydı; biz de bunu gāyet tabîî bulur ve onda hiçbir mahzûr mülâhaza etmez idik; dedim.

Direktör efendi bu mes'eleyi daha ziyâde ta'mîk etmeyip sözü arkadaşı olan talâka intikāl ettirdi ve bunun bizde cârî olup olmadığını sordu.

– Bizde evet talâk cârîdir ve i'tikādıma göre gāyet de güzel bir usûldür. Size sorarım: Madamla beyninizde bir muhabbet-i mütekābile olmasa sonra da bir kānûn-ı dînî yekdiğerinizden mufârakatinizi men' etse birlikte geçirmeye mecbûr olduğunuz bu hayat sizin için ne olur?

– Pek fenâ bir şey olur, dedi.

– Mâdem ki öyledir, talâkın lüzûmuna kāil olmalısınız dedim.

[372] Söz burada kaldı. Mösyö de bize hak verdi. Bu bahis pek uzun sürebilir idi. Fakat muhâtabımız çetin bir mübâhis olmadığından kısa geçti.

Paris'e Muvasâlat:

Direktör efendi Paris'te hüküm-fermâ olan rezâil-i gûnâgûn hakkında bana birçok ma'lûmât verdi ve samîmî tavsiyelerde bulundu. Gece sâat on buçuğa doğru Paris'e geldik. Mösyö ile istasyonda yekdiğerimize vedâ' ettik. Her taraf rengârenk lambalarla donanmış. Ortalık gündüz gibi olmuş idi. Bu manzarayı tasvîre kalkışmak beyhûdedir. Çünkü dizilecek kelimeler ne kadar parlak olursa olsun o manzaraya nisbetle yine pek sönük kalır; sâha-i endîşenizde öyle bir lem'a-i tasavvur husûle getiremez. İstasyondan bir otomobile bindim. Herif bir lahzada "Komarten" sokağında kâin "Sen Petersburg" Oteli'nin kapısına getirdi. Otel her tarafa yakın olmakla beraber Paris'in velvele-i ârâmsûzundan masûn bir mevki'de idi; esbâb-ı istirâhatin mükemmel olduğu nazra-i ûlâda görülüyor idi.

Bîgânelik:

Gösterilen odada biraz istirâhatten sonra bir âşinâya tesâdüf etmek ümîdiyle salona indim. Fakat kimseye tesâdüf edemedim. Müşterîlerin kâffesi seyyâr buz kütlesi gibi bir takım İngilizlerden ibâret idi. Herifler kendilerinden karılarından başkasına yarım dakîka imâle-i nazarı izâa-i vakt addediyorlar. Âşinâdan ümîdi kestim; ne zaman bir âşinâ görmek istedim ise aynaya baktım. Hangi çehreye atf-ı nazar ettimse rûhumda fenâ bir eser bıraktı. Heriflerde ne sakal var, ne bıyık. Çirkin yüzlü, soğuk kanlı adamlar o geceyi öyle geçirdim.

Velvele-i Medeniyyet:

Ertesi günü bir zâtın nezdine gitmek üzere sokağa çıktım. Opera Meydanı'na doğru geldim ki "neûzü billâh" haddin varsa karşı tarafa geç, elektrikli tramvaylar, omnibüsler, hele o kâfir otomobiller, bisikletler, tek atlıdan sekiz atlıya kadar arabalar, berkī denebilecek bir sür'atle dört, belki on dört taraftan bir dakîka fâsıla olmamak şartıyla gelip gidiyorlar. Benim gibi ömründe İstanbul'dan başka bir yer görmeyen adamlar, müfekkirelerinin bütün kuvvetini bir yere toplasalar bu iyâb u zehâbın nasıl olduğunu mümkün değil tasavvur edemezler. Onlar sokak deyince bizim caddeleri tasavvur ederler. İnşâallâh İstanbul'a gelirsem başımı dinlendirmek için Eminönü'nün en gürültülü bir yerinde sâatlerce oturacağım. Zirâ buranın velvelesine nisbeten oranın gürültüsüne

sükûn-ı mutlak denebilir! Hele otomobiller, kovanını gâib etmiş arı sürüsü gibi vızlaya vızlaya sokaklarda uçuyorlar. Tramvaylara gelince bizimkiler onların yanında bonmarşe oyuncağı gibi kalır, buradaki tramvaylar âdetâ bir seyyâr koğuş; iki üç dânesi yekdiğerine merbût, içleri hıncahınc dolu, el-hâsıl akılların, fikirlerin alamayacağı bir iyâb u zehâb; dur yok, durak yok, hareket, hareket, hareket! Meselâ biz İstanbul'dan tramvayla bir yere giderken her mevkıfda tramvaydan inip ahbâbımızdan biriyle görüşür, yahud bir şey alır, tekrar tramvaya bineriz. Burada mevkıflarda nefes almaya bile vakit yok, her şey çabuk. Ta'rîf etmek istediğim bu cûş u hurûş Paris'in yalnız bir sokağına münhasır değil, memleketin hemen her sokağı, her caddesi hareket, faâliyet içinde! Hülâsa Paris kıyâmet-i kübrâ hâlinde bir memleket! Paris denildi mi bir gürültü, bir hareket, bir faâliyet âlemi tasavvur etmeli ve bu tasavvur da hayâlin müntehâsına kadar gitmeli.

"Louvre" "Prenetan" "Bonmarşe" ve sâire gibi büyük mağazaların tasvîrine esâs olabilecek mebânî henüz memleketimizde mevcûd değildir. Pazar-Alman'la Bonmarşe bunların yanında bir dükkânçe gibi kalır.

Mi'mâr-ı endîşenin kuvvetini, mahâretini sarf ederseniz bu mebânînin cesâmeti, şekil ve hey'eti hakkında ihtimâl ki zihninizde bir şeyler tasavvur edebilirsiniz. Şeddâdî binâlar, muhteşem kâşâneler gibi lisânımızda müsta'mel olan ta'bîrât zihninizde ne gibi fikirler tevlîd edebilirse belki o fikirler bir dereceye kadar tasavvurâtınıza esâs olabilir. Paris milyonlarla eczâdan müteşekkil daima müteharrik bir makine (daha doğrusu bir altın değirmeni; hemen Napolyonları atınız, o bir taraftan öğütsün.)

Şahsî muâmelâta gelince her nefes bir franka alınıyor; bonjur mösyö bir frank, bonsuvar mösyö iki frank, selâm frank, kelâm frank.

Bana gelince bu gürültü kat'â benim hoşuma gitmedi. Vapurda epeyce vücûd kazanmış idim, Paris'de tamâmıyla onu gâib ettim. Beş on gün kalacağım cihetle ehemmiyet vermiyorum. Medîd bir ikâmete gelince Paris'e ilelebed adyo! Benim gibi kırk dokuz sene şarkın sîne-i sükûnunda yaşamış bir adam o yaştan sonra garbın velvele-i kıyâmet-nümûnunda yaşayamaz. Kendi hesâbıma buna müteessif de değilim. Memleketimden, memleketimin sükûnundan yine kendi hesâbıma memnûnum. Ondan ötesini benden sonra gelecekler düşünsünler ve kendilerini o hayât-ı velveledârın îcâbât-ı zarûriyyesi için hazırlasınlar.

Otelden çıkıp bu hâli görünce caddenin kenarında donakaldım. Tramvaya bineyim dedim. Fakat hangi tramvaya? Seksen altı bin tramvay var. Yaftalarına baktım, onlardan da bir şey anlamadım. Baktım ki olacak şey değil. Arabacıya işâret etim. Arabaya bindim, gideceğim yere gittim.

Paris Nebâtât Bahçesi:

Görüşülecek zât ile görüştüm. Oradan çıkar çıkmaz aklıma Nebâtât Bahçesi geldi. Doğru oraya gittim; bahçede hayvânâtı temâşâ ettim. Çoluk çocuk, kadın erkek benim gibi temâşâ ile vakit geçiriyorlar idi. Ekālîm-i muhtelifedeki hayvanları getirmişler, tavtîn etmişler. Nebâtât bahçesi kitapsız bir dershâne.

Louvre Müzehânesi:

Ertesi günü bir âşinânın delâletiyle Louvre Müzehânesi'ne gittim. Müzenin tabloları hâvî olan kısmını kısmen gezdim. Temâşâ üç dört sâat sürdü. San'ata vukūfum olmadığı için âsâr-ı san'atı seyirci gözüylü temâşâ ettim. Esâtize-i san'atın âsâr-ı nefîsesine mahsûs küçük küçük dâireler var. Oradaki tabloları da birer birer seyrettim. San'ata âşinâ olmamakla beraber öteden beri Rafael'in eserlerini görmek isterdim. Hele emelime nâil oldum. Gidip bir gün de müzenin aksâm-ı sâiresini gezeceğim.

Abd-i âcizin oradaki âsâr-ı san'at hakkında söz söylemekliğim sözün doğrusu hezeyândan başka bir şey değildir. Bir câmekânın içinde "Napolyon"un tâc-ı ser-nigûnunu Onuncu Şarl'ın seyf-i satvet-nümûnunu gördüm. Kılıcın kabzası som pırlanta idi. İşrâkına şa'şaasına göz dayanmıyor idi.

Boulogne[1] Ormanı – Hayvânât bahçesi:

Louvre'u ziyâret ettikten sonra Sen Lazare'a geldik. Oradan metropole binip De Feni'de indik. Paris'in hacle-i dilnişîni olan Bolonya Ormanı'na girdik. Oradaki hayvânât bahçesini de görelim dedik. Bahçe iğne atsan yere düşmüyor denecek kadar kalabalık idi. İlk nazarda iki dâne fîl gözüme ilişti. İki taraflı kanape koymuşlar; çocukları bindirmişler; kudret-i fâtıranın hilkatte başka bir mikyâs-ı tenâsüb gösterdiği o mahlûk-ı garîb çocukları üzerinde gezdirmekte, bu sûretle yediğini hak eylemekte idi.

Hayvânât bahçesinde âşinâ çehrelerden bir deve var idi. Çocuklar üstüne teker teker binmekte ve bahçeyi dolaşmakta idi. Büyüklerden ziyâde çocukların eğlencesine gıbta ettim. Sonra da bizim çocuklara acıdım. Zavallılar evden mektebe, mektepten eve, evde dayak, mektepte kötek. Ya sokak kapısının önünde koşmaca oynamak, yahud civâr vîrânelerin birinde topraklarda yuvarlanmak.

Küçük bir arabaya iki keçi koşmuşlar; arabanın içine beş altı çocuk oturmuş, bahçede dolaşıyorlar idi. Diğer bir arabaya da o keçilerden az **[373]** kabaca iki Midilli koşmuşlar idi. Karılar, erkekler, genç kızlar atlara binip eğleniyorlar idi. Kimsenin kimseden haberi yok. Herkes zevkiyle, safâsıyla meşgūl; her yerde bir kahkahadır gidiyor idi.

Bunları gördükten sonra arslanların olduğu mahalle girdik. Birçok bornuslu, fesli Cezâyirliler vardı. Bu kisveleri görünce gönlümde bir ferah hissettim, birine selâm verdim, nerelisin? dedim. Cezâyirliyim dedi. Kat'â sohbete meyil göstermedi. Hepimiz bir kafesin önünde toplandık. Kendileriyle görüşmek arzu ediyor, evzâımla onlardan âşinâlık dileniyor idim; hatta arslanın birisi bize dişlerini gösterdiği sırada bunu fırsat addederek:

اذا رأيت نيوب الليث بارزة – فلا تظنن ان الليث مبتسم

beytini okudum; herifler kat'â ehemmiyet vermediler. Bunun üzerine ben de yüzümü öte tarafa çevirdim. Ve bu hâle İslâmiyet nâmına teessüf ettim.

Hayvânâtı temâşâ ettikten sonra tekrar ormana girdik. Orman hakīkaten hoş, cidden şâirâne idi. Fakat bir tek kuş yok idi. Sun'î dereler yapmışlar, câbecâ kanapeler koymuş-

[1] Metinde (بولونيا) şeklinde yazılmıştır.

lar. Herkes karısıyla, çoluğuyla çocuğuyla bunların üzerine oturup vakit geçiriyor idi. Lâkin bu kadar güzelliğiyle beraber orman da medenîleşmiş, tabîattan tecerrüd etmiş idi, yahud bana öyle geliyor idi. Ormanın hâricinde neler yok neler yok: Dükkânlar, gazinolar, bilmem neler. Her yer karınca yuvası gibi; binlerce otomobil, tramvay, otobüs, araba! Lâ-yenkatı' işliyor.

Ba'dehû Bolonya ve Şanzelize caddelerinden avdet ettik. O bulvarlar hakîkaten hıyâbân-ı İrem! Muntazam ağaçlar, muhteşem kâşâneler, çimenler, çiçekler, cidden görülecek şeyler, Saint Augustin Caddesi'nde piyâdeye, süvârîye arabaya velespide mahsûs tamam on aded yol var. Yaya yolundan giden, merâkib-i muhtelifenin taarruzundan masûn; herkes gideceği yolu biliyor. Önünden arkasından emîn olarak gidiyor. Zâten yolların hepsinde bir gitme, bir de gelme yolu var. Eğer öyle olmasa Paris sâhasına cerâd-ı münteşire gibi yayılan yüz binlerce merâkib-i muhtelife müsâdeme veya sâire netîcesinde beş dakîkada beş bin kişiyi hâk-i helâke sererler idi. Bunlara sokak demeye insanın ağzı varmıyor. Âdetâ hepsi birer umûmî salon.

Bizim Sokakları Tahattur:

Sonra bizim sokakları gözümün önüne getirdim. Bir mukāyese yapayım dedim. Aralarında medâr-ı mukāyese olabilecek hiçbir şey bulamadım. Ben sokaklarımızın darlığına i'tirâz etmem. Çünkü vaktiyle öyle yapılmış. Onları Paris sokaklarına benzetmeye kalkışmak şimdilik beyhûdedir. Çünkü İstanbul'daki mebânîyi hâk ile yeksân etmedikçe bu maksadın husûlü mümkün değildir. Sokak husûsunda afvedilemeyecek bir kusûrumuz varsa o da sokakların pisliği, murdârlığıdır. Libâsın eskiliği ayıp değildir. Fakat pisliği ayıptır. Bizde de sokakların darlığı değil, murdârlığı ayıp olmak lâzım gelir. Bizim memlekette herkesin öteden beri sokağa bir husûmeti vardır. Husûsî olsun, umûmî olsun sokak denildi mi bu lafızdan mahallenin, memleketin süprüntülüğü ma'nâsı murâd olunur. Aşcıbaşı matbahda sebze ayıklar, süprüntüsünü sokağa atar. Hanım çocuğunun bezini yıkar, pis suyu sokağa döker. Hizmetçi evi süpürür, ne kadar süprüntü varsa haydi sokağa. Kapana fâre tutulur, leşi sokağın tâ ortasına atılır. Evde mûcib-i istikrâh bir şey olur, efendi uşağına: – Sokağa, sokağa! emrini verir. Hülâsa lisânımızda mezbele lafzı sokak kelimesinin mürâdifidir. Halbuki sokak mesâkinin tetimmesi, umûmun mülk-i müşterekidir. Herkes elinden geldiği kadar onun intizâmına, nezâfetine hizmet etmeli. Dîn-i celîl-i Muhammedî bu dakîka-i medeniyyeden bizi bin üç yüz sene evvel haberdâr ettiği halde biz tamâmıyla bunun aksini iltizâm eylemişiz. Şerîat; "İmânın a'lâ derecesi: Tevhîd; ednâ derecesi: Sokaklardan halka ezâ veren şeyleri kaldırmak, toplamaktır." diyor.

Paris Kiliseleri:

(که معتکف دیرم و که ساکن مسجد – یعنی که ترا می طلبم خانه بخانه) dedik, Notrdam Kilisesi'ne de gittik. Anlar anlamaz onun da şurasını, burasını temâşâ ettik. Paris'te yüzü mütecâviz kilise var imiş. Henüz İstanbul'da bilmediğim birçok câmi'ler varken Paris'in tekmîl kiliselerini görmeye kalkışmak abes olacağından ben de yalnız biriyle iktifâ edeceğim.

Sen Nehri:

Paris'te görebileceğim şeylerin devede kulak kadar bile olamayacağını tahmîn ediyorum. Fakat ne çâre oluruna bağlamak zarûrî (ما لا یدرك كله لا یترك كله) dün Por Aleksandr'dan vapurla "Sen Klo"ya kadar gittim. Bu demir köprünün temel taşı Çar İkinci Nikola tarafından vaz' edilmiş, köprünün resm-i küşâdı da 1900 senesinde icrâ kılınmıştır, köprü bir gözden ibâret. Boyu kırk metre iki tarafındaki fil ayaklarıyla üzerlerindeki yaldızlı heykellere çok para ve emek sarf edilmiş. Sen boyunca gittiğim sırada kendimi Paris'in Kâğıdhânesi'nde yahud Göksu Deresi'nde zannediyor idim. Nehrin iki tarafında birçok bahçeler, birçok binâlar var, eğer her gördüğümü yazacak olursam mektup değil âdetâ bir koca kitap olur.

"Panteon"a, "Envalid"e, "Versay"a, "Toyleri"e ve sâireye gittim. Bugün Kütübhâne-i Millî'ye gideceğim. Maatteessüf müessesât-ı ilmiyyenin kâffesi kapalı. Onları göremeyeceğim. Seyâhatim biraz mevsimsiz oldu. Paris'te bazı zevât ile görüşmek istedim. Tâlihime hepsi seyâhate gitmiş muvaffak olamadım.

Daha birkaç gün buradayım. Görülecek bazı yerler var, onlara da gideceğim.

Yeraltı Tramvayları:

Bu kadar havârık-ı medeniyyet içinde benim en ziyâde hayretimi, takdîrimi celb eden şey "metro"dur. Metro hakîkaten görülecek, hayret edilecek bir eser-i kudret ve ma'rifet. Paris'in sath-ı hâricîsi ahâlinin cevelânına kâfî gelmemiş, arzın dağdağadan âzâde olan sîne-i sükûnunu kat kat açmışlar. Orasını da kendi faâliyetleri için bir sâha-i cevelân hâline getirmişler. Metro "Altıda bir üstü de birdir yerin" sözünün en bülend bir tefsîridir. Serâpâ çinilerle kaplanmış olan o vâsi' kemerler boydan boya elektrik lambalarıyla tenvîr edilmiş. Devr-i hilkatten beri ziyâ nedir bilmeyen arzın o ka'r-ı zulmânîsi müstağrak-ı envâr olmuş. Gāyet geniş, son derece râhat olan vagonlar o sâhada berkī bir sür'atle bilâ-fâsıla işliyorlar. Mevâkıfda tevakkufun hadd-i a'zamîsi bir dakîka bile sürmüyor. Vagonlar hıncahınc; bazen içlerinde oturacak yer bulunmuyor; bir taraftan doluyor; bir taraftan boşalıyor. Bu kadar halk nereye gidiyor, nereden geliyor? Bilmem.

O vâdî-i zulümâtta ben de üç defa gezdim. Hatta bir keresinde Sen Nehri'nin altından geçtik. Hülâsa meâsir-i medeniyyenin hayret-efzâ bir tekmilesi olan bu eser kadar hiçbir şey hayretimi celb etmedi.

Bunu gördükçe bizim tramvaylar gözümün önüne geldi. Zavallı lâgar hayvanların azm-i mezbûhâneleri, arabacının feryâd-ı cânhırâşıyla kamçı şaklatması, müşterek üvez hevengi gibi tavandaki kayışlara kollarından asılması, köprüden Bâyezîd'e kadar bin müşkilât ile bir buçuk sâatte gidilmesi insanı hem ağlatacak; hem de güldürecek havâtır-ı elîmeden idi.

* * *

Hülâsa sekiz-on gün zarfında nerelere gitmek, nereleri görmek mümkün ise gittim; gördüm. Benim bu seyâhatim, seyâhat değil, zenbûrâne bir cevelândır. Her çiçekten bir usâre! Ziyâdesine zaman gayr-i müsâid. Yazacak daha pek

çok şeyler var. Fakat bu defalık bu kadarla iktifâ zarûrîdir. (وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا)[1]

Eğer biz bu âsâr-ı medeniyyeyi vehleten memleketimizde vücûda getirmek cihetini iltizâm **[374]** edersek işin tersi tarafından başlamış oluyoruz. Bir insanın resmini yapmak için evvelâ[2] başından başlanır, ayaklarından değil.

جستن کبریت احمر عمر صنایع کردنست؛
روی بر خاك سیاه آوریکسر کیمیاست

Bu mefâhirin, bu meâsirin kâffesi topraktan çıkmıştır. Biz de her şeyden evvel toprağımıza sarılmalıyız. Memleketimizin çiftçi memleketi olduğu halde devr-i hilkatten beri sapan yüzü gör[me]miş yerlerimiz var. Yapılacak şey toprağımızı işlemek ondaki hazâin-i kâmineyi elde etmektir. Ahâlimiz memlekette aç kalıp böyle peyderpey Amerika'ya hicret eder, yahud sefâletten helâk olursa farz-ı muhâl olarak İstanbul'da Paris gibi yapsak yine netîce-i mesâîmiz hüsrândan ibâret kalır.

Biz Anadolu'ya, Anadolu'nun hücrâ köşelerine bakmalıyız. Zirâatimizi, ticâretimizi, sanâyi'-i dâhiliyyemizi ileri götürecek esbâb ve vesâitin istikmâline çalışmalıyız. Yoksa buradaki ipodromun nazîrini vücûda getirmeye, operanın aynını yapmaya kalkışır, saâdet-i hâli, feyz-ı istikbâli bu gibi şeylerde ararsak vay bizim hâlimize! Medeniyetin zevke, safâya âid olan cihetleri bizim için sûret-i kat'iyyede harâm olmak lâzım gelir. Daima ciddiyâtını taklîde özenmeliyiz. Avrupalılar gibi, bizim zevke, sefâya hakkımız yoktur. Onlar çalışmışlar, terakkī etmişler. Şimdi sa'ylerinin her cihetinden istifâde ediyorlar. "Kel başa şimşir tarak" yakışmaz. Evvelâ kelimizi iyi etmeliyiz. Ba'dehû şimşir tarak aramalıyız. Fe-illâ bu kel baş bizde iken tepemizden şak şak eksik olmaz. Dört kişinin temeddünü, tereffühü bir memleketi mes'ûd etmez. Ahâlimize iş bulalım, toprağımızı işletelim, halkı intizâma alıştıralım, herkese lezzet-i sa'yi tattıralım, semere-i mesâîsini ıktitâf ettirelim; ötekilerin hepsi kendi kendine hâsıl olur. El-yevm fikirlerde o cevelâna isti'dâd yok iken bazı fürûu taklîde kalkışmamız tekemmül etmemiş cenîne körükle nefh-ı rûh etmeye benzer. Vücûd tekemmül ederse rûh kendi kendine gelir. Zirâ feyyâzda buhl yoktur; ancak mahalde kābiliyet şarttır.

Paris: **Ferid**

Hindistan Mektupları

BOMBAY ŞEHR-İ ŞEHÎRİ

Posta ve Telgraf Hâneler, Posta Vapurları:

Dünyânın hemen her tarafına posta ve telgrafhâne, mekâtîb ve telgraf kabûl ediyor. Gün yoktur ki bir tarafa posta sevk olunmasın. Bahren postaları taşımak için müteaddid vapur kumpanyaları teşekkül etmiş, İngiltere hükûmeti bunlara maddî ve ma'nevî muâvenet gösterdikten başka teshîlât nâmına her bir fedâkârlıkta bulunmuştur.

Avrupa postasını Hindistan'a, Hind postasını Avrupa'ya taşıyan vapur kumpanyası The Peninsula Oriental Steam Novigation Company'dir ki bâlâdaki kelimâtın mütehaffifi olmak üzere daima R. O. (piyano) harfleri telaffuz edilir. Bu kumpanyanın iki yüze yakın vapuru olup postayı götürmek ve getirmek için günde bin İngiliz lirası ücret alıyor. Bundan başka yolcu taşımak salâhiyetine de mâliktir.

Bu kumpanyaya mensûb vapurlar o kadar büyüktür ki, her birine bir memleket ve iklîm adı verilmiştir. Meselâ Africa, Persia, Arabia, İndia, Oustralia, England ki, İran, Arabistan, Hindistan, Afrika, Avustralya, İngiltere demektir; hep bu kumpanyanın vapurlarıdır. Her vapurda iki bin yolcu kemâl-i râhat ve istirâhatle yolculuk edebilir. Bu yolcular hep birinci ve ikinci kamara yolcularıdır. Üçüncü mevki', güverte mevkii yoktur. Bombay'dan Süveyş Kanalı'na kadar birinci mevki'dekilerden kırk beş, ikincidekilerden yirmi beş İngiliz lirası bilet parası alınır. Yolculara günde beş defa çay ve yemek verilir. Yemek takımları hep gümüştür.

Yolcuları eğlendirmek için vapurda güzel deniz oyunlarına mahsûs yerler, kahvehâne, birahâne, mütâlaa ve kitâbet salonu, kitaphâne, kilise, bilardo odaları, konferans ve tiyatro salonu vardır. Hamamlarında sıcak ve soğuk suya mahsûs musluklar, banyolar bulunduğu gibi, ayrıca denize bitişik mazbût kalın çelik tellerden ma'mûl bir de deniz hamamı vardır. İki bin yolcuyu istîâb etmek için kamaralar tahsîs edilmiştir. Bu kamaralardaki yatak ve yastık yüzleri her gün muntazaman değiştirilir. Vapur hizmetçileri ise hep genç ve daha delikanlı olan İngilizlerdir ki, ucuz bir maâş mukābilinde hizmet ederler. Fakat yolculardan bahşiş nâmına aldıkları para hesâba katılırsa her halde aylıkları beş İngiliz lirasından aşağı düşmez.

Mezkûr vapurlar içinde daima posta me'mûrları postayı tertîb ve tanzîm etmekle iştigāl ettikleri gibi, vapurdaki telsiz telgraf me'mûrları da dünyânın havâdis-i rûz-merresini vapurdakilere îsâl etmekte ihmâl etmezler. Hindistan'dan postayı vapurlar İngiltere'ye on dört gün zarfında îsâle me'mûr ve âdetâ mecbûrdurlar. Postayı vaktinden evvel yetiştirmeyecek olurlarsa hükûmet kumpanyadan cezâ-yı nakdî alır. Bombay'dan bu vapurlar her hafta Pazar gecesi muayyen bir sâatte hareket ederler.

Bombay Posta ve Telgrafhânesi tarafından Hindistan yolcularına, konsoloslara, hükûmet dâireleriyle tüccâr ve şirketlere, fabrikatörlere her sene muntazaman kendi guide ta'rife ve rehber nâmelerini gönderirler.

İngiltere'ye, İngiltere müstemlekâtının herhangi tarafına gönderilen mektuplar yirmi paralık pulla Hindistan'dan gider. Fakat memâlik-i ecnebiyyeye –velev ki bir günlük mesâfe olsun– gönderilen mektuplara altmış paralık pul yapıştırmak lâzım gelir. Fransa ve Portekiz hükûmetlerinin Hindistan dâhilindeki müstemlekelerine gönderilen mektuplara bile o kadarlık pul yapıştırılıyor. Bunun hikmeti ma'lûmdur. Ahâliyi daima İngiltere ile muâmelât ve alışverişe iktisâden mecbûr etmektir. Dâhildeki mekâtîb on paralık pulla Afga-

[1] Bakara, 2/189. Metinde ilk kelime (ادخلوا) şeklinde yazılmıştır.
[2] Metinde (اولان) şeklinde yazılmıştır.

nistan hudûduna kadar gider. Kartpostal ise beş ve on paralıktır. Telgrafların da ücreti dâhil için on altı kelime başına altı (ane) –bizim sekiz kuruş eden rupiyenin aksâmıdır, ki bizim paramızla üç kuruş ediyor– kadar bir paradır. Ahâli telgraf ücûrâtını pek ehven bulduklarından daima telgrafla işlerini ta'kîb eyliyorlar ki, böylece telgraf ve posta vâridâtı fevkalâdedir. Posta ve telgrafhânelerinde, istasyonlarında, **[375]** bilet satılan gişelerde genç İngiliz ve yerli hıristiyan kadınların istihdâmı, Avrupa'da ve İngiltere'de olduğu misillü, gittikçe Hindistan'da taammüm eylemekte ve sofrajetlerin çoğalmasına sebebiyet verilmektedir. Hatta Bombay'daki high life hayât-ı âlî süren kibâr ve zengin kadınlar arasında kendi otomo-

Hindistan Bombay **S**[sin]. **M. Tevfik**

Anadolu Mektupları:

KARACABEY KAZÂSI

Köylülerin Hayât-ı İktisâdiyyesi:

Köylülerin ne gibi hâller geçirdiklerine dâir aynen müşâhedâtımı size arz edeyim: Karacabey'de her Salı günü pazar kurulur. Bütün civâr köylüler mevsime göre tereyağı, peynir, meyve ve sâire getirir; ahâliye, şehirlerden gelen "madrabaz" ta'bîr olunan mâl toplayıcılara satarlar. Getirdikleri mikdarın derecesi ise bir teneke kabın içerisinde bir mikdar yağ parçası, yahud peynir.

Bir Salı günü idi. Karacabey'de Pazar epeyce kalabalık idi. Pazarın kenar taraflarında bir köylü önünde duran çanağın içerisine bir mikdar tereyağı koymuş, mütevekkilâne başını eğmiş, müşterî bekliyordu. Nihâyet bir müşterî geldi. Okkası 12 kuruştan yağı aldı. Bunun üzerine köylü sevinç ve telâş ile çarşıya koşuyordu. Ben de arkasını ta'kîbe koyuldum. Bakkāl dükkânlarından birisine girdi. Elinde bulunan kararmış yağlı tenekeyi Bakkāl Kosti'ye uzattı. Bakkāldan yağ alıyordu. Bu aldığı yağ, pamuk, çerviş, margarin yağı gibi mahlût, mağşûş kıyyesi 6-7 kuruşa verilen sıhhate, vücûda muzır bulunan yağdan idi. Bir mikdar sabun, tuz, şeker gibi şeyler de aldı. Âdetâ kurûn-ı vüstâdaki mübâdeleye müşâbih bir mübâdele yapıyordu. Şâyed hâsıl ettiği tereyağını köyünde, yuvasında yiyecek olursa havâyic-i asliyye ve mühimmeden olan tuz, sabun, şeker gibi şeylerin yüzünü görmemesi lâzım gelecek idi. Bu sûretle kumanyasını ikmâl eden köylü yalın ayak Kirmasti şosesini ta'kîben obasına gidiyordu.

Karacabey'de köylülerin ahvâli böyle. Tabîîdir ki diğer yerlerde de böyle olacak. Böyle olduğunu kulağımla işittiğim gibi gözümle de gördüm. Karacabey kazâsı, ki İstanbul'un bir mahallesi sayılır, böyle olursa acaba Anadolu'nun en hücrâ, yoldan, şoseden münezzeh kazâları, nâhiyeleri köyleri nasıl olduğunu tasavvur etmek pek kolay.

Karacabey'in İhyâsı:

Karacabey'in terakkîye isti'dâdı vardır. Yalnız buna mâni' olan bazı şeyler var ki bunların hükûmetçe, ahâlice kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkate alınmaları icâb eder. Ez-cümle su baskınları Karacabey'in hayatını mahv ediyor. Eğer bunun önü alınırsa, meselâ Karacabey Boğazı önüne lodos havada dalgaların getireceği kumların boğazı tıkamaması için bir dalgakıran seddi ile her sene Kânûnisâni ve Mart'ta taraklama ameliyâtı yapılırsa su basmanın önü alındığı gibi seyrüsefer de kolayca husûle gelecektir. Boğaz açılırsa İstanbul'a meselâ bir teneke peynir 3 kuruşa gidecektir. Halbuki Bandırma tarîkıyle olursa 12 kuruştan aşağı gidemiyor.

Sâniyen bu fâide yalnız Karacabey kazâsına münhasır olmayıp Kirmasti, Atranos kazâlarıyla, Susığırlık, Gökçedağ nâhiyesinin de ihrâcâtı da kolaylıkla sevk olunacaktır.

Derelerin etrâfında güzel bağlar, bostanlar, bahçeler vardır. Eğer dere temizlenmiş olsa her sabah Karacabey'den yükletilen sebze, kavun, karpuz velhâsıl mahsûlâtından her şey akşam üstü İstanbul'da Eminönü'nde isbât-ı vücûd edecektir.

Maâdinin Kesreti:

Frenk kiremidi i'mâline mahsûs fevkalâde yağlı ve balçıklı toprağı vardır. (İnde't-tahlîl tebeyyün etmiştir.) İstanbul ve sâir mühim beldelerde ebniye inşââtında kullanılan güzel, beyaz küfeki taşı ma'deni vardır. Boğaza on dakîka mesâfede külliyetli demir ma'deni, sırf derenin temizlenmemesinden muattal kalan litografya taş ma'deni, krokileri yapılan manganez, sîmli kurşun ma'denleri vardır. Bu gibi ma'denlerin ekserîsinin ruhsatı alınmıştır. Ma'lûmdur ki ruhsat almak ne kadar kolaysa, imtiyâzını alıp işletmek de o kadar güçtür.

Mahsûlât:

Alelumum hubûbât vardır. Şeker pancarı tecrübe için ekilmiş, netîcede bir dânesi 4 kıyye gelip muvaffakıyetle netîcelenmiştir.

Bir sene zarfında Bandırma İskelesi'nden Dersaâdet'e 150 bin kıyye kadar koza naklolunursa 100 bini Karacabey mahsûlüdür. Karacabey'e senevî koza yüzünden 20-25 bin lira girer.

Hele soğanı gāyet meşhûrdur.

Hâlis tereyağı mevsiminde 12-13 kuruşa alınır. Bu yağlar İstanbul'da 22-23 kuruşa satılıyor. Kırım yağlarına fâik imiş.

Bu seneye gelinceye kadar samanı okka ile satmak âdeti yokmuş. Satılsa bile okkası bir paraya satılıyormuş. Muhârebe sebebiyle Dersaâdet'e 40-50 paraya satıldığı zaman Karacabey'de (12) paraya çıkmış. Herkes hayret etmiş. Ahâli hükûmete 200 bin kıyye saman meccânen vermiştir.

Âlât-ı Zirâiyye:

Kazâ dâhilinde 22-35 lira kıymetinde 25 kadar muhtelifü'l-cins **[376]** orak makinesi ile 7-8 yüz lira kıymetinde, motorlu, motorsuz harman makinesi vardır. Zürrâ' bu makinelerden epeyce müstefîd oluyor.

Damızlık Hayvânât:

Maatteessüf ahâli damızlık hayvânâttan istifâde edemiyor. Bursa Zirâat Deposu Karacabey kazâsına bir, iki tane damızlık aygır tefrîk ediyor. Bunları me'mûr-ı mahsûs ile

gönderiliyor. Güç hal bir ay kadar duruyor. Bir ay zarfında köylüler işlerini güçlerini terk edip gelseler bile müddetin azlığından, damızlık aygırın bir iki tane olmasından çektirme ameliyyâtına sıra geldiği gibi aygırda da mecâl kalmıyor. El-hâsıl bu sene köylülerin birçoğu hayvanlarını aygıra çektirmeden gitmişler, istifâde etmemişler. Hiç olmazsa damızlığın adedini çoğaltmakla beraber üçer ay merkez-i kazâda bulundurulursa çok istifâde edilecek, keçi gibi kalan beygirlerimiz âdetâ hakîkî bir beygir vaziyetini alacak. Köylerde damızlık boğa nâmına hiçbir şey yoktur. Maamâfîh çiftlikât-ı hümâyûnda doludur. Lâkin bundan ahâlinin istifâdesi yok.

Ticâret:

Muamelât-ı ticâriyyenin yüzde sekseni hâriçten gelenlerin elinde, yüzde on beşi hıristiyanlarda, yüzde beşi yerlilerdedir. Yalnız müslümanların komandit sûretinde teşekkül etmiş bir ticâret şirketi vardır. Şirket epeyce ilerlemiş.

Zikre şâyân ikinci ticâret Bulgaryalı Abâcı Nikola'dadır. Koyunların tüylerinin içerisine sokulup kanını emen "kene" gibi bu adam Bulgaristan'dan celb ettiği abâları dikip bilumum köylülere satmak sûretiyle Karacabey müslümanlarının iktisâdî kanlarını emiyor. Maatteessüf bizim müslümanların mu'teber kimseleri de köylülere kefâlet ettikleri gibi vakt-i muayyende de parayı tahsîl edip merkûma verirlermiş. Muhârebeden beri Nikola cenâbları Bulgaristan ordusunda müslüman ordusuna karşı silâh atıp müslüman öldürmek sûretiyle vazîfe-i vataniyyesini de îfâ ediyor. Demek ki Nikola hem siyâsî, hem iktisâdî bir düşman.

Karacabey eşrâfından ve sevdiğim zâtlardan birisiyle bu husûsa dâir görüştüm. Dedim ki: – Kazânız dâhilinde epeyce aklı başında, az çok parası bulunur insanlar var. Abâcı Nikola'nın yapacağı işi siz yapsanız da hem dine hem memlekete fâideniz dokunsa olmaz mı? Bulgarya'dan gelecek abâları İzmit Hereke, Karamürsel Fabrikası'ndan; terzileri de müslüman san'atkârlarından bulsanız da şu herifin elinden kurtulsanız olmaz mı?

– Birâder, dedi, biz de bunu düşünüyoruz. Ben ve benim gibi birkaç arkadaş burada bir abâ fabrikası yapmayı arzu ediyoruz. Lâkin bazı zevât uygunsuzluk çıkardı, ittifâk edemiyoruz. İttifâk edinceye kadar Nikola burada kalacaktır.

– Öyle ise aşk olsun cümlenize.

Karacabey'e tâbi' dört sâat mesâfede vâkı' Bey köyünde esbak Feshâne Nâzırı Muhyiddin Paşa'nın iplik fabrikası vardır. Hâlihâzırda bu fabrikayı Fransızlar işletip halı ipliği çıkarıyorlar.

Cevâmi'-i Şerîfe:

Büyük, küçük 15-16 kadardır. En büyüğü Hüdâvendigâr-ı Gâzî hazretlerinin Câmi'-i şerîfi ile Hoşkadem Câmii'dir. Karacabey'e gittiğimin gecesi bâlâda zikri geçen zât bendenizi kasaba ve civâr arâzîyi gezdirmeye başladı. Kasabanın şarkında minâresinin şerefesinden yukarısı kopmuş, kubbesinin üstündeki kurşunu çalınmış, el-hâsıl harâbiyeti ma'mûriyetine gâlib bir câmi'-i şerîf iskeleti gördüm. Bu, târîh-i Osmânîde görülen, İslâmiyet'e büyük hizmetler eden "Karaca Bey" nâm dilâverin türbe-i şerîfesiyle inşâ ettirdiği câmii değil mi imiş. Doğrusu bu hâl-i esef-iştimâli görünce gözümden birkaç damla yaş aktı. İnsan sağlam kalan taşların üzerine bakacak olursa bugün cilâlanmış gibi parıl parıl parlıyor. Âsâr-ı atîka bir câmi'. Maatteessüf mahv etmişler, bakmamışlar.

Câmiin kapısının üstünde bir demir çubuk yarası gördüm. Sonra anladık ki şâyed câmi'-i şerîf yıkılacak veya sâir sûretle mahv olacak olursa yeniden inşâsını te'mîn için kapı üstünde bilmem kaç kulblu kazan derûnunda sarı sarı altın varmış. Buna vâkıf olan horos akıllılardan birisi düşünmüş, taşınmış; nihâyet eline koca bir demir alarak olmuş meyve gibi hâzır sarı ma'denlerin bilâ-ruhsat ve lâ-imtiyâz taharrîsine şitâbân olmuş. Sebebi bu imiş.

Avrupa ve Amerikalı seyyâhîn bu câmii görmeden kat'iyyen gitmezlermiş. Hatta kapının üstünde bulunan gâyet kıymetdâr bir taşa epeyce para teklîf etmişler.

El-hâsıl bu câmi'-i şerîfi ihyâ için ne yapmak lâzım gelirse yapmayı ve vakfını, mütevellîsini, şart-ı vâkıfını … hepsini zâhire çıkarmak Evkāf Nezâreti'nin icrââtından beklenir şeylerdendir.

Karacabey: **Ömer Fuad**

Edirne Mektupları:

2

Bizim kompartımanda birkaç zâbit vardı; fakat yanımızdakiler baştan başa zâbitânla dolu idi. İstanbul'dan Edirne'ye kadar onların musâhabelerine kulak misâfiri olduk; siyâsiyyâta müteallik hiçbir kelime sarf etmediler. Hep pür-neşe, ahvâl-i askeriyyeye, mesleklerine dair konuştular. Bu hal nazar-ı **[377]** dikkatimizi celb etti; Edirne'ye yakındı; yanımızdaki zâbite sorduk: – Zâbitân yine siyâsiyyâtla iştigāl ediyorlar mı?

Tereddüdsüz hemen cevap verdi: – Emîn olunuz ki o kitâbe-i felâket kat'iyyen kapanmıştır. Felâket-i ahîre bugün zâbitânın kalblerine öyle samîmî bir kardeşlik ve fedâkârlık hissi ilkā eylemiştir ki, gayr-i ihtiyârî olarak, her zâbit askerlikten başka bir şey düşünemiyor.

Baba pek memnûn oldu, samîm-i kalbinden duâ etti: – Allah uhuvvetinizi arttırsın, Allah yardımcınız olsun.

Sonra gözlerinden beyaz sakalına yaşlar dökülürken elini zâbitin omuzuna koyarak şu sözleri ilâve etti: – Birâderler, siz İslâmın son ordususunuz. Sizin bu nahîf omuzlarınızdaki yük pek ağırdır. Değil on beş, yirmi milyon Osmanlı müslümanının, dünyânın muhtelif kıt'alarındaki yüzlerce milyon ehl-i İslâmın gözleri, ümîdleri sizdedir. Yeryüzünde Saltanat-ı İslâmiyyenin hayat ve memâtı sizin elinizdedir. Onun için hep kardeş olunuz ve samîmiyetinizle bütün milleti de kardeş ediniz.

* * *

İstanbul'dan hareketimiz on sekiz sâat oluyordu, gece yarısından iki sâat sonra tren bizi Karaağaç İstasyonu'nda bıraktı. İstasyon civârında yatacak yer kalmamış; şehre gitmek lâzım. Araba yok, yolda kimseler yok. Belki biraz ötede araba buluruz, diye yürümeye başladık. Araba değil,

bir horos sadâsı bile işitilmiyor. Ortalık zifîrî karanlık. Gecenin zulmeti sisle kesâfet peydâ etmiş. Yolun etrâfındaki yüksek ağaçlar da geceye ayrıca dehşet veriyor. Ara sıra sislere bürünmüş yolun donuk ziyâlı fenerlerinden başka ne bir ışık, ne de bir ses var. Kalbe haşyet gelmemek mümkün değil. Fakat şâyân-ı hayret bir emniyet-i kalble yarım sâat kadar yürüdükten sonra, trenden iner inmez hemen şehre teveccüh eden üç-dört silâhsız askerle beş-on yerli hocadan ibâret kahve içmekte olan kāfileye iltihâk ettik. Biz de biraz tevakkuftan sonra birlikte yürüdük. Orası yolun nısfı imiş. Orada bir araba tesâdüf etti. Bizi şehre götürdü. Hotel hotel gezdikten sonra ne ise başımızı birkaç sâat dinlendirecek bir yer bulabildik.

* * *

Sabahleyin boru sesleriyle uyandık. İleri doğru taburlar geçiyordu. O, askerlerdeki şevk u şetâret, ahâlideki neş'e ve sürûr kābil-i ta'rîf değildi. Cenâb-ı Hakk'ın ne büyük lütfu! İslâm'ın o mukaddes şehri küfrün muzlim ve mukassî pençesinden halâs bulmuş, şimdi şevk u sürûr içinde çalkanıyordu. Bir müddet şarka doğru vezân olan felâket rûzgârı şimdi garba dönmüş idi. Ötede Ehl-i Salîb birbiriyle boğuşurken İslâm kendini toplamış, sanki ilk i'tilâ zamanlarındaki sür'at ve savlet ile garba doğru şitâbân oluyordu. Herkesin, bütün ehl-i şarkın yüzü garba müteveccih idi. Askerler gidiyor, muhâcir arabaları vatanlarına avdet ediyor, cephâneler, toplar sevk olunuyor, her şey, her şey ileri koşuyor. Arkadan tutan, tutturan olmasa sanki bütün Balkanları istîlâ edecek. Hakîkat, büyük denizlerin medd ü cezirleri gibi büyük milletlerin de medd ü cezirleri olurmuş. [1](وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ)

Şarkın garba doğru intikām ile müteharrik bu muhâceret-i umûmiyye kāfilesine bir ân için olsun biz de katıştık. Piyâde askerleri, istihkâm taburları, süvârîler, toplar, cephâne arabaları arasında biz de bir müddet gittikten sonra bir tarafta durup bu kāfile-i mehîbeyi seyr ettik. Kalblerimiz hayat ve ümîd ile doldu.

* * *

Bu şevk ile, bu hayat ve ümîd ile ganâim depolarını gezmeye başladık. Üç Şerefeli Câmi' deposundaki eşyâ, elbise pek çok idi. Yığın yığın kumâşlar, hâzır elbiseler, sonra kaputla dolu hiç açılmamış sandıklar, çaylar … bir taraftan sayılıyor, diğer taraftan kolordulara tevzî' olunuyordu. Biz bunları seyr ederken Abdürreşid Efendi cebinden bir çakı çıkarmış, ötede bir kaputun apoletlerini kesiyordu.

– Yâhu! Ne yapıyorsun?

– Zâbitten müsâade aldım, bizim Moskof kaputlarından bir hâtıra-i iğtinâm alıyorum.

– Moskof kaputu ne demek?

– Öyle ya! Görmüyor musunuz, bütün bu elbiseler Moskof mâlı. İşte şu kaputların düğmelerindeki arma Rus'un Petersburg'da ikāmet eden en meşhûr ve mümtâz fırka-i askeriyyesi olan "Simyonovski Polk" Fırkası'nın alâmet-i mahsûsasıdır. Sonra bu ketenler de Rusya'dan gönderilmiştir. Bu eşyânın hemen küllîsi Rus mâlıdır.

– Demek bu Ehl-i Salîb seferinde gayr-i resmî olarak Moskof da dâhil idi?

Bizi gezdiren zât hemen cevap verdi:

– Gayr-i resmî ne demek? Bulgar ordusunda tamam elli beş bin asker resmî Rus elbiseleriyle bulunduğu tahakkuk etmiştir. Sonra Moskof armalı bu eşyâlar, elbiseler hep Rus hediyesi! Bunun gayr-i resmî neresi? Fakat ne yaparsın? Öyle telakkī etmek lâzım…

* * *

Vakit geçmekte olduğu cihetle öğleye Sultân Selîm'e yetişmek lâzımdı… Caddeye çıktık. Askerler saf-beste-i ihtirâm olmuş, bekliyorlardı. Velîahd hazretlerinin Sultân Selîm ziyâretinden avdetine muntazır olduklarını anladık. Biraz gittikten sonra velîahd hazretlerinin erkân-ı hükûmet **[378]** ve ümerâ-yı askeriyye ile avdetlerine tesâdüf ettik. İltifât-ı seniyyelerine mazhar olmak arzusuyla durduk. Müşârunileyh hazretleri yanındaki zâta bir şeyler anlatmakla meşgūl idi; bizi göremedi. Fakat Abdürreşid Efendi'nin kemâl-i şevk u ihtirâm ile: – Esselâmü aleyküm. ! Tahiyye-i İslâmiyyesi üzerine velîahd hazretleri de nevâzişkâr bir sadâ ile: – Ve aleykümüsselâm!. diye bezl-i iltifât buyurdular.

Arkadan gelmekte olan Enver Bey'le de mülâkāt ederek muvaffakıyetlerini tebrîk ettik. Enver Bey'i ve maiyyetindeki Derne yârânını görünce Abdürreşid Efendi'nin bütün Bingâzi hâtırâtı canlandı. Câmie kadar Derne menâkıbını dinledik.

* * *

Câmie girdiğimiz zaman kendimizi Ka'be'de zannettik. O derecede kalblerimizi bir hazz-ı rûhânî istîlâ eyledi. Bir tarafta oturup Salîb'in yed-i zalâmından halâs bulan o ma'bed-i ulvîyi doya doya seyrettik. Ve cenâb-ı Hakk'a binlerce şükreyledik.

Birçok askerler gelmiş, câmii ziyâret ediyorlar. Kimi âbdest alıyor, kimi ellerini kaldırmış, kemâl-i safvetle duâ ediyor, kimi rükû'da, kimi sücûdda. Bir kısmı da müezzin mahfili altında bir kaynağa benzeyen küçük şadırvan etrâfına toplanmış, ellerini kavuşturmuşlar, kemâl-i ta'zîm ve ihtirâmla sıra bekliyorlar. Bu hal ile orada duran bir askere sordum:

– Ne var orada hemşehri?

– Zemzem-i şerîf! dedi.

– Bir askerin böyle dediğini mihrâb yanında oturan Abdürreşid Efendi'ye söylediğim zaman: – Hakîkaten onların kalbleri zemzem yapar onu, dedi. Ve pek müteessir oldu.

* * *

Mihrâbın iki tarafında bulunan şamdanların "Mâşâallâh" yazılı olan mahallerini Bulgarlar dişle yemişler gibi koparıp soymuşlar.

* * *

Bulgarlar istîlâ etmezden evvel kaldırılan büyük kıt'ada bir yazma *Kur'ân-ı Kerîm* ile matbû' iki Mushaf-ı Şerîf yerlerine konmuş. Yazma *Kur'ân-ı Kerîm*'in nihâyetinde şöyle bir yazı gördük:

"Trabzon vilâyetinin Şarı nâhiyesinin Oğuz karyesinde Uzun Hüseyin zâde Hâfız Osman Çavuş bu taraf[a] Edirne'nin teslîm olduğu vakit gelip kurtarmıştır."

Fî 12 Temmuz 329 Osman

Diğer iki Mushaf-ı Şerîf hurûfât ile Kazan'da basılmış. Biri 1809'da, diğeri 1844'de. Kenarlarında Kırâât-ı Aşere yazıl-

[1] Âl-i İmrân, 3/140.

mış. O zaman böyle tab' olunuyormuş. Mâîmsi bir kâğıda matbû' olan 104 senelik *Kur'ân-ı Kerîm* Hân sülâlelerine mensûb meşhûr zenginlerden İsmail Apanay tarafından bastırılmış, 69 senelik Mushaf-ı Şerîf de meşhûr milyonerlerden Murtaza Mûsâ'nın himmetiyle tab' olunmuş. Bu zevâtın rûhlarına biz birer Fâtiha ihdâ ettik, siz de dirîğ etmezsiniz inşâallâh.

* * *

Sütunlar birçok Bulgarca imzâlarla kirletilmiş. Bizim ahâli tarafından silinmiş ise de, bazıları yine okunuyor. Silinmese de kalsa acı, fakat müessir bir tâziyâne-i intibâh olur.

* * *

Kürsî yanında on beş, yirmi asker oturmuş, konuşuyorlar. Baba da bunların musâhabelerine iştirâk etmek istedi:

– Selâmün aleyküm evlâdlar!

– Aleyküm selâm baba!

– Hoş geldiniz arslanlar. Mâşâallâh, mâşâallâh. çeşit çeşit insanlar, fakat hepiniz kardeş..

– Sen kimsin baba?

– Dünyânın tâ öbür ucundan gelmiş bir müslüman.

– Ya bu efendiler?

– Onlar da benim evlâdlarım… Nasıl çektiğiniz zahmetleri unuttunuz mu?

– Baba, zahmet ne demek? Tâ Çatalca'dan yürüyerek buraya geldik. İleri olduğu için yağmur, çamur aldırmadık. Çamur değil, taş kaya olsa yine bize yumuşak yatak olur.

– Allah size kuvvet versin, kalbinizdeki îmânı yükseltsin. Evlâdlar, sizin hizmetiniz pek büyüktür. Halîfe'yi siz muhâfaza ediyorsunuz. Sizin fedâkârlığınızla Müslümanlık yaşıyor. Biraz istirâhatten sonra inşâallâh Sofya'ya gideceksiniz. Ölmek var, dönmek yok. Bu muvaffakıyetler hep sizin himmetinizle oldu evlâdlar. Çok zahmetlere katlandınız. Fakat sizin için cennet kapıları açıktır.

– Baba, daha çok zahmetlere katlanalım da tek şu kâfirin yanında mahzûn kalmayalım.

– Kalmayız inşâallâh. Sizin himmetinizle hep memleketimizi inşâallâh yine alacağız.

– Allah bizi terbiye etti artık değil mi baba?

– O, bir felâketti, geldi geçti. Bundan sonra inşâallâh gâlibiyet hep bizdedir.

– İnşâallâh. Zâbitlerimiz din yolunda giderlerse evvel Allah biz de onları utandırmayız.

– Şimdi yemekleriniz nasıldır evlâdlar, bol mu?

[379] – Elhamdülillâh yemeklerimiz pek boldur. Allah devlete, millete zevâl vermesin. Ekmeklerimiz daima başımız ucunda duruyor.

– Allah muvaffak etsin evlâdlar. Geziniz, namazlarınızı kılınız. Allah'a şükrediniz. Ne büyük lutf-ı İlâhî! Bizim bu mukaddes câmiimizi yine bize verdi.

Biz ayrıldığımız zaman askerlerden bazıları ağlıyordu.

* * *

Baba bir tarafta oturdu. Ben geziyorum. Baktım kapıdan bî-mecâl bir asker geliyor. Yüzü limon gibi sararmış, kolları sarkmış, alık alık bakınıyor. Beni görünce yanıma yaklaştı. İşitilir, işitilmez titrek, zayıf bir sesle sordu: – Muska kim yazar?

– Ne için?

– Sıtma için.

Birden bire sulfato tavsiye etmek hâtırıma geldi. Fakat ahvâl-i rûhiyyesini nazar-ı dikkate alarak babaya gönderdim: – İşte şurada bir sarıklı hoca efendi var, ona git.

– Muskası şifâlı mı?

– Bire birdir. Bir okuyuşta sıtmayı kökünden keser.

Bîçâre kadîd sürüklene sürüklene gitti, babanın önüne diz çöktü. Ben de arkasından gittim. Sıtma için okunmak istediğini söyledim.

– Ne olmuşsun evlâd?

– Sıtma tutuyor.

– Ne vakitten beri?

– Bilmem ki. Gâvur eline esîr düşeli beri hastayım. (O kadar mecâlsiz ve yavaş söylüyor ki güçlükle işitilebiliyor.) Ne kadar oldu bilemem. (Elini başına koyarak) biraz başım sersemdir.

– Peki oğlum, ben şimdi seni okurum, inşâallâh bir şeyin kalmaz. Abdürreşid Efendi pek müteessir olmuş, âdetâ kendinden geçmiş idi. Bir eliyle nabzını tuttu, bir eliyle başını. O kadar safvet ve hulûs-ı kalb ile birkaç defa İhlâs-ı Şerîf ve Fâtiha-i Şerîfeyi okudu ki ben bile zavallının şifâyâb olacağına i'tikād ettim. Baba şimdi kendini unutmuştu, öyle aşk ile yüzüne gözüne üflüyordu ki adamcağız gözlerini kapamaya mecbûr oluyordu. Anadolu'nun esâretten kurtulan bu zavallı evlâdı! Üfürmek için kolunu da uzattı. Baba kolundan da müteaddid defalar üfürdü. Abdürreşid Efendi'nin bu kadar cezbeli hâlini hiç görmemiştim. Ne ise, okuma hitâm buldu.

– Bir nuska da yazsan …

– Hâcet yok oğlum nuskaya. Yanımda kâğıd, kalem yok. İnşâallâh hiçbir şeyin kalmaz.

Nefer kuşakla bağlı siyâh kaputunun düğmesini çözmeye başladı. Para vereceği anlaşılıyordu. Baba menetmek istedi. İşâret ettim: – İlişme! Bırak versin. dedim. Derinlerden, pamuk ipliğinden dokuma, rengârenk, boynuna asılı kırmızı kîse çıktı. Şimdi balmumu gibi sararmış kemik parçaları kîseyi açıyordu. Parmaklar bir kere uzandı, iki metelik çıktı. Galiba bîçâreye az geldi. Bir kere daha kîse karıştırıldı. Bir metelik daha çıktı. Yine az geldi. Şimdi dokuma kîsenin dibinden tutmuş, avucuna silkiyordu. İki metelik daha düştü. Oldu beş metelik. Bir defa gözden geçirdikten sonra Abdürreşid Efendi'ye uzattı: – Az ama kusûra bakma… Daha bir şey söyledi, fakat işitemedim. Baba kemâl-i teşekkürle aldı, bîçâreyi memnûn etti. Mukābeleten:

– Bu çâryek bunun hediyesi, bu da benim hediyem. Sen de bunları kabûl eyleyeceksin.

Kabûl etmemek istedi. Fakat Abdürreşid Efendi kendi eliyle bîçârenin kîsesine koyunca bir şey demedi. Yine koynuna koydu. Düğmesini ilikledi. Babanın elini öperek çekildi gitti. Biz de elli parayı teberrüken taksîm ettik.

* * *

Öğle vakti geldi. Namazı kıldık. Cemâat bizimle imâm ve müezzinlerden, bir hayli de askerlerden ibâretti. Edirne halkından kimseyi göremedik. Böyle görmemeli idik. Bütün Edirne halkı beş vakitte Sultân Selîm'i cemâatle doldurmalı idiler. Fakat şimdi tenkīd sırası değil. Namazdan sonra biraz *Kur'ân* da okumak istedim. Zirâ rûhum pek galeyânda idi.

Büyük yazma Mushaf-ı Şerîf'i açtım. [1](قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) âyet-i kerîmesi çıktı. Birkaç sahîfe okudum. Rûhum mütesellî, kalbim mütevekkil câmi'den çıktık.

H[ha].

VESÂİK-I TÂRÎHİYYE

BÜKREŞ MUÂHEDESİ

Müslüman memleketlerini istîlâ eden Ehl-i Salîb orduları paylaşırken kavgaya düştüler, bir müddet de birbirini yedikten sonra nihâyet bu hafta Bükreş'te âtîdeki sulh muâhedesini akdettiler:

"Bir taraftan Bulgaristan kralı diğer taraftan Yunan ve Karadağ ve Romanya ve Sırbistan kralları memleketleri arasında el-yevm cârî olan harbe nihâyet vermek ve bu kadar zamandan beri âlâm-ı harb çeken ahâlileri beyninde sulhu iâde ve intizâmı te'mîn eylemek emel-i hayrîsiyle ve sûret-i kat'iyyede teessüs-i sulhu mutazammın olmak üzere ahidnâme-i hâzırın akdine karar vermişlerdir.

Bu maksadla müşârunileyhim hükümdârlar zevât-ı âtiyeyi murahhas ta'yîn eylemiş idiler. (Burada murahhasların esâmîsi mündericdir.)"

[380] Hey'et-i murahhasa arasında hâsıl olan i'tilâf mûcebince mevâdd-ı âtiyye karârgîr olmuştur:

Birinci Madde: – Bulgaristan kralıyla isimleri bâlâda mezkûr hükümdârlar ve kendi vâris veya halefleri arasında ba'demâ sulh ve meveddet hüküm-fermâ olacaktır.

İkinci Madde: – Merbût 5 numaralı protokol mûcebince tashîh edilmiş olan Romanya-Bulgaristan hudûdu Tortu Kaya'dan hareketle Egrene'nin[?] cenûbunda Karadeniz'e müntehî olacaktır. Bulgaristan hükûmeti nihâyet iki sene zarfında Ruscuk ve Şumnu'da kâin istihkâmâtı hedm edeceği gibi Balçık etrâfında yirmi kilometrelik bir mesâfede vâkı' istihkâmât da hedm olunacaktır. Târîhten itibaren on beş gün zarfında bir muhtelit komisyon hudûd-ı cedîdeyi arâzî üzerinde ta'biye ve hudûd-ı mezkûrenin ikiye ayıracağı emlâk ve arâzînin taksîmi muâmelesini ikmâl eyleyecektir. Bu bâbda ihtilâf zuhûru takdîrinde ta'yîn olunacak hakem tarafından verilecek karar kat'î olmak üzere telakkī olunacaktır.

Üçüncü Madde: – Merbût 9 numaralı protokol mûcebince ta'yîn olunan Sırbistan ve Bulgaristan hudûdu Patarika dağında kâin eski hudûddan bed' ile sâbık Osmanlı-Bulgar hudûdunu ve Vardar ve Ustrumca nehirleri sularının ayrıldığı hattı ta'kîb edecek ve şu kadar ki Ustrumca vâdîsinin kısm-ı ulyâsı Sırbistan'da kalacaktır. Hudûd Polska[?] Manastırı'na mümted ve oradan Bulgaristan-Yunanistan hudûduna müntehî olacaktır. Taktî' ameliyyâtı ve ikiye ayrılan arâzî ve emlâkin mukāsemesi on beş gün zarfında bir muhtelit komisyon vâsıtasıyla icrâ olunacak ve bu bâbda ihtilâf zuhûru takdîrinde bir hakemin re'yine mürâcaat edilerek verilecek karar kat'î olmak üzere telakkī olunacaktır.

[1] Tevbe, 9/51.

Dördüncü Madde: – Eski Sırbistan ve Bulgaristan hudûduna âid mesâil tarafeyn-i âkıdeyn miyânında ol bâbda husûle getirilen ve merbût protokolde gösterilen i'tilâf dâiresinde hallolunacaktır.

Beşinci Madde: – Yunanistan ve Bulgaristan hudûdu merbût 9 numaralı protokol mûcebince ta'yîn olunmuştur. Hudûd-ı mezkûre Balasika-Plantiya[?] dağı zirvesinde kâin Bulgaristan-Sırbistan hudûd-ı cedîdesinden bed' edecek ve Adalar denizinde Mesta nehri munsabına mümted olacaktır. Bu bâbdaki ameliyât-ı tatbîkıyye on beş gün zarfında muhtelit bir komisyon vâsıtasıyla icrâ olunup hudûd-ı cedîde güzergâhında ikiye ayrılan emlâk ve arâzînin mukāseme muâmelâtı da mezkûr komisyon tarafından tesviye edilecek ve bu mesâilden dolayı ihtilâf zuhûru takdîrinde bir hakemin re'yine mürâcaat olunarak verdiği karar kat'î nazarıyla kabûl edilecektir. Bulgaristan hükûmeti Girid hakkında her gûnâ iddiâdan sarf-ı nazar ettiğini şimdiden beyân eder.

Altıncı Madde: – Sulh ahidnâmesinin in'ikādı vâzıu'l-imzâ devletler orduları karârgâhlarına iş'âr olunacaktır. Bulgaristan hükûmeti bu iş'ârın ferdâsından itibaren askerini terhîs eyleyeceğini taahhüd eder. Muhârib devletlerden birinin işgāl ettiği dâire dâhilinde bulunan Bulgar asâkiri eski Bulgaristan memâlikinin diğer bir noktasına sevk edilecek. Bunlar ancak dâire-i işgālin tahliyesinden sonra karârgâh-ı dâimîlerine azîmet edebileceklerdir.

Yedinci Madde: – Bulgaristan ordusunun terhîsi akībinde Bulgaristan arâzîsinin diğer devletler asâkiri tarafından tahliyesine teşebbüs olunarak nihâyet on beş gün zarfında ikmâl edilecektir.

Sekizinci Madde: – Bulgaristan arâzîsinin işgāli müddetinde düvel-i sâire orduları bedelini te'diye etmek şartıyla ahâliden istedikleri eşyâyı kānûn-ı mahsûs-ı askerîsi dâiresinde almak hakkını hâizdirler. Askerin ve levâzımâtının nakli için şimendüferlerden hükûmât-ı mahalliyyeye hiç bir bedel te'diye etmeksizin istifâde edebileceklerdir. Hastalar ve mecrûhlar mezkûr orduların nezâret ve muhâfazası altında bulunacaktır.

Dokuzuncu Madde: – Umûm üserâ-yı askeriyye mümkün olduğu kadar sür'atle iâde olunacaktır. Hükûmetler mukābeleten üserâ için ihtiyâr etmiş oldukları masârifâtı takdîm eyleyeceklerdir.

Onuncu Madde: – Eski muâhede tasdîk ve nüsah-ı musaddakası Bükreş'te on beş güne kadar yahud daha evvel teâtî olunacaktır.

Bu şerâitin kabûlünü mübeyyin olarak murahhaslar imzâ ve mühürlerini vaz' ederler.

1913 senesi Efrencî 10 Ağustos, Rûmî 28 Temmuz târîhinde Bükreş'te akdolunmuştur.

* * *

Düvel-i Muazzama'nın Hükûmet-i Seniyye'ye Verdiği Nota

Düvel-i Muazzama süferâsı 25 Temmuz 329 Perşembe günü sâat on bir ile on iki arasında Yeniköy'de Sadrazam Paşa hazretlerinin nezdine giderek metni zîrde münderic şifâhî takrîri münferiden teblîğ eylemişlerdir:

"Londra Muâhedenâmesi'ne vaz' edilen esâsların ve bu muâhedenâmenin ez-cümle İnöz-Midye hattına müteallik ahkâmının idâmesiyle bunlara riâyet husûsuna en kat'î ta'bîrât ile hükûmet-i seniyyeyi da'vet etmeye hükûmet-i metbûam cânibinden me'mûr edildim.

Esnâ-yı tahdîdde hükûmet-i seniyyece hudûd-ı mezkûrenin emniyeti için elzem addedilen şerâiti devletlerin nazar-ı dikkate almaya âmâde bulunacaklarını zât-ı fahâmet-penâhîlerine ayrıca beyâna mecbûrum."

* * *

Hükûmet-i Seniyye'nin Cevâbî Notası

Hükûmet-i Seniyye'nin her türlü mülâhazâttan sarf-ı nazar ederek Londra Muâhedesi'yle vaz' edilen esâsâta ittibâa sûret-i dâimede sarf-ı makderet etmiş olduğunu hükûmet-i metbûanız nâmına vâkı' olan beyânâta cevâben zât-ı sefîrânelerine te'mîne müsâraat eylerim.

Maamâfîh hükûmet-i Seniyyece İnöz-Midye hattına âid olan maddeye mezkûr muâhedenin diğer ahkâmı misillü riâyet edilmemiş olması yegâne taksîrleri Midye-İnöz hattının ilerisinde bulunmaktan ibâret olan ahâlinin aleddevam imhâsına mâni' olmak için Hükûmet-i Seniyye'nin mü-dâhale mecbûriyyet-i mübreme ve âcilesi muvâcehesinde bulunmasından münbaistir. Bundan mâadâ Pâyitahtın ve Boğazlar'ın mahfûzıyetini te'mîne ve binnetîce hükûmât-ı mücâvire arasında münâsebât-ı tabîiyyenin devamlı bir sûrette te'sîsine müsâid bir hudûd istihsâl etmek Hükûmet-i Seniyye için aynı derecede bir mecbûriyet-i mübreme teşkîl etmektedir.

Zât-ı sefîrânelerinin beyânât-ı vâkıasında işbu son mecbûriyeti kabûl ettiğini kemâl-i şükrân ile müşâhede ediyorum. Zirâ bunu hükûmet-i seniyyece bu husûsta ta'kîb edilen hatt-ı hareketin muhık olduğunu müsbit bir delîl olarak telakkī etmekteyim.

Düvel-i Muazzama'nın hissiyyât-ı âliyye-i hak-cûyâne ve ma'deletkârânelerine i'timâden Hükûmet-i Seniyye'nin 19 Temmuz 1913 târîhli teblîgātıyla ta'yin etmiş olduğu hudûdun emniyet ve istikrâr şerâit-ı matlûbesini hâiz olabilecek yegâne hatt-ı hudûd olduğunu dahi düvel-i müşârun-ileyhimin kabûl ve tasvîb edeceklerinden kaviyyen ümîdvârım.

Tevsî'-i Tıbâat Matbaası'nda basılmıştır.

H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.
İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa
İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

21 Ağustos 1913 | 17 Ramazân-ı Şerîf 1331 Perşembe | 8 Ağustos 1329 | Cild: 10 - Aded: 258

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ... [1]

Tercümesi

"Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a mütevekkil ol..."

[1]Allahu Zü'lcelâl, Nebiyy-i Muhteremi aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz'e buyuruyor ki: "Dünyaya ait işlerde iyi düşün, taşın; ashâbınla müşâverede bulun. Bir kere de kararını verdin, azmi ele aldın mı, artık hemen Allah'a tevekkül ile o işi yapmaya bak...."

Azim... Tevekkül... İşte Müslümanlığın iki azîm rüknü. Bunlar olmadıkça İslâm için istikrar imkânı yoktur. Şurası da unutulmamalıdır ki: Ne yalnız başına azim; ne de azim olmaksızın tevekkül hiç bir zaman kâfî değildir.

Müslümanların vaktiyle gösterdikleri harikalar hep bu iki rükne sarılmaları sayesinde idi. Evet, seksen seneyi geçmeyen; milletlerin hayatına göre pek kısa addolunmak lâzım gelen bir zaman zarfında, memleketin bir ucu Pirene dağlarına, diğer ucu Çin surlarına dayanmıştı ki bu müdhiş muvaffakiyetin sırrı: Cemâat-i müslimînin sarsılmaz bir azim, yıkılmaz bir tevekkül ile mücehhez, kahraman yürekli efraddan teşekkül etmiş olmasından başka bir şey değil idi.

Tevekkülü bir nakīsa, daha doğrusu bir rezîle addederek, bugünkü müslümanları onunla ithâm etmek kadar sersemlik olamaz. Çünkü, evvelâ tevekkül gāyet büyük bir seciyedir; sâniyen bizler o seciyeye vedâ' edeli pek çok oldu! Şurasını da söyleyelim ki: Biz tevekkülün ma'nâ-yı hakīkīsini murad ediyoruz. O da meşrû bir gāyeye, meşrû bir maksada doğru yürürken hiç fütur getirmemek; tevfîk-i ilâhînin tecellîsinden emin olarak muttasıl ilerlemektir.

Görülüyor ki, tevekkül ile atâlet iki müntehâdır. Zaten Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği tevekkül de budur. Şeyh Muhammed Abduh'un dediği gibi, kaza ve kader akīdesi Cebrîlik şenâatinden tecerrüd ederse azim, cür'et, istihkār-ı hayat, şecâat gibi secâyâ-yı fâzılanın kâffesi, bu akīdenin etrafında pervane gibi dönmeye başlar. Esteîzübillah:

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَاناً وَقَالُوا حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.
فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللهِ وَاللهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ [2]

Âyet-i Celîlesi tevekkülün nasıl olmak îcab edeceğini gösteriyor.

Ey, şu tekrîm-i ilâhîye mazhar olan eslâf-ı güzîn! Acaba mezarlarınızın yarıklarından bakıp da ahlâfınızın bugünkü halini görüyor musunuz? Ah! Onlar sizin tuttuğunuz yolu bıraktılar; girîve-i dalâle saptılar; fırka, şîa münâzaâtı içinde târumâr olup duruyorlar! Öyle bir acze, öyle bir meskenete, öyle bir zillete düştüler ki: Yürekler dayanmaz, ciğerler pâre pâre olur!

Toprağınızda bir bakıyye-i rûh yok mudur ki, hurûş etsin de ölmüş kalbleri uyandırsın; dalâle sapmış fikirleri yola getirsin!

اَللّٰهُمَّ اَرِنَا اَلْاَشْيَاءَ كَمَا هِيَ.[3]

Mehmed Âkif

* * *

[382] **FIKIH VE FETÂVÂ**

Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târîhinden:

HAC

Fahr-i Kâinât efendimiz tarafından ta'yîn edilip ashâb-ı kirâmca bil-icmâ' kabûl buyurulan mevâkī'-i erbaa (Zül-

[1] Âl-i İmran, 3/159.

[2] Âl-i İmran, 3/173-174.

[3] Ey Allahım, bize eşyayı (olan biteni, her şeyin gerçeğini) olduğu gibi göster.

huleyfe, Cuhfe, Karn, Yelemlem) hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk vardı. Yalnız beyne'l-ashâb ehl-i Irâk'ın mîkātı hakkındaki küçük ihtilâf devr-i fukahâya da intikāl etmiştir. Cumhûr-ı erbâb-ı fıkh, ehl-i Irâk'ın mîkātı "Zât-ı Irk" olduğunu kabûl etmek husûsunda müttefik idiler. Şâfiî ile Sevrî hazerâtı ise cumhûr-ı fukahânın şedîd bir muhâlifi olmamakla beraber, "Akīk" nâm mevki'den ihrâma girmeyi muvâfık-ı ihtiyât buluyorlardı.

Hac, yahud umre niyetiyle yola çıkıp da mîkāttan bilâ-ihrâm mürûr etmenin hürmeti bilumum fukahâca müsellem idi. Büyük bir ekseriyet bilâ-ihrâm mîkāttan mürûru mûcib-i dem olacak cinâyâttan addederdi. Şu kadar var ki bu cinâyeti irtikâb edenler tekrar mîkāta rücû' ederek ihrâma girerler ise İmâm Şâfiî'ye göre irâka-i dem etmekten kurtulurlardı. Fakat İmâm Mâlik'e göre de demden başka telâfî-i mâ-fât imkânı kat'iyyen mefkūd idi. Hatta bazı fukahâ, tekrar mîkāta rücû' ederek ihrâma girilmedikçe hac sahîh olmaz derlerdi.

Mîkāt dâhilinde bulunanların yurtlarından ihrâma girmeleri lâzım geleceği hakkında bütün fukahâ müttefik idiler. Fakat mîkāt hâricinde bulunanların yurtlarından mı, yahud mîkāttan mı ihrâma girmeleri daha efdal olduğu delîlleri cihetinden münâkaşaya vaz' edilmiştir. Bazı fukahâ mîkāt hâricinden gelenlerin yurtlarından ihrâma girmeleri efdal olup mîkāta gelinceye kadar te'hîr etmeleri de ruhsat olduğunu ileri sürüyorlardı. Şâfiî, Sevrî hazerâtı bu mezhebi iltizâm etmişlerdir. İmâm Ebû Hanîfe takdîm için ayrıca bir efdaliyet isnâd etmemekle beraber, bunun sıhhatinde şübhe olmadığını dermiyân buyuruyordu. Fakat İmâm Mâlik, İmâm Ahmed bin Hanbel, İshak bin Râheveyh hazerâtı ihrâma mîkāttan girmenin daha efdal olduğu hakkında şübhe etmiyorlardı. Zâhirîler'in fi'l-i Nebevîye muhâlif her tarz-ı ibâdeti reddetmek husûsundaki usûl-i müttehazelerine bakılacak olur ise ihrâmın ancak mîkāttan sahîh olacağı zehâbları muhakkak sayılır.

Kendi mîkātlarını terk edip başka bir mîkāttan ihrâma gidenlere dem lâzım gelip gelmeyeceği hakkında ihtilâf edildi. İmâm Mâlik böylelerine dem lâzım gelir. derdi, İmâm Ebû Hanîfe ise başka bir mîkāttan ihrâma girmenin kusûr sayılamayacağını ileri sürerek hiçbir cezâ lâzım gelmeyeceğine kāni' bulunuyordu. Fukahâ-yı İmâmiyye de mezheb-i Hanefî'yi iltizâm etmişlerdir.

Hac veyahud umre niyetiyle mîkātlardan mürûr edecek olanlara mutlakā ihrâma girmek lâzım geleceği hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk vardı. Fakat hac ve umre niyetine mukārin olmayarak mürûr edeceklerin ihrâm-bend olmaları lâzım gelip gelmeyeceği hakkında ihtilâf vardı. Bazı fukahâ pek çok girip çıkmak mecbûriyetinde olmayanların mutlakā ihrâm-bend olmaları lâzım geleceğine kāil idiler. İmâm Mâlik de bu mezhebi iltizâm etmiştir. Bazıları da ihrâmın ancak hac ve umre niyetiyle mîkāttan geçeceklere mahsûs olduğunu söylüyorlardı.

* * *

Fukahâ-yı izâm hazerâtı hac aylarının Şevvâl, Zülka'de ile Zülhiccenin –ibtidâsından i'tibâren– dokuz gününden ibâret olduğu hakkında müttefik idiler. Şu kadar var ki İmâm Ebû Hanîfe Zülhiccenin onuncu gününü de, İmâm Mâlik ise nihâyetine kadar ayın tamâmını eşhür-i hacdan addederlerdi. İmâm Şâfiî ile İmâm Muhammed ayın dokuzuncu günü dâhil olmak şartıyla onuncu gecenin sonunda hac ayları tamam olacağını ileri sürüyorlardı.

Eşhür-i haccı, hacca nazaran evkāt-ı salâta teşbîh edenler Şevvâl ayı hulûl etmeden ihrâma girmek sahîh olamayacağına kāil olurlardı. İmâm Şâfiî bu mezhebi tervîc etmiştir. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik'e göre kable eşhüri'l-hac ihrâma girmek maa'l-kerâhet sahîh addolunurdu.

Umrenin bütün evkāt-ı senede ve sahîh olacağı hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk vardı. Yalnız İmâm Ebû Hanîfe'ye göre nahr ve arefe günlerinde umre ile iştigāl etmek mekrûh sayılırdı. Bir de İmâm Mâlik, umrenin senede bir defa meşrûiyetine kāil olduğundan tekrarını mekrûh addeder. Fakat Ebû Hanîfe ile İmâm Mâlik bu cihete iştirâk etmezlerdi.

* * *

Zükûr erbâb-ı ihrâmın dikişli elbise, sarık, serpûş, topukları örtecek ayakkabı giymeleri câiz olamayacağı hakkında bütün fukahâ ittifâk etmişlerdir. Avret mahallini örtmek için serâvîlden başka bir şeyi bulunmayan kimsenin onu giyip giymemesi hakkında enzâr-ı fukahâ iki muhtelif cereyân almıştır. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik hazerâtı bu bâbda vürûd eden (yukarıda geçti) hadîs-i şerîfin sarâhatine binâen serâvîl iktisâ etmenin alelıtlâk memnûiyet ve adem-i cevâzına kāil oluyorlardı. Şâfiî, Ahmed bin Hanbel, Sevrî, Ebû Sevr, Dâvud hazerâtı da Câbir bin Abdillâh ile Abdullah bin Abbâs radıyallâhü anhümânın rivâyet etmekte bulundukları hadîs-i şerîfe istinâden izâr bulamayan kimsenin serâvîl kullanması sahîh olacağı cihetini iltizâm ediyorlardı.

İhrâm başmağı bulamayanların topuklarına kadar konçları kesilmiş mestlerini giymeleri câiz olacağı hakkında beyne'l-fukahâ ittifâk vardı. Çünkü Abdullah bin Ömer radıyallâhü anhümânın rivâyetiyle Buhârî'nin tahr[î]c ettiği sünnet-i şerîfe bu bâbda pek vuzûhlu bir delâlete mâliktir. Mamâfîh İmâm Ahmed bin Hanbel zarûret olduğuna göre konçları kesilmemiş mestlerin giyilmesi de câizdir, derdi. Hatta İmâm Atâ sağlam bir şeyi kesmek ifsâd demek olduğundan mestlerin kesilmesini münâsib görmüyordu. [1](وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ) İmâm Mâlik ve Ebû Sevr ihrâm başmağı bulunduğuna göre kesilmiş mest giymeyi mûcib-i fidye olacak cinâyâttan addederdi. İmâm Ebû Hanîfe ise bunun **[383]** cinâyâttan olduğunu teslîm etmezdi. Bir de bu bâbda biri müsbet, diğeri menfî olmak üzere İmâm Şâfiî'ye mensûb iki rivâyet bulunduğu söyleniyor.

Muhrimin zağferân, verse boyanmış elbise giymeleri câiz olamayacağı hakkında bilumum ulemâ-yı fıkh ittifâk ediyordu. Fakat sevb-i muasferin iktisâsı husûsunda ihtilâf vardı. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Süfyân-ı Sevrî mahzûrât-ı hacdan olduğunu söyler, binâenaleyh bunun için fidye lâzım geleceğine kāil olurlardı. İmâm Mâlik ise bu husûsta bir beis görmüyordu.

Ulemâ-yı fıkh kadınların hâl-i ihrâmda başlarını, saçlarını; erkeklere tesâdüf ettikçe elbiselerinin bir köşesiyle şöyle hafîfçe yüzlerini de örtmeleri iktizâ ettiği hakkında müttefik

[1] Bakara, 2/205. Metinde (ان الله لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ) şeklinde yazılmıştır.

görünürlerdi. Şu kadar var ki erbâb-ı fıkh erkeklerin başlarını örtmelerine cevâz vermemekle beraber yüzlerini örtmek câiz olup olmayacağı hakkında birleşemiyorlardı.

İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed bin Hanbel, Süfyân-ı Sevrî, Dâvûd-ı Zâhirî, Ebû Sevr hazerâtı baş dâhil olmamak şartıyla yüzün örtünülmesinde beis olmadığını ileri sürüyorlardı.

İmâm Mâlik muhrim kadının eldivenler giymesini tecvîz etmiyor. Fakat İmâm Süfyân-ı Sevrî'nin bu husûstaki mezhebi kadınlar için daha müsâid görünüyordu.

§ Muhrimin tıyb isti'mâl etmesi câiz olmadığı husûsunda bütün erbâb-ı fıkhın fikirleri nokta-i vâhideye müteveccih bulunuyordu. İşte bu sebebe mebnîdir ki bazı fukahâ âsâr-ı tıyb bâkī kalarak dâim olması ihtimâline mebnî ihrâma girerken dahi isti'mâli mekrûh görmüşlerdir. İmâm Mâlik de bu ciheti iltizâm ederdi. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, Süfyân-ı Sevrî, Ahmed bin Hanbel, Dâvûd-ı Zâhirî hazerâtı turuk-ı adîde ile mervî olan sünen-i şerîfeye istinâden inde'l-ihrâm koku isti'mâlinin cevâz ve hatta sünnetiyetine[1] kāil oluyorlardı.

Fukahâ-yı ızâm hazerâtı hâl-i ihrâmda vikā'ın hürmetini ifâde eden âyet-i kerîmeyi anlamak husûsunda müttefik idiler.

Bir de saç, bıyık, tırnak kesmek, vücûdun sâir yerlerindeki tüyleri gidermek, tende kendiliğinden türeyen haşerâtı öldürmek câiz olmadığı hakkında da ihtilâf mevcûd değildi.

İhtilâm hâlinde bütün vücûd ile beraber başın da yıkanmasını bütün fukahâ tecvîz ederdi. Fakat böyle bir sebeb-i mücbir mefkūd iken ancak keyif veya temizlik için [yıkanmayı] İmâm Mâlik beğenmez, bunda kerâhet bulunduğunu söylerdi. Cumhûr-ı fukahâ ise her ne sebebe mebnî olursa olsun, muhrimin başını yıkamasında hiç bir beis görmezlerdi. İmâm Mâlik bu husûsta Abdullah bin Ömer hazretlerine istinâd ediyor. Cumhûr da Abdullah bin Cübeyr hazretlerinin rivâyet etmekte bulunduğu sünnet üzere binâ-i kelâm ediyorlardı.

İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik başın hatmi ile yıkanması fidyeyi mûcib olur, derlerdi. Fakat, Ebû Sevr ve sâir bazı fukahâ tıybe mahsûs olan hatmîye de teşmîlini muktezî gibi görünen delîlin kuvvetine mâni' olamadıklarından lüzûm-ı fidyeyi kabûl etmezlerdi. Maamâfîh her iki taraf muhrimin hatmî ile baş yıkamasını câiz görmezlerdi. İmâm Mâlik memnûât-ı ihrâmdan sayılan ilkā-yı tefes (izâle-i evsâh) bulunduğuna göre muhrimin hamama girmesini mûcib-i fidye addederdi. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, İmâm Süfyân-ı Sevrî, Dâvûd-ı Zâhirî hazerâtı alelıtlâk ilkā-yı tefesin memnûiyetine kāil olmadıklarından duhûl-i hammâmı tecvîz ederlerdi.

Bütün fukahâ muhrimin sayd-ı şikâr etmesi, sayd ettiği şikârın etinden yemesi câiz olmadığı hakkında müttefik idiler. Fakat halâlin sayd ettiği şikârın erbâb-ı ihrâma ekli câiz olup olmadığı hakkında ihtilâf vardı. İmâm Ebû Hanîfe bunu ale'l-ıtlâk tecvîz ederdi. İmâm Mâlik de ihrâmda bulunanlar için avlanmamış saydın eti muhrimlere halâl olduğuna kāil idi. İmâm Süfyân-ı Sevrî ise ale'l-ıtlâk hürmeti cihetini iltizâm eylerdi.

Mahmasa hâlinde bulunan muhrimin meyte ekl ederek mi, yahud Harem dâhilindeki şikârları avlayıp yiyerek mi def'-i cû' etmesi lâzım geldiği hakkında ihtilâf edildi. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Süfyân-ı Sevrî, İmâm Züfer, ve sâir bazı erbâb-ı fıkh meyte ve hatta lahm-ı hınzîr ile def'-i cû' etmek kābil olduğu sûrette hakk-ı ihrâma ihtirâmen memnûâtından olan sayd-ı şikârı irtikâb etmeksizin geçiştirmeyi münâsib görüyorlardı. İmâm Ebû Yûsuf ise harâm-ı laîne olan lahm-ı hınzîr ve lahm-ı meyte eklini irtikâb etmeyerek ancak laîne (ihrâm sebebiyle) olan avladığı şikâr etiyle hâl-i ıztırârdan kurtulmağı daha ma'kūl buluyordu.

§ Hâl-i ihrâmda nikâhın câiz olup olmadığı hakkında ihtilâf vardı. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Süfyân-ı Sevrî, Abdullah bin Abbas radıyallâhü anhümâdan mervî olan sünnet-i şerîfeye istinâden muhrimin nikâhı câiz olacağı cihetini iltizâm ederlerdi. İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Evzâî, İmâm Leys hazerâtı da Osmân bin Affân radıyallâhü anhün rivâyet etmekte bulunduğu sünnet-i şerîfe ile Ali bin Ebî Tâlib, İbni Ömer gibi ekâbir-i ashâbın mezhebleri üzere muhrimin nikâhı sahîh olmayacağına kāil oluyorlardı.

Halim Sâbit

[1] Metinde (سنينه) şeklinde yazılmıştır.

FELSEFE

KADÎM YUNÂNÎLERLE KURÛN-I VÜSTÂDA TENÂSÜH

Pitagor'un dimâğ-ı irfânında muayyen bir şahsiyet kazanan tenâsüh fikri, Eflatun'un zekâ-yı hikmet-penâhı ile daha rengîn, daha felsefî bir şekil almıştır. Eflatun, tenâsüh fikrini söyleyen esâsât-ı felsefiyyeyi "tabîat" ve "vicdân-ı beşerî"-den istihrâc eylemeye çalışmıştır.

Fil-hakīka karn-ı evvelin bu hakîm-i zî-iştihârı *Fedon Le Phedon* ünvânlı kitabında diyor ki: "Kâinâtı nâfiz bir nazarla mütâlaa edersek alelâde ahvâlde nazarımıza çarpmayan birçok hakāyıka kesb-i ıttılâ' **[384]** edebiliriz. Bu sâyede pek güzel anlarız ki tabîatta "Tesâdüfler Kānûnu" bütün şiddetiyle hükümrân olmaktadır: Biz sahne-i tabîatta sûret-i dâimede mevtin hayata halef olduğunu görmüyor muyuz? Şu halde hayatın da bilâhare mevti vely edeceğine, ona halef olacağına niçin inanmayalım?

"Kâinâtta cârî olan kavânîn-i umûmiyyeyi tedkīk ede ede beşeriyete kadar iner ve kendi rûhumuzu dinlersek hayatın da mevte halef olacağı kanâatinin tahatturâtımızla tasdîk edildiğini anlarız. Öğrenmek, tahattur etmekten başka bir şey değildir. Biz hayât-ı hâzıramızda birçok şeyler öğreniyoruz, yani rûhumuz bu cesede girmeden evvel yaşamış olduğunu tahattur ediyor. O halde rûhumuzun bu cesedi terk ettikten sonra da müteâkıben başka bedenlere ifâza-i hayat edeceğine inanmamız için ne mâni' vardır?..

"Rûh bedeni terk ettikten sonra melekâtına uygun ve kendi için hazırlanmış bir cesed bulamazsa o vakit bil-mecbûriyye iki hayat arasında bir fâsıla geçirir!.."

Pitagor'un makāle-i sâbıkamızdaki mütâlaâtı ile Eflatun'un yukarıya derc edilen efkârı bize gösteriyor ki karn-ı evvelin şu iki feylesofu bu âlemden başka bir âlemin daha vücûduna i'tikād ediyorlarmış!

Biz Eflatun'u daha yakından tedkîk ederek bu bâbdaki fikrini daha vâzıh bir sûrette anlamak için feylesofun *Cumhûriyet* (*La Republique*) ünvânlı eserinden bazı parçaları nakledeceğiz. Eflatun bu kitabında diyor ki: "İnsanlar öldükten sonra tekrar dirileceklerdir. Günâhkâr rûhlar bu iki hayat arasında güzâ[r] eden müddet zarfında cehennemde kalırlar." Eflatun ervâh-ı sâfileyi cehenneme soktuğu gibi ervâh-ı âliyye için de büsbütün başka şekilde bir hayât-ı câvidânî tasvîr ediyor, ve fazîlet-i ilmiyye ile pîrâyedâr, hikmet ü irfân ile mütehallî olan rûhlara; velev câvidânî olsun; bir hayât-ı derbederî lâyık göremiyor. Eflatun'un bu husûstaki fikrini anlamak için *La Republik* kitabından naklettiğimiz aşağıki satırları okuyalım:

"Levsiyyât-ı cismâniyyeden âzâde olarak sâf ve nezîh bir halde bedenden ayrılan rûh, hayât-ı cismâniyyeyi büsbütün unutur ve yalnız hakîkatin tefekkürüyle meşgûl kalırsa, derhâl kendine müşâbih bir âleme, hikmet ve ebediyetle meşbû' bir cihân-ı lâhûtîye urûc eder, ve orada cehâletten, nakāyıstan, hatâlardan ve korkulardan, hatta hayât-ı maddiyyede kendisini kıvrandıran muhabbetlerden, sızlandıran aşklardan velhâsıl tabîat-ı beşeriyyeye merbût olan bütün fenâlıklardan âzâde olarak; tasavvur olunamayacak kadar ulvî ve rengîn; bir saâdete mazhar ve âlihelerle hem-âhenk bir hayât-ı câvidânîye nâil olur."

Görülüyor ki Eflatun hayât-ı müstakbeleyi sırf rûhî bir nokta-i nazardan tasvîr eylemiştir.

Mesâlik-i felsefiyye tedkîk edildiği zaman –en ma'rûf sîmâlar arasında bile– hiçbir meslek-i müesses görülemiyor ki felsefe-i rûhiyye Spiritualisme sâhasında Eflatun'dan daha ileriye gitmiş olsun.

Mısır'ın ancak kaba bir krokisini çizebildiği, Hind'in hayât-ı zelîlâneye meşher addettiği tenâsüh, Eflatun tarafından rengîn ve hayâlî şükûfelerle donatılmış, câzib ve müsahhir bir şekle sokulmuştur. Şurası da şâyân-ı dikkattir ki tenâsüh fikri Eflatun'dan sonra da bir kısım feylesofların dimâğında hayâl-perver harekât uyandırmakta devam eylemiştir: Kurûn-ı vüstânın mahdûd fikirli mütefelsifleri hükemâ-yı kadîmenin mesâlik-i felsefiyyelerini karıştırırken Pitagor ve Eflatun'un tenâsüh hakkındaki fikrini de ihyâ etmeye yeltenmişler ve bu fikirleri Mısır ve Hind'in akîdeleriyle mezc ederek ortaya pek acîb nazariyeler çıkarmışlardır.

Fil-hakîka nâfiz bir nazar İskenderiye Mektebi'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık kisveleri altında arz ettiği sîmâlarda tenâsüh akîdesinin gizli hutûtunu görebilir. Doğrusu İskenderiye Mektebi'nin tasvîr ettiği sudûr ve tecellî mebâdîsi (Le principe de l'emantion) ile fikrî vahdet-i vücûdun (Pantheisme idealiste), felâsife-i kadîmenin rûhların intikāli hakkında serd ettikleri nazariyeye pek çok yaklaşmış olduğu görülüyor.

Tenâsüh fikrinin Plotin ve Ammonius Saccas mekteplerine Pitagoriyenlerin an'aneleri, Hindîler esâtîri şeklinde girmiş olduğu şübhesizdir.

Sîriyen Porfir (Syrien Porphyre), Eflatun'un tahattur (Reminiscence) faraziyesini bir hakîkat-i müsbete sûretinde kabûl ederek her insanın hayât-ı hâzırasından evvel başka bir hayat geçirmiş olduğu fikrini tervîce çalışmıştır. Porfir'e göre, rûhlar evvelki hayatlarında bir takım hatâlar, günâhlar irtikâb etmiş olduklarından bunların cezâsını görmek üzere kendilerine kisve-i cismiyye giydirilmiştir. Maâsî-i sâbıkanın az veya çok olduğuna göre rûhu kaplayan bu kalıb da az veya çok mâddîdir.

Kalıbın mâddiyyetçe tebeddülâtı netîcesi olarak rûhların bazıları havâî bir cesedle (corpsaerien), bazıları da insanî bir bedenle birleşmişlerdir. Rûh girdiği cesed dâhilinde vezâif-i mükellefesini hüsn-i îfâya ihtimâm ettikçe beşeriyetin merâtib-i âliyyesini sırasıyla geçerek mertebe-i velâyetten melekiyyete ve daha sonra melek-i mukarreb derecelerine i'tilâ ve nihâyet vâsıl ilallâh pâyesini ihrâz eder.

Âbâ-i kenîseden olan Porfir'in şu mütâlaası ile Eflatun'un tenâsüh hakkındaki fikri arasında hemen hiç bir fark göremiyoruz. Yalnız Porfir tenâsühü hayvânâta kadar indirmeyerek silsile-i insâniyye dâhiline hasr ediyor. Bu silsilenin kısm-ı ulvîsi ulûhiyete kadar i'tilâ ettiği halde, diğer kısmı da cehenneme kadar nüzûl ediyor. Fil-hakîka Porfir cenâbları ervâh-ı âliyyeye **[385]** mukābil bir de ervâh-ı habîse farz ediyor, ve bunları bedeninden ayrılan bir insan rûhunu diğer bir beden dâhiline girmeye icbâr etmek vazîfesiyle mükellef tutuyor…

Yahudilerin *Kabbal*'ında (*Kabbale*) daha ahlâkī, daha yüksek ve daha ziyâde tesliyetkâr olmak üzere tenâsüh akîdesinin esâsları teşhîs olunabilir. Kabalistlerin sistemine göre; bütün mevcûdât-ı müteşahhısa gibi; rûhların da mevcûd-ı ulvîye rücû' etmeleri mukadderdir. Fakat rûhların bu pâyeye vusûlü, kendilerindeki cürsûme-i lâ-yefnâda mündemic olan bil-cümle kemâlâtın inkişâf etmesiyle meşrûttur. Birinci hayat esnâsında bu inkişâfa mazhar olamayan rûhlar; fezâil-i lâzimeyi iktisâb edebilmek vesâitini buluncaya kadar; ikinci ve üçüncü bir hayat geçirmeye mecbûr olurlar.

Rûhun bu sûretle bedenden bedene intikāli keyfiyeti inkişâf-ı tâmma mazhar olarak fenâ fillâh zevkini tattığı ânda hitâm bulur ve ba's-i kâinâta kadar bedenle olan alâkası munkatı' olur.

Porfir'in mesleğinde olduğu gibi Kabbala sisteminde de tenâsüh hayât-ı hayvâniyye dâiresine münhasırdır. Tenâsüh fikri yalnız Kabbal'ın mürîdleri arasında da zuhûr ve taammüm etmekle kalmamış, bütün Yahudiler arasında da; haşr u neşr akîdesinden müstakil olarak; intişâr etmiş ve müddet-i medîde hükümrân olmuştur.

Tenâsüh akîdesi Yahudilikten Hıristiyanlığa da sirâyet eylemiştir. Yuhanna İncîli'nden naklettiğimiz şu parça müddeâmızı te'yîd edecek vesâiktendir. Fil-hakîka Yuhanna İncîli'nde deniliyor ki: "Yesû' giderken anadan doğma bir a'mâ gördü. Refâkatindekiler kendisine sordular ki acaba bu adam ne gibi bir günâhtan dolayı kör olarak doğmuştur? Bu günâhı kendisi mi yoksa ebeveyni mi irtikâb eylemiştir. Kendi günâhı sebebiyle a'mâ doğmuş ise, bu günâhı daha evvel güzâr eden bir hayatta irtikâb etmiş olacağı şübhesizdir." Kilisenin tedrîsât-ı resmiyyesinde tenâsühten bahsedilmezse de, Tevrât'ın te'sîrâtından kurtulamayan sâfdil ve dindar hıristiyanların mu'tekadât-ı husûsiyyelerinde bu akîdenin gizli izlerini fark etmek mümkündür.

Meşhûr Sen Jerom (Saint Gerome), Demetriyad'a (De-

metriade) yazdığı bir mektupta bu hakîkati kemâl-i samîmiyetle i'tirâf ederek diyor ki: "Tenâsüh ve rûhların muhâcereti akîdesi ilk hıristiyanlar arasında sûret-i hafiyyede ta'lîm ediliyordu. İrsî bir maraz gibi mahdûd bir dâire dâhilinde pederden evlâda intikāl eden bu akîde, efrâd arasında mukaddes bir sır addolunur ve muhâfazasına i'tinâ ediliyordu. Âbâ-i kenîsâiyyeden birçoklarının bu husûstaki mütâlaaları Sen Jerom'u te'yîd etmektedir. İncîl'in meşhûr müfessirlerinden Orijen (Origene) kitaplarında bu mes'eleyi münâkaşa ettiği esnâda; kütüb-i mukaddesenin bazı rivâyetlerinin ancak tenâsüh akîdesiyle teşrîh edilebileceğini i'tirâf ve bazı misâller serd ediyor.

Orijen diyor ki: Kütüb-i mukaddesenin hazret-i Ya'kūb'la (Jacob), büyük birâderi Esaü arasında kable'l-vilâde bir takım mücâdeleler vukū' bulduğuna ve buna mümâsil ahvâle dâir olan beyânâtının anlaşılabilmesi tenâsüh akîdesinin kabûlüne vâbestedir. [Tenâsüh] akîdesinin Yahudilik ve Hıristiyanlık arasına pek gizli bir sûrette sokulmuş olduğu muhakkaktır. Fil-hakîka Hıristiyanlık âleminde mühim bir mevki' sâhibi olan İskenderiye piskoposlarından birisi hilkati bile tenâsühle îzâh etmeye kalkışarak diyor ki: "Cenâb-ı Hak kâinâtı kudretini izhâr ve eltâf-ı Rabbâniyyesinin tecellîsini göstermek için halk etmiş değildir. Hilkatin sebeb-i hakîkîsi rûhların; bu dünyâya gelmeden evvel yani daha semâda iken irtikâb etmiş oldukları kabâhatlere cezâlarını; çektirmekten ibârettir. Behemehâl bir cesede girmeye mahkûm olan bu gibi rûhların daha çok ıztırâblara mübtelâ olmalarını te'mîn için de Fâtır-ı Mutlak hilkatte birçok noksânlar bırakmıştır. Orijen, rûh-ı beşerin uzviyet-i hayvâniyyeye kadar tenezzül etmeyeceğini iddiâ husûsunda Porfir'den, Kabbal'ın mürîdlerinden daha ileri gitmektedir.

M. Şemseddin

EDEBİYÂT

SAHÂİF-İ TENKİD

Mehmed Âkif

Safahât – Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri

İkinci Manzûme

Bismillâhirrahmânirrahîm: [1](فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا) Tercümesi: "İşte sana onların, kendi yolsuzlukları yüzünden, ıpıssız kalan yurtları!..."

Geçenler varsa İslâm'ın şu çiğnenmiş diyârından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezârından;
Yürekler parçalar bir nevha dinler rehgüzârından.
Bu mâtem, kimbilir kaç münkesir kalbin gubârından
Hurûş etmekte son ümmîdinin son inkisârından![2]
Evet, son inkisârından ki yoktur cebrin imkânı:
Batıp gitmiş nazarlar beklemekten fecr-i nâzânı!
Nasıl, ey yolcu, bin la'net gelip ezmez ki vicdânı?
Dudaklar çâk çâk olmuş, içerken zehr-i hüsrânı,
Uzaktan baktı –koşmak nerde!– milyonlarca yârânı!
Bu ıssız âşiyânlar bir zaman gāyet muazzezdi;
Bu damlar böyle baykuş seslerinden çın çın ötmezdi!
Şu kurbağlar seken vâdîde ceylânlar koşup gezdi!
Şu coşmuş ağlayan ırmak ne handân gölgeler sezdi!
Fakat bir bâd-ı nekbet ansızın hep kırdı hep ezdi!
Vefâsız yurt, öz evlâdın için olsun, vefâ yok mu?
Neden kalbin kararmış, bin ocaktan bir ziyâ yok mu?
[386] *İlâhî kimsesizlikten bunaldım âşinâ yok mu?*
Vatansız, hânümânsız bir garîbim mültecâ yok mu?
Bütün yokluk mu her yer? Bari bir yok der sadâ yok mu?

Nasıl bir nakkād-ı bî-insâf olsak şu mükemmel nazmın bir noktasında noksân-ı san'at bulamıyoruz, şu selsebîl-i âhengin bir katresine zerre-i gubâr karıştığını göremiyoruz. Mutlakā bir zıll-i kusūr olsun bulmak istersek birinci bendin ikinci mısraında "zâirsiz mezâr" terkîbinin ufak bir tenâfürü câmi' bulunduğunu söyleriz. Fakat bilmem bu derecede müşkil-pesendlik Âkif'in nazmını tahlîl ederken bile câiz midir? Üçüncü bendin kāfiyeleri ne kadar yeni ve güzel yeni. İnsan bu bendi okurken üçüncü mısrâ'a gelince kāfiye bulunamayacak, tükeniverecek sanıyor; sonra biribirinden güzel iki kāfiye daha bulunca âdetâ seviniyor. Nazm ile uğraşanlar san'atta, san'atkâr olmayanlar için sehl ve bî-külfet görünen, tabîiyyetin ne ezici, öldürücü bir muvaffakıyet olduğunu bilirler; lafzı ma'nâsıyla beraber sünûh edivermiş sözler nücûm-ı leyle-i yeldâ kadar nâdirdir! Demek âsâr-ı bedîiyyede –ekseriyet üzere– maânî elfâza fedâ ediliyor. Hayır: Her nefîse-i san'at, mübdiinin bir ma'şûka-i vicdânıdır; şâir onun riyâz-ı tabîatından bedîa-rubâ-yı tezehhür olmasına çalışır, onun güzelliklerini elvâh-ı gûnâgûnuyla görmek ister; fakat hüsnüne ârız olabilecek şevâib-i tezeyyünden tüyleri ürperir: Her nazm, melîke-i meâlin hüsn-i uryânına atılıvermiş bir lihâf-ı bârîk ü nâzândır; şâir, o sîmîn nikāb-ı zuhûru, ma'şûkasının bâria-i letâfetine nasıl bir levha-i tecellî teşkîl etmek isterse, öyle ihzâr ve tezyîn eder. Lâkin onun için bu vazîfe âdetâ bir mücâdeledir: Bütün şekillerine, en ince kırmalarına müstesnâ güzellikler vermek istediği o burka'-ı harîri nâzân asabiyetleriyle, sevimli hırçınlıklarıyla şâirin hâif ü lerzân ellerinden süzülür, düşer; kendine verilmek istenilen eşkâl-i hüsnü beğenemez, sevemez; o da kendi fıtratına göre şekiller almak için çırpınır; bîçâre şâir ma'şûka-i bedîasının huzûr-ı kemâlinde olduğu kadar da ona örtmek istediği perde-i nâzın muannid ve müstehzî pervâzları karşısında âciz ü hayrân –nihâyet onu tutar, ona bir şekl-i teayyün verebilir. Çocukların âhûlarla oynamasını andıran bu mücâdele-i bedîa-cûyânede şâirin kalbi çocuk yüreği kadar sâf, fikri çocuk zihni kadar şeffâf ise gazâl-i san'atın nihâyet kendisine râm olmaması kābil değildir. Şu kadar ki çocuğun ceylânına meftûn olmaması da mümkün olamaz: Şâirin tersîm edeceği levha-i bedîî, ma'şûkasına vermek istediği şekl-i nâzenînden her halde az çok farklı olacaktır. Yalnız o farklar, sehâbe-i san'atta görülecek o ince izler, evrâk-ı hadrâya

[1] Neml, 27/52.

[2] Metinde "intişârından" şeklinde yazılmıştır.

süzülmüş ceylân nazarları kadar güzel olmak lâzım gelir. O kadar ki avârız-ı san'at hüsn-i vakūr-ı aslîye bir nevîn letâfet ifâza edebilmelidir. Bakınız bu nazariye üçüncü bendin "Şu coşmuş ağlayan ırmak ne handân gölgeler sezdi" mısraında nasıl inkişâf ediyor: Şübhesiz ki bu mısra' "sezdi" kāfiyesini getirebilmek için yazılmıştır; lâkin o kāfiye, o bir kelimecik ne rûh-âşûb bir bedîa-i hayâliyyenin sünûhuna bâdî oluyor: Şimdi coşkun coşkun ağlayan ırmak vaktiyle, mes'ûd ve handân, sermest-i muhabbet, kenarlarında dolaşan gençlerin, o timsâl-i aşk u vefâ vücûdların gölgelerine cilvegâh olmuş, onları "sezmiş"! Bütün bir levha-i tasvîri böyle bir kelimenin ma'nâ-yı nâzânına derc edivermek ne büyük muvaffakıyet-i şâirânedir.

Şiirin, şu dört muhammesten ibâret küçük manzûmenin kıymet-i ma'neviyyesine gelince: Bunu ben pek yüksek buluyorum. Gûyâ ki İslâm'ın "çiğnenmiş diyârından" kopan nevehât-ı mazlûmâne şâirin kalbine toplanmış, ona katre katre, âteşîn sümûm-ı ye's ü hırmân dökmüş; o feryâdlar o acı zehirler şâirin yüreğini ezmiş, ezmiş… nihâyet o yürek bir lisân-ı feryâd oluvermiş, çırpına çırpına bütün acılarını söylüyor! Öyle söylüyor ki mirâret-i enîninden zehirlenmeyecek, için için ağlamayacak bir insan yüreği tasavvur edilemez. Hele ben bu şiiri okuduğum zaman o kadar derin bir acı hissettim ki vatanın hengâme-i felâketi bütün fecâyi'-i meş'ûmesiyle Mehmed Âkif'in lisân-ı ıztırâbından rûhuma takattur ediyor sandım. Şiirde muazzam bir karîhanın mahsûlü olan büyük bir hayâl, azametli bir tasvîr mi var? Hayır! Fakat bu şiir bir hiss-i mücessem bir hiss-i zî-hayâttır! Bir feryâd-ı rûhtur ki kalbi tutar, yayılır. Şâir "Batıp gitmiş nazarlar beklemekten fecr-i nâzânı" mısraıyla başladığı nevha-i me'yûsâneye, ye's ü zucretin son mertebesine vâsıl oluyor da "Bütün yokluk mu her yer bari bir yok der sadâ yok mu" sözüyle hâtime veriyor. Şiir burada tamam olmuş, artık lisân-ı feryâd ebkem kalmıştır; lâkin şâir yalnız değil: Mesâibgâh-ı vatanda kendisiyle beraber dolaşan bir "yolcu" var; bu "yolcu" kimdir acaba? Kimdir ki şâirin cûşiş-i hissiyyâtından bîzâr oluyor, onu bırakıp gitmeye kalkışıyor? Yolcu yine şâirin kendisi, hiç başkası değil: Yolcu şâirin kuvve-i muhâkemesinden ibâret. Gûyâ o kuvve-i muhâkeme bu galeyân-ı hissiyyâttan teneffür ediyor; şâire "Ne feryâd ediyorsun? Vatanı bu girîve-i inkırâza düşüren vatanın öz evlâdı değil midir?" demek istiyor. Acılığını umk-ı rûhunda duyduğu bu itâb-ı sâil şâirin yüreğini yerinden oynatıyor ve hemen yolcusundan, yani kendi kuvve-i muhâkemesinden:

Gitme ey yolcu beraber oturup ağlaşalım
Elemim bir yüreğin kârı değil paylaşalım

beytiyle istimdâda başlayarak feryâdına, fakat bu defa daha mukni' ve müeyyid bir lisân ile, tekrar girişiyor:

Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil paylaşalım!
Ne yapıp ye'simi kahr eyleyeyim bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!
Âh karşımda vatan nâmına bir kabristan
[387] *Yatıyor şimdi… Nasıl yerlere geçmez insan?*
Şu mezârlar ki uzanmış gidiyor ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye bak nerde ucu!
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübîn,
Ezilir rûh-ı semâ, parçalanır kalb-i zemîn!
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dibcik altında ezilmiş paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri, uçmuş yüzler!
Kimbilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
"Medeniyyet" denen alçaklığa la'netler eder
Gibi yekpâre kesilmiş de sırıtmış dişler!
Süngüden kalbura dönmüş nice binlerle beden,
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!
Beşiğinden alınıp parçalanan mahlûkāt!
Sonra nâmûsuna kurban edilen bunca hayat.
Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
Teki binlerce kesik göğdeye âid kümeler:
Saç, kulak, el, çene, parmak… bütün enkāz-ı beşer!
Bakalım yavrusu uğrar mı deyip karnından,
Canavarlar gibi şişlerde kızarmış nisvan!
İşte bunlar o felâketzedelerdir ki, düşün,
Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
Müslümanlıkları bîçârelerin öyle büyük
Bir cinâyet ki: Cezâlar o nisbetle küçük!

Nazımdan evvel şiiri mevzû'-ı bahs etmekten kendimi alamayacağım: Aman yâ Rabbî, bu ne müdhiş tasvîr-i hâl, ne kanlı levha-i helâk! Sarsar-ı zulm ü vahşetin hânümânlardan, beyâbânlardan, bütün müslüman yurtlarından, Osmanlı bucaklarından koparıp sürdüğü "enkāz-ı beşer" işte şu manzûmenin, bu şelâle-i pür-cûş u hurûşun feverânlarına kapılmış, geliyor, vuruyor, ezip kırıyor! Şiirde öyle canlı bir tedrîc-i sâid var ki! Şâirin pençe-i sehhâr-ı san'atı

Âh karşımda vatan nâmına bir kabristân
Yatıyor şimdi nasıl yerlere geçmez insân

beytini polad bir kelpeten gibi kalbe uzatıyor, kalbi vücûda rabt eden habl-i cânı yakalıyor, sıkıyor… Gittikçe sarsa sarsa, çevire çevire sıkıyor… Gittikçe daha cellâdâne bir hışım ile çekiyor, çekiyor… Nihâyet bir harhara-i feryâd içinde, onu yerinden söküyor, kanlı, kanlı fırlatıyor. İşte netîce, işte:

Bakalım yavrusu uğrar mı deyip karnından
Canavarlar gibi şişlerde kızarmış nisvan!

beytinin tasvîr ettiği levha-i fecâatten hâsıl olan te'sîr!!

Bu kuvvette bir tasvîre şiirlerimiz arasında pek nâ[di]r tesâdüf olunur. Tasvîrin rûh-ı mübdii kuvve-i muhayyiledir. İşte şu parçada da o rûh-ı sâniin tecellî-i nevvârını görürüz. Fakat Rumeli'nin târîh-i âlâmımıza ebediyyen intikāl eden dâstân-ı fecâyii de böyle canlı, kanlı elvâh-ı mesâib ilhâmına –hayfâ ki!– pek müsâiddir. Demek isterim ki mevzûun mâhiyet-i elîmesi şâirin kuvve-i hayâliyyesine pek vâsi' mikyâsta ifâza-i kudret eylemiştir. Maamâfîh şâirde o kuvve-i hayâliyye yüksek bir derecede mevcûd olmasaydı böyle bir şiir bu feyezân-ı ilhâm ile kendisinden sünûh edemezdi:

Hayâli solgun çiçekler gibi bî-tâb ü şa'şaa ne kadar şâir vardır ki elvâh-ı nûrânûr-ı tabîatten bir lem'a-i zî-hayat alıp da nazargâh-ı bedâyi'-perestânda onu temsîl etmeye muvaffak olamaz.

Şiirden nazma nakl-i bahs edelim: Bu kuvvette bir şiirin kisve-i zî-rûhu olan nazım da doğrusu fevkalâde! Zâten başka türlü olamaz ki: En tayyâr ve vahşî bir kebûter-i ilhâmı mensûce-i dâm-ı nazmının hayyât-ı şu'le-dârına râm eden Mehmed Âkif böyle tehevvüründen kükremiş fakat her tarafından mecrûh olmuş bir gazanfer-i fikr ü hayâli mi selâsil-i elfâzıyla bağlayamayacak? Bu ikinci parçada vezin değiştirilmiş, çünkü fikirde bir tahavvül var: Şâir manzûmesinin ilk bendlerinde kalbiyle ağlayıp dururken nihâyet fikriyle düşünmeye başlıyor, kendisini biraz zaman hâl-i ye's ü hicrânına bırakmış olan "yolcu" ile muhâtabaya bir ihtiyâc hissediyor, bir başka vezin ihtiyârıyla âheng-i nazmına bir cereyân-ı nevîn veriyor. Burada vezni değiştirmek o kadar tabîîdir ki insan bu şiiri okuduktan sonra lüzûmuna göre iki hatta üç vezin ihtiyâr edilmeden –hele evzân-ı arûziyye ile– selîs bir şiir, lisânı meâline muvâfık bir manzûme yazmak nasıl kābil olabileceğini âdetâ idrâk edemiyor! Bir makālemde daha söylemiş idim: Bir manzûmede veznin tebdîli, burada olduğu gibi, meâlin tebdîliyle müterâfık olmalıdır. Yoksa keyfe me'ttefak birkaç vezin ihtiyârıyla şiir yazmak tertîb-i nazmda aczden başka bir şeye delâlet etmez.

Ey bu toprakta birer na'ş-ı perîşân bırakıp
Yükselen mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp,
Sanmayın şevk-ı şehâdetle coşan bir kan var,
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâ-kaydına şarkın, tükürün!
Kuşkulansın görelim gayreti halkın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün!
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!

Hele i'lânı zamanında şu mel'un harbin,
"Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım garbın;
O da Allah'ı bırakmakla olur." herzesini
Halka îman gibi telkīn ile dînin sesini
[388] *Susturan abtalın idrâkine bol bol tükürün!!..*
Yine hicrân ile çılgınlığım üstümde bugün
Bana vahdet gibi bir yâr-ı müsâid lâzım
Artık ey yolcu bırak ben yalnız ağlayayım!...

Bazen bir kelime bütün bir şiirin rûhu oluverir. O kadar ki şâir manzûmesini ne derecede güzel tesmiye ederse etsin, kendisinin kabûl ettiği sernâme kāle alınmaz, şiiri onda hâkim olan kelime ile yâd olunur. Meselâ Nef'î'nin na't-ı meşhûru "*Sözüm*" kasîdesi, Nâmık Kemâl'in *Cezmi*'de münderic şiiri "*Yüksel*" manzûmesi ünvânlarıyla meşhûr olmuştur. İşte Mehmed Âkif'in bu şiiri de "*Tükürün*" manzûmesi nâmıyla şöhret-şiâr olup kalacaktır. Çünkü kelime kuvvetlidir, canlıdır, yenidir. Şâir bu kelime ile bütün Osmanlıların nefret-i vicdânını söylüyor, bu kelimeyi hezîmetimizi hazırlayanların, alkışlayanların suratlarına yapıştırıyor! Bu kelime bir manzûmenin değil, bir târîhin ünvânıdır; bu kelimeyi bulan, çehre-i seyyiâtımıza çarpan şâirin değil, milletin vicdânıdır! Kelimeyi sakīl yahud müstehcen görmek acaba kābil midir? Hayır: Samîmî bir heyecânı, hakīkī bir buhrân-ı kalbi tasvîr eden kelimât –hadd-i zâtında pek ziyâde müstehcen olmamak şartıyla– o samîmiyet ve hakīkatin derecesine irtikā eder, hatta mâhiyet-i meâle kuvvet verir, celâdet-bahş olur. İşte "*Tükürün*" lafzı şu on bir beyitten ibâret son parçada on iki defa tekrar olunuyor, fakat lisân-ı şi'rin nezâhet-i necîbesini muhâfazada ifrât-ı i'tinâ, hatta taassub gösteren bir şâir bile –ne kadar rikkat-i hisse mâlik olursa olsun– bu lafızdan bir şemme-i istihcân alamaz; bilakis kelimenin manzûmeye rûh-ı şiddet ifâza ettiğini görür, kelimeyi sever, tekrar ettikçe daha ziyâde sever. Bu bir hakīkat-i bedîiyye olmakla beraber Mehmed Âkif'in "*Tükürün*" lafzını yazmakta nasıl bir mahâret-i san'atkârâne ibrâz ettiğine de nazar-ı dikkati celb ederim: Onun hitâbı "mevkib-i ervâh"a âiddir; insanları değil, rûhları kuvvetli, canlı kelimesinin medlûlüyle çehre-i lâ-kaydımıza hakāretler, nefretler yağdırmaya da'vet ediyor! Muhâtab mücerreddir, hitâbın kendisine tevdî' ettiği vazîfe-i tahkīr bit-tabi' her türlü mâddiyetten tecerrüd eder.

Şu bendin cezâlet-i beyânını tasvîr için kelime bulamıyorum, nazım o kadar hâiz-i kemâldir. Son parçayı anlamak için "hicrân" ve "vahdet" kelimelerine biraz dikkat etmek ve lisân-ı tasavvufa pek bîgâne olmamak lâzım gelir: Hicrân, tefekkür-i ulûhiyyetten tebâud demektir ki beşer akliyâtına i'timâd ettikçe bu akabeye giriftâr olur; vahdet de azamet-i Rabbâniyyenin teemmülüne vakf-ı nefs etmektir. Şâir "yolcuya" yani kendi aklına diyor ki: "Düştüğün girîve-i ıztırâbda boğulup kaldın, bir nûr-ı hakīkat göremedin, beni çıldırttın, artık ey pençe-i idrâk, girîbân-ı aczime yapışma! Beni bırak, bırak ki ben Allah'ıma teveccüh edeyim, Allah'ımla yalnız kalarak ağlayayım!"

Kıymet-i şi'riyyeye gelince: Acaba manzûmenin şu son parçası birinci ve ikinci parçaları kadar güzel midir? Denilebilir ki "Şâir kuvvetli bir kelime bulmuş, onu muttasıl tekrar etmiş; bu tarz-ı beyânda bir rûh-ı şiddet bulunduğu inkâr olunamaz ise de "şi'r-i hâlis" olmak i'tibâriyle son parça evvelkiler gibi güzel değil!" Böyle bir mütâlaa vârid olursa şu cevâbı veririz:

Evvelâ bir kuvvetli kelimenin tekrarıyla da pek müheyyic, pek güzel bir şiir, bir "şi'r-i hâlis" yazılabilir. Nasıl ki burada yazılmış: Şâir manzûmesinin birinci parçasında İslâm'ın çiğnenmiş diyârını, ikinci parçasında beşerin enkāzını tasvîr ediyor; üçüncü parçasında da bu kanlı tasvîrlerin, müdhiş levhaların âlâmına boğulan kalbinden milleti inkırâza sürükleyenlere karşı kemâl-i heyecân ve şiddetle nefretler yağdırıyor. En güzel şiirler hissî olanlardır.

İşte bu şiir de hissiyât-ı şedîdenin bir feverângâh-ı şa'şaadârıdır. Bu şiddet ve azametiyle beraber samîmiyetine de insanı hayrân ediyor: İnsanları, şark ve garbı, kahbeleri, Ehl-i Salîb'i, medeniyeti …. hâsılı bütün asrı hakāretlere boğduktan sonra şîrâne tehevvürlerinden bî-tâb ü tüvân kalan şâir,

acz-i insâniyyete ne güzel sukût ediyor, son beytinde nasıl hazîn hazîn ağlıyor!

Sâniyen son parçada şiir yalnız bir kelimenin tekrarıyla değil, belki her beyitte bütün samîmiyet ve ulviyetiyle bârizdir. Bilmem bunu tahlîl etmeye lüzûm var mı?

Ey bu toprakta birer na'ş-ı perîşân bırakıp
Yükselen mevkib-i ervâh!...

İşte size bir levha-i pür-azamet!

Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!

İşte bu da acı, gâyet acı bir şiir, bir şi'r-i hakîkat!

Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün,
Tükürün maskeli vicdânına asrın tükürün!

İşte bu da bir şi'r-i hakîkat ki asrın vicdânındaki maskeyi parçalayıveriyor!

* * *

Mütâlaât-ı nâçîzânemize artık netîce verelim: Mehmed Âkif'in bu şiiri eş'âr-ı muhalledemiz arasında kalacaktır, asırlarca yaşayacaktır. Çünkü büyük bir müslüman yüreğinin, büyük bir Osmanlı yüreğinin büyük bir feryâdıdır! Bu şâhdâne-i vicdân ve irfânın ebediyyet-karîn olduğuna ben, onu inşâd ettiğim zaman iltimââtını etrâfımda bulunan ma'sûmların bile gözlerinde görmekle îmân eyledim! Mehmed Âkif'in bu şiirini büyüğümüz, küçüğümüz hepimiz ezberleyeceğiz, evlerde, mekteplerde, sahnelerde, meydânlarda okuyacağız, okutacağız; hıçkıra hıçkıra, boğula boğula inşâd edeceğiz. Bir milletin vicdânını hazîz-ı mezelletten burc-ı mekrümete i'lâ edebilecek kudret-i **[389]** teshîriyyeyi hâiz ve bir âyet-i kerîmenin tefsîri i'tibâriyle âdetâ mertebe-i kudsiyyete nâil olan böyle bir şi'r-i a'lâ-hikmetin nâzım-ı muhteremi için en samîmî, en ciddî tebrîkât-ı vicdâniyye, ancak vatanın füyûz-ı âtiyyesini yine bu kadar âlî, fakat bunun giryân olduğu kadar handân bir manzûme ibdâ' ederek tasvîre muvaffak olması temenniyâtıyla îfâ edilebilir.

Ali Ekrem

MAKĀLÂT

MİLLET İRŞÂDA MUHTÂCDIR

Evet millet-i İslâmiyye hakîkaten irşâda muhtâcdır. Müslümanların her zaman, her yerde dûçâr oldukları felâketlerin en birinci sâikı, âmili; vazîfe-i dîniyye ve milliyyelerini lâyıkıyla bilmemeleri; bu husûsta kendilerini şâhrâh-ı selâmete îsâle kâfî mesâili telkîn edecek mürşidlerden, mürebbîlerden mahrûm bulunmalarıdır.

Balkanlar muhârebe-i meş'ûmesinde dûçâr olduğumuz mağlûbiyetlerde, felâketlerde dinsizlik büyük ve mühim bir mevkı' işgâl etmiş, düşmanlarımız ise mensûh ve binâenaleyh bâtıl bir dine mensûb olmalarıyla beraber askerlerine, ahâlisine karşı mütedeyyin, hem de fevkalâde mütedeyyin görünmek, kilise hayatına büyük bir merbûtiyet göstermek, en küçük bir zâbitinden tâ ordu kumandanına, hatta prenslerine, krallarına varıncaya kadar rüesâ-yı rûhâniyyelerine alâ-melei'n-nâs –ihtimâl ki zâhirî– ihtirâmkâr bulunmak sûretiyle ahâlîde büyük bir irtibât-ı dînî ve millî te'mîn etmişler; bundan da cidden pek ziyâde istifâde eylemişlerdir. Bunu gözümüzle gördük.

Heriflerde vatan hissi, milliyet duygusu kökleşmiş, kökleştirilmiş. En âdî bir Bulgar'ın milliyetine küçük bir ta'rîzin –taarruzun değil– etrâfında; bütün bir memleket halkı ictimâ' eder, onu reddeder, izâle eder, temizler. O; onu reddetmeden râhat etmez ve ettirmez. Biz hepimiz, hâtırınız kalmasın, "vurdum aldırmaz."

Onların serâmedânı milliyet hissiyle, zafer ümîdiyle menâfi'-i siyâsiyyeleri birbirine kat'iyyen benzemeyen dört devleti, dört devlet ahâlisini Salîb altında birleştirdikleri halde biz bir dine, bir devlete mensûb müslümanları dinimizin emirlerine rağmen bir Hilâl altında ictimâ' ettiremedik. Az kaldı ki hazret-i Fâtih İstanbul'u fethettiği gün ne halde buldu ise düşmanlarımız da bizi o halde bulacaklardı.

Balkanlıların, bilhassa gözümüzle gördüğümüz Bulgarların her taburunda ikişer tane papas var idi. Seyyâr ve sâbit hastahânelerdekiler de başka. (Onların vazîfeleri ayrı.) Bir tanesi askerin mesâil-i dîniyyesini halle, fasla me'mûr. İkincisi tabur vâizi. Bunun da vazîfesi yirmi dört sâatte bir defa –zâbitân başta olduğu halde– bütün tabura irşâdât, telkînât. Her alayın da büyük bir papası, reîs-i dînîsi var. Pazar günü her nerede olursa olsun alayı teşkîl eden tabur efrâdına salîb'i öptürmek, salîb altında ölmek fikrini vermek, vatanlarını çiğnetmemek, işgâl ettikleri mahallerde i'lâ ettikleri Salîb'i ilelebed muhâfazaya ahd ü peymân ettirmek.

İşte düşman hükûmetlerinin bâtıl u âtıl dinlerinden zâhirde ettikleri istifâde. İşte hepsi dinsiz, îmânsız oldukları halde halka mütedeyyin görünmek sûretiyle elde ettikleri fâide.

Bizde de bütün efrâd-ı milleti her sûretle îkāz edecek esbâb ve avâmilin her yerde, bilhassa orduda tekemmül etmesi son derece elzemdir.

Ramazân münâsebetiyle İstanbul'da cevâmi'-i mübârekede ulemâ-yı kirâm bu vazîfeyi îfâya çalışıyorlar. Hem de sinîn-i sâbıkadan daha ciddî, daha esâslı, daha şümûllü bir sûrette uğraşıyorlar, fikr-i vatan-perverâneyi neşr u işâa ediyorlar. Teşekkür olunur. Fakat yine azdır. İhtiyâcımız bu himmetlerin fevkındedir.

Ben bunu en ziyâde orduda, taburda, bölüklerde görmek isterim. Gerçi İstanbul ve taşra ulemâsı muhârebe-i hâzırada bu vazîfeyi de îfâya çalışmışlar, asker arasına girmişler, irşâd etmişler; vatan, millet duygularını bir dereceye kadar yerleştirmeye uğraşmışlar. Fakat yine orduya giden gelen hoca efendiler bize hikâye buyuruyorlar ki asker, bunun fevkında irşâdât-ı dîniyye ve fikriyyeye cidden muhtâcdır. Böyle üç günlük, beş günlük muvakkat tedbîrler kâfî gelmiyor.

Bunlar asker olmazdan evvel memleketlerinde irşâd olunmalı. Asker olunca, tabura girince taburda bulacağı adamakıllı hocalarla onların telkînât-ı dîniyye ve vataniyyeleri tekemmül etmelidir.

Ma'zûr görünüz, yalnız nefercikler değil, zâbitlerimizin de birçoğu buna muhtâc. Onlar da bir müslümana, seferber hâlinde bulunan bir zâbite bilinmesi lâzım gelen ahkâm-ı şer'iyyeyi bilmiyorlar. İşte size bir misâl:

Zâbit ihtilâm oluyor. Hava soğuk. Hamam yok. Hasta olacağım diyor, iğtisâl etmiyor. Gerek din, gerek sıhhat noktasından berbâd, murdâr bir hayat yaşıyor. Bunu gören, zâbitinin iki ay iğtisâl etmediğini bilen neferciklerin zâbitine, âmirine karşı merbûtiyet-i dîniyye ve ma'neviyyesi başkalaşıyor.

Ötede askerciklerimize su iktizâ ediyor. O temizlenmeden; hiç **[390]** bir şeyden hayır görmeyeceğini, Allah'ına âsî olacağını işitmiş bellemiş. Hava soğuk. Odun yok. Yine dayanamıyor. Su başına, çeşme dibine, dereye koşuyor, yahud arkadaşlarından aldığı daha iki matarayı kendisininki ile birleştirerek çadırın arkasına geçiyor. Su dökünüyor. Mükemmel bir dizanteriye yakalanıyor, gidiyor. (Bundan ordunun zâyiâtı mühimdir.)

Şimdi o taburda bir mürşid olsa, adamakıllı bir alay müftüsü, hatta kendini bilir bir tabur imâmı bulunsa da o zâbite, o neferâta anlatsa ki: Şerîat-i İslâmiyye bu bâbda pek müsâadekârdır. Zâten hiçbir sûretle müşkilât ile âmir değildir.

Ne bir zâbitin gusülsüz gezmesine, ne de bir askerin soğuktan terk-i hayat etmesine râzıdır. Bu gibi husûsâtı nazar-ı dikkatten uzak tutmayan İslâmiyet teyemmüm etmeyi tavsiye ediyor. Teyemmümden maksad müslümanlara müşkil zamanlarda, seferlerde, gurbetlerde zahmet çektirmemektir. Bu sâyede ne o zâbit gusülsüz, âbdestsiz, yümnsüz, bereketsiz gezmiş olur, ne de o zavallı asker, Şerîatin ahkâmından istifâde yolunu bilmediğinden cehâlete kurban olur. Bu bâbda hükûmetin kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkatini celb eylerim. Zâten muhârebe-i hâzırada büyük zararlar içinde gizlenmiş pek mühim kârlar vardır. Bunlar "ibret" kelimesiyle ta'bîr olunabilir. Bunlardan âtî için istifâde edersek, istifâde etmenin yolunu bilirsek zarar içinde kâr bulmuş oluruz.

Müftü-zâde

M. Es'ad

MEKÂTÎB

Muhâbirîn-i Mahsûsamızın Mektupları:

Avrupa Mektupları:

– 3 –

PARİS, CENEVRE, EVİYAN, MONTRÖ, LOZAN

Paris Hayatı:

Medeniyet hayatı denilen o dağdağaya alışmadığımdan mıdır nedendir bilmem, Paris'ten, Paris'in o velvele-i tenâhî nâ-pezîrinden bir türlü hoşlanamadım. Bu i'tirâfımdan dolayı ihtimâl ki hamâkatime hükmedenler bulunur. Onlar hükümlerinde hür oldukları gibi, ben de takdîrimde hürrüm. Paris öyle bir memleket ki kimsenin kimseden haberi yok. Oradaki insanlar cesîm bir makinenin eczâ-yı muhtelifesi gibi daima müteharrik. Bana öyle geliyor ki faâliyet-i medeniyye denilen o seyl-i azîmin sevk-ı cûşâcûşuna kapılan kafaların birinde bir dakîka kendi âlemine çekilip hayatın hâl-i sükûnundan, zevk-ı ma'sûmânesinden istifâde edecek kābiliyet kalmamış. Onların nevmi, yakazası, sükûnu, hareketi bence takdîr-i mâhiyyeti mümkün olmayan bir hâlet-i dîger! İşte ben Paris'i böyle gördüm, böyle buldum.

Fil-hakîka Bolonya Ormanı, Versay Bahçesi ve sâire gibi yerler bir dereceye kadar fikre sükûn veriyor. Fakat benim gibi tekellüf düşmanı, sâdelik âşıkı olan kimseler emînim ki o mükellef, o müzeyyen yerlerde de aradıklarını bulamazlar. Görülen her şey, dünyâlar kadar mesâînin mahsûlü olduğundan onların vücûda getirilmesi için sarf edilen kuvvetlerin kâffesi eserlerinin başı ucunda bekliyorlar, seyredenlerden temâşâ ücreti istiyorlar. Daima: Aman yârabbî insan eli değmedik, onun libâs-ı tasarrufunu giymedik bir şey yok mu? Bir lahza bakayım da kendime geleyim! der ve bu ümniye ile dört tarafıma göz gezidirir idim. Efsûs ki semâdan başka bir yer bulamaz idim. Şu aralık herkes bir tarafa savuşmuş. Zirâ bu mevsimde Paris'in havası, hava değil, semm-i kātil; suyuna gelince onun için ta'bîr bulunamaz. Hamd olsun bir kereden ziyâde içmek nasîb olmadı. İstanbul'da suyu içtikten sonra cenâb-ı Hakk'a hamd eder idim. Burada daima emr ber-aks idi. Bu havâ-yı semm-âlûdun te'sîrinden olmalı, geldiğimin üçüncü günü vücûdumda bir kırıklık hissettim, iştihâdan eser kalmadı. Kuvve-i ma'neviyyem münkesir oldu. Baktım ki olacak şey değil! Bir türlü yıldızımın barışmadığı o fâcire-i cihân-âşinâdan mufârakate karar verdim ve o günkü "Panteon" ziyâretini o akşam operanın temâşâsıyla "tetvîc" ederek (Ziyâretlerin bende tevlîd ettiği hâlâtı ileride ayrıca yazacağım.) ertesi Salı günü Cenevre'ye müteveccihen Paris'ten mufârakat ettim.

Paris'ten Cenevre'ye:

"Bornovay" İstasyonu'nu geçince dünyâ ile âşinâ çıkmağa, oh Yârabbî dünyâ var imiş demeye, geniş geniş nefes almaya başladım. Cenevre'ye gelinceye kadar gördüğüm menâzır, fevkalâde latîf idi. O letâfetin tasvîrini şâirlerimize bırakalım. Benim nazar-ı hayretimi celb eden şey Marsilya-Paris tarîkı gibi oralarda da ekilmedik bir karış yer olmaması idi. Hasır şapkalı, mâî pantolonlu köylülerin tarlalarda, bahçelerde çalıştıklarını gördükçe içim açılıyor idi. Bir gece evvel operada gördüğüm mösyöleri gözümün önüne getirdim. Bu iki manzara beyninde ne azîm tezâd var idi. Hele operada bir zenci gördüm. Tuvaleti hemen beyazların kâffesine fâik idi. Silindir şapkasına, şapkasının zeyl-i mütemmimi olan çehresine baktıkça (ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ) kavl-i kerîmini tekrarda muztar kaldım. O güzel yerleri gördükçe, o ceyyid havayı teneffüs ettikçe rengim yerine, aklım başıma gelmeye başladı. Dağlarla, nehirlerle, ağaçlarla, çiçeklerle hasbihâle başladım. Akşam sekize çeyrek kalarak "Jan Jak Ruso"nun mevlidi olan Cenevre'ye geldik.

Cenevre'de:

Doğru "Tan" gölünün kenarında kâin "Otel De Berğ"e indim. Göle nâzır bir oda gösterdiler; pencereden baktım: Kâinâta ahlâk dersi veren, fakat çocuğunu doğar doğmaz köpek yavrusu gibi sokağa atan o hırçın, ahlâksız feylesofun ismini, tunçtan heykelini taşıyan adacık gözüme ilişti. Biraz istirâhatten sonra otelden çıktım. Şehrin her tarafını

dolaştım. Sokaklar, şehir gāyet temiz ve dil-nişîn idi. Artık gayr-i ihtiyârî işte bir insan memleketi dedim. Ve bu sözü söylerken Paris'i gözümün önüne getirdim, ona hitâb ettim. Daha ortalık kararmadan sokaklar, köprüler, mağazalar bir kitle-i nûr hâlini almış; gûyâ ki bir mahbûbe-i dilârâ serâpâ pırlantalarla donanmış idi. Ah o elektrik lambaları ne zaman bizim memlekete de girecek! Ma'lûm ya Cenevre şehri kuyumculuk ve sâatçilik san'atları, mînâkârî ma'mûlâtı ile meşhûrdur. İnsan bir türlü mağazaların önünden ayrılamıyor. Ne gerdanlıklar, ne broşlar, ne yüzükler, ne mînâkârî sâatler, madalyonlar, ne kutular yapmışlar! İnsanın baktıkça bakacağı, hepsini alacağı geliyor. **[391]** Mağazaların câmekânlarında yanan elektrik lambaları o rengârenk ahcâr-ı nefîseden ma'mûl masnûât-ı muhtelifeye nûr-endâz oldukça her mağazanın câmekânı bir meşher-i envâr hâlini alıyor. Memleketin kendisine hâs olan bu sanâyi'-i nefîsedeki terakkıyât-ı hârikulâdesine hayrân oldum. Mağazaları kadınlar idâre ediyorlar. Mağazaya girince insana gāyet nâzikâne muâmelede bulunuyorlar. Hatta insan birçok şeylere bakıp da hiçbir şey almadan kuru bir i'tizâr ile mağazadan çıksa gûyâ birçok şeyler almış gibi nâzikâne iltifât ile müşteriyi teşyî' ediyorlar. Müşteriye karşı kat'iyyen gılzet yok. Nermîn sadâlarıyla, hoş-âyende edâlarıyla insanı bir şey almaya mecbûr ediyorlar. (Bu aralık esnâfımızdan bazılarının müşteriye malının zekâtını veriyor, yahud tasadduk ediyor gibi menn ü ezâ ile muâmele etmeleri gözümün önüne geldi.) Şu kadar diyebilirim ki bulunduğum şehirlerde kime mürâcaat ettim; kimden bir şey suâl eyledim ise zerre kadar dürüşt bir muâmele görmedim ve bu hâli cidden takdîr ettim.

İstıtrât kabîlinden olarak hikâye edeyim: "Montrö"den "Lozan"a gitmek üzere "Uşi"ye geldiğimde vapur iskelesinde yetmişlik nahîf bir adam bizim kısa "valiz"i yüklendi, yüz elli iki yüz hatve kadar götürdükten sonra bir çek çek arabasına koyup "funiküler" istasyonuna götürdü. Funikülerin hareketine epeyce bir zaman var idi. Herifin kısmetine mâni' olmamak için ücretini verdim ve valizi bırakıp gitmesini ifhâm ettim; herif daha vazîfesini ikmâl etmediğini anlatacak bir tavır ile başını salladı ve yerinden kımıldanmadı. Funiküler geldi, "valiz"i yük vagonuna teslîm ve bana teşekkür ederek gitti. Bunun naklinden maksad ne olduğu îzâhtan müstağnîdir.

Jan Jak Ruso Adası:

Esâsen Cenevre'de bir günden ziyâde kalmayacak idim. Fakat şehir gāyet hoşuma gittiğinden iki üç gün kalmaya, vücûdumu dinlendirmeye karar verdim. Öyle de yaptım. Ertesi günü "Jan Jak Ruso" Adası'na gidip Cenevreli feylesofun tunçtan heykelini temâşâ ettim. "Ruso"nun mezârı "Panteon"daki "Volter"le karşı karşıya idi. "Volter" kabrinde ayak üstü duruyor (tunçtan heykeli) kabrini nazar-ı hayretle temâşâ ediyor idi. "Ruso"ya gelince kabrinin üzerindeki sandukanın baş tarafından kablumbağa gibi başını çıkarmış, oradan kâinâta çeşm-i istihkār ve istihzâ ile nazar ediyor idi.

Cenevre'den "Eviyen"e:

Hülâsa şehrin şâyân-ı temâşâ mahallerini gezdim. Letâfetine nezâfetine hayrân oldum. Hele müzehânesi pek latîf ve birçok kıymetdâr âsârı hâvî idi. Tafsîlâtını yazmaya zaman müsâid değil. Cenevre'den vapura bindim. "Leman" gölünün zümrüd gibi sâhillerini, sevâhildeki zarîf ve latîf binâlarını temâşâ ede ede "Eviyen"e geldim. Çantamı bir otele koyduktan sonra "Şatle" menbaına geldim. Bahçeden içeri girdim. Bahçe hakîkaten şâhâne denecek derecede müzeyyen ve mükemmel idi.

Menba'dan bir bardak su içip avdet etmek üzere iken karşıma sarı sakallı uçuk benizli otuz yaşlarında bir mösyö çıktı. Nereli olduğumu, niçin geldiğimi nâzikâne sordu. Cevâb verdim. Öyle ise size bu sene inşâ olunan otelimizi gezdireyim dedi. Teşekkür ettim. Beni aldı otele götürdü. Otelin aksâm-ı muhtelifesini gezdim. Tertîbâtına, tefrîşâtına hayrân oldum. Bir imparator da gelse otelde beytûtet edebilir. Oteli gezdikten sonra beni en üst kattaki balkona çıkardı. Orada kendisi bir sigara yaktı. Tabakamı çıkardım. Ben de bir sigara yaktım. O manzaranın letâfetini tasvîre kalemimin iktidârı kâfî değildir.

Hakîkaten herifler dünyâlarını cennet hâline koymuşlar. Şu da nâkıstır, yahud lâzımdır dedirecek bir şey bırakmamışlar. Bundan on beş, on altı sene evvel "Çitli"ye gitmiş idim. Menbaın üzerinde çoban kulübesi gibi bir binâdan başka bir şey yok idi. Bir orasını, bir de burasını düşündüm. Oradaki farkı serâ ile süreyyâ arasındaki mesâfeden çok buldum. Çitli'ye gelinceye kadar Anadolu'nun mevâkı'-ı muhtelifesinde kimbilir daha ne kaplıcalar, ne ma'den suları, İsviçre'yi geride bırakacak ne latîf mevki'ler var? Bunların kâffesi çakalların mev'id-i telâkīsi!

Ne hâcet Bursa'ya bakınız. Acaba o şehir ne hey'ete, ne şekle konmaz; orada neler yapılmaz!... Eğer orası bu heriflerin elinde olaydı şehir şöyle dursun şimdiye kadar Keşiş dağının tepesini müteaddid funiküler ve otellerle donatırlar; hâriçten; dâhilden binlerle adamlar celb ederek binlerle liralar kazanırlar idi. Bir de "Kaşa" menbaını, onun üzerindeki binâ-yı muhteşemi görmeli! Vallâhi bilmem, insanın aklına durgunluk geliyor. Maa-zâlik fikir bu ya, ben bu âsârı gördükçe memleketin âtîsinden nâ-ümîd olmadım. Bilakis ümîdim arttı. Sebebini söylerim. "Eviyen"de gece sokağa çıktım. Yanıma iki kişi geldi. Birinin başında kasket, diğerinin fes var idi. Başımdaki festen müslüman olduğumu anlamış olmalıdırlar ki –Esselâmü aleyküm dediler – Ve aleykümüsselâm, dedim – Ente müslim? diye sordular – Elhamdülillâh dedim. Çok memnûn oldular. Birlikte geldik. Gölün kenarındaki kanapelerin birine oturduk. İngilizce, Arapça biliyorlar idi. İngilizce bilmediğim için Arapça görüşmeye başladık. Derhâl muhârebeden, İstanbul'un ahvâlinden suâl ettiler. Sadrlarına şifâ verecek sûrette cevaplar verdim. Çok memnûn oldular. Ellerini semâya kaldırarak cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ ettiler.

Onlardan ayrıldım. Sâhil boyunca dalgın dalgın giderken kulağıma bir: Efendim akşâm-ı şerîfler hayr olsun! sadâsı geldi. Baktım, hasır şapkalı bir zât. Redd-i selâm ettim. Ermeni mütemevvilânından bir zât imiş. Tedâvî için "Eviyen"a gelmiş. Biraz da onunla oturduk. O da memleketin ahvâlinden, ma'rûz olduğu müşkilâttan müteessifâne bahsetti. O kadar münevver bir adam olmamakla beraber yine

doğru söylüyor idi. Üç çeyrek kadar musâhabetten sonra vedâ'laştık.

Montrö:

O gece "Eviyen"de kaldım. Ertesi günü sabahleyin "Montrö"ye geçtim. Artık Montrö'nün letâfetinden, filândan bahse lüzûm yok. Şehirlerin hepsi birbirinden güzel. Hepsi birbirinden latîf vesselâm. Sâhilde bir bahçeye girdim. Biraz bir şey yedim. Elim yemekle, gözüm karşı yakadaki dağları temâşâ etmekle meşgūl idi. Hakîkaten âsumân ile dudak dudağa veren o güzel dağlara baktıkça gönlüm yükseliyor, rûhum safâyâb oluyor idi.

Hâl böyle olmakla beraber yalnızlık pek canımı sıkıyor idi. Herkes birbiriyle konuşuyor, gülüp oynuyor idi. Ben ise sıfr-ı zâid gibi tek başıma kalmış oturuyor, alık alık etrâfıma nigeh-endâz-i tahassür oluyor idim. Yalnız seyâhate çıkmak kadar elîm bir şey olmadığını bu seyâhatimde anladım. Tek iki söz teâtî edeyim diye hizmetçiye münâsebetli münâsebetsiz bazı şeyler soruyor, verdiği muhtasar cevaplardan çok memnûn oluyor idim. Yalnız müşteri ben olaydım, uzun uzadıya görüşülebilir idi. Fakat benim gibi birçok adamlar daha olduğundan hizmetçi onların hepsine yetişmeye mecbûr idi.

Lozan:

"Montrö"de kalmadım. "Lozan"a gitmek üzere vapura bindim. "Oşi"ye çıktım. "Funiküler"le beş altı dakîka zarfında "Lozan"a gelip "Jibon" oteline kapağı attım. Ordumuzun Edirne'yi işgāl ettiğini işittiğim dakîkada ne olduğumu, nasıl sevindiğimi bir Allah bilir, bir de ben! Fakat gazetelerin ye's-âver neşriyâtını okudukça şübhe ve tereddüd içinde kalıyorum. Geldim geleli bir tane Türkçe gazete elde edemedim. Onun için ahvâlimizin, efkârımızın ne merkezde olduğunu kat'iyyen bilmiyorum. Garîbdir! Cenâb-ı Hak bu işin mürettibi, bu harbin müşevviki olan Kral Ferdinand'ın belâsını verdi, ama neden sonra! Bizim için ne temennî ettiyse Allah maa-ziyâdetin kendi başına getirdi hiç şübhe yok ki daha da getirecek. O, kanlı ayaklarıyla İstanbul'a girecek, sulhü İstanbul'da imzalayacak idi. Hâle bakınız! Bir zaman geldi ki amanın Sofya'ya **[392]** girmeyin diye feryâd etti. "Danef"in Londra'daki o bâlâ-pervâzâne, küstâhâne sözlerini gazetelerde okudukça vücûdumun her cüz'üne bir ra'şe ârız olurdu. Bakınız hâin ne derekeye düştü, kibir ve gurûru ile memleketini ne hâle getirdi. Kahrolsun, daha beter olsun, harîta-i âlemden kendisinin de, memleketinin de nâmı, nişânı silinsin. Medenî Avrupa Bulgarların vahşetini, fezâhatini gördü şimdi. Kimin vahşî kimin medenî olduğunu anlasın, fakat emîn olalım ki yine anlamak istemez. Eğer Bulgarların bu sefer irtikâb ettikleri şenâatlerin binde birini biz irtikâb etmiş olsa idik, Avrupa kıyâmetleri koparır, dünyâyı yerinden oynattırır, idi. Yunanîlerle Sırplıların mâddî vesâike müsteniden isbât ettikleri bu kadar vahşete karşı Avrupalılar hiç seslerini çıkarmıyorlar. Bulgarların cinâyât-ı mel'ûnânelerini hâlâ setre, te'vîle çalışıyorlar.

Lozan'a geldiğim gece otelde birisi müslüman olduğumu anladı, yanıma geldi. Müslümanların Bulgarlara karşı îkā' ettikleri vahşetten, Bulgarların burunlarını kulaklarını kestiklerinden, gözlerini oyduklarından bahsetti; Türkçe: "Allâh belânı versin!" dedikten sonra fikrini o günkü gazetelerin neşriyâtıyla red ve cerh ettim. Defoldu gitti, bir daha otelde görmedim. Anladım ki artık herifler Bulgarların cinâyât-ı vâkıalarını gözleriyle görseler yine tasdîk etmeyecekler. Yahud onlar Bulgar değil, müslüman idi diyecekler! Ne ise işi siyâsiyâta dökmeyelim.

Esbâb-ı Umrân:

Bu memleketlerin bâdî-i umrânı olan vesâitin biri, belki birincisi, buhâr ve elektrik kuvvetleridir. Ahâlinin faâliyeti, sa'yinin semerâtını ıktitâf etmesi bu iki kuvvet sâyesindedir. Şimendüferler, tramvaylar, otomobiller, bilmem neler vızır vızır işliyor. Bir yerin mahsûlünü diğer mahalle kemâl-i sür'atle naklediyor. Hiçbir noktada öyle dur vapur gelsin, şimendüfer gelsin filan gibi izâ'a-i vakte müeddî beyhûde intizârlar, beyhûde tevakkuflar yok. Şimendüferin, vapurun, tramvayın biri gitmeden öbürü geliyor. Herşey muntazam bir sâat gibi işliyor. Bir memlekette ki bu iki kuvvetten hakkıyla istifâde mefkūddur, orada terakkī, teâlî aramak i'tikādımca fikr-i bî-sûddur. Memleketini terakkīden vâyemend etmek isteyen bir millet var kuvveti bâzûya verip memleketini şu ta'dâd olunan vesâit-ı nakliyye ile techîz etmeli. Onun için biz de hakîkaten memleketimizi bu memleketlere benzetmek istiyor isek ne yapıp yapıp bu vesâiti te'sîs etmeliyiz. Bu vesâit te'sîs edilmedikçe halkın, faâliyetinden istifâde etmesi, memleketin ileri gitmesi muhâl ender muhâldir. Öküz arabasının şimendüferle yarışa çıkabilmesi mümkün müdür? hal böyle iken bizim de eldeki vesâitle memleketi bu memleketlere benzetmekliğimiz nasıl mümkün olabilir? İkinci mes'eleye gelince: Bizim en ziyâde çalışacağımız bir şey varsa o da memleketimizde zirâati ileri götürmektir. Çehresi devr-i hilkatten beri bir kerecik olsun sapan tuvaleti? görmemiş olan arâzîmizi işletip istifâde etmenin çâresine bakmalıyız. Memleketimiz kapısı açılmamış bir hazîne-i servettir. Hal böyle iken zavâllı ahâli fakr u fâkadan helâk oluyor. Islâhâta, daha doğrusu irşâdâta nâhiyelerden başlamalı. Halka intizâm nedir, sa'y nedir, zirâat nedir, refâh ve saâdet nedir, anlatmalı. Her me'mûr kendisini bu vazîfe ile mükellef bilmeli. Yalnız hükûmet konağında oturup cart curt etmemeli. Tarîk inşâsına kendisi nezâret etmeli. Mektep te'sîsine kezâ. Gübre yığınından, kesek istifinden başka bir şey olmayan köylerde meskene, eve benzer şeyler vücûda getirmeli. Ağaçlar diktirmeli; ufak ufak bahçeler yaptırmalı, halkı oralara toplamalı, onlara ders vermeli, bir şeyler göstermeli, bilhassa nezâfete, tahârete alıştırmalı, kendilerinde biraz zevk-ı selîm uyandırmalı. Hülâsa her nâhiye müdîri bulunduğu nâhiyeye kendi evi nazarıyla bakıp onun tanzîmine, ıslâhına o sûretle gayret etmeli. Bulunduğu mahalden ne gibi mahsûl alınırsa ona dâir tedkīkātta tetebbuâtta bulunup köylüyü ma'lûmâttan müstefîd etmeli. Köylü kendi kendine bir eser-i teceddüd, bir eser-i terâkkī gösteremez. Babasından ne gördüyse o yola gider. Babası ne ekti, ne biçtiyse o da daima onu eker, onu biçer. Halbuki köylerin içinde öyleleri var ki orada köylünün hâtır ve hayâlinden geçmeyen birçok şeyler yetiştirilir. Meselâ bugün gül zer'ine müsâid binlerce mahaller var, halbuki ahâlisi ihtimâl ki gül

nedir bilmez. İpekçilik, bağcılık ve sâire kezâ. Her me'mûr kendisine bu gibi şeyleri iş değil, eğlence ittihâz etmeli, üşenmemeli, usanmamalı. Fakat o da sa'yinin takdîr olunacağından, bir garazkârın si'âyetiyle azledilmeyeceğinden emîn olmalı; sandığı bağlı duran me'mûrdan hayır gelmez. Her me'mûrun terakkīsini, göstereceği esere muallak kılmalı. Bulunduğu yerde bir eser-i teceddüd göstermeyen, mevcûda mevcûddan aslah bir şey ilâve etmeyen me'mûra iltifât edilmemeli, hatta meslek-i atâlette devam ederse azlolunmalı. Senede bir kere mâ-fevkı tarafından o me'mûra: Bir sene zarfında halkın istifâdesini mûcib ne gibi bir eser vücûda getirdin? diye suâl edilmeli. Sâile de kendi mâ-fevkı tarafından aynı suâl îrâd olunmalı. Ve bu suâl müteselsil ilâ-nihâye gitmeli. Cüz'ünde eser-i salâh görülen her küllün salâhiyet-pezîr olacağı derkârdır. Köyler harâbezâr hâlinde iken merkez-i vilâyetin umrânına çalışmak ciğerleri çürüyen bir müteverrimin çehresine düzgün sürmeye benzer. Hamd olsun memleketimizin kābiliyet-i tabîiyyesi, böyle ufak tefek fakat gāyet nâfi' icrâatın netîce-pezîr-i muvaffakıyyet olmasına müsâiddir. İş tenbelliği bırakıp biraz faâliyet, biraz da hüsn-i niyyet göstermektedir. Halka kendini sevdirmeyen kendini herkesten yüksek gören, zavallı köylüye iki ayaklı hayvan nazarıyla bakan, onlarla hasbihâle onları irşâda tenvîre çalışmayan bir me'mûr memleketimiz için me'mûr değil, bir âfettir. Halk tahakkümle, tecebbürle idâre olunmaz. Muhabbetle, celb-i kulûb ile idâre olunur. Muhabbetin yaptırdığı bir şeyi hiçbir kuvvet yaptıramaz. Zorla bir sâat çalıştırılamayan bir köylü sâika-i muhabbetle on sâat çalıştırılabilir. İş onların emniyetini, muhabbetini kazanmaktadır. Zirâatten fârig olan köylü bu sûretle memleketin tanzîmine, tathîrine, ıslâhına çalıştırılır. Fe-illâ kıymetli vakitlerini sırt üstü yatmakla geçirir. Ben idâre me'mûru değilim, fakat gördüğüm şeyler bende bu gibi bir çok fikirler uyandırdı. Zâten söylediğim şeyler de herkesin bildiği şeylerdir. Ancak biz her şeyi biliriz de muktezâsıyla amel etmeyiz. İşte kusûrumuz budur. Mevcûda nisbeten cüz'-i lâ-yetecezzî demek olan bir sınıf halkın zevkini okşayacak meâsir-i medeniyyeyi vücûda getirmek için fî-yevminâ hâzâ zihin yormak, para ve emek sarf etmek i'tikādımca abestir. Memleket ciddiyyât ile terakkī, haltıyyât ile tedennî eder. Bugün Lozan Dârülfünûnu'na gittim. Dersler ta'tîl edilmiş idi. Yalnız Dârülfünûnun kütüphânesiyle müzesini gezdim. Gördüğüm eser-i intizâma hayrân oldum. Biraz daha yazacak olursam mektubun hacmi çok büyüyecek. Bu defalık da bu kadarla iktifâ edelim.

Lozan: **Ferid**

Hindistan Mektupları:

BOMBAY ŞEHR-İ ŞEHÎRİ

Bankalar ve Bankerler:

Bombay'da bir Commerciale Banc Fransız Bankasından başka ecnebî bankası yoktur. Mütebâkīsi hep İngiliz ve İngiliz tebaası olan yerli bankalarıdır.

İngiliz bankaları içinde en ziyâde sermâyeye mâlik olan bankalardan biri hükûmetin resmî bankası olan Bombay Bank ile bir dereceye kadar nîm-resmî olan National Bank of İndia'dır.

[393] Birincisi sözde Hindistan'da münteşir olan gümüş ve rupiye banknotlarına karşı te'mînâtlıdır. Halbuki bugünkü günde Hindistan'da o kadar banknot çok, o kadar ahâlinin ellerinde dolaşmaktadır ki, bu banka şöyle dursun bilumum Hind bankalarında mezkûr banknotlara karşı nakid gümüş ve altın bulunmaz.

Hindistan banknotları 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1.000, 10.000, 100.000 rupiyeliklerdir ki, ipekli İngiliz kâğıtlarından murabba'-ı müstatîl biçiminde kesilmiştir.

Bu banknotlar üzerine "Hâmiline üzerindeki meblağ verilir." ibâresiyle "Hindistan'da İngiliz bayrağı mütemevvic bulundukça bu kâğıtların hüküm ve i'tibârı cârîdir." kelimeleri celî bir yazı ile yazılmıştır.

Bu ibârelerin mefhûm-ı muhâlifi düşünülecek olursa, demek ki, Hindistan diğer bir devlet tarafından istîlâ ve İngiliz bayrağı yerine diğer bir bayrak rekz olunduğu ânda bu banknotlarla âdî kâğıt arasında hiçbir fark olmayacaktır.

İşte İngilizlerin ilm-i iktisâddaki yed-i tûlâları, biraz teemmül edince ayân ve âşikâr bir sûrette herkesin gözüne çarpar.

Garîbi şu ki, bu Hind banknotlarının İngiltere ile sâir İngiltere müstemlekâtında aslâ revâc u i'tibârı yoktur. Oradaki İngilizlere verilecek olursa bile almazlar. Sözün kısası İngiltere hükûmeti vaktiyle zavâllı Hindlilerin ellerindeki, ceyblerindeki altın ve gümüşlerini alarak, mukābilinde birkaç yüz çeki ve kantar kağıt vermiştir. Bugün Bombay piyasasında bir milyon rupiye gümüş para yok gibidir. Ortada fırıldak gibi dönen hep bu banknotlardır.

Diğer makālelerimde de arâzî, esliha, su ve vergi hakkında İngilizlerin kurdukları dâm-ı gafletten mufassalan bahsedeceğim. O zaman İngiliz usûl-i siyâsetini kāriîn-i kirâm lâyıkıyla anlayacaklardır.

Hamd olsun hükûmet-i Osmâniyye –millet-i hâkime– bizim Osmanlı toprağında yaşayan anâsıra karşı, böyle tuzaklı, dolambaçlı muâmeleler ittihâz etmemiştir.

Bizimkiler bir kere Hindistan'a teşrîf edip de vergilerin envâıyla, tahsîldârların her sâat ve dakīka esnâsında ahâli önünde resm-i geçit yaptıklarını görseler, o zaman içinde yuvarlanmakta oldukları refâh ve saâdetin kıymetini anlarlardı.

Evet Bombay'da, Hindistan'da bir sürü bankalar vardır. Zâhiren muâmelâtları pek muntazam ve mükemmel gibi görünüyorsa da, bâtınen ahâliye külâh giydirmek ve zavallıların servetini envâ'-ı hıyel ü desâyis-i iktisâdiyye ile çekmekten ibârettir.

Bu bankaların direktör, direktör muâvinleri, muhâsebe ve vâridât müdîr-i umûmîleri, hâsılı başları hep dolgun maâş alan beyaz İngilizlerdir ki onlar pek ufak ve muntazam işleri görüp kâğıtları imzâ etmekle muvazzaf bulunup, asıl işin katı ve çetin tarafını gören ve kan ter içinde boğulan yerli me'mûrlara gelince pek cüz'î bir para mukābilinde istihdâm olunmaktadırlar.

Daha i'dâdî derecesinde tahsîl görmeyen İngilizlere her türlü me'mûriyet ve hizmet verildiği halde, mekâtib-i âliyeden aliyyü'l-a'lâ şehâdetnâme ahzine muvaffak olan yerlilere vezâif-i hükûmet büsbütün kapalı bulunuyor.

Mecûsî, Hindu ve anâsır-ı sâireye mensûb iktisâdî bankalar da var ise de ikinci ve üçüncü derecede sayılıp gördükleri işler mahdûddur.

Bombay'da birçok banker ve sarrâflar dahi vardır ki bunlar sırf poliçe ve sarrâflıkla iştigāl ederek, bankalara komisyonculuk vazîfesini âdetâ görüyorlar.

Şirketler:

Bombay'da ve Hindistan'da türlü türlü şirketler teşekkül etmiş ve her bir işde şirket ve eshâm usûlü tatbîk edilmiştir. Bu şirketler hem dâhilî, hem de hâricî ticâretle iştigāl ediyorlar. Bombay'ın hâricindeki kumaş, iplik, tuğla, kiremit, cam, ayna, Hind bezleri, yün, pamuk fabrikaları oldukça çoktur. Bu fabrikaların ma'mûlâtı hep Hindistan'da sarf olunur. Bundan başka tuhâfiyeciliğe, kumaşçılığa, mücevher[ci]liğe âid şirketler de çoktur. Ebniye, bağ, bahçe, inşâ etmek için de gāyet büyük şirketler vardır ki istenilen binâyı beğenilen plan üzerine müddet-i muayyene zarfında matlûb olan kerestelerden i'mâl ve ikmâl edip sâhibine teslîm ederler.

Bu teâvün usûlü fevkalâde ahâlinin ticâretiyle servetini teksîre yardım etmiş ve herkesin elindeki beş on paranın neşv ü nemâsına hizmet eylemiştir.

Şirketlerin teşkîliyle, idâreleri hakkında gāyet muntazam bir kānûn tanzîm edilmiştir ki, ahâlinin hukūku kâmilen gözetilip, muhâfaza olunmuştur.

Fabrika, Fabrikatörler:

Gerek Bombay'da, gerek Hindistan'ın dâhilinde mevcûd olan fabrikaların cümlesi Hind yerlilerinindir. Bu fabrikalar gittikçe çoğalmakta ve ma'mûlât ile mensûcâtın her nev'i i'mâl olunmaktadır. Şu son senelerde yapılan istatistiğe nazaran İngiltere fabrikalarından Hind tüccârı sinîn-i sâbıkaya nisbetle daha az mâl sipâriş ettikleri anlaşılmış ve buna bir çâre taharrî edilmekte bulunmuştur. Ancak serbestî-i ticâreti kabûl eden İngilizler, emtia-i dâhiliyyenin sarf ve istihlâk olunmamasına ma'kūl ve mantıkī bir yol bulamamışlardır.

Bombay'daki fabrikatörlerin çoğu değilse, kısm-ı a'zamı diyânet-i mübeccele-i İslâmiyye ile mütedeyyin ve din ve mezheblerinde mutaassıb kimselerdir. Hele İslâm fabrikatörleri içinde en ziyâde zekâ ve servete mâlik olan zât Fâzıl Kerîm Bahây'dır. Kendisini İngiltere hükûmeti tarafından Sir –beylik– lakabı verilmiş ve muharrerât-ı resmiyyede isminin önüne The Honourable Sir kelimeleri yazılır. Aynı zamanda Hindistan Meclis-i Umûmîsi'nin de a'zâlığına intihâb olunmuş ve Meclis'in esnâ-yı in'ikādında **[394]** Bombay'dan Dehli'ye gider. Bu zâtın fabrikasında pamuk, keten, iplik ve bu gibi mevâd kemâl-i zarâfet ve metânetle i'mâl edilir ve gāyet ucuz satılır.

Emtia ve ma'mûlât-ı dâhiliyyeden o kadar fâhiş rüsûm alınmadığı cihetle emtia-i mezkûre İngiltere ve Avrupa mâllarıyla gereği gibi rekābet etmekte olduğu gibi, gitgide Avrupa metâ'larının Hindistan'da sarfına dehşetli bir mâni'-i tabîî teşkîl edeceğine de hiç şübhe yoktur.

En a'lâ gömleğin keten kumaşların topu yetmiş iki kuruşa muâdil olan dokuz rupiyeye satılır. Bir topundan sekiz frenk gömleği yapılmaktadır. Bu zâtın fabrikasını ziyâret ettim. Muâmelât pek muntazam ve mükemmel bir sûrette cereyân ediyor. Fabrikatörden fabrika müdîrine hitâben hâmil olduğum kartı gösterince, hakkımda fevkalâde riâyet ve ikrâm olundu, fabrikanın hemen her tarafını bana gösterdiler. Me'mûrlar, müstahdemîn, bana takdîm olunduğu gibi, fabrikanın işiyle i'mâlâtına dâir bana tafsîlâtıyla ma'lûmât i'tâ eylediler. İ'mâl eyledikleri keten toplardan birini de hediye verdiler. Bu kumaşların nümûnelerinden bir parça cerîdemize gönderilecektir ki, o vâsıta ile İstanbul tüccârına irâe olunsun. Fâzıl Bahây'ın fabrikasında i'mâl olunan akmişe için Hindistan'da büyük bir rağbet vardır. Hindistan'ın, Afganistan'ın, Arabistan'ın her tarafına bu fabrikanın kumaşları gönderilmekte ve bu yüzden birçok fevâid ve menâfi' te'mîn edilmektedir. Fabrikatörlük sâyesinde bu âile o kadar zengin ve servet sâhibi olmuşlardır ki, Bombay'da birçok emlâk ve akār sâhibi bulunuyorlar. Bombay'ın en güzel bir noktasında yüzbinlerce lira ile vücûda getirilen Hotel Majestic bu âilenin mülküdür.

Bombay Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti'ne dâhil olan Fâzıl Bahây kendisi bizzat birçok iâne verdikten mâadâ, gerek Bombay'da, gerek Hindistan'ın nikāt-ı sâiresinde bulunan zengin ehibbâ ve eviddâsını külliyetli iâne vermek husûsunda teşvîk ve tergībâtta bulunmuştur. Zannedersem, Hâriciye veyahud Sadrıa'zam Paşa hazretleri buna bir teşekkürnâme yazıp gönderseler fenâ olmaz.

Müşârunileyh ile görüştüğümde Hindistan ahvâline dâir bana oldukça ma'lûmât ve delâlette bulunduktan başka hakkımda son derece lütuf ve nezâket ibrâz etti. Kendisine cerîdemiz vâsıtasıyla alenen teşekkür etmeyi vecîbe bilirim.

Esâsen İngilizlerin tarz-ı siyâset ve hükûmetlerinden bıkan Hindistan yerlilerinin bir kısmı Avrupa emtiasını kullanmamaya kendi aralarında hafiyyen karar verip birkaç seneden beri hep Hindistan ma'mûlâtını kullanmaktadırlar. Böyle yapmakla hem kendi vatandaşlarını teşebbüs-i şahsîye tergīb ve teşvîk, hem de daha metîn ve ucuz eşyâ tedârik etmiş olurlar.

Cümle-i mu'teriza olarak arz ediyorum: Keşki bizde de münevverü'l-fikr zenginlerimizle vatandaşlarımız Hindistan ahâlisine bu husûsta ıktidâ ve ıktifâ etseler de, Avrupa'nın bizdeki münâsebât-ı iktisâdiyyesinin o kadar yapılmamasına dikkat ve himmet buyursalar. Avrupa'nın bizim memâlikte, menâfi'-i ticâriyye ve iktisâdiyyesi çoğaldıkça, imtiyâzları da o nisbette tezâyüd edecek ve günün birinde, harben değilse iktisâden yerlerimize sâhib ve mâlik kesilecekleri bedîhîdir.

Şâyân-ı taaccübdür ki, Hind putperestleri arasında en ziyâde bu hissiyât-ı rakīka ile, emtia-i dâhiliyyenin revâc bulması kazıyyesi taammüm etmiştir.

Bugün memâlik-i Osmâniyyede güzel kumaşlar i'mâl olunsa, emînim ki Hind İslâmları bizim ma'mûlâtı Avrupa metâ'larına tercîh edip daha bahâlı olsa dahi satın almakta tereddüd etmeyeceklerdir. Hatta Bombay nüfûzlularından biri bana Hind müslümanlarının buna meyyâl ve arzukeş olduklarını söyledi. Biz ise, ben görüyorum ki, Hindlilerin

yüzde beşi nisbetinde henüz gerek fikirce, gerek işce terakkī edememişiz. Hele teşebbüs-i şahsî ve ticâret husûsunda fersahlarca uzak kalmış, belki bir adım bile atamamışız. Hep me'mûriyet peşine koşup millete bâr olmak emelindeyiz. Binâenaleyh hiçbir işin ehli ve erbâb-ı ihtisâsı bizde yetişmediği gibi, yetişenlerimiz de tekemmül edemeyerek nâkıs kalırlar. Hindliler ise, tâ mektep sıralarında bu tekemmül-i ictimâîye dâir müfîd dersler okuyup, mektepten çıktıktan sonra tüccâr ve fabrikatörler nezdinde bir müddet istihdâm olundukta, günün birinde re'sen bir ticârethâneye reis veya sâhib olurlar. O zaman teehhül ve âile teşkîl etmeye yeltenirler ki, tamâmıyla kendi âilelerinin istikbâlini te'mîn edebilirler.

Fâzıl Bahây bana İngiltere siyâsetinin en ince noktaları hakkında ma'lûmât vermiş ve bana âtîdeki sözleri söylemiştir:

"Bugün, azîzim Hindistan'da o kadar fukarâ vardır ki, biz iânelerimizi onlara hasr u tahsîs etmek mecbûriyetindeyiz. Fakat bir Osmanlı Balkan muhârebesinde sırf Devlet ve millet-i Osmâniyyeye olan hakīkī ve samîmî irtibâtımızı metbûumuz olan İngiltere Devleti'ne göstermek için külliyetli iânât dercinde bulunduk. İngilizler de bizim bu feverânımızı görünce siyâseten Devlet-i Aliyye'ye az çok muâvenet etmeye mecbûr oldular. Fakat teessüf ederim ki, siz Osmanlılar, bizim kadar kendi iyiliğinize çalışmıyorsunuz. Kuvvetli ve metîn bir hükûmet-i Osmâniyye teşkîline müsâade etmiyorsunuz. Memleketiniz daima inkılâb hâlinde bulunuyor. Bundan başka kendi menâfi'-i şahsiyyenizi umûmun menfaatine fedâ etmiyorsunuz. Bu fenâlık devam ederse, büsbütün mahv u perîşân olursunuz. Mâdem ki efkâr-ı umûmiyye sizin gibi muharrirlerin elinde bulunuyor, bâri onları hâb-ı girân-ı gafletten uyandırınız. Onlara va'z u nesâyıhda bulununuz. Belki sözünüzü bî-garazâne telakkī ederek bu gibi tehlikeli oyunlardan vazgeçerler."

İşte âciz dahi bu hayırhâh ve muhterem müslüman kardeşimizin nasîhatlerini kendi milletimin sımâhına tâ binlerce kilometreden îsâl ediyorum.

Bombay Hilâl-i Ahmer Hey'et-i Tıbbiyyesi'nin Muvâsalatı

Dünkü Cum'a günü Hindistan Hilâl-i Ahmer Hey'et-i Tıbbiyyesi'nin İstanbul'dan Bombay'a **[395]** muvâsalatı mukarrer idi. İslâmlarla meskûn olan çarşı ve sokaklar rengârenk bayraklarla donatılmış idi. Hey'eti vapurdan karaya indirmek, vazîfe-i hoş-âmedîyi hakkıyla îfâ etmek için değil yalnız Bombay müslümanlarının ileri gelenleri, belki Hindistan'ın da birkaç ma'rûf sîmâsı tâ Hindistan'ın içerilerinden ihtiyâr-ı zahmet ederek, Bombay'a gelmişlerdi. Sâat dört alafrangada Bombay'ın en işlek bir limanında ahâli hıncâhınc dolmuş, herkesin elinde bir demet çiçek bulunuyordu. İskeleye indikten sonra, hey'ete bir zât-ı muhterem tarafından kısa ve muhtasar olarak beyân-ı hoşâmedî edilip, hey'et de teşekkürât-ı samîmiyyelerini arz etmekle mukābele-i cevâbiyyede bulundular. Sonra çiçekler hey'ete takdîm edildikten başka arabaları üzerine çiçek yağdırılmaya başladı.

Sonra kemâl-i ihtişâm ve izdihâm ile ahâli hey'eti "Nûrbâğ" kasrına kadar getirdiler. Hey'et burada misâfir kalıp, ahâlinin tebrîkâtını kabûl edeceklerdir.

Dehli'de üsbûî olarak intişâr eden *The Comrade*[1] gazetesi sermuharriri "Mister Muhammed Ali" dahi hey'eti istikbâl için buraya gelmiştir. İşbu âciz kendi memleketim nâmına hey'ete arz-ı teşekkürde bulunmakta kusûr etmedim.

İki gün sonra mezkûr hey'et-i tıbbiyyenin şerefine "Encümen-i İslâm" kulübünde bir çay ziyâfeti tertîb edilecek ve hey'et tarafından İstanbul'da ve Anadolu'da ve Rumeli'deki meşhûdâtları beyân olunacağından mâadâ, bu husûstaki tahrîrî raporlarını takdîm etmeleri de mukarrerdir. Yevm-i mezkûrda bit-tabi' ben dahi da'vetli bulunacağım için orada cereyân edecek olan ahvâli gelecek makālede kāriîn-i kirâm hazerâtına arz edeceğim bedîhîdir.

Bu posta ile İstanbul'dan gelen gazetelerde devletimizin ahvâl-i hâzırasına dâir tafsîlâtı okuduktan sonra, bunları tercüme edip, Hindistan'ın İngilizce ve Urdu gazeteleriyle neşrini niyyet ettim. Hindistan müslümanları okusunlar da biraz hakīkati anlasınlar.

Hindistan: Bombay **S**[sin]. **M. Tevfik**

Anadolu Mektupları:

KARACABEY KAZÂSI

Mektepler:

Muallimler – Sekiz, dokuz ay evvel ibtidâî mekteplerinin birisinde muallim-i evvel ile sânî beyninde cereyân eden vukūâtı hikâye edeyim. Bulgarlar Çatalca'ya geldiği, millet-i İslâmiyyeyi mâtemlere saldığı bir sırada Bursa Dârülmuallimîni'nden me'zûn muallim-i sânî bir efendi talebeye vatana dört el ile sarılmak lâzım geleceğini anlatır. Büyük edîb Kemal Bey'in âsârından birkaç parça da tahtaya yazdırır. Zihinlere hiss-i vatan ilkā etmeye çalışır. Kabâhat bu. Muallim-i evvel efendi derhâl hiddete gelerek: "Böyle şiirlerle, beyitlerle, şarkılarla çocukların fikrini zehirliyorsun. Burası ibtidâî mektebidir. Böyle şeyler okutma." der. Muallim-i sânîden intikām almayı kurar. Muallim-i evvel efendi tarafından atıcılığı ta'lîm eden ve taş atmakta mâhir bulunan afacan çocuklar muallim-i sânîyi bir gün mükemmel taşlarlar. Bunun üzerine kaymakama şikâyet olunur. Ne ise netîcede muallim-i evvel azlolunur. Muallim-i sânî bendenizi gördü. Vukū'-ı hâli söyledi. Fazla olarak şu ifâdede bulundu: "A birâder! Ben memeleketi, anamı, babamı terk edip burada 200 guruşa hizmet ediyorum. Kahveci çıraklığı etsem ustamın vereceği yemekten mâadâ elime 100 guruş tabîî geçecektir. 200 guruş ile nasıl geçindiğimi Allah bilir. Mahzâ hamiyet sâikasıyla, evlâd-ı vatanı cehlden kurtarmak kaygusuyla burada bi-kaderi'l-imkân hizmet ediyorum. Az çok çocukların fikirlerini uyandırıp bizde diğer mektepler gibi yaşayalım arzusunu izhâr ettim. Fakat nihâyet taşlanmaya mecbûr oldum."

Programlar, Kitaplar – Bu sene rüşdiye mektebinin im-

[1] Metinde (ذی کومرید) şeklinde yazılmıştır.

tihân-ı umûmîsinde bulundum. Çocukları tahsîl husûsunda zaîf gördüm. Bu, muallimlerin sık sık değişmesinden; güzel, esâslı bir program ta'kîb edilmemesinden ileri geldiği anlaşıldı. Hele mektep kitaplarının sık sık her sene değişmesi, mektep kitaplarının fiyâtlarının pahalı olması mekteplerde talebenin ziyâdeleşmesi değil, belki azalmasına sebebiyet veriyor. Bir gün esnâftan biriyle konuştum. Bakın ne dedi: – Efendi benim oğlum mektepte idi. Şimdi çıkardım. Bu kadar okuduğu elverir. San'ata verdim. Kitapların pahalılığından mâadâ senede iki çocuk için yüz, yüz yirmi kuruş kadar kitap parası benim gibi adam veremez. Ben de çocuğumu bunun için aldım. San'ata verdim. Elifi okuyacak kadar tahsîli var. Elverir. Küçücük bir kitap 5 guruş, buna göre kıyâs et…

Köy Mektepleri – Köylerde mektepleri birkaç kısma taksîm etmelidir. Evvelâ hükûmetin taht-ı nezâret ve murâkabesinde bulunan, daha doğrusu idâresi hükûmete âid bulunan mektepler ki: Meselâ Karacabey kazâsının 80, 90 köyü olduğu halde mektep denilmeye lâyık büyük iki, üç mektep çıkmaz. Bunların tahsîli de köy çocukları[nı]n keyfine kalmış bir mes'ele. Tahsîl gālibâ kışın oluyor. Yazın talebe efendi davar otlatmaya, keçileri sürmeye, velhâsıl mektepten kaçmanın kolayı ne ise o gibi esbâba tevessül etmeye yelteneceğinden köy mekteplerinde ne gibi tahsîl, ne gibi hoca bulunduğunu murâkabe edecek, taht-ı inzibâta alacak kimseler bulunmadığından mektepten bit-tabi' istifâde edilemiyor. Mosturası meydânda. Ekseriyet böyle.

Muallimlerin maâşları 150'den 250'ye kadar. 150 guruş maâşlı Akça Sığırlık kazâsı muallimiyle görüştüm. Tezallüm-i hal etti:

– Efendi! Ben geçinmeyi mi düşüneyim. Yoksa çocukları okutmayı mı? Köylü senin hükûmetten maâşın var. Biz zahîre ve sâire vermeyiz. Aylığın olmasa idi sana bakmak lâzım gelirdi, diyorlar.

– Köyde nikâh, cenâze ve sâire gibi vukūât zuhûr edince sana mürâcaat etmezler mi? Köyde namazı sen kıldırmıyor musun?

– Hayır Bu gibi vezâifi yapacak hoca ayrıdır. O cihetlerden fâide yok. Geçinmem sırf 150'ye münhasır kalıyor.

Köy hocaları çocukları taht-ı inzibâta alamıyorlar!... Çünkü okuttuğu çocuğun babası hocanın da velîni'metidir. Zahîresiz kalırsa zahîre verir. Parası biterse para verir. Velhâsıl efendisidir. Artık sen tut da çocuğa ne için devam etmiyorsun? Şimdi seni döğerim de de çocuğu döğ. Ne haddine!... Ertesi gün kıyâmet kopar.

İkinci kısım köy mektepleri ne halde olacağını siz tasavvur ediniz. Mukassî, **[396]** kapalı, karanlık bir mektep. Beş-on çocuk, muallimi var. Muallim aynı zamanda köyün hocası. Acaba bu köy hocası hakīkaten hoca mı? Burası mechûl. Olur ya! Filân işe dair bir ilmühaber aramak lâzım gelir. Jandarma veya tahsîldâr tabîîdir ki köyün en mümtâzı, en ma'lûmâtlısı köy hocası olacak. Zavâllı bilmiyor ne yazsın… İşte buna mümâsil şeyler.

Tabîî bu gibi ahvâlden kulağı delik, az çok okumuş bir köylü de memnûn değildir. Ne yapsın. Emrivâki karşısında!.. Köyleri taht-ı inzıbât ve intizâma almalı. Bu bîçâreler vergi versinler, a'şâr versinler, maârifiye versinler de ne için adamakıllı bir mektepleri olmasın? Ne için çocukları ni'met-i maâriften mahrûm kalsın? Hükûmet bilumum köy hoca ve muallimlerini elekten geçirir gibi imtihândan geçirip imtihânda muvaffak olanların yedine ehliyetnâme vermelidir.

Ömer Fuad

ŞUÛN

Beyrut:

Suriye'de Fransız Pîşdârları – Beyrut gazetelerinde okunduğuna nazaran Fransa hükûmeti Beyrut'ta önümüzdeki şehr-i Teşrinisâni zarfında küşâd edilmek ve biri hukūk, diğeri hendese nâmlarıyla tevsîm olunmak üzere iki büyük mektebin daha te'sîsine teşebbüs etmiştir.

Bingâzi:

Mücâhidîn-i İslâmiyyenin Muvaffakıyyâtı – *eş-Şa'b* gazetesinin Bingâzi muhâbiri tarafından mezkûr gazeteye Bukbuk istasyonu tarîkıyle keşîde olunan 10 Ağustos târîhli telgrafnâmeden anlaşıldığına göre: Şehr-i Ş a'bân'ın 8, 9, 10, 12, 13'ncü günleri Bingâzi'de "Vâdî Zuvara" "Iskafa" ve "el-Ebyâr" sırtlarında mücâhidîn-i urbân ile İtalyanlar arasında müteaddid müsâdemeler vukū' bulmuş ve netîcede İtalyanlar iki bin maktûl, üç cebel topu ve bin tüfenk ile birçok zehâir vererek münhezim olmuşlardır.

Şehr-i mezkûrun on beşinde dahi "Fâidiye" önünde mühim bir müsâdeme vâkı' olarak bunda da düşman mağlûb olmuş ve yüz maktûl ile altı esîr bırakmıştır. Mücâhidînden ise otuz şehîd ve kırk mecrûh düşmüştür."

Mısır:

Zekât ve Kurbanların İâne-i Harbiyyeye İ'tâsı – Mısır'da çıkan *eş-Şa'b* gazetesinde ulemâ-yı mahalliyyeden Abdullah Abdünnebî imzâsıyla bir beyânnâme neşrolunarak bunda İskenderiye müftüsünün vaktiyle devletin hâl-i harbde bulunduğu zamanlarda ahâlî-i İslâmiyyenin zekât ve kurbanlarını iâne-i harbiyye olarak i'tâ etmeleri şer'an câiz olduğu hakkında ısdâr eylediği fetvâ-yı şer'iyyeden bahisle Mısır ve havâlîsinde bulunan müslimîn şehr-i Ramazân zekâtlarını Mısır'da Osmanlı Harb İânesi Komisyonu'na vermeye da'vet olunmuştur.

Maskat:

Birbirine Karşı Müslümanlar Pek Cesûrdur – Maskat ahvâline dâir Basra'dan *el-Ehrâm* gazetesine vârid olup mezkûr gazetenin 7 Ağustos-ı efrencî târîhli nüshasında evvelki neşriyâta zamîmeten derc olunan mektubunda Maskat sultânına muârız olan kabâilin birçok köy ve kasabaları yed-i zabt ve işgāllerine geçirdikten sonra nefs-i Maskat'a yürüdükleri gibi bütün sevâhili dahi muhâsara altına aldıkları ve bundan fenâ halde sıkışan Maskat sultânı İngilizlere ilticâ eylemiş ve İngilizler tarafından kendisine Hindli asâkir-

den bin nefer ile sekiz gemi i'tâ edilerek bu sûretle imdâdına yetişildiği ve bazı taraflardan İngilizlerin bu mes'elede parmağı mevcûd olduğu söylenmekte bulunduğu bildiriliyor.

Rusya:

Mahmud Es'ad Efendi Hazretlerinin Seyâhati – Bahçesaray'da intişâr eden *Tercümân* refîkımızde okunduğuna nazaran müşârunileyh şehr-i mezkûra gelip vaktiyle Kırım hânlarının ikāmetgâhı olan Hân sarayı ile diğer şâyân-ı temâşâ mahalleri ziyâret eylemiştir. Mahmud Es'ad Efendi Balta ve Akmescid şehirlerini dahi gezecek ve sonra da Petersburg'a azîmet edecektir.

Hindistan:

Devletü'l-Hilâfe ve Hindistan Müslümanları – Londra'dan "*Novye Vremya*" gazetesine keşîde edilip mezkûr gazetede bu serlevha altında intişâr eden telgrafnâmenin bazı aksâmını ber-vech-i âtî tercüme ve iktibâs eyliyoruz:

Hindistan'dan vârid olan ma'lûmât-ı resmiyye ve husûsiyyeye nazaran bu âna kadar yekdiğerinin hasm-ı cânı olan Hindular ile ahâlî-i İslâmiyye arasında bir i'tilâf husûle gelmiştir. Hindular bu muvaffakıyete Osmanlılar lehinde icrâ-yı nümâyiş ve şâdmânî eylemek sûretiyle mazhar olmuşlardır. Hindistan vâlî-i umûmîsi hükûmet-i merkeziyyeye bu vesîle ile irsâl eylediği bir raporda Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin yegâne istinâdgâhı olan ahâlî-i İslâmiyyenin mûcib-i iğbirârı olacak hâlâttan tevakkī edilmesini ve binâenaleyh Devletü'l-hilâfe aleyhinde hiç bir harekette bulunulmaması lüzûmunu şiddetle tavsiye eylemiştir. Bunun üzerine Londra hükûmeti Osmanlıları Edirne'yi tahliye eylemeye icbâr için yapılacak hiçbir harekete iştirâk etmemeye karar vermiştir. Diğer bir rivâyete nazaran Lord "Morley" tevhîd-i efkâr u âmâl eylemiş olan Hindistan ahâlisi üzerinde yeni bir tazyîk icrâsının adîmü'l-imkân olduğunu hükûmet-i metbû[a]sına sarâhaten bildirmiştir. Hindistan ahvâline vâkıf olan bazı zevât Hind rüesâsının, Hindistan'ın istiklâlini te'mîn husûsunda ahâlî-i İslâmiyyeyi iknâ' için ibrâz eyledikleri mahâret-i siyâsiyye ile mazhar oldukları muvaffakıyetten dolayı taaccüb ediyorlar. Balkan muhibleri ahvâl ve vaz'iyetin bu sûretle tezâhüründen ziyâdesiyle me'yûs iseler de Edirne'yi Bulgaristan'a verdirmek için İngiltere'nin Hindistan'ı gāib eylemek tehlikesine ma'rûz kalmaması lâzım geldiğini i'tirâf etmemezlik edemiyorlar.

RİCÂ

Avn-i Hak'la bir iki nüsha sonra "*Sebîlürreşâd*"ın onuncu cildi hitâm bulacaktır. Halbuki henüz bazı zevât dokuzuncu cilde âid borçlarını îfâ etmemişlerdir. Bizim bu kadar intizâm ve fedâkârlığımıza karşı muhterem kāri'lerimizden de te'diyât husûsunda himmet ve muâvenet beklemek hakkımızdır. Abone bedelâtının irsâli teehhur ettikçe idâre müşkilleşiyor. Muhterem kāri'lerimizin bunu kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkate alarak bu iki hafta zarfında abone ve kitap bedelâtını tamâmıyla tesviyeye himmet buyurmalarını bilhassa ricâ ederiz.

"Tevsî'-i Tıbâat" Matbaası
Bâbıâlî karşısında
H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.
İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa
İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib

28 Ağustos 1913 | 25 Ramazân-ı Şerîf 1331 Perşembe | 15 Ağustos 1329 | Cild: 10 - Aded: 259

TEFSÎR-İ ŞERÎF

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

هُوَ الَّذي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللهِ شَهِيداً[1]

Tercümesi

"Öyle bir hakîm-i ezelîdir ki: İslâm'ı bütün edyâna galib çıkarmak için, Peygamberini hem irşâd, hem o dîn-i hakkı telkīn vazifesiyle göndermiştir; buna şahid ise Allah kâfidir."

Dîn-i hak olan İslâm'ın –bilâ-istisna– bütün edyâna galib geleceğini; bir gün gelip yeryüzünde hâkim-i mutlak kesileceğini; Allahu Zü'lcelâl bize bu âyet-i celîlede va'd ediyor. Hem yalnız va'd ile de kalmıyor: Bu va'din kat'iyetine kendi zât-ı kibriyâ-penâhını işhâd ediyor. Ne büyük va'd, ne muazzam te'yîd!

Müfessirîn-i kirâmdan bazıları bu âyet-i kerîmenin yalnız zaman-ı nüzûliyle sebeb-i nüzûlüne bakarak daha Mekke'nin fethiyle va'd-i ilâhînin tahakkuk etmiş olduğuna kāni' oluyorlarsa da, bizim bu kanaate iştirakimiz ancak dîn-i hakkın galebesini, lâkin kat'î, kāhir bir galebesini görmekle kābil olabilir.

Demek: Va'd-i ilâhî henüz tahakkuk etmemiştir; demek: İslâm'ın mâzîsinden çok daha parlak bir istikbâli olduğuna iman ederek, ona göre çalışmak en mütehattim bir vazifedir. Yoksa, hem bir taraftan;

... إِنَّ اللهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ[1]

... وَلَن يُخْلِفَ اللهُ وَعْدَهُ...[2]

... وَعْدَ اللهِ لَا يُخْلِفُ اللهُ وَعْدَهُ...[3]

âyetlerini dilden düşürmemek; hem diğer taraftan böyle en kat'î bir va'd-i ilâhînin tahakkukundan me'yûs olmak, küfrün, imansızlığın pek garib bir şekli olur!

Bir riyâzî-i fatînin dediği gibi "Bu din ya vâhiddir yahud sıfırdır; kesir olmasının ihtimali yoktur." Dinin vâhid olduğuna iman edenler böyle ikide birde Benî İsrail gibi,

...أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ...[4]

"Yoksa sizler Kitâbullah'ın bir kısmına karşı mü'min de bir kısmına karşı kâfir misiniz?" itâbına hedef olmamalıdırlar.

Ey cemaat-i müslimîn! Geliniz, ye'sin, fütûrun, atâletin küfr-i mahz olduğunu kafalarımıza iyice yerleştirelim de dîn-i ilâhî için mev'ûd olan istikbâl-i nûrâ-nûrâ doğru bir an evvel yürümenin çaresine bakalım.

Siz, eliniz kolunuz bağlı duruyorsunuz ama zaman durmuyor, süfehâ-yı zaman durmuyor!

Aranızdaki râbıtayı büsbütün kırarak, sizi şîrâzesi kopmuş bir kitabın evrâkı gibi perişan etmek isteyenler, bakınız nasıl çalışıyorlar, nasıl uğraşıyorlar!

Görmüyor musunuz, İslâm'a, şeâir-i İslâm'a, nâmûs-ı İslâm'a, ahlâk-ı İslâm'a edilen hücumlar ne müretteb bir tarzda oluyor?

Herbiri başka yolda rezil bir emel besleyen yığın yığın esâfil kendi mülevves ihtiraslarını tatmine mâni' gördükleri İslâm'ı yere sermek için bir araya geliyorlar, el ele veriyorlar da; her hisde, her fikirde, her emelde birleşmesi, aynı gāye-i güzîne doğru bî-pervâ yürümesi îcâb eden sizler nasıl oluyor da bu kadar habersiz, bu kadar hissiz davranabiliyorsunuz?

İmâmü'l-müslimîn, Halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn Cenâb-ı Ömer (r.a.)

اَشْكُوا اِلَى اللهِ مِنْ تَجَلُّدِ زِنْدِيقٍ وَبَطَائَةِ صِدِّيقٍ

"Zındıkın celâdet, mü'min-i sıddîkın ise betâet göstermesinden Allah'a sığınırım" dermiş.

Biz ne diyelim bilmem ki!

Zındık alabildiğine tecellüd gösteriyor; sıddîk ise son derecede lâkayd davranıyor!

وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاّ بِاللهِ *

Mehmed Âkif

---

[1] Âl-i İmrân, 3/9.
[2] Hacc, 22/47.
[3] Rûm, 30/6.
[4] Bakara, 2/85.
* (İnsanın) güç ve kudreti sadece Allah(ın yardımı) iledir.

[398] **FELSEFE**

KARN-I AHÎRDE TENÂSÜH

Fikr-i beşer henüz mâhiyet-i eşyâyı tedkîk ve temyîzden âciz bulunduğu devirlerde insanlar tıflâne hülyâlarla oyalanmışlar; tabîatın pîşgâh-ı azametinde; havf u hirâsın mevlûdu olarak garîb garîb akîdeler ihtirâ' eylemişlerdir. Güneşe, yıldızlara, hatta mahlûkāt-ı süfliyyeden bazılarına karşı perverde edilen hiss-i taabbüd, bu ibtidâî idrâkin sürüklediği bir netîce olduğunda şübhe yoktur.

Beşeriyetin akāid-i evveliyyesinden olan tenâsühün de; kaba şekilleriyle beraber; bu idrâk mevlûdü olduğu teakkul olunabilir.

Fakat fikr-i beşer inkişâf etmeye başlayınca, tasavvurât-ı evveliyyenin daha rengîn ve daha câzib bir kisve altında tecellî ettiği görülüyor. Felsefenin tenevvürü rûh-ı beşeri sabâvet hülyâlarından kurtarmaya çalışmış ve insanlar; bu sâyede kendi haklarında fikrî bir vukūf edinmeye muvaffak olmuşlardır.

Dimâğların az çok sâlim bir sûrette düşünebilecek bir hâle gelmesi, karn-ı evvel ve karn-ı vüstâda şiddetle hüküm sürmüş olan tenâsüh akīdesine reng-i ibtidâîsini tedrîcen gāib ettirmiştir. Artık evvelki kaba şekiller günden güne az çok tahavvülâta uğrayarak tenâsüh akīdesi yavaş yavaş tecerrüd etmiş ve nihâyet büsbütün gāib olup gitmiştir.

Materyalizm, pozitivizm meslek-i felsefîlerinin revâc bulması rûhiyyûnu sarsmış olduğu gibi tenâsühçülere de kat'î darbeler indirmişti. Fil-hakîka asr-ı hâzıra yakın devirlerde tenâsühten bahsedenlerin, fikr-i beşerin safahât-ı inkişâfına âid şuûnât-ı târîhiyyeyi yalnız nakletmekle iktifâ etmiş oldukları görülüyor. Fakat, son asırlarda ezmine-i sâbıkaya âid mesâlik-i felsefiyyenin tedkîk ve ihyâsıyla uğraşıldığı esnâda, artık unutulmuş zannolunan tenâsüh akīdesini de yeniden diriltmeye çalışan bazı sîmâlar zuhûr etmiştir. Bu sîmâlar miyânında başlıca iki zât, Piyer Löru (Pierre Leroux) ile Şarl Furiye (Charle Fourier), sâha-i felsefede efkâr-ı mütefekkirîni az çok işgāl edecek izler bırakmışlardır.

Garîbdir ki bu sîmâların her ikisi de "sosyalizm" mesleğinin mürevvici oldukları halde; tenâsüh akīdesinin îzâhı husûsunda; aralarında büyük bir fark müşâhede olunuyor.

Piyer Löru, *İnsâniyet* (*L'humanite*) ünvânlı kitabıyla şöhret kazanmış olduğu gibi Şarl Furiye de Falansteriyen (Phalansterienne) mekteb-i felsefîsinin müessislerindendir.*[1]

Bunların her ikisi de kudemânın köhne tenâsüh akīdesini, muhtelif şekiller tahtında; ihyâ etmek istemişlerse de netîcede birbirlerinden uzaklaştıkları kadar, eski tenâsühçülerden de tebâud eylemişlerdir. Fil-hakîka tenâsüh akīdesinin ihyâsına yeltenen bu müelliflerden evvelkisi "materyalizm" mesleğine sukūt etmiş, diğeri de hurâfe-perest bir mütenebbî kadar acîb hülyâlara kapılmıştır.

Felâsife-i kadîmenin tenâsühe vermiş oldukları eşkâl ile bu iki müellifin efkârı arasındaki farkların derinliği bunların mukāyesesiyle pek güzel anlaşılabilir. Bu mukāyeseyi yapabilmek için kadîm Mısır, Hind ve İran taraflarında tenâsühe dâir olan akîde ile Yunan feylesoflarının bu husûstaki mütâlaaları hülâsa edilecek olursa netâyic-i âtiyye istihsâl olunur:

1- Kudemânın tenâsüh hakkındaki fikirleri rûhiyye mesleğini (spiritualisme) de dâire-i şümûlüne almaktadır. Bunlar tenâsüh akīdesini rûh ile cesedin ayrı ayrı olması esâsına binâ eylemiş olduklarından cesedin inhilâl edeceğini kabûl eyledikleri halde rûhun –bir kısmını hayat hâricinde geçirmek üzere– ebediyetine kāil bulunuyorlardı.

2- Eski feylesoflar tenâsüh akīdesinin insanların şahıslarına zarar verecek bir şekil almasına pek ziyâde i'tinâ göstermişlerdir. İnsanı, hayat ve mukadderât-ı husûsiyyeye mâlik, ef'âlinin mebâdîsine hâkim bir mevcûd-ı mütemeyyiz gibi telakkī etmeleri bu i'tinâdan ileri geliyordu. Fil-hakîka eski tenâsühçüler şahsı mümkün olduğu kadar kurtarabilmek için; rûhların intikāli esâsına istinâd ederek; mes'ûliyeti hayatın hudûdu hâricine çıkarmış, mâzî ve istikbâle teşmîl eylemişlerdir.

3- Kadîm tenâsüh tarafdarânı hayatı, insanın pek tabîî olarak kurtulmak istediği bir mücâzât, bir ders-i tecrübe gibi telakkī eylediklerinden rûhun bedenle olan alâkası kesilerek cihânın niam-ı zâilesine merbûtiyeti inkıtâ' eder etmez tabîatiyle o cezânın da nihâyet bulacağına i'tikād ediyorlardı.

Tenâsüh muhtelif milletlerde muhtelif şekiller almakla beraber hepsi de şu üç esâsta birleşmişlerdir. Halbuki bu esâslar; "*İnsâniyet*" müellifinin tenâsüh nazariyesini ihyâ için ortaya attığı prensiplerle taban tabana zıd görülüyorlar. Çünkü "*İnsâniyet*" müellifi kendi fikrine göre tenâsühü îzâh ederken diyor ki: "Rûh bedenden infikâk edemeyen alâimin (phenomenes) hey'et-i mecmûasından ibârettir. İhtisâs, şuûr ve his gibi alâim, uzviyet hâricinde tevellüd edemeyecekleri gibi pâyidâr da olamazlar. Rûh ve cesedle beraber nazar-ı i'tibâra alınan şahs-ı insânî, nev'in yani beşeriyetin basît ve alelâde bir zât-ı nümâsıdır. "Beşeriyet" mefhûmuna gelince o da, bizde sâbit ve pâyidâr olarak müttehiden bulunan cevher (substance) ve benlik (le moi) nâmı altında kasdettiğimiz şeyi iş'âr eder.

[399] "Arz, tabîat ve hayât-ı umûmiyyeden infikâki gayr-i mümkin olan beşeriyetin sînesinde şahsın tekrar doğması mevcûd-ı ekmele, fenne, aşka, hülâsa kemâlât-ı bî-pâyâna doğru bir terakkīdir."

Piyer Löru'nun şu mütâlaası bize gösteriyor ki, bu meşhûr müellifin ihyâ etmek istediği tenâsüh nazariyesi, alelâde materyalizm (mâddiyyûn mezhebi) faraziyesinden başka bir şey değildir. Çünkü "*İnsaniyet*" müellifi şahsın, kendisinde evvelâ tevellüd ve sonra mahv olan alâim-i âdiyyeden başka bir şeye mâlik olmadığını iddiâ ettiği gibi beşeriyeti l'humanite yani bizim hakīkī benliğimizi (le moi), içinde yaşadığımız ve tekrar içinde doğduğumuz cevheri (substance) de hadd-i zâtında bil-kuvve bir vücûddan (virtualite), bir idealden, daha açıkçası vücûd-ı hakīkīye tealluku olmayan bir tasavvur-ı mücerredden (abstraction) ibâret addediyor. Halbuki kadîm tenâsühçüler rûhiyye mesleğinden (spiritualisme) hiç ayırılmamışlar, mâddiyyûn mezhebine (materialisme) aslâ yanaşmamışlardır.

---

* Falansteriyen lafzı birçok halkın veya efrâd-ı âileden birçoğunun birlikte ikāmetlerine mahsûs binâ ma'nâsına olan falaster (Phalastere) lafzından alınmıştır. Şarl Furiye tarafından bu esâsa göre te'sîs edilen mesleğe tarafdar olan sosyalistlere falansteriyen nâmı verilmektedir.

Köhne tenâsüh mezhebini ihyâ etmek isteyen bu müellife pek haklı olarak denilebilir ki, mâdem ki rûh, bedenden infikâk edemeyen alâimin hey'et-i mecmûasından ibâret imiş, o halde ba'de'l-vefât insanlarda bâkī kalacak şey nedir?...

Piyer Löru'nun mütâlaât-ı sâbıkasına nazaran bu suâle ancak "hiç!.." cevâbıyla mukābele edilebilir. Esâsen mâddiyyûn da böyle bir suâl muvâcehesinde aynı cevâbı vermiyorlar mı? Garîbdir ki Piyer Löru kudemânın, rûhiyye mezhebiyle tev'em olan tenâsüh akīdesini ihyâ etmek istediği halde netîcede rûhun inkârını müeddî bir girîveye düşmüş ve mâddiyyûn mezhebinde karar kılmıştır.

Eski feylesoflar insanı, hayat ve mukadderât-ı husûsiyyeye mâlik, ef'âlinin mebâdîsine hâkim bir vücûd-ı mütemeyyiz gibi telakkī ediyorlardı. Halbuki "*İnsaniyet*" müellifi şahsı nizâm-ı ahlâkīye fedâ ederek ferdin cem'iyet içinde inhilâline kāil oluyor, bu sûretle de kadîm tenâsühçülerden ayrılıyor.

Piyer Löru'nun eski feylesofların gāyelerine büsbütün zıd olan bir netîceye vâsıl olması, tenâsühe vermiş olduğu yanlış tefsîrden neş'et ettiği muhakkaktır.

"*İnsaniyet*" müellifinin tenâsühü tevâlî ve teâkubla tefsîr etmiş olduğu anlaşılıyor. Evet, sîne-i beşeriyyette tevâlî ve teâkub vardır. Fakat bu tevâlî – Piyer Löru'nun zannettiği gibi– tenâsüh demek değildir.

Hülâsa biz, asr-ı ahîrin bu meşhûr tenâsühçüsü ile kadîm tenâsüh tarafdarânı arasında bir nokta-i iştirâk göremiyoruz.

Asr-ı ahîr tenâsühçülerinin ikinci sîmâsı Şarl Furiye ise daha garîb fikirler serd etmiş, hayâlât vâdîlerinde daha ziyâde bir cesâret ve mahâretle dolaşmıştır.

Piyer Löru, fikrî ve felsefî esâslar üzerinden yürümek istemişti. Halbuki Şarl Furiye metafizik (mâ-ba'de't-tabîiyye) sâhalarında dolaşmış, fikrî mütâlaalardan uzaklaşmıştır. Bu iki sîmâ arasındaki farkları vâzıhan görebilmek için Furiye'nin *Vahdet-i Kâinât Nazariyesi* (*Theorie de l'unite universelle*) ünvânlı kitabından nakledilen şu parçalara bir göz gezdirelim:

"Rûh ebedîdir. Fakat cesedden ayrılamaz. Rûhun ebediyeti keyfiyeti mâzîye âid olduğu kadar istikbâle de şâmildir. Şimdiki hayatımızdan evvel daha başka hayatlar geçirmiş olduğumuza kanâat etmemiz icâb ettiği gibi istikbâlde de daha birçok hayatlar geçireceğimize intizâr ve i'timâd etmeliyiz. Bu hayatların bir kısmı bu dünyâda, diğerleri de bu dünyânın hâricinde, avâlim-i ulviyyede güzâr edecektir. Avâlim-i ulviyyeye âid hayatımız, dünyevî hayata müşâbih değildir. Oradaki hayat, daha az kesîf bir beden, daha ziyâde hassâs ve nâzik havâs ile mümtâz olacaktır. İntikāl-i ervâh keyfiyeti seksen bir bin sene devam edecek ve bu müddet zarfında rûhlarımız sekiz yüz on hayat geçireceklerdir.

"Müddet-i muhâceretin yirmi yedi bin senesi arz üzerinde, elli dört bin senesi de hâricinde güzâr edecektir. Arz üzerinde müddet-i muhâceret münkazî olduğu zaman, bütün rûhlar kendi şahsiyetlerini gāib ederek seyyâremizin rûhuyla birleşeceklerdir. Çünkü kevâkibin de insanlar gibi bir rûhu vardır. Fakat bu hal ilâ-gayri'n-nihâye devam etmeyecektir. Bir zaman gelecektir ki seyyâremizin cesedi harâb olacak ve rûhu yeni teşekkül eden diğer kürelere intikāl etmek sûretiyle silsile-i kâinâtın daha âlî derecelerine suûd edecektir.

"Bu âlemden çıktıktan sonra geçireceğimiz hayatın hayât-ı hâzıramıza nisbeti uyanıklığın uykuya, yahud mevcûdiyet-i hâzıramızın hayât-ı mâzıyemize nisbeti gibidir.

"O âlemde rûhumuz; ıtrî (Arome) bir seyyâleden ibâret olan cesediyle; bir kuş gibi havada uçacak, ezvâk-ı bî-pâyânı tadacaktır. Daha ziyâde sâfiyet kesb etmiş olan havâssımız, artık mânialara ma'rûz kalmayacak, ve bugün pek noksân olarak tanıdığımız zevkler, neş'eler, meserretler o zaman daha şiddetli ve daha devamlı bir sûrette hissolunacaklardır. Vecd-i istiğrâk, manyatizma uykusu (Somnambulisme magnetique) gibi hayât-ı hâzıramızla alâkadâr olan bazı hâlât, tasvîr ettiğimiz mevcûdiyet-i müstakbeleye dâir bize basît bir fikir verebilir.

"İnsanlar bu dünyâda iken mevcûdiyet-i müstakbelenin mes'ûdiyet-i nûşînini takdîr edebilmiş olsalardı; o kadar bedbaht ve o derece mağdûr ve mazlûm bulundukları bu âlemden bir ân evvel kurtulmaya can atarlardı. Çünkü hayât-ı hâzıranın insanları bu arzudan alıkoyacak bir zevki olmadığından **[400]** beşeriyetin sürükleneceği gāye pek fecî' olurdu: İntihâr-ı umûmî!..."

Şarl Furiye'nin gāibden haber veren bir mütenebbî tavrıyla sayıkladığı şu satırlar üzerinde biraz tevakkuf edersek görürüz ki bu adam tenâsühü, Piyer Löru'ya nisbeten daha kat'î bir sûrette tasvîr ediyor, hatta bu husûsta kudemâyı da geçerek tenâsühü yıldızlara bile teşmîl etmeye çalışıyor.

Fakat Furiye sözlerini o kadar âdî vehmiyyât, o derece kaba hayâlât ile karıştırıyor ki yukarıki satırları okurken insan bilâ-ihtiyâr tebessüm etmekten kendisini alamıyor. Furiye'nin hayâlâtına bir felsefe demek pek tuhaf olur. Fikrî bir muhâkeme ile alâkadâr olmayan bu sözler, saçmalayan bir mütenebbînin hezeyânlarından başka bir sıfatla tavsîf edilemezler. Tabîî bu gibi fikirler üzerinde münâkaşa yürütmek pek abes olur. Furiye'nin sözlerinde nazar-ı dikkati câlib bir şey varsa o da bu zâtın tenâsühe dâir yürüttüğü mütâlaanın ahlâk hakkındaki nazariyesiyle pek ziyâde râbıtadâr olması keyfiyetidir.

Fil-hakīka hayât-ı beşere zevkten başka bir gāye tanılmazsa havâsse ebediyet isnâd etmek ve semâyı arzda göstermek pek tabîî bir düşünce olur.

* * *

Tenâsüh akīdesi İran'ın köhne akīdeleri, Yunan'ın garîb hurâfeleriyle bulaşmış olan bazı kimseler tarafından İslâmiyet'in sîne-i sâfına da idhâl edilmek istenilmiştir. Mezheb-i i'tizâl müntesiblerinden "Muhammed bin Hâit" ile "Fazl-ı Hadebî" nâmında iki derbeder bu husûsta pîşdarlık vazîfesini görmeye çalışmışlardır. Bunlar tenâsüh hakkındaki akīdelerini şu sözlerle anlatmak istiyorlar: "Cenâb-ı Hak mahlûkātı bugün bulundukları dünyâdan başka bir âlemde âkıl, bâliğ, sahîh ve sâlim olarak halk eylemiş ve onlarda kendi ma'rifetini ve kendine ilmi yaratmış ve niam-ı gûnâgûna müstağrak kılmıştı. Bilâhare bu mahlûkları kendilerine verdiği ni'metlere karşı şükür ile mükellef kıldı. Bazıları emredilen şeylerin cümlesini îfâ eylediler. Bazıları da hiçbirini îfâ etmediler. Bir kısmı ise bazılarını îfâ, bazılarında tecvîz-i kusûr ettiler. Bunun üzerine cenâb-ı Hak bunlardan

evâmirine mutî' olanları bulundukları dâr-ı naîmde ibkā eyledi. Büsbütün isyân edenleri nâr-ı cahîme gönderdi. Evâmirin bazısına itâat, ve bazısına isyân edenleri ise dünyâya çıkararak kendilerine –derece-i isyânlarına göre– hayvan veya insan sûretinde birer cism-i kesîf giydirdi. Yeryüzündeki hayvan ve insanların şekillerindeki ihtilâf günâhlarının mikdarıyla mütenâsibdir. Ma'siyetleri az, itâatleri[1] çok olanların sûretleri güzel, elemleri ekal olur. Bilakis ma'siyetleri çok olanların da sûretleri çirkin olur. Rûh günâhkâr kaldığı müddetçe dünyâda bir sûretten diğer sûrete inkılâb ve tenâsühten hâlî kalmaz."

Bu yadkârların mütâlaa-i sâbıkaları, tenâsüh fikrinin kendilerine nereden intikāl etmiş olduğunu pek güzel gösteriyor. Ehl-i Sünnet'in şiddetli hücûmlarına ma'rûz kalan bu iki refîk-ı derbeder mütefekkirîn-i erbâb-ı i'tizâl tarafından da bî-emân tenkīdâta hedef olmuşlardır. Bu hücûmların şiddet ve umûmiyeti sâyesindedir ki tenâsüh fikri müslümanlar arasında câ-yı kabûl bulamamış, bu yoldaki teşebbüsler akāmete mahkûm olmuştur.

M. Şemseddin

TERBİYE VE TA'LÎM

BİZDE AHLÂK, BİZDE TERBİYE

– 2 –

Ahlâk da –her ilim gibi– ya mevzûuna, ya gāyesine göre ta'rîf olunur. Mevzû' veya gāyenin ta'yîni ise bir "mebde" (principe) mes'elesidir. Tasnîf-i hâzıra göre de felsefenin dîvân-ı muhteşeminde bir sedîr-i efdaliyyet işgāl eden "ahlâk"ın mebdeini araştıran hükemâ, birbirlerinden az çok uzak, az çok meyilli yollara düşmüşlerdir; ellerinden tutan nazariyeleri ikiye ircâ' etmek kābil oluyor:

1- Vazîfe (mükellefün-bih, tekâlîf) – Kant'a göre ahlâkı te'sîs ve bütün kavâidini tahkîm eden rükn-i aslî, saik-ı vâfî; (L'imperatif categorique) vazîfe (devoir) dir. Hayır ve şer; bu husûsta esâslı bir mefhûm olamaz. Onlar da vazîfe mebde'iyle ta'yîn olunabilir. Bir sâik-ı vâfînin yani vazîfenin mevzûu olamayan herşey, şerdir; sâik-ı mezkûr tarafından zarûreten idâre olunan fiil de hayırdır.

2- Hayır – Diğer nazariyelerin sâlikleri de "hayır" yahud "gāye-i insâniyye" mebde'inden işe başlıyorlar. Evvelâ bu mebde'lerin neden ibâret olduklarını ta'yîn etmek, sonra tahakkuklarının vesâilini araştırmak istiyorlar. Fil-hakîka "hayır"dan maksad ne olabilir, hayır ne ile tahakkuk edebilir? İşte bu suâle cevap vermek isteyenler; mes'eleyi teşvîş ediyorlar: Kimi hayrı "haz"da görüyor; kimi menfaatte arıyor, kimi de ilme, hürriyete, kemâle kadar yükseliyor.

Bir de "ictimâî ahlâk" nazariyesinden bahsedenler vardır: Vazîfe, muhîtin insana tahmîl ettiği külfetten ibârettir; o, bir tazyîk-ı ictimâîdir. Vazîfeyi böyle anlayınca artık ahlâk; bir ilm-i şâmil ve kat'î olamayacak. Çünkü alelıtlâk insana fiil veya terki lâzım gelen şeyleri değil, filân veya filân muhîtin mukteziyâtını ta'yîn ile uğraşacaktır.

[1] Metinde (طاغلرى) şeklinde yazılmıştır.

Vazîfe ve hayır nazariyelerinin etrâfında toplanan diğer nazariyâttan bir nebze bahsedebilmek için "a'mâl-i beşeriyyenin sevâik-ı asliyyesi" mes'elesinde biraz tevakkuf etmek lâzımdır:

İnsanın sevâik-ı ef'âli, ne kadar mütenevvi' olursa olsun, hepsini **[401]** üçe ircâ' etmek kābil oluyor: 1- Meyelân 2- Nef' 3- Vazîfe "teklîf".

Filvâki' insanı birinci derecede tahrîk ve teşvîk eden meyelânıdır. Her nevi' "düşünce"den âzâde olan bu âmile "müşevvık", "muharrik" nâmı tamâmen sâdıktır. Meyelân, bütün sevâikın akdemidir; hele çocuklarda ondan başka sâik yoktur. Bazı ahlâkıyyûn buna "haz", teşevvuk (passion) da diyorlar. Bu mühim âmil, insanlardan mizâcların ihtilâfına göre bazen pek kabîh fiillerin, bazen da necîb ve nezîh amellerin sâik-ı sudûru olur.

Nef': Saâdet-i şahsiyyeyi araştırmakla uğraşan bu sâik; bilakis tamâmıyla fikrî bir muharriktir; o "ene, istikbâl, ta'kīb, fâide-i gāiyye" fikirlerini tazammun eder. Nef' meyelândan daha muahhar, daha münessaktır.

Bazen insanın kendi meyl ü nef'ine mugāyir sûrette hareket etmekte olduğu görülür. Acaba, niçin bu tarz ameli ihtiyâr etmiştir? Çünkü onu, hayırlı ve muktezı'l-îfâ görüyor, "vazîfe" biliyor. Anlaşılıyor ki bu üçüncü sâik bir fikr-i mücerreddir, diğer sevâikın hepsinden hadd-i zâtında iyi bir "gāye-i" fikrîdir. Bundan başka onda ne "hoş", ne de "müfîd" mefhûmlarının câzibe-i ma'nâsıyla birleşemeyen, kaynaşamayan bir "mecbûriyet" sıfatı vardır. Böyle "muktezı'l-îfâ, vâcibü'l-amel" fikr-i mücerredi arkasında koşmak, ma'kūliyet-i mutlakaya bağlanıp kalmak, bu uğurda bütün meyelânâtını, bütün menâfiini, hatta bazen kendi hayatını bile fedâdan çekinmemek insana hâs bir şîme-i behiyyedir.

Bu üç sâikın mutlakā yekdiğeriyle hâl-i ihtilâfta bulunması zarûrî değildir: Aynı fiil, aynı zamanda hem meyelâna, hem nef'e, hem vazîfeye uygun olabilir; bir âlimin "hakîkati araştırması" bu tevâfukun en bedî' bir misâlidir. Bazen vazîfe; "nef'" ile cidâl etmek için "meyl" ile uyuşur, bazı defa da meyelâna karşı koymak için "nef'" ile elbirliği eder. Fakat "vazîfe"nin mâhiyet-i necîbesi, en ziyâde hem nef', hem meyelâna birden i'lân-ı harb ettiği zaman takdîr olunabilir.

Hülâsa meyelân ile nef', vâhide ircâ' olunabilen iki şeydir. Fil-hakîka esâsen ikisi de histen başka bir şey değildir. Ancak bazen serbâz ve serâzâd tamâmıyla hisse teslîm-i hüviyyet ettikleri halde bazen âkılenin nûr-ı irşâdıyla ihâta ve idâre olunurlar. Vazîfe ise tamâmıyla zihnin, aklın tâbi' ve münkādıdır, hissiyâttan mücerreddir. Şer'-i İslâm'ın "teklîfât ve me'mûrât"ına tekābül eden "vazîfe"de biz müslümanlar, makām-ı hâkimiyyet ve âmiriyyette akıldan başka bir de "emir ve nehy-i şer'î" ararız. Maamâfîh me'mûrât ve münkerât-ı şer'iyye ile akl-ı selîmin uzlaşamadığına hiç de tesâdüf edilmiyor; filvâkı' biz (الخير ما اختاره الله) deriz. Fakat "ihtiyâr"ımızı da nefy etmeyiz; ihtiyâr-ı ilâhî, bizim ihtiyârımızın isâbetini te'mîn eden bir murâkıb-ı mukaddestir. Binâenaleyh "ihtiyâr-ı ilâhî"yi şerîatin istediği gibi anlayanlar, bir şeyin hayriyetine îmân etmek için "aklı ta'tîl" lâzım geldiğine aslâ kāni' olamazlar; aklın hakk-ı hâkimiyyet ve kudsiyyetini ihbâr ve tasdîk eden bir çok nusûs-ı münîfe, onları irşâda vâfîdir.

"Sevâik-ı ef'âl-i beşer"den sonra bu sâikaların beşeriyeti alıp götürdüğü "gāye"leri de düşünelim. Bunlar, tabîatiyle muhtelif olacak: Meselâ "meyelân", bazen bizden "hazz-ı zâtî"yi ister ve bizi oraya doğru iter, bazen diğer birinin âtıfetini de işe karıştırır. Nef' bütün faâliyetimizi; şahsî saâdetimizi istihsâle tevcîh etmiş gibi görünür. Vazîfe ise bizi def'aten "kemâl-i şahsî" ve "terakkī-i beşerî" gāyesine doğru yükseltmek, uçurmak ister.

Bu gāyeler içinde en ulvîsi, en şâyân-ı tercîh olanı şübhesiz "hayr-ı mutlak" (Le souverain bien) tır:

(وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا)[1]، (خِيَارُكُمْ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا)[2]، (خَيْرُ مَا أُعْطِيَ النَّاسُ خُلُقٌ حَسَنٌ)[3]، (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وحَسُنَ عَمَلُهُ وَشَرُّ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ)[4]

Şimdi de "hayır"ın muhtelif nokta-i nazarlardan telakkīsi mahsûlü olan ve temelini "menhec-i ihtiyârî" (methode empirique) denilen üslûb-ı tefahhusa göre kuran bazı nazariyeleri mevzû'-ı bahs edelim:

Müteehhırîn-i felâsifeden bazıları tarafından te'sîs olunan bir takım nazariyât vardır ki bunların umûmu "intifâiyye = utilitarisme" ünvânı altına toplanmaktadır. Mezkûr nazariyeler, Epikür (Epicure)'ün düstûr-ı ahlâkīsini pek ziyâde andırmakta ise de bazıları "intifâiyye" ıstılâhının yalnız nazariyât-ı hâzıraya tahsîsini tercîh ediyorlar. Maamâfîh burada "intifâiyye"nin en kaba bir şekli demek olan "Epikür" ve "Aristippe"in menfaat ve haz (lezzet) üzerine müesses ahlâklarından da biraz bahsetmeliyiz:

Felâsife-i kadîmeden "Aristippe"e göre: İnsan "haz" (lezzet) dan başka "hayır", "elem"den başka "şer" tanımaz: Müstakbel, müşevveş ve mübhem, hal ise vâzıh ve sâbit olduğundan hikmet-i hakīkıyye, insanın fırsat elinde iken her türlü huzûzdan mütemetti' olmasını muktezîdir:

Îş ü nûş ile sakın anma gam-ı ferdâyı
Sana ısmarladılar mı bu yalan dünyâyı!

Biz bu kāide-i hikmeti, "garîze"den istinbât ediyoruz; bu husûsta o, "akıl"dan daha hayırlı bir rehberdir. İşte hakîm-i haz böyle diyor. Artık onun tavr-ı endîşesine göre: İnsaniyetin ka'r-ı rûhundan kopan i'tikādât-ı ahlâkıyye tabîata karşı koyan bir yığın esâtîrden başka bir şey değildir. Binâenaleyh yıkılmalıdır, çürümelidir. Bundan başka ahlâkın istinâd ettiği ilmî esâslar da mülgādır. Filvâki' "garîze = **[402]** instinct" herşeyi tekeffül ettikten sonra bir takım nazariyât ve kavâid ile uğraşmak, neye yarar? Hele "mebde'" bulmak için icrâ edilecek münâkaşât bütün bütün ma'nâsızdır.

Acaba böyle mi? Hayırda şübhesiz biz bir "haz" buluruz, "hayır"da bir haz olabilir. Fakat aslâ haz, hayr-ı ecell ü aksâ değildir. Hele hayır, hazzın kat'iyyen muktezâ-yı zâtı olamaz; hazzın esbâb-ı husûlünü güzelce tahlîl ve tecrîd edince onun hayırdan başka bir şey olduğunu, aralarında zâtiyetçe büyük farklar bulunduğunu görürüz. Bir de acaba insan bir hayvan mıdır ki lâ-yenkatı' "garîze"sinin istediği huzûz ve şehevâtı istîfâ ile mükellef olsun? Biz insanı hayvandan nâ-mütenâhî sûrette fazla tekemmüle müstaid bir mevcûd biliyoruz; onun hissinden, garîzesinden evvel bir de akıl ve irâdesi vardır ki asıl hoşnûd edilecek bunlardır; zâten bu iki kuvvet, hakīkī bir insanda, his ve garîzeden çok ziyâde sâhib-i nüfûzdur.

Şurası da var: "Haz" denilen şey faâliyet-i insâniyyenin maksad ve binâenaleyh-i evveli değildir. Haz, bir "mebde'" değil, bir netîce olabilir. "Gāye"de hayırda bekā, inbisât kābiliyetleri vardır; hayır, bütün kuvâ-yı tabîiyyemizi bilâ-tekellüf bize sarf ettirebilir. "Haz" ise faâliyetimiz "gāye"yi ele geçirdiği, yahud ona yaklaştığı zaman kendini gösterebilir. Filvâki' o, amelin bir zamîmesinden, inkişâfından ibârettir. Bir de ekseriyetle hazza vesîle-i vusûl, kendini araştırmamak oluyor: İnsan, diğer bir takım gāyât-ı asliyyenin peyinde dolaşırken hazza tesâdüf ediverir. Hâsılı eğer haz "hayır"dan, "elem" de "şer"den ibâret ise ve tabîat, bunları gayr-i kābil-i hal sûrette birbirine bağlamış ise nasıl oluyor da bazen insan "hazz"ın arkasından koşarken "elem"e düşüveriyor, sonra yine bazı defa "hazz"a erişmek için "elem"i geçmek lâzım geliyor? Sorarız, bunlar nasıl oluyor?

Bu nazariyenin "tabîata uygun" olduğunu iddiâ ediyorlar; hayır, hakîkat-i halde, tabîat ile taban tabana zıddır. Kudret-i fâtıra, insanı –hatta ne de bir mevcûdu– aslâ meşbû'-ı huzûz olmak için yaratmamıştır. Binâenaleyh bu nazariye-i ahlâkıyyeyi düstûrü'l-amel tanıyanların âkıbeti; eşhâsta hırmân-ı zevk, cinnet, ecel-i müsemmâyı ta'cîl ederek dünyâdan çabuk göçmek; milletlerde ise yavaş yavaş fetrete (anarchie), mutlakıyete tevdî'-i ınân etmektir.

Abdüllatif Nevzad

İKTİSÂDİYÂT

EY MÜSLÜMAN, ARTIK UYAN

–Mübârek bayram münâsebetiyle–

Muhterem "*Sebîlürreşâd*"da neşrettiğim makâlelerimin âlem-i İslâm'da hüsn-i te'sîr icrâ ettiğini 255 numaralı *Sebîlürreşâd*'daki Mısır mektubundan anladım. Âlem-i İslâm'da, bâ-husûs Mısır'da hepimizin yüzümüzü güldürecek mâhiyette olan intibâh ma'lûmumuzdur. Hatta Mısır bugün bu husûsta o kadar ileridedir ki: Gayrimüslim bir gazinoda bir Mısırlıyı görmek, gayrimüslim bir mağazada bir Mısırlıya râst gelmek muhâldir.

Bundan başka, maalesef –ne kadar teessüf edilse azdır– bugün âdetâ öz dilimiz gibi kullandığımız "bonjur" "bonsuvar"lar da o kadar seyrekleşmiştir ki .. bir Mısırlı diğerine bonjur veya bonsuvar diye selâm verdi mi, cevap alamaz. Halbuki bizde .. heyhât ..

Bu sıralarda merâk ettim: Başımıza bu kadar felâketler geldi. Gideyim şu ecnebî mağazalarını ziyâret edeyim, göreyim; bu kadar yazılan, söylenen şeylerden ne dereceye kadar aklımız başımıza gelmiş? dedim. Mayer, Biger, İştayn, Tiring …. ilh mağazalarına birer göz gezdirdim. Ah keşke bunu yapmaz olaydım. Aman efendim, ne göreyim: Bu mağazaların hepsi mahşerden bir günü andırıyor. İslâm hanım ve beylerinden yere iğne atsanız düşmeyecek; o kadar kalabalık. Mağaza garsonları mekik gibi işliyorlar. Masala-

[1] Bakara, 2/269.
[2] Bakara, 2/269.
[3] es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* 5632.
[4] es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* 5608.

rın üzeri birer ot yığınından farkı olmayan şık kostümlerle dolu.. Herkesin elinde mendili terini siliyor. Müşterilerin "Daha aşağı olmaz mı?" sözüne müstahdem: "Fiyâtımız maktû'dur." cevâbını veriyor, "O halde sarınız!" sözü ciğerinizi kurşun gibi deliyor.

Buna mukābil bir de Hereke mağazalarına, İslâm ticâretgâhlarına uğrayınız, istihlâk-i millî mağazasına gidiniz. Lehü'l-hamd boş değil .. Fakat Tiring'le mukāyese eder isek boş kelimesi mağazalarımızdaki tenhâlığı îzâh edemez.

Yârab bu ne hâl? Bir millet için bu halden, bu hâle gelmekten büyük bir felâket tasavvur olunabilir mi? Vatanlarını şân u şerefle yaşatanların bir hareketini size nakledeyim de, siz de görünüz, anlayınız ki yaşamak isteyen milletler nasıl yapıyorlar:

Bundan üç dört sene evvel idi. Suriye gazetelerinden birinde şöyle bir fıkra gözüme ilişmişti:

Trablusşâm'a bir Fransız harb gemisi gelir. Efrâddan birkaçı karaya çıkarak bir eczâhâneye gelirler. Müstahzarâttan bir ilâc isterler. Bu müstahzar Fransa'da da Almanya'da da istihzâr ediliyormuş. Bu Fransızlar hayatlarına tealluk eden böyle bir mes'elede ilâcı, Fransız mâlı olmadığından almaktan sarf-ı nazar eder ve avdet ederler. Gördünüz mü vatan-perverliği? Fransız, böyle yapmaya mecbûrdur. Çünkü 1870'i Alsas Loren'i unutmamıştır. Acaba Giritler, Selanikler, Manastırlar, İşkodralar, Yanyalar, Kosova sahrâları Alsas Loren'den kıymetsiz midir? Acaba başımıza gelen felâketler bu kadar az bir zamanda unutulacak kadar mı ehemmiyetsiz?

Sadede avdet edelim: Mayer'de, tanıdıklarımdan Harbiye Nezâret kâtiplerinden bir zâta râst geldim,

[403] – Ne var ne yok, burada ne işiniz var?

– Vah birâder, ma'lûm ya, mübârek bayram geldi, çattı. Çoluk çocuk çıplak. Benim de hâlim ma'lûm. …..* vâsıtasıyla kendime bir kat elbise, bir pardesü, çocuğa da bir kat esbâb aldım.

– Ne şerâitle?

– Yüzde on zamla. Meselâ benim elbisem 380 guruş. Ben 418 vereceğim para …..ya –Penito'ya– 418 guruş borcum var diye bir sened veriyorum. Ve bu parayı altı ayda ödeyeceğimi senedimde taahhüd ediyorum. Her ay geliyor parasını alıyor. Ne yapalım?

İşte azîz kāri'; sana hayât-ı ictimâiyyemizin acıklı bir yaprağı.. 418 guruş bir avuç ota? … Bu paralar ne oluyor? Nereye gidiyor? Maâşından bu kadar bir meblağını veren bu zevât nasıl geçiniyor? Âilesi ne halde bulunacak? Bunların hepsi yüreğimizi yakan bir ateştir. Garâbete bakınız ki mübârek bayram, ecnebî kasalarının dolmasına vesîle oluyor.

– Sevgili dindaş, bayramda yeni elbise giyeceksen bunu İslâm mağazasından, İslâm mâlından alacaksın. Ve İslâm iktisâdiyâtına bu sûretle hizmet edeceksin, İslâm tâcirini, İslâm fabrikatörünü bu vesîle ile yaşatacaksın.

Bayramda, dindaşınla, vatandaşınla, soyunla, sopunla dargınlığın varsa bertaraf edeceksin, barışacaksın, selâmlaşacak, musâfaha edeceksin; dargınlar varsa barıştıracak, kardeşlik, ittihâd ve ittifâk iplerini kavîleştirecek bu sûretle nifâk ve şikāk iplerini keseceksin [1](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ…), [2](وَاعْتَصِمُوا…) âyât-ı kerîmesini tecellî ettireceksin. Umûmî kardeşlik, umûmî birlik; husûsî kardeşliğin, husûsî birliğin netîcesi değil midir? Bayramda, fitreni vereceksin: fakīr fukarâyı güldürecek, öksüzleri sevindirecek, yetîmleri şâd edeceksin.

İşte azîz dindaşım, bayramdan maksad budur. Yoksa, ecnebî kasalarını dolduracak bayramların bize lüzûmu yok.. Biz her şeyde olduğu gibi bunu da böyle yanlış anlıyoruz. Bayram demek, bize ittihâd ve uhuvveti, teâvün ve tenâsuru icâb ettirecek hayırlı günlerdir. Bizim anladığımız gibi yani bayram demek İslâm aleyhine masrûf olacak servetler vücûda getirmek değildir. Azîz müslümanlar artık yeter, hepsi yeter; uğradığımız felâketler de yetişti. Dinin, vatanın değil, kendi menfaatiniz nâmına söylüyorum. Ecnebî kasalarınıza [kasalarına?] döktüğünüz paralar yetişir. Biraz da müslüman kesesine dökünüz!.

Sen ey müslüman bey, Hereke'nin a'lâ kumâşları dururken Avusturya'nın bir ayda eriyen otlarını giymekten ne lezzet alıyorsun? Hereke'nin mükemmel kravatları dururken iki günde çatlayan ecnebî kravatlarına yirmi guruş vermekten ne kazanıyorsun?

Siz ey muhterem muhaddere, siz de böyle. Hereke'nin hem ucuz, hem güzel, hem sağlam kumâşları dururken Avrupa'nın murdâr kumâşlarını giymek tenezzülünde devam edecek misiniz? Muhterem hemşîrelerinizin himmetiyle açılan İstihlâk-i Millî Mağazası varken, Haço Pololarda ne işiniz var?

Siz ey âile reisleri, Şâm'ın, Haleb'in, Hamâ'nın ve hatta Beytülfakīh'in –Yemen'de– ölmez döşemeler, perdelikleri varken çürük çarık, fakat süslü Avrupa döşemelerini kullanırsanız bu memleketin evlâdı olduğunuzu ne yüzle iddiâ edebilirsiniz. Benim evimde Beytülfakīh döşemeleri var ki on beş seneyi mütecâviz bir zamandır kullanıyorum. Yine eski hâlinde. Dediğim gibi ölmez mâllar. Bunlar varken öbürlerini kullanmak sizin, bizzat sizin menfaatinize muvâfık mıdır? Soruyorum.

Sen de ey muhterem hoca efendi, sen bile el-ân bu mefkûreyi görmüyorsun. Sen bile cübbeni Avrupa kumaşından yaptırıyorsun.

Efendiler, hanımefendiler, düşünelim en küçük bir mülâhaza bizi tedhîş edebilecek kadardır. İstanbul'da (10.000) on bin sarıklı hocaefendimiz var. Bu efendiler vasatî olarak senede kışlık, yazlık 3 liralık cübbe giyseler senede İstanbul'da sâde cübbe parası 30.000 Osmanlı lirası frenk kasalarına akıyor. Dahiliye Nezâreti'nin istatistiklerine göre İstanbul'da 287 bin küsûr muhadderemiz var. Bu muhterem hemşîrelerimiz vasatî senede 3 lira çarşafa para verseler –ki senede onar liralık dört beş çarşaf giyen vardır– (1.000.000) bir milyon liraya yakın bir paramız Avrupa'nın oluyor. Doymak bilmez keselerine akıyor. Bu bir şehrimizin, iki kalem eşyâsıdır. Ötesini de siz düşünün…

* "Penito" isminde bir terzidir. Ticârethânesi Sirkeci'de Hamîdiye Caddesi'nde imiş. Tabîî isminin zikri münâsib değildir.

[1] Hucurât, 49/10.

[2] Âl-i İmrân, 3/103.

Müslümanlar, müslümanlar! Allah'ın azameti aşkına, Muhammed'in aşkına, mazlûm Trablus şehîdleri aşkına, (500.000) beş yüz bin Rumeli kurbanı aşkına, hetk olunan namuslar aşkına, dökülen kanlar aşkına, heder olan bekâretler aşkına aklımızı başımıza toplayalım. Kendi kendimizi öldürmekten, bizi öldüreceklerin eline en müdhiş silâhı vermekten –para– vazgeçelim.

Ebedî olan dinimize, istiklâlimizi refîk-ı gayr-i mufârık edelim. Ebediyyen müslüman olduğumuz gibi ebediyyen müstakil ve Osmanlı olarak yaşayalım. Bunu şübhesiz hepimiz istiyoruz değil mi? O halde esbâbını istikmâl edelim. Bu ise süngü kuvvetinden fazla para kuvvetidir. Onun için zengin olmak, zengin bir millet olmak lâzımdır. Bu sebebledir ki sanâyi'-i mahalliyyeyi, ma'mûlât-ı dâhiliyyeyi istihlâke büyük bir mecbûriyetle borçluyuz. Bu borcumuzu takdîr edersek müteşebbislerimiz artar.

Fabrikalarımız yapılmaya, çarkları dönmeye başlar. Başımızdaki sarığımızdan, ayağımızdaki papuca kadar olan levâzımâtımızı kendimiz istihzâr edebiliriz. Paramız içimizde kalır. Yaşamak isteyen milletlerin akîdesi bu olmalıdır: Parayı dışarı çıkarmaktan sakınmak. Böyle yaparsak kavî ve müstakil olarak yaşayabiliriz. Ve illâ felâ….

[404] Binâenaleyh dünyâ ve âhirette mes'ûd olmak için zengin olmaya, servet-i milliyyeyi arttırmaya çalışalım. "Ebediyyen yaşayacağız gibi çalışalım", iktisâden teâlî edelim, tâcirlerimizi kazandıralım. Müteşebbislere cesâret verelim. Daima daima memleket için, din için çalışalım. Çünkü وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى[1].

Üsküdar: **A**[ayın]**. Fahreddin Necib**

TERÂCİM-İ AHVÂL

MÜNŞÎ
"MEHMED BİN BEDREDDÎN-İ MÜNŞÎ"

Ulemâ-yı a'lâmdan ve elsine-i selâse edebiyâtına vâkıf üdebâ-yı kirâmdan bir zât-ı fazîlet-simât olup "Manisa-Saruhan" sancağı mülhakâtından "Akhisar"lıdır. Tahsîl-i ibtidâîsini vatanıyla "Manisa"da ba'de'l-ikmâl dârü'l-ilm ve'l-irfân olan "İstanbul"a gelerek fuzalâdan "Ebülleys Alisi" ve "Ca'fer" efendilerden ahz-i icâzeye nâiliyetle silk-i kazâya sâlik oldu. Ve bu meslekteki hidemâtının kısm-ı a'zamını diyâr-ı Mısriyyede geçirdi. Bu esnâda te'lîfine muvaffak olduğu tefsîr-i şerîfini Sultân Murâd-ı Sâlis'e takdîm ederek arzusu vechile Şeyhü'l-harem-i Nebevî hizmetiyle be-kâm oldu. İlâ-âhiri'l-ömr bu hizmet-i celîle ile imrâr-ı evkāt eyleyip 1000 târîhinde irtihâl ederek "Bakî'" denilen makābir-i sâlihîne defnedildi. Tarîkat-ı Nakşibendî'den de müstahlef idi. Müellefâtı gayr-i matbû' olup İstanbul kütübhânelerinde görülebilenleri ber-vech-i âtîdir:

1- *Tefsîr-i Şerîf*: *Tenzîlü't-tenzîl* ve *Tefsîr-i Münşî* şöhretiyle benâmdır. Nüshaları ez-cümle Ayasofya ve Nûruosmânî kütübhânelerinde vardır.

2- *Şerh-i Manzûme-i Cezerî*: Eimme-i kırâ'at ekâbirinden İmâm "Cezerî"nin meşhûr manzûmesinin şerhidir. Vefâ mahallesindeki Atıf Efendi Kütübhânesi'nde mevcûddur.

3- *Risâletün fi't-Ta'rîb*
4- *Sevâbi'u'n-Nevâbi'*
5- *Risâletü'l-Azdâd*
6- *Risâletün fî-Elfâzı'lletî Vuzıat alâ-Sîgati'l-Cem'*

} Kezâ Âtıf Efendi Kütübhânesi'nde

7- *Şerh-i Makāmât-ı Harîrî*
8- *Şerh-i Kasîde-i Bür'e*
9- *Usûlü Takrîb mine'l-Kırâet*
10- *Lügatçe-i Muarrebât-ı Arabiyye*
11- *Müsennâ ve müselles der-lügat-i Fârisî*: (775 kelimât-ı Fârisiyyenin şerh ve tavzîhına dâir mühim bir eser-i lugavîdir.)

12- *Ravzatü'l-Cinâs*: Müsennâ ve müsellesi câmi' ve sanâyi'-i kelâmiyyeden "san'at-ı cinâs"ı mübeyyin bir eser-i lügavî ve edebîdir.

Bursalı Mehmed Tahir

MAKĀLÂT

Elvâh-ı İntibâh:

İSLÂM BAKIYYE-İ MEMÂLİKİ AHÂLİSİNİN ENZÂR-I İBRETİNE

Bulgarlar, herhangi bir kasabamızı işgāl eylemişlerse ilk işleri dâire-i hükûmete Bulgar bayrağını çekmek, diğer taraftan da –aynı zamanda– o şehrin büyük bir veya birkaç câmi'-i şerîfini kiliseye tahvîl etmek, kiliseye tahvîline lüzûm görmedikleri cevâmi'-i mübârekeyi de ya suver-i sâire ile isti'mâl yahud tahrîb eylemek olmuştur.

Yunanîler, bu husûsta Bulgarları yetişememiş; onlar yalnız evvelce kilise olup da hîn-i fetihte Osmanlılar tarafından câmi'e kalb olunanları yine kilise yapmışlar, istîlâ ettikleri memleketlerin sâir câmi'lerine pek o kadar ilişememişlerdir. Selanik'in Kāsımiyyesi, Hortacı, Ayasofyası bu kabîldendir.

Bulgarların asker ve ahâliye karşı din noktasından ta'kīb ettikleri meslek şunlar idi:

1- Umûm erkân-ı hükûmetin, zâbitânının dindar bulunduklarını fiilen göstermek için eyyâm-ı resmiyye ve mahsûsanın hepsinde bilâ-istisnâ kilisede –hiç olmazsa beş dakīka– isbât-ı vücûd etmek.

2- Dinlerine hürmeten yortu günleri müslümanlar da dâhil olduğu halde bilumum dükkânları kapatmak.

3- Muhârebenin; milletdaşlarının ecnebî boyunduruğundan tahlîsi, Salîb'in i'lâsı gibi iki büyük maksad-ı ulvîye(!) müstenid bulunduğunu her gün her sâat her vâsıta ile telkīn eylemek.

4- Kiliselerin adedlerini tezyîd, fevkalâde tezyîn ile celb-i kulûba çalışmak.

5- Cevâmi'-i şerîfeye taarruz, İslâmiyet'i tahkīr sûretiyle kendi dinlerinin âlî, müslüman dininin bâtıl olduğunu kavlen ve fiilen beyân ile rûhlarını, vicdânlarını okşamak …

[1] Necm, 53/39.

İşte Bulgarların, –hükûmetinin deyiniz, rüesâ-yı rûhâniyyesinin deyiniz, zâbitlerinin deyiniz…– din ve dinden istifâde husûsundaki programları bu. Bunu gözümüzün önünde hakkıyla tatbîk eylemişler, cidden istifâde de etmişlerdir.

Bulgarların girdikleri günden kaçtıkları güne kadar sekiz buçuk, dokuz ay müddet içinde bulunduğum Siroz'da işbu programın sûret-i tatbîkını azıcık îzâh edeyim:

[405] Garb ordusu ekser memleketlerde olduğu gibi kasabamızın da kapılarını Bulgarlara açık, bizi kurbanlık bıraktı. Bulgar ordusu, silâhları omuzunda olduğu halde 24 Teşrinievvel 328'de şehrin yarım sâat mesâfesinde tevakkuf eyledi. O gün hûnhârlıkla meşhûr rüesâ-yı eşkıyâdan Zankof, çetesiyle beraber şehre girdi. Hükûmete gelince; maiyyeti efrâdından dört kişi, hükûmetin dört penceresine düvel-i müttefikanın dört bandırasını çektiler, diğer iki şakî de hükûmetinin cebhesinde, en mürtefi' mahallinde mevzû' Osmanlı armasının tepesindeki sâbit ve müzeyyen hilâli kırıp sokağa attılar. Sokakta bulunanlara çiğnettiler. Hilâl'in yerine Salîb'i takarak umûma alkışlattılar. Ferdâsı gün kasabaya Bulgar ordusu girdi, resmen işgāl eyledi. Hemen Bulgar metrepolithânesinde büyük bir resm-i kabûl, kilisede debdebeli bir âyîn-i rûhânî icrâ edildi. Bulgar silâhlarının kudsiyeti, askerlerin muzafferiyeti tes'îd olundu. Hilâl'in yerlerde sürünmeye, Salîb'in semâlara kadar yükselmeye lâyık olduğu müteaddid lisânlarla anlattırıldı. Kasabanın en ma'mûr, en şerefli bir mevkiinde kâin olup Siroz'un, Osmanlılar tarafından fethinde taraf-ı sultânîden inşâ olunan büyük, ma'mûr câmi'-i şerîfin hâricî kapılarına Bulgar nöbetçileri dikildi. Müslümanlar câmi'-i şerîfe duhûlden men' olundu. Kumandan: "Bunun; hıristiyanların ma'bed-i İslâm'a taaruzlarından, tahkīrlerinden vikāye maksadına müstenid olduğunu, gālib ve muzaffer Bulgar ordusuyla yerli Bulgarların heyecânları, galeyânları zâil olunca hemen nöbetçilerin kaldırılacağını" ilâve etti. Fakat bunlar yalandı. Nitekim bir gece sonra yalan olduğu tezâhür etti. Li-maslahatin Metrepolithâneye giden muhterem bir tüccârımızla bir da'vâ vekîlimize metrepolid: "Büyük câmi' kilise oldu. Kral'ın bu yolda emri vardır. Zâten Müslümanlık artık ölmüş, mahv olmuş demektir. Geriye kalan câmi'ler bile size çok!" demek sûretiyle hem kumandanı tekzîb eylemiş, hem de mes'eleyi tavzîh etmiştir.

Üçüncü gün câmiin o ulvî minâreleri ikisi birden temele kadar indirildi. Ma'bed-i mukaddesin sertâc-ı ibtihâcı olan lafza-i celâl ile Hilâl, papaslar tarafından kırılarak birinin yerine Salîb, diğerinin de çan takıldı. Beş yüz seneden beri o noktada Lafza-i Celâl'i, Hilâl'i görmeye alışan gözler oraya karşı artık kapanmış, o noktadan senelerce ezân-ı Muhammedî işiten kulaklar; çan sadâlarını duymamak için tıkanmıştı. Câmi' içinde, büyük küçük yüzlerce Mushaf-ı şerîfler yırtıldı. Hâk-i pâk-i vatanı çiğneyen kirli ayakların altında Allah'ın Kelâm-ı Kadîmleri de çiğnendi, yoğuruldu. Levâyih-ı mübâreke içeride süngülerle, kılıçlarla kırılarak parça parça sokaklara atıldı. Mihrâb ve minber yıkıldı. Minârelerin, minberin, mihrâbın enkāzı müslümanlara, gözyaşları akıta akıta taşıttırıldı. Kıymetdâr eşyâ umûmen yağmâ edildi. Şamdanlar, halılar, taksîm olundu. Câmi' tasâvîr-i ma'hûde ile dolduruldu. Parlak bir resm-i küşâd icrâ edildi. O gün ve her gün Bulgarlar kilisede bulundukça müslümanların, Rumların, Yahudilerin dükkânlarını kat'iyyen kapamaları resmen i'lân olundu. Kapamayanlar döğüldü. Asker olsun, yerli olsun, köylü olsun hiçbir Bulgar yeni kilise önünden şapkasını, kalpağını, şoparasını çıkarmaksızın geçmiyor. Dinlerine bilhassa yeniden kazandıkları bu kiliseye pek hürmet ediyorlardı. Orada bulunan müslümanlar için bu günleri görmekten ise ölmek bin kat hayırlı idi. Fakat ölmek o sırada pek ucuz olmakla beraber pek de bahâlı, canlarımız pek de kıymetli imiş!...

Biz müslümanlar, her türlü hakārete, her türlü zulme, katlanıyoruz. Dinimize olan taarruzları; malımıza, canımıza olan tecâvüzlerden daha ehven görürüz. Biz Rumelililer; ölümden bu kadar korkmamış olaydık, yahud o vakit başımızda yüreği, vicdânı vatan duygusuyla titreyen hakīkī âmirler ile zimâmdârân-ı hükûmete mâlik olsa idik, istîlâ ve işgāl hasebiyle gāib ettiğimiz emvâlin, hayvânâtın, zehâyirin, nukūdun, hülâsa herşeyin nısfını, hatta yüzde yirmisini, belki de onunu kendi hükûmetimize, kendimize kendi elimizle vere idik, bugün ya bu muhârebe olmazdı, yahud böyle olmazdı; nâmûsumuz, vatanımız, malımız, mülkümüz hatta istikbâlimiz bu hâle gelmezdi; İslâmiyet bu hakāretlere ma'rûz kalmazdı; o mukaddes Hilâl, Salîb'in altında ezilmezdi; yüz binlerce İslâm nüfûsları mahv olmaz, kalanlar da bu sefâletlere, bu felâketlere ma'rûz kalmazdı.

Rumeli'de, bilhassa Siroz ve mülhakātında İslâmiyet'e, mukaddesâta olan tecâvüzleri tamâmıyla îzâh için *Sebîlürreşâd*'ın nüshaları değil, cildleri bile kâfî gelmiyor. Kiliseye tahvîl olanlardan mâadâ yıkılan, depo yapılan, tiyatroya kalb olunan, hayvan ahırı ittihâz edilen, içine canavarlar doldurulan, meyhâneler yapılan câmi'leri ta'dâd, emîn olunuz, "*Sebîlürreşâd*" sütûnlarına sığmaz.

Ey Salîb'in istîlâsından masûn kalan İslâm memleketleri, İstanbul ahâlisi, hamiyetli ve fedâkâr Anadolu halkı! Gözünüzü dört açınız. Bizden ibret alınız. Dininize sarılınız. Bu uğurda hiçbir fedâkârlıktan çekinmeyiniz. Eğer bugün mâ-melekinizin bir kısmını olsun hükûmetimize, ordumuza, bahriyemize vermezseniz, yarın –Allâh göstermesin– bu memleketlerle beraber o mallara başkası sâhib olur. Hakāret, sefâlet de başka. Biz vermediğimiz, veremediğimiz için bu hâllere geldik. Bütün mâlımızı, mülkümüzü, hâtıralarımızı, âbâ vü ecdâdımızı orada bıraktık, buraya gelebildik. Sizin için bu, ne büyük bir levha-i intibâhtır! Her gün bu levhayı okuyunuz ve çocuklarınıza da okutturunuz.

Müftü-zâde:
M. Es'ad

* * *

[406] **MEKÂTÎB**

Muhâbir-i Mahsûsamızın Mektupları:

Hindistan Mektupları:

HİNDİSTAN HİLÂL-İ AHMER HEY'ETİ

Mühim Bir Konferans

"Doktor Ensârî"nin riyâseti altında Dersaâdet'e ve meydân-ı harbe giden Hindistan Hilâl-i Ahmer Hey'eti bu hafta

Bombay'a muvâsalat ederek parlak bir sûrette istikbâl edilip "Nûrbâğ" Sarayı'na yerleştirildiler.

Hey'eti istikbâl için "Dehli"den, Hindistan'ın sâir nikātından birçok kimseler sûret-i mahsûsada Bombay'a gelip, kemâl-i iştiyâk ile hey'et hakkında hürmet ve ikrâm etmekte kusûr etmediler. İki gün evvel Hey'et-i mezkûrenin şerefine Bombay'daki İslâmların en büyük ve muhteşem kulübünü teşkîl eden "Encümen-i İslâm"da bir çay ziyâfeti tertîb edilmiş, binlerce muhterem ve ma'rûf sîmâlar da'vet olunmuş idi. İşbu âciz de med'uvvîn miyânında ve en iyi bir mevki'de bulunduruldum. Hey'eti kabûl etmek için Encümen'deki kitaphâne salonu gāyet dil-nişîn ve mükellef bir tarzda tefrîş edilerek elektrik lambalarıyla donatılmış idi. Ortalıkta hüküm-fermâ olan sıcağı def' ile huzârı terlemekten tahlîs için salondaki "vantilatör"ler kemâl-i sür'atle dönüp işlemekte, salona latîf ve ferah-fezâ bir nesîm bahşetmekte idi. Encümen'in bahçesi züvvâr, med'uvvîn ve otomobil ve arabalarıyla lebâleb dolu bir hâle gelmiş idi. Encümen'in muvazzaf ve fahrî "sekreter"leri Encümen'in büyük kapısının medhali üzerindeki mermer taşlar üzerine ihtirâmkârâne bir vaz'iyyette durarak, züvvârı istikbâl ile kendilerini salona îsâl ve mevki'lerine oturtuyorlardı.

Osmanlı şehbenderi, "chairmon" dedikleri Encümen ve Konferans Hey'eti reisi "Sir Rahmetullâh Bahâî" hazretlerinin sağ tarafında ahz-i mevki' etmiş ve salona girdiğinde huzzâr ayağa kalkıp hakkında hürmet ve nezâket ibrâz etmekte teennî ve tereddüd etmedikleri gibi Başşehbender Ca'fer Beyefendi'yi medîd bir alkışla alkışladılar.

Sâat altı alafrangada Hilâl-i Ahmer Hey'eti Osmanlı askerine mahsûs hâkî üniforma ve beyaz kalpak giydikleri halde Doktor Ensârî hazretleriyle beraber salon kapısında fevkalâde bir heybet ve salâbetle içeri girip medîd alkışlara nâil oldular. Bu hey'etin kalpakları üzerinde bulunan kırmızı hilâl huzzârı hüngür hüngür ağlattı.

Bombay'da İngiliz, Gücerâtî ve Urdu lisânlarıyla yevmî ve üsbûî intişâr eden gazete ve resimli mecmûaların muhâbir-i mahsûsları encümende bulunup, cereyân eden ahvâli tasvîr ve tahrîr ediyorlardı. Sir Fâzıl Bahâî, birâderleri, Kāsım Ali Cîrâc-ı Bahâî, Hacı Abdullah Seyyid Kühândevânî, Mevlânâ Şiblî Nu'mânî –Lekenhur'daki "Nedvetü'l-ulemâ" reisi olup Hindistan'ın en benâm ulemâsındandır. Âsâr-ı ciddiyye ve dîniyyesi Hind'de pek münteşirdir. Corci Zeydan tarafından te'lîf olunan târîhî romanlarla, *Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi* hakkında bu zâtın tenkīdât-ı muhıkkānesini mütâlaa edenler, müşârunileyhin ne derece mütebahhir bir âlim-i hakīkī olduğunu i'tirâf ederler– hazretleri gibi Hindistan ile Bombay müslümanlarının en zengin, nüfûzlu ve muhterem sîmâları hep Encümen'de nümâyân ve herkesin nazar-ı dikkatini celb etmekte idiler. Şunu arz edeyim ki, burada, bugünde de İngiliz hafiyeleri ortalıkta eksik değillerdi. Zannederim ki, ta'lîmât-ı mahsûsa ile de mahfile, Encümen'e teşrîf etmişlerdi!

Biraz istirâhatten sonra huzzârın ileri gelenleri Hey'etin Reisi olan Doktor Ensârî ve *Comrade* cerîdesi sâhibi Mister Muhammed Ali ile musâfaha ettikten sonra Konferans Hey'eti Reisi Sir Rahmetullah hazretleri Hilâl-i Ahmer misyonunu resmen huzzâra takdîm ederek, Devlet-i Aliyye ve millet-i necîbe-i Osmâniyyeye mensûb olan asâkir-i Osmâniyyeye Osmanlı Balkan muhârebesi esnâsında mezkûr misyonun ibrâz ettiği hidemât-ı celîleyi ber-âverde-i zebân etmiş ve bilhassa Doktor Ensârî'nin cansiperâne olan mesâî-i İslâmiyet-perverânesini temcîd ve takdîr eylemişti. Ba'dehû Hilâl-i Ahmer Misyonu Reisi Doktor Ensârî birâderimiz, başında fes bulunduğu halde ayağa kalkarak harfiyyen zabtına muvaffak olduğum beyânâtta bulunmuştur.

Cümle-i mu'teriza kabîlinden olmak üzere şunu dermiyân edeyim ki, Encümen'in salonunda bulunan İngiliz cerâidi muhâbirleri, sıkılmayarak, Doktor'la, refîkı Mister Muhammed Ali'nin beyânâtlarının en mühim kısmını zabt etmeyi kendi entrika ve siyâsetleriyle tev'em görmedikleri cihetle gazetelerine dercinden sarf-ı nazar ettikten mâadâ, müşârunileyhimin nutkunu tahrîf etmek sûretiyle kendi gazetelerine derc ettiler ki, bu hal son derece gülünç bir şey teşkîl etmiştir.

Doktor Ensârî, genç, dinç, faâl bir dimâğa mâlik, müslüman oğlu müslümandır. İslâmiyet'in teâlî ve terakkīsiyle, müslümanların dînî bir terbiye-i ahlâkıyye ve ilmiyyede bulunmaları için bu âna kadar mesâî-i cemîlede bulunduklarından mâadâ, Hindistan'daki müslümanları hâb-ı girân-ı gafletten uyandırıp, onları şâhrâh-ı terakkī ve saâdete sevk etmek için de Hindistan'ın makar ve merkezi olan "Dehli" şehr-i kadîm-i târîhîsinde İngilizce lisânıyla üsbûî ve musavver *The Comrade* nâmıyla siyâsî, ictimâî, iktisâdî bir gazete neşrine muvaffak olmuşlardır ki, bu gazetenin bidâyet-i te'sîsinden –ki iki seneyi mütecâviz değildir– bu âna kadar Hind müslümanları için İngilizlerden bir çok hukūk ve imtiyâz istihsâline nâil oldukları gibi, **[407]** müslümanların faâl ve hak ve kuvvete mâlik bir unsur-ı kavî ve mu'teber olduklarını edille ve berâhîn-i mâddiyye ile unsur-ı hâkim bulunan İngilizlere tanıttırmışlardır.

Gerek Doktor Ensârî, gerek bâlâda ismini arz eylediğim *The Comrade* gazetesi sâhibi Mister Muhammed Ali vücûdlarını hidemât-ı İslâmiyye uğurunda vakf edip Hind müslümanlarının gençlerine iyi bir terbiye-i dîniyye ve ahlâkıyye vermeye çalışıyorlar. Bu genç müslüman zevât İngilizce lisânına bir İngilizden ziyâde muttali' bulundukları gibi, kendi âdât ve ahlâk-ı milliyyelerini muhâfaza etmekte bir kıl ucu kadar müsâmaha göstermemekte ve Mister Muhammed Ali "Nûrbâğ"da –Bombay'da muvakkaten ikāmet ettikleri yerdir– mülâkāt ettiğim zaman, âbdest alıp namazını edâ etmek üzere bulunuyordu. Müşârunileyhin bu hâli beni bilâ-ihtiyâr kendisini kucaklayıp öpmeye mecbûr etmiş idi. Bizim şık ve genç beyefendilerimiz hazerâtı da bizim Hindli münevverü'l-fikr kardeşlerimize biraz ıktidâ ve ıktifâ edecek olurlarsa bilmem ki kıyâmet mi kopar! Evet; işte kalbleri nûr-ı İslâmiyyet'le mâlâmâl olan bu gibi gençler sâyesinde bugün Hindistan'daki, İngilizler müslümanlara hürmet edip hâtırlarını sayıyorlar.

Geçenlerde Bombay'ın bir ticâretgâhına,asansörle çıkmak isteyen yerli bir müslüman ile beraber, diğer iki İngiliz müzâhame ederler. Asansör yalnız iki kişiyi çıkarabildiği için, içinde bulunan İngilizler, müslümana çıkmayı emreder-

ler. Müslüman ise "Ben sizden daha evvel buraya geldim, oturdum, mühim ve müsta'cel işim vardır. Dışarıya çıkmam. Sizin biriniz çıkar, biraz intizâr ettikten sonra, tekrar asansörle yukarıya çıkarsınız." demiş ise de, mağrûr, hodperest, kendilerini dev aynasında gören azametli İngilizler, müslümanın bu hak sözüne ehemmiyet vermeyerek onu ayaklarıyla itip asansörden çıkarırlar. Müslüman kardeşimiz ise keyfiyeti polise ihbâr ve bu iki İngilizin adres ve hüviyetlerini polis vâsıtasıyla ta'yîn ettikten sonra, Bidâyet Cezâ Mahkemesi'nde aleyhlerine ikāme-i da'vâ eder. Bombay müslümanları İngiliz hâkiminin bu da'vâdaki hükmünü görmek ve muhâkemeyi istimâ' için mahkemeye dolarlar. Diğer taraftan da İslâm matbûâtı hemen her gün şiddetli ve tenkīd-âmîz makāleler yazarlar. En sonra efkâr-ı umûmiyyeyi rencîde etmemek için müslümana karşı hakārette bulunan İngilizler hem bir ay habse, hem de cezâ-yı nakdîye mahkûm olurlar. Hükmü teblîğ edeceği ânda hâkim müttehemlere ileride daha ahlâklı davranmalarıyla insanlara karşı insâniyetkârâne muâmelâtta bulunmayı tavsiye eder ve vukū' bulan muâmelelerine karşı izhâr-ı teessüf etmeye de muztar kalır.

İşte bu hâller, hep bâlâda arz ettiğim genç, münevverü'l-fikr, fedâkâr ve millete hâdim olan kimselerin mesâîlerinin mahsûlüdür. Yoksa iki İngilizi, İngiliz mahkemesi kolay kolay bir yerli müslüman için mahkûm etmez. Hatta müslümanlara hoş görünen ve onları kendi aleyhlerinde bulunmaya başlayan Hind ve Bengalelilerin ittihâd ve ittifâk etmemek için Hindistan'ın makarr-ı hükûmeti olup en ziyâde Hindularla meskûn olan Kalküta'yı İngilizler terk edip çokça İslâm nüfûsa mâlik olan Dehli'yi makarr-ı hükûmet ittihâz etmişlerdir.

Doktor Ensârî'nin riyâseti tahtında olup vazîfesini meydân-ı harbde bi-hakkın gören Hindistan Hilâl-i Ahmer Hey'eti Bombay'a muvâsalatlarında Hindistan vâlî-i umûmîsi tarafından kendilerine telgrafla beyân-ı hoşâmedî olunmuştur.

Bu muâmelât, hep İngilizlerin ne derece siyâsette zekî ve cingöz bir kavim olduklarını gösterir zannederim.

Doktor Ensârî'nin güzel sîmâsıyla, Urdu lisânıyla îrâd eylediği tatlı ve fasîh nutuk –ki İstanbul'da, meydân-ı harbde tesâdüf ettiği şeylerle, memâlik-i Osmâniyyenin, hükûmet-i hâzıranın siyâsetine tealluk eder– huzûr üzerine büyük bir te'sîr bırakmış ve herkesi, mûmâileyhin beyânâtını can kulağıyla dinlemeye mecbûr etmiş idi. Doktor altıyı çeyrek geçe söze başlayarak sâat yedide bitirmiştir. Beyânât-ı mezkûre ber-vech-i âtîdir:

"Muhterem kardeşlerim, lütufkâr vatandaşlarım! Himmetinizle bu misyonumuz –Hey'et– Hindistan'dan, Bombay'dan hareket etti. Savb-ı maksûdumuz İstanbul'la meydân-ı harb idi. Oradaki İslâm kardeşlerimiz olan Osmanlılara, Osmanlı askerine hizmet etmek için gitmiş idik. Elimizden geleni yaptık. Vazîfe-i mevdûamızı bi-hakkın îfâ etmedik ise, her halde kusûr etmedik diyebilirim. Karlar, yağmurlar içinde, soğuklara ma'rûz bir halde geceli, gündüzlü çalıştık. Osmanlı kardeşlerimizin tahsîn ve takdîrlerini celb ettik. Biz, yabancılara hizmet etmiyorduk. Bilakis kendileriyle dînî bir râbıta-i kaviyye-i –lâ-yenfasıle– ile merbût bulunduğumuz din kardeşlerimize hizmet eyliyorduk. Bunun için ücret, teşvîk ve tergîbe muhtâc değildik. Çünkü dîn-i celîlimizle, Peygamber-i zîşânımız efendimiz, Cenâb-ı Hak hazretleri bize böyle emreylemişlerdir. (medîd alkış). Hey'etimiz İstanbul'a ayak basar basmaz Osmanlı kardeşlerimiz, hakkımızda envâ'-ı hürmet ve ikrâmda bulundular. Ziyâfetler, da'vetler, harâretli ve sûzişli nutuklar birbirini vely ediyordu. Herkes bizi öpüp kokluyordu. (Medîd alkış). Biz kucaktan kucağa geziyorduk. (Alkış). Osmanlı müslümanları, bize o kadar iyilik ve mihmân-nüvâzlıkta bulundular ki, benim bu tutuk dilim onu lâyıkıyla ta'rîf ve tasavvur edemez. (Alkış).

Zât-ı hazret-i Hilâfet-penâhî (bu kelimenin telaffuzu üzerine hep huzzâr berây-ı ihtirâm birden bire ayağa kalktılar. Orada mevcûd olan İngiliz gazeteleri muhbirleri hem titriyor, hem de kendilerini izhâr-ı hayretten zabt edemiyorlardı!), zât-ı Sadâret-penâhî ile, bütün vükelâ, vüzerâ ve zevât-ı muhtereme ile görüştük. Herkes bize hürmet, insaniyet, muhabbet ediyordu. Herkes bizi kemâl-i hamiyyet ve güleryüzle karşıladı. (Medîd alkış).

A'mâl-i merdâne, sâlihâne, hayr-hâhâneleriyle hamiyet ve şöhretleri cihâna velvele salan bazı zevât-ı muhtereme bize az kaldı canlarını fedâ ediyorlardı. Hazarda, seferde her türlü râhat ve istirâhatimiz te'mîn edilmişti. (Alkış).

Osmanlı asâkiri, cidden merdâne, dilîrâne sûrette vatanları uğurunda harb ediyorlardı. (Medîd alkış). Yaralıların, ölenlerin hadd ü hesâbı yoğidi, (teessür) bu ölen zavâllıların cümlesi genç ve evli kimseler idiler. Hatta nişânlıya **[408]** mâlik olup da zifâf etmeyenlerin adedi az değildi. (Fart-ı teessür). Zâten Osmanlı târîh-i askerîsini bi-hakkın mütâlaa edecek olursak, bil-cümle asâkir-i Osmâniyye otuz beş seneden beri kendi âileleriyle bir dam altında bir hafta olsun sükûnetle imrâr-ı hayat ve evkāt edememişlerdir. (Ağlamak). Hep müşrikîn ve küffâr ile mücâhedâtta bulunmakla iştigāl eylemektedirler. (Medîd alkış).

O gece yapılan harb planlarının tatbîk edilmeyişi, Rumeli'de taht-ı silâhda bulunan asâkir-i Osmâniyyenin nâgehânî ve mechûl bir sebeb altında terhîsi keyfiyeti, harb esnâsında İstanbul depolarında mevcûd olan malzemenin askere sevk ve îsâl edilememesi harbin Osmanlılar lehinde netîce-pezîr olma[ma]sına bâdî olmuştur. Yoksa, arz ettiğim vechile, evvelce gayûr ve faâl zâbitler tarafından tertîb ve tanzîm edilen plan, yine o zâbitânın ma'rifetleriyle tatbîk edilseydi, nâmûsumla te'mîn ederim ki, Devlet-i Aliyye, asâkir-i Osmâniyye bu muhârebe sonunda gālib geleceklerdi. (Teessüf). Huzzâr-ı kirâm! Harb-i hâzırın avâmil-i müessirâtı, mağlûbiyetin esbâbı bu arz ettiğim şeylerdir. (Fırkalar hakkındaki tenkīdât tayyedilmiştir.)

Hele yirmi beş bin genç, dinç askere bir kurşun attırmaksızın mehd-i hürriyet olan Selanik'i düşmana teslîm eden nâmûssuz Tahsin Paşa'nın hıyâneti bugün yalnız memâlik-i Osmâniyyede değil, bütün aktâr-ı İslâmiyyede zâhir ve âşikâr oldu. Bu ahlâksız herif Arnavutluk Prensliği'ne tamaman memleketini Yunan eşkıyâsına takdîm etti. Selanik'in sükūtu, sâir Rumeli vilâyât-ı Osmâniyyesi'nin sükūtuna bir mukaddime teşkîl etti. (Diş gıcırtıları, nefret alâimi). Tahsin Paşa nâmerdi sonra kaçtı. Selanik'i teslîm etmek alçaklığına, firâr nâmûssuzluğunu da ilâve eyledi. (Nefret). Bu adamın

damarlarında Osmanlı kanı cevelân etmiş olsa idi, kendisini kendi kılıcıyla öldürür ve nâmûsunu bu sûretle târîhin parlak sahîfelerinde muhâfaza ederdi.

Tahsin Paşa'nın nâmûssuzluğuna karşı bir de size biraz Edirne'de tûl müddet sıkıntı ve yoksulluk içinde askeriyle, kumandanlarıyla, zâbitânıyla beraber imrâr-ı hayat edip de devletinin milletinin şân ve şerefini muhâfaza eden mübeccel, muhterem Şükrü Paşa hazretlerinden bahsedeceğim."

(Medîd ve emsâli nâ-mesbûk alkışlar. Salonun tavanları, yerleri alkış sesinden lerzân bir halde. Elektrik lambalarının ziyâsı titriyordu. El şakırtıları sokağa aksetmiş, sokaktakileri tevakkufa mecbûr etmiş idi. Herkes şâpâş, yaşa bağırıyordu. Bilâ-mübâlağa Şükrü Paşa'nın isminin telaffuzu üzerine on dakîka kadar alkış devam etti. Eller, avuçlar yoruldu. Ahâli sevinçlerinden feslerini, sarıklarını havaya atıyorlardı. Ben zavâllı ise müddet-i ömrümde böyle bir alkışlı meclise tesâdüf etmediğim için –zannederim ki ileride de göremeyeceğim– salonun dört duvarı, tavanı, Encümen'in bahçesi, Encümen'in bulunduğu caddedeki halk "yaşasın, var olsun Şükrü Paşa" bağırıyordu. Hâsılı burada bulunan biz Osmanlılar meserretten, sevinçten şaşırdık kaldık. Doktor Ensârî kan ter içinde kalarak, huzzârdan biraz sükût etmelerini ricâ ettikten sonra tekrar sözüne devam eyledi:)

"Osmanlı târîhinde harb esnâsında merdâne, dilîrâne mukāvemet eden, gālib gelen muazzam kumandanlar az değildir. Plevne kahramânı merhûm "Gâzî Osmân Paşa", Yunan hükûmetini on beş günde alt üst eden merhûm "Gâzî Edhem Paşa"lar gibi cesûr kumandanlar Osmanlı târîhini, şeref-i askerîsini bütün dünyâda pâyidâr etmişlerdir. Fakat bunların hiçbiri Gâzî Şükrü Paşa kadar celâdet ve besâlet göstermemiştir. (İki dakîka müdhiş alkış). Edirne gittiyse, Osmanlı şeref-i askerîsi dirildi, masûn kaldı. (Medîd alkış).

Selanik'in nâmerdâne bir sûrette teslîmi üzerine küffâr askeri, mukaddes İslâm toprağının her tarafına girmeye fırsat bularak yüz binlerce ma'sûm, muhterem canları yok ettiler. İhtiyâr erkek ve kadınları kestiler. Beşikteki ma'sûm, melek çocuklara merhamet etmediler. Bâkir kızların perde-i ismetlerini yırtmaya acımadılar. Her tarafı telvîs ettiler. (Ağlamak). Rumeli'deki Osmanlı kardeşlerimiz yersiz, yurtsuz oldular. Bugün İstanbul'da câmi' ve o gibi tekâyâ ve zevâyâ hep bu bedbaht zavâllılarla doludur. (Hüngür hüngür ağlamak)."

Hâsılı uzun nutkunu Doktor Ensârî kardeşimiz, sevgilimiz ihtisâr etmeye mecbûr olarak nutkunun hitâmında:

"İnşâallâh Osmanlılar, tekrar intikāmlarını alacaklar, eski mecd ü an'anât-ı târîhiyyelerini istiâdeye muvaffak olacaklardır. Hâlihâzırdaki hükûmet kavîdir. Bu ümniyenin husûlüne sa'y-i belîğ ediyorlar. Sadrazâm Saîd Halîm Paşa hazretleri, tecrübe-dîde, zekî ve faâl dimâğa mâlik bir zât-ı celîlü'l-kadrdir. Harbiye Nâzırı İzzet Paşa da genç ve emsâli nâdir bulunan bir kumandân-ı âlîdir. Hep çalışıyorlar, ıslâhât lâyıkıyla icrâ edilecektir.

"Biz –Hey'et– İstanbul'dan buraya avdet ederken hakkımızda son derece, vasf u ta'rîfine muktedir olamayacağım bir sûrette hürmet icrâ olundu, muzikalarla, askerlerle, millî marşlarla, vapura irkâb olunduk; size Osmanlı kardeşlerimizden hediye olarak etek dolusu selâm, ihtirâm, teşekkür ve senâlar getirdik. (Huzzâr hep ağlıyordu. Teessür ve sevinç ortalığı istîlâ etmiş idi.)

"Binâenaleyh Osmanlı Pâdişâhı'na, İslâm Halîfesi'nin bekāsına, Osmanlı kardeşlerimizin muvaffakıyetine duâlar edelim. Âmîn diyelim."

Diyerek medîd alkışlar içinde Doktor Ensârî yerine oturdu.

Müteâkiben Hindistan'ın en benâm ulemâsından Mevlânâ Şiblî Nu'mânî hazretleri ayağa kalkarak silk-i nazma keşîde eylediği kasîdeyi –ki her kelimesi şehvâr bir inci kadar âbdâr ve ma'nâlı idi– teessür-âmîz bir vaz'iyetle, işârât ile okudu. Kasîde, İslâmiyet'in bu muhârebe esnâsında uğradığı tezelzül ve tenezzülden, Osmanlıların felâketinden bâhis idi. Mevlânâ, titrek sesiyle kasîdeyi okudukça ağladı. Gözyaşları, uzun ve beyaz sakalı üzerine bir cedvel-i mütelâlî teşkîl ediyordu. Huzzâr da ağlıyordu. Ortalık bir mahzar-ı hüzn kesilmiş idi. Bereket versin ki nutkun sonunda ümîdbahş şiirler var idi. Bu beyitler huzzâra nefes aldırdı. Alkışlar tevâlî etmeye başladı. Hâsılı, huzzâr üzerinde bu kadar te'sîr hâsıl eden hatîblerin Hindistan'da mevcûdiyetine kāil olmayan bu âciz, Hind ulemâ ve hutabâsı hakkında azîm bir hiss-i hürmet hâsıl eyledim.

Mevlânâ hazretlerinden sonra *The Comrade* gazetesi sâhibi Mister Muhammed Ali ayağa kalkarak gāyet siyâsî ve harbin en ince nikātını, hutûtunu, Avrupa'nın siyâsetini, İ'tilâf-ı Müselles'in entrikalarını, Rusya'nın vaz'iyetini, İttifâk-ı Müselles'i, Nasrâniyet'in âmâl ü efkârını bedîâne, fasîhâne bir halâvetle beyân ederek huzzârın ma'lûmâtını tevsî' etmeye o kadar çalıştı ki, gavâmız-ı esrâra, siyâsiyyâtın künhüne bu kadar vâkıf bir zâta az tesâdüf etmişim.

[409] Hülâsa konferans pek güzel bir sûrette hitâm buldu. Encümen'de bulunan biz Osmanlıları herkes öpüp kucaklıyordu.

Sonra büfeye gidildi. Hakîkaten muharremâttan başka [1](مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ) hep mevcûd idi.

Şunu unutmadan söyleyeyim ki, Mevlânâ Şiblî Nu'mânî hazretleri müessir kasîdesini tilâvet ettiği zaman ben bizim Mehmed Âkif Beyefendi hazretlerini tahattur ediyordum. Onun burada olmasını, hatta uçup da isbât-ı vücûd eylemesini arzu ediyordum. Biz Osmanlıların da öyle hatîb ve fâzıllara mâlik olduğumuzu göstermek istiyordum. Konferans nihâyetinde hatîblere, huzzârın ileri gelenlerine gāibâne olarak müşârunileyh hazretlerinin mezâyâsını arz ettim.

Hey'et Bahubal'e bu sabah gittiler. Orada da nutuklar, konferanslar verip, Dehli'ye gideceklerdir. Dehli'de de kendi meşhûdâtlarını halka beyân edecekleri şübhesizdir. Hindistan'da bu hey'etin nutuklarıyla doğru sözleri sâyesinde Osmanlılarla hükûmetimiz için iyi bir hüsn-i nazar ve tevecc üh hâsıl olmuştur. Buraya ta'yîn olunan yeni Başşehbender Halil Hâlid Bey ümîd ederim ki, bu cereyândan istifâde eder. Şehbenderimizle, Şehbenderhâne'yi bura müslümanları nazarında daha muntazam ve müreffeh göstermek için hükûmetimiz biraz daha tahsîsât vermelidir. Şehbender yayan gezmemelidir. Her halde bir otomobili olmalı, sofrası

[1] Zuhruf, 43/71. Âyet metni (ما تشتهی الاعین وتلذ الانفس) şeklinde yazılmıştır.

açık bulunmalıdır. Hâlihâzırdaki tahsîsât o kadar kâfî ve elverişli değildir. Hindistan müslümanları "demokrat" değil, hep aristokrattırlar. Binâenaleyh kendi mezâklarına tevâfuk etmeyen harekât ve sekenâtımızdan memnûn olmazlarsa biz onlardan istifâde edemeyeceğiz. Birkaç defa bunları yazdım. Maatteessüf bir türlü te'sîr görmedim. Sonra sâir yerlerde de muktedir, afîf lisân-âşinâ şehbenderlere muhtâcız.

Hindistan: Bombay **S**[sin]**. M. Tevfik**

Edirne Mektupları:

–3–

Câmi'den çıktıktan sonra ulemâ ile biraz görüşmek istedik. Hârun Efendi nâmında zekî, cidden muktedir Alay Müftüsü bir zât-ı muhteremle teşerrüf ettik. Muhârebenin başlangıcından, Edirne'nin muhâsara zamanından i'tibâren Bulgarların duhûlüne bilâhare Osmanlılar tarafından istirdâdına kadar bütün vekāyiin iç yüzlerini bu zât-ı muhteremden dinledik. İstirdâd zamanına kadar hüzün ve esefle mâlî olan bu tafsîlâtın şimdilik sahâif-i matbûâta intikālini münâsib görmüyoruz. Çünkü bu ma'lûmâtın sığınacağı sîne, matbûât sahîfelerinden ziyâde, Dîvân-ı Harb zabıtnâmeleridir.

* * *

Avn-i Hak'la teessüs eden hükûmet-i İslâmiyye erkânını da ziyâret etmekle mübâhî olmak istedik. Cidden bir İslâm Vâlîsi olan Hacı Adil Beyefendi Kırkkilise'ye azîmet buyurdukları cihetle Mektupçu beyin odasında biraz istirâhat ettik. Biraz geçince sarıklı iki zât-ı muhterem geldi. Hâkim ile Müftü hazretleri olan bu zevât ile görüştük ve Cenâb-ı Hakk'a şükrettik. Hâkim Efendi halîm, selîm bir zât-ı muhterem. Müftü Efendi hazretleri ise pek hoş bir zât-ı âlî-kadr. Eğer bütün müftülerimiz böyle ise müslümanların hâlâ gaflet uykusundan uyanamamalarına şaşılır. Yalnız Müftü Efendi hazretlerinin bu talâkat ve irfânını ne dereceye kadar ümmet uğurunda sarf ettiği bit-tabi' bizce mechûldür. Müftü Efendi zulümlerini anlatmakla bitiremediği Bulgarların millet ve vatan-perverliklerinin hayrânı olduğunu da gizlemiyor ve: "Bazen insan düşmandan da ders alırmış!" diye bu istîlâdan kendisince bir hisse-i intibâh çıkardığını da söylüyor.

Edirne'nin istihlâsından ümîdler münkatı' olunca Müftü Efendi İstanbul'a gelmeye niyet eder. Bit-tabi' hıristiyan hükûmetinden izin almak lâzım. Vâlî muâvinine gider. Muâvin altmış yaşından fazla ihtiyâr bir Bulgar – Ne istersiniz? diye sorar. Elleri kavuşan Müftü Efendi hazretleri: – İstanbul'a gitmek için müsâade buyurmanızı ricâya geldim, der. O vakit ihtiyâr Bulgar elindeki kâğıdı yere bırakarak Müftü Efendiye şu dersi verir:

– Bakınız Müftü Efendi, ben altmış yaşından fazla zengin bir Bulgarım. Hükûmet me'mûriyetine hiç ihtiyâcım yok. Fakat milletime hizmet zamanı gelince her türlü istirâhatimi terk ederek buralara kadar geldim. Siz ise bu kadar zaman birlikte yaşadığınız milletinizi bırakarak gitmek istiyorsunuz; hizmet zamanında hizmetten kaçıyorsunuz.

Müftü Efendi diyor: – Herif böyle deyince sıkıldım, utandım, insâf ettim, düşmanlarımızın fedâkârlığını o zaman anladım. Ne olursa olsun o cehennem hayatında mazlûm İslâm kardeşlerim ile beraber terk-i hayâta karar verdim…

* * *

Hükûmetten çıktık, gidiyoruz. Karşıda bir kalabalık. Asker, ahâli toplanmış; duvara yapışan bir beyânnâmeyi okuyorlar. Biz de okuduk:

"Zâbitân ve efrâd ve mensûbîn-i askeriyyeye müskirât satanlardan on beş liradan aşağı olmamak üzere cezâ-yı nakdî alınacaktır – İmzâ: Kumandan."

Bu beyânnâmenin neşrine sebebiyet veren zâbitâna bizler son derece müteessif olduk, bütün millet de müteessif olsun.

Beş, on adım ötede tanıdık bir zâbit tesâdüf ederek bizi tesliye etmeseydi, büyük bir ye's ü fütûr içinde kalacaktık. Bizim teessüfümüze karşı zâbit efendi telâşsız cevap verdi:

– Öyle zannetmeyiniz, zâbitlerimizin cümlesi hamiyetli ve dindardır. O kabîl kimseler her millette, her sınıf halk arasında bulunur. Bundan o milletin, o sınıfın hey'et-i umûmiyyesi hakkında bedbîn olmak iktizâ etmez. Enver Bey seferber zâbitân arasında böyle nâmerdlerin bulunacağını haber aldığı zaman kederinden, esefinden ağladı, gözlerinden yaşlar dökülürken, ağzından da şu sözler döküldü: "Yârabbî bizim kalblerimize îmân ve salâh ver." Evet bir İslâm ordusu arasında mugāyir-i diyânet ve hamiyyet harekette bulunacak bir ferdin bile bulunmamasını gönül arzu eder. Fakat maatteessüf olmuyor. Müslümanların bu ahlâk düşkünlüğü zamanında ordu-yı İslâm'ın ekseriyetinin dindar ve afîf olması emîn olunuz ki pek büyük bir mazhariyettir.

– Öyle ise ben de Enver Bey gibi temennî edeceğim: Allah cümlemize îmân ve salâh versin.

* * *

– Siz Enver Bey'in kıt'asında mısınız?

– Evet onun kıt'asında, hem de daima beraber.

– O halde Edirne'ye ilk girmek şerefine siz de mazharsınız.

[410] – Elhamdülillâh. O şerefe mazhar olduk. Fakat ibtidâen büyük sıkıntılar geçirdik. Allah muhâfaza etsin, az kaldı Enver'i gāib ediyorduk. Ordunun Midye-İnöz hattında tevakkufu üzerine Enver Bey'e asabî bir hastalık geldi. Gittikçe iştidâd etti. Nihâyet bir gece oldu ki üç doktor sabaha kadar Enver'in başı ucunda, ümîdler mütezelzil bekledi. Ne dersiniz! Hareket emri gelince ferdâsı gün iyi olmadı mı? Hiçbir şeyi kalmadı. Hepimiz şaştık kaldık.

– Allah bu gibi bütün hamiyetli ve dindar zâbitlerimize uzun ömürler versin.

* * *

– Nasıl yolda Bulgarlarla müsâdemâtta bulundunuz mu?

– Ufak tefek müsâdemeler olduysa da ehemmiyetli müsâdemât olmadı. Fakat keşke ehemmiyetli olaydı da ordumuzun nâmûsu temizleneydi. Biz zâbitler bu ta'lîm gören asker ile bir muhârebe yapmayı pek arzu ederiz; bakalım Allah nasîb edecek mi? … Hele şu vahşî Bulgarlardan İslâm'ın intikāmını alabilsek … Ne mel'ûn herifler imiş. Yaptıkları şenâatlerin, cinâyetlerin yanlarına kalmayacağına kendile-

rine de kanâat gelmiş. Tuttuğumuz esîrlerden bizzat işittim. Diyorlardı ki:

– Bizim yaptığımız zulme karşı sizin her halde bizi öldüreceğiniz şübhesizdir. Fakat bâri bir ayak evvel öldürün de kurtulalım.

– Biz sizin gibi zâlim değiliz. Biz sizi artık öldüremeyiz, zîrâ bizim dinimizde emâna kılıç yoktur…

deyince herifler hayrette kaldılar, birbirine bakışmaya başladılar.

– Bu yaptığınız zulümlerin cezâsını biz değil, Allah verecektir, nasıl ki verdi. Nâmına hareket ettiğiniz Salîb'iniz çekiç oldu da beyninizi parçaladı.

* * *

Zâbitten ayrıldıktan sonra, "Sarayiçi" denilen mezbaha-i İslâmı da görmek istedik. Hıristiyanlığın kurûn-ı vüstâdaki mezâlimini gölgede bırakacak derecede zulüm ve şenâate icrâgâh olan bu bedbaht adanın yüksek kavakları, ihtiyâr söğütleri mazlûmîn-i İslâm için mersiyeler okuyordu. Bütün o fecâyi'i, bütün bu mersiyeleri denizlere, büyük diyârlara, tâ Bahr-i Muhîtlere kadar îsâle uğraşan, gece gündüz lâ-yenkatı' tayy-ı merâhil eden "Tunca"nın ise ne mâtemli, ne kîndâr cereyânı vardı! Oturup onun mâtemine hemdem olmak istedim.

İslâm kanından hâlî bir parça toprak aradım. Ne mümkün! Ağaçlardan bile hûn-ı şehîdân damlıyordu. Şimdi artık kendimi gâib etmiş, Tunca'nın giryelerini dinliyordum:

– Ey zâir! Salîb'in benim sâhillerime akıttığı bu İslâm kanları heder olacak zannetme. Ben bunların her damlasından fırtınalar icâd edeceğim. Böyle çalkana çalkana tâ deryâlara, Bahr-i Muhîtlere kadar gideceğim, mütemâdiyen gideceğim. Anadolu'nun gunûde sâhillerini, Afrika'nın, Arabistân'ın kumlu kıyılarını, Hindistan'ın hârr u âteşîn sâhillerini bu İslâm kanlarına boyayacağım. Bütün o sâhillerde ekilen fidânların usâre-i hayâtı bu hûn-ı mazlûmîn olacaktır…

– Ey mâtemli, kînli Tunca! Senin gibi ne kadar nehirler var ki senelerden, asırlardan beri o büyük deryâlara İslâm kanı naklediyorlar!...

* * *

Bütün mevcûdiyetimi derin bir teessür kapladı. Bu sahne-i fecâyi'de daha fazla duramayacağımı anladım. Fakat Edirne'nin neresi fecâyi'den hâlî? Her köşesinden mâtem fışkırıyor, her noktasında bir levha-i giryân nazarlara çarpıyor.

Hükûmet önünden geçiyorduk; dört kadın hükûmetten çıkıyordu. Bîçâreler, henüz mezârdan çıkmış gibi bir halde idiler. Arkalarında kahr-ı esâret ile kararmış bir parça kefen ile ayaklarında teneşir tahtasından koparılmış birer nalından başka nasîbe-i hayâtları yok idi. Yüzleri ise mevtin nişâne-i fenâsıyla sörpümüştü: Gözlerin feri uçmuş; göz kapaklarının kalkmaya mecâli kalmamış, nazarlar yere düşmüş; dudaklarda kandan, hayattan eser kalmamış… Dört canlı cenâze sendeleye sendeleye çıktılar. Beş, on adım gittiler. Dermânsız dizleri büküldü; çöktüler.

– Vâlideler nerelisiniz?

– Edirne köylerinden oğlum.

– Ne için dolaşıyorsunuz burada?

– (Mezârdan gelen bir sesle) Hükûmetten ekmek parası ile başımızı sokacak bir yer istedik. Ne yapalım, gâvur geldi, kocalarımızı, evlâdlarımızı kesti, evlerimizi yaktı, şimdi sokaklarda kaldık. Ne yiyecek bir lokma ekmeğimiz, ne de başımızı sokacak bir damımız var. Hükûmetten beş on para istedik, Belediyeye yolladılar. Kazılı duran mezârımıza kadar zahmet edip de bizi götürseler… Çok iyi olacak.

– Merâk etmeyiniz vâlideler, şimdilik şununla birkaç gün geçininiz, hükûmet size yiyecek de verecek, evler de yapacak. Gâvurun elinden kurtulduğunuza şükrediniz.

– Çok şükür evlâdım Allah kurtardı. Fakat hiç kimsemiz kalmadı.

– Merâk etmeyiniz vâlideler, bütün millet sizin evlâdınızdır. Sizi ne aç bırakırlar, ne de susuz.

Ferdâsı gün birlikte şehri dolaştığımız burada Sadrıa'zam Paşa ile birâderi Paşa'nın vekîl-i umûrları tesâdüf ettiğimiz bütün kadınlara avuç avuç para dağıtırken bu bîçâreler de birer aylık zahîrelerini almışlardı. Fakat Edirne'de böyle evlâdsız, yurtsuz kalan ne kadar bîçâregân vardı! Maamâfîh tesâdüf eden hiçbir kadın boş bırakılmadı. Zavallılar para almaya alışmamışlar; aç, çıplak, yalınayak oldukları halde istiğnâ gösteriyorlar, alırken de yüzleri kıpkırmızı kesiliyordu.

H[ha].

SAFAHÂTLAR MUHARRİR-İ MUHTEREMİ MEHMED ÂKİF BEYEFENDİ'YE

Dimetoka'dan:

8 Ağustos 329

Ey Muhterem vücûd,

"*Safahât*" larını okuyor, tekrar tekrar okuyor, okudukça ağlıyoruz. Ne söz onlar, ki okuyanların tâ kalbgâhına te'sîr etmekte, intikām hislerini çalkalandırmakta;

Ne o nazmlar, ki kārîînini yerinden oynatmakta, kulûb-ı müslimîni ağlatmakta, sızlatmaktadır.

Var ol; fakat, var oldukça da yaz; yaz da bizi, biz bîçâregânı, muhtâc-ı irşâd olan bîvâyegânı uyandır.

İsteriz ki, sizin âteşîn kaleminiz Bulgar ve Hıristiyanlık mezâliminin musavvir-i dâimîsi olsun;

İsteriz ki, o elvâh-ı fecîa-i musavvere, değil yalnız kitaplarda, fakat, etrâfı siyâh çerçeve ile çevirilmiş olduğu halde gazete sütûnlarında görülsün, bu sûretle kitap okumaktan istiğnâ eden, fakat gazete havâdislerine teşne olan bazı satıhbînânın da nazarına çarpsın ve bu gibileri uyandırsın.

Yazılarınız, kemâl-i iftihârla arz ederiz, İslâmlar arasında muhabbeti, ittihâdı te'mîn ediyor. Binâenaleyh bu saâdeti te'mîn eden kaleme bizler, biz İslâmlar medyûnuz.

Size orduda İslâmiyet hissinin, İslâmiyet'in fikir ve muhabbeti[ni]n günden güne tezâyüd eylemekte olduğunu arz ve tebşîr etmekle kesb-i şeref eder ve devam-ı muvaffakıyyâtınızı eltâf-ı Sübhâniyyeden istid'â eyleriz.

Dimetoka

Hukūk Müşâviri	Erkân-ı Harb Yüzbaşı
…	…
Erkân-ı Harb Yüzbaşı	Erkân-ı Harb Yüzbaşı
…	…

[411]

SİYÂSİYÂT

İCMÂL-İ SİYÂSÎ

Düvel-i Muazzama her ne kadar kendilerini mü'telif, müttehid ve her şeyi yapmaya muktedir göstermek istiyorlarsa da her gün, belki her sâat hakīkī ve bâtınî za'f ve nâtüvânlıkları daha ziyâde tezâhür etmektedir. Bunun da en birinci ve hakīkī sebebi Düvel-i Muazzama arasında i'tilâf ve ittihâd-ı bâtınî olmamasıdır. Bunlardan her biri zâhiren müttehid ve müttefik görünmekle beraber bâtınen başka başka ve mütezâd menâfi' peşinde koştuğu için ittihâd ve ittifâkın istilzâm ettiği kat'î karârlara sıra gelince ihtilâf ve tezâdd-ı bâtınî zuhûr ederek hareket ve faâliyyetten mahrûm kılıyor. Eğer bu miyânda cesûr ve faâl bir devlet çıkıp da Düvel-i Muazzama'yı yeni bir hâl, yeni bir hâdise karşısında bırakmakla muhtelif ve mütezâd menâfiinin çarpışmasına meydân açarsa, Düvel-i Muazzama'nın yegâne düşünceleri bu kadar mütevahhiş bulundukları o çarpışma ihtimâlini bertaraf etmeye ve yeni hâdiseyi tesviyeye sarf-ı ihtimâm etmekten ibâret kalıyor. İşte şu hâlet-i rûhiyye Düvel-i Muazzama'yı "emrivâki'" esîri etmiştir. Artık hukūk-ı beynelmilel, kavâid-i düveliyye her nevi' kudret ve kıymetini gāib etmiştir. Bunların yerine "emrivâki'ler" kāim olmuştur. Yeni bir hâdisenin vukūu esnâsında Avrupa artık bu hâdisenin hukūk ve kavâid-i beynelmileliyye ile derece-i nisbet ve tevâfukunu düşünmüyor. Yegâne düşünülen nokta, şu hâdisenin Düvel-i Muazzama'yı çarpıştırmadan tesviyesidir.

Hayât-ı beynelmileliyyede yeni zuhûr eden, kendisini kendi menâfiini düşünen ve hatt-ı hareketini isâbetle ta'yîn etmek isteyen her millet tarafından kemâl-i ehemmiyet ve dikkatle mütâla'a ve tedkīk edilmesi lâzım olan şu hal bilhassa Balkan Muhârebesi esnâsında icrâ-yı te'sîr eyledi.

Muhârebeden evvel Düvel-i Muazzama tarafından "statüko"nun behemehâl muhâfaza edileceği, netîce-i muhârebeden sarf-ı nazar Balkan harîtasında hiçbir tebeddül ve tegayyürâta meydân verilmeyeceğini alenen ve resmen i'lân ettiler. Halbuki biraz geçmeden yine aynı devletler "emrivâkii" kabûl etmekte ve gāliblerin iddiâsını tervîc ederek evvelki beyânâtlarından udûl eylemekte aslâ beis görmediler. Zâten başka sûretle de hareket edemezlerdi. Zira "statüko"nun muhâfazası hakkında aralarında vukū' bulmuş olan i'tilâf sırf zâhirî idi. Hakīkat-i halde aralarında birçokları statükonun bizim düşmanlarımız lehine ihlâl edilmesi tarafdarı idiler. Londra'da bir sulh konferansı teşekkül etti, bu kere "emrivâki'" îrâs etmiş olduğu bütün netâyicin tesviyesini yine aynı Düvel-i Muazzama zâhirî bir i'tilâfla kendi üzerine aldı. Bir takım karârlar kabûl edildi. Sulh-ı umûmînin iâdesi tahakkuk etmiş gibi oldu.

İşte tam bu sırada Bulgaristan Avrupa'yı yeni bir "emrivâki'" karşısında bulundurmak istedi. Ziyâde yer, mülk kazanmak niyeti ile eski müttefikleri ile muhârebeye girişti. Bu hareketi Londra Sulh Konferansı'nı fiilen alt üst etti. "Emrivâki'" esîri olan Avrupa ses bile çıkarmadı. Lâkin bu kere "emrivâki'" kendisini îkā' edenin değil düşmanlarının lehine olarak çevirildi. Bulgaristan mağlûb oldu. Bu miyânda müteyakkız ve mütebassır Romanya Avrupa'nın her nevi' hareketten muattal kaldığını pek a'lâ takdîr eylediği için Bulgaristan'ı istîlâ ederek "yeni bir emrivâki'" ilâve etti. Avrupa susuyordu, kelime-i vâhide bile çıkarmıyordu. Düvel-i Muazzama'nın gözü önünde Bükreş Konferansı teşekkül etti ve Londra Konferansı'nın bütün mukarrerâtını yeniden alt üst etti. İki devlet –Rusya ve Avusturya– buna karşı i'tirâz etmek istedilerse de Düvel-i Muazzama arasında "emrivâkie karşı" ittihâd ve ittifâk olmadığından muvaffak olamadılar.

İşte tam bu sırada idi ki Osmanlılar da –"emrivâki'" îkā'ı, başkalarının mülkünü gasb niyeti ile değil– kendi mâl-ı meşrû'îlerinin hiç olmazsa bir kısmını istirdâd etmek maksadı ile Edirne'ye doğru yürüdüler.

Bu defa levha değişti. Düvel-i Muazzama'nın şeref ve haysiyet hisleri kabardı. Parlamentolarda, kürsî-i hitâbetlerde bize karşı yıldırımlar yağdırıldı. Ve müşterek bir nota takdîm edildi. Bu kadar "emrivâki'"lere karşı serfürû ederek kendi eli ile bile Londra Sulh Konferansı'nı keen-lem-yekün bir hâle vaz' etmiş olan Avrupa bu kere bize hitâben mezkûr konferansa riâyet lüzûmunu ihtâr etti. Avrupa tarafından böyle bir hareket hem gülünç hem de menfûrdu!

Yalnız zannediliyordu ki iş Osmanlılığa ve Müslümanlığa âid olduğu için bir taraftan Avrupa'nın vicdân-ı umûmîsi böyle menfûr bir hareketi te'yîd eyler diğer taraftan öteden beri hakkını teslîm etmek meskenetine alışmış olan Bâbıâlî de gevşeklik ibrâz eder. Halbuki bu kere bütün Osmanlı milleti ve ordusu ile beraber Devlet-i Osmâniyyenin başında bulunan zât-ı muhteremin de böyle bir meskenete râzî olmayacağı gibi Avrupa vicdân-ı umûmîsinin de bu kadar açık bir zulmü te'yîd edemeyeceği muhakkaktı. Sadrıa'zâm Paşa müşterek notayı kemâl-i nezâketle, lâkin aynı zamanda menfûr ve iğrenç olduğunu ifhâm ettirmekle beraber reddetti. Avrupa vicdân-ı umûmîsi de zâlim ve hûnhâr Bulgaristan için Avrupa'nın bu kadar açık bir zulüm irtikâb etmesini tasvîb etmedi. Tehdîdler, yıldırımlar suya düştüler?. Bir aralık Rusya'nın müsellahan vilâyât-ı şarkıyye cihetinden müdâhale edeceği söylendi. Halbuki Avrupa'nın adem-i muvâfakati önünde böyle bir müdâhalenin gayr-i kābil-i icrâ olduğu âşikârdı. Zirâ Rusya'nın vilâyât-ı şarkıyyeye doğru yürümesine cevâben bizim de bütün Bulgaristan'ı istîlâ edeceğimiz muhakkaktı: Rusya bu münâsebetle Bulgaristan'ı bizim elimizden kurtaramazdı. Vilâyât-ı şarkıyyeye gelince Rusya'nın o tarafa hücûmu diğer alâkadâr devletlerin de müdâhalesini celb edecekti ve bilâhare umûmî ve azîm ihtilâlin zuhûru bedîhî idi. Bu ise ne Rusya'nın, ne de bütün Avrupa'nın işine gelir bir hal değildi.

İşte böylece iş dolaşa dolaşa bir tazyîk-ı mâlîye müncer kalmıştır. **[412]** Rusya'nın bizi Londra Sulh Konferansı'na icbâr ettirmek için Düvel-i Muazzama'dan bize karşı bir tazyîk-ı mâlînin icrâsını taleb ediyor. Rusya'nın böyle bir talebi başkalarının eli ile ateşten Islavlar için kestâne çıkarmak kabîlindendir. Zirâ Rusya'nın, değil bize verecek kendisine bile kifâyet edecek parası yoktur. Bizim kadar belki daha ziyâde o da diğerlerine muhtâcdır. Tazyîk-ı mâlî icrâsı dönüp dolaşıp fakr-ı mâlîye dûçâr olan bütün devletlerin mercii olan Fransa'nın üzerine tahmîl ediliyor. Fransızlar ise –sırf Islavlık

âmâline hizmet için ve kendilerinin hiç bir menfaati olmadığı halde böyle bir vazîfeyi îfâ edecekleri pek meşkûkdür. Zirâ bundan en evel ve en ziyâde mutazarrır olacak bizzat Fransızlar'dır. Fransa'nın bugün Osmanlılıkta birkaç milyar parası vardır. Osmanlılık Fransa sermâyesi için azîm bir sâha-i tatbîkāttır. Neden ve hangi bir mülâhazaya ibtinâen Fransızlar bu kadar menfaatlerden kendilerini mahrûm, bu kadar zararlara tahammül ederek Bulgaristan'ın keyfi için azîm bir cinâyeti irtikâb etsin! Binâenaleyh tazyîk-ı mâlînin de suya düşeceği muhakkaktır. Yalnız elverir ki biz müttefik ve azimli olalım; birkaç zamandan beri âleme irâe ettiğimiz ittihâd ve ittifâkı ihlâl etmeyelim. İslâmiyet Avrupa'da garîb ise de, Hazret-i Allah gibi bir hâmî-i muazzamı vardır. Belki son dûçâr olduğumuz felâketler, işlemiş olduğumuz günâhların, içimize sokulan o menfûr, o kātil nifâk u şikākın bir cezâsı idi. Fakat bu kadar akıtılan ma'sûm kanlar hetk edilen nâmûslar, münkalib-i remâd olan hânümânlar… Artık kâinâtı bile titretti, gazab-ı ilâhîyi mûcib oldu. Bu gazab-ı ilâhînin tecellîsidir ki bugün bütün vicdân-ı beşeriyyet düşmanlarımızı tel'în ediyor. Biz hakkımıza sığınarak onu müdâfaada metîn ve müttehid olalım.

Ahmed Agayef

TENKİD VE TAKRÎZ

MEDENİYET-İ İSLÂMİYYE TÂRÎHİ'NİN HATÂLARI*[1]

Asıl taaccüb olunacak cihet şudur: Müellif, "Bu siyâset (kan dökme siyâseti) saltanatlarının kesb-i tahakküm etmesine yaradı." diyerek Benî Ümeyye hükûmetinin kan dökücülüğünden bahsettikten sonra sözüne devamla: "Artık, bu Emevîlerden sonra hükûmet süren Abbâsîler ve saire için de âdet, kānûn oldu." diyor. Kāri'ler pek a'lâ bilirler ki, müellif kan dökücülükten değil, cevr u zulmden bile Abbâsîler'i tebriye etmektedir. O halde yukarıki sözleri; dâî-i tenâkuz mudur, yoksa bir taraftan hükûmet-i Abbâsiyye'yi kurtaracağım derken öbür taraftan mahkûm mu edivermiştir? Hayır, hayır, vallâhi bu ihtimâllerin ikisi de değil; bu da müellifin ancak kendinin asıl menvî-i zamîrine, gizli gizli telkīn etmek istediği fikirlerine, taviyyet-i mesleğine vâkıf olanların fark edebileceği hîleler cümlesindendir.

Vâlîlerin Cevri

Müellif, bu ünvân altında Emeviyye vâlîlerinden sâdır olmuş türlü türlü cevr u şiddetten bahsediyor. Biz, bunlardan bazılarını zikredeceğiz ve hakîkati göstermeye çalışacağız.

Müellif vâlîlerin zulmünden dem vururken diyor ki:

"Vergi borçlarını te'diye etmek üzere makām-ı vilâyete mürâcaat edenlerden, tahsîldârlar bir kısım meblağı da kendi hesâblarına alırlar ve resm-i mukannenin bundan ibâret olduğunu dermiyân ederlerdi."

(İkinci cild, sahîfe 22. Hâmişte de Ebî Yusuf'un *Kitâbü'l-harâc*'ına istinâd ediliyor. Sahîfe 62)

Ey fâzıl müellif, diyânet ve istiklâl-i vicdân nâmına yüreğinden bir âvâze-i irşâd duymuyor musun? Bu kadar açık, bu kadar fâhiş bir yalanı açıktan açığa ne cesâretle yazabiliyorsun? Kādî Ebû Yusuf, Benî Ümeyye vâlîleri hakkında dudağını bile kıpırdatmamıştır. O *Kitâbü'l-Harâc*'da Hârûnü'r-Reşîd'in vâlîlerinden ve vergilerin cibâyetindeki sûiisti'mâllerinden bahsediyor. Ne hâcet Kādî-i müşârunileyhin bu kitabı elimizdedir; Mısır'da tab' olundu, elden ele, dilden dile dolaştı.

Müellif diyor ki:

"Ebû Yusuf'un Hârûnü'r-Reşîd'e defterdârların hatt-ı hareketine dâir tavsiye ve nasîhat yollu söylediği sözler arasında tahsîldârların usûl-i cibâyetini gösteren şeyler de vardır. Kādî-i müşârunileyhe diyorlar ki: "Haber aldığıma göre vâlîlerin etrâfında bir sürü adamlar bulunuyormuş. Bunların bir kısmı, lüzûmlu takımdan olduğu halde bir alayı da nasılsa oraya kadar sokulmaya yol bulan kimselermiş ki bunlarda hayır ve salâh nâmına bir şey aramamalı imiş. İşte vâlî bu adamlardan hayır bekler, meded umar, kendilerini öteye beriye saldırırmış, zimmetleri filân bunlarla toplarmış. Halbuki bu adamlar, hıfzına me'mûr oldukları şeyleri saklamazlar, sonra sarfı tarafına da yaklaşmazlarmış; onlara göre vazîfe: Harâc yahud emvâl-i mîriyye nâmına hemen toplamaktan ibârettir. Bu gāyeye erişmek için "ehl-i harâcı" medyûnîni güneşte bırakırlar ve temizce dayak atarlarmış; üzerlerine akreb asarlar, herifleri ibâdetten bile alıkoyacak derecelerde tazyîk ve takyîd ederlermiş. Bunlar büyük işlerdir, gayretullâha dokunur, Müslümanlığa lekedir." (İkinci cild: Sahîfe 22-23. *Kitâbü'l-harâc*'a müsteniden: Sahîfe 61 ve 62.)

Allâh Allâh!... Acaba kulaklar bundan kaba bir tarz-ı telbîs, duymuş mudur: Kādî Ebû Yusuf; Hârûnü'r-Reşîd'e vâlîlerinden şikâyet ediyor, reâyâdan cibâyet-i emvâl esnâsında irtikâb ettiklerini işittiği seyyiâtı Halîfe-i müşârunileyhe beyân ediyor, hâli anlatıyor; öbür taraftan bizim müellif-i fâzıl, hazret-i Kādî'nın bu sözlerini alıyor da bize Benî Ümeyye vâlîlerinin sapıklıklarını, tuttukları yanlış yolları anlatmak için ma'rız-ı istişhâdda ortaya sürüyor.

–devam edecek–

"Tevsî'-i Tıbâat" Matbaası
Bâbıâlî karşısında

H. Eşref Edib

* Başı 187'nci nüshada.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.
İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde dâire-i mahsûsa
İhtârât
Abone bedeli peşindir.
§
§ Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.
§
Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.
§
Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.
§
Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl: H. Eşref Edib والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

4 Eylül 1913 | 2 Şevval 1331 | Perşembe | 22 Ağustos 1329 | Cild: 10 - Aded: 260

FELSEFE

KADÎM İRAN'DA DİN

İslâm'da mezâhib-i muhtelifenin zuhûruna İran ve Hind dinleriyle Yunan-ı Kadîm mesâlik-i felsefiyyesinin pek çok yardımı olmuştur. Hatta iddiâ edebiliriz ki İran rûhu İslâmiyet'e karışmamış olsaydı, Müslümanlığa bu derece hurâfât girmiş olmayacaktı.

Cenâb-ı Risâlet-penâh, [1](بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ ليلها كنهارها) hadîs-i kat'îsiyle İslâmiyet'in ne kadar sâde ne kadar bülend ve ne derece hürriyet-perver bir din olduğunu i'lân etmiş olduğu halde, müslümanlar arasına sokulan bir kısım yabancılar, an'anât-ı irsiyyelerinden yüklenip getirebildikleri esâtîrî hurâfeleri bu dine karıştırmaktan bir zevk almışlar, belki de bu sûretle asır-dîde an'analerini deviren dinden intikām almak sevdâsına düşmüşlerdi. Bu gibi hurâfelerdir ki İslâmiyet'in sâdegî-i ulvîsini gayr-i nâfiz dimâğlardan saklamış, onu ma'âyib-cû nazarlara bir enmûzec-i garâib hâlinde arz eylemiştir.

İran'ın livâ-i İslâm altına sığınan bilâdındaki insanlar, edyân-ı kadîmelerinin an'anât-ı irsiyyesini unutamamışlar, İslâmiyet'e o an'anelerle birlikte girmişlerdi. Bilâhare Hind ve Yunan-ı Kadîm efkârı da bunlara inzımâm eylemiştir. Mûsevîlerden İslâmiyet'i kabûl edenler ise, Kütüb-i Mukaddese'nin bütün hurâfelerini İslâmiyet'e sokmayı bir vazîfe-i dîniyye telakkī eylemişlerdi.

İslâm'da zuhûr eden fırak-ı dâlle ve mezâhib-i muhtelifenin cürsûmelerini bu yoldaki te'sîrât-ı hâriciyyede aramak icâb eder. İslâm'a en korkunç ve en muhrib sadmeler İran tarafından gelmiş olduğu cihetle bu kadîm iklîmde hükümrân olan din ve mesâlik-i felsefiyye hakkında tetebbuâtta bulunmak her halde fâideden hâlî değildir. Bu yoldaki tetebbuâtın birçok hakīkatlerin inkişâfına sebeb olacağını ümîd ediyoruz.

Rivâyât ve temâsîli kuvve-i muhayyileye âid bulunan esâtîr-i evveliyye (La mythologie) ile kuvve-i müfekkirenin mevlûdü olan felsefe arasında zihnin bir derece-i mütevassıtası daha vardır ki bu da an'ane libâsına bürünmüş olan ve ahlâk, hikmet-i tabîiyye, hikmet-i mâ-ba'de't-tabîiyyenin bil-cümle mesâil-i azîmesine cevap vermek isteyen dînî fikirdir.

Fikr-i dînî, insanların akīdeleri üzerinde hâkim bir mevki' kazandıktan sonra pek çok ve mütenevvi' tahavvülâta ma'rûz kalmış ve nihâyet binlerce mezâhib tevellüdüne meydân açmıştır. Tekâmül-i fikrî târîhinin Hind ve Çin'e âid sahîfeleri tedkīk edilirse bu hakīkati müeyyid vesîkalar görülebilir. Fikr-i dînî İran-ı Kadîm'de daima yüksek ve en hâkim bir mevki' işgāl eylemiştir. Eski İranîlerin efkâr-ı dîniyyeleri –ki en yükseği Zerdüşt tarafından vaz' edilen meslektir– hayât-ı siyâsîlerinin ufûlünden sonra bile unutulamamış, her fırsatta te'sîrât ve âsâr-ı zindegîsini gösterebilmiştir.

Zerdüşt dini Asya'nın büyük bir kısmını istîlâ ettikten sonra İskenderiye Mektebi vâsıtasıyla Mısır ve Yunanistan'a, Babil esâretiyle Yahudiliğe, gnostisizm (gnosticisme) ve Mani mezhebi (manicheismeisme) ile Garba ve Hıristiyanlığa, Karâmıta tâifesiyle fırak-ı dâlleden Hâitıyye ve Hadebiyyeler vâsıtasıyla da İslâmiyet'e kadar sokulabilmiştir.

İslâmiyet'in zuhûru târîhine kadar İran'ın dîn-i kadîmi mevk'-i ikbâlini muhâfaza edebilmişti. Fakat Kādisiyye muzafferiyeti İrânîlerin erîke-i saltanatını alt üst ettiği gibi Zerdüşt dinini de taht-ı ikbâlinden ıskāt eylemişti. Maamâfîh İslâmiyet'in vurduğu darbenin şiddet ve kat'iyetine rağmen Mecûsîlik büsbütün söndürülememiştir. Hind içerilerine kadar sokulan dalları **[414]** oralarda el-ân pâyidâr derin izler bırakmış olduğu gibi İran içlerinde, Bahr-i Hazer sâhillerinde de Zerdüşt'ün itâatkâr tâbi'leri bugüne kadar akīde-i evveliyyelerini muhâfaza edebilmişlerdir. İran'ın dîn-i kadîmine dâir Avrupalılar ancak on yedinci asrın nihâyetlerine doğru bir ma'lûmât alabilmişlerdir. Kat'î ve vâsi' olan bu ma'lûmât Müsteşrik-ı şehîr Tomas Heyd (Thomas Hyde) tarafından i'tâ olunmuştur.

O vakte kadar bu mezheb hakkında Avrupa'da Herodot'un ilk kitabındaki birkaç satırlık yazı ile, Ksenofon'un Zirupedi (gyropedie) ve Plütark'ın Oziris ve İzis hakkındaki eserinden kadîm Piling yazılarından, Eflatun'un rivâyetlerin-

[1] (ليلها كنهارها) olmaksızın, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 22291.

den başka bir menba'-ı ma'lûmât yoktu. Tomas Heyd bütün bu menâbi'-i ma'lûmâtı yokladıktan sonra kanâat-bahş bir netîce istihsâl edememişti. Tomas İran-ı Kadîm dinine dâir en sağlam ve en esâslı ma'lûmâtı müellifîn-i İslâmiyyenin eserlerinde bulabileceğini tahmîn etmiş, tetebbuâtında ilerledikçe zannında yanılmamış olduğunu anlamıştır. Tomas Heyd, kütüb-i İslâmiyyeden ıktitâf ettiği vesâik ve ma'lûmâtı *Verterum Persarum Et Magarum Religionis Historia* ünvânlı kitabında cem' eylemiştir. Maamâfîh bütün bu ma'lûmât hep nazarî idi. Mecûsîlerin asıl kitapları henüz Avrupa müdakkıklarının pîşgâh-ı tetebbuuna açılmamıştı. Avrupa bu mühim hizmeti Fransa müsteşriklerinden Anketil Duperon (Anquetil Duperron)'a medyûndur.

Anketil Duperon 1755 senesinde Hindistan'da vâkı' Gücerât şibh-i cezîresine kadar giderek orada kadîm İrânîlerin mu'tekadât-ı dîniyyesini taşıyan Gebrlerle görüşmüş, ve Pehlû lisânlarını öğrendikten sonra Zerdüşt dinini pek yakından tedkîk etmiş, 1763 târîhinde Fransa'ya avdet ederken beraberinde Pehlevî lisânı üzere yazılmış altı aded kitap götürmüştü.

Bu kitaplar, *İzişne (Yzechne), Vispered (Vispered), Vandidad (Vendidad), Yeşt-sade (Yescht-sade), Sirozi (Sirozi), Bundeheşt (Bondehescht)* isimlerini hâiz olup *Zend Avesta*'nın aksâmından idiler.

İzişte sâniha ve duâlardan mürekkeb bir mecmûa olup 1833 senesinde *Yasna (Yaçna)* nâmı altında Öjen Burnof (Eugene Burnof) tarafından Paris'te tab' ve neşr olunmuştur. *Vispered* risâlesinde ise mahlûkātın başlıcaları ta'dâd edilmiştir.

Üçüncü kitap yani *Vandidad* risâlesi de ateşperestî (mazdeisme) mezhebinin akāid-i esâsiyyesini câmi'dir. *İzişte*, *Vispered* ve *Vandidad* risâlelerinin üçü birden "*Vandidad-Sade*" nâmıyla yâd olunurlar.

Dördüncü *Yeşt-Sade* kitabı muhtelif asırlara âid parçalardan mürekkeb bir risâledir. Beşinci kitap olan *Sirozi* risâlesi Zerdüştîlerin takvîmi mesâbesinde olup her gün okunulması icâb eden duâları muhtevîdir.

Son altıncı *Bundeheşt* kitabı, akāid-i Zerdüştiyyeyi câmi' ve otuz bâba münkasem olup dînî bir ansiklopedi addolunurlar. Bu altı kitabın hey'et-i mecmûası *Zend-Avesta* yani *Kelâmü'l-hayât* nâmı altında yâd olunurlar.

Fakat bu kitapların *Büyük Avesta*'nın bazı parçalarından ibâret olduğu şübhesizdir. Çünkü asıl *Zend-Avesta* kitabının bin iki yüz parça deri üzerine yazılmış yirmi bir aded risâleden mürekkeb olduğu muhakkakāt-ı târîhiyyedendir.

Büyük Zend-Avesta, İskender'in istîlâsına kadar İran'ın Pâyitaht-ı kadîmi olan Perse Polis şehrinde kemâl-i i'tinâ ile muhâfaza edilmekte idi. Fakat İskender-i Kebîr İran'ı istîlâ ederek her şeyi alt üst ettiği zaman, *Zend-Avesta*'nın yalnız ilm-i nücûm ve tıbba âid olan kısımlarını Yunancaya tercüme ettirmiş ve diğer parçalarının ihrâkını emreylemişti. Bugün bize kadar intikāl eden altı parça kitap bu tahrîbden kurtulabilen risâlelerden mürekkebdir. *Zend-Avesta*'da hâlık-ı kâinâta "Ahuramazda" nâmı verilmiş olduğundan Avrupalılar bu kelimeden alarak Zerdüşt dinine Mazdeizm (Mazdeisme) ünvânını vermişlerdir.

Müsteşrik-ı şehîr Öjen Burnof, Hindîlerin *Vedalar*'ıyla (vedas) İranîlerin *Zend-Avesta*larını tedkîk ettikten sonra her iki kitapta kullanılan lehimenin [lehçenin?] Kadîm Sanskrit lisânının müştakkātından olduğunu keşfeylemiştir. Müsteşrik tedkīkātını ilerlettikçe Zerdüşt dininin Hindistan'daki Brahma mezhebinin istihâle etmiş bir şeklinden ibâret bulunduğunu iddiâya kadar varmıştır.

Öjen Burnof diyor ki: "Hindîler tabîata perestiş ediyorlardı. İrânîler ise tabîatın fevkına i'tilâ eylemişlerdir. Fakat bu iki kavmin mezhebi de esâs ve menşe' i'tibâriyle müttehiddir."

Büyük Zend-Avesta'dan zamanımıza kadar intikāl edebilen parçalarda İran dîn-i kadîmine dâir az çok bir şu'le-i tenvîr bulabilmek mümkündür. Fakat en sağlam ve en ziyâde tafsîlâtlı ma'lûmât Fârisîce "*Desâtîr*" ünvânlı bir kitapla yine bu lisânda muharrer "*Debistânü'l-mezâhib*" nâmındaki kıymetdâr eserde mündericdir.

Debistânü'l-Mezâhib, İran'da fikr-i dînînin târîh-i zuhûr ve inkişâfını, Zerdüşt mezhebinin tahavvülât ve şuabâtını, Zerdüşt'ten evvel İran'da hükümrân olan akīdeleri, bilâhare Zerdüşt dininde vukū' bulan tebeddülâtı; vukūfkâr bir zekânın rehberliğiyle; pek güzel tasvîr eylemiştir.*[1]

[415] *Debistânü'l-Mezâhib* Mîrzâ Muhsin-i Keşmîrî nâmında bir zât tarafından te'lîf edilmiştir. Müellif, Hindistan ve İran taraflarında müddet-i medîde seyâhat-i tetebbu'kârânede bulunarak buralarda sâkin olan akvâmın akāid-i dîniyyelerine dâir tedkīkāt-ı amîkada bulunmuş, uğradığı memleketlerdeki halkın an'anâtını tedkīk etmiş, ellerinde bulunan kitapları görmüş, her mezhebin rüesâ ve ulemâsıyla görüşmüş, onlarla uzun uzadıya münâkaşât ve münâzarât-ı ilmiyyede bulunmuş; duyduğu, görüp işittiği şeylerle elde ettiği kitapların mündericâtını mukāyese etmiş ve ancak böyle bir tetebbu'-ı tâb-fersâdan sonra o meşhûr kitabını te'lîfe başlamıştır.

Muhsin-i Keşmîrî *Debistânü'l-Mezâhib*'e şu manzûme-i ma'nîdâr ile ibtidâr eylemiştir:

ای نام تو سر دفتر اطفال دبستان
یاد تو ببالغ حزان شمع شبستان
بی نام تو نا کشته زبان کام عجم را
هر چند بدانند کلام عربستان
باپاد تو دل در بدن عارف سالك
شاهنشه آرام سریر طبرستان
هر راه که رفتم بسر کوی توپیوست
مطلوب وجود تو وهستی طلبستان
در پافته، دریافت که دریافت جزایه نیست
مو بد حق ادیب تو وکیتی ادبستان

Debistân 1843 senesinde Mösyö David (Davide) ve Mösyö Antoni (Anthony) taraflarından Fransızcaya tercüme ve Paris'te tab' edilmiştir. İngilizceye ise daha evvel naklolunmuştu. Edyân-ı şarkıyye hakkında tetebbuâtta bulunan garb

* İstanbul kütübhânelerinde destres olamadığım bu kıymetdâr kitabı Bursa meb'ûs-ı fâzılı Tâhir Beyefendi'nin kütübhânesinde bulabilmiştim. Tetebbuâtımda bana rehberlik eden bu muazzam eserden; müşârunileyhin lütufkârlığı sâyesinde pek çok istifâde etmiş olduğum cihetle; burada kendilerine karşı medyûn- bulunduğum vecîbe-i şükrânın tekrarını bir vazîfe-i vicdâniyye addediyorum. M. Ş.

hükemâsı, bu kitabı mevsûk bir me'haz olarak kabûl eylemişlerdir. –devam edecek–

M. Şemseddin

MAKĀLÂT

DÜŞÜNDÜKLERİMDEN…

Bugün safahât-ı fecâyiinin birer şâhid-i nâlânı olduğumuz harb-i hâzırın enzâr-ı teessürümüz önünden müstehzî bir sîmâ-yı kahhâr göstererek tebâudunu görür gibi oluyoruz.

Kalblerimizde derin acılar, zehirli cerîhalar hâsıl eden bu felâketli harbi azimkâr teşebbüslerle tazmîn için daima tahattur etmeliyiz. İnhizâmımızı ihzâr eden esbâb ve avâmilin teşrîhini burada zâid görürüm. Çünkü ta'dâdı nâ-kābildir. Yangın birçok ilel ü esbâbın taht-ı te'sîrinde tevsî'-i tahrîbât eder, fakat sebeb-i yegâne bir âteşpâre-i gaflet ve nisyândır. Binâenaleyh esbâb-ı inhizâmımızı taharrî için kilometreler kat'ına birçok tedkīkāt ve taharriyât külfetine hâcet yok. O hepimizin benliğinde yaşar; bizi sevk ve idâre eder yegâne ifrîttir; müttehiden mes'ûd yaşamak azm-i millîsinin kıymetini takdîrdeki aczimizi, hayât-ı millîyi pâyidâr ve inkişâf ettirecek avâmil ve müessirâtın telkīn ve tatbîkindeki gafletimizi, idrâksizliğimizi, tevhîd, tezyîd, hatta teşcî' eden cehâlet-i âlimâne.. merdûd benlik…

Bir marazın pençe-i bî-rahminde inleyen bir marîzin teşhîs-ı illeti ile çâre-i tedâvîsi için ictimâ' eden etibbâ marazın ihtilâtâtını tedkīkten ziyâde asıl marazı, ilel-i tâliyyeyi tevhîd eden derdi teşhîs, def' ve teb'îde azmeder. Hayatın ölümle pençeleştiği böyle bir buhrânda mesleğine âşık hiçbir tabîb tasavvur edilemez ki marîzin kılığında kıyâfetinde tatbîk edeceği usûl-i tedâvîye te'sîri olamayacak sâir husûsâtta meşhûdu olacak kusûrların tedkīk ve tenkīdiyle iştigāl etsin. Onun yegâne hedefi, bütün endîşesi, dimâğının faâliyet-i dakīkası bir noktaya müteveccihtir: Asıl marazı bulup mahvetmek…

Bu milletin, marîz, felâket-dîde unsur-ı bedbahtın sıfat-ı kâşifesi yoktur, bî-şekildir, nakş ber-âbdır, her ân mütehavvildir, ma'lûldür. Milletin sevk ve idâresini dûş-ı hamiyyet ve kifâyetlerine alan evliyâ-yı umûr hazerâtına terettüb eden ilk vazîfe bu ma'lûl ibre-i bukalemunu yakalayıp azm-i millî noktasında tesbît etmektir.

Buna muvaffakıyet iki kelimenin kalblerimizde ihsâs etmesi lâzım gelen ma'nâ-yı tâmm u şâmili lâyık olduğu mertebe idrâk ve tebcîl ile ona habl-i metîn-i ilâhî gibi bütün mevcûdiyetimizle sarılmakladır: Mektep, kışla… Kable'l-inkılâb riyâ, müsâmaha, atâlet gibi birçok i'tiyâdâtla telvîs ve tefhîm edilen, ba'de'l-inkılâb müteheyyic, fakat muğfil sevinçler, ihtirâslar, haksız, bî-lüzûm tarafdarlıklar, sûizanlar, adem-i i'timâdlarla çalkanan bir muhît-ı teessürün içinde ihtiyâcımızla mütenâsib sûrette tensîk ve tathîr edilemeyen bu iki müessese, pek derin bir endîşe-i ferdâ ile, esâslı kat'î bir teşebbüs-i vatan-perverâne ile evlâd-ı memlekete gavgā-yı hayâttaki muzafferiyât-ı dâimeyi te'mîn edecek; nazariyâttan ziyâde amelî bir sûrette ma'lûmât-ı lâzime iktisâb ettirecek; hayatın arasıra göstermek istediği kahhâr mâni'alara, bunaltıcı, korkutucu, me'yûs edici fırtınalara bir darbe-i azimle, bir sille-i irfânla mukābele edecek silâh-ı irfân ve metânet bahş edecek bir tarz-ı ekmelde ıslâh ve tensîk edilmelidir. Tâ ki mekâtibin şümûs-i irfân u fazîleti ile kışlalar tenevvür etsin; maârifin envâr-ı rehâkârıyla mevcûdiyetini, insanca yaşamak lezzetini idrâk edecek millet fevk-ı serinde kışlalarının gözler kamaştıran şa'şaa-i şevket ve azametini samedânî bir iştiyâkla, lâhûtî bir îmânla pür-vakār u haysiyet görmek lüzûm-ı hikmetini teslîm etsin, bundan derin bir zevk-ı ebedî duysun…

Nâ-kābil-i i'tirâz hakīkatlerdendir ki, her ferd âgūşunda büyüdüğü ebeveyninin, **[416]** ikmâl-i tahsîl ettiği mektebin yaşadığı muhîtın te'sîr ve telkīniyle dimâğında, bütün benliğinde tahassul ve temerküz eden fikirden ibârettir. İyiliğe, kötülüğe, korkaklığa, riyâya, sıdka, kizbe hâsılı mehâsinden, maâyibden her hangi birine bizi koşturan kuvvet birçok avâmil ve müessirât tahtında kesb-i kuvvet ve salâbet eden işte o fikr-i sâbittir, bütün benliğimizdir. Bir mahşer-i ezdâd olan mevcûdiyetlerin tevhîdi kābil olmadığından bir kitle-i âhenîn ve âhenkzâr teşekkül edemeyeceği tabîîdir. Binâenaleyh reng-i millîyi, emel-i milleti temsîl edemeyecek kadar Şarka, Garba, teceddüde, muhâfazakârlığa, dine, dinsizliğe, ifrâta, tefrîte … mütemâyil, vifâk u ittifâkın lüzûmundan gāfil hâsılı perîşân-hâtır bizler şu hâl-i gaflet ve teannüdümüzle kat'iyyen isbât ediyoruz ki bir hedefe doğru metîn, müteyakkız hatvelerle pür-emel ilerlemek azmiyle sâhib-i program bir millet olamıyoruz.

Programsız millet ise ne yaptığını bilmez; efrâdıyla teşrîk-i mesâî edemez. Her teşebbüs-i hayr bir darbe-i âharla akīm kalır. Çünkü herkesin hedefi ayrıdır. Çünkü kuvâ-yı millet dağınıktır.

Artık, bu dağınık nümûneyi bir yere toplamak, efkâr-ı mütezâddeyi vazîfe-i vataniyye karşısında tevhîd etmek, milletin rûhuna, feyizli, pâyidâr bir inkişâf vermek lüzûm-ı kat'îsi nâ-kābil-i i'tirâz bir mâhiyeti şeklinde olduğunu i'tirâf etmek icâb ediyor.

Bunun için yapılacak teşebbüs serî' ve kat'î olmalıdır. Zirâ münâkaşaya, tenkīde, takbîha zamanın tahammülü yoktur. İbtidâî mekteplerinin arz edilen şerâit dâhilinde ve ihtiyâc nisbetinde bütün etfâl-i memlekete küşâdıyla maârif muallimlerinin mesâî-i vatan-perverânelerinin tezyîd ve ihtimâmla etfâlin, müsellah birer mekteb-i vatan olan kışlalarda zâbitânın müessir, vatan-perverâne teşebbüsâtıyla kuvâ-yı milleti bütün gençliğiyle, dinçliğiyle temsîl ile askerlerin, medlûlünün bit-teemmül ihsâs ve ilkā ettiği ma'nâ-yı sahîh ve sâlimiyle birer mekâtib-i va'z u nasîhat olan câmi'lerle, bütün efrâd-ı memleketin teyakkuz ve intibâhını da'vet edecek, hayât-ı ictimâiyyemizi delâil-i dîniyye, berâhîn-i akliyye ile esâtîr ve hurâfâttan berî, hâlihâzır fecâyii esâslı olarak, dürûs-i mev'iza ta'kīb ile bütün milletin amelî bir sûret[te] ta'lîm ve terbiyesine bir ân evvel teşebbüs olunmalı ve bu teşebbüs azm-i millî, aşk-ı terakkī ile tetvîc edilmelidir. Bir musîbet bin nasîhatten yeğdir derler. Halbuki dûçâr olduğumuz felâketler bir değil müteaddiddir, elbette bin nasîhatten pek çok ziyâde bizi mütenebbih etmelidir. Hayatta herkes

mesâîsinin mahsûlünü ıktitâf hakkına mâliktir ve buna ekseriyâ muvaffak olunur. Binâenaleyh otuz sene zarfında bir mevcûdiyet-i milliyye göstermeye muvaffak olan bir milletin kalblerimizde açtığı cerîhaları onların ta'n u teşnîiyle değil, esbâb-ı tefevvuklarını, hubb-i millîdeki fazîletlerini tetebbu' ile tedâvîye sa'y etmeliyiz…

Bugün herşeye yeniden ve kemâl-i sür'at ve ciddiyyetle ibtidâr etmezsek; bütün ezvâk-ı mâddiyye ve ma'neviyyeyi ancak uhdemize terettüb edecek vezâifi tâkat-fersâ bir sûrette îfâda bulacağımıza kanâat hâsıl edemezsek; böyle bir çalışmada derin bir hâtır, ulvî bir zevk duyamazsak; böyle bir ahlâk sâhibi olmaya sa'y etmezsek ondan hiçbir vechile ümîdvâr olmaya hak kazanmış olamayacağımızı i'tirâf ve teslîm etmeliyiz….

Mehmed Şükrü

MEKÂTÎB

Avrupa Mektupları:

–4–

İSVİÇRE'NİN LETÂFETİ, UMRÂN VE TERAKKİSİ

Bundan evvelki mektubumda İsviçre'ye geçtiğimi yazmış idim. Hakîkaten bu memleket tabîatin bütün güzelliklerini câmi', şuh, işvekâr bir yer. Her noktası şâirler için bitmez, tükenmez bir menba'-ı ilhâm. İnsan gördüğü menâzır-ı bedîayı şöylece bir tasvîr ediverse tekellüften âzâde bir şiir yazmış, tabîattan muktebes bir levha-i rengîn tersîm etmiş olur. Memleket serâpâ dağlık, serâpâ ağaçlık. Dağlar gurûba yakın şemsin ma'kes-i elvân-ı hazîni oldukça insan kendisini başka bir âlemde zannediyor. Dağlar çok yüksek; hatta zirvelerine çıkmak isteyen bulutlar yorulup yarı yolda kalıyorlar. "Lema", "Ton", "Briyenç", "Kater Kanton", "Konstans" göllerinin sâhillerini tezyîn eden ağaçlıkları arasında aşk ile şebâbın mülâabeleri, mülâtafeleri görülüyor. Sâhilde dilnişîn yalılar, dağlarda latîf köşkler, bağlar, bahçeler, hülâsa bu beldenin her yeri bir levha-i garrâ-yı letâfet.

Avrupa'nın neresinden geçtim ise manzara evvel-bahâr manzarası idi. İhtimâl ki bizim memlekette otlar sararmıştır. Lâkin benim gönlümde keder fırtınaları hüküm-fermâ iken meselâ "Konstans" gölünün sükûn-ı safâ-bahşâsından ne duyabilir idim? Doğrusunu söylemek lâzım gelirse gördüğüm yerleri yalnız gördüm; hiçbir zevk alamadım. Hatta oralarda zevk eden safâ-perestânın hâllerini gördükçe onlar da benim gibi yalnız geziyorlar, yalnız görüyorlar, fakat hiçbir şeyden zevk almıyorlar, zannediyor idim. Çünkü benim başım dönüyor idi. Tabîî kâinâtı da sâkin göremez idim.

Hülâsa herkesin kalbine hücûm eden kavâfil-i neşâta kalbimin bütün kapıları kapalı idi. İstanbul'dan birlikte getirdiğim bir takım hasta hâtırât o vîrân hânenin birer köşesine uzanmış yatıyor, ez-kazâ oraya bir hiss-i neşât girecek olsa o canından bezmiş, dermânsız hastaları râhatsız ediyor idi. Bîçâreler ne tebdîl-i hevâdan, ne de tebeddül-i menâzırdan müstefîd olamadılar. Oldukları yerden çıkamadılar. Çünkü çıkacak hâlleri yok idi. Onun için ben de tabîî bu güzel yerlerin hisse âid olan cihetlerinden bahsedemeyeceğim. Hele Bulgar eşkıyâsının son cinâyât-ı mel'ûnânelerinden sonra benim İsviçre'nin letâfetinden bahsetmekliğim cenâze çıkan bir evde şarkı söylemeye benzer.

Ne ise sözü uzatmayalım; "Cenevre"den "Eviyan"a, Eviyan'dan "Montrö"ye, oradan "Lozan"a, Lozan'dan "Bern"e, "İnterlaken"e, "Lusern"e, "Zürih"e, Zürih'ten "Konstans"a, oradan Münih'e geldim, Münih'te üç gece kaldıktan sonra Berlin'e geçtim. Berlin'de sekiz gün kaldım, şimdi Viyana'dayım.

[417] İsviçre şehirlerini on beş gün zarfında dolaştım. kiminde bir, kiminde iki, üç gece kaldım. İsviçre'nin her tarafı nümûne-i umrân ve terakkī. İsviçre memleket değil, bir çiçek bahçesi daha doğrusu bir çiçek. İsviçre için nümûne-i umrân ve terakkī dedim. Zâten Avrupa'nın neresinden bahsolunsa evvel be-evvel bu sözleri söylemek zarûrîdir. Çünkü hiçbirinde umrândan, terakkīden başka bir şey yok. Bizden evvel buralara gelip gidenler çok söylemişler. Fakat dinleyen olmamış. Ne kadar tatvîl, ne kadar ıtrâ edilse yine netîcesi hiçtir zannederim. Ola ki Cenâb-ı Hak kulaklarımızdan penbe-i gafleti ihrâc buyursun.

* * *

Maârif fevkalâde müterakkī, müteammim. Lozan Dârülfünûnu'nu ziyâret ettim. Dersler ta'tîl edilmiş idi. Fakat Dârülfünûn'un hey'et-i hâzırası oradaki tedrîsâtın nasıl olması lâzım geleceğini gösteriyor idi. Hele Bern Dârülfünûnu'nun mevkii o kadar latîf, binâsı o kadar zarîf idi ki ta'rîf edemem. Binâ şehrin mürtefi' bir noktasında, büyük bir bahçenin içinde idi. Bahçenin tarhındaki intizâm, muhâfazası emrinde gösterilen ihtimâm şudur diyecek söz bırakmıyor idi.

Kapıcının delâletiyle Dârülfünûn'un birkaç dershânesini, müdîr ve muallimîne mahsûs odaları gördüm. İnsan o hâli görünce dârülfünûnun ne demek olduğunu anlıyor. Hey'et-i muallimîne mahsûs oda bir hey'et-i vükelâ odası kadar muntazam ve muhteşem idi. Bu pek tabîîdir. Çünkü bir yerde ki kudret-i ma'rifet takdîr edilir, elbette ehli de tevkîr edilir. Yerlere basmaya utanıyor idim. Çünkü tahtalar bir mir'ât-ı mücellâ gibi idi. Her şeyi mevziinde herşeyi mevkiinde. İnsan zerre kadar bir yolsuzluğa, bir biçimsizliğe tesâdüf edemez. Hülâsa Dârülfünûn, şehinşâh-ı ma'rifetin kadr-i bülendine lâyık bir saray-ı muallâ idi vesselâm. Beni gezdiren adamın kıyâfeti, terbiyesi de şâyân-ı tezkârdır. Ben bu adamı Dârülfünûn'un epeyce bir me'mûru zannediyordum. Hatta Dârülfünûn'dan çıkarken kendisine bir "kart" vermeye lüzûm gördüm, teşekkür etti ve Dârülfünûn'un kapıcısı olduğunu söyledi!

* * *

"Bern"de Târîh Müzehânesi'ni de gezdim. Müze pek o kadar zengin değil idi. Fakat özenmişler, onu bir şekl-i müstahsene koymuşlar. Sanâyi'-i Nefîse Müzesi de zararsız idi. Fakat Târîh-i Tabîî Müzehânesi'ni pek mükemmel buldum.

* * *

"Bern"de başka bir şey de nazar-ı dikkatimi celbetti. Oranın mağazaları Avrupa'nın sâir yerlerinde gördüğüm mağazalara benzemiyorlar idi. Mağazaların üzerinde cesîm apart-

manlar var. Dükkânlar o apartmanların bodrum katı gibi bir şey. Dükkânların önünde halkın gelip geçtiği bir kayıkhâne kapısı gibi nısf dâire şeklinde bir takım kemerleri hâvî idi. Gerek mağazaların, gerek o güzergâhların tavanları da gâyet alçak idi. Hülâsa "Bern"in mağazalarında bir orijinalite gördüm. Bunlar mağaza değil, âdetâ apartmanların altına sokulmuş birer in idi.

Bu hâli görünce Direklerarası'nın eski hâli hâtırıma geldi. O da orijinal bir şey idi. O direklerin yıkıldığına, vesîle-i tesmiye olan hâl-i kadîmin muhâfaza edilmediğine kendi hesâbıma çok teessüf ettim.

Marsilya'dan gelirken bir Fransız'ın bana söylediği şu söz cidden nazar-ı dikkati câlib olmak lâzım gelir. Fransız bana: – Bilir misiniz ben İstanbul'un en ziyâde neresini sevdim? dedi. Cevâben: – Ne bileyim, dedim. Bunun üzerine: – En ziyâde Eyyûb'u sevdim. Bir aydan beridir İstanbul'dayım. On defadan ziyâde Eyyûb' a gittim. Sâatlerce oturdum. Etrâfı vâlihâne temâşâ ettim. Sizi te'mîn ederim ki orada duyduğum zevki İstanbul'un bir yerinde duymadım. İşte orası Şark idi!

Fransız'ın bu sözü söylemeye hakkı var idi, çünkü o memlekette pek çok Beyoğlu, pek çok Tarabya görmüştür. Onun burada aradığı Avrupa'nın mebânî-i muhteşemesi değildir. Her zaman söylediğim gibi burada yine tekrar ederim ki: Biz Şarkın mahsûsâtını muhâfaza etmeliyiz. Yenilik göstereceğiz, Avrupa'ya benzeyeceğiz diye bir takım mefâhir-i milliyyemizi nâbûd etmemeliyiz. Hatta gösterdiğimiz yenilikte bile daima bu kaydı nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıyız. Sonra Şeyhülislâm efendiden ruûs isteyen Molla'ya döneriz.*[1]

* * *

"Bern"in "İnterlaken"de olduğu gibi, Kursal diyorlar, yüksek havadâr bir gazinosu var. Canım sıkıldı, gece oraya gittim. Yokuş çıkarken kendimi lâ-teşbîh Küçük Çamlıca'da zannediyor idim. Bahçeye girip oturdum. Her yer lebâleb dolu idi. Muzika güzel güzel havalar çalıyor, herkes kemâl-i sükûn ile dinliyor idi. Epeyce oturdum; hava aldım. Kadın erkek herkes kendi hâlinde; kimse kimseye bakmıyor idi. Zâten Avrupa'nın her yeri öyle; herkes yanındaki karısıyla, önündeki birasıyla meşgûl. Bazı yerlerde olduğu gibi öyle insanın fotinin ucundan fesinin püskülüne kadar nazar-ı tedkîk ve tefahhusla bakıp o adamın tarz-ı telebbüsünü yahud tavr u hareketini tenkîd ve istihzâ için zemîn ittihâz eden hiçbir meclise, hiçbir kimseye tesâdüf etmedim. Herkes yekdiğerinin hâline nazar-ı lâ-kaydîyle bakıyor; kimse yekdiğerinin hâlinden kendisi için bir sermâye-i safâ, yahud bir zemîn-i istihzâ tedârikiyle meşgûl olmuyor. Hele kadın husûsunda heriflere o kadar gınâ gelmiş ki bir kadın dünyâ güzeli olsa kimsenin tavrında bir eser-i tahavvül husûle getirmiyor! Fakat "Kursal"ı "İnterlaken"de görmeli! Herifler hakîkaten dünyâda cennetin nümûnesini göstermeye karar vermişler; muvaffak olup olamadıklarını bilemem. "Kursal"ın bahçesinde bahçıvanlık san'atının son nümûne-i tekâmülünü göstermişler. Havuzun yanına çiçekten bir sâat yapmışlar. Cidden görmeye sezâ. Gece olup da binânın içinde binlerce elektrik lambaları yanmıyor mu, insan kendisini başka bir âlemde zannediyor. Hülâsa "Kursal"ın gece hâlini ta'rîf mümkün değildir. Mutlakā gidip görmeli.

"İnterlaken"e gelince her tarafı nümûne-i letâfet, her noktası enmûzec-i zarâfet. Geniş bir çayır var (ismini unuttum) dört tarafına muntazam ağaçlar dikmişler; yeşil kanapeler, koymuşlar, kanapelerin üzerine "Ecânibe mahsûstur." ibâresini hâvî **[418]** küçük levhalar rabt etmişler. Ekser zaman gider "Yungfrav" [Jungfrau!] dağına karşı onların yerine oturup o şâirâne manzarayı temâşâ eder idim.

* * *

İsviçre'de diğer zâbitle [sanâyi'le?] beraber bilhassa san'at-ı heykel-tıraşî fevkalâde terakkī etmiş. Gāyet güzel hayvan heykelleri yapıyorlar. Hele cesâmet-i tabîiyyeye karîb ayılar var ki hakîkī ayıdan farkı yok. Bir küçük arslan heykeli gördüm. Heykelin hâvî olduğu dakāik-ı san'at cidden hayretimi mûcib oldu. Kaç frank diye sâhibine sordum. Yüz frank dedi. Yüz frank değil, beş yüz frank bile eder idi. Kışın köylüler bu san'atla meşgûl olurlar, yaptıkları heykelleri mağaza sâhiblerine pek ucuz satarlar imiş. Fakat dükkâncılar bu san'at sâyesinde çok para kazanıyorlar.

Her yerde olduğu gibi burada da ticâret kadınların elinde. Bir şey alınıp parası verildiği zaman mütebessimâne bir edâ ile "Çok teşekkür ederim" sözünü aslâ unutmuyorlar; alınan şey on santimlik de olsa müşteriye karşı daima bu sûretle ibrâz-ı minnetdârî ettikleri gibi dükkânlardan hiçbir şey almadan çıkılsa yine insanı nâzikâne teşyî' ediyorlar.

* * *

"Lusern"de çok kalmadım, orada yalnız meşhûr arslan ile onun civârındaki "Panorama"yı seyrettim. İsviçrelilerin Yetmiş Bir Muhârebesi'nde Fransız yaralılarına karşı gösterdikleri eser-i şefkat ve insâniyeti musavvir olan bu "Panorama" hakîkaten görülecek şey. Tasvîri sonra; çünkü mektup çok uzayacak.

* * *

"Şanhavzen"de "Reyn" nehrinin sukūtunu temâşâ ederken yine yâr-ı cânım Âkif'i andım. Orada tabîat lisâna gel-

* Hikâye şudur: Vaktiyle fuzalâdan biri zamanın Şeyhülislâmı'na hulûl eder. Şeyhülislâm efendi kadr-dân, ma'rifet-perest bir zât olduğundan Molla'ya son dereceye kadar hürmet eder, daima onu yanına oturturmuş. Molla'nın yârânı bir gün kendisine derler ki: – Be efendi dîvâne misin nesin! Sen Şeyhülislâm'a bu kadar hulûl et de hâlâ ruûsun olmasın! Doğrusu taaccüb edilecek şey. Eğer senin yerine başkası olaydı, şimdiye kadar ruûs değil, belki birkaç pâye alır idi… Molla yârânının bu muâhazesini muhık görür. Bir gün yine ber-mu'tâd Şeyhülislâm efendiyi ziyâret ettiği sırada tavsiye-i ahibbâ vechile yüzünü kızdırıp bir ruûs ister. Şeyhülislâm efendi: – Peki Hocaefendi baş üstüne! deyip hemen muâmele-i lâzımesinin icrâsını emreder. Hocaefendi de memnûnen meclisten çıkar. Ertesi günü ruûs tevcîh olunur. Molla hemen binişini giyip teşekküre koşar. Ba'de't-teşekkür her zaman oturduğu yere oturmak ister. Şeyhülislâm efendi Molla'ya: – Hocaefendi siz şimdiye kadar dâhil-i tarîk olmamış idiniz; size mahzâ ilm ü fazlınız hasebiyle hürmet etmekte, yine ondan dolayı sizi sadr-ı meclise ık'âd eylemekte idik. Şimdi dâhil-i tarîk oldunuz; ba'demâ yeriniz orası değil, şurasıdır! diye Molla'ya saffu'n-niâle karîb bir yer gösterir! Bir gün evvel: "Nâz eylesin sipihre o kim bî-niyâz olur" diyen, daima Şeyhülislâm efendi ile bir minderin üzerinde oturan Molla efendi de bir gün sonra hindû-yı zemherîr-dîde gibi (ta'bîre i'tirâz edilmesin) başını binişinin girîbânına çekip burnunu aşağı sarkıtmaya ve bu vaz'-ı infiâl ve mahcûbiyyetle Şeyhülislâm'ın gösterdiği yere oturmaya mecbûr olur.

miş, savt-ı bülend ile şiir okuyor idi, ne fâide ki bende anlayacak kafa yok idi. Sebebini yukarıda söyledim.

* * *

Münih'te Hayvânât Bahçesi'yle müzeleri seyrettim. Hayvânât Bahçesi gāyet güzel idi. İnsan içinden çıkmak istemiyor idi. Her hayvanın beyâbân-ı vahşetteki, meskenini, gārını taklîd etmişler. Ecnâs-ı muhtelifeden bir takım su kuşlarının yaşadıkları mahallerin aynını yapmışlar; el-hâsıl bahçe hem letâfetine doyulmaz bir mesîre, hem de bir târîh-i tabîî dershânesi idi.

Hayvânât Bahçesi'ndeki genç bir adam yanıma gelip gāyet nâzikâne bir sûrette selâm verdi: İstanbullu musunuz, dedi. Evet İstanbulluyum, dedim. Kemâl-i samîmiyyetle elimi sıktı ve bana bahçenin her tarafını gezdirdi. Bu adam bana karşı o kadar hürmet, o kadar muhabbet gösterdi ki ta'rîf edemem. Kendisi Bavyeralı bir mülâzım-ı evvel imiş. Fakat o gün sivil elbise giymiş idi. Kartvizit teâtî ettik. Birbirimizden çok hoşlandık. Pek az Fransızca biliyor idi. Maamâfîh bildiği Fransızca benim için yetişti de arttı bile. O gün başka bir yere gidecek imiş. Bahçeyi gezdirdiği sırada: – Ah ne olurdu bugün işim olmasa idi de size refâkat etse idim? diye belki on defa beyân-ı teessüf etti. Bahçeden çıktıktan sonra beni aldı, Sarây-ı Krâlî'ye kadar götürdü, daha başka yerler de gösterdi. Otelin kapısına kadar beraber geldik. Orada gāyet samîmî ve müteessifâne bir sûrette elimi sıkarak benden mufârakat etti. Çok nâzik, çok terbiyeli bir genç idi. Bana çok hürmet etti.

Hürmete istihkākımdan değil, fakat Avrupalıların terbiyeleri iktizâsından olmalı ki nereye gittim ise hürmetten, muhabbetten, muâvenetten başka bir şey görmedim. bunları başka bir mektubumda yazarım. Hele Berlin'den Viyana'ya gelirken "Prag"dan zevcesiyle bir ihtiyâr adam bindi. Bu adam bana o kadar hürmet, o kadar muhabbet etti ki ta'rîf edemem. Kendisi artık işten çekilmiş ihtiyâr-ı ikāmet etmek üzere Viyana'ya gidiyor idi. Defter-i hâtırâtıma ismini yazdığı sırada isminin altına "Filân ilelebed muhterem Ferid Bey'i yâd edecek, kendisiyle birlikte geçirilen bu latîf zamanı aslâ unutamayacaktır." ibâresini de yazdı. Erbâb-ı yesârdan bir adam imiş. Üç dört vagon eşyası var idi. Bana Viyana'daki adresini verdi. "Avrupaca ne zaman bir işiniz olursa bana yazınız, kemâl-i memnûniyyetle îfâsına çalışırım." sözüyle bana karşı bi'd-defeât cemîle-i hâtır-sâzî gösterdi. Hülâsa cüzdanımda birçok kartlar var, bu kartların sâhiblerinden daima hürmet, daima muâvenet gördüm.

Viyana: **Ferid**

Hindistan Mektupları:

MUVAFFAKIYÂT-I OSMÂNİYYE'NİN HİNDİSTAN'DAKİ İN'İKÂSÂTI:

Bulgarların vahşî ve hûnhâr bir kavim olduklarına artık Hindistan ahâli ve sükkânının hemen her tabakasında kanâat-i kâmile hâsıl olmuştur. Yunan Kralı'nın Bulgar mezâlim ve teaddiyâtı hakkındaki cihân-ı medeniyyete protesto ve şikâyet etmesi üzerine buradaki İngiliz cerâidi "*Kırmızı Çar*" –büyük büyük– ser-levhaları altında Bulgarların vahşet ve mezâlimini enzâr-ı umûmiyyeye arz ve teşhîr eyleyerek efkâr-ı umûmiyyeyi tamâmıyla Bulgarlar aleyhine çevirmeye hiç güçlük çekmediler. Bulgaristan'ın, Bulgarların mahv u inkırâzını, hâk ile yeksân ve nâbûd olmalarını burada herkes samîm-i kalbden arzu ediyor. Hele Bombay, Dehli, Kalküta, Lahor, Allâhâbâd'da intişâr eden İngilizce ve Urdu cerâidi hep bir ağızdan aynı âhenk üzerine ibtinâ-yı makāl edip Osmanlıların evvelce vukū' bulan şikâyâtlarının pek muhık olduğunu edille ve berâhîn ile isbât eyliyorlar. Eğer Osmanlı hükûmet-i hâzırası bu sırada ihtiyâr-ı sükût ve bî-tarafî etseydi, hiç şübhe olmasın ki hal ve mevkiini, Hindistan'da husûsiyle Hind müslümanları nazarında büsbütün gāib edecekti. Her müslümanın a'mâk-ı kalbinde, Osmanlıların harbe iştirâkleriyle, Bulgarlar aleyhinde harekât-ı askeriyye icrâsı için bir hiss-i fevkalâde ve bir harâret-i garîziyye var idi. İngiliz matbûâtının "Osmanlılar ağleb-i zann u ihtimâle göre bu ikinci Balkan Muhârebesi esnâsında bî-taraf kalacaklardır" beyânât ve mütâlaalarından, Hind müslümanları son derece kızıyorlardı. Onlar, Osmanlıların fırsattan istifâde etmeleriyle Bulgar'a karşı ikinci bir harb açmalarını arzu ediyorlardı. Hamd olsun, bir iki gün sonra arzuları hâsıl oldu. Osmanlıların muvaffakıyetini Royter Ajansı haber verdikçe umûmiyetle Hindliler, husûsiyle müslümanların yüzü gülmeye başladığı gibi, Hindistan'da muvakkaten bulunan biz zavallı Osmanlıların da kalblerinde bî-pâyân meserretler doğdu.

Evvelce mağlûbiyetimizden nâşî halkın yüzüne bakamaz iken, sonraları –bu son günlerde– az çok şerefimiz iâde edilmiş oldu ve halkın hürmetini kazanabildik. Artık Osmanlılar hakkında bura müslümanlarının yüreklerinde ne kadar azîm bir hiss-i hürmet ve meveddet hâsıl olduğunu ta'rîf ve tasvîr edemem. Her evde şenlik, her kulüpte şehrâyîn, her yerde şurûb şekerleme tevzî' edilmekte ve çalgılar çalınmaktadır. Bu noktadan hâsıl olan sürûr-ı umûmî pek fevkalâdedir. Matbûât-ı İslâmiyyenin beyânâtı hep **[419]** Osmanlıların bilâ-tevakkuf Kırkkilise, Edirne'yi zabt ve muhâsara ve Sofya'ya hücûm etmelerine ma'tûftur.

Bulgar murahhasının İstanbul'daki teşebbüsâtının boşa çıkmasıyla İstanbul Muhâfızlığı'na bu noktadan beyân-ı teessüf eylemesi Hindistan matbûâtının Bulgarlar'a istihzâ-âmîz makāleler yağdırmasına sebebiyet vermiştir.

Said Halim Paşa'nın bu husûstaki muvaffakıyeti, müşârunileyh hazretlerinin âlem-i siyâset ve diplomaside yed-i tûlâ sâhibi bir zât olduğuna bura ahâlisiyle İslâmları nezdinde sâbit olarak enzâr-ı meveddet ve teveccüh-i umûmîyi kazanmıştır. Hatta İngilizce gazetelerinden *The Bombay Cronicle* Şarklıların zekâ ve dirâyetlerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra Osmanlılar içinde sâhib-i akl ü kiyâset, fetânet ü siyâset ricâlin çokça olduğundan da bahsederek Said Halîm ve İzzet Paşalar hazerâtını delîl olmak üzere ityân eylemiştir.

Osmanlıların "Midye-İnöz" hattını aşıp otuz kilometre daha öteye gidebilmeleri üzerine burada hâsıl olan inbisât ve meserret-i umûmî pek azîmdir. İslâmî kulüplerle cevâmi' ve mesâcid Osmanlı bayraklarıyla donatılmış ve her yerde Osmanlı asâkirinin şerefine ziyâfetler keşîde olunmuştur. Hind müslümanlarının aksâ-yı âmâli bizim kuvvetli ve birbirimizle

müttehid, müttefik olmaklığımıza ma'tûftur. Biz metîn, kavî oldukça şuûn-ı kavmiyye, milliyye ve İslâmiyemizi muhâfaza etmeye muktedir bulundukça aktâr-ı İslâmiyyedeki şeref ve nâmûsumuz daima yüksek mevâkı'de gezecek ve bu sûretle nüfûzumuz artacaktır. Müstağnî bir halde bulundukça, bize âlem-i İslâmiyyet her türlü muâvenette bulunacaklardır.

Bombay mücevher tüccârından ve Seylan Adası ahâlisinden "Vil Kāsım" nâmında muhterem ve servetli bir zât dünkü telgrafları okuduktan sonra, gazeteyi alıp otomobil ile benim bulunduğum hotele gelerek, tebşîrâtta bulundu. Bu kadarla da iktifâ etmeyerek beni ve Osmanlı Şehbenderhânesi'nin Kançıları olan Hasan Basrî Bey'i bu gece taâma da'vet etmiştir. Halbuki birkaç gün evvel bu zâtın iâde-i ziyâretine gittiğim esnâda bana dünkü günde gösterdiği hürmetin yarısını bile etmemiş idi. İşte bundan anlaşılıyor ki, biz kendi meleketimizde güçlü, kuvvetli ve müttehid bir halde yaşarsak değil Hindistan'da bilumum memâlik-i İslâmiyyede şân u şerefimiz artacak ve nüfûzumuz evc-i bâlâya vâsıl olacaktır.

Bura müslümanları istiklâliyetin kıymetini bizden ziyâde takdîr ediyorlar. Bunda zerre kadar şübhe edilmemelidir. Zirâ bit-tabi' bir ni'meti gāib eden kimse o ni'metin kadr ü kıymetini bilir. Onlar kendi istiklâllerini elden kaçırdıkları cihetle bizden daha fazla kıymetini takdîr ederler. Bizler ise bu ni'metin içinde yuvarlandığımız için kadrini bilmiyoruz. (توقدر آب چه دانی که در کنار فراتی)

İçimizde Düşmanlar:

Şunu da arz edeyim ki bizi Hind müslümanları nazarında fenâ ve beceriksiz gösteren Osmanlılar da bu sırada Hindistan'da bulunmakta ve bura müslümanlarının fikrini bizim aleyhimize zehirlemektedirler. Bunlardan biri Cebel-i Bereket Mutasarrıf-ı esbakı bulunup şimdi mütekāid bulunan Arnavud Mehmed Ali Paşa nâmında echel bir heriftir ki, oğlunu gāib ettiğini bahâne ederek buralara dilencilik için gelmiştir. Paşalık lakabını hâiz ve ak sakallı bulunduğu cihetle herkesin merhametini celb edip bir şey koparıyor. Bu herife Osmanlı Şehbenderhânesi'nde tesâdüf ettiğim gibi, rezâletlerini de bana haber veren Başşehbender'dir. Ümîd ederim ki sırf devlet ve millete hayr-hâhâne olarak arz eylediğim bu ma'rûzât, evliyâ-yı umûrun nazar-ı dikkatlerini celb eder de icâbına bakılır.

Sâbık Şehbenderin Vedâ' Merâsimi:

Bombay Başşehbender-i sâbıkı Ca'fer Beyefendi, burada Osmanlıların şerefine dokunan bir oyunun sinematografta oynanmasını men' ettiği gibi diğer şâyân-ı ehemmiyyet muvaffakıyetleri de vardır. Fakat müsâade-i âlîleriyle şunu da arz edeyim ki eğer muhârebe esnâsında iâne toplamak veyahud Hazîne eshâmını satmak için gereği gibi çalışaydı bugün Hind müslümanlarından bir iki milyon lira elde edilebilirdi. Bu husûstaki ihmâlleri cidden şâyan-ı tenkīddir. Bana karşı –şahsıma– son derece lütufkâr oldukları halde bu kusûrlarını tenkīd etmeyi de vecîbeden bilirim. Buradan infikâkleri takarrür ettiğinden bu hafta zarfında "Ziyâü'l-İslâm" Encümen-i İslâmîsi'nde –esnaf ve demokratların kulübüdür.– müşârunileyhin vedâ'ı şerefine bir miting akdedilmiş ve bir adres –nutk-ı vedâ'î– okunmuştur. Nutuk Fârisiyyü'l-ibâre olarak yazılmış ve Ca'fer Bey'in Hindistan'daki müddet-i me'mûriyyeti esnâsında kendi devlet ve milletiyle İslâmiyet'e îfâ eylediği hidemât birer birer ta'dâd ve beyân edilmiş ve nutuklar kırâati bittikten sonra bir gümüş kutu derûnuna vaz'la müşârunileyhe verilmiştir. Encümen-i mezkûr-ı müsbete? riyâset eden zât ile diğer bir iki kişi tarafından nutuklar îrâd olunarak Başşehbender de mukābeleten Fârisiyyü'l-ibâre yazdığım bir teşekkürnâmeyi bana okutmuştur.

Mitinge riyâset edren zât Bombay müslümanlarının en büyük kulübü olan "Encümen-i İslâm"ın Reîs-i Sânîsi "Muhammed Hasan Makbeh Sâhib" hazretleri idi ki üçüncü günü de Ca'fer Bey'in şerefine kendi hânesinde bir öğle taâmı verip beni de lütfen da'vete tenezzül buyurmuştur.

Bu zâtın bura müslümanları üzerindeki nüfûzu mühimdir. Kendisi, mütedeyyin, hem de servet sâhibi olduğu için müslümanların hürmetini kazanmıştır. Bunu gören dûrbîn ve âkıbet-endîş İngilizler ise, müşârunileyhe J. P. (Justice J the peace) yani sulh hâkimliği ünvânını vermişlerdir.

Şehbender-i sâbık Ca'fer Beyefendi her nasılsa Hindistan aristokratlarının **[420]** umûmiyetle teveccühlerini kazanamayıp bilakis demokratların muhabbetini kazanmaya muvaffak olmuştur ki bu da şâyân-ı tahsîn bir şeydir.

Halil Hâlid Beyefendi ise bit-tabi' her iki tabakanın teveccühünü celb etmek için pek mutabassırâne ve müteyakkızâne davranması lâzım gelir ki, ancak bu sûretle muvaffakıyâta mazhar olabilir.

Hicâz Ahvâlinden Hindistan Huccâcının Şikâyâtı:

Hicâz ve Irâk'a hac ve ziyâret için giden Hindlilere me'mûrîn-i Osmâniyye tarafından teshîlât ve hürmet ibrâz edilmiyor. Bilakis kendilerine her türlü tazyîkāt ve müşkilât gösteriliyor. Hele Hicâz'a giden huccâcı günlerce "Kamarân" Karantinahânesi'nde aç bî-ilâç susuz bırakıyorlar. Ekmeği, suyu fâhiş değil, belki efhaş bir fiyâtla sattırıp, orada bulunan doktor ve me'mûrlar ceblerini doldurmaya bakarlar. Bu rezâletlerini, fenâ muâmelâtını bana nakl ü hikâye eden zât kendisi bizzat bu muâmelâta hedef olmuş ve her şeyi kendi gözüyle görmüştür. Bu zât-ı muhterem ise Bombay müslümanları içinde en ziyâde servet ve hürmet sâhibi olan "Seyyit Hacı Abdullah Kehendevânî"dir ki, Başşehbender Ca'fer Beyefendi'ye de bu şikâyetlerini dermiyân eylemiştir.

Tuhafı şurasıdır ki, Kamarân'a bir müslüman doktorun ta'yîn edilmemesi yüzünden Hind huccâc-ı İslâmiyyesi nazarında hükûmetimiz pek fenâ temessül etmiştir. Li-maslahatin buralara hâlihâzırdaki gibi bir Yahudi ve hıristiyan doktor değil ancak bir müslüman, hem de tâât ve ibâdâtını terk etmeyecek olan bir doktor göndermek lâzımdır. Din mes'elesinde Hind müslümanları pek mutaassıbdırlar. Bu karantina yerinde devletimizin umûr-ı sıhhıyyesini temsîl eden bir hıristiyan veya bir Yahudinin alenen şarâb içtiği, müslimîne fenâ muâmelede bulunduğunu gören bu din kardeşlerimizin kalbinde bize karşı meveddet ve teveccüh eseri kalır mı? Heyhât!!!

Bu işlerde nüfûz-ı nazara mâlik olan Dahiliye Nâzırı beyefendinin nazar-ı dikkatini celb ederim. Ben bu sözleri buradaki müslümanların ileri gelenlerinin ricâları üzerine *Sebîlürreşâd* cerîde-i İslâmiyyesine yazıyorum. Kendiliğimden

hiç bir şey ilâve etmek istemem. Çünkü geçen makâlelerimde bu husûsta kusûr etmemişim.

Diyânete bizler hürmet ettikçe ve zaîf tarafımızı yeryüzündeki din kardeşlerimize göstermedikçe ileride her türlü lütuf ve muâvenetlerine mazhar olabiliriz. Aksi hâlinde, bu gibi yanlış muâmelâtta bulunursak günden güne nüfûz ve hürmetimizi gāib ederiz.

Burada nüfûz ve ehemmiyetlerini göstermek için sâir devletlerin ne yolda çalıştıklarını arz edersem kāri'lerim pek ziyâde taaccüb edecektir. Buradaki sinematografçılara elden para veriyorlar ki kendi devlet ve milletlerinin iyi harekât ve sekenâtlarını göstersinler. Boş yere birçok masraf ihtiyârıyla kendi harb gemilerini gönderiyorlar ki Hindliler bu âhenîn kütleleri görmekle devletleri hakkında ma'lûmât hâsıl etsinler. Biz ise Hicâz'da, Irâk'da herşeyi yapmaya ve müslümanlara kendi güzel idâremizi, nüfûzumuzu göstermeye muktedir olduğumuz halde daima aksini ihtiyâr ediyoruz. Hicâz'da, Irâk'da hükûmetimizle me'mûrlarının yolsuzlukları ile fenâ muâmelâtını gören ecnebî tebaası olan müslümanların a'mâk-ı kalbinde bizim için bir muhabbet eseri kalmayacağı tabîîdir.

Binâenaleyh Hicâz'ın Kamarân, Cidde, Yenbû' Medîne, Mekke nikāt-ı mühimmesinde huccâcın her türlü râhat ve istirâhatlerini te'mîn ile kendilerini her türlü teaddî ve tecâvüzden masûn bulundurmak esbâbının cidden istikmâline hükûmetimizle me'mûrlarımız tarafından himmet ve ciddiyet gösterilmelidir ki, bu vesîle ile müslümanları celbe muktedir olalım. Memleketlerine avdet ettiklerinde bizden iyi söylesinler. Bizim idâre adamı olduğumuzu medh etsinler. Şimdi ise hep fenâlığımızı, fenâ muâmelâtımızı, me'mûrlarımızın irtikâbını söylüyorlar. Bu sözlerle nüfûzumuzu külliyyen gāib ediyoruz? Bu maksad-ı mukaddesi te'mîn için hükûmetimiz biraz para da sarf etse ziyânı yoktur. Hind müteneffizânı bana diyorlar ki: Bizden bir vergi alınız. Hicâz'a gidenler bu parayı size kendi istek ve arzularıyla vermeye hâzırdırlar. Bu paraları da donanmaya hasr ediniz. O vakit az zamanda bizden aldığınız paralarla her sene güzel bir iki dretnot inşâsıyla İslâm'ın rif'at ve şevketini müstakbelde muhâfaza edebilirsiniz.

Fakat huccâcın râhatını te'mîn edecek olan me'mûrlar hep seçme olmalıdırlar. Lisâna, örf ve âdâta vâkıf olmayan me'mûrların hüsn-i niyyetlerinden istifâde edilmez. Bilakis iyilik yerine fenâlık hâsıl olur.

Donanma Cem'iyeti bu işe teşebbüs ederse, zannederim ki birçok para kazanabilir. Fakat hükûmetle beraber bu cem'iyet pek uzun uzadıya konuşup her şeyi hall ü tesviye etmelidir ki, ufak bir yolsuzluk yahud sû-i tefehhüm, sonra telâfîsi gayr-i kābil hâllere sebebiyet verir. Bu dediğim ıslâhâtı hükûmet yapsa, değil yalnız huccâc ve züvvâr-ı İslâmiyyenin teveccühünü kazanacak belki Irâk'da ve Hicâz'da bulunan düvel-i ecnebiyye konsoloslarının da nüfûzunu bir dereceye kadar tahdîd etmiş olacaktır.

Hindistan'daki İngilizler, günden güne Hicâz yollarını Hind müslümanlarının –huccâcının– yüzüne kapatmak istiyorlar, kendilerine hatve başında müşkilât çıkarıyorlar. Hicâz'a hacc için gitmek isteyenlere verilen pasaportun zahrında İngilizce, Arabî, Urdu lisânlarıyla birçok şerâit gösteriliyor ki, bu şerâiti hâiz ve câmi' olmayanlar, Hicâz'a gidemezler. Hükûmet onları yolculuktan men' ediyor.

Pasaport zahrında yedi madde muharrerdir ki en mühimlerini tercüme ediyorum:

Birinci Madde: Hicâz'a gitmek isteyen hacı ashâb-ı cerâimden, müttehemlerden [olmayıp], hâli vakti iyi ve hacca gitmeye müstatî' olan kimseler olmalı ve kendisini idâre edecek kadar parası olmalıdır. Çünkü Hicâz'da parasız kalırsa, hükûmet-i Osmâniyye onu **[421]** tekrar memleketine iâde etmeye gayr-i muktedir olduğundan İngiltere hükûmeti de hükûmet-i Osmâniyyeye böyle bir teklîfte bulunamayacağından Hind hacıları sonra orada diyâr-ı gurbette perîşân olurlar.

İkinci Madde: Henüz memâlik-i Osmâniyyede gereği gibi ıslâhât icrâ edilmediği cihetle, oradaki me'mûrîn ve âhâlînin yolsuzluğuna, sû-i muâmelâtına dûçâr olmak istemeyenler, Cidde'deki İngiliz konsülatosuna mürâcaat etmeye mecbûrdurlar. Konsolosun re'yi dâhilinde hareket edecek olurlarsa, şübhe yoktur ki, her türlü muâvenet ve muzâherete nâil olup aksi takdîrde İngiltere hükûmetiyle me'mûrları kendi tebaalarına karşı hiçbir mes'ûliyeti kabûl etmeyeceklerdir.

Üçüncü Madde: Huccâc, hâmil oldukları paraların cümlesini Cidde'deki İngiltere Konsülatosu'na tevdî' edip mukābilinde bir ilmühaber almalıdırlar. Kendi masraflarına yetişecek kadar akçe Konsülato tarafından verilir ve kusûr para avdetlerinde vapura binecekleri sırada ellerine teslîm edilir.

Dördüncü Madde: Her hacı mâlik olduğu eşyânın bir listesini Konsülato'ya Cidde'den Mekke'ye gitmezden evvel vermelidirler ki eğer yol esnâsında vahşî bedevîler kendilerini soyacak olurlarsa eşyâlarının bedelini konsolos hükûmet-i Osmâniyyeye tazmîn ettirebilsin.

Beşinci Madde: Bu şerâite mâlik olmayan hacı Hicâz'a gidemez. Gidecek olsa ve hilâfında hareket etse İngiltere hükûmetiyle konsoloslarının himâyet ve sahâbetine hiçbir vakit nâil ve mâlik olmayacaktır.

İşte bâlâdaki mevâd tamâmıyla resmî bir sûrette hükûmet ve millet-i Osmâniyyeyi müslümanlar nazarında düşürecek bir mâhiyeti hâizdir. Buna çâre bulmak için, lâzım gelen tedâbîr-i müessire hükûmetimiz tarafından derhâl ittihâz olunmalıdır ki, bu sözlerin te'sîri kalmasın.

Bundan başka İngiltere hükûmeti i'mâl-i nüfûz ederek, evvelce Hicâz'a hacı taşıyan İranlı bir kumpanyanın vapurlarını diğer bir İngiliz vapur kumpanyası tarafından satın aldırıp hacı taşımayı kendilerine hasr etmişlerdir. Hac zamanı –ki şimdiden başlamaktadır– bilet esmânını pek fâhiş bir fiyâta çıkartmışlardır ki cidden zengin ve müstatî' olmayanlar Hicâz'a gidemeyeceklerdir. İngilizlerin bu kurnazlığını anlayan Bombay ağniyâsından bâlâda ismini zikrettiğim "Seyyid Hacı Abdullah Kehendevânî" ve birâderleri, yeniden vapur iştirâ edip, ucuz fiyâtla bilet satmaya ve İngiliz vapur kumpanyasına rekābet etmeye başlamışlardır. Bu hal ise İngilizlerin her ne kadar hoşlarına gitmiyor ise de açıktan açığa i'tirâz ve mümânaatta bulunamıyorlar. Çünkü serbestî-i ticâreti vaz' ve kabûl eden bir hükûmet, gayr-i ma'kūl bir sûrette ticâret işlerine müdâhale etmeyi menâfiiyle muvâfık görmez. Fakat sırası düşerse bu teşebbüste bulunan zâta büyük bir fenâlıkta bulunacakları muhakkaktır. Bunu müteşebbisler de iyi biliyorlar.

Tekrar ederim ki "Kamarân" Karantinahânesi'ne birkaç müslüman doktorun ta'yînleri elzemdir. Müslümanlarımız içinde mâhir ve muktedir doktor hamdolsun az değildir ki bir Yahudiyi ta'yîn ediyoruz. Bir de Hicâz vâlîsiyle Şerîf hazerâtına huccâc-ı İslâmiyyenin refâh ve istirâhatlerinin istikmâli için evâmir-i ekîde verilmelidir ki, bir dereceye kadar îcâb-ı maslahata göre davranmış olalım.

Bombay Başşehbenderi Ca'fer Beyefendi, yarın karadan şimendüferle "Karaçi"ye ve oradan vapurla Basra ve Bağdad'a ve Haleb tarîkıyle İstanbul'a azîmeti mukarrerdir. Hak selâmet versin. Şimdilik Basri Beyefendi Şehbenderhâne Kançıları vekâleten Halil Hâlid Bey'in vürûduna değin îfâ-yı vazîfe edecektir. Efendi-i mûmâileyh, mütefekkir, gayûr, vatan-perver gençlerimizdendir. Kendisini herkese az müddet içinde sevdirebilmiştir. Hak muvaffak eylesin.

* * *

***Bulgar Mezâlimi* Risâlesinin Hindistan'a Men'-i Duhûlü**

Muâvenet-i Milliyye tarafından yazılıp Bulgarlar'ın mezâlimini musavvir olan bir risâle gûyâ Hindistan ahâlisini ihtilâle da'vet edecek mâhiyette bulunduğundan, her nasılsa Hindistan vâlî-i umûmîsinin nazar-ı dikkatini celb ederek, Meclis-i Umûmî'nin kararıyla intişârı taht-ı memnûiyyete alınmıştır. Bence bu keyfiyet bir sû-i tefehhüm netîcesi olmalıdır. Yeni başşehbenderin teşrîfinden sonra bunu izâlesine çalışacağı tabîîdir.

* * *

İngilizlerle Müslümanlar Arasında Müsâdeme:

Hindistan'ın Dehli şehrinde bulunan eski ve Hindistan selâtîn-ı ızâmının âsârından olan bir câmiin yarısını kesmek ve yola katmak için İngilizler tarafından vukū' bulan teşebbüs müslümanların hiddet ve tehevvürünü celbe kadar sebebiyet vermiş ve polisle ahâli arasında müsâdeme hâsıl olmuş ise de, İngiliz matbûâtı bu bâbda kelime-i vâhide bile yazmayarak mes'eleyi sükûtla geçiştirmek istemişlerdir.

* * *

Hindistan Osmanlılara Çok Yardım Eder, Fakat Adam Lâzım:

Geçenlerde Edirne'nin sukūtundan evvel, Osmanlı Hazinesi'nin eshâm senedleri Hindistan'a vaktiyle gönderilmesine Bâbıâlî dikkat ve isti'câl göstermiş olsaydı, Hind müslümanları beş altı milyon liralık sened satın alacaklardı. Eshâm-ı mezkûre senedâtı Bombay'a pek güç vâsıl olmuş ve Başşehbender de senedât-ı ma'hûdeyi banka direktörlerine sattırmak istemiştir ki, bu senedâtın mâhiyetiyle, kemiyet ve keyfiyetine bu âna kadar lâyıkıyla vâkıf olamamışlardır. Bununla beraber eshâm-ı mezkûre de az çok yine satılmıştır.

Bizde el-ân mühim işler için cidden kifâyeti müsellem olan zevât pek nâdir ve mahdûd bulunuyorlar. İş görmeyi bilenler ise hükûmetçe aranılmamaktadır. Meslekten yetişenlerin ma'lûmâtı o kadar azdır ki, onlara meslek ü mişvâr sâhibi demek câiz değildir.

Millet-i Osmâniyye ile evliyâ-yı umûru tenvîr için yazdığım bu satırları muhterem nazırlarımız acaba bir kere gözden geçiriyorlar mı?!.. Geçirmiş olsaydılar, her halde az çok bu ihtârât-ı hayrhâhânemin semeresi ıktitâf edilirdi.

Hindistan: Bombay **S**[sin]. **M. Tevfik**

* * *

[422] **Anadolu Mektupları:**

KARACABEY KAZÂSI

Hükûmet dâiresi son derece eskimiş ve harâb olmaya yüz tutmuş bir binâ olup şân-ı hükûmetle aslâ kābil-i te'lîf değildir. Maamâfîh kaymakam beyin ifâdesine nazaran hâlihâzırı yine iyi imiş; kaymakam bey yeni geldiği zaman toz topraktan içine girilmiyormuş, örümceklere mesken imiş. Ben diyorum ki: Kaymakam beyin teşrîf ettiği zamanla şimdiki hal arasında fark yoktur; şu kadar ki kaymakam beyin gözü alışmıştır.

* * *

Köyler beyninde telefon gibi hutût-ı muvâsalenin bulunmamasından ta'kībât-ı kānûniyyede çok sıkıntı çekiliyor. Farazâ köyün birinde bir cinâyet îkā' olunuyor. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra ancak hükûmet haberdâr olabiliyor. O müddet zarfında ise kātil gideceği yere, gizleneceği mahalle ferah ferah vâsıl oluyor. Me'mûrlar mahall-i cinâyete gidince maktûlün cesedinden başka bir ize tesâdüf edemiyorlar. Mülhakātın merâkiz-i mühimmesinde jandarma karakolhâneleri te'sîs olunup merkez-i kazâya telefon hattı ile rabt edilmiş olsa bu gibi hâllerin önü bir derece kadar alınmış olacağı tabîîdir.

Sâniyen mahkemeye şehâdet için celb edilen köylüler doğru îfâ-yı şehâdette bulunmadıklarından bu cihetle de adliye me'mûrlarının işi güçleşiyor. Bir köylüye ne için doğru şehâdet etmiyorsun? diye sorsanız vereceği cevap gāyet basîttir: – Korkarız.

– Ne için korkarsınız?

– Doğrusunu söylesek mücrimin ya kendisi yahud da akrabâsı düşman olur. Mahkûm olmasına gûyâ biz sebeb olmuşuz gibi daima intikām almak çâresine bakıyor. Eline fırsat geçer geçmez evimizi, samanımızı ateşliyor, velhâsıl elinden ne fenâlık geliyorsa yapıyor.

– Fenâlık nasıl yapabilir? Hükûmetten korkmaz mı?

– Böyle bir fenâlık yapan adam tabîîdir ki kimsenin bulunmadığı, kimsenin görmeyeceği bir zamanda bâ-husûs gece vaktinde mel'anetini icrâ ediyor. Sonra şübhe üzerine tutuyorlar. Netîcede isbât olmadığından, berâet kazanıyor. Hânemiz yandıktan, samanlarımız kül olduktan başka üstüne mahkeme masraflarını da veriyoruz. Kalblerde Allah korkusu kalmadıktan sonra kuldan mı korkacak?..

"Âh efendi hâlimiz pek yaman! Hele hayvan sirkati köylülerin canına tak etti. Hergün hayvan çalınıyor. Ma'lûm ya bizim Anadolu köylülerinin hemen ekserîsi fakīr adamlardır. Bunların kūt-ı lâ-yemût geçinecek kadar ellerinde birer âlet vardır: Zürrâın, çiftçinin bütün mâ-melekleri, mâ-bihi'l-hayâtları hayvanlarıdır. Beş dakīka evinin yanından, hayvanın başı ucundan ayrılsak mutlakā beygirin, öküzün, merkebin aşırılmış olduğunu görürsün.

"Bazen başımıza tuhaf mes'eleler de çıkar. Meselâ: Benim hayvanımı birisi çalar. Hayvanı ararız. Nihâyet çalan adamı öğreniriz. O zaman herif hiç sıkılmadan haber gönderir: – Meselâ– 3-4 lira verirse hayvanını veririm, der. Beynimizde bir fidye-i necât pazarlığı başlar. Hayvanımızı tekrar satın alırız. Bu kestirme bir yoldur. İşi hükûmete aksettirecek olursak ziyânlı çıkmamız ağleb-i ihtimâldir. Hadi hükûmete duyurduk. Ne olacak; günlerce git gel, işinden kal, masraflar et. Sonra da da'vâyı ya kazandın, ya kazanamadın. Eğer bu işler bütün dünyâda böyle ise artık yeryüzünde insanların râhatı kalkmış demektir…"

Bîçâreler, bütün dünyâyı kendileri gibi sanıyorlar. Bu türlü yaşayış onlar için hâl-i tabîî olmuş. Bu hayvan hırsızı (kutrabacılar)dan milletin çektiği nedir? Bu yüzden nice hâneler kapanmıştır. zavâllı köylünün yarasına ne vakit merhem sürülecek? Derdine ne zaman şifâ keşfolunacak? Bu hal ne vakte kadar böyle devam edecek? Köylüler meşrûtiyetten de hiçbir şey, ama zerre kadar hiçbir şey anlayamadılar. Fâidesi görülmeyen şeye muhabbet edilemeyeceği ise tabîîdir. Muhabbet değil, bilakis düşman oluyorlar. Bîçâreler hürriyetten o kadar yılmışlar ki sözünü anmak istemiyorlar.

– Efendi biz hürriyetten, mürriyetten anlamayız, diyorlar; ne vakit mâlımız, canımız emîn olur, o vakit hürriyet var diyebiliriz. Biz bugün öyle bir esâret içindeyiz ki doğduğumuza pişmân, yaşadığımıza hayrânız.

Bir gün kaymakam beyin yanında bulunuyordum, bir takım köylüler hayvanlarının çalınmasından dolayı arzuhâl vermiş, ağlayarak, sızlayarak tezallüm-i halde bulunuyorlardı: – "Kaymakam beyefendi buna bir çâre bulunuz. Zirâ nafakamız, geçinmemiz bunlara bağlıdır. Öküzümüz çalınırsa biz ne iş görebiliriz? Yazıktır. Aç kalıyoruz….."

Zavâllı koca sakallı, koca bıyıklı ağaların gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Yüreklerim eridi. Kaymakam bey derhâl arzuhâli merci'-i âidine havâle buyurdu. Fakat köylü bu havâleden bıkmış usanmış. Bu kadar zamandır derdine bir merci' bulamıyor! Ah bu mahrûmiyet, Ah bu zavâllılık! Bîçârenin sakalı ağardı; hâlâ gözleri gün görmedi.

Ağla ey amuca ağla! Ben de seninle beraber ağlamaya geldim.

Ömer Fuad

İSLÂM'IN HASTALIĞI

Muharrir Bey

Bugünkü *Jurnal* gazetesinde Tunus'tan İslâm'ın hastalığına tealluk eder bir telgraf var. İslâm'da olacak küçük bir eser-i teyakkuzun bu alâkadâr memleketlerce ne kadar ehemmiyetle telakkī olunduğunu anlamak için bu havâdisleri **[423]** ta'kīb etmek kifâyet eder. Bâ-husûs şurada İslâmiyet'in vâsıta-i neşr-i efkârı olan gazeteniz, bize medâr-ı intibâh olur ümîdiyle, hülâsaten nakl ile gönderdiğim bu vak'anın bura gazetelerinde bu kadar tafsîlâta müstehak görülmesi İslâmiyet'in sıkı bir nezâret altında olduğunu gösteriyor!...

Bu bizim için ne kadar elîm, ne kadar ye's-âverdir. Bizim için diyorum; zîrâ biz de diğer memâlik-i İslâmiyye gibi tefrika ve fitne içinde değil miyiz?...

Bakınız, Tunus'ta olan bu vak'a nedir: Seyyid El-Abdî bin Mahmûd (Si. Abdi ben Mahmoude) nâmında bir Vâiz Tunus'un Câmi'-i Kebîr'inde va'z ediyor. Talebelerine diyor ki: "Eğer bir gālib-i*[1] zâlim sizi dininizin nehyettiği bir şeye cebreder ise onu yapmamak lâzım gelir. Kuvvete kuvvet ile mukābele etmelidir!" Bu sözler sâmiînden şeyh ve kādîlar arasında büyük bir heyecân tevlîd ediyor! Ve va'zı müteâkib ictimâ' ederek vâizi üç defa mahkemeye da'vet ediyorlar. Vâiz netîceden tevehhüm ederek da'vete icâbet etmemekle beraber büyük bir cesâretle tekrar câmi'e gidiyor. Bu seferki va'zda sâmiînin nazar-ı dikkatini âciz ve zâlimlere karşı gösterdikleri atâletin ve itâatin adem-i meşrûiyyetine celb ediyor. Ve diyor ki: "İnsan dünyâda bir defa yaşar, sefîl bir hayat yaşamaktan ise ölmek evlâdır. Haksızlığa tahammül etmek câiz değildir. Bunun için kılıcı çekmeli ve haksızlardan intikām almalıdır. Zirâ intikām bir hakk-ı tabîîdir! Hayatı istihkār ediniz. Mes'ûd olursunuz. Aksini iltizâm eder iseniz daima felâkettesiniz." Derhâl bir rapor kaleme alınır. Ve Şeyhü'l-medîne Seyyid Mustafa Dingızlı (S. Mustapha Dinguizli) vâizin makāsıd-ı hakīkıyyesine dâir delâili kâfî görerek Seyyid El-Abdî tevkīf olunuyor, habse atılıyor ve tahkīkāt kemâl-i ehemmiyyetle ta'kīb ediliyor.

İşte vak'a bundan ibâret.. Artık buna dâir her İslâm bildiği gibi düşünsün. Bâkī Allah bizi de ıslâh eylesin.

Paris: 19 Ağustos 1913 **Ebu's-Selmâ**

SİYÂSİYÂT

İCMÂL-İ SİYÂSÎ

Haftanın bize getirmiş olduğu en mühim vâkıa, Bulgaristan hükûmetinin birçok tereddüd ve bâlâ-pervâzlıklardan sonra bizimle doğrudan doğruya müzâkerât-ı resmiyyeye girişmek için karar vermesidir.

Mes'elenin bilâhare böyle bir netîce ile nihâyet bulacağını biz tâ evvelden tahmîn eylemiştik. Hakkını müdâfaaya azm ü sebâtla koyulmuş ve bu azmini te'kîden Edirne ve Trakya'da üç yüz bin asker tahşîd etmiş olan Devlet-i Osmâniyye bu hareketi ile bile mes'eleyi halleylemiş bulunuyordu. Aralıkta Düvel-i Muazzama'nın müdâhalesi, bize karşı mâlî veyahud askerî tazyîkātın icrâ edileceği hakkında yapılmış olan gürültüler sırf bir blöften ibâretti. Avrupa'nın vaz'iyetini, ahvâl-i rûhiyyesini bilenler bu gibi blöflere ehemmiyet vermediler, ne mâlî ve ne de askerî tazyîkātın icrâsı gayr-i kābildi. Yalnız öteden beri Osmanlılığı Avrupa'ya karşı bir meskenet, garîb bir korku ve vâhime hastalığına tutulmuş addeden diplomatlar bu kere de gürültülerle, blöflerle bizi tecrübe ettiler. Fakat bu kere bi-hamdillâh milletin azm ü sebâtı sâyesinde şu tecrübe semeresiz kaldı. Avrupa anladı ki hükûmet-i Osmâniyye kendi mevcûdiyetini bile şu nâmûs

* Fransızları kasdediyor.

ve şeref yolunda tehlikeye koymaya karar vermiştir. İşte bu ve yalnız bu Avrupa'yı o tehlikeli tecrübelerden vazgeçmeye sevk eyledi. Bir kere daha "Ölüme şeref ve haysiyeti için karar vermiş olan bir millet şeref ve nâmûsla yaşar." hakîkati isbât edilmiş oldu.

Zâten Avrupa neye istinâden bize karşı fiilî tazyîkātta bulunacaktı? Avrupa'nın aradığı hak ise… o, bizim tarafımızda idi. Kuvvet ise… yine bizim elimizde idi. Kalıyordu bir blöf ve tecrübe: Avrupa Edirne'nin ilk işgāli esnâsında müteaddid kürsî-i hitâbetlerden, resmî beyânât ve müşterek notalar ile tehdîdler savurarak şu tecrübeyi de yaptı. Fakat bu kere hükûmet-i Osmâniyye'nin 19 Temmuz notasına ve ordunun muhterem sîmâları tarafından serd edilen "Edirne bizimdir ve bizde kalacaktır." gibi kat'î ifâdelerine ma'rûz kaldı. Avrupa, karşısında her nevi' hakārete serfürû edecek bir meskenet değil, azm ü sebât buldu. Ne yapacaktı? Ya tehdîdlerini fiilen icrâ veyahud ihkāk-ı hak etmek, halbuki tâ müşterek notanın takdîmi ânından bile herkesçe ma'lûmdu ki hûnhâr ve yağmâger Bulgarlar için ne Almanya, ne Fransa, ne İtalya hatta ne de İngiltere bir neferini, bir parasını bile fedâ etmez. Kalıyordu Rusya ile Avusturya: Yekdiğerine tamâmen zıd, muhâlif fikirler, emeller besleyen şu iki devletin müttehiden hareket etmeleri ihtimâl hâricinde idi. Zâten Rusya'nın Sırbistân'ı iltizâmına rağmen Bulgaristan'ı taht-ı himâyesine alarak onu Rusya'ya karşı bir âlet olarak kullanmak fikriyle meydâna atılmış olan Avusturya bu kere kendi müttehidleri Almanya ve İtalya'nın kendisinden ayrılmak ihtimâlini, Rusya'nın da Bulgaristan'ı himâye ettiğini görür görmez, fikrinden vazgeçmek mecbûriyetinde kaldı. Kalıyordu Rusya: Bu hükûmetin bize karşı tazyîk-ı mâlî icrâ etmek kudretinden mahrûm olduğu herkesçe ma'lûmdur. Olsa olsa Fransa'yı böyle bir harekete sevk edebilirlerdi. Halbuki Fransa bu kere şâyân-ı takdîr bir istiklâliyet-i siyâsiyye ibrâz ederek Islavlık âmâline hizmet için Osmanlılıkta mevcûd kendi menâfi'-i azîmesini tehlikeye sevk etmek istemediğini kat'î bir lisânla anlattı. Kalıyordu Rusya'nın icrâât-ı askeriyyesi: Fakat bil-farz **[424]** hükûmet-i müşârunileyhâ böyle bir teşebbüse girişerek vilâyât-ı şarkıyyeyi istîlâ etmiş olsaydı Bulgaristan'ı bizim elimizden kurtaramayacağı bedîhî idi. Rusya'nın böyle bir hareketine mukābeleten bizim de Sofya'ya doğru yürümemiz, bütün Bulgaristan'ı işgāl ve oradaki hükûmeti ıskāt ve tard edeceğimiz muhakkak idi. Bu ise bütün Avrupa'yı yekdiğerine karıştırabilecek bir hâdise olacaktı. Halbuki Rusya hükûmeti bir taraftan dâhildeki ahvâli, inkılâbcıların kıyâma hâzır bulunduklarını pek a'lâ bildiği gibi diğer taraftan aksâ-yı şarkta kendisi için pek vahîm ahvâllerin cereyân ettiğini de takdîr ediyordu.

İşte bunun içindir ki Çar Kırım'a seyâhat için azîmet ettiği ve Hariciye Nâzırı Sasanof'u da Avrupa kaplıcalarına i'zâm eylediği gün, "Yeni sergüzeştlerin ihdâsı için tek bir Rus neferini bile fedâ etmem." demiştir.

Bize müşterek notalar takdîm etmiş, hakkımızda birçok tehdîdler savurmuş olan Avrupa için bu girîveden haysiyet ve şerefle çıkmak için yegâne bir tarîk kalıyordu: Bulgaristan'ı bizimle doğrudan doğruya görüşmeye sevk ve bu sâyede kendi yakasını kurtarmak! Düvel-i muazzama fil-hakîka böyle yaptılar. Bulgaristan'a kendilerinden artık hiçbir şey beklememesini ve yegâne çâre-i halâs Osmanlılıkla bilâ-vâsıta görüşüp i'tilâf etmek olduğunu anlattılar. Bulgaristan bu taraftan nâ-ümîd kalınca çâr nâ-çâr müzâkerât-ı resmiyyeye ibtidâr etti. İşte o andan i'tibâren Edirne ve Trakya mes'elesine halledilmiş gibi bakabiliriz. Zîrâ bedîhîdir ki Bulgaristan Devlet-i Osmâniyye tarafından Düvel-i Muazzama'ya son söz olarak takdîm etmiş olduğu 19 Temmuz nota esâsâtını kabûl ederek müzâkerâta girişiyor. Başka sûrette müzâkerâta girişilmek ihtimâli olamaz. Yalnız arzu ve temennî ederiz ki müzâkerât tazyî'-i vakte sebeb olmasın. Mümkün derece sür'atle nihâyet bulsun. Bulgarlara vakit kazandırılmasın ve hükûmet-i Osmâniyye sulhün esâsâtını teşkîl edecek mevâddın hemen Bulgar delegeleri tarafından kabûl edilmesini kat'î bir lisânla taleb etsin!

* * *

Trakya mes'elesinin böylece merâm-ı millete muvâfık bir sûrette halledilmesi ile beraber Anadolu'nun inkişâfât-ı âtiyesine medâr olacak bazı alâimin zuhûrunu da maa'l-mesâr görüyoruz. Bu alâim içinde en mühimmi, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında kıt'a-i mezkûreye âid rekābetin bertaraf edilmesidir. Edirne mes'elesi bitmek üzere olduğu halde şu rekābet de zâil olmuştur. Ber-vech-i ma'lûm Devlet-i Osmâniyyenin ebedî medâr-ı hayâtı olan Anadolu'nun i'mâr ve ihyâsı mezkûr üç devlet arasında devam eden rekābet sâyesinde kābil olamıyordu. Meselâ Bağdad şimendüferinin ikmâli, Suriye ve Karadeniz sevâhilinde birçok mübrem olan teşebbüsât-ı nâfianın icrâsı gayr-i mümkin idi. Bu kere şu üç devlet de kendi aralarında yüzleştiler, menâfi'-i mütekābilelerini yekdiğerlerine mümânaat etmeyecek bir sûrette tanzîm ettiler. Bundan sonra Bağdad hattının bir sür'at-i kâmile ile ikmâl edileceği, Suriye ve Karadeniz sevâhilinde şimendüfer, yol gibi birçok teşebbüsât-ı umrâniyyenin icrâ edileceği muhakkaktır. Bu gibi teşebbüsâtın Anadolu'nun ihyâ ve i'mârına ne kadar icrâ-yı te'sîr edeceğini îzâh etmek fazladır. Evet gönül isterdi ki bütün teşebbüsât Osmanlı parası ile icrâ ve Osmanlı elinde olsun! Fakat ne yaparsın ki bizde o iktidâr maatteessüf mefkūddur ve icrâ edilecek teşebbüsâttan bilhassa ecnebîler istifâde edeceklerdir! Maamâfîh bizim, devlet ve mülkün de bundan pek büyük istifâdeler te'mîn edeceği gayr-i kābil-i inkârdır. Yalnız elverir ki biz de çalışalım; oturmayarak, durmayarak çalışalım! Emîn olabiliriz ki çalışmaya, adam olmaya karar vererek yalnız yirmi sene müttehiden ve müttefikan ibrâz-ı faâliyyet edersek herşeyi elde edebiliriz. Bugünkü ahvâl, Trakya mes'elesinin böyle gayr-i muntazar bir sûrette halledilmesiyle bizim için bir ders-i ibret olmalıdır. Bundan altı ay evvel mes'elenin böyle bir renk alacağını kim tahmîn edebilirdi? Zannedilmesin ki Bulgarları bugün teslîm-i nefse sevk eden Avrupa'dır! Hayır, bin kere hayır! Avrupa yine aynı Avrupa'dır. Yine o Bulgaristan'ın muzafferiyetlerini, mezâlimini tasallutlarını alkışlayan Avrupa'dır. Yegâne değişen şey Osmanlılığın vaz'iyeti, Osmanlılığın el-yevm tezâhür eden ittihâdı, Edirne ve Trakya'daki ordunun azm ü sebâtı, ittihâd ve ittifâkıdır.

Ahmed Agayef

TENKİD VE TAKRÎZ

"ÜÇÜNCÜ AMELÎ İLMİHÂL"

Yegâne emelimiz teslîmât-ı İslâmiyyeyi büyük ve küçüklerimiz arasında neşr u ta'mîm ederek sevgili milletimizde necîb ve müfîd bir intibâh-ı dînî husûle getirmektir. Biz; millet-i İslâmiyyenin dünyâ ve âhirette ancak dînî bir intibâh ile felâh bulabileceklerine bütün varlığımız ile inandığımızdan bu yolda çalışmayı bir vazîfe-i mukaddese addediyoruz. Biz, bu mukaddes emelimize erişebilmek için bidâyeten iki türlü çâreye tevessülü zarûrî görmüş idik: 1- Büyüklere mahsûs neşriyâtta bulunmak. *Sırâtımüstakīm*, *Sebîlürreşâd*, *Zulmetten Nûra…* gibi neşriyâtımız bu kabîldendir. 2- Mekteplerde ta'lîmât-ı dîniyyenin ıslâhı ve terbiye-i İslâmiyyenin ta'mîmi var. Bunun için de yegâne bir çâre düşünüldü: Mekteplere mahsûs amelî ve usûl-i ta'lîm ve terbiyeye muvâfık ilmihâl kitapları yazılmaya karar verildi. Fakat bu güç bir iş idi. Zâten güçlüğü işe başlar başlamaz hemen kendisine gösterdi. Birinci **[425]** ve ikinci sınıflara mahsûs olarak yazılan ilmihâller usûl-i ta'lîm ve fenn-i terbiyeye muvâfık bulunması hasebiyle ellerde mütedâvil eski kitaplara mugâyir gibi göründü. Fakat bu mugâyeret yalnız şekilde idi. Bu cihet bazı kimselerce takdîr edilemedi. Hele sırf menfaat-i hasîse uğrunda bazı cehele tarafından taklîd edilmeleri pek fenâ oldu. Hülâsa her nasılsa bidâyeten birinci ve ikinci amelî ilmihâllerin neşr u ta'mîmi husûsunda müşkilâta tesadüf ettik. Bu sebeble bir müddet için mukaddes emele erişmek gecikti. Fakat bilâhare kıymetleri anlışıldı, yüz binlerce nüshası bütün memâlik-i Osmâniyye ve İslâmiyyeye yayıldı. Bu teveccüh ve iltifâtın bahş ettiği şevk ve gayret iledir ki amelî ilmihâllerin üçüncü kitabı da vücûda geldi. Dördüncü, beşinci de inşâallâh tevâlî edecektir. Mekâtib-i ibtidâiyyenin üçüncü sınıflarına mahsûs olan bu üçüncü kitap büyük ve küçüklerin istifâde edebileceği bir sûrette tertîb edilmiştir; ta'lîmât-ı dîniyye ve terbiye-i İslâmiyye gâyesini te'mîn için bilhassa siyer-i nebeviyye ile ahlâk-ı Muhammediyye esâs ittihâz edilmiş ve bir çok ehâdîs ve sünen-i şerîfe meâlen derc olunmuştur.

Üslûb-ı tahrîri gâyet açıktır. Bir de tedrîsâtta kolaylık olmak üzere ezberletilecek, belletilecek, yahud yalnız kırâat ve mütâlaa ettirilecek fıkralar ayrıca irâe edilmiştir.

Hâsılı diyebiliriz ki bu eseri mütâlaa eden büyük, küçük sâf vicdânlı herkesin kalbinde bir te'sîr-i dînî, bir muhabbet-i İslâmiyye uyanacağında şübhe yoktur.

Binâenaleyh kāri'lerimize bütün *Sebîlürreşâd* müntesiblerine bu eseri tavsiye etmeyi vecîbeden addederiz. Bir de bilumum ihvân-ı dîne, âile reislerine, ibtidâî muallimlerine tavsiye ederek neşr u ta'mîmine hizmet etmelerini de ayrıca istirhâm eyleriz.

* * *

Eser-i mezkûr Maârif Nezâreti'nce takdîrlerle kabûl olunarak resmî programa idhâl edildiği gibi, bütün mekâtib-i husûsiyye müdîriyyetlerince de kabûl olunmuştur. Eser-i mezkûr hakkında Meclis-i Maârif'in 205 numaralı kararının sûretini ehemmiyyetine mebnî ber-vech-i âtî derc etmeyi münâsib gördük:

"Mekâtib-i ibtidâiyyenin üçüncü sınıfları için üçüncü kitap olmak üzere tertîb etmiş olduğu *Amelî İlmihâl* kitabının akdemce tab' ettirdiği birinci, ikinci kısımları gibi resmî programa idhâlini müsted'î Halim Sâbit imzâsıyla bit-takdîm havâle buyurulan merbût arzuhâl ile melfûfu kitap ve bu bâbda Tedkīk-ı Kütüb Encümeni mütâlaanâmesi otuzuncu ictimâ'da kırâat olundu.

İşbu eser mekâtib-i mezkûre üçüncü sınıfında bulunacak etfâlin havsala-i idrâkine sığacak bir tarz-ı basîtte muhtasar bir akāid ile tahâret, salât, zekât, savm, hac, cihâd mebâhisini muhtevî olduğu gibi bir nebze ahlâk ve siyer-i nebeviyye ile beyne'l-müslimîn uhuvvet ve tenâsur fikir ve hissini te'yîd edecek mevâddı ve sahîfelerin sonunda muallimîne rehberlik edecek es'ileyi ve talebenin kuvve-i zihniyye ve akīdesini tenmiye edecek kırâat sûretinde bazı ma'lûmât-ı zâideyi ve sık sık imtihân gibi bazı temrînleri muhtevî bulunduğu ve evvelki diğer iki kitapla beraber bu kitabın da mekâtib-i ibtidâiyyeye mahsûs âsâr-ı dîniyye miyânında birinciliği hâiz olduğu anlaşılmış olmakla mekâtib-i mezkûreye tavsiyesi muvâfık görülmüştür. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir."

Fî 16 Temmuz sene 329

Eser-i mezkûr derdest-i tab'dır. Bayram ertesi inşâallâh mikdâr-ı kâfî nüshası hâzır olacaktır. Şimdiden bilumum sipârişler kabûl olunur.

ŞUÛN

İngiltere:

İslâm Muhâdeneti – İngiltere'de Dundi şehrinde mu'teberân ve mütehayyizân-ı İslâmiyyeden mürekkeb Dundi Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti taht-ı riyâsetinde icrâ edilen bir mitingde Osmanlı İslâm dindaşlarına Balkan muhârebâtında revâ görülen zulm ü i'tisâfın Engizisyon mezâlimini bile geride bırakacak bir sûrette olduğu ve yirminci asr-ı medeniyyete büyük bir şeyn teşkîl edeceği cihetle bu mezâlim hakkında protestoda bulunulmuştur. Ba'dehû Dundi Cem'iyet Kâtib-i Umûmîsi Osman Ahmed Efendi tarafından îrâd edilen bir nutk-ı belîğ ve vecîzde: "Dindaşlarımız olan zavallı Osmanlı muhâcirlerinin, sokaklarda yurtsuz, aç ve bî-ilâç bedbahtların te'mîn-i istirâhatleri için elden geldiği kadar muâvenât-ı nakdiyyede bulunmak biz İslâmların vazîfe-i dîniyyemiz iktizâsından olduğunu burada hâzır bulunan umûm kardeşlerim tasdîk ederler. Zavallı felâket-zede İslâm ve din kardeşlerimizi hiç olmazsa birkaç babasız ve anasız kalan yetîmleri, bîvâyeleri himâye etmek boynumuzun borcudur" demiştir. Ba'dehû Osman Ahmed Efendi evvelce İstanbul Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti'ne gönderilen 500 İngiliz lirasının alındığına dâir ilmühaberi okumuş ve müteâkiben Cem'iyet vâsıtasıyla 1270 İngiliz lirası iâne toplanmıştır.

Rusya:

Mahmûd Es'ad Efendi Orenburg'da – Rusya'daki İslâmların ahvâline âşinâ olmak üzere seyâhat eden Defter-i Hâkānî Nâzır-ı muhteremi Mahmûd Es'ad Efendi hazretleri "Kargalı" kasabasından avdetinden sonra "Orenburg" şeh-

rinin şâyân-ı temâşa mahallerini ve bilhassa meşhûr İslâm matbaalarını, ticârethânelerini, mekteplerini ziyâret eylemiş ve beraberinde ağniyâ-i meşhûreden Abdülhamîd ve Abdülazîz Efendiler olduğu halde otomobil ile cihânın en meşhûr hayvan ve lahm pazarı olan "Minaveni Dover?"e gitmiş ve oradaki İslâm selhhânelerini gezmiştir. Ma'lûmdur ki dünyânın her tarafında "Sibirya" yağı nâmıyla ma'rûf yağların ekserîsi "Minaveni?"in mahsûlüdür. Orenburg'un en meşhûr ağniyâsından Kemaleddin Seyfü'l-mülûkef Efendi Mahmûd Es'ad Efendi'nin şerefine büyük bir ziyâfet keşîde eylemiştir. Ziyâfetin sonunda **[426]** nâzır-ı müşârunileyhe "Asya" Türkleri âdât-ı müstahsenesinden olmak üzere "Serpây" yani ipek hil'at-i fâhire iksâ edilmiştir.

Ziyâfet-i iftâriyyeden sonra Mahmûd Es'ad Efendi istasyona gidip "Ufa"ya müteveccihen şimendüferle azîmet eylemiş ve istasyonda Orenburg İslâm erbâb-ı zekâsı tarafından teşyî' edilmiştir.

Trakya:

Gümülcine ve Kırcaali Ahâlisi Mukāvemet Edecekler – Yunan askerinin çekilmesi üzerine Bükreş Muâhedesi mûcebince memleketlerinin Bulgar hükûmeti tarafından işgāl edileceğinden haberdâr olan Gümülcine ve Kırcaali müslim ve gayr-i müslim ahâlisi, daha dünkü mezâlim-i fecâyi' hâtıralarından silinmediği cihetle Bulgarlar'ın memleketlerini tekrar işgāl etmelerini havsalalarına sığdıramadıklarından kadın ve çocuklarını uzaklaştırarak kendileri silâhla[1] Bulgar askerlerine mukāvemete karar vermişler ve bu karârlarını hükûmet-i Osmâniyyeye ve Düvel-i Muazzama kabinelerine telgrafla bildirmişlerdir.

Trablusgarb:

"İtalya Kralı Trablusgarb'da – Roma 25 Ağustos: – İtalya Kral ve Kraliçesi yakında Trablus ile Derne ve Bingâzi şehirlerini ziyâret edeceklerdir. A'yân ve meb'ûsândan bir çoğu hükümdârın refâkatinde bulunacaklardır."

Yemen:

"Ahkâm-ı Şer'iyyenin Tatbîkı – Yemen vilâyeti dâhilinde Beytülfakīh kazâsı ahâlisinden Yusuf Hârun'un, icrâ ettiği sirkat ve şakāvet maddelerinden dolayı sağ eliyle sol bacağının mafsallarından kat'ına dâir verilen hükm-i şer'î irâde-i seniyyeye iktirân etmiştir."

Mısır:

Mısır'da Hizibler – Cerâid-i Mısriyyede mütâla olunduğuna nazaran Mısır'da müslümanlar ile Kıptîler tarafından müştereken yeni bir hizib teşkîli tasavvur edilmektedir. Bu hizib "Mısır Mısırlılarındır" düstûrunu ta'kīb edecek ve Mısırlıların hükûmet-i Osmâniyyeye karşı olan irtibâtlarını tezyîd ve takviye etmekle beraber İngilizlerin Mısır işgālini bir işgāl-i muvakkat sûretinde telakkī ve i'tibâr edecektir.

Fas:

Mulay Abdülhafîz'in İhsânı – Fas Sultân-ı sâbıkı Mulay Abdülhafîz Beyrut Fransa Ceneral Konsolosloğu me'mûrlarından olup maiyyetinde bulunmaya me'mûr edilen Emil Efendi el-Hûrî'ye on bin frank ihsân etmiştir.

[1] Metinde "salahla" şeklinde yazılmıştır.

Buhara:

Buhara'da Büyük Kilise İnşâsı – Rusya'nın taht-ı himâyesinde bulunan Buhara Emâreti'nin merkez-i idâresi "Buhara" şehri nice asırdan beri âlem-i İslâm'ın en ziyâde takdîs eylediği ve medâris ve fuzalâsı ile meşhûr bir şehr-i kadîmdir. Buhara Emâreti nezdinde Rus diplomasi me'mûru bulunduğu halde hissiyyât-ı İslâmiyyenin rencîde edilmemesi için şimdiye kadar şehr-i mezkûrda büyük bir kilise inşâ edilmemekte ve Rus me'mûrîni sefârethânede bulunan küçük bir kilisede icrâ-yı âyîn eylemekte idiler. Ahîren "*Novye Vremya*" gazetesi "Buhara"da Rusya Devleti'nin şânına lâyık bir sûrette azîm ve muhteşem bir kilise inşâ edilmesi ve bütün masârif-i inşâiyyenin Rusya Hazîne-i Devleti tarafından tesviyesi fikrini musırrâne neşre başlamıştır. Beş altı Rus me'mûru için beş on bin kişilik bir kilise inşâsına bir vech olmadığından *Novye Vremya*'nın neşriyât-ı vâkıası Rusya âlem-i İslâm'ının ziyâdesiyle câlib-i nazar-ı dikkati olmuştur.

Hindistan:

Hazîne Tahvîlâtı – Hindistan'da bulunan ahâlî-i İslâmiyyeye vukū' bulan mürâcaatları üzerine yüz bin liralık yüzde beş fâizli Hazîne tahvîlâtının irsâl edildiği haber alınmıştır.

Maskat:

Maskat'ta İsyân – "Londra 30 Ağustos: Bombay'dan *Times* gazetesine keşîde olunan bir telgrafnâmede Maskat'ta bir şeyhin şiddetle imâma hücûm ve şehri zabt etmek istediğinden İngiliz asâkirinin oraya doğru yola çıkmış bulunduğu bildirilmektedir. Maskat sâhilindeki iki İngiliz kruvazörü de bulunmaktadır."

Belûcistân:

Uhuvvet-i İslâmiyye – Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 27 Temmuz 913 târîhi ve Belûcistân'da kâin "Kelnâ"-da [Kelât?] Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Kâtibi Murad Mehmed Azzâm Efnân imzâsıyla takdîm kılınan mektubun tercümesi sûretidir:

31 Mart 319 târîhli mektubumu te'yîden din kardeşlerimizin muâvenetine ve eytâm ve erâmilin ihtiyâcâtına mahsûs olmak üzere Belûcistân müslümanları tarafından cem' edilen 130 İngiliz lirasını bugün kablo ile ve Bombay'daki Ahâli Bankası vâsıtasıyla zât-ı sâmî-i Sadâret-penâhîlerine takdîm eder ve meblağ-ı mezkûrun vusûlünde ma'lûmât i'tâ buyurulmasını istirhâm eylerim. Bütün âlem-i İslâm Türkiye'nin ma'rûz kaldığı müşkilâttan dolayı müteessir olup muzafferiyet ve muvaffakıyet ihsân buyurmasını Cenâb-ı Hak'tan tazarru' ile her bir müslümanın ahass-ı âmâli kabinenin âlem-i İslâmın haysiyetini muhâfaza edebilmesi merkezinde bulunduğunun arzı takdîm-i ihtirâmâta vesîle ittihâz olundu.

"Tevsî'-i Tıbâat" Matbaası
Bâbıâlî karşısında

H. Eşref Edib

YAZAR İNDEKSİ[1]

***: 161

A[ayın]. Fahreddin Necib, Üsküdar: 272, 286, 361, 393

A[ayın]. L, İstanbullu, Talebe-i Ulûmdan: 273

Abdülaziz, Mısır: 339

Abdülhak, Bakü: 291

Abdüllatif Nevzad, Mesarburnu:11, 48, 67, 111, 131, 146, 156, 258, 286, 334, 361, 392

Ahmed Agayef: 278, 402, 413

Ahmed Câvid: 84

Ahmed Cevdet, Müntesibîn-i Tıbdan: 97, 113, 129, 156, 193, 241, 270

Ahmed Hamdi, Aksekili: 10, 25, 41, 43, 62, 65, 77, 78, 91, 107, 110, 125, 127, 138, 153, 179, 208, 223, 237, 251

Ahmed Münir, Abdürreşid İbrahim oğlu, Tokyo: 101, 338

Ahmed Naim, Baban-zâde: 5, 17, 38

Ahmed Necmeddin: 11, 79

Ahmed Süreyya, Dârülfünûn me'zûnlarından: 157

Ahmed Vasfi, Hatib-zâde, Bandırma: 94, 194

Ali Ekrem, Kemal-zâde: 265. 346, 377

Ali Sâhib Taki Han, Haydarâbâdlı: 12

Arsrabson, İngiltere'de Mütevellid ve Mısır'da Mutavattın: 274

Bâyezîd Dersiâm Müderrisleri: 24

Bekir Şefik, Kayseri: 245

Bir Genç Müslüman, Ankara: 83

Bursalı Mehmed Tâhir: 68, 114

Ebu's-Selmâ, Paris: 413

Edhem Nejad: 46

Edhem Rûhi, Talebe-i ulûmdan: 197, 226

Emin Hasbî: 253

Emin, Harem-i Şerîf-i Mekkî Müdürü: 53

Emîr Abdurrahmân Hân: 15

Erkân-ı Harb Yüzbaşıları, Dimetoka: 401

Fahreddin: bk. Mehmed Fahreddin

Ferid, Avrupa Muhâbir-i Mahsûsu: 316, 362, 381, 407

Garoni Bompart: 71

Genceli-zâde: 55

Gier Pallavicini: 71

H. Osman Niyazi, Talebe-i ulûmdan: 159, 211

H[ha]: 353, 368, 400

el-Hâc Mehmed, Semiz-zâde, İnegöl: 32

Hâce Kemâleddin, *Hind Müslim* Cerîdesi Muharriri, Londra: 52

Hadîce, Yüzbaşı Haremi, Balıkesir: 14

Hâfız İbrahim, Beşiktaşlı Yüzbaşı, Sofya: 262

Hâfız Mehmed Hilmi, Bâyezîd Dersiâmlarından Urfalı: 273

Halim Sâbit: 23, 269, 284, 304, 328, 343, 373

Hâşim, Talebe-i ulûmdan, Akşehirli: 314

Hukūk Müşâviri, Dimetoka: 401

İbni Hâzım Naim, Konya: 224

İkdâm: 231

İshak Re'fet, Ayntab: 305

İsmail Ferid, Dersaâdet'te Soğanağa Mahallesi'nde sakin: 277

M. Es'ad, Siroz Müftüsü-zâde: 380, 395

M. Fahreddin: bk. Mehmed Fahreddin

M. Satvet, Talebe-i Ulûmdan, Ödemiş: 181

M. Şemseddin: 7, 18, 20, 39, 58, 63, 73, 79, 90, 106, 123, 136, 152, 160, 177, 191, 206, 212, 221, 235, 242, 330, 345, 359, 375, 390, 404

M. V.: 67, 254

Mahmud Es'ad, Defter-i Hâkānî Nâzırı: 165, 172, 188, 203, 218, 225, 234, 249, 266, 274, 282, 302, 312, 327, 343, 357

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunulan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

Mehmed Âkif: 37, 72, 105, 121, 171, 184, 187, 202, 218, 233, 248, 264, 280, 295, 311, 326, 342, 357, 373, 389

Mehmed Fahreddin: 31, 45, 57, 89, 256

Mehmed Hayreddin, Stuttgart Muhâbir-i Mahsûsu: 118

Mehmed Şükrü: 289, 333, 406

Milaslı İsmail Hakkı: 257

Mirza Ca'fer Dilmağânî: 240

Mustafa Hakkı, Aksekili, Ödemiş: 255

Mustafa, Kāri'lerden, Saraybosna: 32

Osman Niyazi, Talebe-i ulûmdan: 332

Ömer Fuad, Anadolu Muhâbir-i Mahsûsu: 261, 293, 323, 337, 354, 367, 386, 412

Ömer Lütfi: 238

Ömer Rıza, Kahire: 230, 331

Reşid Rızâ: 10, 25, 41, 43, 62, 65, 77, 78, 91, 107, 110, 125, 127, 138, 153, 179, 208, 223, 237, 251

S[sin]. M. Tevfik, Hindistan Muhâbir-i Mahsûsu: 12, 50, 80, 99, 116, 117, 182, 198, 214, 243, 260, 276, 289, 307, 320, 334, 349, 366, 384, 396, 409

Said Halim: 87, 151

Salih Abdullah: 98, 140

Sebîlürreşâd: 3, 16, 121, 135, 136, 151, 268, 296, 403

Sîretî, Balıkesir: 69

Şeyh Muhammed Abduh: 121, 233, 242

Tâhirü'l-Mevlevî: 28, 115, 130

Tanin: 232

Tasvîr-i Efkâr: 53, 231

Wangenheim Lowther: 71

Sırâtımüstakīm-Sebîlürreşâd
Yayınlanan ciltlerin tamamı
PDF olarak internette aşağıdaki adresten okunabilir ve indirilebilir:
http://www.bagcilar.bel.tr/kategori/1137/6/siratimustakim.aspx